ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου». Καὶ ἐπειδὴ εἰς ἐποχὰς παρακμῆς ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἀδικία διεισδύουν καὶ μέχρι τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, ὁ πιστὸς δὲν θὰ μείνῃ ἀπαθὴς πρὸ τῆς καταπτώσεως τῆς Ἐκκλησίας του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν θ' ἀγωνισθῇ, αἴρων τὴν μακαρίαν φωνὴν τοῦ Παύλου «εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἤτω ἀνάθεμα. Μαρὰν ἀθά» (Α' Κορινθ. ιστ' 22). Τὸ ὅραμα μιᾶς κοινωνίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Χριστὸς θὰ βασιλεύῃ ἐν παντί, εἶναι πάντοτε ἐνώπιον τοῦ πιστοῦ, ἐμπνέει καὶ ἀναδεικνύει τοῦτον ἀκατανίκητον καὶ ἀκαταμάχητον ἀγωνιστήν, θεωροῦντα ἑαυτὸν μακάριον, ἐὰν ἕνεκεν δικαιοσύνης καὶ ἀληθείας διωχθῇ καὶ μαρτυρήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ πιστὸς δὲν ἡσυχάζει, ἕως ὅτου ἴδῃ καὶ τὸ τελευταῖον φρούριον τῆς πλάνης καὶ τῆς ἁμαρτίας νὰ καταρρέῃ καὶ ἐπὶ παντὸς ὀχυρώματος τοῦ Σατανᾶ νὰ ὑψώνεται νικηφόρος ἡ ἔνδοξος σημαία τοῦ Σταυροῦ.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐδώκαμεν μίαν γενικὴν εἰκόνα τοῦ μετώπου, εἰς τὸ ὁποῖον καλεῖται ν' ἀγωνισθῇ ὁ πιστὸς τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως. Ἤδη δὲ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Γίνεται σήμερον ἀγὼν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ δραστηριότητος; Ἡ Ἐκκλησία ἀγωνίζεται σήμερον ὅσον πρέπει; Ἐὰν ρίψωμεν τὸ βλέμμα εἰς τὴν κοινωνίαν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὑπάρχουν χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι καταβάλλουν προσπαθείας, ἀγωνίζονται, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διὰ τὸν ἁγιασμόν των, ἀλλὰ χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίζωνται διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς, ἐθνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, πόσοι ὑπάρχουν; Σπάνιον ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν τὸ φαινόμενον χριστιανοῦ ἀγωνιστοῦ, μὲ ὅλον τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον περικλείει ἡ λέξις. Ἐλλείπει ἡ πνοή, ἐλλείπει ἡ ἀγωνιστικὴ διάθεσις, ἐλλείπει ἡ ὁρμὴ καὶ ὁ ἅγιος ἐνθουσιασμὸς πρὸς καθαίρεσιν τῶν πυργωμάτων τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἁμαρτίας. Δυστυχῶς εἰς τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀγωνιστικότητος συνετέλεσε καὶ ἐσφαλμένη θρησκευτικὴ ἀγωγὴ ἐν Ἑλλάδι, ἡ ὁποία περιώρισε τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν εἰς μόνην τὴν ἐποικοδομητικὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ κάμνῃ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ πιστός. Οὕτως, εἰς πᾶσαν προτροπήν, ἵνα οἱ πιστοὶ ἀναλάβουν ἀγῶνα γενικωτέρας μορφῆς, ἀκούει τις τὸ ψυχρὸν τοῦτο ρῆμα «ἡμεῖς τὴν ψυχήν μας νὰ κυττάξωμεν. Τί κάμνουν οἱ ἄλλοι, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει».Ἀλλ' εἰς τοὺς τὰ τοιαῦτα λέγοντας ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἀπαντᾷ· «Μή μοι ἐκεῖνο τὸ ρῆμα λέγε, τὸ πολλῆς γέμον ἀναλγησίας· Τί δέ μοι μέλει; Τὰ ἐμαυτοῦ μεριμνῶ. Τότε γὰρ μάλιστα μεριμνήσεις τὰ σά, ὅταν τὰ σὰ ζητῇς ἐν τῷ τοῦ πλησίον συμφέροντι. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν· Μηδεὶς τὰ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου» (PG 55, 254).

Ὀρθῶς ἐγράφη, ὅτι, ἐὰν σήμερον οἱ χριστιανοὶ δὲν ἀγωνίζονται, ὅπως ἠγωνίζοντο οἱ χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν ζώσης πίστεως. Ἐὰν αὕτη ὑπῆρχεν, ἐν οἵῳ βαθμῷ ὑπῆρχε τότε, ὁ κόσμος θὰ ἔμενεν ἔκθαμβος πρὸ τῶν θαυμαστῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς ἐν τῇ συγχρόνῳ ζωῇ, ἥτις θὰ ὑφίστατο βαθεῖαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις αὐτῆς. Δυστυχῶς χλιαρότης ἐπικίνδυνος βασιλεύει εἰς τὰς τάξεις τῆς χριστιανικῆς παρατάξεως. Οἱ χριστιανοὶ ὑπεστείλαμεν τὰς σημαίας μας ἐνώπιον τοῦ κόσμου· δὲν ἀγωνιζόμεθα ὅπου πρέπει, ὅπως πρέπει καὶ ὅσον πρέπει. Ἂς ἀναλογισθῶμεν, τίνος εἴμεθα στρατιῶται, ὑπὸ ποίαν σημαίαν προστατευόμεθα, ποῖον νέφος μαρτύρων τῆς πίστεως περιστοιχίζει ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ποίων ἀρχῶν καὶ αἰωνίων συμφερόντων διεξάγεται ὁ χριστιανικὸς ἀγών. Ἐὰν δὲν εἴμεθα λιποτάκται ἢ προδόται, ἀλλὰ μέλη τῆς ἐν τῷ κόσμῳ στρατευομένης Ἐκκλησίας, ἂς ἀναλάβωμεν τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἂς ἀνανεώσωμεν τὰς νίκας καὶ τοὺς θριάμβους τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἐν τοιούτῳ εὐγενεῖ ἀγῶνι Κύριος προπορεύεται μεθ' ἡμῶν καὶ συνεκπολεμήσει ἡμῖν καὶ δώσει τὴν νίκην καὶ τοὺς ἀμαραντίνους στεφάνους εἰς τοὺς ἐνδόξους ἀγωνιστὰς τῆς στρατιᾶς του.

ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ ΚΑΝΤΙΩΤΗΣ

Ἀγῶνες, ἱεροί. Οἱ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες, εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, δὲν εἶχον ἁπλῶς σκοπὸν τὴν καλλιέργειαν τῆς εὐγενοῦς ἁμίλλης καὶ τήν, μετὰ τῆς μορφωτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς, ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν σώματος, διανοίας καὶ ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὸν νόημα. Ἀφιεροῦντο εἰς θεοὺς καὶ ἥρωας, ἤρχιζον καὶ ἔληγον μὲ θρησκευτικὰς τελετάς, τὰ δὲ ἔπαθλα ἦσαν κλάδοι ἐξ ἱερῶν φυτῶν. Ἐθεωροῦντο, λοιπόν, ὄχι ἁπλῶς κατ' ὄνομα, ἀλλὰ καὶ κατ' οὐσίαν ἱεροί.

Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν συνήγειρον τὸ πανελλήνιον καὶ ἀπετέλουν λαμπρὰς ἀφορμὰς συνειδητοποιήσεως τῆς φυλετικῆς, θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς ἑνότητος τῶν Ἑλλήνων, καίτοι οὗτοι παρέμενον διῃρημένοι πολιτικογεωγραφικῶς. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἦσαν οἱ ἑξῆς:

1) Οἱ Ὀλυμπιακοί. Ἤγοντο ἀνὰ τετραετίαν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, πρὸς τιμὴν τοῦ μυθικοῦ ἥρωος Πέλοπος, τοῦ ὁποίου ὁ τάφος εὑρίσκετο ἐκεῖ. Ἡ γνωστὴ ἱστορία των ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 776 π. Χ. Κατηργήθησαν τὸ 393 μ. Χ. διὰ διατάγματος τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου. Διήρκουν πέντε ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας οἱαδήποτε πολεμικὴ ἐνέργεια ἔπαυε (ἐκεχειρία), ἀπηγορεύετο δὲ αὐστηρότατα ἡ εἴσοδος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ὀλυμπίας ἀτόμων, φερόντων ὅπλα. Αἱ ἡμέραι αὐταὶ συνέπιπτον ἑκάστοτε μεταξὺ Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου.

2) Τὰ Πύθια. Ἤγοντο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τοὺς Δελφούς, ἀρχικῶς μὲν ἀνὰ ἐννεαετίαν, κατόπιν δὲ ἀνὰ πενταετίαν.

3) Τὰ Νέμεα. Ἐτελοῦντο ἀνὰ διετίαν εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Νεμέας, ὅπου ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Διός, θέατρον καὶ στάδιον. Διὰ τῶν ἀγώνων τούτων ἐτιμᾶτο ὁ Ζεὺς καὶ ἐμνημονεύετο ὁ θάνατος τοῦ παιδὸς Ὀφέλτα.

4) Τὰ Ἴσθμια. Ἤγοντο ἀνὰ τριετίαν πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος, ὅστις ἐφέρετο καὶ ὡς ὁ ἱδρυτὴς των. Τόπος τελέσεώς των ἦτο ὁ Σχοινοῦς, λιμὴν τῆς Κορίνθου ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου κόλπου.

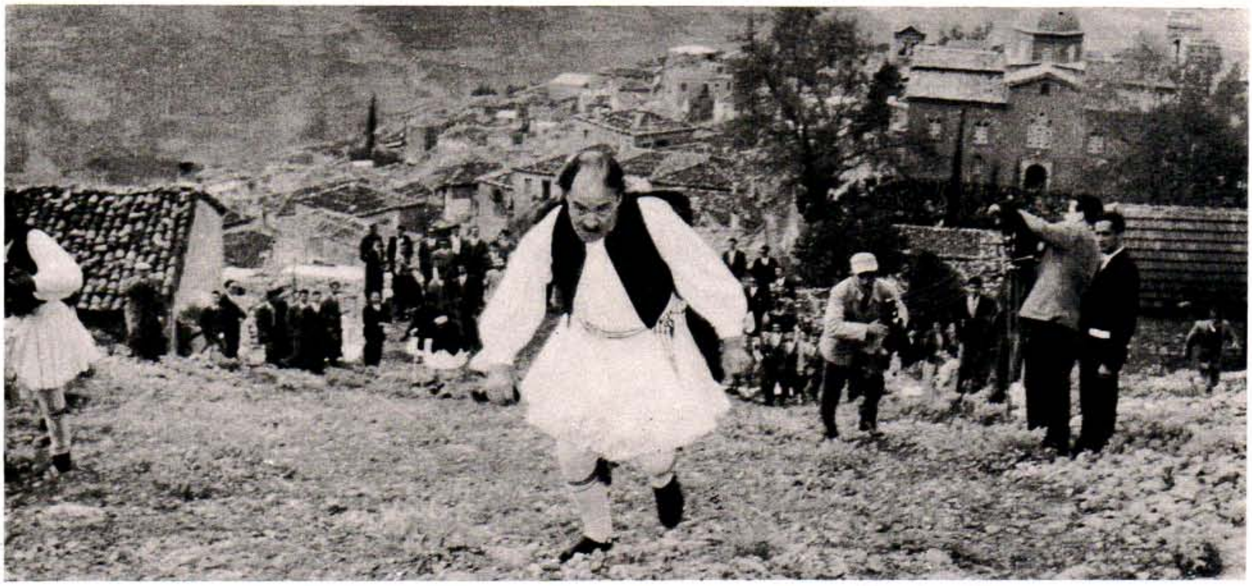
Καὶ οἱ τρεῖς τελευταῖοι εἶχον θεσπισθῇ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, ἂν καὶ αἱ σχετικαὶ παραστάσεις ἀνάγουν τὴν ἀρχήν των εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ αἰῶνος τούτου.

(Λαογραφία). Εἶναι γνωστό, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λατρεία συνώδευε τὶς μεγάλες γιορτές της μὲ ἀθλητικοὺς ἀγῶνες, ποὺ ἐξελίχθηκαν καὶ σὲ πανελληνίους (Ὀλυμπιακοί, Ἴσθμια κ.λ.π.). Τὸ ἑλληνικὸ ὕπαιθρο ἐννοοῦσε πάντα τὸν συνδυασμὸ αὐτὸν τῆς λατρείας τοῦ θείου μὲ τὴν εὐγενικὴ ἅμιλλα καὶ γ' αὐτὸ βλέπουμε σήμερα, ἔπειτα ἀπὸ τόσους αἰῶνες, νὰ συνεχίζεται ἡ παράδοσις σὲ χριστιανικὰ πλαίσια, καὶ μὲ εὐλαβῆ τρόπο, στὰ πανηγύρια τῶν ἁγίων τῆς ἀνοίξεως καὶ τοῦ καλοκαιριοῦ.

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν εὐνόησαν τοὺς πάνδημους ἀθλητικοὺς ἀγῶνες, ποὺ θύμιζαν τὸ παλιὸ ἐθνικὸ καθεστώς, πολὺ περισσότερο ὅταν οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ παρέσυραν τὰ πλήθη σὲ φανατισμοὺς καὶ ἀκρότητες καὶ τὰ ἀπεμάκρυναν ἀπὸ τὸν τακτικὸ ἐκκλησιασμό, ποὺ ἀπαιτοῦσε ἡ νέα θρησκεία. Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι ἐχθρικὸ πρὸς τὴν εὐγενικὴ ἀθλητικὴ ἅμιλλα, ἂν σκεφθοῦμε τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ποὺ μὲ φιλικὴ οἰκειότητα μιλεῖ γιὰ τοὺς ἀγῶνες: «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα» (Τιμόθ. β' 4, 7) καί: «Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ» (Τιμ. β' 2, 5).

Παρ' ὅλη λοιπὸν τὴν ἀποξένωσι, ποὺ εἶχε στὴν ἀρχὴ ὁ ἐθνικὸς ἀθλητισμὸς ἀπὸ τὴν ἐπίσημη λατρεία, ἡ ἑλληνικὴ πραγματικότης συνέδεσε πάλι τὴν ἀρχαία παράδοσι, ἰδιαίτερα στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν ὁλόκληρο τὸ Γένος συσπειρώθηκε κάτω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἐκαλλιέργησε τοὺς πανηγυρικοὺς ἀγῶνες, μὲ κάποια προσοχὴ στὴν ἀθλητικὴ ἄσκησι τῆς νεολαίας του. Ἔτσι εἴχαμε καὶ ἔχουμε ἀκόμη νεοελληνικὲς περιπτώσεις, ὅπου οἱ ἀγῶνες γίνονται κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς στὸ προαύλιο τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ παπᾶς ἢ οἱ ἐπίτροποι ἀπονέμουν τὰ βραβεῖα στοὺς νικητάς.

Βέβαια, πίσω ἀπὸ τὸν ἀθλητικὸ χαρακτῆρα τῶν ἀγώνων αὐτῶν, τόσο τῶν ἀρχαίων ὅσο καὶ τῶν νεωτέρων, κρύβεται ἡ πρωτόγονη θρησκευτικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν νίκη τῶν καλῶν καιρικῶν συνθηκῶν πάνω στὶς κακές, τοῦ καλοκαιριοῦ στὸν χειμῶνα, τῆς εὐφορίας καὶ τῆς παραγωγῆς στὴν ἐπίφοβη κακὴ σοδειά. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλοι οἱ πανηγυρικοὶ ἀγῶνες γίνονται συνήθως τὴν ἄνοιξι καὶ τὸ καλοκαῖρι καὶ φθάνουν ὡς τὰ ἀνταγωνιστικὰ μικροπαιγνίδια τῶν παιδιῶν, ἀκόμη καὶ ὡς τὸ τσούγγρισμα τοῦ πασχαλινοῦ αὐγοῦ, ποὺ σύμφωνα μὲ ὡρισμένες ἐθνολογικὲς ἑρμηνεῖες, ἔχει καὶ αὐτὸ τὴ σημασία εὐετηρικοῦ ἀγῶνος.

Ἀπὸ τοὺς ΑΓΩΝΑΣ τῶν γερόντων εἰς τὸ πανηγύρι τοῦ Ἅη-Γιώργη. Ἀράχωβα (1961).

Ἀπὸ τὶς Ἀπόκριες ὡς τὸ τέλος Μαΐου, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλο τὸ καλοκαῖρι, οἱ μεγάλες χαρούμενες γιορτές, ἡ Καθαρὴ Δευτέρα, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἡ μέρα τοῦ Πάσχα, ὅλη ἡ ἑβδομάδα τῆς Λαμπρῆς, ἡ μέρα τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τῆς Ἀναλήψεως καὶ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, ἢ ἀκόμη οἱ γιορτὲς τοῦ προφήτη Ἠλία καὶ τὸ Δεκαπενταύγουστο, εἶχαν πάντα γιὰ συμπλήρωμα τῆς χαρᾶς τους τὰ λαϊκὰ ἀγωνίσματα. Ξεχωρίζουν χαρακτηριστικὰ καὶ δυὸ χειμωνιάτικες γιορτές: ἡ Πρωτοχρονιά, ποὺ παλεύουν γιὰ τὸ καλὸ τοῦ χρόνου (Σαρακατσάνοι) καὶ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος (1 Φεβρουαρίου), ποὺ τὸν τιμοῦν ἐπίσης παλεύοντας γιὰ τὸ καλὸ τῆς βλαστήσεως. (Ἀκόμα κι' ἐπιμνημόσυνους ἀγῶνες βρίσκουμε σὲ μιὰ συνήθεια Μεσσηνιακή, ὅπου τὰ ψυχοσάββατα τῆς Ἀποκριᾶς ἔβγαιναν στὰ ἁλώνια κι' ἔρριχναν τὸ λιθάρι).

Πολὺ λοιπὸν πρὶν ὀργανωθοῦν ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους, μὲ ἀναβίωσι, τὰ ἀγωνίσματα τῶν ἀρχαίων, οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, ἐλεύθεροι ἢ ἀλύτρωτοι, τὰ τελοῦσαν στὶς πανηγυρικὲς συγκεντρώσεις τους μὲ παραδοσιακὸ σεβασμό, μὲ τὴ συμπαράστασι τοῦ κλήρου καὶ τῶν προκρίτων, καὶ μὲ ἐθνικὸ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὴν ἐπιτυχία τους. Οἱ ἀθλητικὲς νίκες τῆς νεολαίας ἦταν ἐλπίδα καὶ κρυφὸ καμάρι τῶν ἀλυτρώτων γιὰ πολλοὺς αἰῶνες.

Ἔχουμε παλαιότερες περιγραφὲς ἀπὸ πολλὰ διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδος (ἐπίσης ἀπὸ τὴ Μικρασία καὶ τὴ Θράκη, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Κύπρο), στὶς ὁποῖες οἱ τοπικοὶ λαογράφοι μιλοῦν γιὰ ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνες στὶς γιορτές τους (Λαμπρή, Ἁγίου Γεωργίου, Ἁγίου Κωνσταντίνου, Ἁγίων Ἀποστόλων), γιὰ ἀγῶνες δρόμου, γιὰ πάλη, πήδημα, δισκοβολία (λιθάρι), γιὰ ἄρσι βαρῶν κ.ἄ., ποὺ γίνονταν ὕστερα ἀπὸ τὴ λειτουργία κι εἶχαν γιὰ ἔπαθλα ἑορταστικὰ εἴδη, ὅπως τὸ ἀρνὶ τοῦ Πάσχα, ἀβγά, κουλοῦρες κ.ἄ., ἢ ἐπαγγελματικὰ ἀντικείμενα (χάμουρα, ἀλέτρι) καὶ εἴδη ἐνδυμασίας (ὑποδήματα) κ.λ.π.

Οἱ συνήθειες αὐτὲς διατηροῦνται εὐτυχῶς ἀκόμη σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες μας, καὶ ἂν γυρίσῃ κανεὶς τὰ χωριά, ἰδιαίτερα τὶς μέρες τοῦ Πάσχα, μπορεῖ νὰ τὶς δῇ. Πρόχειρο παράδειγμα εἶναι ἡ Ἀράχωβα τοῦ Παρνασσοῦ, ὅπου στὴ γιορτὴ τοῦ πολιούχου της Ἁγίου Γεωργίου, ὕστερα ἀπὸ τὴ λειτουργία καὶ τὴ λιτανεία, γίνονται μπροστὰ στὴν ἐκκλησία ἀγῶνες καὶ συμμετέχουν σ' αὐτούς, ἀφοῦ ἐκκλησιασθοῦν, πρῶτα οἱ γέροντες, ὕστερα οἱ μεσόκοποι κι' ἔπειτα οἱ νέοι. Οἱ γέροντες τρέχουν σὲ μιὰ μικρὴ ἀνηφοριά, ποιὸς θὰ φθάσῃ πρῶτος, κι' ἔπειτα οἱ νεώτεροι δείχνουν τὴ δύναμί τους σὲ ὅλα τ' ἀγωνίσματα κι' ὅσοι νικήσουν παίρνουν ἔπαθλο (ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους καὶ τὴν ἐκκλησία) ἕνα ἀρνί. Γενικώτερα, γιὰ τὰ χωριὰ τῆς Ρούμελης, χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει τὸ 1956 τοπικὸς λαογράφος: «Κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς τοπικὰς πανηγύρεις, εἰς τὸ προαύλιον τῆς ἐκκλησίας ἁμιλλῶνται ποιὸς νὰ πηδήσῃ περισσότερον, νὰ τρέξῃ πεζὸς ἢ ἔφιππος ταχύτερον ἢ νὰ ρίξῃ τὸ λιθάρι μακρύτερον». (Ξ. Ἀναγνωστοπούλου, Ἑλληνικὰ ἔθιμα, σ. 93-94).

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀγῶνες εἶναι, ὅπως εἴπαμε, λατρευτικοὶ κι' εὐετηρικοί, μὲ τὴν πρόσθετη πίστι τῶν ἀγωνιζομένων, ὅτι τοὺς θέλει ὁ ἅγιος ποὺ γιορτάζει καὶ ὅτι γίνονται γιὰ τὴ δόξα του. Ἂν λείψουν κάποιο χρόνο οἱ ἀγῶνες αὐτοί, τὸ χωριὸ δὲν τὸ θεωρεῖ εὐοίωνο σημεῖο, κι' ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔλαβαν μέρος, ἀνησυχοῦν. Ἀντίθετα, ὅταν τελεσθοῦν οἱ ἀγῶνες, εἶναι χαρούμενοι, νικηταὶ καὶ νικημένοι, καὶ ὅλοι εὔχονται «Χρόνια πολλά», «Καὶ τοῦ χρόνου», «Βοήθεια ὁ ἅγιος». Ἡ εὐλογία του θὰ φέρῃ καλοχρονιά.

Ἐνδιαφέρει νὰ σημειώσουμε, ὅτι τὰ ἔπαθλα ποὺ παίρνουν συνήθως, μάλιστα τὰ φαγώσιμα (ἀρνί, κατσίκι, κουλούρα, ἀβγά, τυρί, κρασὶ κ.λ.π.), τὰ μοιράζονται ὅλοι ὅσοι ἀγωνίσθηκαν, καὶ τὰ τρῶνε σὲ κοινὸ συμπόσιο, ποὺ εἶναι ἐπίσης εὐετηρικὸ καὶ γεμᾶτο εὐχές. Τὰ ἄλλα ἔπαθλα, τὰ στολιστικὰ (σέλλες, χάμουρα, μαντήλια, τουφέκια), ἢ καὶ γεωργικὰ ἐργαλεῖα (ἀλέτρι κ.λ.π.), τὰ φυλᾶνε οἱ νικηταὶ ὄχι μόνο μὲ ἀθλητικὴ ὑπερηφάνεια, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ βεβαιότητα κάποιας ἑορταστικῆς εὐλογίας, ποὺ μπῆκε στὰ σπίτια τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Γ', Ἀθῆναι 1949, σ. 81 - 147. Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1957, σ. 175 κ. ἀ. Δημ. Σ. Λουκάτου, Πασχαλιάτικα, λαϊκὰ ἀγωνίσματα, περ. Γυμναστική, Β' (1953), σ. 170 - 173. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι, Α1 (1957), σ. ρμγ'. Ν. Ε. Μηλιώρη, Τὰ Βουρλὰ τῆς Μ. Ἀσίας, μέρος Α', Ἀθῆναι 1957, σ. 229-232. Κ. Χουρμουζιάδου, κεφ. Ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα, Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ, Ζ' (1940-41), σ. 129-130.

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Ἀγωνισταί. Φανατικοὶ χριστιανοί, ἄλλως ὀνομαζόμενοι milites Christi (στρατιῶται Χριστοῦ). Οὗτοι ἀπετέλουν παραφυάδα τῶν Δονατιστῶν. Ἐλυμαίνοντο, ὡς ἐπαῖται, κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα τὴν Βόρειον Ἀφρικήν. Ἐδίδασκον ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐργασίας, τοῦ γάμου καὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐπετίθεντο προκλητικῶς κατὰ τῶν ἐθνικῶν, θραύοντες ἀγάλματα αὐτῶν, ἢ καὶ ἐρρίπτοντο εἰς κρημνοὺς καὶ τὸ πῦρ, προβαίνοντες εἰς αὐτοχειρίαν. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Ὀνωρίου, ἐλήφθησαν βίαια μέτρα κατ' αὐτῶν, διὰ τὰς βανδαλιστικὰς πράξεις των καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων, μέχρις ὅτου ἐξέλιπον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος.

Κ. Χ.

Ἀγῶνος, Ἐφημέριοι. Ἡ πτῶσις τῆς Βασιλευούσης καὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐδημιούργησε καθήκοντα βαρύτατα εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἤτοι τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ, μοναστηριακοὺς καὶ ἐνοριακοὺς κληρικούς. Ὁ Πατριάρχης, λόγῳ τῶν ληφθέντων προνομίων, περιεβλήθη καὶ ἀνέλαβε καθήκοντα Ἐθνάρχου, διοικῶν τὴν καταλυθεῖσαν Αὐτοκρατορίαν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ κληρικῶν καὶ τῶν

σημαινόντων λαϊκῶν. Κυρίως ἐστράφη ἡ διαμορφωθεῖσα νέα Διοίκησις πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὴν διατήρησιν, ἐπανίδρυσιν καὶ πολλαπλασιασμὸν τῶν ἐκπαιδευτικῶν κέντρων. Εἰς τὰς ὀρεινὰς καὶ ἀπροσίτους μονὰς ἱδρύθησαν Σχολαί, ἐργαζόμεναι ἐλευθέρως μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, μακρὰν τῶν ὀμμάτων τοῦ κατακτητοῦ, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μοναστηριακοῦ Κλήρου. Εἰς τὰς ἐνορίας ἀπεστέλλοντο οἱ εἰς τὰς Μονὰς ἐκπαιδευόμενοι, συνήθως ἱερόπαιδες, ζηλωταὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος. Οὕτως ἱδρύθησαν, κατ' ἐνορίαν, τὰ «Κρυφὰ Σχολειά», διευθυνόμενα ὑπὸ τῶν ἐφημερίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαπελύθησαν οἱ περιβόητοι «κλέφται καὶ ἁρματολοί», οἱ λογάδες τοῦ Ἔθνους, οἱ κατηχηταί, οἱ Φιλικοί, τέλος, καὶ διετηρήθη ἡ σπίθα τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας ἄσβεστος εἰς τὰς συνειδήσεις τοῦ εὐσεβοῦς καὶ φιλοπάτριδος Λαοῦ διὰ μέσου τόσων αἰώνων, ἵνα ἀναρριπισθῇ καὶ ἀναφθῇ εἰς ἀκατάσβεστον πυρκαϊάν.

Ἐπιστάντος τοῦ καταλλήλου χρόνου, ἡ Ἐκκλησία διεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν διὰ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ καὶ ἀνέλαβε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ βαρύτατον ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς δούλης Ἑλλάδος. Ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν ὅλων τῶν τέκνων της τῶν πνευματικῶν, ὅλων τῶν τάξεων. Πρῶτος μεταξὺ τῶν πρώτων, εἰς τὸν γενικὸν συναγερμὸν τοῦ Γερμανοῦ, παρευρέθη καὶ ἐστάθη πιστὸς συμπαραστάτης, καθ' ὅλον τὸν μακροχρόνιον ἱερὸν Ἀγῶνα, ὁ ἐφημέριος ἑκάστης μικρᾶς Ἑλλάδος, ἤτοι ἐνορίας. Οὗτος, ὡς Φιλικὸς πιστός, ἀνεδείχθη καὶ ὡς πρῶτος ἱεραπόστολος τῆς ἐλευθερίας. Εἰς τὰς πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως μυστικὰς ἀποστολὰς τῶν Φιλικῶν προτιμήσεως ἐτύγχανον οἱ ἐφημέριοι, ὡς ἔμπιστοι διπλωμάται. Ὁ ἐφημέριος Ἠλείας Ζώρας Κοσμᾶς ἀπεστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, ἔνθα καὶ συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη. Δραπετεύσας, διὰ δωροδοκίας, καὶ ἐπιστρέψας εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα, ἀνεκηρύχθη ἀρχηγὸς τῶν κλεφτῶν καὶ ἁρματολῶν τῆς Κάπελης, ἤτοι τοῦ ὀροπεδίου τῆς Φολόης. Ὁ ἐφημέριος Κυπαρισσίας Ἀντώνιος Παπαχριστόπουλος ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Χριστιανουπόλεως Γερμανοῦ εἰς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ προκρίτους τῆς Ἀχαΐας, διὰ τῆς Ζακύνθου, πρὸς ἀποφυγὴν ὑπονοιῶν τῶν Ὀθωμανῶν, καί, ἐπιστρέψας εἰς Τριφυλίαν, ἔφερεν ἐγγράφους ὁδηγίας, ἐρραμμένας εἰς τὰ σάγματα τοῦ ζώου καὶ τὰ ὑποδήματά του. Ὁ ἐξακουστὸς Παπαλέξης τῆς Ἀνδριτσαίνης, «Πρόκριτος τῆς Πελοποννήσου ὤν», ἀπεστάλη εἰς Ρωσίαν, «ἵνα ζητήσῃ τὴν προστασίαν τῆς Δυνάμεως ταύτης». Καὶ ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ. Ἐμφανίζεται προσέτι ὁ ἐφημέριος ἀμέσως ὡς πρῶτος ὑψῶν καὶ εὐλογῶν τὸ ἐθνικὸν Λάβαρον τῆς περιφερείας του, ὡς πρῶτος χορηγὸς τῆς «κάσσας» καὶ τοῦ κενοῦ ἐθνικοῦ ταμείου, ὡς πρῶτος στρατολόγος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, τῶν ἐνοριτῶν, ὡς πρῶτος ὑπαξιωματικός, καὶ καθοδηγητὴς εἰς τοὺς ἐθνικοὺς λόχους καὶ τὰ στρατόπεδα. Οἱ ἐφημέριοι ἦσαν τὰ πρωταρχικὰ προεπαναστατικὰ κύτταρα, οἱ πρωταρχικοὶ πυρῆνες τῆς ἐθνεγερσίας, οἱ ἐργασθέντες διαφοροτρόπως καθ' ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ καθ' ὅλα τὰ ἔτη αὐτῆς. Πρῶτοι προσφέρουν ὑποδειγματικῶς τὰς δι' ἱδρώτων πολλῶν ἀποκτηθείσας οἰκονομίας των, τὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα ἀγαθὰ τοῦ βίου, «ὁλόκληρον τὴν κατάστασίν των», πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ δουλείου ἤματος καὶ ἀνάκτησιν τῆς θεοσδότου ἐλευθερίας.

Οὕτω μικραὶ καὶ μεγάλαι οἰκονομίαι καὶ περιουσίαι προθύμως ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Πατρίδος καὶ ἐξηνεμίσθησαν ἀγογγύστως ὑπὲρ αὐτῆς. Αἱ οἰκίαι των ἐκενώθησαν ἢ διηρπάγησαν ἢ καὶ ἐπυρπολήθησαν οὐχὶ ἅπαξ, αἱ ἀποθῆκαι καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν διετέθησαν ἀμέσως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἔθνους, τὰ ζῶα, τὰ ποίμνια, καὶ γενικῶς ὅλη ἡ «κατάστασις» αὐτῶν, ἐναπετέθη ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς Πατρίδος πρὸς θυσίαν. Ὁ ἐφημέριος τῆς πόλεως Μεσολογγίου Ψωμάκης Παναγιώτης, λαβὼν μέρος «εἰς ὅλας τὰς μάχας καὶ τὰς ἐφόδους τῶν ἐχθρῶν κατὰ τοῦ φρουρίου καὶ εἰς τὰς τρεῖς πολιορκίας μέχρι τῆς ἡρωϊκῆς ἐξόδου», «ηὐδυνήθη νὰ διασώσῃ μόνον τὴν ζωήν». Κατὰ τὰς πολιορκίας, προσέφερε «σῖτον καὶ ἀραβόσιτον κάδους ἑκατὸν πεντήκοντα, ρακὶ βαρέλια δέκα, ἔλαιον ὀκάδας πεντακοσίας, σανίδας Βενετίας διακοσίας, ὑλικὰ δύο οἰκοδομῶν, εἴκοσι πέντε χιλιάδας γροσίων τουρκικῶν διὰ τὴν μισθοδοσίαν τῶν πλοίων καὶ τῶν λοιπῶν στρατιωτικῶν, δώδεκα χιλιάδας ὀκάδας ἀσβέστου, τριάκοντα χιλιάδας ὀκάδας ἀλεύρου καὶ ἀραβοσίτου, δύο ἵππους, κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας, διὰ τὴν τροφὴν τῶν στρατιωτῶν, καὶ πλεῖστα ἄλλα», κατὰ τὴν πιστοποίησιν πολλῶν ὁπλαρχηγῶν. Ὁ Εὐστάθιος Λαγκαδινὸς ἢ Παπασταθούλιας, διευθύνων τὴν μάχην τῶν Τρικόρφων ὡς «στρατηγός», πεσὼν ἐνδόξως ἐν αὐτῇ, εἶχε προσφέρει μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης «ὑλικὴν συνδρομὴν ποσὸν γροσίων τριάκοντα καὶ μίαν χιλιάδας διὰ μισθοὺς στρατιωτῶν, σιτηρεσίων κ. π. ἄ.», ὁ δὲ βουλευτὴς Γόρτυνος Παπαθανάσης Παπαμιχαλόπουλος, ἐφημέριος Βλαχορραφτίου, προσέφερε «διὰ τροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου» πεντήκοντα πρόβατα, ἐννέα χιλιάδας ὀκάδας σίτου καὶ δέκα χιλιάδας γρόσια». Ὁ Οἰκονόμος Ἄργους Παπα - Νικόλαος, μετὰ τὴν μάχην τοῦ Δραγατσανίου διασωθείς,, κατέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκποιεῖ ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του, ὡς καὶ τὴν προῖκα τῆς μονογενοῦς θυγατρός του, πρὸς συντήρησιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθέντος λόχου. Τὴν ἡμέραν τῆς ὑψώσεως τῆς σημαίας τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἐν Πάτραις (23η Μαρτίου), ὁ ἐφημέριος Παπαχριστόπουλος Ἀντώνιος προσέφερεν ὑπὲρ τῶν πρώτων ἐκεῖ συγκροτηθέντων στρατευμάτων δύο ὁλοκλήρους ἀποθήκας γεννημάτων, ἐχούσας ἄνω τῶν ἑξακοσίων «κουβελιῶν σίτου, χωρὶς νὰ λάβῃ οὐδὲ ὀβολὸν» ὡς ἀποζημίωσιν. Ὁ περιβόητος Παπαλέξης τῆς Ἀνδριτσαίνης πρὸς ὑλικὴν διευκόλυνσιν τῆς ἐπαναστάσεως πρὸ τῆς παραδόσεως, ὡς ὁμήρου, φυλακίσεως καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐν Τριπόλει, διέθεσε, διὰ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ Ἀναστασίου, τὰ εἰσοδήματα μιᾶς διετίας τῶν ἀπεράντων αὐτοῦ κτημάτων ἀνὰ τὴν Τριφυλίαν. Μέχρι τοῦ 1864 ὑπεβάλλοντο συνεχῶς αἰτήσεις πρὸς ἐξόφλησιν τῶν ἐθνικῶν ὁμολογιῶν ἢ τὴν πληρωμὴν τῶν ὀφειλομένων μισθῶν ὑπὸ τῆς κατακαημένης Ἑλλάδος.

Ὑπηρέτησαν οἱ ἐφημέριοι τὴν Ἑλλάδα ὡς ἁπλοῖ στρατιῶται, ὡς ὑπαξιωματικοί, καὶ οὐχὶ σπανίως καὶ ἀνώτατοι τῆς ξηρᾶς ἢ τῆς θαλάσσης ἀξιωματικοί. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγωνισθέντων εἶναι ἄγνωστος.

Ἀρκετοὶ μετέστησαν κατὰ τὰ ἔτη τοῦ Ἀγῶνος, μὴ ἰδόντες τὴν Πατρίδα ἐλευθέραν, ἄλλοι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐλευθερίας καὶ ἕτεροι βραδύτερον. Πολλῶν τούτων ἀπωλέσθησαν τὰ τῶν ἀγώνων πιστοποιητικά, τὰ ὑποβληθέντα μετὰ τὸ ἔτος 1843. Διὰ τοῦτο, πλεῖστοι τῶν ἐφημερίων ἢ οἱ συγγενεῖς αὐτῶν μέχρι τοῦ 1865 ὑποβάλλουν αἰτήσεις πρὸς διαβάθμισιν καὶ ἀπονομὴν συντάξεως.

Ὡς στρατιῶται ὑπηρέτησαν οἱ Κωνσταντινόπουλος Ἀνδρέας Οἰκονόμος Λάτα-Ἠλείας, Μανοῦσος ἢ Οἰκονόμου Παναγιώτης ἐκ Καλαβρύτων, Παπαγιαννακόπουλος ἐκ Φιλιῶν-Κλειτορίας, Σπηλιωτόπουλος Γιαννάκης ἐκ Πτέρνης Αἰγιαλείας, Ἀντωνόπουλος Πανάγος ἐκ Πατρῶν, Σαμπατζιώτης Εὐστάθιος, ἐφημέριος Κυπαρισσίας. Οὗτος, κατὰ τὴν πιστοποίησιν τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Νικήτα Φλέσσα, ἔλαβε μέρος εἰς τὸν Ἀγῶνα, «ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἤχησεν ἡ σάλπιγξ τοῦ Ἄρεως» καὶ «μέχρις ὅτου ἔπαυσεν ὁ αἱμοσταγὴς πόλεμος», καὶ ἐπολέμησεν εἰς τὴν Πελοπόννησον «ὡς καὶ εἰς τὴν Εὔβοιαν», ἐκθέτων τὸν ἑαυτόν του εἰς τὰς πλέον κινδυνώδεις θέσεις, καὶ διεκρίθη μεταξὺ πολλῶν ἄλλων κληρικῶν». Ὁ ἐκ Πατρῶν Παπαχριστόπουλος Ἀντώνιος, ὁ Ἀποστολόπουλος Ἰωάννης ἐκ Κακαλετρίου — Ἀνδριτσαίνης, ὅστις «ἐδούλευσε στρατιωτικῶς καὶ παρευρέθη εἰς πολλὰς ἐκστρατείας καὶ πολιορκίας». Οἱ ἐκ Μεσολογγίου ἐφημέριοι Μπουγάκας Παναγιώτης, Μπουτινιώτης Γ., Παπαϊωάννου Γεώργιος, Κατριμουστάκης Δημήτριος, ὡς καὶ οἱ ἐκ Μεγαλοπόλεως Ἀγγελόπουλος Κωσταντῆς, Παπαγεωργίου Λάμπρος καὶ Ρούπας Ἀθανάσιος. Ὁ Σακελλάριος Νεμούτας-Ἠλείας Λέντζιος ἐπολέμησε γενναίως τοὺς Λαλαίους Τούρκους καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὰς μάχας τῶν Πατρῶν, Ἀντελικοῦ, Ἀθηνῶν καὶ ἀλλαχοῦ «μὲ πατριωτικὸν ζῆλον». Ὁ ἐκ Σοποτοῦ-Ἀροανίας Ἀνδρεόπουλος ἢ Καρᾶς Ἰωάννης ἠγωνίσθη «ὡς ἐπίλεκτος στρατιώτης ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ θανάτου (ἔτ. 1829) αὐτοῦ». Ὁ Παπακωνσταντίνου Νικόλαος ἐκ Καλογωνιᾶς-Σπάρτης μὲ τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς συγχωριανούς του ἐπολέμησεν εἰς Τρίπολιν, Κερασιάν, Δολιανά, Κόρινθον καὶ ἀλλαχοῦ «μὲ γενναιότητα καὶ ἐνθουσιασμόν. Ἐτιμήθη μὲ τὸ χαλκοῦν ἀριστεῖον». Ὁ ἐκ Στρεζόβης-Καλαβρύτων Κοτόπουλος Νικόλαος εἰς πολλὰς καὶ κρισίμους μάχας «ἠρίστευσεν ὡς ἐμπειροπόλεμος», ὁ δὲ Μαρούδας Παῦλος, «κυριευόμενος ἐκ θερμοῦ πατριωτισμοῦ, ἔδραξε τὰ ὅπλα καὶ διέβη, ἐκ Ζακύνθου, εἰς τὴν ἀγωνιζομένην

Ἑλλάδα» καὶ «μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ πατριωτισμοῦ ἐπολέμησεν εἰς Πάτρας, Κόρινθον καὶ ἀλλαχοῦ». Οἱ Καλλίνικοι Ἠλίας καὶ Θεόδωρος ἐκ Καλαμῶν, Ἀναγνωστόπουλος Ἠλίας ἐκ Δολιανῶν, Γιαννικόπουλος Παναγιώτης ἐκ Μεσσήνης, Κανελλόπουλος Θεόδωρος Οἰκονόμος-Πύλου, Κορομηλᾶς Νικόλαος ἐκ Καλαμῶν, Παπαγεωργίου Νικόλαος ἐκ Λακεδαίμονος, Καρύδης Παναγιώτης ἐκ Γυθείου, Πασιόπουλος Σπήλιος ἐκ Κορίνθου, Χατζῆ Κανέλλου Σταμάτης ἐκ Μεγαρίδος, Ἀναστασόπουλος Ἰωάννης, Δρουγᾶς Γεώργιος, Γκολέμης Παναγιώτης, Σακελλαράκης Κωνσταντῖνος ἐκ Λακεδαίμονος ἠγωνίσθησαν ὡς στρατιῶται. Ὁ Κανελλόπουλος Οἰκονόμος ἐκ Μοστιτσίου-Καλαβρύτων «διεκρίθη εἰς τὰς περιφήμους μάχας τῶν Καλαβρύτων, Τριπόλεως, Πατρῶν καὶ Κορίνθου». Ὁ Γεωργίου Δημήτριος, ἐφημέριος Περιθιωτίσσης-Δωρίδος, ἦτο «πεντηκοτούτης ὅτε ἔλαβε τὰ ὅπλα ἀνὰ χεῖρας καὶ ὑπηρέτησε στρατιωτικῶς τὴν πατρίδα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ Ἀγῶνος», λαβὼν μέρος «εἰς τὰς μάχας τῆς Ἄμπλιανης, Ἀετοῦ, Φουστάνας, δευτέραν πολιορκίαν τῆς Ναυπάκτου» καὶ «εἰς ἄλλας πολλάς», ὁ δὲ ἐφημέριος Διστόμου-Λεβαδείας Γεωργίου Ἰωάννης τεσσαρακονταετής, «μὴ φειδόμενος καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν του», ἐτάχθη εἰς τοὺς στρατιώτας τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ Γκούρα. Προσέτι οἱ Καρμίρης Ἰωάννης ἐκ Λακεδαίμονος, Λυμπερόπουλος Δημήτριος ἐκ Νεμνίτσης Ἀρκαδίας, Παπαδημητρόπουλος ἢ Σακελλαρίου Ἰωάννης ἐκ Καλαβρύτων, Παπαγιαννόπουλος Ἰωάννης ἐκ Πατρῶν, Μπυρτάχας Νικόλαος ἐκ Μαντινείας, Κακαβᾶς Γεώργιος ἐκ Γόρτυνος, Παπαθανασίου Κωνσταντῖνος ἐκ Κυνουρίας, Παπαδημητρόπουλος Παναγιώτης ἐκ Μαντινείας, Παπαβασιλόπουλος Κωνσταντῖνος ἐκ Καλαβρύτων, Ἀποστολόπουλος Ἰωάννης ἐξ Ὀλυμπίας, Ντούσης Παναγιώτης ἐκ Μεσσηνίας, Νῆφος Ἰωάννης ἐξ Ὀλυμπίας, Νῆφος Ἰωάννης ἐξ Οἰτύλου, Πίτζιος Δημήτριος ἐκ Λακεδαίμονος, Κουνουμπάνης Γρηγόριος ἐκ Λακωνίας, Τρεντοῦρος Δημήτριος ἐκ Καλαβρύτων, ἠγωνίσθησαν «ὑπὲρ Πάτρης», ἄνευ βαθμοῦ τινος στρατιωτικοῦ. Ὁ ἐφημέριος Ἀγριδίου - Γόρτυνος Βασιλόπουλος Ἰωάννης, πολεμήσας εἰς τὰς μάχας Βαλτετσίου, Γράνας, Πατρῶν, Κορίνθου, Τριπόλεως, ἦτο «μέχρι τέλους τοῦ ἀγῶνος» στρατιώτης τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη, ὁ δὲ Διαμαντόπουλος Νικόλαος ἐξ Εὐρυσθένων-Λακεδαίμονος ὑπηρέτησεν εἰς τὰ σώματα τοῦ Γιατράκου καὶ τοῦ Βαρβιτσιώτη. Ὁ Μανοῦσος Παναγιώτης ἐκ Περιστέρας-Καλαβρύτων ὑπηρέτησεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Νικολάου Σολιώτου ἐκ Σόλου, ὁ δὲ Παπαγιαννόπουλος Γεώργιος, ἐφημέριος Ρουμανίου καὶ Καστρίου-Λοκρίδος, ὑπὸ τὸ χιλίαρχον Γ. Δυοβουνιώτην. Ὁ Φιλικὸς ἐφημέριος Διστόμου Παπαναστάσιος ἐπολέμησεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ «ἀειμνήστου Ἀθανασίου Διάκου» καὶ «ἔδειξε πατριωτισμὸν καὶ ὑπέρμετρον ζῆλον».

Ὡς ὑπαξιωματικοί, προσέφερον τὰς πρὸς τὴν Πατρίδα ὑπηρεσίας των οὐκ ὀλίγοι ἐφημέριοι. Ὁ Πετρόπουλος Δημήτριος ἐκ Καβασίλων, Φιλόπουλος Ἰωάννης ἐκ Γόρτυνος, Οἰκονόμου Θεόδωρος ἐκ Σπάρτης, Παναγιωτακόπουλος Ἀθανάσιος ἐκ Καλαβρύτων, Γκραβαρίτης Νικόλαος ἐκ Μελισσίων-Κορινθίας, Κωστουρόπουλος ἢ Καντελιώτης Δημήτριος ἐξ Ἄργους, Ἀναστασίου Ἰωάννης, ἐφημέριος Ἁγ. Γεωργίου-Καρύκη Ἀθηνῶν, Χιλόπουλος Ἐλευθέριος ἐκ Μεγάρων, Μενουδάκης Πέτρος ἐξ Οἰτύλου, Οἰκονομόπουλος Γεώργιος ἐκ Λακεδαίμονος, Ἀρσενόπουλος Ἰωάννης ἐκ Τριπόλεως, Μπαργιώσης Κωνσταντῖνος ἐκ Βονίτσης, Μακούλης Ἰωάννης ἐξ Αἰτωλικοῦ, Κανελλόπουλος Ζαχαρίας ἐκ Μελιγαλᾶ, Στρατηγάκος Ἀναγνώστης ἐκ Θεολόγου-Λακωνίας, ὅστις, ὡς σημαιοφόρος, ἐπολέμησεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Καρυτινῶν Ὀθωμανῶν, τοῦ Κεχαγιάμπεη, τοῦ Δράμαλη, τοῦ Ἰμπραήμ, τοῦ Κυταϊμπασία καὶ ἄλλων, ὡς καὶ ὁ ἐφημέριος Χρυσοβιτζίου-Τριπόλεως Σταυρόπουλος Δημήτριος, ὅστις «ἦτο εἷς ἐκ τῶν προκριτοτέρων ἱερέων τῆς ἐπαρχίας Καρυταίνης» καὶ «ἡγεῖτο ἑκατὸν (100) στρατιωτῶν» καὶ διετέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ὁπλαρχηγῶν Κ. Δεληγιάννη καὶ Δημ. Πλαπούτα, συνηγωνίσθησαν μετὰ τῶν λαϊκῶν καὶ ἄλλων κληρικῶν, φέροντες τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπαξιωματικοῦ. Ὁ Χριστόπουλος Κυριάκος ἐξ Ἠλείας, Οἰκονομόπουλος Εὐστάθιος καὶ Κατσαρδῆς Δημήτριος ἐκ Καλαβρύτων, Ροδόπουλος Σύριος ἐκ Γόρτυνος, Κατσιρόπουλος Εὐστάθιος ἐκ Μεσσηνίας, Ποῦλος Λάσκαρης ὁ Λακεδαιμόνιος, Δρούγκας Ἀναγνώστης ἐκ Ναυπλίου, Βίμπος Σπυρίδων ἐξ Ἀθηνῶν, Τζανόπουλος Ἰωάννης ἐκ Μαρκοπούλου-Ἀττικῆς, Πολίτης Γεώργιος ἐκ Καλαμῶν, Θηβαῖος Ἀθανάσιος ἐξ Ἑρμιόνης, Ἠλιόπουλος Δημήτριος ἐκ Τριπόλεως, Σπηλιάδης Κωνσταντῖνος ἐκ Μεγαλοπόλεως, Σακελλαρίου Ἰωάννης, Πρωτοπαπᾶς Λαγκαδίων, Σακελλαρόπουλος Νικόλ. καὶ Κοτόπουλος Νικ. ἐκ Καλαβρύτων, ὡς καὶ ὁ Ζαφειρόπουλος Ζαχαρίας ἐκ Βερσιτσίου-Ψωφίδος, πολεμήσας εἰς Λεβίδιον, Καλάβρυτα, Γηροκομεῖον καὶ Σαραβάλια Πατρῶν, ἤγειραν τρόπαια ἀθάνατα, ὡς ἁπλοῖ ὑπαξιωματικοί. Τινὲς τούτων εἶχον καὶ εἰδικότητας. Οὕτως, ὁ Παπαθεοδώρου Νικόλαος ἐξ Ἀγόριανης - Παρνασσίδος, διατελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν Κομνᾶ Τράκα καὶ Νάκη Πανουργιᾶ, ἦτο «μαγκατσῆς» καί, ὡς τοιοῦτος, ἔλαβεν ἐνεργὸν μέ-

Ἱερεὺς τῆς ἐποχῆς τοῦ ΑΓΩΝΟΣ. Λιθογραφία Dypré.

ρος εἰς τὰς μάχας τῆς Γραβιᾶς, Ὑπάτης, Θερμοπυλῶν, Βασιλικῶν, Διστόμου καὶ ἀλλαχοῦ. Ὁ Τζαμαδὸς Κωνσταντῖνος ἐκ Γαρώτζης-Ἀνδρούσης ἠγωνίσθη εἰς Βαλτέτσιον, Τρίπολιν, κατὰ τοῦ Δράμαλη καὶ Ἰμπραὴμ ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τῶν Ἰωάν. Θ. Κολοκοτρώνη, Δ. Πλαπούτα καὶ Κανέλ. Δεληγιάννη, ὡς «μπουλουκζῆς». Ὡς τοιοῦτος, ἠγωνίσθη εἰς τὰς μάχας Σαλώνων, Ὑπάτης, Γραβιᾶς, Βασιλικοῦ, Ναυπάκτου καὶ ὁ ἐκ Γαλαξειδίου Παπαχριστόπουλος μὲ ἑξήκοντα (60) στρατιώτας καὶ ὡς ὑπαξιωματικός. Ὁ Παυλόπουλος Πέτρος Σακελλάριος τῆς περιφερείας Ζούρτζης-Ὀλυμπίας «παρευρέθη εἰς πολλὰς μάχας καὶ ἐκστρατείας», κατὰ τοὺς Τριφυλίους ὁπλαρχηγούς, καὶ ἐπολέμησε, «μὲ τὴν μίαν χεῖρα κρατῶν τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ μὲ τὴν ἄλλην τὰ ὅπλα», ὡς «φροντιστής». Διεκρίθησαν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπαξιωματικοῦ ὁ Παπαγκίκας ἢ Χρυσῆς Ἀθανάσιος, ἐφημέριος Πυρί-Θηβῶν, διατελῶν εἰς τὰ στρατιωτικὰ Σώματα τοῦ Σ. Κόντου καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν Γκούρα καὶ Εὐμορφοπούλου, ὁ Φιλέρης Δημήτριος ἐκ Καλαβρύτων, Οἰκονόμου Θεοφάνης ἐξ Αἰγίου, Γαϊτανάρος Θεόδωρος ἐκ Γόρτυνος, Παπαδόπουλος Δημήτριος ἐκ Καλαμῶν, Παναγιωτόπουλος Νικόλαος ἐκ Λακεδαίμονος, Πουλυκακὲς Νικόλ. Λάκων, Γεωργαντόπουλος Σταμάτης ἐξ Ἄργους, Παπαϊωάννου Σπυρίδων ἐφημέριος Ἀθηνῶν, Σκουρτῆς Δημήτριος ἐκ Μεγαλοπόλεως, Φυτογλόπουλος Φώτιος ἐκ Γόρτυνος, Καλόπουλος Σταῦρος ἐκ Καρυταίνης, Κοτσάκης Ἀντώνιος ἐξ Ἁλωνισταίνης, Οἰκονόμου Κωνσταντῖνος ἐκ Μαγουλιάνων, Δρακόπουλος Ἀθανάσιος ἐκ Μεσσηνίας, Δασκαλάκης Ἠλίας ἐκ Λακωνίας, Ἠλιάδης Γεώργιος ἐξ Ἀργολίδος, Δάρας Νικόλαος ἐκ Σέρβου-Γόρτυνος, λαβὼν μέρος εἰς τὰς μάχας τοῦ Λάλα, τῆς Καρυταίνης, Πατρῶν, ἅλωσιν Μεσολογγίου καὶ ἀλλαχοῦ, Ζέρβας Νικόλαος ἐξ Ἁγ. Πέτρου Κυνουρίας, μέλος τῆς Φι-

λικῆς Ἑταιρείας, «ἀφειδῶς δαπανῶν τὰ ἑαυτοῦ, ὡς ἔνθερμος ἀγωνιστὴς καὶ πνευματικὸς πατὴρ τῶν συναγωνιζομένων συμπολιτῶν αὐτοῦ», Κούνας Ἀθανάσιος ἐκ Νασίων-Καλαβρύτων, «διαρκῶς ὑπηρετῶν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1827 ἔτους», καὶ ἄλλοι λεοντόθυμοι φίλοι τῆς ἐλευθερίας. Πολλοὺς ὑπαξιωματικοὺς ἀνέδειξαν αἱ ἐπαρχίαι Καλαβρύτων καὶ Γόρτυνος. Οἱ Οἰκονόμου Σταμάτιος, Ἀναγνώστης, Κωνσταντῖνος Ἐμμανουήλ, Σακελλίων Νικόλαος, Ἀνδρέου Ἰωάννης ἦσαν ἐκ Καλαβρύτων, οἱ δὲ Οἰκονομόπουλος Πολυχρόνης, Παναγιωτακόπουλος Δημήτριος, Οἰκονόμου Ἰωάννης, Παπαδάρας Νικόλαος, Πολιτόπουλος Γεώργιος, Παπαγγελῆς Νικόλαος, Σταματίου Σακελλάριος, Σακελλαρίου Δημήτριος, Κουλουρᾶς Παναγιώτης, Κυριακόπολος Ἰωάννης, Ἠλιόπουλος Ἀντώνιος, Γαλανόπουλος Γεώργιος, Βασιλόπουλος Ἰωάννης, Ἀθανασίου Ἰωάννης, Ἀργυρόπουλος Θεόδωρος καὶ Ἀναγνωστόπουλος Δημήτριος κατήγοντο ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀρκαδίας. Πιθανῶς, ἡ μόρφωσις αὐτῶν, λαμβανομένη εἰς τὰς ἐκεῖ πλείστας ἱερὰς Μονάς, καὶ ἰδίως τῶν Σχολῶν Μεγάλου Σπηλαίου καὶ Δημητσάνης, τοὺς ἀνεδείκνυε ταχέως εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπαξιωματικοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ Λακεδαίμων εἶχεν ἀρκετοὺς τοιούτους, ὡς τοὺς Παπακωνσταντίνου Νικόλαον, Πολιανίτην Γεώργιον, Κουμουτσάκον Στέφανον, Σταφίδαν Ἀθανάσιον, Σπυριδόπουλον Πιέρον, Στρατηγάκην Ἀναγνώστην, Γιαννακάκον Παναγιώτην καὶ ἄλλους.

Ἡ ἱστορία ἀναγράφει καὶ ἀρκετοὺς κληρικοὺς ὡς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς. Οὕτως ὁ Χρῖστος Κουντουριώτης ἐκ Κουντούρων, Παπαστάθης Ἰωάννης ἐκ Λεβαδείας, Οἰκονόμου Ἰωάννης ἐξ Ἀθηνῶν, Παπαχριστόπουλος Δημ. ἐκ Ἄργους, Πιτσούνης Ἀθανάσιος ἐκ Κορινθίας, Διπλαράκος Πέτρος ἐξ Οἰτύλου, Ἀναγνωστόπουλος Ἀρσένιος ἐκ Τριφυλίας, ἔδρασαν ὡς ἀξιωματικοί. Ὁ ἐφημέριος Κούμανι-Ἠλείας Ζώρας Κοσμᾶς, Φιλικὸς καὶ σημαῖνον πρόσωπον τῆς περιφερείας, ἐπολέμησεν εἰς Ἀχαΐαν, Ἠλείαν, Ἀρκαδίαν, Στερεὰν καὶ Ἀττικήν, ὡς ἀνώτερος ἀξιωματικός. Μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ χιλιάρχου διεξήγαγε τοὺς νικηφόρους ἀγῶνας αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ Δράμαλη καὶ τοῦ Ἰμπραὴμ καὶ ὁ ἐφημέριος Ναζηρίου - Μεσσήνης Σταματόπουλος Εὐστάθιος. Ὁμοίως, «ὡς ἀξιωματικός, ἄξιος ἐφάνη» «μέχρι τέλους τοῦ Ἀγῶνος» καὶ ὁ Γεωργίου Θωμᾶς ἐκ Κακοσίου - Λεβαδείας, πολεμήσας νικηφόρως εἰς Στερεάν, Πελοπόννησον καὶ Εὔβοιαν, ὡς καὶ ὁ Σακελλαρίου Ἰωάννης, Πρωτοπαπᾶς Λαγκαδίων, ὅστις «διὰ τὸν τίμιον χαρακτῆρα του» βραδύτερον ἐξελέγη δημοτικὸς καὶ ἐπαρχιακὸς σύμβουλος.

Μὲ τοὺς ἄνω πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν καὶ οἱ Παπαδόπουλος Πέτρος Σακελλάριος ἐξ Ὀλυμπίας, Σαρέλας Ἀθανάσιος ἐκ Κορώνης, Κυριακουλάκος Ἠλίας ἐκ Γυθείου, Σταματόπουλος Εὐστάθιος ἐκ Μεσσηνίας, Σακελλίων Γεώργιος ἐκ Ναυπλίου, Παπαδημητρόπουλος Μῆτρος ἐκ Τριφυλίας, Οἰκονόμου Ἀθανάσιος ἐκ Καλαμῶν, Χούπης Γεώργιος ἐκ Λακεδαίμονος, Βάλβης Παντολέων ἐκ Μεσολογγίου, Ἀποστολόπουλος Δημήτριος ἐκ Μεγαπόλεως, Οἰκονόμου Ἐλευθέριος ἐκ Μεγάρων, Ροῦσος Παναγ. ἐξ Οἰτύλου, Παπαδόπουλος Κυριάκος ἐξ Ἀργολίδος, Σταυρόπουλος Δημήτριος ἐκ Μαντινείας, Διτῶρος Ἠλίας ἐκ Γορτυνίας, Βλαχάκης Ἀθανάσιος ἐκ Μεσσηνίας, Καλομοίρης Ἰωάννης ἐκ Λακεδαίμονος, Νίκας Γεώργιος, χιλίαρχος τῶν κορινθιακῶν στρατευμάτων, ἐκ Καστανιᾶς, Οἰκονόμου Νικόλαος καὶ Σταθόπουλος Ἰωάννης ἐξ Ἄργους, Μαυροειδῆς Ἀθανάσιος Σακελλίων Μεγάρων, ὁ εἰς τὰς μάχας Κορίνθου, Τριπόλεως, Μεσολογγίου δείξας «ζῆλον καὶ γενναιότητα» Οἰκονόμου Ἀθανάσιος ἐκ Κούτελης - Καλαβρύτων, ὁ Σακελλάριος Καλογωνιᾶς Παπαφώτου, ἀπὸ τὸ ἔτος 1824 χιλίαρχος Λακεδαιμονίων στρατιωτῶν, ὁ Βασίλειος Κούστας ἐξ Ἀρτοτίνης, ἀνεψιὸς τοῦ Διάκου, ὅστις ἔλαβε μέρος εἰς 17 μάχας, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι φιλελεύθεροι.

Καὶ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἐξυπηρετήθη ὑπὸ τῶν ἐφημερίων σημαντικῶς. Ὁ ἐκ Ψαρῶν Μῶρος Δημήτριος ὑπηρέτησεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος ὑπὸ τὸν ναύαρχον Νικόλαον Ἀποστόλην, κατὰ τὰς πιστοποιήσεις τοῦ Νικοδήμου, ὁ ἐκ Τριφυλίας ἐφημέριος Ξυνόπουλος Γεώργιος ὑπηρέτησε μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ὑποπλοιάρχου, προσέτι ὁ ἱερεὺς Ὕδρας Μερκούρης Δημήτριος «πρῶτος ἐπέβη ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πλοίου «Μιλτιάδης» τοῦ Λαλεχοῦ καὶ ἐξηκολούθησε τὸν ἱερὸν Ἀγῶνα, μέχρις ὅτου εἶδε τὴν Πατρίδα αὐτοῦ ἐλευθέραν, ὁ δὲ ἐκ Πανόρμου - Τήνου Βιδάλης Ἰάκωβος, ὑπηρετήσας ἀπὸ τοῦ 33ου ἔτους τῆς ἡλικίας του εἰς τὰ πολεμικὰ τῶν Μέξηδων, κατετάχθη ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν τάξιν τῶν πηδαλιούχων.

Ἐνεργῶς συμμετέσχε καὶ ὁ ἐφημεριακὸς Κλῆρος τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ Ἰονίου. Ἐπολέμησαν, ὡς ἁπλοῖ στρατιῶται ἢ ὡς ἀξιωματικοί, ξηρᾶς ἢ θαλάσσης, οἱ Παπαδόπουλος Ἀντώνιος ἐξ Ἴου, Μπόγρης Δημήτριος, Πρωτοπαπᾶς Αἰγίνης, Μαρμαρᾶς Θεοδώρητος ἐξ Ἄνδρου, Μαυρογιάννης Νικόλαος τοῦ Γεωργίου ἐκ Χαλκίδος, Παπαγεωργίου Δημήτριος ἐκ Καρυστίας, Μαρούδης Λαμπρινὸς καὶ Χαρδάκης Δανιὴλ ἐκ Ζακύνθου, ὁ Οἰκονόμος Κέας Ἀθανάσιος Χωματιανός, Χατζῆ Παπακυριάκου Δημήτριος ἐκ Πόρου, Οἰκονόμου Θεόδωρος, Παπαπαναγιώτου Σωτήριος καὶ Θεοδώρου Ἀργύριος ἐκ Σπετσῶν, Βούργαρης Σταμάτης ἐξ Ἄνδρου, Παπαμιχαλάκης Ἐμμανουὴλ καὶ Στρατῆς Ἀντώνιος ἐξ Ὕδρας, Παπαδόπουλος ἢ Μουσουρούλης Ἰωάννης ἐκ Χίου, Ξυδάκτυλος Ἐμμανουὴλ καὶ Ταβερνάρης Νικόλαος ἐκ Ψαρῶν, ὡς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, γεννήματα ἡρωοτόκων νήσων.

Ὁ μακροχρόνιος πόλεμος καὶ ὁ καθ' ὑπερβολὴν πατριωτικὸς ζῆλος ἔρριψεν ἐφημερίους τινὰς εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ, ὡς αἰχμαλώτους. Ὁ Μεθώνης Οἰκονόμος Γρίβας Δημήτριος, λαβὼν μέρος «εἰς πολλοτάτας μάχας», πολεμῶν κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ, ἠχμαλωτίσθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἔμεινεν ὡς λεία τῶν Αἰγυπτίων ἐπὶ ἑξάμηνον. Ὁ ἐκ Μακρυσίων τῆς Ὀλυμπίας Κολοβὸς Δημήτριος, ὑπερῆλιξ ὢν καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συγχωριανῶν αὐτοῦ πολεμῶν, ἠχμαλωτίσθη. Βραδύτερον ὅμως «ἐξέφυγεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ» καὶ συνέχισε τὸν Ἀγῶνα «μὲ προθυμίαν καὶ γενναιότητα μέχρι τῆς ἀπολύσεώς του». Ὁ Οἰκονόμου Ἰωάννης, ἐφημέριος Δομιανῶν-Εὐρυτανίας, «ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Ἀγράφων»; «συνελήφθη (ἔτ. 1824) ὑπὸ τῶν Τουρκοκαπεταναίων καὶ ἐβασανίσθη». Ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἰμπραὴμ συνελήφθη ἐν τῷ κάστρῳ τῆς Κυλλήνης (Χλουμούτσιον) καὶ ὁ ἐκ Καβασίλων ὑπαξιωματικὸς Πετρόπουλος Δημήτριος, ὡς καὶ ὁ ἐξ Εὐρυσθένων - Λακωνίας Σακελλαράκης Κωνσταντῖνος. Συνέχισαν ὅμως ἔπειτα τὸν ἀγῶνα «γενναίως καὶ ἀνδρείως». Προσέτι ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἠχμαλωτίσθη ἐν Χλουμουτσίῳ καὶ ὁ ἐφημέριος Λαγοπόδου-Ζακύνθου, ὅστις ἐκ τῶν κακουχιῶν καὶ ἀπανθρώπων βασανιστηρίων ἀπέθανεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὴν Πατρίδα Ἑλλάδα ἐλευθέραν. Πρὸς τούτοις, ὁ Σπυριδόπουλος Πιέρος ἐκ Λογκάστρας-Σπάρτης ἠχμαλωτίσθη εἰς Νεόκαστρον, πολεμῶν ἡρωϊκῶς κατὰ τῶν Ἀράβων.

Τὰ ἀδιατίμητα παράσημα τῶν πληγῶν ἦσαν συνήθη εἰς τοὺς ἐφημερίους. Οὕτως, ὁ ἐφημέριος Ἀθηνῶν Παπαϊωάννου Σπυρίδων, ὡς ἀξιωματικὸς «μπουλουκσής», ἐπληγώθη εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ ἐκ Βερσιτίου-Καλαβρύτων Σακελλαρίου Σπυρίδων, ὡς ὑπαξιωματικός, μετὰ εἴκοσι συμπολιτῶν αὐτοῦ πολεμῶν ἐν Τρικόρφοις, ἐπληγώθη εἰς τὸν δεξιὸν πόδα, ὁ δὲ Βλαχάκης Ἀθανάσιος ἐκ Νησίου-Μεσσηνίας κατὰ τὴν μάχην (ἔτ. 1821) τοῦ Βαλτετσίου «ἐπληγώθη καιρίως», χωρὶς ποτέ, μετὰ τὴν ἐπούλωσιν τῆς πληγῆς, νὰ ἀπομακρυνθῇ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ, διὸ καὶ συνηγωνίσθη εἰς τὸ Μανιάκι μετὰ τοῦ Παπαφλέσσα. Ὁ ἐκ Κορώνης ἱερεὺς Σαρέλας Ἀθανάσιος ἔτρεξεν «ἑκουσίως» εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἄργους, ἐπολέμησεν, ἐπληγώθη βαρέως καὶ ἀπεβίωσεν εἰς τὸ Γαρδίνι ἐκ τῶν βαρέων τραυμάτων, ὁ Κατσαρδῆς Δημήτριος ἐκ Σουδενῶν-Καλαβρύτων, «γενόμενος παράδειγμα ἐνθουσιασμοῦ», ἐπληγώθη καὶ ἔπειτα ἀπεβίωσεν, ὁ δὲ Πολιανίτης Γεώργιος ἐκ Καλογωνιᾶς--Σπάρτης ἐπληγώθη ἐν Ἄργει εἰς τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν. Ὁ ἐξ Ἀραχώβης Οἰνοῦντος Πανούσης Ἰωάννης ἔχασε τὸν πῆχυν τῆς δεξιᾶς του εἰς τὴν μάχην τῶν Πατρῶν, εἰς δὲ τὸ Ναύπλιον ἐπληγώθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα. Πρὸς τούτοις, ὁ Οἰκονόμος Ἄργους Παπανικόλας, πολεμῶν, μὲ τὸ ὑπ' αὐτοῦ στρατολογηθὲν σῶμα, εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα (ἔτ. 1822), ἔλαβε τρία τιμητικὰ τραύματα, ἓν εἰς τὴν κεφαλήν, δεύτερον εἰς τὸν βραχίονα, καὶ ἐξακολουθῶν ἀγωνιζόμενος, ἐτιμήθη μὲ τρίτον τραῦμα εἰς τὸν πόδα.

Ὡς ὑπέρμαχοι τῆς ἐλευθερίας, οὐκ ὀλίγοι τῶν ἀγωνιζομένων ἔπεσον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν πολεμοῦντες. Μεταξὺ τῶν εἰς ἡμᾶς ἀγνώστων τούτων εἶναι καὶ οἱ Σκουρτῆς Δημήτριος ἐκ Δεδέμπεϊ-Μεγαλοπόλεως, ὅστις ἔπεσε μαχόμενος εἰς τὴν μάχην τῆς Καστανιᾶς-Σπάρτης,

ὁ Καλομοίρης Ἰωάννης, Οἰκονόμος Βορδωνίας-Σπάρτης, ὅστις ἔπεσε «διαμαχόμενος, ὡς ἀξιωματικός, γενναίως καὶ ἡρωϊκῶς» εἰς τὴν μάχην τῶν Βασιλικῶν-Κορίνθου, μετὰ τοῦ Οἰκονόμου Γεωργίου, ἐφημερίου Καλυβίων Ὀρεινῆς Κορινθίας, «θυσιασθέντος μετὰ ζήλου», Γεωργαντόπουλος Σταμάτιος ἐκ Καρυῶν-Ἄργους, «ἐνδόξως πεσὼν» μετὰ «δύο ἀδελφῶν τοῦ πατρός του Δημητρίου καὶ Ἰωάννου εἰς τὴν μάχην, τὴν γενομένην μεταξὺ Τζιπιανῶν καὶ Λουκᾶ τῆς ἐπαρχίας Τριπόλεως». Ὁ ἐφημέριος Στρεζόβης--Καλαβρύτων Δημητρακόπουλος Εὐστάθιος φονεύεται μὲ τὸ ὅπλον ἀνὰ χεῖρας εἰς τὴν μάχην τῶν Τρικόρφων. Ὁ Ροῦσος Παναγιώτης ἐξ Ἀραχώβης-Σπάρτης, προσπαθῶν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν προέλασιν τοῦ Ἰμπραὴμ ἀνὰ τὴν Λακωνίαν καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἄνοδον καὶ καταφυγὴν τῶν γυναικοπαίδων εἰς Ταΰγετον, ἐδέχθη προθύμως «καὶ εὐχαρίστως», κατὰ τὰς πιστοποιήσεις πλείστων ὁπλαρχηγῶν καὶ Κοινοταρχῶν, νὰ θυσιασθῇ (ἔτ. 1826) «εἰς τὸ κονάκι Μαχμούτμπεη» μετὰ τριάκοντα συμπατριωτῶν, πολεμῶν, ὡς ἄλλος Λεωνίδας, «κατὰ πολυαρίθμων ἐχθρῶν». Ὁ Κάτσαρης Ἰωάννης, προεστώς, ἔφορος καὶ ἐφημέριος τοῦ χωρίου Κονιδίτσης-Σπάρτης, ἐπροτίμησε νὰ θυσιασθῇ, ὡς σφάγιον, αὐτὸς ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Αἰγυπτίου στρατάρχου (ἔτ. 1826), παρὰ νὰ διακόψῃ τὴν θείαν Λειτουργίαν κατὰ τὴν ἑορτὴν καὶ πανήγυριν τῆς Μεσοπεντηκοστῆς «καὶ ἐγκαταλείψῃ ἀτελείωτα τὰ ἄχραντα μυστήρια» καὶ ἀποχωρήσῃ, ὡς ἔπραξαν οἱ ἐκεῖ πανηγυρίζοντες κάτοικοι τοῦ χωρίου καὶ τῶν περιχώρων. Ὁ Μέγας Οἰκονόμος τῆς Μητροπόλεως Μεσολογγίου καὶ ἐφημέριος τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος Παντολέων Βάλβης, «κατέχων τὰ δευτερεῖα ἀπὸ τον Μητροπολίτη Ρωγῶν Ἰωσήφ», «ἀγωνιζόμενος καὶ χειρὶ καὶ ποδὶ καὶ πάσῃ δυνάμει πνευματικῇ τε καὶ πατριωτικῇ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος καὶ προτιμήσεως τοῦ θανάτου ἄνευ αὐτῆς, κατὰ τὴν τελευταίαν πολιορκίαν, ἔπεσεν ἐνδόξως μέ τινας οἰκείους του».

Ὁ ὑπερβολικὸς ζῆλος καὶ ἡ φιλοπατρία ὤθει αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ρίπτωνται εἰς τὰς μάχας, ὑπερήλικες ὄντες, πολλάκις μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῶν. Ὁ Οἰκονόμος Κορώνης Ψάλτης Κωνσταντῖνος, κατὰ τὴν πιστοποίησιν τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, συνεπολέμησεν, ὑπερῆλιξ ὤν, μετὰ τῶν δύο τέκνων του, τοῦ Γεωργίου καὶ Ἰωάννου, πληγωθέντων εἰς διαφόρους μάχας, ὁ Πατρεὺς Παπαχριστόπουλος Ἀντώνιος, ἀφ' ἧς ἡμέρας (23η Μαρτίου) ὕψωσεν ὁ Γερμανὸς τὴν σημαίαν ἐν Πάτραις «συνηγωνίζετο» εἰς τὰς διαφόρους μάχας μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βασιλείου, ὁ ἱερεὺς Τριπόλεως Σακελλίων Γεώργιος, κατὰ τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην, ἐπολέμει μετὰ τοῦ πατρὸς ἱερέως, ὁ ἐκ Κλεπᾶ-Ναυπακτίας χιλίαρχος Οἰκονόμου Κανέλλος «ἀπὸ τοῦ 1821 καὶ μέχρι τοῦ 1828» μετὰ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ, Βασιλείου καὶ Χρίστου, ὁ Οἰκονόμος Καλαμῶν Πολίτης Γεώργιος, ἡγούμενος τριάκοντα συγχωρίων του, κατὰ τὰς πιστοποιήσεις τῶν ὁπλαρχηγῶν Α. Μαυρομιχάλη καὶ Ἀθαν. Κυριακοῦ, ἀπώλεσε καὶ τοὺς δύο υἱούς του, τὸν ἕνα ἐκ κακουχιῶν τοῦ πολέμου, τὸν δεύτερον εἰς τὸ Μανιάκι, φονευθέντα. Ὁ ἐφημέριος Μπερνορῆς-Κυνουρίας Παπαβασίλης, Πρωτοπαπᾶς, τεσσαρακονταπενταετὴς ὢν τὴν ἡλικίαν, κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος, «συνηγωνίζετο καθ' ὅλας τὰς ἐκστρατείας καὶ μάχας» μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Παπα-Παναγιώτου, ὡσαύτως ἐφημερίου Μπερνορῆς, ὁ ἐξ Ἐλευσῖνος Σακελλαρίου Δημήτριος μάχεται εἰς πολλὰς μάχας μετὰ τοῦ υἱοῦ του Γιάννη, ὁ Σακελλαρόπουλος Δημήτριος ἐκ Βασσαρᾶ-Σπάρτης μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀναγνώστου, πεσόντος ἐνδόξως εἰς τὴν μάχην Βλαχοκερασιῶν-Ἀρκαδίας, οἱ Πανάγος (πατὴρ) καὶ Ἰωάννης (υἱός) Παναγόπουλοι, ἐφημέριοι Ἀραγόζενας-Πατρῶν, «συνηγωνίζοντο» κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολυετοῦς πολέμου. Ὁ πατὴρ μάλιστα ἐπλήρωσε τρισχίλια καὶ πλέον γρόσια πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ αἰχμαλωτισθέντος υἱοῦ του, κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἰσοὺφ Πασᾶ εἰς Ἀχαΐαν.

Τὰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας, ἃς προσέφερεν ὁ ἐφημέριος καθ' ὅλα τὰ ἔτη τῆς δουλείας, συνέχισε καὶ καθ' ὅλα τὰ ἔτη τοῦ Ἀγῶνος, συμμετέχων τῆς διοικήσεως τῶν Κοινοτήτων, τῆς Γερουσίας, ὡς καὶ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος. Ὁ ἐφημέριος τῆς νήσου Κέας Χωματιανὸς Ἀθανάσιος, Φιλικός, ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἐχρημάτισε καὶ «πληρεξούσιος καὶ παραστάτης τῆς ἐν Ἄστρει τρίτης Ἐθνοσυνελεύσεως». Οὗτος, ὅτε (ἔτ. 1823) ἐπρόκειτο νὰ ψηφισθῇ καὶ δημοσιευθῇ ὁ «Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου», ἤτοι τὸ «Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος», ὡς πληρεξούσιος, ἐπέτυχε σπουδαίας τροπολογίας καὶ διέσωσε τοὺς Ὀρθοδόξους ναοὺς τῶν Κυκλάδων ἐκ τῶν ἐκεῖ ρωμαιοκαθολικῶν. Ὁ ἐκ Στεμνίτσης Σακελλαρίου Ἰωάννης, ὡς Φιλικός, «πρῶτος κατήχησε καὶ ἐφώπλισε τοὺς συμπολίτας του», ὡς ἔφορος καὶ στρατολόγος τῆς περιφερείας. Ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Γόρτυνος τῆς ἄνω Ἐθνοσυνελεύσεως, «ἀποστρεφόμενος τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ μεροληψίαν», ἔδειξεν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ ἀπαραδειγμάτιστον ζῆλον διὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα», δι' ὃ καὶ ἐτιμήθη μὲ τὸ ἀργυροῦν ἀριστεῖον. Ὁ ἐκ Καστανιᾶς-Λακεδαίμονος Παναγιωτόπουλος Νικόλαος, τεσσαρακονταπενταετὴς ὤν, ἔλαβε τὰ ὅπλα καὶ «στρατιωτικῶς» ὑπηρέτησε τὴν Πατρίδα. Ἀλλὰ καὶ «πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς» προσέφερε πολλὰς ἐκδουλεύσεις εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα. Παρομοίας ὑπηρεσίας προσέφερον καὶ ὁ Λακεδαιμόνιος ἐφημέριος Λαδᾶς Ἰωάννης, κατὰ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Α. Ζαχαρόπουλον καὶ Λ. Γιατράκον, ὡς καὶ οἱ ἐφημέριοι βουλευταὶ Δημήτριος Κωστόπουλος, Ἀνδρέας Σπηλιόπουλος, Γεώργιος Παπαζαφειρόπουλος, Ἰωάννης Ἀναστασίου, ὁ Ταξίαρχος Παπα-Εὐστάθιος, ὁ Οἰκονόμος Μεθώνης Γρηγόριος καὶ ἄλλοι. Ὁ Παπα-Ἀθανάσιος Παπα-Μιχαλόπουλος ἀπὸ τὸ Βλαχορράφτι, ὡς ἀντιπρόσωπος τεσσαράκοντα καὶ πέντε κοινοτήτων τῆς Ἡλιοδώρας (Γόρτυνος), παρευρέθη εἰς τὰς Ἐθνοσυνελεύσεις Τροιζῆνος, Αἰγίνης καὶ Ἄργους. Τέλος, ὁ καπετάνιος τῆς Ἀνατολικῆς Ρούμελης ἐφημέριος Ντρεμίσσης Τζαμάλας Παπακώστας (1790-1862), λαβὼν μέρος καὶ εἰς τὸ Χάνι τῆς Γραβιᾶς, κατὰ τὸ ἔτος 1844 συνεξελέγη, μετὰ τῶν Μαρκοπούλου καὶ Λογοθετοπούλου, δεύτερος κατὰ σειρὰν βουλευτὴς Παρνασσίδος.

Δὲν συμμετέσχον τοῦ ἀγῶνος μόνον Πελοποννήσιοι ἐφημέριοι, ἀλλ' ὅλων τῶν ἀγωνιζομένων ὑποδούλων μερῶν. Ἡ ἡρωϊκὴ Ρούμελη ἀπέστειλε παντὸς βαθμοῦ στρατιωτικοὺς ἱερεῖς ἀγωνιστάς, ὡς λ.χ. ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων προηγουμένως, τοὺς στρατιώτας Δημήτριον Ἰωάννου ἐκ Μοσχοχωρίου - Λαμίας, Ἰωάν. Νικολάου ἐκ Καρδάρας-Εὐρυτανίας, Ἀλαφογιάννην Γεώργιον, Ἀναγνώστου Ἰωάννην, Παναγιώτην Ἀσημάκην, Παναγιώτου Ἀνδρέαν, Παπαθανασίου Πολυζώην, Παπαϊωάννου Νικολάου, πάντας ἐκ Δωρίδος. Τοὺς Γεωργίου Ἰωάννην ἐκ Λεβαδείας, Μώρην Ἀνδρέαν ἐκ Κουκουβίτσης-Παρνασσίδος, Ἀθανασίου Γεώργιον ἐξ Ἐλευθεροχωρίου-Λαμίας, Παπᾶν Νικόλαον ἐκ Διστόμου, Δήμου Ἰωάννην ἐκ Δελφῶν, Καραμούκην Κωνσταντῖνον ἐκ Δομιανῶν-Εὐρυτανίας, Οἰκονόμου Ἀθανάσιον ἐκ Λαμίας, Δημητρίου Νικόλαον ἐκ Λοκρίδος, Ἀρνιακοῦ Παναγιώτην ἐκ Παρνασσίδος, Μηλιώνην Νικόλαον καὶ Ζωγράφου Παρθένιον ἐκ Δωρίδος, Παναγιωτόπουλον Δημήτριον ἐξ Εὐρυτανίας, καὶ ἄλλους, ὡς ὑπαξιωματικούς. Προσέτι τοὺς Λεκόπουλον Ἀνδρέαν ἐκ Γαλαξειδίου, Πρωτόπαπαν Γεώργιον ἐκ Κραββάρων, Γουργουρῆν Εὐστάθιον ἐκ Γαλαξειδίου, Γουβέλην Γεώργιον ἐκ Καρπενησίου, Αὐγερινὸν Λουκᾶν ἐκ Δαδίου, Παπανικολάου Ἰωάννην ἐκ Παρνασσοῦ, καὶ ἄλλους, ὡς ἀξιωματικούς. Συμμετέσχε καὶ ἡ Κρήτη διὰ τῶν Φουντουλάκη Γεωργίου, Ζουγλουδάκη Γρηγορίου, Παπαγεωργίου Γεωργίου, Μαυράκη Δαμασκηνοῦ, Βουβαδάκη Νικολάου, ὡς καὶ ἡ Κύπρος διὰ τοῦ Θησέως Θεοφίλου, ἡ Μάδυτος - Θράκης διὰ τοῦ Λάσκαρη Μαρκέλλου, ἡ Ἤπειρος διὰ τοῦ Πρωτοπαπᾶ ἢ Κοτίνη Κωνσταντίνου, ἡ Κωνσταντινούπολις διὰ τοῦ Φωτίου Θεοκρίτου, καὶ ἄλλα, ὑπόδουλα μέχρι σήμερον, μέρη, διὰ φιλελευθέρων ἐφημερίων.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία, ἀναγνωρίζουσα τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας τῶν ἀγωνιστῶν ἐφημερίων, ἐτίμησεν αὐτοὺς δι' ἀριστείων τοῦ Ἀγῶνος. Οὗτως ἐκεῖνοι ἔλαβον, δι' ἐγγράφων βασιλικῶν, ἀργυρᾶ «ἐθνόσημα», ὡς λ.χ. οἱ Σακελλαρίου Ἰωάννης, Πρωτοπαπᾶς Λαγκαδίων, Μερκούρης Δημήτριος ἐξ Ὕδρας, Ζώρας Κοσμᾶς ἀγωνιστὴς Ἠλείας καὶ ἄλλων μερῶν, Οἰκονόμου Θεόδωρος ἱερεὺς Βρουλιᾶς-Σελλασίας, Ἀναγνωστόπουλος Ἀντώνιος, Οἰκονόμος Κυπαρισσίας, Πιτζούνης Ἀθανάσιος ἐκ Τρανοῦ-Κορινθίας, Κανελλόπουλος Ζαχαρίας ἐκ Μελιγαλᾶ, Παπαχριστόπουλος Ἰωάννης ἐφημέριος Γαλαξειδίου, Σακελλίων Γεώργιος ἐκ Τριπόλεως μετὰ τοῦ ἱερέως πατρός του, ὁ Νῆφος Ἰωάννης ἐκ Μηλέας - Οἰτύλου, ὁ χιλίαρχος Σακελλάριος Κα-

λογωνιᾶς Παπαφώτου, ὁ Φιλικὸς καὶ Οἰκονόμος Ἄργους, συναγωνιστὴς τοῦ Ὑψηλάντου ἐν Δραγατσανίῳ Παπα-Νικόλαος, ὁ Θεόδωρος Καλλίνικος, Οἰκονόμος Γιάννιτζας - Καλαμῶν, συναγωνιστὴς τοῦ Παπαφλέσσα εἰς τὸ Μανιάκι, καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Πᾶσαι αἱ τάξεις τῶν ἀξιωματικῶν εἶχον καὶ ἀντιπροσώπους ἐφημερίους. Ὁ Ἀναστάσιος Πολίτης ἐκ Ζακύνθου καὶ ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου ἐκ Κορίνθου κατετάχθησαν ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν πέμπτην τάξιν τῶν ἀξιωματικῶν, οἱ δὲ Παπαθανάσης Παπαμιχαλόπουλος καὶ Παπα - Ἰωάννης Σακελλαρίου, ἀμφότεροι βουλευταὶ τῆς ἐπαρχίας Γόρτυνος, εἰς τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν, ἤτοι τὴν τετάρτην τάξιν, ὡς καὶ ἄλλοι εἰς ἀνωτέρας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνωτάτη, ἡ ἀριθμοῦσα ἐλάχιστον ἀριθμὸν ἀξιωματικῶν, εἶχε καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ ἐφημεριακοῦ Κλήρου. Ἡ Ἐπιτροπή, ἀναγνωρίζουσα τὰς ὑπερτάτας ἐκδουλεύσεις καὶ θυσίας τοῦ ἱερέως Ἀνδριτσαίνης, «Προεστῶτος τοῦ Μορέως καὶ ἀρχηγοῦ τῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων, τῶν φυλακισθέντων ἐν Τριπόλει» (1821) Παπαλέξη, δὲν ἔταξεν τοῦτον εἰς τὴν πρώτην τάξιν, εἰς ἣν ἔταξε τὸν ἐθνεγέρτην ἐπίσκοπον Παλ. Πατρῶν Γερμανόν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἀνωτέραν, ἤτοι εἰς τὴν τῶν Φιλικῶν, τὴν «ἐξαίρετον τάξιν».

Ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία γενικῶς, καὶ κυρίως οἱ ἐφημέριοι τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν ὁπλαρχηγῶν τοῦ 21, εἰργάσθησαν καὶ ἠγωνίσθησαν καθ᾽ ὑπερβολήν, ἐτιμήθησαν δὲ ὑπὸ τῶν συναγωνιστῶν προσηκόντως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἐφημερίδες καὶ Περιοδικά: Ἐφημέριος, 1953 κ. ἑξ., Τρεῖς Ἱεράρχαι, 1956 κ.ἑξ., Χελμὸς-Ἀκράτας, 1954 κ.ἑξ., Ἄμπελος, 1956 κ.ἑξ., Ἀνδριακὴ Ἐπιθεώρησις, 1957 κ.ἑξ., Ἡ Λακωνική, 1957 κ.ἑξ., Ἑλλήσποντος, 1958 κ.ἑξ., Φωνὴ τοῦ Χριστοῦ, 1959 κ.ἑξ., Ἱστορία καὶ Ζωή, 1957, Ἀναμόρφωσις, 1959 κ.ἑξ., Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα, 1955 κ.ἑξ., Ἠλειακά, 1960, Ἔθνος, 1956, φύλ. 24ης Μαρτίου, Φωνὴ τῶν Καλαβρύτων, 1960 κ. ἑξ., Καθημερινή, 1956, φυλ. 4ης Μαΐου, Ἐνοριακὸν καὶ Ἐφημεριακὸν Βῆμα, 1956, Παῦλος ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν, 1956, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, 1960. Νικολ. Π. Παπαδοπούλου, Κληρικοὶ Πολιτικοὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, Ἀθῆναι 1928, Φωνὴ Ἐκκλησίας, 1953.

ΝΙΚΟΛ. ΠΑΝ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀδάδ. Ἀσσυροβαβυλωνιακὴ θεότης, γνωστὴ ἐπίσης ὑπὸ τὸ ὄνομα Χαδάδ. Εἶναι πιθανόν, ὅτι εἰς μὲν τὴν Βαβυλῶνα ἐλατρεύετο ὡς Ἀδάδ, εἰς δὲ τὴν Ἀσσυρίαν ὡς Χαδάδ. Ὡς θεὸς τῆς θυέλλης, φέρει ἐπίσης τὸ ὄνομα Ραμμάν, ὅπερ σημαίνει τὸν «κεραυνοβολοῦντα», καὶ εἰκονίζεται κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸν κεραυνόν. Δὲν συμβολίζει μόνον τὴν καταστρεπτικὴν θύελλαν, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐεργετικὴν βροχὴν διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ καρποφορίαν τῆς γῆς. Δι᾽ ὃ καὶ ἡ λατρεία του συνδέεται μετὰ τῆς λατρείας τῆς θεᾶς Ἀπαργάθης (συμβόλου τῆς γονιμοποιήσεως) καὶ συνίσταται εἰς μεταφορὰν ὕδατος ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ ραντισμόν αὐτοῦ, εἰς ὑποδήλωσιν τῆς διὰ τῆς βροχῆς καρποφορίας. Πιθανώτατα εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τοὺς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ (Β΄ Βασιλ. ε΄ 18 καὶ Ζαχ. ιβ΄ 11) ἀναφερομένους Ριμμὼν καὶ Χαδὰδ-Ριμμών. Τὸν αὐτὸν Χαδὰδ ὑπονοεῖ καὶ τὸ Ἀμὼς α΄ 43, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ βασιλέως ὡς υἱοῦ Χαδάδ, κατὰ συνήθειαν τῶν βασιλέων νὰ ὀνομάζωνται οὕτω οἱ βασιλικοὶ βλαστοὶ (υἱοὶ θεοῦ τινος), γνωστὴν ἤδη καὶ εἰς τὴν Δαμασκόν. Ἕνεκα τῆς διὰ τῶν καιρικῶν φαινομένων κυριαρχίας του ἐπὶ τοῦ στερεώματος, ἦτο ἐπίσης γνωστὸς καὶ ὡς θεὸς τοῦ οὐρανοῦ. Τοῦτο συνέβαλεν εἰς τὸ νὰ ταυτισθῇ μετὰ τοῦ θεοῦ-ἡλίου. Τούτου ἀπήχησις εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν καὶ εἰς τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον ὁ Ἀδὰδ ἢ Χαδὰδ ταυτίζεται μετὰ τοῦ Διός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. H. Rinygren καὶ A. Strom, Les Religions du monde, Paris 1960, σ. 54 et 56.

ΑΜΑΛΙΑ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ

Ἀδάδ. Βασιλεὺς Ἰδουμαῖος, ἔχων πρωτεύουσάν του τὴν πόλιν Φαγώρ, υἱὸς Βαρὰδ (Α΄ Παραλ. α΄ 50), ὁ εἰς Γέν. (λστ΄ 39) ἀναφερόμενος ὡς Ἀράδ. Πιθανώτατα ἦτο σύγχρονος τοῦ κριτοῦ Γεδεών.

Ἀδάδ. Υἱὸς τοῦ Βαράδ, βασιλεὺς τῆς Ἰδουμαίας, ἔχων πρωτεύουσάν του τὴν Γετθαὶμ ἢ Γεθθαίμ. Περιώνυμος ὑπῆρξεν ἡ νίκη του κατὰ τῶν Μαδιανιτῶν εἰς τὸ πεδίον Μωάβ, δηλαδὴ εἰς τὴν ἔναντι τῆς Ἱεριχοῦς καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου περιοχὴν (Γέν. λστ΄ 35, 36, Α΄ Παραλ. α΄ 46, 47).

Ἀδάδ. Ἡ Ἄδερ. Βασιλικὸς βλαστός, ἐξ Ἰδουμαίας. Ὅτε ἡ χώρα του κατελήφθη ἀπὸ τὸν Δαβὶδ καὶ ἐθανατώθησαν ὅλοι οἱ ἄρρενες κάτοικοί της ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Ἰωάβ, ὁ Ἀδὰδ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ εἰς Αἴγυπτον, ὅπου κατακτήσας τὴν συμπάθειαν τοῦ φαραώ, ἔλαβεν ὡς σύζυγον τὴν βασιλικὴν γυναικαδέλφην. Ὁ ἐξ αὐτῆς τεχθεὶς υἱός του Γανηβὰθ ἀνετράφη μετὰ τῶν υἱῶν του φαραώ. Ὅταν ὅμως ὁ Ἀδὰδ ἐπληροφορήθη τὸν θάνατον τοῦ Δαβὶδ καὶ τοῦ Ἰωάβ, ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του, μὲ σκοπὸν νὰ τὴν ἀπελευθερώσῃ ἀπὸ τὸν διάδοχον τοῦ Δαβὶδ Σολομῶντα. Ἡ ἐπιστροφή του εἰς Ἰδουμαίαν δὲν ἀπέδωσε τοὺς ἐπιδιωκομένους καρποὺς (Γ΄ Βασ. ια΄ 14-22).

Ἀδὰδ Ριμμόν. Πόλις εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Μεγιδδώ, ἔνθα θεός τις, ἴσως ὁ Ἄδωνις, εἶχε θρηνηθῆ ἐπὶ τῷ θανάτῳ του. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ὁ λαὸς εἶχε κλαύσει καὶ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως Ἰωσίου (640-609), φονευθέντος ὑπὸ τοῦ φαραὼ Νεχαὼ ἐκεῖ πλησίον.

Ἀδάδα. Ἐπισκοπικὴ ἕδρα εἰς Πισιδίαν, κειμένη νοτιοανατολικῶς καὶ πλησίον τῆς Σελευκείας. Γνωστοὶ ἐπίσκοποι Ἀδάδας εἶναι ὁ Ἀνανίας, μετασχὼν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον τοῦ 381, ὁ Εὐτρόπιος, λαβὼν μέρος εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι τοῦ 451, ὑπογράψας ἐπίσης καὶ τὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα σταλεῖσαν ἐπιστολὴν τῶν ἐπισκόπων τῆς Πισιδίας τὸ 458, ὁ Ἰωάννης, παραστὰς εἰς τὴν ἐν Τρούλλῳ σύνοδον τὸ 692, ὁ Νικηφόρος, παραστὰς εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ τὸ 787, καὶ ὁ Βασίλειος παραστὰς εἰς τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 869 καὶ τὸ 879. Τὴν Ἀδάδαν ἢ Ἀδαδάτην μνημονεύουν ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁ Στράβων (XII ζ΄ 2), ὁ Πτολεμαῖος (V ε΄ 7), ἴσως δὲ καὶ ὁ Πλίνιος ὑπὸ τὴν παραφθορὰν Attalenses (Hist. Nat. V 42).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE, I, 427.

Ἀδαλάρδος. Ἅγιος τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἦτο ἐξάδελφος τοῦ Καρλομάγνου, γεννηθεὶς τὸ 753 καὶ ἀποθανὼν τὸ 826. Ἀηδιάσας τὴν διαφθορὰν τῆς αὐλῆς, ἠκολούθησεν εἰς ἡλικίαν 20 ἐτῶν τὸν μοναχικὸν βίον, χωρὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ βασιλέως. Ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Λουδοβῖκος ὁ Εὐσεβής, ὁ Ἀδαλάρδος περιέπεσεν εἰς δυσμένειαν. Ὁ βίος του περιέχεται εἰς PL 120, 1507-56.

Ἀδαλβερόν. Ἀρχιεπίσκοπος Reims, ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον τῆς πόλεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ἦτο τότε ἡ σπουδαιοτάτη τῆς Γαλλίας, τὸ 969, χάρις εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ βασιλέως Λοθαρίου, καὶ ἀποθανὼν τὸ 989.

Ὁ Ἀδαλβερόν, προερχόμενος ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, εἶχε διατελέσει προηγουμένως βενεδικτῖνος μοναχὸς καὶ ἀββᾶς, ἐνεφορεῖτο δὲ ἀπὸ μεγάλην ἀγάπην πρὸς τὸν μοναχισμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἵδρυσε καὶ ἐπανωργάνωσε πολλὰς μονάς. Ἀνεμίχθη ἐξ ἄλλου ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν πολιτικήν, δώσας ἐντόνως τὸ «παρὼν» εἰς τὰς προστριβὰς μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων Ὄθωνος Β΄, Ὄθωνος Γ΄ καὶ τῶν βασιλέων Λοθαρίου καὶ Λουδοβίκου Ε΄. Χάρις εἰς αὐτόν, τὸ 978, ἀνεγνωρίσθη βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ὁ Οὖγος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Καπέτων.

Ἀδαλβέρτος. Καὶ Ἀλδεβέρτος. Αἱρετικὸς ἐπίσκοπος τοῦ Η΄ αἰῶνος, δράσας εἰς Γαλλίαν. Ἰσχυρίζετο, ὅτι ἄγγελος τοῦ εἶχε φέρει λείψανα, διὰ τῶν ὁποίων ἐξησφάλιζεν εἰς τοὺς ὀπαδούς του τὴν σωτηρίαν, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνάγκην νὰ προσφεύγουν εἰς τὸν κλῆρον οὔτε νὰ μετέχουν εἰς τὴν λατρείαν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Διετείνετο ἐπίσης, ὅτι κατεῖχεν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πεσοῦσαν ἐξ οὐρανοῦ. Ἡ διδασκαλία του κατεδικάσθη ὑπὸ συνόδου ἐν Soissons τὸ 744, τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος τελεσιδίκως ὑπὸ ἑτέρας ἐν Ρώμῃ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Marini, Histoire Litteraire de la France, IV, β΄ ἔκδ., Paris 1866, σ. 82-4.

Ἀδαλβέρτος. Ἐπίσκοπος Μαγδεμβούργου. Χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος, μετέβη δι᾽ ἱεραποστολὴν εἰς Ρωσίαν τὸ 961, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Γερμανίαν τὸ ἑπόμενον ἔτος. Τὸ 968, ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Μαγδεμβούργου, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστῆ πνευματικὸν ὁρμητήριον διὰ τὸν εὐαγγελισμὸν τῶν ἐκεῖθεν τοῦ Ἔλβα Σλάβων. Αὐτὴν τὴν φορὰν αἱ προσπάθειαί του ἀπέδωσαν καρπούς, ἐνῷ παραλλήλως ἀνεδείχθη καὶ λαμπρὸς ποιμενάρχης. Τὸ ὄνομά του ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸν άγιο-

λόγιον, ἀλλὰ τιμᾶται ὡς ἁγίου εἰς τὸν γερμανικὸν χῶρον (20 Ἰουνίου). Ἀπέθανε τὸ 981.

Ἀδαλβέρτος. Ἐπίσκοπος Πράγας. Ἐγεννήθη τὸ 956 εἰς Libice. Ὁ Vojtêch—αὐτὸ ἦτο τὸ ἐθνικόν του ὄνομα—κατήγετο ἀπὸ τὸν πριγκιπικὸν οἶκον τῶν Σλαβνικιδῶν καὶ ἐμορφώθη εἰς τὸ σχολεῖον τῆς μητροπόλεως τοῦ Μαγδεμβούργου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 972 καὶ 981.

Δύο ἔτη μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν του, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Πράγας. Τὸ ἔργον του ὅμως ἐκεῖ ἦτο δύσκολον, διότι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς, ἐθνικοὶ ὄντες μέχρι πρό τινος, ἐνέμενον εἰς τὰ εἰδωλολατρικά των ἤθη καὶ ἔθιμα, παρὰ τὰ ἐναντίον τούτων κηρύγματα τοῦ ἐπισκόπου Ἀδαλβέρτου. Ἄνθρωπος δὲ τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ μοναστηρίου ὢν ὁ Ἀδαλβέρτος, ἐκάμφθη πρὸ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς κατ' αὐτοῦ αὐξανομένης ἀντιπαθείας, ἕνεκα τῶν προϋπαρχουσῶν ὀξυτάτων ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν τοπικῶν πριγκιπικῶν οἴκων, εἰς ἕνα τῶν ὁποίων ἀνῆκε καὶ οὗτος. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀνωτέρω ἀντιξοοτήτων καὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ Ἀδαλβέρτου νὰ ἀντιτάξῃ τὸ προσωπικόν του σθένος ὑπῆρξεν ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἐπισκοπῆς του καὶ ἡ ἔλευσίς του εἰς Ῥώμην (989). Τὸ αὐτὸ ἔτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ μονὴν τῶν ἁγίων Βονιφατίου καὶ Ἀλεξίου. Μετὰ παραμονὴν τριῶν ἐτῶν ἐκεῖ, ἐπανέρχεται εἰς Πράγαν, ὁπότε καὶ ἱδρύει πλησίον αὐτῆς ἓν μοναστήριον. Καὶ πάλιν ὅμως ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Πράγαν (994), ἐπανελθὼν εἰς Ῥώμην μετὰ βραχεῖαν ἱεραποστολικὴν ἐργασίαν εἰς Οὐγγαρίαν. Τὸ 996, ἐπιχειρεῖ τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν Πρώσων, ἀλλὰ τὸ κήρυγμά του δὲν διήρκεσε πολύ, διότι ἐφονεύθη ὑπὸ ἐθνικοῦ τινος τὴν 23 Ἀπριλίου 997, δι' ὃ καὶ τιμᾶται ὑπὸ τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς μάρτυς-ἅγιος τὴν 25ην Αὐγούστου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. H. G. Voigt, Der Missionsversuch Adalberts von Prag in Preussen, Königsberg 1901. F. Dvornik. Sv. Vojetech, II biskup prozsky, Chicago 1950. M. Unlitz, Ibb. des Deutschen Reiches unter Otto II und Otto III, I–II, Berlin 1954.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀδαλγάρος. Ἅγιος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀρχιεπίσκοπος Ἀμβούργου-Βρέμης (888-909), διαδεχθεὶς τὸν ἅγιον Ριμβέρτον, ὅστις καὶ τὸν εἶχε προσλάβει ὡς βοηθὸν ἐπίσκοπον, καλέσας τοῦτον ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Κορμπὶ ἐν Βεστφαλίᾳ. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐνθρόνισίν του, ἐξεδηλώθη ὁ παλαιὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Κολωνίας καὶ Ἀμβούργου περὶ τῆς ἐπαρχίας τῆς Βρέμης, ὅστις καὶ συνεχίσθη καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ὑπολοίπου ζωῆς του. Ὁ Ἀδαλγάρος ἀντετάχθη εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κολωνίας, ἀπαιτοῦντα τὴν προσάρτησιν τῆς Βρέμης εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπήν του. Συμβιβαστικὴν λύσιν εἰς τὴν ἔριν ἔδωκεν ὁ Πάπας, ὁ ὁποῖος ἀπεφάσισεν, ὅπως ἡ ἐπαρχία τῆς Βρέμης παραμείνῃ ἡνωμένη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Ἀμβούργου, ἐφ' ὅσον χρόνον διήρκουν αἱ ἱεραποστολαὶ πρὸς τὰ εἰδωλολατρικὰ γερμανικὰ φῦλα. Ὅτε ὅμως ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμβούργου θὰ ἀπέκτα νέας ἐπισκοπὰς εἰς τὰς χώρας τῆς ἱεραποστολῆς, ἡ ἐπαρχία Βρέμης ὤφειλε νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Κολωνίας.

Ἐξηντλημένος ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων καὶ τοῦ γήρατος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὰ ποικίλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργοῦντο ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὔγγρων, προσέλαβεν ὡς βοηθὸν του τὸν ἐκ τῆς μονῆς Κορμπὶ μοναχὸν Höger. Ἀπέθανε τὴν 9ην Μαΐου 909, ἡ δὲ μνήμη του ἑορτάζεται τὴν 29ην Ἀπριλίου.

ΑΠ. Ι. ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ

Ἀδάμ. Ὄνομα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου κατὰ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ὅπερ σχετίζεται μᾶλλον πρὸς τὸ ἑβραϊκὸν Adama = γῆ, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ κατεσκευάσθη ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, κατὰ τὴν Γένεσιν (β' 7), καὶ εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος πολλαχῶς ἀνήκει (Γέν. γ' 19, 23. Πρβλ. Ἐκκλησ. ιβ' 7, Σοφ. Σολ. ζ' 1 κ.ἑξ.), παρὰ πρὸς τὸ σουμεριακὸν Adamu (= ὁ πατήρ μου) ἢ πρὸς τὸ ἀσσυροβαβυλωνιακὸν Adamu (= κτισμένος, γεννημένος, παιδίον). Ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου (Ἰουδ. Ἀρχαιολογία, Α' α' 2) διδομένη ἑρμηνεία, καθ' ἣν τὸ ὄνομα δηλοῖ τὸν ἐρυθρόν, ἅτε σχετιζόμενον πρὸς τὴν ἐρυθρόχρουν γῆν, ἐξ ἧς ἐδημιουργήθη ὁ ἄνθρωπος, δὲν ἀξιοῦται σήμερον προσοχῆς. Ἐν τῇ ἑβραϊκῇ Βίβλῳ τὸ ὄνομα Ἀδὰμ δὲν εἶναι μόνον κύριον, ἀλλὰ δηλοῖ καὶ τὸ γένος, ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὸ ἄνθρωπος (Γέν. α' 26: ποιήσωμεν ἄνθρωπον, ε' 2 κ.λ.π.). Εἰς τὴν βιβλικὴν διήγησιν (Γέν. α' 26) παρίσταται ὁ Θεὸς λέγων καθ' ἑαυτὸν «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν», ὅπερ οὔτε πρὸς τοὺς ἀγγέλους ἀπευθύνεται, ὡς νομίζουν τινές, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὠριγένους, οὔτε πρὸς τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, οὔτε πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς λείψανον πολυθεΐας, οὔτε κἂν εἶναι πληθυντικὸς τῆς μεγαλειότητος, ἀλλὰ μᾶλλον πρόκειται περὶ τῆς ψυχολογικῶς συνήθους αὐτοπαροτρύνσεως, τὸ δὲ «εἰκὼν» δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ σῶμα, ὡς ἐνομίσθη ὑπό τινων, ἀλλ' εἰς τὴν πνευματικὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν (νοῦς, αὐτεξούσιον, ἀγάπη), ὁμοιότητα, ἥτις, ὑπάρχουσα δυνάμει, δέον νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐνεργείᾳ, ὡς παρατηρεῖ προσφυέστατα ὁ Μέγας Βασίλειος, ἑρμηνεύων τὸ «καθ' ὁμοίωσιν». Ἐπὶ πλέον δὲ παρίσταται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐν λόγῳ διήγησιν δημιουργούμενος μετὰ τὴν ποίησιν τῶν ἄλλων κτισμάτων, οἱονεὶ ὡς ἡ κορωνὶς τῆς ὅλης δημιουργίας καὶ ὡς κυρίαρχος αὐτῆς καὶ οἱονεὶ ὡς ἀντιβασιλεὺς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς (Γέν. α' 28: «κατακυριεύσατε τῆς γῆς». Πρβλ. Ψαλμ. η' 7 κ.ἑξ.). Ὅτι δὲ ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ τῆς Γενέσεως νοεῖται ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου κατ' ἀμφότερα τὰ φῦλα, καταφαίνεται εἰς τὸν ἀμέσως ἑπόμενον στίχον 27 «καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς», ὅπερ δὲν σημαίνει τὸ παράπαν, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἦτο ἀνδρόγυνος, ὡς ἐνομίσθη ὑπὸ παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἐξηγητῶν.

Εἰς δὲ τὴν β' διήγησιν τῆς Γενέσεως (β' 5 κ.ἑξ.), παρίσταται ὁ ἄνθρωπος δημιουργούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πάλιν δι' εἰδικῆς δημιουργίας, ὡς καὶ ἐν Γέν. α' 26, πλὴν ὅλως ἀνθρωποπαθῶς πλασσόμενος ἐκ τοῦ χοὸς μέν, κατὰ τὴν σωματικήν του φύσιν, ὡς μεταλαμβάνων δὲ τῆς θείας πνοῆς, ἐμφυσημένης εἰς τοὺς μυκτῆρας του, κατὰ τὴν πνευματικήν του φύσιν, ἡ δὲ γυνὴ παρίσταται δημιουργουμένη ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, διὰ τῆς ὁποίας παραστατικωτάτης εἰκόνος ἐμφαίνεται ὄχι μόνον ἡ στενωτάτη συνάφεια αὐτῆς πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναπόσπαστον αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἀνδρός, θεωρουμένου οἱονεὶ ὡς μονοπλεύρου ἄνευ τῆς γυναικὸς (Γέν. β' 21 κ.ἑξ.).

Οἱ πρωτόπλαστοι, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἔζων ἐν τελείᾳ ἁρμονίᾳ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς ἑαυτοὺς καὶ τὴν περιβάλλουσαν αὐτοὺς φύσιν. Τὸ σῶμα των, ὂν σχετικῶς ἄφθαρτον, ἐκέκτητο τὴν δύναμιν τοῦ μὴ ἀποθανεῖν, ἐὰν συνεμορφοῦτο πρὸς τὴν θείαν ἐντολὴν (Γέν. β' 16 κ.ἑξ.) καὶ δὲν ἡμάρτανε, διὰ τῆς παραβάσεως αὐτῆς ἐπαναστατοῦν, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον ὁ θάνατος, συμφώνως πρὸς τὴν δήλωσιν τοῦ Θεοῦ, ἦτο ἐπακόλουθον τῆς ἁμαρτίας (Γέν. β' 17. Πρβλ. Ρωμ. στ' 23: «τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος»). Ἀπέλαυον δὲ οἱ πρωτόπλαστοι σχετικῆς τελειότητος, ἐπιδεκτικῆς βελτιώσεως ἢ καὶ χειροτερεύσεως, διὰ καλῆς χρήσεως καὶ ἐμπεδώσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρηθέντων εἰς αὐτοὺς πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἱκανοτήτων, τῇ ἀπαραιτήτῳ ἀρωγῇ καὶ τῆς θείας χάριτος. Τὴν κλασσικὴν ὀρθόδοξον περιγραφὴν τῆς ἀρχεγόνου καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου παρέχει εἰς ἡμᾶς ὁ πρῶτος συστηματικὸς δογματικὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῇ «Ἐκθέσει ὀρθοδόξου πίστεως» (Β' 29), διδάσκων τὰ ἑξῆς: «Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄκακον, εὐθύν... ἄλυπον, ἀμέριμνον... πᾶσιν ἀγαθοῖς κομῶντα, οἷόν τινα κόσμον δεύτερον, ἐν μεγάλῳ μικρόν, βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον, πρόσκαιρον καὶ ἀθάνατον, ὁρατὸν καὶ νοούμενον, ζῷον ἐνταῦθα οἰκονομούμενον καὶ ἀλλαχοῦ μεθιστάμενον, τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει θεούμενον, θεούμενον δὲ τῇ μετοχῇ τῆς θείας ἐλλάμψεως καὶ οὐκ εἰς τὴν θείαν μεθιστάμενον οὐσίαν. Ἐποίησε δὲ αὐτὸν φύσει ἀναμάρτητον, οὐχ ὡς μὴ ἐπιδεχόμενον ἁμαρτίαν... ἀλλ' οὐκ ἐν τῇ φύσει τὸ ἁμαρτάνειν ἔχοντα, ἐν τῇ προαιρέσει δὲ μᾶλλον, ἤτοι ἐξουσίαν ἔχοντα μένειν καὶ προκόπτειν ἐν τῷ ἀγαθῷ, τῇ θείᾳ συνεργούμενον χάριτι, ὡσαύτως καὶ τρέπεσθαι, ἐκ τοῦ καλοῦ ἐν τῷ κακῷ γίνεσθαι, τοῦ Θεοῦ παραχωροῦντος διὰ τὸ αὐτεξούσιον, οὐκ ἀρετὴ γὰρ τὸ βίᾳ γινόμενον». Τὴν μακαρίαν δὲ ταύτην κατάστασιν τῶν πρωτοπλάστων ἡ Ἁγία Γραφὴ παριστᾷ διὰ τῆς ἐν τῷ Παραδείσῳ τοποθετήσεως αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν στέρησιν αὐτῶν παριστᾷ διὰ τῆς ἀποβολῆς αὐτῶν ἐκ τοῦ Παραδείσου, ἀφοῦ πρὸ τῆς καταδίκης ταύτης ἐδόθη εἰς αὐτοὺς ἡ παρηγορία τοῦ «πρωτευαγγελίου» περὶ τῆς μελλούσης σωτηρίας (Γέν. β' 15 κ. ἑξ., γ' 15, 24).

Κατὰ θεμελιῶδες χριστιανικὸν δόγμα, οἱ πρωτόπλαστοι δὲν ἔμειναν εἰς τὴν ἀρχέγονον δικαιοσύνην των, ἀλλὰ διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ ἐξέπεσον ἀπ' αὐτῆς καὶ ἀπὸ τῆς μετ' αὐτοῦ ἀμέσου κοινωνίας, παραδοθέντες εἰς τὴν φθορὰν καὶ εἰς τὸν θάνατον, συνεξέπεσε δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, καθ' ὅσον ἕκαστος ἄνθρωπος φέρει ἐν ἑαυτῷ κληρονομικῶς ἐν τῇ ἑαυτοῦ φύσει τὴν ἁμαρτίαν τῶν πρωτοπλάστων, ἄρα δὲ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, καὶ δὴ καὶ τὸν θάνατον, ἡ δὲ τοιαύτη κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ ὁποίᾳ οὗτος συλλαμβάνεται καὶ γεννᾶται καὶ ἥτις ἔχει εἰς τοὺς πρωτοπλάστους τὴν ἑαυτῆς αἰτίαν, καλεῖται προπατορικὸν ἁμάρτημα.

Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Παραδείσου ἔξωσιν τῶν πρωτοπλάστων, τῆς ὁποίας ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μνημονεύει, θρηνοῦσα αὐτὴν δι' ἐξόχων ὕμνων κατὰ τὴν Κυριακὴν

Ὁ ΠΡΟΠΑΤΩΡ ΑΔΑΜ. Χεὶρ Φωτίου Κόντογλου

τῆς Τυροφάγου, ἀπέκτησαν οἱ πρωτόπλαστοι δύο υἱούς, τὸν Κάϊν καὶ τὸν Ἄβελ (Γέν. δ' 1 κ.ἑξ.), καὶ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ δευτέρου ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀπέκτησαν τὸν Σὴθ (δ' 25). Τὸ ὅτι δὲ ἡ Ἁγία Γραφὴ δὲν ἀναφέρει ἄλλα τέκνα, δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ἀπέκτησαν ἄλλα, ἐξηγεῖται δ' ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μνεία αὐτῶν δὲν εἶχε σημασίαν διὰ τὸ ἔργον τῆς θείας σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις κυρίως ἐνδιαφέρει αὐτήν. Ὁ Ἀδὰμ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 930 ἐτῶν (Γέν. ε' 5) καί, κατὰ τὴν ἄγνωστον εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν παράδοσιν, ἐτάφη εἴτε πλησίον τῆς Χεβρών, ὅπου οἱ τάφοι τῶν βιβλικῶν πατριαρχῶν, εἴτε ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ἐπὶ τῆς ὁποίας τελευταίας παραδόσεως στηρίζεται ἡ συνήθεια νὰ ζωγραφίζεται κεφαλὴ μετὰ ὀστῶν νεκροῦ εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἐσταυρωμένου.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἀναφέρων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδάμ, ὡς ἀρχιπαραβάτου τῆς θείας ἐντολῆς, καὶ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παραβάσεως ταύτης, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὡς ἁμαρτίαν, παραλληλίζει πρὸς αὐτὸν βαθυστοχάστως τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὰ διὰ τούτου προκύψαντα δαψιλέστερα διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀγαθά, τὸν ὁποῖον Χριστὸν χαρακτηρίζει ὡς δεύτερον ἢ ἔσχατον Ἀδάμ, τοῦ ὁποίου πάλιν τύπος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐκεῖνος Ἀδάμ. «Εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν» (Ρωμ. ε' 15-21. Πρβλ. καὶ Α' Κορ. ιε' 22 : «ὥσπερ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ζωοποιηθήσονται». Ἐπίσης καὶ τὸν στιχ. 44 : «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωῆς. Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκός, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ἐξ οὐρανοῦ κ.λ.π.»). Ὁ παραλληλισμὸς οὗτος πρώτου καὶ δευτέρου Ἀδὰμ ἀποτελεῖ προσφιλὲς θέμα τῆς πατερικῆς γραμματείας καὶ τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Βλ. Ἑρμηνείας Γενέσεως Ed. König, A. Clamer (1953, ἔνθα καὶ πλουσία βιβλιογραφία), Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου (1960). Ἐπίσης τὰς Δογματικὰς Χρ. Ἀνδρούτσου, Ἰ. Καρμίρη (σύνοψις) καὶ Π. Τρεμπέλα.

ΠΑΝ. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

(Κατὰ τὴν ραββινικὴν γραμματείαν). Τὰ ψηφία τοῦ ὀνόματός του ἐκπροσωποῦν τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος (Ἀνατολὴ-Δύσις-Ἄρκτος-Μεσημβρία). Μόλις ἐδημιουργήθη, διεπίστωσεν, ὅτι τὸ ἀνάστημά του ἔφθανεν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τοῦ κόσμου εἰς τὸ ἄλλο. Ἤρχισε τὴν ζωήν του μετὰ τῆς Εὔας, ὡς ἐὰν ἦσαν ἀμφότεροι εἰκοσαετεῖς τὴν ἡλικίαν. Οἱ ἄγγελοι ἐξεθαμβήθησαν ἐκ τοῦ κάλλους καὶ τῆς τελειότητός του, ὥστε ἐκινήθησαν εἰς προσκύνησίν του, ἀλλ' ἠμποδίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διαφωτισθέντες ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κτίσματος κατ' εἰκόνα μὲν Θεοῦ ποιηθέντος, ἀλλ' ὑποκειμένου εἰς πτῶσιν. Κατ' ἄλλην διδασκαλίαν, ὅλοι οἱ ἄγγελοι προσεκύνησαν τὸν πρωτόπλαστον, ἐξαιρέσει τοῦ Σατανᾶ, ὁ ὁποῖος καὶ διὰ τοῦτο ἐκρημνίσθη ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Ἀδὰμ δὲν ἐπλάσθη κατ' ἀρχὴν τέλειος, ἡ δὲ ψυχὴ ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἀργότερον, ἀφοῦ ἐξειλίχθη βιολογικῶς. Ἦτο ἰσχυρός, ὡς ὁ Σαμψών, καὶ ὑψηλός, ὡς ὁ Σαούλ. Τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του ἦσαν ἑπτά, ὁ ἴδιος καὶ ἡ Εὔα, ὁ Κάϊν καὶ μία ἀδελφή, ὁ Ἄβελ καὶ δύο δίδυμοι ἀδελφαί. Τὰ ἀνωτέρω εἶναι τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀποκυήματα τῆς περὶ Ἀδὰμ εὐσεβοῦς ἰουδαϊκῆς φαντασίας, ἡ ὁποία ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὰ μιδρασὶμ καὶ τὰς ἀγγαδικὰς παραδόσεις.

(Εἰκονογραφία). Τὰ ὄντως κοσμοϊστορικὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τοῦ πρώτου ἐπὶ γῆς ἀνθρωπίνου ζεύγους, ὅπως τὰ διηγεῖται ἡ Γένεσις, ἀπετέλεσαν ἐνωρίτατα θέματα προσφιλῆ εἰς τὴν χριστιανικὴν ζωγραφικὴν καὶ γλυπτικήν, καὶ λόγῳ τῆς μεγίστης σπουδαιότητος καὶ δραματικότητος αὐτῶν, ἀλλὰ κυρίως λόγῳ τῆς συμβολικότητός των· διότι ὁ Παράδεισος τῆς Ἐδὲμ καὶ ὁ Πρῶτος Ἀδὰμ ὑπεδήλουν διὰ τοὺς χριστιανοὺς τὸν Νοητὸν Παράδεισον καὶ τὸν «Νέον Ἀδάμ», τοὺς δύο πόλους περὶ τοὺς ὁποίους περιεστρέφετο ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπὶς τῆς σωτηρίας των (Ρωμ. ε' 12-21 καὶ η' 18-23).

Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον, λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας του, ἀπαντᾷ συχνότερον εἰς τὰς χριστιανικὰς ἀπεικονίσεις, εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς βρώσεως τοῦ ἀπηγορευμένου καρποῦ, τῆς ὑπὸ τῶν Πρωτοπλάστων δηλαδὴ καταπατήσεως τῆς θείας ἐντολῆς. Ἡ συνήθης παράστασις τοῦ θέματος τούτου παρουσιάζει ἓν δένδρον πολύκλαδον, φέρον καρπούς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει περιτυλιγμένος ὄφις καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ Γενάρχαι, ὅπως ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, ὁλόγυμνοι, μολονότι οἱ χριστιανοὶ καλλιτέχναι ἐνίοτε, ἐκ λόγων αἰδοῦς ἢ καὶ ἐκ συμφυρμοῦ τῶν γεγονότων, παρουσιάζουν τούτους φέροντας φύλλα συκῆς ἢ καὶ δερματίνους χιτῶνας.

Παλαιοτέρα παράστασις τῆς πτώσεως τῶν Πρωτοπλάστων εἶναι ἡ σωζομένη εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ προθαλάμου τῆς κατακόμβης τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου εἰς τὴν Νεάπολιν (Γ' αἰών). Εἰς τὴν τοιχογραφίαν ἐκείνην, ὁ Ἀδάμ, εὑρισκόμενος εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ εἰκονιζομένου δενδρυλλίου, κρατεῖ αὐτὸ μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα του, ἐνῷ μὲ τὴν ἀριστερὰν συγκρατεῖ τὰ φύλλα συκῆς, ἡ δὲ Εὔα, ἱσταμένη εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ δενδρυλλίου, συγκρατεῖ καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὰ φύλλα συκῆς, ἐνῷ μὲ τὴν δεξιὰν κρατεῖ τὸν ἀπηγορευμένον καρπὸν πρὸ τοῦ στήθους της. Τὸ σύνολον τῆς εἰκόνος, καίτοι λιτόν, εἶναι πολὺ παραστατικὸν καὶ ἐκφραστικὸν τοῦ εἰκονιζομένου μεγάλου γεγονότος. Ἡ ἰδία παράστασις ὑπάρχει καὶ εἰς τὰς περιφήμους τοιχογραφίας τῆς Δούρας (Εὐρωποῦ) Μεσοποταμίας (250), ὑπολειπομένη δὲ πως εἰς παραστατικότητα καὶ ἐνάργειαν, εὑρίσκεται αὕτη καὶ εἰς σαρκοφάγον τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀποκειμένην εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Λατερανοῦ εἰς Ρώμην. Εἰς τὴν σαρκοφάγον τοῦ Ἰουνίου Βάσσου (Δ' αἰών), εἰς τὸ Βατικανόν, παρίστανται ἐξ ἄλλου οἱ Πρωτόπλαστοι ἑκατέρωθεν δένδρου, συγκρατοῦντες δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν των τὰ φύλλα συκῆς, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦν νὰ ἀποκρύψουν τὴν γυμνότητά των, ἔχουν δὲ ἀποστρέψει τὸ πρόσωπον ὁ εἷς ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Ἡ παράβασις τῆς θείας ἐντολῆς ἔχει ἤδη συντελεσθῆ καὶ ἐντρέπονται νὰ ἀτενίσουν ἑαυτοὺς μὲ τὴν πρώην ἀθωότητα. «Διηνοίχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, —κατὰ τὴν Ἁγ. Γρα-

φήν—, καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν καὶ ἔρραψαν φύλλα συκῆς καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς περιζώματα» (Γέν. γ´ 7). Ἀμφότεροι εἶναι περίσκεπτοι· εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου των διαβλέπει τις τὴν γενομένην ἐντός των ἀλλαγὴν ἐκ τῆς παραβάσεως τοῦ θείου θελήματος. Παραλλαγὴν παρουσιάζει παράστασις τῶν Πρωτοπλάστων εἰς νωπογραφίαν τῆς νεκροπόλεως El-Kargeh τῆς Λιβύης. Ὑπάρχει μικρὸν δένδρον, περὶ τὸ ὁποῖον εἶναι τυλιγμένος ὁ ὄφις, καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἵστανται ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα συγκρατοῦν τὰ περὶ τὴν ὀσφυϊκὴν χώραν ἑκάστου εἰκονιζόμενα φύλλα, τὴν δὲ δεξιὰν ὑψώνουν μέχρι τῆς κεφαλῆς, εἰς κίνησιν τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς εἶναι δυσδιάκριτος, λόγῳ καταστροφῆς τῆς εἰκόνος, προφανῶς ὅμως διὰ νὰ ἀποκρυβοῦν τρόπον τινὰ ἀπὸ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ ἀγγείου εὑρεθέντος εἰς τὴν νεκρόπολιν αὐτήν, ὑπάρχει παράστασις τῶν πρωτοπλάστων, ἐν πολλοῖς κατεστραμμένη, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ΑΔΑΜ καὶ ΖΩΗ, καὶ εἰκονίζουσα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὴν ἀπὸ τοῦ Παραδείσου ἔξωσιν τῶν Πρωτοπλάστων, δεδομένου ὅτι τὸ σωζόμενον μέρος τοῦ Ἀδὰμ εἶναι ἐστραμμένον πρὸς ὑπάρχουσαν ἐκεῖ πύλην, προφανῶς τὴν πύλην τοῦ Παραδείσου. Εἰς χειρόγραφον τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ἀποκείμενον εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἁγίου Παύλου τῆς Ρώμης, εἰκονίζονται, εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους ζώνας, ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ καὶ ἡ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ δημιουργία τῆς Εὔας, ἡ παρακοή, καὶ ἡ διὰ φύλλων συκῆς κάλυψις τῆς γυμνότητός των, ἡ ἀπὸ τοῦ Παραδείσου ἀποπομπὴ καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ζωή των, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὁ μὲν Ἀδὰμ ἐργάζεται σκάπτων τὴν γῆν, ἡ δὲ Εὔα θηλάζει τὸν πρῶτον της ἀπόγονον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. A. Breymann, Adam und Eva in der Kunst des christ. Aptertums, Wolfenbüttel 1893. C. M. Kaufmann, Handbuch der christlichen Archäologie, Paterborn 1913. Φ. Κόντογλου, Ἔκφρασις, Α´ καὶ Β´, Ἀθῆναι 1960. Hans Achelis, Die Katakomben von Neapel, Leipzig 1936.

ΠΑΝ. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

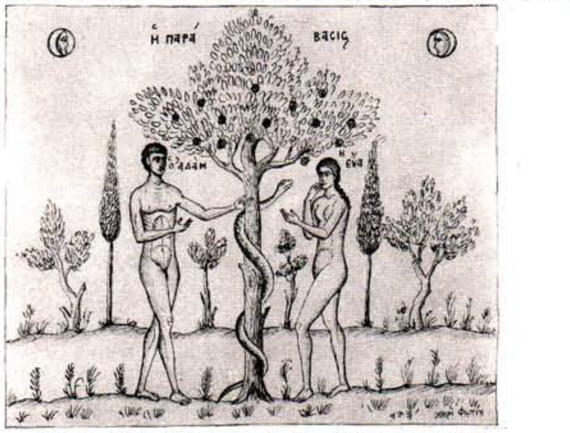
(Λαογραφία). Ἡ διήγησις τῆς Γραφῆς γιὰ τὴ δημιουργία τῶν πρωτοπλάστων, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας, ἔγιναν γνωστὰ στοὺς χριστιανικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς (Μωαμεθανοὺς κ.λ.π.), ποὺ εἶχαν πηγή τους τὴν ἑβραϊκὴ Βίβλο, μὲ πολλὴ προσοχὴ καὶ δημοτικότητα. Ὁ Ἀδάμ, εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ μάλιστα ὁ πρῶτος ἄνδρας. Εἶναι ὁ πρωτόπλαστος καὶ ὁ πρόγονος ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἡ δὲ συμπεριφορά του κι' ἡ τύχη του ἐπέδρασαν στὴ ζωὴ τῶν ἀπογόνων του. Στὴ λαϊκὴ ψυχολογία ὅλων τῶν βιβλικῶν λαῶν, ὁ Ἀδὰμ εὐθύνεται πολὺ λιγώτερο γιὰ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα, ἀφοῦ τὸν ἐξαπάτησαν ἡ Εὔα καὶ ὁ Ὄφις. Γι' αὐτὸ καὶ ἔχει κάπως ἁγιοποιηθῆ στὶς λαϊκὲς συνειδήσεις, θεωρεῖται δὲ τὸ πρῶτο ἱερὸ πρόσωπο τῆς Γραφῆς, πολὺ περισσότερο, ποὺ κατὰ τὴ Χριστιανικὴ διδασκαλία, τὸ ἁμάρτημά του ἐσυγχωρήθηκε ἢ ἔπαψε νὰ βαρύνη, ὕστερα ἀπὸ τὴ σταύρωσι καὶ τὴν Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ (ὁ Ἀδάμ, ἄλλωστε, ἑορτάζεται καὶ ὡς ἅγιος τὴν Κυριακὴ τῶν Προπατόρων).

Οἱ παραδόσεις γιὰ τὸν Ἀδὰμ στὴν ἑλληνικὴ λαογραφία, εἶναι πολλές, ὅπως καὶ σὲ ὅλους τοὺς λαούς. Ἐπαναλαμβάνουν, μὲ λαϊκὸ παραμυθιακὸ τρόπο, ὅσα γράφει ἡ Βίβλος ἢ τὰ συμπληρώνουν μὲ τὴ φαντασία τους καὶ μὲ ἐπιβιώματα τῶν προχριστιανικῶν διηγήσεων. Στὴ διαμόρφωσι τῶν διηγήσεων αὐτῶν ἔπαιξαν ρόλο καὶ τὰ Ἀπόκρυφα χριστιανικὰ βιβλία, ὅσα ἐκυκλοφόρησαν ἀπὸ τοὺς πρώτους κι' ὅλας αἰῶνες.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἑλληνικὲς λαϊκὲς παραδόσεις, τὸν Ἀδὰμ τὸν ἔπλασε ὁ Θεὸς παίρνοντας χῶμα στὰ χέρια του ἀπὸ τέσσαρες γωνιὲς τῆς γῆς, ποὺ τὸ ζύμωσε μὲ νερὸ ἢ ἔφτυσε μέσα. Οἱ 4 αὐτὲς γωνιὲς συμβολίζουν τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τὸν Σταυρό, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ γνῶσι τοῦ λαοῦ, ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ στὸν Χριστό. Ὅσο γιὰ τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὑπάρχει καὶ μιὰ ἐξήγησις τῶν γραμμάτων Α - Δ - Α - Μ (ποὺ προέρχεται ἀπὸ λογίους ἢ ἀπὸ ἀπόκρυφα βιβλία), ὅτι αὐτὰ σημαίνουν τὴν Ἀνατολή, τὴ Δύσι, τὴν Ἄρκτο (βορρᾶ) καὶ τὴ Μεσημβρία (νότο). Κάποτε λένε, ὅτι τὰ 4 γράμματα τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀδὰμ (ἢ τὰ 4 εἴδη χώματος ποὺ πῆρε ὁ Θεὸς στὰ χέρια του γιὰ νὰ τὸν πλάση), συμβολίζουν τὰ 4 χρώματα τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν, τὸ λευκό, τὸ μαῦρο, τὸ ἐρυθρὸ καὶ τὸ κίτρινο (ἀλλὰ ἡ παράδοσις αὐτὴ θὰ εἶναι τῶν τελευταίων αἰώνων καὶ φερμένη ἴσως ἀπὸ ξένους λαούς).

Ἡ δημιουργία τοῦ Ἀδὰμ μὲ πλάσιμο ἀπὸ πηλὸ ἔχει κάμει ἐντύπωσι στὴ λαϊκὴ σκέψι, ποὺ μὲ τὴν ἐπανάληψι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τὴν ὡδήγησε σὲ φιλοσοφικὲς φράσεις, παροιμίες καὶ αἰνίγματα, ὅπως τὰ ἑξῆς: «Χῶμα εἴμαστε, κι' ἀπὸ πηλὸ μᾶς ἔπλασε ὁ Θεός!», «Ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ καταγόμαστε ὅλοι!», «Ἀπὸ τὸ ἴδιο χῶμα εἴμαστε πλασμένοι!», «Ἀπὸ τὴ γῆς ἐπλάστηκα σὰν τὸν Ἀδὰμ» (αἴνιγμα γιὰ τὴ στάμνα). Καὶ κάτι ποὺ κρίνει τὴν διαφορετικὴ ποιότητα τῶν ἀνθρώπων: «Ὁ Θεὸς ἔκαμε καὶ πλάσματα, ἔκαμε καὶ κλάσματα!».

Τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα τὸ παρακολούθησε καὶ ὁ δικός μας λαὸς (ὅπως ὅλοι οἱ λαοὶ) στὶς λεπτομέρειές του καὶ ξέρει νὰ μιλῇ γιὰ τὸν «ἀπαγορευμένο καρπό», ποὺ, στὶς

ΑΔΑΜ ΚΑΙ ΕΥΑ. Χεὶρ Φωτίου Κόντογλου 1960.

παλιότερες ἑλληνικὲς παραδόσεις, εἶναι τὸ σῦκο ἢ τὸ καρύδι καὶ ὄχι τὸ μῆλο. (Τὸ μῆλο εἶναι ἔμπνευσις τῶν λατινικῶν χωρῶν ὅπου malum = κακὸ καὶ malum = μῆλο συμπίπτουν). Τώρα λέμε κι' ἐμεῖς «Τὸ μῆλο τοῦ Ἀδὰμ» καὶ ὀνομάζουμε ἔτσι τὸ ὄγκωμα στὸν σκελετὸ τοῦ λάρυγγος, τὸ «καρύδι» στὸν γούργουρα τοῦ λαιμοῦ. Ὑπάρχει γιὰ τὸ ὄγκωμα αὐτὸ ἡ λαϊκὴ παράδοσις, ὅτι ὅταν ὁ Ἀδὰμ ἔτρωγε τὸν ἀπηγορευμένο καρπὸ (δὲν προσδιορίζεται πάντα τὸ εἶδος), ἄκουσε τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ ποὺ τὸν καλοῦσε ἐπιτιμητικά, καὶ ἀπὸ τὸ φόβο του ἢ ἀπὸ τὶς τύψεις, ὁ καρπὸς «τοῦ στάθηκε στὸν λαιμό». Ἄλλη παράδοσις (ποὺ θέλει νὰ κάμη πιὸ ἀνεύθυνο τὸν Ἀδὰμ) διηγεῖται, ὅτι ἡ Εὔα καὶ ὁ Διάβολος ἔχωσαν μὲ τὴ βία τὸν ἀπηγορευμένο καρπὸ στὸ στόμα τοῦ Ἀδάμ, κι' ἀπὸ τότε «τοῦ στάθηκε στὸ λαρύγγι». Ὅπως εἴμαστε ὅλοι παιδιὰ τοῦ Ἀδάμ, ἐκληρονομήσαμε καὶ τὸ δεῖγμα αὐτό, καὶ τὸ ἔχουμε οἱ ἄνδρες στὸν λαιμό μας.

Τὸ δένδρο τοῦ ἀπηγορευμένου καρποῦ ὀνομάζεται στὴ Γραφὴ «ξύλον τοῦ γινώσκειν, καλὸν καὶ πονηρόν» (Γέν. β´ 17). Ἀπ' αὐτὸ ὠνόμασε ὁ λαὸς «ξύλο τῆς γνώσεως» τὸ ἐπανορθωτικὸ ξύλισμα καὶ εἶπε ἐπίσης «Ξύλῳ τὸν Ἀδὰμ» (ἀπὸ γνωστὸ τροπάριο) γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ ἀνάγκη τῆς τιμωρίας. (Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ παροιμία: «Τὸ ξύλο βγῆκε ἀπὸ τὸν Παράδεισο»).

Ἀπὸ τὴν ἐκδίωξι τοῦ Ἀδάμ, ὁ λαὸς διετύπωσε τὶς παροιμιακὲς φράσεις: «Ἐξόριστος σὰν τὸν Ἀδὰμ» καὶ «ἐξορία τοῦ Ἀδάμ», ἀπὸ δὲ τὴ γύμνωσί του (Γέν. γ´ 10), τὰ γνωστά μας «γυμνὸς σὰν τὸν Ἀδὰμ» καὶ «ἀδαμιαία περιβολή». Νὰ μὴ ξεχνοῦμε, ὅτι στὶς ἐκφράσεις καὶ στὶς παραδόσεις του γιὰ γεγονότα τῆς Γραφῆς, ὁ λαὸς πῆρε τὶς ἐμπνεύσεις του καὶ ἀπὸ τὴν Εἰκονογραφία τῆς Ἐκκλησίας, τὶς λεπτομερεῖς μάλιστα τοιχογραφίες, ποὺ ἦταν γι' αὐτὸν ψυχαγωγικὸ θέαμα.

Τὸν θρῆνο τοῦ Ἀδὰμ γιὰ τὸν «ἀπολεσθέντα παράδεισο» (γνωστὸν κι' ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία: «Ἐκάθησεν Ἀδὰμ ἀπέναντι τοῦ Παραδείσου κ.λ.π.») τὸν ἐχρησιμοποίησε περισσότερο ἡ ἡμιλαϊκὴ φιλολογία (Κρητικὸς Χοῦμνος, ΙΣΤ´ αἰῶνος) παρὰ ἡ λαϊκή. Λέγεται ὅμως κάποτε «Κλαίει σὰν τὸν ἐξόριστο Ἀδὰμ» ἢ «Χύνει τὰ δάκρυα τοῦ Ἀδάμ».

Σὰν νὰ μὴ ἔφθανε ὅμως ἡ ἁμαρτία τῆς ἀνυπακοῆς, ἔχει προστεθῆ στὸν Ἀδάμ, ἀπὸ τὶς ἀπόκρυφες παραδόσεις, καὶ μιὰ κακὴ συμφωνία του μὲ τὸν Διάβολο, ποὺ χρειάστηκε τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ γιὰ νὰ τὴν ἀποπλύνη καὶ νὰ τὴν ἐξαγνίση. Σύμφωνα μὲ τὶς παραδόσεις αὐτὲς (ποὺ τὶς ξέρει καὶ τὶς ἐπαναλαμβάνει ὁ λαός μας), βρῆκε κάποτε ὁ

Δαίμονας τὸν Ἀδάμ, καὶ τοῦ πρότεινε νὰ παραδώση σ' αὐτὸν τὴν ψυχή του, παίρνοντας ἀμύθητα ἀνταλλάγματα. Ὁ Ἀδὰμ δέχθηκε καὶ ὑπέγραψε «ὁμόλογο» ἢ «χειρόγραφο», χρησιμοποιῶντας γιὰ μελάνι τὸ αἷμα ἀπὸ τὶς παλάμες του. Ἀπὸ τότε ἔγινε «τοῦ Διαβόλου», καὶ ὅταν πέθανε, πῆγε στὴν Κόλασι. Πῆρε μαζί του καὶ τὸ ὁμόλογο, ποὺ ἐβάραινε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ τὸν ἔθαψαν, τὸ ἤξερε ὅλος ὁ κόσμος κι' ὅποιος περνοῦσε ἔρριχνε ἀπὸ πάνω μιὰ πέτρα καὶ τὸν ἀναθεμάτιζε. «Καταραμένος ὁ Ἀδάμ!» ἔλεγαν. Μὲ τοὺς αἰῶνες ἔγιναν βουνὸ οἱ πέτρες. Κι' ἦταν ἀκριβῶς ὁ λόφος τοῦ Γολγοθᾶ («ὁ κρανίου τόπος»), ὅπου σταύρωσαν τὸν Ἰησοῦ. Χύθηκε τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰ καρφιὰ καὶ τὴ λόγχη καὶ πέρασε ἀπὸ πέτρα σὲ πέτρα ὥσπου ἔφτασε μέσα στὸν τάφο τοῦ Ἀδάμ, ἕως τὴν ἀπαλάμη του. Τὴν ξέπλυνε ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ χειρογράφου τοῦ Σατανᾶ κι' ἐλευθέρωσε τὸν Ἀδὰμ (καὶ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους) ἀπὸ τὴν ἁμαρτία.

Τὸ «χειρόγραφο» τῶν διηγήσεων αὐτῶν τὸ βλέπουμε νὰ παρουσιάζεται ἔστω καὶ μὲ συμβολικὸ χαρακτῆρα, στὰ εὐχολόγια καὶ τὴν Ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερα στὸν οἶκο Χ τοῦ Ἀκαθιστου Ὕμνου, ὅπου διαβάζουμε: «Χάριν δοῦναι θελήσας ὀφλημάτων ἀρχαίων ὁ πάντων χρεωλύτης ἀνθρώπων, ἐπεδήμησε δι' ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς ἀποδήμους τῆς αὐτοῦ χάριτος καὶ σχίσας τὸ χειρόγραφον ἀκούει παρὰ πάντων οὕτως: Ἀλληλούϊα». Στὶς εἰκόνες, ὅπου «ἱστοροῦνται» (=ζωγραφίζονται) οἱ 24 οἶκοι, τὸ χειρόγραφο αὐτὸ δείχνεται καὶ μὲ τρόπο συγκεκριμένο. Στὴν «Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης» ποὺ ἔγραψε Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ (1750), παραγγέλλει γιὰ τὸν Οἶκο Χ: «Σπίτια, καὶ ἐν αὐτοῖς ὁ Χριστὸς ἱστάμενος, σχίζων χαρτὶ μὲ τὰ χέρια του, γραμμένον μὲ γράμματα ἑβραϊκά, καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ χαρτιοῦ ταῦτα τὰ γράμματα: Τὸ τοῦ Ἀδὰμ χειρόγραφον». Στὴν ἴδια παράδοσι ὀφείλεται καὶ ἡ συνήθης παρουσία μιᾶς νεκροκεφαλῆς (κρανίου) κάτω ἀπὸ τὸν σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λαὸς ξέρει νὰ τὴν ἐξηγήση. «Εἶναι τὸ κρανίο (ἢ ἡ κάρα) τοῦ Ἀδάμ».

Ὅσο γιὰ τὸ συμβόλαιο τοῦ Διαβόλου μὲ τὸν Ἀδὰμ (μὲ τὸν ἄνθρωπο γενικά), ἡ ἰδέα καὶ ἡ παράδοσις αὐτὴ παρουσιάζονται συχνὰ στὴν ἑλληνικὴ λαογραφία. Ἀκόμα κι' οἱ ἀστεῖες μικρὲς ἱστορίες γιὰ τὴν κουμπαριὰ (ἢ συμπεθεριὸ ἢ φιλία) μὲ τὸν Διάβολο, ποὺ καταλήγουν στὴν καταστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀπηχήσεις τῆς μεγάλης δοξασίας, ὅτι ὁ Διάβολος ἐπιδιώκει πάντα νὰ δελεάση τὸν ἄνθρωπο (τὸν χριστιανὸ) καὶ νὰ τοῦ κερδίση τὴν ψυχή. Ζητεῖ ὅμως ἐξασφάλισι μὲ ἕνα ὁμόλογο ἢ χρεώγραφο, ποὺ νὰ ἔχη ὑπογραφὴ μὲ αἷμα.

Περιπτώσεις τῆς δοξασίας αὐτῆς βρίσκουμε καὶ στὰ συναξάρια (π. χ. Κυπριανοῦ καὶ Ἰουστίνης, 2 Ὀκτωβρ.), στὴν «Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίαν» τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου (1641) καὶ σὲ πολλὲς νεοελληνικὲς παραδόσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σπουδαιότερη εἶναι ἡ βοήθεια ποὺ ἔδωσε ὁ Διάβολος στὸν ἀρχιμάστορα, νὰ χτίση ἕνα δύσκολο γεφύρι.

Τὸ ὄνομα Ἀδὰμ δὲν χρησιμοποιεῖται συνήθως ὡς βαπτιστικό, στὸν ἑλληνικὸ λαό, τὸ συναντοῦμε ὅμως ἀρκετὰ συχνὰ στὰ ἐπώνυμα (Ἀδάμ, Ἀδαμάκης, Ἀδαμᾶκος, Ἀδάμης, Ἀδάμος, Ἀδαμίδης, Ἀδαμόπουλος κ.λ.π.).

Ὑπάρχει καὶ ἕνα ρυθμικὸ παιγνίδισμα τῆς λέξεως Ἀδάμ, ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν οἱ καλόγεροι ἢ τὰ παιδιὰ ὅταν σημαίνουν τὶς καμπάνες: *«Τὸν Ἀδὰμ — τὸν Ἀδὰμ*
τὸν ἀμὴν — ἀμὴν — Ἀδάμ!».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. J. G. Frajer, Folk-Lore in the Old Testament, I-III, London 1919, (εὑρ. Adam). O. Dähnhardt, Natursagen, I-II, Leipzig 1907-9. Γ. Α. Μέγα, Ἀδὰμ καὶ Χριστὸς εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, εἰς Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1929, σ. 385-432. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, Α΄, Ἀθῆναι 1904, σ. 519-524 (Πρβλ. καὶ Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, Β΄, Ἀθῆναι 1921, σ. 77-109).

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Ἀδάμ, Ἀπόκρυφα. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδὰμ φέρονται πολλὰ Ἀπόκρυφα, περιέχοντα φανταστικάς, ἰουδαϊκὰς καὶ χριστιανικὰς παραδόσεις, ἀναφερομένας εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ βιβλικοῦ γενάρχου τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξ ὧν σώζονται ἱκανὰ τὸν ἀριθμόν, εἴτε ἑλληνιστί, εἴτε λατινιστί, εἴτε αἰθιοπιστί, εἴτε ἀρμενιστί, εἴτε συριστί, εἴτε ἀραβιστί, εἴτε σλαυϊστί. Τὸ ἑλληνιστὶ σωζόμενον Ἀπόκρυφον τοῦ Ἀδὰμ ἐδημοσίευσε τὸ 1866 ὁ Tischendorf ὑπὸ τὸν τίτλον μὲν «Ἀποκάλυψις Μωϋσέως», μὴ σχετιζόμενον δὲ πρὸς τὸν Μωϋσῆν, ἀλλὰ περιέχον «Βίον καὶ πολιτείαν Ἀδὰμ καὶ Εὔας». Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν λόγῳ χριστιανικῶς ἐπεξειργασμένων Ἀποκρύφων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδάμ, ἅτινα ἀνάγονται εἰς ἑβραϊκὸν πρωτότυπον κείμενον, σώζεται καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βιβλίον τοῦ Ἀδάμ» ἢ «Ginzan» (=θησαυρός), «μέγα βιβλίον» τῶν Μανδαίων, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Norberg (Codex Nazarenus, 1815), αἱ καλύτεραι ὅμως ἐκδόσεις αὐτοῦ εἶναι τοῦ H. Petermann (1867) καὶ τοῦ M. Lidzbarski (1925).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. J. B. Frey, ἐν Supplément au Dictionnaire de la Bible τοῦ Vigouroux, ἐκδοθέντι ὑπὸ τοῦ L. Pirot (1925), σ. 102 κ. ἑξ.

ΠΑΝ. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀδάμ, Μυστήριον. Δραματικὸν ποίημα ἀναφερόμενον εἰς τὸ μυστήριον τῆς Ἀπολυτρώσεως, ὅπως ὅλα τὰ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ «λειτουργικὰ δράματα». Διαφέρει τούτων κατὰ τὸ ὅτι προορίζεται διὰ τὴν ἐκτὸς τοῦ Ναοῦ παράστασιν καὶ οὐχὶ πρὸ τῆς Ἁγίας Τραπέζης. Διῃρημένον εἰς τρία μέρη, παρουσιάζει διαδοχικῶς τὴν πτῶσιν τοῦ Ἀδάμ, τὸν φόνον τοῦ Ἄβελ καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς Προφήτας ἀναγγέλλον τὴν ἔλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ. Ἐγράφη τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα ὑπ' ἀγνώστου Γάλλου ποιητοῦ. Εὑρεθὲν ἐν χειρογράφῳ εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Τούρ, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Luzarches τὸ 1854 καὶ μετέπειτα (1908) ὑπὸ τοῦ P. Studer. Καίπερ ἡ λατινικὴ ἦτο ἡ ἐπίσημος τῆς ἐποχῆς γλῶσσα, ἡ Representatio Ade ἐγράφη εἰς τὴν ὁμιλουμένην γαλλικήν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ θεατρικοῦ τούτου ἔργου ζήτημα προεκλήθη, ἐὰν ὁ γαλλιστὶ γραφεὶς Ἀδὰμ εἶναι τὸ πρῶτον θεατρικὸν ἔργον εἰς τὸ εἶδος του καί, γενικώτερον, ἐὰν ἡ Δύσις προηγήθη τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν συγγραφὴν καὶ ἐκτέλεσιν τοιούτων ἔργων. Τὴν ἄποψιν ταύτην ὑπεστήριξε μετὰ ζήλου ὁ Γάλλος κριτικὸς καὶ ἱστορικὸς Liutilhac. Πλὴν ὅμως, ἤδη τὸν Θ΄ αἰῶνα, ἔχομεν τὸ βραχὺ μέν, ἀλλὰ ἄξιον λόγου λογοτέχνημα τοῦ Ἰγνατίου, ἐπισκόπου Νικαίας (PG 117, 1164-1174). Ἀπὸ δὲ τῆς ἱστορίας μανθάνομεν, ὅτι πρῶτος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος (933-956) εἰσήγαγε τὴν τέλεσιν δραμάτων εἰς τοὺς ναούς. Παρὰ ταῦτα, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ Λατίνοι παρέλαβον αὐτούσιον τὸ βυζαντινὸν θρησκευτικὸν δρᾶμα. Πιθανώτερον εἶναι, ὅτι παρέλαβον ἐκ τοῦ Βυζαντίου, διὰ τῶν Σταυροφοριῶν, τὴν ἔμπνευσιν τῶν τοιούτων δραμάτων, ἀναπτύξαντες αὐτὴν εἰς τὸν γνωστὸν τύπον τοῦ «μυστηρίου».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ν. Λάσκαρη, Ἀδὰμ μυστήριον, εἰς ΜΕΕ, Α΄, σ. 535-536. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1947, σ. 425-426, 495.

ΑΜΑΛΙΑ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ

Ἀδάμ. Ὁ ἐκ Βρέμης. Κληρικὸς καὶ χρονογράφος τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος, ἐγκατασταθεὶς εἰς Βρέμην ἐκ Γαλατίας ἢ Θουριγγίας. Ἔγραψε τὸ ἐκ τεσσάρων βιβλίων συγκείμενον ἔργον Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πρώτην πηγὴν διὰ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. LTK, I, σ. 131.

Ἀδάμ. Ὁ Σκῶτος. Ἄγγλος μοναχὸς καὶ ἀσκητικὸς συγγραφεὺς (περίπου 1150-1212). Κατὰ παλαιὰν ἀξιόπιστον βιογραφίαν του, ἐγεννήθη εἰς περιοχήν τινα μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Σκωτίας, προήρχετο ἀπὸ ταπεινὴν οἰκογένειαν καὶ εἰσῆλθεν εἰς μονὴν νέος τὴν ἡλικίαν, χειροτονηθεὶς ἱερεὺς ὅτε διήνυε τὸ 25ον ἔτος. Τὰ διανοητικά του χαρίσματα καὶ ἡ ἀρετή του συνετέλεσαν νὰ περιβοηθῇ τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης. Διεκρίθη κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ κήρυγμα. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Καντέρμπουρυ Χουδελεβέρτος, ἀκούσας αὐτὸν κηρύττοντα, ἐδοκίμασε τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι ἠκροᾶτο ἄγγελον. Ἐκ τῶν ἔργων του, τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ Soliloquium de instructione animae (PL 198,842-72). Ὡρισμένα, ἐξ ἄλλου, ἐκ τῶν περισωθέντων κηρυγμάτων του εἶναι σπανίας δυνάμεως λόγου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. N. J. Weyns, Het Premonstratenser Klousterleven volgens A. v. Dryburgh, Tonyerleo 1948. EC, I, σ. 284,5.

Ἀδάμ. Ψευδώνυμον Γάλλου ἰανσενιστοῦ συγγραφέως, ἴσως τοῦ καπουκίνου μοναχοῦ Osmont Du Sollier, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται τὸ ἔργον «Ὁ συνήγορος τοῦ Διαβόλου», δριμυτάτη κριτικὴ κατὰ τῆς ἁγιοποιήσεως τοῦ πάπα Γρηγορίου Ζ΄ καὶ τοῦ Βικεντίου De Paul. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο

ἐνίσχυσε κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα τὴν τάσιν τῆς γαλλικανικῆς Ἐκκλησίας πρὸς χειραφέτησιν ἀπὸ τὸν πάπαν.

Ἀδαμά. Πόλις γειτονικὴ τῆς Σεβωΐμ, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πενταπόλεως. Ὁ βασιλεύς της Σενναάρ, μετὰ τῶν ἄλλων βασιλέων τῆς περιοχῆς, ἡττήθη ὑπὸ τοῦ Ἐλαμίτου βασιλέως Χοδολλογομὸρ καὶ ἄλλων τριῶν βασιλέων (Γεν. ιδ'). Κατεστράφη μὲ τὰ Σόδομα καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς «περιχώρου» (Γέν. ιθ' 2 κ. ἑξ., Δευτερ. κθ' 22, Ὠσ. ια' 8).

«Ἀδαμάντιος». Διάλογος, συνεκδιδόμενος ἄλλοτε μετὰ τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους. Φέρει τὸν πλήρη τίτλον «Ἀδαμαντίου τοῦ καὶ Ὠριγένους Διάλογος περὶ τῆς εἰς Χριστὸν ὀρθῆς πίστεως» (PG 11, 1713-1884), ἀλλὰ δὲν ἀνήκει εἰς τὴν γραφίδα τοῦ χαλκεντέρου. Ὁ συγγραφεύς του παραμένει ἄγνωστος. Πρόκειται περὶ ἔργου ἐμφανισθέντος κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος, πιθανώτατα ἐν Συρίᾳ. Τὸ ὅτι ὁ διάλογος οὗτος εἶναι ξένος τοῦ Ὠριγένους, φαίνεται ἐκ πολλῶν λόγων, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ὅτι περιέχει, ἐνίοτε ἐντελῶς ἀναφομοίωτα, στοιχεῖα ἐκ τοῦ περὶ ἀναστάσεως ἔργου τοῦ ἀντιωριγενιστοῦ Μεθοδίου. Διαιρεῖται εἰς δύο κύρια τμήματα. Ἐν τῷ πρώτῳ, ὁ Ἀδαμάντιος ἀντικρούει Μαρκιωνίτας συνομιλητάς. Ἐν τῷ δευτέρῳ, καταπολεμοῦνται αἱ διδασκαλίαι τοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ Οὐαλεντίνου

Τοῦ Διαλόγου ἐσώθη καὶ λατινικὴ μετάφρασις, ὀφειλομένη εἰς τὸν Ρουφῖνον. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Μπαλᾶνος (Πατρολογία, σ. 153), «κείμενον καὶ μετάφρασις δὲν συμπίπτουν ἐν πᾶσιν· ἡ λατινικὴ μετάφρασις φαίνεται γενομένη ἐκ πρωτοτύπου, γραφέντος ἐν καιρῷ διωγμῶν περὶ τὸ 300· τὸ δὲ σωζόμενον ἑλληνικὸν κείμενον φαίνεται ἐπεξεργασία τοῦ ἀρχικοῦ, γενομένη ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου». Ἄρα τὸ ἑλληνικὸν κείμενον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταγενέστερον δεδομένον.

Ἀμφότερα τὰ κείμενα ἐξεδόθησαν ὑπὸ W. H. Van de Sande Bakhuyzen (δ' τόμος Πρωσσικῆς Ἀκαδημίας, Λειψία 1901).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. J. Quasten, Patrology, II, Utrecht-Antwerp, 19B, σ. 146-147, ἔνθα ἡ σύγχρονος βασικὴ βιβλιογραφία.

Ἀδαμάντιος. Ἰουδαῖος ἰατρὸς ἐξ Ἀλεξανδρείας, προσελθὼν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπὶ πατριάρχου Ἀττικοῦ. Ἀκμάσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος, ἔγραψε πραγματείαν «Περὶ ἀνέμων», βασιζομένην εἰς τὴν ἀριστοτέλειον μετεωρολογίαν, συνώψισε δὲ εἰς δύο βιβλία τὰ «Φυσιογνωμικὰ» τοῦ ῥήτορος Πολέμονος. Περὶ Ἀδαμαντίου ποιεῖται λόγον ὁ Σωκράτης (Ἐκκλ. Ἱστ. VII 13).

Ἀδαμάντιος. Μητροπολίτης Περγάμου. Κατὰ κόσμον Ἀδαμάντιος Κασαπίδης, υἱὸς τοῦ Μιλτ. Κασάπογλου, τὸ γένος Μελᾶ, ἐξ Ἰωαννίνων, καὶ τῆς Θεοδώρας Δημίδη ἐκ Χίου, ἐγεννήθη ἐν Ξηροκρήνῃ (Κουρούτσεσμε) Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1909. Ἐμαθήτευσεν εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Μεσαχώρου καὶ εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Χάλκης, ἐξ ἧς ἀπεφοίτησεν ἀριστοῦχος τὸ 1930.

Εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Αὐλήν, κατ' ἐπιλογὴν Φωτίου τοῦ Β', ὡς κωδικογράφος καὶ μετ' ὀλίγον ὑπογραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐπὶ Ἀρχιγραμματείας τοῦ Τραχείας Ἀλεξάνδρου Ζώτου. Τὸ 1933, ὡς ἐκ τῶν πολλῶν προσόντων καὶ τῆς διακρινούσης αὐτὸν εὐφυΐας, προήχθη εἰς Ἀρχιγραμματέα, ἐργασθεὶς μετὰ παραδειγματικοῦ ζήλου. Κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1937, ἐπὶ Βενιαμὶν τοῦ Α', ὠνομάσθη Μέγας Πρωτοσύγκελλος, ἐπιδείξας πολλὴν ἱκανότητα ἐν τῷ χειρισμῷ λεπτῶν διοικητικῶν ζητημάτων. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1943, ἐξελέγη Μητροπολίτης Περγάμου. Διετέλεσε μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ πλείστων ὅσων Συνοδικῶν Ἐπιτροπῶν καὶ Πατριαρχικῶν Ἀποστολῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, συμβάλλων μεγάλως εἰς τὴν ἐπίλυσιν ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων. Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1947 μετέσχε τῆς πρώτης, μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον, Πατριαρχικῆς Ἀποστολῆς εἰς Ἅγιον Ὄρος. Τὸ φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, μετέβη εἰς Κύπρον πρὸς ὀργάνωσιν τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας καὶ ἐκλογὴν τῶν νέων Μητροπολιτῶν αὐτῆς. Πνεῦμα διεισδυτικόν, μὲ πλουσίαν διοικητικὴν πεῖραν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν ἀντιεκκλησιαστικῶν παραγόντων καὶ τὴν ἐκλογὴν δυναμικῶν ὑποψηφίων, ὡς τοῦ Μακαρίου Κυκκώτου ὡς Κιτίου, νῦν Κύπρου, κ. ἄ. Ἡ Ἑλλὰς διὰ τὰς ὑπηρεσίας του αὐτὰς τὸν ἐτίμησε διὰ παρασήμου. Ἀπὸ τοῦ 1950 καὶ ἑξῆς, εἰργάσθη διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τοῦ καθεστῶτος τῆς Ἱερᾶς σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἁγίας Ἀναστασίας Χαλκιδικῆς, μὲ ἐπιστέγασμα τὸ Ν.Δ. 2180/52, διεξάγων πολλοὺς ἀγῶνας διὰ τὰ δίκαια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. Εἰς Σταυροδρόμιον Κωνσταντινουπόλεως ἀνέπτυξεν ἰδιαζόντως σπουδαίαν φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν ἀπὸ τὸ 1945. Τὸν Μάϊον τοῦ 1956, ἐξέδωσε μέρος ὁμιλιῶν καὶ κηρυγμάτων του εἰς Ἀθήνας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Φῶς καὶ Ζωὴ» (σ. 392).

Ο ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ

Ἦτο βαθύτατα προσηλωμένος εἰς τὸν Συνοδικὸν θεσμόν, ἀγωνισθεὶς μετὰ συναδέλφων του Ἱεραρχῶν διὰ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτοῦ. Κατεῖχε καλῶς τὰ ἐκκλησιαστικὰ προβλήματα καὶ ἐγνώριζε νὰ ὀργανώνῃ καὶ νὰ διεκδικῇ, μὲ ἀλάνθαστον πολλάκις διαίσθησιν, τὰ ζητήματα τῶν ἀποστολῶν του. Δεινὸς συζητητής, συνήρπαζε τοὺς ἐντυγχάνοντας αὐτῷ. Ἐνεσάρκωνε διορατικότητα, τόλμην, ὀξύνοιαν, ἀνήσυχον ψυχοσύνθεσιν, ἐργατικότητα καὶ παρρησίαν. Ἦτο ἐπίσης καλλίφωνος καὶ μουσικώτατος Ἱεράρχης, χειμαρρώδης ἱεροκῆρυξ, κατανυκτικώτατος εἰς τὰς ἱερουργίας. Ἡ διακονία του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπῆρξε προσφορὰ εἰλικρινὴς καὶ ἐνθουσιώδης.

Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δράσεώς του, ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον, συνεπείᾳ καρδιακῆς κρίσεως, εἰς ἡλικίαν 48 ἐτῶν, τὰς πρωϊνὰς ὥρας τῆς Τρίτης 25 Νοεμβρίου 1958, κηδευθεὶς εἰς τὰ Πατριαρχεῖα τὴν ἐπομένην, ἐν μέσῳ γενικοῦ πένθους. Ἐτάφη εἰς τὸ νεκροταφεῖον Σισλῆ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Περ. Ὀρθοδοξία ΛΓ' (1958), τεῦχ. δ', σ. 495. Ἐφημερίδες Κωνσταντινουπόλεως: Ἀπόστολος Ἀνδρέας 3)12)1958 καὶ 10)12)58, Ἀπογευματινὴ 25)11)58, Χρόνος 30)11)58 καὶ Χρόνος 30)11)58 καὶ 8)2)59, Ἐμπρὸς 25)11)58.

ΑΡ. ΠΑΝΩΤΗΣ

Ἀδαμαντίου Ἀδαμάντιος. Ἐγεννήθη τὸ 1875 εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1937. Μετὰ τὰς σπουδάς του εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διωρίσθη σχολάρχης εἰς τὴν Ἑρμούπολιν τῆς Σύρου καὶ κατόπιν καθηγητὴς εἰς τὸ Ταϊγάνιον τῆς Ρωσίας, ἔνθα καὶ ἐξέμαθε τὰ ρωσικά. Τὸ 1900 στέλλεται ὡς ὑπότροφος τοῦ κράτους εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ecole Normale Superieure, ἔνθα, καθοδηγούμενος ὑπὸ ἐπιφανῶν διδασκάλων, τῶν ἀδελφῶν Croiset, τῶν ἀδελφῶν Reinach, τοῦ Perrot, τοῦ Schlumberger, τοῦ Diehl, τοῦ Millet κ. ἄ., συμπληρώνει τὴν λαμπρὰν ἄλλως τε κλασσικήν του παιδείαν καὶ εἰδικεύεται εἰς τὴν βυζαντινολογίαν καὶ μάλιστα εἰς τὴν βυζαντινὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τέχνην. Ἐπανελθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας, διωρίσθη βιβλιοφύλαξ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην, τὸ 1908 ἔφορος τῶν Χριστιανικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, τὸ δὲ 1912 τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Πολι-

τισμοῦ εἰς τὸ ἐθνικὸν πανεπιστήμιον. Καὶ αἱ δύο τελευταῖαι αὗται θέσεις ἱδρύθησαν χάριν τοῦ Ἀδαμαντίου κατ' εἰσήγησιν τῶν καθηγητῶν Σπυρίδωνος Λάμπρου καὶ Νικολάου Πολίτου.

Ἡ συγγραφικὴ παραγωγὴ τοῦ Ἀδαμαντίου ὑπῆρξε πολυσχιδής. Ὡς φοιτητὴς ἔγραψε περὶ ὀρχήσεως καὶ ἄλλας μελέτας, ὑπέβαλεν εἶτα διδακτορικὴν διατριβήν, μὴ δημοσιευθεῖσαν, περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, ὡς σχολάρχης ἐδημοσίευσε γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὰ Τηνιακὰ Παραμύθια (Δελτ. Ἱστ. Ἐθν. Ἑτ. 5, 1897), τῶν ὁποίων προέταξεν ἐπιστημονικωτάτην εἰσαγωγήν, ὅπου διὰ πρώτην φορὰν τίθενται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ παραμύθια λαογραφικὰ ζητήματα, ἔκτοτε δὲ καὶ παραμένει ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη ὡς ἡ βασικὴ παρ' ἡμῖν μελέτη περὶ τῶν παραμυθιῶν. Ἐξέδωκε κατόπιν τὰ «Χρονικὰ τοῦ Μορέως» (Δελτ. Ἱστ. Ἐθν. Ἑτ. 6, 1901), συμβολὴν εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίαν, βραβευθεῖσαν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, καὶ τὴν «Ἁγνείας πεῖραν», (δημοσιευθεῖσαν ἀρχικῶς ἐν Λαογραφία Α' 1909, Β' 1910, Γ' 1911), βραβευθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου, εἰς τὴν ὁποίαν διερευνᾶται εἰκονογραφικῶς, λαογραφικῶς καὶ ὑμνογραφικῶς τὸ θέμα τῆς ἁγνείας τῆς Θεοτόκου καὶ γενικῶς τῆς ἁγνείας. Οὐχ ἧττον ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ μελέτη «Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς» (Λαογραφία Β', 1910). Ἐδημοσίευσεν ἐπίσης πλῆθος ἐπιστημονικῶν μελετῶν καὶ ἄρθρων ἀναφερομένων κατὰ προτίμησιν εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, οὐδὲ πρέπει νὰ μείνουν ἀμνημόνευτα τὰ πολυάριθμα καὶ μακρὰ ἄρθρα ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, ἀποτελοῦντα ἐν πολλοῖς πρωτοτύπους συμβολὰς εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἑλληνιστικοῦ καὶ βυζαντινοῦ κόσμου. Ἀφῆκε δὲ ἀνεκδότους πολλὰς πραγματείας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ σημαντικώτεραι εἶναι ἡ περὶ τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας καὶ τῶν λοιπῶν ἱπποτικῶν φραγκοβυζαντινῶν μυθιστορημάτων, γαλλιστὶ συντεταγμένη, ἡ δίτομος συγγραφὴ περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ μακρὸν σύγγραμμα περὶ Μυστρᾶ. Τέλος πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ συμβολή του εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ διδακτικοῦ βιβλίου διὰ τῆς ἐκδόσεως σχολικῶν ἱστορικῶν ἐγχειριδίων, προοριζομένων διὰ τὰ δημοτικὰ καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὰ γυμνάσια, εἰς τὰ ὁποῖα, τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα, συνεξετάζεται κατ' ἔκτασιν καὶ ἀρτίως, πλὴν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, καὶ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπῆρξε συνεργάτης τῶν καλυτέρων περιοδικῶν τῶν χρόνων του, τοῦ «Παρνασσοῦ», τοῦ «Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», τῶν «Παναθηναίων», τῶν «Πρακτικῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», τῆς «Λαογραφίας», τῶν «Βυζαντινῶν Χρονικῶν» τῆς Πετρουπόλεως, τῶν «Θρακικῶν» κ. ἄ., ἐπίσης δὲ ἡμερησίων ἐφημερίδων, ὡς «Αἱ Ἀθῆναι», «Ἡ Πρωία» κ. ἄ.

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ

Διακεκριμένος συγγραφεύς, ἐρευνητὴς κατ' ἐξοχὴν τῶν Μετεώρων, τοῦ Μυστρᾶ καὶ τοῦ Γερακίου, ἀναστηλωτὴς τῶν βυζαντινῶν μνημείων, ἀκαταπόνητος διδάσκαλος καὶ ὁμιλητὴς καὶ θαυμάσιος ἐκλαϊκευτής, ἐξήγαγε τὴν ἑλληνικὴν ἔρευναν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸ προεπιστημονικὸν στάδιον καὶ ἐθεμελίωσεν αὐτήν, κυρίως διὰ τῆς διδασκαλίας του, ἐπὶ συγχρονισμένων ἐπιστημονικῶν βάσεων.

Ε. Π. ΦΩΤΙΑΔΗΣ

Ἀδάμας. Ἓν ἐκ τῶν προσώπων τῶν Μυστηρίων τῆς Σαμοθράκης, τὸ ὁποῖον παριστάνετο ὡς ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὁ πρῶτος ἄρρην ἄνθρωπος εἰς τὴν τάξιν τῆς γενεαλογίας.

Β. Ι. Κ.

Ἀδαμῖται. Καὶ Ἀδαμιανοὶ ἢ Ἀδαμισταί. Αἱρετικοὶ ἀκμάσαντες κυρίως ἐν Βορείῳ Ἀφρικῇ καὶ μνημονευόμενοι τὸ πρῶτον, μὲ τὴν ὀνομασίαν Ἀδαμιανοί, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου (Αἱρ. 32, PG 41, 953,29). Τὰς πληροφορίας του ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἀρύεται ἐκ προφορικῶν μόνον πηγῶν, ὡς δηλώνει. Οὐδένα ὑπαινιγμὸν κάμνει περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐμφανίσεώς των, ἀλλ' αἱ προφορικαὶ πηγαὶ προφανῶς εἶναι σύγχρονοί του. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν αὐτοὺς εἰς τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος.

Κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον, οἱ Ἀδαμῖται ἐκήρυσσον τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην παραδεισιακὴν ἁπλότητα καὶ ἀθωότητα τοῦ Ἀδὰμ πρὸ τῆς πτώσεως. Διὰ νὰ ὁμοιάσουν περισσότερον μὲ τὸν Ἀδάμ, ἐτίθεντο εἰς κατάστασιν πλήρους γυμνότητος καὶ ἐπέτρεπον τὰς ἐλευθέραν μίξεις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐν τοῖς νυκτερινοῖς αὐτῶν δείπνοις. Συνήρχοντο ἐν μυστικότητι εἰς ἀπόκρυφα μέρη, δι' ὃ καὶ τοὺς παρομοιάζει μὲ ἀσπάλακας. Εἰσερχόμενοι εἰς τὸν τόπον συγκεντρώσεώς των, ἀπέβαλλον τὰ ἐνδύματά των καὶ ἐντελῶς γυμνοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἐκάθηντο εἰς τὴν αἴθουσαν διὰ νὰ ἀκούσουν τὸ κήρυγμα, νὰ προσευχηθοῦν καὶ νὰ τελέσουν τὰ μυστήριά των. Εἰς τὸ τέλος δὲ τῶν συναθροίσεων, ἐπεδίδοντο εἰς παντὸς εἴδους ἀκολασίας καὶ ἐλευθεριότητας. Οὕτως ἐπίστευον ὅτι ἐμιμοῦντο τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν ἐν τῷ γηΐνῳ Παραδείσῳ, δι' ὃ καὶ ὠνόμαζον τὴν Ἐκκλησίαν των Παράδεισον. Ὁ ἱ. Αὐγουστῖνος, ὑπονοῶν τοὺς Ἀδαμίτας, γράφει περὶ αὐτῶν, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἀναφέρῃ καὶ τὸ ὄνομά των: «Nudi mares feminaeque conveniunt, nudi lectiones audiunt, nudi orant, nudi celebrant sacramenta et ex hoc Paradisum suam arbitrantur Ecclesiam» (Αἱρ. 31, PL 42, 31).

Οἱ Ἀδαμῖται προφανῶς κατάγονται ἀπὸ τοὺς Γνωστικοὺς τοῦ Β' αἰῶνος, παρ' οἷς ἀπαντῶνται παρόμοιαι τάσεις, ὡς ἡ καταδίκη τοῦ γάμου, ἡ ἐλευθέρα ἕνωσις τῶν φύλων διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν δῆθεν τῆς σαρκός, ἡ ἀντίληψις ὅτι διὰ τῆς ἀπορρίψεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἀσκήσεως παντὸς εἴδους ὑπερβολῆς ἀποκτᾶται ἡ τελειότης καὶ ἡ ἁγιότης, κ.λ.π. Ἴσως πρέπει νὰ ταυτισθοῦν μὲ τοὺς μαθητὰς ἐκείνους τοῦ Καρποκράτους ἢ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐπιφάνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρεται ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, καταγγέλλων τὴν παρ' αὐτοῖς ἰσχύουσαν κοινοκτημοσύνην τῶν γυναικῶν, τὰς ἐπαισχύντους νυκτερινὰς συγκεντρώσεις καὶ τὴν ἄκραν ἐν γένει ἀκολασίαν (Στρωμ. 3,2, PG 8, 1112 καὶ 1113).

Ὁ Θεοδώρητος Κύρου δίδει τὸ ὄνομα Ἀδαμῖται εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Προδίκου, μαθητοῦ τοῦ Καρποκράτους, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ἱδρυτὴν τῆς αἱρέσεως (PG 83, 352). Ὁ Πρόδικος «κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας ἐνομοθέτησεν». Εἰς τὰ κοινὰ γεύματα τῶν αἱρετικῶν τούτων, κατὰ τὸν Θεοδώρητον, μετὰ τὴν σβέσιν τῶν φώτων, ὁ καθεὶς συνελάμβανε τὴν τυχοῦσαν γυναῖκα καὶ «τελετὴν τὴν τοιαύτην ἀκολασίαν ὑπειλήφεσαν μυστικήν».

Ἡ αἵρεσις τῶν ἀρχαίων Ἀδαμιτῶν ἀνενεώθη εἰς τοὺς μετέπειτα αἰῶνας ὑπὸ διαφόρων ὁμάδων αἱρετικῶν μὲ ἀνάλογον θεωρίαν καὶ πρᾶξιν. Οὕτω, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἀνενεώθη ὑπὸ τοῦ Tandemus. Ὁμοίως ὑπὸ τῶν Τουρλοπίνων τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἐπὶ Καρόλου Ε' εἰς τὴν Σαβοΐαν. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὁ Πικάρ, θεωρῶν καὶ ἀποκαλῶν ἑαυτὸν «νέον Ἀδάμ», σταλέντα ἐπὶ τῆς γῆς διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὸν νόμον τῆς φύσεως, ὑπεστήριζεν ἐπιμόνως τὴν κοινοκτημοσύνην τῶν γυναικῶν καὶ τὴν κατάστασιν τῆς πλήρους γυμνότητος. Οἱ ὀπαδοί του Πικαρδιανοί, ἐγκατασταθέντες ἐν Βοημίᾳ, ἐξοντώθησαν ὑπὸ τοῦ τρομεροῦ Jan Zizka τὸ 1421. Αἱρέσεις Ἀδαμιτῶν ἐνεφανίσθησαν ἐν Αὐστρίᾳ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὡς καὶ μεταξὺ τῶν Μορμόνων τῆς Ἀμερικῆς, τῶν Φουριεριστῶν ἐν Γαλλίᾳ, τῶν Ὁλλανδῶν Ἀναβαπτιστῶν κ. ἄ.

ΑΠ. Ι. ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ

Ἀδαμίτης Γεώργιος. Λόγιος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐκ Τραπεζοῦντος, διδάξας εἰς τὸ περίφημον «φροντιστήριον» τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἢ τὴν «αὐθεντικὴν σχολὴν» τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπως ὀνομάζουν αἱ πηγαὶ τὸ μέγα τοῦτο πνευματικὸν κέντρον, ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἀποδήμους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἀναγεννώμενον ρουμανικὸν λαόν. Δυστυχῶς περὶ τοῦ ἀνδρὸς γνωρίζομεν ἐλάχιστα. Εἰς τὸν κώδικα 65 τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ΙΗ' αἰῶνος, φφ. γα καὶ γβ, ὑπάρχει «Διάλογος ἁμαρτωλοῦ πρὸς τὴν Θεοτόκον, καὶ τῆς Θεοτόκου πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ποιηθεὶς παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου Γεωργίου Τραπεζουντίου Ἀδαμίτου, μεγάλου διδασκάλου τῶν

ἐπιστημονικῶν μαθημάτων τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ αὐθεντικῆς σχολῆς».

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐκ τῶν σωζομένων τοῦ 'Αδαμίτου, καθ' ὅσον γνωρίζομεν.

Εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ ἐν φφ. αβ - βα, ὅπου προτάσσεται πίναξ τῶν περιεχομένων τοῦ κώδικος, ἀναγινώσκομεν· «ἕτερα τροπάρια κατὰ αἱρετικῶν ἐν τῇ ἐννάτῃ ᾠδῇ τοῦ ἐκ τοῦ κανόνος Γεωργίου Τραπεζουντίου τοῦ 'Αδαμίτου». Ἡ ἔνδειξις αὕτη εὑρίσκεται εἰς τὸ τέλος τοῦ καταλόγου - πίνακος (φ. βα), ὁ δὲ κῶδιξ, σημειωθήτω, εἶναι κολοβός. Εἰς τὰ ἐλλείποντα, λοιπόν, φφ. θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχον τροπάριά τινα τῆς ἐννάτης ᾠδῆς ἑνὸς κανόνος, τὸν ὁποῖον συνέθεσεν ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος ὁ 'Αδαμίτης. Ἴχνη τοῦ ἀπολεσθέντος κανόνος δὲν ἔχομεν εὕρει.

Πότε ἔζησεν ὁ 'Αδαμίτης δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Μ. Παρανίκας, εἰς τὸ ἔργον του «Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἁλώσεως...», Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 183, ἀναφέρει κάποιον Γεώργιον Τραπεζούντιον σχολάρχην (1870) τῆς σχολῆς Βουκουρεστίου.

Νομίζομεν, ὅμως, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ταυτίσωμεν τὸν τελευταῖον μὲ τὸν 'Αδαμίτην διὰ τὸν ἑξῆς λόγον: Εἰς Βουκουρέστιον ἐδίδασκον συγχρόνως περίπου ὁ προαναφερθεὶς Γεώργιος Τραπεζούντιος καὶ ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος Ὑπομενάς. 'Επειδὴ τὰ ὀνόματα τῶν δύο ὡμοίαζον καὶ συχνάκις ἐγίνοντο παρεξηγήσεις, εἷς ἄλλος Τραπεζούντιος, καὶ σύγχρονος τῶν δύο, λόγιος, γράψας ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμμα εἰς τὸν ἀποθανόντα Γεώργιον Τραπεζούντιον, προσέθεσε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ τελευταίου καὶ οὕτω ἔγινε Γεώργιος Θεοδώρου Τραπεζούντιος. Οἱ στίχοι τοῦ Λαζάρου τοῦ Σκρύβα —αὐτὸ ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ— ὅπου γίνεται ἡ προσθήκη τοῦ πατρωνύμου, ἔχουν οὕτω: «Τὸν μακρὸν ἐλπίσιν ὧδε Γεώργιος ὕπνον ἰαύει — 'Αναστάσιος νεκύων νεύματα πανσθενέος. — τὸν γ' ἐνὶ Τραπεζοῦντι ἑκὰς Θεόδωρος ἔφυσεν».

'Εὰν ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος ἦτο ὁ Γεώργιος 'Αδαμίτης, δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος τῆς ἀνωτέρω προσθήκης πρὸς διάκρισιν τῶν δύο Γεωργίων Τραπεζουντίων, καθ' ὅτι τὸ 'Αδαμίτης θὰ ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν διάκρισιν.

'Εκ τοῦ γεγονότος μόνον, ὅτι τὸ χειρόγραφον τὸ περιλαμβάνον τὸ μικρὸν ἔργον τοῦ 'Αδαμίτη εἶναι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὑποθέτομεν, ὅτι ὁ 'Αδαμίτης θὰ ἐδίδαξεν εἰς Βουκουρέστιον περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' καὶ ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ὁ «Διάλογός» του ἀρχίζει οὕτω:

«Ὁ ἁμαρτωλὸς πρὸς τὴν Θεοτόκον: Παρθένε πανάμωμε, Θεοῦ τὸ τερπνὸν παλάτιον, ἁμαρτωλῶν καταφύγιον, λιμὴν ἀχείμαστε, σοὶ καθικετεύω, ὅπως ἱλεώσῃ μοι, Χριστὸν τὸν σὸν Υἱόν τε καὶ Κύριον, τοῦ συγχωρῆσαί μοι τὰ πολλά μου πλημμελήματα, ἅπερ μόνος ἀσύγγνωστα ἔπραξα.

Ἡ Θεοτόκος πρὸς τὸν ἁμαρτωλόν: 'Απόστηθι, δοῦλε πονηρέ, ἄπιθι, μακρύνθητι, οὐκ ἔχεις μέρος, ὦ ἄσωτε, ὡς ὢν παμπόνηρος, μετὰ τοῦ Υἱοῦ μου. Διὰ τοῦτο λέγω σοι, ἀπόφυγε, μὴ πάθῃς τὰ χείριστα, ὡς παροργίζων με, καὶ πολλάκις ὑπισχνούμενος, ἐν κακίαις ἐμμένεις, πανάθλιε...».

'Εντύπωσιν κάμνει ἡ σκληρότης, τὴν ὁποίαν ὁ 'Αδαμίτης ἀποδίδει εἰς τὴν γλυκυτάτην Μητέρα τοῦ Κυρίου. Ἡ ἀνάμιξις δὲ δημωδῶν ἐκφράσεων, ὡς εἶναι αἱ: «ὢν παμπόνηρος» καὶ «ἀπόφυγε, μὴ πάθῃς», εἰς τὴν ἀρχαΐζουσαν γλῶσσαν του δεικνύουν ὄχι ἄριστον γνώστην καὶ χειριστὴν τῆς ἀρχαίας γλώσσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. 'Εκτὸς τοῦ προαναφερθέντος ἔργου τοῦ Μ. Παρανίκα, πρβλ. καὶ Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, 'Αθῆναι 1867, σ. 459. Σ. Λάμπρου, Κατάλογος κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, Νέος 'Ελληνομνήμων Γ' (1906) 147 - 48. Ὅρα ἐπίσης εἰς Νέον 'Ελλην. Β' (1905) 496, ΙΑ' (1914) 172 καὶ ΙΓ' (1916) 446, ὅπου ἀναφέρονται ἔργα ἀνέκδοτα Γεωργίου τοῦ Θεοδώρου Τραπεζουντίου. Οὐδεὶς ἐκ τῶν γραψάντων περὶ παιδείας ἢ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας ἀναφέρει τὸν 'Αδαμίτην.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

'Αδαμνάνος. Ὅσιος τῆς δυτικῆς 'Εκκλησίας, ἰρλανδικῆς καταγωγῆς, γεννηθεὶς εἰς Drumhome τοῦ Donegal μεταξὺ 623 καὶ 625. 'Απὸ τοῦ 679 ἕως τοῦ θανάτου του (704), διετέλεσεν ἡγούμενος εἰς τὴν μονὴν τῆς Jona, ὅπου προσεπάθησεν, ἀλλ' ἐπὶ ματαίῳ, νὰ ἐπιβάλῃ τὰ ρωμαϊκὰ ἤθη. Τὸ ὄνομά του φαίνεται ὅτι ἦτο ὑποκοριστικὸν τοῦ 'Αδάμ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 269, 70.

'Αδαμόπουλος 'Ιωάννης. Διακεκριμένος ἔγγαμος κληρικὸς καὶ θεολόγος. 'Εγεννήθη εἰς τὰς Πάτρας τὸ 1901. Τὴν ἐγκύκλιον ἐκκλησιαστικὴν μόρφωσιν ἔλαβεν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν Ἄρτης. Νυμφευθείς, ἐχειροτονήθη διάκονος (1927), ἀποφοιτήσας δὲ τοῦ γυμνασίου καὶ χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος, ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς 'Αθήνας (1936). Ὑπηρέτησεν εἰς διαφόρους ἐνοριακοὺς ναοὺς τῶν Πατρῶν καὶ τῶν 'Αθηνῶν, ἐνῷ παραλλήλως ἠσχολήθη μὲ τὴν συγγραφὴν ἐποικοδομητικῶν ἄρθρων καὶ ποιημάτων, συνεργασθεὶς εἰς διάφορα περιοδικά. 'Εξέδωκεν ἐπίσης καὶ τὸ ἠθικοθρησκευτικοῦ περιεχομένου βιβλίον «Ἡ Σιγή».

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄδανα. 'Εν τῇ 'Ανατολικῇ Διοικήσει τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ἐπαρχία Κιλικίας—τὸ ὁμώνυμον βυζαντινὸν θέμα—ἀπετέλει τὴν μητρόπολιν Ταρσοῦ, ὑφ' ἣν ὑπήγοντο ἐπισκοπαὶ 8, ἐν αἷς πέμπτη ἡ τῶν 'Αδάνων. Ὁ νομὸς 'Αδάνων ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει διετήρει ἀκμάζοντα ἑλληνικὸν πληθυσμόν, ἡ δ' ὀρθόδοξος 'Εκκλησία ἀπετέλει τὴν μητρόπολιν Ταρσοῦ καὶ 'Αδάνων, ἀνήκουσαν εἰς τὸ πατριαρχεῖον 'Αντιοχείας, ἐξ οὗ ἐπεζητήθη ἡ ἀπόσπασις, λόγῳ τῆς ἐκλογῆς ἀραβοφώνου πατριάρχου, μετ' ἐπέμβασιν τῶν Ρώσων, τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ἦτο νὰ παραμείνῃ ἄνευ ἀρχιερέως ἡ μητρόπολις.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

'Αδάνας, 'Επισκοπή. Ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον 'Αντιοχείας, καταριθμεῖται ἑβδόμη μητρόπολις ἐκ τῶν 8 ὅλων, ἡ πρώην ἐπισκοπὴ 'Αδάνας, μὴ ἔχουσα ἐπισκοπὴν τινα, κατὰ τὴν ὑπὸ Νείλου Δοξαπατρῆ γενομένην κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καταγραφὴν περὶ τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων. Ἤδη εἰς τὸν πίνακα τῶν μητροπολιτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου 'Αντιοχείας περιλαμβάνεται 10ος θρόνος ὁ 'Αδάνας, τὸ λεγόμενον Παϊάσι, ὁ δὲ μητροπολίτης προσωνυμεῖται ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πρώτης καὶ δευτέρας Κιλικίας.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

'Αδάπα. 'Ασσυροβαβυλωνιακὸς ἡμίθεος, θεωρούμενος ὡς ὁ γενάρχης τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους. Ἡ ἐτυμολογικὴ σχέσις τοῦ ὀνόματός του πρὸς ἐκεῖνο τοῦ ἑβραϊκοῦ 'Αδὰμ θεωρεῖται ἀνύπαρκτος. Τὰ περὶ 'Αδάπα γνωρίζομεν ἐκ κειμένων εὑρεθέντων εἰς Αἴγυπτον, ὡς καὶ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ 'Ασσουρμπανιμπάλ.

Κατὰ τὰς πηγὰς αὐτάς, ὁ 'Αδάπα ἦτο υἱὸς τοῦ θεοῦ Ἔα, μὴ κεκτημένος ἀθανασίαν. Ὑπηρέτει ὡς ἱερεὺς τοῦ πατρός του. Μίαν ἡμέραν, ἐνῷ ἡλίευεν, ὁ ἄνεμος τοῦ Νότου ἀνέτρεψε τὴν λέμβον του καὶ διὰ νὰ ἐκδικηθῇ ὁ 'Αδάπα τοῦ ἀπέκοψε τὰς πτέρυγας. Ὁ ὑπέρτατος θεὸς 'Ανοῦ τότε τὸν ἐκάλεσε ἵνα δικασθῇ ἐνώπιόν του. Χάρις, ὅμως, εἰς τὴν συνηγορίαν τῶν θεοτήτων Ταμμοὺζ καὶ Νινγισζίντα, ὄχι μόνον ἀπηλλάγη, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς ἀθανασίας, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἐδέχετο νὰ φάγῃ καὶ νὰ πίῃ ὅ,τι θὰ τοῦ παρέθετεν ὁ 'Ανού. Ὁ 'Αδάπα, ὅμως, κατὰ συμβουλὴν τοῦ πατρός του, δὲν ἐδέχθη καὶ οὕτως ἀπώλεσε τὴν ἀθανασίαν.

'Αδάπανος. (Κ. Διαθήκη). Ἄνευ δαπάνης, ἄνευ ἀμοιβῆς, Α' Κορ. θ' 18.

Γ. Α. Γ.

'Αδάρ. Ἡ Ἄδαρ. Ὁ τελευταῖος μὴν τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔτους, διαρκείας 29 ἡμερῶν, καταλαμβάνων περίπου τὸ διάστημα μεταξὺ μέσων Φεβρουαρίου καὶ μέσων Μαρτίου. Πρὸς ἐναρμόνισιν τοῦ σεληνιακοῦ μὲ τὸ ἡλιακὸν ἔτος, ἀνὰ ἑκάστην τριετίαν περίπου, προσετίθετο εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους δεύτερος 'Αδάρ, ἐπίσης διαρκείας 29 ἡμερῶν, ὁ καλούμενος Βὲ - 'Αδάρ. Τὸ σύστημα τοῦ παρεμβολιμαίου μηνὸς εἶχον εἰσαγάγει εἰς χρῆσιν καὶ οἱ Βαβυλώνιοι.

'Αδασά. Κώμη βορείως τῆς 'Ιερουσαλήμ, ὅπου 'Ιούδας ὁ Μακκαβαῖος ἐνίκησε τὸ 161 π. Χ. τὸν στρατηγὸν Νικάνορα (Α' Μακ. ζ' 40, 45). 'Αναφέρεται ὡς Δεσσαοὺ εἰς

τὸ Β΄ Μακ. ιδ΄ 16. Ταυτίζεται παρὰ τῶν ἐρευνητῶν μὲ τὴν σημερινὴν Χιρμπὲρτ 'Αντασέχ.

Ἄδαυκτος. Ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου (Η΄ 11) καὶ τῆς τῶν Ἀρχαίων Μαρτύρων Συναγωγῆς (Ι΄ 6), πληροφορούμεθα ὅτι μάρτυς τις «ρωμαϊκῆς ἀξίας, Ἄδαυκτος τοὔνομα, γένος τῶν παρ' Ἰταλοῖς ἐπισήμων» διέπρεψε «τοῖς ἐν θεοσεβείᾳ κατορθώμασι καὶ ταῖς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογίαις». Ἐπειδὴ ὁ Εὐσέβιος, ὁμιλῶν περὶ «τῆς παρὰ βασιλεῦσι τιμῆς ὡς καὶ τὰς καθόλου διοικήσεις τῆς παρ' αὐτοῖς (Ἰταλοῖς) καλουμένης μαγιστρότητός τε καὶ καθολικότητος» τοῦ Ἀδαύκτου, ἀφήνει νὰ νοηθῇ ἡ ἐνεργὸς καὶ δρῶσα ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐξουσίᾳ θέσις αὐτοῦ, φαίνεται πιθανωτέρα ἡ ἐκδοχή, καθ' ἣν ὁ Ἄδαυκτος δὲν κατέφυγεν εἰς τὴν Φρυγίαν ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα Διοκλητιανόν, ἀλλ' ὅτι εὑρέθη ἐκεῖ ἐν ὑψηλῷ ὑπουργήματι. Ἐκεῖ μετὰ τῶν αὐτὴν οἰκούντων πιστῶν, «ὁμολογούντων καὶ ἀρνουμένων εἰδωλολατρεῖν τῷ τοῦ μαρτυρίου διαδήματι κατεκοσμήθη, γενναίως τὸν ἀγῶνα διηνεκῶς» περὶ τὸ 305. Ἡ μνήμη του ὡς ἁγίου ἑορτάζεται μόνον ὑπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τὴν 7ην Φεβρουαρίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Bandot καὶ Chaussin, O. S. P., Vies des Saints et des Bienheureux, II, Paris 1936, σ. 147-148. DHGE, I, σ. 511. LTK, 1957, I, σ. 136.

Α. Σ.

Ἄδαυκτος. Μάρτυς καὶ σύναθλος τοῦ Ἁγίου Σήξτου, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ. Αἱ περὶ αὐτοῦ πληροφορίαι εἶναι παλαιόταται. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ Depositio Martyrum τοῦ 354 δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομά του, ὁ πάπας Δάμασος (366-384) ἐτίμα ἀμφοτέρους ὡς ἁγίους. Μίαν εἰσέτι καταγραφὴν τῶν ὀνομάτων των μεταξὺ τῶν ἁγίων ἔχομεν ἐπὶ πάπα Σιρικίου (384-399). Ὁ κῶδιξ τῶν κατακομβῶν καὶ τὸ ἱερωνυμιακὸν μαρτυρολόγιον ὁμιλοῦν περὶ ἑνὸς κοιμητηρίου ἐπὶ τῆς Ὀστίας ὁδοῦ, εἰς τὸ ὄνομα Ἀδαύκτου καὶ Φήλικος. Τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν ἔχομεν καὶ ἐκ τοῦ Liber Pontificalis. Ἴχνη μιᾶς Passio τοῦ μάρτυρος Ἀδαύκτου, ὑπ' ἀγνώστου τινὸς ἁγιογράφου, σώζονται εἰς τὸ ρωμαϊκὸν μαρτυρολόγιον. Κατὰ τὸ ἱερωνυμιακὸν μαρτυρολόγιον, ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 30 Αὐγούστου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Act. SS. Aug. VI, σ. 545-551. H. Delehaye, Les Saints du Cimetière de Commodille, εἰς Analecta Bollandiana, XVI, 1897, σ. 19-43 καὶ 39, 241. P. Franchi de' Cavalieri, Note agiografice, IV, Roma 1912, σ. 39-53. N. Maurice—Denis καὶ R. Boulet, Rome, 2e éd., Paris 1948, σ. 117-120. Bandot καὶ Chaussin, O. S. P., Vies des Saints et des Bienheureux, II, Paris 1936, σ. 591-592.

Α. Σ.

Ἄδαυκτος. Ὁ ἐξ Ἐφέσου τῆς Ἀσίας «δοὺξ τῶν δουκῶν». Ζηλωτὴς χριστιανός, δὲν ἠθέλησε νὰ δώσῃ τὴν χριστιανὴν ἐπίσης θυγατέρα του Καλλιστίνην εἰς γάμον μετὰ τοῦ εἰδωλολάτρου Μαξιμίνου. Δι' ὃ καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία του, ἐξωρίσθη εἰς τὴν Μελιτινὴν καὶ τέλος ἀπεκεφαλίσθη. Τὸ λείψανόν του μετέφερεν ἀργότερον ἐκ Μεσοποταμίας εἰς Ἀσίαν ἡ θυγάτηρ του, ἔνθα καὶ ἀνήγειρε πρὸς τιμὴν του μαρτύριον. Ἡ μνήμη του ἑορτάζεται ὁμοῦ μετὰ τῆς θυγατρός του τὴν 4ην Ὀκτωβρίου. Κατ' ἰδίαν, ἀπαντᾷ ἐσφαλμένως τὴν 3ην Ὀκτωβρίου.

Ἐκ τοῦ Sunaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, μανθάνομεν ὅτι τὸ λείψανον αὐτοῦ κατάκειται ὁμοῦ μετὰ τὸ τῆς Καλλιστίνης εἰς τὸν Ναὸν Ἰωάννου Θεολόγου εἰς Λίβατον ἢ Ἠλίβατον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Act. SS. Octobr., II, σ. 47. Synax. Eccl. CP, σ. 664.

Α. Σ.

Ἀδβεντισταί. Οἱ Ἀδβεντισταὶ ὠνομάσθησαν οὕτω ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως adventus, δηλούσης τὴν ἔλευσιν, ἐν προκειμένῳ δὲ τὴν δευτέραν ἔλευσιν ἢ παρουσίαν τοῦ Κυρίου. Ἑλληνιστὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθοῦν Ἐλευσιανοὶ ἢ Προσδοκῶντες ἢ Προσδόκιμοι. Ἀλλ' ἐπεκράτησεν ἡ ὀνομασία Ἀδβεντισταί, διὰ τῆς ὁποίας τυγχάνουν διεθνῶς οὗτοι γνωστοί.

Οἱ Ἀδβεντισταὶ διακρίνονται εἰς ἁπλοῦς καὶ εἰς Ἀδβεντιστὰς τῆς Ζ΄ Ἡμέρας, οἵτινες καλοῦνται ἐπίσης καὶ Σαββατισταὶ ἢ Σαββατιανοί, διὰ τὴν τήρησιν καὶ ἀπόδοσιν τιμῆς εἰς τὴν ἑβδόμην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος, τὸ Σάββατον, ἀντὶ τῆς χριστιανικῆς πρώτης ἡμέρας ἢ Κυριακῆς.

Ἐκτὸς τῶν δύο ἀνωτέρω Ἀδβεντιστικῶν ὁμάδων, ὑπάρχουν καὶ ἕτεραι τοιαῦται, κυρίως εἰς τὰς Η.Π.Α., ὡς ἡ Ἀδβεντιστικὴ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ὁ Χριστιανικὸς Ἀδβεντιστικὸς Σύνδεσμος, ἡ Ἕνωσις Ζωῆς καὶ Παρουσιῶν, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἀρχέγονος Ἀδβεντιστικὴ Ἐκκλησία, ἡ Ἕνωσις Ζωῆς καὶ Ἐλεύσεως καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ τῆς Ὄρεγκον (τοῦ Ἰλλινόϊς).

Αἱ προμνημονευθεῖσαι Ἀδβεντιστικαὶ ὁμάδες ἀπετελέσθησαν ἐκ διασπάσεως τῆς πρωταρχικῆς ὁμάδος τῶν Ἀδβεντιστῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται εἰς τὰς πάσης φύσεως προτεσταντικάς, γενικῶς, ὁμολογίας.

Ἱδρυτὴς τῆς πρώτης ὁμάδος τῶν Ἀδβεντιστῶν ὑπῆρξεν ὁ βαπτιστὴς Γουλιέλμος Μίλλερ, γεννηθεὶς εἰς τὸ Πίτσφηλντ τῆς Μασσαχουσέτης τὸ 1782. Ὑπῆρξεν αὐτοσχέδιος περιοδεύων ἱεροκῆρυξ, μὴ ἔχων σπουδαίαν μόρφωσιν. Ὁ ἐν λόγῳ Μίλλερ ὥρισε τὴν 21ην Μαρτίου τοῦ 1843 ὡς ἡμέραν τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ παρέσυρε χιλιάδας ἀφελῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ εἰς τὰ νεκροταφεῖα, διὰ νὰ ἴδουν τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Ἀποτυχὼν τὸ πρῶτον εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Κυρίου, ὥρισεν ἑτέραν ἡμερομηνίαν, τὴν 22αν Ὀκτωβρίου τοῦ ἑπομένου ἔτους, ὡς ἡμέραν καθόδου τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. Ὡς ἦτο ἑπόμενον καὶ τὴν δευτέραν ταύτην φορὰν διεψεύσθη, ἀλλὰ παρεδέχθη ὅτι ἀναμφισβητήτως ἐσφάλη καὶ δὲν ἠσχολήθη πλέον μὲ τὸν τοιοῦτον καθορισμόν. Οὕτως, ἤρχισεν ἡ Ἀδβεντιστικὴ κίνησις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ αἵρεσιν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Προτεσταντισμοῦ, καὶ ἡ ὁποία κατέστη ἡ ἀφετηρία, ἐξ ἧς ὀλίγον ἀργότερον προῆλθεν ὁ σύγχρονος Χιλιασμός.

Τὴν κυριωτέραν ὁμάδα τῶν Ἀδβεντιστῶν ἀποτελοῦν οἱ Ἀδβεντισταὶ τῆς Ζ΄ Ἡμέρας. Ἀρχηγὸς των κατέστη ἡ Ἑλένη Γουάϊτ, τῆς ὁποίας τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον ἦτο Χάρμον. Αὐτή, νευροπαθὴς οὖσα, μετὰ τὰς ἀποτυχίας τοῦ Μίλλερ, διεκήρυξεν ὅτι ἡ Δευτέρα Παρουσία ἐγένετο τὴν 22αν Ὀκτωβρίου 1844, οὐχὶ ὅμως εἰς τὴν γῆν, καθ' ὅτι ὁ Χριστὸς εἰσῆλθε διὰ νὰ ἐξαγνίσῃ τὸ Ἱερὸν εἰς τοὺς οὐρανούς, ἡ δὲ ἐν λόγῳ Ἑλένη Χάρμον-Γουάϊτ παρελήφθη θαυματουργικῶς εἰς τοὺς Οὐρανούς, παρακολουθήσασα αὐτοπροσώπως τὰ ἐκεῖ διαδραματισθέντα, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ὡς λέγει, εἶδε τὸν Χριστὸν νὰ ἀποκαλύπτῃ τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὴν καλύμματος, ὁπότε παρατηρήσασα τὰς δύο πλάκας τῶν Δέκα Ἐντολῶν, εἶδε, πρὸς μεγίστην αὐτῆς ἔκπληξιν, τὴν Τετάρτην Ἐντολήν, τὴν ὁμιλοῦσαν περὶ ἀργίας καὶ καθαγιασμοῦ τοῦ Σαββάτου, νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας ἐντολάς, καὶ νὰ περιβάλλεται ἀπὸ λαμπρὸν φωτοστέφανον.

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἡ Ἑλένη Γουάϊτ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς Ἀδβεντισταὶ τῆς Ζ΄ Ἡμέρας, πιστεύουν καὶ διδάσκουν, ὅτι ὁλόκληρος ἡ χριστιανωσύνη περιέπεσεν εἰς κατάστασιν ἀποστασίας, κατόπιν τῆς καθιερώσεως ὑπὸ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (364), ὡς ἡμέρας ἀργίας καὶ καθαγιασμοῦ, τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, κληθείσης Κυριακῆς, καὶ τῆς καταργήσεως τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, ἤτοι τοῦ ἰουδαϊκοῦ Σαββάτου.

Ἐκτὸς τῆς ἰδιαζούσης διδασκαλίας περὶ ἀργίας τοῦ Σαββάτου τῶν Ἀδβεντιστῶν τῆς Ζ΄ Ἡμέρας, κοιναὶ κακοδοξίαι τῶν Ἀδβεντιστῶν εἶναι ἡ παραδοχὴ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Χριστοῦ ὡς ἁμαρτωλοῦ καὶ κοινοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος κατ' αὐτοὺς δὲν εἶναι φύσει ἀθάνατος, ἀλλ' ἡ ἀθανασία θὰ δοθῇ μόνον εἰς τοὺς σεσωσμένους (144.000) ὡς θεῖον δῶρον. Οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ σωθοῦν, θὰ ἐκμηδενισθοῦν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Σατανᾶ. Οἱ 144.000 σεσωσμένοι θὰ συνεχίσουν ζῶντες ἐπὶ τῆς γῆς ἐν εὐδαιμονίᾳ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐπ' αὐτῆς χιλιετοῦς τοῦ Χριστοῦ Βασιλείας.

Οἱ Ἀδβεντισταί, πρόδρομοι τῶν Χιλιαστῶν, ἔχουν μετὰ τῶν τελευταίων τὰ ἑξῆς κοινὰ χαρακτηριστικά: 1) Δὲν πιστεύουν εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεόν. 2) Δὲν πιστεύουν εἰς τὴν Θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. 3) Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω, δὲν πιστεύουν εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, ἤτοι εἶναι Ἀντιτριαδικοί. 4) Δὲν πιστεύουν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. 5) Δὲν πιστεύουν εἰς τὴν δικαίαν καὶ αἰώνιον κόλασιν ἢ ἀμοιβήν. 6) Δὲν παραδέχονται τὴν Ἐκκλησίαν. 7) Ἀπορρίπτουν τὴν Ἱερωσύνην καὶ τὰ Μυστήρια. 8) Δὲν παραδέχονται πνευματικήν, ἀλλὰ παχυλὴν καὶ ἐπίγειον Βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ. 9) Διαστρέφουν, παρερμηνεύοντες,

τὰς Ἁγίας Γραφάς. 10) Ἀνήκουν ἀμφότεροι εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἰουδαϊζουσῶν αἱρέσεων.

Ἐν Ἑλλάδι, ὑφίστανται ἐκ τῶν Ἀδβεντιστικῶν ὁμάδων μόνον οἱ Ἀδβεντισταὶ τῆς Ζ' Ἡμέρας. Οὗτοι ἦλθον ὡς πρόσφυγες ἐκ Μ. Ἀσίας κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1922. Κατ' ἀρχάς, ἵδρυσαν εὐκτήριον οἶκον εἰς τὸν συνοικισμὸν Νικαίας (Κοκκινιᾶς) παρὰ τὸν Πειραιᾶ. Εἰς Ἀθήνας, ἵδρυσαν εὐκτήριον οἶκον τὸ 1950, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κεραμεικοῦ 13. Ἀργότερον μετεφέρθησαν ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ 18 τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ὅπου καὶ ᾠκοδομήθη διὰ χρημάτων ἐμβασθέντων ἐξ Ἀμερικῆς ὁ ἤδη ὑπάρχων εὐκτήριος οἶκος καὶ ἡ κατοικία τοῦ πάστορος. Μικραὶ ὁμάδες Ἀδβεντιστῶν τῆς Ζ' Ἡμέρας ὑφίστανται προσέτι ἐν Νικαίᾳ, ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐν Βεροίᾳ καὶ ἐν Κατερίνῃ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος, Ἐγκύκλιος κατ' Ἀδβεντιστῶν, ἐν Γρηγόριος Παλαμᾶς, 1955, σ. 444-7. W. C. Irvine, Heresis Exposed. D. M. Canright, Seven Days Adventism renounced. L. B. Badford, Ancien Heresis in modern dres. James Black, New form of the old faith. W. W. Sweet, The Story of Religion in America. Frank. S. Mead, Handbook of the nominations in the United States. A. S. Maxwell, Your friends the Adventists. K. N. Ross, Seventh Day, Adventism and Mormonism. A. L. Baker, Belief and work of seventh Day Antventists. E. E. Howel, The Great Advent movement. A. Spalding, Pioneer stories of the Second Advent message. W. A. Spicer, Pioneer days of the Advent movement. I. C. Welcome, History of the sabbath first day. R. A. Torrey, Ought a christian keep the Sabbath? A. L. Baker, Belief and work of seventh Day Adventists. C. B. Haynes, Seventh Day Adventists, their work and teaching. W. E. Bieder, Seventh Day Adventism.

Ο ΑΧΑΪΑΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

Ἀδδαῖος. Βλ. Θαδδαῖος.

Ἀδδαμίν. Διάβασις, ἀποτελοῦσα τὴν συντομωτέραν ὁδὸν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχώ, πιθανώτατα ὁ ὑποδηλούμενος εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου τόπος (Λουκ. ι' 30), μεταξὺ τῶν κατοικουμένων ἀπὸ τὰς φυλὰς Βενιαμὶν καὶ Ἰούδα περιοχῶν (Ἰησ. Ν. ιε' 7).

Ἀδδᾶς. Βλ. Ἀδείμαντος.

Ἀδδού. Αἰγυπτιακὴ θεότης τῆς βροχῆς, προσωποποιουμένη ὑπὸ ἀρκετῶν φαραώ. Ἡ λατρεία της ἐμφανίζεται ἤδη ἀπὸ τῆς ΙΘ' δυναστείας.

Ἄδεια ἀπασχολήσεως καὶ διαμονῆς. Κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Διὰ ν' ἀπασχοληθοῦν ἐκκλησιαστικῶς ἢ νὰ διαμείνουν ἐκτὸς τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, κληρικοὶ παντὸς βαθμοῦ καὶ μοναχοί, τῆς ἡμετέρας ἢ ἄλλης ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀπαιτεῖται ὅπως λάβουν τὴν ἄδειαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς προϊσταμένης των ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς (οἱ πρεσβύτεροι, διάκονοι καὶ μοναχοὶ τῶν οἰκείων Ἀρχιερέων, οὗτοι δὲ τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου), ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ Μητροπολίτου τοῦ τόπου τῆς ἀπασχολήσεως ἢ διαμονῆς των (Καν. 3, 7 καὶ 8 Ἀντιοχ., Cod. Just., 1-3-32; Ν. 671/1943 ἄρθρ. 58 § 4). Ἡ ἄδεια τοῦ προϊσταμένου τῆς περιοχῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται οἱ κληρικοὶ καὶ μοναχοί, εἶναι τὰ ἀπὸ παλαιοτάτης ἐποχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποκαλούμενα «συστατικὰ γράμματα». Εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν δὲν ὑπάρχει οἱαδήποτε ἐκ τῶν ἀδειῶν τούτων ἢ ἡ ὑπάρχουσα ἤθελε λήξει, ὁ ἐπιχώριος Μητροπολίτης, προκειμένου μὲν περὶ παραβάτου Ἀρχιερέως, ἀπευθύνεται εἰς τὴν Δ. Ι. Σ, ἥτις διατάσσει τὴν ἀπομάκρυνσιν, προκειμένου δὲ περὶ ἄλλων κληρικῶν ἢ μοναχῶν, δύναται νὰ διατάξῃ τούτους ἀπ' εὐθείας, ὅπως ἐπιστρέψουν εἰς τὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, ἀναθέτων τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς εἰς τὴν Ἀστυνομικὴν Ἀρχὴν (Ν. 671/1943 ἄρθρ. 58 § 1). Ὁ ἀπελαυνόμενος κληρικὸς ἢ μοναχὸς ὑποχρεοῦται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ὄχι ἁπλῶς μόνον ν' ἀπομακρυνθῇ τῶν ὁρίων τῆς περιοχῆς τοῦ ἐκδόντος τὴν διαταγὴν Μητροπολίτου. (Λαρίσης Δωροθέου, Νομοκανονικαὶ ἔρευναι, Ἀθῆναι 1951, σ 152). Πρβλ. γνωμοδοτήσεις: Εἰσαγγ. Ἀρ. Πάγου (Γ. Χοϊδᾶ) 35/1933 ἐν Θέμ. ΜΔ', 749 καὶ Εἰσαγγ. Πρωτοδ. Κορίνθου 1117/1954 ἐν Ἀρχ. Ἐκκλ. Δικ. σ. Ι', σ. 67.

ΓΕΩΡΓ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

Ἄδεια ἀπουσίας. Κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Εἰς τοὺς Ἀρχιερεῖς τὴν ἄδειαν ἀπουσίας διὰ τὸ ἐσωτερικὸν παρέχει ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος, διὰ τὸ ἐξωτερικὸν δέ, ὁ ὑπουργὸς Θρησκευμάτων μετὰ σύμφωνον ταύτης γνώμην (Νόμ. 671/1943 ἄρθρον 29). Εἰς τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους τὴν ἄδειαν διὰ τὸ ἐσωτερικὸν χορηγεῖ ὁ οἰκεῖος Μητροπολίτης (Καν. 41 Λαοδ.). Προκειμένου δὲ περὶ ἐφημερίων, ἐφαρμόζονται αἱ εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους ἰσχύουσαι διατάξεις (α. ν. 536/1945 ἄρθρ. 14). Ἐκπαιδευτικὴν ἄδειαν μετ' ἀποδοχῶν, μέχρι δύο σχολικῶν ἐτῶν, πρὸς φοίτησιν εἰς ἐκκλησιαστικὰ φροντιστήρια, χορηγεῖ εἰς τοὺς ἐφημερίους τῆς περιφερείας του ὁ Μητροπολίτης (ν. δ. 415/1947 ἄρθρ. 6). Διὰ τὴν ἀπουσίαν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων εἰς τὸ ἐξωτερικόν, πλὴν τῆς ἀδείας τοῦ οἰκείου Μητροπολίτου, ἀπαιτεῖται καὶ ἔγκρισις τῆς Δ. Ι. Σ. καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ Θρησκευμάτων (Ν. 671)1943 ἄρθρ. 58 § 5). Ὁ ἐφημέριος, ὅστις ἄνευ ἀδείας ἐγκαταλείπει ἀδικαιολογήτως τὴν θέσιν του πλέον τοῦ μηνός, ἀπολύεται (ἀ. ν. 2200/1940 ἄρθρ. 57 ἐδ. 7).

ΓΕΩΡΓ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

Ἄδεια γάμου. Βλ. Γάμος.

Ἀδείμαντος. Κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον καὶ Ἀδδᾶς. Ἐπίσκοπος τῶν Μανιχαίων, σταλεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ των Μάνητος πρὸς διάδοσιν τῆς αἱρέσεως εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν (Γ' αἰών). Οὗτος ἀνέπτυξε μεγάλην ἔμπρακτον καὶ συγγραφικὴν δρᾶσιν καὶ τὸ ὄνομά του παρέμεινεν ἐπ' ἀρκετὸν μετὰ τὸν θάνατόν του διαβόητον. Ὁ Αὐγουστῖνος ἔγραψε κατὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ἀδειμάντου τὸ ἔργον Contra Adimantum Manichaei Discipulum (PL 42, 129–72).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 307, 8.

Ἄδειν. Ὀνομασία λάκκου τινὸς εὑρισκομένου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Κατὰ παράδοσιν, ἐκεῖ ἐδιδάχθη καὶ ἐψάλη κατὰ πρῶτον, «κατ' ἐπιφάνειαν ἀγγελικήν», ὁ ὕμνος «Ἄξιόν ἐστιν». Πιθανῶς ὑπάρχει σύγχυσις μὲ ὁμώνυμον τοποθεσίαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Κ. Χ.

Ἄδεκτος. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ εἰς τὸν ΙΒ' κανόνα τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων «περὶ τοῦ δεξαμένου τὸν ἄδεκτον». Κατὰ τὸν κανόνα τοῦτον, «εἴ τις κληρικὸς ἢ λαϊκός, ἀφωρισμένος, ἤτοι ἄδεκτος, ἀπελθὼν ἐν ἑτέρᾳ πόλει προσδεχθῇ ἄνευ γραμμάτων συστατικῶν, ἀφοριζέσθω καὶ ὁ δεξάμενος καὶ ὁ δεχθείς». (Πρβλ. Ἀποστολ. λβ', λγ', Δ' ια', ιγ', ΣΤ' ιζ', Ἀντιοχ. στ', ζ', η', ια', Σαρδικ. ζ', κ', θ', Καρθ. ξγ', κη', ριστ', Λαοδ. μα', μβ', Ἁγ. Σοφ. α'). Κατὰ τὸν Ζωναρᾶν (σχόλιον εἰς Σύνταγμα Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων, Ράλλη - Ποτλῆ, Β', σ. 15 - 16), ἐνταῦθα τὸ «ἤτοι» δὲν εἶναι ἑρμηνευτικὸν τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀλλὰ κεῖται ἀντὶ τοῦ διαζευκτικοῦ ἢ διότι ὁ κανὼν περὶ δύο προσώπων ὁμιλεῖ, περὶ τοῦ ἀφωρισμένου καὶ περὶ τοῦ ἀδέκτου.

Κατ' αὐτόν, πρόκειται, περὶ ἀναγνωστῶν ἢ ψαλτῶν, οἵτινες ἐπιθυμοῦν νὰ χειροτονηθοῦν διάκονοι, ἀλλ' οἱ μέλλοντες νὰ χειροτονήσουν τούτους ἀρχιερεῖς, ἔχοντες ἀμφιβολίας τινάς, ἀναβάλλουν τὴν χειροτονίαν. Ἐκεῖνοι, ὅμως, ἀδημονοῦντες προσέρχονται εἰς ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ γίνονται δεκτοὶ εἰς χειροτονίαν παρ' αὐτῶν. Τοῦτο εἶναι ἀντικανονικόν, διότι ὁ πρὸς χειροτονίαν ἀπρόσδεκτος παρ' ἑνὸς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνῃ προσδεκτὸς ἀπὸ ἄλλον χωρὶς συστατικὰς ἐπιστολὰς τοῦ ἀρχιερέως, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐξετάζεται τὸ ἀνεπίληπτον τῆς θρησκείας καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ.

Γ. Δ. Κ.

Ἄδεκτος μαρτυρία. Ἡ ἀπαράδεκτος μαρτυρία. Κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Δικονομικὴν Νομοθεσίαν, εἰς τὴν προανάκρισιν καὶ εἰς τὴν ἐνώπιον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Δικαστηρίων κατὰ κληρικοῦ ἢ μοναχοῦ δίκην, ἀποκλείεται ἡ ἐξέτασις ὡς μαρτύρων, τῶν ἑξῆς προσώπων: 1) τῶν διανοητικῶς πασχόντων (ἄρθρ. 68 περίπτ. α' νόμου 5383/1932), 2) τῶν μὴ συμπληρωσάντων τὸ 14ον ἔτος τῆς ἡλικίας των ἀνήβων (καν. ρλα' [ρμ'] Καρθ. καὶ ἄρθρ. 68 περίπτ. α. ν. 5383/32), 3) τῶν μὴ χριστιανῶν (καν. ρκθ' [ρλη'] Καρθ. καὶ ἄρθρ. 68 περίπτ. β. ν. 5383/32), 4) τῶν αἱρετικῶν, (καν. οε' Ἀποστόλ., ρκθ' Καρθ. καὶ ἄρθρ. 68 περίπτ. β' ν. 5383/1932, ἥτις διάταξις προσθέτει καὶ τοὺς σχισματικοὺς) διότι ἐφ' ὅσον οὗτοι δὲν ἐτήρησαν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὀρθὴν πίστιν, ἐνδέχεται καὶ ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων νὰ μὴ εἴπουν τὴν ἀλήθειαν, 5) τῶν ἀφωρισμένων, ὡς ἀποβληθέντων τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας (ἄρθρ. 68 περίπτ. β' ν. 5383/32), 6) τῶν ὑπὸ κοινοῦ Ποι-

νικοῦ Δικαστηρίου ἢ Ἐκκλησιαστικοῦ τοιούτου καταδικασθέντων ἐπὶ ψευδορκίᾳ ἢ ψευδομαρτυρίᾳ (Βαλσαμ. ὑπόμνημα εἰς καν. ρκθ' [ρλη'] Καρθ., εἰς Σύντ. Γ', σ. 597-598 καὶ ἄρθ. 68 περίπτ. γ' ν. 5383/32, διότι οὗτοι εἶναι ἀναξιόπιστοι εἰς τούτους δέον νὰ ὑπαχθοῦν καὶ οἱ δωροδοκήσαντες μάρτυρας ὡς ἠθικοὶ αὐτουργοὶ ψευδομαρτυρίας), 7) τῶν ἀποδεδειγμένως πορνευομένων γυναικῶν, ἄρθρ. 68 περίπτ. γ' ν. 5383/32), 8) τῶν ὑπὸ ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν τελούντων ὡς προαγωγῶν (ἄρθρ. 68 περίπτ. γ' ν. 5383/32) (εἰς τὰς προηγουμένας δύο περιπτώσεις εἶναι προφανὴς ὁ ὑπάρχων κίνδυνος ἐκβιάσεως τῶν κατηγορουμένων ἀπὸ τὰ ἐν λόγῳ ἀνυπόληπτα πρόσωπα διὰ τῆς προσάψεως εἰς αὐτοὺς συκοφαντιῶν ἠθικοῦ ἐν στενῇ ἐννοίᾳ περιεχομένου), 9) τῶν στενῶν συγγενῶν τοῦ κατηγόρου καὶ κατηγορουμένου, ἤτοι τῆς συζύγου καὶ τῆς διατελεσάσης συζύγου αὐτῶν, τῶν ἐξ αἵματος καὶ ἀγχιστείας συγγενῶν των, κατ' εὐθεῖαν μὲν γραμμὴν ἐπ' ἄπειρον, ἐκ πλαγίου δὲ τῶν μὲν πρώτων μέχρι καὶ τοῦ γ' βαθμοῦ, τῶν δὲ τελευταίων μέχρι καὶ τοῦ β' βαθμοῦ (καν. ρλα' [ρμ'] Καρθ. καὶ ἄρθρ. 68 περίπτωσ. δ' ν. 5383/32, 10) τῶν κληρικῶν ὡς πρὸς πᾶν ὅ,τι γνωρίζουν ἐκ τῆς ἐξομολογήσεως (ἄρθρ. 68 περίπτ. δ' ν. 5383/32), διότι ταῦτα θεωροῦνται ὡς ἀπόρρητοι ἐκμυστηρεύσεις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐνῷ δι' ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα γνωρίζουν ἄλλοθεν, ὑποχρεοῦνται εἰς μαρτυρίαν (Κατ. Ι. Σ. ἄρθρ. 76 ἐν συνδ. πρὸς ἄρθρ. 6 Ν. Δ. ἀπὸ 26 - 9 - 1925, Κ. Κρ. ἄρθρ. 25 καὶ Κατ. Α. Ὀρ. ἄρθρ. 63), καὶ 11) τῶν διατελούντων ἢ διατελεσάντων δημοσίων ὑπαλλήλων, οἱ ὁποῖοι μόνον μετ' ἔγκρισιν τῆς προϊσταμένης αὐτῶν ἀρχῆς δύνανται νὰ ἐξετασθῶσιν ὡς μάρτυρες περὶ γεγονότων ἀφορώντων εἰς τὴν πρὸς ἐχεμύθειαν ὑποχρέωσιν αὐτῶν. Ἡ προϊσταμένη ἀρχὴ δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν ἔγκρισιν μόνον ἂν ἡ μαρτυρία ἤθελε βλάψει τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους (ἄρθρ. 69 ν. 5383/32).

Πρὸ τοῦ ν. 5383/32, ἀπεκλείετο ἡ ἐξέτασις ὡς μαρτύρων καὶ τῶν ἑξῆς: α) τῶν οἰκιακῶν τοῦ κατηγόρου καὶ κατηγορουμένου, δηλαδὴ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα συνῴκουν καὶ ἐξηρτῶντο ἀπὸ αὐτοὺς (Ζωναρᾶς εἰς καν. ρλα' [ρμ'] Καρθ. εἰς Συντ. Γ' 601), β) τῶν ἐχόντων φιλικοὺς δεσμοὺς πρὸς τὸν κατήγορον, ἔχθραν δὲ πρὸς τὸν κατηγορούμενον, 3) τῶν συκοφαντῶν, δηλαδὴ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπέδειξαν προγενεστέραν καταγγελίαν των κατὰ κληρικοῦ (καν. ρλ' [ρλθ'] Καρθ. καὶ Ἀριστηνοῦ ὑπόμνημα εἰς τὸν καν. τοῦτον, εἰς Συντ. Γ' 600). Ἡ διάταξις αὕτη θὰ ἔπρεπε de lege ferenda νὰ θεσπισθῇ ἐκ νέου ὡς ἐξασφαλίζουσα τοὺς κληρικοὺς ἀπὸ τὸν ἄδικον διασυρμὸν τῶν ἐκ συστήματος συκοφαντῶν.

Ἀρχαιότερον δὲ ἀπεκλείετο ἡ ἐξέτασις ὡς μαρτύρων, τῶν πενήτων, τῶν δούλων, τῶν γυναικῶν, τῶν ἐφύβριστον βίον διαγόντων (μίμων, ἠθοποιῶν κ.λ.π.) καὶ τῶν μονομάχων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κ. Ράλλη, Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1907, § 34, σ. 551-554. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐγχειρίδιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 1927, § 76, σ. 155-157. Γ. Ράμμου, Στοιχεῖα Ἑλληνικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 1947, σ. 168 - 170. Ἀναστ. Χριστοφιλοπούλου, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, Ἀθῆναι, § 61, 65-67.

ΓΕΩΡΓ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

Ἀδελαῖρος. Οὐδὲν σχεδὸν περὶ τοῦ μάρτυρος τούτου εἶναι ἱστορικῶς βέβαιον. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἐθανατώθη μετὰ τοῦ ἀποστόλου τῶν Γερμανῶν Βονιφατίου, τὴν 5ην Ἰουνίου τοῦ 754 εἰς Dokkum τῆς Ὀλλανδίας. Κατ' ἀρχὰς ἐτάφη εἰς Fulda, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Βονιφατίου. Κατὰ τὸν Θ' ὅμως αἰῶνα μετεκομίσθησαν τὰ ὀστᾶ του εἰς Erjurt τῆς Πρωσσίας ἔνθα καὶ τιμᾶται ὡς μάρτυς μέχρι σήμερον. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, τοῦ ἀποδίδεται ὁ τίτλος τοῦ ἐπισκόπου, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἱστορικὸν ἔρεισμα περὶ τοιαύτης ἰδιότητός του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. E. Koch, εἰς Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte, VI (1865), σ. 33-49. G. Amang, εἰς LHGE I, σ. 520.

Σ. Γ. Π.

Ἀδελαΐς. Ἁγία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (931-999). Ἦτο θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Βουργουνδίας Ροδόλφου Β', ἐκτάκτου ὡραιότητος, καὶ διεκρίνετο διὰ τὸ λεπτόν της πνεῦμα, τὴν ἱκανὴν μόρφωσιν καὶ τὴν πολλὴν εὐσέβειαν. Ὑπανδρεύθη τὸν αὐτοκράτορα Ὄθωνα τὸν Μέγαν καὶ ὑπεστήριξε θερμῶς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Κλουνύ, ἱδρύσασα πολλὰς μονάς. Ἡ ἀπόδοσις τιμῆς εἰς τὸ πρόσωπόν της ὡς ἁγίας ἤρχισεν εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατόν της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 295.

Ἀδελάρδος. Ὁ ἐκ Βάθης. Βενεδικτῖνος μοναχὸς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἀγγλικῆς καταγωγῆς. Ἐσπούδασε καὶ ἐδίδαξεν ἐν Γαλλίᾳ, κατόπιν δὲ ἐπεχείρησε μακρὰ ταξίδια εἰς Σικελίαν καὶ ἐγγὺς Ἀνατολήν, ἐπιδείξας μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὡς καὶ τὴν ἀραβικὴν μαθηματικοφυσικὴν γραμματείαν. Ἐπιστρέψας, διέδωσε διὰ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας καὶ πολλῶν συγγραφῶν τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἤντλησεν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν καὶ τὸν ἀραβικὸν κόσμον. Ὁ Ἀδελάρδος ἦτο κατὰ βάσιν ὀρθολογιστικὸν πνεῦμα καὶ περισσότερον ἀπὸ τὴν θεολογίαν ἀνήκει εἰς τοὺς θεμελιωτὰς τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Εἰς τὰ συγγράμματά του, βλέπει κανεὶς ἐπιτυχῆ μίμησιν τῆς κλασσικῆς λιτότητος ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ βάθος στοχασμοῦ ἀξιοθαύμαστον. Σπουδαιότερον τούτων θεωρεῖται τὸ De Eodem et Diverso (περὶ ταὐτοῦ καὶ διαφόρου).

Ἀδελίνη. Ἁγία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Γεννηθεῖσα ἐκ γονέων ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, ἠσπάσθη εἰς νεαρὰν ἡλικίαν μετὰ τῆς μητρός της τὸν μοναχικὸν βίον. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἐγένετο ἡγουμένη τῆς μονῆς τοῦ Poulangy, ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τοῦ Langres τῆς Γαλλίας. Ὑπῆρξεν ἀνηψιὰ τοῦ ἁγίου Βερνάρδου, τῇ συμβουλῇ τοῦ ὁποίου υἱοθέτησεν ἐν τῇ μονῇ αὐτῆς τοὺς μοναστικοὺς κανόνας καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ ὁμωνύμου τάγματος. Πιστεύεται, ὅτι ἀπέθανε τὸ ἔτος 1170.

Α. Ι. Α.

Ἀδελίνη. Ἡγουμένη τῆς μονῆς τοῦ Tard, ἀνήκουσα εἰς τὸ τάγμα τοῦ ἁγίου Βερνάρδου (Cistercienne). Προέστη τῆς μονῆς ἀπὸ τοῦ 1210 ἕως τοῦ 1246. Ἡ διοίκησίς της χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν διένεξίν της μετὰ τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Langres, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἡγουμένης τοῦ Tard ἐπὶ τῆς μονῆς τοῦ Poulangy.

Α. Ι. Α.

Ἀδελῖνος. Ἅγιος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Μαθητὴς τοῦ ἁγίου Λανδελίνου, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησε πιστῶς εἰς διαφόρους ἱερὰς περιοδείας καὶ ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐτοποθετήθη ἡγούμενος μοναστηρίου ἐν Βελγίῳ. Ἔζησε τὸ β' ἥμισυ τοῦ Ζ' αἰῶνος.

Α. Ι. Α.

Ἀδελῖνος. Ἕτερος ἅγιος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, γεννηθεὶς ἐν Ἀκυιτανίᾳ καὶ ἱδρύσας μοναστήριον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Lesse ἐν Βελγίῳ, ὅπου καὶ ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος. Ὁ βίος του ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἀββᾶ Heriger (990 - 1007), συμφώνως πρὸς τοπικὰς παραδόσεις, τῶν ὁποίων ὅμως ὁ ἱστορικὸς χαρακτὴρ δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένος.

Α. Ι. Α.

Ἄδελμανν Βερνάρδος. (1459 - 1523). Ἀνθρωπιστὴς κληρικός, σπουδάσας εἰς Ἀϊδελβέργην, Βασιλείαν καὶ Φερράραν καὶ ὑπηρετήσας εἰς Eichstätt καὶ Αὐγούσταν. Ἠσπάσθη ἐκ τῶν πρώτων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λουθήρου, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸ σθένος νὰ ἀποκοπῇ ἀπὸ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅταν ἠπειλήθη δι' ἀφορισμοῦ. Παρὰ ταῦτα, ἐξηκολούθησε νὰ ὑποστηρίζῃ τὸν λουθηρανισμὸν ἐμμέσως. Συνέγραψε μετὰ τοῦ Οἰκολαμπαδίου τὸ ἔργον Canonici indocti lutherani, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Διαμαρτύρησις δὲν ἦτο κίνημα ἀμορφώτων κληρικῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. LTK, I, σ. 142, 3.

Ἄδελμος. Ἄγγλος ἐπίσκοπος καὶ ἅγιος. Ἐγεννήθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰς Wessex, ἐκ πατρὸς ἀνήκοντος, κατὰ τοὺς παλαιοὺς βιογράφους του, εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν τῶν δυτικῶν Σαξόνων τῆς Ἀγγλίας. Ἐξεπαιδεύθη κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ μοναστηρίῳ, τοῦ Malmesbury παρὰ τῷ ἡγουμένῳ Maildulf, Ἰρλανδῷ λογίῳ, εἶτα δὲ ἐν τῇ μονῇ Πέτρου καὶ Παύλου τοῦ Canterbury, παρὰ τοῖς λογίοις μοναχοῖς Θεοδώρῳ καὶ Ἀδριανῷ. Ἐδιδάχθη καὶ ἐξέμαθε πλήρως τὴν λατινικήν, ἑλληνικὴν καὶ ἑβραϊκήν. Ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς Wessex, ἐκάρη μοναχὸς καὶ ὡς τοιοῦτος παρέμεινεν ἐπὶ 14 ἔτη πλησίον τοῦ διδασκάλου καὶ ἡγουμένου του Maildulf, τὸν ὁποῖον ἀποθανόντα καὶ διεδέχθη κατ' ἀπαίτησιν πάντων. Ὡς ἡγούμενος τοῦ Malmesbury, ὁ Ἄδελμος προήγαγε μεγάλως τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν δυτικὴν Ἀγγλίαν, ἱδρύσας μοναστήρια καὶ ἄλλα πνευματικὰ κέντρα καὶ γενόμενος ὁ κύριος σύμβουλος τοῦ θείου του βασι-

λέως Ἵνα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Τὸ ἔτος 705, ἡ μεγάλη ἐπισκοπὴ τοῦ Wessex ἐδιχοτομήθη καὶ ὁ Ἄδελμος ὑπεδείχθη ὡς ἐπίσκοπος διὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα. Ἔζησε τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐνθρόνισίν του καὶ ἀπέθανε τὸ 709.

Ὁ Ἄδελμος κατέχει πολὺ σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀγγλικῆς φιλολογίας. Ἦτο ὁ πρῶτος Ἄγγλος, ὅστις ἐκαλλιέργησε τὰς κλασσικὰς σπουδὰς μὲ ἐπιτυχίαν. Ἡ μεγάλη του, ὅμως, ἀξία ἔγκειται εἰς τὴν ἐπίπονον προσπάθειάν του εἰς τὸν τομέα τῆς μορφώσεως. Ἔκτισεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Wessex πλῆθος μοναστικῶν σχολῶν, αἱ ὁποῖαι κατήρτισαν ἐμπνευσμένους ἱεραποστόλους, ἐργασθέντας κατόπιν διὰ τὸν διαφωτισμὸν τῆς Γερμανίας καὶ τῶν ἐθνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀγγλίας.

Κατά τινας μαρτυρίας, ὁ Ἄδελμος συνέθεσεν ἀριθμόν τινα ὕμνων εἰς τὴν ἀγγλοσαξωνικὴν γλῶσσαν, μὲ σκοπὸν νὰ ἑλκύσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὸν λαὸν τῆς ὑπαίθρου, ὁ ὁποῖος δυσκόλως παρηκολούθει τὴν λατρείαν εἰς τὴν ἀκατάληπτον λατινικήν. Σωζόμενα ἔργα του: Ποιήματα καὶ ὕμνοι εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἀγγλοσαξωνικήν, πεζά, ἐπιστολαὶ καὶ ποιητικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ θυσιαστηρίων καὶ ναῶν.

ΑΠ. Ι. ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ

Ἄδελμος. Γάλλος ἐπίσκοπος. Περὶ τὸ 886 ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Χονδρὸς τὸν ἐτοποθέτησεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Séez. Ἀλλ' ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὁ Ἄδελμος ἀπήχθη ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν καὶ ὡδηγήθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατέφυγεν εἰς Παρισίους παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς ἁγίας Ὀπορτούνης, τῆς ὁποίας τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα διηγήθη ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του.

Α. Ι. Α.

Ἀδελτρούδη. Ἁγία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπῆρξε, κατ' ἄλλους μὲν θυγάτηρ, κατ' ἄλλους δὲ μήτηρ, τοῦ ἁγίου Βάβωνος τῆς Γάνδης, μεταβᾶσα ἐκ Ρώμης εἰς Βέλγιον τὸν Ζ' αἰῶνα μετὰ τοῦ ἁγίου Λανδοάλδου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός της. Τὸ σῶμα της εὑρέθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ι' αἰῶνος ἐν Wintershoven, ὁμοῦ μετὰ τοῦ σώματος τοῦ ἁγίου Λανδοάλδου, μεθ' οὗ καὶ συνεορτάζεται

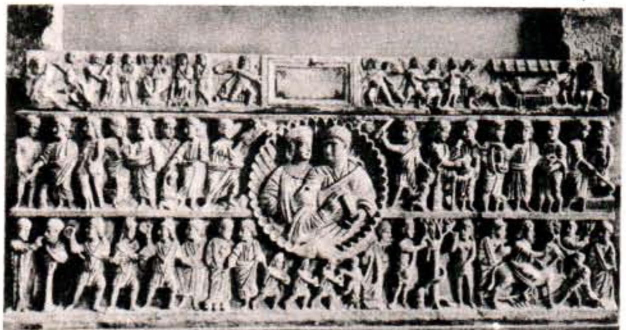
Α. Ι. Α.

Ἀδελτρούδη. Σύζυγος Γάλλου κόμητος καὶ μήτηρ ἁγίου τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ζήσασα τὸ β' ἥμισυ τοῦ Θ' αἰῶνος κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸν Ἁγιολόγιον.

Α. Ι. Α.

Ἀδελφιανοί. Βλ. Εὐχῖται.

Ἀδελφίας, σαρκοφάγος. Εὑρέθη εἰς τὰς Συρακούσας τῆς Σικελίας, ἐντὸς τῆς κατακόμβης τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Τὸ κύριον σῶμα της ἀνήκει εἰς τὸν Δ' αἰῶνα, ἐνῷ τὸ κάλυμμά της εἶναι προφανῶς μεταγενέστερον. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ (Η) IC ADELFIA C (LA-

Η ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΣ ΤΗΣ ΑΔΕΛΦΙΑΣ. ΣΤ' αἰῶν

RISSIMA) F(EMINA) POSITA CONPAR BALERI COMITIS (ἐνθάδε κεῖται ἡ Ἀδελφία, γυνὴ ἐπιφανεστάτη, σύζυγος Βαλερίου τοῦ κόμιτος). Ἡ Ἀδελφία αὕτη ἐτάφη ἐκεῖ περὶ τὸ α' ἥμισυ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος. Ἡ σαρκοφάγος εἶναι ἐστολισμένη μὲ θαυμάσια ἀνάγλυφα, ἐξ ὧν ἐντὸς κόγχης ἀπεικόνισις τῶν δύο συζύγων καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ καλύμματος δύο παραστάσεις ἀδήλου νοήματος, αἱ ὁποῖαι ἐκέντρισαν τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν ἐρευνητῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 299.

Ἀδελφιδός. (Ὁ) Ἀδελφός, ἀγαπητός, φίλτατος. Ἆσμα, ἐν α', β', ε'.

Ι. Γ.

Ἀδελφιδοῦς. (Ὁ). Υἱὸς ἀδελφοῦ, ἀνεψιός. Γέν. ιδ' 14.

Ι. Γ.

Ἀδελφικὸς ἀποκλεισμός. Excommunicatio fraterna ἢ στέρησις τῆς caritatis fraternae. Πειθαρχικὴ ποινή, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς ἐπισκόπους καὶ συνεπάγεται τὴν στέρησιν κάθε ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους. Ὁ τιμωρούμενος διὰ τῆς ποινῆς ταύτης δὲν δύναται νὰ μετέχῃ εἰς ἐπαρχιακὰς καὶ μείζονας συνόδους, ἐπισκεπτόμενος δὲ ἄλλην ἐπισκοπήν, δὲν γίνεται δεκτὸς μὲ τὰς τιμάς, αἱ ὁποῖαι ἀπονέμονται εἰς τὸν ἐπίσκοπον, οὔτε δύναται νὰ τελῇ ἐν αὐτῇ τὰ ἐπισκοπικά του καθήκοντα. Ἡ ἐπιβολή, ὅμως, τῆς ποινῆς ταύτης οὐδόλως θίγει τὸ ἐπισκοπικόν του ἀξίωμα, οὔτε παρακωλύει τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων του εἰς τὴν ἰδίαν του ἐπισκοπικὴν περιοχὴν (τελεῖ ἱεροτελεστίας, γάμους, βαπτίσεις, ἕτερος δ' ἐπίσκοπος ἐρχόμενος εἰς ἐπίσκεψιν τιμωρηθέντος διὰ τῆς ποινῆς ταύτης ἐπισκόπου, ὀφείλει ν' ἀναγνωρίσῃ τοῦτον ὡς ἐπίσκοπον).

Ἡ ποινὴ αὕτη ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Γαλλίας, τῆς Ἱσπανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ἐπιβάλλεται δὲ διὰ παρεκτροπὰς τῶν ἐπισκόπων, αἱ ὁποῖαι προσβάλλουν τὰ δίκαια, α) τῶν Συνόδων (ὅπως: ἡ ἀδικαιολόγητος ἀποχὴ [καν. μ' Λαοδ., καν. ιθ' τῆς Δ' Οἰκ. Συνόδ. & καν. η' τῆς Πενθέκτης] ἢ ἀποχώρησις ἀπ' αὐτῶν, παραβιάσεις συνοδικῶν ἀποφάσεων περὶ διώξεως τῶν αἱρετικῶν κ.ἄ.), β) τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων (ὅπως: χειροτονίαι λαϊκῶν ἢ διορισμοὶ κληρικῶν ἀνηκόντων εἰς ἄλλην ἐπισκοπικὴν περιφέρειαν, ἢ κατάταξις εἰς Μονὴν τῆς περιφερείας του, μοναχοῦ προερχομένου ἀπὸ Μονὴν ἑτέρας ἐπισκοπικῆς περιοχῆς [καν. π. Καρθ. εἰς Συντ. Γ' 503. Βλ. καὶ γνωμοδότησιν εἰς Θέμιδα Η', σ. 48], ἡ παροχὴ ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας εἰς ἀφορισθέντα ἀπὸ ἕτερον ἐπίσκοπον κ.ἄ.), γ) τοῦ Μητροπολίτου ἢ Ἀρχιεπισκόπου (ὅπως: ἀντικανονικαὶ χειροτονίαι).

Ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς δύναται α) νὰ εἶναι ὡρισμένη, ὁπότε αἴρεται αὕτη αὐτοδικαίως, εὐθὺς ὡς παρέλθῃ ἡ ταχθεῖσα χρονικὴ διάρκεια, ἢ β) νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ γεγονός τι (ὅπως: ἡ παῦσις τῆς ἀξιοποίνου ἐνεργείας ἢ παραλείψεως), ὁπότε αἴρεται αὕτη δι' ἀποφάσεως ἐπαρχιακῆς ἢ μείζονος συνόδου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κ. Ράλλη, Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1907.

ΓΕΩΡΓ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

Ἀδέλφιος. Ἐπίσκοπος Θασβάλης ἐν Ἀφρικῇ. Ἡ ἐπισκοπικὴ αὐτοῦ δρᾶσις συμπίπτει μετὰ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν τὴν Ἐκκλησίαν συνετάρασσε τὸ ζήτημα τῆς εἰσδοχῆς τῶν αἱρετικῶν. Ὡς γνωστόν, ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν ἅγιον Κυπριανὸν ἐβάπτιζεν αὐτοὺς καίτοι βεβαπτισμένους ἐν αἱρέσει. Τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς ἀντιβαῖνον εἰς τὸν ἀνεπανάληπτον χαρακτῆρα τοῦ βαπτίσματος. Ἡ συνελθοῦσα ἐν Καρχηδόνι τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ τρίτη σύνοδος (1 Σεπτεμβρίου 256) ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς ὑπαρχούσας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔριδας. Ὁ ἐπίσκοπος Ἀδέλφιος, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων, ὑπεστήριξε τὴν ὀρθὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπικρατοῦσαν γενικῶς εἰς τὴν Ἀφρικήν, καὶ ἀνέπτυξε τὸ ἄκυρον τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν. «Μάτην τινές, εἶπε, τὴν ἀλήθειαν πολεμοῦν λέγοντες ἡμᾶς ἀναβαπτίζειν, ἡ γὰρ Ἐκκλησία τοὺς αἱρετικοὺς οὐκ ἀναβαπτίζει, ἀλλὰ βαπτίζει».

Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀδέλφιος εἶναι γνωστὸς ἐπίσκοπός τις μετασχὼν τῆς ἐν Καρχηδόνι δευτέρας συνόδου ὑπὸ τὸν ἅγιον Κυπριανὸν τὸ 254. Ἂν καὶ δὲν προσδιορίζεται ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ Ἀδελφίου τούτου, δύναται νὰ λεχθῇ μᾶλλον μετὰ βεβαιότητος, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, τοῦ ἐπισκόπου Θασβάλης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Π. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Οἱ Θεῖοι καὶ Ἱεροὶ Κανόνες, Γ', σ. 13. Monceaux, Histoire littéraire de l' Afrique Romaine, II, Paris 1902, σ. 45, 47. Dom Leclercq, L' Espagne chrétienne, Paris 1906, σ. 50-52.

ΑΜΑΛΙΑ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ

Ἀδελφοὶ Ἀρουραῖοι. Ἱερατικὸν σωματεῖον ἐν Ρώμῃ, ἀποτελούμενον ἐκ δώδεκα κυρίων μελῶν καὶ ἀφιερωμένον εἰς τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς Δίας, ἀντιστοιχούσης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Δήμητρα. Ἱδρύθη εἰς ἀπωτάτους χρόνους καὶ ἐξεφυλίσθη ἐπὶ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ (Δ' αἰών), ὅτε ἡ περιουσία του περιῆλθεν εἰς τὸ δημόσιον καὶ ἡ ἀποστολή του ἔπαυσε νὰ ἔχῃ λαϊκὸν ἀντίκτυπον. Τὸ κεντρικὸν ἱερὸν τῆς λατρείας ταύτης εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς Via Campana, πλησίον τῆς σημερινῆς Magliana. Τὸ νόημά της ἦτο ἡ ἀπόδοσις τιμῆς εἰς τὴν γῆν (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα Ἀρουραῖοι), ὡς πηγῆς τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν. Ἡ ἐτησία μεγάλη ἑορτὴ τῆς θεᾶς ἦτο τριήμερος καὶ συνέπιπτε περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη Μαΐου. Τὴν δευτέραν ἡμέραν, ἐξελέγετο ὁ ἐτήσιος ἀρχηγὸς τοῦ σωματείου, ἀποκαλούμενος Magister. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ἡ ὁποία ἦτο ἀπὸ λειτουργικῆς ἀπόψεως, ἡ σπουδαιοτέρα, οἱ Ἀρουραῖοι ἔψαλλον καὶ τὸ περίφημον ᾆσμα Enos Lases Iuvate.

Οἱ ἱερεῖς αὐτοὶ προήρχοντο πάντοτε ἐξ ἀριστοκρατικῶν γενῶν, ἐθεώρουν δὲ ὡς ἱδρυτὴν τοῦ θεσμοῦ τὸν Ρωμύλον. Κατὰ τὴν προαυτοκρατορικὴν περίοδον, ἐξελέγοντο αὐτονόμως. Κατόπιν, τὸ δικαίωμα τοῦτο περιῆλθεν εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἰδιωτικὴν καὶ τὴν δημοσίαν ζωὴν τὸ σωματεῖον ἔπαιζεν ἐξέχοντα θρησκευτικὸν ρόλον. Οὕτω, μεταξὺ ἄλλων, οἱ Ἀρουραῖοι ἔκαμναν ἱεροτελεστίας κατὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον νέου αὐτοκράτορος, ὅτε ἀπεκαλύπτετο συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς του, ὅτε ἤρχετο ἡ εἴδησις περιφανῶν στρατιωτικῶν νικῶν κ.λ.π.

Τὰ λειτουργικὰ καθήκοντα τῶν Ἀρουραίων εἶναι γνωστὰ ἐκ σποραδικῶν μαρτυριῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ἰδίως ἐκ λεπτομερῶν λιθίνων ἐπιγραφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτεραι εἰς εὐρύτητα περιεχομένου εἶναι αἱ τῶν ἐτῶν 218 καὶ 240 μ.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΘΧΕ, Α', σ. 272-4. Σύγκρισιν μεταξὺ τῆς λατρείας τῶν Ἀρουραίων καὶ τῆς χριστιανικῆς βλέπε ἐν Jahrb. für Liturgiewiss., 4 (1924), σ. 1 κ.ἑξ., ὑπὸ G. Metzmacher.

Ἀδελφοὶ τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φέρονται «ἀδελφοὶ» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ὄνομα, καὶ ἀνωνύμως «ἀδελφαὶ» αὐτοῦ (Ματθ. ιβ' 46-50, Μάρκ. γ' 31-35, Λουκ. η' 19-21). Νομίζονται δὲ ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ἐν τῇ στενωτέρᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ, ὡς θεωροῦνται ὅτι ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου «οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσιν;» (Ματθ. ιγ' 55, 56). Ὁμοία εἶναι ἡ μαρτυρία καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Μάρκου (στ' 3) «οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς;». Ἄξιον προσοχῆς δέ, ὅτι ἐν τῇ φράσει ταύτῃ ὑπάρχει διαχωρισμὸς τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαρίας καὶ κατὰ συνέπειαν μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἰωσήφ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Μάρκ. γ' 31-35, δὲν ἀναφέρεται ὁ Ἰωσήφ.

Τὸ ζήτημα περὶ τῆς συγγενείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Ἰωσὴφ καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, τοὺς λεγομένους «ἀδελφοὺς» καὶ «ἀδελφὰς» τοῦ Ἰησοῦ, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολῇ τὴν σκέψιν. Αἱ περὶ αὐτοῦ ἀντιθέσεις εἶναι ἀντιθέσεις καὶ περὶ τῆς ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου, ὡς κατεκυρώθη ἐν πίστει ἡ ἐπωνυμία αὕτη ὑπὸ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ περὶ τῆς θείας προελεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀντιλέγουσα γνώμη παραδέχεται τὸν Ἰησοῦν ὡς υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ, καὶ τοὺς λεγομένους «ἀδελφοὺς» καὶ τὰς «ἀδελφὰς» αὐτοῦ ὡς τέκνα τοῦ Ἰωσήφ, γεννηθέντα ἐκ τῆς Μαρίας μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἄλλοι δὲ συγχύζουν αὐτοὺς πρὸς τοὺς ἐξαδέλφους.

Πολλοὶ ἀπησχόλησαν τὴν σκέψιν εἰς τὴν περὶ τοῦ προβλήματος τούτου ἔρευναν. Διετυπώθησαν δὲ περὶ αὐτοῦ τρεῖς γνῶμαι.

1) Ὅτι οἱ ἀναφερόμενοι ὡς «ἀδελφοὶ» ἦσαν πραγματικοί, γεννηθέντες ἐκ γάμου τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ Μαρίας μετὰ τοῦ Ἰωσήφ. Ὁ Ἡγήσιππος ἐννοεῖ ἀδελφοὺς καὶ τοὺς ἐξαδέλφους, συγχύζων ἀδελφοὺς καὶ ἐξαδέλφους, ὡς υἱοὺς τοῦ Κλωπᾶ, καὶ θεωρῶν αὐτὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσήφ.

2) Ὅτι ἦσαν τέκνα τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ προτέρου γάμου, ὡς ἡ γνώμη τοῦ Ὠριγένους: «Τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Ἰησοῦ φασί τινες, ἐκ παραδόσεως ὁρμώμενοι τοῦ κατὰ Πέτρον Εὐαγγελίου ἢ τῆς βίβλου Ἰακώβου, υἱοὺς Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικὸς συνῳκηκυίας αὐτῷ πρὸ τῆς Μαρίας».

3) Ὅτι ἦσαν ἐξάδελφοι τοῦ Ἰησοῦ, ὡς διετυπώθη ἡ γνώμη πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου, τροποποιήσαντος τὴν τοῦ Ἡγησίππου, ὅστις ἐδέχετο τοὺς ἐξαδέλφους ὡς τέκνα τοῦ Κλωπᾶ, τοῦτον δὲ ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσήφ. Ἀλλ᾽ ὁ Ἱερώνυμος ἐδέχθη αὐτοὺς ὡς τέκνα Μαρίας τοῦ Κλωπᾶ, ταύτην δὲ ὡς ἀδελφὴν τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ (Ἰωάν. ιθ' 25), σύζυγον δὲ τοῦ Ἀλφαίου, θεωρῶν αὐτὸν διάφορον τοῦ Κλωπᾶ (Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Ἀθῆναι 1959, σ. 47).

Ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὁ Χρ. Ἀνδροῦτσος ἀπεφάνθη, ὅτι «τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου δὲν περιέχεται μὲν ἐν τῇ γραφῇ, μαρτυρεῖ ὅμως αὐτὸ ὁμοφώνως ἡ μακρὰ τῶν Πατέρων χορεία, ποιουμένη πάντοτε λόγον περὶ τῆς Θεοτόκου ὡς «ἀείπαιδος ἢ ἀειπαρθένου»». Θεωρεῖ περιττὴν τὴν παράθεσιν τῶν πατερικῶν μαρτυριῶν σημειοῖ δὲ μόνον ὅτι «τινὲς τῶν Πατέρων ἀντεπεξελθόντες κατὰ τῶν ἀντιδικομαριανῶν (ἀντίδικοι Μαρίας) καὶ ἄλλων αἱρετικῶν, ἐξῆραν τὸ ἀειπάρθενον, ὡς ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Ἐπιφάνιος». Θεωρεῖ ὡσαύτως ματαίαν τὴν ἔνστασιν τῶν νεωτέρων ὀρθολογιστῶν κατὰ τῆς ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου. Θεωρεῖ ἐπίσης καὶ ἄτοπον τὴν γνώμην «τῆς γαμηλίου συμβιώσεως τῆς Παρθένου μετὰ τοῦ Ἰωσήφ, ὡς ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ὑψηλὴν περιωπὴν τῆς Θεοτόκου». Προσάγει δὲ καὶ τὴν γνώμην Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ: «Πῶς γὰρ ἂν Θεὸν γεννήσασα καὶ ἐκ τῆς τῶν παρηκολουθηκότων πείρας τὸ θαῦμα γνωρίσασα, ἀνδρὸς συνάφειαν κατεδέξατο; Ἄπαγε, οὐ σωφρονοῦντος λογισμοῦ τὰ τοιαῦτα νοεῖν μὴ ὅτι καὶ πράττειν» (Δογματική, Ἀθῆναι 1907, σ. 172). Συμφωνεῖ μὲν πρὸς τὴν γνώμην τῶν ὑποστηριξάντων τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ δὲν ἐκφράζει περὶ τούτου ἰδίαν κατηγορηματικὴν γνώμην, στηρίζων αὐτὴν διὰ σαφοῦς τοῦ ζητήματος ἐπεξηγητικῆς ἐρεύνης.

Καὶ ὁ Β. Στεφανίδης δὲν ἀποφαίνεται ἰδίαν θετικὴν περὶ τοῦ ζητήματος γνώμην, παρὰ τὰς διασαφήσεις, τὰς ὁποίας παρέχει εἰς τὰς γνωματεύσεις τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τῆς συγγενείας τοῦ Ἰησοῦ.

Ὁ G. Ricciotti ἐκθέτει λεπτομερεστάτην, πολυμερῆ ἑρμηνείαν τοῦ ζητήματος. Καταλήγει δὲ εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ὑπέθεσε τὴν ἐμφανισθεῖσαν ἐγκυμοσύνην τῆς μνηστευθείσης αὐτῷ Μαρίας ὡς προελθοῦσαν ἐξ ἀνθρωπίνης ἐπεμβάσεως, ἀλλ' ἦτο πεπεισμένος ὅτι δὲν προήρχετο ἐκ συνυπαιτιότητος αὐτῆς. Βέβαιος δὲ περὶ τῆς ἀθωότητος αὐτῆς, καὶ «δίκαιος ὤν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρᾳ ἀπολῦσαι αὐτήν» (Ματθ. α' 19). (G. Ricciotti, Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετάφρ. Ὑακίνθου Δημητρίου, Ἀθῆναι, σ. 266-269). Ἀλλὰ καὶ αἱ διασαφήσεις τοῦ G. Ricciotti εἶναι ἀντιφατικαὶ καὶ δὲν παρέχουν σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς θετικὴν γνώμην περὶ τοῦ ζητήματος.

Πρὸς τοῖς ἄνω, ὁ Μᾶρκος Α. Σιώτης ἔγραψεν εἰδικὴν περὶ τοῦ ζητήματος μονογραφίαν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰησοῦ», Ἀθῆναι, 1959. Προτάσσει δὲ εἰς αὐτὴν πολυάριθμον βιβλιογραφίαν ἐκ πηγῶν, μονογραφιῶν, βοηθημάτων καὶ ἄρθρων, περιλαμβάνουσαν ἑπτὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα.

Παράλληλα χωρία — Πίναξ Α'

Ματθαίου	Μάρκου	Λουκᾶ	Ἰωάννου
ιβ' 46 - 50	γ' 31 - 35	η' 19 - 21	β' 12 - 13

Παράλληλα χωρία — Πίναξ Β'

Ματθαίου	Μάρκου	Λουκᾶ	Ἰωάννου
ιγ' 53 - 58	ς' 1 - 6	δ' 16 - 30	δ' 43 - 45

Σχετικῶς ἐκτίθενται ἀπόψεις καὶ κατὰ τὰ γραφέντα ἐν κεφ. IX ὑπὸ τίτλον «Σχέσις τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Ἰωσὴφ καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκ μητρὸς συγγένειαν», τοῦ ἔργου ἡμῶν «Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὰ Εὐαγγέλια», Α', Ἀθῆναι 1933, σ. 275-284. Ἐν αὐτῷ (σ. 281) ἐχαράχθη καὶ διάγραμμα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαριὰμ ἐκ τοῦ Δαβίδ, καὶ τῆς συγγενείας αὐτῶν, ὡς ἡ παράδοσις.

Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου (α' 18), ἡ Μαριὰμ ἦτο μνηστευμένη εἰς τὸν Ἰωσήφ, οὗτος δὲ ἀπροόπτως, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῆς ἐκ τῆς ὀρεινῆς Ἰουδαίας, κατόπιν περίπου τριμήνου διαμονῆς εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ζαχαρίου, ἀντελήφθη ὅτι ἡ Μαριὰμ ἦτο ἔγκυος. Διὰ τοῦτο

δέ, «δίκαιος ὢν καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρᾳ ἀπολῦσαι αὐτὴν» (αὐτ. 19, Δευτερ. κδ' 1). Διὰ τῶν λέξεων «δίκαιος ὢν» νοεῖται, ὅτι ὁ Ἰωσὴφ αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἄμεμπτον πρὸς τὴν ἐμφανισθεῖσαν κατάστασιν. Ἀποκλείει ἐξ ἑαυτοῦ ὑποψίαν ἀπιστίας τῆς μεμνηστευμένης Μαριάμ, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει ὑποψίαν βιαίας κακοποιήσεως, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπουσίας της. Ἡ δι' ὁράματος δήλωσις πρὸς αὐτόν, «μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου», γνωστοποιεῖ εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ Μαριὰμ ἦτο ἄμεμπτος. Καὶ ἡ ἐπακόλουθος φράσις «τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν (=κυοφορούμενον) ἐκ Πνεύματός ἐστιν Ἁγίου», ἀποκαλύπτει τὸν τρόπον τῆς κυοφορίας καὶ βεβαιοῖ ὅτι ἡ μεμνηστευμένη ἦτο ἄμεμπτος. Ἕνωσις γάμου πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ δὲν ὑπῆρξεν. Ἀλλ' οὔτε μετ' αὐτήν. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος (α' 18) ἀποδέχεται ὑπερφυσικὴν κυοφορίαν «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου». Τὸ δὲ «ἕως οὗ ἔτεκε» δὲν εἶναι δηλωτικὸν προσδιωρισμένου χρονικοῦ ὁρίου, ἀλλ' ἀπροσδιορίστου, ἔχον τὴν σημασίαν τοῦ «οὐδέποτε». Οὕτω νοεῖται καὶ εἰς Γέν. η' 6, 7, Ματθ. κη' 20. Καὶ ὁ ὅρος «πρωτότοκος» ἔχει σημασίαν πρὸς τὸν τεχθέντα καὶ ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν τεκοῦσαν, οὐδεμίαν δὲ ἐν τῇ σχέσει πρὸς νεωτέρους ἀδελφούς (πρβλ. καὶ Λουκ. β' 21). Καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν ἐγεννήθησαν ἄλλοι ἀδελφοὶ μετ' αὐτόν, πρωτότοκος λέγεται.

Δι' ὁράματος, ὑπεδείχθη εἰς τὸν Ἰωσὴφ «νὰ παραλάβῃ τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ», ὄχι τὸν υἱόν του καὶ τὴν γυναῖκά του, καὶ νὰ φύγῃ εἰς Αἴγυπτον. Ὁ δὲ Ἰωσὴφ «ἐγερθείς, παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον». Καὶ «τελευτήσαντος τοῦ Ἡρῴδου, ἄγγελος Κυρίου πάλιν κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ λέγων· ἐγερθείς, παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ». «Ὁ δὲ ἐγερθείς, παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ». «Παιδίον καὶ μητέρα αὐτοῦ» λέγεται εἰς τὸν Ἰωσήφ, ὄχι δὲ τὸ παιδίον του καὶ τὴν γυναῖκά του. Ὁ Ματθαῖος ἔγραψε μὲ ἔκδηλον κατανόησιν τῆς σημασίας (β' 13, 14, 19-21). Ὁ Ἰωσὴφ δὲν ἦτο κατὰ φύσιν πατὴρ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ θετός, ἐν γνώσει. Καὶ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ, δὲν ἐγνώρισεν ὡς σύζυγον τὴν Μαριάμ, οὐδὲ αὕτη ἀπέκτησεν ἄλλα τέκνα, μετὰ τὸν Ἰησοῦν.

Ἐν δὲ τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Λουκᾶ ἀναφέρεται, ὅτι ἡ Μαριὰμ εἰς τὸν ἐμφανισθέντα καὶ εἰπόντα εἰς αὐτὴν ἄγγελον «ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱὸν καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν», ἀπήντησε «πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;» Καὶ ὁ ἄγγελος ἀπήντησεν εἰς αὐτὴν «Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ. Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ρῆμα» (α' 26-38). Ὡς πιστοῦται δὲ ἐκ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ (α' 42-55), ἡ Μαριὰμ «ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν» καί, παραμείνασα μετὰ τῆς Ἐλισάβετ «ὡσεὶ μῆνας τρεῖς, ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς», ἔχουσα συναίσθησιν ὑπερφυσικῆς τελέσεως ἐν αὐτῇ μυστηρίου (Λουκ. α' 42, 43, 47-49). Εἰς δὲ τὸ ἐν κεφ. β' 4 τοῦ αὐτοῦ εὐαγγελιστοῦ, καθ' ὃ ἀνέβη ὁ Ἰωσὴφ εἰς τὴν Βηθλεὲμ «ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ οὔσῃ ἐγκύῳ», νοεῖται ἰδιότης μόνον μνηστείας. Καὶ ἐν β' 27, ὁ Ἰωσὴφ καὶ ἡ Μαριὰμ λέγονται «γονεῖς» μόνον τυπικῶς, διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς προσαγωγῆς εἰς προσφορὰν τοῦ πρωτοτόκου καὶ ἐξαγορὰν αὐτοῦ (Ἔξ. ιγ' 2, 12, Λευϊτ. ιβ' 2-8). Ἀλλ' εἰς τὸ β' 33, 34 ὑπάρχει διαχωρισμὸς τοῦ Ἰωσὴφ πρὸς τὴν μητέρα τοῦ παιδίου. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸ β' 41, ὑπάρχει ἡ λέξις «γονεῖς», ἀλλ' εἰς τὸν στίχον 43 δηλοῦται αἰσθητὸς διαχωρισμὸς τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς μητρὸς τοῦ παιδίου. Καὶ εἰς τὸν στίχον 48 ἡ μήτηρ ὀνομάζει τὸν Ἰωσὴφ «πατέρα» τοῦ δωδεκαετοῦς Ἰησοῦ· οὗτος ὅμως ἀμέσως (στ. 49) ἀποκλείει, ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ἦτο ὁ πατήρ του. Μετέπειτα δὲ ὁ εὐαγγελιστὴς (γ' 23) λέγει, ὅτι «αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὤν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς Ἰωσήφ». Ἐννοεῖ δὲ ὅτι ἐνομίζετο, ἀλλὰ δὲν ἦτο. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸ Ἰω. α' 46. Καὶ εἰς τὸ παρὰ τῷ Λουκᾷ α' 35 ἐκ θείου μηνύματος λεχθὲν «Πνεῦμα Ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σὲ καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι», ἀνταποκρίνεται ἐπεξηγῶν ὁ Ἰωάννης (α' 14) «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός». (Πρβλ. καὶ στ' 69, Λουκ. θ' 32, Β' Πέτρ. α' 16-18. Σχετικὰ δὲ εἶναι καὶ τὰ Ματθ. γ' 16, 17, Μάρκ. α' 10,11, Λουκ. γ' 21,22, Ἰω. α' 50, Β' Πέτρ. α' 16-18).

Οἱ φερόμενοι ὡς «ἀδελφοὶ» τοῦ Ἰησοῦ, «Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας» καὶ αἱ φερόμεναι ὡς «ἀδελφαὶ» αὐτοῦ ἦσαν πράγματι ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ δὴ ὁμοπάτριοι ἢ καὶ ὁμομήτριοι; Ὄχι. Οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο. Οἱ εὐαγγελισταί, λέγοντες αὐτοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Ἰησοῦ, δὲν ἐκφράζουν προσωπικὴν γνώμην, ἀλλ' ἁπλῶς τοὺς λόγους τῆς ἐκπλήξεως τῶν Ναζαρηνῶν, προκληθείσης ἐκ τῆς σοφίας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς τελέσεως θαυμάτων. Ἡ Μαρία δὲν ἡνώθη διὰ γάμου οὔτε πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ οὔτε μετ' αὐτήν. Ὁ Ἰησοῦς ἦτο τὸ μόνον τέκνον, τὸ ὁποῖον ἐγέννησε, καὶ τὸ ἐγέννησε δι' ἐπεμβάσεως τῆς θείας δυνάμεως.

1. Ἡ γνώμη τοῦ Ματθαίου περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς Μαριὰμ εἶναι σαφὴς καὶ κατηγορηματική· «εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου» (α' 18).
2. Ἡ κατ' ὄναρ ἀποκάλυψις ὀνομάζει τὴν Μαριὰμ «γυναῖκα» τοῦ Ἰωσὴφ κατ' ἁπλοῦν σχῆμα λόγου, πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἁγνότητος καὶ ἀθωότητός της (Ματθ. α' 20).
3. Ἡ κατ' ὄναρ ἀποκάλυψις δηλοῖ κατηγορηματικῶς τὸν τρόπον τῆς κυοφορίας τῆς Μαριάμ, ὅτι «τὸ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν Ἁγίου» (Ματθ. α' 20).
4. Ἡ κατ' ὄναρ ἀποκάλυψις μαρτυρεῖ σαφῶς τὸν σκοπὸν τῆς γεννήσεως τοῦ κυοφορουμένου, ὅτι «αὐτὸς σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν» (Ματθ. α' 21).
5. Τὸ «ἕως οὗ ἔτεκε», καίτοι φαινομενικῶς θέτει ὅριον, μένει ἀπολύτως ἀπεριόριστον (Γέν. η' 6, 7) καὶ ἀποκλείει συνάφειαν γάμου τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαριὰμ μετὰ τὸν τοκετόν. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν χρησιμοποιεῖ τὸ «ἕως» καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός, «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Ματθ. κη' 20).
6. Ἡ κατ' ὄναρ ἐντολὴ πρὸς τὸν Ἰωσήφ, «παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ», εἶναι πασιφανὴς διαχωρισμὸς τοῦ Ἰωσὴφ πρὸς τὴν Μαριάμ, ἀποκλείων πατρότητα πρὸς τὸν Ἰησοῦν καὶ συζυγικὴν συνάφειαν τοῦ Ἰωσὴφ πρὸς τὴν Μαριὰμ (Ματθ. β' 13, 14, 20, 21).
7. Ἡ δι' ἀγγελικῆς ὀπτασίας ἀναγγελία εἰς τὴν Μαριάμ, ὅτι θὰ γεννήσῃ υἱόν, προκαλεῖ ταραχὴν εἰς αὐτὴν καὶ προβάλλει τὸ ἐρώτημα «πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;». Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει αὐτὴν παρθένον ἀθώαν καὶ ἄμεμπτον (Λουκ. α' 26-34).
8. Ἡ ἐκ τοῦ ἀγγέλου ἀπάντησις εἰς τὴν Μαριάμ, «Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι», μαρτυρεῖ τὸν τρόπον τῆς κυοφορίας (Λουκ. α' 35).
9. Ἡ ἀπάντησις τῆς Μαριάμ, «ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ρῆμά σου», μαρτυρεῖ πίστιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τέλεσιν τῶν ἀναγγελθέντων εἰς αὐτὴν (Λουκ. α' 37, 38).
10. Ἡ Ἐλισάβετ, θεοφωτιστικῶς, ὑποδέχεται καὶ χαιρετᾷ τὴν Μαριὰμ κυοφοροῦσαν, ὡς «μητέρα τοῦ Κυρίου» (Λουκ. α' 41-43).
11. Ἡ Μαριάμ, ἐν ἀθωότητι καὶ πίστει, ὁμολογεῖ τὸ συντελούμενον ἐν αὐτῇ θεῖον μυστήριον (Λουκ. α' 47-49).
12. Ἡ λέξις «γονεῖς» περὶ τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαριάμ, ὡς γονέων τοῦ Ἰησοῦ, εἶναι ἁπλῶς συμβατική, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς παιδίου, διατάξεων τοῦ Νόμου (Λουκ. β' 22-24, Ἔξ. ιγ' 2, 12, Λευϊτ. ε' 11, ιβ' 2-8).
13. Ὁ Ἰησοῦς, δωδεκαετής, ἀπέκρουσεν, ὅτι εἶναι υἱὸς τοῦ Ἰωσὴφ (Λουκ. β' 49).
14. Ὁ Ἰησοῦς διεκήρυσσεν ὡς πατέρα του τὸν Θεόν· «ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι» (Ἰω. ε' 17).
15. «Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ» (Ἰω. ε' 18). Ἐκπληκτικὰ δὲ καὶ σαφῆ τὰ ἐν Ἰω. ε' 16-32. Πρβλ. καὶ ι' 25, 37-39, ια' 41, 42, ιβ' 28, ιδ' 2, ιζ' 1,5, 11. Λουκ. κγ' 34,46, κδ' 49.
16. Ὁ Ἰησοῦς, ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἀνέθεσε τὴν μητέρα αὐτοῦ εἰς τὸν Ἰωάννην (Ἰω. ιθ' 26,27), καὶ ὄχι εἴς τινα τῶν νομιζομένων ἀδελφῶν του, διότι δὲν ἦσαν πράγματι ἀδελφοί του.
17. Οἱ νομιζόμενοι ἀδελφοί του, Ἰάκωβος, Ἰωσῆς,

Σίμων καὶ Ἰούδας, δὲν ἐπίστευον εἰς αὐτόν, ζηλοτυποῦντες, διότι ἐγνώριζον, ὅτι δὲν ἦτο πράγματι ἀδελφός των· «ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινες, οἳ οὐ πιστεύουσιν· ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν» (Ἰω. στ' 64). «Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν» (Ἰω. ιζ' 3-5). Ἐπίστευσαν μετὰ τὴν ἀνάστασίν του, ὅτε καὶ «ὤφθη Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν» (Α' Κορ. ιε' 7). «Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ» (Πράξ. α' 14).

18. Ὁ Ἰάκωβος ἄρχεται τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ· «Ἰάκωβος, Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος» (Ἰακ. α' 1). Ἐὰν ἦτο πράγματι ἀδελφὸς τοῦ Ἰησοῦ, θὰ ἦτο πιστὸς ἀνέκαθεν, μόλις ἐξεδηλώθη ἡ προσωπικότης τοῦ Ἰησοῦ, καί, κατόπιν ἀρχόμενος τῆς ἐπιστολῆς του, θὰ ἔγραφεν, «Ἰάκωβος Θεοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ», ἵνα προσδώσῃ μεῖζον κῦρος εἰς τὸν ἑαυτόν του.

19. Ὁμοίως ὁ Ἰούδας, ὁ νεώτατος τῶν υἱῶν τοῦ Ἰωσήφ, ἄρχεται τῆς ἐπιστολῆς του γράφων, «Ἰούδας, Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου», ἵνα προσδώσῃ εἰς ἑαυτὸν κῦρος ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ ἀδελφοῦ του, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων πρῶτος Ἐπίσκοπος τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐὰν ἐπίστευεν, ὅτι ἦτο πράγματι ἀδελφὸς τοῦ Ἰησοῦ, θὰ ἦτο πιστὸς ἀνέκαθεν καὶ δὲν θὰ ἐζηλοτύπει, θὰ ἔγραφε δέ, «Ἰούδας, ἀδελφὸς καὶ δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ», ἵνα προσδώσῃ εἰς ἑαυτὸν μεῖζον κῦρος ἢ ἐκ τοῦ Ἰακώβου.

20. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ εἶχεν ἀδελφήν, μὴ ὀνομαζομένην ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Δὲν ἦτο, ὅμως, αὕτη «Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ» (Ἰω. ιθ' 25), ὡς ἐσφαλμένως νομίζεται παρά τινων.

21. Καὶ οἱ τέσσαρες συγγραφεῖς τῶν Εὐαγγελίων καὶ ὅλοι οἱ Ἀπόστολοι ἦσαν ἐν πεποιθήσει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦτο κοινὸς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὅτι ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου.

22. Ὁ Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ τοῦ Ἰησοῦ λέγων «καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός» (Ἰω. α' 14).

23. Ὁ Ἰωάννης, ὁ υἱὸς τοῦ Ζαχαρίου, μαρτυρεῖ·«κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν. Ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ. Κἀγὼ ἑώρακα καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ» (Ἰω. α' 33).

24. Ὁ ὑπέρτατος τῶν Ἀποστόλων, ὁ Παῦλος, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι «οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου» (Ἑβρ. ζ' 16).

25. Ὁ Πέτρος μαρτυρεῖ, ὅτι «οὐ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος... φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα. Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ» (Β' Πέτρ. α' 16-18).

26. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης· «Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν, ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου» (Α' Ἰω. δ' 14).

27. Πίστις τῶν Ἀποστόλων ἦτο, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶχε θείαν προέλευσιν καὶ ἀποστολήν, ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωσήφ, ὡς ἐνομίζετο συμβατικῶς καὶ ὅτι οἱ φερόμενοι ὡς ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαὶ τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦσαν πράγματι ἀδελφοί του, ἀλλ' ἦσαν τέκνα τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικός.

28. Ἡ Μαριὰμ δὲν ἐγέννησεν ἄλλα τέκνα, εἰ μὴ μόνον τὸν Ἰησοῦν, καὶ τοῦτον δὲ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, καὶ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ, ὡς καὶ πρότερον, δὲν ἐγνώρισεν ἄνδρα.

Αὕτη ἦτο ἡ πίστις καὶ τῶν διαδόχων τῶν Ἀποστόλων, καὶ ἐν συνεχείᾳ ὅλων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ὀρθοδόξων. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ μόνη ἀλήθεια.

Ο ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΜΕΘΟΔΙΟΣ

Ἀδελφοὶ Βοημοί. Οὕτω ἀποκαλοῦνται συνήθως τὰ μέλη τριῶν κλάδων τοῦ ἀκραίου προτεσταντισμοῦ, ἔχοντες ὡς βασικὸν κοινὸν γνώρισμα τὸ ὅτι θεωροῦν πνευματικὸν πρόγονόν των τὸν Βοημὸν θρησκευτικὸν ἐπαναστάτην Ἰωάννην Hus, ἤτοι οἱ Χουσσῖται, οἱ συσπειρωθέντες περὶ τὸν Πέτρον Σελτσίσκυ καὶ οἱ κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθὸν ἀναφανέντες εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐθνικῆς τσεχικῆς Ἐκκλησίας νοσταλγοὶ τοῦ χουσσιτισμοῦ.

Οἱ πρῶτοι Ἀδελφοὶ Βοημοὶ ὑπῆρξαν προϊὸν τῆς τσεχικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ εἶχον ὡς ἀρχηγόν των τὸν Ἰωάννην Ροκυκάνα, δυναμικὸν στέλεχος τῆς κινήσεως τοῦ Χούς, κύριον δὲ ὀργανωτὴν καὶ θεωρητικόν των τὸν ἀνεψιὸν τούτου Γρηγόριον.

Οἱ δεύτεροι εἶναι μῖγμα ἐκ τῶν πρώτων, χειραφετηθέντων ἀπὸ τὸν Ροκυκάνα, καὶ ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Σελτσίσκυ.

Οἱ τρίτοι ἔχουν ὀρθοδόξους δογματικὰς καὶ λειτουργικὰς βάσεις οὐκ ὀλίγας. Σήμερον εἶναι μόνον μερικαὶ δεκάδες χιλιάδων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΘΧΕ, Α', 274-8.

(*Αἱ σχέσεις των πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν*). Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1451, ἔφθασεν εἰς τὴν ψυχορραγοῦσαν Κωνσταντινούπολιν ὁ Πέτρος Πλάτρυς ἢ Τζέζης ἢ Ἀγγλικός, ἀπεσταλμένος τῆς μετριοπαθοῦς μερίδος τῶν Βοημῶν Ἀδελφῶν, οἱ ὀπαδοὶ τῆς ὁποίας ὠνομάζοντο Utraquisten. Ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὁποῖον ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Πλάτρυς, ἦτο ἡ διαπραγμάτευσις τῆς ἑνώσεως τῆς ἐκ τῆς Ρώμης ἀποσχισθείσης Ἐκκλησίας του — ἡ ὁποία μά-

Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΒΟΗΜΟΥΣ (18-1-1452). Μουσεῖον Πράγας

λιστα δὲν εἶχε πλέον τὴν ἀποστολικὴν διαδοχὴν καὶ διὰ τὴν ὁποίαν πολὺ ἐνδιεφέροντο οἱ ἐν Πράγᾳ συμπατριῶται του — μὲ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἀπέστειλαν τὸν Πλάτρυν οἱ μετριοπαθεῖς Χουσσῖται εἰς Κωνσταντινούπολιν, δείκνυται ἐκ τῆς ὕστερον διαμειφθείσης ἐπισήμου ἀλληλογραφίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Πράγας καὶ τινων ἐκφράσεων ἐγκατεσπαρμένων εἰς τὴν πρὸς Πράγαν ἐπιστολὴν τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων καὶ τὰ ἐπίσημα κείμενα, τὰ σχέσιν ἔχοντα μὲ τὴν ὡς ἄνω διαπραγμάτευσιν.

Τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα μας εἶναι: α) Ἡ ἐπιστολὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς Ἀδελφοὺς Βοημούς, ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ Λ. Ἀλλατίου (De Ecclesiae Occident. atque Orient. perpetua consensione, colon. 1648, σ. 947 - 949), εἶτα ὑπὸ τοῦ Ξ. Σιδερίδη (περιοδ. Νέος Ποιμὴν 5 [1911],

σ. 98 - 108) καὶ τέλος ὑπὸ τοῦ Τσέχου A. Salac (Constantinople et Prague en 1452 Pourparlers en vue d' une union des églises, εἰς Rozpravy Ceskoslovenské Academie Ved, Roenio 68 [1958] sesit 11, σ. 16 - 19). Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Μουσείου τῆς Πράγας (αὐτόθι). Κακῶς δέ τινες παραπέμπουν διὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν εἰς Δοσίθεον Ἱεροσολύμων (Τόμον Ἀγάπης), καθ' ὅσον οὗτος δὲν ἐξέδωκε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην.

β) Ἓν εἶδος πρακτικῶν τῆς συνόδου ἐξ Ἀρχιερέων καὶ ὀφφικιαλίων, προκειμένου νὰ ἐπιληφθοῦν τοῦ θέματος, τοῦ τεθέντος μὲ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν παρουσίαν τοῦ Πλάτρυ. Τὰ πρακτικὰ ταῦτα συναποτελοῦνται ἀπὸ μίαν προφορικὴν καὶ μίαν γραπτὴν ὁμολογίαν πίστεως τοῦ Πλάτρυ, ὡς καὶ ἀπὸ μίαν ἔκθεσιν πίστεως, συνταχθεῖσαν ὑπὸ τῆς συνόδου καὶ ἀποσταλεῖσαν διὰ τοῦ Πλάτρυ εἰς Πράγαν. Βεβαίως τὰ κείμενα ταῦτα δὲν εἶναι «πρακτικὰ» κατὰ κυριολεξίαν, ἀλλὰ διότι ἐκ τούτων πληροφορούμεθα τὰ κατὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην τὰ ὀνομάζομεν καταχρηστικῶς πρακτικά. Τὰ τρία ταῦτα κείμενα ἐξεδόθησαν ὑπὸ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων (Τόμος Ἀγάπης κατὰ Λατίνων, Ἰάσιον 1698, σ. 320 - 339). Πρβλ. Ἰ. Ράλμωφ, Κ βοπρόσου ο σνοτσένικ Τσέχωφ — Γκουσίτωφ σ βοστόσνοτσέρκοβι β πολοβίνιε XV βιέκα., Πετρούπολις 1889, A. Salac ἔργ. μνημ. Καὶ γ) ἡ ἐπιστολὴ τῶν Βοημῶν Ἀδελφῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως παραδοθεῖσα εἰς δύο μορφάς, προερχομένας ἐκ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ ἐκδοθείσας ὑπὸ A. Salac, (ἔργον μνημ. σ. 63 - 66). Εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Πλάτρυς ἦλθεν ἀμέσως εὐθὺς εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ χηρεύοντος πατριαρχικοῦ θρόνου (ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Γ' εἶχεν ἀπέλθη εἰς Ρώμην (Beck, σ. 764) ἢ εἶχεν ἤδη ἀποθάνει τὴν 1ην Αὐγούστου τοῦ 1451 κατὰ τὸν Σ. Συρόπουλον, (Vera historia unionis non verae, Hagae Comitis 1660, σ. 343), οἱ ὁποῖοι «ἐπέτρεψαν τῷ σοφωτάτῳ διδασκάλῳ... Γενναδίῳ» (Δοσιθέου, ἔνθ. ἀν. σ. 325) νὰ ἐπιληφθῇ τῆς ἐξακριβώσεως τῶν προθέσεων καὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Ὁ Γεννάδιος «πεῖραν λαβὼν τοῦ ἀνδρὸς ἐν ἅπασι τοῖς κεφαλαίοις τῆς πίστεως... ἡμᾶς ἐπληροφόρησεν ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν εὗρεν ἐν τῇ πίστει» ἀναγινώσκομεν εἰς τὰ προειρημένα πρακτικὰ (Δοσιθέου, αὐτόθι).

Μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὁ Πλάτρυς προεχειρίσθη εἰς ἱερέα, λαβὼν τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος, μὲ τὸ ὁποῖον τὸν εὑρίσκομεν εἰς τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸν κείμενα. Εἰς τὴν γραπτὴν ὁμολογίαν του πρὸς τὴν σύνοδον ἀπορρίπτει ὄχι μόνον τὴν εἰς τὸν πάπαν πίστιν «οὐ πιστεύω εἰς τὸν πάπαν, ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ὁμολογεῖν ἀναγκαζόμενοι, κἂν μὴ τοῦτο ποιῶσιν αἱρετικοὶ δυσφημοῦνται» (Δοσιθέου, ἔργ. μνημ. σ. 323), ἀλλὰ καὶ τὰ δευτερευούσης σημασίας ἀντίθετα πρὸς τὴν ὀρθόθοξον παράδοσιν, ὡς τὸν τύπον τοῦ ρήματος κατὰ τὸ βάπτισμα «βαπτίζω ἐγώ σε καὶ τὰ ἑξῆς... αὐτοῦ δὲ τοῦ διδασκάλου (τοῦ Λατίνου) εἰπόντος μοι, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα τῶν γραικῶν Ἐκκλησία λέγει βαπτίζομαι» (ἔνθ. ἀν. σ. 324). Τῆς κατηχήσεως τοῦ Κωνσταντίνου περατωθείσης καὶ τῆς ὁμολογίας του γραφείσης, τῇ βοηθείᾳ πιθανῶς τοῦ μοναχοῦ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, συνήχθησαν οἱ ἐπίτροποι τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου: «Ἐπίτηδες ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν... τῆς Ἁγίας Σοφίας... τότε δὲ καὶ προστάγματι τοῦ γαληνοτάτου καὶ εὐσεβεστάτου κυρίου βασιλέως τῶν Ρωμαίων καὶ αὐτοκράτορος ἀεὶ Αὐγούστου κυρίου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου συνήλθομεν ἐκεῖσε, δόσαντες τῷ εἰρημένῳ αἰδεσίμῳ ἀνδρὶ (Κωνσταντίνῳ) ἀκρόασιν» (αὐτόθι). Τὸ ὅτι «προστάγματι» τοῦ αὐτοκράτορος συνῆλθεν ἡ σύνοδος εἶναι μία ἀπάντησις εἰς Ρωμαιοκαθολικοὺς ἐρευνητάς, χαρακτηρίζοντας τὴν σύνοδον ταύτην καὶ τὰς ἐνεργείας της ὡς ἀνταρτικὰς ἐκδηλώσεις, τῆς ἀνθενωτικῆς μερίδος τῆς ἱεραρχίας καὶ τοῦ παλατίου δῆθεν μὴ στεργόντων εἰς τοιούτου εἴδους ἐνωτικὰς ἀποπείρας δεδομένης τῆς ὑπὸ τούτων ἀποδοχῆς τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας (Revue des Études Byzantines 17 [1959] σ. 280 - 81), ἔνθα κριτικὴ τῆς μνημον. ἐργασίας τοῦ Salac. Δὲν ὑπῆρχεν ὅμως πλέον ἱεραρχία, πλὴν δύο ἢ τριῶν ἀρχιερέων, στέργουσα τὴν ἕνωσιν τῆς Φλωρεντίας, οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ παλάτιον ἐπίστευε πράγματι εἰς αὐτήν. Διὸ καὶ «προστάγματι» τοῦ αὐτοκράτορος συγκληθεῖσα ἡ σύνοδος τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ 1451 ἢ τὰς πρώτας τοῦ 1452, ἀκροᾶται τοῦ ἱερέως Κωνσταντίνου, ὅστις μάλιστα βεβαιοῖ εἰς τὴν σύνοδον, ὅτι πολλοὶ Οὔγγροι, Βοημοί, Ἄγγλοι, Μολδοβλάχοι κ. ἄ. φρονοῦν τὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἄλλοτε ὑποκύπτοντες εἰς τὰς ἐκ Ρώμης πιέσεις, ἄλλοτε σιωπηρῶς φρονοῦντες τὰ ὀρθόδοξα καὶ ἄλλοτε εὐθαρσῶς ὁμολογοῦντες τὴν ἀντίθεσίν των πρὸς τὰς παπικὰς καινοτομίας καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῶν ὀρθοδόξων ἀπόψεων (Ὁμολογία Κωνσταντίνου, Δοσιθέου σ. 326). Προσέτι ἡ σύνοδος ἐφοδιάζει τὸν Κωνσταντῖνον πλὴν τοῦ γράμματος διὰ τὸ ὁποῖον θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, καὶ μὲ μίαν ἔκθεσιν τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως, περιέχουσαν τὰς βασικὰς ἀληθείας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς πίστεως, τέλος δὲ ὑπόσχεται, ἐν περιπτώσει συμφωνίας τῶν ἐν Πράγᾳ Βοημῶν Ἀδελφῶν, πρὸς οὓς ἀπευθύνεται ἡ ἔκθεσις πίστεως διὰ τοῦ Κωνσταντίνου, μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως, νὰ στείλῃ εἰς Πράγαν, ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἐπισκόπους καὶ ποιμένας (ἔνθ. ἀν., σ. 332), οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ ἀποκαταστήσουν τὴν διακοπεῖσαν ἀποστολικὴν διαδοχὴν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Χουσσιτῶν.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα εἰς τὸ περίφημον γράμμα τῆς συνόδου πρὸς τοὺς ἐν Πράγᾳ Βοημοὺς Ἀδελφούς, διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ ἐπίσημος πρότασις ἑνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, μετὰ τὰς δοθείσας πληροφορίας τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τῆς πρὸς τοῦτο προθέσεως τῶν Βοημῶν διὰ τῆς πλήρους ἀποδοχῆς ὑπὸ τῶν τελευταίων τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας. Τὸ γράμμα φέρει ἐπὶ τοῦ ἄνω περιθωρίου τοῦ χάρτου δι' ἄλλης προφανῶς χειρὸς καὶ ἴσως μεταγενεστέρας ἐποχῆς, καθὼς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκ φωτογραφίας τοῦ πρωτοτύπου, τὴν ὁποίαν κατέχομεν, τὴν ἡμερομηνίαν 18 Ἰανουαρίου 1452 καὶ ἀρχίζει ὡς κατωτέρω:

«Ἡ Ἱεροαγία τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησία, ἡ μήτηρ πάντων τῶν ὀρθοδόξων καὶ διδάσκαλος, πᾶσι καὶ ἑκάστοις τοῖς ἐνδόξοις ἀδελφοῖς καὶ υἱοῖς ἐν Χριστῷ ἀγαπητοῖς τῶν Ποεμίων, τῇ ὑψηλοτάτῃ κοινότητι, τῆς πόλεως Πράγας... ἔτι τε πᾶσι καὶ ἑκάστοις, τοῖς ὁπουδήποτε ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ὑπερορίοις μέρεσιν ὀρθοδόξοις ὡς ἀκούομεν...». Περαιτέρω δηλοῦται, ὅτι «κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας ἀπαράγραπτον κανόνα... ἀληθῶς τε καὶ ἀσφαλῶς ἑνοῦσθαι δυνάμεθα» καὶ διὰ τοῦτο «ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἀμφιβάλλει ἐξ ὧν περὶ ὑμῶν ἤκουσεν ἐνενεχθέντων αὐτῇ», σχετικῶς μὲ τὴν ἔναντι τῆς Ρώμης στάσιν τῶν πρὸς οὓς ἡ ἐπιστολή, καὶ ὅτι τὴν ἀληθῆ ἕνωσιν «ἐπιζητοῦντας πονεῖν, ὃ δὴ ἡ παρουσία τοῦ εἰρημένου εὐλαβοῦς ἱερέως (Κωνσταντίνου) σαφέστερον ἡμῖν ἐδήλωσεν, ὡς προείρηται, διηγησαμένου τὰ καθ' ὑμᾶς κατὰ μέρος». Ἀφοῦ οὕτως ἔχουν τὰ κατὰ τὴν πίστιν σας «ποθεινότατοι ἀδελφοὶ καὶ υἱοί... ἐπισπεύσατε τὴν μεθ' ἡμῶν ἕνωσιν» καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ «προνοήσωμεν περὶ πνευματικῶν ποιμένων καὶ ἐπισκόπων». Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰ δευτερεύοντα ἔθιμα, εἴμεθα διατεθειμένοι «εὐγνωμόνως συγκαταβῆναι ὑμῖν». Ἡ ἕνωσις λοιπὸν θὰ ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, μὲ παραχωρήσεις εἰς τὰ ἔθιμα, δεδομένης τῆς πρὸς τὴν τοιαύτην ἕνωσιν προθυμίας τῶν Βοημῶν, πληροφορηθείσης ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ γράμμα ὑπογράφει ἡ ἑπταμελὴς «ἐπιτροπεύουσα ἀρχή», ὅπως γίνεται διὰ τὰς περιπτώσεις χηρείας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀποτελουμένη εἰς τὴν περίπτωσίν μας ἀπὸ τὸν Νικομηδείας Μακάριον, τὸν Τυρνόβου Ἰγνάτιον, τὸν Δέρκων Ἀκάκιον, τὸν Φιλιππουπόλεως Ἰωσὴφ καὶ τοὺς ὀφφικιαλίους Σίλβεστρον, Συρόπουλον, Μέγαν Ἐκκλησιάρχην διάκονον, Θεόδωρον Ἀγαλλιανόν, Δικαιοφύλακα καὶ Ἱερομνήμονα διάκονον, καὶ Γεννάδιον μοναχόν, καθολικὸν διδάσκαλον.

Εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς «προστάγματι» τοῦ βασιλέως συγκληθείσης συνόδου ἀναγινώσκομεν ἀκόμη: «ἡ ἱερὰ τῶν ὀρθοδόξων σύναξις, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς πατριαρχικῆς καθέδρας ἐπιτροπεύουσα τῆς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν παριστανούσης, ἐν ἑνότητι καὶ συμφωνίᾳ τῶν τῆς Ἀνατολῆς ἁγιωτάτων Πατριαρχείων» (Δοσιθέου ἔνθ. ἀν. σ. 325). Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἢ παρευρίσκοντο εἰς τὴν «ἱερὰν σύναξιν» ἀντιπρόσωποι τῶν λοιπῶν πατριαρχείων ἢ «ἐπιτροπεύουσα ἀρχὴ» εἶχε λάβει ἐπὶ τοῦ θέματος τὴν γνώμην τῶν πατριαρχείων, ὅπερ ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τοὺς φρονοῦντας, ὅτι ἡ ἀνωτέρω «ἐπιτροπεύουσα ἀρχὴ» δὲν ἐξεπροσώπει οὔτε κατ' οὐσίαν, οὔτε τύποις τὸ οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν (Revue des Études Byzantines, 17 [1959], σ. 280). Κατ' οὐσίαν ἐκπροσωπεῖται ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, καθ' ὅσον οἱ ὑπογράφοντες τὸ γράμμα

ἦσαν οἱ κύριοι ἀνθενωτικοὶ παράγοντες, τῆς ἑνωτικῆς μερίδος σχεδὸν ἐκλειψάσης, καὶ ὡς ἔχοντες τὴν σύμφωνον γνώμην τῶν λοιπῶν πατριαρχείων. Καὶ τύποις ἐκπροσωπεῖται ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ τὸ πατριαρχεῖον, διότι ναὶ μὲν τινες τῶν ὑπογραφόντων παρητήθησαν αὐτοβούλως τῶν εἰς τὸ πατριαρχεῖον καθηκόντων των ἐπὶ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Γ' (Σιλβ. Συροπούλου, ἔργ. μνημ., σ. 140 καὶ 145), πλὴν ὅμως, τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ἐκλιπόντος (ἔνθ. ἀν. σ. 343), προφανῶς ἐπανῆλθον εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Ἀλλὰ δὲν ὑφίσταται κἂν πρόβλημα, διότι ἀφοῦ ἀνεξαρτήτως τοῦ τί εἶχε προηγηθῆ «προστάγματι» βασιλέως συνῆλθον οἱ ὑπογράψαντες τὸ γράμμα, ἐδικαιοῦντο καὶ τύποις νὰ ὑπογράψουν καὶ ἄρα νὰ ἐκπροσωπήσουν τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ γράμμα παρουσιάζει μικρὰν ἀνωμαλίαν ὡς πρὸς τὴν σφράγισιν αὐτοῦ. Ὁ Βαλσαμών, ὅστις τὴν ἐποχὴν ἐκείνην θὰ ἔπρεπε νὰ κρατῆ τὴν σφραγῖδα τῶν πατριαρχείων, δὲν ἐμφανίζεται μεταξὺ τῶν ὑπογραφόντων, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον. Ἡ ἐποχὴ ἦτο τόσον τεταραγμένη ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ τῆς πλησιαζούσης ἀποφράδος ἡμέρας, ὥστε οὔτε ἡ ἀνωμαλία αὐτὴ νὰ σημαίνῃ τί τὸ σπουδαῖον, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ ἑνωτικὴ κίνησις μεταξὺ Βοημῶν Ἀδελφῶν καὶ Ὀρθοδόξων νὰ δύναται νὰ καρποφορήσῃ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἱερεὺς Κωνσταντῖνος ἔφθασε μὲ τὸ γράμμα καὶ τὴν ἔκθεσιν πίστεως εἰς Πράγαν, ὅπου εὗρεν ἔδαφος πρόσφορον διὰ τὴν ἕνωσιν. Οἱ ἐν Πράγᾳ ἀπαντοῦν εἰς τὸ γράμμα τοῦ πατριαρχείου. Ἀλλὰ τὸ πρωτότυπον φαίνεται ὅτι ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ πάπα, ἐνῷ σῴζονται δύο μορφαὶ τοῦ ἀπαντητικοῦ τούτου γράμματος, φερόμεναι ἡ μία ὑπὸ ἡμερομηνίαν 29 Σεπτεμβρίου 1452, καὶ ἡ ἄλλη ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14 Νοεμβρίου 1452 (A. Salac, ἔργ. μνημ. σ. 63 - 66). Μετ' ὀλίγους ὅμως μῆνας ἡ Πόλις πίπτει καὶ μαζί της ἐχάθη καὶ ἡ ἐλπὶς τῆς ἑνώσεως τῶν Βοημῶν Ἀδελφῶν μὲ τὴν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἐκτὸς τῆς ἐν τῷ ἄρθρῳ περιληφθείσης, πρβλ. καὶ A. Salac, Prag und Konstantinopel im Jahre 1452, εἰς Aus der byzantinischen Arbeit der tschechoslowakischen Republik (Berliner byzantinische Arbeiten 9, [1957], σ. 48-53). L. Petit, Γενναδίου Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα, Α', Paris 1928, σ. XII. Γενναδίου Ἡλιουπόλεως, Ἡ ἀνεξάρτητος Τσεχοσλοβακικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ προσωρινὸς αὐτῆς ὀργανικὸς χάρτης, εἰς Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 1920, σ. 333-35 καὶ 341-43. Α. Γίλφερντινγκ, Ἔγκο Ὀτνοσένιε κ. Πραβοσλάβνοϊ Τσέρκβι, 2 ἴζντ, Πετρούπολις 1893. S. Er. Benz, Wittenberg und Byzanz zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der Oe.·lich-Orthodoxen Kirche, Marburg 1949. I. Palmov, L' unio. des Hussites Tchéques aves l' Église Orientale au milieux du XV· siècle, εἰς Κριστιάνσκοε Τστένιε Α' (1888), σ. 70-109 καὶ 126-162.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀδελφοί, αἱ τοῦ ἐλέους. Μοναχικαὶ ὀργανώσεις τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔχουσαι εἰδικὸν σκοπόν των τὴν συμπαράστασιν καὶ περιποίησιν τῶν ἀσθενῶν, γενικώτερον δὲ τὴν παντοίαν ἀντίληψιν ὑπὲρ τῶν ἀδυνάτων καὶ ἀπόρων. Τοιαῦται ὀργανώσεις ἀνεφάνησαν τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ΙΔ' αἰῶνα, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία καὶ τὰς κατήργησεν, εἶχον παρακμάσει. Ἐν Πορτογαλίᾳ, ὁ Ἰωάννης τοῦ Θεοῦ εἶχεν ἱδρύσει τὸ 1540 παρόμοιον φιλανθρωπικὸν ὀργανισμόν, ἀποκρυσταλλωθέντα εἰς μοναχικὸν τάγμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀδελφοὶ Νοσοκόμοι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεοῦ» καὶ ἀναγνωρισθὲν ἐπισήμως τὸ 1572 ὑπὸ τοῦ πάπα Πίου τοῦ Ε'. Τὸ τάγμα τοῦτο ἤνθησε καὶ ἐν Γαλλίᾳ εἰσαχθὲν ἐκεῖ μερίμνῃ τῆς Μαρίας τῶν Μεδίκων.

Παράλληλοι μοναχικαὶ ὀργανώσεις μὲ γυναῖκας μέλη ἱδρύθησαν καὶ ἔδρασαν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ περιωρισμέναι τοπικῶς. Ὁ ἅγιος Βικέντιος τοῦ Παύλου, τέλος, κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἵδρυσε τὸ τάγμα τῶν «ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους», ὅπως ὠνομάσθη ἀπὸ τὸν λαὸν (ὁ ἴδιος τὰς ἀπεκάλει «θυγατέρας τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης»). Τοῦτο, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν κατὰ τόπους ἐφημερίων, καὶ μὲ ἐμψυχώτριαν εἰς τὴν γενικὴν διεύθυνσίν του τὴν Λουΐζαν ντὲ Μαριγιάκ, ἀνέπτυξε σπουδαίαν δρᾶσιν καὶ ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ πάπα Κλήμεντος Θ' τὸ 1688. Αἱ ἀνήκουσαι εἰς αὐτὸ γυναῖκες δὲν εἶναι μοναχαὶ μὲ τὴν πλήρη ἔννοιαν τοῦ ὅρου. Τὸ «τάξιμόν» των δὲν εἶναι ἰσόβιον, ἀλλ' ἐτήσιον, ἀνανεούμενον κάθε 25ην Μαρτίου. Δὲν κλείονται εἰς μονάς, ἀλλ' ὑπηρετοῦν ἐντὸς τοῦ κόσμου εἰς τὰ ἔργα τοῦ ἐλέους. Κατ' ἔτος, τοὺς δίδεται μηνιαία ἄδεια, τὴν ὁποίαν διέρχονται εἰς τὸν οἶκον τοῦ τάγματος, πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ πνευματικὴν περισυλλογήν. Τὸ παράδειγμα τοῦ λαμπροῦ τούτου τάγματος συνετέλεσεν, ὥστε νὰ μεταρρυθμισθοῦν καὶ ἄλλα παλαιότερα πρὸς ἐκπλήρωσιν ἀναλόγου ἀποστολῆς καὶ νὰ ἱδρυθοῦν παρομοίας ἐμπνεύσεως ὀργανώσεις.

Τὴν ὀνομασίαν «ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους» φέρουν καὶ ἄλλα γυναικεῖα μοναχικὰ τάγματα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς τὸ τοῦ ἁγίου Καρόλου Borromeo, τῆς ἁγίας Ἐλισάβετ, τῆς Προνοίας, τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Μαρίας, τοῦ ἁγίου Λουδοβίκου, τῆς Παρθένου Μαρίας κ.λ.π.

Εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν τῶν ἡμερῶν μας, ἀξιόλογον δρᾶσιν ἐπὶ τοιούτου πεδίου ἀναπτύσσει ἡ γυναικεία ἀδελφότης νοσοκόμων «Ἡ Εὐνίκη».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Εὐαγ. Δ. Θεοδώρου, ἄρθρον ἐν ΜΕΧ, τεῦχος 4, σ. 125 - 7.

Ἀδελφοὶ τοῦ ἐλευθέρου ἔρωτος. Αἵρεσις, ἱδρυθεῖσα ὑπὸ Ἀμερικανοῦ τινος γαιοκτήμονος, καλουμένου Ἄλλεν, τὸ 1854. Τὰ μέλη της ἔζων κοινοβιακῶς εἰς κτῆμα τι, κείμενον 13 μίλια βορείως τοῦ Νιοῦ Χάβεν, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Χάτφορδ τῆς πολιτείας Νέας Ὑόρκης, ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς αἱρέσεως ταύτης, ὁ γάμος ἀντίκειται βασικῶς εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ αἱ σχέσεις τῶν δύο φύλων δὲν πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅρια οὔτε καὶ μεταξὺ συγγενῶν. Ἡ προσκόλλησις εἰς ἓν καὶ μόνον πρόσωπον εἶναι εἰδωλολατρία. Ἡ κρεωφαγία, τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ καὶ τὸ κάπνισμα εἶναι ἐφάμαρτα.

Ἀδελφοὶ τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος. Αἱρετικοὶ ἐμφανισθέντες εἰς κεντρικὴν Εὐρώπην, ἰδίως κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἐξ ἀντιπερισπασμοῦ πρὸς τὸν φόρτον τυπικῶν ἀπαιτήσεων, τὰς ὁποίας ἐπέβαλλεν ἡ ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Βασικὴ των δοξασία ἦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀναγεννηθῇ καὶ νὰ γίνῃ ὄχι μόνον χάριτι, ἀλλὰ καὶ φύσει υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐπαφιέμενος ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Εἶχον ἐπίσης πανθεϊστικὰς ἰδέας, παραδεχόμενοι, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἓν μὲ τὸν κόσμον καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀόρατος κτίσις (ἄγγελοι, δαίμονες). Ἠρνοῦντο τὴν ἀνάστασιν καὶ δὲν ἐδέχοντο ὅτι ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ ἦτο ἡνωμένη μὲ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατὰ τὸ Πάθος.

Ἀδελφοὶ τοῦ κοινοῦ βίου. Μοναχικὸν τάγμα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Γεράρδου Γκρόοτ (1340 - 1384), διασήμου Ὀλλανδοῦ μυστικιστοῦ, ὁ ὁποῖος ὠνειρεύετο τὴν κάθαρσιν καὶ τὴν ἐπὶ τὸ εὐαγγελικώτερον μεταρρύθμισιν τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς. Οἱ Ἀδελφοὶ τοῦ κοινοῦ βίου διείποντο ἀπὸ τὰς βασικὰς ἰδέας τοῦ Γκρόοτ καὶ προσεπάθουν νὰ ζοῦν ἐν ταπεινότητι καὶ ἁπλότητι ὡς οἱ πρῶτοι χριστιανοί. Δὲν ἦσαν μοναχοὶ ὑπὸ τὴν πλήρη ἔννοιαν, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠδύναντο νὰ ἀποχωρήσουν ὁπότε ἤθελον, ἀφ' ἑτέρου δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητα λαϊκοί. Ὁ ἔλεγχος, τὸν ὁποῖον ἤσκουν κατὰ τῆς κοσμικοφροσύνης τοῦ κλήρου, προεκάλεσεν ἔντονον ἀντίδρασιν, ἀλλ' ἡ πρώϊμος ἀναγνώρισίς των ὑπὸ τῆς Ἁγίας Ἕδρας ὑπῆρξεν ἀνυπέρβλητον προηγούμενον διὰ τὴν ἐπιδιωχθεῖσαν διάλυσίν των. Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, οἱ Ἀδελφοὶ τοῦ κοινοῦ βίου ἐκλείπουν, παρακμάσαντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ἔργου των.

Ἀδελφοὶ τοῦ Ποταμοῦ. Ἢ ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ. Ὀργάνωσις προτεσταντική, μὲ μορφὴν Ἐκκλησίας, προκύψασα εἰς Πενσυλβανίαν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἐκ μεταναστῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν παραφυάδα τῶν Εὐσεβιστῶν. Ἡ ὀνομασία «Ἀδελφοὶ τοῦ Ποταμοῦ» προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἀρχικῶς τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ταύτης κατῴκουν εἰς περιοχὴν ἐκτεινομένην παρὰ τὸν ποταμὸν Σουσκεχάννα. Ἀπὸ τὸ 1862, ἡ κοινότης προσέλαβε τὴν ὀνομασίαν «Ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ».

Οἱ Ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ πρεσβεύουν, ὅτι ἡ πτωχεία καὶ ἡ ἁπλότης εἶναι ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις διὰ τὴν σωτηρίαν, ἂν καὶ παραδέχονται τὴν διὰ τῆς πίστεως μόνης δικαίωσιν. Διατηροῦν τοὺς τρεῖς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης καὶ ἔχουν τὸ διὰ τρισσῆς καταδύσεως βάπτισμα. Κατ' ἔτος, γίνεται συνέλευσις τῶν κατὰ τόπους ἀντιπροσώπων, ἡ ὁποία χαράσσει τὰς γενικὰς γραμμὰς δράσεως. Εἰς ἐκ τῶν τομέων αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ διενέργεια ἱεραποστολῶν εἰς ὑπαναπτύκτους χώρας.

Ἀδελφοὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἢ τῶν χριστιανικῶν σχολῶν. Τάγμα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκ-

κλησίας, προκύψαν ἀπὸ τὸν Σύλλογον τῶν Χριστιανικῶν Σχολῶν, ἱδρυθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βαπτιστοῦ ντὲ λὰ Σάλ, ἐφημερίου τῆς μητροπόλεως τῶν Ρημῶν, ἐν Γαλλίᾳ, τὸ 1686. Ὡς δηλοῖ ὁ τίτλος του, τὸ τάγμα τοῦτο ἀφιερώθη εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἡ δρᾶσις του παραμένει ἀξιόλογος μέχρι σήμερον.

Ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον ἄλλοτε ἀρκεταὶ σχολαὶ τοῦ τάγματος τούτου (Πειραιεύς, Θεσσαλονίκη, Σῦρος, Κέρκυρα, Χανιά, Ρόδος). Σήμερον ἔχει ἀνὰ ἓν ἰδιωτικὸν κλασσικὸν γυμνάσιον εἰς Πειραιᾶ καὶ Θεσσαλονίκην, ὅπου φοιτοῦν ὀρθόδοξοι καὶ ρωμαιοκαθολικοὶ μαθηταί, ὡς καὶ φροντιστήρια γαλλικῆς γλώσσης εἰς Πειραιᾶ, Θεσσαλονίκην, Ρόδον καὶ Σῦρον.

«Ἀδελφοὶ τῶν Ἐλαχίστων». Ὁ Ὀρθόδοξος οὗτος Ὅμιλος ἱδρύθη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1947, πρωτοβουλίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἰατροῦ Ἀναστασίου Ἀναστασιάδη καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἑλένης. Τοὺς ὡς ἄνω ἱδρυτὰς τοῦ Ὁμίλου ἠκολούθησεν εὐθὺς μικρὰ ὁμὰς ἐπιστημόνων καὶ ἄλλων πιστῶν, οἵτινες συνέπηξαν τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα.

Ο ΕΝ ΑΔΕΛΦΟΙΣ ΕΛΑΧΙΣΤΟΣ
Χεὶρ Ράλλη Κοψίδη

Ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος πρὸ τῆς ἱδρύσεως, ἡ κατοικία τοῦ ζεύγους Ἀναστασιάδη ἐχρησίμευεν ὡς χῶρος τακτικῶν ἑβδομαδιαίων συγκεντρώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐγίνοντο ὁμιλίαι θρησκευτικοῦ καὶ ἠθοπλαστικοῦ περιεχομένου, ὡς καὶ συζητήσεις ἐπὶ σοβαρῶν εὐαγγελικῶν θεμάτων.

Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1949, αἱ θρησκευτικαὶ διαλέξεις τοῦ Ὁμίλου ἐδίδοντο εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Συλλόγου Ἐμποροϋπαλλήλων, τακτικῶς ἀνὰ πᾶσαν Δευτέραν, ἐξακολουθοῦν δὲ μέχρι καὶ σήμερον. Οἱ «Ἀδελφοὶ τῶν Ἐλαχίστων» εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠγωνίσθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μας. Οἱ θαυμάσιοι λόγοι τοῦ Κυρίου: «Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τῶν ἀδελφῶν μου τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε», τοὺς ὁποίους εὑρίσκομεν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον (κε' 40), ἐνέπνευσαν τοὺς ἱδρυτὰς διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ὀνομασίας τοῦ Ὁμίλου.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἡ βαθεῖα κατανόησις τῶν ὡς ἄνω λόγων τοῦ Κυρίου, τόσον ἐκ μέρους τῶν διοικούντων ὅσον καὶ τῶν μελῶν τοῦ Ὁμίλου, συνέτεινεν ὥστε ἡ δρᾶσις νὰ μὴ περιορισθῇ μόνον εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον ἀφθόνως μὲ τὴν χάριν καὶ τὴν βοήθειαν τοῦ Κυρίου διηκονήθη καθ' ὁλόκληρον τὴν δεκαπενταετίαν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὁμίλου, εἰς Σανατόρια, Νοσοκομεῖα, Γηροκομεῖα, Φυλακάς, Ἀναμορφωτικὰ Ἱδρύματα, Ὀρφανοτροφεῖα, τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἀλλὰ ἡ ἔντονος αὐτὴ πνευματικὴ δρᾶσις συνεδυάσθη καὶ μὲ τὴν ἔμπρακτον ἀγάπην, τὴν διὰ παντὸς ὑλικοῦ μέσου ἀνακούφισιν τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ πόνου τῶν συνανθρώπων, πρὸς δόξαν Θεοῦ καὶ τὴν ὀρθὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὸν ὑψηλὸν τίτλον τῶν ἀδελφῶν, τῶν «ἐλαχίστων» ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου (δηλ. πτωχῶν, πασχόντων, ἐμπεριστάτων κ.λ.π.).

Ἡ δρᾶσις ἀκόμη τοῦ Ὁμίλου, ἐκτὸς τῶν θρησκευτικῶν διαλέξεων καὶ τῆς ὠργανωμένης φιλανθρωπίας, ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὸν καλλιτεχνικὸν τομέα, διὰ τῆς ἱδρύσεως θεατρικοῦ τμήματος, τὸ ὁποῖον ἔδρασεν ὡς θρησκευτικὸν καὶ διδακτικὸν θέατρον, τόσον ἐν Ἀθήναις ὅσον καὶ εἰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς πόλεις.

Ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τοῦ θεατρικοῦ τούτου τμήματος, σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως τὰ διδαχθέντα θεατρικὰ ἔργα: «Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», «Σόδομα» (Τάσου Ἀναστασιάδη), «Οὐράνια Μηνύματα» (Τάσου Ἀναστασιάδη), καὶ «Τωβὶτ» (Ἑλένης Ἀναστασιάδου) τὰ ὁποῖα πολλὴν ψυχικὴν ὠφέλειαν ἐχάρισαν εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας θεατάς, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν μεγάλην θεατρικὴν περιοδείαν, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου, συμπληρωθέντος κύκλου 25 παραστάσεων, τῶν ὁποίων ἡ παρακολούθησις, ἡ ἀποδοχὴ καὶ ἡ διδακτικὴ ὠφέλεια εἰς τοὺς πληθυσμοὺς τῆς ἐπαρχίας ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως συγκινητικὴ καὶ καρποφόρος. Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ καὶ ἡ μεγάλη ἐξόρμησις καὶ ἐπιτυχία τοῦ θεατρικοῦ τμήματος, κατὰ τὴν δοθεῖσαν παράστασίν του μὲ τὸ ἔργον «Τωβὶτ» κατὰ Μάϊον τοῦ 1958, εἰς τὸ ἀρχαῖον θέατρον Ἄργους, ἐνώπιον 3.500 θεατῶν πρὸς δόξαν Θεοῦ.

Ἀπὸ ἔτους «οἱ Ἀδελφοὶ τῶν Ἐλαχίστων» ἐφαρμόζουν νέον σύστημα διδασκαλίας, χρησιμοποιοῦντες κατὰ τὰς θρησκευτικὰς διαλέξεις των προβολὴν φωτεινῶν ἐγχρώμων εἰκόνων μὲ θέματα ἀπὸ τὴν Κ. καὶ τὴν Π. Διαθήκην.

Οἱ «Ἀδελφοὶ τῶν Ἐλαχίστων» δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμενοι μέχρι σήμερον πνευματικῶς, φιλανθρωπικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς, διαφωτίζοντες ψυχὰς διὰ τῶν εὐαγγελικῶν ἀληθειῶν, προσπαθοῦντες διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, ἀνακουφίζοντες ἀνάπηρα καὶ πονεμένα σώματα, θερμαίνοντες διὰ τῆς τέχνης καὶ ἀκόμη διὰ παντὸς ἔργου ἀγαθοῦ, ὁδηγοῦντες εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν.

Ὁ Ὅμιλος διευθύνεται ἀπὸ Διοικοῦσαν Ἐπιτροπὴν ἐξ ἑπτὰ ἀδελφῶν, καθ' ὅλα ἴσων μεταξύ των. Ἡ ἐτησία ἑορτὴ τοῦ Ὁμίλου ἄγεται κάθε χρόνον τὴν Κυριακὴν τῆς Ἀπόκρεω, ὅτε ἀναγινώσκεται εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν μας ἡ εὐαγγελικὴ περικοπὴ τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς.

Α. Π.

Ἀδελφοκτονία. Τὸ πρῶτον κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἔγκλημα, ὅπερ διηγεῖται ἡ Γένεσις εἰς δ' 3-12. Πρόκειται περὶ τοῦ φόνου τοῦ Ἄβελ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κάϊν. Ὡς αἴτιον τοῦ φόνου φέρεται ὁ φθόνος. Ἡ ἀδελφοκτονία θεωρεῖται βδελυρὸν ἔγκλημα προκαλοῦν τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ μυσαροῦ φονέως: «Καὶ νῦν ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς ἣ ἔχανε τὸ στόμα αὐτῆς δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκ τῆς χειρός σου· ὅτι ἐργᾷ τὴν γῆν καὶ οὐ προσθήσει τὴν ἰσχὺν αὐτῆς δοῦναι σοι· στένων καὶ τρέμων ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς» (αὐτόθι δ' 11, 12). Εἰς τὴν Π. Διαθήκην συναντῶμεν ἑτέραν ἀδελφοκτονίαν, εἰς Β' Βασιλ. ιγ' 28-30, ἔνθα ὁ Ἀβεσσαλώμ, ὁ υἱὸς τοῦ Δαβίδ, φονεύει διὰ «τῶν παιδαρίων αὐτοῦ» τὸν ἀδελφόν του καὶ πρωτότοκον υἱὸν τοῦ Δαβὶδ Ἀμνών, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀδελφομιξίας τοῦ Ἀμνὼν μετὰ τῆς Θάμαρ. Ἐνταῦθα ἡ ἀδελφοκτονία εἶναι ἔμμεσος, θεωρουμένου τοῦ Ἀβεσσαλὼμ ὡς ἠθικοῦ αὐτουργοῦ τοῦ φόνου.

Σ. Ν. Α.

Ἀδελφομιξία. Συζυγικὴ ἢ ἁπλῶς σαρκικὴ ἕνωσις ἑτεροφύλων ἀδελφῶν. Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ εἰς τὴν Γένεσιν (δ' 17 κ. ἑξ.), ἔνθα ὁ Κάϊν «ἔγνω τὴν γυναῖκα αὐτοῦ», ἤτοι τὴν ἀδελφήν του, μὴ ὑπαρχουσῶν ἄλλων γυναικῶν πρὸς σύζευξιν καὶ τεκνοποιΐαν. Προκόπιος ὁ Γαζαῖος γράφει σχετικῶς «Οὐκ εἶπεν ἡ Ἁγία Γραφή, ἔγνω Κάϊν τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. Αὕτη γὰρ ἡ προσηγορία τῆς διαδοχῆς ἦν οἰκεία» (Προκοπίου Γαζαίου, Ἑρμηνεία εἰς τὴν Γένεσιν, PG 87, 253). Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁ συγγραφεὺς τῆς Γενέσεως καλύπτει ὑπὸ τὸ ὄνομα γυνὴ τὴν ἔννοιαν ἀδελφή. Ἡ ἀδελφομιξία εἶναι αἱμομιξία. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἔχει γράψει κανόνας κατὰ τῆς αἱμομιξίας (PG 99, 1728, Περὶ ἐξαγορεύσεως καὶ τῶν ταύτης διαλύσεων κανόνες ἐκτεθέντες παρὰ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου). Τὰ ἤθη τῆς προμωσαϊκῆς ἐποχῆς ἠνείχοντο τὴν ἀδελφομιξίαν. Οὕτως ὁ Ἀβραὰμ ἦτο ἀδελφὸς ἐκ πατρὸς καὶ σύζυγος τῆς Σάρρας (Γέν. κ' 2 καὶ 12). Ἀλλ' ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ἀπαγορεύει ρητῶς τὴν ἀδελφομιξίαν. Ἰδοὺ σχετικὰ χωρία: «Ὃς ἂν λάβῃ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ ἐκ πατρὸς αὐτοῦ ἢ ἐκ μητρὸς αὐτοῦ.. ὄνειδός ἐστιν· ἐξολοθρευθήσονται ἐνώπιον υἱῶν γένους αὐτῶν» (Λευΐτ. κ' 17). Καὶ «ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κοιμώμενος μετὰ ἀδελφῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅτι ἀπεκάλυψε συγκάλυμμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ» (Δευτερ. κ' 20). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Μωσαϊκὴν νομοθεσίαν δὲν ἔλειψεν ἡ ἀδελφομιξία. Ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Δαβὶδ Ἀμνὼν ἠράσθη ἐμμανῶς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Θάμαρ καὶ «ἐθλίβετο ὥστε ἀρρωστεῖν διὰ Θάμαρ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, ὅτι παρθένος

ἦν αὕτη» (Β. Βασιλ. ιγ' 1-14). Ὁ εὐαγγελικὸς νόμος, ἀπαγορεύων γενικῶς τὴν αἱμομιξίαν, συμπεριλαμβάνει κατὰ μείζονα λόγον καὶ τὴν ἀδελφομιξίαν. Ἰδὲ καὶ κανόνας τοῦ Μ. Βασιλείου 67, 75, 76 καὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ (Σύνταγμα Ἱ. Κανόνων, Ε', 439).

ΣΠΥΡ. Ν. ΑΒΟΥΡΗΣ

Ἀδελφοποιΐα. Ἂν καὶ κατὰ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἰδιαιτέρως οἱ πιστοί, εἶναι μεταξύ τους ἀδελφοί, ὁ λαὸς ζήτησε στὶς κοινωνικὲς καὶ φιλικὲς σχέσεις του (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς οἰκογενειακὲς) νὰ κατοχυρώσῃ τὸν θεσμό, μὲ θρησκευτικὲς ἢ συμβολικὲς ἐνέργειες, ἐπειδὴ χρειάστηκε στὶς δύσκολες ὧρες του (πολέμους, αἰχμαλωσία, ξενητειά, ἐρήμωσι), νὰ ἔχῃ τὴ σταθερὴ συμπαράστασι ἑνὸς ἔστω καὶ θετοῦ ἀδελφοῦ. Ὁ νέος αὐτὸς ἀδελφὸς λέγεται ἀδελφοποιτὸς (ἀδελφοποιητὸς) στὴ νεοελληνικὴ λαογραφία, καὶ ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν ὅμαιμο.

Τὸ ἔθιμο εἶναι διαδεδομένο σὲ πολλοὺς λαοὺς καὶ μαρτυρεῖται ἀπὸ παλιὰ χρόνια. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς καὶ τοὺς ἀραβοτουρκικούς, τὸ ἔχουν καὶ οἱ πρωτόγονοι λαοὶ ὅλων τῶν ἠπείρων, ὅπως τὸ εἶχαν ἀρχαῖοι καὶ μεσαιωνικοὶ βάρβαροι λαοί. Βασικὴ ἐνέργεια γιὰ τὴν ἐπικύρωσι καὶ τὴν ἐξασφάλισι τῆς ἀδελφοποιΐας εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο μίμησις τῆς φύσεως, δηλ. ἡ μετάγγισις αἵματος ἀπὸ τὸν ἕνα στὸν ἄλλο, ὥστε νὰ γίνουν κάπως «ὅμαιμοι» ἀδελφοί. Ὁ Ἡρόδοτος μαρτυρεῖ πρῶτος μιὰ τέτοια ἐνέργεια τῶν λαῶν τῆς Μ. Ἀσίας (τῶν Λυδῶν), οἱ ὁποῖοι γιὰ νὰ δημιουργήσουν δεσμό, ἔσχιζαν λίγο τὸ δέρμα τους στὸν βραχίονα, ὥστε νὰ τρέξῃ αἷμα, κι' ἔγλειφαν λίγο ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο (Ἱστ. Α' 74). Αὐτὴ ἡ ἀνταλλαγὴ αἵματος μπορεῖ νὰ γίνῃ, ὅπως ἔχουμε μαρτυρίες ἀπὸ διαφόρους λαούς, εἴτε μὲ τὸ νὰ ρίξουν τὸ αἷμα τους σ' ἕνα κοινὸ ποτῆρι καὶ νὰ τὸ πιοῦν (ἀρχαῖοι Σκύθες), εἴτε μὲ τὸ νὰ ἀκουμπήσουν τὶς πληγὲς ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου καὶ ν' ἀφήσουν τὰ αἵματα ν' ἀνακατωθοῦν (βυζαντινὰ καὶ νεώτερα χρόνια).

Στὰ ὁμηρικὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἔθιμα, ὑπῆρχε ἡ διάθεσις γιὰ τὴ δημιουργία ἀκαταλύτων δεσμῶν, περιώριζαν ὅμως τὶς ἐνέργειες τους σὲ ὅρκους καὶ δείγματα φιλίας ἢ ξενίας, ποὺ τὰ ἐπισφράγιζαν μὲ θυσία στοὺς θεοὺς καὶ κάποτε βουτοῦσαν τὸ δάχτυλο στὸ αἷμα τοῦ σφαγίου γιὰ νὰ ὁρκισθοῦν. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἦταν θρησκευτική, ἐνῶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ δικοῦ τους αἵματος ἦταν φυσικο-μαγική.

Στοὺς νεώτερους ἑλληνικοὺς χρόνους, ἡ θρησκευτικὴ πρᾶξις γιὰ τὴν κατοχύρωσι τοῦ νέου δεσμοῦ (καὶ ἐπομένως γιὰ τὴν καθαγίασί του) θεωρήθηκε ἐπίσης ἀπαραίτητη, ἔχουμε δὲ στὸ Εὐχολόγιο μιὰ μικρὴ ἀκολουθία «εἰς ἀδελφοποιΐαν πνευματικὴν» (Goar, σελ. 706-8), ποὺ ψαλλόταν μπροστὰ στὸ Εὐαγγέλιο, καὶ οἱ ἀδελφοποιούμενοι κρατοῦσαν κερί, ἐνῶ ἔβαζαν τὸ ἄλλο χέρι στὸ Εὐαγγέλιο. Ὁ ἱερεὺς ἐδεόταν «ὑπὲρ τῆς ἐν Θεῷ αὐτῶν ἀγαπήσεως» καὶ στὴν εὐχή του ἐμνημόνευε τοὺς ἁγίους Σέργιον καὶ Βάκχον. («...ὁ εὐδοκήσας τοὺς ἁγίους σου μάρτυρας Σέργιον καὶ Βάκχον ἀδελφοὺς γενέσθαι, οὐ δεσμουμένους φύσεως θεσμῷ, ἀλλὰ πίστεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...»).

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐπενέβαινε γιὰ νὰ μὴ γίνεται ἡ τελετὴ αὐτή, ἤδη δὲ στὴν β' ἔκδοσι τοῦ εὐχολογίου τοῦ Goar (1730) διαβάζουμε σὲ σημείωσι, ὅτι ἡ ἀκολουθία τῆς ἀδελφοποιΐας «ἐκωλύθη ἐπιτελεῖσθαι», «παρὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ βασιλικοῦ νόμου» (σ. 706). Παρόμοια ἀπαγόρευσι ἐπανέλαβε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ τὸ 1859, ἐπειδὴ τὸ ἔθιμο ἦταν ἰσχυρὸ καὶ τὸ συνέχιζαν μὲ τὴν παλιὰ παράδοσι. Ὑπάρχουν λαογραφικὲς περιγραφές, ποὺ μᾶς λένε γιὰ τὴν τελετὴ τῆς ἀδελφοποιήσεως μέσα στὴν ἐκκλησία, ὅτι γινόταν εἴτε μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου, ποὺ ἐπεκαλοῦντο οἱ ἀδελφοποιούμενοι, εἴτε γύρω ἀπὸ ἕνα τραπέζι, μὲ τὸν σταυρὸ καὶ μὲ τὸ εὐαγγέλιο, ὅπου στὸ τέλος ἔδιναν τὸν ὅρκο. Κάποτε ἦσαν πολλοί, καὶ ἔκαναν κύκλο γύρω ἀπὸ τὸν ἱερέα, κρατῶντας στὸ χέρι ὁ καθένας ἀπὸ ἕνα μαντῆλι, ποὺ τὸ ἄλλο ἄκρο του τὸ περνοῦσαν στὴ ζώνη τοῦ παπᾶ. Κάποτε τυλίγονταν ὅλοι μαζὶ μ' ἕνα μακρὺ ὕφασμα ἢ μαντῆλι. Ὁ παπᾶς διάβαζε τὴν εὐχή, τοὺς ὑπαγόρευε τὸν ὅρκο (ὅτι θὰ ἔχουν ἀγάπη ἀδελφωσύνης) καὶ τοὺς ἔδινε ν' ἀσπασθοῦν τὸ Εὐαγγέλιο. Ἔπειτα ὅλοι ἀντάλλαζαν ἀσπασμό, καὶ ἔπαιρναν τὸ ὄνομα τοῦ «ἀδελφοποιτοῦ». (Συνώνυμα: σταυραδέρφι, βλάμης, μπράτιμος καὶ ἀδερφοχτός). Αὐτὸς ὁ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας δεσμὸς τοὺς ἕνωνε τόσο, ὥστε ἔλεγαν παλιότερα τὴν ἑξῆς παροιμία: «Καλύτεροι οἱ ἀδερφοὶ τῆς ἐκκλησίας, παρὰ οἱ ἀδερφοὶ τῆς κοιλίας». (Τὴν ἐσημείωσε ἀπὸ τὴν Κρήτη ὁ Ν. Γ. Πολίτης, μὲ τὴν ἐξήγησι, ὅτι «πιστότεροι καὶ αὐτῶν τῶν φύσει ἀδελφῶν εἶναι οἱ ἀδελφοποιτοί, οἱ δι' ὅρκου ἐν ἐκκλησίᾳ συνδεθέντες». (Παροιμ. Α' [1899], σ. 305).

Πάντως, δὲν ἔλειπε ἀπὸ τὴν τελετὴ καὶ ἡ φυσικὴ μετάγγισις τοῦ αἵματος στὶς φλέβες τῶν ἀδελφοποιούμενων, ποὺ κάποτε ἀντάλλαζαν ἀμέσως καὶ τὰ ὑποκάμισά τους. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἰδιαίτερα στὴν προετοιμασία τῆς ἐπαναστάσεως, (ἁρματωλοὶ καὶ κλέφτες), ὁ δεσμὸς καὶ ὁ ὅρκος τῶν ἀδελφοποιτῶν ἔπαιρναν ἐθνικὴ σημασία καὶ ἀπέβλεπαν στὸν κοινὸ καὶ ἀχώριστον ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ ἔθνους. Οἱ ἀδελφοποιτοὶ ἔδιναν ὅρκο ὅτι θὰ θυσιαστοῦν ἐν ἀνάγκῃ ὁ ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλο γιὰ τὴν κοινὴ ὑπόθεσι κι' αὐτὸ μᾶς θυμίζει τὸν ὅρκο τῶν ἀρχαίων συστρατιωτῶν: «οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην». Τέτοιους ὅρκους ἐπέβαλλε καὶ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία στοὺς μεμυημένους, καὶ ἐδέσμευε τοὺς «ἀδελφοποιτούς» της νὰ μὴ κοινολογήσουν τὸ μυστικὸ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ Ἀγῶνος.

Ὁ δεσμὸς ἁπλωνόταν καὶ στὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας, καὶ τὰ παιδιὰ τῶν ἀδελφοποιτῶν μποροῦσε νὰ λέγωνται «σταυραδέλφια», ὅπως ἔλεγαν «σταυροπατέρα» τὸν ἀδελφοποιτὸ τοῦ πατέρα τους. (Ἐπίσης «σταυρομάνα», «σταυροθειὰ» κ.λ.π.), Κάποτε οἱ ἀδελφοποιτοὶ ἔπαιρναν καὶ μιὰ φτωχή, ἀλλὰ ἠθικὴ καὶ ὡραία κόρη καὶ τὴν ἔβαζαν κοντὰ στὸν παπᾶ, ὅταν ἔδιναν τὸν ὅρκο, νὰ γίνῃ «σταυραδελφή» τους ἢ «ἀδελφοποιτή». Τὴν εἶχαν ἔκτοτε κοινὸ σύμβολο, μὲ μιὰ ὑποχρέωσι ὑπερασπίσεως καὶ τιμῆς, ποὺ θυμίζει ἱπποτικὰ ἔθιμα καὶ χρόνια. Τὴν ἐφρόντιζαν ὅλοι, τὴν πάντρευαν κάποτε, ἀλλὰ τὴν εἶχαν καὶ σὰν ἔμπνευσι στὶς πολεμικὲς ὧρες τους. Ὁ σεβασμός τους πρὸς τὴν ὕπαρξι αὐτὴ ἔφθανε νὰ λέγουν, ὅτι τὴν ὥρα τοῦ ὅρκου τους συμβόλιζε τὴν Παναγία. Κι' ἦταν κι' ἐκείνη ἀφοσιωμένη σ' αὐτοὺς σὰν ἀδελφὴ καὶ στὶς δύσκολες ὧρες τῶν πολέμων ἐνεργοῦσε μὲ πρωτοβουλία γιὰ τὴν περίθαλψι καὶ τὴν πρόνοια τῶν μαχομένων, ὅπως κάνουν σήμερα οἱ «ἀδελφὲς» τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ στὰ μετόπισθεν.

Συνήθως οἱ ἀδελφοποιΐες γίνονταν τὸ Πάσχα, ἡμέρα κατ' ἐξοχὴν τῆς «ἀγάπης», ὅπου ἀκούεται καὶ τὸ σχετικὸ πρὸς τὸν θεσμὸ Δοξαστικὸ τῶν στιχηρῶν... «εἴπωμεν ἀδελφοί» κ.λ.π.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Γ. Μιχαηλίδου—Νουάρου, Περὶ τῆς ἀδελφοποιΐας ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ, εἰς Ἐπιστημον. Ἐπετηρίδα Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος Κ. Ἀρμενοπούλου 1952, σ. 251-313. Ἀναστ. Μ. Γεωργοπαπαδάκου-Ἡ ἀδελφοποιΐα εἰς τὴν Μάνην, εἰς περιοδ. Λαογραφία, Θεσσαλονίκη ΙΓ' (1951), σ. 28-32. Πρβλ. καὶ Κ. Μ. Ράλλη, Περὶ ἀδελφοποιΐας, Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1906-7, σ. 293 κ. ἑξ. (καὶ αὐτοτελῶς, Ἀθῆναι 1908). Βλ. καὶ μικρὴ ἔμμετρη περιγραφὴ ἀδελφοποιΐας (μὲ τὸν παπᾶ καὶ τὴ σταυραδελφή, σὲ πρόσφατα σχετικῶς χρόνια), στὸ βιβλίο Δ. Λ. Τσιτσιπῆ, Ἀδελφοποιτοὶ τοῦ Παρνασσοῦ, Ἀθῆναι 1953, σ. 18-25.

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Ἀδελφοποιτός. Βλ. Ἀδελφοποιΐα.

Ἀδελφός. (Ο'). Πλὴν τῆς κυριολεκτικῆς ἐννοίας της, ἡ λέξις ἔχει πολλὰς ἄλλας ἐννοίας, δηλοῦσα: 1) Τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν, Β' Βασ. ιγ' 12. 2) Σύζυγον, Τωβ. ζ' 11. 3) Γαμβρὸν Τωβ. ι' 12. 4) Τοὺς ἀπογόνους τοῦ ἀδελφοῦ, Γέν. ιστ' 12. 5) Ἀνεψιόν, Γέν. ιγ', 8, κ. ἀλ. 6) Ἀνθρώπους στενοῦ οἰκογενειακοῦ ἢ συγγενειακοῦ περιβάλλοντος, Γέν. λα' 23-46. 7) Τοὺς συγχωριανούς, συμπολίτας, Γέν. ιθ' 7. 8) Εὐρεῖαν συγγένειαν αἵματος, Κριτ. θ' 5, 18. 9) Ἀνθρώπους τῆς αὐτῆς φυλῆς, Ἔξ. β', 11 δ', 18, 22, 25. 10) Λαοὺς συγγενεῖς μεταξύ των, Ἀριθμ. κ' 14, Α' Μακ. ιβ' 6. 11) Τὸν φίλον, Β' Βασ. α' 26.· 12) Πάντα ἄνθρωπον πλησίον, Γέν. θ' 5, Ἠσ. γ' 6. 13) Οἱονδήποτε ἄγνωστον ἄνθρωπον, Γέν. κθ' 4. 14) Πνευματικὴν συγγένειαν εἰς δήλωσιν φιλικῶν αἰσθημάτων καὶ διαθέσεων, Γ' Βασ. κα' 32-33, Ἠσ. ξστ' 5. 15) Τὸν ὁμοεθνῆ καὶ ὁμόπιστον, Ἔξ. β' 11, Λευΐτ. κε' 25, Δευτερ. ιζ' 15.

ΙΩΗΛ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀδελφοσύνη. Ὁ χριστιανισμὸς εὐρύνει τὴν ἔννοιάν τῆς ἀδελφοσύνης, ἐφ' ὅσον οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἐφ' ὅσον πάντες οἱ ἄνθρωποι, ὡς τέκνα τοῦ Οὐρανίου Πατρός, εἴμεθα ἀδελφοί. Ἀδελφοὶ Χριστοῦ καὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ ἀπεκαλοῦντο καὶ οἱ Ἀπόστολοι. Δι' ὃ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος γράφει: «Ἀδελφοὶ γὰρ οὐδαμόθεν ἐγενόμεθα, ἀλλ' ἢ ὑπὸ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίας» (Ὁμιλία εἰς τὸ χωρίον «ἀδελφοί,

γνωρίζω ὑμῖν τὸ εὐαγγέλιον...». PG 61, 321-332). Ἀλλὰ καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς παρατηρεῖ: «Ἀδελφὸς οὐ μόνον ὁ ἐκ τῶν αὐτῶν φὺς γονέων, ἀλλὰ καὶ ὃς ἂν ὁμόφιλος ᾖ, ὁμογνώμων τε καὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου κεκοινωνηκὼς (PG 8, 1024, 2ος Λόγος Στρωμ.). Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος συνιστᾶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἀδελφότητα καὶ τοῦτο οὐ μόνον ὑπὸ θετικὴν ἔποψιν, ἀλλὰ καὶ ἀρνητικῶς, ἤτοι πρὸς ἄμυναν καὶ ὑπεράσπισιν ἡμῶν αὐτῶν: «Ἀντίστητε τῷ ἀντιδίκῳ ὑμῶν διαβόλῳ, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι» (Α´ Πέτρ. β´ 17). Πάντως, εἰς τοὺς Πατέρας τονίζεται ἡ ἀδελφότης, ἐφ᾽ ὅσον εἴμεθα υἱοὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ καὶ ἑνὸς Διδασκάλου μαθηταὶ (πρβλ. Κλήμεντος Ἀλεξ. 9, 145-148 καὶ 196, Στρωματέων Λόγος Ε´). Ὡς συνεκτικὸν κρῖκον τῆς ἀδελφοσύνης Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης δέχεται τὴν ταπείνωσιν, γράφων τὰ ἑξῆς: «Δύο ποτὲ ἀδελφῶν πιστῶν καὶ φίλων ἀρίστων καὶ εἰς ἀρετὴν ἁμιλλωμένων, κριτὴν με ἑλομένων, καὶ ὅρκῳ στέρξειν τὰ κριθησόμενα ἰσχυρισαμένων, ἐκεῖνον ἐψηφισάμην κρείττονα εἶναι, ὃς ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἰσάμιλλος ὢν ἐν τῇ ταπεινοφροσύνῃ πλεονεκτεῖ (Ἰσιδ. Πηλ. Ἐπιστολὴ 391η, ὅτι ἐν ἁμίλλαις πονηραῖς ὁ ταπεινοφρονῶν πλεονεκτεῖ, PG 78, 1540).

ΣΠΥΡ. Ν. ΑΒΟΥΡΗΣ

Ἀδελφότης. (Κ. Διαθήκη). Τὸ σύνολον τῶν ἀδελφῶν, ἤτοι τῶν οἰκείων τῆς πίστεως, τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, Α´ Πέτρ. β´ 17, ε´ 9.

Γ. Α. Γ.

Ἀδελφότης. Οὕτως ὀνομάζεται σύλλογος λαϊκῶν ἢ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνεργοῦντες ἀπὸ κοινοῦ, ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης, ἐπιδιώκουν σκοποὺς φιλανθρωπικοὺς ἢ ψυχικῆς ἐποικοδομῆς τοῦ λαοῦ, ἐπικουροῦντες τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ λέξις αὕτη ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὴν Α´ ἐπιστολὴν τοῦ Πέτρου (β´ 17 καὶ ε´ 9), ἔνθα διὰ τῆς λέξεως ἀδελφότης χαρακτηρίζεται ἡ κοινότης τῶν ὁμοψύχως εἰς Χριστὸν πιστευόντων, οἵτινες μεταξύ των λογίζονται «ἀδελφοί». Πρώτη χριστιανικὴ ἀδελφότης, ὡς συλλογικὴ ὀργάνωσις ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας, ὑποκειμένη δὲ τῷ ἐπισκόπῳ, ἀπαντᾶται ὁ σύνδεσμος τῶν λεγομένων «παραβόλων», «παραβολάνων» ἢ «παραβολανῶν». Ἡ ἀδελφότης αὕτη ἱδρύθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔργον της δὲ ἦτο ἡ περίθαλψις τῶν ἀσθενούντων χριστιανῶν, ἰδίᾳ ἐκ λοιμωδῶν νόσων, διὸ τὰ μέλη της μὲ αὐτοθυσίαν εἰς κίνδυνον «παρενέβαλλον τὴν ψυχήν», ἐκτελοῦντα συνάμα χρέη νεκροθαπτῶν, ἀνελάμβανον δὲ οἱανδήποτε ἄλλην σοβαρὰν ἐργασίαν (Collect. Const. Eccles. I 3, 18, Cod. Theod. XVI 2, 42, 43, Cod. Just I. A. 3, 18). Οἱ παραβολάνοι ἦσαν θαρραλέα καὶ μαχητικὰ στοιχεῖα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐλάμβανον μέρος μετὰ φανατισμοῦ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς διαμάχας. Κατὰ τὸ 415, ἐπὶ πατριάρχου Κυρίλλου, μετέσχον οὗτοι τῶν ὀχλοκρατικῶν ταραχῶν, αἵτινες κατέληξαν εἰς τὸν φόνον τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσόφου Ὑπατίας. Ὁ ἀριθμός των ἦτο διὰ νόμου καθωρισμένος εἰς 600, ἀναπληρουμένων τῶν ἀποβιούντων. Ἑτέρα ἀδελφότης ὀνομαζομένη «ἀσκητήριον» ἀναφέρεται ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Δ´ αἰῶνα. Ἔργον της ἦτο ἡ χριστιανικὴ κήδευσις καὶ ταφὴ τῶν ἀποθνησκόντων. Αὕτη ἐπεχορηγεῖτο ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ηὔξησε τὴν ἐπιχορήγησιν εἰς 70 χρυσᾶ νομίσματα ἐτησίως, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐπεκύρωσε τὴν ἐπιχορήγησιν ταύτην διὰ τῆς νθ´ Νεαρᾶς. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου συνέστησαν καὶ ἄλλαι ἀδελφότητες, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς χριστιανικῆς δραστηριότητος ἐπεδίδοντο εἰς διάφορα ἔργα φιλανθρωπίας, ἐπιμελούμεναι τῆς φιλοξενίας τῶν ξένων εἰς τὰ ἀνεγερθέντα πρὸς τοῦτο ξενοδοχεῖα, τῆς περιθάλψεως τῶν ἀσθενῶν εἰς τὰ νοσοκομεῖα, τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀνατροφῆς τῶν βρεφῶν καὶ ὀρφανῶν εἰς τὰ βρεφοκομεῖα καὶ ὀρφανοτροφεῖα, τῆς συντηρήσεως τῶν πτωχῶν καὶ γερόντων εἰς τὰ πτωχοκομεῖα καὶ γεροντοκομεῖα. Ἄλλαι δὲ ἀδελφότητες ἀνέλαβον τομεῖς δράσεως εἰς τὸν καθαρῶς πνευματικὸν τομέα, ἤτοι τὴν ἱεραποστολὴν εἰς διαφόρους λαούς, τὴν ἄμυναν κατὰ τῶν αἱρέσεων κ.λ.π.

Τὰ μέλη τῶν ἀδελφοτήτων διακρίνονται τῶν μοναχῶν, διότι α) δὲν διάγουν, κατὰ κανόνα, κοινὸν βίον, β) κατὰ τὴν εἰς τὴν ἀδελφότητα εἰσδοχήν των, δὲν κάμνουν ἱερὰς ὑποσχέσεις ὡς οἱ μοναχοί, οἵτινες διὰ νὰ γίνουν δεκτοὶ εἰς μονήν, ἀπαιτεῖται ὅπως ὑποσχεθοῦν ὅτι θὰ τηρήσουν τὰς τρεῖς μοναχικὰς ἀρετὰς (ἀκτημοσύνην, ὑπακοὴν καὶ παρθενίαν), γ) εἶναι ἐλευθέρα ἡ ἔξοδος των ἐκ τῆς ἀδελφότητος ὁποτεδήποτε θελήσουν τοῦτο καὶ δ) δὲν ἐξαναγκάζονται ὅπως ἐκτελέσουν τὰ καθήκοντά των, δύναται ὅμως ἡ ἀδελφότης, βάσει τοῦ κανονισμοῦ της, ν᾽ ἀποβάλῃ τὰ μὴ ἐκπληροῦντα τὰ καθήκοντά των μέλη της.

Νῦν αἱ χριστιανικαὶ ἀδελφότητες, ἵνα ὑφίστανται νομίμως καὶ ἔχουν νομικὴν προσωπικότητα, δέον νὰ συσταθοῦν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ σωματείου, κατὰ τὰς διατάξεις τῆς περὶ σωματείων Νομοθεσίας (Ν. 281/1914 καὶ Α. Ν. 2189/1940) καὶ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (ἄρθρα 78-107). Παρ᾽ ἡμῖν ὑπάρχουν πλεῖστα ἀνεγνωρισμένα θρησκευτικὰ σωματεῖα, ὀνομαζόμενα ἀδελφότητες, τὰ ὁποῖα ἐργάζονται κοινωφελῶς, διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ. Ἐκ τῶν γνωστοτέρων καὶ σπουδαιοτέρων ἀδελφοτήτων εἶναι ἡ Ἀδελφότης Θεολόγων «ἡ Ζωή», ἱδρυθεῖσα ἐν ἔτει 1911 ὑπὸ τοῦ ἀρχιμ. Εὐσεβίου Ματθιοπούλου καὶ ἡ ὑπὸ ἀποχωρησάντων ἐξ αὐτῆς μελῶν ἱδρυθεῖσα προσφάτως Ἀδελφότης Θεολόγων «ὁ Σωτήρ».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Νικοδ. Μίλας, Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδ. Ἀνατολ. Ἐκκλησίας, μετάφρ. Μελετ. Ἀποστολοπούλου, Ἀθῆναι 1906. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἐκδ. β´, Ἀθῆναι 1960.

ΓΕΩΡΓ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

(Ἐν Ρωσίᾳ). Ὑπὸ τὸν γενικὸν ὅρον «μπράτστβα», διὰ τῆς εὐλογίας τῶν κατὰ τόπους ἱεραρχῶν, ἤκμασαν ἰδίως ἐν τῇ δυτικῇ Ρωσίᾳ περὶ τὸν ΙΣΤ´ αἰῶνα ἐκκλησιαστικαὶ ἀδελφότητες, αἱ ὁποῖαι ἠκολούθησαν τὴν μέχρι τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος ἀναγομένην παράδοσιν ἐκκλησιαστικῶν ἀδελφοτήτων. Αὗται εἶχον ἀποκλειστικῶς τοπικὸν χαρακτῆρα καὶ περιελάμβανον ἐκτὸς τῆς ἀριστοκρατίας καὶ λοιπὰ μέλη τῆς κοινωνίας. Ἂν καὶ κατ᾽ ἀρχὰς ἐτήρησαν τὴν τακτικὴν τῶν ἐπαγγελματικῶν ἀδελφοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον εἴτε εἰς συνεργασίαν εἴτε εἰς ἀλληλοϋποστήριξιν ἢ βοήθειαν, εἶχον ὅμως κύριον σκοπὸν αὐτῶν τὸ ἔμπρακτον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα τοῦ ναοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκον, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἵδρυσιν σχολῶν, τὴν διαφώτισιν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ καὶ τὴν ἵδρυσιν τυπογραφείων πρὸς διάδοσιν ὀρθοδόξων βιβλίων. Αἱ πρῶται σχολαὶ αὐτῶν ἱδρύθησαν εἰς τὴν Βίλνην (1584) καὶ εἰς τὴν Λβὼφ (1585). Ἐπὶ πλέον, εἶχον ἱεραποστολικοὺς σκοποὺς καὶ διεφύλαττον σταθερῶς καὶ ἐπιμόνως τὴν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν πίστεως, ἀγωνιζόμεναι πρὸς καταπολέμησιν τῶν αἱρετικῶν καὶ σχισματικῶν, ὡς καὶ κατὰ τῶν πιέσεων τῆς ἐναντίον τῆς Ὀρθοδοξίας ἐνεργούσης Οὐνίας καὶ τοῦ Λουθηρανισμοῦ. Τοιουτοτρόπως, εἰς τὰς κρισιμωτέρας στιγμὰς τῆς Ὀρθοδοξίας, λόγῳ τῶν ἐπιδράσεων τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἀντιμεταρρυθμίσεως ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων τῆς δυτικῆς Ρωσίας, ἐνῷ οἱ ἱεράρχαι διὰ πολιτικοὺς λόγους ἠναγκάσθησαν νὰ κάμνουν συμβιβασμοὺς καὶ ἐκινδύνευσαν πλειστάκις ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Ἰησουϊτῶν νὰ προσκλίνουν εἰς τὴν Οὐνίαν, αἱ ἐν λόγῳ ἀδελφότητες ἀπετέλεσαν τὸ μόνον σταθερὸν κέντρον τῆς ἀντιστάσεως καὶ ἀπεδείχθησαν στῦλοι τῆς Ὀρθοδοξίας. Κατ᾽ αὐτὴν τὴν ἐποχήν, ἐσημειώθη ὁ μετασχηματισμὸς τῶν ἀδελφοτήτων, ὁ ὁποῖος ἐπραγματοποιήθη ἀνεπαισθήτως ἔνδοθεν, ὡς ἀπαίτησις τῆς νέας ζωῆς. Ἐν συνεχείᾳ, ἐγένετο ἡ τροποποίησις τοῦ κανονισμοῦ των, τοῦ ὁποίου κύριον σημεῖον ἦτο ἡ σωτηρία τῆς Ὀρθοδοξίας ἐκ τῆς ἀμελείας καὶ λιποψυχίας τῶν ἐπισκόπων. Ἡ ἀδελφότης τῆς Λβὼφ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1586, ὅτε διῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ ταξιδεύων πρὸς Μόσχαν, διὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Γεδεὼν ὑπέβαλεν εἰς αὐτὸν τὸν μεταρρυθμιστικόν της κανονισμὸν πρὸς ἐπικύρωσιν. Μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων σημείων τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ ὑπεγραμμίζετο ἡ τελεία ὑποταγὴ τῶν μελῶν τῆς ἀδελφότητος εἰς τὸν ἐπίσκοπον. Ὁμοίως ἐὰν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἔβλεπε ἢ ἤκουέ τις, ὅτι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ ἀδελφότητα οἱ λαϊκοὶ ἢ κληρικοὶ ἔζων παρανόμως, τότε ὑπεχρεοῦτο εἴτε γραπτῶς εἴτε προφορικῶς νὰ ὑπενθυμίζῃ τὸν ὀρθὸν βίον εἰς τοὺς ἐνόχους, ἐὰν δὲ ὁ ἔνοχος δὲν ἔδιδε σημασίαν εἰς τὰς παρατηρήσεις, τότε οἱ ἀδελφοὶ ἔφερον τὴν ὑπόθεσιν πρὸ τοῦ ἐπισκόπου. Ἐπὶ πλέον καὶ ὁ ἐπίσκοπος ὁ ἴδιος ἐὰν ἔπραττέ τι παρὰ τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων καὶ ἁγίων Πατέρων, τότε ὅλοι οἱ

ἀδελφοὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀντισταθοῦν ἐναντίον τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ ὡς «ἐχθροῦ τῆς ἀληθείας».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΠΞ, Β', σ. 1083-1107. Καρτασώφ, Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, Α', Παρίσιοι 1959, σ. 603 κ. ἑξ.

«Ἀδελφότης ἐν Χριστῷ». Περιοδικὴ ἐτησία ἔκδοσις (1892 - 1898), περιέχουσα κυρίως τὰ πεπραγμένα τῆς «ἐν Χριστῷ Ἀδελφότητος», τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο «ἡ ἠθική, διανοητικὴ καὶ ὑλικὴ βελτίωσις τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς καθειργμένων ἀδελφῶν». Πρόεδρος ἦτο ἡ βασίλισσα Ὄλγα, ἀντιπρόεδρος ἡ πριγκίπισσα Σοφία καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς βασιλίσσης ὁ θεολόγος Γ. Λαμπάκης.

Ν.Θ.Μ.

Ἀδεμάρ. Ὁ ἐκ Σαμπάν. Γάλλος μοναχὸς καὶ χρονογράφος (988 - 1034). Λίαν πεπαιδευμένος ἀνήρ, συνέγραψεν ἱστορικὰς πραγματείας, ὡς καὶ ὁμιλίας καὶ ποιήματα (PL 141, 9 - 124). Τινὰ τῶν ἔργων του παραμένουν ἀνέκδοτα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 301. LTK, I, σ. 144.

Ἀδεοδάτη. Παρθενομάρτυς, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς ἀθλήσασα (πιθανὸν τέλη Γ' ἢ ἀρχὰς Δ' αἰῶνος). Ἡ ἐπιτύμβιος στήλη της εὑρέθη τὸ 1825 εἰς τὴν κατακόμβην τοῦ Ἁγίου Κυριακοῦ, ἐν Ρώμῃ, ἔχουσα τὰς κάτωθι δύο ἐπιγραφάς:

ADEODATE	ET QUIESCIT
DIGNAE ET	HIC IN PACE
MERITAE	IVBENTE
VIRGINI	XTD EIVS

Τὸ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μάρτυρος, ἀπεδείκνυεν ὁ εὑρεθεὶς παρὰ τὴν στήλην αἱματοβαφὴς κύλιξ.

Ἀδεοδᾶτος. Νόθος υἱὸς τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, γεννηθεὶς ἐξ ἀγνώστου μητρὸς περὶ τὸ 372. Περὶ αὐτοῦ ὁ πατήρ του γράφει εἰς τὰς «Ἐξομολογήσεις» (IX 6), ὅτι ὑπῆρξε τέκνον ἁμαρτήματος, παρέχει δὲ εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν συγγραμμάτων του διαφόρους σχετικὰς πληροφορίας. Ὅτε ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἀνεγέννησε τὸν Αὐγουστῖνον, ὁ Ἀδεοδᾶτος ἐβαπτίσθη μετ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Ἀμβροσίου. Ἀπέθανε νεώτατος, πιθανὸν εἰς ἡλικίαν μόλις 17 ἐτῶν. Ἦτο προικισμένος μὲ ἐξαιρετικὴν ἀγχίνοιαν καὶ μετεῖχε σπουδαίως εἰς τὰς πνευματικάς, φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς συζητήσεις τοῦ πατρός του καὶ τῶν φίλων του, ὡς φαίνεται ἰδίως εἰς τὸν περίφημον διάλογον De Beata Vita.

Ἀδεοδᾶτος. Ὄνομα δύο παπῶν. Ὁ Α' διεδέχθη τὸν Βονιφάτιον Δ'. Κατὰ τὸν σύντομον χρόνον τῆς ἐξουσίας του, ἐπανακατέστησε τὸν κλῆρον εἰς τὰ προνόμια, τῶν ὁποίων οὗτος καὶ πρότερον ἀπήλαυε, πρὶν ἢ ὁ Γρηγόριος ὁ Μέγας καὶ ὁ Βονιφάτιος Δ' ἀφαιρέσουν αὐτὰ διὰ νὰ τὰ δώσουν εἰς τοὺς μοναχούς. Προσέθεσεν εἰς τὴν κανονικὴν προσευχὴν τῶν ἱερέων μίαν δευτέραν missa (βραδυνὴ ἀκολουθία). Ἀπέθανε τὴν 8ην Νοεμβρίου 618, ἀναγνωρισθεὶς ὡς ἅγιος.

Ὁ Β' ἦτο μοναχὸς κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἐράσμου, διεδέχθη δὲ εἰς τὸν παπικὸν θρόνον τὸν Βιταλιανὸν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 672 (11 Ἀπριλίου) καὶ 676 (16 Ἰουνίου). Παρὰ τὰς δοθείσας ἀφορμάς, οὐδὲν ἄξιον λόγου ἔπραξεν ὡς θεολόγος καὶ διανοούμενος. Ζήτημα προεκλήθη διὰ τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς ἁγίου. Οὕτως, ὁ μὲν L. De Mas Latrie τὸν συμπεριέλαβεν εἰς τὸ ἑορτολόγιον τῶν ἁγίων τῆς 26ης Ἰουνίου, οἱ δὲ Βολλανδισταὶ φαίνεται ὅτι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν καταγραφὴν αὐτήν, τουλάχιστον ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν παρατήρησίν των «sed nullum, ibi cultum habens». Τὸ ὄνομά του δὲν εὑρίσκεται καταχωρισμένον εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του δίπτυχα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν ἄποψιν, ὅτι δὲν ηὐνόησεν τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀναφυόμενον μονοθελητισμόν. Ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, σῴζονται μέχρις ἡμῶν δύο ἐπιστολαί, προνόμια πρὸς τιμὴν τῶν Μονῶν Ἁγίου Μαρτίνου εἰς Τοὺρ καὶ Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου εἰς Καντέρμπορυ τῆς Ἀγγλίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Α' Liber Pontificalis, éd. Duchesne, I, σ. 319. Fliche καὶ Martin, Histoire de l' Eglise, 1947, V, σ. 394. E. Caspar, Geschichte des Papsttums, II, 1933, σ. 517, 520, 523. Β' Liber Pontificalis, éd. Duchesne, I, σ. 346. Fliche-Martin, Histoire de l' Eglise, V, Paris, 1947, σ. 404. L. de Mas Latrie, Trésor de chronologie, Paris 1899, σ. 668-1049. DTC, I, 1903, σ. 394-395. E. Caspar, Geschichte des Papsttums. DHGE I, σ. 542. LTK, I, 1957, σ. 144, II, 1933, σ. 587.

ΑΜΑΛΙΑ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ

Ἀδερφοχτοί. Ὀνομασία ἀπαντῶσα εἰς Κρήτην καὶ ἀποδιδομένη εἰς τοὺς ἀδελφοποιητούς. Οὗτοι ἀπετέλουν μικρὰ σώματα συντεταγμένα ὑπὸ φιλελευθέρων χριστιανῶν ἀνδρῶν, ἐπροστάτευον δὲ τοὺς ὁμοθρήσκους των ἐκ τῶν τουρκικῶν δεινῶν. Ὑπὸ τῶν Τούρκων ὠνομάζοντο χαΐνηδες, ὑπὸ δὲ τῶν χριστιανῶν καὶ ἀντάρται ἢ νυκτοπολεμισταί. Οἱ συλλαμβανόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐθανατώνοντο κρεμώμενοι ἢ δι' ἀνασκολοπισμοῦ.

Κ. Χ.

Ἀδεῶς. (Ο'). Ἄνευ φόβου, δέους. Γ. Μακ. β' 32.

Ι. Γ.

Ἄδηλος. **(Κ. Διαθήκη).** Λουκ. ια' 44 = ἀφανής. Α' Κορ. ιδ' 8 = ἀσαφής, ἀκαθόριστος.

Γ. Α. Γ.

Ἀδηλότης. **(Κ. Διαθήκη).** Ἀβεβαιότης. Α' Τιμ. στ' 17, «πλούτου ἀδηλότης» = ἄδηλος (ἀβέβαιος) πλοῦτος.

Γ. Α. Γ.

Ἀδηλοφάγοι. Ἐκ τοῦ ἀνωνύμως γραφέντος λατινιστὶ ἔργου «Praedestinatius» (I 71) πληροφορούμεθα, ὅτι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα χριστιανοί τινες ἐδίδασκον, ὅτι ὁ πιστὸς ὀφείλει νὰ μὴ τρώγῃ ἐνώπιον ἄλλων ἀνθρώπων. Ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῶν ὀπαδῶν τῆς αἱρέσεως αὐτῆς (ἐκ τοῦ ἀδήλως ἐσθίειν). Ὡς βάσις τῆς θεωρίας αὐτῶν ἐχρησίμευε, παρερμηνευόμενον, τὸ χωρίον Γ' Βασ. ιγ' 8 - 9, ὁ ἐπιδιωκόμενος δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο ἡ μίμησις τῶν Προφητῶν. Κατὰ πληροφορίας ἐκ τοῦ Φιλαστρίου (Haer. 86) καὶ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου (Haer. 71), οἱ Ἀδηλοφάγοι ὑπῆρξαν καὶ πνευματομάχοι αἱρετικοί, δεχόμενοι τὸ τρίτον Πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος ὡς κτίσμα τοῦ Πατρός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Praedestinatius, PL 53, 612. Φιλαστρίου, Κατὰ αἱρέσεων 86, PL 12, 1198. Αὐγουστίνου, Κατὰ αἱρέσεων 71, PL 42, 44. DHGE, I, σ. 530. LTK, I, 1957, σ. 143.

Α. Σ.

Ἀδήλως. **(Κ. Διαθήκη).** Ἄνευ βεβαιότητος: Α' Κορ. θ' 26: «οὕτω τρέχω ὡς οὐκ ἀδήλως» = οὐχὶ εἰς τὸ ἄγνωστον, ἄνευ σκοποῦ.

Γ. Α. Γ.

Ἅδης. **(Ἀρχαία Μυθολογία).** Ἐπικῶς Ἀΐδης καὶ Ἄϊς, (δωριστὶ Ἀΐδας), Ἀϊδωνεύς. Υἱὸς τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, ἀδελφὸς τοῦ Διός, τοῦ Ποσειδῶνος, τῆς Ἥρας, τῆς Ἑστίας καὶ τῆς Δήμητρος.

Ὁ Ἅδης θεὸς τοῦ κάτω κόσμου. Ὁ Ἅδης ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τῶν θεῶν κατὰ τῶν Τιτάνων, καθ' ἣν ἔφερε τὴν κυνέην (=περικεφαλαίαν ἐκ δέρματος κυνός), ἥτις καθίστα αὐτὸν ἀόρατον εἰς τοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν νίκην τῶν θεῶν. Εἰς τὴν γενομένην κατόπιν διὰ κλήρου διανομὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, ἔλαβεν ὡς μερίδιον τὸν κόσμον τοῦ πυκνοῦ σκότους (= ζόφον ἠερόεντα), τὸν κάτω κόσμον, ὅπου διαμένουν οἱ νεκροί, τῶν ὁποίων εἶναι βασιλεύς, ἐνῷ ὁ Ζεὺς τὸν ἀπέραντον οὐρανὸν (=οὐρανὸν εὐρύν), τὸ φῶς τοῦ ἐπάνω κόσμου, ὁ Ποσειδῶν τὴν φαιὰν θάλασσαν (πολιὴν ἅλα), ἡ δὲ γῆ καὶ ὁ Ὄλυμπος ἔμειναν κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς θεούς (Ὁμήρ. Ἰλ. Ο' 187 - 193). Τὸ ὄνομά του διήγειρεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὴν ἰδέαν τοῦ ἀοράτου τοῦ ὑπογείου κόσμου, τοῦ μυστηριώδους κάτω κόσμου. Ἐκεῖ ζῇ μόνος καὶ δὲν ἐξῆλθε παρὰ μόνον μίαν φορὰν πρὸς ἁρπαγὴν τῆς θυγατρὸς τῆς Δήμητρος Κόρης, τῆς καλουμένης ἐν τῷ Ἅδῃ Περσεφόνης, διὰ νὰ τὴν νυμφευθῇ καὶ νὰ τὴν καταστήσῃ συμβασίλισσάν του. Ἡ Δημήτηρ πληροφορηθεῖσα τὴν ὑπὸ τοῦ Ἅδου ἁρπαγὴν τῆς θυγατρός της Κόρης, λυπεῖται βαθύτατα καὶ καθιστᾷ τὴν γῆν ἄγονον. Ὁ Ζεὺς ἀνησυχεῖ διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ τὴν παρακαλεῖ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν γῆν νὰ παραγάγῃ καρπούς, ἀλλὰ ἐκείνη μένει ἀμετάπειστος. Ὁ Ζεὺς ὑποχωρεῖ καὶ μεταπείθει διὰ τοῦ Ἑρμοῦ τὸν Ἅδην νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἄνοδον τῆς Κόρης εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον. Ἐπειδὴ ὅμως αὕτη ἔφαγε «κόκκον ροιᾶς», ὑφίσταται τὸν νόμον τοῦ Διός, ἤτοι τὸν νόμον τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν ἐτησίων μεταλλαγῶν τῆς ζωῆς τῶν φυτῶν, καὶ κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διός, τὴν ὁποίαν ἀποδέχεται ἡ Δημήτηρ, θὰ μένῃ μετ' αὐτῆς τὰ δύο τρίτα τοῦ ἔτους, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἓν τρίτον μετὰ τοῦ συζύγου της Ἅδου εἰς τὸ βασίλειόν του. Τὸ τρίτον τοῦ ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Περσεφόνη εὑρίσκεται εἰς τὸν Ἅδην, συμβολίζει τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ σπόροι εὑρίσκον-

ται εἰς τὸν κόλπον τῆς γῆς, τὰ δύο τρίτα τὴν ἐποχὴν τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς καρποφορίας τῆς γῆς, ἡ δὲ ροιὰ τὴν γονιμότητα.

Ὡς θεὸς τῶν νεκρῶν, τοὺς ὁποίους δέχεται εἰς τὸ ὑποχθόνιον καὶ σκοτεινὸν βασίλειόν του, εἶναι ὁ ἀποκρουστικώτερος τῶν θεῶν καὶ ἐμπνέει τὸν τρόμον καὶ τὴν φρίκην. Εἶναι τερατώδης, ἄγριος, τρομερός, σκληρός, δύστροπος, ἀδάμαστος, ἀόρατος, ἀσυγκίνητος, σκυθρωπός, μισητός. Εἶναι «Ἀγεσίλαος» (= ἀρχηγὸς ἀναριθμήτου στρατιᾶς), Ζαγραῖος (=μέγας κυνηγός), βέβαιος πάντοτε διὰ τὴν λείαν του. Εἶναι ὁ ἄτεγκτος ποιμήν, ὅστις ὁδηγεῖ τὸ ποίμνιόν του, τοὺς ἀνθρώπους, εἰς τὸν δρόμον τοῦ θανάτου. Εἶναι ὁ ἀνηλεὴς τιμωρὸς τῶν ἀδίκων καὶ ἰδίως τῶν ἐπιόρκων, κανεὶς δὲ τοιοῦτος δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὴν τρομερὰν ἐκδίκησίν του. Εἶναι ὅ,τι περίπου ὁ Χάρος τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Ἔχει θρόνον ἀόρατον, ὅπου συμπαρακάθηται ἡ σύζυγός του Περσεφόνη. Πλησίον του εἶναι αἱ Κῆρες, μαῦραι θεότητες, πνεύματα τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐκδικήσεως, Μοῖραι φονικαί, αἵτινες θανατώνουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ στέλλουν τὰς ψυχάς των εἰς αὐτόν, τὰς ὁποίας ὁ Ἑρμῆς ὁδηγεῖ μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ ὑπογείου σκοτεινοῦ βασιλείου του. Πλησίον του εἶναι ὡσαύτως ἡ Ἄτη, ἡ θεὰ τῆς βλάβης καὶ τῆς παραπλανήσεως, ἡ Νέμεσις, ἥτις ἐκδικεῖται τοὺς ἀδικουμένους, αἱ Ἅρπυιαι, θεότητες ἁρπακτικαί, προμηθεύουσαι κατοίκους εἰς τὸν Ἅδην, αἱ Ἐρινύες, θυγατέρες τῆς νυκτός, γεννηθεῖσαι ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ οὐρανοῦ, τὸ ὁποῖον ἔπεσεν εἰς τοὺς κόλπους της, φύλακες τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἐκδικήτριαι τοῦ φόνου καὶ ἰδίως τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός. Πρὸς τιμήν του θυσιάζουν μόνον μαῦρα ζῶα, ἰδίως πρόβατα καὶ μόνον κατὰ τὴν νύκτα ἢ ἐντὸς χώρου σκοτεινοῦ. Ἐλατρεύετο ἰδίως εἰς τὴν Πύλον τῆς Ἠλείας, ὅπου εἶχε ναόν, ὅστις ἠνοίγετο ἅπαξ μόνον κατ' ἔτος, ἡ δὲ εἴσοδος ἐπετρέπετο εἰς ἕνα μόνον ἱερέα.

Ὁσάκις οἱ θνητοὶ θέλουν νὰ τὸν ἐπικαλεσθοῦν, κτυποῦν ἐπανειλημμένως τὴν γῆν μὲ τὴν παλάμην τῆς χειρὸς διὰ νὰ ἀκουσθοῦν ὑπ' αὐτοῦ (Ὁμήρ. Ἰλ. Ι' 568 - 569). Οἱ καλλιτέχναι συνήθως τὸν παριστάνουν καθήμενον ἐπὶ θρόνου μὲ κόμην μακρὰν πίπτουσαν ἐπὶ τοῦ μετώπου του· εἰς τὴν μίαν χεῖρα κρατεῖ τὸ σκῆπτρον, εἰς δὲ τὴν ἄλλην τὴν κλεῖδα τοῦ κάτω κόσμου, ἤτοι τὰ σύμβολά του· πλησίον τοῦ θρόνου του καὶ τῶν ποδῶν του ἔχει τὸν Κέρβερον· ἡ ὄψις του εἶναι σκυθρωπὴ καὶ σκοτεινή, ἡ δὲ ὅλη ἐμφάνισίς του ἐμπνέει τὸ δέος καὶ τὸ σέβας.

Ὁ Ἅδης, ὅμως, εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι πάντοτε ὁ θεός, ὅστις ἐμπνέει τὸν τρόμον καὶ τὴν φρίκην· θεωρεῖται συγχρόνως ὡς θεὸς τῆς γεωργικῆς ἀφθονίας ὡς κατοικῶν ἐντὸς τῆς γῆς, ἡ ὁποία παράγει τοὺς καρπούς, οἱ ὁποῖοι τρέφουν τοὺς ἀνθρώπους. Ὡς τοιοῦτος, εἶναι κάτοχος καὶ χορηγὸς ὅλων τῶν θησαυρῶν τῆς γῆς, ἤτοι τῶν καρπῶν καὶ τῶν μετάλλων, δηλαδὴ τοῦ πλούτου τῆς γῆς. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ταύτην, εἶναι θεὸς ἐνεργητικὸς καὶ ὠνομάσθη Πλούτων, ἤτοι θεὸς ὅστις διανέμει ἐπίγεια ἀγαθά. Ἡ μεταμόρφωσίς του αὐτὴ ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος εἰς τοὺς Ἀθηναίους τραγικοὺς καὶ προῆλθε πιθανῶς ἐκ τῶν σχέσεών του μετὰ τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς μητρός της Δήμητρος, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Ὡς Πλούτων, εἰκονίζεται συνηθέστατα παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Περσεφόνης καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα τὸ κέρας τῆς ἀφθονίας. Εἰς ἄλλας ἀπεικονίσεις, χειρίζεται μετὰ τῆς Δήμητρος τὴν δίκελλαν καὶ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα. Ὡς ἱερὰ φυτὰ ἔχει τὴν κυπάρισσον, ἥτις καὶ σήμερον διακοσμεῖ τὰ νεκροταφεῖα, καὶ τὸ πολύτριχον, ὡς ἱερὸν δὲ ἄνθος τὸν νάρκισσον.

Ὁ Ἅδης τόπος διαμονῆς τῶν νεκρῶν. Ἅδης καλεῖται ὡσαύτως καὶ τὸ βασίλειον τοῦ καταχθονίου τούτου θεοῦ, ἡ σκοτεινὴ καὶ φοβερὰ ὑπόγειος κατοικία του, ἡ αἰωνία φυλακὴ τῶν νεκρῶν, ὁ τόπος τῆς θλίψεως καὶ τῆς ἀπελπισίας, ὅστις διεγείρει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων τὴν ἀκατανίκητον ἰδέαν τοῦ θανάτου. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ὁ θάνατος ἦτο ἡ εἴσοδος ἢ ἡ κάθοδος τῶν νεκρῶν εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Ἅδου, τὸ ὁποῖον κατὰ μὲν τὴν Ἰλιάδα εὑρίσκεται εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς καὶ περικαλύπτεται ὑπὸ σκότους πυκνοῦ καὶ φοβεροῦ (Ε' 61-65), κατὰ δὲ τὴν Ὀδύσσειαν πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ, εἰς τὴν ἀπωτάτην δύσιν, εἰς χώραν, ἥτις δὲν φωτίζεται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, καλυπτομένην ὑπὸ νεφῶν καὶ ὁμίχλης, ἄγονον, ὅπου τὰ πάντα εἶναι θλιβερὰ καὶ πένθιμα. Ἐκεῖ κατοικοῦν οἱ Κιμμέριοι, βυθισμένοι πάντοτε εἰς τὸ πυκνὸν σκότος (Κ' 508-515 καὶ Λ' 14-19). Ἐκ τῶν δύο τούτων παραδόσεων, ἡ μὲν τῆς Ὀδυσσείας ἐξηλείφθη σὺν τῷ χρόνῳ, ἡ δὲ τῆς Ἰλιάδος, ἦτο δημοφιλεστέρα καὶ διετηρήθη. Κατ' αὐτήν, ὁ Ἅδης εὑρίσκεται πλησίον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κατοικουμένης γῆς, ἥτις χωρίζεται ἀπὸ τῆς τῶν ζώντων διὰ φοβερῶν ποταμῶν, ὡς ἡ Στὺξ (νῦν Μαῦρο Νερό), εἰς τὸ ὕδωρ τῆς ὁποίας ὡρκίζοντο καὶ οἱ θεοὶ μὲ τρόμον (Ἰλ. Ο' 36-38), ὁ Ἀχέρων (=ὁ τοῦ ἄχους, τῆς θλίψεως) ὁ Πυριφλεγέθων (=ὁ τοῦ πυρός), ὁ Κωκυτὸς (=ὁ τῶν θρήνων καὶ τῶν στεναγμῶν) (Ὀδύσ. Κ' 513–514), ὑπὸ δὲ τῶν μεταγενεστέρων (Λουκιανοῦ Νεκρ. Διάλ. 23) προσετέθη καὶ ἡ Λήθη (=ὁ τῆς λησμοσύνης). Οἱ ποταμοὶ οὗτοι συμβολίζουν τὰ βάσανα, τὰ ὁποῖα δοκιμάζουν αἱ ψυχαὶ εἰς τὸν Ἅδην.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν μόνιμον αὐτὴν κατοικίαν τῶν νεκρῶν ἦτο μεγάλη καὶ διαρκῶς ἀνοικτὴ διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰσερχομένων, ἀλλ' ἑρμητικῶς καὶ ἀσπλάγχνως κλειστὴ διὰ τοὺς εἰσελθόντας ἅπαξ ἐντὸς αὐτῆς, διότι τὴν ἐφύλασσεν ἀγρύπνως ὁ Κέρβερος, κύων μὲ τρεῖς κεφαλάς, οὐρὰν δράκοντος καὶ κεφαλὰς δρακόντων εἰς τὴν ράχιν. Οἱ νεκροὶ ἔφθανον εἰς αὐτὴν ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ, ὅπου παρεδίδοντο εἰς τὸν Χάρωνα, ὅστις τοὺς διεβίβαζε διὰ τῆς λέμβου του εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην τῶν ποταμῶν, ὅπου ἦτο ἡ αἰωνία κατοικία των, μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ ὁ Ἀσφοδελὸς Λειμών, λαμβάνων παρ' ἑνὸς ἑκάστου ὡς πορθμεῖα ἕνα ὀβολόν, τὸν ὁποῖον οἱ οἰκεῖοι των ἔθετον εἰς τὸ στόμα των, ὅταν ἐνεταφιάζοντο. Ποίαν ζωὴν διῆγον εἰς τὸν Ἅδην οἱ νεκροί, δὲν γνωρίζομεν. Οἱ ἀρχαῖοι, ὅμως, ἐπίστευον, ὅτι ἔζων ζωὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσέφερον εἰς αὐτοὺς διαφόρους προσφορὰς (χοάς).

Ὁ Ἅδης, ὡς μέγας τιμωρὸς τῶν ποικίλων ἀδικημάτων τῶν ἀνθρώπων, τὰ ὁποῖα διεπράχθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, ὑποβοηθεῖται εἰς τὰ καθήκοντά του ταῦτα ὑπὸ ἑνὸς δικαστηρίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ μυθικοὺς ἡγεμόνας ἐξακουστοὺς διὰ τὴν δικαιοσύνην, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετάς των. Εἶναι ὁ ἥρως τῆς Κρήτης Μίνως, υἱὸς τοῦ Διός, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ραδάμανθυς καὶ ὁ Αἰακός, Υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Αἰγίνης, εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθη ἀργότερον καὶ ὁ Τριπτόλεμος ὑπὸ τοῦ δόγματος τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Ἡ πίστις, ὅμως, εἰς τὸ δικαστήριον τοῦτο καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν Μυστηρίων, ἡ ὁποία ὑπέσχετο εἰς μὲν τοὺς μεμυημένους καὶ τοὺς εὐσεβεῖς τὴν εὐτυχίαν, εἰς δὲ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ τοὺς ἐνόχους τὴν τιμωρίαν, ὡδήγησε κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τῶν κακῶν. Μετὰ τὴν δίκην, οἱ μὲν ἔνοχοι καὶ ἀσεβεῖς ὡδηγοῦντο εἰς τὸν σκοτεινὸν Τάρταρον, ἤτοι τὸν τόπον τοῦ σκότους, τῶν βασάνων καὶ τῆς τιμωρίας τῶν μεγάλων ἐνόχων, ὅστις εὑρίσκετο εἰς τὰ ἔσχατα βάθη τῆς γῆς, οἱ δὲ ἐκλεκτοὶ καὶ εὐσεβεῖς εἰς τὰ Ἠλύσια Πεδία ἢ τὰς Νήσους τῶν Μακάρων, ἤτοι τὸν τόπον τοῦ φωτός, τῆς εὐτυχίας καὶ τῶν ἀπολαύσεων, ὅστις εὑρίσκεται εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς. Εἰς τὸν Τάρταρον ἐρρίφθησαν οἱ Τιτᾶνες, διότι ἐπανεστάτησαν κατὰ τῶν θεῶν (Ἰλ. Θ' 479-481, Ξ' 279, Ἡσιόδ. Θεογ. 716). Εἰς αὐτὸν ἐπίσης τιμωροῦνται ὁ γίγας Τιτυός, διότι ἐπεχείρησε νὰ βιάσῃ τὴν Λητώ, ὁ Τάνταλος, διότι ἔκλεψε τὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν τῶν θεῶν διὰ νὰ τὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Σίσυφος, διότι ἐτόλμησε νὰ προσβάλῃ τὴν Ἥραν, ὁ Ἰξίων, διότι ἐπεθύμησεν ἐρωτικῶς καὶ κατεδίωξε τὴν Ἥραν, αἱ Δαναΐδες, διότι ἐφόνευσαν τοὺς ἄνδρας των (Ὀδύσ. Λ' 576-600, Πινδ. Ὀλυμπ., Ι 55-66 [88-104], ΙΙ 21-44 [39-82]). Ἡ πίστις εἰς τὰς τιμωρίας αὐτὰς τοῦ Ταρτάρου, ὡς ἀπειλὴ καὶ παράδειγμα διὰ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ τοὺς ἐνόχους, ἤσκει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὰ Ἠλύσια Πεδία ἢ τὰς Νήσους τῶν Μακάρων, ἤτοι τὸν τόπον τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἀθανασίας, μετέβαινον ἀρχικῶς μόνον τὰ τέκνα τῶν θεῶν καὶ οἱ ἔνδοξοι ἥρωες. Ἀπὸ τοῦ Ε' ὅμως αἰῶνος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Μυστηρίων, ὁ τόπος οὗτος ἀνοίγεται καὶ εἰς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ τοὺς δικαίους (Ὀδύσ. Δ' 563-569, Ἡσιόδ. Ἐργ. Ἡμέρ. 171). Καὶ ὁ Βιργίλιος ἐπίσης παραδέχεται, ὅτι εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς μακαριότητος καὶ τῆς εὐδαιμονίας μεταβαίνουν ὅσοι γενικῶς ἔκαμνον ἀγαθοεργίας, ὅταν ἔζων εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον (Αἰνειάς, VI, 666-678).

Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ κατέλθουν

εἰς τὸν Ἅδην καὶ οἱ ζῶντες διὰ διαφόρων εἰσόδων, εἴς τινας ἐκ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον τὰ λεγόμενα νεκρομαντεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα διὰ τῶν Πυθιῶν ἠδύναντο νὰ ἐπικοινωνήσουν μετὰ τῶν νεκρῶν. Τοιαῦται δὲ εἴσοδοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ταίναρον τῆς Λακωνίας, εἰς τὴν Ἑρμιόνην τῆς Ἀργολίδος, εἰς τὸν Κολωνὸν τῆς Ἀττικῆς, εἰς τὴν Τροιζῆνα, εἰς τὴν Κορώνειαν, εἰς τὴν Θεσπρωτίδα, εἰς τὴν Ποντοηράκλειαν, εἰς τὴν Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας, εἰς τὴν Ἄορνον τῆς Καμπανίας καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη. Ἀναφέρεται δέ, ὅτι κατῆλθον εἰς τὸν Ἅδην ὁ Ἡρακλῆς διὰ νὰ ἀπαγάγῃ τὸν Κέρβερον, ὁ Ὀρφεὺς διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν Εὐρυδίκην, ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Πειρίθοος διὰ νὰ ἁρπάξουν τὴν Περσεφόνην. Ὁ Ὀδυσσεὺς πάλιν ἐπικαλεῖται τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν καὶ συνομιλεῖ μετ' αὐτῶν, χωρὶς ὅμως νὰ φθάσῃ, ὡς οἱ ἀνωτέρω, μέχρι τῶν ὑπογείων κατοικιῶν τῶν καταχθονίων θεῶν. Οὕτω δίδεται ἀφορμὴ εἰς τὴν ποιητικὴν φαντασίαν τῶν Ἑλλήνων νὰ δώσῃ θαυμασίας περιγραφὰς τοῦ κάτω κόσμου (Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Πίνδαρος).

Ὁ Ἅ δ η ς τ ῶ ν ἄ λ λ ω ν λ α ῶ ν. Ἀρχικῶς οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν ψυχολάτραι. Ἐπίστευον ὅτι αἱ ψυχαὶ (=manes) δὲν εἶναι ἐγκεκλεισμέναι ἐντὸς ὡρισμένου τόπου μέσα εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ὅτι κατοικοῦν ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, ἐντὸς ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ὄντων ἐμψύχων ἢ ἀψύχων, ὡς καὶ ὄπισθεν καὶ ὅλων ἀκόμη τῶν λέξεων τῆς γλώσσης. Ὅταν ὅμως ὑπέταξαν τὴν Ἑλλάδα, οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπεβλήθησαν καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐδέχθησαν τότε χωρὶς δυσκολίαν ὅλους τοὺς θρύλους, τὰς δοξασίας καὶ τὰς παραδόσεις περὶ αὐτῶν, ἡ δὲ μυθολογία των εἰς τὸ ἑξῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία μὲ ἐλαχίστας μόνον παραλλαγάς. Τόσον δὲ τελεία ὑπῆρξεν ἡ ἀφομοίωσις, ὥστε μόνον τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν ἤλλαξαν, διότι τὰ ἐξελατίνισαν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος ἰδιαίτερος περὶ αὐτῶν, ἑπομένως οὔτε περὶ τοῦ Ἅδου.

Ἐκ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας ἄλλοι μὲν ἐπίστευον εἰς τὴν μετεμψύχωσιν, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν νεκρανάστασιν, διὸ ἐθεώρουν τὸν Ἅδην ὡς τόπον προσωρινῆς διαμονῆς τῶν ψυχῶν. Οἱ λατρεύοντες τὸν Ζωροάστρην Πέρσαι καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι ἐπίστευον ὅτι ὑπῆρχον δύο τόποι διαμονῆς τῶν ψυχῶν, ὁ τῆς αἰωνίας εὐτυχίας καὶ μακαριότητος καὶ ὁ τῆς αἰωνίας δυστυχίας καὶ βασάνων. Ὁ Βραχμανισμὸς καὶ ὁ Βουδδισμὸς διδάσκουν, ὅτι ἡ ψυχὴ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ Νιρβάνα, δηλαδὴ τὴν αἰωνίαν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα, πρέπει νὰ περάσῃ ἀπὸ μίαν σειρὰν ἀτελευτήτων καὶ ἀπείρων μετεμψυχώσεων, ἐπιπόνων καὶ βασανιστικῶν, ἤτοι ἀπὸ ἕνα Ἅδην πλήρη φοβερῶν βασανιστηρίων καὶ φρικτῶν μαρτυρίων, ἀλλὰ προσωρινόν. Ὁ Κομφουκιανισμὸς καὶ ὁ Ταοϊσμὸς διδάσκουν, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον οἱ μὲν ἐνάρετοι καὶ ἀγαθοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν ὡς ἀγαθὰ πνεύματα ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ καὶ μάλιστα πέριξ τῶν τόπων εἰς τοὺς ὁποίους διέμενον, ὅταν ἔζων, οἱ δὲ κακοὶ τιμωροῦνται διὰ τῆς αἰωνίας λήθης. Οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευον, ὅτι αἱ ψυχαὶ μετὰ θάνατον μετέβαινον εἰς τὴν Ἀμεντὶ (=δύσιν), δηλαδὴ εἰς τὸν Ἅδην, ὅπου ἔζων ζωὴν αἰωνίαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ θεοῦ τῶν νεκρῶν Ὀσίριδος. Προηγουμένως, ὅμως, ἐνεφανίζοντο ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ Ὀσίριδος, εἰς τὴν «Αἴθουσαν τῆς Ἀληθείας», ὅπου ἀπελογοῦντο καὶ αἱ μὲν ἀγαθαὶ ἠθωοῦντο καὶ μετέβαινον εἰς τὰς μονὰς τῶν μακάρων, αἱ δὲ ἀναλήθεις καὶ κακαὶ κατεδικάζοντο εἰς ἀνάλογον σειρὰν βασανιστικῶν μετεμψυχώσεων. Γενικῶς, ἐπίστευον, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ζῇ μόνον, ἐὰν διατηρῆται καὶ τὸ σῶμα τῶν νεκρῶν, διὸ καὶ ἐταρίχευον τοὺς νεκρούς. Οἱ Σκανδιναυοὶ καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐπίστευον ὅτι ὑπῆρχον ἐννέα τόποι, ὅπου μετέβαινον αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ζωῆς των. Οἱ ἡρωϊκῶς φονευόμενοι εἰς τὴν μάχην μετέβαινον εἰς τὴν Βαλχάλλα (=Walhalla= τόπος τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων), ἥτις ἦτο τὸ μεγαλοπρεπέστατον ἀνάκτορον, εὑρισκόμενον ἐντὸς τοῦ παραδείσου Ἄσγκαρδ, ὅπου συνηθροίζοντο καὶ οἱ θεοὶ περὶ τὸν Ὄντιν (=Odin), τὸν ἀνώτατον θεόν των. Οἱ κακοῦργοι καὶ αἱ μάγισσαι μετέβαινον εἰς τὸν ἔνατον τόπον, ὅστις ἦτο καὶ ὁ τρομερώτατος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. R o b e r t - P r e l l e r, Griechische Mythologie, δ' ἐκδ., I - VI, Berlin, 1887-1926. T h e m. S o p h o u l i s, Hades in der Antiken Kunst, Würzburg 1884. P a u l y - W i s s o w a, ἐν λ. Inferi, IX μ. 2, Stuttgart 1894, σ. 1541-1543. ERE, ἐν λ. Descent to Hades (Ethnic), IV, Edinburgh 1911, σ. 648a-654a.

ΒΑΣ. Ι. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ

(Π. Διαθήκη). Οὕτως ἀποδίδεται ἐν τῇ ἑλληνικῇ Π. Διαθήκῃ (Ο)' τὸ ἑβραϊκὸν Scheol, ὅπερ κατὰ μίαν ἐτυμολογίαν σημαίνει ἄντρον, βάραθρον, ἄβυσσον καὶ καθ' ἑτέραν δηλοῖ τὸν τόπον ἐπερωτήσεως (ὑπὸ τοῦ Θεοῦ) καὶ εὐθύνης. Ὁ τόπος οὗτος, θεωρούμενος ὡς ἡ ἄκρα ἀντίθεσις τοῦ οὐρανοῦ, παρίσταται ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ὡς εὑρισκόμενος εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς γῆς (Ψαλμ. ξβ' 10) καὶ δὴ κάτωθεν τῆς ὑπ' αὐτὴν ὑπαρχούσης ἀβύσσου (Ἰὼβ κστ' 5, λη' 16), ὅπου κατέρχονται καὶ διαμένουν μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱονεὶ ὡς σκιαὶ (Rephaim, πρβ. Ψαλμ. πζ' 11, Παροιμ. β' 18, Ἠσ. ιδ' 9 κ.λ.π), ἀνεπιστρεπτεὶ κατὰ τὰς παλαιοτέρας τουλάχιστον ἀντιλήψεις

Ο ΑΔΗΣ. Ψηφιδωτὸν Μονῆς Δαφνίου. Τέλη ΙΑ' αἰῶνος.

τῆς Π. Διαθήκης, ἂν καὶ ὁ Θεὸς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀνάγῃ νεκροὺς ἐκ τοῦ Ἅδου (Α' Βασ. β' 6, Τωβ. ιγ' 2). Ἐκτὸς δὲ τῆς θαυμαστῆς ἀναζωογονήσεως νεκρῶν (Γ. Βασ. ιζ' 20 κ.ἑξ., Δ' Βασ. δ' 20 κ.ἑξ., ιγ' 21), μνημονεύεται καὶ μετάστασις παρὰ τοῦ Θεοῦ προσώπων εὐαρεστησάντων εἰς αὐτὸν καὶ ἀναληφθέντων ὑπ' αὐτοῦ, οἷα ἦσαν ὁ Ἐνὼχ (Γέν. ε' 22-24, Σοφ. Σειρ. μδ' 16) καὶ ὁ Ἠλίας (Δ' Βασ. β' 3-12, Α' Μακκ. β' 58). Ἐνιαχοῦ γίνεται λόγος περὶ πυλῶν καὶ κλειδῶν τοῦ Ἅδου (Ἰὼβ ιβ' 14). Αἱ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν ἐν τῷ Ἅδῃ παλαιότεραι παραστάσεις τῆς Π. Διαθήκης εἶναι συγκεχυμέναι πως καὶ ἀσαφεῖς, γίνονται δὲ σαφέστεραι κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ, σὺν τῇ προόδῳ τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ ἐμφανίζονται συγκλίνουσαι πρὸς τὰς σχετικὰς παραστάσεις τῆς Κ. Διαθήκης. Θλιβερωτέρα παρίσταται ἡ θέσις τῶν νεκρῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἰὼβ (μάλιστα ἐν ι' 21 κ.ἑξ.), ἥτις παράστασις δὲν φαίνεται ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Καθ' ὅλου ὅμως εἰπεῖν, εἰς τὰς παλαιὰς παραστάσεις ὁ Ἅδης ἐμφανίζεται ὡς ὁ τόπος ὅπου διαμένουν πλούσιοι καὶ πτωχοί, δυνατοὶ καὶ ἀδύνατοι, κύριοι καὶ δοῦλοι, δίκαιοι καὶ ἁμαρτωλοὶ (Ψαλμ. πη' 49, Ἰὼβ γ' 13 κ. ἑξ.), ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ τόπος τῆς ἀπραγμοσύνης καὶ τῆς λήθης καὶ τῆς σιγῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως δοξολογίας τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἐλλείψεως χαρᾶς (Ψαλμ. στ' 6, Ἐκκλησ. θ' 5 κ.ἑξ., Ψαλμ. πζ' 13, Βαρούχ. β' 17, Σοφ. Σειρ. ιδ' 11 κ. ἑξ.). Ἐνιαχοῦ πάλιν τῆς Π. Διαθήκης οἱ νεκροὶ παρίστανται ὡς ἔχοντες ἐν τῷ Ἅδῃ συνείδησιν καὶ ὡς ἐπικοινωνοῦντες πρὸς ἀλλήλους (Γέν. λζ' 35, Ἠσ. ιδ' 9 κ. ἑξ., Ἰεζ. λβ' 21). Πάντως ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν καὶ ἐν τῷ Ἅδῃ, ὅπου ἐπίσης ἐπεκτείνεται ἡ ἐξουσία αὐτοῦ. Κλασσικὸν σχετικὸν χωρίον εἶναι τὸ τοῦ ψαλμ. ρλη' 8 «ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἅδην, πάρει». Πρβλ. καὶ Ἀμὼς θ' 2, Ἠσ. γ' 11. Ἡ δὲ τύχη τῶν νεκρῶν εἶναι διάφορος, ἀναλόγως πρὸς τὴν βιοτήν των ἐπὶ γῆς καὶ συμφώνως πρὸς τὴν πίστιν περὶ θείας δικαίας ἀνταποδόσεως, μὴ περιοριζομένης ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ, πρὸς πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς ἁρμονίας μεταξὺ εὐσεβείας καὶ μακαριότητος (Ψαλμ. θ' 18, λ' 18, Παρ. ιε' 24, ιστ' 24, Ἠσ. νζ' 2 κ.λ.π.). Δὲν ἐλλείπει δ' ἔστιν ὅτε καὶ ἡ ἀβεβαιότης, ὡς ἐν Ἐκκλησ. γ' 21. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως προϊόντι δημιουργεῖται μείζων σαφήνεια καὶ σταθερωτέρα βεβαιότης, ἰδίᾳ διὰ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῆς πίστεως περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, μάλιστα ἀπὸ τοῦ Ἠσαΐου καὶ ἐφεξῆς (Ἠσ. κστ' 19, νβ' 13, 14, Ἰεζ. κστ' 14 κ. ἑξ., Δαν. ιβ' 2 κ. ἑξ., Β' Μακκ. γ' 9) ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς πίστεως ἀφ' ἑνὸς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, διαλαμπούσης μὲν

ἐν τῇ Σοφίᾳ Σολομῶντος, ὑπαρχούσης ὅμως ἐν σπέρματι ἤδη ἐν τοῖς παλαιοτέροις βιβλίοις τῆς Π. Διαθήκης, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀποκατάστασιν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν θρίαμβον τῶν δικαίων (Ψαλμ. οβ' 1 κ.ἑξ., Σοφ. Σολ. α' 13 κ. ἑξ., β' 1 κ. ἑξ., γ' 1 κ. ἑξ., δ' 1 κ. ἑξ., ε' 1 κ. ἑξ.). Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἔστιν ὅτε παρίστανται οἱ τεθνεῶτες δίκαιοι ὡς μεσιτεύοντες ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ γῇ (Β' Μακκ. ιε' 12-16). Οἱ ἰσχυρισμοὶ θρησκειολόγων τινῶν καὶ θρησκειολογούντων θεολόγων περὶ ἐπιδράσεως αἰγυπτιακῶν καὶ περσικῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῶν σχετικῶν περὶ Ἅδου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ διαμονῆς ἀντιλήψεων τῆς Π. Διαθήκης εἶναι ὑπερβολικοὶ καὶ παραβλέπουν τὰς ὑφισταμένας μεταξύ των διαφοράς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. P. Heinisch, Theologie des Alten Testamentes· 1940. G. von Rad, Theologie des A. T., I, 1957. Λ. Φιλιππίδου, Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Κ. Διαθήκης, 1958. Vigouroux, Dict. Bibl., II, σ. 1792 κ. ἑξ., Supplément, II, σ. 1063 κ. ἑξ. E. Kalt, Bibl. Reallexikon, II, σ. 922 κ. ἑξ.

ΠΑΝ. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

(Κ. Διαθήκη καὶ Ὀρθόδοξος Θεολογία). Ἡ περὶ Ἅδου διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀποτελεῖ βασικὸν δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, περιλαμβανόμενον εἰς τὴν ἐσχατολογίαν αὐτῆς, ἤτοι εἰς τὰς περὶ τῶν ἐσχάτων ἢ τοῦ τέλους τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅλου τοῦ κόσμου προβαλλομένας εἰς τὴν πίστιν ἡμῶν ἀληθείας. Ἡ λέξις Ἅδης, ἀπαντῶσα δεκάκις περίπου ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ἑβραϊκὴν «Σεώλ», τὴν ἀραμαϊκὴν «Γέενναν» καὶ τὰς λατινικὰς «Orcus», «Inferi», «Inferum», σημαίνει πρῶτον μὲν τὸ ἀόρατον καὶ σκοτεινὸν βασίλειον τῶν νεκρῶν, εἶτα δὲ καὶ τὴν κατάστασιν αὐτῶν, πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν κεκοιμημένων, εὐσεβῶν καὶ ἀσεβῶν, δικαίων καὶ ἀδίκων, ἀλλὰ μακρὰν καὶ κεχωρισμένων ἀπ' ἀλλήλων μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Κυρίου καὶ τῆς ὑπ' Αὐτοῦ τελικῆς κρίσεως, μεθ' ἣν οἱ μὲν δίκαιοι ὁριστικῶς θὰ πορευθοῦν εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν καὶ μακαριότητα πλησίον τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ ἄδικοι εἰς τὴν αἰωνίαν κόλασιν, εἰς τὸν Ἅδην. Ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ ταύτῃ ἐννοίᾳ ὡς τοῦ τόπου τῶν αἰωνίων βασάνων εὕρηται ἡ λέξις ἐν χρήσει συχνότερον, ἀντιτιθεμένη οὕτω πρὸς τὸν οὐρανὸν ἢ τὸν παράδεισον (Ματθ. ια' 23, Λουκ. κγ' 43, Β' Κορ. ιβ' 4, Ἀποκ. β' 7).

Ἡ πίστις εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἅδου στηρίζεται εἰς σαφῆ διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μαθητῶν του καὶ ἀποτελεῖ τὴν χριστιανικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἀσίγαστον καὶ ἀγωνιῶδες ἐρώτημα τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ τύχης μετὰ θάνατον. Καὶ συστηματικὴν μὲν ἔκθεσιν ἢ ὁρισμὸν τοῦ Ἅδου δὲν ἔχομεν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἀλλ' ἐκ τῶν παρεχομένων περιγραφῶν αὐτοῦ εἰς πλείστας περιπτώσεις δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιαν περὶ τοῦ Ἅδου καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις συμβολικῶς ὁ Ἅδης θεωρεῖται ὡς τὸ ἐντελῶς ἀντίθετον τοῦ οὐρανοῦ ἐν Ματθ. ια' 23 «καὶ σὺ Καπερναούμ, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα ἕως Ἅδου καταβιβασθήσῃ». Ὁ οὐρανὸς ἐνταῦθα δηλοῖ τὴν ὑψίστην δόξαν, εἰς ἣν εἶχεν ἀνέλθῃ ἡ Καπερναούμ, ἀξιωθεῖσα τῆς μεγάλης τιμῆς νὰ ἴδῃ τὸν Θεάνθρωπον δρῶντα καὶ διδάσκοντα ἐν αὐτῇ, ὁ δὲ Ἅδης τὴν ἐσχάτην καὶ κατωτάτην ταπείνωσιν, εἰς ἣν θὰ περιέλθῃ αὕτη μὴ ἀναδειχθεῖσα ἀνταξία τῆς τιμῆς ἐκείνης. Εἴς τινας περιπτώσεις ὁ Ἅδης παρουσιάζεται ὡς φρούριον ὠχυρωμένον, ἔχον κλεῖς καὶ πύλας στερεάς. Ἐν Ματθ. ιστ' 18, ὁ Κύριος θέλων νὰ τονίσῃ τὴν στερεότητα τῆς Ἐκκλησίας («καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν») λέγει, ὅτι αἱ πύλαι τοῦ Ἅδου δὲν θὰ κατισχύσουν αὐτῆς. Αἱ πύλαι ἑνὸς φρουρίου σημαίνουν πολλάκις αὐτὸ τὸ φρούριον, διότι ὁ κύριος τῶν πυλῶν εἶναι κάτοχος καὶ τοῦ φρουρίου. Ἐνταῦθα λοιπὸν «πύλαι Ἅδου» εἶναι αὐτὸς ὁ Ἅδης ἢ ἡ δύναμις αὐτοῦ. Ἐν Ἀποκ. α' 18, ὁ Κύριος διακηρύττει, ὅτι κατέχει «τὰς κλεῖς τοῦ θανάτου καὶ τοῦ Ἅδου», δηλῶν οὕτως, ὅτι εἶναι κύριος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὅτι εἰς τὴν δύναμίν του ἔχουν ὑποταχθῆ ὁ θάνατος καὶ ὁ Ἅδης. Ἐν Α' Κορ. ιε' 55 ἔχομεν παράλληλον διδασκαλίαν, καθ' ἣν κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, ἡ δύναμις τοῦ Ἅδου καὶ τοῦ θανάτου συνετρίβη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, οὕτως ὥστε ἡ φθοροποιὸς καὶ καταστρεπτικὴ του δρᾶσις ἐξεμηδενίσθη («ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον; ποῦ σου Ἅδη τὸ νῖκος;»). Ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου (Λουκ. ιστ' 19-31) ὁ Ἅδης περιγράφεται ὡς τόπος τῶν βασάνων τῶν ἁμαρτωλῶν, κείμενος μακρὰν καὶ κεχωρισμένος διὰ χάσματος μεγάλου ἀπὸ τοῦ τόπου τῶν ἐν μακαριότητι διαβιούντων δικαίων. Ἐνταῦθα ἔχομεν σαφῆ παράστασιν ἑνὸς ἰδιαιτέρου τόπου ἐν τῷ Ἅδῃ διὰ τοὺς κεκοιμημένους δικαίους καὶ ἑνὸς ἄλλου διὰ τοὺς ἀδίκους, εἰς οὓς πορεύονται αἱ ψυχαί των μετὰ θάνατον, ἀναμένουσαι τὴν τελικὴν κρίσιν, ὡς ἐξηγεῖ καὶ ὁ ἱερὸς Ἰουστῖνος, γράφων: «τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν ψυχὰς ἐν κρείττονί που χώρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χείρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένας χρόνον» (Διάλ. πρὸς Τρύφωνα, PG 6, 488). Ὡς ὁ κοινὸς τόπος τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων ψυχῶν χαρακτηρίζεται ὁ Ἅδης καὶ ἐν τοῖς χωρίοις ἐκείνοις τῆς Κ. Διαθήκης, ἐν οἷς παρουσιάζεται ὁ Κύριος ὡς κατελθὼν εἰς τὸν Ἅδην καὶ ἀναστάς, διότι ὁ Ἅδης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκρατήσῃ αὐτὸν ὡς κοινὸν θνητὸν (Πράξ. β' 24, 27, 31), καὶ ὡς κηρύξας εἰς τὰς ἐν τῷ Ἅδῃ ψυχὰς ἢ «τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν» (Α' Πέτρ. γ' 18-20, δ' 6). Χαρακτηριστικὰ τέλος εἶναι τὰ χωρία ἐκεῖνα τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐν οἷς προσωποποιοῦνται ὁ θάνατος καὶ ὁ Ἅδης καὶ ἐν μὲν τῷ χωρίῳ στ' 8 ὁ Ἅδης περιγράφεται ὡς ἀκολουθῶν τὸν ἔφιππον θάνατον ἵνα περισυλλέξῃ τοὺς ὑπὸ τούτου θεριζομένους ἀνθρώπους, ἀντὶ νὰ περιμένῃ τὴν μετάβασίν των, ἐν δὲ τῷ κ' 13 παρουσιάζεται ὡς ἐξαναγκαζόμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἵνα ἀποδώσῃ τοὺς νεκρούς του, ὅπως κριθοῦν κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω χωρίων, ἐν οἷς ῥητῶς ἀναφέρεται ἡ λέξις Ἅδης, ὑπάρχουν καὶ πλεῖστα ἄλλα τοιαῦτα, δι' ὧν περιγράφεται οὗτος ὡς τόπος τοῦ μαρτυρίου τῶν φαύλων διὰ μεταφορικῶν εἰκόνων καὶ παραστάσεων, εἰλημμένων ἐκ τῶν παρ' ἀνθρώποις ὡς ἀφορήτων βασάνων νομιζομένων. Ἰδίως συνηθέστατος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἅδου διὰ τῆς ἀραμαϊκῆς λέξεως γεέννης (ἢ γέεννα τοῦ πυρός), ἥτις ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὰ τρία συνοπτικὰ εὐαγγέλια ἑνδεκάκις περίπου καὶ ἅπαξ ἐν Ἰακ. γ' 6. Ὡς κατ' ἐξοχὴν τόπος τῆς κολάσεως τῶν φαύλων θεωρούμενος ὁ Ἅδης, χαρακτηρίζεται ὡς «τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον» (Ματθ. ιη' 18) ἢ ὡς «τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται» (Μάρκ. θ' 48), ὡς «τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον» ὅπου εἶναι «ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων» (Ματθ. η' 12) ἢ καὶ ἁπλῶς μόνον «ὡς φυλακὴ» (Ματθ. ε' 25, Α' Πέτρ. γ' 19, Ἀποκ. β' 10, κ' 7).

Οἱ Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, στηριζόμενοι εἰς τὰς ἀνωτέρω παραστάσεις τοῦ Ἅδου ἐν τῇ Ἁγ. Γραφῇ, ἀναπτύσσουν ἐπὶ τὸ λεπτομερέστερον ταύτας καὶ θίγουν καὶ ἄλλας πλευρὰς τοῦ ζητήματος, περὶ ὧν ἡ Ἁγ. Γραφὴ ἀμέσως καὶ σαφῶς ἢ ἐμμέσως ποιεῖται λόγον, οἷον τὰ περὶ τῆς καθόδου τοῦ Κυρίου εἰς τὸν Ἅδην, περὶ ἧς ἀνεφέρθημεν ἀνωτέρω (Α' Πέτρ. γ' 19 καὶ δ' 6), περὶ τῆς τύχης τῶν ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ τελευτώντων, περὶ τῆς διαρκείας τῆς ἐν τῷ Ἅδῃ κολάσεως τῶν ἁμαρτωλῶν, περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων καὶ αὐτῶν εἰσέτι τῶν δαιμόνων, περὶ τῆς ποιότητος τῶν ἐν τῷ Ἅδῃ βασάνων, ἂν εἶναι ταῦτα πνευματικὰ ἢ σωματικά, περὶ τῆς μέσης ἢ μεταβατικῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας καὶ τῆς τελικῆς κρίσεως αὐτῶν καὶ ἑξῆς. Ἐκ τῶν συζητήσεων καὶ διερευνήσεων τούτων ἐπὶ θεμάτων ὑπερβαινόντων τὴν ἀνθρωπίνην λογικὴν καὶ μὴ δυναμένων νὰ ἀναλυθοῦν κατὰ τὰ ἀνθρώπινα μέτρα καὶ κριτήρια προέκυψαν πολλαὶ πεπλανημέναι γνῶμαι καὶ αἱρέσεις, καταδικασθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀσύμφωνοι καὶ ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἐκτεθεῖσαν διδασκαλίαν τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Τοιαῦται εἶναι αἱ αἱρέσεις τοῦ χιλιασμοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ παρά τισι προτεστάνταις ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἡ περὶ τελικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ αὐτῶν τῶν δαιμόνων αἱρετικὴ διδασκαλία τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης καὶ τινων συγχρόνων ὀρθολογιστῶν, περὶ καθαρτηρίου πυρὸς καὶ ἑξῆς.

Συγκεφαλαιοῦντες τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν διδασκαλίαν τῆς Κ. Διαθήκης περὶ τοῦ Ἅδου, παρατηροῦμεν τὰ ἀκόλουθα. 1) Αἱ ἐν τῷ Ἅδῃ τιμωρίαι τῶν ἁμαρτωλῶν περιγράφονται διὰ ζωηρῶν ὑλικῶν συμβόλων καὶ παραστάσεων (πῦρ αἰώνιον, σκότος τὸ ἐξώτερον, κλαυθμὸς καὶ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων κ.ἑξ.) ἀναγκαίως, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ παρασταθοῦν ὑπερφυσικαὶ πραγματικότητες καὶ ἡ ἀπερίγραπτος ὀδύνη τῶν μακρὰν τοῦ Θεοῦ εὑρισκομένων, εἰ μὴ κατ' ἀναλογίαν διὰ τῆς χρήσεως τῶν συνήθων παρ' ἀνθρώποις παραστάσεων τῶν φρικτοτέρων σωματικῶν

πόνων. Ἡ κόλασις τῶν ἁμαρτωλῶν βεβαίως θὰ εἶναι πνευματικῆς φύσεως καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ στέρησις τῆς ἀγάπης καὶ θέας τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ διαρκὴς καὶ δριμὺς ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως διὰ τὰς ἀθλιότητας καὶ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, δι' ἃ ἐστερήθημεν τοῦ ὑψίστου καὶ μόνου ἀγαθοῦ, τοῦ Θεοῦ, μακρὰν τοῦ ὁποίου οὐδὲν καλὸν ὑπάρχει, εἰ μὴ πόνος καὶ ἀθλιότης: «ἀφόρητος καὶ ἡ γέεννα καὶ ἡ κόλασις ἐκείνη,—λέγει ὁ ἱ. Χρυσόστομος,— πλὴν κἂν μυρίας τις θῇ γεέννας, οὐδὲν τοιοῦτον ἐρεῖ, οἷον τῆς μακαρίας ἐκείνης δόξης ἐκπεσεῖν» (Ματθ. Ὁμιλ. κδ'). 2) Ἡ διδασκαλία τῆς Ἁγ. Γραφῆς εἶναι σαφὴς ὡς πρὸς τὴν αἰωνιότητα τῆς τιμωρίας ἐν τῷ Ἅδῃ τῶν ἀσεβῶν καὶ ἁμαρτωλῶν. Ἡ εὐσπλαγχνία καὶ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ δὲν δύνανται διὰ τῆς βίας νὰ πράξουν τι ὑπὲρ ὄντων, τὰ ὁποῖα κατέστησαν ἑαυτὰ νεκρὰ καὶ ἀνίκανα πάσης μετανοίας καὶ βελτιώσεως. Ἡ παρὰ τὴν θέλησίν των ἀναγκαστικὴ ἀποκατάστασις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τῶν δαιμόνων ἐκμηδενίζει τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν προσωπικότητά των, ὧν ἄνευ δὲν ἔχει νόημα ὁ ἁγιασμός των καὶ ἡ παρὰ τῷ Θεῷ μακαριότης των. 3) Ὡς πρὸς τὸν τόπον τοῦ Ἅδου καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὁ Κύριος, οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἡ Παράδοσις μεταχειρίζονται ἀναγκαίως ἀνθρωπομορφικὰς καὶ μεταφορικὰς ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ κυριολεξίαν, διότι εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰς σχετικὰς παραστάσεις τῆς ἀρχαιότητος, ἥτις εἶχε τότε γεωκεντρικὰς περὶ τοῦ σύμπαντος κοσμοθεωρίας, τῆς γῆς νοουμένης ἐν τῷ μέσῳ, ἐνῷ ὁ οὐρανὸς ἐτίθετο ὑπεράνω αὐτῆς καὶ ὁ Ἅδης ὑποκάτω τῆς γῆς ἢ εἰς τὰ ὑποχθόνια. Ἐντεῦθεν ἔχομεν τὰς ἐκφράσεις «ἀπέρχεσθαι εἰς τὴν ἄβυσσον, καταβαίνειν εἰς τὴν ἄβυσσον καὶ ἀναβαίνειν ἐξ αὐτῆς» (Λουκ. η' 31, Ρωμ. ι' 7, Ἀποκ. ια' 7, ιζ' 8), ὅτι θὰ κάμψουν γόνυ εἰς τὸν Κύριον πάντα τὰ ὄντα «οὐρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων» (Φιλιπ. β' 10) καὶ ὅτι «οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον» (Ἀποκ. ε' 3). Παρερμηνεύων τὰς τοιαύτας μεταφορικὰς καὶ συμβολικὰς ἐκφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὁ Bultmann Rudolf, ὡς γνωστόν, ἔπλασε τὴν περίφημον θεωρίαν περὶ ἀπομυθοποιήσεως (Entmythosielierung) ἢ περὶ ἀποβολῆς τοῦ μυθικοῦ στοιχείου ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ δὴ ἐν τῇ κοσμολογίᾳ αὐτῆς, καθ' ἣν τὰ σύμπαν περιγράφεται ὡς τριώροφος οἰκοδομή, ἔχουσα τὴν γῆν ὡς κέντρον καὶ ὡς ἐνδιαίτημα τῶν ἀνθρώπων, τὸν οὐρανὸν ὑπεράνω αὐτῆς καὶ ὡς κατοικίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων, καὶ τὸν Ἅδην ὑποκάτω αὐτῆς καὶ ὡς βασίλειον τῶν δαιμόνων καὶ τῶν φαύλων, ἀμφοτέρων δὲ καὶ τῶν ὕπερθεν τῆς γῆς καὶ τῶν κάτωθεν αὐτῆς δυνάμεων ἐπηρεαζουσῶν κατ' ἀντίθετον κατεύθυνσιν τὴν ζωὴν τῶν ἐπιγείων ὄντων (ἰδὲ ἀνάπτυξιν καὶ ἀνασκευὴν εἰς ἡμετέραν «Εἰσαγωγὴν τῆς Κ. Διαθήκης», σ. 56). Σήμερον οὐδεὶς ἐκλαμβάνει κατὰ γράμμα τὰς μεταφορικὰς ταύτας τοπικὰς παραστάσεις, διότι ἡ Ἁγία Γραφή, μὴ οὖσα καὶ βιβλίον φυσικῶν καὶ ἀστρονομικῶν γνώσεων, ἀλλὰ μόνον καθαρῶς θρησκευτικὸν βιβλίον, οὐδαμοῦ παρέχει τοπογραφίαν τινὰ περὶ τῶν ὑπερπέραν, ἀλλὰ χρῆται τὰς σχετικὰς παραστάσεις τῶν συγχρόνων. Ἐξ ἄλλου τὸ ἐρώτημα ποῦ εἶναι ὁ Ἅδης καὶ ποῦ μεταβαίνουν αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένον, διότι ἡ κατηγορία τοῦ τόπου χαρακτηρίζει μόνον τὰ ὑλικὰ ὄντα, ἡ δὲ μέλλουσα ζωὴ ὡς πνευματικὴ κατάστασις ἀΰλων καὶ πνευματικῶν ὄντων δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ καὶ τοπικῶς.

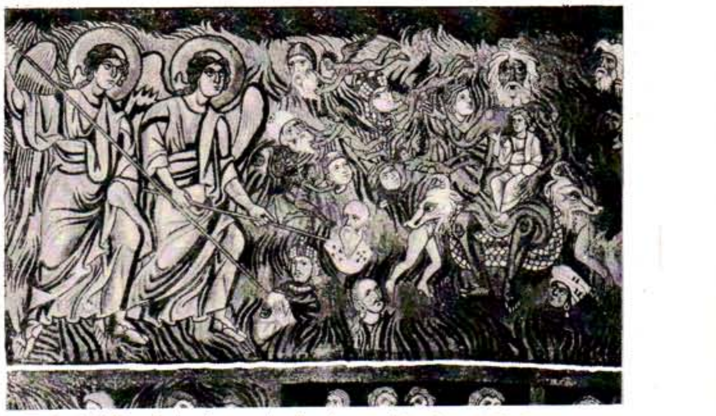
ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ζήκου Ρώση, Σύστημα Δογματικῆς τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1903. Χρ. Ἀνδρούτσου, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1907. Ἰ. Καρμίρη, Ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος τοῦ Κυρίου, Ἀθῆναι 1939, ἔνθα τις εὑρίσκει καὶ τὴν σχετικὴν ξένην βιβλιογραφίαν. Ἐπίσης τὰ Λεξικὰ τῆς Κ. Διαθήκης τῶν W. Bauer, Kittel, Vigouroux, Hastings.

ΒΑΣ. Χ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

(Εἰκονογραφία). Ὁ Ἅδης, εἰς τὴν «Ἅδου Κάθοδον», παρίσταται εἰς τύπον γέροντος γυμνοῦ, ἔχοντος τὴν ὄψιν σκληράν, τὸ βλέμμα ἀνηλεὲς καὶ ἐκδικητικόν, τὰς τρίχας τῆς κόμης καὶ τοῦ γενείου ἠγριωμένας, δεδεμένου μὲ ἁλύσεις τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. Κεῖται δὲ ἐντὸς σκοτεινοῦ σπηλαίου, σφαδάζων καὶ καταπλακωμένος ἀπὸ τὰς ἐξαρθρωθείσας πύλας τοῦ βασιλείου του, ἐπὶ τῶν ὁποίων πατεῖ μὲ ὁρμὴν ὁ Χριστός, ὁ Νικητὴς τοῦ Θανάτου.

Εἰς μεταγενεστέρας εἰκόνας ζωγραφίζεται ὡς ὁ διάβολος, πρηνὴς καὶ δεσμούμενος, ὀπισθάγκωνα, ὑπὸ Ἀγγέλου.

Ἐπίσης ὁ Ἅδης ζωγραφίζεται εἰς τὴν παράστασιν τοῦ

Ο ΑΔΗΣ. Καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῇ Κολάσει. Ψηφιδωτὸν τοῦ ἐν Τορτσέλλο τῆς Βενετίας ναοῦ. ΙΒ' αἰών.

Ἰούδα μετανοοῦντος καὶ ἐπιστρέφοντος εἰς τοὺς Γραμματεῖς τὰ τριάκοντα ἀργύρια, εἰς τὴν κάτω καὶ δεξιᾷ γωνίαν τῆς εἰκόνος. Παρίσταται δὲ ἐντὸς σκοτεινοῦ ὑπογείου σπηλαίου, τερατωδῶς παχύσαρκος, ἕτοιμος ὅπως καταπίῃ τὸν ἄνωθεν αὐτοῦ ἐκ δένδρου κρεμάμενον προδότην Ἰούδαν.

ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

(Λαογραφία). Ἡ ἔννοια Ἅδης, γνωστὴ στὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, παρουσιάζεται στὴν ἑλληνικὴ λαογραφία μὲ δύο μορφές: α) τοῦ τόπου (= ὁ Κάτω κόσμος), καὶ β) τοῦ προσώπου (= ὁ κυρίαρχος Δαίμων τοῦ Κάτω κόσμου). Συναντᾶμε καὶ τὶς δύο αὐτὲς μορφὲς στὶς λαϊκὲς δοξασίες καὶ στὰ κείμενα, ὅπου ὁ ἄνθρωπος φοβᾶται τὸν Ἅδη, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφεῖ γιὰ τὴν ἀναπόφευκτη ὕπαρξί του καὶ διατυπώνει γνῶμες, ποὺ εἶναι πραγματικὰ ἕνα κρᾶμα ἀπὸ ἀρχαῖες ἑλληνικὲς δοξασίες, ἀπὸ διδασκαλίες τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν εὐφάνταστη νεοελληνικὴ σκέψι.

Ὁ Ἅδης σὰν Κάτω κόσμος. Τὶς δοξασίες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ τὸν χῶρο τοῦ Ἅδη τὶς βρίσκουμε χαρακτηριστικὰ στὰ λαϊκὰ μοιρολόγια, ὅπου ἀβίαστα καὶ φυσικὰ οἱ ποιήτριες - μοιρολογίστρες κάνουν τὴν περιγραφή του στοὺς στίχους τῶν θρήνων τους:

Τῆς πίκρας τ' ἄπιστο νερό, τοῦ Χάρου τὸ ποτάμι,
κάτω στὸν Ἅδην ἀναβρεῖ, στὸν φλογισμένον τόπο,
ποτίζει δέντρα ἀνήλιαστα, κατακαημένους κήπους.

(Ἄγι Θέρου, Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων, ΙΙ, 183)

Κάτου στὰ Τάρταρα τῆς γῆς, τὰ κρυοπαγωμένα,
μοιρολογοῦν οἱ λιγερὲς καὶ κλαῖν τὰ παληκάρια.

(Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἀριθμ. 207)

Κόρη μου σὲ κλειδώσανε κάτω στὴν Ἀλησμόνη,
ποῦ στὸ ἔμπα δίγουν τὰ κλειδιά, στὸ ἔβγα δὲν τὰ δίγουν,
καὶ στὸ μπαινοξανάβγαρμα σφιχτὰ σὲ μανταλώνουν·
ποὺ κόρη μάνας δὲ μιλεῖ, μηδὲ στὴν κόρη ἡ μάνα,
μηδὲ τὰ τέκνα στοὺς γονιούς, μηδὲ οἱ γονιοὶ στὰ τέκνα.
κι' ὁ βασιλὲς ἀκόμη 'κεῖ μὲ ὅλους μας εἶν' ἴσια.
'Εκεῖ 'ν' τὰ σπίτια σκοτεινά, οἱ τοῖχοι ραχνιασμένοι,
ἐκεῖ μεγάλοι καὶ μικροὶ εἶν' ἀνακατεμένοι.

(Πολίτου, Ἐκλογαί, ἀριθμ. 206)

Γιὰ πές μου, τί τοῦ ζήλεψες αὐτοῦ τοῦ Κάτου κόσμου;
Εὐτοῦ βιολιὰ δὲν παίζουνε, παιγνίδια δὲ βαροῦνε,
αὐτοῦ συδνὸ δὲν κάθουνται, συντρεῖς δὲν κουβεντιάζουν·
εἶναι κι' οἱ νιοὶ ξαρμάτωτοι κι' οἱ νιὲς ξεστολισμένες
καὶ τῶν μανάδων τὰ παιδιὰ σὰ μῆλα ραβδισμένα.

(Πολίτου, Ἐκλογαί, ἀριθμ. 209)

Ἀπὸ τοὺς στίχους αὐτοὺς φαίνονται ἀμέσως οἱ ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ γιὰ τὸν Κάτω κόσμο, (ἀσχέτως ἂν ὁ νεκρὸς προορίζεται γιὰ τὴν Κόλασι ἢ τὸν Παράδεισο). Ὁ Ἅδης εἶναι ὑποχθόνιος χῶρος, ὑγρὸς καὶ ἀνήλιος καὶ παγερός. Πρὸ πάντων σκοτεινός. Οἱ νεκροὶ ἐκεῖ λησμονοῦν τοὺς ζωντανούς, ἀλλὰ καὶ ἂν κάποτε τοὺς θυμηθοῦν, εἶναι πιὰ ἀδύνατο νὰ γυρίσουν στὴ γῆ (στὸν Ἀπάνου κόσμο).

Λαχταροῦν κάποτε, στὶς πρῶτες μέρες τοῦ θανάτου τους, νὰ ξαναγυρίσουν γιὰ τὰ πανηγύρια καὶ τὶς χαρὲς τῆς ζωῆς, καὶ ρωτοῦν:

Τάχα νὰ στέκη ὁ οὐρανός, νὰ στέκη ὁ 'Απάνου κόσμος,
νὰ στέκουν τὰ χοροστασιά, σὰν ποὺ ἤτανε καὶ πάντα,
νὰ λειτουργιῶνται οἱ ἐκκλησιές, νὰ ψέλνουν οἱ παπάδες;
(Πολίτου, 'Εκλογαί, ἀρ. 207)

'Αλλὰ ἡ ἐπιστροφὴ εἶναι ἀδύνατη. 'Ο "Αδης ἔχει πόρτες «γερὰ μανταλωμένες» καὶ κλειδιὰ ἀπαραβίαστα.

'Ο Κύριος ἔκαμε τὴ γῆ κι' ἐστόλισε τὸν κόσμο,
μὰ μόνο τρία πράματα δὲν ἔπεψε στὸν κόσμο·
γιοφύριν εἰς τὴν θάλασσα καὶ γαγερμὸ στὸν "Αδη
καὶ σκάλαν εἰς τὸν οὐρανό, νὰ πηαίνουν νὰ γαγέρνουν.
(Πολίτου, 'Εκλογαί, ἀριθ. 176)

Οἱ νεκροὶ στὸν χῶρο τοῦ "Αδου εἶναι ἴσοι μεταξύ τους, καὶ ζοῦν ἥσυχα, χωρὶς συναναστροφὲς καὶ χαρές.

Τέτοιες σχεδὸν εἶναι κι' οἱ περιγραφὲς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ("Ομηρος, Πλάτων, Πλούταρχος, Λουκιανὸς κ.ἄ.), ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀφορμὲς ποὺ ὁδηγοῦν ἐπίσης στὶς νεώτερες λαϊκὲς ἀντιλήψεις.

'Ο «φλογισμένος τόπος» τοῦ μοιρολογιοῦ θυμίζει τὸ «πῦρ τὸ ἐξώτερον», τοῦ Εὐαγγελίου. Τὰ «κρυοπαγωμένα Τάρταρα» μποροῦν νὰ ἔχουν σχέσι μὲ τὸν «τριγμὸ τῶν ὀδόντων». Καὶ τὸ ὅτι ὁ "Αδης εἶναι χῶρος ὑποχθόνιος, μὲ ἑρμητικὰ κλεισμένες πόρτες, τὸ ἐνισχύουν οἱ περιγραφὲς γιὰ τὴν «εἰς "Αδου κάθοδον» τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ σχετικοὶ λόγοι τῆς ὑμνογραφίας: «Κατῆλθες ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς καὶ συνέτριψας μοχλοὺς αἰωνίους» ἢ «πύλας συντρίψας χαλκᾶς καὶ μοχλοὺς τοῦ "Αδου συνθλάσας», καὶ ἀκόμη: «Πυλωροὶ δὲ "Αδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν». 'Ακόμη καὶ τὴν ἰσότητα τῶν νεκρῶν μεταξύ τους τὴν ἔχει προσέξει ὁ λαὸς στὴ χριστιανικὴ παράδοσι, ὅταν ἀκούη τὸν ὑμνογράφο νὰ ἐρωτᾶ: «"Αρα τίς ἔστι βασιλεὺς ἢ στρατιώτης;» κ.λ.π. (νεκρώσιμος ἀκολουθία). Τὶς νεοελληνικὲς δοξασίες γιὰ τὸν "Αδη μποροῦμε νὰ τὶς ἀναζητήσουμε καὶ σὲ σχετικὲς παροιμίες. «'Ο "Αδης ἔχει μπατίκια, ἀμ' ἐβγατίκια δὲν ἔχει» (Κάρπαθος) (Πολίτου, Παροιμίαι Α' [1899], σ. 318,3), «Πῶς πᾶν οἱ πεθαμένοι (ἢ οἱ στραβοί) στὸν "Αδη; — Βλέποντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλο». ('Υπάρχει ἡ λαϊκὴ δοξασία, ὅτι πολλοὶ νεκροὶ μαζί, ἀφοῦ τὴν ἴδια ὥρα πεθαίνουν παντοῦ, μαζεύονται καὶ κάνουν συνοδία, γιὰ νὰ πᾶνε ἔτσι στὸν "Αδη). (Βλ. Πολίτου, Παροιμ., Α', σ. 319, 9). «'Απὸ τὸν "Αδη [γυρεύεις] φῶς;» (Πολίτου, Παρ., Α' 317, 4). 'Η παροιμία σημαίνει, ὅτι στὸν "Αδη τὸ σκοτάδι κυριαρχεῖ. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ φράσις ποὺ χρησιμοποιοῦμε, ὅταν θέλουμε νὰ δείξουμε τὸ πυκνὸ σκοτάδι: «"Αδης - ἀδίλας!».

'Αξιοσημείωτο εἶναι, ὅτι ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ἔτσι καὶ οἱ νεώτεροι "Ελληνες δείχνουν σπήλαια σκοτεινά, σὲ ἄγριες τοποθεσίες, ἢ χάσματα καὶ ὀπὲς τῆς γῆς, ὅπου νομίζουν ὅτι εἶναι ἡ εἴσοδος τοῦ "Αδου. (Στὴν "Ανδρο ὑπάρχει καὶ ὀνομασια «Κάτω κόσμος», ποὺ τὴ δίνουν σὲ ἀκρωτήρια).

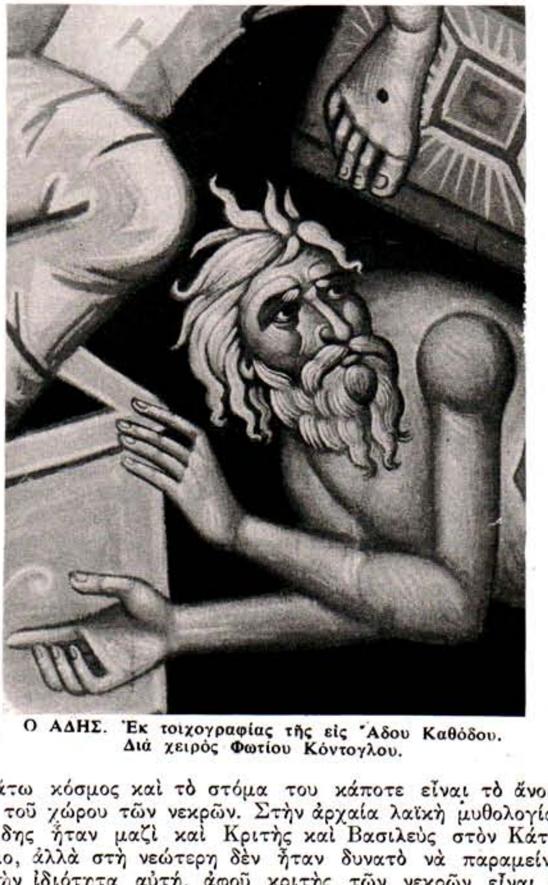
Περίεργη εἶναι ἡ παράδοσις γιὰ τὸ «Τρίχινο γιοφύρι», ἢ «τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ψυχές, πηγαίνοντας στὸν Κάτω κόσμο, πρέπει νὰ περάσουν ἀπ' αὐτό. 'Αλλὰ εἶναι φτενὸ σὰν τρίχα καὶ κουνιέται πολύ. "Οποια ψυχὴ δὲν μπορεῖ νὰ κρατηθῆ (ἐπειδὴ δὲν εἶναι δίκαιη καὶ ἀτάραχη), πέφτει στὸ ποτάμι ποὺ τρέχει ἀποκάτω καὶ χάνεται. (Πολίτου, Παραδόσεις Α', ἀριθμ. 983). 'Η παράδοσις αὐτή, ποὺ χριστιανικώτερη μορφὴ της λέγει ὅτι τὴν ὥρα ποὺ περνᾶνε οἱ ψυχὲς τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι, ὅσες εἶναι καθαρὲς μπαίνουν στὸν Παράδεισο, ειδεμὴ πέφτουνε στὴν Κόλασι (Γ. Μέγα, 'Ελληνικαὶ 'Εορταί, σ. 210) καὶ ποὺ ἀσφαλῶς ἔχει μέσα της στοιχεῖα θεοκρισίας, φαίνεται πὼς ἦλθε στὴν 'Ελλάδα ἀπὸ τὴν 'Ανατολὴ καὶ τοὺς Πέρσες (Ν. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων 'Ελλήνων, $Α_2$, σ. 392-7).

'Επιγραμματικὴ εἶναι ἡ περιγραφὴ ποὺ κάνει ὁ Λάζαρος γιὰ τὶς συνθῆκες τοῦ "Αδου, ὅταν τὸν ρωτοῦν στὰ γνωστὰ κάλανδα οἱ ἄνθρωποι τί εἶδε ἐκεῖ ποὺ πῆγε:

— Πές μας, Λάζαρε, τί εἶδες
εἰς τὸν "Αδη ποὺ ἐπῆγες;
— Εἶδα πόνους, εἶδα τρόμους,
εἶδα βάσανα καὶ πόνους!...

Καὶ σημειώνουμε μὲ τὴν εὐκαιρία, ὅτι ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια, ἡ μεγαλύτερη περιέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἦταν νὰ μάθη τί συνέβαινε μετὰ θάνατον καὶ τί εἶδε ἐκεῖνος ποὺ τυχὸν πῆγε στὸν ἄλλον κόσμο κι' ἐγύρισε. Πολλοὶ συγγραφεῖς καὶ ποιηταί, ἀλλὰ καὶ συναξαρισταί, μᾶς ἔδωσαν μὲ τὴ φαντασία τους περιγραφὲς τοῦ "Αδου, σκηνοθετῶντας μία μετάβασι καὶ ἐπιστροφὴ ἐκεῖ κάποιου ἄξιου ἢ δικαίου ἀνθρώπου. Τέτοιες ἀφηγήσεις βρίσκουμε στὴ Νεκυομαντεία (καὶ τοὺς Νεκρικοὺς Διαλόγους) τοῦ Λουκιανοῦ, στοὺς «Λόγους τοῦ "Αδου» τοῦ Ψελλοῦ, στὸν «Τιμαρίωνα» τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, στὴν «Ρίμαν θρηνητικὴν» τοῦ 'Ι. Πικατόρου (ΙΣΤ' αἰών), στὴ «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη, στὸ «Πατερικὸν» Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου ('Ενετίῃσιν 1780), καὶ στὸ λαϊκώτατο ἀνάγνωσμα, τὴν «'Αποκάλυψι τῆς Παναγίας».

'Ο "Αδης προσωποποιημένος. Τὸ πρόσωπο τοῦ "Αδου δὲν εἶναι στὶς λαϊκὲς ἀντιλήψεις ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ Χάρου. "Αν ὁ «Χάρος» (ὁ ἀρχαῖος Χάρων) κινεῖται ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν Κάτω κόσμο, γιὰ νὰ πάρη καὶ νὰ μεταφέρη τοὺς πεθαμένους ἢ τὶς ψυχές τους, ὁ "Αδης μένει στὸ ἄντρο του, στὸ βασίλειό του, στὸν χῶρο τῶν νεκρῶν. Εἶναι «ἀδηφάγος» (λογοπαίγνιο μὲ τὸ ὄνομά του), ἀσυγκίνητος καὶ τελειωτικός. 'Ολόκληρος εἶναι αὐτὸς

Ο ΑΔΗΣ. 'Εκ τοιχογραφίας τῆς εἰς "Αδου Καθόδου. Διὰ χειρὸς Φωτίου Κόντογλου.

ὁ Κάτω κόσμος καὶ τὸ στόμα του κάποτε εἶναι τὸ ἄνοιγμα τοῦ χώρου τῶν νεκρῶν. Στὴν ἀρχαία λαϊκὴ μυθολογία, ὁ "Αδης ἦταν μαζὶ καὶ Κριτὴς καὶ Βασιλεὺς στὸν Κάτω κόσμο, ἀλλὰ στὴ νεώτερη δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ παραμείνη μὲ τὴν ἰδιότητα αὐτή, ἀφοῦ κριτὴς τῶν νεκρῶν εἶναι ὁ Θεός. 'Ο "Αδης μένει ἁπλῶς μιὰ φυσικὴ προσωποποίησις τοῦ τάφου καὶ μοιραῖος φύλακας τῶν νεκρῶν, ἀφοῦ ποτὲ δὲν τοὺς ἀφήνει νὰ γυρίσουν.

Στὰ λαϊκὰ κείμενα καὶ τὶς παραδόσεις βρίσκουμε συχνὰ ὑπαινιγμοὺς γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ "Αδη. Στὶς παροιμίες, ὁ "Αδης λέγεται κουφός. «Κουφὸς ὁ "Αδης, στραβὸς ποὺ κλαίει». (Πολίτου, Παροιμίαι, Α', 318,5). Λέγεται καὶ «ἀνεχόρταγος»: «"Αδης ἀνεχόρταγος». Καὶ παροιμία: «Χορταίνει ὁ "Αδης κόκκαλα;» (Πολίτου, Παρ., Α', 324,15). 'Ο ἴδιος ἐσημείωσα μιὰ πληροφορία, ἀπὸ 'Αδραμυτινοὺς πρόσφυγες στὴ Λέσβο, τὸ 1940, ὅτι ὅταν στὸν τόπο τους ἔθαβε ὁ παπᾶς τὸν νεκρό, ρίχνοντας στὸ τέλος χῶμα, ἔλεγε πρὸς τὸν "Αδη: «Χόρτασ' ἀχόρταγε, χώρησ' ἀχώρηγε!»

Οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι ἐπίσης ἄσχετοι ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία. Τὸ ἐλπιδοφόρο γεγονὸς τῆς 'Αναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν 'Υμνογραφία νὰ προσωποποιήση τὸν "Αδη καὶ νὰ ἐνισχύση στὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὶς ἰδέες του γιὰ τὴν φανταστικὴ ὕπαρξί του. («Σήμερον ὁ "Αδης στένων βοᾷ, «κατελύθη μου ἡ ἐξουσία» κ.λ.π.—«Τοῦ "Αδου καθεῖλες τὴν δύναμιν»,—«"Αδης ὁ πάμφάγος» κ.λ.π.). 'Αλλὰ καὶ μόνος ὁ Κατηχητικὸς Λόγος τοῦ Χρυσοστόμου, ποὺ διαβάζεται τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα, θὰ ἔφθανε νὰ δημιουργήση στὸν ἑλληνικὸ λαὸ σαφῆ ἔννοια τοῦ

προσώπου τοῦ Ἅδου («ὁ Ἅδης, φησίν, ἐπικράνθη κ.λ.π.»). Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ μικρὴ τελετή, ποὺ συνηθιζόταν παλαιότερα ἔξω ἀπὸ τὶς κλεισμένες πόρτες τῆς ἐκκλησίας, ὅταν ἡ πομπὴ τοῦ Ἐπιταφίου ἢ τῆς Ἀναστάσεως ἐπέστρεφε ἀπὸ τὴν περιφορά της. Κάποιος, κλεισμένος μέσα στὴν ἐκκλησία, παρίστανε τὸν Ἅδη καὶ δὲν ἤθελε μὲ κανένα τρόπο νὰ ὑπακούσῃ στὰ κελεύσματα τοῦ ἱερέως: «Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης».Ἐρωτοῦσε μὲ ἀναίδεια: «Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;» καὶ μόνο στὴν τρίτη φορὰ ὑποχωροῦσε καὶ ἄνοιγε. Ὁ λαὸς ἔβλεπε ἔτσι μὲ σαφῆ τρόπο, ὅτι ὁ Χριστὸς κατέβηκε στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἅδη κι' ὅτι ὁ Ἅδης ἦταν ἕνας δύσκολος καὶ διαβολικὸς κυρίαρχος. (Βλ. σχετικὸ διήγημα τοῦ Ἀ. Μωραϊτίδη, «Ἄρατε πύλας»).

Ἡ διαβολικὴ αὐτὴ ἰδιότης τοῦ Ἅδου, ποὺ τὴν ἐνισχύει καὶ ἡ διδασκαλία γιὰ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα καὶ τὴ λύση του, μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Χριστοῦ «ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς», ἔκαμε ὥστε νὰ τὸν φαντάζεται ἡ εἰκονογραφία σὰν Δράκοντα. Στὴν «Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης» Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, δίνεται ὁδηγία πῶς νὰ ζωγραφίζεται ὁ «παμφάγος Ἅδης»: Ποίησον σπήλαιον σκοτεινόν, καὶ μέσα εἰς αὐτὸ δράκοντα μέγαν, τυλιγμένον, καὶ γράψον: «Ὁ παμφάγος Ἅδης». (ἐκδ. Α. Παπαδ.— Κεραμέως, Πετρούπολις 1909, σ. 210). Ἡ προσωποποίησις τοῦ Ἅδη μὲ δράκοντα δὲν εἶναι ἄσχετη ἀπὸ τὴν ἀντίληψι ὅτι ὁ χῶρος τοῦ Ἅδου εἶναι τελματώδης καὶ σκοτεινὸς μὲ στενὸ ἄνοιγμα σπηλαίου, ὅτι ὁ δράκων εἶναι ὄφις, δηλαδὴ ζῶο κατ' ἐξοχὴν χθόνιο (πρβλ. τὴν ἀρχαία μυθολογία καὶ τὶς δοξασίες περὶ νεκρῶν μὲ τὸν ὄφιν), καὶ ἐπίσης ὅτι, κατὰ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία, οἱ δυνάμεις τοῦ σκότους γίνονται «δράκοντες ἐμφωλεύοντες». (Πρβλ. καὶ τὰ θαύματα τῶν δρακοντοκτονιῶν).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, μέρος Β', Ἀθῆναι 1874, σ. 326-397 («Κάτω κόσμος-Ἅδης). Βλ. ἐπίσης Παραδόσεις, Μέρος Α' σ. 610-616 (Θάνατος, Κάτω κόσμος). Ι. Κ. Βογιατζίδου, Γλῶσσα καὶ λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου, Ἀνδριακὰ Χρονικά, Δ', 1951, σ. 132-142 («Ἅδης»). Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρος Α', Ἀθῆναι 1923, σ. 205-6. Ἀπὸ τὰ Δημοτικὰ τραγούδια, βλ. Μοιρολόγια. Π. Λεκατσᾶ, Ἡ Ψυχή, Ἀθῆναι 1957-8, σ. 220 κ.ἑξ. (ἡ παράστασις τοῦ Ἅδη στοὺς πρωτογόνους λαούς).

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Ἀδηφαγία. Βλ. Λαιμαργία.

Ἀδὶ - Βάρσα. Αἱ λέξεις, εἰς τὴν σανσκριτικήν, σημαίνουν «πρώτη γῆ», ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν ὁ ἄνθρωπος. Οὕτω καλεῖται θεότης ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέλην, τὴν καλουμένην «μεγάλην μητέρα».

Ἀδὶ Γκράντ. Συλλογὴ ᾀσμάτων καὶ λόγων, συντεθέντων ὑπὸ τοῦ Νανὰκ (1469 - 1538), τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς θρησκευτικοπολιτικῆς αἱρέσεως τῶν Σίκ, εἰς τὰς βορείους Ἰνδίας, συμπληρωθεῖσα δὲ καὶ μὲ ὑλικὸν προελθὸν ἐξ ἄλλων διδασκάλων. Ἡ βάσις τῆς θρησκείας τῶν Σίκ, ἀριθμουμένων σήμερον εἰς 6 περίπου ἑκατομμύρια, εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς τὴν θέσιν Ἁγίας Γραφῆς ἐπέχουσαν συλλογὴν αὐτὴν καὶ συνοψίζεται εἰς τὰ ἑξῆς δύο: ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπέναντί του εἶναι ἴσοι καὶ ἑπομένως δὲν πρέπει νὰ διακρίνωνται εἰς τάξεις. Οἱ Σὶκ ἀπέχουν τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν καὶ τοῦ καπνοῦ, ἀλλ' εἶναι κρεωφάγοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. M. Macauliffe, The Sikh Religion, 6 τόμοι, London 1909.

Ἀδιαβηνή. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπαρχία τῆς ἄνω Μεσοποταμίας. Ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅταν ὁ Τραϊανὸς τὸ 116 κατέκτησεν αὐτήν, ἡ Ἀδιαβηνὴ ἐταυτίσθη μὲ ὁλόκληρον τὴν Ἀσσυρίαν. Τὸ ὄνομα Ἀδιαβηνὴ ὑπεχώρησεν ὁριστικῶς ὀλίγον μετὰ τὸν Η' αἰῶνα, ἡ δὲ χώρα παραμένει πλέον γνωστὴ ὡς ἐπαρχία τῆς Ἀσσυρίας. Κυβερνωμένη ὑπὸ βασιλέων ἐξαρτωμένων ὑπὸ τῶν Πάρθων, ἐχθρῶν τῶν Ρωμαίων, ὑπῆρξεν ἕνεκα τούτου διαδοχικῶς ὑπηγμένη εἰς τοὺς Πάρθους, τοὺς Ρωμαίους καὶ εἰς τοὺς Πέρσας. Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰωσήπου, πληροφορούμεθα ὅτι ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς χώρας ὑπὸ τὴν βασίλισσαν Ἑλένην προσεχώρησεν εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν. Ἡ Ἀδιαβηνὴ ἤδη ἀπὸ τοῦ 410 φέρεται ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία τοῦ πατριαρχείου Σελευκείας καὶ Κτησιφῶντος, τῆς ὁποίας ἡ δικαιοδοσία καθωρίσθη διὰ τοῦ 21 κανόνος τῆς ἐν Σελευκείᾳ συνόδου (410).

Δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τῆς εἰσόδου τῆς Ἀδιαβηνῆς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Φαίνεται ὅμως, ὅτι πολὺ ἐνωρὶς ἡ χριστιανικὴ θρησκεία διεδόθη εἰς αὐτήν. Ὁ Σωζόμενος, εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ Ἱστορίαν (τόμος Β', Βιβλ. 2, κεφ. 12, PG 67, 965), δίδει ἐκ τῆς Ἀδιαβηνῆς τὴν εἰκόνα ὠργανωμένης Ἐκκλησίας μετὰ μεγάλου ἀριθμοῦ πιστῶν. Δι' ὃ καὶ ὁ διωγμὸς ὑπὸ Σαβώρου Β', παρατηρεῖ, ἐξέσπασε «μάλιστα δὲ κατὰ τὴν Διαβηνῶν χώραν, κλίμα Περσικόν, ὡς ἐπίπαν χριστιανίζον» (Διαβηνῶν = Ἀδιαβηνῶν, ὡς ἐν ὑποσημειώσει ἡ ἔκδοσις τοῦ Migne ἐπεξηγεῖ). Πολυπληθεῖς εἶναι οἱ μάρτυρες τῆς Ἀδιαβηνῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς περσικοὺς διωγμοὺς (Πρβλ. Evode Assemani, Acta Martyrum Orientalium, I, 97 - 101. Labourt, Le Christianisme dans l'empire Perse, Paris 1904, σ. 74 - 77. H. Delehaye, Les versions grecques des Actes des Martyrs persans sous Sapor II, dans Patrologia Orientalis de Graffin - Nau, II).

Ἡ Ἀδιαβηνή, ὑποστᾶσα τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἰακωβιτῶν, ἐξεδίωξε μὲν τὸν Νεστοριανισμόν, ἀλλ' ἀπετέλεσεν ἀπὸ τοῦ 612 Ἰακωβιτικὴν Ἐκκλησίαν, συντελέσασα οὕτω τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάσπασιν τῆς ἑνότητος τῆς Ἐκκλησίας ὁλοκλήρου τῆς περσικῆς περιοχῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE, I, 561-563. LTK, I, 1957, σ. 145. L. H. Vincent, Jérusalem de l' Ancien Testament, I, Paris 1954, σ. 346-362. Labourt, Le christianisme dans l' empire Perse, Paris 1904.

ΑΜΑΛΙΑ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ

Ἀδιάβλητον τοῦ Κληρικοῦ. Οἱ Ἀπόστολοι, ἱδρύσαντος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν Ἐκκλησίαν του ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνεδέξαντο τὴν πᾶσαν αὐτοῦ ἐξουσίαν καὶ συνέστησαν τὴν πρώτην ἐν αὐτῇ Ἱεραρχίαν, συνηλικιώτιδα Αὐτῇ (Ματθ. κη' 18, Ἰωάν. κ' 22 - 23). Κατέστησαν δὲ εἰς τὸν τόπον αὐτῶν Ἐπισκόπους, ὡς φυσικοὺς διαδόχους καὶ συνεχιστὰς τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νεμηθείσης αὐτοῖς ἐξουσίας (Πράξ. κ' 28). Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ αὐτῶν ἐξουσίαν ἀναφέρεται ὁ Παῦλος, ὅταν γράφῃ εἰς τὸν Τιμόθεον «τὴν παρακαταθήκην φύλαξον» (Α' Τιμ. στ' 20, Β' Τιμ. α' 14). Κατὰ ταῦτα, οἱ Ἐπίσκοποι ὡς διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων καὶ συνεχισταὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Κυρίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, συνιστῶσιν ἐφεξῆς εἰς τὸν αἰῶνα τὴν Κανονικὴν Ἱεραρχίαν καὶ ἐν τῷ Ἱερατικῷ Καταλόγῳ τὴν κορυφὴν καὶ πηγήν, ἐξ ἧς οἱ λοιποὶ ἐν αὐτῷ λαμβάνουν καὶ ἔχουν τὴν εὐλογίαν. Ἐν τῇ τοιαύτῃ διανοίᾳ, ἀποφαινόμενος ὁ ἀρχαῖος ἐκκλησιαστικὸς διδάσκαλος, δίδει οὕτω τὸν ὁρισμὸν τῆς Ἱεραρχίας: «Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἱεραρχία λέγεται καὶ ἔστιν ἡ περιεκτικὴ τῶν κατ' αὐτὴν ἁπάντων ἱερῶν πραγματεία, καθ' ἣν ὁ Θ. Ἱεράρχης τελούμενος ἁπάντων ἕξει τῶν κατ' αὐτὸν μέθεξιν ὡς Ἱεράρχης ἐπώνυμος» (Περὶ Ἐκκλησ. Ἱεραρχίας III, I, PG. 4). Εἰς τὸν αὐτὸν Ἱερατ. Κατάλογον ἀναφερόμενοι καὶ οἱ Ἱεροὶ Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζουσι τὸν ἐπίσκοπον πρῶτον καὶ ἐφεξῆς τὸν πρεσβύτερον, τὸν διάκονον, τὸν ὑποδιάκονον, τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν ψάλτην (Καν. Ἀποστ. Η', ΙΖ', (ΜΒ', ΜΓ', Καν. β'). Ὅλοι οὗτοι ὀνομάζονται Κληρικοί, (Ἀποστ. ΙΗ.). Ἱερὸς Κλῆρος, οἱ δὲ τρεῖς πρῶτοι συνιστῶσι τὸν Ἀνώτερον Κλῆρον. Μεταδοὺς ὁ Κύριος καὶ μεταβιβάσας τὴν ἐξουσίαν του εἰς τοὺς Ἀποστόλους, διεμοίρασεν ἅμα μετ' αὐτῶν πρὸς ταύτῃ καὶ τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντίαν του. Ἡ ἠθικὴ ἀξιότης διὰ τὸν Κληρικὸν εἶναι ἐντεῦθεν μία λογικὴ συνέπεια καὶ ὅρος ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, εἶναι τὸ πάλλευκον ἔνδυμα, ὅπερ ὀφείλει νὰ φέρῃ οὗτος, ὁσάκις ἐγγίζει τὸ ἅγιον θυσιαστήριον.

Προκειμένου νὰ ὑπογράψῃ ὁ Θεὸς τὴν Διαθήκην του μετὰ τοῦ Ἀβραάμ, εἶπεν αὐτῷ: «Εὐαρέστει ἐναντίον μου καὶ γίνου ἄμεμπτος» (Γέν. ιζ' 1). Πρὸς δὲ τὸν Μωϋσῆ λέγει: «Οἱ Ἱερεῖς οἱ ἐγγίζοντες Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἁγιασθήτωσαν (Ἔξ. ιθ' 22, Λευϊτ. ια' 44, 45, κα' 17-21). Καὶ ὁ Δαβίδ, ὀρρωδῶν, ἀναβοᾷ καὶ κάμνει αὐτὴν τὴν στιχομυθίαν πρὸς ἑαυτὸν διαλεγόμενος: «Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος Κυρίου καὶ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ Αὐτοῦ»; Καὶ ἀπαντᾷ: «Ἀθῷος χερσὶ καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ» (Ψαλμ. κγ' 3-4). Ἁγίους θέλει ἡ Π. Διαθήκη τοὺς Ἱερεῖς της, διότι Ἅγιος εἶναι ὁ Θεός, «ἔσεσθε ἅγιοι,— λέγων πρὸς ἐκείνους,— ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι» (Λευϊτ. κ' 7, 26, κα' 8). Καὶ ἡ Ἱερωσύνη τῆς Χάριτος ὁμοίως θέλει τοὺς ἐν τῷ

Καταλόγῳ αὐτῆς ἁγίους καθαρούς, ἀδιαβλήτους, ἀνεπιλήπτους.

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰ. Χριστὸς εἶναι Ἅγιος. Ἐλέγχων τοὺς ἐπιζητοῦντας, ἵνα εὕρωσι κατηγορίας ἐναντίον του, λέγει πρὸς αὐτούς· «τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας;» (Ἰωάν. η΄ 46)· εἰς δὲ τοὺς μαθητάς του· «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν» (Ματθ. ε΄ 48). Τὸ ἀνεπίληπτον τοῦ Κληρικοῦ ὁ Παῦλος χαρακτηρίζει ὡς δογματικοῦ χαρακτῆρος ὅρον. Θέλει τὸν ἐπίσκοπον «ἀνεπίληπτον εἶναι...» καὶ τὸν διάκονον «ἀνέγκλητον» (Α΄ Τιμ. γ΄ 2, 10, β΄ 24-26, Τίτ. α΄ 6-7, γ΄ 2, Α΄ Πέτρ. ε΄ 2-3). Ἀλλὰ καὶ δι᾽ ὧν λέγει πρὸς τὸν Τιμόθεον: «χεῖρας μὴ ἐπιτίθει ταχέως, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις· σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει» (Α΄ Τιμ. ε΄ 12), ἐπιρρωνύει τὴν δογματικότητα τῆς ἀπαιτήσεως, ὅπως εἶναι ὁ Κληρικὸς ἀδιάβλητος, ἰσχύων ὡς φῶς, ὡς πόλις ἐπάνω ὄρους, ὡς λύχνος ἐπὶ τὸν λυχνοστάτην (Ματθ. ε΄ 13-16), τύπος εἰς τοὺς πιστοὺς (Α΄ Τιμ. δ΄ 12), παράδειγμα (Α΄ Κορ. ια΄ 1, δ΄ 16). Ὁ Κληρικὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ κεφάλαιον ὅλων τῶν ἀρετῶν, νὰ κέκτηται καὶ τὴν ἔξωθεν καλὴν μαρτυρίαν (Καν. ΛΓ΄ τῆς ΣΤ΄ Οἰκ. Συν., Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου Καν. Ζ΄), νὰ μὴ εἶναι δίγαμος, οὐδὲ νὰ ἔχῃ λάβῃ χήραν ἢ νὰ ζῇ μετὰ παλλακῆς καὶ ἔχῃ συνείσακτον ἢ μοιχαλίδα ἢ ἑταίραν καὶ βίου τρόπον ἀθέμιτον (Καν. Γ΄ τῆς ΣΤ΄ Οἰκ. Συν., ΙΒ΄ τοῦ Μ. Βασ., ΙΒ΄ τῶν Ἀποστ., ΙΖ΄ τῶν Ἀποστ., Η΄ Νεοκ., ΙΗ΄ Ἀποστ., ΠΗ΄ Μ. Βασιλ., ΡΚΓ΄ Νεαρὰ Ἰουστινιανοῦ, ΚΣΤ΄ τῆς ΣΤ΄ Οἰκ. Συν.).

Καὶ οὐ μόνον ἀδιάβλητος περὶ τὸν οἰκογενειακὸν βίον ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ Κληρικός, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν πίστιν ἀκέραιος (Καν. ΞΒ΄ Ἀποστ.) νὰ μὴ εἶναι φαρμακός, γόης καὶ μάντης, σιμωνιακός, κλέπτης, αἰσχροκερδής, πλεονέκτης, δανείζων ἐπὶ τόκῳ ἢ ἱερόσυλος, οὔτε ἐπίορκος ἢ πόρνος ἢ μοιχός, ἀρσενοκοίτης, παιδεραστὴς ἢ παιδοφθόρος, κτηνοβάτης, πτηνοβάτης ἢ τῷ πάθει τῶν Σοδόμων καὶ τοῦ Αὐνὰν δουλεύων καὶ τοῖς ἄλλοις, τοῖς οἱοισδήποτε σαρκικοῖς πάθεσιν, σκανδάλου πρόξενος καὶ τὰ τοιαῦτα (Καν. Ζ΄, ΞΓ΄, ΞΕ΄, ΟΒ΄ τοῦ Μ. Βασ., Γ΄ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ΚΘ΄ Ἀποστ., Β΄ τῆς Δ΄ Οἰκ. Συν., ΚΓ΄ τῆς ΣΤ΄ Οἰκ. Συν., Δ΄, Ε΄, Ι΄, ΙΘ΄ τῆς Ζ΄ Οἰκ. Συν., 90ὸς τοῦ Μ. Βασιλ., ΚΕ΄ τῶν Ἀποστ., ΟΒ΄ τῶν αὐτῶν, ΚΗ΄ Ἰωάν. Νηστευτοῦ, Γ΄ τῆς ΑΒ΄ Συν., Ε΄ τῆς Καρθ., ΜΔ΄ Ἀποστ., ΣΤ΄ τῆς ΣΤ΄ Οἰκ. Συν., ΙΖ΄ τῆς Α΄ Οἰκ. Συν., ΚΕ΄ Ἀποστ., Α΄, Η΄, Θ΄, Ι΄ Νεοκ., Γ΄ Ο΄ τοῦ Μ. Βασιλ., Δ΄, ΜΔ΄ τῆς ΣΤ΄ Οἰκ. Συν., ΙΒ΄ Ἰωάν. τοῦ Νηστευτοῦ, ΙΣΤ΄, ΙΖ΄ Ἀγκύρας, Δ΄ Γρηγ. Νύσσης, ΙΗ΄ Ἰωάν. Νηστευτοῦ, ΛΒ΄ τοῦ Μ. Βασιλείου, ΜΖ΄ τῆς ΣΤ΄ Οἰκ. Συνόδου).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μελετίου Γαλανοπούλου, Μητροπολίτου Κυθήρων, α΄) Ὁ ποιμὴν κατὰ τὰς Ποιμ. Ἐπιστολὰς Παύλου, β΄) Σύστημα Ἱερᾶς Ἐξομολογητικῆς. Διονυσίου, Μητροπολίτου Λήμνου, Ἡ Ἱερωσύνη κατὰ τὸν Χρυσόστομον. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα Ἱ. Κανόνων. Νικοδήμου, Πηδάλιον. Κ. Ράλλη, Κανονικὸν Δίκαιον. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Οἱ περὶ Ἱερωσύνης Λόγοι. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Ἅπαντα.

Ο ΚΥΘΗΡΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ

Ἀδιάκριτος. (Κ. Διαθήκη). Ἄνευ διακρίσεων, Ἰακ. δ΄ 17.

Γ. Α. Γ.

Ἀδιάλειπτος Προσευχή. Βλ. Προσευχή.

Ἀδιάλυτον γάμου. Βλ. Γάμος.

Ἀδιαφθορία. (Κ. Διαθήκη). Ἡ κατάστασις τοῦ ἀδιαφθόρου = ἀνοθεύτου, ἄνευ παραποιήσεων, Τίτ. β΄ 7.

Γ. Α. Γ.

Ἀδιάφορα. Τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τὰ ἐστερημένα ἠθικῆς ἀξίας. Ὁ ὅρος, πηγάσας ἀρχικῶς ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ συγχρόνου τοῦ Σωκράτους σοφιστοῦ Προδίκου, ἀπεκρυσταλλώθη εἰς σύστημα βραδύτερον ὑπὸ τῶν Κυνικῶν καὶ Στωϊκῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν τελευταίων, καθ᾽ ὃ ὑπάρχουν μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας διάφοροι πράξεις μὴ ὑπαγορευόμεναι ὑπὸ τοῦ καθήκοντος καὶ συνεπῶς ἐστερημέναι οἱασδήποτε ἠθικῆς ἀξίας.

Κατὰ τὸν ἱδρυτὴν τῆς Στωϊκῆς Σχολῆς Ζήνωνα τὸν Κιτιέα (342-270 π.Χ.) «τῶν ὄντων τὰ μὲν ἀγαθά, τὰ δὲ κακά, τὰ δὲ ἀδιάφορα· ἀγαθὰ μὲν τὰ τοιαῦτα, φρόνησιν, σωφροσύνην, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν, καὶ πᾶν ὅ ἐστιν ἀρετὴ ἢ μετέχει ἀρετῆς· κακὰ δὲ τὰ τοιαῦτα, ἀκολασίαν, ἀδικίαν, δειλίαν καὶ πᾶν ὅ ἐστι κακία ἢ μετέχει κακίας· ἀδιάφορα δὲ τὰ τοιαῦτα, ζωήν, δόξαν, θάνατον, ἀδοξίαν, πόνον, ἡδονήν, πλοῦτον, πενίαν, νόσον, ὑγείαν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια» (Ἰωάν. Στοβαίου, Ἐκλογαὶ 11, 57). Οἱ μεταγενέστεροι Στωϊκοὶ τὰς μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας διαφόρους πράξεις (ἀδιάφορα) διέκρινον εἰς τὰ προηγμένα (ἀδιάφορα), ἤτοι τὰ ἔχοντα ἀξίαν, ὡς ἡ ὑγεία, τὸ κάλλος, ἡ ρώμη, ὁ πλοῦτος, ἡ τιμὴ κ.λ.π., εἰς τὰ ἀποπροηγμένα (ἀδιάφορα), τὰ ἔχοντα ἀπαξίαν ὡς ἡ ἀμάθεια, ἡ νόσησις, ἡ πενία, τὸ ὄνειδος κ.λ.π. καὶ εἰς τὰ κυρίως ἀδιάφορα, ἅτινα μὴ ἔχοντα ἀξίαν τινὰ ἢ ἀπαξίαν, οὔτε ὠφελοῦν, οὔτε βλάπτουν. (Βλ. Χ. Ἀνδρούτσου, Λεξικὸν τῆς Φιλοσοφίας, σ. 23).

Αἱ ἀπόψεις αὗται τῶν Στωϊκῶν μεταφερθεῖσαι εἰς τὸ θρησκευτικὸν πεδίον ἐδημιούργησαν τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1549 ἔριν τῶν ἀδιαφοριστῶν ἐν τῇ τοῦ Λουθήρου Ἐκκλησίᾳ. Κατὰ τὴν ἐμπνεύσει τοῦ Φιλίππου Μελάγχθονος προσωρινὴν τότε γραπτὴν συμφωνίαν τῶν ἐριζόντων, συμπεριελήφθη καὶ ὁ ὅρος «Ἀδιάφορα», ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν πλεῖστα ὅσα ρωμαιοκαθολικὰ ἔθιμα καὶ τελεταί. Ὁ Μελάγχθων μάλιστα ἐχαρακτήρισεν ὡς «ἀδιάφορα» διὰ τὴν πίστιν καὶ τὰς εἰκόνας, τὰς νηστείας καὶ αὐτὰ τὰ μυστήρια! Ἐναντίον τῆς Διαμαρτυρομένης ταύτης μερίδος, τῆς γνωστῆς ὡς μερίδος τῶν Φιλιππιστῶν, ἀντετάχθησαν οἱ περὶ τὸν Ματθίαν Φλάκιον (1520-1575) καὶ οἱ Καλβινισταί, οἵτινες ὑπεστήριξαν τὴν ἄποψιν, ὅτι «in statu confessionis et scandali» οὐδὲν δέον νὰ θεωρῆται καὶ νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀδιάφορον (Βλ. ΘΧΕ, Α΄, σ. 292).

Ἡ ἔρις τῶν ἀδιαφοριστῶν συνεχίσθη ἐν τῇ τοῦ Λουθήρου Ἐκκλησίᾳ μέχρις ὅτου ἐνεφανίσθη κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα ἡ αἵρεσις τῶν εὐσεβοφρόνων ἢ εὐσεβιστῶν (pietisten), οἵτινες, ἀντεπελθόντες ἐναντίον παντὸς ἠθικολόγου, ἀρχαιοτέρου καὶ νεωτέρου, μεταφέροντος εἰς τὸ ἠθικὸν πεδίον τὸ νομικὸν ἀξίωμα «ἐπιτρέπεται ὅ,τι ὑπὸ τοῦ νόμου οὔτε ἐπιβάλλεται, οὔτε ἀπαγορεύεται» καὶ συνεπῶς ὑποστηρίζοντος, ὅτι ὑπάρχουν πράξεις μὴ ὑπαγορευόμεναι ὑπὸ τοῦ καθήκοντος, ἤτοι πράξεις ἠθικῶς ἀδιάφοροι, παρεδέχθησαν, ὅτι δὲν ὑπάρχουν τοιαῦται ἀδιάφοροι πράξεις, ἀδιάφορα πράγματα. Ἡ κίνησις αὕτη τῶν εὐσεβοφρόνων, καίτοι εἶχε δώσει σημεῖα ζωῆς πολὺ πρὶν ἀνατείλει ὁ ΙΖ΄ αἰών, ὅμως ὡς ἀρχὴ καὶ σύστημα, ὡς ἀντίδρασις εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν ἀδιαφόρων πράξεων, ἐμφανίζεται κατὰ τοὺς ΙΖ΄ καὶ ΙΗ΄ αἰῶνας ὑπὸ θεμελιωτὴν τὸν Philipp Jakob Spener (1635-1705) ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Λουθηρανῆς Ἐκκλησίας. (Βλ. The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, New York and London 1911, IV, σ. 53).

Κατὰ τὰς ἀπόψεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τῆς βασιζομένης ἐπὶ τῶν δύο ἰσοκύρων κατὰ πάντα πηγῶν, τ. ἔ. τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως, καὶ αἱ δύο ὡς ἄνω ἀπόψεις, ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν ἢ μὴ ἀδιαφόρων πράξεων, εἶναι ἐσφαλμέναι καὶ ἀπαράδεκτοι. Ἡ πρώτη ἐκ τούτων, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχουν πράξεις ἀδιάφοροι, εἴτε ἠθικαί, εἴτε θρησκευτικαί, ἐλέγχεται ἀνακριβὴς καὶ εἶναι διὰ τὸν χριστιανὸν ἄνθρωπον ἠθικῶς ἐπιζήμιος. Τῇ ἀληθείᾳ, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν μὲν ἀδιάφοροι πράξεις, νὰ συνδέωνται δὲ αὗται πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου; Ἐὰν τῷ ὄντι πράξεις μας εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφοροι, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδέωνται αὗται πρὸς τὴν βούλησιν καὶ νὰ ἀναφέρωνται ἢ μὴ εἰς τὸ καθῆκον, συνεπῶς δὲ νὰ χαρακτηρίζωνται ἀναλόγως ὡς ἠθικαὶ ἢ ἀνήθικοι. Ἀλλὰ τοιαῦται πράξεις δὲν ὑπάρχουν. Κατὰ τὸν Χ. Ἀνδροῦτσον, «πᾶν ὅ,τι δὲν συνδέεται πρὸς τὴν βούλησιν, οὐδὲ ἠθικὴν σημασίαν ἔχει, ἀνῆκον εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ φυσικοῦ. Πᾶσα πρᾶξις, ἐφ᾽ ὅσον εἶναι πρᾶξις, ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἠθικήν, συνδεομένη οὕτως ἢ ἄλλως μετὰ τῆς βουλήσεως καὶ λοιπὸν οὖσα ἠθικὴ, ἂν ἀναφέρηται εἰς τὸ καθῆκον, ἢ ἀνήθικος, ἂν τοὐναντίον. Ὁ χωρισμὸς τῶν πράξεων εἰς ἐπιτρεπομένας καὶ εἰς μή, αἴρων τὸ ἑνιαῖον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ ἐπαγόμενος τὴν ἠθικὴν χαλάρωσιν, εἶναι προφανῶς ἀσύστατος». (Χριστιανικὴ Ἠθική, 1925, σ. 134).

Ὅτι ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἔχει ἀνάγκην ἀνέσεως καὶ ψυχαγωγίας καὶ δι᾽ αὐτῶν ἀνακτήσεως τῶν δυνάμεών του, μόλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Αὐτὸς ὁ Θεὸς «κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ», ὁ δὲ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ ηὐλόγησε τὸν ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας γάμον (Ἔξ. κ΄ 10, Ἰωάν. β΄ 1-11. Βλ. καὶ Λουκ.

ιε' 22-23, Ματθ. κβ' 1-24 κ.λ.π.). Ἀλλὰ μεταξὺ ψυχαγωγίας ἐν Κυρίῳ καὶ τοιαύτης ἐν ἀνθρώπῳ, «χάσμα μέγα ἐστήρικται». Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ῥέπων πρὸς τὸ κακόν, ἔχει ἀνατρέψει αὐτὰ τὰ βάθρα τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς, ἀδυνατῶν νὰ συλλάβῃ τὸ βαθύτερον νόημα αὐτῆς καὶ νὰ διακρίνῃ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας. Αἱ πλεῖσται τῶν πράξεων τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, καίτοι καταφανῶς ἀντίθετοι πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεανθρώπου, θεωροῦνται ἐνάρετοι καὶ τοὐναντίον. Διὰ τὸν ἔχοντα συνείδησιν τοῦ προορισμοῦ του χριστιανόν, τὸ καπνίζειν π.χ. γενικῶς καὶ μεταξὺ τῶν γυναικῶν ἰδίᾳ, τὰ διάφορα partys, τὸ χαρτοπαίζειν... ὡς καὶ ὅσα ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν φθορὰν τῆς ὑγείας καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, θεωροῦνται πράξεις κακαί, διὰ τὸν μὴ ἔχοντα τοὐναντίον. Δὲν δυνάμεθα ὑπὸ τὸ πρῖσμα δῆθεν τῶν «ἀδιαφόρων» ἤ, ὡς λέγει ὁ Ἀνδροῦτσος, τῶν «μέσων» πράξεων τὰς ἠθικὰς παραβάσεις τῶν χριστιανῶν νὰ καλύπτωμεν καὶ νὰ δικαιολογῶμεν. Ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἰς τὴν ΙΕ' Ὁμιλίαν του, ἀρνούμενος τὴν ὕπαρξιν «ἀδιαφόρων» πράξεων, γράφει.., «Ἂς μὴ λέγωμεν ὅτι ἀπὸ τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτὸν προέρχονται ὅλα τὰ κακά, διότι δὲν προέρχονται ἀπὸ αὐτά, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τὴν ἰδικήν μας. Δὲν ἔφαγε βεβαίως οὔτε ἔπιεν ὁ διάβολος καὶ ἔπεσεν εἰς τὴν ἁμαρτίαν· ἔφαγε καὶ ἔπιεν ὁ Παῦλος καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνέβη... Τὸ νὰ μεταβαίνῃ κανεὶς εἰς τὰ θέατρα καὶ εἰς τὸν ἱππόδρομον καὶ νὰ παίζῃ κύβους δὲν φαίνεται εἰς τοὺς πολλοὺς ὅτι εἶναι ἀνεγνωρισμένον πλημμέλημα, ὅμως ἀναρίθμητα εἰσάγει εἰς τὴν ζωὴν κακά. Διότι ἡ συχνὴ μετάβασις εἰς τὰ θέατρα, πορνείαν, ἀκολασίαν καὶ κάθε ἀσέλγειαν γεννᾷ, καὶ τὸ νὰ βλέπῃ κανεὶς εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν ἵππων διαπληκτισμούς, λοιδωρίας, τραυματισμούς, ὕβρεις, μίση διαρκῆ προκαλεῖ, καὶ ἡ συχνὴ ἐνασχόλησις εἰς τὸ νὰ παίζῃ κύβους, βλασφημίας, ζημίας, θυμούς, ὕβρεις καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα, φοβερώτερα ἀπ' αὐτὰ κακά, πολλὰς φορὰς ἐδημιούργησεν. Ἂς μὴ ἀποφεύγωμεν, λοιπόν, τὰ ἁμαρτήματα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα ποὺ φαίνονται μὲν ὅτι εἶνε «ἀδιάφορα», σιγὰ-σιγὰ ὅμως μᾶς ὁδηγοῦν εἰς αὐτὰ τὰ ἁμαρτήματα, ποὺ εἴπομεν...» (Βλ. Παναγ. Στάμου, Πνευματικὲς Ἀκτινοβολίες ἀπὸ τὸν Ἄμβωνα τῆς Ἀντιοχείας, Ἀθῆναι 1957, σ. 228-230). Ἐπίσης ὁ γνωστὸς Γερμανὸς φιλόσοφος Fichte (1762-1814) δὲν ἐδέχετο τὴν ὕπαρξιν ἠθικῶς «ἀδιαφόρων» πραγμάτων. (Βλ. Χ. Ἀνδρούτσου, Λεξικὸν τῆς Φιλοσοφίας, σ. 354-355).

ΙΩ. Δ. ΔΑΒΒΕΤΑΣ

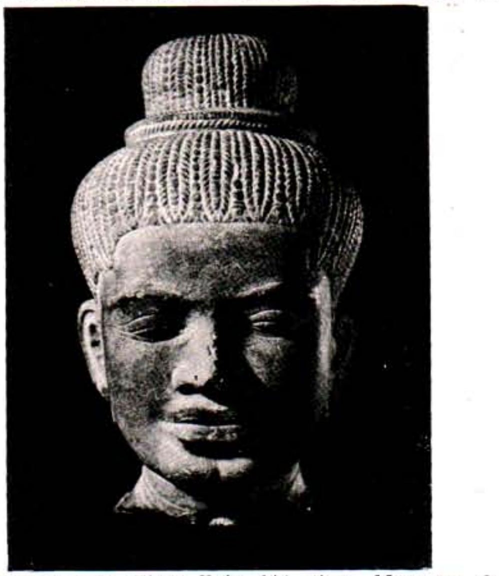
Ἀδιαφορία. Ἡ ἔλλειψις διαφέροντος εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀξίας. Ἀντίθετος ταύτης εἶναι ὁ φανατισμός. Τὴν ἀδιαφορίαν ὡς ἔλλειψιν διαφέροντος διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν καταδικάζει ὁ Κύριος εἰς τὰς παραβολὰς αὐτοῦ (Ματθ. ιγ' 24-24, κβ' 1-17) καὶ εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ «Μάρθα, μεριμνᾷς καὶ τυρβάζει περὶ πολλά· ἑνὸς δὲ ἐστι χρεία...» (Λουκ. ι' 41-42). Ἐπίσης ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος γράφει εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν (β' 3): «πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας;» Πλέον δὲ χαρακτηριστικοὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι οἱ λόγοι τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ «ἕως πότε ὑμεῖς χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις; εἰ ἔστι Κύριος ὁ Θεός, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ· εἰ δὲ ὁ Βάαλ, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ...» (Γ' Βασ. ιη', 21. Βλ. καὶ Ἀποκ. γ' 15, 16).

Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ ἀδιαφορία εἶναι μέγιστον κακὸν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Κυριαρχεῖ δὲ τὸ κακὸν τοῦτο, ὅταν ἐκδηλώνεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἠθικῆς, μᾶλλον εἰς τὰς λεγομένας ἀνωτέρας τάξεις ἢ εἰς τὸν πολὺν λαόν. «Moral indifference», λέγει ὁ Amiel, «is the malady of the cultivated classes», δηλ. «ἡ ἠθικὴ ἀδιαφορία εἶναι ἡ ἀσθένεια τῶν ἀνωτέρων τάξεων» (βλ. the Home Book of Quotations, Burton Stevenson, N. York 1947, σ. 977,8). Εἶναι ἀποκαρδιωτικὸν τὸ φαινόμενον ἀνθρώπων, οἵτινες ζῶντες ἐν μέσῳ μιᾶς ἀενάως οὕτως εἰπεῖν κινουμένης ἀνθρωπίνης κοινωνίας, παραμένουν ψυχροὶ ὡς ὁ λίθος καὶ ἀδρανεῖς ὡς τὸ τεμάχιον ξύλου ἐπὶ τῶν ὑδάτων, φερόμενοι ὑπὸ τῶν κυμάτων τῇδε κἀκεῖσε. δηλαδή, ὅλα κινοῦνται γύρω μου καὶ ἐγὼ μένω ἀδιάφορος (ἔνθ. ἀν.).

Ἐὰν ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μέγιστον κακόν, ὁμοίως δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ τὸ ἀντίθετον ταύτης, ὁ φανατισμός. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ὀφείλει νὰ καλλιεργῇ ἐντὸς αὐτοῦ τὴν μέσην ὁδόν, τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα, ἀπηλλαγμένον ὅμως τοῦ μίσους καὶ τῶν προλήψεων.

ΙΩ. Δ. ΔΑΒΒΕΤΑΣ

Ἀδιβούδδας ἢ Παραμαδιβούδδας. Ἐν τῷ Βουδδισμῷ, διά τινος αἱρέσεως, ἥτις ἀνεφύη περὶ τὸν Ι' μ. Χ. αἰῶνα ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Νεπὰλ καὶ Θιβέτ, ἔνθα καὶ τελικῶς ἐπεκράτησε, προέκυψεν ἡ πίστις εἰς ἕνα ἀρχέγονον, αὐτοδύναμον, ἄπειρον, ὑπέρτατον καὶ παντοκράτορα Βούδδαν, ὅστις καλεῖται Ἀδιβούδδας ἢ Παραμαδιβούδδας. Οὗτος, κατὰ τὴν αἵρεσιν ταύτην, πιστεύεται ὅτι δυνάμει τῆς

Κεφαλὴ Βοντισάτβα. Τέχνη Κμὲρ ΙΑ' αἰων. Μουσεῖον Guimet. Παρίσιοι.

ἐν ἑαυτῷ θεωρίας (contemplatio), ἐδημιούργησεν ἐξ ἑαυτοῦ τοὺς πέντε μεταφυσικοὺς Βούδδας (ἐκ τούτων ὁ πέμπτος εἰσέτι ἀναμένεται). Ἕκαστος δὲ ἐξ αὐτῶν παράγει ἢ παρήγαγεν ἕνα Bodhisatva καὶ ἐξ ἑκάστου Bodhisatva ἐξῆλθεν ἕνας νέος κόσμος.

Κατὰ τὸν Ἀδιβουδδισμόν, ὁ ἡμέτερος κόσμος ἦτο ἔργον τοῦ τετάρτου Bodhisatva, τοῦ ἐπονομαζομένου «Avalokitecvara» ὅστις φέρει καὶ τὸ δοθὲν αὐτῷ μεταγενεστέρως ἱστορικὸν ὄνομα «Gaûtama» ἢ «Ἀμιτάμπα Βούδδα». Ἡ διδασκαλία τοῦ ἀδιβουδδισμοῦ εἶναι ἀποτέλεσμα φιλοσοφικομυστικῶν καὶ μυθολογικῶν θεωριῶν τῆς ὑπὸ τὸν λόγιον Nagardsuna περὶ τὸ ἔτος 194 μ. Χ. ἱδρυθείσης Σχολῆς τῶν βορείων Βουδδιστῶν, ἥτις ἐκλήθη Σχολὴ τῆς «Μεγάλης Ἁμάξης» διότι ἐπεδίωκε τὴν γενικὴν ἀναγέννησιν ὡς οἱ Bodhisatva, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παλαιοτέραν Σχολήν, ἥτις εἶχεν ὡς κύριον σκοπὸν αὐτῆς τὴν προσωπικὴν ἀπολύτρωσιν, ὀνομασθεῖσα ἐκ τούτου Σχολὴ τῆς «Μικρᾶς Ἁμάξης». Διακρίνεται δὲ ὁ Ἀδιβουδδισμὸς ἐκ τῶν ἄλλων τοῦ Βουδδισμοῦ κλάδων ὡς πρὸς τὸ ἐν αὐτῷ θεϊστικὸν στοιχεῖον.

MARTIN JORDAN

Ἀδιδέβα. Μικροσκοπικὸς θεός, ὑποβολεὺς πονηρῶν ἐμπνεύσεων, συνοδεύων τὸν θεὸν Ἴνδρα. Οὕτω καλεῖται ἐπίσης καὶ ὁ Βισνού, εἰς μίαν τῶν τριαδικῶν του ὄψεων. Ἡ λατρεία τοῦ Ἀδιδέβα παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς εἶναι ἀρχαιοτάτη.

Ἀδίκημα, ἐκκλησιαστικόν. Εἶναι πᾶσα πρᾶξις ἢ παράλειψις, συνιστῶσα παράβασιν ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος, δι' ἣν ἀπειλεῖται κατὰ τοῦ δράστου ἡ ἐπιβολὴ ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς. Ἐπὶ πλέον, κατὰ τὴν παρ' ἡμῖν ἰσχύουσαν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν, ὁ δι' ἀμετακλήτου ἀποφάσεως κοινοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου καταδικασθεὶς εἰς ἐγκληματικὴν ποινὴν κληρικός, ἄνευ ἑτέρου καθαιρεῖται, ἀδιαφόρως ἐὰν ἡ πρᾶξις, δι' ἣν ἡ καταδίκη, ἀποτελεῖ καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἀδίκημα (ν. 5383/1932 ἄρθρ. 160. Πρβλ. γνωμοδότ. Νομικοῦ Συμβουλίου ὑπ' ἀριθ. 443/55, ἐν Ἀρχ. Ἐκκλ. Δικαίου Ι' [1955], σ. 129).

Τὰ σπουδαιότερα ἐκκλησιαστικὰ ἀδικήματα, περὶ ὧν ἀναλυτικώτερον ἐν τῇ ὀνομασίᾳ ἑκάστου, εἶναι τὰ ἑξῆς: ἡ Ἀποστασία, ἡ Αἵρεσις, τὸ Σχίσμα, ἡ Σιμωνία, ἡ Ἱεροσυλία. Ὑπάρχει δὲ καὶ πληθὺς ἐκκλησιαστικῶν ἀδικημάτων πειθαρχικοῦ περιεχομένου ἀφορώντων εἰς τὴν ἐκ μέρους τῶν κληρικῶν ἢ μοναχῶν κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν μὴ τήρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ πειθαρχίας ὅπως: ἡ μὴ ἀναγνώρισις τῆς ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς ἐπιβληθείσης ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς (καν. ιγ' Σαρδ., ιστ' Ἀποστόλων, θ' Καρχ.), ἡ χειροτονία ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τοῦ χειροτονοῦντος ἢ τοῦ χειροτονουμένου κληρικοῦ, ὑπαγομένου ὑπὸ ἕτερον ἀρχιερέα ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ τελευταίου (καν. ιγ', κγ' Ἀντιοχ., λε' Ἀποστόλων, Κ' τῆς Δ' Οἰκουμ. Συν., ιζ' Πενθέκτης), ἡ συμμετοχὴ εἰς ἱεροπραξίας, μετὰ ἀλλοθρήσκων ἢ ἑτεροδόξων (καν. θ' καὶ λδ' Λαοδ. ,ι', με', γδ', ο' καὶ οα' Ἀποστόλων, ια' Πενθέκτης), ἡ παράβασις τῶν περὶ προβαδίσματος ὁριζομένων (καν. ιη' τῆς Α' Οἰκουμ. Συν., ζ' Πενθέκτης), ἡ τέλεσις τοῦ βαπτίσματος ἄνευ τριττῆς καταδύσεως (καν. ν' Ἀποστόλ.) καὶ ἄνευ ἐπικλήσεως τῆς Ἁγ. Τριάδος (καν. μθ' Ἀποστόλ.), ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ὑπὸ αἱρετικῶν τελεσθέντος βαπτίσματος (καν. μστ' Ἀποστόλ.), ἡ ἐπανάληψις τοῦ βαπτίσματος μὴ τελεσθέντος ὑπὸ αἱρετικῶν (καν. μζ' Ἀποστόλ.), ἡ χειροτονία νεοφύτου (καν. β' τῆς Α'. Οἰκουμ. Συν.) καὶ ἐν γένει προσώπου στερουμένου τῶν νομίμων προσόντων (Ν. 6 [ἔτους 535], κεφ. 1), ἡ ἐπανάληψις τῆς χειροτονίας μὴ τελεσθείσης ὑπὸ αἱρετικῶν (καν. ξη' Ἀποστόλ., α' συν. Καρθαγ. ἔτ. 397), ἡ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ οἰκείου ἡγουμένου μοναχικὴ κουρὰ (καν. β' Πρωτοδ.), ἡ μὴ τήρησις τοῦ διὰ τὴν δοκιμασίαν τοῦ μέλλοντος νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν μοναχικὸν βίον ὁριζομένου χρόνου (καν. ε' Πρωτοδ.), ἡ ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ αὐθαίρετος ἐγκατάλειψις τῆς μονῆς εἰς ἣν ἀνήκει καὶ ἡ εἴσοδος αὐτοῦ εἰς ἄλλην (καν. δ' Πρωτοδ.), ἡ ἐγκαινίασις Ναοῦ ἄνευ τοποθετήσεως ἁγίων λειψάνων ἐν αὐτῷ (καν. ζ' τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συν.), ἡ παράβασις τῶν διὰ τὴν ἀνάδειξιν ἀρχιερέων τασσομένων διατυπώσεων (Ν. 123 ἔτους 545 κεφ. 1-2, ν. 137 ἔτους 565 κεφ. 2-3).

Ἀδικήματα ἐκκλησιαστικά, ἀναγόμενα εἰς τὸν τρόπον ζωῆς καὶ τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐν γένει συμπεριφορὰν τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, ἀναφέρονται ἐνδεικτικῶς εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ φέρειν τὴν τεταγμένην καὶ οὐχὶ ἐν καλλωπισμῷ στολὴν (καν. ιστ' τῆς Ζ'. Οἰκουμ. Συν. Πρβλ. καν. κζ' Τρούλλου), τὴν μὴ ἐγκατάλειψιν τοῦ σχήματος καὶ ἀνάληψιν κοσμικῶν ἀξιωμάτων (καν. ζ' Χαλκ. καὶ ὑπόμνημα εἰς τοῦτον Βαλσαμ. ἐν Σύντ. Β' 233), τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ ἔχειν συνεισάκτους γυναῖκας (καν. γ' τῆς Α' Οἰκουμ. Συν., ε' Τρούλλου), τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς φιλαργυρίας καὶ φιλοχρηματίας (καν. νθ' Ἀποστόλ.), τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς φλυαρίας καὶ αἰσχρολογίας (καν. ο' συν. Ἀγάθης ἔτ. 506, τυπικὸν Νείλου κ. ἄ.), τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ ἐρίζειν καὶ τύπτειν (καν. θ' Πρωτοδ.), τὴν μὴ προσδοχὴν μετανοοῦντος (καν. νβ' Ἀποστ.), τὴν ἀπαγόρευσιν μετοχῆς καὶ θέας σκηνικῶν θεαμάτων καὶ ὀρχήσεων (καν. να' Τρούλλου), τὴν ἀπαγόρευσιν κυβείας καὶ χαρτοπαιξίας (καν. μβ', μγ' Ἀποστόλων, ν' Τρούλλου), τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς μέθης καὶ ἐν καπηλείοις ἄνευ ἀνάγκης διατριβῆς (καν. ιγ', μβ', νδ', Ἀποστόλ. μ' [μζ'] Καρθ.), τὴν ἀπαγόρευσιν διατηρήσεως καπηλείου (καν. θ' Τρούλλου), τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς παροχῆς ἐγγυήσεως (καν. κ' Ἀποστόλ.), τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς κερδοσκοπικῆς μισθώσεως ἀγροτικῶν κτημάτων (καν. γ' τῆς Δ' Οἰκουμ. Συν., ιστ' Καρθαγ.), τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ δανεισμοῦ ἐπὶ τόκῳ (καν. ηζ' τῆς Α' Οἰκουμ. Συν., μδ' Ἀποστόλ., ι' Πενθέκτης), τὴν ἀπαγόρευσιν ἀναλήψεως δημοσ. ἀξιωμάτων καὶ κοσμικῶν φροντίδων (καν. στ', η', πγ' Ἀποστόλ., ζ' τῆς Δ' Οἰκουμ. Συν., ια' Πρωτοδ.), τὴν ἐμμονὴν εἰς τὸν μετὰ τῆς μοιχαλίδος γάμον τοῦ κληρικοῦ (καν. η' Νεοκαισαρ.), τὴν ἐξύβρισιν, σωματικὰς κακώσεις καὶ φυλάκισιν ἄλλων κληρικῶν καὶ δὴ Ἀρχιερέων (καν. νε', νστ' Ἀποστόλ., γ' Συνόδ. ἔτους 879), τὰς ἐξωγάμους σαρκικὰς σχέσεις μετὰ τὴν χειροτονίαν ἢ μοναχικὴν κουρὰν (καν. ι' Ἀγκύρ., α' Νεοκαισαρ., γ' καὶ ξθ' Βασιλ., ιστ' τῆς Δ' Οἰκουμ. Συν., Cod Just I. 3, 44 [ἔτ, 530], ν. 6 [ἔτ. 535] κεφ. 5, ν. 123 [ἔτ. 546], κεφ. 14, [καν. στ' Πενθ.], τὴν ἀπαγόρευσιν νυκτοπορειῶν καὶ ὁπλοφορίας ἄνευ ἀνάγκης (ἀποκρίσεις χαρτοφύλακος Νικήτα Θεσσαλονίκης, ἐν Συντ. Ε', 385), τὴν ἀπαγόρευσιν θήρας (οὐχὶ καὶ τοῦ ἁλιεύειν) (καν. ρλε' νομοκάνον. εἰς τὸ Μέγα Εὐχολόγιον), τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἐμπορίας (ἀπὸ Δ/βρίου 1350 πρᾶξις Πατριάρχου Καλλίστου τοῦ Α' (Α. Ρ., Α', σ. 308), τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ ἀναδέχεσθαι ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας καὶ παραστάσεως ὡς παρανύμφων κληρικῶν καὶ μοναχῶν (ἀποκρίσεις Πέτρου χαρτοφύλακος εἰς Συντ. Δ 370 καὶ Νικήτα χαρτοφύλακος εἰς Συντ. Ε' 400, ἀπὸ 23 Νοεμβρίου 1759 θέσπισμα Ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας Σωφρονίου, ἀπὸ 28-11-1842 ὑπ' ἀριθ. 11148/454 Ἐγκύκλιος ΙΣΕΕ), τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἀσκήσεως τῆς ἰατρικῆς εἰς κληρικοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (ὑπὸ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Λουκᾶ Χρυσοβέργη τῇ 8-12-1157).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κ. Ῥάλλη, Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1907. Ἀναστ. Χριστοφιλοπούλου, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, Ἀθῆναι 1956.

ΓΕΩΡΓ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

Ἀδίκημα, θρησκευτικόν. Εἶναι πᾶσα ἄδικος πρᾶξις στρεφομένη κατὰ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀκωλύτου ἀσκήσεως τῆς λατρείας ἐκ μέρους τῶν ὀπαδῶν τῶν διαφόρων ἐν τῷ Κράτει ἀνεγνωρισμένων θρησκειῶν, πᾶσα ἐν γένει ἐκδήλωσις ἐλλείψεως σεβασμοῦ πρὸς ταύτας καὶ οἱαδήποτε προσπάθεια ἀλλοθρήσκων ἢ ἑτεροδόξων ἀποβλέπουσα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν διείσδυσιν ἐν τῇ θρησκευτικῇ συνειδήσει τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν.

Αἱ διατάξεις, αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὰ θρησκευτικὰ ἀδικήματα περιέχονται εἰς τὸν ἰσχύοντα Ποινικὸν Κώδικα (νόμος 1492/1950, ὑπαγόμεναι εἰς τὸ κεφάλαιον Ζ' ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «ἐπιβουλὴ τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης») καὶ εἰς τὸν ἀναγκαστικὸν νόμον 1363/1938 «περὶ κατοχυρώσεως διατάξεων τῶν ἄρθρων 1 καὶ 2 τοῦ ἐν ἰσχύϊ Συντάγματος», ὡς ἐτροποποιήθη ὑπὸ τοῦ Α.Ν. 1672/1939.

Αἱ διατάξεις αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς:

Κακόβουλος βλασφημία (ἄρθρον 198 Ποινικοῦ Κώδικος) (ἀντίστοιχον τοῦ προϊσχύσαντος ποινικοῦ νόμου τὸ ἄρθρον 152).

«1. Διὰ φυλακίσεως μέχρι 2 ἐτῶν τιμωρεῖται ὁ δημοσίᾳ καὶ κακοβούλως καθ' οἱονδήποτε τρόπον καθυβρίζων τὸν Θεόν. 2. Ὅστις, ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως τῆς § 1, ἐκδηλοῖ δημοσίᾳ διὰ βλασφημίας ἔλλειψιν τοῦ πρὸς τὸ Θεῖον σεβασμοῦ, τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως μέχρι 3 μηνῶν».

Προστατευόμενον ἐν προκειμένῳ ἀντικείμενον δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ τὸ περὶ Θεοῦ θρησκευτικὸν αἴσθημα τοῦ ἀτόμου καὶ οὐχὶ συγκεκριμένη τις θρησκευτικὴ πίστις. Ὁ κολασμὸς δὲ τοῦ χλευασμοῦ ἢ τῆς περιϋβρίσεως ἀλλοτρίων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἐξασφαλίζει τὴν εἰρηνικὴν καὶ ἀδιατάρακτον μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Κοινωνίας συμβίωσιν. Ἡ καθύβρισις δύναται νὰ γίνῃ προφορικῶς, ἐγγράφως, δι' εἰκόνων, σχημάτων, κινημάτων, συμβολικῶν παραστάσεων, διὰ τοῦ Τύπου κ.λ.π. Ἀρκεῖ τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ μορφὴ αὐτῶν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἰδιαζόντως προσβλητικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς περιφρονήσεως. Ἐκ τοῦ συνόλου δὲ τούτων δέον νὰ προκύπτῃ ἡ τοιαύτη πρὸς περιφρόνησιν τοῦ Θείου διάθεσις τοῦ δράστου.

Ἡ ἐξύβρισις πρέπει νὰ γίνῃ δημοσίᾳ, δηλαδὴ παρουσίᾳ πολλῶν καὶ κακοβούλως, δηλαδὴ ὁ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐκδηλωθεὶς σκοπὸς τοῦ ὑπαιτίου ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ὕβρισιν, χλεύην, ὀνειδισμὸν ἢ ἄλλως εἰς τὴν ἐκδήλωσιν ἀσεβείας πρὸς τὸν Θεὸν διὰ περιϋβρίσεως. Ἡ πρᾶξις δύναται νὰ τελεσθῇ ἔστω καὶ εἰς μὴ δημόσιον χῶρον, δέον ὅμως μεταξὺ τῶν παρισταμένων καὶ τοῦ δράστου, ὅπως μὴ ὑφίσταται στενὸς ψυχικὸς σύνδεσμος (οἰκειότης), ἀποκλείων τὴν δημοσιότητα. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον «ἐὰν ἐσκανδαλίσθησαν οἱ εἰς ὧν τὴν ἀντίληψιν περιῆλθεν ἡ ὕβρις ἢ ἐὰν αὕτη οὐδεμίαν ἐνεποίησεν εἰς αὐτοὺς ἐντύπωσιν, εἴτε διὰ τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀδιαφορίαν εἴτε διὰ τὴν βαναυσότητα αὐτῶν» (αἰτιολογικὴ ἔκθεσις 1929, σ. 322). Δὲν εἶναι ἀξιόποινοι κατὰ τὴν αὐτὴν αἰτιολογικὴν ἔκθεσιν «ἡ ἐν εὐπρεπείᾳ συζήτησις καὶ ὑποστήριξις τυχὸν ἐκδοχῶν οὐχὶ τιμητικῶν διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς Θεότητος», «ἡ ἁπλῆ ἄρνησις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ» καὶ «αἱ ἔλλειψιν μόνον σεβασμοῦ περιέχουσαι ἐκφράσεις».

Μικροβλασφημίαι, σαρκασμοί, ἐπιπόλαιαι ἐκφράσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, κατάραι καὶ εἰρωνεῖαι δὲν συνιστοῦν τὴν κατὰ τὴν διάταξιν ταύτην ἔννοιαν τῆς καθυβρίσεως.

Διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀδικήματος ἀπαιτεῖται νὰ

ὑφίσταται τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τοῦ δόλου παρὰ τῷ δράστῃ ἔστω καὶ ἐνδεχομένου.

Διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ κατὰ τὴν § 2 ἀδικήματος, ἀπαιτεῖται ἡ «δημοσίᾳ» καθ' οἱονδήποτε τρόπον γινομένη βλασφημία τοῦ Θείου, πρὸς ἐκδήλωσιν ἐλλείψεως σεβασμοῦ πρὸς αὐτό. Βλασφημία ἐν προκειμένῳ νοεῖται ἡ χρησιμοποίησις περιφρονητικῶν ἢ ὑβριστικῶν ἐκφράσεων, οὐ μόνον κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ παντὸς πράγματος, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἱερὸν ὑπό τινος θρησκευτικοῦ δόγματος (Μυστήρια, Εὐαγγέλιον, Ἅγια Σκεύη, Εἰκόνες κ.λ.π.). Πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ἀδικήματος τούτου, δὲν ἀρκεῖ ἁπλῆ βλασφημία, ἀλλὰ αὕτη δέον ἐπὶ πλέον νὰ γίνεται πρὸς ἐκδήλωσιν ἐλλείψεως σεβασμοῦ.

Τὰ ὅρια τοῦ ἐγκλήματος τῆς § 2 εἶναι εὐρύτερα τῆς § 1 τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου, διότι εἰς τὴν § 2 δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν ἐπιπόλαιαι ἐκφράσεις καὶ κατάραι τῆς καθημερινῆς ζωῆς, αἵτινες δὲν ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἐξύβρισιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐκφέρονται πρὸς ἐκδήλωσιν θυμοῦ καὶ ἀγανακτήσεως ἐναντίον προσώπου ἢ πράγματος, ἀντικειμενικῶς ὅμως κρινόμεναι περιέχουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐλλείψεως σεβασμοῦ πρὸς τὸ Θεῖον. Ἡ ἀπόπειρα ἐν προκειμένῳ δύναται νὰ κριθῇ ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ ἀτιμώρητος (βλ. ἄρθρ. 72 § 3 Π. Κ.)

Κ α θ ύ β ρ ι σ ι ς   Θ ρ η σ κ ε υ μ ά τ ω ν (ἄρθρον 199) (ἀντίστοιχα προϊσχύσαντος ποινικοῦ νόμου τὰ ἄρθρα 152 καὶ 196).

«Ὁ δημοσίᾳ κακοβούλως καθ' οἱονδήποτε τρόπον καθυβρίζων τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἢ ἑτέραν τινὰ Θρησκείαν ἀνεκτὴν ἐν Ἑλλάδι τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως μέχρι 2 ἐτῶν».

Ἡ πρᾶξις τῆς καθυβρίσεως τοῦ Θρησκεύματος δέον νὰ γίνῃ δημοσίᾳ, ἤτοι παρόντων πολλῶν, εἰς δημόσιον ἢ ἰδιωτικὸν χῶρον, ἔνθα πᾶς τις δύναται νὰ εἰσέλθῃ ἔστω καὶ ἐπὶ πληρωμῇ καὶ κακοβούλως καθ' οἱονδήποτε τρόπον (περὶ τούτων βλ. ἀνωτέρω ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ προηγουμένου ἄρθρου 198, Πρβλ. Α.Π. 439/1930 Θ. ΜΑ. σ. 743).

Ὡς καθύβρισις τῆς Θρησκείας δέον νὰ θεωρηθῇ, κατὰ τὴν αἰτιολογικὴν ἔκθεσιν τοῦ 1929, ἡ καθύβρισις σκεύους τινὸς ἢ ἑτέρου τινὸς ἀντικειμένου, διὰ τὴν λατρείαν χρησιμοποιουμένου.

Ἡ προσβαλλομένη Θρησκεία πρέπει νὰ εἶναι ἡ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἥτις εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ Σύνταγμα Θρησκεία ἢ ἄλλη τις ἀνεκτὴ ἐν Ἑλλάδι Θρησκεία. Θρησκείαν ἀνεκτὴν ὁ ποινικὸς κῶδιξ νοεῖ ἐν προκειμένῳ τὴν ἐν ἄρθρῳ 175 § 2 αὐτοῦ ἀναφερομένην ὡς Θρησκείαν γνωστήν. Συνεπῶς, εἰς τὸν ποινικὸν κώδικα, οἱ ὅροι «Θρησκεία ἀνεκτὴ» καὶ «Θρησκεία γνωστὴ» εἶναι ταυτόσημοι. Πάντως, κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ Συντάγματος «εἶναι ἐλευθέρα ἡ τέλεσις τῶν τῆς λατρείας πάσης θρησκείας γνωστῆς, ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ τὰ χρηστὰ ἤθη». Κατὰ δὲ τὸν Ν. Ν. Σαρίπολον (Συνταγματικὸν Δίκαιον Γ', 1923, σ. 236, σημ. 1, 245), γνωστὴ Θρησκεία εἶναι ἡ φανερὰ θρησκεία, ἥτις ἔχει δόγματα φανερὰ καὶ οὐχὶ κρύφια ἢ λατρείαν φανερὰν καὶ δὲν ἀποτελεῖ αὕτη ἀθέμιτον ἕνωσιν ἢ μυστικὴν ἑταιρίαν ἢ ὀργάνωσιν πρὸς παρανόμους σκοπούς. Εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦ ἄρθρου 199 Ποινικοῦ Κώδικος δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν αἱ κατὰ τὸ ἄρθρον 196 τοῦ προϊσχύσαντος Ποινικοῦ Νόμου ὕβρεις ἐναντίον τῶν δογμάτων, διατάξεων καὶ ἐθίμων τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐφ' ὅσον αἱ ὕβρεις αὗται θεωρηθοῦν ὡς περιέχουσαι περιύβρισιν τοῦ Θρησκεύματος. Τοῦτο εἶναι ζήτημα πραγματικὸν ἐν ἑκάστῃ συγκεκριμένῃ περιπτώσει.

Ὁ δόλος εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐγκλήματος ἔστω καὶ ἐνδεχόμενος.

Δ ι α τ ά ρ α ξ ι ς   θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῶ ν   σ υ ν α θ ρ ο ί σ ε ω ν (ἄρθρον 200) (ἀντίστοιχον προϊσχύσαντος Ποινικοῦ Νόμου τὸ ἄρθρον 194).

«1. Ὁ κακοβούλως προσπαθῶν νὰ ἐμποδίσῃ ἢ ἐκ προθέσεως διαταράσσων ἀνεκτὴν κατὰ τὸ πολίτευμα θρησκευτικὴν συνάθροισιν ἐπὶ λατρείᾳ ἢ τελετῇ τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως μέχρι δύο ἐτῶν. 2. Μὲ τὴν αὐτὴν ποινὴν τιμωρεῖται ὁ ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ τόπῳ ὡρισμένῳ πρὸς θρησκευτικὴν συνάθροισιν ἀνεκτὴν κατὰ τὸ πολίτευμα ἐνεργῶν πράξεις ὑβριστικὰς ἀναρμόστους».

Τὸ ἄρθρον τοῦτο προστατεύει τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀκώλυτον ἄσκησιν τῶν τῆς λατρείας ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῶν διαφόρων θρησκευμάτων.

Ἐπειδὴ ἡ πρώτη § τοῦ ἄρθρου τούτου ὁμιλεῖ περὶ «ἀνεκτῆς Θρησκείας», ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατο νὰ νομισθῇ, ὅτι ἡ παρεχομένη ἔννομος προστασία ἀφορᾷ μόνον τὰς ἀνεκτὰς θρησκείας, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὸ Σύνταγμα ἐν Ἑλλάδι Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν. Λογικῶς, ὅμως, ἑρμηνευομένης τῆς διατάξεως ταύτης, ἀγόμεθα εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ Νομοθέτης δὲν προετίθετο νὰ θέσῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν εἰς ὑποδεεστέραν θέσιν ἔναντι τῶν λοιπῶν ἀνεκτῶν ἢ γνωστῶν θρησκειῶν καὶ συνεπῶς αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου τούτου, κατὰ μείζονα λόγον, ἔχουν ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ διαταράξεως συναθροίσεων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἐκ τῆς φραστικῆς διατυπώσεως τοῦ ἄρθρου συνάγεται, ὅτι εἶναι τιμωρητέαι καὶ πᾶσαι αἱ πράξεις τοῦ δράστου, αἵτινες δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀπόπειρα καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς τὴν παρακώλυσιν τῶν θρησκευτικῶν συναιθροίσεων. «Κακόβουλος» κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1929 (ἄρθρ. 168) λογίζεται «ἡ διὰ βίας ἢ δι' ἀπρεποῦς τρόπου» γενομένη παρεμπόδισις τῶν θρησκευτικῶν συναθροίσεων. Εἶναι ἀδιάφορον ἂν ἐπῆλθεν ἡ παρεμπόδισις τῆς συναθροίσεως. Ἀρκεῖ ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐνέργεια τοῦ δράστου ἢ ἡ ἐπέλευσις τῆς διαταράξεως.

Ἡ θρησκευτικὴ συνάθροισις ἐπὶ λατρείᾳ ἢ τελετῇ δύναται νὰ γίνεται εἴτε ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ εἴτε εἰς ἕτερον τόπον ὡρισμένον διὰ τοιαύτας συναθροίσεις ἢ τελετάς, εἴτε μὴ ὡρισμένον τοιοῦτον (π.χ. βάπτισις εἰς οἰκίαν, λιτανεία καθ' ὁδόν, βλ. αἰτιολ. ἔκθεσιν σ. 324). Ἡ διατάραξις δύναται νὰ γίνῃ διὰ δημιουργίας θορύβου, ἀπειλῶν, γελοιοποιήσεως καὶ οἱασδήποτε ἐν γένει παρεμβάσεως, ἥτις ἐμποδίζει τὴν κανονικὴν διεξαγωγὴν καὶ εὐταξίαν τῆς θρησκευτικῆς συναθροίσεως. Ἡ διὰ θορύβου ἢ θεάματος διατάραξις δύναται νὰ γίνῃ καὶ μακρὰν τοῦ τόπου τῶν συναθροίσεων, ἀρκεῖ νὰ καθίσταται ἀντιληπτὴ ὑπὸ τῶν μετεχόντων τῆς θρησκευτικῆς συναθροίσεως. Τὸ ἔγκλημα ὑφίσταται ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ παρεμπόδισις, ἀρκεῖ ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐνέργεια τοῦ ὑπαιτίου ἢ ἡ ἐπέλευσις τῆς διαταράξεως.

Ἡ τέλεσις τῆς λατρείας ἢ θρησκευτικῆς τελετῆς δέον νὰ εἶναι νόμιμος καὶ κανονική. Ὡς τοιαύτη δὲ νοεῖται, ἐφ' ὅσον τελεῖται ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου τεθειμένων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς λατρείας ὁρίων καὶ εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῆς Θρησκείας, ὑπὲρ ἧς τελεῖται.

Διατάραξις συναθροίσεως μὴ γενομένης ἐπὶ σκοπῷ λατρείας ἢ τελετῆς, ἔστω καὶ ἐντὸς τοῦ Ἱ. Ναοῦ, δὲν ἐμπίπτει εἰς τὰς ὑπὸ τῆς § 1 τοῦ ἄρθρου τούτου τιμωρουμένας πράξεις (π.χ. διατάραξις συνελεύσεως ἐνοριτῶν, συμβουλίου ἐπιτρόπων Ἱ. Ναοῦ, συγκεντρώσεως πρὸς ἀκρόασιν θείου κηρύγματος κ.ἄ.).

Ἐὰν συνέβη κάκωσις ἢ ἐξύβρισις θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ (ἄρθρ. 199, 200 προϊσχύσαντος Π.Ν.) μετὰ διαταράξεως τῆς θρησκευτικῆς συναθροίσεως, ὑφίσταται συρροὴ τῆς προκειμένης πράξεως μετὰ τῆς περὶ ἐξυβρίσεως ἢ σωματικῆς βλάβης, ἄλλως ὁ ὑπαίτιος θὰ τιμωρηθῇ διὰ τῶν κοινῶν διατάξεων τῶν προστατευουσῶν πάντας τοὺς πολίτας ἀπὸ ἐξυβρίσεων ἢ κακώσεων (Αἰτιολογ. ἔκθεσις τοῦ 1933, σ. 325).

Ἡ παράγραφος 2 τοῦ παρόντος ἄρθρου προβλέπει τὴν ἐνέργειαν πράξεων ὑβριστικῶς ἀναρμόστων. Αἱ πράξεις αὗται, ἐκδηλοῦσαι περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἱερότητα τοῦ τόπου, δέον νὰ ἐνεργοῦνται ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ τόπῳ ὡρισμένῳ πρὸς θρησκευτικὴν συνάθροισιν καὶ δέον λόγῳ τῆς βαναυσότητός των νὰ εἶναι ἱκαναί, ὅπως προσβάλουν τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα τῶν ἄλλων. Δὲν ἀπαιτεῖται ἡ ἀνάρμοστος συμπεριφορὰ νὰ ἀφορᾷ εἰς ἀντικείμενα τῆς λατρείας, ἀλλὰ δύναται νὰ ἐκδηλοῦται δι' ἐνεργείας (π.χ. θόρυβος, κάπνισμα κ.λ.π.) ἢ διὰ παραλείψεως (π.χ. μὴ ἀποκάλυψις τῆς κεφαλῆς). Αἱ ὑβριστικῶς ἀνάρμοστοι πράξεις δύνανται νὰ τελεσθοῦν καὶ ἐν ὥρᾳ, καθ' ἣν δὲν τελεῖται ἱεροτελεστία ἐν τῷ Ναῷ ἢ ἐν τῷ πρὸς θρησκευτικὰς συναγωγὰς ὡρισμένῳ τόπῳ (Αἰτιολ. ἔκθεσις τοῦ 1929, ἄρθρ. 168). Κατὰ τὴν αἰτιολ. ἔκθεσιν τοῦ 1933, σ. 324 «τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν βιαίαν εἴσοδον δὲν ἀναφέρει τὸ ἄρθρον μεταξὺ τῶν τιμωρουμένων πράξεων, διότι αὕτη ἐφ' ὅσον δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν § 1, ἀρκοῦντως θέλει τιμωρεῖσθαι ὡς φθορὰ ξένης ἰδιοκτησίας κ.λ.π.»

Διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἐγκλήματος ἀπαιτεῖται δόλος,

ἤτοι γνῶσις καὶ θέλησις πρὸς παρεμπόδισιν ἢ διατάραξιν τῆς θρησκευτικῆς συναθροίσεως.

Περιύβρισις νεκρῶν (ἄρθρον 201) (ἀντίστοιχον προϊσχύσαντος Π. Ν. τὸ ἄρθρον 645).

«Ὁ ἀπὸ τῆς παραφυλακῆς τῶν ἐχόντων δικαίωμα, αὐτογνωμόνως ἀφαιρῶν νεκρὸν ἢ μέλη ἢ τὴν τέφραν τοιούτου ἢ ὁ ἐνεργῶν σχετικῶς πρὸς ταῦτα ἢ πρὸς τάφον πράξεις ὑβριστικῶς ἀναρμόστους τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως μέχρι 2 ἐτῶν».

Προστατευόμενον ἐν προκειμένῳ ἔννομον ἀγαθὸν εἶναι τὸ πρὸς τὴν μνήμην τῶν νεκρῶν συναίσθημα σεβασμοῦ, ὅπερ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ εὐρυτέρου θρησκευτικοῦ αἰσθήματος καὶ οὐχὶ τὸ συναίσθημα τιμῆς τῶν οἰκείων τοῦ νεκροῦ. Διὰ τῶν διατάξεων τούτων σκοπεῖται τόσον ἡ προστασία τῆς παραφυλακῆς τοῦ νεκροῦ ἀνθρωπίνου σώματος παρὰ τοῦ δικαιουμένου ταύτης, ὅσον καὶ ἡ κατασφάλισις τοῦ νεκροῦ ἢ τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς διενεργείας πράξεων ὑβριστικῶς ἀναρμόστων. Ἐπὶ ἑκάστης μορφῆς τοῦ ἐγκλήματος τούτου εἰδικώτερον ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς:

1) Αὐτογνώμων ἀφαίρεσις νεκροῦ ἢ μελῶν ἢ τέφρας τούτου ἀπὸ τῆς παραφυλακῆς τῶν ἐχόντων τοιοῦτον δικαίωμα.

Ἡ πρᾶξις τῆς ἀφαιρέσεως πρέπει νὰ ἔγινεν ἄνευ δικαιώματος καὶ ἐν γνώσει τοῦ ὅτι αὕτη προσβάλλει τὸ αἴσθημα σεβασμοῦ πρὸς τὸν νεκρόν. Τὴν παραφυλακὴν τοῦ νεκροῦ μέχρι τῆς ταφῆς του ἔχουν τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατὰ νόμον ἔχουν τὴν φροντίδα καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ ἐνταφιασμοῦ του (οἱ οἰκεῖοι τοῦ νεκροῦ, ὁ διευθυντὴς κλινικῆς κ.λ.π.), μετὰ δὲ τὴν ταφὴν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ τάφου. Ὁ ἀνευρίσκων ἀνθρώπινον πτῶμα καὶ ἐπιλαμβανόμενος τῆς νομῆς του δὲν ὑποπίπτει εἰς τὸ ἔγκλημα τῆς περιϋβρίσεως τῶν νεκρῶν, ἀλλά, ἐνδεχομένως, εἰς τὴν παράβασιν τοῦ ἄρθρου 442 Ποινικοῦ Κώδικος, τὸ ὁποῖον τιμωρεῖ τὴν παραμέλησιν ἀναγγελίας εὑρέσεως νεκροῦ. Ἡ ἀφαίρεσις ὅμως νεκροῦ, ὅστις περιῆλθε νομίμως εἰς τὴν κυριότητα καὶ κατοχὴν τρίτου (πωληθέντος δι' ἀνατομικὰς μελέτας κ.λ.π.) ἀποτελεῖ πλέον κλοπήν. Εἶναι ἀδιάφορον ποῖος εἶναι ὁ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ νεκροῦ ἢ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἢ τὰ ἐλατήρια, ἅτινα ὡδήγησαν τὸν δράστην εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Δυνατὸν αὕτη νὰ ἐγένετο ἐκ μίσους, δι' ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας ἢ καὶ pietatis causa. Νεκρός, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου τούτου, λογίζεται τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν διελύθη δι' ἀποσυνθέσεως ἢ δι' ἀποτεφρώσεως ἢ κατ' ἄλλον τρόπον. Νεκρὸς εἶναι καὶ τὸ ἀκρωτηριασμένον ἢ παραμορφωμένον σῶμα, ὡς καὶ τὸ γεννηθὲν νεκρὸν νεογνόν.

2) Ἡ ἐνέργεια ἐν σχέσει πρὸς νεκρὸν ἢ τὰ μέλη ἢ τὴν τέφραν τούτου ἢ πρὸς τάφον πράξεων ὑβριστικῶς ἀναρμόστων.

Αἱ πράξεις αὗται, λόγῳ τῆς βαναυσότητος αὐτῶν, δέον νὰ εἶναι ἱκαναὶ νὰ προσβάλλουν τὸ αἴσθημα τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν νεκρόν. Εἰς τὰς πράξεις ταύτας ὑπάγεται καὶ ἡ νεκρομιξία. Ἡ ἐνέργεια νεκροψίας ἐπὶ πτωμάτων εἶναι νόμιμος, ἔστω καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν οἰκείων ἐνεργουμένη (πρβλ. ἄρθρ. 187 Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας). Ὡς τάφος δὲν νοεῖται ὁ τόπος τῆς προσωρινῆς ἀποθέσεως τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ νεκροταφείῳ ἢ ἀλλαχοῦ. Ὁ χῶρος τοῦ ἐνταφιασμοῦ λογίζεται ὡς τάφος, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ παρόντος ἄρθρου, μόνον ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐνταφιασμοῦ τοῦ νεκροῦ, ὁπότε ὁ τάφος καὶ ὁ νεκρὸς ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῶν ἐν ἄρθρῳ 201 προσβολῶν.

Πράξεις, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ ἔλλειψις σεβασμοῦ πρὸς νεκρὸν ἢ πρὸς τάφον, εἶναι π.χ. ἡ ῥίψις ἀντικειμένων κατὰ τοῦ φερέτρου, ῥύπανσις τοῦ τάφου κ.λ.π.

Διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἀδικήματος ἀπαιτεῖται δόλος, ἀρκεῖ δὲ καὶ ὁ ἐνδεχόμενος.

Προσβολὴ τῆς θρησκείας αἰχμαλώτου (ἄρθρον 162 Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος).

«Τηρουμένων τῶν ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς ὡρισμένων μέτρων τάξεως, ὅστις αὐθαιρέτως παρακωλύει τὴν ἄσκησιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων αἰχμαλώτου ἢ προπηλακίζει τὴν θρησκείαν αὐτοῦ τιμωρεῖται μὲ φυλάκισιν μέχρι ἑνὸς ἔτους».

Δεῖγμα ἀντιλήψεως πολιτισμοῦ καὶ ἀνωτερότητος ἀποτελεῖ ἡ διάταξις αὕτη. Οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὑπῆρξαν γενναιόφρονες καὶ ἀνεξίθρησκοι ἔναντι τῶν ἀντιπάλων των καὶ μάλιστα ἀπέναντι τῶν αἰχμαλώτων. Τὴν θρησκείαν των τὴν ἐσεβάσθησαν πάντοτε, παρέχοντες πᾶσαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν τέλεσιν τῶν τῆς λατρείας των. Τὴν εὐγενῆ αὐτὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν υἱοθετεῖ τὸ ἄρθρον τοῦτο τοῦ στρατιωτικοῦ ποινικοῦ Κώδικος.

Ἀντικείμενον τοῦ ἀδικήματος τούτου εἶναι τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα τοῦ αἰχμαλώτου, τὸ ὁποῖον προστατεύεται ἀπὸ πᾶσαν προσβολήν. Τὸ ἀδίκημα τοῦτο ἐμφανίζεται ὑπὸ δύο μορφάς: τῆς παρακωλύσεως τῆς ἀσκήσεως τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τοῦ αἰχμαλώτου ἢ τοῦ προπηλακισμοῦ τῆς θρησκείας του.

Κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ ἄρθρου τούτου, δὲν ὑφίσταται τὸ κολαζόμενον ἀδίκημα, ἂν ἡ παρακώλυσις τῆς τελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τοῦ αἰχμαλώτου ὀφείλεται εἰς μέτρα τάξεως ἐπιβαλλόμενα γενικῶς ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας Ἀρχῆς εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν αἰχμαλώτων. Τοῦτο εἶναι ὀρθὸν καὶ εὔλογον, διότι δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς τὸν αἰχμάλωτον, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀσκήσεως τῶν τῆς λατρείας, νὰ δημιουργῇ ἀνωμαλίας περὶ τὴν τάξιν καὶ πειθαρχίαν, αἵτινες διὰ λόγους ἀσφαλείας πρωτίστως δέον νὰ τηρῶνται ἀπαρεγκλίτως εἰς τὸν χῶρον τῆς συγκεντρώσεως τῶν αἰχμαλώτων. Ὁ ὅρος «αὐθαιρέτως» ἀποκλείει τὸ ἀξιόποινον τῆς πράξεως τῆς παρακωλύσεως, ὁσάκις αὕτη ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τῆς Ἀρχῆς ἐπιβαλλομένων μέτρων τάξεως. Ἐννοεῖται, ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε ν' ἀποκλείεται ἀπολύτως εἰς τὸν αἰχμάλωτον ἡ ἄσκησις τῶν θρησκευτικῶν του καθηκόντων. Ἡ τοιαύτη κατάχρησις τοῦ δικαιώματος τῆς ἁρμοδίας ἀρχῆς δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀδίκημα τοῦ ἄρθρου τούτου.

Κατοχύρωσις τῆς κατὰ τὸ Σύνταγμα ἐπικρατούσης θρησκείας ἀπὸ πάσης προσπαθείας διεισδύσεως ἑτεροδόξων ἢ ἀλλοθρήσκων. (Α.Ν. 1363/1938 ὡς ἐτροποποιήθη ὑπὸ τοῦ Α.Ν. 1672/1939) (ἀντίστοιχον προϊσχύσαντος Ποινικοῦ Νόμου τὸ ἄρθρον 198).

Κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ Συντάγματος, ἀπαγορεύεται ὁ προσηλυτισμὸς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπέμβασις κατὰ τῆς ἐπικρατούσης Θρησκείας (οὐχὶ καὶ εἰς βάρος πάσης γνωστῆς ἐν Ἑλλάδι Θρησκείας). Διὰ τοῦ Α. Ν. 1363/38 ὡς ἐτροποποιήθη, ἐλήφθησαν διάφορα διοικητικὰ μέτρα πρὸς πρόληψιν τοῦ προσηλυτισμοῦ, καθωρίσθη ἡ ἔννοια τοῦ ἐγκλήματος καὶ ἐπεβλήθησαν εἰς τοὺς παραβάτας διάφοροι ποιναί. Ὁ νόμος οὗτος (ὡς ἐτροποποιήθη) ἰσχύει καὶ μετὰ τὴν θέσπισιν τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος συμφώνως πρὸς σχετικὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου 441/1952 (εἰς Ποινικὰ Χρονικὰ 1953, σ. 18) καὶ τὴν ὑπὸ τῶν συγγραφέων ὑποστηριχθεῖσαν γνώμην (Σβώλου - Βλάχου, Τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, § 34). Διότι τὸ ἄρθρον 461 Ποινικοῦ Κώδικος κατήργησεν ἁπλῶς τὸν προϊσχύσαντα Ποιν. Νόμον, ὡς καὶ πᾶσαν διάταξιν τροποποιοῦσαν αὐτόν, χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ εἰς αὐτὸν τροποποίησίν τινα, οὔτε δὲ μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 473 Ποινικοῦ Κώδικος ἀναφερομένων ῥητῶς ὡς καταργουμένων διατάξεων περιλαμβάνεται καὶ ὁ Α. Ν. 1363/38, ὅστις δὲν ἀφορᾷ εἰς θέμα, τὸ ὁποῖον ῥυθμίζει εἰς τὸ Εἰδικὸν αὐτοῦ μέρος ὁ Ποινικὸς Κῶδιξ, δεδομένου ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος οὐδεμίαν διάταξιν περιέχει τιμωροῦσαν τὸν προσηλυτισμόν.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Α.Ν. 1363 θεσπιζόμενα ἐγκλήματα εἶναι ὁ προσηλυτισμὸς καὶ ἡ θέσις εἰς κυκλοφορίαν ἐντύπων ἑτεροδόξων. Ἐπὶ ἑκάστου τούτων εἰδικώτερον:

Προσηλυτισμός (ἄρθρ. 4 Α. Ν. 1363 ὡς ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Α. Ν. 1672). Εἶναι «ἰδίᾳ» ἡ διὰ πάσης φύσεως παροχῶν ἢ δι' ὑποσχέσεως τοιούτων ἢ ἄλλης ἠθικῆς ἢ ὑλικῆς περιθάλψεως, διὰ μέσων ἀπατηλῶν, διὰ καταχρήσεως τῆς ἀπειρίας ἢ ἐμπιστοσύνης ἢ δι' ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἀνάγκης, τῆς πνευματικῆς ἀδυναμίας ἢ κουφότητος, ἄμεσος ἢ ἔμμεσος προσπάθεια πρὸς διείσδυσιν εἰς τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν τῶν ἑτεροδόξων, ἐπὶ σκοπῷ μεταβολῆς τοῦ περιεχομένου αὐτῆς (ἄρθρ. 4 § 2). Εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου «προσπάθεια», περιλαμβάνεται καὶ οἱαδήποτε πρᾶξις τοῦ δράστου, ἀποτελοῦσα ἀπόπειραν ἢ ἁπλᾶς προπαρασκευαστικὰς πράξεις, αἵτινες ἀποβλέπουν εἰς τὴν διείσδυσιν ἐν τῇ θρησκευτικῇ συνειδήσει ἑτέρου. Ἡ διείσδυσις αὕτη δύναται νὰ ἐνεργῆται δι' ἀμέσου τρόπου (κατήχησις) ἢ δι' ἐμμέσου τοιούτου (διὰ φιλανθρωπικῶν παροχῶν, φιλικῶν συναντήσεων κ.λ.π.). Διὰ τοῦ ὅρου «ἑτεροδόξων» νοοῦνται οἱ ἀκολουθοῦντες

τὴν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος προστατευομένην ἐπικρατοῦσαν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν. Ὁ Νομοθέτης ἔχει ὑπ' ὄψει του τὸν συνήθως ὑπὸ ἑτεροδόξων γινόμενον προσηλυτισμόν, καθ' ὅσον ὁ ὑπὸ ἀλλοθρήσκων τοιοῦτος σπανίζει.

Ἡ ἐν τῷ νόμῳ ἀπαρίθμησις τῶν μέσων πρὸς διείσδυσιν εἰς τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν γίνεται ἐνδεικτικῶς καὶ οὐχὶ περιοριστικῶς (βλ. Α.Π. 138/1947 Θ. ΝΗ. σ. 274, Α. Π. 528/1950 Ποιν. Χρον. 1951 σ. 36, Α. Π. 441/1952 Ποιν. Χρον. 1953 σ. 18, Α. Π. 137/1953 Ποιν. Χρον. 1953, σ. 1, 316, Α. Π. 289/1953 Ποιν. Χρον. 1953 σ. 494).

Διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἀδικήματος ἀπαιτεῖται ἡ ὕπαρξις δόλου παρὰ τῷ δράστῃ, ὁ ὁποῖος πρέπει, συμφώνως πρὸς τὴν αὐθεντικὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἐν ἄρθρῳ 27 § 2 ὅρου «ἐπὶ σκοπῷ», νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀποτελέσματος.

Ὁ προσηλυτίζων τιμωρεῖται διὰ ποινῆς φυλακίσεως καὶ χρηματικῆς ποινῆς, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ δι' ἀστυνομικῆς ἐπιτηρήσεως, τῆς ὁποίας ἡ διάρκεια ὁρίζεται διὰ τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως ἀπὸ 6 μηνῶν μέχρις ἑνὸς ἔτους. Ἡ μετατροπὴ τῆς ποινῆς φυλακίσεως εἰς χρηματικὴν δὲν ἀπαγορεύεται (ἄρθρ. 4 § 1 ἀν. νόμ. 1363, ὡς ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Α. Ν. 1762, ἄρθρ. 57 καὶ 466 Π. Κ.). Ὡς ἐπιβαρυντικὴ αἰτία δὲ θεωρεῖται ἡ ἐκτέλεσις τῆς πράξεως ἐν σχολείῳ ἢ ἱδρύματι μορφωτικῷ ἢ φιλανθρωπικῷ (ἄρθρ. 4 § 3 Α.Ν. 1363).

Ἐὰν πρὸ πάσης ἔτι ἐνάρξεως τῆς ποινικῆς διώξεως ἐπὶ προσηλυτισμῷ ἤθελε βεβαιωθῆ διὰ δικαστικῆς ἀνακρίσεως ἐνεργουμένης παρ' ἀξιωματικοῦ τῆς Χωροφυλακῆς ἢ τῆς Ἀστυνομίας Πόλεων, ὅτι ξένος ὑπήκοος ἐπιχειρεῖ προσηλυτισμόν, ἀπελαύνεται οὗτος ἀποφάσει τῆς παρ' ἑκάστῃ Νομαρχίᾳ Ἐπιτροπῆς Ἀσφαλείας. Κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἐπιτρέπεται προσφυγὴ πρὸς τὸν Ὑπουργὸν Θρησκευμάτων καὶ Ἐθνικῆς Παιδείας ἐντὸς 8 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς κοινοποιήσεως (ἄρθρ. 2 Α. Ν. 1363 ὡς ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Α. Ν. 1672).

Θέσις εἰς κυκλοφορίαν ἐντύπων (ἄρθρ. 8 Α.Ν. 1363 ὡς ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Α.Ν. 1672). «1. Ἔντυπα (βιβλία ἢ περιοδικὰ) περιέχοντα θρησκευτικὰς διδασκαλίας δέον νὰ φέρωσιν ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου καὶ ἐσωφύλλου, τὰ δὲ περιοδικὰ κάτωθι τοῦ τίτλου, ἔντυπον δι' ἐμφανῶν στοιχείων τὴν ἔνδειξιν τοῦ θρησκεύματος ἢ δόγματος ἢ τῆς αἱρέσεως, ὧν τὴν διδασκαλίαν περιέχουσιν. 2. Πᾶς τις παραλαβὼν ἀποσταλέντα αὐτῷ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ ἐκδοὺς ἐν τῇ ἡμεδαπῇ ἔντυπα ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ § ἀναφερομένων ὑποχρεοῦται, πρὶν ἢ ὁπωσδήποτε θέσῃ εἰς κυκλοφορίαν, νὰ σφραγίσῃ ταῦτα ἐμφανῶς διὰ τῆς ἐνδείξεως τοῦ εἰς ὃ ἀνήκουσι θρησκεύματος ἢ δόγματος ἢ αἱρέσεως, ἐὰν δὲν φέρωσιν ἔντυπον τὴν ἔνδειξιν ταύτην. Ὁ παραβάτης τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως μέχρις 6 μηνῶν καὶ χρηματικῆς ποινῆς. Μετατροπὴ τῆς ποινῆς φυλακίσεως εἰς χρηματικὴν δὲν ἐπιτρέπεται. 3. Τῶν ἀνωτέρω διατάξεων τοῦ παρόντος ἄρθρου ἐξαιροῦνται τὰ περιέχοντα διδασκαλίας τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τῷ Βασιλείῳ Ὀρθοδόξου δόγματος, ὡς καὶ τὰ λειτουργικὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία πάντων τῶν θρησκευμάτων καὶ δογμάτων τὰ χρησιμοποιούμενα ἐν τῇ λατρείᾳ».

Ὁ ν. 1363 προβλέπει ἐν προκειμένῳ τὴν συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα (ἄρθρ. 1) δίωξιν τοῦ διὰ τοῦ Τύπου ἀσκουμένου προσηλυτισμοῦ. Διότι, κατὰ τὸ Σύνταγμα, ὁ Τύπος εἶναι ἐλεύθερος μὲν καὶ πᾶν προληπτικὸν κατ' αὐτοῦ μέτρον ἀπαγορεύεται, οὐχ ἧττον ὅμως ἐπιτρέπεται ἡ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν στοχασμῶν (εἰς ἣν περιλαμβάνεται ἡ διανομὴ καὶ πώλησις τοῦ ἐντύπου) λῆψις κατασταλτικῶν κατ' αὐτοῦ μέτρων.

Μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν ἀδικημάτων δὲν περιλαμβάνονται ἡ ἱεροσυλία (ἄρθρ. 374 ἐδ. α. Π. Κ.) καὶ ἡ τυμβωρυχία (ἄρθρ. 373 Π.Κ.), διότι ἐπὶ τῶν ἀδικημάτων τούτων, σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον κατευθύνεται ἡ ἐνέργεια τοῦ δράστου εἶναι ἡ ἰδιοποίησις καὶ οὐχὶ ἡ προσβολὴ τῆς θρησκείας ἢ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος προσώπου τινός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κωστῆ Μπουροπούλου, Ἑρμηνεία τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος ποινικοῦ Νόμου, Β', ἐκδ. δ', Ἀθῆναι 1926-1929. Ἀντ. Σταΐκου, Ἐπίτομος ἑρμηνεία Ἑλληνικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 1955. Δ. Καρανίκα, Ἐγχειρίδιον Ποινικοῦ Δικαίου, Β', Θεσσαλονίκη 1955. Ἀνδρ. Τούση - Ἀθαν. Γεωργίου, Ποινικὸς Κῶδιξ, ἐκδ. β', Ἀθῆναι 1958.

ΓΕΩΡΓ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

Ἀδικηταναύρων, Ἐπισκοπή. Ἑνδεκάτη καταριθμεῖται αὕτη ἡ ἐπισκοπὴ Ἀδικηταναύρων ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἀτταλείας ἐκ τῶν 16 ὑπαγομένων εἰς αὐτήν, ὑποκειμένην ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν μητρόπολιν τιτλοφορουμένην Συλαίου, ἤτοι Πέργης, δευτέρας Παμφυλίας, κατὰ τὴν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ γενομένην διατύπωσιν.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἀδικῶ. (Κ. Διαθήκη). Διαπράττω ἀδικίαν, μεταχειρίζομαί τινα ἀδίκως, βλάπτω. Πράξ. κε' 11=εὑρίσκομαι ἐν ἀδίκῳ.

Γ. Α. Γ.

Ἀδιόρθωτος. Κληρικός, μοναχός, λαϊκός. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιβολῆς ποινῆς κατὰ παντὸς παρεκτρεπομένου μέλους τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κατὰ βάσιν ἡ διόρθωσις αὐτοῦ. Ὁ κανονικὸς νομοθέτης, πρὸς διασφάλισιν τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐννόμου τάξεως, ἀπειλεῖ κυρώσεις κατὰ τοῦ πράττοντος ἀπηγορευμένον ἢ παραλείποντος τὴν ἐκτέλεσιν διατεταγμένου ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τοῦ κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν ἀδικοπραγήσαντος πιστοῦ. Ἤτοι ἀπειλεῖ τὴν κατάγνωσιν ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας Ἐκκλησιαστικῆς Δικαστικῆς Ἀρχῆς ἀναλόγου πρὸς τὸ διαπραχθὲν κανονικὸν ἀδίκημα ποινῆς, ἀποβλέπων ὅπως διὰ τῆς ἐπιβολῆς ταύτης ὁ ἀδικοπραγήσας συνέλθῃ ἐκ τῆς πραγματωθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἐκτροπῆς καὶ ἀποκατασταθῇ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ. Ἐφ' ὅσον ὁ ἀδικοπραγήσας καὶ καταδικασθεὶς κληρικὸς ἢ μοναχὸς ἢ λαϊκός, διάγων ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς καταγνωσθείσης καὶ ἐπιβληθείσης εἰς βάρος αὐτοῦ ποινῆς, οὐ μόνον δὲν δείξῃ σημεῖα ἀνανήψεως, ἀλλὰ τοὐναντίον καὶ πάλιν ὑποπέσῃ εἰς διάπραξιν τοῦ αὐτοῦ ἢ καὶ ἄλλου κανονικοῦ ἀδικήματος, καλεῖται ἀδιόρθωτος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὡς καθ' ὑποτροπὴν ὑποπεσὼν εἰς διάπραξιν κανονικοῦ ἀδικήματος, ἀπειλεῖ καθ' ἑαυτοῦ δριμυτέρας κυρώσεις, αἵτινες δύνανται νὰ ἀχθοῦν κατὰ τὴν περίστασιν ἀπὸ τῆς βαρυτέρας μέχρι τῆς βαρυτάτης τῶν ὑπὸ τοῦ κανονικοῦ ποινικοῦ νόμου ἀπειλουμένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Παν. Ἰ. Παναγιωτάκου, Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ, Γ' (τὸ Ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας) Ἀθῆναι 1962, σ. 3, 7, 90, 91, Δ' (τὸ Δίκαιον τῶν Μοναχῶν), Ἀθῆναι 1957, σ. 16, 92, 93.

ΠΑΝ. Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ

Ἀδίτ. Οὕτως ἀποκαλοῦνται γραπτὰ στοιχεῖα τῆς μουσουλμανικῆς παραδόσεως, ἀναγνωριζόμενα ὡς ἔχοντα ἔμμεσον τὴν θείαν ἀποκάλυψιν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἄμεσον, ἡ ὁποία περιέχεται εἰς τὸ Κοράνιον, καὶ ὄντα ἰσόκυρα περίπου πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ἀδὶτ εἶναι ἀραβικὴ λέξις σημαίνουσα ἀρχικῶς «ἀφήγησις» καὶ ἐξελιχθεῖσα κατόπιν εἰς θεολογικὸν ὅρον, διὰ τοῦ ὁποίου νοεῖται πᾶν λόγιον, ἔστω καὶ συντομώτατον, διὰ τοῦ ὁποίου μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ὅ,τι εἶπεν ἢ ἔπραξεν ὁ Προφήτης καὶ δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Κορανίου.

Τὰ ἀδὶτ σύγκεινται ἐκ δύο μερῶν: τοῦ σανὰδ (μαρτυρίας) ἢ τοῦ ἰσνὰδ (ἀπαριθμήσεως ἀπὸ τοῦ τελευταίου εἰς τὸν πρῶτον ὅλων ὅσοι παρέλαβον καὶ διεβίβασαν τὴν ἀρχικὴν μαρτυρίαν) καὶ τοῦ μάτν, ἤτοι αὐτῆς ταύτης τῆς ἀφηγήσεως. Διακρίνονται εἰς γνήσια καὶ ἀπόκρυφα, τὰ δὲ πρῶτα διαιροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις, ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν διαβιβασάντων αὐτὰ προσώπων καὶ τοῦ περιεχομένου των. Ἐξ αὐτῶν οἱ Μουσουλμάνοι διδάσκονται τὴν ἔμπρακτον εὐσέβειαν ἀπὸ τῶν πλευρῶν, τὰς ὁποίας δὲν φωτίζει τὸ Κοράνιον.

Ἀδῖται. Οἱ κατὰ τὰς ἀραβικὰς παραδόσεις ἀπόγονοι τοῦ Ἄδ, ἐγγόνου τοῦ Χάμ, κατοικήσαντες εἰς τὴν νότιον Ἀραβίαν καὶ διαθρυλούμενοι ὡς γίγαντες καὶ ἀσεβέστατοι. Λόγῳ τῆς προπετείας των, ὁ Θεὸς τοὺς ἐξωλόθρευσεν ἐκτὸς ἐλαχίστων, τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἔζων εἰς περιοχήν τινα τῆς Ὑεμένης ἐπὶ τινας αἰῶνας, ἕως ὅτου καὶ αὐτοὶ ἐξέλιπον. Εἰς τοὺς Ἀδίτας, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει καὶ τὸ Κοράνιον, ἀπεδίδοντο τὰ ἐρείπια πελωρίων κτισμάτων, τὰ ἀπαντώμενα εἰς τὴν νότιον Ἀραβίαν.

Ἀδῖτι. Ἡ κατὰ τὴν ἰνδικὴν μυθολογίαν θεά, ἐξ ἧς προῆλθον οἱ Ἄριοι. Συμβολίζει τὸ ἀπέραντον Διάστημα.

Ἀδῖτι-Πρακρῖτι. Θεὰ τῆς ἰνδικῆς μυθολογίας, συμβολίζουσα τὴν σύμπασαν κτίσιν, τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν πνευματικήν.

'Αδιτῦαι. Τὰ τέκνα τῆς θεᾶς 'Αδῖτι. Ταῦτα ἀρχικῶς ἦσαν ὀκτώ, ἀργότερον δὲ ηὐξήθησαν εἰς δώδεκα. 'Εξεπροσώπουν τοὺς μῆνας τοῦ ἔτους καὶ ἐθεωροῦντο ὡς οἱ φύλακες καὶ προασπισταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

'Αδμήτη. 1) Θυγάτηρ τοῦ 'Ωκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος. 2) Θυγάτηρ τοῦ Εὐρυσθέως καὶ τῆς 'Αντιμάχης (ἢ 'Αδμήτης). 'Επεθύμησε ν' ἀποκτήσῃ τὴν ζώνην τοῦ 'Αρεως, τὴν ὁποίαν ἔφερεν ἡ 'Ιππολύτη, ἡ βασίλισσα τῶν 'Αμαζόνων, ὁ δ' Εὐρυσθεὺς ἀνέθεσεν εἰς τὸν 'Ηρακλῆ τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο ἔργον (=ἔνατος ἆθλος), εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἐβοήθει καὶ ἡ 'Αδμήτη. 3) 'Ιέρεια τῆς 'Ηρας εἰς τὸ 'Αργος. 'Εκεῖθεν κατέφυγεν εἰς τὴν Σάμον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Οἱ Σάμιοι εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἦγον κατ' ἔτος ἑορτὴν πρὸς τιμήν της. Τοῦτο ἴσως ἀπηχεῖ τὸν μεταξὺ 'Αργείων καὶ Σαμίων ἀνταγωνισμόν.

Β. Ι. Κ.

'Αδμητος. Υἱὸς τοῦ Φέρητος, ἀπογόνου τοῦ Κρηθέως, καὶ τῆς Κλυμένης, ἢ Περικλυμένης, ἐξάδελφος τοῦ 'Ιάσονος, ἱδρυτὴς καὶ βασιλεὺς τῶν Φερῶν τῆς Θεσσαλίας. Μετέσχεν εἰς τὴν 'Αργοναυτικὴν ἐκστρατείαν καὶ τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου. 'Εφιλοξένησε τὸν ἐξ αἰτίας τοῦ φόνου τῶν Κυκλώπων (ἢ τοῦ δράκοντος Πύθωνος) καταδικασθέντα θεὸν 'Απόλλωνα νὰ τὸν ὑπηρετήσῃ ὡς βοσκὸς ἐπὶ ἐννέα ἔτη. Διὰ τῆς φιλοξενίας καὶ τῆς εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς του, κατέκτησε τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν αἰωνίαν φιλίαν καὶ προστασίαν του. 'Εκ τῆς ὑπηρεσίας ταύτης οἱ Πατέρες τῆς 'Εκκλησίας ἀντλοῦν ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας. 'Ηγάπησε τὴν θυγατέρα τοῦ Πελίου 'Αλκηστιν καὶ τὴν ἐζήτησεν εἰς γάμον. 'Ο Πελίας ἐδέχθη, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ καθήμενος ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ λέοντος καὶ κάπρου. 'Ο 'Αδμητος ἐπέτυχε τοῦτο τῇ βοηθείᾳ τοῦ 'Απόλλωνος καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν 'Αλκηστιν, ἥτις ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα πιστῆς καὶ ἀφωσιωμένης συζύγου. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἦτο βασιλεὺς θεοσεβής, δίκαιος, εὐγενής, φιλόξενος καὶ μεγαλόψυχος.

Β. Ι. Κ.

'Αδόκιμος. (Κ. Διαθήκη). Μὴ δεδοκιμασμένος, ἀποτυχὼν εἰς δοκιμασίαν καὶ ἐξέτασιν, ἄρα ἀνίκανος καὶ ἄχρηστος, Ρωμ. α' 28, Α' Κορ. θ' 27, Β' Κορ. ιγ' 5-7, Β' Τιμ. γ' 8 (τὸ «περὶ τὴν πίστιν» ὀνομάζει τὸ ἀντικείμενον, εἰς ὃ ἀπέτυχεν ἡ δοκιμασία). Τίτ. α' 16.

Γ. Α. Γ.

'Αδολεσχῶ. (Ο'). Πολυλογῶ, ἀργολογῶ, ἀλλὰ καὶ μελετῶ.

Ι. Γ.

'Αδόλιος. 'Ασκητὴς τοῦ Δ' αἰῶνος, δυνάμενος νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ πρόδρομος τῶν Στυλιτῶν. Τὰ περὶ αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Παλλάδιος εἰς τὴν Λαυσαϊκὴν 'Ιστορίαν (PG 34, 1210), ἐγκωμιάζει δὲ αὐτόν, χωρὶς ὅμως νὰ μνημονεύῃ τὸ ὄνομά του, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (PG 37, 1457, στίχ. 75-84).

Κατήγετο ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας καὶ εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς λαῦραν εὑρισκομένην εἰς τὸ 'Ορος τῶν 'Ελαιῶν, παρὰ τὴν τοποθεσίαν ὅπου ἀνελήφθη εἰς οὐρανοὺς ὁ Κύριος. 'Εκεῖ συνήθιζε νὰ ἵσταται εἰς τὸ ὕπαιθρον ἀπὸ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἕως τὴν ὥραν ἐγέρσεως τῶν συμμοναστῶν του ἐκ τοῦ ὕπνου, προσευχόμενος καὶ ψάλλων. Τὴν συνήθειαν αὐτὴν ἐτήρει ἀνελλιπῶς, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν καιρικὴν κατάστασιν. 'Εξ ἄλλου, κατὰ τὴν τεσσαρακοστήν, ἔτρωγεν ἅπαξ ἀνὰ πέντε ἡμέρας, ἐνῷ κατὰ τὰς λοιπὰς περιόδους ἅπαξ ἀνὰ τρεῖς ἡμέρας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE I, σ. 577.

'Αδολος. (Κ. Διαθήκη). 'Ανόθευτος, Α' Πέτρ. β' 2.

Γ. Α. Γ.

'Αδοπτιανισμός. 'Υπὸ τὸν ὅρον τοῦτον, σημαίνοντα «υἱοθετισμός», εἶναι γνωσταὶ αἱ χριστολογικαὶ ἐκεῖναι αἱρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἔθεσαν ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ γνώρισμα τῆς υἱοθεσίας τοῦ Χριστοῦ. 'Ο 'Ιησοῦς Χριστὸς ὑπῆρξεν ἱστορικὸν πρόσωπον, Θεὸς ἀληθινός, ὁ ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας πιστευόμενος ὡς φύσει υἱὸς τοῦ Θεοῦ - Πατρός, διαφέρων αὐτοῦ μόνον κατὰ τὴν υἱότητα; Εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτά, τὰ ὁποῖα ἐνωρὶς ἀπησχόλησαν τὴν 'Εκκλησίαν, ἐδόθησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι ἐξηγήσεις. Οὕτως ἔχομεν τρεῖς κυρίας μορφὰς τῆς αἱρέσεως τοῦ 'Αδοπτιανισμοῦ.

'Η πρώτη εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Δυναμικὸς μοναρχιανισμός, δεχομένη τὸν Χριστὸν ὡς ἁπλῆν δύναμιν ἐν τῷ Θεῷ. Οὕτως ἐπεδιώχθη, νὰ διαφυλαχθῇ ἡ μοναρχία ἐν τῇ Θεότητι, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφαίνετο ἀντιβαίνουσα ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, ἥτις κηρύσσει τὸν Χριστὸν τέλειον Θεόν. 'Η αἵρεσις αὕτη ἀπέρριπτε τὴν θεότητα τοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ, δεχομένη αὐτὸν ὡς ἁπλοῦν ἄνθρωπον, υἱοθετηθέντα κατὰ χάριν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Δεῖγμα τῆς υἱοθεσίας ταύτης εἶναι ἡ κατάβασις ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Πνεύματος, ἁπλῆ δύναμις ἐν τῷ Θεῷ. 'Η υἱοθεσία ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ βάπτισμα τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν 'Ιορδάνην. Τὸ κατελθὸν ἐπ' αὐτοῦ 'Αγιον Πνεῦμα ἦτο ὁ Λόγος ἢ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀπρόσωπος δύναμις ὡσαύτως ἐν τῷ Θεῷ. Οὕτως ἡρμηνεύοντο χωρία τινὰ τῆς 'Αγίας Γραφῆς, ὡς «ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὃς ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα» ('Ιω. η' 48), «ὁ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν» (Β' Κορ. γ' 17) καὶ διδασκαλίαι τινὲς τῶν 'Αποστολικῶν λεγομένων Πατέρων, ὡς «ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστιν» (Ποιμὴν τοῦ 'Ερμᾶ, Παραβ. θ' 1). Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ οἱ 'Αδοπτιανοὶ συνεδύαζον τὴν περὶ ἑνὸς Θεοῦ διδασκαλίαν καὶ τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ πίστιν. Συνέπεια τῆς τοιαύτης περὶ υἱοθεσίας τοῦ Χριστοῦ θεωρίας, ἦτο ἡ ἀπόρριψις τῆς ὑπερφυσικῆς αὐτοῦ γεννήσεως.

Πρῶτος τὸν 'Αδοπτιανισμὸν ἐκήρυξε Θεόδοτος ὁ Σκητεὺς ἐλθὼν ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ρώμην περὶ τὸ 200. 'Εκ τοῦ ὀνόματός του οἱ ὀπαδοί του ὠνομάσθησαν Θεοδοτιανοί. Οὗτοι εἰς Ρώμην ὠργανώθησαν εἰς 'Εκκλησίαν μὲ ἐπίσκοπον τὸν Ρωμαῖον ὁμολογητὴν Νατάλιον. 'Η 'Εκκλησία των, ὅμως, ἀργότερον διελύθη. Τελευταῖος ἀρχηγὸς τοῦ ἐν Ρώμῃ 'Αδοπτιανισμοῦ ὑπῆρξεν ὁ 'Αρτεμᾶς.

Τὴν διδασκαλίαν τούτου παραλαβὼν Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ἐπίσκοπος 'Αλεξανδρείας περὶ τὸ 260, καὶ συστηματικώτερον ἀναπτύξας, τὴν εἰσήγαγεν εἰς τὴν 'Ανατολήν, καταστὰς ἅμα ὁ κυριώτερος διαμορφωτὴς τοῦ 'Αδοπτιανισμοῦ. 'Ως καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ Θεόδοτος καὶ 'Αρτεμᾶς, ἐδίδασκε καὶ αὐτὸς τὸν Χριστὸν ἴσον ἡμῖν ἄνθρωπον, «λόγον ἐν ἀνθρώπῳ» ('Επιφανίου, Πανάριον 45, PG 42,13B), «κοινοῦ τὴν φύσιν ἀνθρώπου γενομένου» (Εὐσεβίου, 'Εκκλ. 'Ιστ. Ζ 27, PG 20,705B). Οὗτος ὁ ἄνθρωπος Χριστός, ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ θεοποιηθεὶς «ἐκ προκοπῆς», ἐκλήθη υἱὸς τοῦ Θεοῦ. 'Αμφότεροι οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι κατεδικάσθησαν ὑπὸ δύο (κατ' ἄλλους τριῶν) συνόδων τῆς 'Αντιοχείας (264 καὶ 268).

Μεγάλαι ὑπῆρξαν αἱ συνέπειαι τῶν τοιούτων δοξασιῶν διὰ τὴν ἀκεραιότητα καὶ ὀρθοδοξίαν τῆς χριστολογικῆς πίστεως. 'Ο ἱδρυτὴς τῆς ἐν 'Αντιοχείᾳ Σχολῆς Λουκιανός, παραλαβὼν τὰς κακοδοξίας αὐτάς, προητοίμασε τὸν 'Αρειανισμόν, τὴν κορωνίδα τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ «μετοχῇ χάριτος» διδασκαλίας.

'Η ἔρις καταπολεμηθεῖσα διὰ τῶν 'Αγίων Πατέρων καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἐνεφανίσθη ἐκ νέου κατὰ τὸν Η' αἰῶνα εἰς Γαλλίαν καὶ 'Ισπανίαν ὑπὸ ἄλλην μορφήν. 'Ενῷ δηλαδὴ οἱ παλαιοὶ 'Αδοπτιανοὶ ἠρνοῦντο τελείως τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, οἱ νεώτεροι οὗτοι διέστελλον αὐτὴν τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ, δεχόμενοι οὕτω διπλῆν σημασίαν τῆς υἱοθεσίας ἐν τῷ Χριστῷ. 'Ωστε, ὡς Θεός, ὁ Χριστὸς εἶναι φύσει υἱὸς τοῦ Θεοῦ. 'Ως ἄνθρωπος δὲν εἶναι υἱός, εἰ μὴ κατὰ χάριν, δι' υἱοθεσίας (Fils adoptif). Πρῶτοι διδάσκαλοι τοιούτων ἰδεῶν ἀναφέρονται ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τολέδου 'Ελιπάνδος († 802) καὶ ὁ ἐπίσκοπος Οὐργέλης Φῆλιξ († 818). 'Εξ αὐτῶν δυναμικώτερος ὑπῆρξεν ὁ 'Ελιπάνδος, τοῦ ὁποίου τὴν διδασκαλίαν εὑρίσκομεν εἰς μίαν ἐπιστολήν του πρὸς Μιζέτιόν τινα (PL 96, 859 - 867), ὡς καὶ εἰς μίαν δογματικὴν ἐπιστολὴν τοῦ πάπα 'Αδριανοῦ Α' (PL 98, 373 - 386). Κατ' αὐτήν, ὁ 'Ελιπάνδος ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιρρίψῃ φῶς εἰς τὸ μυστήριον, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὰς δύο τοῦ Χριστοῦ γεννήσεις (πρὸ πάντων τῶν αἰώνων καὶ ἐκ Παρθένου Μαρίας), διασώζων ἅμα πλήρως καὶ τὴν διάκρισιν τῆς μιᾶς ἀπὸ τῆς ἄλλης, ὡδηγήθη εἰς τὴν παραδοχὴν δύο υἱοθεσιῶν ἐν τῷ Χριστῷ. Τὴν τοῦ Προαιωνίου Λόγου φυσικὴν υἱοθεσίαν καὶ τὴν κατὰ χάριν τοιαύτην τοῦ ἀνθρώπου 'Ιησοῦ. Οὕτως ἐνόμιζεν, ὅτι κατεπολέμει τὴν ἀντίθετον αἵρεσιν τοῦ Μιζετίου, ὅστις, δεχόμενος μίαν καὶ μόνην γέννησιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐδίδασκεν, ὅτι τὸ Δεύτερον Πρόσωπον τῆς 'Αγίας Τριάδος δὲν εἶναι φύσει υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰ μὴ μόνον ὡς

υἱὸς τοῦ Δαυῒδ κατὰ σάρκα (Ἐπιστολὴ Ἐλιπάνδου πρὸς Μιζέτιον, PL 96, 863 C/D). Τὴν διδασκαλίαν του ὁ Ἐλιπάνδος ἐστήριζε καὶ ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῆς α΄ 4: «τοῦ ὁρισθέντος (τοῦ Χριστοῦ) υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει». Πλήν, ὅμως, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Louis Ott, τὸ κείμενον τῆς Βουλγάτας, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἐλιπάνδος, ἀποδίδει κακῶς τὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου «ὁρισθεὶς» διὰ τοῦ λατινικοῦ praedestinatus (=προορισθεὶς) ἀντὶ τοῦ ἀντιστοίχου destinatus (=ὁρισθείς). Οὕτω, τὸ ὅλον κείμενον ἐκφράζει τὴν ἀρχήν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν τοῦ Ἐλιπάνδου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ μετάφρασιν, ὅτι «ὁ Θεὸς ἀπεφάσισε προαιωνίως, ὅτι ὁ φέρων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ φυσικὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ». Ὡσαύτως, οἱ Ἀδοπτιανοί, ἀντιστρέφοντες τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου, ἐχρησιμοποίησαν κείμενα Πατέρων τινῶν, ἅτινα ὁμιλοῦν de Homo Assumptus καὶ de Homo Adoptatus. Ἡ πραγματικὴ ἔννοια αὐτῶν δὲν εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀδοπτιανῶν δοθεῖσα παθητικὴ (=ὁ υἱοθετηθεὶς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα), ἀλλ' ἐνεργητικὴ (=ὁ Χριστὸς υἱοθέτησεν, ἔλαβεν ὡς ἰδικὴν του τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν). Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἐξεμεταλλεύοντο καὶ λειτουργικὰ μοζαραβικὰ κείμενα. Μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἐλιπάνδου καὶ Φήλικος διεκρίθη ὁ Ascaricus.

Τὴν αἵρεσιν ἐπολέμησαν μεταξὺ ἄλλων ὁ πάπας Ἀδριανὸς ὁ Α΄ (772 - 795) διὰ μιᾶς (κατ' ἄλλους δύο) δογματικῆς ἐπιστολῆς του, εἰς τὴν ὁποίαν καταδεικνύει τὸν νεστοριανικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς (παραδοχὴ δύο προσώπων, υἱῶν, PL 98, 376B)· ὁ διακεκριμένος Ἀγγλοσάξων θεολόγος Ἀλκουῖνος, διὰ πολλῶν πραγματειῶν ἀξιολόγων, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἠστόχησε πως εἰς τὴν περὶ τῆς ὁμοουσίου ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα (τοῦ Χριστοῦ) διδασκαλίαν· ὁ Παυλῖνος, πατριάρχης Ἀκυληΐας· ὁ Beatus, μοναχὸς τῆς Liebana καὶ ὁ Etherius, ἐπίσκοπος τῆς Osma. Ἀποφάσεις συνοδικὰς σχετικῶς ἔχομεν τὰς ἐν Ναρβόνῃ τὸ 788, Ρατισβόνῃ τὸ 792 καὶ Φραγκφούρτῃ τὸ 794 ληφθείσας ὑπὸ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Α΄. Ἐξ αὐτῶν, ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη κατεδίκασαν τὸν Ἀδοπτιανισμὸν καὶ διετύπωσαν τὴν ὀρθὴν πίστιν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε τὰ μέγιστα ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Μέγας. Παρὰ τὰ ληφθέντα μέτρα, ὁ Ἐλιπάνδος καὶ οἱ ὀπαδοί του ἐπέμενον εἰς τὰς ἰδέας των, ἰδίᾳ ὅπου ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ, ἀκόμη δὲ καὶ ὁ Φῆλιξ, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν μαρτυρίαι τινές, ὅτι μετεστράφη. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ πάπας Λέων ὁ Γ΄ λέγει, ὅτι ὁ Φῆλιξ «ἐξέδωκεν ὁμολογίαν ὀρθοδόξου πίστεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεθεμάτιζε τὴν περὶ θετοῦ υἱοῦ διδασκαλίαν, ὡμολόγει, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ ἀληθὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπισχνεῖτο ἐνόρκως, ὅτι τοῦ λοιποῦ οὕτω θὰ πιστεύῃ καὶ θὰ κηρύττῃ». Ἀληθὲς ὅμως εἶναι, ὅτι περιπεσὼν ἐκ νέου εἰς τὴν αἵρεσιν, κατέφυγε πλησίον τοῦ Ἐλιπάνδου.

Ὁ Ἀδοπτιανισμός, μετὰ μίαν ὕφεσιν κατὰ τὸν Θ΄ καὶ Ι΄ αἰῶνα, ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα διὰ τῆς Σχολῆς τοῦ Abelar, ὅμως μετά τινος παραλλαγῆς. Δηλαδὴ οἱ ὀπαδοὶ τῆς αἱρέσεως διέκρινον μεταξὺ τοῦ προσώπου τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀρνούμενοι τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀνθρώπου. Ὡς καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ υἱοθετιστὴς Ἐλιπάνδος, ὁ Abelar ὡδηγήθη εἰς τὰς θεωρίας αὐτὰς καὶ εἰς φράσεις ὡς «ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὑπόστασις τῆς Μαρίας ὡς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Abelar, In Epistolam ad Rom. I, PL 178, 795A), ἐκ διαλογικῆς πολεμικῆς ἐναντίον ἀντιθέτων ἐντελῶς συστημάτων, ἐν οἷς ἐγίνετο πλήρης σύγχυσις μεταξὺ τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων. Ὁ Hugues De Saint Victor, ἐπὶ παραδείγματι, ἀπέδιδεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τὰς θείας τοῦ Χριστοῦ ἐνεργείας καὶ τελειότητας (De Sacramentis, PL 176, 383B/C καὶ 413B, De Sapientia Animae Christi, PL 176, 855B). Ὁ Abelar λοιπὸν καὶ οἱ ὀπαδοί του ἐδίδασκον, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐνεδύθη τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ὡς πραγματικὰ μέν, ἀλλ' οὐχὶ ὑποστατικῶς ἡνωμένα μαζί του. Συνεπῶς, ὁ Λόγος δὲν ἐσαρκώθη καὶ ὁ ἄνθρωπος Χριστὸς δὲν εἶναι οὔτε φύσει οὔτε κατὰ χάριν υἱὸς τοῦ Θεοῦ (Epistola ad Rom. I, PL 178, 795A/B). Ἡ διδασκαλία αὕτη, διαδοθεῖσα καὶ ἐκτὸς τῆς Ρώμης, εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, κατεπολεμήθη ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ΄ διὰ δύο συνόδων εἰς Tour (1153 καὶ 1164) καὶ τριῶν παπικῶν ἀποφάσεων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1170 - 1177. Ἐὰν ἡ μαρτυρία τοῦ Joseph Bach (Die Dogmengeschichte des Mittelalters vom Christologischen Standpunkte, Βιέννη 1875, ΙΙ, σ. 725 - 728, ἀναφερομένη εἰς DTC I, σ. 416) εἶναι αὐθεντική, αἱ φανεῖσαι εἰς τὴν Ἀνατολὴν θεολογικαὶ συζητήσεις, σχετικῶς μὲ τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ Ἰω. ιδ΄ 28, αἱ προκαλέσασαι τὴν σύνοδον τοῦ 1166 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἦσαν ἀπήχησις τοῦ εἰς τὴν Δύσιν τούτου Ἀδοπτιανισμοῦ.

Δύο αἰῶνας ἀργότερον, ἡ περὶ τὸν Ἀδοπτιανισμὸν ἔρις ἐνεφανίσθη ἐκ νέου ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς τοῦ Η΄ αἰῶνος: ὁ Χριστὸς ὡς ἄνθρωπος εἶναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' υἱοθεσίας. Ὁ Duns Scot καὶ ὁ Durant ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται ὡς ὑποκινηταὶ τοῦ ζητήματος, πλὴν ὅμως ἄνευ ἐπιτυχίας.

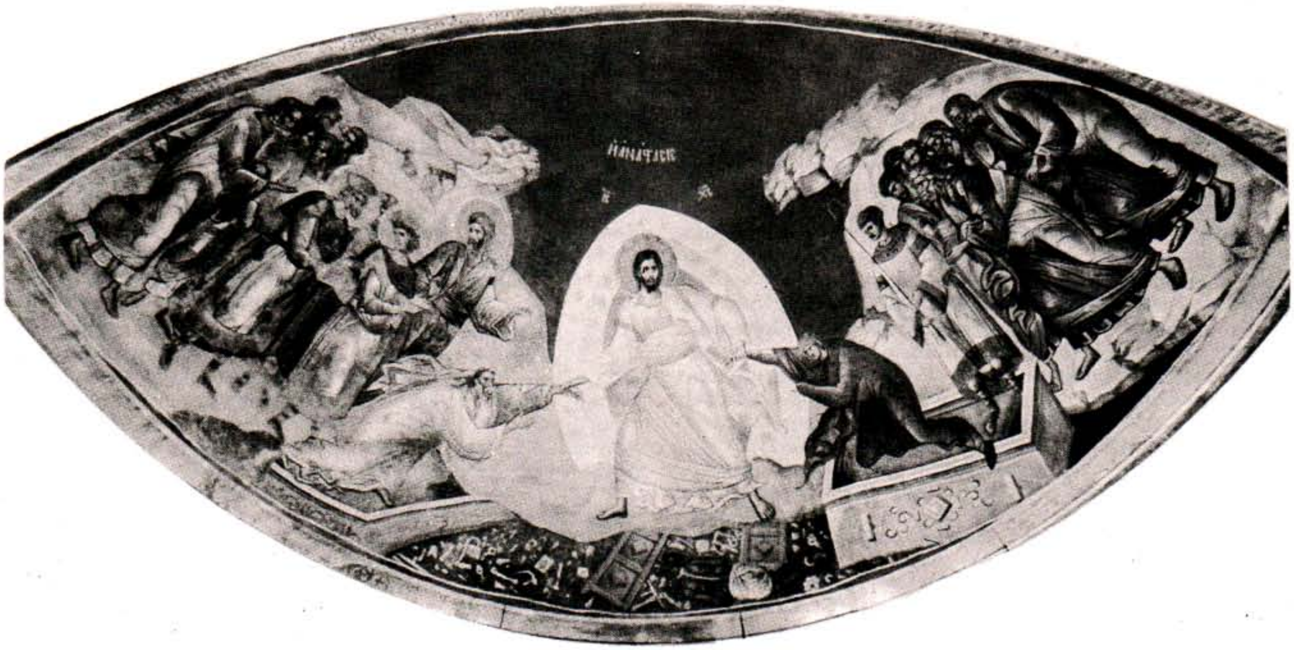
ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἐπιφανίου, Κατὰ Αἱρέσεων, PG 41, 960-972 καὶ 42, 12-29. Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ζ΄ 27-30, PG 20, 705-720. Ἐπιστολὴ Μαλχίωνος, PG 10, 249 - 257. Ἐλιπάνδου, Ἐπιστολὴ πρὸς Μιζέτιον, PL 96, 859-867. Πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Α΄, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐπισκόπους, PL 98, 373-386. Abelar, Ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους, PL 178, 795 A - B, DHGE, I, σ. 586-590. The Catholique Encyclopedia, I, (1907), σ. 151. DTC, I, σ. 403-421. Catholicisme, I, σ. 122-150. LTK, I, 1957, σ. 153-155. H. Denjinger - K. Rahner, Enchiridion Symbolorum, 299, 309, 310, 311, 312. Revue d' Histoire Ecclésiastique, 1924, σ. 512-516 καὶ 1931, σ. 307-312. Flichte καὶ Martin, Histoire de l' Eglise, VI, σ. 129-152. Louis Ott, Precis de Théologie Dogmatique, 3η ἔκδ. εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Marcel Grandclandon, Paris 1955, σ. 225-227. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι, σ. 151-153.

ΑΜΑΛΙΑ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ

Ἅδου, εἰς, κάθοδος. Πρόκειται περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ γενομένης καταβάσεως τῆς μετὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ὑποστατικῶς ἡνωμένης ψυχῆς αὐτοῦ εἰς τὸ βασίλειον τῶν νεκρῶν, ἵνα κηρύξῃ καὶ πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας καὶ προσφέρῃ τὴν θείαν χάριν καὶ σωτηρίαν πρὸς τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀξίους καὶ ἐπιδεκτικοὺς ταύτης. Ἑπομένως εἰς τὸν ᾅδην κατῆλθεν ὁ Σωτὴρ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, ἡνωμένην τῇ θεότητι, ἐνῷ ταυτοχρόνως κατὰ τὸ σῶμα, ἡνωμένον ὁμοίως τῇ θεότητι, ἦτο καὶ ἐν τῷ τάφῳ. Καὶ διὰ μὲν τῆς ψυχῆς κατήργει καὶ κατέλυε τὸ κράτος τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν καὶ εὐηγγελίζετο ταῖς ψυχαῖς τὴν ἀπολύτρωσιν, διὰ δὲ τοῦ ἀφθάρτου ἐν τῷ τάφῳ σώματος κατήργει τὴν σωματικὴν φθορὰν καὶ προδιετύπου τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τέλος διὰ τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπανενώσεως τῆς εἰς τὸν ᾅδην κατελθούσης ψυχῆς μετὰ τοῦ ἐνταφιασθέντος σώματος προεικόνιζε τὴν κατὰ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν τῶν ἀνθρώπων ἕνωσιν τῶν ψυχῶν μετὰ τῶν ἑαυτῶν σωμάτων καὶ καθόλου τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ἐκ τῶν πολλῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων φιλολογικῶν, θεολογικῶν, λειτουργικῶν, ἀποκρύφων καὶ αἱρετικῶν πηγῶν συνάγεται, ὅτι τὸ τῆς καθόδου δόγμα, ἔχον τὰς ῥίζας του ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, τῇ προφορικῇ ἀποστολικῇ Παραδόσει καὶ ταῖς ἀντιστοίχοις ἰουδαϊκαῖς παραδόσεσιν, ἀπετέλει ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας οὐσιῶδες τμῆμα τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ τῆς θείας λατρείας, ἐφέρετο ἐν τοῖς βαπτιστηρίοις συμβόλοις καὶ ταῖς κατηχήσεσιν, ὁμολογούμενον ὑπὸ τῶν βαπτιζομένων, καὶ ἐπιστεύετο ὑπὸ πάντων γενικῶς τῶν χριστιανῶν, μηδ' αὐτῶν τῶν αἱρετικῶν ἐξαιρουμένων. Διὰ δὲ τῆς Ἀλεξανδρινῆς κυρίως Θεολογίας κατέστη ἀντικείμενον καὶ θεωρητικῆς δογματικῆς ἐρεύνης, συνεχισθείσης μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν ἀπὸ τοῦ Δ΄ αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τῶν τοπικῶν Συνόδων καὶ τὰς ὀρθοδόξους ὁμολογίας πίστεως, εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ λατρείαν ἐν γένει, ὡς καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων καὶ θεολόγων τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι καὶ τοῦ παρόντος. Οὕτω λοιπὸν τὸ ἀπ' ἀρχῆς καὶ πάντοτε πιστευόμενον ἄρθρον τοῦτο τῆς πίστεως ὁμολογεῖται πανταχοῦ καὶ ὑπὸ πάντων ἐπισήμως καὶ διδάσκεται συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, φέρον πάντα τὰ γνωρίσματα τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος.

Πράγματι τὸ δόγμα τοῦτο διδάσκεται ὑπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως. Καὶ ἡ μὲν Ἁγία Γραφὴ διδάσκει σαφῶς τοῦτο ἐν Ψαλμ. ιε΄ 10: «οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν», ὅπερ ὁ μὲν ἀπόστολος Πέτρος ἡρμήνευσεν ἐν Πράξ. β΄ 31: «προϊδὼν ἐλάλησε περὶ

Η ΕΙΣ ΑΔΟΥ ΚΑΘΟΔΟΣ. Τοιχογραφία Μονῆς Χώρας Κωνσταντινουπόλεως. ΙΔ΄ αἰών.

τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν». ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ἐν Πράξ. ιγ΄ 37: «ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν». Συμπληρωματικὰ εἶναι καὶ ἕτερα δύο χωρία τοῦ ἀποστ. Πέτρου: Α΄ Πέτρ. γ΄ 18 - 20 καὶ δ΄ 6, καθ' ἃ ὁ «Χριστός... θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασί ποτε»· «εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι». Πρὸς τούτοις εἰς τὴν κάθοδον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ᾅδην ἀναφέρουν οἱ ἱεροὶ Πατέρες καὶ ἄλλα χωρία, οἷα ἐκ μὲν τῆς Κ. Διαθήκης: Ἐφεσ. δ΄ 9 - 10, Ρωμ. ι΄ 6 - 7, ιδ΄ 9, Φιλ. β΄ 10 - 11, Α΄ Κορ. ιε΄ 55 - 57, Ἀποκ. α΄ 17 - 18, Ἰω. κ΄ 17, Ματθ. ιβ΄ 40, ιστ΄ 18, κζ΄ 52 - 53, Λουκ. κγ΄ 43· ἐκ δὲ τῆς Π. Διαθήκης: Ψαλμ. μη΄ 16, πε΄ 13, κθ΄ 4, ρστ΄ 16, Ἰὼβ λη΄ 17, κστ΄ 6 καὶ ἄλλα. Ἔπειτα καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως διδάσκεται τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν δόγμα, μαρτυρούμενον ὑπ' αὐτῆς ὡς ἀπ' ἀρχῆς καὶ πάντοτε πιστευόμενον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τοῦτο ὡς τι αὐτονόητον καὶ ἀναπόσπαστον ἄρθρον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καταλαβὸν τὴν ἐν συνοδικαῖς ἀποφάνσεσι, τῷ Ἀποστολικῷ καὶ ἄλλοις συμβόλοις καὶ ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς καὶ τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ καὶ λατρείᾳ προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν. Π.χ. μαρτυρίαι περὶ αὐτοῦ εὕρηνται παρὰ Ἰγνατίῳ Ἀντιοχείας (Μαγν. 9, Τραλ. 9, Φιλαδ. 5, 9), Ἑρμᾷ (Ποιμ. βιβλ. γ΄, simil. 9, κεφ. 16), Ἰουστίνῳ (Διάλογ. πρὸς Τρύφ. 72), Εἰρηναίῳ (Κατὰ Αἱρέσ. 4, 27, 2. 3, 20, 4. 4, 22, 1. 4, 33, 1 καὶ 12. 5, 31, 1), Κλήμεντι Ἀλεξανδρεῖ (Στρωμ. 6, 6), Ὠριγένῃ (Κατὰ Κέλσου 2, 43. Εἰς Γέν. ὁμιλ. 155. Εἰς Ἔξοδ. ὁμιλ. 6, 6 κ. ἀλλ.), Ἱππολύτῳ (Περὶ ἁγ. Πάσχα κ. ἀλλ.), καὶ τοῖς μετέπειτα μεγάλοις Πατράσι καὶ θεολόγοις μέχρι σήμερον, τοῖς συμβόλοις πίστεως καὶ τοῖς συμβολικοῖς βιβλίοις, ταῖς ἀρχαίαις λειτουργίαις καὶ μάλιστα τῇ τοῦ Μ. Βασιλείου, τῇ θείᾳ λατρείᾳ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ τέχνῃ (βλ. τὰς σχετικὰς μαρτυρίας παρὰ Ἰω. Καρμίρῃ, Ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, Ἀθῆναι 1939, σ. 27 - 61). Ἰδιαιτέρας σημειώσεως ἄξιον εἶναι, ὅτι, ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος δογματικῶς ἐθεσπίσθη καὶ ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 553, ἀναθεματισάσης διὰ τοῦ θ΄ κατὰ τῶν ὠριγενείων δοξασιῶν ἀναθεματισμοῦ αὐτῆς τοὺς αἱρετικῶς πρεσβεύοντας, ὅτι εἰς ᾅδην κατῆλθεν οὐχὶ ὁ σαρκωθεὶς σαρκὶ ἐμψυχωμένῃ ψυχῇ λογικῇ καὶ νοερᾷ Λόγος τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ λογικῆς καὶ νοερᾶς ψυχῆς, ὡς ἐπιστεύετο ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων, ἀλλ' ὁ ὑπ' ἐκείνων οὕτω λεγόμενος νοῦς, ὃν ἀπεκάλουν κυρίως Χριστόν (Ἰω. Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔκδ. β΄, Ἀθῆναι 1960, Α΄, σ. 199). Καθόλου εἰπεῖν, εἶναι τόσον πολλαὶ καὶ αὐθεντικαὶ αἱ περὶ τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ᾅδην μαρτυρίαι τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως, ὥστε δικαίως ἠρώτα ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος: «Quis ergo nisi infidelis negaverit fuisse apud inferos Christum?» (Ep. 164 ad. Evod. 2, 3).

Συνῳδὰ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὡς χρόνον τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ᾅδην τὸν μεταξὺ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως. Ἡ τεθεωμένη λοιπὸν ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ κατῆλθεν εἰς τὸν ᾅδην εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ «τετέλεσται», ὅτε ἐχωρίσθη τοῦ ἀχράντου σώματος, ἔμεινε δ' ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ μέχρι τῆς ἀναστάσεως τριήμερον χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ σῶμα ἔκειτο ἄπνουν καὶ ἀδιάφθορον ἐν τῷ τάφῳ, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς Παρασκευῆς μέχρι τῆς πρωΐας τῆς Κυριακῆς, συμφώνως πρὸς τὴν πρόρρησιν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς γραμματεῖς καὶ φαρισαίους παρὰ Ματθ. ιβ΄ 40, ἔτι δὲ Λουκ. κγ΄ 43, Ἰωάν. κ΄ 17, Α΄ Πέτρ. γ΄ 18 - 19, Πράξ. β΄ 31 κ.λ.π. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς μάλιστα ὁρίζει καὶ τὴν στιγμὴν τῆς καθόδου, γράφων ὅτι εὐθὺς ἅμα τῇ ἐκφωνήσει τοῦ «τετέλεσται» καὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ σκότους καὶ ἀκριβῶς «ἐν τῷ σκότει τούτῳ ἡ θεία καὶ παναγία τοῦ Κυρίου ψυχή, τοῦ ἱεροῦ καὶ ζωοποιοῦ διαιρεθεῖσα σώματος, τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς ἐπεδήμησε» (Λόγ. εἰς τὸ ἅγ. Σάββατον). Διὰ τοῦτο ἡμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι «τῷ ἁγίῳ καὶ μεγάλῳ Σαββάτῳ τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν εἰς ᾅδου κάθοδον ἑορτάζομεν», ἐκ τοῦ ὁποίου κατὰ τρόπον ἐναργέστατον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία συνεορτάζει τὴν μετὰ τὸν θάνατον κάθοδον τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ᾅδην καὶ τὴν ταφὴν τοῦ σώματος ταυτοχρόνως, τοποθετοῦσα οὕτω τὴν κάθοδον μεταξὺ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἤτοι μεταξὺ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς καὶ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα.

Ἔπειτα ὁ Σωτὴρ «κατῆλθεν εἰς τὸν ᾅδην» ἢ «εἰς τὰ κατώτατα» ἢ εἰς τὸν «σεὼλ» τῶν Ἑβραίων, τουτέστιν εἰς ὁλόκληρον τὸν διμερῆ ᾅδην, κηρύξας τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ τόπῳ τῆς παρακλήσεως δικαίους καὶ ἁγίους καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ τόπῳ τῆς ὀδύνης ἀδίκους καὶ ἁμαρτωλούς. Ἐπεσκέφθη δηλαδὴ ὁ Σωτὴρ «θεοπρεπῶς» καὶ «δεσποτικῶς» πάσας τὰς ἐν τῷ ᾅδῃ ψυχὰς τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων καὶ ἐκήρυξε πρὸς πά-

σας τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ κατέστησε πάσαις δυνατὴν τὴν σωτηρίαν, εἰ καὶ ἀναμφιβόλως οὐχὶ πᾶσαι προσωκειώθησαν ταύτην. Κατ' ἀκολουθίαν ἔνθεν μὲν ἐπεσκέφθη τὰς ἐν τῷ τόπῳ τῆς παρακλήσεως ἢ τῷ ἄλλως λεγομένῳ κόλπῳ τοῦ Ἀβραὰμ ἢ παραδείσῳ ἀναμενούσας αὐτὸν ἐν πίστει ψυχὰς τῶν πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ λοιπῶν ἁγίων καὶ δικαίων, αὐτὸς ὁ μόνος ἅγιος καὶ ἀναμάρτητος, ὡς πιστοῦται τοῦτο ἐκ τῆς διαβεβαιώσεως αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ μετανοήσαντα καὶ πιστεύσαντα αὐτῷ λῃστήν, «ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ» (Λουκ. κγ' 43), ἔνθεν δὲ «καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξε» (Α' Πέτρ. γ' 19, πρβλ. καὶ Ματθ. ιβ' 40), προσέφερε δηλαδή, ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας κινούμενος, ἥτις κατεβίβασεν αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ὡδήγησε μέχρι τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ ἱλαστηρίου θανάτου, τὴν θείαν χάριν καὶ σωτηρίαν καὶ πρὸς πάσας τὰς ἐν τῷ τόπῳ τῆς ὀδύνης ψυχὰς τῶν ἀσεβῶν καὶ ἁμαρτωλῶν. Διότι ἡ σωτηρία δὲν ἦτο δίκαιον οὐδὲ φιλάνθρωπον καὶ ἀγαθὸν νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς ζῶντας ἀνθρώπους, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς ἐν τῷ ᾅδῃ ψυχὰς τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων, Ἰουδαίων τε καὶ Ἐθνικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πλεῖστοι βεβαίως ὑπῆρξαν οἱ ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ διακριθέντες, συμφώνως πρὸς τὸν ἀπόλυτον καὶ καθολικόν, διὰ σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα, χαρακτῆρα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Τοιουτοτρόπως ὁ Κύριος ἐγένετο «ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ» (Ἰωάν. ια' 25) πάντων τῶν ἀνθρώπων, ζώντων τε καὶ νεκρῶν, τῆς αὐτῆς γενομένης θείας οἰκονομίας ἐπί τε τῆς γῆς καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ, καθ' ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐξιλαστήριος θυσία αὐτοῦ προσηνέχθη ὑπὲρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν πρὸ καὶ τῶν ἐπὶ καὶ τῶν μετὰ Χριστόν, οἱ δὲ πρὸ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως πιστοὶ καὶ δίκαιοι ἀπετέλουν μέλη τῆς οὕτω λεγομένης Ἐκκλησίας τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς τῶν Ἐθνῶν (Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἀθῆναι 1962, σ. 14 κ. ἑξ.). Διὸ «κάτεισιν εἰς ᾅδην ψυχὴ τεθεωμένη, ἵν' ὥσπερ τοῖς ἐν γῇ εὐηγγελίσατο εἰρήνην, αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καὶ τοῖς μὲν πιστεύσασι γέγονεν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου, τοῖς δὲ ἀπειθήσασιν ἀπιστίας ἔλεγχος, οὕτω καὶ τοῖς ἐν ᾅδου, ἵνα αὐτῷ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων» (Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἔκδ. Ὀρθ. Πίστ. 3, 29).

Ὁ σκοπὸς λοιπὸν καὶ τὸ ἔργον τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ᾅδην ἦτο τοῦτο μὲν ὅπως ὁ Κύριος, καταργήσας διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ «τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον» (Ἑβρ. β', 14), καταλύσῃ ἅμα καὶ ἐκμηδενίσῃ τελείως τὸ κράτος αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου (Α' Κορ. ιε' 55, Ἀποκ. α' 18), δηλοποιῶν καὶ φανερῶν τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ δύναμιν καὶ νίκην καὶ ἐξουσίαν καὶ κυριότητα καὶ δόξαν ἐπί τε τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ζώντων (Ρωμ. ιδ' 9) καὶ πληρῶν τὰ πάντα (Ἐφεσ. δ' 10)· τοῦτο δὲ ὅπως κηρύξῃ καὶ ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας (Α' Πέτρ. δ' 6, γ' 19) καὶ τὰς δεκτικὰς ταύτης ἐλευθερώσῃ καὶ ἀπολυτρώσῃ, καὶ δὴ οὐ μόνον τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τελευτησάντων εὐσεβῶν καὶ ἀγαθῶν Ἐθνικῶν, ἵνα οὕτως «ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς» (Φιλιπ. β' 10-11). Συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν πάντων σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν Πατέρων (παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος, σ. 119 κ. ἑξ.), ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία δέχεται μὲν τὴν καθολικότητα τοῦ κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ ᾅδῃ πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς προτελευτήσαντας Ἰουδαίους τε καὶ Ἐθνικούς, δὲν δέχεται ὅμως καὶ τὴν καθολικότητα τῆς σωτηρίας πάντων, ἣν κυρίως ἐξαρτᾷ ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὸ γενόμενον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος κήρυγμα ἐν τῷ ᾅδῃ καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων αὐτῶν, τῆς πληρώσεως δηλαδὴ τῶν ἐντολῶν τοῦ φυσικοῦ ἠθικοῦ νόμου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς αὐτῶν. Ὥστε δὲν ἐσώθησαν πάντες οἱ πρὸς οὓς ἀπηυθύνθη τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ἀλλὰ μόνον οἱ πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν καὶ κατὰ τὸν θεῖον πολιτευθέντες νόμον ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν, ὡς ἀκριβῶς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς δὲν σώζονται πάντες οἱ ἀκούοντες τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ἀλλὰ μόνον οἱ πιστεύοντες καὶ ὁσίως καὶ ἐναρέτως βιοῦντες. Πίστις λοιπὸν πρὸς τὸν κατελθόντα εἰς ᾅδην Θεάνθρωπον καὶ πρὸς τὸ κήρυγμα αὐτοῦ, ἀλλ' ἅμα καὶ ἠθικὴ συνείδησις καὶ ἐπίγειος βίος ἐνάρετος καὶ ἁγνὸς καὶ ἀγαθῶν ἔργων μεστός, ἰδοὺ οἱ ὅροι τῆς σωτηρίας τῶν ἐν τῷ ᾅδῃ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τελευτησάντων. Ἐσώθησαν λοιπὸν «ὅσοι πιστεύειν ἔμελλον, εἰ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ σαρκωθεὶς τοῖς ἐπὶ γῆς ἐπεφοίτησεν» ὁ Σωτὴρ (Κύριλλος Ἀλεξ., Εἰς Α' Πέτρ. γ' 19), ἅμα δὲ καὶ «οἱ ἔργοις ἀγαθοῖς τὸν ἑαυτῶν κατὰ τὸν τῆς ζωῆς αὐτῶν χρόνον περιανθίσαντες βίον, ὡς εἰ καὶ τότε τῷ κόσμῳ ἐπεδήμησε Χριστὸς μὴ ἂν ἀπολειφθῆναι τοῦ ζωοποιοῦντος αὐτοὺς κηρύγματος, οὗτοι καὶ τότε διὰ τῆς εἰς ᾅδου τοῦ Κυρίου καθόδου τῆς σωτηρίας ἔτυχον, ὡς καὶ Γρηγορίῳ τῷ θείῳ δοκεῖ· φησὶ γὰρ οὗτος· «ἁπλῶς σώζει πάντας Χριστὸς ἐπιφανείς;». δηλονότι ἐν τῷ ᾅδῃ, «ἢ κἀκεῖ τοὺς πιστεύοντας;» Διὰ γὰρ τοῦ «πιστεύοντας» σημαίνει τοὺς «οὕτω παρεσκευακότας ἑαυτούς, ὡς εἰ καὶ τότε παρεγένετο, πιστεύσοντας» (Οἰκουμένιος, Εἰς Α' Πέτρ. γ' 19).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. W. Bieder, Die Vorstellung von der Höllenfahrt Jesu Christi, Zürich 1949. A. Grillmeier, Der Gottessohn im Totenreich, ἐν Zeitschrift für katholische Theologie, 71 (1949) σ. 1-53. G. Kowalowski, Die Höllenfahrt Christi des Herrn nach der Lehre des Apostels Petrus, Posen 1938. K. Rahner, Zur Theologie des Todes, Freiburg 1958. H. Schlier, Mächte und Gewalten im N. T., Freiburg 1958. Ἰω. Ν. Καρμίρη, Ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθῆναι 1939, ἔνθα καὶ ἡ ὑπόλοιπος βιβλιογραφία.

ΙΩ. Ν. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

(Εἰκονογραφία). Ἡ εἰκονογραφία τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ εἶναι τόσον ἀρχαία ὅσον περίπου καὶ αὐτὸς ὁ χριστιανισμός. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἡ Ἀνάστασις εἰκονίζετο διὰ τῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ προτυπώσεώς της: τοῦ ἐξερχομένου ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ κήτους προφήτου Ἰωνᾶ. Ἡ παράστασις αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὰς νωπογραφίας τῶν κατακομβῶν τῆς Ρώμης (Πρισκίλλης καὶ Καλλίστου) ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος. Κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας, ἐμφανίζονται εἰς τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἀντικαθιστῶσαι τὴν παλαιοδιαθηκικὴν παράστασιν, δύο ἐξεικονίσεις, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀντιστοιχεῖ εἰς μίαν τῶν κυρίων ὄψεων τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ: αἱ Ἅγιαι Γυναῖκες πρὸ τοῦ Μνημείου καὶ ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος. Ἡ πρώτη παριστᾷ ὅ,τι ἠκολούθησε τὴν ἔνσαρκον Ἔγερσιν τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἱστορικὴν ὄψιν τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, καὶ ἐμφανίζεται ἐνωρίτατα. Κατὰ τὰς εἰκασίας τῶν ἀρχαιολόγων, ἡ εἰκὼν αὕτη ὑφίστατο ἤδη εἰς τὰς νωπογραφίας τοῦ ἐν Dura Europos χριστιανικοῦ ναοῦ, τὸ 232 (Kurt Weitzmann, Byzantine Art and Scholarship in America, σ. 408, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ American Journal of Archeology, LI, ἀρ. 4, Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 1947). Ὑπῆρχεν ἐπίσης πιθανῶς καὶ εἰς τὴν ροτόνταν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνεγείρει ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἰς τὸν τόπον τοῦ τάφου τοῦ Κυρίου. Ἀργότερον, τὴν συναντῶμεν συχνάκις εἰς τὰς «ἀμπούλας» τῆς Monza (μεταξὺ Δ' καὶ ΣΤ' αἰώνων), αἱ ὁποῖαι ἀντιγράφουν, κατὰ τὴν γενικῶς παραδεκτὴν γνώμην, τὰ μωσαϊκὰ τῶν κωνσταντινείων ναῶν. Ἡ δευτέρα παράστασις τῆς Ἀναστάσεως, ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος, εἰκὼν συμβολική, δεικνύει ὅ,τι δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἄλλως εἰ μὴ διὰ συμβόλων: τὴν ἐσωτερικὴν ἔννοιαν τῆς Ἀναστάσεως, τὸ γεγονὸς τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ὅ,τι προηγήθη τῆς ἐν σαρκὶ Ἐγέρσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀρχαιοτέρα γνωστὴ ἐξεικόνισις τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου χρονολογεῖται εἰς τὸν ΣΤ' αἰῶνα καὶ εὑρίσκεται εἰς κίονα κιβωρίου τινὸς τοῦ ἐν Βενετίᾳ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Αἱ δύο αὗται εἰκόνες εἶναι ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ αἱ εἰκόνες τοῦ Πάσχα, ἀλληλοσυμπληρούμεναι καὶ συμπαρατιθέμεναι. Ἐν τῇ Δύσει ὑφίσταντο ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα.

Ὡς γνωρίζομεν, τὰ εὐαγγελικὰ κείμενα σιωποῦν ὡς πρὸς τὴν εἰς Ἅδου Κάθοδον. Πάντως, ὁ ἀπόστολος Πέτρος ποιεῖται μνείαν τοῦ μυστηριώδους τούτου γεγονότος εἰς τὸν ἐμπνευσμένον λόγον, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησε κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν (Πράξ. β' 14 - 18). Λέγει ὡσαύτως ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ του περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι «καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν» (γ' 19). Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐξαίρει τὸ γεγονὸς τοῦτο (Ἔκδ. Ὀρθ. Πίστ. III 29, PG 94, 1101A). Ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῶν δικαίων τῆς Π. Διαθήκης, κύριον θέμα τῶν λειτουργικῶν κειμένων τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, δονεῖ καὶ

ὅλην τὴν λειτουργικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, εἶναι ἐκ τῶν στοιχείων τῆς δόξης τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 τροπάριον τοῦ πασχαλίου Κανόνος ἐκφράζει τοῦτο τρανότατα καὶ λίαν συγκλονιστικῶς: «Κατῆλθες ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς καὶ συνέτριψας μοχλοὺς αἰωνίους, κατόχους πεπεδημένων, Χριστέ...». Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος εἶναι τὸ ἔσχατον ὅριον τῆς κενώσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν ταυτῷ ἡ ἀρχὴ τῆς δόξης του.

Ἡ εἰκών, σύμφωνος πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, δεικνύει ὅ,τι εἶναι ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν, τὴν πνευματικὴν ἔννοιαν τῆς Ἀναστάσεως, τὴν παραμονὴν τῆς ψυχῆς τοῦ Σωτῆρος εἰς Ἅδου, ἀποκαλύπτουσα τὸν σκοπὸν καὶ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παραμονῆς ταύτης. Ἐναρμονιστικῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ γεγονότος, ἡ παράστασις ἔχει ὡς πλαίσιον τὰ ἀνεωγότα σπλάγχνα τῆς γῆς, τὸν Ἅδην, ὅστις παρίσταται συμβολικῶς ὑπὸ τὴν μορφὴν μελαίνης, χαινούσης ἀβύσσου.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς εἰκόνος, ὁ Χριστὸς παρουσιάζει ἰσχυρὰν ἀντίθεσιν, μὲ τὴν στάσιν καὶ τὰ χρώματά του, πρὸς ὅ,τι τὸν περιβάλλει. Ἡ κίνησίς του, ὑπογραμμιζομένη ὑπὸ τοῦ κυματίζοντος ἱματίου του, ἀντιτίθεται ὄχι ὀλιγότερον ζωηρῶς πρὸς τοὺς δύο ὁμίλους προσώπων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἑκατέρωθεν καὶ προσδίδει εἰς τὴν εἰκόνα χαρακτῆρα δυναμικὸν καὶ ἐκθαμβωτικόν, ὅστις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα τῆς πασχαλίου λειτουργίας. Ὁ ἰδιαιτέρως ἰσχυρὸς τόνος εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Λυτρωτοῦ δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως κανών. Ἡ κίνησίς του εἶναι ἐνίοτε ἠρεμωτέρα. Πάντως, εἰς ὡρισμένας εἰκόνας, ἡ βιαιότης τῆς στάσεως ὑπογραμμίζεται πολύ. Ὁ Χριστὸς παρίσταται συνήθως περιβεβλημένος μεγάλην «δόξαν», σύμβολον τῆς δόξης του, ἰδίωμα τοῦ δοξασθέντος σώματός του, ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τῆς γηΐνης ὑπάρξεως. Τὸ εἰκονογραφικὸν τοῦτο σύμβολον, κυκλικὸν ἢ ἐλλειψοειδές, παριστᾶ τὰς οὐρανίους σφαίρας, τὴν θείαν δόξαν, τὸ φῶς. Ὁ φωτοστέφανος οὗτος συνίσταται ἐκ πολλῶν ὁμοκέντρων κύκλων, ἐνίοτε ἀναγομένων εἰς ἕνα, συνήθως δὲ τριῶν τὸν ἀριθμόν, διασχιζομένων ὑπὸ ἀκτίνων, αἵτινες προέρχονται ἐκ τοῦ Κυρίου. Εἰς τὴν περιφέρειάν των, οἱ κύκλοι οὗτοι εἶναι συχνάκις ἐσπαρμένοι δι' ἄστρων ἢ νεφυδρίων. Τὰ ἐνδύματα τοῦ Χριστοῦ ἐνταῦθα δὲν εἶναι πλέον τὰ τοῦ ἐπιγείου βίου του. Εἶναι χρυσίζοντος κιτρίνου, καλυπτόμενα διὰ χρυσῶν ἀκτίνων. Εἶναι ἡ περιβολὴ τῆς δόξης του, διότι ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται εἰς τὸν Ἅδην οὐχὶ ὡς αἰχμάλωτος, ἀλλ' ὡς Νικητὴς καὶ Ἐλευθερωτὴς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἅδου κατεχομένων. Δὲν ἔχει πλέον δούλου μορφήν. Εἶναι ὁ Κύριος τῆς ζωῆς, διότι, κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, ἂν ἡ ἁγία του ψυχὴ εἶχε χωρισθῆ ἐκ τοῦ καθαρωτάτου σώματός του, ἡ θεότης ἔμενεν ἀχωρίστως εἰς ἀμφότερα, καὶ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὸ σῶμα (ἔνθ. ἀν. III 27). Τὰ ἐρέβη τοῦ Ἅδου πληροῦνται φωτός, ἐκ τῆς ἀκτινοβολίας τῆς δόξης τοῦ Θεανθρώπου, ὅστις κατῆλθεν εἰς τὰ βάθη του. Πρόκειται ἤδη περὶ τοῦ φωτὸς τῆς Ἀναστάσεως, περὶ τοῦ λυκαυγοῦς τῆς ἐπιούσης λαμπροφόρου ἡμέρας, τοῦ Πάσχα. Εἰς τὴν ἀριστερὰν ὁ Χριστὸς κρατεῖ εἰλητάριον, σύμβολον τοῦ κηρύγματος τῆς Ἀναστάσεως πρὸς τοὺς ἐν Ἅδου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Ἐνίοτε, ἀντὶ εἰληταρίου, κρατεῖ σταυρόν, ὅστις δὲν εἶναι πλέον ὄργανον ἀτιμωτικοῦ θανάτου, ἀλλὰ σύμβολον νίκης ἐπὶ τοῦ θανάτου ἢ μᾶλλον τὸ ὄργανον, δι' οὗ ἠλευθερώθη ἐκ τοῦ θανάτου ὁ ἐξαγορασθεὶς ἄνθρωπος.

Ὁ Λυτρωτὴς καταπατεῖ δύο διασταυρούμενα ἐπίπεδα τεμάχια: τὰς συντριβείσας πύλας τοῦ Ἅδου. Πολλαὶ εἰκόνες μᾶς δεικνύουν κάτωθεν, εἰς τὴν μέλαιναν ἄβυσσον. τὴν ἀποτροπαίαν μορφὴν τοῦ Διαβόλου, τοῦ ἡττηθέντος ἄρχοντος τοῦ σκότους. Πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἰδιότητός του ὡς πατρὸς τοῦ ψεύδους, παρίσταται οὗτος ἐνίοτε διὰ δύο προσώπων. Εἰς ὡρισμένας εἰκόνας, ἰδίως μεταγενεστέρων ἐποχῶν, βλέπομεν πληθὺν διαφόρων λεπτομερειῶν: τὰς ἡττηθείσας δυνάμεις τοῦ Ἅδου ὑπὸ μορφὴν ἐθραυσμένων ἁλύσεων, δι' ὧν οἱ Ἄγγελοι δένουν τώρα τὸν Σατανᾶν, κλεῖς, ἥλους κ.λ.π.

Παραβιάσας διὰ τῆς θείας παντοδυναμίας του τὰ δεσμὰ τοῦ Ἅδου, ὁ Χριστὸς ἐγείρει τὸν Ἀδὰμ ἐκ τοῦ τάφου δι' ἰσχυρᾶς κινήσεως τῆς δεξιᾶς χειρός του. Ἡ Εὔα, ἔχουσα τὰς χεῖρας ἡνωμένας εἰς προσευχήν, ἐγείρεται μετ' αὐτόν. Ἡ κεντρικὴ αὕτη σκηνὴ τῆς εἰκόνος δεικνύει τὸν σκοπὸν τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου, ἤτοι τὴν συνάντησιν τοῦ παλαιοῦ Ἀδάμ, ὅστις ἐγένετο ὑποχείριος καὶ μετ' αὐτοῦ σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὸν θάνατον, μετὰ τοῦ νέου Ἀδάμ, ὅστις κατήργησε τὸν θάνατον καὶ ἀνεκαίνισε τὸν ἀνθρώπινον γένος, ὧν ἡ ἀπαρχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν νέαν ζωήν. Ἄλλαις λέξεσι, βλέπομεν ἐνταῦθα μίαν συμβολικὴν παράστασιν τῆς ἐλευθερώσεως τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀδὰμ καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ τῶν ψυχῶν ὅσων ἀνέμενον μετὰ πίστεως τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἑκατέρωθεν τῆς σκηνῆς ταύτης, βλέπομεν δύο ὁμίλους δικαίων τῆς Π. Διαθήκης, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς προφήτας: ἀριστερὰ (τῷ θεωμένῳ) τοὺς βασιλεῖς Δαβὶδ καὶ Σολομῶντα καὶ ὄπισθέν των τὸν Τίμιον Πρόδρομον, δεξιὰ δὲ τὸν Μωϋσῆν βαστάζοντα τὰς πλάκας τοῦ Νόμου. Ὅλοι ἀναγνωρίζουν ἀμέσως Ἐκεῖνον, ὅστις κατῆλθεν εἰς Ἅδου καὶ δεικνύουν εἰς τοὺς ἄλλους τὸν Οὗ τὴν ἔλευσιν προεφήτευσαν. (Ἀξιοσημείωτος περιγραφὴ τῆς σκηνῆς ταύτης εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀπόκρυφον εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου). Εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς εἰκόνος, παρίστανται ἐνίοτε ἄγγελοι, φέροντες ὄργανα τοῦ Πάθους τοῦ Κυρίου.

Ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος ὑπῆρξε τὸ ἔσχατον βῆμα τοῦ Κυρίου εἰς τὴν ὁδὸν τῆς κενώσεώς του. Κατελθὼν «ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς», ἤνοιξε δι' ἡμᾶς τὴν πρὸς τὸν οὐρανὸν ὁδόν. Ἐλευθερώσας τὸν παλαιὸν Ἀδὰμ καὶ μετ' αὐτοῦ σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκ τῆς δουλείας εἰς τὸν ἐνσαρκοῦντα ἐν ἑαυτῷ τὴν ἁμαρτίαν, τὸ σκότος καὶ τὸν θάνατον, ἔθεσε τὰ θεμέλια μιᾶς νέας ζωῆς δι' ὅσους ἀναγεννῶνται διὰ τῆς πίστεως. Οὕτω ἡ πνευματικὴ ἔγερσις τοῦ Ἀδὰμ ἐν τῇ εἰκόνι τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου δηλοῖ παραστατικῶς τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν τῆς σαρκός, ἀνάστασιν τῆς ὁποίας ἡ τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἀπαρχή. Διὰ τοῦτο, παρὰ τὸ ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη ἐκφράζει τὴν ἔννοιαν τοῦ γεγονότος τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καὶ προβάλλεται πρὸς προσκύνησιν εἰς τοὺς πιστοὺς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, εἶναι εἰκὼν πασχάλιος, εἰκὼν μηνύουσα ὅ,τι προηγεῖται τοῦ θριάμβου τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ συνέπειαν τῆς μελλούσης ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΟΥΣΠΕΝΣΚΥ

Ἄδουλις. Πόλις παράλιος, κειμένη πιθανώτατα ὅπου ἡ σημερινὴ κωμόπολις Ζουλὰ τῆς Ἐρυθραίας, καὶ ἐπισκοπικὴ ἕδρα τῆς ἀρχαίας Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἀναφέρεται, μὲ παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματός της, ὑπὸ διαφόρων ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν συγγραφέων (Πτολεμαῖος, Ἰώσηπος, Πλίνιος, Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης, Προκόπιος, Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ Φώτιος). Ἤνθησεν ἰδίως ἐπὶ ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.

Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης, ἐπισκεφθεὶς αὐτὴν τὸν ΣΤ' αἰῶνα, δίδει τὴν περιγραφὴν ἀποκειμένου ἐκεῖ περιφήμου μαρμαρίνου θρόνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύο ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ διηγοῦντο τὰς νικηφόρους ἐκστρατείας τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου (247-222 π. Χ.) καὶ ἑνὸς μεταγενεστέρου ἀνωνύμου Αἰθίοπος ἡγεμόνος. Τὸ ἔργον «Περὶ τῶν τῆς Ἰνδίας ἐθνῶν καὶ τῶν Βραγμάνων», ὅπερ ἀποδίδεται εἰς τὸν Παλλάδιον, τὸν συγγραφέα τῆς Λαυσαϊκῆς Ἱστορίας, ἀλλ' οὐχὶ βασίμως, ἀναφέρει Μωϋσῆν τινα «ἐπίσκοπον τῶν Ἀδουλήνων». Πότε, ὅμως, ἔζησεν ὁ μόνος οὗτος μνημονευόμενος ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης, παραμένει ἄγνωστον.

Ἀδοῦλφος. Εἷς ἐκ τῶν πρώτων μαρτύρων τῆς Κορδούης, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Ἱσπανία κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἐγεννήθη πιθανῶς ἐν Σεβίλλῃ ἐκ πατρὸς μωαμεθανοῦ. Ἡ εὐσεβὴς μήτηρ του Ἀρτεμισία, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, ἐγκατεστάθη μετὰ τῶν τριῶν υἱῶν της εἰς Κορδούην καὶ εἰσῆλθεν εἰς γυναικεῖαν μονήν, τῆς ὁποίας ἀργότερον ἐγένετο ἡγουμένη. Ὁ Ἀδοῦλφος ὑπέστη ἡρωϊκῶς μαρτυρικὸν θάνατον κατὰ τὸ 824. Τὰ λείψανά του περισυνελέγησαν εὐλαβῶς ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐναπετέθησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ Κορδούης.

Α. Ι. Α.

Ἀδρααζάρ. Βασιλεὺς τῆς ἀραμαϊκῆς πόλεως Σουβά, ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Δαβὶδ δὶς (Β' Βασ. η' 1-14, Α' Παραλ. ιη' 1-13 καὶ Β' Βασ. ι' 6-19, Α' Παραλ. ιθ' 6-19). Κατά τινας ἐξηγητάς, αἱ δύο αὗται συγκρούσεις, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ἡ Γραφή, εἶναι πιθανώτατα μία καὶ μόνη.

Ἀδραμέλεχ. Θεότης τῶν Σεπφαρουαΐμ, λαοῦ ἐκ τοῦ ἀσσυριακοῦ χώρου, ἐγκατασταθέντος εἰς τὴν Σαμάρειαν

ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ βασιλέως Σαργών, μετὰ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος. Εἰς τὸν 'Αδραμέλεχ, συμβολίζοντα τὸν ἥλιον ἢ ὄντα ἴσως ταυτόσημον μὲ τὸν θεὸν τοῦ πολέμου Νινίπ, προσεφέροντο ὁλοκαυτώματα παιδίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐγίνετο καὶ διὰ τὸν ὁμοῦ μετ' αὐτοῦ λατρευόμενον θεὸν 'Ανημελὲχ (Δ΄ Βασ. ιζ΄ 31).

'Αδραμέλεχ. Μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Σαρασὰρ ἐθανάτωσε διὰ μαχαίρας τὸν πατέρα των Σενναχειρίμ, βασιλέα τῆς 'Ασσυρίας (704-681), ἐνῶ οὗτος προσηύχετο ἐν Βαβυλῶνι ἢ ἐν Νινευῇ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Νεσεράχ. 'Αντ' αὐτῶν, ὅμως, ἐβασίλευσεν ὁ ἕτερος ἀδελφός των 'Ασορδάν, ὁ ὁποῖος κατετρόπωσεν αὐτούς καταφυγόντας εἰς 'Αραρὰθ (βόρειον Μεσοποταμίαν). Σχετικαὶ μαρτυρίαι, ἐκτὸς τῆς 'Αγίας Γραφῆς (Δ΄ Βασ. ιθ΄ 36, 'Ησ. λζ΄ 38), ὑπάρχουν καὶ ἐξ ἀρχαιολογικῶν δεδομένων.

'Αδραμυττηνός. (Κ. Διαθήκη). 'Ο καταγόμενος ἐξ 'Αδραμυττίου, λιμένος τῆς Μυσίας ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, Πράξ. κζ΄ 2.

Γ. Α. Γ.

'Αδραμύττιον. Πόλις τῆς Μυσίας, κειμένη ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου κόλπου καὶ ἕδρα ἐπισκοπῆς ἀναγραφομένη εἰς τὰ Τακτικὰ ἕως τῆς ΙΓ΄ ἑκατονταετηρίδος. 'Επιστεύετο ὅτι εἶχεν ἱδρυθῆ ὑπό τινος ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Κροίσου, ἀλλὰ πολλοὶ τῶν κατοίκων της εἶχον τὴν καταγωγὴν ἐξ 'Αθηναίων ἀποίκων. Τὸ 496 π.Χ., κατόπιν ἐξεγέρσεως, ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ πληθυσμός της ἐξωντώθη ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ ταχέως ἐπανῆλθεν εἰς ἀκμήν, καταστᾶσα ἰδιαιτέρως ἀνθηρὰ ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Περγάμου, εἰς τοὺς ὁποίους τὴν παρεχώρησαν οἱ Ρωμαῖοι. 'Ο χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς αὐτὴν ἐνωρίτατα ὑπὸ τῶν συνεργῶν τοῦ Παύλου. 'Ο ἴδιος ὁ ἀπόστολος ἴσως ἐπεσκέφθη τὸ 'Αδραμύττιον, μεταβαίνων ἀπὸ τὴν Γαλατίαν εἰς τὴν Τρωάδα διὰ τῆς Μυσίας (Πράξ. ιστ΄ 6-8). 'Επίσης αἱ Πράξεις ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Παῦλος ἐστάλη εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ δικασθῇ «ἐπιβὰς πλοίῳ 'Αδραμυττηνῷ» (κζ΄ 2).

'Εκ τῶν διατελεσάντων ἐπισκόπων εἰς τὴν μικρασιατικὴν αὐτὴν πόλιν, εἶναι γνωστοὶ οἱ κάτωθι ὀκτώ: 1) 'Ελλάδιος, μετασχὼν εἰς τὴν ἐν 'Εφέσῳ σύνοδον (431), 2) Αὐρήλιος, παραστὰς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον τοῦ 448 κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς, 3) Φλαβιανός, λαβὼν μέρος εἰς τὴν ληστρικὴν ἐν 'Εφέσῳ σύνοδον τοῦ 449 καὶ εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι τοῦ 451, 4) 'Ιουλιανός, πρὸς ὃν ὁ 'Εφέσου 'Υπάτιος ἀπηύθυνε σύγγραμμά του περὶ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος, 5) Θεόδωρος, μετασχὼν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον τοῦ 680, 6) Βασίλειος, λαβὼν μέρος εἰς σύνοδον ἐν Νικαίᾳ τὸ 787, 7) Μιχαήλ, μετασχὼν εἰς σύνοδον τοῦ 869, ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ 8) Γεώργιος, ὑπογράψας τὸ 1230 εἰς σύνοδον ἐν 'Εφέσῳ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE I, σ. 596, 7.

'Αδρανοῦς, 'Επισκοπή. Κατὰ τὴν ὑπὸ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ γενομένην διατύπωσιν, περὶ τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑποκειμένων 'Εκκλησιῶν, κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα, μετὰ τῶν 12 ἐπισκοπῶν τῆς ἐν Βιθυνίᾳ μητροπόλεως Νικομηδείας καταριθμεῖται ἕκτη ἐπισκοπὴ 'Αδρανοῦς, σχολάσασα βραδύτερον.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

'Αδρασσοῦ, 'Επισκοπή. α) 'Εν τῇ 'Ανατολικῇ Διοικήσει τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὑπὸ τὴν ὀρεινὴν Μικρασιατικὴν ἐπαρχίαν 'Ισαυρίαν, ἧς πρωτεύουσα ἡ Σελεύκεια, ἡ καὶ μητρόπολις ἀναδειχθεῖσα, μετὰ τῶν 28 ἐπισκοπῶν αὐτῆς καταλέγεται ἐπισκοπὴ εἰκοστὴ δευτέρα ἡ 'Αδρασσοῦ. Κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα, ἐν τῇ γνωστῇ διατυπώσει Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὑπὸ τὸν Σελευκείας ἀναφέρονται ἐπισκοπαὶ 23, ἐν αἷς δεκάτη ἕκτη ἡ ἰδία αὕτη ἐπισκοπὴ ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸ ὄνομα 'Αδράσσου. β) Δευτέρα ἐπισκοπὴ 'Αδρασσοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ 'Αραβίας ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν 34 ἐπισκοπῶν αὐτῆς, ἐν τῇ 'Ανατολικῇ Διοικήσει.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

'Αδράστεια. Κατὰ μὲν τὸν 'Ησίοδον, θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Νυκτός, κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον, τοῦ Διὸς καὶ τῆς 'Ανάγκης. Τιμωρεῖ τὰ ἐγκλήματα καὶ ταυτίζεται πρὸς τὴν Νέμεσιν, τῆς ὁποίας φέρεται καὶ ὡς ἐπωνυμία. 'Ο Πλάτων τὴν παρουσιάζει ὡς θεὰν δικάζουσαν τὰς ψυχὰς εἰς τὸν "Αδην καὶ παρέχουσαν τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὰς μὴ καθαρὰς ψυχὰς νὰ ἐξαγνισθοῦν διὰ τῶν καλῶν πράξεων. Παρ' ἀρχαίοις ἀπαντοῦν ἐκφράσεις ἐμφαίνουσαι τὰς τοιαύτας τῆς θεᾶς ἰδιότητας, ὡς «'Αδράστεια Νέμεσις», λεγομένη ἐπὶ ἀνθρώπων, οἵτινες ἦσαν εὐτυχεῖς καὶ κατόπιν ἐδυστύχησαν κατὰ θείαν δίκην, ἢ «σὺν 'Αδραστείᾳ» (ἐννοεῖται δίκῃ), ἢ «ὀφθαλμὸς 'Αδραστείας» ἢ «προσκυνεῖν τῇ 'Αδραστείᾳ», ἔνθα ταυτίζεται πρὸς τὴν Νέμεσιν.

Θεωρεῖται καὶ ὡς αἰγυπτιακὴ θεότης, ταυτιζομένη πρὸς τὴν 'Αθὼρ. Κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους, αὕτη διέμενεν εἰς τὴν σελήνην, ὅθεν ἐπέβλεπε καὶ ἐτιμώρει τοὺς ἐνόχους. Κατ' ἄλλους, ἦτο θεότης φρυγική, ὀρεινὴ καὶ παρθένος, ταυτιζομένη πρὸς τὴν "Αρτεμιν καὶ λατρευομένη εἰς τὰ βορειοδυτικὰ παράλια τῆς Μ. 'Ασίας. Εἶχεν ἱερὸν εἰς τὴν Κύζικον, ἐφέρετο δὲ καὶ ὡς ἐπωνυμία τῆς Ρέας Κυβέλης.

Β. Ι. Κ.

"Αδραστος. Υἱὸς τοῦ Ταλαοῦ καὶ τῆς Λυσιμάχης, βασιλεὺς τοῦ "Αργους, συγγενὴς τοῦ 'Αμφιαράου. "Οταν ὁ 'Αμφιάραος ἐφόνευσε τὸν ἀδελφὸν τοῦ 'Αδράστου Πρώνακτα, ὁ "Αδραστος κατέφυγεν εἰς τὸν πάππον του Πόλυβον, τὸν βασιλέα τῆς Σικυῶνος, διότι ὁ Πόλυβος ἐκληροδότησεν εἰς αὐτὸν τὴν βασιλείαν. Βραδύτερον ὁ "Αδραστος συνεφιλιώθη μὲ τὸν 'Αμφιάραον, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ "Αργος, ἔγινε βασιλεὺς αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν ὡς σύζυγον εἰς αὐτὸν τὴν ἀδελφήν του 'Εριφύλην.

Κατά τινα χρησμόν, ὤφειλε νὰ δώσῃ τὰς δύο θυγατέρας του εἰς γάμον τὴν μίαν μὲ λέοντα, τὴν ἄλλην μὲ κάπρον. Μίαν δὲ νύκτα, ἤκουσε θόρυβον ἔξω ἀπὸ τὸ ἀνάκτορόν του. 'Εξῆλθε καὶ εἶδε τὸν Θηβαῖον Πολυνείκη, ἐξόριστον καὶ φέροντα δέρμα λέοντος, καὶ τὸν Καλυδώνιον Τυδέα, φυγάδα δι' ἀκούσιον φόνον καὶ φέροντα δέρμα κάπρου, νὰ φιλονεικοῦν περὶ τοῦ ποῖος ἐξ αὐτῶν θὰ φιλοξενηθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Εἶδεν, ὅμως, ὅτι ὁ μὲν πρῶτος ἔφερε δέρμα λέοντος, ὁ δὲ δεύτερος δέρμα κάπρου (ἢ κατ' ἄλλους ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ζῷα εἰκονίζοντο εἰς τὰς ἀσπίδας των) καὶ συσχετίσας τὸν χρησμὸν μὲ αὐτούς, ἔδωκεν ὡς σύζυγον εἰς μὲν τὸν Πολυνείκη τὴν θυγατέρα του 'Αργείαν, εἰς δὲ τὸν Τυδέα τὴν Δηιπύλην. 'Υπεσχέθη δὲ καὶ εἰς τοὺς δύο νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς πατρίδας των. 'Απεφασίσθη νὰ ἐπανέλθῃ πρῶτος ὁ Πολυνείκης, καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ἡ προπαρασκευὴ τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Θηβῶν. 'Επειδή, ὅμως, ὁ 'Αμφιάραος ἠρνεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτήν, διότι προέβλεπε τὴν ἀποτυχίαν, ὁ Πολυνείκης ἐδώρησεν εἰς τὴν σύζυγόν του 'Εριφύλην τὸ περιδέραιον τῆς 'Αρμονίας καὶ ἐκείνη ὑποχρεωθεῖσα τὸν μετέπεισε καὶ μετέσχεν αὐτῆς.

'Ο στρατὸς συνεκεντρώθη εἰς τὸ "Αργος, ἐκεῖθεν δὲ ἀνεχώρησε κατὰ τῶν Θηβῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἑπτὰ ἀρχηγῶν: τῶν 'Αδράστου, Πολυνείκους, Τυδέως, Καπανέως, 'Ιππομέδοντος, 'Αμφιαράου καὶ Παρθενοπαίου. Εἶναι ὁ πόλεμος τῶν «'Επτὰ ἐπὶ Θήβας». Κατὰ πρῶτον ἐστάθμευσαν εἰς τὴν Νεμέαν, ὅπου ὁ "Αδραστος ἵδρυσε τὰ Νέμεα εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ 'Οφέλτου - 'Αρχεμόρου, υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Νεμέας Λυκούργου καὶ τῆς Εὐρυδίκης (Πινδάρου, Νέμεα, ᾠδὴ Χ 28). "Εφθασαν εἰς τὰς Θήβας καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ 'Ετεοκλέους νὰ παραδώσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν Πολυνείκη, ἐπειδὴ ὅμως ἠρνήθη, ἐπολιόρκησαν αὐτάς. 'Επειδὴ δὲ ὁ ἀγὼν ἦτο ἐπὶ μακρὸν ἀμφίρροπος, ἀπεφασίσθη νὰ μονομαχήσουν οἱ δύο ἀδελφοί, 'Ετεοκλῆς καὶ Πολυνείκης. Κατὰ τὴν μονομαχίαν ἐφονεύθησαν ἀμφότεροι, ἡ δὲ πολιορκία συνεχίσθη καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ἐφονεύθησαν πάντες οἱ ἀρχηγοὶ πλὴν τοῦ 'Αδράστου, τὸν ὁποῖον ἔσωσεν ὁ θεογενὴς ἵππος του 'Αρείων. Μετὰ τὴν ἧτταν τῶν 'Αργείων, ὁ "Αδραστος κατέφυγεν εἰς τὰς 'Αθήνας καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Θησέως νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ θάψῃ τοὺς φονευθέντας, ὁ δὲ Θησεὺς ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ τοὺς ὑπεχρέωσε νὰ παραδώσουν τὰ πτώματα τῶν ἡρώων πρὸς ταφήν. Μετὰ δέκα ἔτη, οἱ 'Επίγονοι ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν Θηβῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ 'Αδράστου (ἢ κατ' ἄλλους τοῦ 'Αλκαίωνος, υἱοῦ τοῦ 'Αμφιαράου), ἐνίκησαν τοὺς Θηβαίους καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους Θέρσανδρον. Εἰς τὰς Θήβας, ἐφονεύθη μόνον ὁ Αἰγιαλεύς, ὁ υἱὸς τοῦ 'Αδράστου. Τοσαύτην δὲ λύπην ᾐσθάνθη ἐκ τοῦ θανάτου του ὁ "Αδραστος, ὥστε ἀπέθανε κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ Μέγαρα. 'Ετιμᾶτο ὡς ἥρως

εἰς τὴν Σικυῶνα, τὰ Μέγαρα καὶ τὸν Κολωνὸν τῆς Ἀττικῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, [ε' ἔκδ., Α', Ἀθῆναι 1925, σ. 20-21. Pauly-Wissowa, I, σ. 411-416.

ΒΑΣ. Ι. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ

Ἀδρεβάλδος. Γάλλος μοναχὸς τοῦ Fleury, ἀκμάσας τὸν Θ' αἰῶνα (ἀπέθανε πιθανῶς κατὰ τὸ 879). Εἶναι γνωστὸς μόνον ἐκ τῶν ἁγιογραφικῶν του ἔργων. Περὶ τῆς ζωῆς του οὐδὲν γνωρίζομεν. Ἔγραψεν: «Ἀφηγήσεις περὶ τῆς μετακομιδῆς τοῦ λειψάνου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου», «Βίον τοῦ ἁγίου Αἰγούλφου», «Τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου» κ. ἄ. Εἰς τοῦτον ἀνήκει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ τὸ εἰς τὸν Παυλῖνον ἀποδοθὲν σύγγραμμα «Libellus de Benedictionibus Patriarcharum» (PL 20, 1715-32). Συνέγραψεν ἐπίσης καὶ διατριβὴν «Περὶ τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κυρίως ἐκλογὴν ἐκ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων καὶ δὴ τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου, ἱεροῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Μέχρις ἡμῶν διεσώθη ἓν μέρος μόνον. Ἐν αὐτῷ ἀνατρέπει τοὺς πεπλανημένους ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ἰωάννου Scot. Τὰ ἔργα τοῦ Ἀδρεβάλδου εὑρίσκονται ἐν PL 134.

Α. Ι. Α.

Ἀδρία. Μικρὰ πόλις τῆς βορειοανατολικῆς Ἰταλίας καὶ ἕδρα ἐπισκοπῆς. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἦτο παράλιος καὶ ἀπετέλει μέχρι τοῦ Ι' αἰῶνος σπουδαῖον κέντρον εἰς τὴν ἐκτεινομένην μεταξὺ Πάδου καὶ Ἄντιτζε περιοχήν. Ἐδέχθη τὸν χριστιανισμὸν πιθανώτατα κατὰ τὸν Β' αἰῶνα, ὡς ἕδρα δὲ ἐπισκοπικὴ μνημονεύεται τὸ πρῶτον κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα. Εἰς τὸν σημερινὸν καθεδρικὸν ναόν, ὑπάρχει ἀνάγλυφος ἀπεικόνισις τῆς Θεοτόκου, τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀγγέλων, μὲ ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, οὐχὶ σπουδαίας τέχνης, ἀνάγεται εἰς τὸν ΣΤ' αἰῶνα

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 333, 4.

Ἀδριανῆς, Ἐπισκοπή. α) Ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Συλαίου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Παμφυλίας τῆς Μ. Ἀσίας, μεταξὺ τῶν 20 ἐπισκοπῶν περιλαμβάνεται ἡ ἐπισκοπὴ Ἀδριανῆς, δεκάτη ἕκτη κατὰ σειράν. Αὕτη κατὰ τὴν Διατύπωσιν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (Θ' - Ι' αἰῶνος), περιορισθεισῶν εἰς 16 τῶν ἐπισκοπῶν τῆς ἰδίας μητροπόλεως, κατέχει τὴν δεκάτην τρίτην θέσιν.

β) Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Λιβύης τῆς Πενταπόλεως ἐν τῇ Διοικήσει Αἰγύπτου ἀναφέρεται παλαιὰ πέμπτη μεταξὺ τῶν 6 ἐπισκοπῶν ἡ Ἀδριανῆς.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἀδριανός. Publius Aelius Trajanus Hadrianus (76-138 μ.Χ.) Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ. Ἐγεννήθη εἰς Italica τῆς Ἱσπανίας καὶ ἐβασίλευσεν ἀπὸ τὸ 117 ἕως τὸ τέλος τοῦ βίου του, διαδεχθεὶς τὸν ἐξάδελφόν του Τραϊανόν, ὅστις τὸν εἶχεν υἱοθετήσει. Πρὶν ἀνέλθη εἰς τὸν θρόνον, διεκρίθη ὡς στρατιωτικός. Ἀναλαβὼν ὅμως τὰς ἡνίας τῆς αὐτοκρατορίας, δὲν ἐπεδίωξε τὴν ἐπέκτασίν της, ἀλλὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ὁρίων της καὶ τὴν ἄνοδον τοῦ βιοτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῶν λαῶν της. Πρὸς τοῦτο, ἀνέπτυξε σπουδαίαν δραστηριότητα διὰ τὴν ἀμυντικὴν καὶ οἰκονομικὴν διοργάνωσιν τῶν ἐπαρχιῶν, ἐφαρμόσας ἀξιοθαυμάστου πληρότητος ἀποκεντρωτικὸν πρόγραμμα. Ἀξιόλογον ἐπίσης ὑπῆρξε καὶ τὸ νομοθετικὸν ἔργον του. Ἠγάπα μὲ πάθος τὴν Ἑλλάδα, ἀποκληθεὶς διὰ τοῦτο «μικρὸς Ἕλλην» (Graeculus). Οὗτος ἐκινεῖτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν κυρίως διὰ πνευματικοὺς καὶ αἰσθητικοὺς λόγους. Ἰδιαιτέρως τὸν ἔθελγον αἱ Ἀθῆναι, τὰς ὁποίας ἐπεξέτεινε πέραν τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ κατεκόσμησε μὲ λαμπρὰ κτίσματα (ναοὶ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, βιβλιοθήκη, πανελλήνιον, πάνθεον, γυμνάσιον, ὑδραγωγεῖον, πύλη μεταξὺ παλαιᾶς καὶ νέας πόλεως). Ἀνάλογα μνημεῖα ἀνήγειρε καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας, εἰς δὲ τὴν Ρώμην τὰ περιφημότερα ἐξ αὐτῶν ἦσαν τὸ Μαυσωλεῖον (σήμερον Castel S. Angelo) καὶ ἡ ὑπὸ τὸν λόφον Τίβολι ἔπαυλις.

Ὁ Ἀδριανὸς ἦτο λεπτὸς καὶ πρᾶος χαρακτήρ, ἐμπνεόμενος ἀπὸ ἀνθρωπιστικὰ ἰδεώδη. Οὐχὶ σπανίως ὅμως ἡ ψυχικὴ καὶ διανοητική του εὐγένεια ἠμαυροῦτο ἀπὸ ποταπὰς ῥοπάς. Διαβόητος ὑπῆρξε ὁ νοσηρὸς δεσμός του μὲ τὸν Ἀντίνουν, ὡραῖον Ἀσιάτην νεανίαν, τὸν ὁποῖον μετὰ θάνατον ἐθεοποίησε καὶ ἔκτισε πρὸς τιμήν του εἰς τὴν Αἴγυπτον πόλιν γενομένην κέντρον ὀργιαστικῆς λατρείας. Ὡς πρὸς τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας ἦτο οὐσιαστικῶς ἀδιάφορος, ἀντιμετωπίζων αὐτὰ μόνον ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος. Προήσπισε τὴν ἐπίσημον ἐθνικὴν θρησκείαν ὡς συστατικὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου, ἐνῷ ἀπέναντι τῶν χριστιανῶν ἐδείχθη λογικῶς ἐπιεικής. Οὕτω, δι' ἐπιστολῆς του, παρατιθεμένης εἰς τὸ τέλος τοῦ α' μέρους τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ἰουστίνου (πρβλ. καὶ Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἱστ. IV 9), συνιστᾷ εἰς τὸν ἀνθύπατον Μινούκιον Φουνδανὸν νὰ μὴ δίδῃ πίστιν εἰς τὰς ἀνωνύμους κατ' αὐτῶν κατηγορίας καὶ νὰ μὴ προβαίνῃ εἰς καταδίκας ἂν δὲν εἶχεν ἐνώπιόν του συγκεκριμένον ἀδίκημα. Τοὐναντίον, πρὸς τοὺς Ἰουδαίους συμπεριεφέρθη σκληρότατα, διότι οὗτοι προσεπάθησαν νὰ ἀποτινάξουν τὸν ρωμαϊκὸν ζυγόν. Κατέπνιξεν εἰς τὸ αἷμα τὸ ἐπὶ τριετίαν διαρκέσαν ἀπελευθερωτικόν των κίνημα (132 - 35) καὶ ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτοὺς τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ἐπανακτισθεῖσαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Aelia Capitolina Ἱερουσαλήμ. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, εὗρον τὸν θάνατον περίπου 600 χιλιάδες Ἑβραῖοι, ἐνῷ οἱ ὑπόλοιποι ὑπέστησαν ποικίλα δεινὰ καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. B. W. Enderson, The Life and Principate of the Emperor Hadrian, London 1923.

Ἀδριανός. Μάρτυς ἀθλήσας εἰς Νικομήδειαν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ. Ἦτο, κατὰ τὰ διασωθέντα «Ἄκτα», ἀξιωματικὸς καὶ διέμενεν εἰς Νικομήδειαν, ἔχων σύζυγον τὴν χριστιανὴν Ναταλίαν. Ἑλκυσθεὶς εἰς Χριστὸν ἐκ τοῦ παραδείγματος 23 γενναίων ὑποψηφίων μαρτύρων, οἱ ὁποῖοι ὑπέμενον μετὰ θαυμαστῆς καρτερίας τὰς βασάνους, ἐζήτησεν ὅπως προστεθῇ καὶ τὸ ὄνομά του εἰς τὸν ἔνδοξον αὐτὸν κατάλογον. Ἀφοῦ τὸν ἀνέκρινε προσωπικῶς ὁ αὐτοκράτωρ Μεξιμιανός, διέταξε νὰ τὸν ρίψουν εἰς τὴν φυλακήν, ὅπου τὸν ἐπεσκέφθη ἡ σύζυγός του καὶ τὸν ἐνεθάρρυνεν. Ἡ Ναταλία τὸν ἐπεσκέφθη μετ' ὀλίγον καὶ πάλιν, αὐτὴν δὲ τὴν φορὰν παρέμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, ὡς καὶ ἄλλαι εὐσεβεῖς γυναῖκες, διὰ νὰ περιποιοῦνται τὰς πληγὰς τῶν μαρτύρων. Τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ὁ Ἀδριανὸς καὶ οἱ ὑπόλοιποι 23 συναθληταί του προσήχθησαν ἐνώπιον τοῦ τυράννου, ἀλλὰ μόνος αὐτός, ἐπειδὴ ἦτο ἀκόμη νέος καὶ δὲν εἶχεν ὑποστῆ ὡς ἐκεῖνοι προηγουμένας βασάνους, ἐρραβδίσθη. Ἀκολούθως οἱ μάρτυρες κατεδικάσθησαν εἰς ἀποκοπὴν τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν των, ἐξέπνευσαν δὲ πάντες πρὶν περανθῇ τὸ φρικτὸν τοῦτο ἔργον. Τὰ λείψανά των ἐπρόκειτο ἀκολούθως νὰ ριφθοῦν εἰς τὸ πῦρ. Ἀλλὰ δυνατὴ βροχὴ δὲν ἄφησε νὰ καοῦν καὶ χριστιανός τις, ὀνόματι Εὐσέβιος, τὰ μετέφερε διὰ λέμβου εἰς τοποθεσίαν παρὰ τὸ Βυζάντιον ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγράφησαν τὰ «Ἄκτα» ἐλέγετο Ἀργυρούπολις (σήμερον Φουντουκλῆ, ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, μεταξὺ Τὸπ Χανὲ καὶ Ντολμᾶ Μπαξέ). Ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλη-

Μαρτύριον Ἁγίου ΑΔΡΙΑΝΟΥ. Μονὴ Μεταμορφώσεως Μετεώρων.

σία τελεῖ τὴν μνήμην τοῦ Ἀδριανοῦ τὴν 26ην Αὐγούστου, ἡ δὲ ρωμαϊκὴ τὴν 8ην Σεπτεμβρίου.

Τὰ «Ἄκτα» τοῦ μάρτυρος τούτου, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἑλληνικὰ χειρόγραφα διαφόρων ἐποχῶν (Act. SS. Σεπτεμβρίου, III, σ. 209), ὡς καὶ λατινικὰς μεταφράσεις, ἐξ ὧν πολλαὶ φαίνεται νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν Η΄ ἢ τὸν Θ΄ αἰῶνα, (αὐτόθι σ. 210), ἐξετιμήθησαν διαφόρως. Ὁ Baronius τὰ θεωρεῖ αὐθεντικὰ καί πιστά. Ὁ Tillemont, αὐστηρότερος, διαβλέπει φαντασιοπληξίας μεταγενεστέρου συγγραφέως. Ὁ βολλανδιστὴς Jean Stilting, τὴν μέσην ὁδὸν χωρῶν, φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ συγγραφῆς τοῦ Ε΄ αἰῶνος τὸ ἐνωρίτερον, ἀλλὰ ἀντλούσης ἐξ ἀρχαιοτέρας πηγῆς. Ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι ἡ βασιμωτέρα. Δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ πυρὴν τῆς διηγήσεως εἶναι ἱστορικός.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔτος καὶ τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀδριανοῦ δὲν ὑφίσταται βεβαιότης. Τὸ ὅτι εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὡρίσθη ἡ 26η Αὐγούστου ὡς ἡμέρα τῆς μνήμης του, ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τότε ἑώρταζεν ὁ ἐν Ἀργυρουπόλει ναός, ὅπου ἐναπέκειντο τὰ λείψανα.

Ἀδριανοῦ τέμνουσι χεῖρας καὶ πόδας
χεῖρες πονηρῶν, ὧν φονοδρόμοι πόδες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE I, σ. 608-610.

S. SALAVILLE

(**Συναξάριον**). *Ὁ ἅγιος μάρτυς Ἀδριανὸς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ναταλία ἦτον ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Νικομηδείας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Μαξιμιανοῦ, ἐν ἔτει 298. Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ περίοδον, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Μαξιμιανὸς εἰς τὴν βασιλείαν του, διώκοντας τοὺς χριστιανούς, ἐπιάσθησαν εἰκοσιτρεῖς χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ἦτον κεκρυμμένοι εἰς τὰ σπήλαια, καὶ ἐτιμωρήθησαν μὲ διαφόρους τιμωρίας. Τούτους λοιπὸν ἠρώτησε καὶ ὁ ἅγιος Ἀδριανὸς πρὸ τοῦ νὰ μαρτυρήσῃ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς: «Διὰ τί, ὦ ἀδελφοί, ὑπομένετε ταῦτα τὰ ἀνυπόφορα βάσανα καὶ τὰς δεινὰς τιμωρίας;» Ἐκεῖνοι δὲ ἀπεκρίθησαν: «Ἡμεῖς ὑπομένομεν ταῦτα, διὰ νὰ κερδήσωμεν τὰ ἀγαθὰ ὅσα εἶναι ἡτοιμασμένα εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀπὸ τὸν Θεὸν διὰ ἐκείνους ὁποὺ πάσχουσιν ὑπὲρ τῆς ἀγάπης του, τὰ ὁποῖα ἀγαθὰ οὔτε ἀκοὴ δύναται νὰ ἀκούσῃ, οὔτε λόγος νὰ παραστήσῃ». Ταῦτα δὲ ἀκούσας ὁ μακάριος Ἀδριανός, ἐκατενύχθη ἀπὸ τὴν θείαν χάριν καὶ εἶπεν εἰς τοὺς ταχυγράφους, ὁποὺ ἔγραφον τὰ ὀνόματα τῶν μελλόντων μαρτυρῆσαι χριστιανῶν: «Γράψατε καὶ τὸ ἰδικόν μου ὄνομα μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἄλλων χριστιανῶν, ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ ἡδονὴν νομίζω τὸ νὰ ἀποθάνω μαζὶ μὲ αὐτοὺς διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ». Οἱ δὲ ταχυγράφοι ἔγραψαν καὶ αὐτὸν καὶ μὲ ἀλυσίδας τὸν ἔδεσαν καὶ τὸν ἐφυλάκωσαν. Εὐθὺς δὲ ὁποὺ ἔμαθε τοῦτο ἡ γυνή του Ναταλία, ἐνόμισεν ὅτι δι᾽ ἄλλην ὑπόθεσιν τὸν ἐπίασαν, ὅθεν ἀνεστέναξε καὶ ἐθρήνει· ἀφ᾽ οὗ δὲ ὕστερον ἔμαθεν, ὅτι διὰ τὸν Χριστὸν ἔβαλον αὐτὸν εἰς τὰ δεσμὰ καὶ εἰς τὴν φυλακήν, εὐθὺς ἐνεδύθη ροῦχα λαμπρὰ καὶ ἐπῆγεν ὀγλήγορα εἰς τὴν φυλακήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμβαίνουσα κατεφίλει τὰ δεσμὰ καὶ τὰς ἁλύσεις, τὰς ὁποίας ἐφόρει ὁ σύζυγός της Ἀδριανός, καὶ ἐμακάριζεν αὐτὸν διὰ τὴν προθυμίαν τὴν ὁποίαν ἔδειξε, συμβουλεύουσα μὲν αὐτὸν νὰ μένῃ στερεὸς καὶ ἀσάλευτος εἰς τὰ βάσανα, ὅσα μέλλει νὰ δοκιμάσῃ διὰ τὸν Χριστόν, παρακαλοῦσα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους συνδεσμίους χριστιανοὺς νὰ εὔχωνται εἰς τὸν Θεὸν διὰ λόγου του.*

Καὶ τότε μὲν ἡ Ναταλία ἐγύρισεν εἰς τὸ ὁσπήτιόν της, μὲ τὴν συμβουλὴν καὶ τὸν λόγον τοῦ ἁγίου Ἀδριανοῦ· οὗτος δὲ ὁ ἅγιος ἐξαιρέτησε τοὺς φυλακωμένους χριστιανούς, καὶ λαβὼν τὴν ἄδειαν ἀπὸ τοὺς δεσμοφύλακας, ἐπῆγεν εἰς τὸ ὁσπήτιόν του διὰ νὰ μηνύσῃ εἰς τὴν σύζυγόν του Ναταλίαν, ὅτι ἦλθε καιρὸς νὰ τελειωθῇ διὰ τοῦ μαρτυρίου. Τοῦτο ἀκούσασα ἡ Ναταλία, καὶ νομίσασα ὅτι φοβηθεὶς ὁ Ἀδριανὸς τὰ βάσανα, ἠρνήθη τὸν Χριστόν, καὶ διὰ τοῦτο ἠλευθερώθη ἀπὸ τὴν φυλακήν, ἐσφάλισε τὴν πόρταν τοῦ ὁσπητίου της, καὶ ἔκλεισεν ἔξω τὸν Ἀδριανόν, ὀνειδίζουσα αὐτὸν ὡς ἀρνησίχριστον, καὶ ὀνομάζουσα αὐτὸν δειλὸν καὶ φιλόζωον. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἐνεθύμιζεν εἰς αὐτὸν τὴν φρικτὴν ἐκείνην ἀπόφασιν, τὴν ὁποίαν ἐξεφώνησεν ὁ Κύριος ἐναντίον τῶν ἀρνουμένων αὐτὸν εἰπών, «ὅς ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς». Ἐπρόσθετε δὲ καὶ τοῦτο ἡ μακαρία Ναταλία ὀνομάζουσα ἑαυτὴν ἀθλίαν καὶ δυστυχῆ, διότι δὲν ἔμεινεν εις αὐτὴν οὔτε μίαν ἡμέραν ἡ δόξα τοῦ νὰ ὀνομάζεται γυνὴ μάρτυρος, ἀλλὰ τὴν μακαριότητα καὶ εὐτυχίαν, ὁποὺ ἤλπιζε νὰ λάβῃ, διεδέχθη αἰφνιδίως δυστυχία καὶ ἀθλιότης.

Ἀφ᾽ οὗ δὲ ἔμαθεν ἡ Ναταλία τὸν σκοπόν, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπῆγεν ὁ ἅγιος εἰς τὸν οἶκον του, εὐθὺς μετεβλήθη, καὶ ἀνοίξασα τὴν θύραν καὶ περιχαρῶς τὸν ἅγιον κατησπάζετο, εὐθὺς δὲ τὸν ἠκολούθησε καὶ ἐπῆγε μαζὶ μὲ αὐτὸν εἰς τὸν βασιλέα. Παρασταθεὶς λοιπὸν ὁ ἅγιος Ἀδριανὸς εἰς τὸν τύραννον, καὶ ὁμολογήσας τὸν Χριστὸν Θεὸν ἀληθινόν, ἐδάρθη μὲ ξύλα· ἔπειτα ριφθεὶς ἀνάσκελα κατὰ γῆς, τόσον πολλὰ ἐδάρθη εἰς τὴν κοιλίαν ὁ ἀοίδιμος, ὥστε ἐφάνησαν ἔξωθεν τὰ ἐσωτερικὰ σπλάχνα του. Ὅταν δὲ ταῦτα ὁ μάρτυς ἔπασχεν, ἦτο χρόνων εἰκοσιοκτώ. Ἔπειτα ἔκοψαν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας του καθὼς καὶ τῶν ἄλλων χριστιανῶν, εἰς ἕκαστον δὲ μέλος τοῦ ἁγίου τὸ ὁποῖον ἐκόπτετο συνεβοήθει καὶ ἡ γυνή του Ναταλία, καὶ ἔβαλλε τὸ μέλος ἐκεῖνο ἐπάνω εἰς τὸν ἄκμωνα, διὰ νὰ κοπῇ. Καὶ τὸν μὲν δήμιον παρεκάλει νὰ κτυπᾷ δυνατώτερα τὴν κοπίδα καὶ τὸ τσεκούρι, διὰ νὰ προξενῆται εἰς τὸν ἅγιον πόνος περισσότερος καὶ δριμύτερος, τὸν δὲ Ἀδριανὸν ἐνεθάρρυνε καὶ ἐνεδυνάμωνε νὰ ὑπομένῃ ἀνδρείως τοὺς πόνους, καὶ νὰ μὴ προδώσῃ διὰ δειλίαν τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτύριον.

Ὅτε δὲ ὁ ἅγιος Ἀδριανὸς ἐτελείωσε τὸ μαρτύριον ὁμοῦ μὲ τοὺς λοιποὺς μάρτυρας, καὶ τὰ ἅγια αὐτῶν λείψανα ἔμελλον νὰ ριφθῶσιν εἰς τὸ πῦρ διὰ νὰ κατακαῶσι, τότε ἡ μακαρία Ναταλία λαβοῦσα τὴν μίαν χεῖρα τοῦ ἁγίου Ἀδριανοῦ, ἔβαλεν αὐτὴν εἰς τὸν κόλπον της, καὶ ἠκολούθει ἐξ ὀπίσω τὰ ἅγια λείψανα. Εἶτα δεχομένη καὶ τὰ αἵματα τὰ ὁποῖα ἔσταζον ἀπὸ τὰ ἅγια λείψανα, ἤλειφε τὸν ἑαυτόν της μὲ αὐτά, ὡς μὲ μῦρα καὶ ἀρώματα. Ὅτε δὲ ἔβαλον τὰ ἅγια λείψανα ἐπὶ τῆς πυρᾶς, ἔγινε βροχὴ δυνατὴ καὶ ἔσβεσεν αὐτήν. Τότε χριστιανός τις Εὐσέβιος ὀνομαζόμενος συνάξας τὰ ἅγια λείψανα, τὰ ἔβαλεν εἰς πλοιάριον καὶ μετακομίσας αὐτὰ εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν τὰ ἐνεταφίασεν ἐκεῖ, ὅπου καὶ τελεῖται καὶ ἡ σύναξις τῶν ἁγίων καὶ ἑορτή. Ἐκεῖ δὲ ὑπῆγεν ὕστερον καὶ ἡ ἁγία Ναταλία καὶ παρέδωκε τὴν ψυχήν της εἰς χεῖρας Θεοῦ, καὶ ἐνεταφιάσθη πλησίον τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων μαρτύρων.

(ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ)

Εἰς τὸν Ἀδριανόν.
Ἀδριανοῦ τέμνουσι χεῖρας καὶ πόδας
χεῖρες πονηρῶν, ὧν φονοδρόμοι πόδες.
Εἰς τὴν Ναταλίαν.
Ἐν τῷ βίῳ σύνευνος, ἐν δὲ τῷ πόλῳ
Ἀδριανῷ σύσκηνος ἡ Ναταλία.

Ἀδριανὸς τμήθη χεῖρας πόδας εἰκάδι ἕκτῃ.

Στιχηρὸν
(Ἦχος δ΄. Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν)

Τὸν Ἀδὰμ ἡ ὁμόζυγος, Παραδείσου ἐξώρισε, συμβουλίᾳ ὄφεως,
Ναταλία δὲ Ἀδριανὸν πρὸς Παράδεισον πανσόφως εἰσήγαγεν,
ἱεραῖς προσλαλιαῖς, νουθετοῦσα, διδάσκουσα τὰ ἐπίπονα,
τῆς ἀθλήσεως φέρειν, οὐρανίους ἀντιδόσεις προξενοῦντα,
καὶ αἰωνίζουσαν εὔκλειαν.

Ἀδριανός. Μάρτυς ἀθλήσας εἰς Νικομήδειαν, ἐπὶ Λικινίου, καὶ ἑορταζόμενος παρὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τὴν αὐτὴν ἡμέραν μὲ τὸν προηγούμενον ὁμώνυμόν του. Παρ᾽ ὅλον ὅτι ὁ βίος τοῦ μάρτυρος τούτου παρουσιάζει προβλήματα, ὁ ἰδιαίτερος ἑορτασμὸς του εἶναι ἐν τούτοις γεγονός, τὸ ὁποῖον, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ συγκεκριμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχονται ἀπὸ τὰ συναξάρια καὶ τὰ μηνολόγια, ἐπιβάλλει τὸν διαχωρισμὸν τῶν δύο Ἀδριανῶν τῆς Νικομηδείας. Κατὰ τοὺς βολλανδιστὰς Jeac Pinius (Act. SS. 26 Αὐγ., V, σ. 808—810) καὶ Jean Stilting (Act. SS. 8 Σεπτ. III, σ. 214, 5), τὸ ὅτι ἀρχαιόθεν οἱ μάρτυρες οὗτοι τιμῶνται χωριστά, εἶναι λόγος νὰ διαστέλλωνται μεταξύ των. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας διηγήσεις, ὁ δεύτερος οὗτος Ἀδριανὸς ἦτο ἀδελφὸς τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Βυζαντίου Δομετίου καὶ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Πρόβου. Ἀμφότεροι εἶχον ἀσπασθῆ τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός των. Ἐπειδὴ ὁ Ἀδριανὸς ἔψεξε τὸν Λικίνιον διὰ τὸ ὅτι ἐδίωκε τοὺς χριστιανούς, οὗτος τὸν κατεδίκασεν εἰς τὸν δι᾽ ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον, τὸ δὲ λείψανόν του μετεκομίσθη ἀκολούθως εἰς Ἀργυρούπολιν.

Ἡ ἱστορία, λοιπόν, τῶν δύο Ἀδριανῶν ἔχει μόνον δύο κοινὰ σημεῖα, τὸ ὅτι τὸ μαρτύριόν των συνέβη εἰς τὴν Νικομήδειαν καὶ τὸ ὅτι τὰ λείψανά των ἐτάφησαν εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν. Κατὰ τὰ λοιπά, αἱ διαφοραὶ εἶναι μεγάλαι. Ὅσον ἀφορᾶ δὲ εἰς τὸ ὅτι ἀμφότεροι οἱ μάρτυρες οὗτοι τιμῶνται τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἡ λεπτομέρεια αὐτή, κατὰ τὸν Stilting, ἀκριβῶς ἀποκλείει τὴν σύγχυσίν των.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE 1, σ. 610, 11.

S. SALAVILLE

(Συναξάριον). *Οὗτος ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Λικινίου ἐν ἔτει 313, καταγόμενος μὲν ἐκ Ρώμης, εὑρισκόμενος δὲ ἐν τῷ Βυζαντίῳ, υἱὸς ὑπάρχων Πρόβου τοῦ βασιλέως Ρώμης, τοῦ βασιλεύσαντος ἐν ἔτει 276, μαζὶ μὲ ἄλλον ἀδελφόν του, Δομέτιον καλούμενον, ὅστις ἔγινεν ἐπίσκοπος τοῦ Βυζαντίου, μετὰ τὸν Τίτον. Οὗτος λοιπὸν ὁ μακάριος ποθῶν νὰ μαρτυρήσῃ διὰ τὸν Χριστόν, ὑπῆγεν εἰς τὴν Νικομήδειαν καὶ ἤλεγξε τὸν Λικίνιον, ὅτι ματαίως ἔβλαπτε τὰ ρωμαϊκὰ στρατεύματα, προφασιζόμενος ὅτι διώκει τοὺς χριστιανούς. Ὅθεν ἀφ' οὗ ἐτιμωρήθη παρὰ τοῦ Λικινίου μὲ διάφορα βάσανα, τελευταῖον ἀπεκεφαλίσθη, καὶ οὕτως ἔλαβεν ὁ ἀοίδιμος τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον. Ὁ δὲ τούτου ἀδελφὸς Δομέτιος, ὁ τοῦ Βυζαντίου ἐπίσκοπος, ἐπῆρε τὸ ἅγιον αὐτοῦ λείψανον καὶ ἐνεταφίασεν αὐτὸ εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν τὴν οὖσαν πλησίον Βυζαντίου, ὅπου εὑρίσκοντο καὶ τὰ ἅγια λείψανα τῶν μαρτύρων Ἀδριανοῦ καὶ Ναταλίας, ὁμοῦ μὲ τὸ λείψανον Στάχυος τοῦ ἀποστόλου, τοῦ χρηματίσαντος πρώτου ἐπισκόπου τοῦ Βυζαντίου μετὰ τὸν πρωτόκλητον Ἀνδρέαν.*

Ἀδριανὸν τμηθέντα κοσμήσει στέφος,
ἐν τῇ μεγίστῃ τῶν στεφάνων ἡμέρᾳ.

(ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ Ο ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ)

Ἀδριανός. Μάρτυς τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀθλήσας μετὰ τοῦ φίλου του Εὐβούλου εἰς Καισάρειαν καὶ συνεορταζόμενος μὲ αὐτὸν τὴν 3ην Φεβρουαρίου. Σχετικὴν μνείαν ποιεῖται ὁ Εὐσέβιος (Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, ΙΑ', PG 20, 1511-12). Ἐλθόντες εἰς Καισάρειαν, συνελήφθησαν εἰς τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως καὶ γνωσθέντες ὡς χριστιανοὶ κατεδικάσθησαν ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Φιρμιλιανοῦ νὰ ριφθοῦν εἰς τὰ θηρία.

Ἀδριανός. Ἄγνωστος ἀλλαχόθεν συγγραφεὺς συντόμου ἑρμηνευτικῆς πραγματείας, ἐκδοθείσης κριτικῶς ὑπὸ F. Gössling, Βερολῖνον 1887 (βλ. καὶ PG 98, 1273-1312). Αὐτὴ φέρει τὸν τίτλον «Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς Θείας Γραφάς», ἐγράφη πιθανώτατα εἰς ἀνεπτυγμένην ἀρχικῶς μορφὴν καὶ παρέχει ὑποδείξεις διὰ τὴν ὀρθὴν ἐξήγησιν τοῦ θείου λόγου, διασαφηνίζουσα σκοτεινὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ. Ὁ Κασσιόδωρος (De Instit. Divin Litter. I 10) ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἤκμασε κατὰ τὸ α' ἥμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος. Ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ ἔργου, δηλοῦται ὅτι οὗτος ἦτο Σῦρος τὴν καταγωγὴν ἱερεὺς καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀντιοχειανὴν Σχολήν. Πρὸς αὐτὸν φαίνεται ὅτι ἀπευθύνονται τρεῖς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Νείλου (PG 79, 225, 437, 516).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. G. Mercati, Pro A., ἐν Opere Minori, III (Studi e Testi, LXXVIII), Città del Vaticano 1937, σ. 383-92.

Ἀδριανός. Ὁ Α'. Πάπας Ρώμης (772 - 795). Ἐγεννήθη ἐν Ρώμῃ καὶ ἦτο βλαστὸς ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας. Τυχὼν ἐξ ἁπαλῆς ἡλικίας καλῆς μορφώσεως καὶ κοσμούμενος μὲ πολλὰ διανοητικὰ καὶ ψυχικὰ προσόντα, εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ πάπα Παύλου τοῦ Α', ὁ ὁποῖος ἐφρόντισε νὰ τὸν εἰσαγάγῃ εἰς τὸν κλῆρον. Διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον τῆς Ρώμης τὸν Στέφανον Γ' καὶ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν μελημάτων του ὑπῆρξε νὰ συνδέσῃ τὰς τύχας τῆς παπωσύνης μὲ τὸν Μέγαν Κάρολον, τοῦ ὁποίου τὴν βοήθειαν ἐζήτησε πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τὴν βάναυσον κυριαρχίαν τῶν Λομβαρδῶν. Οἱ Φράγκοι ἐνίκησαν τοὺς Λομβαρδοὺς εἰς Παβίαν καὶ ἀνεγνώρισαν ὡς παπικὰ ἐδάφη τὰ δουκᾶτα τοῦ Σπολέτο καὶ τοῦ Μπενεβέντο, τὴν Τουσίαν, τὴν Κορσικήν, περιοχὴν τῆς Βενετίας, τὴν Ἴστριαν, τὴν Πεντάπολιν, τὴν ἐξαρχίαν τῆς Ραβέννης καὶ τὸ δουκᾶτον τῆς Ρώμης. Αἱ ἐξυπηρετήσεις, ὅμως, τοῦ Μεγάλου Καρόλου ἔθεσαν εἰς δοκιμασίαν τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Ἀδριανοῦ, διότι ὁ ἰσχυρότατος βασιλεὺς τῶν Φράγκων δὲν εἶχε πάντοτε κατανόησιν ὡς πρὸς διαφόρους ἐκκλησιαστικῆς φύσεως ἐνεργείας τοῦ πάπα, παρὰ τὸν σεβασμὸν τὸν ὁποῖον ἔτρεφε πρὸς αὐτόν. Οὕτω, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν ἓν πολὺ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα, ὁ Μέγας Κάρολος ἠγνόησε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀδριανὸς εἶχε μετάσχει δι' ἀντιπροσώπων εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἡ ὁποία ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας, καὶ παρὰ τὰς γραπτὰς ἐξηγήσεις τοῦ Ἀδριανοῦ (PL 98, 1247-92), συνεκάλεσε τὸ 794 σύνοδον ἐν Φραγκφούρτῃ διὰ νὰ καταδικάσῃ τὴν προαναφερθεῖσαν σύνοδον ὡς διδάξασαν τὴν λατρείαν καὶ οὐχὶ τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων.

Ὁ Ἀδριανὸς ἀνέπτυξεν ἀξιόλογον ἐκκλησιαστικὴν δρᾶσιν, ἐπιδιώκουσαν τὴν ἐξοστράκισιν ἢ περιστολὴν διαφόρων ἐκτρόπων συνηθειῶν εἰς τὸν κλῆρον, τὴν διαφώτισιν ὡς πρὸς δογματικὰ καὶ πρακτικὰ θέματα καὶ τὴν ἐπισκευὴν ἢ καλλώπισιν ναῶν, μὴ παραλείπων νὰ ὑπογραμμίζῃ διὰ λόγων καὶ ἔργων ὅτι ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς κοσμικὸν ἄρχοντα.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ δαψιλὴς χρησιμοποίησις ἀποσπασμάτων ἐξ ἔργων Ἑλλήνων Πατέρων, τὴν ὁποίαν ποιεῖται ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὰ κείμενά του. Ταῦτα εἶναι 58 ἐπιστολαί, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 48 ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Μέγαν Κάρολον. Περιλαμβάνονται εἰς τοὺς τόμους 96 (1203 - 1244) καὶ 98 (224 - 427, 1247, 1292) τῆς PL. Ἡ Vita Hadriani, γραφεῖσα ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ βιβλιοθηκαρίου, ἐκτὸς τῆς PL (96 καὶ 128), ἔχει ἐκδοθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ Duchesne, (Liber Pontificalis, I, Παρίσιοι, 1886, σ. 486 - 523).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 338-41.

Ἀδριανός. Ὁ Β'. Πάπας Ρώμης (867 - 872). Ἐγεννήθη ἐν Ρώμῃ τὸ 792 ἐξ ἐπιφανῶν γονέων. Ἡ οἰκογένειά του εἶχεν ἤδη δώσει ἄλλους δύο πάπας, τὸν Στέφανον Δ' καὶ τὸν Σέργιον Β'. Πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸν κλῆρον, εἶχε νυμφευθῆ καὶ ἀποκτήσει μίαν θυγατέρα. Διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον τὸν Νικόλαον Α' καὶ συνέχισε μὲ ἀνάλογον ἔντασιν τὴν γραμμὴν ἐκείνου ἔναντι τῆς Ἀνατολῆς. Ἐδέχθη τοὺς ἀποστόλους τῶν Σλάβων Μεθόδιον καὶ Κύριλλον, τοὺς ὁποίους εἶχε καλέσει ὁ Νικόλαος εἰς Ρώμην, καὶ τῇ μεσολαβήσει ἰδίως τοῦ πειστικωτάτου Ἀναστασίου τοῦ βιβλιοθηκαρίου ἀνεγνώρισεν ὡς ὀρθὴν πρᾶξιν τὴν παρ' αὐτῶν εἰσαγωγὴν τῶν τοπικῶν γλωσσῶν εἰς τὴν λατρείαν, ἐνῷ ἕως τότε ἐθεωρεῖτο ὅτι αἱ μόναι ἔχουσαι δικαίωμα λειτουργικῆς χρήσεώς των γλῶσσαι ἦσαν ἡ ἑβραϊκή, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινική. Κατεπολέμησε λυσσωδῶς τὸν Φώτιον, εὑρὼν σπουδαῖον σύμμαχον εἰς τὸ πρόσωπον Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Τέλος, προσεπάθησε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν νεοφώτιστον Ἐκκλησίαν τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτύχῃ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 341-44. M. Jugie, Le schisme Byzantin, Paris 1941, σ. 103.

Ἀδριανός. Ὁ Γ'. Πάπας Ρώμης (884 - 885). Ρωμαῖος τὴν καταγωγήν, διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον τὸν Μαρῖνον, μὴ πράξας οὐδὲν τὸ ἀξιόλογον κατὰ τὴν δεκαεπτάμηνον ἀρχιερατείαν του. Τὰ ὑπὸ τοῦ χρονογράφου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος Μαρτίνου τοῦ Πολωνοῦ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὸν δύο δεκρέτα εἶναι ἀπόκρυφα. Ἐξ αὐτῶν, τὸ πρῶτον καταργεῖ τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορος εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν παπῶν. Κληθεὶς ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Καρλομάγνον Καρόλου τοῦ Παχέος εἰς τὴν ἐν Worms δίαιταν, ἀπέθανε καθ' ὁδὸν εἰς Nonantola, ὅπου καὶ ἐτάφη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 344, 5.

Ἀδριανός. Ὁ Δ'. Πάπας Ρώμης (1154 - 1159). Ἄγγλος τὴν καταγωγήν. Ἐγκατασταθεὶς εἰς Γαλλίαν, ἐσπούδασεν ἐκεῖ καὶ περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ἔτυχε τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ πάπα Εὐγενίου Γ' καὶ ἐστάλη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς σκανδιναυικὰς χώρας διὰ νὰ διοργανώσῃ τὸν ἐκεῖ κλῆρον. Ἐπιστρέψας εἰς Ρώμην ἀφοῦ ἐσημείωσεν ἐντυπωσιακὴν ἐπιτυχίαν, ἐξελέγη πάπας εἰς πολὺ δύσκολον ὥραν, διότι ἐκυριάρχει τότε τῆς αἰωνίας πόλεως ὁ Ἀρνάλδος ὁ ἐκ Βρεσκίας, ἡγεμὼν ἀποτελῶν μικρογραφίαν Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, καταπολεμῶν τὴν παπωσύνην ἐξ ὀνόματος τῶν εἰδωλολατρικῶν ἰδεωδῶν. Ὁ Ἀδριανός, ἀψηφῶν τοὺς κινδύνους καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῆς συγκλήτου εἰς τὸν Ἀρνάλδον, κατώρθωσεν ἐπιτηδείως νὰ ἐξεγείρῃ κατ' αὐτοῦ τὰς μάζας καὶ τέλος ἐπέτυχε τὴν ἀνατροπήν καὶ ἐκδίωξίν του. Ἀπεναντίας, ὁ Ἀδριανὸς ἐχρησιμοποίησε συμβιβαστικὴν πολιτικὴν διὰ νὰ παραμερίσῃ

τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον ἐξεπροσώπει ὁ κατελθὼν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Ἰταλίαν Φρειδερῖκος ὁ Βαρβαρόσσας. Ἔστεψεν αὐτὸν αὐτοκράτορα εἰς Ρώμην καὶ προσεπάθησε νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς προστριβὰς μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατον καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο ἀνδρῶν κατέληξεν εἰς πόλεμον, ὁ ὁποῖος δὲν ἔγινε μόνον διότι τὴν τελευταίαν στιγμὴν ὁ πάπας ἀπέθανεν. Ὁ Ἀδριανὸς ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως μία ἀπὸ τὰς ἐπιβλητικωτέρας μορφὰς τῆς *κοσμικῆς ἱστορίας τοῦ παπισμοῦ, διακριθεὶς διὰ* τὴν δραστηριότητα, τὴν σύνεσιν καὶ τὸ ὀργανωτικόν του πνεῦμα. Ἀπὸ καθαρῶς, ὅμως, ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως, δὲν ἐπετέλεσε τίποτε τὸ ἀξιοσημείωτον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE, I, σ. 625-27.

Ἀδριανός. Ὁ Ε΄. Πάπας Ρώμης (1276). Ἐξελέγη ὑπὸ δυστόκου κογκλαβίου, εἰς διαδοχὴν Ἰννοκεντίου τοῦ Ε΄ καὶ ἀπέθανε 37 ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκλογήν του. Προήρχετο ἐξ εὐγενοῦς οἴκου τῆς Γενούης. Τὸ μοναδικὸν ἔργον του, κατὰ τὸ βραχύτατον διάστημα τῆς ἀρχιερατείας του, ἦτο ἡ κατάργησις τῆς αὐστηροτάτης διαδικασίας εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ κογκλαβίου. Πρὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον, ἦτο καρδινάλιος διάκονος καὶ εἶχε σταλῆ εἰς Ἀγγλίαν, διὰ νὰ κηρύξῃ ἐκεῖ τὴν σταυροφορίαν, νὰ συλλέξῃ δεκάτας καὶ νὰ ἀλλάξῃ τὰς διαθέσεις τοῦ βασιλέως Ἐρρίκου τοῦ Γ΄ καὶ τῶν εὐγενῶν ἐπὶ τὸ εὐνοϊκώτερον ἔναντι τῆς Ρώμης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 347-8.

Ἀδριανός. Ὁ ΣΤ΄. Πάπας Ρώμης (1522-1523). Γερμανὸς τὴν καταγωγήν, ἐγεννήθη τὸ 1459 εἰς Οὐτρέχτην ἐκ ταπεινῆς οἰκογενείας. Σπουδάσας ἐπὶ δωδεκαετίαν εἰς Λουβαίνην, ἠκολούθησε τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου, ἐνῷ παραλλήλως εἶχεν εἰσέλθῃ εἰς τὸν κλῆρον. Ἡ πολυμάθειά του, ἡ αὐστηρότης τοῦ ἤθους του καὶ ἡ ἄτεγκτος προσήλωσίς του εἰς τὸ καθῆκον, τὸν περιέβαλαν μὲ αἴγλην καὶ τὸν κατέστησαν πολύτιμον εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς κοσμικοὺς ἡγεμόνας, ὡς ὁ αὐτοκράτωρ Μαξιμιλιανὸς καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας Κάρολος Κουίντος. Ἀνελθὼν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον, ἔθεσε δύο μεγάλας ἐπιδιώξεις. Ἀφ' ἑνὸς τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἠθῶν, εἰς ἀντιπερισπασμὸν τῆς Διαμαρτυρήσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν συνένωσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου τῶν Τούρκων. Ἀλλ' αἱ τραχεῖς προσπάθειαί του πρὸς πάταξιν τῶν ὑλικῶν καταχρήσεων καὶ τὴν ἐπαναφορὰν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἀρχαίαν λιτότητα, προσέκρουσαν εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῶν σαπρῶν στοιχείων τοῦ ἀνωτάτου κλήρου, ἐνῷ ἡ διαιτητικὴ πολιτική του μεταξὺ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων τοῦ ἐπεσώρευσε πικρὰς ἀπογοητεύσεις. Οὕτω, ἡ ἐπισφαλὴς ὑγεία του ἐκλονίσθη καὶ ἀπέθανε μετὰ 20 μῆνας ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 348, 9.

Ἀδριανός. Ἀφρικανὸς τὴν καταγωγὴν μοναχός, διατελέσας ἡγούμενος μονῆς βενεδικτίνων εἰς τὴν νησίδα Nisita, μεταξὺ Νεαπόλεως καὶ Ποτιόλων καὶ ἀποθανὼν εἰς Ἀγγλίαν περὶ τὸ 710. Κληθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα Βιταλιανοῦ (657 - 672) νὰ ἀναλάβῃ τὸν χηρεύοντα θρόνον τῆς Καντουαρίας, ἀπεποιήθη τὴν τιμὴν ἐκ ταπεινοφροσύνης καὶ ὑπέδειξε τὸν Ἕλληνα μοναχὸν Θεόδωρον τὸν ἐκ Ταρσοῦ, ὅστις καὶ παρέλαβεν αὐτὸν ὡς βοηθόν του. Οἱ δύο ἄνδρες, ἐν ἀγαστῇ συμπνοίᾳ, ἐπετέλεσαν πολλὰ εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ μεταξὺ ἄλλων ἤνοιξαν τὴν περίφημον σχολὴν εἰς Καντουαρίαν, ὅπου ἐδιδάσκοντο τὰ ἱερὰ καὶ τὰ θύραθεν γράμματα. Σχεδὸν ὅλας τὰς περὶ Ἀδριανοῦ ἀξιοπίστους πληροφορίας παρέχει Βέδας ὁ Αἰδέσιμος εἰς τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν του (PL XCV, 171 - 175, 269 - 270. Βλ. ἐπίσης καὶ Act. SS. Ἰαν. I, 1863, σ. 595, 596).

Ἀδριανός. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος, ζήσας πιθανὸν τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα. Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου (Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Βουκουρέστιον 1715). Ἴσως εἶναι ὁ Ἰωάννης Κομνηνός, υἱὸς τοῦ πρωτοσεβαστοκράτορος Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ, ὁ φέρων τὸ ὄνομα Ἀδριανὸς κατὰ κόσμον (Le Quien, Oriens Christianus, II, σ. 294) καὶ διατελέσας πατριάρχης Ἀχρίδος κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE, I, σ. 613, 4

Ἀδριανός. Ὀντρουσόφσκυ ἢ Ἀντρουσόφσκυ. Ὅσιος τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας. Μερικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ ὁσίου αὐτοῦ ἀθλοφόρου ἀνακοινοῦνται, εἰλημμέναι ἐν μέρει ἀπὸ τὰς ἰδίας αὐτοῦ λέξεις, εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Ἀλεξάνδρου Σβίρσκυ († 1533), συγγραφεὺς τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ σύγχρονος αὐτοῦ ἱερομόναχος Εἰρήναρχος (χειρόγραφον τοῦ 1545) ὡς καὶ εἰς τὸ χρονικὸν περὶ τῶν ἁγίων πατέρων τοῦ Βαλαάμ. Κατήγετο οὗτος ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς «Βογιάρους» *Ζαβαλίσινι, ἔζησε δὲ καὶ ἤθλησε περὶ τὸ τέλος* τοῦ ΙΕ΄ καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος. «Κατάγομαι», λέγει περὶ ἑαυτοῦ εἰς τὸν ὅσιον Ἀλέξανδρον Σβίρσκυ «ἀπὸ τὴν γῆν τῆς Μόσχας, εἶχον δὲ τὸ ὄνομα Ἀνδρέας. Ἐστάλην εἰς τὴν χώραν αὐτὴν πρὸς ἐγκατάστασιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἄνακτος μεγάλου ἡγεμόνος Ἰωάννου Βασίλιεβιτς (Ἰωάννου τοῦ Γ΄) μονάρχου πάσης Ρωσίας» — εἰς τὰς ἐρήμους καὶ μὴ κατῳκημένας ἀκτὰς τῆς λίμνης Λαντόγα, εἰς τὴν σημερινὴν περιφέρειαν τοῦ Ὀλονέτς. Εἰς ἓν κυνήγιον, τρέχων ἐπὶ τὰ ἴχνη μιᾶς ἐλάφου, τὴν ὁποίαν ἐδίωκεν, ὁ Ἀνδρέας - Ἀδριανὸς εἰσέδυσεν εἰς τὸ βάθος ἑνὸς ἀδιαπεράστου δάσους καὶ ἀδοκήτως εὑρέθη πρὸ μιᾶς ἀπομεμονωμένης καλύβης, εἰς τὴν ὁποίαν ἤθελε, ἐν πλήρει ἀρνήσει τοῦ κόσμου καὶ ἀπομονώσει, ὁ ὅσιος Ἀλέξανδρος Σβίρσκυ, ἱδρύσας ἀργότερον εἰς τὴν θέσιν τῆς καλύβης αὐτῆς τὸ γνωστὸν μοναστήριον Ἀλεξάνδρου Σβίρκυ, ὡς ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Ὁ βογιάρος - μεγαλογαιοκτήμων ἔγινε φίλος τοῦ ὁσίου Ἀλεξάνδρου, τὸν ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μοναστηρίου, ἀφωσιώθη ὅλος εἰς τὴν πνευματικήν του διδασκαλίαν καὶ ἠκολούθησε τὸ παράδειγμά του. Ἀπηρνήθη τὰ ἐπὶ τῶν κτημάτων του δικαιώματα, ἀπεμακρύνθη εἰς τὴν ἔρημον Βαλαὰμ καὶ λαβὼν τὸ σχῆμα, μὲ τὸ ὄνομα Ἀδριανός, διέμεινεν ἐκεῖ μερικὰ ἔτη, ἀθλῶν εἰς τὸ κοινόβιον. Ἀργότερον, μὲ τὴν εὐλογίαν τοῦ ὁσίου Ἀλεξάνδρου, ἐξέλεξε δι' ἑαυτὸν ἀπομεμονωμένον μέρος εἰς τὰς ὄχθας τῆς λίμνης Λαντόγα καὶ ἔκτισεν ἐκεῖ μοναστήριον ἢ ἐρημητήριον μὲ ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν Νικολάγεβο - Ἀδριανοῦ (εἰς ἀπόστασιν 22 βερστίων ἀπὸ τὴν πόλιν Ὀλόντα). Ὁ Μέγας Ἡγεμὼν Βασίλειος Ἰωάννοβιτς († 1534) ἐχορήγησε δι' ἐπισήμου ἐγγράφου (χρυσοβούλου) ἐλεημοσύνην ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερον ταμεῖον του εἰς τοὺς μοναχοὺς τοῦ ἐρημητηρίου Ἀντρούσωφ καὶ διέταξεν ὅπως δίδεται αὐτὴ ἀνὰ δύο ἔτη, ἀπαλλάξας ἐπίσης τὰς ἁλιείας τοῦ μοναστηρίου ἀπὸ οἱονδήποτε φόρον. Ὁ τσάρος Ἰβὰν Βασίλιεβιτς Γκρόζνι (Τρομερὸς) δι' εἰδικοῦ κρατικοῦ ἐγγράφου διέταξε τὰς ἀρχὰς τοῦ Νόβγκοροντ νὰ δίδεται ἀντὶ ἐλεημοσύνης εἰς τὸν ἡγούμενον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ μοναστηρίου κανονικὸν ἐτήσιον ἐπίδομα (ρουγκὰ) εἰς χρήματα καὶ τρόφιμα. Ὁ ὅσιος ἱδρυτὴς τοῦ ἐρημητηρίου Ἀντρουσόφσκυ ὑπῆρξε, λόγῳ τῆς ἁγιότητος τῆς ζωῆς του, ἠγαπημένος τοῦ Γκρόζνι (Τρομεροῦ) καὶ ἠξιώθη, μαζὶ μὲ τὸν Γρηγόριον Πελσέμσκυ, νὰ γίνῃ ἀνάδοχος, 1549, τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἄννης. Ἀλλά, ὡς ἦτο φυσικόν, σεβόμενοι τὰς προσωπικὰς ἀρετὰς τοῦ ὁσίου καὶ φερόμενοι πλουσιοπαρόχως πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθὲν ἐρημητήριον, οἱ Μεγάλοι Ἡγεμόνες τῆς Μόσχας δὲν ἐνεπνέοντο μόνον ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς εὐλαβείας, ποὺ τοὺς διέκρινεν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ λόγους μορφωτικοὺς καὶ διαφωτιστικούς. Τοιαῦτα ἐρημητήρια, ὡς τὸ Ἀντρουσόβειον, εὑρίσκοντο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀκριβῶς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ πολιτικὴ τῶν μοναρχῶν τῆς Μόσχας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη τοῦ Ἀλεξάνδρου Νέφσκυ, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀλλὰ ἀδιακόπως προώθει τὸν μοσχοβιτικὸν ἀποικισμόν, δι' αὐτοὺς δὲ καὶ ὄχι δι' ἄλλους σκοποὺς διενέμοντο εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἰς τοὺς βογιάρους τοῦ βασιλείου τῆς Μόσχας κτήματα, ὅπως ἔλαβε τοιοῦτον, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀδριανός, ὅταν ἦτο λαϊκός. Ἡ προώθησις αὐτὴ συνεπληρώθη, ὅταν μετὰ ἕνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα ἐπετεύχθη ἡ ἔξοδος εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἡ ἵδρυσις τῆς νέας πρωτευούσης τοῦ ρωσικοῦ κράτους εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Νέβα. Τὸ Ἀντρουσόβειον ἐρημητήριον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ἐπὶ πλέον εἰς γειτονίαν μὲ τοὺς Σουηδούς, ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν δοθεῖσαν περίπτωσιν ὡς εἷς ἀπὸ τοὺς μικροὺς μέν, ἀλλὰ ἀσφαλεῖς πολιτικο - μορφωτικοὺς ρωσικοὺς ἐνδιαμέσους σταθμοὺς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ ὅσιος Ἀδριανὸς ὑπέστη πολλὰ ἀπὸ μίαν ἐπιδρομὴν συμμοριτῶν τῶν ἀστέγων νομάδων, ποὺ προήρχοντο ἀπὸ τὴν περιοχὴν

τοῦ Νόβγκοροντ, τῶν οὕτω λεγομένων «οὐσκουΐνικι», καὶ οἱ ὁποῖοι οὐχὶ σπανίως ἐνεφανίζοντο περὶ τὰς μονάς, εἰς τὰ ἀπάτητα βάθη τῶν δασῶν. Λέγεται μάλιστα ὅτι δύο ἀπὸ τοὺς ληστὰς αὐτοὺς ὁ ὅσιος ὡδήγησεν εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα τελικῶς ἐφονεύθη ἀπὸ τοὺς ἐν λόγῳ ληστὰς (1549), τὸ δὲ ἐρημητήριόν του οὐχὶ ἅπαξ ὑπέστη ἐπίθεσιν καὶ κατεστράφη καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ληστάς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Σουηδούς. Τὸν μορφωτικο - διαφωτιστικόν του χαρακτῆρα πάντως ἐξετέλει σταθερῶς καὶ ἀδιακόπως, ὅπως τὸν ἐξετέλουν καὶ τὰ ἄλλα μοναστήρια τῆς περιοχῆς (τοῦ Βαλαὰμ καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σβίρσκυ). Ἡ μνήμη του ἑορτάζεται τὴν 26ην Αὐγούστου, ἡ δὲ μετακομιδὴ τῶν ἁγίων λειψάνων του τὴν 17ην Μαΐου. Δέκα ἔτη ἀργότερον, εἰς ἓν κρατικὸν ἐπίσημον ἔγγραφον, ὠνομάζετο ἤδη «ὅσιος θαυματουργός», ἐκ τοῦ ὁποίου συνάγεται ὅτι ἀπὸ τότε ἤδη ἑωρτάζετο τοπικῶς ἡ μνήμη του, ὅπερ ἀποδεικνύει πόσον μεγάλης τιμῆς διὰ τὰς ἀρετάς του καὶ διὰ τὴν ἐν τῇ ἀθλήσει ἀσκητικήν του ζωὴν ἀπήλαυεν ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΠΞ, Α΄.

Ἀδριανός. (1626-1700). Ὁ τελευταῖος πατριάρχης πάσης Ρωσίας, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ πατριαρχείου Μόσχας. Ἐγεννήθη εἰς Μόσχαν καὶ ὠνομάζετο κατὰ κόσμον Ἀνδρέας. Ἀφοῦ διεκρίθη ὡς ἀρχιμανδρίτης εἰς τὴν μονὴν Τσουντώφ, ἐξελέγη μητροπολίτης Καζὰν καὶ Σβιάζκ τὸ 1686. Ὢν ἐκ τῶν πλέον ἐμπίστων προσώπων τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ, διεδέχθη αὐτὸν τὸ 1690, κατόπιν ἐνεργειῶν τῆς Ναταλίας Κυρίλλοβνας, μητρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Πέτρου τοῦ Μεγάλου. Αἱ μεταξὺ τοῦ νέου πατριάρχου καὶ τοῦ δυτικοπλήκτου αὐτοκράτορος σχέσεις δὲν ὑπῆρξαν ἁρμονικαί. Ὁ Ἀδριανὸς ἦτο συντηρητικώτατος καὶ δὲν ἄφηνεν εὐκαιρίαν νὰ μὴ διαδηλώνῃ τὴν προσήλωσίν του εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τὴν ἀποστροφήν του πρὸς τὴν λατινικὴν νοοτροπίαν. Κατὰ τὸν μητροπολίτην Εὐγένιον, εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ περίφημος συλλογὴ ἀντιλατινικῶν συγγραφῶν ἡ τιτλοφορουμένη Στσίτ Βιέρι (Ἀσπὶς Πίστεως). Αὕτη ὅμως εἶναι μᾶλλον ἔργον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χολμόγκορι καὶ Βάζκας Ἀθανασίου (1682-1702). Λόγῳ τῆς εὐθραύστου ὑγείας του, ὁ Ἀδριανὸς ἠναγκάσθη ἀργότερον νὰ ἀναθέσῃ τὰς ὑποθέσεις τοῦ πατριαρχείου εἰς τοὺς ἐμπίστους του, οἱ ὁποῖοι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀποφύγουν τὰς ἀταξίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ν. Οὐστριάλωφ, Ἱστόρια τσαρστβοβάνιΐα Πέτρα Βελίκοβο, Α΄, Πετρούπολις 1858. M. Jugie, Le chisme Byzantin, Paris 1941, σ. 384. ΠΞ, Α΄.

Β. Μ.

Ἀδριανοῦ Θηρῶν, Ἐπισκοπή. Ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ κτισθεῖσα ἐν τῇ Μικρασιατικῇ Μυσίᾳ πόλις Ἀδριανοῦ Θῆραι, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἑλλησπόντου ὑπαγομένη, ἦτο ἕκτη ἐν ταῖς 13 ἐπισκοπαῖς τῆς μητροπόλεως Κυζίκου, ἀναφερομένη καὶ βραδύτερον εἰς τὴν ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ γενομένην κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα διατύπωσιν.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἀδριανούπολις. Εἰς ἀναπεπταμένην πεδιάδα, ἐν μέσῳ ὀρέων γραφικῶν καὶ δὴ κατὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Ἕβρου μετὰ τῶν παραποτάμων του Τόνζου καὶ Ἀρτίσκου, περὶ τὰ 230 χλμ. βορειοδυτικῶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως κεῖται ἡ Ἀδριανούπολις, σχετιζομένη πρὸς τὸ ἀρχαῖον πόλισμα Οὐσκουδάμα, ταὐτιζόμενον πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ὀρέστου κατὰ τὴν παράδοσιν κτισθεῖσαν Ὀρέστειαν. Τὴν Ἀδριανούπολιν ἔκτισε κατὰ τὸ ἔτος 127 μ. Χ. ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Ἀδριανός, ὅστις καὶ προήγαγε καὶ ἐξωράϊσεν αὐτήν. Δι' ὃ λόγῳ τῆς ἐπικαίρου θέσεώς της, ἡ πόλις αὕτη, ἥτις συνδέει τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης, προωρίσθη διὰ σημαντικὸν ἱστορικὸν ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ ὄνομά της διετήρησε συνεχῶς, δημωδέστερον δ' ἐκαλεῖτο Ἀντριανοῦ, τουρκιστὶ δὲ Ἐδιρνέ.

Κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ θεσπισθεῖσαν διοικητικὴν διαίρεσιν, περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ΄ μ.Χ. αἰῶνος, ἡ Ἀδριανούπολις ἦτο πρωτεύουσα πόλις τῆς ἐπαρχίας Αἱμιμόντου, ποὺ ἀνῆκεν εἰς μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων διοικήσεων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τὴν Θράκην, καὶ ἐξικνεῖτο μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Ἀγχιάλου. Ἀκριβῶς δὲ διότι εἶχεν ἀποβῆ τὸ κέντρον ἐπικοινωνίας μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀνεδείχθη πόλις ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτῆς διετήρησεν ἐπὶ μακρόν. Ὡς θρακικὴ δὲ πόλις εἶχε κληρονομήσει ἐκ τῆς ἀρχαιότητος πλουσίαν παράδοσιν λατρευτικὴν καὶ ὀργιαστικήν. Φανερὸν εἶναι, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι διηυκόλυναν μὲν τὴν εἴσοδον τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς μίαν χώραν μὲ τόσην κίνησιν, δὲν συνετέλουν ὅμως εἰς τὴν διάδοσιν αὐτοῦ εἰς εὐρέα λαϊκὰ στρώματα, λόγῳ τῆς συντηρητικότητος τῶν κατοίκων καὶ τοῦ στενοῦ συνδέσμου των μὲ τὸ εἰδωλολατρικὸν παρελθόν. Τὸ ὑποστηριχθὲν ὅτι ἀπὸ τοῦ Β΄ ἤδη αἰῶνος καὶ γοργότερον ἀπὸ τοῦ Γ΄ εἶχον ὀργανωθῆ εἰς Θράκην χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι, ἴσως δὲν ἰσχύει διὰ τὴν Ἀδριανούπολιν. Δι' ὃ πρέπει νὰ κατέλθωμεν εἰς τὸν Δ΄ αἰῶνα, διὰ νὰ εὕρωμεν τὴν θεμελίωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπάνω εἰς τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν Ἀδριανούπολιν μετὰ τῶν περὶ αὐτήν.

Ἐπίσκοποι, κληρικοί, ἄλλα ἀθῶα θύματα διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ των θανάτου λαμπρύνουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Οὕτως ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ διακόνου Ἀμμών, θεωρουμένου διδασκάλου τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀρνουμένου νὰ θυσιάσῃ εἰς τὰ εἴδωλα, δι' ὃ καταδικασθέντος εἰς θάνατον ὁμοῦ μετὰ 40 παρθένων χριστιανῶν (Νικοδήμου, Συναξαριστής, Α΄, 5, 1 Σεπτεμβρίου). Ἀλλ' ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν εἶναι οἱ μόνοι μάρτυρες οὗτοι. Αἱ πολλαὶ δοκιμασίαι τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐπαρχίας καθ' ὅλου διὰ μέσου τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν τῆς αὐτοκρατορίας φυσικὸν ἦτο νὰ ἀπαιτήσουν θύματα τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους. Διαγράφεται δὲ συντόμως ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς Ἀδριανουπόλεως οὕτω πως.

Τὸ 312, παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν, ὁ Λικίνιος νικᾷ τὸν Μαξιμῖνον, ἀλλὰ μετὰ 10 ἔτη εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τὸν νικητὴν κατανικᾷ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος.

Ἡ νίκη ἐθεωρήθη ἀποφασιστικὴ διὰ τὸν χριστιανισμόν. Κάνναι τοῦ Δ΄ αἰῶνος ἀπεκλήθη ἡ Ἀδριανούπολις μετὰ τὴν φονικὴν μάχην τοῦ 378 μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Γότθων. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν (τέλη Δ΄ καὶ ἀρχαὶ Ε΄ αἰῶνος), ἡ πόλις πλειστάκις ἐσώθη χάρις εἰς τὰ τείχη της, ἐνῷ καταστρέφονται ἄλλαι θρακικαὶ πόλεις. Τὸ 528, πλησίον αὐτῆς συνεκροτήθη μάχη μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Σλάβων, κατερχομένων διὰ τοῦ Δουνάβεως. Ἄλλη μάχη, τῶν Οὔννων τοῦ Ζαβεργὰν κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, ἐγένετο τὸ 599, ὅτε ὁ γηραιὸς Βελισάριος ἔσωσε τὴν αὐτοκρατορίαν. Τὸ 586, ἐπολιορκήθη ἡ Ἀδριανούπολις ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ἀλλ' ἀντέστη. Τὸ 813, ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐπὶ Κρούμου καὶ βραδύτερον ἐπὶ Συμεὼν δεινῶς ἐδοκιμάζετο. Τὸ 894, ἔγινεν ἡ περίφημος μάχη παρὰ τὸ Βουλγαρόφυγον, 50 περίπου χλμ. νοτιανατολικῶς τῆς Ἀδριανουπόλεως, δὶς δὲ βραδύτερον, τὸ 914 καὶ 923, παρὰ τὴν γενναίαν ἀντίστασιν, ἔπεσεν αὕτη πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων.

Εἶναι ἄξιος ἐξάρσεως ὁ σπουδαῖος ρόλος τῆς Ἀδριανουπόλεως κατὰ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Βουλγάρων καὶ τοὺς ἀντιστοίχους ἐθνικοὺς ἀγῶνας, καθ' οὓς ἡ πόλις αὕτη ἀπέβη προπύργιον τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰς δυσκόλους ἐκείνας ἱστορικὰς στιγμάς. Αἱ διοικητικαὶ διαιρέσεις τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου, ὅτε ἤρχισεν ἡ κατὰ θέματα πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διαίρεσις καὶ διετηρήθη ἐπὶ μακρόν, ἀπέβλεπον ἀκριβῶς εἰς τὴν ἄμυναν τῆς χώρας ἀπὸ τῶν διαρκῶς πυκνουμένων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐξ Ἀδριανουπόλεως προῆλθεν ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία, ποὺ ἀφ' ἑνὸς προήσπισε τὰς βορείους ἐπαρχίας, ἀντιτάξασα γενναίαν ἄμυναν κατὰ τῆς βουλιμίας τῶν κακῶν γειτόνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διεξεδίκησε τὴν διαδοχὴν τῆς λεγομένης Μακεδονικῆς ἀριστοκρατίας τοῦ Βυζαντίου, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ὑπῆρξεν ὁ Βασίλειος ὁ Α΄, ἐξ Ἀδριανουπόλεως καταγόμενος. Ὅτι κατέστη κέντρον σημασίας στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἡ Ἀδριανούπολις, μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ παλαιὸν θέμα Μακεδονίας καὶ Θράκης ἐτεμαχίσθη εἰς 4 καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἐδημιουργήθη τὸ θέμα Ἀδριανουπόλεως - Διδυμοτείχου ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τὴν παραλίαν τοῦ Αἰγαίου μέχρι τοῦ Αἵμου.

Αἱ τρίτη καὶ τετάρτη Σταυροφορίαι δὲν ἀφῆκαν τὴν Ἀδριανούπολιν ἀνεπηρέαστον. Κατὰ τὴν τρίτην, φθάσας τὸ 1189 Φρειδερῖκος ὁ Βαρβαρόσσας εἰς Ἀδριανούπολιν, συνῆψε τὴν ταπεινωτικὴν διὰ τὸ Βυζάντιον συνθήκην τῆς 27ης Αὐγούστου 1190. Κατὰ δὲ τὴν τετάρτην, μεταξὺ τῶν νοτίων μερῶν τῆς Θράκης, ποὺ τὸ 1204 κατὰ τὴν διανο-

μὴν ἔλαβεν ὁ Γάλλος κόμις τῆς Φλάνδρας Βαλδουῖνος, περιελαμβάνετο καὶ ἡ Ἀδριανούπολις, ὅπου ρωμαιοκαθολικοῦ δόγματος μοναχοὶ ἵδρυσαν ἰδίαν μονήν, διατηρηθεῖσαν ἐπὶ μακρόν. Τότε οἱ Θρᾶκες, μόνοι αὐτοί, κατὰ τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ μωρὰ πολιτικὴ τῶν Ἀγγέλων, προέβαλον ἐθνικὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Φράγκων, φθάσαντες μέχρι τοῦ σημείου νὰ πολεμήσουν κατ' αὐτῶν ὁμοῦ μετὰ τῶν Βουλγάρων, δι' ὃ συνετέλεσαν εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν νίκην τῶν τελευταίων ἀφελῶς ἀποβλέποντες εἰς συνεργασίαν μὲ τὸν τζάρον Ἰωάννην. Ἀλλ' ἐπλήρωσαν διὰ φρικτῶν ἀντεκδικήσεων, σφαγῶν καὶ καταστροφῶν οἱ Θρᾶκες τὴν πανουργίαν τοῦ ἀπίστου Σκυλογιάννη, μόλις τὸν ἐγκατέλειψαν.

ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΙΣ. Ἡ πύλη τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως.

Πλὴν ὅμως ἠμπόδισαν σοβαρῶς τοὺς Λατίνους νὰ ὀργανώσουν τὸ ἐπὶ ἑλληνικῶν ἐδαφῶν πρόσωρινὸν κράτος των, ἂν καὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, μετὰ προηγουμένας μυστικὰς διαπραγματεύσεις ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου μετὰ τοῦ δολίου Βουλγάρου, ἔχριον αὐτὸν βασιλέα.

Καὶ ἐξεδιώχθησαν μὲν οἱ χριστιανοί, ἀλλ' ἄφιλοι Φράγκοι, ἤρχισεν ὅμως ἡ τουρκικὴ πλημμυρὶς ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Ἡ σημασία τῆς Ἀδριανουπόλεως δὲν χάνεται. Μόνον ποὺ τὰ πράγματα στενεύουν καθὼς καὶ τὰ ὅρια τῆς αὐτοκρατορίας. Τώρα ἡ Ἀδριανούπολις κατοικεῖται ἀπὸ πληθυσμὸν πάσης ἐθνικότητος ὅστις καὶ θὰ παραμείνῃ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, ἤτοι Ἕλληνας, Λατίνους, Ἰουδαίους, Ἀρμενίους, Βενετούς, Γενουάτας, Καταλανούς, Φλωρεντίνους, Ἀνατολίτας γενικῶς. Ὅλοι αὐτοὶ καθιστοῦν τὴν πόλιν κέντρον ἐμπορικὸν μὲ χαρακτῆρα διεθνῆ. Τὸ 1368/69 εἶναι τὸ ἔτος τῆς ὁριστικῆς καταλήψεως τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων, μετὰ σθεναρὰν ἀντίστασιν τῆς βυζαντινῆς φρουρᾶς. Ἡ Ἀδριανούπολις κατέστη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ Β' πρωτεύουσα τοῦ δημιουργουμένου ἤδη ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς αὐτοκρατορίας ὀσμανικοῦ κράτους καὶ διετηρήθη τοιαύτη καὶ μετὰ τὸ 1453. Τὰ πλεῖστα ἀπὸ τὰ ἱερὰ τῆς Ὀρθοδοξίας οἱ Τοῦρκοι μετέβαλον εἰς μουσουλμανικὰ τεμένη, δι' ὑλικοῦ δὲ ἀρχαιοτέρων κτισμάτων ἔκτισαν νέα. Ὁ πληθυσμὸς εἶχε τύχην παρομοίαν ἐκείνης τῆς βασιλευούσης κατὰ τὰ ἔτη καθ' ἃ συνετελέσθη ἡ πτῶσις τῆς πόλεως. Συντόμως ὅμως ἀνασυνεκροτήθη καὶ συσπειρωθεὶς περὶ τὴν ἱδρυθεῖσαν κοινότητα ἐδημιούργησε νέον παρὸν εἰς τὸν κοινωνικόν, τὸν θρησκευτικόν, τὸν πνευματικὸν καὶ τὸν ὑλικὸν τομέα. Διότι ἡ Ἀδριανούπολις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν παρέμεινεν ἡ δευτερεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας πόλις. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἐξ Ἀδριανουπόλεως ὁ Πορθητὴς μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πληθυσμὸν βιαίως πρὸς ἀνασυγκρότησιν αὐτῆς μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς Ἁλώσεως.

Ἀρξαμένης τῆς Ἐπαναστάσεως, φοβεραὶ σφαγαὶ μὲ αἷμα μαρτύρων νέων, ἀμάχων, πρωθιερέων καὶ προκρίτων μετὰ τοῦ Ἀδριανουπολίτου πρ. Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ ΣΤ', ἔβαψαν τὰ ἱερὰ ἐδάφη, ἠκολούθησαν δὲ αἰχμαλωσίαι γυναικοπαίδων καὶ λεηλασίαι. Εἰς Ἀδριανούπολιν ὑπεγράφη τὴν 12ην Σεπτεμβρίου 1829 ἡ γνωστὴ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συνθήκη, δι' ἧς ἐτερματίζετο ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐμπόλεμος κατάστασις καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀνεγνωρίζετο βασίλειον αὐτοτελὲς ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, ἡ Ἀδριανούπολις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Τὸ 1920, κατέλαβεν αὐτὴν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς καὶ κατέστησε πρωτεύουσαν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1922, ἐγκατέλιπεν αὐτὴν καὶ ὁ στρατὸς καὶ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ.

Δεχόμενοι ὅτι ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἀρχίζει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἀδριανουπόλεως, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ αἰῶνος τούτου θὰ συναντήσωμεν τὴν προσωπικότητα ἑνὸς πρωταθλητοῦ τῆς Ὀρθοδοξίας ἐναντίον τοῦ Εὐσεβίου, πρὸ τῆς πατριαρχίας του καὶ κατ' αὐτήν. Εἶναι οὗτος ὁ Ἀδριανουπόλεως Εὐτρόπιος (Εὐπρόπιος κατά τινας), ὅστις κατεδιώχθη, ὑπέπεσεν εἰς τὴν μῆνιν τῆς αὐτοκρατείρας καὶ ἐξωρίσθη, καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῆς Εὐσεβιανῆς Συνόδου τὸ 336. Ἡ καθαίρεσις αὐτὴ ἀποτελεῖ τίτλον τιμῆς διὰ τὸν φίλον τοῦ Μ. Ἀθανασίου Εὐτρόπιον, ὅστις ὑπ' ἐκείνου «ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ ἐν πᾶσι τέλειος» καλεῖται. Ἄλλος σπουδαῖος ἀρχιερεὺς ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ διάδοχος τοῦ Εὐτροπίου Λούκιος. Τοῦτον ἀναφέρουν ὁ Σωζομενὸς καὶ ὁ Σωκράτης μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων ποὺ ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Εὐσεβιανῶν καὶ μετέβησαν εἰς Ρώμην ζητοῦντες βοήθειαν. Ὄντως δ' ἐδικαιώθησαν ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴν Σύνοδον τὸ φθινόπωρον τοῦ 341, ὁ δὲ Λούκιος τὸ 343 παρίστατο εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Σαρδικῆς. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἰς τὴν Ἀπολογίαν του, περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ, ἀναφερόμενος εἰς τὰς ἐπιβουλὰς τῶν Ἀρειανῶν κατὰ τῶν ἐπισκόπων καὶ διερωτώμενος διὰ τὸ ποία Ἐκκλησία δὲν θρηνεῖ ἐξ αἰτίας αὐτῶν, ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, λέγων ὅτι αὕτη θρηνεῖ «δι' Εὐτρόπιον τὸν φιλόχριστον καὶ τὸν μετ' αὐτὸν Λούκιον, τὸν πολλάκις παρ' αὐτῶν καὶ ἁλύσεις φορέσαντα καὶ οὕτως ἀποθανόντα». Πράγματι ὁ Λούκιος σιδηροδέσμιος ἀπέθανε τὸ 348, μαρτυρήσας χάριν τῆς πίστεώς του, δι' ὃ ἀναφέρεται εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν Μαρτυρολόγιον (11 Φεβρουαρίου). Τοῦ Λουκίου διάδοχος ὑπῆρξεν ἄλλος μάρτυς, ὁ Φίλιππος, ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ 362 καταδικασθεὶς εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον, ἑορταζόμενος οὗτος τὴν 22αν Ὀκτωβρίου ὑπὸ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος ἡ Ἀδριανούπολις ἐκκλησιαστικῶς ὑπάγεται εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ εἰς τὴν τάξιν πρωτοκαθεδρίας καταλαμβάνει τὴν 27ην θέσιν. Ὁ τῆς ἐποχῆς ταύτης μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως Ἀμμώνιος ὁ Αἰγύπτιος ἐγκαινιάζει τὴν αὐθεντικὴν σειρὰν τοῦ καλουμένου Συνοδικοῦ τῆς μητροπόλεως. Οὗτος παρεκάθησεν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον τὸ ἔτος 394 καὶ πάλιν τὸ 339, συνεδέετο δὲ μὲ τὸν Ἰω. Χρυσόστομον. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἡ Ἀδριανούπολις καταλαμβάνει τὴν 31ην θέσιν καὶ ταύτην διατηρεῖ, ὡς φαίνεται μέχρι καὶ τοῦ Ζ' αἰῶνος, ὁπότε εἰς τὸ Τακτικόν, τὸ λεγόμενον τοῦ Ἐπιφανίου, ἡ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Αἰμιμόντου μητρόπολις Ἀδριανοῦ εἶχεν ἐπισκοπὰς 5, ἤτοι: Μεσημβρίας, Σωζοπόλεως, Πλωτινουπόλεως, Ἀναστασιουπόλεως καὶ Τζωΐδων. Ἡ θέσις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε σταθερά, διότι κατὰ καιροὺς ἐγίνοντο μεταβολαί, μὲ τὴν ἵδρυσιν νέων Ἐκκλησιῶν, τὴν προαγωγὴν ἄλλων καὶ τὴν συγχώνευσιν ἢ παρακμὴν ὡρισμένων ἐπαρχιῶν. Οὕτως, εἰς τὸ Τακτικὸν τοῦ παρισινοῦ κώδικος 1555 A, ἡ Ἀδριανούπολις κατέχει τὴν 35ην ἢ 36ην θέσιν, ἐκ δὲ τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῆς ἡ μὲν Μεσημβρίας κατέστη ἤδη αὐτοκέφαλος ἀρχιεπισκοπή, ἡ δὲ Ἀναστασιουπόλεως φαίνεται ὅτι παρήκμαζεν ἐκκλησιαστικῶς. Ἀντ' αὐτῶν ὅμως εἰς τὴν Notitia Λέοντος τοῦ Σοφοῦ τὸν Ι' αἰῶνα ἀναγράφονται ἐπισκοπαὶ Δεβελτοῦ, Ἀγαθουπόλεως, Τραποβιζύης, Καράβου, Προβάτου, Σκοπέλου, Βρύσεως καὶ Βουλγαροφύγου. Ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ, τὸν 40ὸν θρόνον κατέχει τῇ τάξει ἡ μητρόπολις Ἀδριανουπόλεως, ὡς καὶ προηγουμένως, μὲ 11 ἐπισκοπάς. Ἡ τάξις αὕτη διετηρήθη ἐπὶ μακρόν. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἡ Ἀδριανούπολις ἔρχεται πάλιν εἰς τὴν πρώτην σειράν. Εἰς τὴν ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ Γέροντος, κατὰ τὸν ΙΓ' λήγοντα αἰῶνα, γενομένην νέαν Ἔκθεσιν, ἡ Ἀδριανούπολις προεβιβάσθη εἰς τὸν 12ον θρόνον. Τὸ γεγονὸς δὲν στερεῖται πολιτικῆς σημασίας. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἐν μέρει μὲν παρέμεινεν ἡ προτέρα κατάστασις, βραδύτε-

ρον ὅμως ἡ Ἀδριανούπολις, ἐφ' ὅσον ἡ πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους μετεφέρθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, διατηρεῖ μὲν ἀπὸ ἑλληνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως τὸ παλαιὸν γόητρον, δὲν ἔχει ὅμως πλέον ἐπισκοπὰς ἄλλας, πλὴν τῆς Ἀγαθουπόλεως.

Ἂν ἀπεβλέπαμεν εἰς τὸ καθ' ὅλου πνευματικὸν ἔργον, τὸ συντελεσθὲν ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα, θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονεύσωμεν ἰδιαιτέρως περιστατικά τινα, προσδίδοντα σπουδαίαν αἴγλην εἰς τὴν ἱστορικὴν πόλιν τῆς Θράκης, κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς μητροπόλεως καὶ τὴν ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν μητροπολιτῶν. Ἀνεφέρθη ἤδη ἀνωτέρω τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἱεράρχου, τοῦ ἐναρέτου Εὐτροπίου καὶ τοῦ διαδόχου του τοῦ ἁγίου Λουκίου, ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ μάρτυρος Φιλίππου καὶ τοῦ λαμπροῦ Ἀμμωνίου τοῦ Αἰγυπτίου. Τούτου διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος, μετασχὼν τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 459 συγκληθείσης μεγάλης Συνόδου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου. Τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου ἀναφέρεται εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Λέοντος καὶ τὸ 457 ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ πάπα πρὸς αὐτὸν τοῦτον. Τὸ ἔτος 553 μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως ἦτο ὁ Ἰωάννης, μετέχων εἰς τὴν Ε' ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδον. Περαιτέρω ὁ κατάλογος τῶν μητροπολιτῶν Ἀδριανουπόλεως παρουσιάζει χάσματα, τὰ δ' ἀναφερόμενα ὀνόματα εἶναι λίαν ἀμφίβολα ἢ ἀνήκουν ἀλλοῦ. Ἴσως εἰς τὴν περίοδον τοῦ τέλους τοῦ ΣΤ' αἰῶνος μέχρι καὶ τέλους τοῦ Η' θέσιν ἔχουν ἀρχιερεῖς, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα παραδίδονται ἐκ τοῦ γνωστοῦ Συνοδικοῦ τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως, οἷον Σάββας, Κωνσταντῖνος, Δανιήλ, Σέργιος, Πανθήριος, Εὐστάθιος, Μύρων, Γεώργιος, Χριστόδουλος, Εὐστάθιος, Θεοδόσιος, Θεόδωρος, Ἰωσήφ. Οὕτω φθάνομεν εἰς χρονικὸν ὁρόσημον τὸ ἔτος 787.

Τὸ ἔτος τοῦτο παρακάθηται εἰς τὴν συγκληθεῖσαν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ὁ Ἀδριανουπόλεως Μανουὴλ μετὰ τῶν ἐπισκόπων του Δεβελτοῦ Εὐστρατίου, Σωζοπόλεως Εὐθυμίου, Βουλγαροφύγου Θεοδοσίου καὶ Πλωτινουπόλεως Γεωργίου καὶ διὰ τοῦ κύρους τῶν ὑπογραφῶν των συντελοῦν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀπόφασιν τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Ὁ Μανουὴλ ἐποίμανε τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἔτους 813, ὅτε, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἡ Ἀδριανούπολις ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἐπὶ τζάρου τοῦ φοβεροῦ Κρούμου. Καθὼς πληροφορούμεθα ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικούς, ἐπίσης δὲ καὶ ἀπὸ τὸν Συναξαριστήν, μένεα πνέων ὁ Κροῦμος, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καταλαβὼν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του τὴν Ἀδριανούπολιν, μετεκίνησε πρὸς τὰ βόρεια τοῦ Δουνάβεως πληθυσμὸν 40.000, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὸν μητροπολίτην Μανουήλ, ὃν ὁ υἱὸς τοῦ Κρούμου αἰσχρῶς καὶ ἀτίμως μετεχειρίσθη, κατά τινας δὲ πηγὰς καὶ ὡδήγησεν εἰς τὸ μαρτύριον μετ' ἄλλων πολλῶν, τὴν μνήμην τῶν ὁποίων ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ τὴν 22αν Φεβρουαρίου μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μανουήλ. Δὲν γνωρίζομεν τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου τοῦ μάρτυρος Μανουήλ, πάντως δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ μητροπολίτης Θεοφύλακτος ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὅστις καὶ λόγος δὲν ὑπῆρχε νὰ σταλῇ, ὡς ὑποστηρίχθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας εἰς Βουλγαρίαν δι' ἱεραποστολήν, κατὰ τὴν ὀρθωτέραν γνώμην τοῦ π. V. Laurent.

Εἰς τὴν Η' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἀναφέρεται παρακαθήσας ὁ Ἀδριανουπόλεως Φίλιππος τὸ 879. Κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, δὶς πάλιν ἡ Ἀδριανούπολις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἐπὶ βραχὺ πάντοτε, ἤτοι τὸ 914 καὶ τὸ 923, ἐπὶ τζάρου Συμεών. Γνωρίζομεν ὅτι τὴν μίαν φορὰν καὶ πιθανῶς τὴν πρώτην, τὸ 914, μετέστη πρὸς τοὺς Βουλγάρους προδοτικῶς ὁ μητροπολίτης τῆς πόλεως Στέφανος ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καταφέρεται σφοδρῶς εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Ἐφέσου Γρηγόριον (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 914-924 γραφεῖσαν) ἐπιχειροῦντα νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἀποστάτην (Σ. Κουγέα, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας, σ. 17 κ. ἑξ., Ν. Βέη, Ἑλληνικά, Α', [1928], σ. 368-369). Περαιτέρω ἀναφέρονται μητροπολίτης Ἀθανάσιος τὸ 942 καὶ Νικόλαος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Τζιμισκῆ, χαρακτηριζόμενος ἐλεήμων καὶ νέος μυροβλήτης. Καθ' ἃ γράφει Λέων ὁ διάκονος (ἔκδ. Βόννης, σ. 178), εἰς τὸν Νικόλαον ὁ Τζιμισκῆς κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμὰς «τὰ κατὰ τὸν βίον ἀνεκάλυψεν ἀγνοήματα, κρουνοὺς τῶν ὀφθαλμῶν δακρύων ἐπαφιείς», ἀποθανὼν τὴν 10ην Ἰανουαρίου 976. Μὴ ἀναφερομένου τοῦ Νικολάου εἰς τὰ συναξάρια, δὲν γνωρίζομεν ἂν ἀνεκηρύχθη ἅγιος, πάντως πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐτιμᾶτο τοπικῶς.

Διάδοχος τοῦ Νικολάου ὑπῆρξεν ὁ Μιχαήλ, διὰ τὴν εὐσέβειάν του καταταγεὶς μεταξὺ τῶν ἁγίων καὶ ὡς τοιοῦτος ἑορταζόμενος τὴν 4ην Φεβρουαρίου. Ἀσματικὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἀνδρὸς ἔγραψεν Ἰωάννης ὁ Εὐχαΐτων. Ἐπειδὴ εἰς κανὲν συναξάριον δὲν μνημονεύεται οὔτε καὶ εἰς τὸ Συνοδικὸν Ἀδριανουπόλεως Μιχαήλ, ὁ π. Laurent συμπεραίνει ὅτι πιθανῶς διετέλεσεν οὗτος ἀρχιερεὺς ἄλλης Ἀδριανουπόλεως. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1025-1043, ἀναγράφεται μητροπολίτης Ἀγαπητός, ἀναγραφόμενος ὡς Ἀγάπιος εἰς τὸ Συνοδικὸν καὶ παραστὰς ὄντως εἰς Συνόδους τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ 1053, ἀναγράφεται εἰς τὸν κατάλογον Εὐσέβιος, μεθ' ὃν τὸ 1082 Νικόλαος, πρὸς ὃν ἴσως πρέπει νὰ ταυτισθῇ ὁ ἐκ τῆς σφραγῖδος του γνωστὸς Νικηφόρος, ἢ μετ' αὐτὸν νὰ τοποθετηθῇ. Ὁ Νικόλαος, διὰ δογματικὰς καινοδοξίας Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ, κατεκρίθη μετ' ἄλλων ἀρχιερέων, δι' αὐτὸ δὲ καὶ δι' ἄλλας του ἀντιλήψεις πιθανὸν δὲν τὸν ἀναγράφει τὸ Συνοδικόν. Ἀκολουθεῖ ἴσως Μιχαὴλ καὶ μετ' ἀρκετὸν χρόνου διάστημα ἀπαντᾷ Λέων, ἐπὶ μακρὸν διατηρήσας τὸν θρόνον, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1157 - 1170 τουλάχιστον. Τὸ 1173 Γεώργιος καὶ μετὰ τοῦτον ὀλιγώτερον γνωστοὶ οἱ ἐν τῷ Συνοδικῷ διάδοχοί του Χριστόδουλος, Εὐστάθιος, Θεοδόσιος, Θεόδωρος, Γεράσιμος.

Ἀπὸ 1260-67, ἀναγράφεται Γερμανός, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, Μαλχουτζᾶς τὸ ἐπώνυμον, ἐκ Συρίας ἢ Παλαιστίνης φιλενωτικός. Διάδοχός του ὁ ἀνεψιός του Βασίλειος Βαρλαὰμ τὸ 1267, μεθ' ὅν, μετὰ τὸ 1278, Θεόκτιστος, ὁ τὸ 1283 καθαιρεθεὶς διότι ἠρνεῖτο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ λατινόφρονος πατριάρχου Ἰωάννου ΙΑ' τοῦ Βέκκου. Περὶ τοῦ Θεοκτίστου ἀναφέρεται, ὅτι ἦτο σπουδαῖος ἀρχιερεύς, γνώστης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, ἐνάρετος καὶ πολὺ μορφωμένος, πλὴν ὅμως προσκολλημένος εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἑνώσεως, δι' ὃ ἐδραπέτευσε πρὸς τὸν πάπαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξώργισε τὸν λαμπρὸν πατριάρχην Ἀθανάσιον Α'. Ἀκολούθως ἀναγράφεται μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως Ἀρσένιος, ὑπογεγραμμένος εἰς πατριαρχικὴν πρᾶξιν τοῦ ἔτους 1299. Πρῶτος ἀρχιερεὺς κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα εἶναι ὁ Ἰγνάτιος, ἐπωνύμως ἢ ἀνωνύμως ἀπαντῶν εἰς ἐπίσημα πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἐπέκεινα τοῦ 1324. Διάδοχος αὐτοῦ Ἰωσήφ, ὁ τὸ 1334 ὑπογράφων τὴν πρᾶξιν ἐκπτώσεως τοῦ Μονεμβασίας Ἰσιδώρου, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου μετ' ὀλίγον γενομένου, καθὼς καὶ τὸ 1347 ὑπὲρ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Μετ' αὐτὸν Γεράσιμος. Τὸ 1361 ὅτε ἡ Ἀδριανούπολις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ Γεράσιμος δὲν διετήρει τὸν θρόνον της, ἀλλ' ὁ γηραιὸς Πολύκαρπος. Οὗτος, αἰχμαλωτισθεὶς μετ' ἄλλων καὶ ἐλευθερωθεὶς μετὰ ταῦτα, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἐμπερίστατος. Οὕτω, μέχρι Ἰουνίου 1380, ἡ Ἀδριανούπολις ἀπέμεινεν ἄνευ ποιμένος, ὁπότε προήχθη ὁ ἐπίσκοπος Ποιμανηνοῦ Ματθαῖος, ἀπαντῶν μέχρι τοῦ 1389. Ἐπίσης γνωστὴ εἶναι πολύστιχος ἀφιέρωσις τοῦ Ματθαίου πρὸς Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον, πρὸς ἐξύμνησιν τοπικῆς τινος ἐπιτυχίας αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων. Εἰς τὸν Ματθαῖον, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1389, ἐδόθη ἡ ἐπισκοπὴ Ἀγαθουπόλεως, ὑποκειμένη τῇ μητροπόλει Ἀδριανουπόλεως καὶ εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων εὑρισκομένη ἀκόμη. Τοῦτο ἴσως σημαίνει ὅτι εἰς Ἀδριανούπολιν ἐμειώθη τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον καὶ οἱ κατακτηταὶ ἠμπόδιζον τὴν ἐλευθέραν ἄσκησιν τῶν θρησκευτικῶν των καθηκόντων εἰς τοὺς ἀπομένοντας Ἕλληνας. Μέχρι τοῦ 1399, διετηρεῖτο ἡ κατάστασις αὕτη, ὁπότε μετὰ διετῆ χηρείαν τοῦ θρόνου τῆς Ἀδριανουπόλεως μετετέθη εἰς αὐτὴν ὁ ἐπίσκοπος Μελανίων (=Μελαγγίων), τὸν Μάϊον τοῦ 1401, μὲ τὴν ἐντολὴν τοῦ πατριαρχείου νὰ διαπραγματευθῇ μὲ τοὺς Τούρκους τὴν ἐγκατάστασιν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἥτις εἶχε καταντήσει τώρα εἰς παρακμὴν τόσην, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ συντηρήσῃ τὸν πνευματικὸν αὐτῆς ποιμένα, δι' ὃ δὲν ἐπεθύμει ἐκεῖνος νὰ ἐπανέλθῃ. Ἦτο δὲ οὗτος πιθανῶς ὁ μετὰ τὸν Ματθαῖον εἰς τὸ Συνοδικὸν καταγραφόμενος Θαδδαῖος. Μετὰ τοῦτον, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ Νικηφόρος ὁ Μελισσηνός, πρωτοστάτωρ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, πολὺ ἐπαινούμενος ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν τῆς Ἁλώσεως Γ. Φραντζῆν καὶ μὲ πολιτικὴν ἀποστολὴν ἐκλεγεὶς μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως, εἰς ἣν ὅμως δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι

ἐπρόλαβε νὰ μεταβῇ, ἀποθανὼν ἐν τῷ μεταξὺ (πάντα ταῦτα μεταξὺ 1410-1420).

Γεράσιμος, 1433-57 πιθανῶς. Μᾶρκος 1465 κ. ἑξ. Μακάριος 1467. Θεοφάνης 1474. Ματθαῖος 1499. Διὰ πράξεως τοῦ πατριάρχου Θεολήπτου (1517/18), καθωρίσθησαν τὰ ὅρια τῆς μητροπόλεως 'Αδριανουπόλεως, καθ' ὅσον χωρία τινὰ ἐγγὺς τῆς πόλεως κατεκρατοῦντο ὑπὸ τοῦ Φιλιππουπόλεως. Δὲν γνωρίζομεν ποῖος ἀκριβῶς ἦτο ἀρχιερεὺς 'Αδριανουπόλεως τότε, κακῶς ὅμως ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Θεολήπτου εἰς τὸν κατάλογον. Ἴσως ἦτο ὁ Σωφρόνιος, ἀπαντῶν εἰς χειρφ. Ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἀχρονίστως, διορίζων ἐπίσκοπον Γεράσιμον, ἄλλως ἄγνωστον, ὡς «ἐπίτροπον καθολικὸν καὶ τοποτηρητήν». Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1535-55, ἀπαντᾷ μητροπολίτης 'Ιωάσαφ, ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης γενόμενος καὶ Μεγαλοπρεπὴς ἐπονομαζόμενος. Ἄς σημειωθῇ, ὅτι τὸ 1526 πυρκαϊὰ ἀπετέφρωσε τρεῖς ἐκκλησίας τῆς 'Αδριανουπόλεως, ἤτοι Χριστοῦ, Ὁδηγητρίας καὶ Ἁγ. Στεφάνου. Τὸ ἴδιον ἔτος, οἱ Τοῦρκοι ἔκαυσαν ἔξω ἀπὸ τὴν φυλακὴν Δημήτριον τὸν μάρτυρα. Ἐν τοσούτῳ ὀλίγον πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς, ἴσως καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πολλοὶ λόγιοι ὑπῆρχον εἰς 'Αδριανούπολιν, ἕνεκα δὲ φιλοσοφικῆς τινος συζητήσεως περὶ παραδείσου καὶ περὶ ψυχῆς

Μίτρα τοῦ Μητροπολίτου ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΕΩΣ Κυρίλλου, ἀπαγχονισθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν 18ην 'Απριλίου 1821.

διηρέθησαν καὶ ὁ πατριάρχης ἔγραφε πρὸς τὸν μητροπολίτην νὰ διδάξῃ τοὺς συζητητάς. Καὶ σχολεῖον ἐλειτούργει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος εἰς 'Αδριανούπολιν, ὅπου μάλιστα κληθεὶς ὑπὸ τοῦ 'Ιωάσαφ ἐδίδασκεν 'Ιωάννης ὁ Ζυγομαλᾶς. Τὸν 'Ιωάσαφ φαίνεται ὅτι διεδέχθη ἀρχιερεὺς 'Αρσένιος, ἀπαντῶν κατὰ τὰ ἔτη 1561-67, μεθ' ὃν Ἱερεμίας 1572-80, Κάλλιστος 1590-1594, Ἄνθιμος πιθανῶς πρὸ τοῦ 1600-1623, ὁ εἶτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης, μεθ' ὃν Παρθένιος ὁ ἀπὸ 'Αγχιάλου 1623-39, ὁπότε ἐγένετο οἰκουμενικὸς πατριάρχης, Παρθένιος ὁ ἀπὸ 'Ιωαννίνων 1639-44, ὁπότε καὶ αὐτὸς οἰκουμενικὸς πατριάρχης καὶ ἀντ' αὐτοῦ Νεόφυτος ὁ λόγιος καὶ σπουδαῖος ἀρχιερεύς, ὅστις ἐλάμπρυνε τὴν μητρόπολιν 'Αδριανουπόλεως ἐπὶ 45 ἔτη, 1644-1688. Μετὰ τοῦτον Κλήμης 1688-1692, 'Αθανάσιος 1692-1709, ὁ Κρής, μεθ' ὃν 'Αθανάσιος ὁ 'Αδριανουπολίτης 1710-1738. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων, ὁ Νεόφυτος ἔγινεν οἰκουμενικὸς πατριάρχης (1688-89) καὶ ὁ 'Αθανάσιος ἐπίσης (1709-11). Ἐτίμησαν ἀμφότεροι τὴν 'Αδριανούπολιν, πρὸ πάντων ὅμως πολὺ ἐμόχθησε διὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ὁ ἐντόπιος 'Αθανάσιος (ὁ τελευταῖος), ὑποστηρίξας πολὺ τὰ γράμματα ἔργοις καὶ λόγοις. 'Αξία ὑπογραμμίσεως ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀκμαία κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πόλεως κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα. Εἶτα Διονύσιος ὁ Χῖος 1738-1774, Νικηφόρος 1774-1780, Καλλίνικος 1780-1792, Γαβριὴλ 1792-1810, Κύριλλος 1811-13, ὁ ἐκλεγεὶς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μεθ' ὃν Δωρόθεος ὁ Πρώιος 1813-21, ὁ ἐθνομάρτυς Νικηφόρος ὁ Πηλουσιώτης 1821-24, μετατεθεὶς εἰς Δέρκους, Γεράσιμος 1824-29, Γρηγόριος 1830-40, ὁ Βυζάντιος, Γεράσιμος 1840-57, Κύριλλος 1857-73, Διονύσιος ὁ ἀπὸ Διδυμοτείχου 1873-80, Νεόφυτος ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως 1880-86, ὁπότε Πελαγωνίας, Διονύσιος 1886-87, μεθ' ὃ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ματθαῖος 1887-90 ὁ ἀπὸ Πελαγωνίας, Κύριλλος ὁ ἀπὸ Λήμνου 1890-1908, Καλλίνικος 1908-10, Πολύκαρπος 1910-22.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Le Quien, Oriens Christianus, Α', Παρίσιοι, σ. 1172-80. 'Ανθίμου 'Αλεξούδη, μητροπολίτου 'Αμασείας, Χρονολογικοὶ κατάλογοι, ἐν Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως, φ. 6385, 27-10-1890. Συμπληρώσεις Γ. Λαμπουσιάδου, αὐτόθι, φ. 6476, 19-2-1891. Μ. Γεδεών, Ἡ ἱστορία τῆς ἐν Θράκῃ 'Αδριανουπόλεως, ἐν Ἐκκλησιαστικὴ 'Αλήθεια, ΚΔ' (1904), σ. 371 κ.ἑξ. Δ. Ματαράγκα, Ἡ Ἐκκλησία 'Αδριανουπόλεως, ἐν Ἱερὸς Σύνδεσμος, Β' (1930). V. Laurent, Echos d' Orient, 32 (1933), σ. 1-34. Μ. Σταμούλη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης, ἐν Θρακικά, ΙΔ' (1940), σ. 71 κ.ἑξ. Μητρ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι..., ἐν Θρακικά, ΣΤ' (1935), σ. 40 κ.ἑξ. Τ. Γριτσοπούλου, Ἡ μητρόπολις 'Αδριανουπόλεως, (Α' μέρος, ἱστορία τῆς πόλεως), ἐν 'Αρχεῖον Θρακικοῦ Λαογρ. Γλωσ. Θησαυροῦ, ΚΒ' (1957), σ. 321 κ.ἑξ.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

'Αδριανουπόλεως, Ἐπισκοπαί. Πλὴν 'Αδριανουπόλεως τῆς ἐπαρχίας Αἱμιμόντου, ἀπαντοῦν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα : α) Ἡ ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ κτισθεῖσα ἠπειρωτικὴ πόλις, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια παρὰ τὸ σημερινὸν Λιμπόχοβον. Ἡ πόλις ἔκειτο μεταξὺ 'Απολλωνίας καὶ Νικοπόλεως, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἐπαρχίᾳ Ναυπάκτου, ὑπὸ τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἀπαντᾷ ἑβδόμη ἐπισκοπὴ ἡ 'Αδριανουπόλεως ἐκ τῶν 9 τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα ἡ 'Αδριανούπολις μετωνομάσθη ὑπὸ τοῦ 'Ιουστινιανοῦ 'Ιουστινιανούπολις. Ὑπό τινων ἡ ἐπισκοπὴ τῆς ἠπειρωτικῆς 'Αδριανουπόλεως ταυτίζεται πρὸς τὴν τῆς Δρυϊνουπόλεως. β) 'Αδριανούπολις, παλαιοτάτη ἐπισκοπή, ἐσχάτη ἐκ τῶν 6 ἀναγραφομένων ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Κλαυδιουπόλεως τῆς ἐπαρχίας Ὀνωριάδος ἐν Βιθυνίᾳ, τὸ παλαιὸν Βιθύνιον. γ) Ἐκ τῶν 23 ἐπισκοπῶν τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πισιδίας τῆς Μ. 'Ασίας μητροπόλεως 'Αντιοχείας καταλέγεται ἐκ χρόνων παλαιῶν ὀγδόη ἐπισκοπὴ 'Αδριανουπόλεως, ἥτις ἐπὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἀπαντᾷ ἕκτη, περιορισθέντος εἰς 20 τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν. Τῆς 'Αδριανουπόλεως ταύτης ἀρχιερεὺς Τηλέμαχος παρεκάθησεν εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, τὸ δὲ 451 ὁ Φλωρέντιος εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικήν.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

'Αδριανῶν, Ἐπισκοπή. Κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βιθυνίας, ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Νικομηδείας ὀγδόη ἐκ τῶν 12 ἐπισκοπῶν καταλέγεται ἡ 'Αδριανῶν.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

'Αδρίας. (Κ. Διαθήκη). Ἡ 'Αδριατικὴ θάλασσα, Πράξ. κζ' 27.

Γ. Α. Γ.

'Αδρίας, Ἐπισκοπή. Ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἱεροσολύμων, ἐκ τῶν 25 αὐτοκεφάλων ἐπισκοπῶν εἰκοστὴ ἀναφέρεται ἡ ἐπισκοπὴ 'Αδρίας.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἁδρός. (Ο'). Κατὰ λέξιν = πυκνός, παχύς, ὀγκώδης. Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ οὕτως ἀποδίδεται ἡ ἰδιότης τῶν ἐπισήμων ἀνδρῶν.

Ι. Γ.

Ἁδρότης. (Κ. Διαθήκη). 'Αφθονία, δαψίλεια, ἁδρὰ καὶ πλουσία εἰσφορὰ καὶ συγκομιδὴ κατὰ τὸν ἔρανον, Β' Κορ. η' 20.

Γ. Α. Γ.

'Αδυνατεῖ. (Κ. Διαθήκη). 'Απρόσωπον. Εἶναι ἀδύνατον, Ματθ. ιζ' 20, Λουκ. α' 37.

Γ. Α. Γ.

Ἄδων. 'Αρχιεπίσκοπος τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βιέννης (859-875). Προήρχετο ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον ἐξ ἁπαλῆς ἡλικίας. 'Αργότερον μετέβη εἰς Ρώμην, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ πενταετίαν. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν δραστηριωτέρων στελεχῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ γαλλικοῦ κλήρου, ἀσχοληθεὶς ἰδιαιτέρως μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν καὶ ἔχων στενὰς σχέσεις μὲ τοὺς πάπας Νικόλαον Α' καὶ 'Αδριανὸν Β'. Συνέγραψεν ἔργα τινὰ μετρίας θεολογικῆς καὶ φιλολογικῆς ποιότητος (PL 123), ἐκ τῶν ὁποίων γνωστότερον εἶναι τὸ «Μαρτυρολόγιόν» του, γέμον πολλῶν ἀνακριβειῶν. Ἡ δυ-

τική Ἐκκλησία τὸν ἀνεκήρυξεν ἅγιον καὶ ἄγει τὴν μνήμην του τὴν 16ην Δεκεμβρίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. W. Kremers, Ado von Vienne, Sein Leben und Seine Schriften, Bonn 1911.

Ἀδωναΐ. (Ο΄). Καὶ Ἀδωναΐέ. Τὸ ἀντίστοιχον τῆς ἑβραϊκῆς συνθέτου λέξεως Ἀδωνάγι = Κύριέ μου Κριτ. ιγ΄ 8, ιστ΄ 28, Ἰεζ. λγ΄ 32, 37.

Ι. Γ.

Ἀδωνίας. Ἡ Ὀρνία. Τέταρτος υἱὸς τοῦ Δαβὶδ ἐκ τῆς Ἀγγὶθ ἢ Φεγγίθ, γεννηθεὶς εἰς Χεβρών. Ἦτο ἐξαισίας καλλονῆς καὶ λίαν φιλόδοξος. Εἰς ἡλικίαν 48 ἐτῶν, ἀπεπειράθη νὰ διαδεχθῇ τὸν γέροντα καὶ ἀνίσχυρον πλέον πατέρα του, ἀλλὰ τὸ σχέδιόν του ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν βασιλέα ὑπὸ τῆς Βηρσαβεέ, τῆς μητρὸς τοῦ Σολομῶντος. Καθ' ὑπόδειξιν τοῦ προφήτου Νάθαν, ὁ Δαβὶδ ἔχρισε τότε διάδοχόν του τὸν Σολομῶντα, ὁ δὲ Ἀδωνίας ἐζήτησε χάριν, ἡ ὁποία καὶ τοῦ ἐδόθη παρὰ τοῦ νέου βασιλέως. Ἀργότερον ὅμως ὁ Σολομῶν τὸν ἐθανάτωσε (Β΄ Βασ. γ΄ 4, Γ΄ Βασ. α΄ β΄, Α΄ Παραλ. γ΄ 2).

Ἀδωνιβεζέκ. Βασιλεὺς τῆς Βεζέκ, εἰς τὴν Χαναάν, πόλεως ἡ ὁποία κατ' ἄλλους μὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν σημερινὴν Βεζκά, κειμένην νοτιοανατολικῶς τῆς Λύδδας, κατ' ἄλλους δὲ πρὸς τὴν ἐν Α΄ Βασ. ια΄ 8 ὑποδηλουμένην. Κατετροπώθη ὑπὸ τῶν φυλῶν Ἰούδα καὶ Συμεὼν καὶ ἐτιμωρήθη μὲ ἀποκοπὴν τῶν δακτύλων χειρῶν καὶ ποδῶν, διότι τὴν αὐτὴν ποινὴν ἐπέβαλλεν ὁσάκις συνελάμβανεν αἰχμαλώτους σημαίνοντας. Ἀπέθανεν εἰς Ἱερουσαλὴμ (Κριτ. α΄ 1-7).

Ἀδωνιβεζέκ. Χαναναῖος βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ, κατατροπωθεὶς μετ' ἄλλων γειτονικῶν βασιλέων ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καὶ θανατωθεὶς μετ' αὐτῶν (Ἰησ. Ν. ι΄).

Ἄδωνις. Καὶ Ἄδων. Υἱὸς εἴτε τοῦ Φοίνικος καὶ τῆς Ἀλφεσιβοίας, εἴτε τοῦ Κινύρου καὶ τῆς Μεθάρμης, εἴτε, κατὰ τὸν ἐπικρατέστερον μῦθον, τοῦ βασιλέως τῶν Ἀσσυρίων (ἢ Συρίων) Θείαντος καὶ τῆς θυγατρός του Σμύρνας ἢ Μύρρας. Ἡ θεὰ Ἀφροδίτη ὀργισθεῖσα κατὰ τῆς Σμύρνας ἢ Μύρρας, ἐπειδὴ δὲν τὴν ἐλάτρευεν, ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὴν ἀκαταμάχητον ἔρωτα πρὸς τὸν πατέρα της. Αὕτη βοηθουμένη καὶ ὑπὸ τῆς τροφοῦ της, κατώρθωσε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν ἀνόσιον πόθον της. Ὅταν ὁ Θείας ἀντελήφθη τὸ ἀνοσιούργημά του, ἐπετέθη μὲ γυμνὸν τὸ ξίφος κατὰ τῆς θυγατρός του διὰ νὰ τὴν φονεύσῃ. Αὕτη, ὅμως, ἔντρομος ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν, οἵτινες τὴν εὐσπλαγχνίζονται καὶ τὴν μεταμορφώνουν εἰς τὸ γνωστὸν φυτόν, τὸ ὁποῖον παράγει τὴν σμύρναν. Μετὰ ἐννέα μῆνας, διηνοίχθη ὁ φλοιὸς τοῦ φυτοῦ καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἄδωνις νήπιον ἐξαισίου κάλλους. Ἡ Ἀφροδίτη τόσον ἐγοητεύθη ἐκ τῆς καλλονῆς του, ὥστε τὸν ἔθεσεν ἐντὸς ἑνὸς κιβωτίου καὶ τὸν ἔδωκεν εἰς τὴν Περσεφόνην πρὸς φύλαξιν. Αὕτη ὅμως ἀνεκάλυψε μίαν ἡμέραν τὸν ἀνεκτίμητον θησαυρόν, τὸν ἐρωτεύεται καὶ ἀρνεῖται νὰ τὸν ἀποδώσῃ εἰς τὴν Ἀφροδίτην. Αἱ δύο θεαὶ ἀνέθεσαν τότε τὴν κρίσιν τῆς διαφορᾶς εἰς τὸν Δία, ὅστις ἀπεφάνθη ὅτι ὁ Ἄδωνις θὰ διήρχετο τέσσαρας μῆνας μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, τέσσαρας μετὰ τῆς Περσεφόνης καὶ τοὺς ὑπολοίπους τέσσαρας εἰς τὸν Ὄλυμπον διὰ τὸν ἑαυτόν του, τοὺς ὁποίους ὅμως ὁ Ἄδωνις, προσέφερεν εἰς τὴν Ἀφροδίτην. Ἀργότερον, οὗτος ἔγινε μανιώδης κυνηγὸς καὶ εἴς τι κυνήγιον ἀγριοχοίρων, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβε μέρος παρὰ τὴν θέλησιν τῆς Ἀφροδίτης, ἐπληγώθη θανασίμως ὑπό τινος κάπρου, τὸν ὁποῖον ἔστειλε κατ' αὐτοῦ εἴτε ἡ Ἄρτεμις, ἐπειδὴ ὠργίσθη κατ' αὐτοῦ, εἴτε ὁ Ἀπόλλων διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὴν Ἀφροδίτην, ἐπειδὴ ἐτύφλωσε τὸν υἱόν του Ἐρύμανθον, εἴτε ὁ Ἄρης ἐπειδὴ ἦτο ἀντεραστής του, καὶ ἀποθνήσκει εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς οὐρανίας ἐρωμένης του.

Ἐκ τοῦ μύθου τούτου φαίνεται, ὅτι ὁ Ἄδωνις εἶναι ὁ θεὸς τῆς ἀνοίξεως καὶ τοῦ θέρους, ὅστις ἐξαφανίζεται ὑπὸ τῶν καυστικῶν πληγμάτων τοῦ θέρους ἢ τῶν παγερῶν τοῦ χειμῶνος, διὰ νὰ ἐμφανισθῇ πάλιν κατὰ τὴν ἄνοιξιν. Εἶναι ἡ προσωποποίησις τῆς βλαστήσεως, ἥτις εἰκονίζεται κατὰ τὴν ἄνοιξιν ὡς θαυμασίας ὡραιότητος νεανίας, τὸν ὁποῖον ἐρωτεύεται ἡ Ἀφροδίτη, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἡδονικῆς ἑνώσεώς της μετ' αὐτοῦ ζῳογονεῖ καὶ γονιμοποιεῖ τὸν φυτικὸν κόσμον ὁλόκληρον. Κατὰ δὲ τὸ θέρος, ὅτε ὡριμάζουν οἱ καρποί, ὁ νεανίας φθίνει, ἡ βλάστησις ἀρχίζει νὰ μαραίνεται, καὶ περὶ τὸ τέλος αὐτοῦ, ὅτε τὰ φυτὰ ξηραίνονται ὑπὸ τῶν καυστικῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, ὁ νεαρὸς θεὸς ἀποθνήσκει, εἰσέρχεται δηλαδὴ εἰς τὴν γῆν, ὅπου ἑνοῦται μετὰ τῆς Περσεφόνης, ὅπερ ὑποδηλοῖ τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ σπόροι τῶν φυτῶν παραμένουν ἐντὸς τῆς γῆς, διὰ νὰ βλαστήσουν πάλιν τὴν ἑπομένην ἄνοιξιν καὶ ἀναγεννηθῇ οὕτω ὁ ἐκλιπὼν ὡραῖος νεανίας.

Ὁ Ἄδωνις ἐλατρεύετο εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ τὴν Ἑλλάδα. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐφημέρου, ἀλλὰ φαιδρᾶς ζωῆς του, τοῦ προώρου θανάτου του καὶ τῆς ἀναγεννήσεώς του, ἐτελοῦντο ἑορταὶ εἰς τὴν Βύβλον τῆς Φοινίκης (τῆς Συρίας), τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Κύπρον, τὴν Ρόδον, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ὁ ἱερὸς σύλλογος τῶν Ἀδωνιαζόντων, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη ἐκαλοῦντο Ἀδωνιασταί, τὰς Ἀθήνας καὶ πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἑορταὶ αὗται ὠνομάζοντο Ἀδώνια, διήρκουν δύο ἡμέρας καὶ ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀδώνιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἐλάμβανον δὲ μέρος εἰς αὐτὰς μόνον γυναῖκες. Εἰς τὴν Βύβλον, κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο τοῦ θανάτου, αἱ γυναῖκες προσέφερον εἰς τὸν Ἄδωνιν πενθίμους θυσίας καὶ ἔτυπτον τὰ στήθη πρὸ τοῦ τάφου του στενάζουσαι, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἑωρτάζετο ἡ ἀνάστασίς του. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν πρώτην ἡμέραν, ἑωρτάζετο ἡ ἐπάνοδός του εἰς τὴν ζωὴν μὲ λαμπρότητα, εὐθυμίαν καὶ χαράν, τὴν δὲ δευτέραν ἡ κάθοδός του εἰς τὸν τάφον, ὅτε τὸ ὁμοίωμά του ἐρρίπτετο εἰς τὴν θάλασσαν μὲ λύπην καὶ κραυγὰς πενθίμους. Θαυμασίαν περιγραφὴν τῆς ἑορτῆς αὐτῆς δίδει ὁ Θεόκριτος εἰς τὸ ιε΄ εἰδύλλιόν του, τὰς Ἀδωνιαζούσας· τῆς ἑορτῆς αὐτῆς ἦτο χορηγὸς ὁ βασιλεύς. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἑωρτάζετο πρῶτον ὁ θάνατος καὶ κατόπιν ἡ ἀνάστασις, εἶχε δὲ ἡ ἑορτὴ χαρακτῆρα ἰδιωτικόν. Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν, ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο καὶ «ἀφανισμός», αἱ γυναῖκες, φέρουσαι πένθιμα καὶ τελοῦσαι πάντα τὰ καθιερωμένα εἰς τὰς κηδείας, ἐθρήνουν τὸν ἐξαφανισμὸν τοῦ θεοῦ. Ἔπειτα περιέφερον εἰς τὰς ὁδοὺς τὰ «εἴδωλα» (=ὁμοιώματα τοῦ Ἀδώνιδος), ἐνῷ συγχρόνως ἔτυπτον τὰ στήθη καὶ ἔψαλλον τὰ «ἀδωνίδια» (=πενθίμους ὕμνους), τῇ συνοδείᾳ εἴδους τινὸς αὐλοῦ, καὶ κατόπιν ἔρριπτον αὐτὰ εἴτε εἰς πηγήν τινα εἴτε εἰς ποταμόν. Ἡ πένθιμος αὕτη τελετὴ ἐκαλεῖτο ἀδωνιασμὸς ἢ ἀδωνισμός. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡμέραν ἑώρταζον μετὰ φαιδρότητος, εὐθυμίας καὶ χαρᾶς τὴν ἀναγέννησίν του.

Κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀδωνίων, εἰς πολλὰ μέρη τῶν Ἀθηνῶν ἐφαίνοντο τάφοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχε κατακλιθῇ τὸ ὁμοίωμα τοῦ Ἀδώνιδος. Πέριξ τῶν τάφων αὐτῶν αἱ διὰ τὸν θάνατον τοῦ νεαροῦ θεοῦ πενθοῦσαι γυναῖκες ἐτοποθέτουν ἀγγεῖα πήλινα ἢ χύτρας ἢ κάνιστρα πλήρη χώματος, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον φυτεύσει ἢ τοποθετήσει ἐφήμερα φυτὰ καὶ ἄνθη, τὰ ὁποῖα ἐθέρμαινον ὑπὸ τὸν ἥλιον διὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν ταχέως, ἀλλὰ καὶ ἐμαραίνοντο ἐπίσης ταχέως, ὅπως καὶ ἡ ζωὴ τοῦ νεαροῦ θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπένθουν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα ὡμοίαζον μὲ τεχνητοὺς κήπους, ἐκαλοῦντο καὶ «κῆποι τοῦ Ἀδώνιδος», συμβολίζοντα τὸν πρόωρον μαρασμὸν τῆς βλαστήσεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Preller – Robert, Griechische Mythologie, δ΄ ἔκδ, Berlin, 1887-1926. I, σ. 363. Pauly-Wissowa, I, μ. 1, σ. 384-395.

ΒΑΣ. Ι. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ

Ἀέθλιος. Υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Πρωτογενείας, πατὴρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἤλιδος Ἐνδυμίωνος. Ἐτιμᾶτο ὡς προστάτης τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων.

Ἀειθαλᾶς. Μάρτυς, τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη (1η Σεπτεμβρίου) συνδέεται μετὰ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Γυναικῶν καὶ Ἀμμὼν ἢ Ἀμμοῦν, διακόνου καὶ διδασκάλου αὐτῶν. Συλληφθέντες οὗτοι ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἀδριανουπόλεως Βαύδου καὶ ἀρνούμενοι νὰ θυσιάσουν εἰς τὰ εἴδωλα, ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον.

Εἰς τὸ Sunaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (2 Σεπτεμβρίου), συναντῶμεν ἐπίσης τὴν μνήμην μάρτυρός τινος Ἀειθαλᾶ ὁμοῦ μετὰ τῶν μαρτύρων Ἰουνίας ἢ Ἰουλίας, Φιλίππου καὶ Θεοδότου. Τοῦτο δέον νὰ ἐκληφθῇ μόνον ὡς ἐπανάληψις τῆς μνήμης τοῦ μάρτυρος, γεγονὸς ὄχι ἄγνωστον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν συναξαρίων. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελεῖ τὸ ὅτι εἰς τὰ περισσότερα τῶν χει-

ρογράφων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμμὼν ἢ Ἀμμοῦν συνδέεται μετὰ τοῦ Ἀειθαλᾶ καὶ διὰ τὴν 2αν Σεπτεμβρίου. Ἀντιθέτως, εἰς τὸ Dictionnaire d' Hagiographie (Dom Bandot, Paris 1925, σ. 24) ἡ ὁμὰς τῶν μαρτύρων Ἀειθαλᾶ, Ἰουνίου (ἀντὶ Ἰουνίας) κ.λ.π. σημειοῦται ὡς «ἑτέρα ὁμὰς μαρτύρων» ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην Ἀειθαλᾶ, Ἀμμὼν κ.λ.π. ἑορταζουσῶν ἀμφοτέρων τὴν 2αν Σεπτεμβρίου. Τουναντίον δὲ ταυτίζονται τὰ πρόσωπα τῶν δύο Ἀμμὼν ἢ Ἀμμοῦν, ἑορταζόντων τὴν μὲν 1ην Σεπτεμβρίου ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Γυναικῶν (Πρβλ. Συναξαριστὴν Ἁγίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου), τὴν δὲ 2αν Σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ Ἀειθαλᾶ.

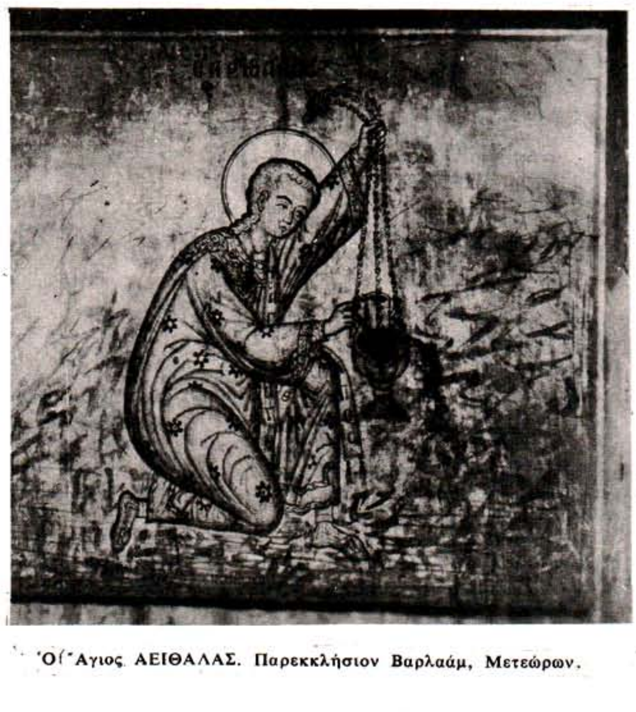
Καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν συμπεράσματι, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ δύο Ἀειθαλᾶ καὶ δύο Ἀμμοῦν ἐκεῖ ὅπου οὗτοι ἀναφέρονται κεχωρισμένως τὴν 1ην καὶ 2αν Σεπτεμβρίου, ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀειθαλᾶ καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀμμοῦν μαρτυρησάντων μετὰ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Γυναικῶν. Ἄγνωστον διὰ ποίους λόγους εἰς ἔνια χειρόγραφα συναξαριστῶν ἡ ἑορτὴ τῶν μαρτύρων Ἀειθαλᾶ καὶ Ἀμμὼν μετετέθη εἰς τὴν 2αν Σεπτεμβρίου. Τέλος, διὰ τὰ περισσότερα χειρόγραφα, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμμὼν συνεδέθη κυρίως μετὰ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Γυναικῶν, ὡς διδασκάλου αὐτῶν, ἐνῷ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀειθαλᾶ κατεχωρίσθη κυρίως εἰς τὸν κατάλογον τῆς 2ας Σεπτεμβρίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Act. SS. Sept. I, 1746, σ. 156-157, Oct. II, 1864, σ. 214-215. Synax. Eccl. CP, σ. 1,40, 3,20, 3,60, 8, 25, 56, 58. 944, 945. J. Bandot, Dictionnaire d' Agiographie, Paris 1925, σ. 24 καὶ 46.

ΑΜΑΛΙΑ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ

Ἀειθαλᾶς. Ὁ μετὰ τῶν Ἀκεψιμᾶ καὶ Ἰωσὴφ μαρτυρήσας, τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη ἐπιτελεῖται τὴν 3ην Νοεμβρίου.

Ἀειθαλᾶς. Μάρτυς τιμώμενος τὴν 11ην Δεκεμβρίου, ὁμοῦ μετὰ τοῦ συναθλητοῦ αὐτοῦ διακόνου Ἀψεῆ ἢ Ἀκεψεῆ. Οὗτος καταγόμενος ἐκ τῆς πόλεως Ἀρβήλα τῆς Περσίας καὶ ὢν ἱερεὺς τῶν εἰδώλων, ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν κατόπιν θαύματος. Πάσχων ἐξ αἱμορραγίας, ἐθεραπεύθη ἐπικαλούμενος τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν. Διδάσκων εἰς τοὺς ὁμοφύλους του τὸν Χριστόν, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἀδιαβηνῆς, ὅστις τοῦ ἀπέκοψε τὸ δεξιὸν ὠτίον. Ἐν συνεχείᾳ, ὁδηγηθεὶς μετὰ τοῦ Ἀψεῆ εἰς τὸν βασιλέα καὶ τὴν πίστιν αὐτοῦ ὁμολογήσας, ἀπεκεφαλίσθη τὴν 16ην Δεκεμβρίου ἢ Ἰανουαρίου τοῦ 354 ἢ 355. Ἡ Bibliotheca Hagiographica Graeca (BHG^3 2015) σημειώνει τὴν μνήμην αὐτοῦ τὴν 10ην Δεκεμβρίου, ὡς καὶ μαρτύριον τῶν δύο ἁγίων, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς εὑρίσκεται ἀκέφαλον εἰς χειρόγραφον τῆς Βερώνης. Τὴν μνήμην Ἀειθαλᾶ ἱερέως τῶν εἰδώλων καὶ Ἀψεῆ εὑρίσκομεν κατεχωρισμένην εἰς τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου ὑπὸ τοῦ Συναξαρίου τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Ἅγιος ΑΕΙΘΑΛΑΣ. Παρεκκλήσιον Βαρλαάμ, Μετεώρων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Act. SS. Paris 1894, V, σ. 133-137. J. Labourt, Le Christianisme dans l' empire Perse, Paris 1904, σ. 76-77. Synax. Eccl. CP., σ. 300,5 καὶ 477,53. BHG3, supplément du tome. III, σ. 6.

Α. Σ.

Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου. Τὸ ἀφῃρημένον οὐσιαστικὸν «ἀειπαρθενία» δηλοῖ τὴν κατάστασιν ἀνδρὸς ἢ γυναικός, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτοι οὐδέποτε ἐγνώρισαν γαμιαίας σχέσεις καὶ διετήρησαν οὕτω τὴν παρθενίαν των ἐς ἀεί.

Ἡ λέξις Ἀειπαρθενία καὶ Ἀειπάρθενος ἀπεδόθη ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη αἰώνων εἰς τὴν Παναγίαν Μητέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μαζὶ μὲ πολλὰς ἄλλας λέξεις, ἀκτινοβολούσας τὸν μέγαν σεβασμὸν τῶν πιστῶν πρὸς τὴν Κυρίαν Θεοτόκον.

Ἀντίστοιχος λέξις εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας δὲν ὑπάρχει καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἀπαντᾷ μονολεκτικὸς τύπος διὰ τὴν δήλωσιν τοῦ «ἀειπαρθένου» τῆς Θεοτόκου εἰς τοὺς Λατίνους Πατέρας καὶ ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. Ἡ πίστις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς Ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου ἦτο κοινὴ συνείδησις τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καὶ διήκει δι' ὅλης τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως μέχρι σήμερον, διὰ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς χριστιανούς.

Ἂς ἴδωμεν, ὅμως, συστηματικῶς διατυπουμένην τὴν περὶ Ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου διδασκαλίαν: α) εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, β) τοὺς ἀποστολικοὺς Πατέρας, γ) τοὺς μετέπειτα Πατέρας, δ) τὴν Ὀρθόδοξον Ὑμνολογίαν καὶ ε) τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.

1. Ἡ Ἀειπαρθενεία τῆς Θεοτόκου κατὰ τὰς Γραφάς. α) Π. Διαθήκη. Ἡ ἐκ παρθένου γέννησις τοῦ Σωτῆρος ἐξαγγέλλεται καὶ προφητεύεται σαφῶς εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Κλασσικὴ κατέστη ἡ προφητεία τοῦ Ἡσαΐου (ζ' 14), τὴν ὁποίαν ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ((α' 23): «Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱὸν καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ». Ἡ παρθένος θὰ τέξῃ, κατὰ τὸν προφήτην, υἱὸν (ἡ παρθένος... τέξεται). Κατὰ τὴν ἔκφρασιν ταύτην τοῦ Ἡσαΐου, ἐπομένως, ἡ τίκτουσα, θὰ εἶναι παρθένος καὶ κατὰ τὴν στιγμήν, τὴν ὁποίαν θὰ τίκτῃ. Ἐὰν ἡ γεννῶσα κατὰ τὸν τόκον δὲν θὰ ἦτο παρθένος, δὲν θὰ ἔλεγεν ὁ Ἡσαΐας: «ἡ παρθένος τέξεται», ἀλλ' ἡ γυνὴ τέξεται, διότι μόνον ἡ γυνὴ τίκτει φυσιολογικῶς καὶ οὐδέποτε ἡ παρθένος. Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὸν Ἡσαΐαν, ἡ Μαρία θὰ παραμείνῃ παρθένος κατὰ τὸν τόκον. Μὲ τὴν ἑρμηνείαν αὐτὴν τῆς προφητείας συμφωνοῦν οἱ ἀποστολικοὶ καὶ μετέπειτα Πατέρες. (Πρβλ. Ἰουστίνου, PG 673 καὶ 676. Πλείονα διὰ τὴν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἑρμηνείαν τῆς προφητείας, ὅρα M. Schmans, Katholische Dogmatik, V, (Mariologie), München 1955, σ. 122 - 123.

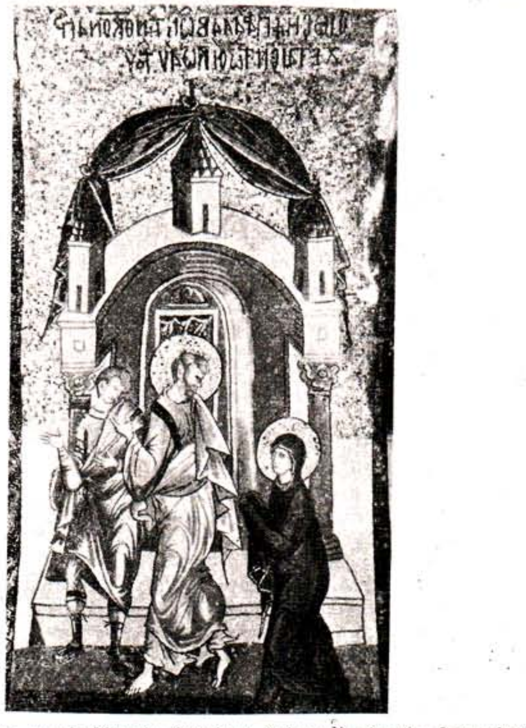
Πλὴν τῆς σαφοῦς ταύτης προφητείας περὶ τῆς διαφυλάξεως τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου κατὰ τὸν τόκον ὑπάρχουν καὶ ἄλλα χωρία τῆς Π. Διαθήκης ἐκληφθέντα καὶ ἑρμηνευθέντα ὑπὸ τῶν Πατέρων, ὡς ἀφορῶντα εἰς τὴν διατήρησιν τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου κατὰ καὶ μετὰ τόκον. Τοιαῦτα εἶναι: Τὸ Ἡσ.· «καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Θεοῦ...» (ια' 1 - 2). Τὸ Ἰεζεκ.· «καὶ ἡ πύλη αὕτη κεκλεισμένη ἔσται, οὐκ ἀνοιχθήσεται, καὶ οὐδεὶς μὴ διέλθῃ δι' αὐτῆς. Ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ εἰσελεύσεται δι' αὐτῆς καὶ ἔσται κεκλεισμένη». (Ὑπὸ τὴν φράσιν «πύλη κεκλεισμένη» νοεῖται ἡ Παρθένος Μαρία). Τὸ Ἔξ. γ' 2 κ. ἑξ. περὶ τῆς φλεγομένης καὶ μὴ καιομένης βάτου. Τὸ Γέν. κη' 12 - 13, περὶ τῆς κλίμακος τοῦ Ἰακώβ. Τὸ Ἔξ. ιστ' 33. Τὸ Κριτ. στ' 37 κ. ἑξ. Τὸ Ψαλμ. οε' 3 καὶ τὸ πστ' 5. Τὸ Ἀριθ. ιζ' 8 κ.ἄ.

β) Κ. Διαθήκη. Οὐδεὶς τῶν ἱερῶν Εὐαγγελιστῶν ἀσχολεῖται εἰδικῶς περὶ τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου. Οὗτοι, ἀρκοῦνται νὰ δηλώσουν τὴν διὰ Πνεύματος Ἁγίου σύλληψιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (Λουκ. α' 35, Ματθ. α' 18) καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν αὐτοῦ (Ματθ. α' 23, Λουκ. α' 26, 27 καὶ 31). Πρῶτον, λοιπόν, βεβαιοῦται ἡ διὰ Πνεύματος Ἁγίου σύλληψις ὑπὸ τοῦ Ματθαίου. «Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. Μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου,

α΄ 18), καὶ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ : «Πῶς ἔσται μοι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ· Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι» (Λουκ. α΄ 35). Ἡ Παρθένος δὲν θὰ χρειασθῇ νὰ πληρώσῃ τὸν φυσικὸν νόμον τῆς ἀναπαραγωγῆς· μένει ξένη πρὸς ὅ,τι συμβαίνει μὲ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα ἀποροῦσα πῶς, παρθένος αὔτη οὖσα, θὰ γεννήσῃ υἱόν, λαμβάνει τὴν ἀπάντησιν, ὅτι δι᾿ ὑπερφυσικοῦ τρόπου καταλύοντος κατ᾿ ἀνάγκην τὸν φυσικὸν νόμον, θὰ πραγματοποιηθῇ ἡ γέννησις: «διὰ Πνεύματος Ἁγίου». Δεύτερον, δείκνυται ὅτι ἡ τίκτουσα, κατὰ τὸν τόκον θὰ εἶναι παρθένος. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ἀναφέρων τὴν προφητείαν τοῦ Ἡσαΐου (ζ΄ 14), λέγει· «ἡ Παρθένος... ἕξει καὶ τέξεται υἱόν» (α΄ 23)· ὁ Λουκᾶς ἀπηχῶν καὶ οὗτος τὴν προφητείαν τοῦ Ἡσαΐου, λέγει· «καὶ ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱόν» (α΄ 31). Ποία «συλλήψει καὶ τέξῃ» ; Ἡ παρθένος, ἡ μεμνηστευμένη ἀνδρὶ (Λουκ. α΄ 27΄). Κατὰ τὰ χωρία ταῦτα, ἡ Παρθένος ἐκ Πνεύματος Ἁγίου θὰ συλλάβῃ καὶ ἡ ἰδία Παρθένος θὰ τέξῃ, χωρὶς νὰ μεταβληθῇ τι ὡς πρὸς τὴν παρθενίαν αὐτῆς. Ἡ παράταξις τῶν ρημάτων «ἕξει καὶ τέξεται» καὶ συλλήψῃ καὶ τέξῃ», χωρὶς διάκρισιν τοῦ τρόπου πραγματοποιήσεώς των, σημαίνει ἀκριβῶς τὸν ταυτόσημον τρόπον πραγματοποιήσεως τοῦ «συλλήψῃ» καὶ τοῦ «τέξῃ», δηλ. «διὰ Πνεύματος Ἁγίου» γίνεται καὶ ἡ σύλληψις καὶ ὁ τοκετός. Ὅπως ἐπομένως εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, τῆς συλλήψεως δηλαδή, ἡ Μαρία παραμένει παρθένος, οὕτω καὶ εἰς τὴν δευτέραν, τὴν γέννησιν ἢ τὸν τοκετόν, διατηρεῖ τὴν παρθενίαν της, ἀφοῦ ὑπερφυσικῶς τίκτει. Διὰ τὸ πῶς συμβαίνει τοῦτο, ἀπαντᾷ θαυμασίως ὁ Ζιγαβηνός, λέγων· «Τοῦτο γὰρ οὔτε ὁ Εὐαγγελιστὴς ἐδίδαξεν, οὔτε πρὸ αὐτοῦ ὁ ἄγγελος, ὁ εὐαγγελισάμενος τῇ Θεοτόκῳ τὴν σύλληψιν. Ἠγνόησαν γὰρ τοῦτο καὶ αὐτοί, διὰ τὸ εἶναι πᾶσιν ἀκατάληπτον, καὶ μόνῃ τῇ μακαρίᾳ Τριάδι γνωστόν. Τοῦτο δὲ γίνωσκε μόνον, ὅτι σεσάρκωται ὁ Υἱὸς εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρός, καὶ συνεργίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Ἑρμηνεία εἰς τὸ Ματθ. α΄ 18, ἔκδοσις Θ. Φαρμακίδου, Ἀθῆναι 1942, Α΄, σ. 14 - 15).

Διὰ τὸ παράδοξον τῆς διατηρήσεως τῆς παρθενίας καὶ κατὰ τόκον ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει: «ὡς οὔτε τοῦ τόκου τὴν παρθενίαν λύσαντος, οὔτε τῆς παρθενίας τῇ τοιαύτῃ κυοφορίᾳ ἐμποδὼν γενομένης. Ὅπου γὰρ πνεῦμα σωτηρίας γεννᾶται... ἄχρηστα πάντως τῆς σαρκὸς θελήματα» (PG 46, 396). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ὅμως, χωρίων τὰ ὁποῖα ἐξητάσαμεν καὶ εἴδομεν, ὅτι μᾶς πληροφοροῦν — χωρὶς νὰ τὸ λέγουν ἀπ᾿ εὐθείας, διότι δὲν τὸ ἀντιμετωπίζουν ὡς πρόβλημα — διὰ τὴν διατήρησιν τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου πρὸ καὶ κατὰ τόκον, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, πρὸ παντὸς δὲ φράσεις καὶ λέξεις μεμονωμέναι, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν οἱ ἑκάστοτε αἱρετικοὶ διὰ νὰ προσβάλλουν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Ἀειπαρθένου τῆς Θεοτόκου. Τὰ χωρία καὶ αἱ λέξεις, αἱ σκανδαλίζουσαι τοὺς αἱρετικοὺς εἶναι τὰ ἑξῆς : 1) «Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν (ὁ Ἰωσὴφ) ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον» (Ματθ. α΄ 25). Βάσει τοῦ «ἕως οὗ» λέγουν, ὅτι ὁ Ἰωσὴφ δὲν ἐγνώριζε τὴν Παρθένον μόνον μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ. 2) Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον καὶ εἰς Λουκ. β΄ 7 ὑπάρχει ἡ λέξις «πρωτότοκος» καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὑπῆρξεν ἁπλῶς ὁ πρῶτος γεννηθεὶς καὶ ἐν συνεχείᾳ ἠκολούθησαν ἄλλοι υἱοὶ ἢ τέκνα γενικῶς. 3) Ἐνίοτε τὸ θεόπνευστον κείμενον ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωσὴφ «ἄνδρα τῆς Μαρίας» (Ματθ. α΄ 16) καὶ τὴν Παρθένον «γυναῖκα τοῦ Ἰωσὴφ» (Ματθ. α΄ 20 καὶ 24). Τὸ «ἄνδρα» καὶ «γυναῖκα» σημαίνει κατὰ τοὺς αἱρετικούς, ὅτι ἡ Μαρία, μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ, ἐγέννησε καὶ ἄλλα τέκνα μετὰ τοῦ Ἰωσήφ, ὡς ἀνδρὸς αὐτῆς. Καὶ 4) ὑπάρχει τὸ περίφημον πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου.

Ἂς ἐξετάσωμεν, ὅμως, κατὰ σειρὰν τὰ προαναφερθέντα χωρία καὶ τὰς φράσεις ἢ τὰς λέξεις. 1. Πράγματι ὁ Ματθαῖος (α΄ 25) λέγει· «καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν ἕως οὗ ἔτεκεν...». Μὲ τὸ «ἕως οὗ» ὁ εὐαγγελιστὴς θέλει ἁπλῶς νὰ δηλώσῃ τὸ γεγονὸς τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου ἕως τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεως. Δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν περαιτέρω χρόνον. Ἡ ἔκφρασις αὔτη «ὁρίζει μόνον τὸ χρονικὸν ὅριον, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐνδιαφέρεται νὰ τονίσῃ ὁ ἐξιστορῶν ὅτι συνέβη ἢ δὲν συνέβη τι, χωρὶς νὰ δηλοῖ κατ᾿ ἀνάγκην τὴν μετὰ τὸ ὅριον τοῦτο ἀλλαγὴν τῆς καταστάσεως, οὖσα οὕτως εἰπεῖν σχῆμα τονισμοῦ τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς διαρκείας τοῦ πρὸ τοῦ ὁρίου, πρὸ τοῦ «ἕως οὗ» συμβαίνοντος· οὕτω τὸ «ἕως οὗ» καταλήγει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ διηνεκῶς, λέγει ὁ Ἰ. Καλογήρου (Μαρία ἡ Ἀειπάρθενος Θεοτόκος κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 19, σημ. 1), ἀναλύων τὰ περὶ τοῦ θέματος λεγόμενα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου (PG 78, 102). Τὴν ἀποστομωτικὴν ἀπάντησιν εἰς τοὺς ἰσχυριζομένους, ὅτι μόνον ἕως τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ ἡ Θεοτόκος ἦτο παρθένος συμφώνως πρὸς τὸ «ἕως οὗ» δίδει ἡ ἰδία ἡ Ἁγία Γραφή. Ὄντως, εἰς αὐτὴν εὕρηνται πολλὰ παράλληλα πρὸς τὸ Ματθ. α΄ 25 χωρία, βοηθοῦντα ἡμᾶς νὰ κατανοήσωμεν ὀρθῶς τὸ «ἕως οὗ»... Πρῶτος ὁ Ἱερώνυμος συνεκέντρωσε τοιαῦτα παράλληλα χωρία ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ εἶτα ὁ Ἰ. Χρυσόστομος τὸν συνεπλήρωσε (PG 57, 58). Ὁ Ἱερώνυμος τὰ χωρία ταῦτα ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὸν ἀγῶνα του κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ Ἑλβιδίου, γράψας κατ᾿ αὐτοῦ ὁλόκληρον ἔργον (Adv. Helv., PL 23). Ὁ Ἑλβίδιος (Δ΄ αἰών), σημειωθήτω, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων ἀρνητῶν τῆς ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου. Ἰδού, λοιπόν, μερικὰ

Ὁ Ἰωσὴφ παραλαβὼν τὴν Θεοτόκον ἀνέρχεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Ψηφιδωτὸν Μονῆς Χώρας, Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὸ 1310.

παράλληλα χωρία : «Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος Σὺ εἶ, Κύριε» (Ψαλμ. πθ΄ 2). Ἐὰν τὸ «ἕως οὗ» τοῦ Ματθ. (α΄ 25) ἐσήμαινεν ὅτι μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ ὁ Ἰωσὴφ ἐγνώρισε τὴν Παρθένον, τότε καὶ κατὰ τὸ προκείμενον χωρίον δὲν θὰ ὑπάρχῃ ὁ Κύριος πέραν τοῦ αἰῶνος, ὅπερ ἀντιβαίνει εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Γραφῶν. Τὸ Πράξ. β΄ 34 «Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου». Ἐὰν οἱ ἐχθροὶ τεθοῦν ὑποπόδιον τῶν ποδῶν τοῦ Κυρίου, θὰ παύσῃ οὗτος νὰ κάθηται εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πατρός ; Βεβαίως δὲν θὰ παύσῃ νὰ κάθηται εἰς τὰ δεξιά, ἀλλ᾿ ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὸν συγκεκριμένον χρόνον, καθ᾿ ὃν θὰ ἡττηθοῦν οἱ ἐχθροί. Τὸ Γέν. η΄ 1 «Οὐχ ὑπέστρεψεν ὁ κόραξ ἕως οὗ ἐξηράνθη ἡ γῆ». Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος παρατηρεῖ : «Καί τοιγε οὐδὲ μετὰ ταῦτα ὑπέστρεψε» (PG 57, 58). Ἐπίσης τὸ Β΄ Βασιλ. στ΄ 23 «Τῇ δὲ Μελχὰλ οὐκ ἐγίνετο παιδίον ἕως τῆς ἡμέρας τοῦ ἀποθανεῖν αὐτήν». Κατὰ τοὺς ἀρνητὰς τῆς ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου, διὰ τὴν ἔκφρασιν «ἕως οὗ» ἡ Μελχὰλ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔκαμε παιδίον μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Κύριος ἐχρησιμοποίησε παράλληλον ἔκφρασιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, καθ᾿ ἣν καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐννοεῖ τὸ «ἕως οὗ», λέγων πρὸς τοὺς μαθητάς του· «Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ᾿ ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Ματθ. κη΄

20). Μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος, δὲν θὰ εὑρίσκεται ὁ Κύριος μετὰ τῶν μαθητῶν του; Τὸ «ἕως οὗ» λοιπόν, ὡς φαίνεται μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν ἀνωτέρω χωρίων καθαρότατα, «εἴρηκεν οὐχ ἵνα ὑποπτεύσῃς ὅτι μετὰ ταῦτα αὐτὴν ἔγνω, ἀλλ' ἵνα μάθῃς ὅτι πρὸ τῶν ὠδίνων πάντως ἀνέπαφος ἦν ἡ Παρθένος» (Χρυσ. PG 57, 58). Καὶ ὁ Ζιγαβηνὸς προσθέτει· «Τὸ ἕως τίθεμεν... ἐπεὶ ἐκ πορνείας γεγεννῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐφλυάρουν Ἰουδαῖοι» (Ἑρμην. Ματθ. α' 25, ἐκδ. Θ. Φαρμακίδου, Ἀθῆναι 1842, Α', σ. 20). 2. Ἡ λέξις «πρωτότοκος» τῶν χωρίων Ματθ. α' 25 καὶ Λουκ. β' 7 ἡρμηνεύθη, ὡς ἐὰν εἶχον ἀκολουθήσῃ καὶ ἄλλα τέκνα, τοῦ Ἰησοῦ ὄντος πρωτοτόκου κατὰ σειρὰν γεννήσεως. Τοῦτο, ὅμως, δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ἡ λέξις εἰς τὴν Γραφὴν δηλώνει: α) τὸν πρῶτον τεχθέντα μεταξὺ ἀδελφῶν (Γέν. λε' 23)· β) τὸν μονογενῆ, τὸν μὴ ἀκολουθούμενον ὑπ' ἄλλου ἀδελφοῦ (ὡς χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα, Ματθ. α' 25 καὶ Λουκ. β' 7)· γ) τὸν ἐξαίρετον καὶ τίμιον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους (Ἑβρ. ιβ' 23)· δ) καὶ τὸν «πρωτότοκον πάσης κτίσεως» (Κολοσ. α' 15). Πρβλ. καὶ Ζιγαβηνοῦ, ἐκδ. Φαρμακίδου, Α', σ. 20-21. Ἅπασα ἡ παράδοσις ἑρμηνεύει τὸν «πρωτότοκον» ὄχι ὡς πρῶτον μεταξὺ πολλῶν, ἀλλ' ὡς τὸν μόνον, τὸν Μονογενῆ, ὁ ὁποῖος ἐξῆλθεν ἐκ τῆς κοιλίας τῆς Θεοτόκου (Μ. Βασιλείου, PG 31, 1468). Ὁ δὲ Θεοφύλακτος λέγει, ὅτι «πρωτότοκος λέγεται ὁ πρῶτος τεχθεὶς κἂν μὴ δεύτερος ἐτέχθη» (PG 123, 721). Πρβλ. καὶ Μ. Σιώτου, Τὸ πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰησοῦ, Ἀθῆναι 1950, σ. 78. Τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν δίδει καὶ ὁ Δίδυμος ὁ Τυφλὸς εἰς τὸ «πρωτότοκος» (Περὶ Τριάδος, GP 39, 832c). Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ προσέτι, ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη οὐδαμοῦ ὀνομάζει τέκνα Μαρίας, διὰ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο πρωτότοκος μεταξὺ πολλῶν τέκνων τῆς Μαρίας. 3. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ὀνομάζει τὸν δίκαιον Ἰωσὴφ ἄνδρα τῆς Μαρίας»: «Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας» (α' 16) καὶ «Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς» (α' 19). Τὴν δὲ Παρθένον ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς ὀνομάζει γυναῖκα τοῦ Ἰωσήφ· «μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκα σου» (α' 20) καὶ «καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ» (α' 24). Διὰ νὰ ἴδωμεν ἀκριβέστερον ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ τὸ «ἀνὴρ» καὶ «γυνή», θὰ παραθέσωμεν δύο παράλληλα χωρία ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης: «ἡτοιμασμένην ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς» (Ἀποκ. κα' 2) καὶ «ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικί, οὔσῃ ἐγκύῳ» (Λουκ. β' 5). Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὀνομάζεται «ἀνὴρ αὐτῆς» ὁ μὴ εἰσέτι νυμφευθείς, ὁ μὴ γνωρίζων ἀκόμη συνάφειαν. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἡ Μαριὰμ ὀνομάζεται γυνὴ τοῦ Ἰωσὴφ παρὰ τὴν δήλωσιν, ὅτι αὕτη εἶναι μόνον «μεμνηστευμένη αὐτῷ». Χρησιμοποιοῦνται κατὰ ταῦτα εἰς τὴν Κ. Διαθήκην τὸ ἀνὴρ καὶ γυνὴ καὶ διὰ τὸν χρόνον τῆς μνηστείας. Ὅρα καὶ Ζιγαβηνόν· «Ἄνδρα δὲ αὐτῆς εἶπε τὸν Ἰωσὴφ ὡς μνηστῆρα. Καὶ γὰρ καὶ γυναῖκα ταύτην αὐτοῦ καλεῖ προϊών, ὡς μνηστήν. Οὕτω γὰρ ἦν ἔθος καλεῖσθαι καὶ πρὸ τῆς συναφείας» (Ἔργ. μν., Α', σ. 13). 4. Οἱ εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος (ιβ' 46-49), Λουκᾶς (η' 19-20) καὶ Μᾶρκος (γ' 32-34) κατονομάζουν «ἀδελφοὺς Κυρίου» ὡρισμένα πρόσωπα σχέσιν ἔχοντα μὲ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικῶν ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου, τότε καταρρίπτεται τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου. Ἀλλ' ἐρωτῶμεν μετὰ τοῦ Ἐπιφανίου (PG 42, 715, 716), ἐὰν ἡ Παρθένος εἶχε καὶ ἄλλα τέκνα, διατί νὰ ἐμπιστευθῇ ὁ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀποθνήσκων Ἰησοῦς τὴν μητέρα του εἰς τὸν Ἰωάννην; (Ἰω. ιθ' 26, 27). «Εἰ δὲ εἶχεν ἄνδρα, εἰ εἶχεν οἶκον, εἰ εἶχε τέκνα, εἰς τὰ ἴδια ἀνεχώρει, οὐ πρὸς τὸν ἀλλότριον». Οὐδαμοῦ παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον νὰ ἐγκαταλείπῃ ἡ μήτηρ τὸν οἶκον της καὶ τὰ τέκνα της, ὅταν συμβαίνῃ νὰ ἀποθάνῃ ὁ πρωτότοκος υἱός της. Καὶ κατὰ τὴν προκειμένην περίπτωσιν, «ἔλαβεν ὁ μαθητὴς (ὁ Ἰωάννης) αὐτὴν (τὴν Θεοτόκον) εἰς τὰ ἴδια» (Ἰω. ιθ' 27), διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ἡ Θεοτόκος δὲν εἶχεν υἱούς, διότι ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶχεν ἀδελφούς. Τὰς πρώτας ὀρθὰς εἰδήσεις περὶ τῶν λεγομένων «ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου» εὑρίσκομεν εἰς τὰ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τὸ δεύτερον τῶν ὁποίων μάλιστα ὀνομάζεται καὶ «πρωτευαγγέλιον». Τὸ πρῶτον ἐγράφη ἴσως πρὸ τοῦ 150 εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὸ δεύτερον ὁπωσδήποτε πρὸ τοῦ 200 (B. Altaner, Patrologie, Freiburg 1958, σ. 56). Πρῶτος δὲ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν ὀρθῶς τὸ πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου, ἴσως κατ' ἐπίδρασιν τῶν προαναφερθέντων ἀποκρύφων εὐαγγελίων καὶ μάλιστα τοῦ Ἰακώβου, εἶναι ὁ Ὠριγένης (†253/4). Δὲν πρέπει δὲ νὰ σκανδαλίζῃ τὸ γεγονός, ὅτι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ὡς ὁ Ὠριγένης καὶ ὁ Ἐπιφάνιος ἀργότερον ἐδέχθησαν ἐπίδρασιν ἐκ τῶν ἀποκρύφων εὐαγγελίων, διότι τοῦτο δὲν θὰ συνέβαινεν, ἐὰν αἱ παραληφθεῖσαι ἰδέαι δὲν ἦσαν κοινῶς παραδεδεγμέναι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας. (Πρβλ. Ἰ. Καλογήρου, μν. ἔργ., σ. 17-18). Σημειωθήτω δέ, ὅτι ὁ πυρὴν τοῦ πρωτευαγγελίου εἶναι ἱστορικὸς καὶ διασώζει τὴν παράδοσιν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει σχέσιν μὲ τὰ κανονικὰ Εὐαγγέλια (Μ. Σιώτη, μν. ἔργ., σ. 12, σημ. 1). Οἱ λεγόμενοι «ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου» εἶναι υἱοὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ τῆς γυναικός του, τῆς ἀποθανούσης ἤδη πρὸ τῆς μνηστείας του μετὰ τῆς Παρθένου Μαρίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Παρθένος ἦτο νόμῳ γυνὴ τοῦ Ἰωσήφ, καλοῦνται ἀδελφοὶ Κυρίου οἱ νόμῳ υἱοὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου. Πρβλ. Ὠριγένη: «Ζητεῖται παρὰ πολλοῖς περὶ τῶν ἀδελφῶν Ἰησοῦ... ἀδελφοὺς μὲν οὐκ εἶχε φύσει, οὔτε τῆς Παρθένου τεκούσης, ὕστερον... νόμῳ τοιγαροῦν ἐχρημάτισαν αὐτοῦ ἀδελφοί, υἱοὶ Ἰωσὴφ ὄντες ἐκ προτεθνηκυΐας γυναικὸς καὶ ἐπεὶ καθ' ὁμολογίαν γυνὴ αὐτοῦ ἡ Μαρία ἐχρημάτισεν... Ἀκολούθως τῇ τοιαύτῃ διατάξει (ἀναφέρει διάταξιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου) ἀδελφοὶ τοῦ Ἰησοῦ εἴρηνται οἱ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ, εἰ καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ μὴ τυγχάνει» (E. Preuschen, Origenes Werke, IV, 6, 506 κ.ἑξ.). Ὅρα ἐπίσης καὶ Ἰ. Καλογήρου, μν. ἔργ., σ. 22, Κ. Δρατσέλλα, Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, Τρίκαλα 1957, σ. 41, 42 καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν σπουδαιοτάτην μονογραφίαν τοῦ Μ. Σιώτη, σ. 59 κ. ἀλλαχοῦ. Τὴν γραμμὴν τοῦ Ὠριγένους ἀκολουθεῖ ὅλη ἡ μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία, πλὴν ἐξαιρέσεων, ὡς τοῦ Ἱερωνύμου λ.χ., ἀντεπεξερχομένου κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ Ἐλβιδίου (De perpetua virginitatae Mariae, Adversus Helvidium, Liber unus, PL 23, 194-215). Μάλιστα ὁ Ἐπιφάνιος Κύπρου, ἐξ ἀφορμῆς ἐν Ἀραβίᾳ κυκλοφορουσῶν κακοδοξιῶν σχετικῶν πρὸς τὸ πρόσωπον τῆς Παρθένου γενικῶς, ἔγραψεν, ἐκθέτων τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν «ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου» καὶ τῆς Ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου, εἰς τὸ ἔργον του Πανάριον ἢ κατὰ Αἱρέσεων (PG 42, 699-740). Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, λοιπόν, οἱ «ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου» καταχρηστικῶς ὀνομάζονται οὕτω, ὄντες υἱοὶ τοῦ Ἰωσήφ, καὶ δὲν πρέπει ἡ ἔκφρασις αὕτη τῶν Εὐαγγελίων νὰ χρησιμοποιῆται ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε αἱρετικῶν ὡς ὅπλον κατὰ τῆς Ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου. Μέχρι τοῦδε ἐξητάσαμεν τὸ Ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν Π. καὶ τὴν Κ. Διαθήκην. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης προκύπτει, ὅτι: α) ἡ Παρθένος Μαρία συνέλαβεν ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, καταργήσασα ἑπομένως τὸν φυσικὸν νόμον· β) κατὰ τὸν τόκον της παρέμεινε παρθένος, ὅπως παρθένος παρέμεινε καὶ μετὰ τὴν σύλληψιν, ἀφοῦ καὶ ἡ σύλληψις καὶ ὁ τόκος κατὰ συνέπειαν ἔγιναν κατὰ τρόπον ὑπερφυσικόν· καὶ γ) ὡρισμέναι φράσεις ἢ χωρία τῆς Κ. Διαθήκης, χρησιμοποιούμενα κατὰ τῆς Ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου, ὀρθῶς ἐξηγούμενα δὲν προσβάλλουν τὸ Ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου. Πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς τὴν Κ. Διαθήκην δὲν εὑρίσκομεν μαρτυρίαν ἄμεσον περὶ τῆς μετὰ τὸν τόκον παρθενίας τῆς Θεοτόκου, περὶ τοῦ Ἀειπαρθένου δηλαδή. Ἡ παντελής, ὅμως, ἔλλειψις μαρτυριῶν διὰ τὸ ἀντίθετον ἀποκλείει πᾶσαν συνάφειαν τῆς Παρθένου μετὰ τοῦ Ἰωσὴφ μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ δημιουργουμένη αὕτη συνείδησις καὶ ἡ βεβαία γνῶσις τῶν πραγμάτων διὰ τῆς παραδόσεως ὡδήγησε τοὺς ἀποστολικοὺς Πατέρας καὶ εἶτα τοὺς Πατέρας καὶ ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς νὰ ἐκφρασθοῦν ποικιλοτρόπως ὑπὲρ τῆς Ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

2. Ἡ Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς Πατέρας καὶ τοὺς ἀπολογητάς. α) Εἰς τὰ ἔργα Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου (†110) εὑρίσκομεν μαρτυρίας διὰ τὴν πρὸ καὶ τὴν κατὰ τόκον παρθενίαν τῆς Θεοτόκου. Εἰς τὴν πρὸς Σμυρν. 1, 1 (ΒΕΠ Β', σ. 280) ἀπαντᾷ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἔκφρασις «γεγενημένον ἀληθῶς ἐκ Παρθένου» καὶ εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσ. XVII ἀναγιγνώσκομεν· «ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱός... ἐκυοφορήθη ἐκ Μαρίας κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ, ἐκ σπέρματος μὲν Δαβίδ, διὰ Πνεύματος δὲ ἁγίου» (σ. 291). Πρβλ. Ἰ. Καλογήρου, μν. ἔργ., σ. 10-11.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους XIX διακηρύττεται ἡ παρθενία τῆς Μαρίας καὶ ὁ ὑπεφυσικός της τόκος (ΒΕΠ Β΄ σ. 291)· «καὶ ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ παρθενία Μαρίας, καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς». β) Εἰς τὸν Ἰουστῖνον, εὑρίσκομεν σαφεῖς μαρτυρίας περὶ τῆς παρθενικῆς καὶ ἄρα ὑπερφυσικῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου, χωρὶς νὰ μᾶς ὁμιλῇ ὁ ἱερὸς Πατὴρ διὰ τὴν μετὰ τὴν γέννησιν κατάστασιν, ἀφοῦ οἱ σύγχρονοί του χριστιανοὶ καὶ μὴ θὰ ἐγνώριζον προφανῶς καὶ ἐξ ἰδίας ἀκόμη ἀντιλήψεως —ὁ Ἰουστῖνος ἀπέθανε περὶ τὸ 160— ὅτι ἡ Παρθένος δὲν ἦλθεν εἰς πραγματικὴν κοινωνίαν γάμου μετὰ τοῦ Ἰωσήφ, διατηρήσασα οὕτω τὴν παρθενίαν της ἐς ἀεί. Ἀναφερόμενος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου, γράφει ὁ Ἰουστῖνος· «τουτέστι διὰ παρθενικῆς μήτρας τὸν πρωτότοκον τῶν πάντων ποιημάτων σαρκοποιηθέντα ἀληθῶς παιδίον γενέσθαι, προλαβὼν αὐτὸ διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος»

Ἡ Θεοτόκος δεομένη. ΙΒ΄ αἰών. Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν.

(PG 6, 673β). Πρβλ. ἐπίσης καὶ πολλοὺς διαλόγους του ὡς τοὺς 43, 45, 48, 54, 71, 100 κ.ἄ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ὅτι οἱ ἀποστολικοὶ Πατέρες δὲν ἐκφράζονται διὰ τὴν διατήρησιν τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου μετὰ τόκον, ἀλλ' οὔτε καὶ διὰ τὸ ἀντίθετον γίνεται ἡ παραμικρὰ νύξις, ἐνῷ ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ ἐκφράζεσθαι περὶ τῆς Θεοτόκου εἰς τὰ ἔργα των μᾶς ἀφήνουν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὑπὸ τὸ ἐπίθετον «Παρθένος», ὅπως ἀποκαλοῦν τὴν Θεοτόκον, νοεῖται τὸ «Ἀειπάρθενος». Πρβλ. καὶ Μ. Σιώτη, μν. ἔργ., σ. 95.

3. Ἡ Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου κατὰ τοὺς Πατέρας καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. α) Πρῶτος ὁ Ὠριγένης (†253/54) σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως ἐκφράζεται καὶ διὰ τὴν μετὰ τὸν τόκον διατήρησιν τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου, ἂν καὶ δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «Ἀειπάρθενος». Ἐξηγῶν, διατί οἱ λεγόμενοι «ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου» δὲν εἶναι πραγματικοί του ἀδελφοί, γράφει· «Ζητεῖται παρὰ πολλοῖς περὶ τῶν ἀδελφῶν Ἰησοῦ, πῶς εἶχε τούτους, τῆς Μαρίας μέχρι τελευτῆς παρθένου διαμεινάσης» (E. Preuschen, Origenes Werke, IV, σ. 506, 90 κ.ἑξ.). Καὶ ἀλλαχοῦ· «τὸ ἀξίωμα τῆς Μαρίας ἐν παρθενίᾳ τηρεῖν μέχρι τέλους βούλονται...» (ἔνθ. ἀν., X, σ. 21). Καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον ὁ κριτικώτατος οὗτος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς γράφει, ὅτι δὲν δύνανται (οἱ πολέμιοι τῆς Ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου;) νὰ ἀποδείξουν, «ὅτι συνουσίᾳ ἐχρήσατο μετὰ τὴν ἀπότευξιν τοῦ Σωτῆρος». Κέκτηται δὲ ἡ μαρτυρία αὕτη ἰδιαιτέραν σημασίαν, καθότι ὁ Ὠριγένης γράφει κατὰ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ Γ΄ αἰῶνος, ὁπότε —ἐὰν πράγματι ἡ Θεοτόκος δὲν διετήρησε τὴν παρθενίαν της μέχρι τέλους τῆς ζωῆς της— τὰ γεγονότα καὶ ἡ παράδοσις ἦσαν πολὺ πρόσφατα, ὥστε νὰ δύνανται εὐχερῶς νὰ ἀποδείξουν τὸν ἰσχυρισμόν των οἱ ἐχθροὶ τοῦ «Ἀειπαρθένου». Ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸ πράξουν. β) Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς (†270), μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους, εἰς τὴν ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει διασωθεῖσαν ὁμιλίαν του «εἰς τὴν Γέννησιν» ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ Θεοτόκος ὑπῆρξε παρθένος πρό, κατὰ καὶ μετὰ τόκον (Pitra, Analecta Sancta, Paris 1883, IV, σ. 383 κ.ἑξ. καὶ 392). γ) Διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον «Ἀειπάρθενος» εἰς τὸν β΄ Λόγον τοῦ Μ. Ἀθανασίου (†373) κατὰ Ἀρειανῶν. «Οὐκοῦν οἱ ἀρνούμενοι ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι φύσει καὶ ἴδιον αὐτοῦ τῆς οὐσίας τὸν Υἱὸν ἀρνείσθωσαν καὶ ἀληθινὴν σάρκα ἀνθρωπίνην αὐτὸν εἰληφέναι ἐκ Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου» (PG 26, 296β). Καὶ ἀλλαχοῦ· «καὶ αὕτη δὲ ἡ Κυριότοκος Μαρία καὶ ἀειπάρθενος» (PG 27, 1393C). Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ ἀκόμη μίαν φορὰν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως· «ἐνανθρωπήσαντα, τουτέστιν γεννηθέντα τελείως ἐκ Μαρίας τῆς Ἀειπαρθένου διὰ Πνεύματος Ἁγίου» (PG 26, 1232 A). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, λοιπόν, εἰσήγαγε τὸν ὅρον «Ἀειπάρθενος» εἰς τὴν γραμματείαν τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔκτοτε χρησιμοποιεῖται οὗτος συχνάκις ὑπὸ τῶν Πατέρων καὶ δὴ τῶν μεταγενεστέρων αἰώνων, ἂν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον οὗτοι χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρον «Παρθένος», ἐκφράζοντες διὰ τούτου τὸ Ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου. δ) Καὶ Δίδυμος ὁ Τυφλὸς (†398) ρητῶς διδάσκει τὸ «Ἀειπάρθενον», λέγων· «ὅτιπερ ὁ ἐκ τοῦ ἀρρήτου φωτὸς ἀχρόνως ἐκλάμψας, ἀπὸ τῆς Ἀειπαρθένου ἐν ὑστέροις καιροῖς διὰ φιλανθρωπίαν ἀφράστως ἐτέχθη» (PG 39, 404C). Τὴν ἰδίαν δὲ διδασκαλίαν ἐκθέτει καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα (αὐτόθι, 832C). ε) Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος (†407) καταρρίπτων τὰ ἐπιχειρήματα τῶν αἱρετικῶν κατὰ τοῦ ἀφράστου μυστηρίου τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ, διδάσκει τὸ «Ἀειπάρθενον» εἰς πολλὰ σημεῖα. (Πρβλ. λ.χ. τὰ PG 78, 102· 57; 58 καὶ 56, 387-388). στ) Ἐπιφάνιος ὁ Σαλαμῖνος (†404) ἀντεπεξῆλθε μετὰ πολλῆς θεολογικῆς ἐμβριθείας εἰς τὰς περὶ τὸ πρόσωπον τῆς Ἀειπαρθένου Μαρίας αἱρετικὰς δοξασίας, τὰς ἐπιπολαζούσας ἐν Ἀραβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πολεμῶν τὰς αἱρέσεις ταύτας, ἐξέφρασε σαφῶς τὴν πίστιν του εἰς τὸ «Ἀειπάρθενον» (PG 42, 737AB). Συχνότερον δὲ παντὸς ἄλλου ὁ Ἐπιφάνιος ἀποδίδει τὸν ὅρον Ἀειπάρθενος εἰς τὴν Θεοτόκον· «εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς Ἁγίας Ἀειπαρθένου ὑπόθεσιν... ὡς εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἀειπαρθένου κολλυρίδα τινὰ ἐπιτελεῖν...» (αὐτόθι, 736). Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω φαίνεται, ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος καταφέρεται ἐναντίον ὁμάδων γυναικῶν, τῶν Κολλυριανίδων, διότι «ἐτέλουν ἱερουργίας εἰς τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου ὡς εἰς θεάν» (Ἰ. Καλογήρου, μν. ἔργ., σ. 118. Περὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης πρβλ. F. J. Dölger, Die eigenartige Marienehrung der Philomarianiten oder Kollyridianer in Arabien, εἰς Antike und Christentum I, 2, σ. 107-142). ζ) Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας (†444) εἶναι καὶ οὗτος κατηγορηματικῶς ἐκπεφρασμένος ὑπὲρ τοῦ «Ἀειπαρθένου» καὶ μάλιστα λέγει· «Σοὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἀναλαμβανόμενος τὴν Θεοτόκον καὶ ἀειπάρθενον, ὡς παρθένῳ παρέδωκεν... σκεῦος ἀμίαντον» (Ὁμιλίαι Διάφοροι XI, PG 77, 1632C). η) Ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον διὰ τὸν ὀλίγον χῶρον νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ ἀναλυτικῶς ὅλους τοὺς Πατέρας καὶ ἐκκλησιαστικοὺς Συγγραφεῖς, πρβλ. διὰ τὴν πίστιν εἰς τὸ «Ἀειπάρθενον» καὶ Νείλου (†430) (PG 79, 189CD καὶ 189C), Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως (†446) (PG 65, 700C), Πηλουσιώτου Ἰσιδώρου (†435) (PG 78, 193B), Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως (†740) (PG 98, 304CD), Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (†754) (PG 79, 181CD καὶ 713BC).

4. Ἡ Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Ὑμνολογίαν. Εἰς τὴν Ὑμνολογίαν εὑρίσκομεν πλῆθος λέξεων ἢ καὶ φράσεων, δηλουσῶν τὴν βαθεῖαν πίστιν τῶν ὑμνογράφων εἰς τὴν ἀειπαρθενίαν τῆς Θεοτόκου. Οἱ περίφημοι χαρακτηρισμοὶ τῆς Θεομήτορος ὡς «Ἀπειρογάμου» (Ὡρολόγιον, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι 1952, σ. 488), ὡς «ἄνθους τῆς ἀφθαρσίας» καὶ «στέφους τῆς ἐγκρατείας» (αὐτόθι, 496), ὡς καὶ ἡ θαυμασία προσφώνησις· «χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε» δηλώνουν τὴν ἀπόλυτον πίστιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ «Ἀειπάρθενον». Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ὅρος συναντᾶται συχνάκις· «Ἡ περιστερὰ ἡ τὸν ἐλεήμονα ἀποκυήσασα, χαῖρε Ἀειπάρθενε» (αὐτόθι, σ. 507) διακηρύτ-

τει τὸ τέταρτον τροπάριον τῆς ἐννάτης ᾠδῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου. Εἰς τὸ τέταρτον τροπάριον τῆς τετάρτης ᾠδῆς τοῦ κανόνος «εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον», ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Θ. Στουδίτου, ἀναγινώσκομεν· «ὡς φιλάνθρωπος βοήθησον, Θεοτόκε μόνη Ἀειπάρθενε». Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὸν Εἱρμὸν τῆς ὀγδόης ᾠδῆς τοῦ Μεγάλου Παρακλητικοῦ Κανόνος, τὴν Εὐχὴν μεταλήψεως, ἀποδιδομένην εἰς τὸν Ἰ. Χρυσόστομον, τὸ τροπάριον τῆς ἀκολουθίας τῆς Τραπέζης (μετὰ τὸ μεταλαβεῖν), τὸ Ἀπόδειπνον τὸ Μέγα κ. ἄ., ὅπου ὑπάρχει ὁ ὅρος «Ἀειπάρθενος». Ἐκ τῆς μικρᾶς ταύτης σταχυολογήσεως φαίνεται, ὅτι οἱ ὑμνογράφοι, ὅπως καὶ οἱ Πατέρες, χρησιμοποιοῦν εὐρύτερον τὸ «Παρθένος», ἐννοοῦντες πάντοτε τὸ «Ἀειπάρθενος». Τοῦτο βεβαίως δὲν δεικνύει καθόλου ἀμφιβολίαν ἢ δισταγμὸν περὶ τὴν ἀλήθειαν τοῦ «Ἀειπαρθένου», ἀφοῦ, μάλιστα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ ἀλήθεια αὕτη διεκηρύχθη καὶ ὑπὸ οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλ' ἁπλῶς ὁ ὅρος «Ἀειπάρθενος» χρησιμοποιεῖται κυρίως δι' ἀπολογητικοὺς σκοποὺς καὶ τούτου ἕνεκεν εἶναι σπανιώτερος τοῦ «Παρθένος».

5. Ἡ Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τὰς ὀρθοδόξους ὁμολογίας. α) Ἀπὸ τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, συγκληθείσης εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 553, ἡ πίστις εἰς τὴν Ἀειπαρθενίαν τῆς Θεοτόκου προσλαμβάνει δογματικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐπικυροῦται. Εἰς τὸν ἕκτον ἀναθεματισμὸν τῆς Συνόδου κατὰ τῶν «Τριῶν κεφαλαίων» εὑρίσκομεν τὸν ὅρον «Ἀειπάρθενος»· «εἴ τις καταχρηστικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀληθῶς Θεοτόκον λέγει τὴν ἁγίαν ἔνδοξον ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἢ κατὰ ἀναφοράν, ὡς ἀνθρώπου ψιλοῦ γεννηθέντος, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκωθέντος ἐξ αὐτῆς... ὁ τοιοῦτος ἀνάθεμα ἔστω» (Ἰ. Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Α΄, Ἀθῆναι 1952, σ. 175). β) Καὶ εἰς τὸν Α΄ Κανόνα τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, συγκληθείσης ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β΄ κατὰ τὸ 692 εἰς Κωνσταντινούπολιν,

Ἡ ΑΕΙΠΑΡΘΕΝΟΣ πορευομένη εἰς Βηθλεέμ. Ψηφιδωτὸν Μονῆς Χώρας, Κωνσταντινουπόλεως, 1310.

ἀναφέρεται ὁ ὅρος «ἀειπάρθενος», ἀποδιδόμενος εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἔχει δὲ τὸ σχετικὸν χωρίον ὡς ἑξῆς: «Καὶ τὴν αὐτὸν ἀσπόρως τεκοῦσαν ἄχραντον ἀειπάρθενον, κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν Θεοτόκον δοξάζοντες» (αὐτόθι, σ. 191). γ) Τὸ «Ἀειπάρθενον» εὑρίσκομεν διδασκόμενον καὶ εἰς νεωτέρας σχετικῶς ὁμολογίας ὡς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ· «μορφὴν τὴν καθ' ἡμᾶς λαβών, καὶ ἐκ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ συνεργίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κυηθείς» (αὐτόθι, σ. 343) καὶ τοῦ Δοσιθέου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων· «πιστεύομεν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ... ἐν γαστρὶ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας συλληφθέντα» (Μν. ἔργ., Β΄, Ἀθῆναι 1953, σ. 750).

Ἡ προηγηθεῖσα μικρὰ ἀναδρομὴ εἰς τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων δεικνύει σαφῶς τὴν πεποίθησιν συμπάσης τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ «Ἀειπάρθενον» τῆς Θεοτόκου. Διὰ τοὺς ἀρνουμένους τὸ μέγα τοῦτο ἰδίωμα τῆς Θεομήτορος, ἔχομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι διὰ νὰ ἀποδεχθῇ κανεὶς πράγματα ὑπερβαίνοντα τὸν φυσικὸν νόμον, πρέπει νὰ ἀσκηθῇ εἰς τὴν καθαρῶς θρησκευτικὴν καὶ ὑπερφυσικὴν ὑπέρβασιν τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του, «ταῖς πρεσβείαις τῆς Ὑπεραγίας καὶ Ἀειπαρθένου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἰ. Καλογήρου, Μαρία ἡ Ἀειπάρθενος Θεοτόκος κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον Πίστιν, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 10-30 κ. ἀλλαχοῦ. Μ. Σιώτη, Τὸ πρόβλημα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰησοῦ, Ἀθῆναι 1951. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐμφάνισις τῆς λατρείας τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, εἰς Γρηγόριος Παλαμᾶς, ΛΓ΄ (1950), σ. 177-192. M. Schmaus, Katholische Dogmatik, V (Mariologie), München 1935, σ. 106-144. Δ. Ν. Μωραΐτου, ἄρθρον εἰς ΘΧΕ, Γ΄ (1937) 1009-1010. Κ. Δρατσέλλα, Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος, Τρίκαλα 1957, σ. 31-42. Ἰ. Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Α΄, Ἀθῆναι 1952 καὶ Β΄, Ἀθῆναι 1953. E. Dublanchy, ἄρθρον εἰς DTC, X (1926), σ. 2369 - 2384. L. Kösters, ἄρθρον εἰς LTK, IV (1932), σ. 887-889.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀεισύλων, Ἐπισκοπή. Εἰς τὴν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα) γενομένην Διατύπωσιν τῆς Τάξεως τῶν θρόνων τῶν Ἐκκλησιῶν, τῶν ὑποκειμένων τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὸ τὸν 49ον θρόνον τῆς μητροπόλεως Σεβηριανῆς Καλαβρίας τετάρτη ἐκ τῶν πέντε ἐπισκοπῶν ἀναγράφεται ἡ τῶν Ἀεισύλων. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι μέχρι τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος παρέμεινεν ἡ Καλαβρία, τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ἐν τῇ Κάτω Ἰταλίᾳ Μ. Ἑλλάδος, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Βυζαντινῶν, μεθ' ὃ κατελήφθη ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν τοῦ Ροβέρτου Γυϊσκάρδου, δι' ὃ καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Ἀεισύλων ἐσχόλασεν.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἄελλα. Ἀμαζὼν τὴν ὁποίαν ἐφόνευσεν ὁ Ἡρακλῆς, ὅταν μετέβη εἰς τὴν χώραν της, ἵνα λάβῃ τὸν ζωστῆρα τῆς Ἱππολύτης συμφώνως πρὸς διαταγὴν τοῦ Εὐρυσθέως. Εἶναι ἡ προσωποποίησις τῆς θυέλλης (Διοδ. Σικελ. IV 16, 2).

Β. Ι. Κ.

Ἄελφρικ. Aelfric. Ὁ ἐπιλεγόμενος Grammaticus. Ἄγγλος ζηλωτὴς καὶ λόγιος μοναχός, ἀκμάσας κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ Ι΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος. Ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς του εἶχε θέσει τὴν διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν συγγραφῶν κατάρτισιν τῶν ἁπλοϊκωτέρων πιστῶν, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι μέρη τῶν κειμένων του δὲν παρουσιάζουν ὑψηλότερον ἐνδιαφέρον. Ἐχρησιμοποίει τὴν δημώδη γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς του ἀντὶ τῆς λατινικῆς καὶ θεωρεῖται εἷς τῶν θεμελιωτῶν τῆς νεωτέρας ἀγγλικῆς. Εἰς τὰς διδαχάς του, ἤντλει δαψιλῶς ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἀρχαίων πατερικῶν κειμένων, χωρὶς νὰ τοῦ λείπουν αἱ πρωτότυποι σκέψεις καὶ ποιά τις δύναμις λόγου. Ἐκ τῶν ἔργων του, σπουδαιότερα εἶναι αἱ Homeliae, εἰς τὰς ὁποίας ἀργότερον ἡ Διαμαρτύρησις ἀνεζήτησε στοιχεῖα κατὰ τῆς περὶ μετουσιώσεως διδασκαλίας, μία σειρὰ βίων ἁγίων, παράφρασις τῶν ἑπτὰ πρώτων βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ πραγματεία τις περὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, βασιζομένη εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου De Doctrina Christiana.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, I, σ. 355.

Ἀερικό. Βλ. Δαιμόνιον.

Ἀέριος. Πρεσβύτερος εἰς τὴν ἀρμενικὴν πόλιν Σεβαστήν, καταγόμενος ἐκ Πόντου, ἀκμάσας κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα καὶ διατυπώσας αἱρετικὰς δοξασίας, τὰς ὁποίας ἐνεκολπώθησαν ὀλίγοι. Οἱ ὀπαδοί του δὲν ἐδέχοντο τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, δὲν ἐνήστευον τὴν Τετάρτην καὶ τὴν Παρασκευήν, ἀλλὰ κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτάς, δὲν παρεδέχοντο οὐσιώδη διαφορὰν μεταξὺ πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων, ἀπέρριπτον τὰς προσευχὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων καὶ ἐθεώρουν τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα ὡς ἰουδαϊκὴν ἐπιβίωσιν. Οἱ Ἀεριανοὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ αὐξήσουν τὸν περιωρισμένον ἀριθμόν των καὶ ἡ αἵρεσίς των ὑπῆρξε σχεδὸν θνησιγενής. Περὶ αὐτῶν ὁμιλεῖ διεξοδικῶς ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμῖνος (Κατὰ Αἱρέσ. 75).

Ἀερμών. Ἡ Ἑρμών. Μεγαλοπρεπὲς ὄρος τῆς Παλαιστίνης, τὸ μέγιστον ὕψος τοῦ ὁποίου φθάνει τοὺς 9100 πόδας ὑπὲρ τὴν στάθμην τῆς θαλάσσης. Ἀπετέλεσε τὸ βόρειον ὅριον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰσραὴλ κατακτήσεως τῆς Χαναὰν (Δευτερ. γ΄ 8, Ἰησ. Ν. ια΄ 3, 17, ιβ΄ 1, ιγ΄ 5, 11). Εἶναι ἡ ἐσχατιὰ τῆς γραμμῆς τοῦ Ἀντιλιβάνου καὶ ἐκτείνεται ἀπὸ βορειοανατολικὰ πρὸς νοτιοδυτικά, εἰς μῆκος 20 περίπου μιλίων. Οἱ Σιδώνιοι τὸ ἀπεκάλουν Σανιὼρ καὶ οἱ Ἀμορραῖοι Σανὶρ (Δευτερ. γ΄ 9, Ἰεζ. κζ΄ 5), δὲν

Τὸ ὄρος ΑΕΡΜΩΝ.

ἀποκλείεται ὅμως ἡ δευτέρα ἐκ τῶν ὀνομασιῶν αὐτῶν νὰ εἶναι σχετικὴ πρὸς τὸν Ἀντιλίβανον. Ἐκαλεῖτο ἐπίσης καὶ Σηὼν (Δευτερ. δ' 48) καὶ Βαὰλ Ἑρμὼν (Α' Παραλ. ε' 23). Ἐκ τῆς τελευταίας ὀνομασίας του ὡς καὶ ἐκ τῆς συνήθους, ἐτυμολογεῖται ὁ ἱερὸς χαρακτήρ του. Οἱ Ἄραβες τὸ ἀποκαλοῦν Γκεμπὲλ ἐθ-θάλγκ (ὄρος τῆς χιόνος), πράγματι δὲ αἱ κορυφαί του εἶναι καθ' ὅλον τὸ ἔτος χιονοσκεπεῖς. Ἐκ τοῦ ὄρους τούτου κατέρχονται τὰ ἀρδεύοντα τὴν πεδιάδα τῆς Δαμασκοῦ ὕδατα, σχηματίζοντα τοὺς ποταμοὺς Ἀβανὰ καὶ Φαρφὰρ (Δ' Βασ. ε' 12), ὡς καὶ πολλὰ ἐκ τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου. Ὁ Ψαλμ. ρλβ' ὁμιλεῖ περὶ τῆς δρόσου τοῦ Ἀερμών, ἡ ὁποία καταβαίνει ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. Περὶ αὐτοῦ ἐπίσης ὁμιλοῦν μὲ ἔξαρσιν καὶ οἱ Ψαλμ. μα' (7), πη' (13), ὡς καὶ τὸ Ἆσμα Ἀσμ. (δ' 8). Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὰς ὑπωρείας του, ἀξιόλογα εἶναι τὰ κείμενα εἰς τὴν τοποθεσίαν Κάσρ ἐλ-Ἀντὰρ καὶ ἀνήκοντα εἰς ναόν τινα. Ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἑλληνική τις ἐπιγραφή, ἀναφερομένη πιθανώτατα εἰς εἰδωλολατρικὴν τελετήν. Κατὰ τὴν γνώμην ἐνίων ἐρευνητῶν, τὸ Ἀερμών, λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς του μὲ τὴν Καισάρειαν τοῦ Φιλίππου, εἶναι ἴσως τὸ «ὑψηλὸν ὄρος», ὅπου μετεμορφώθη ὁ Κύριος (Ματθ. ιζ' 1, Μάρκ. θ' 2). Ἡ ἄποψις, ὅμως, αὐτὴ δὲν ἔχει σοβαρὰ ἐρείσματα.

Ἀερομαντεία. Βλ. Μαντεία.

Ἀερόπη. Κατὰ τὸν ἐπικρατέστερον μῦθον, αὕτη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Κατρέως, ἐγγονὴ τοῦ Μίνωος Β', σύζυγος τοῦ Ἀτρέως (ἢ τοῦ Πλεισθένους κατὰ τοὺς μεθ' Ὅμηρον, Ἀπολλοδ. Βιβλ. III 2, 2) καὶ μήτηρ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Μενελάου. Εἰς τὰ ποίμνια τοῦ Ἀτρέως, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὑπῆρχε καὶ εἷς «χρυσοῦς ἀμνὸς», ὅστις ἐσήμαινεν, ὅτι ὁ Ἀτρεὺς ἦτο ὁ κληρονόμος τοῦ Εὐρυσθέως. Τὸν χρυσοῦν τοῦτον ἀμνὸν εἶχεν ἐκλέξει καὶ στείλει εἰς τὰ ποίμνια τοῦ Ἀτρέως ὁ Ἑρμῆς, διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του Μυρτίλου. Ἡ Ἀερόπη, ἥτις ἦτο ἐρωμένη τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἀνδρός της Θυέστου, τὸν ἐβοήθησε νὰ κλέψῃ τὸν «χρυσοῦν ἀμνόν». Μετὰ τὴν ἀπόκτησιν, ὁ Θυέστης μετέβη εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Μυκηνῶν καὶ ἐκήρυξεν ὅτι ἦτο κύριος καὶ κάτοχος τοῦ «χρυσοῦ ἀμνοῦ», ὅστις ἦτο σύμβολον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας (Εὐριπ. Ἠλ. 718-725, Ἰφιγ. Ταύρ. 195-201, Ὀρέστ. 997-1013). Ὁ Ζεὺς τότε, διὰ νὰ φανερώσῃ τὴν ἀπάτην τοῦ Θυέστου, διέταξε τὸν ἥλιον νὰ παλινδρομήσῃ (Εὐριπ. Ἠλ., 726-742). Τόσον πολὺ ὠργίσθη ὁ Ἀτρεὺς ἐκ τῆς προδοσίας τῆς συζύγου του Ἀερόπης καὶ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἀδελφοῦ του, ὥστε τὴν μὲν Ἀερόπην ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ Θυέστην ἐσκέφθη νὰ ἐκδικηθῇ, ἀλλ' ὁ Θυέστης κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ σωθῇ. Ἐκ τῆς διχονοίας αὐτῆς τῶν δύο ἀδελφῶν προῆλθον οἱ φόνοι καὶ αἱ λοιπαὶ φρικαλεότητες, αἵτινες βαρύνουν τὸν οἶκον τῶν Πελοπιδῶν. Ἄλλη Ἀερόπη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Κηφέως καὶ μήτηρ τοῦ Ἀερόπου ἐκ τοῦ Ἄρεως (Ἀπολλοδ. Βιβλ. VIII 44, 7-8).

ΒΑΣ. Ι. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ

Ἀέροπος. Υἱὸς τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀερόπης, κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ἡ μήτηρ του. Ἀλλ' ὁ θεὸς πατήρ του ἔκαμεν ἓν θαῦμα, τὸ νεογέννητον δηλαδὴ βρέφος ἠδύνατο νὰ θηλάζῃ ἀπὸ τὴν νεκρὰν μητέρα του (Παυσ. Ἑλλ. Περιήγ. Η' 5, 1 ΜΔ' 7-8).

Β. Ι. Κ.

Ἄερος. Ἄγνωστος εἰς τοὺς Συναξαριστὰς ἅγιος τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας, ἑορταζόμενος τὴν 8ην Δεκεμβρίου. Τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν Κανονάριον τὸν ἀναγράφει ὡς ἀρχιεπίσκοπον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, σ. 11.

Ἀεσμὰ Δαέβα. Πονηρὸν πνεῦμα, ἐμφανιζόμενον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ζωροαστρικῆς θρησκείας. Ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ κύριος ὑποκινητὴς τῶν ἁμαρτωλῶν αἰσθημάτων καὶ πράξεων καὶ συνεδέετο ἰδίως πρὸς τὴν μέθην. Ἐβοηθεῖτο ὑπὸ πολλῶν ἄλλων κατωτέρων του δαιμόνων καὶ προεκάλει παντοῖα δεινὰ ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα. Ἀντίπαλός του ἦτο ὁ Σραόσα, πνεῦμα ἀγαθὸν κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον.

Ἀετιανοί. Ὀπαδοὶ τοῦ αἱρεσιάρχου Ἀετίου, εἶτα δὲ καὶ Εὐνομιανοί, ἐκ τοῦ Εὐνομίου, μαθητοῦ τοῦ Ἀετίου, ἐπὶ πλέον δὲ Ἀνόμοιοι καὶ Ἐξουκόντιοι ἀποκληθέντες (Θεοδωρήτου Ἐπισκ. Κύρου, PG 83,421, Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστ., PG 67,360). Ἀνόμοιοι μὲν ὠνομάσθησαν, διότι ἀνόμοιον πρὸς τὸν Πατέρα ἐκήρυττον τὸν Υἱόν, Ἐξουκόντιοι δὲ διότι ἐξ οὐκ ὄντων ἐπρέσβευον αὐτὸν προελθόντα. Ὁ Σωκράτης, ὅπως καὶ πλεῖστοι ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες καὶ συγγραφεῖς, πληροφορεῖ, ὅτι οἱ Ἀετιανοὶ ἔλεγον, «ὅτι κατὰ πάντα ἀνόμοιος ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ οὐ μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ δὴ καὶ κατὰ τὴν βούλησιν· ἐξ οὐκ ὄντων τε αὐτόν, ὡς ὁ Ἄρειος ἔλεγε, καὶ αὐτοὶ γενέσθαι ἀπεφήναντο... Διόπερ μετὰ τοῦ ἔχειν τὴν ἀρεινὴν προσωνυμίαν ἔτι καὶ ἀνόμοιοι καὶ ἐξουκόντιοι ἐκλήθησαν», (PG 67,360,368).

Κατ' ἀρχάς, ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἐταυτίζετο μὲ τὴν τῶν Ἀρειανῶν καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς κακοδοξίας, ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι ἀνώτερος τοῦ Υἱοῦ. Ἐδέχοντο δηλαδὴ τὰ τοῦ Ἀρείου, ὅτι «ἐξ οὐκ ὄντων πεποίηκε τὸν Υἱὸν ὁ Θεὸς καὶ κέκληκεν ἑαυτῷ Υἱόν· ἓν τῶν κτισμάτων ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος». Καὶ «ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν· τρεπτὸς δὲ ἐστι, δυνάμενος, ὅτε βούλεται, τραπῆναι» (Μ. Ἀθανασ., PG 26, 705). Ἀπέρριπτον ὄχι μόνον τὸν ὀρθόδοξον ὅρον ὁμοούσιος, ἀλλὰ καὶ τὸν τῶν ἡμιαρειανῶν ὁμοιούσιος, συμφωνοῦντες μὲ τὴν τρίτην ἐν Σιρμίῳ κατὰ τὸ 357 σύνοδον τῶν Ἀρειανῶν, ὅπως καὶ μὲ τὴν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς Ἀντιόχειαν ὑπὸ τοῦ Ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Εὐδοξίου συγκληθεῖσαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, τὸ 358, οἱ Ἀνόμοιοι κατεδικάσθησαν ἀπὸ δύο συνόδους τῶν Ἡμιαρειανῶν, συγκληθείσας τὴν μὲν εἰς Ἄγκυραν, τὴν δὲ εἰς Σίρμιον. Ὁ ὅρος ἀνόμοιος ἀνεθεματίσθη, ὁ δὲ Ἀέτιος καὶ Εὐνόμιος μὲ πολλοὺς ὀπαδούς των ἐξωρίσθησαν. Ἡ ἐξορία των ὀλίγον τι διήρκεσεν.

Ὅτε δὲ ὁ Καισαρείας Ἀκάκιος ἀπέρριψε τὸν ὅρον ἀνόμοιος καὶ προέτεινε νέον μετριώτερον, προσεγγίζοντα κάπως τὸν ὅρον ὅμοιος, ὁ Ἀέτιος καὶ ὁ Εὐδόξιος δι' ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν εἰς γνωστοὺς καὶ ἀγνώστους συνίστων νὰ ὑποστηριχθῇ τὸ δόγμα τῆς ἑτεροουσίας. Ἡ φιλία τοῦ Ἀκακίου μὲ τὴν Αὐλὴν ἐστοίχισε νέαν ἐξορίαν εἰς τὸν Ἀέτιον καὶ Εὐνόμιον. Ἔκτοτε ἐχωρίσθησαν ὁριστικῶς οἱ Ἀνόμοιοι ἢ Εὐνομιανοὶ ἀπὸ τοὺς Ἀρειανούς, τοὺς καὶ Εὐδοξιανοὺς ἀποκληθέντας ἐκ τοῦ Ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Εὐδοξίου. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, ἡ αἵρεσις τῶν Ἀετιανῶν ἀνεζωογονήθη καὶ ἤκμασεν. Τοῦτο δέ, διότι ὁ Ἰουλιανός, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ νὰ πολεμήσῃ τὴν Ὀρθοδοξίαν, ηὐνόησε καὶ ὑπεστήριξε τὰς αἱρέσεις, διὰ νὰ δημιουργήσῃ σύγχυσιν μεταξὺ τῶν πιστῶν καὶ εἶδος τι ἐμφυλίου πολέμου εἰς τὴν νέαν θρησκείαν. Βραδύτερον, τὸ 362, εἰς σύνοδον συγκληθεῖσαν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ ἐπισκόπου Εὐζωΐου, μερικοὶ ἐπίσκοποι προέτειναν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἀετίου καὶ ἐδήλωσαν ἀποδοχὴν τῆς αἱρέσεώς του περὶ τοῦ ἀνομοίου, ὅτι δηλαδὴ ὁ Υἱὸς εἶναι διάφορος τοῦ Πατρός, κατὰ πάντα ἀνόμοιος, τόσον κατὰ τὴν οὐσίαν ὅσον καὶ κατὰ τὴν θέλησιν (Σωκράτους, PG 67,360).

Ἡ αἵρεσις τῶν Ἀετιανῶν ἢ Εὐνομιανῶν, χάρις εἰς

τὴν ἐμπεριστατωμένην ὅσον καὶ σθεναρὰν πολεμικὴν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, μάλιστα δὲ τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Ἐπιφανίου, μέχρι δὲ ἑνὸς σημείου καὶ χάρις εἰς τὰ ληφθέντα ὑπὸ τῆς πολιτείας μέτρα ἐναντίον της, ἠτόνησε καὶ ἐξεφυλίσθη. Ἀποφασιστικὸν κτύπημα ἐδέχθη ἀπὸ τὴν Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 381 Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ὑπὸ τῆς ὁποίας ρητῶς κατεδικάσθη αὐτὴ καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτήν. Ὑπὸ δὲ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Θεοδοσίου ἐθεσπίσθησαν νομοθετικὰ μέτρα κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν αἱρετικῶν γενικώτερον, βάσει τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοὶ καὶ διδάσκαλοι τῶν αἱρετικῶν ἐξωρίζοντο, ἐστεροῦντο τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων εἰς ζητήματα κληρονομίας καὶ διαθήκης, τὰ δὲ βιβλία των κατεστρέφοντο.

Τὰ μέγιστα εἰς τὴν παρακμὴν τῆς αἱρέσεως αὐτῆς συνείργησεν ἡ διάσπασις τῶν ὀπαδῶν των εἰς ἄλλας ἐπὶ μέρους αἱρέσεις. Οὕτω, Καππαδόκης τις Θεόφρων ὀνόματι, ἀφορισθεὶς ἀπὸ τοὺς Εὐνομιανοὺς διὰ τὴν διδασκαλίαν του, ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ καὶ ἀλλαγὴ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ἡγήθη τὸ 379 νέας αἱρέσεως, τῆς ὁποίας οἱ ὀπαδοὶ ὠνομάσθησαν Εὐνομιαθεοφρονιανοὶ (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστ., PG 67,1464). Ὁ λαϊκὸς Εὐτύχιος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἡγήθη ὀλίγον βραδύτερον τῆς αἱρέσεως τῶν Εὐνομιοευτυχιανῶν (Σωζομένου, ἔνθ. ἀν.). Τρίτον σχίσμα ἐδημιουργήθη κατὰ τὸ 420 ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ, ἀνεψιοῦ τοῦ Εὐνομίου. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος, ἡ αἵρεσις τῶν Ἀετιανῶν ἢ Εὐνομιανῶν ἢ Ἀνομοίων κ.λ.π. εἶχε σβήσει σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου. Ἐλάχιστοι ὀπαδοὶ αὐτῆς συνεκεντρώνοντο μυστικῶς, διὰ τὸν φόβον τῆς τιμωρίας, εἰς ἐρημικὰ μέρη, διὸ καὶ εἶχον ἀποκληθῆ τρωγλῖται ἢ τρωγλοδῦται (Θεοδωρήτου, PG 83,421).

Ὁ Ἀέτιος, ὅπως καὶ ὁ Ἄρειος, τὸ ἀγέννητον τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ γεννητὸν τοῦ Υἱοῦ, τὰ ἀπείρου περιεχομένου καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην κατάληψιν θεῖα αὐτὰ ἰδιώματα, ὑπὸ ἔννοιαν φυσικὴν καὶ κατὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ ὑλικῷ κόσμῳ θεωροῦντες, ἐπρέσβευον ὅτι, ἀφοῦ ὁ Υἱὸς εἶναι γεννητός, πρέπει νὰ εἶναι κτίσμα τοῦ Θεοῦ, κατώτερος τοῦ Πατρός. Ὁ Ἐπιφάνιος γράφει, ὅτι ὁ Ἀέτιος διετύπωνεν ὡς ἀκολούθως τὸν συλλογισμόν του. «Πᾶν τὸ κτιστὸν ἀνόμοιον τυγχάνει τῷ κεκτικότι, κἄν τε κατὰ χάριν ἀφομοιοῖτο· καὶ ὁ κτίσας τῷ κεκτισμένῳ ἀνόμοιος ὑπάρχει, εἰ καὶ χρώμασι διαφόροις αὐτῷ κοσμεῖν πειράσοιτο». Καὶ «οὐ δύναται τὸ ἀγέννητον ὅμοιον εἶναι τῷ γεννητῷ· καὶ γὰρ κατὰ ὄνομα διαλλάττει· τὸ μὲν γὰρ ἐστιν ἀγέννητον, τὸ δὲ γεννητόν». Τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοὺς τοῦ Ἀετίου χαρακτηρίζει ἠλιθίους ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος (PG 42,521,525). Ἡ βασικὴ πλάνη τῆς αἱρέσεως ἔγκειται εἰς τοῦτο ἀκριβῶς, ὅτι ἀφορμᾶται ἀπὸ μίαν ἐσφαλμένη θέσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ οἰκοδομεῖ κατόπιν σοφιστικῶς τὰ ἐπὶ μέρους. Οὕτω λοιπὸν καὶ «ἐτόλμησεν ὁ Ἀέτιος εἰπεῖν ἀνόμοιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὑπάρχειν, καὶ οὐ ταὐτὸν εἶναι τῇ θεότητι πρὸς τὸν Πατέρα» (ἔνθ. ἀν., 517). Λογικὸν αὐτὸ συμπέρασμα, μιᾶς ὅμως παραλόγου προτάσεως.

Κατὰ τὸν Ἀέτιον καὶ Εὐνόμιον, εἷς μόνον τέλειος Θεὸς ὑπάρχει, ὁ Πατήρ, ἀγέννητος καὶ ἄναρχος, ὁ Ὁποῖος ἀδυνατεῖ νὰ μεταδώσῃ τὸ ἰδικόν του ἄναρχον καὶ ἀγέννητον, ὅπως καὶ τὴν ἰδικήν του οὐσίαν εἰς οἱονδήποτε κτίσμα. Ὁ Υἱὸς εἶναι ὂν γεννητόν, προερχόμενος ἐξ οὐκ ὄντων διὰ τῆς θελήσεως τοῦ Πατρός, ἀνόμοιος καὶ διαφόρου οὐσίας πρὸς τὸν Πατέρα, ἀνώτερος μὲν πάντων τῶν ἄλλων κτισμάτων, κατώτερος ὅμως τοῦ Πατρός. Ἐδημιουργήθη κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸν Πατέρα, διὰ νὰ γίνῃ ὄργανόν του εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ διακυβέρνησιν τοῦ κόσμου. Φανατικῶς προσηλωμένοι πρὸς τὴν πτωχὴν περὶ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ ἀντίληψίν των, δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσουν τὸ τοῦ Μ. Βασιλείου: «Εἷς Θεὸς ἀγέννητος, ἄκτιστος, ἀποίητος. Καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, γέννημα τοῦ ἀγεννήτου, οὐχ ὡς ἓν τῶν γεννημάτων» (PG 30, 868). Ὁ Ἀέτιος καὶ ὁ Εὐνόμιος ἐπέμενον, ὅτι τὸ ἀγέννητον εἶναι συστατικὸν τῆς ἁπλῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ θεία οὐσία, καὶ ἑπομένως ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία περὶ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννήσεως ὄντος τῆς αὐτῆς οὐσίας περιέχει τάχα ἀντίφασιν, διότι ἡ θεία οὐσία παρουσιάζεται οὕτω γεννητὴ συγχρόνως καὶ ἀγέννητος.

Οἱ Ἀνόμοιοι, συμφωνοῦντες μὲ τοὺς Ἀρειανούς, δὲν παρεδέχοντο πλήρη ἀνθρωπίνην φύσιν εἰς τὸν Χριστὸν (Ἐπιφανίου, PG 42, 77, Θεοδωρήτου, PG 83, 489, Γρηγορίου Νύσσης, PG 45, 543-545 κ.ἄ.). Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τὸ ἐθεώρουν ὡς τὸ πλέον εὐγενὲς δημιούργημα τοῦ Υἱοῦ, προωρισμένον νὰ εἶναι πηγὴ φωτὸς καὶ ἁγιασμοῦ διὰ τὰς ψυχάς. Διέφερον, ὅμως, εἰς δύο σημεῖα ἀπὸ τὸν Ἄρειον. Ἐνῶ ὁ Ἄρειος ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς ἔλαβε τὴν θεότητα ὡς ἀμοιβὴν τῶν ἀρετῶν του, αὐτοὶ ἐδίδασκον ὅτι ἔλαβεν αὐτὴν ἐκ καταγωγῆς, ἅμα τῇ γεννήσει του. Ὁ Ἄρειος ἔπειτα ἐθεώρει τὸν Θεὸν ἀκατάληπτον. Οἱ Ἀνόμοιοι, ἀντιθέτως, ἐδίδασκον τὸ δυνατὸν τῆς πλήρους κατανοήσεως τοῦ Θεοῦ, παραδοξολογοῦντες, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν γνωρίζει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του περισσότερα τῶν ὅσων γνωρίζομεν ἡμεῖς. Ὁ ἑαυτός του, ἔλεγον, δὲν εἶναι εἰς τὸν ἴδιον περισσότερον σαφής, παρ' ὅσον εἰς ἡμᾶς. Ὅσα γνωρίζομεν ἡμεῖς δι' ἐκεῖνον, γνωρίζει καὶ ὁ ἴδιος. Καὶ ὅσα ἐκεῖνος γνωρίζει διὰ τὸν ἑαυτόν του, τὰ εὑρίσκομεν αὐτούσια εἰς ἡμᾶς ἄνευ οὐδεμιᾶς διαφορᾶς! (Σωκράτους, PG 67, 474). Ὁ ὀπαδὸς καὶ ἐγκωμιαστὴς τοῦ Ἀετίου Φιλοστόργιος, παραδεχόμενος τὴν γνώμην αὐτήν, καταδικάζει τὸν Ἄρειον ὡς πλανηθέντα ἐπὶ τοῦ προκειμένου (PG 65, 461, 463, 468, 584).

Ἐπὶ πλέον, οἱ Ἀετιανοὶ ἢ Ἀνόμοιοι προσέθεσαν βραδύτερον καὶ νέας πλάνας. Οὕτω, ἀνεβάπτιζον τοὺς Ὀρθοδόξους, ὅπως ἐπίσης καὶ τοὺς Ἀρειανοὺς τοὺς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν τάξιν των. Τὴν δὲ τριπλῆν κατὰ τὸ βάπτισμα κατάδυσιν ὑποκατέστησαν μὲ μίαν, εἰς ἀνάμνησιν, ὅπως ἔλεγον, τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ (Φιλοστοργίου, PG 65, 585, Σωζομένου, PG 67, 1362). Ἀκόμη δὲν ἐβάπτιζον κατὰ τὸν καθιερωμένον τύπον «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», ἀλλὰ «εἰς ὄνομα Θεοῦ ἀκτίστου, καὶ εἰς ὄνομα Υἱοῦ κεκτισμένου, καὶ εἰς ὄνομα Πνεύματος ἁγιαστικοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ κεκτισμένου Υἱοῦ κτισθέντος» (Ἐπιφάν., PG 42, 637). Τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἔκρινον ἐν πολλοῖς κατὰ ὀρθολογιστικὸν καὶ μὲ ἀνθρώπινα κριτήρια τρόπον, ἀπέρριπτον τὴν τιμὴν πρὸς τοὺς ἁγίους καὶ πρὸς τὰ ἅγια λείψανα καὶ ἦσαν πολὺ χαλαροὶ εἰς τὰς περὶ ἠθικῆς καὶ σωφροσύνης ἀρχάς των.

Δικαίως ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος κατηγορεῖ τὸν Ἀέτιον ὡς «περισσότερον τῆς τοῦ Ἀρείου πεφρονηκέναι αὐτὸν τῆς αἱρέσεως δεινοτέρως» (PG 42, 637).

ΙΩ. Θ. ΚΟΛΙΤΣΑΡΑΣ

Ἀέτιος. Ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀρχαιότητος ἐξ Ἀντιοχείας, ἀκμάσας περὶ τὸ ἔτος 100 μ.Χ. καὶ ἀνήκων εἰς τὴν περιπατητικὴν αἵρεσιν τῶν χρόνων αὐτοῦ. Συνέγραψε πλὴν ἄλλων καὶ σύγγραμμά τι (Ξυναγωγὴ περὶ ἀρεσκόντων), τὸ ὁποῖον ὅμως ἀπωλέσθη λίαν ἐνωρίς. Ἐπιτομὴ τοῦ μνημονευθέντος ἐκείνου σῴζεται ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου φερομένῳ ἔργῳ: «Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων». Ἔπειτα καὶ πλεῖστοι ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, ὡς οἱ ἐπίσκοποι Θεοδώρητος ὁ Κύρου (Ἑλληνικῶν θεραπευτικὴ παθημάτων ἢ Εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἐξ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίγνωσις), Νεμέσιος ὁ Ἐμέσης (Περὶ φύσεως ἀνθρώπου) καὶ ὁ ἐκ Στόβων τῆς Μακεδονίας Γραμματικὸς Ἰωάννης Στοβαῖος (Ἐκλογαί) πλεῖστα ὅσα ἀντλοῦν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀετίου ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἔργοις. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀέτιος, γράφων τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον, εἶχεν ὡς πρότυπον παλαιοτέρας ἄλλας πηγὰς καὶ δὴ τὰς τῶν χρόνων τοῦ Ποσειδωνίου. Ὁ Ἀέτιος, καίτοι ἐκθέτει ἁπλῶς ἱστορικῶς καὶ ἀκρίτως πως τὰς δόξας τῶν διαφόρων φιλοσόφων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ περὶ τὴν ἀστρονομίαν, μετεωρολογίαν, κοσμολογίαν, ἀνθρωπογονίαν καὶ ἠθικήν, διάφορα προβλήματα, ἐν τούτοις ὡς πηγὴ εἶναι ἀπὸ πάσης ἐπόψεως λίαν ἀξιόλογος. Τέλος ὁ Ἀέτιος, ὡς καὶ ἄλλοι δοξογράφοι, οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν διαφόρων τοῦ Θεοφράστου γνωμῶν, αἵτινες περιείχοντό ποτε ἐν τῷ ἀπολεσθέντι συγγράμματι τοῦ τελευταίου «Περὶ φυσικῶν δοξῶν». Πάντα τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀετίου ἐξεδόθησαν ὑπὸ Hermann Diels ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Doxographi Graeci, Βερολῖνον 1879 (2α ἔκδοσις 1929) καὶ ἐν σ. 273-444.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. H. Diels, Stobaios und Aetios, Rheinisches Museum 1881, σ. 343-350. Gerge, ἄρθρον Ἀέτιος (Aetios) ἐν Pauly-Wissowa. W. Jaeger, Nemesios von Emesa, Berlin 1913, σ. 32 κ.ἑξ. P. H. Michel, De Pythagore à Euclide, Paris 1950, σ. 141-142. Mario Dal Pra, Storia della storiographia greca, Milano 1950. A. Raymond, Histoire des Sciences Exactes et Naturelles, σ. 26-27, 161-162. Schmid-Stählin, Geschichte

der griechischen Literatur I 1, 723. P. Tannery, Pour l' histoire de la science hellène, Paris 1887.

Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΣ

Ἀέτιος. Ἐπίσκοπος Λύδδης (Διοσπόλεως), μετασχὼν εἰς τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ ὑπογράψας τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Προηγουμένως, ὅμως, ὁ Ἄρειος παρουσιάζει αὐτὸν ὡς ἔγκυρον ὁμόφρονά του εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον. Τὸ 330, μετέσχε τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀρειανικῆς συνόδου. Φαίνεται, ὅτι ἡ συμμαχία του μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ὑπῆρξεν ἁπλῶς καιροσκοπικὴ πρᾶξις (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστ. I 5, 20, IV 7, Ἐπιφανίου, Κατὰ Αἱρέσεων LXIV, Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστ. III 12).

Ἀέτιος. Χαρακτηριστικὸς τύπος δοκησισόφου, «ἀπαιδεύτου ἕως τῆς τελείας αὐτοῦ ἡλικίας» (Ἐπιφανίου, PG 42, 517), ἐγωπαθοῦς, ἐριστικοῦ καὶ ἀδιστάκτου αἱρεσιάρχου τοῦ Ε΄ αἰῶνος, Ἀθέου καὶ Ἀνομοίου προσεπικληθέντος.

Ἐγεννήθη εἰς Κοίλην Συρίαν. Ἀπορφανισθεὶς τοῦ πατρὸς εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, ἐπεδόθη εἰς τὴν τέχνην τοῦ σιδηρουργοῦ καὶ τοῦ χρυσοχόου, «ἄκμονι μικρῷ προκαθήμενος ὑπὸ τριχίνῃ σκηνῇ, γλίσχρως καὶ μετὰ πόνου τὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης συμποριζόμενος» (ἔνθ. ἀν.). Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἐξήσκει ἐντίμως τὴν τέχνην, ἀλλὰ κατεδολιεύετο τοὺς πελάτας, ὅπως π.χ. τὴν σύζυγον στρατιωτικοῦ τινος, τῆς ὁποίας λαβὼν χρυσοῦν κόσμημα πρὸς ἐπιδιόρθωσιν ἀντικατέστησε διὰ χαλκίνου ἐπιχρυσωμένου. Διότι «δεινὸς ἦν διὰ τῶν τῆς τέχνης σοφισμάτων τοὺς χρωμένους παραλογίσασθαι». Ἀποκαλυφθείσης ὅμως τῆς ἀπάτης, ἐδιώχθη καὶ ἠναγκάσθη, πιθανὸν καὶ δι᾽ ἔλλειψιν πελατῶν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν τέχνην. Κατὰ Φιλοστόργιον, ἔνθερμον ὀπαδὸν καὶ ἐγκωμιαστήν του, ἐτράπη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ἀκροατὴς γενόμενος Παυλίνου τινος καὶ ἄλλου ἢ ἄλλων πιθανῶς διδασκάλων, διαπρέψας «ἐπὶ λόγῳ ἁμίλλαις» (PG 65, 504). Ἔγινε κατόπιν ἀκόλουθος Ἀρμενίου τινος ἰατροῦ, Σωπόλιδος ὀνόματι, «ὡς ἂν μὴ μόνον ψυχῶν, ἀλλὰ καὶ σωμάτων ἔχοι τὰς νόσους ἰᾶσθαι», κατὰ Φιλοστόργιον. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι καὶ τὴν ἰατρικὴν ἐπιπολαίως ἐγνώρισε, τὸ μὲν δι᾽ ἀνικανότητα τοῦ διδασκάλου, τὸ δὲ καὶ διὰ τὴν ἰδικήν του ἀκαταστασίαν. Πάντως αὐτοπροεβάλλετο ὡς ἰατρός, «συλλόγων τε μετεῖχεν ἰατρικῶν καὶ τοῖς πρὸς ἔριν λογομαχοῦσι καταμιγνύμενος, τῶν βοώντων εἷς ἦν» (Γρηγορ. Νύσσης, PG 45, 261). Τὴν ἰατρικήν, ὅμως, ὅπως καὶ τὴν χαλκευτικήν, μετ᾽ οὐ πολὺ παρεμέρισε, διὰ νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὴν παράταξιν τῶν Ἀρειανῶν, ὡς ἐνθουσιώδης ὀπαδὸς τοῦ Ἀρείου κατ᾽ ἀρχάς, ὡς αἱρεσιάρχης κατόπιν καὶ ἀρχηγὸς τῶν Ἀετιανῶν.

Ἐμελέτησε τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου, ἀνέμιξε καὶ διετύπωσεν αὐτὰς κατὰ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς ὁποίας στοιχεῖα φαίνεται ὅτι εἶχε διδαχθῇ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ παρουσιάσθη ριζοσπαστικώτερος τοῦ Ἀρείου εἰς αἱρετικὰς ἐπινοήσεις. Κατὰ Ἐπιφάνιον, ὁ Ἀέτιος «οἷα Ἀρειανὸς βαθύτατος, καὶ τὴν Ἀρείου ἔχων μανιώδη διδασκαλίαν, περισσοτέρως τις λυμεὼν γέγονε τούτοις κατατριβόμενος, καὶ κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ καθ᾽ ἑκάστην ὀξύνας» (PG 42, 517). Προσκολληθεὶς δὲ περισσότερον εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔκαμε κατάχρησιν τῶν συλλογιστικῶν μεθόδων εἰς ἀνάλυσιν τάχα καὶ διατύπωσιν τῶν δογμάτων τῆς Γραφῆς, «καὶ τὰ τῆς διαλεκτικῆς δῆθεν μαθών, οὐδὲν ἕτερον πλὴν σχηματοποιεῖν τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀπόδοσιν» ἐπεχείρησεν (Ἐπιφανίου, PG 42, 517), «πορισμὸν ἀσεβείας» ἔχων τὴν «Ἀριστοτέλους κακοτεχνίαν» (Γρηγορ. Νύσσης, PG 42, 265). Φαίνεται δέ, ὅτι διὰ γεωμετρίας καὶ ἄλλων σχημάτων προσεπάθει νὰ ὁρίσῃ τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ τρόπος τῆς διατυπώσεως τῶν νοημάτων ὑπενθυμίζει ἡμιμαθῆ προσπαθοῦντα νὰ μιμηθῇ φιλοσόφους καὶ ἐκτρεπόμενον εἰς ἀκατανοήτους κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκφράσεις. Τόσον δὲ ἄτεχνοι εἰς τὴν μορφὴν καὶ ἀσαφεῖς εἰς τὸ νόημα ἦσαν αἱ διδασκαλίαι του, ὥστε «εἰ καὶ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀρειανίζουσιν ἔλεγεν, ὅμως ὑπὸ τῶν οἰκείων, οὐ δυναμένων συνιέναι τὸ περισκελὲς τῶν συλλογισμῶν, ὡς αἱρετικὸς ὁ ὁμόφρων αὐτοῖς ἐνομίζετο». Δι᾽ ὃ καὶ ἀπεπέμφθη ἐκ τῆς ἐκκλησίας των (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστ., PG 67, 300). Πάντως ἀφωρμήθη ἀπὸ τῆς ἀρειανικῆς αἱρέσεως, τὴν ὁποίαν ὅμως ἐδείνωσε δι᾽ ἀσεβεστέρων ἐπινοήσεων. Κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον, «ὁ θρυλούμενος Ἀέτιος, ὁ ἐπικληθεὶς Ἄθεος, οὐκ ἰδίαν ἐφευρὼν μανίαν θρασύνεται, ἀλλὰ εἰς τὴν Ἀρειανῶν ἑτεροδοξίαν χειμαζόμενος ἐναυάγησε καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἀπατηθέντων παρ᾽ αὐτοῦ» (PG 26, 689).

Ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ἐχειροτονήθη κατὰ τὸ 370 διάκονος καὶ κατὰ προτροπὴν τοῦ παλαιοῦ διδασκάλου του καὶ εἰς τὰ φρονήματα ἀμφιταλαντευομένου ἐπισκόπου Λεοντίου ἀνέλαβε νὰ διδάσκῃ. Λόγῳ, ὅμως, τῶν ἐντόνως αἱρετικῶν ἰδεῶν του καὶ τῆς σφοδρᾶς ὡς ἐκ τούτου πολεμικῆς, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβον ἐναντίον του ὁ Φλαβιανὸς καὶ ὁ Διόδωρος, «τῶν ἀποστολικῶν ὑπερμαχοῦντες δογμάτων», «δείσας ὁ Λεόντιος τῆς μὲν λειτουργίας ἔπαυσε, τῆς δὲ ἄλλης αὐτὸν θεραπείας ἠξίου» (Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου, Ἐκκλ. Ἱστ., PG 82, 1060). Ἀπαλλαγείς, λοιπόν, ὁ Ἀέτιος τῶν καθηκόντων του ὡς διδασκάλου, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν πλησίον τοῦ παρεισάκτου Ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Καππαδοκίας, Γεωργίου. Ἐκεῖ ἐγνωρίσθη μὲ τὸν ἐκ Καππαδοκίας Εὐνόμιον, τὸν ὁποῖον προσέλαβεν ὡς μαθητὴν καὶ ὑπογραφέα του. Διδάσκαλος δὲ καὶ μαθητὴς παρωξύνοντο ἀμοιβαίως εἰς τὴν ἀρειανικὴν αἵρεσιν.

Κατὰ Φιλοστόργιον, κατηγορηθέντες ἀμφότεροι πρὸς τὸν Γάλλον, κατεδικάσθησαν εἰς θραῦσιν τῶν σκελῶν. Τῇ ἐπεμβάσει, ὅμως, τοῦ Λεοντίου, ἀπετράπη ἡ ἐκτέλεσις, ὁ δὲ Γάλλος, καῖσαρ τότε εἰς Ἀντιόχειαν, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίσῃ τὸν Ἀέτιον, τὸν ὁποῖον κατόπιν φίλον προσέλαβε καὶ διδάσκαλον «τῶν θείων μαθημάτων» ἀνέδειξε (Φιλοστοργίου PG 65, 513). Τὸ 358, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀντιόχειαν πρὸς τὸν φίλα πρὸς αὐτὸν φρονοῦντα ἐπίσκοπον Εὐδόξιον, ἀλλὰ ἐδέχθη ἀμείλικτα τὰ κτυπήματα τῶν Ἀρειανῶν, ἀπέναντι τῶν ὁποίων δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸν ὑπερασπίσῃ ὁ φίλος του. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐξωρίσθη ἐπ᾽ ὀλίγον. Ἀνεφάνη τὸ 359 εἰς Σελεύκειαν. Τὸ 360, ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθηρέθη ἀπὸ τὸν βαθμὸν τοῦ διακόνου, «ὡς ἐριστικῶς καὶ πρὸς ἐπίδειξιν σοφίας, ἐκκλησιαστικῆς προαιρέσεως ἀπαδούσης, συγγράφων τε καὶ τὰς διαλέξεις δυσφήμως ποιούμενος, ταραχῆς τε καὶ στάσεων ταῖς ἐκκλησίαις αἴτιος» (Σωζομένου, PG 67, 1189). Κατὰ διαταγὴν τοῦ Κωνσταντίου, ἐξωρίσθη «ὡς κακόνους περὶ τὴν πίστιν», πρῶτον εἰς Μοψουεστίαν τῆς Κιλικίας καὶ ἔπειτα εἰς Πισιδίαν.

Ὁ Ἰουλιανὸς ὅμως ὁ Παραβάτης, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ νὰ ἐπιφέρῃ σύγχυσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν, τὸν ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς ἐξορίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸν ὠνόμασε φίλον του, τοῦ ἐδώρησε κτῆμα εἰς Μυτιλήνην, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἐπηρέασε σύνολον Ἀρειανῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία καὶ ἐχειροτόνησε κατὰ τὸ 361 τὸν Ἀέτιον ἐπίσκοπον ἀγνώστου ἐπισκοπῆς. Ἐν Λυκίᾳ, ὅμως, σύνοδος ἐπισκόπων ἐχαρακτήρισεν ἀντικανονικὴν τὴν χειροτονίαν του καὶ δι᾽ ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι ἦτο καθῃρημένος διάκονος, «ὡς παρὰ θεσμὸν γεγενημένην, μάλιστά γε καὶ ὅτι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῆς διακονίας», κατὰ Φιλοστόργιον (PG 65,560). Ὁ Ἀέτιος, διαφωνήσας καὶ πρὸς τοὺς τέως φίλους του ἐπισκόπους Εὐζώϊον καὶ Εὐδόξιον, ἀπέπλευσεν εἰς Λέσβον. «Κἀκεῖ περὶ Μυτιλήνην ἐν ἀγρῷ τινι διέτριβε, τοὺς ἀφικνουμένους λόγοις δεξιούμενος· δῶρον δ᾽ ἦν ὁ ἀγρὸς Ἰουλιανοῦ τοῦ βασιλέως τῆς πρὸς αὐτὸν διαθέσεως σύμβολον» (ἔνθ. ἀν., 6,569). Φαίνεται, ὅμως, ὅτι καὶ ἐκεῖ προεκάλεσε ταραχάς, ὥστε ὁ ὑπὸ τοῦ Προκοπίου σταλεὶς τότε ἄρχων νὰ τὸν καταδικάσῃ εἰς θάνατον, ὡς «τὰ Οὐάλεντος αἱρούμενον», θὰ τὸν παρέδιδεν εἰς τὸν δήμιον, ἂν κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν δὲν ἤρχετο εἰς τὴν νῆσον κάποιος ἐκ τῶν «παραδυναστευόντων Προκοπίῳ», φίλος τοῦ Ἀετίου, ὁ «τοῦ ξίφους ἥρπασεν αὐτόν». Βραδύτερον, ἀναφαίνεται ὁποσεῖς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καὶ ἀπέθανε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 366 καὶ 370, τυχὼν μεγαλοπρεποῦς κηδείας ἐκ μέρους τοῦ Εὐδοξίου.

Ὁ Ἀέτιος «ἦν κατὰ τὸν Σωκράτη ὀλιγομαθὴς καὶ τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἀμύητος, τὸ ἐριστικὸν δὲ κατωρθώκει μόνον». Κατείχετο, ὅμως, ὑπὸ τοιαύτης ἐπάρσεως καὶ ἀλαζονίας, ὥστε καμμίαν σημασίαν δὲν ἔδιδεν εἰς τοὺς ὀνομαστοὺς ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας καὶ συγγραφεῖς. Δὲν ἠσκήθη εἰς «τοὺς ἀρχαίους τοὺς τὰ χριστιανικὰ λόγια ἑρμηνεύσαντας, χαίρειν φράσας τοῖς περὶ Κλήμεντα καὶ Ἀφρικανὸν καὶ Ὠριγένη, ἄνδρας πάσης σοφίας ἐπιστήμονας». (Σωκράτους, PG 67,300). Ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ζωῆς, ἦτο πολὺ φιλελεύθερος, εἶδός τι

ἐπικουρείου τῆς παρακμῆς, παράσιτον προσκολλώμενον πότε εἰς τὸν ἕνα καὶ πότε εἰς τὸν ἄλλον, ἀδιάφορος πρὸς τὴν ἠθικὴν τάξιν καὶ ἐντιμότητα, θρασὺς καὶ φιλόνεικος, τὰ πάντα μετερχόμενος διὰ τὴν προβολὴν καὶ ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰδικώτερον, τὰς ἀνηθίκους, ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν, ἐκτροπὰς ἐθεώρει ὡς φυσικὰς καὶ ἀνευθύνους ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶχε δὲ μορφώσει περίεργον θεωρίαν περὶ αὐτῶν. «Σωματική ἐστιν ἡ χρεία καὶ ἡ ὑπηρεσία, ἔλεγεν. Ὥσπερ γὰρ περὶ τὸ οὖς κνηθόμεθα, λαβόντες δὲ πτερὸν ἢ κάρφος τὸ οὖς κνηθόμεθα, καὶ οὕτω παυόμεθα τῆς περὶ τὴν ἀκοὴν κνησμονῆς, οὕτω καὶ τοῦτο συμβαίνει κατὰ φύσιν· καὶ εἴ τις ἐπιτελέσειεν, οὐχ ἁμαρτάνει». Καί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἐπιφάνιος, ἐχρησιμοποίει καὶ ἄλλας πολὺ τολμηρὰς καὶ χυδαίας φράσεις, ἐχλεύαζε δὲ τοὺς διδάσκοντας τὴν ἁγνότητα καὶ σωφροσύνην (Ἐπιφανίου, PG 42,524).

Ἐκτὸς ἀπὸ ἐπιστολάς τινας πρὸς τὸν Κωνστάντιον καὶ μερικὰς ἄλλας πρὸς προσωπικότητας (Σωκράτους, PG 300) δὲν κατέλιπε ἀξιόλογόν τι ἔργον. Αἱ ἰδέαι του περιέχονται εἰς «Συνταγμάτιον περὶ ἀγεννήτου Θεοῦ καὶ γεννητοῦ». Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Ἀέτιος εἶχε διατυπώσει τριακοσίας περίπου, ἀκατανοήτους κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ πολυπλόκους προτάσεις καὶ συλλογισμούς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἴδιος διέσωσε τεσσαράκοντα ἑπτά.

ΙΩ. Θ. ΚΟΛΙΤΣΑΡΑΣ

Ἀέτιος. Ζηλωτὴς τῆς Ὀρθοδοξίας κληρικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀκμάσας ἐπὶ πατριαρχῶν Φλαβιανοῦ καὶ Ἀνατολίου (446-458). Ἔλαβε μέρος ὡς διάκονος καὶ νοτάριος εἰς τὴν κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς Σύνοδον τοῦ 448, ὑπεραμυνθεὶς κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος τῆς ἐγκυρότητος τῶν πρακτικῶν της. Μετέσχεν ὡς ἀρχιδιάκονος εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ὅπου ἐπρωτοστάτησε διὰ τὴν ἐπίσημον ἔξαρσιν τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἔναντι τῆς Ρώμης. Ὁ ἀμφιρρέπων δογματικὸς Ἀνατόλιος τὸν ἐκράτησεν εἰς τὴν σκιάν, ἀλλὰ πιεσθεὶς ἀπὸ τὸν πάπαν Λέοντα τὸν ἀποκατέστησε καὶ τὸν ἄφησεν ἀνενόχλητον εἰς τοὺς ἀγῶνάς του ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. DHGE, I, σ. 668-9.

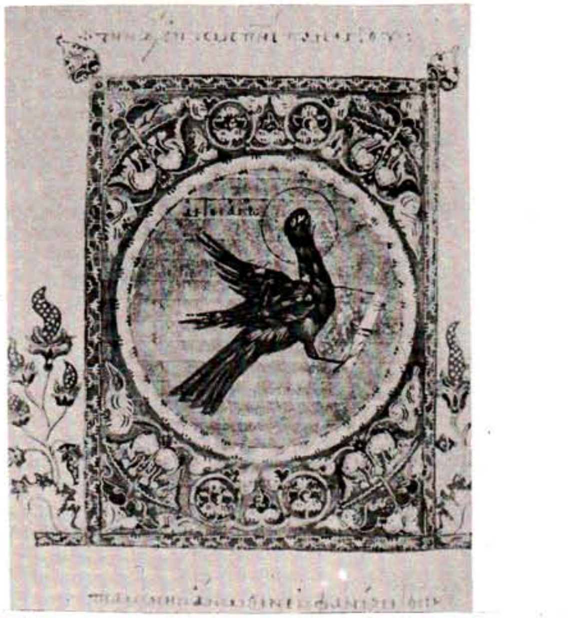
Ἀετός. Τοῦ βασιλέως τῶν πτηνῶν ὑπενθυμίζεται εἰς τὴν Π. Διαθήκην ἡ εἰς μέγα ὕψος καὶ ἰσχυρὰ πτῆσις (Ἰὼβ λθ' 27, Παροιμ. κγ' 5), ἡ ὁρμητικὴ φορὰ (Δευτερ. κη' 49, Ὠσ. η' 1), ἡ ταχύτης καὶ ἐλαφρότης (Β' Βασ. α' 23, Ἰὼβ θ' 26, Ἱερεμ. δ' 13, Θρῆν. δ' 19), ἡ βουλιμία (Ἀββακ. α' 8), ἡ πρὸς τὰ τέκνα στοργὴ (Ἔξ. ιθ' 4, Δευτερ, λβ' 11) καὶ ἡ ἀνανέωσις τοῦ πτιλώματός του (Ψαλμ. ρβ' 5, Ἡσ. μ' 31).

Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, χρησιμοποιεῖται ἡ εἰκὼν τοῦ ἀετοῦ εἰς τὴν μικρὰν παραβολήν, ἡ ὁποία ἐπιστέφει τὴν περὶ δευτέρας παρουσίας διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου (Ματθ. κδ' 28, Λουκ. ιζ' 37), ὡς καὶ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου, ὅπου τὸ τέταρτον τῶν κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ζῴων ὁμοιάζει μὲ πετόμενον ἀετὸν (δ' 7), αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἀποκαλεῖται «ὁ ἀετὸς ὁ μέγας» (ιβ' 14).

Ὁ ἀετὸς ἀναπαρίσταται καὶ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν χριστιανικὴν τέχνην, πιθανώτατα ὅμως ὄχι μὲ συμβολικόν, ἀλλ' ἁπλῶς διακοσμητικὸν χαρακτῆρα. Τοιαῦται ἀπεικονίσεις εἶναι ἡ εἰς cubiculum τοῦ κοιμητηρίου τοῦ ἁγίου Καλλίστου εἰς Ρώμην, ἡ εἰς τὴν σαρκοφάγον τοῦ Ἰουνίου Βάσσου κ.ἄ. Μὲ συμβολικὴν ἔννοιαν, ἀπαντᾷ ἀργότερον ἡ παράστασις τοῦ ἀετοῦ εἰς μωσαϊκὰ βαπτιστηρίων (Καπούης, Βαλέντσας), ἐν προφανεῖ σχέσει πρὸς τὸ ψαλμικὸν «ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου» (ρβ' 5). Ἀργότερον, ἐπίσης, προσλαμβάνει ὑπομνηματιστικὴν ἰδιότητα, σημαίνουσα τὴν ἀνάστασιν, ὡς φαίνεται ἐξ εὑρημάτων εἰς τὴν Ἀνατολὴν (κοπτικαὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι μουσείου Καΐρου, μωσαϊκὰ Παλαιστίνης κ.λ.π.), ὡς καὶ ἐξ ὅσων γράφει ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων (PL 16, 420) καὶ ἄλλοι.

Ἡ εἴσοδος, ὅμως, τοῦ ἀετοῦ εἰς τὴν χριστιανικὴν συμβολικὴν δὲν ἔγινε μόνον ἀπὸ τὴν πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν πλευρὰν (πρβλ. καὶ τὴν ἰεζεκιήλειον ἐξεικόνισιν, α' 10, μὲ τὴν ὁποίαν ἔχει ὁπωσδήποτε σχέσιν τὸ Ἀποκ. δ' 7), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον καὶ δὴ τὸν ρωμαϊκὸν πλευράν. Οὕτω, ὁ De Rossi τὴν παρουσίαν τοῦ ἀετοῦ, κρατοῦντος στέμμα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔχοντος τὰς πτέρυγας τεταμένας, εἰς ρωμαϊκὰς καὶ γαλατικὰς σαρκοφάγους, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν σκηνὴν τῆς ἀναστάσεως, θεωρεῖ παράλληλον πρὸς τὸν ἀετὸν-σῆμα τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων.

Ἀετὸς καλεῖται ὡσαύτως καὶ εἰκών τις ἐπὶ ὑφάσματος ἢ χαρασσομένη ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ δι' οὐχὶ μονίμου χρωστικῆς οὐσίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπάτει κατὰ τὴν χειροτονίαν του ὁ ἐπίσκοπος. Εἰς τὴν εἰκόνα αὐτήν, παρίσταντο πόλις, τρεῖς ποταμοὶ διαρρέοντες αὐτὴν καὶ ὑπεριπτάμενος αὐτῆς ἀετός. Κατὰ τὸν Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης,

ΑΕΤΟΣ. Μικρογραφία τοῦ συμβόλου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. Εὐαγγελιστάριον ὑπ' ἀριθμ. 3 Πατριαρχικοῦ Σκευοφυλακίου. Κωνσταντινούπολις. Ἀρχαὶ ΙΒ' αἰῶνος.

ἡ πόλις ἐσήμαινε τὴν ἐπισκοπήν, οἱ ποταμοὶ τὴν κατάρτισιν, τὴν ὁποίαν ἔδει νὰ ἔχῃ ὁ χειροτονούμενος, καὶ ὁ ἀετὸς τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (PG 155, 408). Συγκεκριμένως, ὁ χειροτονούμενος ἵστατο ἐπὶ τῆς οὐρᾶς τοῦ ἀετοῦ ὅταν ἀπήγγελλε τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ ἀετοῦ ὅταν ἀνεγίνωσκεν ὁμολογίαν πίστεως ἀφορῶσαν εἰς τὰς ὑποστάσεις τῆς Ἁγίας Τριάδος, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀετοῦ, ὅταν ἀνεγίνωσκεν ὁμολογίαν ἀφορῶσαν εἰς τὸ δόγμα τῆς Σαρκώσεως (Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, ἔκδ. Βενετίας 1851, σ. 169). Ἀργότερον, ἡ εἰκὼν αὐτὴ κατέληξεν εἰς εἶδος τάπητος. Ἡ μαρμαρίνη πλάξ, τέλος, ἡ ὁποία φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν δικεφάλου ἀετοῦ, κατ' ἄλλους μὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν σημείου δεικνύοντος τὴν θέσιν, ὅπου ἵστατο ὁ αὐτοκράτωρ, κατ' ἄλλους δὲ εἶναι ἐξέλιξις τοῦ ἀνωτέρω ἀρχιερατικοῦ ὑποποδίου.

Ἀετός, Δικέφαλος. Ἓν τῶν πλέον γνωστῶν καὶ ἀγαπητῶν ἐμβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκληροδότησε τὸ Βυζάντιον εἰς τὸν νεώτερον Ἑλληνισμὸν εἶναι ὁ δικέφαλος ἀετός.

Ἐνῶ ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας χρησιμοποιεῖται συχνότατα διὰ τὴν διακόσμησιν ἱερῶν σκευῶν, ἀμφίων, τέμπλων, ξυλογλύπτων ἐπίπλων, θυρῶν, κοσμημάτων κ.λ.π., ἔχομεν πολὺ ὀλίγα σχετικῶς δείγματα παραστάσεως δικεφάλου ἀετοῦ ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Δι' αὐτὸ εἶναι δυσκολώτατος ὁ καθορισμὸς τῆς καταγωγῆς καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Αἱ πηγαὶ διὰ τὴν μελέτην τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄλλαι ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας δίδουν τὰ ἱστορικὰ κείμενα καὶ τὰ μνημεῖα τέχνης.

Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ οὐδαμοῦ ἀναφέρουν περὶ δικεφάλου ἀετοῦ (Σ. Λάμπρου, Δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου, ἐν Ν. Ἑλληνομνήμων, ΣΤ', σ. 435).

Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἀναφέρεται εἰς ἀετοὺς ἐνυφασμένους εἰς ἱμάτια, τὰ ὁποῖα ἐδωρεῖτο εἰς ξένους. Ἐπίσης ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐδωρεῖτο πέδιλα μὲ χρυσοϋφεῖς ἀετούς. Τὸν ΙΔ' αἰῶνα γίνεται λόγος διὰ μαργαριτεῖνους ἀετοὺς ἐπὶ τῶν πεδίλων τοῦ δεσπότου (Κωδινός), ὁ δὲ Γ. Φραντζῆς λέγει, ὅτι κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἰωάννου Η' εἰς Φερράραν προηγεῖτο

ἵππος μετὰ χρυσῶν ἀετῶν. Πᾶσαι ὅμως αἱ ἀνωτέρω πηγαὶ δὲν ὁμιλοῦν ρητῶς περὶ δικεφάλου ἀετοῦ. Μόνον ὁ Γ. Φραντζῆς, ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἁλώσεως, ὁμιλῶν περὶ τῆς δεξιώσεως εἰς Βενετίαν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, λέγει ὅτι ἐν τῇ πρύμνῃ τοῦ Βουκενταύρου παριστάνοντο δύο λέοντες καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἀετὸς δικέφαλος, πιθανῶς τὸ σύμβολον τοῦ Βυζαντίου, τὴν ναυαρχίδα τοῦ ὁποίου ἐμιμεῖτο τὸ ἐνετικὸν πλοῖον (Λάμπρου, ἔνθ. ἀν.) Πάντως ὁ δικέφαλος ἀετὸς δὲν παρίσταται ἐπὶ βυζαντινοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ᾽ ἐπὶ ξένου πλοίου. Ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἀναφέρει, ὅτι τὸ πτῶμα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀνεγνωρίσθη ἐκ τῶν περικνημίδων ἢ καὶ πεδίλων «ἔνθα χρυσοὶ ἀετοὶ ἦσαν γεγραμμένοι, ὡς ἔθος ὑπῆρχε τοῖς βασιλεῦσιν».

Ὅσον διὰ τὰς εἰκονιστικὰς παραστάσεις δικεφάλου ἀετοῦ, αὗται δὲν εἶναι προγενέστεραι τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, εἰς Μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, καὶ ἀργότερον (ΙΓ΄ αἰὼν) εἰς

ΔΙΚΕΦΑΛΟΣ ΑΕΤΟΣ.
Ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς Μητροπόλεως Μυστρᾶ. Περὶ τὸ 1300.

μικρογραφίαν χρυσοβούλου τοῦ 1293, ἀπονέμοντος προνόμια εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Μονεμβασίας, ὅπου εἰκονίζεται ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἐπὶ ὑποποδίου μὲ διακόσμησιν ἐκ δικεφάλων ἀετῶν. Ἐπίσης ἐπὶ μικρογραφίας κώδικος τοῦ Μονάχου εἰκονίζεται ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις ἐπὶ ὑποποδίου μετὰ δικεφάλων ἀετῶν. Ἐπὶ τινων νομισμάτων, ἀποδοθέντων εἰς τὸν Ἀλέξιον Γ΄ Κομνηνὸν καὶ Μανουὴλ Γ΄ αὐτοκράτορας Τραπεζοῦντος (1349-1417) φέρεται ὡσαύτως δικέφαλος ἀετός. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὀλίγων γλυπτῶν ἔργων εἰκονίζεται ὁ δικέφαλος, ὅπως ἐπὶ τῆς γνωστῆς πλακὸς (ὀμφάλιον) τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μυστρᾶ (ΙΓ΄ αἰῶνος) καὶ ἑτέρας ἐπὶ πώρου λίθου ἐπίσης ἐν Μυστρᾷ. Καὶ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς ἐν Τερακίῳ, εἰκονίζετο ἐπὶ πωρίνης πλακὸς δικέφαλος ἀετὸς (ΙΕ΄ αἰών).

Παραστάσεις δικεφάλων ζώων ἔχομεν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν Μυκήναις εἰκονίζεται δικέφαλος ἀετὸς ἐπὶ χρυσοῦ κοσμήματος καὶ εἰς μινωϊκὰς σφραγίδας τοῦ κάτω Ζάκρου δικέφαλα ζῶα.

Εἰς τὴν Βαβυλῶνα εὑρίσκεται ἐπίσης ὁ δικέφαλος ἀετός, ὅπως ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐπὶ ἀναγλύφων τῶν Χετταίων τοῦ Boharkeui, Euiuk· ἐπίσης καὶ οἱ Τουρκομάννοι τὸν χαράσσουν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Ἀμίδας. Ἴσως ἀπὸ τὰς παραστάσεις αὐτὰς ἐπενόησαν τὸν δικέφαλον ἀετόν των οἱ Βυζαντινοὶ (Λάμπρος). Μία ἄλλη ἐκδοχὴ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ εἶναι ἡ ἐκ παρανοήσεως μετατροπὴ τῶν δύο δελφικῶν ἀετῶν ἐπικαθημένων ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ, εἰς ἓν δικέφαλον τέρας ἔχον πόδας τὰς οὐρὰς τῶν ἀετῶν, οὐρὰν δὲ τὸν ὀμφαλὸν καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν (Ι. Σβορῶνος, Δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου, Ἀθῆναι 1914).

Ὁ μονοκέφαλος ἀετὸς ἦτο τὸ ἔμβλημα τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας, καὶ διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπέρασεν εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ κατόπιν διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀπετέλεσε διακοσμητικὸν ἀνακτόρων, σκήπτρων, κ.λ.π. Κατόπιν δὲ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἀγάπης πρὸς τὰ ἑραλδικά, ἔλαβε δικέφαλον μορφὴν καὶ ἔγινε σύμβολον. Ὑποστηρίζεται ἐπίσης ἡ καταγωγὴ τοῦ θέματος τοῦ δικεφάλου ἐκ τῆς ὑφαντικῆς.

Ὁ δικέφαλος ἀετὸς πιθανώτατα ὑπῆρχεν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ὡς διακοσμητικὸν κυρίως θέμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἀπετέλεσεν ἓν ἐκ τῶν βασιλικῶν συμβόλων. Τοιουτοτρόπως ἔχομεν τὴν ἀπεικόνισιν νέου Παλαιολόγου ἐπὶ καείσης εἰκόνος τοῦ Μ. Σπηλαίου, υἱοῦ τοῦ Δεσπότου Δημ. Παλαιολόγου. Ὁ νέος φέρει βασιλικὴν πορφύραν κοσμουμένην διὰ κλάδων καὶ ἐννέα δικεφάλων ἀετῶν (Σωτηρίου, Εἰκὼν Παλαιολόγου Μονῆς Μ. Σπηλαίου, ἐν Ἀρχ. Δελτ., 1918). Ἐπίσης ἐπὶ καλύμματος χειρογράφου ἐν Grotta Ferrata φέρεται ὁ δικέφαλος ἀετὸς τῶν Παλαιολόγων.

Οἱ δεσπόται τῆς Ἠπείρου πολλάκις ἀπεικόνισαν τὸν δικέφαλον ὡς σύμβολόν των, ὅπως ὑπὲρ τὴν Βασίλειον θύραν τοῦ ἐν Ἄρτῃ Ναοῦ τῆς Παρηγορητίσσης, ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς μονῆς Βλαχερνῶν μὲ ἐπιγραφὴν ἀναφέρουσαν τὸν Δεσπότην Νικηφόρον τῆς Ἠπείρου, ἐπὶ πυξίδος ἀνηκούσης εἰς τὴν Θάμαρ, θυγατέρα τοῦ δεσπότου Νικηφόρου, καὶ εἰς τὸ κιονόκρανον τοῦ τέμπλου τῆς Πόρτα-Παναγιᾶς, ἡ ὁποία ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Δεσπότου Ἰωάννου Κομνηνοῦ Δούκα.

Διὰ τῶν ἐπιγαμιῶν μὲ τὰς θυγατέρας καὶ ἀδελφὰς τῶν Παλαιολόγων, ὁ δικέφαλος ἀετὸς ἔγινε τὸ σύμβολον τῶν διαφόρων ἡγεμόνων τῶν Βαλκανίων, τῶν Φράγκων τῆς Λέσβου κ.λ.π.

Χρῆσις τοῦ δικεφάλου ἔγινε κυρίως μετὰ τὴν Ἅλωσιν. Ἦτο τὸ ἐπίσημον ἔμβλημα τῶν Πατριαρχῶν, τῶν Προυχόντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τῶν ἐξευγενισθεισῶν οἰκογενειῶν τῶν ἐνετοκρατουμένων ἑλληνικῶν νήσων. Δι᾽ αὐτοῦ ἐξ ἄλλου ἐκοσμήθησαν εὐαγγέλια, σκεύη, δάπεδα, δακτύλιοι, ἐπιτύμβιοι πλάκες καὶ σημαῖαι. Ἀπετέλεσεν ἐπίσης τὸν θυρεὸν πολλῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ὅπως τῆς Γερμανίας, Ρωσίας, Αὐστρίας καὶ ἄλλων.

ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

Ἀετός. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν, ἐγεννήθη συγχρόνως μὲ τὸν Δία, τὸν ἀνώτατον θεόν, εἶναι πτηνὸν θεῖον καὶ οὐράνιον ἀφιερωμένον εἰς τὸν Δία καὶ ἓν τῶν περισσότερον γνωστῶν συμβόλων αὐτοῦ. Κατά τινα μῦθον, προεῖπεν εἰς αὐτὸν ὅτι θὰ νικήσῃ εἰς τὴν Γιγαντομαχίαν ἢ Τιτανομαχίαν. Οὗτος κρατεῖ ἢ φέρει τὸν κεραυνὸν εἰς τὸν Δία, ἀναρπάζει καὶ μεταφέρει εἰς τὸν Ὄλυμπον τὸν Γανυμήδην καὶ κατατρώγει τὸ ἧπαρ τοῦ Προμηθέως εἰς τὴν Σκυθίαν (Ἡσιόδ. Θεογ. 521-525). Κατά τινας μάλιστα διηγήσεις, αἵτινες κατέστησαν δημοτικώτεραι, ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς μεταμορφωθεὶς εἰς ἀετὸν ἀπήγαγεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν Γανυμήδην. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ἐρωτικάς του περιπετείας ἐλάμβανεν ἐνίοτε τὴν μορφὴν τοῦ ἀετοῦ, ὅπως εἰς τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Αἰγίνης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀσωποῦ (Ἀπολλόδ. Βιβλ. Γ΄ 12, 7).

Β. Ι. Κ.

Ἀετοῦ, Ἐπισκοπή. Δευτέρα ἐκ τῶν ἐννέα ἐπισκοπῶν τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου τῆς ἐπαρχίας Αἰτωλίας ἀναγράφεται ἡ ἐπισκοπὴ Ἀετοῦ εἰς τὴν κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα γενομένην ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ Διατύπωσιν τῆς Τάξεως τῶν θρόνων τῶν ὑπὸ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὑποκειμένων Ἐκκλησιῶν, ὅπου ἡ μητρόπολις Ναυπάκτου καταλαμβάνει τὴν 36ην θέσιν. Βεβαίως πρόκειται περὶ τοῦ Ἀετοῦ τῆς ἐπαρχίας Βονίτσης ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, ὅστις ἦτο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἄξιος λόγου συνοικισμός, μετὰ κάστρου μεσαιωνικοῦ πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ. Μέχρι σήμερον σῴζονται ἐρείπια βυζαντινῶν κτισμάτων καὶ ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκαλεῖτο Μητρόπολις τὸ χωρίον, ἕνεκα τῆς ἐπισκοπικῆς ἕδρας, διατηρηθείσης ἐφ᾽ ἱκανόν. Ὁ Ἀετὸς ἐξέπεσεν ἀφ᾽ ὅτου ἤρχισε ν᾽ ἀναδεικνύεται τὸ Ἀγρίνιον (Βραχῶρι). Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολι-

τική ἱστορία τοῦ Ἀετοῦ εἶναι στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς πόλεως καὶ μητροπόλεως Ναυπάκτου.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἀέτωμα. Ἀέτωμα ὀνομάζεται ἡ τριγωνικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τῶν οἰκοδομημάτων, ἡ ὁποία σχηματίζεται ἀπὸ τὴν σαμαρωτὴν στέγην. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀετώματα τῶν εἰδωλολατρικῶν ναῶν τῆς ἀρχαιότητος, τὸ τύμπανον τῶν ὁποίων διεκοσμεῖτο μὲ ὡραιοτάτας ἀναγλύφους παραστάσεις θεῶν, ἡρώων κ.λ.π., τὰ ἀετώματα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἦσαν ἁπλᾶ καὶ ἀπέριττα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι ἐστεροῦντο παντελῶς χάριτος. Εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἰταλίας, ταῦτα ἢ ἔμεναν ἐντελῶς τυφλὰ (ἅγ. Ἀπολλινάριος in Classe) ἢ ἐφωδιάζοντο μὲ ἓν ἢ δύο στενὰ τοξωτὰ παράθυρα (ἅγ. Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστὴς Ραβέννης). Εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος, τὸ μὲν τρίγωνον τοῦ ἀετώματος ἔμενεν ἐντελῶς

ΑΕΤΩΜΑ τῆς Βασιλικῆς Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

τυφλόν, ἠνοίγετο ὅμως ὑπ' αὐτὸ πολύλοβον παράθυρον (ἅγ. Δημήτριος Θεσσαλονίκης). Τέλος, εἰς τὰς βασιλικὰς τῆς Συρίας, ὅπου τὸ ἀέτωμα διετήρησε κάτι ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴν μεγαλοπρέπειαν, τὸ πώρινον τύμπανόν του διετρυπᾶτο ἄλλοτε μὲν ὑπὸ ἑνὸς ἢ πλειόνων ὀρθογωνίων ἢ τοξωτῶν ἢ στρογγύλων παραθύρων (βασιλικαὶ Ρουβέχα, Μπακίρα, Κφέρ-Φαφιρτίν, Κάσρ-Ἰβλισὺ κ. ἄ), ἄλλοτε δὲ ὑπὸ συνδυασμοῦ δύο τοξωτῶν παραθύρων εἰς τὰ πλάγια καὶ ἑνὸς στρογγύλου εἰς τὸ μέσον (βασιλικὴ Τουρμανίν). Ἀετώματα ὑπῆρχαν ἐπίσης εἰς δικιόνια προστῷα συριακῶν βασιλικῶν (Μπρὰδ καὶ Μπατούτα), τὰ ὁποῖα μάλιστα εἰς τὸ τύμπανόν των ἔφεραν ἐξέργους ἀπομιμήσεις ξυλίνων ζευκτῶν (ὀρθοστατῶν, ἀντηρίδων κ.λ.π.), ἔχομεν ὅμως καὶ εἰς τοιχογραφίας παραστάσεις κιβωρίων μὲ εὐθὺ ἐπιστύλιον καὶ ἀέτωμα (ψηφιδωτὸν S. Maria Maggiore Ραβέννης).

ΠΑΝ. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

Ἀζαζήλ. Ἑβραϊκὴ λέξις δηλοῦσα τὸν ἀποπομπαῖον τράγον, ὅστις ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἐξιλασμοῦ. Τοῦτον ἀπεχώριζε διὰ κλήρου ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἐπέρριπτεν ἐπὶ τὴν κεφαλήν του τὰ ἀνομήματα τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ. Τινὲς ραββῖνοι ὑπέθεσαν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πονηρὸς δαίμων τῆς ἐρήμου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεπέμπετο ὁ φέρων τὰς ἁμαρτίας τράγος, ὠνομάζετο Ἀζαζήλ.

Κ. Χ.

Ἀζαήλ. Βασιλεὺς τῆς Συρίας, σύγχρονος τῶν βασιλέων τοῦ Ἰούδα Ὀχοζίου καὶ Ἰωὰς καὶ τῶν βασιλέων τοῦ Ἰσραὴλ Ἰωράμ, Ἰοὺ καὶ Ἰωάχαζ (β' ἥμισυ Θ' αἰῶνος). Τοῦτον, ὄντα στρατηγὸν τοῦ προκατόχου του Βεναδάδ, προσέταξεν ὁ Θεὸς τὸν προφήτην Ἠλίαν νὰ χρίσῃ βασιλέα τῆς χώρας ἐκείνης (Γ' Βασ. ιθ' 15). Προηγουμένως, ὁ Ἀζαὴλ εἶχε γνωρισθῆ μὲ τὸν προφήτην Ἐλισαιέ, τὸν ὑποτακτικὸν τοῦ Ἠλία, λαβὼν τὴν πρόρρησιν ὅτι θὰ διεδέχετο τὸν Βεναδὰδ καὶ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπιφέρῃ πολλὰ δεινὰ εἰς τὸν περιούσιον λαὸν (Δ' Βασ. η' 7-10). Κατόπιν τούτου, ἐπέστρεψεν εἰς τὸν κύριόν του καὶ ἐδολοφόνησεν αὐτόν. Μετ' ὀλίγον, ἐκινήθη κατὰ τοῦ λαοῦ τούτου, νικήσας τὸν Ἰωρὰμ καὶ τὸν Ὀχοζίαν (Δ' Βασ. η' 28-29, θ' 14-15), ἀκολούθως δὲ ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ Ἰοὺ καὶ τοῦ διαδόχου τούτου Ἰωάχαζ, νικήσας ἐπίσης αὐτοὺς (Δ' Βασ. ιγ' 22). Ἐπέδραμεν ὡσαύτως καὶ κατὰ τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα, δὲν κατέλαβε δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ μόνον διότι ὁ Ἰωὰς τοῦ προσέφερε πολλοὺς θησαυροὺς (Δ' Βασ. ιβ' 18 κ. ἑξ.). Ἀπεναντίας, ὁ Ἀζαὴλ ἠτύχησεν εἰς τὰς μετὰ τῶν Ἀσσυρίων συγκρούσεις του, κατατροπωθεὶς ὑπὸ Σαλμανάσαρ Β' τὸ 842, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν.

Ἀζάλης Ἰωσαφάτ. Ἕλλην λόγιος ἐκ Πελοποννήσου, ζήσας τὸν ΙΖ' αἰῶνα. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ρώμην καὶ κατέστη ὑποχείριος τῆς τότε πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ, ἐξυπηρετήσας τὰς ἐπεκτατικὰς βλέψεις της εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Τὰ ἔργα του παραμένουν ἀνέκδοτα.

Ἀζάν. Βλ. Ἀντάν.

Ἀζάνια κακά. Ἔκφρασις χρησιμοποιουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς δήλωσιν τοῦ μεγάλου κόπου διὰ μηδαμινὸν ἀποτέλεσμα. Ὁ Ἀζὰν ἦτο μυθικὸς βασιλεὺς εἰς χώραν συμπίπτουσαν περίπου μὲ τὴν σημερινὴν ἐπαρχίαν Καλαβρύτων. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔδαφός της δὲν ἦτο κατάλληλον πρὸς καλλιέργειαν, οἱ κάτοικοί της ἐμόχθουν διὰ νὰ ἐξοικονομήσουν τὴν πενιχρὰν τροφήν των.

Ἀζανῶν, Ἐπισκοπή. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἐκκλησιῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φρυγίας Καππατιανῆς, ἀναγράφεται ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Λαοδικείας τρίτη ἐκ τῶν 19 ἐπισκοπῶν ἡ Ἀζανῶν, ἐκλιποῦσα βραδύτερον, διότι δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰ Τακτικὰ τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἀζάρ. Ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Ἰμπραΐμ (Ἀβραάμ). ἀπαντῶν ἅπαξ εἰς τὸ Κοράνιον (στ' 74). Εἶναι πιθανὸν νὰ προέρχεται ἐκ συγχύσεως, δεδομένου ὅτι τὸ ἐκ τῆς βιβλικῆς παραδόσεως γνωστὸν ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀβραὰμ εἶναι Θάρρα (Γέν. ια' 27-32, Ἰησ. Ν. κδ' 2). Τὸ Ἄζαρ ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ Ἐλεάζαρ, ὅπερ ἐγένετο εἰς τὴν ἀραβικὴν Ἄλ-Ἀζάρ. Ἐκ τῆς Βίβλου γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Θάρρα ἐλάτρευε τὰ εἴδωλα, ἴσως τοὺς θεοὺς τῆς Σελήνης καὶ τοῦ Κεραυνοῦ, γνωστοὺς ὑπὸ διάφορα ὀνόματα εἰς τοὺς νομάδας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Εἰς τὸ Κοράνιον ὑπάρχουν παρόμοιαι διηγήσεις (λζ' 83-92, δ' 43-48, ιθ' 43-48, θ' 115). Ὁ Sidersky (σ. 39) θεωρεῖ ὡς πηγὴν αὐτῶν τὸ ψευδεπίγραφον βιβλίον τῶν Ἰωβηλαίων (XII 1-5 καὶ 6-7) ὡς καὶ τὸ Midrasch-Γένεσις Rabbah (XXXVIII 18).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Sidersky, Les origines des légendes musulmanes, Paris 1933.

Α.Π.

Ἀζαρίας. Ἡ Ὀζίας κατὰ τὴν Β' Παραλ. (κστ') καὶ τὸν Ἀμὼς (α' 1). Βασιλεὺς τοῦ Ἰούδα, υἱὸς τοῦ Ἀμεσσίου καὶ τῆς Ἰεχελίας. Ἐβασίλευσεν ἐπὶ 52 ἔτη καὶ ἦτο χρηστοῦ καὶ δραστηρίου χαρακτῆρος. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπέπεσεν εἰς τὸ ἁμάρτημα τῆς ἐπάρσεως, ἐτιμωρήθη μὲ λέπραν. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἡ στρατιωτικὴ καὶ ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ βασιλείου ἦτο ἀξιοζήλευτος. Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν εἰς αὐτὸν τῆς νόσου, τὰ βασιλικὰ καθήκοντα διεξεπεραίωνεν ὁ υἱός του Ἰωάθαμ.

Ἀζαρίας. Υἱὸς τοῦ Ἀχιμάας, υἱοῦ τοῦ Σαδὼκ (Α Παραλ. ε' 34,35) ἢ υἱὸς τοῦ Σαδὼκ (Γ' Βασ. δ' 2). Τὸ λεγόμενον εἰς Α' Παραλ. ε' 36, ὅτι μεταγενέστερος Ἀζαρίας «ἱεράτευσεν ἐν τῷ οἴκῳ, ᾧ ᾠκοδόμησε Σαλωμὼν ἐν Ἱερουσαλὴμ», ἀφορᾷ πράγματι εἰς τοῦτον τὸν Ἀζαρίαν, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι διεδέχθη τὸν πάππον του Σαδὼκ εἰς τὴν ἀρχιερατείαν. Ὁ ἄλλος ἐκεῖνος Ἀζαρίας ὑπῆρξε πατὴρ τοῦ Ἀμαρίου (στίχ. 37), ὁ ὁποῖος διετέλεσεν ἀρχιερεὺς ἐπὶ βασιλέως Ἰωσαφὰτ (Β' Παραλ. ιθ' 11), ἴσως δὲ ὁ ἴδιος ὑπῆρξεν ἀρχιερεὺς ἐπὶ βασιλέως Ἀσά. Τρίτος Ἀζαρίας ἀρχιερεὺς ἔζησεν ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου του βασιλέως ἢ Ὀζίου (Β' Παραλ. κστ'), τέταρτος δὲ ἐπὶ βασιλέως Ἐζεκίου (Β' Παραλ. λα' 10).

Ἀζαρίας. Προφήτης, υἱὸς τοῦ Ὠδήδ, κηρύξας ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τοῦ Ἰούδα Ἀσά, μετὰ τὴν νίκην αὐτοῦ κατὰ τῶν Αἰθιόπων, τὴν προσκόλλησιν εἰς τὸν Θεὸν (Β' Παραλ. ιδ' 1-ιε' 8). Ἡ μνήμη του τιμᾶται τὴν 3ην Φεβρουαρίου.

Ἀζαρίας. Υἱὸς τοῦ Ὠσηὲ ἢ Μαασαίου, ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν τοῦ Ἰούδα, ὅστις μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ (586) κατηγόρησε τὸν προφήτην Ἱερεμίαν ὡς κακὸν σύμβουλον τοῦ λαοῦ, ἐπειδὴ ἀπέτρεπεν ἀπὸ τὴν

μετοικεσίαν εἰς Αἴγυπτον (Ἱερεμ. ν' 2 κ. ἑξ.). Θεωρεῖται τὸ αὐτὸ πρόσωπον πρὸς τὸν Ἰεζονίαν τοῦ Ἱερεμ. μβ' 3.

Ἀζαρίας. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο φέρονται δύο ἐκ τῶν πέντε ἑκατοντάρχων, οἱ ὁποῖοι, μὲ τὴν ὑποκίνησιν τοῦ ἀρχιερέως Ἰωδαέ, ἐφόνευσαν τὴν βασιλομήτορα Γοθολίαν ἔξω τῶν τειχῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα τοῦ Ἰούδα τὸν ἑπταετῆ Ἰωὰς (Β' Παραλ. κγ').

Ἀζαρίας. Βλ. Ἀβδεναγώ.

Ἀζαρίας. Ὄνομα, τὸ ὁποῖον προσέλαβεν ὁ ἀρχάγγελος Ραφαὴλ (Τωβ. ε' 13, στ' 7, θ' 2), ὅτε προσεφέρθη ὡς συμπαραστάτης τοῦ Τωβίτ. Ἡ ἐτυμολογική του ἔννοια ὑποδηλοῖ τὴν θείαν βοήθειαν.

Ἀζαρίας. Στρατιωτικὸς ἡγέτης, εἰς τὸν ὁποῖον, μετὰ Ἰωσήφου υἱοῦ τοῦ Ζαχαρίου, ἀνετέθη ἡ φύλαξις τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Ἰούδα τοῦ Μακκαβαίου. Ἐπιχειρήσαντες ἐκ φιλοδοξίας νὰ καταλάβουν τὴν Ἰάμνειαν, ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ Γοργίου (Α' Μακ. ε' 18, 19, 55-62).

Ἀζαρίας. Ἐπίσκοπος Θεοδοσιουπόλεως. Ἔζησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Τὸ 1705, τὸν εὑρίσκομεν μοναχὸν εἰς τὴν περίφημον καὶ ἱστορικὴν μονὴν Ζαβουλῶνος ἢ Βαζελῶνος (Ε. Κυριακίδου, Περὶ τῆς παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Προφήτου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαζελῶνος, ἐν Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος ΚΖ' [1895-99] σ. 361). Εἰς τὴν ἰδίαν δὲ μονὴν διετέλεσεν ἡγούμενος μέχρι τοῦ 1695 καὶ εἰς θεῖος του, Ζαχαρίας ὀνόματι, δὲν ἀποκλείεται δὲ τὴν πρὸς τὸ ἀγγελικὸν σχῆμα ἀγάπην του νὰ τὴν ὀφείλῃ εἰς ἐκεῖνον. Εἰς τὴν μονὴν φαίνεται ὅτι ὁ μοναχὸς Ἀζαρίας ἠσχολεῖτο μὲ τὰ γράμματα, καταγινόμενος μάλιστα καὶ μὲ τὴν ἀντιγραφὴν κωδίκων, ὡς δεικνύει ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο κωδίκων τῆς μονῆς Βαζελῶνος, τῶν σωζομένων μέχρι πρὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου (Χρυσάνθου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Τραπεζοῦντος, ἐν Ἀρχεῖον Πόντου Δ'-Ε' [1936], σ. 486-487). Εἰς τὸ τελευταῖον φ. τοῦ ὡς ἄνω κώδικος, τοῦ ἐξ 115 φφ., ὑπάρχει ἡ ἑξῆς ἐνδεικτικὴ σημείωσις: «Μνήσθητι, Κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου τὸν τοῦ βαπτιστοῦ σου ἐλάχιστον δοῦλον Ἀζαρίαν τάχα καὶ Ἱερομόναχον, ἀλήτην τῆς αὐτοῦ μονῆς τῶν Ζαβουλῶν, ὃς καὶ γραφεὺς τυγχάνει τοῦ κώδικος τούτου ἐπὶ ἔτος αψὲ 1705» (ἔνθ. ἀν., σ. 486. Καὶ Ἀρχιμ. Παναρέτου, Ἱστορία τῆς μονῆς Ζαβουλῶν, σ. 12).

Εἰς τὸ φύλλον τοῦ κώδικος ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη σημείωσις, μεταγενεστέρα μέν, ἀλλ' ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα: «Ὁ γραφεὺς τοῦ παρόντος κώδικος Ἀζαρίας ὕστερον ἐχρημάτισε μητροπολίτης Θεοδοσιουπόλεως, ἤτοι κατὰ τὸ αψιβ ἔτος μηνὶ Ἰουλίῳ 5». Κατὰ τὴν σημείωσιν λοιπὸν ταύτην ὁ Ἀζαρίας ἐχειροτονήθη εἰς ἐπίσκοπον τὴν 5ην Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1712. Πράγματι, περὶ τὸ 1712, «παραγενόμενος ἐς Δαμασκὸν» ὁ Ἀζαρίας, ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας ἀρχιεπίσκοπος Θεοδοσιουπόλεως, ὡς ἱστορεῖ καὶ ὁ Ε. Κυριακίδης (Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος λογίων... Ἀθῆναι 1897, σ. 97). Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀζαρίας ἐχρημάτισε μητροπολίτης Θεοδοσιουπόλεως, πληροφορούμεθα καὶ ἐκ κώδικός τινος τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ Ἀργυρουπόλεως Χαλδίας, ὅστις ἀναφέρει ἐκείνους οἱ ὁποῖοι συμμετέσχον εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Ἀργυρουπόλεως (Χρυσάνθου, ἔ. μν., σ. 593-94). Τὰ ἐγκαίνια λοιπὸν τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ κατὰ τὸν κώδικα τοῦτον ἐτελέσθησαν παρόντος καὶ τοῦ «ἁγίου ἀρχιεπισκόπου Θεοδοσιουπόλεως κυρίου Ἀζαρίου τοῦ ἐκ Χαλδίας». Πληροφορούμεθα λοιπὸν ἐκ τοῦ κώδικος καὶ τὸ ὅτι ὁ Ἀζαρίας κατάγεται ἐκ Χαλδίας.

Τὴν μονήν του δὲν ἐλησμόνησε ποτὲ ὁ Ἀζαρίας, ἀλλὰ πολλάκις ἐπεσκέπτετο αὐτήν. Ὡς ἐδείκνυον τὰ κτητορικὰ τῆς μονῆς κατὰ καιρούς, προσέφερε καὶ διαφόρους δωρεὰς πρὸς αὐτὴν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς κελλία (Ε. Κυριακίδου, ἔ. μν., σ. 97).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά, σ. 76. Byzantinische Zeitschrift XIV (1905), σ. 382. Τὰ ἐν τῷ ἀρθριδίῳ ἀναφερθέντα ἔργα.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀζαρώθ. Ὅρος δηλῶν τοὺς ὕμνους τῆς Συναγωγῆς, οἱ ὁποῖοι ψάλλονται κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς 613 Μωσαϊκὰς Ἐντολάς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΜΕΕ, Α', σ. 838.

Ἀζᾶς. Διάκονος, μάρτυς. Βλ. Ἰάκωβος, πρεσβύτερος, μάρτυς.

Ἀζάτ. Μάρτυς, ἑορταζόμενος τὴν 17ην Ἀπριλίου, μετὰ χιλίων ἑκατοπεντήκοντα συναθλητῶν του, ἐπικεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Συμεών. Κατὰ τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα Ι 70, ἡ μνήμη των φέρεται κατὰ τὴν 1ην Μαρτίου, μετὰ τῆς ἑξῆς διηγήσεως: «Οὗτοι οἱ ἅγιοι μάρτυρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ χίλιοι παρέστησαν Σαβωρίῳ τῷ βασιλεῖ (ἐννοεῖται: τῶν Περσῶν) καὶ ἐν ὁμοψυχίᾳ πάντες καὶ μιᾷ θελήσει καὶ γνώμῃ τὸν Χριστὸν Θεὸν ὡμολόγησαν... ἐν οἷς ἦν καὶ Ἀζὰτ ὁ εὐνοῦχος. Καὶ οὗτοι πάντες συναχθέντες, καθύβρισαν τὸν βασιλέα καὶ δειναῖς τιμωρίαις αὐτοὺς καθυπέβαλον. Ἀπορήσας τοίνυν ὁ βασιλεύς, πυρὰν καμίνου μεγίστην ἐκκαύσας, πάντας ἐν αὐτῇ καθυπέβαλεν, οἳ τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον ἀπείληφαν. Μεταμεληθεὶς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῇ ἀναιρέσει τοῦ εὐνούχου αὐτοῦ Ἀζάτ, ὅτι πάνυ ἠγάπα αὐτὸν καὶ πιστότατος αὐτοῦ ὑπῆρχεν, ἐκέλευσε παυθῆναι τὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμὸν καὶ οὐκέτι ἐπὶ μαρτυρίου χριστιανὸν ἔκτοτε ἀνεῖλεν. Ἐτελειώθησαν δὲ τῇ Παρασκευῇ πρὸ τοῦ ἁγίου Πάσχα μέχρις ἡμερῶν δέκα καὶ ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἡμέρας οὐκ ἐγένετο τῶν χριστιανῶν διωγμὸς ἐν ὅλῃ τῇ γῇ τῶν Περσῶν, ἀλλ' εἰρήνη σταθερὰ ἦν ἐν πάσῃ τῇ ἐκεῖσε γῇ». Κατ' ἄλλην ἐκδοχήν, οἱ μάρτυρες οὗτοι ἐτελειώθησαν διὰ ξίφους καὶ οὐχὶ διὰ πυρᾶς.

Ἀζηκά. Ὀχυρὰ πόλις, κειμένη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, βορειοανατολικῶς τῆς Λάχις. Μέχρι τῶν ὁρίων της εἶχε καταδιώξει ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ τοὺς πέντε ὁμοσπόνδους βασιλεῖς (Ἰησ. Ν. ι' 10). Οἱ Φιλισταῖοι, ὅτε ὁ Δαβὶδ ἐφόνευσε τὸν Γολιάθ, ἦσαν στρατοπεδευμένοι «ἀνὰ μέσον Σοκχὼθ καὶ ἀνὰ μέσον Ἀζηκά» (Α' Βασ. ιζ' 1). Εἶχεν ὀχυρωθῆ ἰσχυρότατα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ροβοὰμ (Β' Παράλ. ια' 9), ὅτε δὲ οἱ Βαβυλώνιοι ἐμάχοντο κατὰ τοῦ βασιλέως Σεδεκίου, ἡ Λάχις καὶ ἡ Ἀζηκὰ ὑπῆρξαν τὰ προπύργια τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα (Ἱερεμ. μα' 7).

Ἄζης. Μάρτυς ἑορταζόμενος τὴν 19ην Νοεμβρίου. Κατήγετο ἐξ Ἰσαυρίας τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ὑπηρέτει εἰς τὸν στρατὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ. Καταλιπὼν τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο, ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἠσκήτευεν, ἀλλὰ παραλλήλως καὶ ἐκήρυττε τὸν Χριστὸν εἰς τὰ προστρέχοντα πλήθη. Τὸ πρᾶγμα ἀνεφέρθη εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀρχὰς ὑπὸ εἰδωλολατρῶν καὶ ὁ Ἄζης συνελήφθη καὶ βασανισθεὶς ἀπετμήθη τὴν κεφαλήν. Αἱ συναξαριστικαὶ πηγαὶ ἀναφέρουν, ὅτι μετ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησαν οἱ σταλέντες πρὸς σύλληψίν του 150 στρατιῶται, ὡς καὶ ἡ σύζυγος καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ ἐπάρχου Ἀκυλίνου.

(Συναξάριον). *Οὗτος ἦτον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Διοκλητιανοῦ, ἐν ἔτει σπθ' (289), καταγόμενος ἀπὸ τὴν χώραν τῶν Ἰσαύρων, στρατιώτης κατὰ τὸ ἐπιτήδευμα. Ἀφήσας δὲ τὴν στρατιωτικὴν ζωήν, ἐδιάτριβεν εἰς τὰς ἐρήμους, εἰς τὰς ὁποίας εὑρισκόμενος, ἐποίει πολλὰς ἰατρείας καὶ θαύματα. Ἀπὸ δὲ μερικοὺς κυνηγοὺς ἐφανερώθη. Ὅθεν παρασταθεὶς εἰς τὸν Διοκλητιανόν, καὶ τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ ὁμολογήσας, παρεδόθη εἰς τὸν ἔπαρχον Ἀκυλῖνον, ὁμοῦ μὲ τοὺς ἑκατὸν πεντήκοντα στρατιώτας, οἵτινες ἀποσταλέντες διὰ νὰ πιάσουν τὸν Ἅγιον, ἐπίστευσαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν Χριστόν, ἐπειδὴ ὁ Ἅγιος ἐθαυματούργησεν εἰς τὸν δρόμον, εἰς καιρὸν γὰρ ὁποὺ οἱ στρατιῶται ἦτον διψασμένοι, ἔβγαλεν ὕδωρ καὶ τοὺς ἐπότισεν. Ὁ ἔπαρχος λοιπὸν παίρνοντας τοὺς Ἁγίους εἰς τὰς χεῖρας του, ἐπῆγεν εἰς ἕνα τόπον. Καὶ ἐπαίδευσε τὸν Ἅγιον Ἄζην μὲ πολλὰς πληγὰς καὶ τιμωρίας, τάχα διὰ νὰ ἰδοῦν οἱ ἐπίλοιποι καὶ νὰ φοβηθοῦν. Ἔπειτα ἐκρέμασεν αὐτὸν εἰς ἕνα τροχὸν καὶ ὑποκάτω ἄναψε μίαν πυρκαϊάν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φλόγα ἔσβυσε καὶ ὁ Ἅγιος ἔμεινεν ἀβλαβής, διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ τοῦ ἐπάρχου καὶ ἡ θυγάτηρ του ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστόν. Τότε ὁ ἔπαρχος ἐπρόσταξε, πρῶτον μὲν νὰ ἀποκεφαλισθοῦν οἱ ἑκατὸν πεντήκοντα στρατιῶται καὶ ἡ γυναῖκα καὶ θυγατέρα του. Ὕστερον δὲ ἐπρόσταξε νὰ δείρουν τὸν Ἅγιον δυνατὰ καὶ νὰ ἀποκεφαλίσουν καὶ αὐτόν. Καὶ οὕτως οἱ μακάριοι τοῦ Χριστοῦ ἀθληταὶ ἔλαβον πάντες τοὺς ἀμαράντους στεφάνους τοῦ Μαρτυρίου.*

Διψητική τις ὡς ἔλαφος εἰς ὕδωρ,
Ἄζης ὁ Μάρτυς ἔτρεχε πρὸς τὸ ξίφος.

ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ)

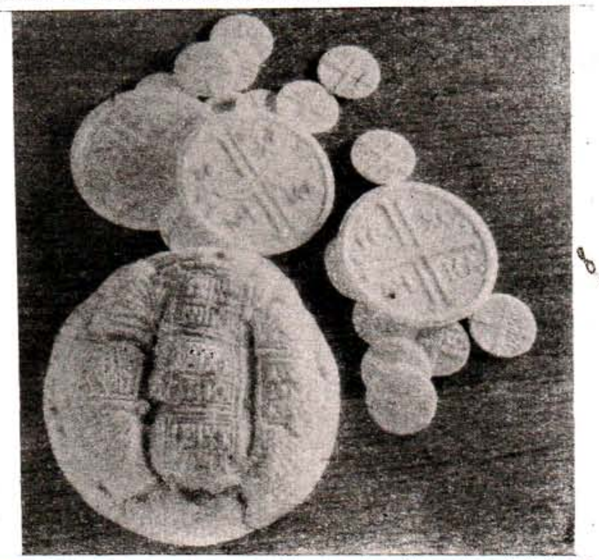
᾿Αζούρα. Ἡ Ἀσούρα. Ἐπιθετικὴ ὀνομασία τῆς ἀνωτέρας τάξεως τῶν ἰνδικῶν θεῶν, ἀπαντῶσα εἰς τὰ ἀρχαιότερα βεδικὰ κείμενα. Σημαίνει κατοχὴν ἀποκρύφου δυνάμεως. Ἀργότερον, ἀπεδίδετο ἀδιαφόρως εἰς θεοὺς καὶ δαίμονας, κατέληξε δὲ νὰ καταστῇ δηλωτικὴ τῶν δευτέρων.

᾿Αζραέλ. Βλ. Ἰζραΐλ.

᾿Αζτέκοι. Βλ. Μεξικόν.

῎Αζυμα. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἄρτος τῆς «προσφορᾶς» ἢ «προσκομιδῆς» ὁ προσφερόμενος παρὰ τῶν πιστῶν ἦτο τῆς συνήθους παρασκευῆς. Τὰ ἄζυμα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ σήμερον ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, δὲν ἦσαν βεβαίως τελείως ἄγνωστα κατὰ τὴν πρώτην τοῦ χριστιανισμοῦ χιλιετίαν. Ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων, ὡς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, ὅταν κατὰ τὸν ΣΤ΄ αἰῶνα ὁ Ἀρμένιος καθολικὸς Μωϋσῆς ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπήντησε: «Μὴ γένοιτο νὰ διαβῶ τὸν ποταμὸν Ἀζὰτ ἢ νὰ φάγω ἄρτον ἔνζυμον ἢ νὰ πίω ὕδωρ θερμόν». Ἡ συνήθεια αὐτὴ τῶν Ἀρμενίων ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν καθ᾿ ὅλου ὀρθόδοξον λειτουργικὴν πρᾶξιν. Δι᾿ αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἐπιφάνιος κατέκρινε τοὺς αἱρετικοὺς Ἐβιωνίτας ὡς τελοῦντας τὰ μυστήριά των δι᾿ ἀζύμων καὶ ὕδατος μόνον, τοῦθ᾿ ὅπερ ἀντέβαινε πρὸς τὴν καθολικὴν ταύτην λειτουργικὴν πρᾶξιν (Κατὰ Αἱρέσεων XXX 16, PG 41, 432).

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἔνζυμος καὶ οὐχὶ ἄζυμος ἄρτος ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς τέλεσιν τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἑξῆς ἐπεισοδίου: «Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ

ΑΖΥΜΟΣ ἄρτος τῆς Λατινικῆς λειτουργίας (ὄστιαι) καὶ ἔνζυμος τῆς Βυζαντινῆς (πρόσφορον), φέρων τὴν ρήτραν ΙΣ-ΧΣ-ΝΙ-ΚΑ.

Διάλογος, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ του, μετελάμβανέ ποτε Ρωμαίαν ματρώναν, συνοδεύων τὴν ἁγίαν κοινωνίαν μὲ τὰς λέξεις «Τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρῆσαι σου τὴν ψυχήν» καὶ ἡ γυνὴ ἐγέλασεν. Ἐρωτηθεῖσα δὲ τὴν αἰτίαν παρὰ τοῦ ἱεράρχου, ἀπήντησεν, ὅτι τῇ ἐφάνη παράξενον νὰ ἀκούῃ ὀνομαζόμενον Σῶμα Χριστοῦ τὸ ψωμίον, τὸ ὁποῖον αὐτὴ μὲ τὰς ἰδίας της χεῖρας ἐζύμωσεν» (Κωνσταντίνου Καλλινίκου, Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, ἔκδ. β΄, Ἀθῆναι 1958, σ. 336). Ἡ ἐν τῇ Δύσει χρῆσις τῶν ἀζύμων εἰς τὴν τελεσιουργίαν τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας εἰσήχθη πιθανώτατα περὶ τὸν Θ΄ ἢ τὸν Ι΄ αἰῶνα. Ὁ ἱερὸς Φώτιος, ὁμιλῶν περὶ τῶν νεωτερισμῶν τῆς Ρώμης, οὐδὲν λέγει περὶ ἀζύμων.

Ἡ χρῆσις τῶν ἀζύμων ἐν τῇ Θείᾳ Λειτουργίᾳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ σοβαρὸν εὐαγγελικὸν ἔρεισμα. Ἐναντίον τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἀπόψεων ἀντιτάσσεται ὑπὸ ὀρθοδόξων ἑρμηνευτῶν, ὅτι «ὁ Σωτήρ, τελέσας τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον κατὰ τὴν Μ. Πέμπτην, 24 ὅλας ὥρας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἑβραϊκοῦ Πάσχα, μετεχειρίσθη ὄχι ἄζυμα, ἀλλ᾿ ἔνζυμον ἄρτον» (Περισσότερα σχετικῶς ἴδε ἐν Κωνστ Καλλινίκου, ἔνθ᾿ ἀν., σ. 335). Ὡς ὀρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ διεξοδικῶς ἐξετάσας ἐξ ἐπόψεως ἑρμηνευτικῆς τὸ ζήτημα καθηγητὴς Εὐάγγελος Ἀντωνιάδης, καὶ ἐὰν ἀκόμη ὑποτεθῇ καὶ γίνῃ δεκτόν, «ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦ Κυρίου δεῖπνον ἦτο πασχάλιον καὶ κατ᾿ ἀκολουθίαν ἐτέλεσεν ὁ Κύριος τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας δι᾿ ἀζύμου ἄρτου, οὐδαμῶς δύναται νὰ συναχθῇ ἐντεῦθεν, ὅτι δημιουργεῖται εἰς τοὺς ἐκ διαφόρων ἐθνῶν πιστεύσαντας εἰς τὸν Χριστὸν ἡ ὑποχρέωσις, ὅτι πρέπει νὰ τελῶσι τὴν Θείαν Εὐχαριστίαν δι᾿ ἀζύμων ἄρτων... Ἡ προσκόλλησις εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἰουδαϊκούς, μαρτυρεῖ οἰκτρὰν παραγνώρισιν τοῦ πνεύματος τῆς Κ. Διαθήκης, ἥτις εἶναι θρησκεία «οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος. «Τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει», ὡς λέγει ὁ θεῖος Παῦλος, «τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Β΄ Κορ. γ΄ 5). Ἡ μετὰ ὑπερχιλιετῆ δὲ ζωὴν ἐν τοῖς ἐνζύμοις ἄρτοις ἐπάνοδος εἰς τὰ ἰουδαϊκὰ ἄζυμα ὑπενθυμίζει τὴν ἐπανάληψιν τῶν λόγων ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς ἐξεφώνησεν ὁ Παῦλος κατὰ τῶν Γαλατῶν, ἤτοι ἐπιστροφὴν «ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα» (Γαλάτ. δ΄ 9) (Εὐαγγέλου Ἀντωνιάδου, Ὁ χαρακτὴρ τοῦ τελευταίου δείπνου τοῦ Κυρίου καὶ ὁ ἄρτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας, Ἀθῆναι 1961, σ. 72-76). Ὥστε ἡ ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας χρῆσις τῶν ἀζύμων ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἀντιτίθεται οὐ μόνον εἰς τὴν «πρᾶξιν συμπάσης τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας —ἐξαιρέσει βεβαίως αἱρέσεών τινων— ἥτις ἐπετέλει τὸ μυστήριον τοῦτο δι᾿ ἐνζύμου ἄρτου» (αὐτόθι, σ. 3), ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ γνήσιον χριστιανικὸν πνεῦμα, ὅπερ τονίζει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, ὅταν λέγῃ: «Καὶ γὰρ καὶ περιτομὴν ὑπέμεινεν (ὁ Κύριος) καὶ σάββατα ἐτήρησε καὶ ἑορτὰς ἐπετέλεσε καὶ ἄζυμα ἔφαγεν... Ἀλλ᾿ οὐδενὶ τούτων ἡμεῖς ὑποκείμεθα· ἀλλὰ βοᾷ Παῦλος λέγων· ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει (Γαλάτ. ε΄ 2). Καὶ περὶ ἀζύμων πάλιν· ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ᾿ ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας (πρβλ. Α΄ Κορ. ε΄ 8). Ἡμῶν τὰ ἄζυμα οὐκ ἄλευρον πεφυραμένον, ἀλλ᾿ εἰλικρινὴς πολιτεία καὶ βίος ἐνάρετος» (Λόγος γ΄ κατὰ Ἰουδαίων, PG 48, 866).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Παν. Τρεμπέλα, Λειτουργικοὶ τύποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1961. Κωνσταντίνου Καλλινίκου, Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, ἔκδ. β΄, Ἀθῆναι 1958. Εὐαγγέλου Ἀντωνιάδου, Ὁ χαρακτὴρ τοῦ τελευταίου δείπνου τοῦ Κυρίου καὶ ὁ ἄρτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας, Ἀθῆναι 1961. Εὐστρ. Ἀργέντη, Σύνταγμα κατὰ ἀζύμων, Ναύπλιον 1845. Josef A. Jungmann, Missarum Sollemnia – Eine genetische Erklärung der römischen Messe, ἔκδ. δ΄, II, Wien 1958.

ΕΥΑΓΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

῎Αζυμος. (Κ. Διαθήκη). Μὴ ζυμωθείς. Τὰ «ἄζυμα» = (κατ᾿ ἀρχὴν) ἄζυμος ἄρτος, ἐσθιόμενος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα, Α΄ Κορ. ε΄ 8 (μεταφορικῶς). Κυρίως ὅμως ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, καθ᾿ ἣν ἤσθιον οἱ Ἰουδαῖοι ἄζυμα. Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο ἀπὸ 14-21 τοῦ μηνὸς Νισάν, ἤτοι ἀμέσως μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα, τελουμένην τὴν 14ην τοῦ μηνὸς Νισάν. Παρὰ τῷ λαῷ ἀμφότεραι αἱ ἑορταὶ ἐθεωροῦντο ὡς μία (πρβλ. Λουκ. κβ΄ 1: «ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἡ λεγομένη πάσχα», 7: «ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα», Ἰωσήπου Ἀρχαιολ. 14, 21: «τῆς τῶν ἀζύμων ἑορτῆς, ἣν πάσχα λέγομεν»). Ἀναχωροῦντες οἱ Ἑβραῖοι ἐξ Αἰγύπτου, κατὰ τὸ πρῶτον πάσχα, ἤσθιον ἄζυμον ἄρτον, ἵνα μὴ λάβουν μεθ᾿ ἑαυτῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ζύμην, σημαίνουσαν τὴν εἰδωλολατρίαν ἢ τὴν κακίαν τῶν Αἰγυπτίων. Ἐν Α΄ Κορ. ε΄ 7 παραγγέλλει ὁ Παῦλος τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς «παλαιᾶς ζύμης», τῆς ἁμαρτίας, ἐπιλέγων ὅτι «ἐστὲ ἄζυμοι». Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος σημαίνει, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν συνέχειαν τοῦ χωρίου, τοὺς διὰ τῆς θυσίας τοῦ πασχαλίου ἀμνοῦ Χριστοῦ ἀναγεννηθέντας, ἀπαλλαγέντας τῆς ζύμης τῆς εἰδωλολατρίας, κατισχύσαντας δυνάμει καὶ κατ᾿ ἀρχὴν τῆς ἁμαρτίας καὶ ὁδηγηθέντας εἰς τὴν νέαν ἐν Χριστῷ ζωήν. Ἡ δὲ προτροπὴ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς ζύμης ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀφ᾿ οἱουδήποτε, ὅπερ ἔφερον οὗτοι μεθ᾿ ἑαυτῶν ἐκ τῆς ἔξω τοῦ Χριστοῦ ζωῆς αὐτῶν.

ΓΕΩΡΓ. Α. ΓΑΛΙΤΗΣ

᾿Αζύμων, ζήτημα. Ἀπὸ τῆς ΙΑ΄ ἑκατονταετηρίδος, τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τοῦ Κηρουλαρίου, ἤρχισεν ὀξυτάτη

διαμάχη μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν διὰ τὸ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Θείας Εὐχαριστίας χρησιμοποιούμενος ἄρτος, ἔνζυμος ἢ ἄζυμος. Πρῶτος ὁ Κηρουλάριος, δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἀπουλίας Ἰωάννην, δεικνύει τὸ κακόδοξον τῆς χρήσεως ἀζύμου ἄρτου ἐκ μέρους τῶν δυτικῶν, τοῦτον δὲ ἀκολουθοῦν πολλοὶ μεταγενέστεροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Νικήτας Στηθᾶτος, Λέων ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, Ἰωάννης πατριάρχης Ἀντιοχείας, Εὐστράτιος μητροπολίτης Νικαίας, Νικόλαος ἐπίσκοπος Μεθώνης, Γεννάδιος Σχολάριος, Συμεὼν πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Τοιαύτην δ' ἔκτασιν ἔλαβεν ἡ περὶ τὰ ἄζυμα διαμάχη, ὥστε νὰ θεωροῦνται μία τῶν ἀφορμῶν τοῦ σχίσματος μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀφοῦ κατὰ τὸν Γεννάδιον Σχολάριον ἡ χρῆσις ἀζύμων εἰς τοὺς ὀρθοδόξους «πάνδεινον ἔδοξεν» (Γενναδίου Σχολαρίου, Ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα, Α', Paris 1928, σ. 538) καὶ ἀλλαχοῦ: «Διὰ γὰρ τὴν ἀζυμοθυσίαν ἠνείχοντο τοῦ πάπα οἱ ἡμέτεροι, ἀπειλοῦντες ἀεὶ τὸν χωρισμόν, ἀλλ' οὐ χωριζόμενοι, ἤλπιζον γὰρ ὀψὲ τὸν Ρώμης διορθωθήσεσθαι» (ἔνθ. ἀν., σ. 539). Ἐνίοτε μάλιστα οἱ ὀρθόδοξοι ἀπεκάλουν τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς «ἀζυμίτας» καὶ οἱ τελευταῖοι τοὺς πρώτους «προζυμίτας».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἀνδρ. Δημητρακοπούλου, Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη, Α', Λειψία 1866, σ. 18-36, 100-127. Bern. Leib, Deux inedits byzantins sur les azymes, ἐν Orientalia Christiana, II (1924), σ. 217-263. Anton Michael, Humbert und Kerullarios, Paterborn, 1930, II, σ. 112-130. ΘΧΕ, Α', ἄρθρον Δ. Μωραΐτου εἰς λ. Ἀζυμῖται.

Σ. Γ. Π.

Ἄζχαρ. Ἡ Ἀλ-ντζαμὶ-ἀλ-Ἄζχαρ, ἤτοι «τὸ λαμπρὸν τέμενος». Πανεπιστήμιον τοῦ Καΐρου καὶ ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ σπουδαιοτέρων πνευματικῶν κέντρων τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου. Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Φατιμαδῶν καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς νέας πρωτευούσης Ἀλ Καΐρα (Κάϊρον), ὁ στρατηγὸς Ἀλ-Σικιλλὶ ἔκτισεν εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τῆς πόλεως, μεταξὺ τῶν συνοικιῶν τῶν Νταιλαμιτῶν καὶ τῶν Τούρκων, ἓν ἐκ τῶν πρώτων τεμενῶν της. Τὸ Ἄζχαρ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογώνιον αἴθριον καὶ αἴθουσαν τῆς προσευχῆς, ἥτις ἔφερεν ἀρχικῶς πέντε ἐγκάρσια κλίτη, ὡς τὸ τέμενος τοῦ Ἴμπν Τουλούν. Ἡ διάταξις κόπτεται ὑφ' ἑνὸς ἀξονικοῦ κλίτους, ἀπολήγοντος εἰς τὸ μιχράμπ (κόγχη). Ὅπως εἰς τὸ μέγα τέμενος τῆς Καϊρουάν, αἱ φέρουσαι τὸ βάρος τῆς στέγης ἀψῖδες στηρίζονται εἰς ἀρχαίους κίονας, οἵτινες φέρουν ἐπίκρανα καὶ ζεύγνυνται διὰ ξυλίνων ἑλκυστήρων. Τὸ κεντρικὸν κλίτος περιβάλλεται ὑπὸ διπλῆς κιονοστοιχίας καὶ φέρει εἰς τὰ ἄκρα του δύο τρούλλους. Ὁ εἷς ἀνυψοῦται ἔμπροσθεν τοῦ μιχράμπ καὶ ὁ ἕτερος ὑπεράνω τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς. Ἡ ὅλη ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Ἄζχαρ φέρει τὴν σφραγῖδα τοῦ ρυθμοῦ «Ἰφριγκίγια», ὡς ἐβιώθη οὕτως εἰς τὴν ἐγχώριον αἰσθητικὴν ἀντίληψιν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἴμπν Τουλούν. Ἤνοιξε τὰς πύλας του τὴν πρώτην Παρασκευὴν τοῦ μηνὸς Ραμαντὰν (21η Ἰουνίου) τοῦ 972 καὶ ἐκτὸς τῆς χρήσεώς του διὰ τὴν δημοσίαν λατρείαν, ἐστέγασε κατ' ἀρχὰς σχολὴν ἱεραποστόλων τοῦ δόγματος τοῦ ἰμάμη Σάφιϊ (†819), τῶν Σαφιϊτῶν. Ἡ μετατροπή του εἰς ὀρθόδοξον μουσουλμανικὴν σχολὴν ἄρχεται ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Σαλαντὶν (1171-93), διὰ νὰ ὁλοκληρωθῇ εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Μαμελούκου σουλτάνου Μπαμπάρ, ὅστις τὸ ἀνεστήλωσε καὶ συνέστησεν ὑπὲρ αὐτοῦ κληροδότημα τὸ 1267. Περιελάμβανε θεολογικὴν καὶ νομικὴν σχολήν, εἰς τὰς ὁποίας ἐδίδαξαν προσωπικότητες ἀσκήσασαι μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν καθ' ὅλου ἰσλαμικὴν σκέψιν. Ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς μέγας σεΐχης (πρύτανις) εἶναι ὁ Μαλικίτης Μωάμεθ Ἄλ-Κιρὰς (†1101), μὲ δεύτερον τὸν Ἀλ-Νασρατὶ (†1120). Ἀπὸ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους συνεκέντρωσε προσκυνητὰς καὶ σπουδαστὰς ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν καὶ ἐτοποθετήθη ὑπεράνω ὅλων

Μιναρὲς τοῦ ΑΖΧΑΡ. Κάϊρον.

τῶν μουσουλμανικῶν ἱεροσπουδαστηρίων. Αἱ σχέσεις μεταξὺ διδασκάλων καὶ μαθητῶν εἶχον χαρακτῆρα πατριαρχικόν. Οἱ μαθηταὶ ἦσαν πλήρεις σεβασμοῦ πρὸς τοὺς διδασκάλους των καὶ τοὺς ἐκάλουν εἴτε διὰ τοῦ τίτλου «οὐστάντχ» (διδάσκαλε), εἴτε διὰ τοῦ «μαουλᾶνα» (Κύριέ μας). Ὁ οἰκογενειακὸς χαρακτὴρ τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητος ἦτο περισσότερον ἐμφανὴς κατὰ τὰς ἑορτάς, ἀπονομὰς πτυχίων κ.λ.π.

Κορωνὶς τῶν θεολογικῶν μαθημάτων εἶναι ἡ Δογματικὴ μὲ τὰ συστήματα καὶ τὰς μεθόδους της. Γίνονται σπουδαὶ εἰς ἔργα διαπρεπῶν θεολόγων, ὡς τοῦ Σανοῦσι, τοῦ Ἀλ-Λακάνι κ. ἄ., ὑπομνηματισθέντα ὑπὸ παλαιῶν καὶ νέων σχολιαστῶν. Εἰς τὸ Ἄζχαρ συνυπάρχουν τέσσαρες νομικαὶ σχολαί, προελθοῦσαι ἐκ τῆς διδασκαλίας τεσσάρων μεγάλων ἱεροδικαστῶν τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος τῆς Ἐγείρας. Αἱ σχολαὶ αὗται φέρουν τὰ ὀνόματα τῶν Χαναφιτῶν, Μαλικιτῶν, Σαφιϊτῶν καὶ Χανμπαλιτῶν, ἐκ τῶν ἱδρυτῶν των, καὶ θεωροῦνται ἅπασαι ὀρθόδοξοι. Μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων συνηθροίσθη πλουσία συλλογὴ βιβλίων, χρησιμοποιουμένη διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς εὐσεβείας καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν καὶ νομικῶν ἐπιστημῶν. Τῆς πολυτίμου αὐτῆς βιβλιοθήκης ἔχουν ἐκδοθῆ πολλοὶ ἐπιστημονικοὶ κατάλογοι.

Κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος παρουσιάζεται εἰς τὸ Ἄζχαρ μία προσπάθεια ἀναγεννήσεως τῆς ἰσλαμικῆς πίστεως καὶ προσαρμογῆς της εἰς τὰ δεδομένα τῶν νεωτέρων ἐπιστημῶν. Ὁ σεΐχης Μωάμεθ Ἀμπντοῦ (1839-1905), καθηγητὴς καὶ ἐν συνεχείᾳ πρύτανις καὶ μέγας Μουφτῆς τῆς Αἰγύπτου, ἀπέκρουσε τὰς ἰδεαλιστικὰς τάσεις τοῦ σεΐχου Ζαμὰλ-ἀλ-Ντὶν καὶ προέτεινεν εὐρεῖαν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν. Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἀλ-Ἀχρὰμ» τοῦ 1876, δι' ἄρθρων του ὑπογραμμίζει τὸ καθῆκον τῶν μουσουλμάνων θεολόγων νὰ σπουδάζουν παραλλήλως πρὸς τὰ ἔργα τῆς ἀραβικῆς δογματικῆς θεολογίας καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἐπιστήμας τῆς Εὐρώπης διὰ νὰ δημιουργήσουν μίαν νέαν περίοδον ἀκμῆς τοῦ Ἰσλάμ. Παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν συντηρητικῶν στοιχείων, αἱ ἀπόψεις του ἐπέδρασαν σημαντικῶς εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων καθηγητῶν καὶ ἀπὸ τὸ 1895 ἤρχισε μία προοδευτικὴ ἀνακαίνισις διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέων μεθόδων διδασκαλίας καὶ μαθημάτων εἰς τὸ Ἄζχαρ. Ἡ «κίνησις τῶν Οὐλεμάδων», ὡς ἐχαρακτηρίσθη αὕτη, ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ὅλης τῆς μεταγενεστέρας ἀναγεννήσεως τῆς ἰσλαμικῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ ἀναζωπυρήσεως τοῦ θρησκευτικου ζήλου τῶν Μουσουλμάνων (Charles C. Adams, Islam and Modernism in Egypt, Oxford, Un. Press. 1933, σ. 38-39).

Ὁ νόμος 49 τοῦ 1930 καθορίζει τέσσαρας διαδοχικοὺς κύκλους σπουδῶν, τὸν πρῶτον (4 ἔτη), τὸν δεύτερον (5 ἔτη), τὸν ἀνώτερον (4 ἔτη) καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ εἰδίκευσις. Οἱ σπουδάζοντες θρησκευτικὰς ἐπιστήμας κατὰ τὸν α' κύκλον διδάσκονται: δίκαιον, ἠθικήν, ἱερὰν ψαλμῳδίαν καὶ ἀπομνημόνευσιν τοῦ Κορανίου, θεολογίαν (Καλὰμ) καὶ βιογραφίαν τοῦ προφήτου. Εἰς τὸν β' κύκλον, δίκαιον ἑρμηνείαν, ἀδὶτ (παράδοσιν), θεολογίαν κ.λ.π. Μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν αὐτῶν ὀφείλει ὁ σπουδαστὴς νὰ ἀκολουθήσῃ μίαν τῶν τριῶν σχολῶν τοῦ ἀνωτέρου κύκλου, ἢ τὴν σχολὴν τῆς ἀραβικῆς γλώσσης ἢ τὴν τοῦ θρησκευτικοῦ δικαίου ἢ τὴν τῆς θεολογίας. Εἰς τὴν σχολὴν τοῦ δικαίου διδάσκονται: ἑρμηνείαν, ἀδὶτ (κείμενα-πρόσωπα-τεχνολογία), μεθόδους δικαστικῆς κρίσεως, ἱστορίαν τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου, συγκριτικὴν τοῦ δικαίου μὲ τὰ διάφορα ἰσλαμικὰ δόγματα, φιλοσοφίαν, λογοτεχνίαν, ρητορικὴν καὶ λογικήν. Εἰς τὴν θεολογικὴν σχολήν: θεολογίαν (Καλάμ), ἀπολογητικήν, φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, ἠθικήν, ἑρμηνείαν, ἀδίτ, ἱστορίαν τοῦ Ἰσλὰμ κ.λ.π. Μετὰ τὴν περάτωσιν τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν λαμβάνουν τὸ δίπλωμα τοῦ «ἀλίμ».

Σημαντικαὶ ἦσαν αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ 1936 καὶ τοῦ 1954. Εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολὰς προσετέθη ἡ σχολὴ τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου καὶ ἤρχισαν νὰ διδάσκωνται ξέναι γλῶσσαι, ὡς ἡ γαλλική, ἀγγλική, γερμανική, ἰνδονησιακή, τῶν Κούρδων (1955) κ.λ.π. Σήμερον τὸ Ἄζχαρ διευθύνεται ὑπὸ τοῦ πρυτάνεως, ὀνομαζομένου μεγάλου σεΐχου, καὶ συμβουλίου, τὸ ὁποῖον ἐλέγχει καὶ τὰς κανονικὰς σχολὰς Τάντας, Δαμιέττης, Ἀλεξανδρέττας, Ἀσσιούτ, Ζαγκαζίγκ, Σιμπὶν ἀλ-Κὸμ καὶ Κενέ. Μεγάλοι σεΐχαι τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶναι οἱ Sélom Bishrî (+1918), Hassouna

Τὸ τέμενος-Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ ΑΛ - ΑΖΧΑΡ, Κάϊρον. Ἄποψις ἐσωτερική.

Nawawi, Aboul Fadl Guizaoui, Moustafa Maraghi (1929, καὶ 1935), Ahmadi Zawâhirî (1929), Moustafa Abderrazik, Chennaouui, Abd-r-el-Majid Selim, Ibrahim-Hamroush, El-Khadir Ausayn, Abderrahman el Taj (1955) κ.λ.π.

Τὸ Ἄζχαρ εἶχεν 9069 ἱεροσπουδαστὰς τὸ 1906 καὶ 22000 περίπου τὸ 1950 ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου. Εἶναι τεραστίας σημασίας ἡ πνευματική του ἀκτινοβολία δι' ὅλην τὴν Ἀφρικήν, ὑπερτερεῖ σημαντικῶς τῶν ἄλλων δύο τεμενῶν - πανεπιστημίων, τοῦ Ζεϊτούνα τῆς Τύνιδος καὶ τοῦ Καραουϊνὲ τῆς Φέζ, καὶ ἀποτελεῖ μέγαν κίνδυνον διὰ τὸ μέλλον τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ἀφρικήν, μετὰ τὴν ὀργάνωσιν ὑπ' αὐτοῦ ἔργου μουσουλμανικῶν ἱεραποστολῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Arminjon, Universités musulmanes d' Egypte, Revue de Paris, 1904. Τοῦ αὐτοῦ, L' enseignement, la doctrine et la vie dans les Universités musulmanes d' Fgypte, Paris 1907. Ἄρθρον Azhar, ἐν Encycl. del Islam, 190[illegible] A. Sékaly, L' université d' al-Azhar et ses transformations, ἐν Revue des Études islamiques, I, Paris 1927. H. A. R. Gibb, Les tendances modernes de l' Islam, Paris 1949, P. Rondot, L' Islam et les Musulmans d' aujourd' hui, Paris 1958.

ΑΡ. ΠΑΝΩΤΗΣ

Ἄζωτος. Κραταιὰ πόλις, ἀπέχουσα 5 χλμ. ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ κειμένη εἰς ἴσην ἀπόστασιν (55 χλμ) μεταξὺ Γάζης καὶ Ἰόππης. Ἦτο ἡ σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν πέντε ὁμοσπόνδων πόλεων τῶν Φιλισταίων, δεσπόζουσα ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς ὁδοῦ τῆς συνδεούσης τὴν Αἴγυπτον μὲ τὴν Συρίαν καὶ ἔχουσα θαυμαστὴν ὀχύρωσιν. Ὡς ἐκ τούτου, διεδραμάτισε σπουδαῖον μέρος εἰς τὴν πολεμικὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ἐξ ἄλλου, ἦτο σημαντικώτατον πολιτιστικὸν καὶ ἐμπορικὸν κέντρον. Εἰς αὐτήν, ὑπῆρχε τὸ διαβόητον ἱερὸν τοῦ Δαγών, θεότητος προφιλισταϊκῆς, ἐχούσης τὴν προέλευσίν της ἐκ Μεσοποταμίας. Κατά τινα βάσιμον ἐκδοχήν, ἡ Ἄζωτος ἐκτίσθη ὑπὸ ἀποίκων, προερχομένων ἐξ Ἑλλάδος, περὶ τὸν ΙΣΤ' ἢ ΙΕ' αἰῶνα. Ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, εἶχεν ἐκχωρηθῆ εἰς τὴν φυλὴν Ἰούδα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν κατελήφθη, τουλάχιστον ὁριστικῶς, διότι ἀναφέρεται ὡς καταφύγιον τῶν Ἐνακίμ, λαοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξοντωθέντος ὑπὸ τῶν Ἑβραίων (Ἰησ. Ν. ια' 21, 22). Οἱ Ἀζώτιοι διέκειντο ἀνέκαθεν ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ἂν καὶ ἀργότερον ἦλθον εἰς ἐπιμιξίαν μὲ αὐτοὺς (Νεεμ. ιγ' 23-25). Ἐπὶ Ἠλί, οἱ Φιλισταῖοι μετέφερον ὡς λεῖαν πολέμου τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Δαγών, τιμωρηθέντες διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σκληρότατα (Α' Βασ. ε'). Ὁ Δαβὶδ καὶ ὁ Σολομῶν ἐπεχείρησαν νὰ τὴν καθυποτάξουν, ἀλλ' ἀπέτυχον. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰούδα Ἀζαρίας ἢ Ὀζίας κατέλαβε τὴν Ἄζωτον, ἀλλὰ προσωρινῶς (Β' Παραλ. κστ'). Κατελήφθη ἐπίσης αὕτη ὑπὸ τοῦ Ἀσσυρίου βασιλέως Σαργὼν τὸ 711 (Ἠσ. κ' 1), τὸ δὲ 610 ὑπὸ τοῦ φαραὼ Ψαμμητίχου μετὰ πολιορκίαν διαρκέσασαν 29 ὅλα ἔτη. Ὁ Ἡρόδοτος γράφει σχετικῶς (Β' 157): Ψαμμήτιχος... ἔτεα ἑνὸς δέοντα τριήκοντα Ἄζωτον... προσκατήμενος ἐπολιόρκεε, εἰς ὃ ἐξεῖλεν. Αὕτη δὲ ἡ Ἄζωτος... ἐπὶ πλεῖστον χρόνον πολιορκουμένη ἀντέσχε, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν». Κατὰ τὴν μακκαβαϊκὴν ἐξέγερσιν, κατέλαβεν αὐτὴν Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος τὸ 163 π. Χ. καὶ τὸ 148 ὁ Ἰωνάθαν, ὅστις μὴ φεισθεὶς αὐτῆς κατέκαυσε τὸν ναὸν τοῦ Δαγὼν καὶ τὴν κατερείπωσεν (Α' Μακ. ε' 68, ι' 77-84, ια' 4). Ἀνῳκοδομήθη τὸ 55 π. Χ. ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Συρίας Γαβινίου καὶ περιῆλθεν ἀργότερον εἰς τὸν Ἡρώδην τὸν Μέγαν, ὁ ὁποῖος τὴν ἐκληροδότησεν εἰς τὴν ἀδελφήν του Σαλώμην. Εἰς τὴν Ἄζωτον, ὡς ἀναφέρουν αἱ Πράξεις (η' 40), ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον ὁ διάκονος Φίλιππος. Ἐκ τῶν διατελεσάντων ἐπισκόπων εἰς αὐτὴν κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, εἶναι γνωστοὶ οἱ ἑξῆς: Σιλουανός, μετασχὼν εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, Χαρίσιος, Ἡράκλειος καὶ Λάζαρος.

Ἀη-Γιώργηδων, Ἑπτὰ Σπήλαια. Οὕτω πως εἶναι γνωστὰ τὰ ἀνατολικῶς τῆς νέας Πάφου τῆς νήσου Κύπρου εὑρισκόμενα σπήλαια, τὰ περικλείοντα λαξευτοὺς ἀρχαίους τάφους καὶ νεκρικοὺς θαλάμους. Τὰ σπήλαια ταῦτα θεωροῦνται ὡς παλαιοχριστιανικὰ κοιμητήρια. Ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς ναΐδρια, ἀσκητήρια καὶ κοιμητήρια. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐκεῖ ἠσκήτευεν ὁ Ἅγιος Ἱλαρίων ὁ Μέγας, ὅτε τὸν ἐπεσκέφθη ὁ χρηματίσας προηγουμένως μαθητής του ἐν Παλαιστίνῃ Ἅγιος Ἐπιφάνιος κατὰ τὴν ἐκ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης ἔλευσιν αὐτοῦ εἰς Κύπρον, παραμείνας μάλιστα πλησίον του ἐπὶ δύο μῆνας. Ἀργότερον ἠσκήτευσεν ἐκεῖ καὶ ὁ Ἅγιος Κενδέας, εἷς τῶν 300 Ἀλαμάνων Ἁγίων.

Τὰ σπήλαια τῶν ΑΗ - ΓΙΩΡΓΗΔΩΝ. Κύπρος.

Ἐπίσης, κατὰ τὴν παράδοσιν, εἰς τὰ σπήλαια αὐτὰ ἔγιναν καὶ διάφορα θαύματα ὑπὸ τῶν ἑπτὰ Ἀη-Γιώργηδων, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν, δυστυχῶς, σαφεῖς πληροφορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ὁ Βίος τοῦ Ἁγίου Ἐπιφανίου Κωνσταντίας, ἐν PG 41, 24-113. Γ. Σωτηρίου, Τὰ Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Κύπρου, Α', Λεύκωμα, Ἀθῆναι 1935, π. 7α.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΤΣΙΔΗΣ

Ἀηδία. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐμπαθείας. Ἡ λέξις ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ στερητικοῦ α καὶ τοῦ ἦδος=γλυκύτης, συμπάθεια. Δεινὸν κίνδυνον κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἀποτελεῖ ἡ ἐμπάθεια τοῦ ἀπονέμοντος ταύτην. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες πολλαχοῦ προβλέπουν τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κακοῦ τούτου. Οὕτω, οἱ κανόνες λζ' Ἀποστ., ε' τῆς Α' Οἰκ. Συν., η' Τρούλλου, στ' τῆς Ζ' Οἰκ. Συν., ιδ' Σαρδ. ἐπιβάλλουν ὅπως, πρὸς ἔλεγχον τῶν παραπόνων τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι κακῶς ἀφωρίσθησαν, συνέρχωνται δὶς τοῦ ἔτους οἱ ἐπίσκοποι ἑκάστης ἐπαρχίας καὶ ἐξετάζουν, μήπως οἱ ἐν τῇ περιφερείᾳ των ἀφορισθέντες κληρικοὶ ἢ λαϊκοί, λόγῳ μικροψυχίας, θυμοῦ ἢ ἐμπαθείας (ἀηδίας) τοῦ ἐπιβαλόντος τὴν ποινὴν ταύτην ἐπισκόπου ἀδίκως ἐτιμωρήθησαν ἢ μήπως μετὰ τὴν πάροδον ἱκανοῦ χρόνου ἀπὸ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ ἀρνεῖται οὗτος νὰ λύσῃ τὸν πταίστην τοῦ ἐπιτιμίου. Ἡ σύνοδος αὕτη, συνερχομένη παρὰ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπῳ, κρίνουσα δὲ ἄδικον τὸν ἀφορισμὸν ἢ ἀρκετὸν

τὸν ἀπὸ τῆς ἐπιβολῆς τούτου διαδραμόντα χρόνον καὶ τὴν μετάνοιαν τοῦ ἐπιτιμηθέντος ἀνάλογον τῷ ἁμαρτήματι, ἠδύνατο ὅπως λύσῃ τὸν πταίστην τοῦ ἐπιτιμίου, ἔστω καὶ ἐὰν ὁ ἐπίσκοπος αὐτοῦ ἦτο ἀνένδοτος καὶ ἄτεγκτος ἢ ἤθελε τυχὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἀποβιώσει. Ἡ πρώτη τῶν συνόδων τούτων συνήρχετο πρὸ τῆς Τεσσαρακοστῆς «ἵνα πάσης μικροψυχίας ἀναιρουμένης, τὸ δῶρον καθαρὸν προσφέρηται τῷ Θεῷ». Βραδύτερον ὡρίσθη, ὅπως ἡ σύνοδος αὕτη, «διὰ τὴν συντριβὴν καὶ τὸ ἐνδεῶς ἔχειν πρὸς ὁδοιπορίαν τοὺς ἐπισκόπους», συνέρχεται ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, ἐν ᾧ τόπῳ ἤθελεν ὁρίσῃ ὁ τῆς μητροπόλεως ἀρχιερεύς.

Γ. Δ. Κ.

Ἀηδών. Θυγάτηρ τοῦ Πανδάρεω σύζυγος τοῦ Ζήθου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀμφίονος, καὶ μήτηρ τοῦ Ἰτύλου (ἢ Ἴτυος). Ἐπειδὴ ἡ Νιόβη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ταντάλου καὶ σύζυγος τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἀνδρός της Ἀμφίονος, ἔτεκε πολλὰ τέκνα καὶ ὑπερηφανεύετο, αὕτη τὴν ἐζήλευε καὶ ἀπεφάσισεν ἐκ ζηλοτυπίας νὰ φονεύσῃ τὸν μεγαλύτερον υἱὸν τῆς Νιόβης Ἀμαλέα, ὅστις ἐκοιμᾶτο ἐπὶ τῆς ἰδίας κλίνης μὲ τὸν υἱόν της Ἴτυλον ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Ἐκ λάθους, ὅμως, ἀντὶ νὰ φονεύσῃ τὸν Ἀμαλέα, ἐφόνευσε τὸν υἱόν της. Ἦτο διὰ τοῦτο ἀπαρηγόρητος καὶ παρεκάλεσε τοὺς θεοὺς νὰ τὴν λυπηθοῦν, ἐκεῖνοι δὲ τὴν μετεμόρφωσαν εἰς τὸ ὁμώνυμον πτηνόν. Ἔκτοτε, κατὰ τὴν ἄνοιξιν, κάθηται εἰς τὰ πυκνὰ φυλλώματα τῶν δένδρων καὶ γλυκοκελαδεῖ μελαγχολικῶς διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ της Ἰτύλου (Ὁμ. Ὀδ., Τ΄ 518-523, Σχόλια εἰς Ὁμ. Ὀδ. Τ΄ 518).

Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν τοῦ μύθου, ἐπιχωριάζουσαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἡ Ἀηδὼν ἦτο θυγάτηρ τοῦ διαμένοντος πλησίον τῆς Ἐφέσου Πανδάρεω, σύζυγος τοῦ ἐν Ἐφέσῳ κατοικοῦντος καλλιτέχνου Πολυτέχνου καὶ μήτηρ τοῦ Ἴτυος. Ἦσαν ζεῦγος εὐτυχὲς καὶ ἰδεῶδες, ἀλλ' ἐκαυχήθησαν κάποτε ἀνοήτως, ὅτι ἡ εὐτυχία των ἦτο ἀνωτέρα καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴν εὐτυχίαν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Ἡ Ἥρα τότε ἔστειλεν εἰς αὐτοὺς τὴν Ἔριδα, ἥτις τοὺς ἐνέπνευσε τὴν ἰδέαν νὰ βάλουν τὸ ἑξῆς στοίχημα: ὅποιος ἐκ τῶν δύο θὰ ἐτελείωνε πρῶτος τὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχίσει, θὰ ἐλάμβανε παρὰ τοῦ ἄλλου ὡς βραβεῖον μίαν δούλην. Ἐπειδὴ πρώτη ἐτελείωσεν ἡ Ἀηδών, ἐπλήγη ὁ ἐγωϊσμὸς τοῦ Πολυτέχνου, ὅστις ἕνεκα τούτου ἐμίσησε θανασίμως τὴν σύζυγόν του, τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἐλάτρευεν. Διὰ νὰ τὴν ἐκδικηθῇ, μετέβη εἰς τὴν οἰκίαν του πενθεροῦ του Πανδάρεω καὶ διὰ δόλου παραλαμβάνει τὴν μικροτέραν ἀδελφήν της Χελιδόνα, διὰ νὰ τὴν δώσῃ ὡς δούλην κατὰ τὸ στοίχημα εἰς τὴν Ἀηδόνα. Καθ' ὁδὸν ὅμως τὴν κατέστησεν ἐρωμένην του, τὴν διέφθειρε, τῆς ἔκοψε τὴν κόμην, τὴν ἠπείλησεν ὅτι θὰ τὴν ἐφόνευεν, ἐὰν ἐφανέρωνεν εἰς τὴν ἀδελφήν της τὰ ὅσα ἔγιναν, καὶ τὴν ἔδωσεν ὡς δούλην εἰς τὴν Ἀηδόνα. Ὡς τοιαύτη ὑπηρέτησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, χωρὶς νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς της. Ἡμέραν τινά, ὅμως, ἡ Χελιδὼν ἔκλαιε τὴν μοῖραν της πλησίον μιᾶς πηγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλεγε τὰ βάσανά της. Ἡ Ἀηδὼν τὴν ἀκούει, ἀναγνωρίζει τὴν φωνὴν τῆς ἀδελφῆς της καὶ μανθάνει παρ' αὐτῆς τὰ διατρέξαντα. Αἱ δύο ἀδελφαὶ ἐξανίστανται καὶ ἀποφασίζουν νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν Πολυτεχνον. Ἡ ἀνηλεὴς μήτηρ, βοηθουμένη καὶ ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς της, φονεύει τὸν υἱόν της Ἴτυν, τὸν διαμελίζει καὶ προσφέρει τὰς σάρκας του ὡς φαγητὸν εἰς τὸν σύζυγόν της. Μετὰ ταῦτα, αἱ δύο ἀδελφαὶ κατέφυγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πατρός των. Αὗται κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ Πολυτέχνου μέχρις αὐτῆς, ἔνθα οὗτος συνελήφθη ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ Πανδάρεω, ἐδέθη, ἠλείφθη διὰ μέλιτος καὶ ἐξετέθη εἰς ἕνα λειμῶνα ὅπου μυριάδες μυῖαι ἐκάθησαν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἐβασάνιζον. Αἰφνιδίως ἡ Ἀηδὼν ᾐσθάνθη οἶκτον δι' αὐτὸν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδιώξῃ τὰς μυίας, ἠπειλήθη ὅμως διὰ τοῦτο διὰ θανάτου ὑπὸ τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν της καὶ ἠμποδίσθη οὕτω νὰ τὸν σώσῃ. Ἐπεμβαίνει τότε ὁ Ζεὺς πρὸς ἀποφυγὴν καὶ ἄλλων ἐγκλημάτων καὶ τοὺς μεταμορφώνει εἰς πτηνά: τὸν Πανδάρεων εἰς ἁλιάετον, τὴν σύζυγόν του εἰς ἀλκυόνα, τὸν Πολύτεχνον εἰς πελεκᾶνον (=δρυοκολάπτην), τὸν ἀδελφὸν τῆς Ἀηδόνος εἰς ἔποπα (=τσαλαπετεινὸν) καὶ τὰς δύο ἀδελφὰς Ἀηδόνα καὶ Χελιδόνα εἰς τὰ ὁμώνυμα πτηνά.

Κατὰ τὴν ἀττικὴν παραλλαγὴν τοῦ μύθου, τὰ περὶ τῆς Ἀηδόνος λεγόμενα συγχέονται πρὸς τὰ τῆς Χελιδόνος. Κατὰ τὴν παραλλαγὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν Πανδίων, ὅστις ἐκ τῆς Ζευξίππης εἶχε δύο θυγατέρας, τὴν Πρόκνην καὶ τὴν Φιλομήλαν, εὑρίσκετο εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μὲ τὸν βασιλέα τῶν Θηβῶν Λάβδακον. Οὗτος, ἐπειδὴ εὑρέθη εἰς δύσκολον θέσιν, συνεμάχησε μὲ τὸν βασιλέα τῆς Θράκης (ἢ τῆς Δαυλίδος) καὶ υἱὸν τοῦ Ἄρεως Τηρέα, ὅστις ἔσπευσεν ἀμέσως εἰς βοήθειάν του εἰς τὴν Φωκίδα καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ νικήσουν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Πανδίων ηὐχαριστήθη καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὸν εἰς ἀνταμοιβὴν ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα του Πρόκνην, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησεν ἕνα υἱόν, τὸν Ἴτυν. Κατόπιν, ὅμως, ὁ Τηρεὺς ἐρωτεύεται τὴν ἀδελφὴν τῆς συζύγου του Φιλομήλαν καὶ φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἀνοσίου ἔρωτός του τὴν ἁρπάζει, τὴν διαφθείρει καὶ τῆς ἀποκόπτει τὴν γλῶσσαν. Αὕτη, ὅμως, ὕφανε τότε εἰς ἕνα πέπλον γράμματα, μὲ τὰ ὁποῖα διεξετραγῴδει τὰ βάσανά της καὶ τὸν ἔστειλεν εἰς τὴν ἀδελφήν της. Ἡ Πρόκνη, ἐξ ἀγανακτήσεως, φονεύει τὸν ἐκ τοῦ Τηρέως υἱόν της Ἴτυν, τὸν τεμαχίζει, τὸν ψήνει καὶ τὸν παραθέτει ὡς δεῖπνον εἰς τὸν σύζυγόν της, ὅστις καὶ τὸν ἔφαγεν ἐν ἀγνοίᾳ του. Μετὰ ταῦτα, αἱ δύο ἀδελφαὶ ἔφυγον. Ὁ Τηρεὺς τότε λαμβάνει ἕνα πέλεκυν καὶ καταδιώκει αὐτάς. Ὅταν δὲ ἐπλησίαζεν αὐτὰς καὶ ἔμελλε νὰ τὰς συλλάβῃ ἐντὸς τοῦ δάσους τῆς Δαυλίδος, κατόπιν παρακλήσεως αὐτῶν, ἐπεμβαίνουν οἱ θεοὶ καὶ τοὺς μεταμορφώνουν, τὸν Τηρέα εἰς ἔποπα, τὴν Πρόκνην εἰς ἀηδόνα καὶ τὴν Φιλομήλαν εἰς χελιδόνα (Ἀπολλοδ. Βιβλ. III 14, 8. Θουκ. II 29. Στράβ. Γεωγρ. IX 3, 13, σ. 423, Παυσ. Ἑλλ. Περιήγ. X 4, 8-9).

ΒΑΣ. Ι. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ

Ἀηθικισμός. Amoralismus. Ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τῆς ἀποκρούσεως τῶν ἠθικῶν κριτηρίων καὶ τῆς ἀδιαφορίας ἔναντι τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ ἀηθικισμὸς γενικώτερον ὑποκαθιστᾷ τὸ ἠθικὸν δέον (Sollen) διὰ τοῦ φυσικοῦ εἶναι (Sein) καὶ φρονεῖ, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη συμπεριφορὰ θὰ ρυθμισθῇ ὀρθολογιστικώτερον, ἀποτελεσματικώτερον καὶ ἐπωφελέστερον, ἂν ἀντικαταστήσωμεν τοὺς ἠθικοὺς κανόνας, οἵτινες τὴν ἀναστέλλουν καὶ τὴν περιορίζουν, διὰ τῶν φυσικῶν νόμων τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς, οἵτινες τείνουν πρὸς τὴν ὁλονὲν πληρεστέραν ἱκανοποίησιν τῶν ἐνστίκτων, δηλαδὴ τῶν ἀναγκῶν μας (Ε. Φικιώρη, Ἡ Ἐπιστημονικὴ Ὀργάνωση τῆς Κοινωνίας, κεφ. XI, Τὸ Ἠθικὸ Πρόβλημα, σ. 287 - 314). Γενικῶς ὁ Ἀηθικισμὸς θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ζωϊκὸν καὶ βιολογικὸν ὂν καὶ παραθεωρεῖ τὴν πνευματικὴν φύσιν καὶ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ βασίλειον τῶν ἀξιῶν, ἡ ἔναντι τῶν ὁποίων ὀρθὴ στάσις αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἠθικὴν ζωήν.

Ὁ Ἀηθικισμὸς ἔχει συνήθως πρακτικὸν χαρακτῆρα, μετουσιούμενος εἰς τὴν ζωὴν πολλῶν ἀνθρώπων εἰς πλήρη ἄρνησιν τῶν ἠθικῶν φραγμῶν καὶ κανόνων. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν ἔλειψαν καὶ αἱ περιπτώσεις ἐκδηλώσεως ἑνὸς θεωρητικοῦ Ἀηθικισμοῦ, ὁδηγοῦντος καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν ἄρνησιν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ὡς παράδειγμα ἔστω τὸ σύστημα τοῦ οἰκονομικοῦ «φιλελευθερισμοῦ» (Liberalismus, Liberal School), ὅστις ἐκήρυξε τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ ὑπέταξε τὴν οἰκονομίαν εἰς ἀτέγκτους νόμους, ἀναλόγους πρὸς τοὺς φυσικούς. Ὡς ἐν τῇ φύσει, οὕτω καὶ ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ, δὲν ἔχουν θέσιν τὰ ἠθικὰ αἰτήματα καὶ κριτήρια. Τοιουτοτρόπως ἐδημιουργήθη ὁ ἀηθικισμός, ἡ «amoralité» τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἥτις ὡδήγησεν εἰς τὸν μαμμωνισμὸν καὶ τὴν ἀθέμιτον αὔξησιν τοῦ κεφαλαίου.

ΕΥΑΓΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἁηνικολοβάρβαρα. Ἡ Νικολοβάρβαρα. Δημώδης ὅρος σημαίνων τὸ σύνολον τῶν ἐπαλλήλων ἑορτῶν τῆς ἁγίας Βαρβάρας, τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου (4, 5, 6 Δεκεμβρίου).

Ἀήρ. Ἀὴρ ὀνομάζεται τὸ ὕφασμα ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ λειτουργὸς καλύπτει τὰ Τίμια Δῶρα. Οὗτος εἶναι ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ «καταπετάσματος» ἢ «τετραβήλου». Ὁ κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως κραδασμὸς καὶ τιναγμὸς τοῦ Ἀέρος ὑπεράνω τῶν Τιμίων Δώρων ὑπομιμνήσκει εἰς ἡμᾶς, ὅτι «κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τὸ πάλαι κατέπιπτεν ἐπὶ τοῦ ἱερουργοῦντος τὸ ἀπὸ τοῦ κιβωρίου καταπέτασμα καὶ καταπίπτον, φυσικῷ

ΑΗΡ. Ἱ. Μονῆς Χιλανδαρίου, παλαιολογείου ἐποχῆς.

ΑΗΡ. Ἱ. Μονῆς Θεολόγου Πάτμου, μὲ γεωργιανὴν ἐπιγραφήν.

τῷ λόγῳ, ἐκραδαίνετο ὑπὲρ τὴν κεκλιμένην αὐτοῦ κεφαλὴν» (Κωνσταντίνου Καλλινίκου, Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, ἔκδ. β', Ἀθῆναι 1958). Τοῦτο διαφαίνεται σήμερον εὐκρινέστερον, ὅταν λειτουργῇ ἀρχιερεύς, ὁπότε «οἱ συλλειτουργοῦντες ἱερεῖς, κρατοῦντες τὰ ἄκρα τοῦ Ἀέρος, σείουσιν αὐτὸν ὑπὲρ τὴν ἐπὶ τὰ Ἅγια Δῶρα κεκλιμένην κεφαλὴν τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις διὰ τῶν χειρῶν προφυλάττει ταῦτα, ἵνα μὴ ἐγγίσῃ αὐτὰ ἔντομόν τι. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς καὶ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, καθ' ἣν ἐτελεῖτο καὶ πρὸς προφύλαξιν τῶν Τιμίων Δώρων ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἀπίστων» (Ἰ. Μεσολωρᾶ, Ἐγχειρίδιον Λειτουργικῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1895, σ. 34). Ἡ ὀνομασία «Ἀὴρ» προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι διὰ τοῦ π... οὗ ὁ λόγος καλύμματος «ὡς διὰ ριπιδίου ριπίζονται ... κατὰ τὴν θείαν μυσταγωγίαν τὰ Ἅγια καὶ ἀερίζονται» (Κωνστ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἀν., σ. 187). Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης εἰς τὸ ἔργον του «Ἑρμηνεία λειτουργίας προηγιασμένων» (PG 99, 1689), ὀνομάζει τὸν Ἀέρα καὶ «ἀνώτατον πέπλον» ἢ ἁπλῶς «τὸ πέπλον»: «ὁ δὲ ἱερεὺς τῷ ἀνωτάτῳ πέπλῳ, ὃ καὶ ἀέρα οἶδεν ὁ λόγος καλεῖν, τὰ Δῶρα ἐπικαλύπτει· ἐν δέ γε τῇ τῆς ὑψώσεως ὥρᾳ οὐ μέντοι αἴρει τὸ πέπλον». Συμβολικῶς ὁ Ἀὴρ εἰκονίζει κατ' ἄλλους μὲν τὴν ὀθόνην ἐκείνην, διὰ τῆς ὁποίας ὁ εὐσχήμων Ἰωσὴφ μετὰ τὴν ἀποκαθήλωσιν περιετύλιξε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ (Ἰ. Μεσολωρᾶ, ἔνθ' ἀν.), κατ' ἄλλους δὲ τὸν λίθον, δι' «οὗ ἠσφαλίσατο τὸ μνημεῖον ὁ Ἰωσήφ, ὅπερ καὶ ἐσφράγισεν ἡ του Πιλάτου κουστωδία» (Γερμανοῦ, Μυστικὴ Θεωρία, PG 98, 400).

ΕΥΑΓΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

(Λαογραφία). Τὸ ἱερὸν ἄμφιον ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ἱερεὺς γιὰ νὰ σκεπάσῃ τὰ Τίμια Δῶρα κατὰ τὴ λειτουργία, ὁ λαὸς τὸ προσέχει καὶ τὸ θεωρεῖ σὰν ἐξαιρετικὸ σύμβολο προστασίας (ἐπειδὴ εἶναι κάλυμμα) καὶ ἀποδιώξεως τῶν κακῶν (ἐπειδὴ ὁ ἱερεὺς τὸ ἀνεμίζει στὴν ὥρα τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ «Πιστεύω»). Οἱ ἄρρωστοι ἐπιδιώκουν νὰ τοὺς σκεπάσῃ μὲ τὸν «ἀέρα» αὐτὸν ὁ παπᾶς καὶ νὰ τοὺς διαβάσῃ τὴν εὐχὴ καὶ στὴν ὥρα τοῦ «Πιστεύω» δέονται μυστικὰ γιὰ τὴν ἀποδίωξι κάθε ἐχθροῦ ἢ κακοῦ ἢ πονηροῦ καὶ ἄτυχου, καὶ εἶναι βέβαιοι ὅτι ὅσο ἀνεμίζεται, θὰ ἐκπληρωθῇ ἡ εὐχή τους. Ἡ ἔννοια τῶν «ἀερικῶν» δαιμόνων ὑπάρχει ἐπίσης μέσα στὸ ὄνομα καὶ τὴν κίνησι τοῦ «ἀέρος», ἐπειδὴ οἱ πιστοὶ ἐπιδιώκουν νὰ τὸν ἐγγίσουν ἢ νὰ σκουπίσουν μὲ τὸ ἄμφιο αὐτὸ τὸ κεφάλι (πονοκέφαλος, κρίσεις) καὶ τὰ μάτια τους. Ἐπίσης στὴν ὥρα τοῦ «Πιστεύω», ὅσα παιδιὰ ἔχουν εὔκολο τὸν φόβο καὶ «σκιά-ζονται», οἱ γονεῖς τους τὰ βάζουν νὰ κοιτᾶνε καλὰ τὸν «ἀέρα» τοῦ παπᾶ, ποὺ κινεῖται γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν φόβο αὐτὸν τῶ ἀερικῶν.

Δ. Σ. Λ.

Ἀθά. (Κ. Διαθήκη). Ἑβραϊκὴ λέξις, ἀπαντῶσα ἐν τῇ φράσει «μαρὰν ἀθά», Α' Κορ. ιστ' 22 = ὁ Κύριος ἦλθεν. Ὀρθώτερον: «μαράνα θά» = Κύριε, ἐλθέ.

Γ.Α.Γ.

Ἀθάμας. Υἱὸς τοῦ Αἰόλου, βασιλεὺς τῶν Μινυῶν τοῦ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας, ἐπώνυμος ἥρως τῶν Ἀθαμάνων, ἐξ ὧν ἔλαβον τὸ ὄνομα καὶ τὰ Ἀθαμάντια πεδία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Βοιωτίας, καὶ ἀντιπρόσωπος τῶν Αἰολέων εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ἐκ τῆς πρώτης συζύγου του Νεφέλης ἀπέκτησε τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἕλλην. Ἀργότερον ἐγκατέλειψεν αὐτὴν καὶ ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἁρμονίας Ἰνώ, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Λέαρχον καὶ τὸν Μελικέρτην. Αὕτη ἐμίσησε σφοδρῶς τὰ τέκνα τῆς Νεφέλης καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν, διὰ νὰ τὰ ἐξοντώσῃ. Μετ' ὀλίγον, ἕνεκα τῆς ξηρασίας τοῦ ἐδάφους, ἡ περιοχὴ τοῦ Ὀρχομενοῦ δὲν παρῆγε καρποὺς καὶ λιμὸς ἐμάστιζε τὴν χώραν. Ὁ Ἀθάμας ἔστειλε τότε ἀπεσταλμένους, ἵνα συμβουλευθῇ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν περὶ τῆς θεραπείας τοῦ κακοῦ. Ὅταν οὗτοι ἐπέστρεψαν, ἡ Ἰνὼ τοὺς ἔπεισε νὰ παραποιήσουν τὴν ἀπάντησιν τοῦ θεοῦ καὶ νὰ εἴπουν, ὅτι ἡ ἀκαρπία τῆς γῆς θὰ ἐθεραπεύετο μόνον ἐὰν ὁ Φρῖξος ἐθυσιάζετο εἰς τὸν Λαφύστιον Δία. Ὁ πατήρ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀπεφάσισε νὰ θυσιάσῃ τὸν υἱόν του. Ὅταν, ὅμως, εὑρίσκετο πλησίον τοῦ βωμοῦ, ἡ μήτηρ Νεφέλη ἀνήρπασε τὸν Φρίξον καὶ τὸν ἔθεσε μετὰ τῆς ἀδελφῆς του Ἕλλης ἐπὶ ἑνὸς χρυσομάλλου κριοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχε λάβει ὡς δῶρον παρὰ τοῦ Ἑρμοῦ. Ὁ κριὸς οὗτος μετέφερεν αὐτοὺς ταχέως μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀλλ' ὅταν εὑρίσκετο εἰς τὸν μεταξὺ Χερσονήσου καὶ Σιγείου πορθμόν, ἡ Ἕλλη ὠλίσθησε καὶ κατέπεσεν εἰς τὸν ἐξ αὐτῆς ὀνομασθέντα Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Φρῖξος συνέχισε τὴν πορείαν του καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν Αἶαν τῆς Κολχίδος, τῆς ὁποίας βασιλεὺς ἦτο ὁ Αἰήτης, υἱὸς τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Περσηίδος καὶ ἀδελφὸς τῆς Πασιφάης καὶ τῆς Κίρκης. Ἐκεῖ ἐθυσίασε τὸν κριὸν εἰς τὸν Φύξιον Δία, δηλαδὴ εἰς τὸν προστάτην τῶν φυγάδων Δία, καὶ ἐδώρησε τὸ χρυσόμαλλον δέρας εἰς τὸν Αἰήτην, ὅστις τὸ ἐκρέμασεν εἰς μίαν δρῦν εὑρισκομένην ἐντὸς δάσους ἀφιερωμένου εἰς τὸν Ἄρην καὶ φυλασσομένην ἀγρύπνως ὑπὸ δράκοντος ἀκοιμήτου. Κατόπιν, ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Αἰήτου Χαλκιόπην, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε τέσσαρας υἱούς.

Κατὰ τὸν μῦθον, ἡ Ἰνὼ μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἀδελ-

φῆς της Σεμέλης, ἥτις ἐκεραυνοβολήθη ὑπὸ τοῦ Διός, παρέλαβε τὸν υἱόν της Διόνυσον, νήπιον ἀκόμη παρὰ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ἔγινε τροφός του. Ἡ θεά, ὅμως, Ἥρα ὠργίσθη κατ' αὐτῆς, διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ παραφρονήσουν. Ὁ Ἀθάμας, γενόμενος παράφρων, ἐφόνευσε τὸν ἐκ τῆς Ἰνοῦς υἱόν του Λέαρχον, διότι τὸν ἐξέλαβεν ὡς ἔλαφον, ἡτοιμάζετο δὲ νὰ φονεύσῃ καὶ τὸν Μελικέρτην, τὸν ἄλλον υἱόν των. Ἡ Ἰνὼ τότε, προλαβοῦσα, τὸν ἥρπασε καὶ φέρουσα τοῦτον εἰς τὰς ἀγκάλας της ἔφθασε διὰ τῆς Βοιωτίας εἰς τὴν Μεγαρίδα καὶ ἐρρίφθη μετὰ τοῦ υἱοῦ της ἀπὸ τῶν Σκιρωνίδων πετρῶν εἰς τὴν θάλασσαν, γενομένη θαλασσία θεότης ὑπὸ τὸ ὄνομα Λευκοθέα καὶ σπεύδουσα εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων κατὰ τὰς τρικυμίας θαλασσοπόρων. Ὁ υἱός της Μελικέρτης παρελήφθη ὑπό τινος δελφῖνος καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν Κόρινθον, ὅπου ἔλαβε θείας τιμὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Παλαίμων καὶ ὅπου πρὸς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῆς μητρός του ἵδρυσεν ὁ Σίσυφος τὰ Ἴσθμια. Μετὰ ταῦτα, ὁ Ἀθάμας συμφώνως πρὸς μαντείαν τοῦ θεοῦ, μετέβη εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν περιοχὴν τὴν ἐξ αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν Ἀθαμαν(τ)ίαν. Ἐκεῖ ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ὑψέως Θεμιστώ, ἐξ ἧς ἀπέκτησε τέσσαρας υἱούς. Ἐκ τοῦ μύθου τούτου, ἐνεπνεύσθησαν οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, ὡς καὶ ἄλλοι τινές.

ΒΑΣ. Ι. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ

Ἀθανάριχος. Βησιγότθος ἡγεμών, ἡττηθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (369) καὶ κατόπιν ὑπὸ τῶν Οὔννων (375). Ὑπογράψας συμμαχίαν μὲ τὸν Θεοδόσιον τὸ 380, ἀπέθανεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ ἑπόμενον ἔτος. Καρπὸς τῆς συμμαχίας ἐκείνης ὑπῆρξεν ἡ ἐποίκισις τῆς Μοισίας ὑπὸ τῶν Βησιγότθων. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς πολεμικῆς του δράσεως, ἐδίωξε δεινῶς τοὺς χριστιανούς, ὀρθοδόξους καὶ ἀρειανούς, ὡς μαρτυρεῖ μεταξὺ ἄλλων πηγῶν καὶ τὸ γοτθικόν, ἀρειανικὸν ἡμερολόγιον τοῦ ΣΤ' αἰῶνος.

Ἀθανασάκης Ἰωάννης. Σύγχρονος Ἕλλην φιλάνθρωπος. Γόνος ἀρχοντικῆς οἰκογενείας ἐκ Πορταριᾶς Βόλου, ἐγεννήθη τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1853. Ηὐτύχησε νὰ ζήσῃ μέχρι βαθέος γήρατος καὶ ἡ ζωή του ἐκάλυψε μίαν μακρὰν καὶ τεταραγμένην περίοδον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀπεβίωσε τὴν 30ὴν Δεκεμβρίου 1953 εἰς ἡλικίαν 101 ἐτῶν. Ἀναμιμνησκόμενοι τῆς ἐποχῆς του, εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν ἱστορικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἐχάραξαν τὴν ζωήν του, ἐνῷ παραλλήλως ἡ ζωή του ἐχαράχθη ἀνεξιτήλως ἐπ' αὐτῶν.

Ἀπὸ μικρὸς εἶχεν ἔφεσιν εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν εἶχε τελειώσει τὸ Ἀλληλοδιδακτικὸν (Δημοτικὸν) σχολεῖον καὶ ἔμαθε τὴν γαλλικὴν καὶ ὀλίγον τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν. Εἰς ἡλικίαν 16 ἐτῶν μετέβη εἰς Ἀθήνας, ὅπου συνέχισε τὰς γυμνασιακὰς καὶ πανεπιστημιακὰς σπουδάς, λαβὼν πτυχίον τῆς νομικῆς. Διωρίσθη δικηγόρος παρὰ τοῖς ἐν Ἀθήναις δικαστηρίοις, ἀλλὰ ἐπέστρεψεν εἰς Βόλον. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Παρισίους διὰ νὰ ἀσχοληθῇ βαθύτερον μὲ τὴν ἐπιστήμην του. Ἡ δραστηριότης του ὡς δικηγόρου ἀρχίζει ὅταν μετέβη εἰς Ἰσμαηλίαν Αἰγύπτου καὶ ἤνοιξεν ἐκεῖ ἰδικόν του δικηγορικὸν γραφεῖον. Ἐκ τῆς Ἰσμαηλίας μετέβη εἰς Κάϊρον. Ταχέως ἀποκτᾷ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν πελατῶν του, ὁλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ τῶν ἰθαγενῶν, εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε μεταξὺ τῶν πελατῶν του συγκατελέγοντο πολλοὶ πρίγκιπες καὶ μετέπειτα βασιλεῖς. Ἐν τῷ μεταξύ, νυμφεύεται τὴν κόρην τοῦ ἐκεῖ Ὀλλανδοῦ Δικαστοῦ καὶ ἀποκτᾷ οἰκογένειαν. Εἰς Κάϊρον ἀρχίζει καὶ ἡ φιλανθρωπικὴ καὶ κοινωνική του δρᾶσις. Πρωτοστατεῖ εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἵδρυσιν Σχολῆς Θηλέων. Κατόπιν συμπληρώσεως 30ετίας εἰς τὸ δικηγορικὸν στάδιον, εἰς ἡλικίαν 53 ἐτῶν, ἀποφασίζει καὶ ἐπιστρέφει τὸ 1906 εἰς Ἀθήνας. Ἀπερίσπαστος πλέον εἰς Ἀθήνας, προσφέρει ὅλας του τὰς δυνάμεις εἰς τὴν φιλανθρωπικὴν καὶ κοινωνικὴν δραστηριότητα.

Ἀναμιγνύεται εἰς τὴν λογοτεχνικὴν συντροφιὰν τῶν Βικέλα, Δροσίνη καὶ ἄλλων καὶ λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν Σύλλογον πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Μετὰ τοῦ Δροσίνη ἐπίσης προσπαθεῖ καὶ παρὰ τὰ ἐμπόδια ἱδρύει τὴν ἐν Καλλιθέᾳ Σχολὴν Τυφλῶν διὰ κληροδοτήματος τοῦ Ἕλληνος Ἄμπετ καὶ ἀποστέλλει συγχρόνως εἰς Σουηδίαν τὴν Εἰρήνην Λασκαρίδου, διὰ νὰ εἰδικευθῇ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Τυφλῶν καὶ τελειοποίησιν τῆς Σχολῆς αὐτῶν. Διὰ κληροδοτήματος ἐπίσης τοῦ ἰδίου Ἄμπετ ἀνήγειρε περίπτερον εἰς τὴν «Σωτηρίαν». Χάρις εἰς τὴν γνωριμίαν του μετὰ τοῦ διασήμου φυματιολόγου Calmette ἐπέτυχεν, ὥστε τὸ ἐμβόλιόν του B.C.G. νὰ εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐμβολιασθοῦν προφυλακτικῶς ἄπορα παιδία κατὰ τῆς φυματιώσεως, ὀργανώσας πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν Ἀντιφυματικὸν Κέντρον. Δι' ἰδιαιτέρου κληροδοτήματος τοῦ Σεβαστοπούλου, ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Σεβαστοπουλείου Ἐργατικῆς Σχολῆς, ὅπου τὰ πτωχὰ παιδία, πλὴν τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων, λαμβάνουν καὶ τεχνικὴν μόρφωσιν.

Χάρις εἰς τὴν παρέμβασίν του παρὰ τῷ Ἐλευθερίῳ Βενιζέλῳ, ἐπέτυχεν ὅπως τὸ κτίριον ὅπου ἐστεγάζετο ἐπὶ ἐνοικίῳ ὁ Μουσικὸς καὶ Δραματικὸς Σύλλογος (Ὠδεῖον Ἀθηνῶν), δωρηθῇ παρὰ τοῦ κράτους εἰς αὐτὸν τὸν Σύλλογον. Χάρις εἰς ἐνεργείας του, ἐξ ἄλλου, ἱδρύθη ἐν Λωζάννῃ ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησία.

Ἰδιαιτέραν δραστηριότητα ἐπέδειξεν εἰς τὸν Σύλλογον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, τοῦ ὁποίου τὴν προεδρίαν διετήρησεν ἐπὶ 25 συναπτὰ ἔτη, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1917 μέχρι τοῦ 1942, ἀργότερον δὲ καὶ μέχρι τοῦ θανάτου του παρέμεινεν ὡς ἐπίτιμος Πρόεδρος αὐτοῦ. Διὰ τὴν περίθαλψιν τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου 1912 - 13 καὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος μεταβὰς εἰς τὴν πόλιν ταύτην μετὰ τῆς θυγατρός του καὶ ἄλλων κυριῶν ὡς Ἀδελφῶν Νοσοκόμων καὶ κατώρθωσε νὰ ἀναπτύξῃ τὸ ἐκεῖ μικρὸν νοσοκομεῖον ἀπὸ 200 εἰς 500 κλίνας, νὰ ἱδρύσῃ δὲ παραλλήλως ὀρεινὸν χειρουργεῖον εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Στρυμόνος ἐξ 100 κλινῶν μὲ ἀρχίατρον τὸν Μ. Μακκᾶν. Ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ νοσοκομείου τοῦ Ε.Ε.Σ. ἐν Ἀμπελοκήποις Ἀθηνῶν, κατορθώσας νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησιν τρεῖς διάφοροι εὐεργέται ἐπιθυμοῦντες τρία χωριστὰ νοσοκομεῖα, ὥστε ἀντὶ τριῶν μικρῶν τοιούτων νὰ ἀνεγερθῇ ἓν πλῆρες καὶ τέλειον νοσοκομεῖον μετὰ σχολῆς νοσοκόμων ὑπὸ τὸ ὄνομα Μπενάκειον — Κοργιαλένειον νοσοκομεῖον Ε.Ε.Σ. Διὰ τὸ νοσοκομεῖον τοῦτο, ὁ Ἰωάννης Ἀθανασάκης συνεισέφερε 5.000 λίρας. Ἐπὶ προεδρίας του ἱδρύθη τὸ 1914 Σχολὴ Ἐπικούρων (Ἐθελοντῶν) Ἀδελφῶν, ἀργότερον δὲ Σταθμὸς Πρώτων Βοηθειῶν, ὅστις εὑρέθη ἕτοιμος καὶ ἀντιμετώπισεν ἐπιτυχῶς τοὺς σεισμοὺς τῆς Κορίνθου, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς. Μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφήν, ὠργανώθησαν εἰς τοὺς συνοικισμοὺς Καισαριανῆς καὶ Βύρωνος Ἰατρεῖα. Κατὰ τὴν κατοχικὴν περίοδον, ὠργάνωσε νοσοκομεῖον πεινώντων.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΘΑΝΑΣΑΚΗΣ

Λόγῳ τῆς πληθώρας τῶν ἔργων κατὰ τὴν προεδρίαν του, θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ σπουδαιότερον ἐκ τούτων, τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦ Ε. Ε. Σ. ἐν Βούλᾳ Ἀττικῆς. Τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν συγκρότημα περιπτέρων καὶ κτιρίων καὶ σήμερον ἀναγνωρίζεται ὡς νοσοκομεῖον διὰ τὴν φυματίωσιν τῶν ὀστῶν καὶ ὀρθοπεδικὰς καὶ ρευματικὰς παθήσεις ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ κόσμου καὶ τὸ καλύτερον τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Τὸ Ἀσκληπιεῖον ἐν Βούλᾳ, διὰ δωρεῶν διαφόρων φιλανθρώπων ἐν ἀρχῇ ἐνοσήλευσεν εἰς τὰ περίπτερά του μόνον παιδιὰ πάσχοντα ἐκ φυματιώσεως τῶν ὀστῶν, χάρις δὲ εἰς τὸ θαυμάσιον κλῖμα εἶχεν ἐξαίρετα ἀποτελέσματα. Σήμερον νοσηλεύει καὶ ἐνήλικας ἀσθενεῖς δι' ὀρθοπεδικὰς παθήσεις καὶ τὸ ποσοστὸν ἰάσεως φθάνει τὰ 99 ο)ο.

Ὁ Ἰωάννης Ἀθανασάκης εἶδε τὸ ἔργον του νὰ ἀποδίδῃ τοὺς καρπούς του, ὁ ἴδιος δὲ εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ τοὺς κόπους του βραβευομένους παρὰ τῆς πολιτείας.

Ὁ Ε.Ε.Σ. ἐτοποθέτησεν εἰς τὸ Κοργιαλένειον-Μπενάκειον νοσοκομεῖον Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὸ ἐν Βούλᾳ Ἀσκληπιεῖον προτομὰς τοῦ ἀνδρός. Οὗτος ἔλαβε παρὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ Ἀργυροῦν Μετάλλιον, παρὰ τῆς

πόλεως τῶν Ἀθηνῶν Ἀργυροῦν Μετάλλιον, τοῦ ἀπενεμήθη δὲ καὶ ὁ Μεγαλόσταυρος τοῦ Τάγματος τοῦ Φοίνικος.

ΚΟΡΝΗΛ. Χ. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

Ἀθανασία. Μάρτυς, ἀθλήσασα μετὰ τῶν τριῶν θυγατέρων της Θεοδότης, Θεοκτίστης καὶ Εὐδοξίας εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ. Ταύτας, συλληφθείσας, ἐνεθάρρυναν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας μοναχὸς Κῦρος καὶ ὁ ἐξ Ἐδέσσης τῆς Μεσοποταμίας πρώην στρατιωτικὸς Ἰωάννης, οἵτινες ἐπίσης ἐμαρτύρησαν. Ἡ μνήμη καὶ τῶν ἓξ ἄγεται τὴν 31ην Ἰανουαρίου. Μνείαν τοῦ μαρτυρίου των ποιεῖται Κύριλλος Ἀλεξανδρείας (PG 77, 1101).

Μήτηρ ἀρίστη καὶ τριὰς θυγατέρων
πόθῳ Πατρὸς θνήσκουσι τοῦ πάντων, ξίφει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Act.. SS, Ἰανουάριος, III, σ. 696 κ.ἑξ.

Ἀθανασία. Ὁσία. Βλ. Ἀνδρόνικος καὶ Ἀθανασία.

Ἀθανασία. Ἡ ἐξ Αἰγίνης ὁσία. Ἔζησε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα εἰς Αἴγιναν καὶ ἀπέθανεν αὐτόθι. Τὸ ἔτος γεννήσεως καὶ θανάτου της μᾶς εἶναι παντελῶς ἄγνωστα. Γόνος πλουσίας καὶ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, ἐπεδείξατο ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας μεγάλην κλίσιν πρὸς τὰ θεῖα καὶ τὴν θρησκευτικὴν ζωήν. Οἱ ἀριστοκράται γονεῖς της

Ἡ ὁσία **ΑΘΑΝΑΣΙΑ** ἡ ἐξ Αἰγίνης.
Χεὶρ Ράλλη - Κοψίδη

ὅμως ἐσκέπτοντο διαφορετικῶς τὸ μέλλον τῆς κόρης των. Κατόπιν πιέσεων τῶν γονέων της, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ ὅπως ἔλθῃ εἰς κοινωνίαν γάμου μετά τινος ἀριστοκράτου, ὁ ὁποῖος ὅμως 16 ἡμέρας μετὰ τὸ γάμον των ἐφονεύθη, κατόπιν συγκρούσεως Αἰγινητῶν καὶ πειρατῶν, τῶν τελευταίων ἐπιχειρησάντων ληστρικὴν κατὰ τῆς νήσου ἐπιδρομήν. Καὶ πάλιν ἡ Ἀθανασία ὑπέστη τὰς πιέσεις τῶν γονέων της διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς δεύτερον γάμον, ἀποφασίσασα τέλος τοῦτον διότι σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰδικὸν διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος ἐπέβαλεν εἰς τὰς εὐκαταστάτους χήρας ὅπως ὑπανδρεύωνται ἀριστοκράτας. Πάραυτα ὅμως ἔπεισε τὸν δεύτερον σύζυγόν της νὰ γίνῃ μοναχὸς καὶ οὕτως ἡ Ἀθανασία ἠδύνατο πλέον νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἐσωτερικήν της κλίσιν, διαμοιράσασα τὰ ὑπάρχοντά της εἰς τοὺς πτωχούς. Μετ' οὐ πολὺ λοιπόν, συνεννοηθεῖσα καὶ μετ' ἄλλων γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἠγάπων τὸν ἡσύχιον καὶ μοναχικὸν βίον, ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, ὅπου ἵδρυσε μονήν, τὴν ὁποίαν καὶ διηύθυνεν ἐπ' ἀρκετὰ ἔτη ὡς ἡγουμένη. Κατὰ τὸν συναξαριστήν, ἡ Ἀθανασία ἔφθασεν εἰς τὸ ἄκρον τῶν μοναχικῶν ἀρετῶν καὶ ἡ φήμη της κατέκτησε τὰ πλήθη, καθ' ὅσον μάλιστα ἐπεδίδετο καὶ εἰς ἔργα ἀγάπης. Μετά τινα ἔτη ἀσκήσεως εἰς τὴν μονήν της καὶ κατόπιν τῆς παροτρύνσεως γέροντός τινος ἱερέως, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου παρέμεινεν ἑπτὰ ἔτη εἰς ἓν ἀσκητήριον ἔξωθεν τῆς πόλεως.

Πολλὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τῆς Ἀθανασίας θὰ περιέχωνται ἀσφαλῶς εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα αὐτῆς, συγγραφέντα ὑπὸ ἀγνώστου καὶ εὑρισκόμενα εἰς κώδ. Vatic. gr. 1660, ἔτους 916 καὶ εἰς φ. φ. 211α, 228α.

Ἡ μνήμη τῆς ὁσίας Ἀθανασίας ἑορτάζεται ὑπὸ μὲν τῶν Ὀρθοδόξων τὴν 18ην Ἀπριλίου, ὑπὸ δὲ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν τὴν 14ην Αὐγούστου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. A. Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homeletischen Literatur der Griechischen Kirche, Leipzig 1937, I, σ. 610 καὶ III (1952), σ. 926. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, σ. 12. BHG3, I, σ. 67. BECK, σ. 562. ΘΧΕ, Α', σ. 333-4.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

(Συναξάριον). *Αὕτη ἡ ἁγία Ἀθανασία, ἡ τῆς ἀθανασίας οὖσα ἐπώνυμος, ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον Αἴγινα ἀπὸ γονεῖς εὐσεβεῖς τε καὶ εὐγενεῖς· μαθοῦσα δὲ τὸ ψαλτήριον καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν, ἐσπούδαζεν ἡ ἀοίδιμος νὰ ἀφιερώσῃ τὸν ἑαυτόν της εἰς τὸν Θεόν. Οἱ δὲ γονεῖς της συνῆψαν αὐτὴν διὰ γάμου μὲ ἄνδρα χωρὶς νὰ θέλῃ· μετὰ δεκαὲξ δὲ ἡμέρας ἀπὸ τοῦ γάμου, ἦλθον βάρβαροι εἰς τὴν Αἴγιναν, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀνήρ της ἐκβῆκεν ἔξω διὰ ὑπηρεσίαν του, ἐσφάγη ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Τότε λοιπὸν ἀνεκοίνωσεν ἡ ὁσία τὸν πρῶτον σκοπὸν καὶ λογισμόν της διὰ νὰ γίνῃ καλογραία· ἐφοβεῖτο ὅμως καὶ ἐσυλλογίζετο, πῶς νὰ ἠμπορέσῃ νὰ φύγῃ ἀπὸ τοὺς γονεῖς της, χωρὶς νὰ τὴν καταλάβωσι. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν λογισμὸν εὑρισκομένη, ἰδοὺ ἔφθασε βασιλικὴ προσταγή, ἡ ὁποία ἐδιώριζεν, ὅλαι αἱ παρθένοι καὶ χῆραι, ὅσαι εὑρίσκοντο εἰς τὴν Αἴγιναν, νὰ λάβωσιν ἄνδρας ἐθνικούς. Ὅθεν πάλιν καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ ἔλαβεν ἡ ὁσία δεύτερον ἄνδρα· ἐπειδὴ δὲ πάντοτε ἐφρόντιζε καὶ ἐμελέτα διὰ τὴν σωτηρίαν της, κατεγίνετο εἰς προσευχὰς καὶ δεήσεις, καὶ ἐμοίραζε τὸν πλοῦτον της ἀφθονοπαρόχως εἰς πτωχοὺς καὶ δεομένους. Ἀφ' οὗ δὲ παρῆλθε καιρός, ἔπεισε καὶ τὸν σύζυγόν της καὶ ἔγινε μοναχός, ἂν καὶ ἦτο βάρβαρος, ὁ ὁποῖος προκόψας ὁσίως εἰς τὰς ἀρετάς, μετ' ὀλίγον καιρὸν ἀπῆλθε πρὸς Κύριον. Ἀπὸ τότε δὲ καὶ ὕστερον, ἐλευθερίαν λαβοῦσα ἡ μακαρία Ἀθανασία, διεμοίρασεν εἰς τοὺς πτωχοὺς ὅλον τὸν πλοῦτον της, καὶ λαβοῦσα μαζί της καὶ ἄλλας γυναῖκας, ὑπῆγεν εἰς ἀσκητήριον καὶ παρθενῶνα, καὶ ἐκεῖ γενομένη μοναχή, ἠγωνίζετο πολλὰ ὁμοῦ μὲ αὐτάς. Τυρίον ἢ ὀψάριον ποτὲ δὲν ἔτρωγε, παρὰ μόνον τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ τὰς ἡμέρας τοῦ δωδεκαημέρου, ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτας τὰς ἡμέρας ἐγεύετο μόνον ἀπὸ αὐτά, οὐχὶ δὲ καὶ ἐχόρταινε· κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἡμέρας ψωμίον μόνον ἔτρωγε καὶ νερὸν μόνον ἔπινε μετὰ τὴν ἐννάτην ὥραν τῆς ἡμέρας, καὶ ταῦτα μὲ ἐγκράτειαν καὶ ὄχι μὲ χορτασμόν. Εἰς δὲ τὰς ἁγίας τεσσαρακοστὰς τοῦ χρόνου, οὔτε ψωμίον ἔτρωγεν, οὔτε νερὸ ἔπινεν, ἀλλὰ μόνον ἔτρωγεν λεπτὰ λάχανα, καὶ αὐτὰ τὰ ἔτρωγεν ἀνὰ δύο ἡμέρας. Ἀφ' οὗ δὲ παρῆλθον τέσσαρες χρόνοι, ἔγινεν ἡγουμένη τοῦ ἀσκητηρίου ἐκείνου καὶ ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ μεταχειρίζεται τὴν πλέον εὐτελεστέραν καὶ ταπεινοτέραν ζωὴν ἀπὸ ὅλας τὰς μοναχάς, ὥστε ἐκ τῆς ταπεινώσεώς της ταύτης δὲν ἐγνωρίζετο ὅτι εἶναι ἡγουμένη καὶ προεστῶσα. Ὅτε δὲ ἐκοιμᾶτο ἡ ὁσία, δὲν εἶχε προσκεφάλαιον, ἀλλ' ἐπάνω εἰς μίαν πέτραν ἔκλινε τὴν κεφαλήν της, ἡ ὁποία πέτρα ἦτο ἐπίτηδες εὐτρεπισμένη διὰ τοῦτο καὶ μόνον, καὶ οὕτως ἐλάμβανεν ὀλίγον ὕπνον. Ἀφ' οὗ δὲ παρῆλθον χρόνοι τέσσαρες, ἐτρώθη ἡ ἀοίδιμος ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς ἡσυχίας, ὁμοῦ μὲ τὰς γυναῖκας ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἐπῆρεν ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ ὑπῆγεν εἰς τὸ ἀσκητήριον. Ὅθεν εἰς τοῦτο μεταχειρισθεῖσα συνεργὸν ἕνα ἱεροπρεπῆ ἄνδρα, Ματθαῖον καλούμενον, ἀνῆλθεν εἰς τόπον ἡσυχαστικόν, ὁμοῦ μὲ τὰς λοιπὰς ἀδελφάς, καὶ ἐκεῖ ἐτρύγησεν ἀρκετῶς τοὺς καρποὺς τῆς ἡσυχίας. Ὁ δὲ προρρηθεὶς Ματθαῖος ἔφερεν εἰς τὰς ὁσίας τὰς χρείας τοῦ σώματος, διὰ μέσου τοῦ ἐργοχείρου τὸ ὁποῖον ἐδούλευεν.*

Μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ἠκολούθησεν ἀνάγκη καὶ βία, ὑπῆγεν ἡ ὁσία εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔχουσα συνεργόν της ἕνα πρεσβύτερον εὐνοῦχον ἐκ φύσεως, Ἰγνάτιον ὀνομαζόμενον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐστολισμένος μὲ πᾶσαν ἀρετήν, διότι ὁ προρρηθεὶς μοναχὸς Ματθαῖος πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν, ἀφ' οὗ πρότερον διέλαμψε μὲ σημεῖα καὶ θαύματα, εἰς τόπον ἥσυχον καὶ παράμερον. Ἐλθοῦσα δὲ ἡ ὁσία εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔμεινεν εἰς ἓν ἀσκητήριον χρόνους ἑπτά, θλιβομένη πάντοτε καὶ φροντίζουσα διὰ τὸ ἀσκητήριόν της, τὸ ὁποῖον

ἄφησεν. Ἐπειδὴ δὲ ἔγινεν εἰς αὐτὴν μία θεϊκὴ ὀπτασία, φανερώνουσα ὅτι πρέπει νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ ἀσκητήριόν της, εὐθὺς ἀνεχώρησε καὶ ὑπῆγεν ἐκεῖ, καὶ χαιρετήσασα ὅλας τὰς ἀδελφὰς ὁμοῦ μὲ τὸν ῥηθέντα πρεσβύτερον Ἰγνάτιον, συνέχαιρε μὲ αὐτάς, νουθετοῦσα καὶ διδάσκουσα, πῶς νὰ ἀποκτήσωσι τὰς θεουργοὺς ἀρετὰς καὶ πῶς νὰ τελειώσωσιν ὅλας τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ. Προγνωρίσασα δὲ ἡ ἁγία τὴν πρὸς Θεὸν αὐτῆς ἐκδημίαν πρὸ δώδεκα ἡμερῶν τῆς κοιμήσεώς της, ἀνέφερε τοῦτο καὶ εἰς τὰς ἀδελφάς· ὅθεν εὐχαρίστησε μὲν τὸν Κύριον, συνάξασα δὲ ὅλας τὰς μοναχάς, ἐπροχείρησε τὴν μέλλουσαν νὰ ἡγουμενεύῃ εἰς αὐτάς. Εἰς δὲ τὴν ὑστερινὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔμελλε νὰ ἀπέλθῃ πρὸς Κύριον, ἐπρόσεχεν ἡ μακαρία εἰς τὴν ψαλμωδίαν τοῦ ψαλτηρίου, ὁμοῦ μὲ τὰς ἀδελφάς· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ τελειώσῃ ὅλον τὸ ψαλτήριον, ἀφῆκε νὰ ψάλωσιν αἱ ἀδελφαὶ τὸ ἀπολειφθὲν αὐτοῦ μέρος, αὐτὴ δὲ προσευχηθεῖσα πρὸς Κύριον ἐξεδήμησε. Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦ ἐνταφιασμοῦ της, πολλοὶ δαιμονισμένοι καὶ ἀσθενεῖς ἰατρεύθησαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν της πολλοὶ τυφλοὶ ἔλαβον τὸ φῶς τῶν ὀμμάτων αὐτῶν. Προεῖπε δὲ ἡ ἁγία εἰς τὰς ἀδελφάς, ὅτι ἐκείνην τὴν κληρονομίαν καὶ δόξαν, τὴν ὁποίαν θὰ λάβω παρὰ Θεοῦ εἰς τοὺς οὐρανούς, αὐτὴν θὰ τὴν λάβω μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀποβιώσεώς μου." Ὅθεν μετὰ τὰς ἡμέρας ταύτας δύο καλογραῖαι εἶδον ἕνα φοβερὸν καὶ ἐξαίσιον θέαμα· ἤτοι εἶδον δύο ἄνδρας ἀστραπηβόλους, οἱ ὁποῖοι ἵσταντο ἀπὸ τὸ ἓν μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τῆς ἁγίας, ἔξω τῶν ἁγίων θυρῶν τοῦ ἱεροῦ βήματος· ἐκράτουν δὲ εἰς τὰς χεῖρας ἔνδυμα πορφυροῦν καὶ βασιλικόν, ὑφασμένον ἀπὸ χρυσίον καὶ μαργαρίτας καὶ λίθους τιμίους, καὶ μὲ αὐτὸ ἐνέδυον τὴν ἁγίαν. Ὅθεν τοῦτο βλέπουσαι, ἐνεθυμήθησαν τὴν πρόρρησιν, τὴν ὁποίαν εἶπεν εἰς αὐτὰς ἡ ἁγία, καὶ τὴν ταύτης ἔκβασιν· διὸ καὶ εὐχαρίστησαν τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος δοξάζει τοὺς ἀγαπῶντας καὶ δοξάζοντας αὐτόν.

Ἀθανασίας τῇ κορυφῇ προσφέρω,
στέφανον ἀθάνατον διὰ τῶν λόγων.

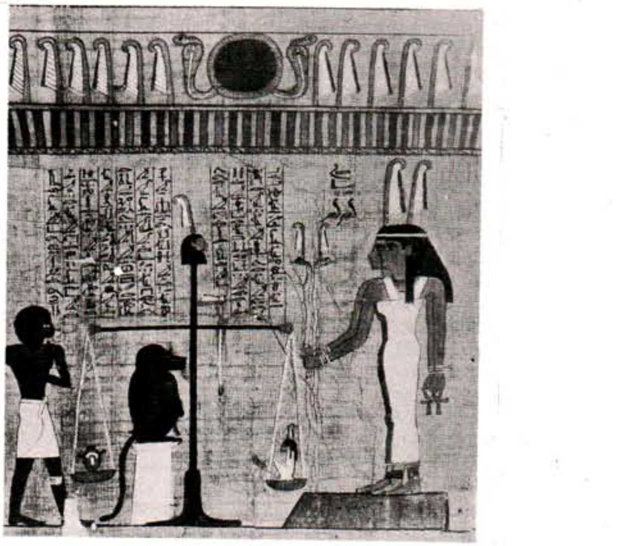
(ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ)

Ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Οὕτω καλεῖται ἡ μετὰ θάνατον ἐπιβίωσις τῆς ψυχῆς, διατηρούσης ἀκεραίαν τὴν προσωπικὴν συνείδησιν καὶ βούλησιν αὐτῆς. Κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦτον, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀθάνατος ἐὰν ἐξακολουθῇ νὰ ὑπάρχῃ καὶ μετὰ θάνατον οὐ μόνον ὡς ἄτομος οὐσία, ἀλλὰ καὶ ὡς πρόσωπον ἔχον συνείδησιν καὶ βούλησιν, ἐὰν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ διατηρῇ τὸν κατὰ τὴν ἐπίγειον ζωὴν ἀναπτυχθέντα ὑπ' αὐτοῦ πνευματικὸν βίον καὶ μετὰ τὸν χωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

(Φιλοσοφία). Τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς οἱ φιλόσοφοι δικαιοῦν διὰ διαφόρων ἀποδείξεων ἐκ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀπόψεως ἀφορμωμένων. Ἐκ τῶν παλαιοτέρων, ὁ Πλάτων ἀπεδείκνυε τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς λογικῶς διὰ τῶν ἑξῆς: Συμφώνως πρὸς τὸ λογικὸν ἀξίωμα, καθ' ὃ δύο ἔννοιαι ἀντίθετοι ἀποκλείουν ἀλλήλας, ἡ ζωή, οὖσα οὐσιῶδες προσὸν τῆς ψυχῆς, ἀποκλείει τὸν θάνατον ὡς ἀντίθετος αὐτοῦ. Ἑπομένως, ὁ θάνατος εἶναι τι ξένον πρὸς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς, ἥτις, φορεὺς τῆς ζωῆς ἡ ἰδία οὖσα, εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀθάνατος, ἀποσυρομένη μετὰ τὸν χωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος εἰς ἄλλον τινὰ τόπον (Φαιδ. 105, 107). Τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀποδεικνύει ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός, καθ' ὃ πάντα τὰ πράγματα φέρονται πρὸς τὴν ἀνυπαρξίαν καὶ καταστρέφονται ἀφανιζόμενα ὑπό τινος κακοῦ φυσικῶς ἐγκειμένου ἐν αὐτοῖς, ὅπως τὸ σῶμα ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχοντος κακοῦ τῆς ἀσθενείας, ἐνῷ τουναντίον ἡ ψυχὴ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ ὑπάρχοντος ἠθικοῦ κακοῦ, διατηρουμένη ἐσαεὶ ἐν ἀθανασίᾳ (Πολ. 10, 609 κ. ἑξ.).

Ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξ ἄλλου, διακρίνων ἐν τῇ ψυχῇ δύο εἴδη νοός, τὸν παθητικὸν καὶ τὸν ἀπαθῆ νοῦν, φρονεῖ ὅτι ὁ ἀπαθὴς μόνον νοῦς εἶναι ἀθάνατος, ὅστις «ἔοικε ψυχῆς γένος ἕτερον εἶναι», διακρινόμενος τοῦ παθητικοῦ νοὸς «καθάπερ τὸ ἀΐδιον τοῦ φθαρτοῦ» (Περὶ ψυχῆς Β΄ 2 413β), ἐντεῦθεν δὲ καὶ «ἴσως θειότερον καὶ ἀπαθές ἐστι» (Περὶ ψυχῆς Α΄ 4 408β), τουτέστι συγγενὴς πρὸς τὸ θεῖον. Τοῦ ἀπαθοῦς νοός, ὅστις εἶναι καὶ ἡ κυρίως πνευματικὴ ψυχή, τὴν ἀθανασίαν ἐθεώρει ὁ Ἀριστοτέλης αὐταπόδεικτον καὶ ἐδίδασκεν ὅτι οὗτος καὶ χωρισθεὶς τοῦ σώματος μένει ἐσαεὶ ἀμετάβλητος, «τοῦθ' ὅπερ ἐστίν», ἀθάνατος καὶ ἀΐδιος (Περὶ ψυχῆς Γ΄ 5 430α).

Συστηματικώτερον προσαγόμεναι αἱ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδείξεις εἶναι αἱ ἑξῆς τέσσαρες: 1) Ἡ ἱστορική, παραγομένη ἐκ τοῦ consensus gentium, ἤτοι ἐκ τοῦ ὅτι ἀείποτε οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ συμφώνου ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. 2) Ἡ τελολογική, ἀφορμωμένη ἐκ τοῦ τέλους ἢ τοῦ τελικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πιστεύοντος γενικῶς ὅτι ἔχει ἀνώτερον καὶ ὑπερκόσμιον προορισμόν, ὃν ὅμως οὐδέποτε κατορθοῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ. Ἡ πίστις αὕτη ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπειδὴ ὑπάρχει καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς πέραν τοῦ προσκαίρου τούτου κόσμου, ἔνθα καὶ πληροῦται μόνον ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ ψυχὴν ἀθάνατον ἐπιβιοῦσαν μετὰ θάνατον. 3) Ἡ ὀντολογική, ἥτις ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ψυχῆς ὡς ἀΰλου οὐσίας καὶ ἁπλῆς μὴ ὑποκειμένης εἰς διάλυσιν, συνάγει τήν τε ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς ὡς ἀναγκαίου παράγοντος τῆς προσωπικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς καὶ τὴν οὐσίᾳ ἀθανασίαν αὐτῆς· καὶ 4) ἡ ἠθική, ἥτις

Ἡ κρίσις τῆς ΑΘΑΝΑΤΟΥ ΨΥΧΗΣ. Ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν νεκρῶν. Πάπυρος τῆς ΙΗ΄ Αἰγυπτιακῆς δυναστείας.

εἶναι καὶ ἡ πειστικωτέρα πασῶν, ὡς πλείονα ἐνάργειαν καὶ σπουδαιότητα κεκτημένη, καὶ ἧς ἡ συνήθης διατύπωσις εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Καθὼς καὶ ἡ συνήθης πεῖρα μαρτυρεῖ, ἡ ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη εἶναι κατὰ κανόνα ἀνεπαρκὴς εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς, οὕτως ὥστε νὰ μὴ δύναται πάντοτε νὰ ἀμείβῃ μὲν τὸ ἀγαθόν, νὰ τιμωρῇ δὲ τὸ κακὸν ὡς δεῖ. Τούτου ἕνεκα, οὔτε ἡ ἀρετὴ ἀμείβεται ποτε πλήρως, τουναντίον δὲ καὶ συχνάκις καταδιώκεται, οὔτε ἡ κακία τιμωρεῖται πάντοτε ὡς τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις θριαμβεύει. Ἡ τοιαύτη ἀντίφασις οὔτε πρὸς τὴν θείαν δικαιοσύνην δύναται νὰ συμβιβασθῇ οὔτε πρὸς τὸ ἐν ἡμῖν συναίσθημα τῆς δικαιοσύνης, ὅπερ ἀπαιτεῖ ἐπιτακτικῶς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ τοιαύτη ἀνταπόδοσις εἶναι αἴτημα διά τε τὴν λογικὴν καὶ τὸ συναίσθημα ἡμῶν, ἡ δὲ πραγματοποίησις αὐτῆς κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν εἶναι πάντῃ ἀνέφικτος, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ κατὰ τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωήν, ἔνθα ἥ τε ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ τιμωρία τῆς κακίας εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν κατ' ἀπολύτως δίκαιον τρόπον ὑπὸ τοῦ δικαίου καὶ ἀπροσωπολήπτου Θεοῦ. Ἀλλ' ἵνα ἡ τοιαύτη ἀνταπόδοσις εἶναι πράγματι δυνατή, εἶναι ἀνάγκη ὅπως ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπάρχῃ μετὰ προσωπικῆς συνειδήσεως καὶ βουλήσεως καὶ μετὰ τὸν διὰ τοῦ σωματικοῦ θανάτου χωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ σώματος.

Καθὼς ὅμως αἱ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεις εἶναι λογικῶς ἀνεπαρκεῖς νὰ ἀποδείξουν κατὰ τρόπον ἀναντίρρητον τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ αἱ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδείξεις δὲν δύνανται νὰ κατοχυρώσουν πλήρως τὴν ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου ἐγκειμένην πίστιν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ἐπιβίωσιν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ἤτοι τῆς ψυχῆς. Οὐχ ἧττον ὅμως, ὅταν ἡ πίστις αὕτη προϋπάρχῃ, αἱ ἀποδείξεις αὗται δικαιοῦν αὐτὴν λογικῶς καὶ ἀποφαίνονται ταύτην καὶ ἄλλως, μάλι-

στα δὲ ἀπὸ ἠθικῆς ἐπόψεως, δεδικαιολογημένην καὶ οὐδόλως ἀντικειμένην εἰς τὴν λογικὴν ἡμῶν. Ἡ λογικὴ δ' αὕτη δυνατότης τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καθίσταται οὕτως ἐπιστημονικῶς ἀπροσμάχητος, καθόσον δὲν δύναταί τις δι' ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι λογικῶς ἀδύνατον τὸ αἰώνιον τῆς ψυχῆς καὶ νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς. Κατὰ συνέπειαν, εἰ καὶ ἡ ζωὴ εἶναι συνηρτημένη μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νευρικοῦ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ συστήματος καθόλου, οὐδαμῶς ἕπεται λογικῶς ἕνεκα τούτου ὅτι δὲν δύναται νὰ παραταθῇ μετὰ θάνατον ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ζωὴ καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ στενοῦ κατὰ τὸν παρόντα βίον συνδέσμου ζωῆς καὶ τῶν ὀργανικῶν τούτων ὅρων.

(Χριστιανικὴ πίστις). Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι θεμελιῶδες δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἀποτελεῖ οὐσιώδη βάσιν ἅμα καὶ προϋπόθεσιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ὅτι δὲ ἡ ψυχή, χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος διὰ τοῦ θανάτου, δὲν συναποθνήσκει οὐδὲ συνδιαλύεται μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ ζῇ συνειδητῶς καὶ μετὰ ταῦτα μεταβαίνουσα εἰς ἄλλον τινὰ πνευματικὸν τόπον, μαρτυρεῖ διὰ τὸν πιστὸν χιστιανὸν ἡ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, τῇ τε Π. καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, θεία Ἀποκάλυψις. Καὶ ἐν μὲν τῇ Π. Διαθήκῃ, ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς σελίδων, διδάσκεται ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀθάνατος. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν» εἶναι δηλωτικὸς τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν ὄχι παχυλῶς, κατὰ τὸ σῶμα ἢ τὴν μορφήν, ἀλλὰ κατὰ τὸ πνεῦμα, ἤτοι κατὰ τὴν ψυχήν, ἥτις ἔλαβεν ὡς δῶρον ἀπὸ τὸν Θεὸν τό τε λογικὸν αὐτῆς καὶ τὴν ἀθανασίαν, τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας, αἱ ὁποῖαι διακρίνουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ζῶα, καὶ ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος λέγεται «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» πεποιημένος. Τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διδάσκει ἡ Π. Διαθήκη σαφῶς εἰς πολλὰ ἄλλα σημεῖα αὐτῆς. Καὶ δὴ ὅταν ὁ Ἀβραὰμ ἀπέθανεν, ἵνα μὴ νομισθῇ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀνυπαρξίαν, λέγει ρητῶς ὅτι «προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ» (Γέν. κε' 8). Ἐπίσης διὰ τὸν Ἰσμαὴλ «προσετέθη πρὸς τὸ γένος αὐτοῦ» (Γέν. κε' 17). Ὁμοίως καὶ διὰ τὸν Ἰσαὰκ (Γέν. λε' 29), τὸν Ἰακὼβ (Γέν. ρθ' 33),

Τμῆμα ἐκ τῆς Κοιμήσεως. Ὁ Χριστὸς μετὰ τῆς ψυχῆς τῆς Θεοτόκου. Τοιχογραφία Παναγίας Μαυριωτίσσης, Καστοριᾶς. ΙΒ' αἰών.

τὸν Ἀαρὼν (Ἀριθ. κ' 24) καὶ τὸν Μωϋσῆ (Ἀριθ. κζ' 13, λα' 2). Εἰς ἅπαντα τὰ χωρία ταῦτα, μαρτυρεῖται σαφῶς, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν προσώπων, περὶ ὧν γίνεται λόγος, ὡς καὶ αἱ ψυχαὶ «τοῦ λαοῦ» ἢ «τοῦ γένους» αὐτῶν, εἶναι ἀθάνατοι, ἄλλως τὰ χωρία ταῦτα οὐδὲν θὰ εἶχον νόημα. Οὐ μόνον δὲ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς διδάσκεται εἰς τὰ χωρία ταῦτα καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Π. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ τὸ δυνατὸν τῆς συναντήσεως αὐτῶν μετὰ θάνατον. Οὕτω καὶ ὁ Ἰακώβ, ἅμα ὡς ἤκουσε περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωσήφ, «οὐκ ἤθελε παρακαλεῖσθαι λέγων ὅτι, Καταβήσομαι πρὸς τὸν υἱόν μου πενθῶν εἰς ᾅδου» (Γέν. λζ' 35).

Ἔτι σαφέστερον διδάσκεται ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἐν Α' Βασιλ. κεφ. κη' καὶ ἑξῆς. Ἐκεῖ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Σαοὺλ εὗρε τρόπον ἐπικοινωνίας μὲ τὸν πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντα Σαμουήλ, ἵνα συμβουλευθῇ αὐτόν. Καὶ ὅτι ὁ Σαμουήλ, ἐμφανισθεὶς αὐτῷ ἐν πνεύματι, ἐπέπληξεν αὐτὸν σφοδρῶς· «Ἵνα τί παρηνόχληκάς με ἀναβῆναί με;» Ὁμοίως καὶ εἰς τὰ χωρία: «καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν, ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος» (Ψαλμ. κα' 27), «οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου» (Ψαλμ. ιε' 10), «ἐλθέτω δὴ θάνατος ἐπ' αὐτοὺς καὶ καταβήτωσαν εἰς ᾅδου ζῶντες» (Ψαλμ. νδ' 16). Τὸ τελευταῖον αὐτὸ χωρίον διδάσκει, ὅτι καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐπιβιοῦν μετὰ θάνατον, διότι ἄλλως θὰ ἦτο ἀδιανόητον πῶς οἱ ἀσεβεῖς, ὅταν ἀποθάνουν, εἶναι δυνατὸν νὰ καταβοῦν ζῶντες εἰς τὸν ᾅδην, ἂν αἱ ψυχαὶ αὐτῶν δὲν ἐπιζοῦν μετὰ τὸν θάνατον τῶν σωμάτων. Ἔτι σαφέστερον διδάσκεται ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἰς τὰ μεταγενέστερα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτως, εἰς τὸ ἐρώτημα τῶν ὑλιστῶν τῆς ἐποχῆς: «Τί ἐπερίσσευσεν ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸ κτῆνος;... Τὰ πάντα εἰς τόπον ἕνα· τὰ πάντα ἐγένετο ἀπὸ τοῦ χοὸς καὶ τὰ πάντα ἐπιστρέψει εἰς τὸν χοῦν. Καὶ τίς οἶδε τὸ πνεῦμα υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰ ἀναβαίνει ἄνω, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κτήνους, εἰ καταβαίνει αὐτὸ κάτω εἰς τὴν γῆν;» ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἀπαντᾷ ἀνενδοιάστως: «καὶ ἐπιστρέψῃ ὁ χοῦς ἐπὶ τὴν γῆν, ὡς ἦν, καὶ τὸ πνεῦμα ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν Θεόν, ὃς ἔδωκεν αὐτό» (Ἐκκλ. ιβ' 7). Καὶ ἀλλαχοῦ, ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς βεβαιοῖ· «δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ καὶ οὐ μὴ ἅψηται αὐτῶν βάσανος. Ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι... οἱ δέ εἰσιν ἐν εἰρήνῃ... ἡ ἐλπὶς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης» (Σοφ. Σολ. γ' 1-4). Οὕτω καὶ πρὸ τῶν ἀπειλῶν τῶν διωκτῶν εἰδωλολατρῶν ὁ πιστὸς Ἰσραηλίτης ἀπαντᾷ ἐν ἀκραδάντῳ πίστει εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς: «Πρὸς ταῦτα εἴ τι ἔχετε κολαστήριον, προσαγάγετε τῷ σώματί μου· τῆς γὰρ ψυχῆς μου οὐδ' ἂν θέλητε ἅψασθαι δύνασθε» (Δ' Μακκ. ι' 4). Ἐν τῇ αὐτῇ πίστει, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεώς των θανατωθέντες, «οἱ Ἀβραμιαῖοι παῖδες σὺν τῇ ἀθλοφόρῳ μητρὶ εἰς πατέρων χορὸν συναγελάζονται, ψυχὰς ἁγνὰς καὶ ἀθανάτους ἀπειληφότες παρὰ Θεοῦ» (Δ' Μακκ. ιη' 23).

Ἐν δὲ τῇ Κ. Διαθήκῃ ἡ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διδασκαλία διήκει δι' ὅλων αὐτῆς τῶν σελίδων. Καὶ δὴ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐβεβαίωσεν· «ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα» (Ἰω. η' 51). Δεδομένου ὅτι πᾶσιν «ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν» (Ἑβρ. θ' 27), ἕπεται ἀναγκαίως, ὅτι οὐδαμῶς ἄλλως εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἴδῃ ὁ τηρῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου θάνατον εἰς τὸν αἰῶνα, ἤτοι νὰ ἐξακολουθῇ ζῶν εἰς τὸν αἰῶνα, εἰ μὴ μόνον ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος. Κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου ἐπάνω εἰς τὸ ὄρος «ὤφθησαν Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες» (Ματθ. ιζ' 3, Μάρκ. θ' 4, Λουκ. θ' 30), ὅπερ ἐμφαίνει τὴν μετὰ συνειδήσεως ὕπαρξιν τῶν βιβλικῶν τούτων προσώπων, μολονότι εἶχον ἐγκαταλείψει πρὸ αἰώνων τὸν παρόντα βίον, τουτέστιν, ὅτι αἱ ψυχαὶ των εἶχον μείνει ἀθάνατοι. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην μανθάνομεν καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ στόμα τοῦ Κυρίου, ὅστις ἐλέγχων τοὺς Σαδδουκαίους διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, λέγει· «οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ρηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντος· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων» (Ματθ. κβ' 31-32, Μάρκ. ιβ' 26-27) καὶ προσθέτει· «ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε» (Μάρκ. ιβ' 27), ὅπως ἀκριβῶς πλανῶνται πάντες οἱ ἀρνούμενοι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς σημερινοὶ παντὸς εἴδους Σαδδουκαῖοι. Τὸ αὐτὸ διδάσκει ἐπίσης ὁ Κύριος λέγων· «μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι» (Ματθ. 28) καὶ διὰ τῆς βεβαιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν συσταυρωθέντα αὐτῷ λῃστήν· «Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ» (Λουκ κγ' 43). Οὐ μόνον δὲ αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων ζοῦν μετὰ θάνατον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, ὅπως σαφῶς διδάσκει ὁ Χριστὸς εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου (Λουκ. ιστ' 19 κ.ἑξ.). Κατὰ τὴν παραβολὴν ταύτην, μετὰ θάνατον ἀμφότεροι, ὅ τε δίκαιος Λάζαρος καὶ ὁ ἄδικος πλούσιος, ζοῦν ὁ μὲν ἐν μακαριότητι εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἀβραάμ, ὁ δὲ «ὑπάρχων ἐν βασάνοις», «ὀδυνώμενος ἐν φλογί» εἰς τὸν Ἅδην.

Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς διδάσκεται ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις. Ὅταν ὁ Ἰησοῦς μετέβη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰαείρου, λέγει εἰς τοὺς θρηνοῦντας τὴν

θανοῦσαν θυγατέρα αὐτοῦ· «μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει» (Λουκ. η΄ 52), ἵνα βεβαιώσῃ ὅτι ὁ θάνατος τοῦ σώματος δὲν σημαίνει καὶ θάνατον τῆς ψυχῆς. Ὅταν δὲ ἐφώνησεν αὐτὴν «ἡ παῖς ἐγείρου, ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ ἀνέστη παραχρῆμα» (Λουκ. η΄ 54-55). Ὅθεν, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ πνεῦμα (ἡ ψυχὴ) τῆς κόρης καὶ νὰ ἀναστηθῇ, σημαίνει ὅτι εἶχεν ἀναχωρήσῃ προσωρινῶς ἀπὸ τὸ σῶμα αὐτῆς εἰς πνευματικόν τινα τόπον καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ νεκρὸν αὐτῆς σῶμα καὶ οὕτως αὕτη ἀνεστήθη. Εἰς πλεῖστα ἄλλα χωρία αὐτῆς ἡ Κ. Διαθήκη διδάσκει, ὅτι ὁ θάνατος εἶναι εἶδος τι ὕπνου σωματικοῦ καὶ ὄχι ἐξαφάνισις τῆς ψυχῆς. Τὸν θάνατον τοῦ Λαζάρου ὁ Χριστὸς ἐχαρακτήρισεν ὡς ὕπνον, εἰπὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ «Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν ἐκοιμήθη· ἀλλὰ

Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ παραλαμβάνει ψυχὴν ἐξερχομένην ἐκ τοῦ στόματος ἀποθνήσκοντος μοναχοῦ.
Βυζαντινὸν χειρόγραφον Μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὄρους.

πορεύομαι ἵνα ἐξυπνήσω αὐτόν». Καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς ἐξηγεῖ ἀμέσως· «εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ» (Ἰω. ια΄ 11, 13). Συνεπείᾳ τοῦ σεισμοῦ κατὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ, «πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη» (Ματθ. κζ΄ 52) καὶ ὁ Στέφανος, λιθοβοληθείς, «ἐκοιμήθη» (Πράξ. ζ΄ 60). Ὁ Παῦλος ἐπίσης, τὸν σωματικὸν θάνατον ὡς προσωρινὴν κοίμησιν περιγράφων, λέγει· «καὶ κοιμῶνται ἱκανοί» (Α΄ Κορ. ιε΄ 6), «πάντες οὐ κοιμηθησόμεθα» (Α΄ Κορ. ιε΄ 1), «οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας» (Α΄ Θεσ. δ΄ 15) καὶ «ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ» (Α΄ Κορ. ζ΄ 39), δι᾿ ὧν διδάσκει, ὅτι μετὰ τὴν «κοίμησιν τοῦ θανάτου» τὸ σῶμα μόνον νεκροῦται, ἐνῷ ἡ ψυχὴ δὲν ἀποθνήσει, ἀλλὰ συνεχίζει τὴν προσωπικὴν αὐτῆς ζωήν, παραμένουσα αἰωνίως ἀθάνατος καὶ ἄφθαρτος. Εἰς τὴν ἀλήθειαν ταύτην πιστεύων καὶ ὁ Στέφανος, ἐνῷ οἱ Ἰουδαῖοι ἐλιθοβόλουν αὐτόν, ἐπεκαλεῖτο τὸν Κύριον λέγων· «Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου» καὶ ταῦτα εἰπὼν «ἐκοιμήθη» (Πράξ. ζ΄ 59, 60).

Ἀκόμη σαφεστέρα εἶναι ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλία τῶν πρωτοκορυφαίων ἀποστόλων Παύλου καὶ Πέτρου. Ὁ Παῦλος ὀνομάζει τὴν μὲν ψυχὴν «ἔσω ἄνθρωπον» (Β΄ Κορ. δ΄ 16, Ρωμ. ζ΄ 22, Ἐφ. γ΄ 16), τὸ δὲ σῶμα «ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπον» (Β΄ Κορ. δ΄ 16). Εἶναι δηλαδὴ κατὰ τὸν Παῦλον ἡ ψυχὴ ὁ κυρίως ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ὡς προσωρινὴν «ἐπίγειον οἰκίαν» ἔχει τὸ σῶμα. Διὸ λέγει· «οἴδαμεν ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν οὐρανοῖς» (Β΄ Κορ. ε΄ 1) καὶ ὀλίγον ὕστερον προσθέτει· «θαρροῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον» (Β΄ Κορ. ε΄ 8). Καὶ ἀλλαχοῦ· «ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.... συνέχομαι δὲ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον» (Φιλ. α΄ 21, 23), «οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἑβρ. ιγ΄ 14).

Ὡς προσωρινὸν «σκήνωμα» τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ τὸ σῶμα καὶ ὁ Πέτρος λέγων· «δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ᾿ ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου» (Β΄ Πέτρ. α΄ 13-14). Τόσον ἄρα ὁ Παῦλος ὅσον καὶ ὁ Πέτρος, θεωροῦντες τὸ σῶμα ὡς προσωρινὴν κατοικίαν αὐτῶν, ἥν, ἀποχωροῦντες ἐκ τοῦ προσκαίρου τούτου κόσμου διὰ τοῦ θανάτου, ἀναγκαίως θὰ ἐγκαταλείψουν, διδάσκουν ἀμφότεροι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζῇ ὡς πνεῦμα καὶ μετὰ θάνατον, ὡς σαφῶς φαίνεται ἀπὸ τὰς φράσεις αὐτῶν, τοῦ μὲν Παύλου «ἐμοί... τὸ ἀποθανεῖν κέρδος... τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι», «εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι πρὸς Κύριον», τοῦ δὲ Πέτρου «ἐφ᾿ ὅσον εἰμὶ ἐν τῷ σκηνώματι τούτῳ», ἥτις φράσις σημαίνει ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν αὐτοῦ θὰ ὑπάρχῃ αἰωνίως μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις καὶ προεῖπεν αὐτῷ τὴν «ταχινὴν ἀπόθεσιν τοῦ σκηνώματος» αὐτοῦ. Τέλος, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διδάσκει πλέον ἢ σαφῶς καὶ ὁ Ἰωάννης, ὥστε οὐδεμία νὰ καταλείπεται ἡμῖν ἀμφιβολία, γράφων ρητῶς· «Εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ... καὶ ἔκραξαν φωνῇ μεγάλῃ...» (Ἀποκ. στ΄ 9, 10).

Καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐκκλησιαστικῇ γραμματείᾳ πάντες οἱ Πατέρες διακηρύττουν, ὅτι «μετὰ θάνατον ἐν αἰσθήσει εἰσὶν αἱ ψυχαί», πλὴν «αἱ τῶν εὐσεβῶν ψυχαὶ ἐν κρείττονί που χώρῳ διαβιοῦσι», ἐπειδὴ «ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ» καὶ «ἀθάνατος παρὰ τοῖς πλείοσιν ὠνόμασται». Ἀθάνατος δ᾿ οὖσα καθ᾿ ἑαυτὴν ἡ ψυχή, λογικῶς ἀφ᾿ ἑαυτῆς κινεῖται καὶ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος, «οὐ γὰρ ἡ ψυχή ἐστιν ἡ ἀποθνήσκουσα, ἀλλὰ διὰ τὴν ταύτης ἀναχώρησιν ἀποθνήσκει τὸ σῶμα», διότι «ἄφθαρτον φύσιν πεποίηκεν ὁ Θεὸς τὴν νοερὰν καὶ αὐτῷ συγγενῆ ψυχὴν» (ἰδὲ παραπομπὰς εἰς πηγάς, ἐν Π. Τρεμπέλα, Δογματική, Α΄, σ. 482). Δεινῶς δὲ ἐπολεμήθησαν ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων οἱ ἀρνηταὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς θνητοψυχῖται (αὐτόθι).

Ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων, δείκνυται, ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κατοχυροῦται στερρῶς ἔκ τε τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ὡς καὶ ἐκ τῆς ὅλης Πατερικῆς Γραμματείας, ὑφ᾿ ὧν βεβαιούμεθα ἀπολύτως περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς ἐλπίδος ἡμῶν εἰς τὴν αἰώνιον ἐν Χριστῷ ζωήν, καθόσον, ὡς καὶ ἡ Ἁγία Γραφὴ λέγει, «εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἐν Χριστῷ ἠλπικότες ἐσμὲν μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν» (Α΄ Κορ. ιε΄ 19).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Χρ. Ἀνδρούτσου, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1907. Τοῦ αὐτοῦ, Λεξικὸν τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1929. Παναγ. Δημητροπούλου, Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀθῆναι 1954. Παναγ. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Α΄, Ἀθῆναι 1959.

ΠΑΝ. Χ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθανασιάδης Κύριλλος. (1825 - 1898). Λόγιος ἀνώτερος κληρικὸς (ἀρχιμανδρίτης) τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Ἐγεννήθη ἐν Περιστάσει τῆς Θράκης τὸ 1825. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν Χάλκης, λαβὼν τὸ πτυχίον τὸ 1851. Ὑπηρέτησεν εἰς τὸ Μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Φανάριον). Κατόπιν διετέλεσε διευθυντὴς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Σταυροῦ (Ἱεροσόλυμα) (1861 - 1863), ἐν συνεχείᾳ δὲ ἔξαρχος τοῦ Παναγίου Τάφου εἰς Ἀθήνας καὶ Σμύρνην. Ἀπέθανεν εἰς τὴν πατρίδα του τὸ 1898.

Ἐδημοσίευσε διαφόρους ἱστορικὰς καὶ βιογραφικὰς μελέτας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων εἰς τὰ περιοδικὰ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», «Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ», «Σωτὴρ» καὶ «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», ἐξέδωκε τὸ 1862 μετὰ προλεγομένων τὴν Ἑρμηνείαν εἰς τοὺς Ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου, συνέταξε δὲ τὸ 1862 κατάλογον τῶν χειρογράφων τῆς πλουσιωτάτης ἁγιοταφικῆς βιβλιοθήκης, ὅστις ὅμως παρέμεινεν ἀνέκδοτος.

Ι. Χ. Κ.

Ἀθανασιάδης Κωνσταντῖνος. Σύγχρονος Ἕλλην θεολόγος, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τὸ 1919. Ἐσπούδασεν

εἰς τὸ πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ εἶναι ὑπάλληλος τοῦ τμήματος Θρησκευμάτων εἰς τὸ ὑπουργεῖον Παιδείας ἀπὸ τὸ 1947. Παραλλήλως, προσφέρει ποικίλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διδάξας ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα, κηρύττων ἀνελλιπῶς τὸν θεῖον λόγον εἰς διαφόρους ναοὺς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν καὶ συγγράφων ἄρθρα δημοσιευόμενα εἰς ἐκκλησιαστικὰ περιοδικά. Ἐξέδωκεν ἐπίσης τὸ βιβλίον «Ἰγνάτιος ὁ καὶ Θεοφόρος καὶ αἱ αἱρέσεις τῆς ἐποχῆς του», Ἀθῆναι 1961, τὸ ὁποῖον συνέγραψε μετὰ τῆς Μαρίας Ἀνδρουτσοπούλου, τμηματάρχου τοῦ ὑπουργείου Παιδείας. Ἐκτυποῦνται τὰ βιβλία του «Ἀνεξιθρησκεία καὶ Προσηλυτισμὸς» καὶ «Ὁ πιστὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία του». Ὁ Ἀθανασιάδης ἀσχολεῖται ἰδιαιτέρως μὲ τὰ προβλήματα τῆς τελεσφόρου ἀντιμετωπίσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι αἱρέσεων.

Ἀθανασιανὸν Σύμβολον. Ἡ «Quicumque» (ὁστισδήποτε), ἐκ τῆς ἀρχικῆς λέξεως. Συμβολικὸν κείμενον τοῦ ΣΤ' ἢ Ε' αἰῶνος ἀγνώστου συγγραφέως. Διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον, περιέχεται ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας περὶ Ἁγίας Τριάδος. Εἰς τὸ δεύτερον, ἡ περὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου του. Ἡ μορφὴ τῆς διπτύχου αὐτῆς ἐκθέσεως δὲν εἶναι καθαρῶς συμβολική, ἀλλ' ἀνεπτυγμένη. Διὸ δύναται τὸ κείμενον τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων δογματικῶν ἐγχειριδίων. Ἄλλωστε καὶ ἐν τῇ κατηχητικῇ πράξει τοιαύτης που χρήσεως ἐτύγχανεν.

Συγκαταλεγόμενον μεταξὺ τῶν νόθων ἔργων τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (PG 28, 1581 - 1592), ἐγράφη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρωτοτύπως λατινιστί, ἀπεδόθη δὲ ἡ πατρότης του εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἴσως λόγῳ τοῦ ἐντόνου ἀντικατοπτρισμοῦ τῆς περὶ ὁμοουσίου διδασκαλίας τοῦ κορυφαίου τούτου Πατρὸς εἰς αὐτό. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Θ' εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπῆρξε προϊὸν τῆς ἀθανασιανῆς διανοίας ὑπεστήριξεν ὁ Βελλαρμῖνος, φέρων ὡς ἐπιχείρημα τὸ ὅτι ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, σχολιάζων τὸ ψαλμικὸν «ἡμέρας ὁ ἥλιος οὐ συγκαύσει σε» (Ψαλμ. ρκ' 6), σημειώνει, ὅτι τὸν ἥλιον τοῦτον τὸν νοητὸν ὁ Ἀθανάσιος λέγει οὐ πεποιημένον, οὐδὲ δημιουργημένον, ἀλλὰ γεγεννημένον. Ἡ φράσις αὐτὴ ἀπαντᾷ εἰς τὸ Σύμβολον. Ἄλλοι, κατὰ καιρούς, μὲ ἐπιχειρηματολογίαν σοβαρωτέραν, ὑπωπτεύθησαν τὸν δημιουργόν του μεταξὺ πλειάδος Λατίνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς ὁ Βικέντιος ὁ ἐκ Λερίνου, οἱ Ὀνωρᾶτος καὶ Καισάριος Ἀρελάτης καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων. Χάρις εἰς τὴν κατὰ τὸ 1940 ἀνεύρεσιν τοῦ συγγραμματίου «Excerpta Vincentii Lirinensis», διηκριβώθη ὁ πρωτότυπος πυρὴν τοῦ λατινικοῦ κειμένου καὶ οὕτω καθωρίσθησαν ὡς πιθανώτατα ὅρια, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπεκρυσταλλώθη εἰς τὴν παραδοθεῖσαν ἔκτοτε σύνολον μορφήν του τὸ Σύμβολον, τὸ 542, ἔτος θανάτου τοῦ Καισαρίου Ἀρελάτης, καὶ τὰ ἔτη 434 - 440, ὅτε ἐκυκλοφόρησαν τὰ «Excerpta». Ὁ Καισάριος Ἀρελάτης, τοῦ ὁποίου ἄμεσος πρόδρομος ὑπῆρξεν ὁ Βικέντιος, παρέχει εἰς ὁμιλίαν του τὴν πρώτην βεβαίαν μαρτυρίαν περὶ τοῦ Συμβόλου.

Εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὸ Σύμβολον τοῦτο ἐγνώσθη περὶ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, μεταφρασθὲν ἑλληνιστὶ ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς. Ἐνῶ δὲ εἰς τὴν Δύσιν ἔτυχε δαψιλοῦς κατηχητικῆς, ἔτι δὲ καὶ λειτουργικῆς ἐκμεταλλεύσεως, παρ' ἡμῖν ἡ ἀκτινοβολία του παρέμεινε πτωχή. Τὸν ΙΘ' αἰῶνα, περιελήφθη εἰς τὸ Μέγα Ὡρολόγιον τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, μὲ τὴν ἔνδειξιν, ὅτι ἐτυπώθη ὡς ὁμόφωνον πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Τὴν ὀρθοδοξότητά του παραδέχεται καὶ ὁ καθηγητὴς Ἰ. Καρμίρης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἰω. Ν. Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Α', Ἀθῆναι 1952, σ. 100 κ.ἑξ. Σοφοκλ. Λώλη, Περὶ τὸ πρῶτον Σύμβολον τῆς πίστεως, Ἀθῆναι 1959, σ. 30, 31. G. Morin, L' origine du symbole d' Athanase, ἐν Revue Bénédictine, 44 (1932), σ. 207-219. K. J. Madoz, Excerpta Vincentii Lirin (Estudios Onienses, 1η σειρά, I), Madrid 1940, σ. 65-90. RGG3, I, σ. 669, DTC, XIV, σ. 2930-2931.

ΒΑΣ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Ἀθανάσιος. Πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἀναγνώστου, τὰ ὑπὸ τὸ λῆμμα τοῦτο ἄρθρα καὶ ἀρθρίδια ἐταξινομήθησαν εἰς τὰς ἑξῆς ἑνότητας: 1) Μάρτυρες, 2) Ὅσιοι, 3) Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, 4) Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, 5) Πατριάρχαι Ἀντιοχείας (Ὀρθόδοξοι καὶ Ἰακωβῖται), 6) Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, 7) Ἐπίσκοποι Ἀθηνῶν, 8) Ἐπίσκοποι διάφοροι, 9) Διάφοροι μοναχοὶ κ.λ.π., 10) Κύπριοι, 11) Ρῶσοι, 12) Νεομάρτυρες, 13) Ἁγιογράφοι.

ΜΑΡΤΥΡΕΣ

1). Ὁ ἀπὸ μάγων. Ἑορτάζεται τὴν 23ην Ἀπριλίου καὶ στερεῖται μηνολογικοῦ ὑπομνήματος. Τὸ μόνον περὶ αὐτοῦ γνωστὸν (ἐκ τοῦ σχετικοῦ διστίχου) εἶναι, ὅτι ἀπετμήθη τὴν κεφαλήν.

2). Μεγαλομάρτυς, ὁ ἐν τῷ Κλύσματι τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης (Σουέζ) ἀθλήσας. Ἡ μνήμη του ἐξέλιπεν ἐκ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Κατὰ τὸν βίον του, τὸν ὁποῖον ἐξέδωσεν ὁ Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς (Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, σ. 390 κ.ἑξ.), ἦτο Ρωμαῖος συγκλητικός, ἰδιαιτέρως ἐκτιμώμενος ὑπὸ τοῦ Μαξιμιανοῦ, καταστάντος συνάρχοντος ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ λαβόντος τὴν Ἰταλίαν, Ἱσπανίαν καὶ Ἀφρικὴν (285). Διορισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἔπαρχος εἰς Αἴγυπτον, ἐξεδήλωσεν ἐκεῖ τὴν πίστιν του εἰς Χριστόν, ἀδιαφορῶν διὰ τὰς συνεπείας. Τοῦτο περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ Μαξιμιανοῦ, ὅστις διέταξε τὸν ἀνθύπατον τῆς Αἰγύπτου νὰ πιέσῃ αὐτόν, ὅπως ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν νομιμότητα, ἄλλως νὰ τὸν θανατώσῃ. Παρὰ τὰς προσπαθείας, ὅμως, τοῦ ἀνθυπάτου, ὁ Ἀθανάσιος παρέμεινεν ἀκλόνητος καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη ἡ εἰς θάνατον καταδίκη του, ἡ ὁποία καὶ ἐξετελέσθη εἰς Κλύσμα, ὅπου ὁ Ἀθανάσιος εἶχε σταλῇ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ καταδιώξῃ τοὺς ἐκεῖ χριστιανούς, τοὺς ὁποίους ἀντιθέτως περιέβαλε μὲ ἀδελφικὴν στοργήν. Πρὸ τῆς θανατώσεώς του, ὁ ἅγιος ἐστράφη κατ' ἀνατολὰς καὶ προσηυχήθη, «μετὰ δὲ τὸ πληρῶσαι αὐτὸν τὴν εὐχήν, κατασφραγίσας ἑαυτὸν καὶ ὑποστρωθείσης σινδόνος ἐπιβάς, θεὶς τε τὰ γόνατα, ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν ξίφει». Τοῦ μαρτυρίου του παρεδόθη ἡ ἡμερομηνία - 18 Ἰουλίου - οὐχὶ δὲ καὶ τὸ ἔτος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΜΕΧ. σ. 177, 8.

ΟΣΙΟΙ

1). Ὁ Κομενταρήσιος. Συνεορτάζεται μετὰ τοῦ ὁσίου Ζωσίμου τὴν 4ην Ἰανουαρίου. Κατὰ τὰς συναξαριστικὰς πηγάς, προσῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἑλκυσθεὶς ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τοῦ ὁμολογητοῦ Ζωσίμου, ἀθλήσαντος ἐν Κιλικίᾳ. Κατόπιν ἠκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου συνεμόνασαν.

2). Ὁ τοῦ Παυλοπετρίου. Ὅσιος καὶ ὁμολογητής, ἑορταζόμενος τὴν 22αν Φεβρουαρίου. Ἔλαμψε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος. Γόνος λαμπροῦ κατὰ κόσμον οἴκου, ἐπόθησε τὸν μοναχικὸν βίον καὶ ἐγκατεβίωσεν εἰς τὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Νικομηδείας μονὴν τοῦ Παυλοπετρίου ὅπου διεκρίθη διὰ τὰς πολλὰς ἀρετάς του. Συνδεόμενος μὲ Θεόδωρον τὸν Στουδίτην καὶ Ἰωάννην τὸν ἡγούμενον τῆς Μονῆς τῶν Καθαρῶν, εἰργάσθη μετ' αὐτῶν διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων, κακοπαθήσας ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου (813 - 820). «Ἀνένδοτος δὲ διαμείνας καὶ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μέχρι τέλους διατηρήσας, πρὸς Κύριον χαίρων ἐξεδήμησεν». Λόγον περὶ αὐτοῦ ποιεῖται Θεόδωρος ὁ Στουδίτης εἰς τὴν πρὸς Ἀντωνῖνον ἐπιστολήν του (PG 99, 1629).

(Συναξάριον). *Οὗτος ὁ ὅσιος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ εὐλαβεῖς γονεῖς καὶ πολλὰ πλουσίους· ἐπειδὴ δὲ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἔγινεν εὐλαβής, ἠγάπησε νὰ ἐνδυθῇ τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ὅθεν ὑπῆγεν εἰς τὰ μέρη τοῦ περάσματος (πορθμοῦ) τῆς Νικομηδείας καὶ ἐκεῖ ἔγινε μοναχὸς εἰς ἓν μοναστήριον· τόσον δὲ ὑψώθη ὁ ἀοίδιμος μὲ τὰς ἀρετὰς καὶ τόσον διεδόθη ἡ φήμη του, ὥστε ἔγινε καὶ εἰς τοὺς βασιλεῖς γνώριμος. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους Λέοντος τοῦ εἰκονομάχου διαβληθεὶς ὅτι σέβεται τὰς ἀχράντους εἰκόνας, ἔλαβε διάφορα βάσανα καὶ ἐδοκίμασε πικροτάτας ἐξορίας καὶ θλίψεις. Ὅθεν μένων στερεὸς καὶ ἕως τέλους διατηρῶν τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀπῆλθε χαίρων πρὸς Κύριον.*

Ἀθανάσιος θρέμμα Παυλοπετρίου,
Ἀποστόλοις σύνεστι Παύλῳ καὶ Πέτρῳ.

(ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ)

3). Ὁ θαυματουργός. Ἑορτάζεται τὴν 3ην Ἰουνίου. Κατήγετο ἐκ τοῦ θέματος τῶν Κιβυρραιωτῶν (Καρία, Πισιδία, Λυκία καὶ Παμφυλία), γεννηθεὶς ἐξ εὐσεβῶν ἀλλὰ πτωχῶν γονέων. Ποθήσας τὸν μοναχικὸν βίον, περιήρχετο διαφόρους τόπους ἀσκήσεως, καταρτιζόμενος ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν ὁσίων ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους συνήντα ἐκεῖ. Κατὰ τὴν περιοδείαν αὐτὴν ἐγνωρίσθη μὲ τὸν μοναχὸν Κοσμᾶν, πρώην συγκλητικόν, ὅστις εἶχεν ἱδρύσει μονὴν

παρὰ τὸν ποταμὸν Σαγγάριον. Ὁ Κοσμᾶς εἶχεν ἀηδιάσει ἐκ τῆς ἀπειθείας μοναχῶν τινων καὶ παρεκάλεσε τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἔλθῃ μετ᾽ αὐτοῦ εἰς τὴν μονήν, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπαναφορὰν τῆς εἰς αὐτὴν τάξεως, ὅπερ καὶ ἐγένετο διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς προσωπικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Ἀθανασίου. Ἀκολούθως, ὁ ὅσιος ἐγκατεστάθη εἰς μονὴν καλουμένην τοῦ Τραϊανοῦ, ἔνθα ἐχειροτονήθη ἱερεὺς καὶ διῆλθε τὰ τελευταῖα 28 ἔτη τοῦ βίου του ἐν ἄκρᾳ ἀρετῇ, ἀξιωθεὶς καὶ τοῦ χαρίσματος τῶν θαυμάτων. Ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ τὸ 932.

(Συναξάριον). *Οὗτος ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Ἀθανάσιος, ὁ γεμίσας θαυμάτων τὸ μοναστήριον τὸ ὀνομαζόμενον τοῦ Τραϊανοῦ, ἦτον ἀπὸ τὴν χώραν τῶν Κιβυρραιωτῶν, υἱὸς γονέων μετρίων κατὰ τὸ γένος καὶ τὸν πλοῦτον. Φθάσας δὲ εἰς ἡλικίαν, ἐβδελύχθη τὸν κόσμον καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὴν ἔρημον, ἔχων εὐαγγελικῶς ἕνα μόνον χιτῶνα. Τρέχων δὲ ἀπὸ τόπον εἰς τόπον καὶ ἀνταμώνων πνευματικοὺς ἄνδρας, ἀπερρόφα ὡς σπόγγος τὰς ἀρετὰς ἐκείνων. Εἷς δὲ μοναχός, ἄρχων πρότερον ὑπάρχων τῆς βασιλικῆς συγκλήτου, εἶχεν ἰδικόν του μοναστήριον εἰς τὸν ποταμὸν Σάγαριν, εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκοντο μοναχοὶ σκληροὶ καὶ ἀπειθεῖς. Ὅθεν ἀηδιάσας αὐτούς, ἐκβῆκεν ἀπὸ τὸ μοναστήριόν του καὶ ἀπήρχετο εἰς τόπον μακρινόν· συναντήσας δὲ τὸν ὅσιον Ἀθανάσιον, συνωμίλησε μετ᾽ αὐτοῦ μὲ τόσην εὐλάβειαν, ὡς ἂν ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ ὅσιος ἐπέμφθη ἀπὸ τὸν Θεόν· ὅθεν ἐπῆρεν αὐτὸν καὶ τὸν ἔφερεν εἰς τὸ μοναστήριόν του. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ μακάριος Ἀθανάσιος ἦτο γεμᾶτος ἀπὸ πᾶσαν ἀρετὴν καὶ πνευματικὴν κατάστασιν, μετέβαλε τοὺς σκληροὺς ἐκείνους μοναχοὺς εἰς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, ἄλλοτε μὲν βλεπόμενος καὶ μὲ μόνον τὸ σχῆμα του ὠφελῶν αὐτούς, ἄλλοτε δὲ καὶ μὲ τὰ λόγιά του παρακαλῶν αὐτοὺς καὶ διδάσκων.*

Ὅτε δὲ ὁ ἅγιος οὗτος Ἀθανάσιος ὑπῆγεν εἰς τὸ μοναστήριον τὸ ὀνομαζόμενον τοῦ Τραϊανοῦ, ἔγινε μεγαλόσχημος καὶ ἱερεὺς καὶ εἶχεν ἔργον νὰ ἱερουργῇ τὴν θείαν μυσταγωγίαν καὶ νὰ καλλιγραφῇ καὶ νὰ νηστεύῃ καθ᾽ ἑκάστην μέχρις ἑσπέρας. Ἔχων δὲ καθαρὰν ὑπακοὴν καὶ ἐξομολόγησιν τῶν κρυπτῶν αὐτοῦ λογισμῶν, ἠλευθερώθη ἀπὸ τὰ πάθη καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν ἀπάθειαν· ἐπειδὴ δὲ ἔγραφε βιβλία πολλά, ἐβλάφθησαν οἱ ὀφθαλμοί του· ὅθεν κλεισθεὶς εἰς στενὸν κελλίον καὶ παρακαλῶν τὸν Κύριον καὶ λέγων· «Κύριε, ἐὰν εἶμαι ἄξιος, χάρισόν μοι τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν, καθὼς τὸ εἶχον ἐξ ἀρχῆς, καὶ ὅσα ἤθελον γράψει ἐνδυναμούμενος ἀπὸ τὴν χάριν σου, τούτων ὅλων τὴν τιμὴν νὰ τὴν φάγωσι πένητες καὶ πτωχοί», ἐπέτυχε τῆς αἰτήσεως. Ὅθεν ὅσα βιβλία ἔγραψεν εἰς χρόνους εἰκοσιοκτὼ ἢ καὶ περισσότερον καὶ ὅσα χρήματα ἔλαβεν ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτό, ὅλα τὰ ἔδωκεν εἰς τοὺς πτωχούς, συμποσούμενα εἰς ἐννεακόσια φλωρία. Πάντοτε δὲ ὁ ἅγιος οὗτος ἔμενεν ἐντὸς τῆς καλύβης του καὶ ἔξω δὲν ἐξήρχετο, οὔτε ἔβλεπέ τινα ἢ ὡμίλει μὲ ἄνθρωπον, ἐκτὸς μόνον τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακήν. Φθάσας δὲ εἰς γῆρας βαθύ, ἀπῆλθε πρὸς Κύριον, συνοδευόμενος εἰς οὐρανοὺς ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν καὶ Ἰωάννην τοὺς ἱεροὺς Ἀποστόλους, καθὼς πνευματικός τις καὶ διορατικὸς ἅγιος ἐθεώρησεν αὐτούς· διότι εἶδεν οὗτος δύο φοβεροὺς ἄνδρας ἀστραπηβόλους, οἱ ὁποῖοι ἐξελθόντες ἀπὸ τοὺς ἐσωτάτους θαλάμους τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, ἐπρόσταξαν τοὺς ἀνωτέρω Ἀποστόλους νὰ ἐπαναφέρωσι μὲν ὀπίσω εἰς τὸ μοναστήριόν του ἐκεῖνον τὸν ἴδιον, τὸν ὁποῖον ὡδήγουν, ὅστις καὶ ἔβλεπε τὴν θεωρίαν ταύτην, νὰ λάβωσι δὲ ἀντ᾽ ἐκείνου τὸν ὅσιον τοῦτον Ἀθανάσιον, τὸν ἡγούμενον τοῦ μοναστηρίου τοῦ Τραϊανοῦ. Ὅθεν ὁ θεωρήσας τὴν ὀπτασίαν αὐτὴν ἔστειλε παρευθὺς εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Τραϊανοῦ, (ἐπειδὴ ἦτον ὁ τόπος πλησίον) καὶ εὗρε τὸν μακάριον τοῦτον Ἀθανάσιον, τελειωθέντα, καθὼς αὐτὸν ἐθεώρησε. Ὄχι μόνον δὲ ζῶν προεῖπε διαφόρους προφητείας ὁ ὅσιος οὗτος Ἀθανάσιος, αἱ ὁποῖαι ὅλαι ἔγιναν διὰ τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ἐποίησε θαύματα ἀναρίθμητα, εἰς δόξαν τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ, τοῦ θαυμαστοῦ ὄντος ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ.

Ἀθανασίῳ ἀθανασίας στέφος,
ὁσιότης τε καὶ θαύματα πέλει.

(ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ)

4). Ὁ Ἀθωνίτης. Ὁ ὅσιος πατὴρ ἡμῶν Ἀθανάσιος, ὁ κατ᾽ ἐξοχὴν ἀποκληθεὶς Ἀθωνίτης, ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀσκητικῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Καθηγητὴς τῆς Ἐρήμου, συνεχίζει τὸ μέγα πνευματικὸν ρεῦμα τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως ἐν Ἄθωνι καὶ οὕτω συνδέει τοὺς ἐν αὐτῷ ἀναμορφωτικοὺς ἀγῶνας του μὲ τὴν χιλιετῆ ἤδη ἱστορίαν του. Ἐντεῦθεν δὲ θεωρεῖται ὡς ὁ φυτεύσας τὸ καλλικορμότερον, πολυκαρπότερον καὶ εὐσκιοφυλλότερον δένδρον τῆς ἀθωΐτιδος γῆς καὶ τὸ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μοναχικὸν τάγμα σεμνύνεται εἰς τὸ ὄνομά του ὡς Ἀθανασιανόν.

Ἐγεννήθη ἐν Τραπεζοῦντι περὶ τὸ 930 ὑπὸ γονέων εὐσεβῶν καὶ πλουσίων· «ὁ μὲν ἐξ Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης εἷλκε τὸ γένος, ἡ δὲ ἐκ Κολχίδος...». Ἀλλ᾽ ὁ μὲν πατὴρ του, πρὶν οὗτος γεννηθῇ, ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν. Ἡ δὲ μήτηρ του ἀποθνήσκει καὶ αὐτή, ἀφοῦ ἠξιώθη νὰ τὸν ἀναγεννήσῃ διὰ τοῦ Ἁγίου Βαπτίσματος, ὀνομάσασα αὐτὸν Ἀβραάμιον.

Τὴν φροντίδα ἔκτοτε τῆς κηδεμονίας του ἀνέλαβε συγγενής του πλουσία Μοναχή, ἡ ὁποία βαθεῖαν ἤσκησεν

Ὁ Ἅγιος πατὴρ ἡμῶν ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ.
Ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΔ´ αἰῶνος.

ἐπὶ τοῦ παιδὸς ἐπίδρασιν. Εἰς μικρὰν εἰσέτι ἡλικίαν, διεκρίνετο ἐπὶ συνέσει καὶ διέλαμπεν ἐν αὐτῷ χάρις τις πνευματική.

Ὅταν δὲ ἔπαιζε, «προεφητεύετο ὑπὸ Θεοῦ ὅπερ ἔπαιζεν». Διότι οἱ συνηλικιῶται του τὸν μετέφερον εἰς ἀσκητικόν τι σπήλαιον καὶ «ἀρχηγὸν καὶ νομοθέτην βίου μονήρους προεχειρίζοντο».

Εἰς ἡλικίαν ἑπτὰ ἐτῶν, ἀπορφανίζεται καὶ τῆς προστάτιδός του Μοναχῆς. Εὐνοῦχος τις, κομμερκιάριος τοῦ βασιλέως Ρωμανοῦ τοῦ Γέροντος, παραλαμβάνει τὸν Ἀβραάμιον ὑπὸ τὴν προστασίαν του καὶ τὸν παραδίδει εἰς διάσημόν τινα διδάσκαλον Ἀθανάσιον. «Ὁ δὲ παῖς ὀξέως νοῶν καὶ ἀνενδότως πονῶν περὶ τὰ μαθήματα, οὐδὲ τῆς ἀρετῆς ἠμέλει».

Κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ἀναγνωρίζεται ὁ Ἀβραάμιος ὑπὸ συγγενοῦς του στρατηγοῦ ὀνόματι Ζεφινεζέρ, ὅστις καὶ ἀναλαμβάνει τὴν μόρφωσιν καὶ κηδεμονίαν του. Ἐνῷ δὲ τοῦ παρέχονται πάντα τὰ μέσα ἀνέσεως, αὐτὸς προτιμᾷ τὴν ἐν ἀσκητικῇ κακοπαθείᾳ ζωήν, διαβιῶν ὡς Μοναχός.

Ἀποβαίνει δόκιμος εἰς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα καί, κατ᾽ ἀπαίτησιν πρὸς τὸν βασιλέα πολλῶν θαυμαστῶν του, δέχεται νὰ γίνῃ ἐν Βυζαντίῳ διδάσκαλος. Ἀπέκτησεν, ἐντεῦθεν, μεγάλην φήμην διὰ τὴν σοφίαν του καὶ τὴν ἐπανθοῦσαν ἁγιότητα τοῦ βίου.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, γνωρίζεται μὲ τὸν κατελθόντα κατ᾽ ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἀπὸ τὸ ἐν Βιθυνίᾳ ὄρος Κυμινᾶ Κοινοβιάρχην Μιχαὴλ Μαλεΐνον, περιβόητον ἐπ᾽ ἀρετῇ καὶ θεῖον τοῦ στρατηγοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἐξαγγέλλει τῷ ἁγίῳ Γέροντι τὸν πόθον τῆς μονάσεως ὁ καλὸς Ἀβραά-

μιος καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ἀναχωρεῖ διὰ τὴν Λαύραν τοῦ Ὁσίου Μιχαήλ, ὅστις τὸν ἐνδύει τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ μετονομάζει εἰς Ἀθανάσιον. Ἐκεῖ συνάπτει δεσμὸν φιλίας μετὰ τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του δομεστίκου Λέοντος, τῶν ὁποίων ἀργότερον καθίσταται πνευματικὸς ὁδηγός. Ὁ Νικηφόρος ἀποκαλύπτει πρὸς τὸν Ἀθανάσιον τὸν πρὸς μόνασιν πόθον του: «Ποθῶ, πάτερ, ἡσυχάσαι ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ζάλης καὶ ἐθέμην ἀποτάξασθαι πᾶσι τοῖς τοῦ κόσμου καὶ τῷ Θεῷ δουλεῦσαι, ὡς δυνατόν, καὶ εἴπερ μοι δίδως συνθήκην, ἀπὸ τῆς σήμερον εἰς σὲ τὰ τῆς ἐλπίδος μου ταύτης ἀνατίθημι». Ὁ Ἀθανάσιος ηὐχήθη αὐτῷ προσειπών: «Τῷ Θεῷ, τέκνον, ἀνάθου τὸ πᾶν καὶ αὐτὸς φροντιεῖ περὶ τούτου». Ὁ διάλογος οὗτος ὑπῆρξε κρισίμου σημασίας, ὄχι μόνον διὰ τὸν ὑποσχεθέντα ἀφιέρωσιν στρατηγὸν Νικηφόρον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν Ἀθανάσιον καὶ κατ᾽ ἐπέκτασιν δι᾽ αὐτὸν τὸν Ἄθω, ὅπως ἀπέδειξαν τὰ πράγματα.

Πρὸς ἡσυχαστικωτέραν καὶ ἀσκητικωτέραν ζωήν, συγχωρεῖται ὑπὸ τοῦ Γέροντός του ὁσίου Μιχαήλ, ὅπως δια-

Μετὰ πολλὰς ἐρεύνας εὑρέθη ὁ ποθούμενος, παρὰ ἀσκητῇ ἁπλοϊκῷ, ὑποκρινόμενος τὸν ἀμαθῆ, ὑπὸ τοῦ δομεστίκου Λέοντος καὶ πνευματικοῦ του τέκνου. Οἱ Ἀθωνῖται ἐπανηγύρισαν, ὅτι εὑρίσκετο μεταξὺ αὐτῶν ἀνὴρ τόσης ἁγιότητος καὶ σοφίας. «Ὡς δ᾽ οὖν ἐγνώκεισαν οἱ τοῦ Ὄρους μοναχοὶ πολλὴν τοῦ μαγίστρου τὴν πίστιν καὶ τὸ σέβας περὶ τὸν Ἀθανάσιον, παρεκάλεσαν αὐτὸν περὶ τῆς ἀνοικοδομῆς τοῦ ναοῦ τῶν Καρεῶν...». Χάρις εἰς τὴν τότε μεσιτείαν τοῦ Ἀθανασίου, ὑπάρχει σήμερον εἰς Καρυὰς ἡ περικαλλὴς Βασιλικὴ τοῦ Πρωτάτου.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Λέοντος, ὁ θεῖος Ἀθανάσιος, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀνθρωπίνων ἐπαίνων, μετέβη εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν καὶ τόσον ἐξαισίαν τοποθεσίαν Μελανᾶ, —ὅπου ἀργότερον θὰ κτίσῃ τὴν περιώνυμον Λαύραν του— καὶ ἐκεῖ ἔπηξε τὴν ἀσκητικὴν πασσαλότευκτον καλύβην του.

Εἰς Μελανᾶ, ἠγωνίζετο τὸν καλὸν ἀγῶνα. Ἀλλ᾽ ἀποκαρτερήσας ἐκ τῆς πολλῆς τῶν δαιμόνων ὀχλήσεως, ἀπεφάσισε νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς ἡσυχίας, ὅτε, περὶ τὸν

Ἡ Κοίμησις τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου. Τοιχογραφία τῆς Τραπέζης Μεγίστης Λαύρας. ΙΣΤ´ αἰών.

βιοῖ ἔξω τῆς Λαύρας. Ἐπειδή, ὅμως, τοὺς ἐρχομένους πρὸς αὐτὸν μεγιστᾶνας συγκλητικοὺς χάριν εὐχῆς καὶ διδαχῆς ὁ μακάριος Μιχαὴλ ἔστελλεν εἰς τὸν Ἀθανάσιον, αὐτός, «μισόδοξος ὢν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ὄχλησιν φεύγων», ἀνεχώρησε διὰ τὸν Ἄθω, «οὐχ ἕτερόν τι ἐπιφερόμενος ἢ μόνα βιβλία δύο, ἅπερ αὐτοχείρως ἔγραψε, τό τε Τετραευάγγελον καὶ τὸν Πραξαπόστολον, καὶ τὸ ἱερὸν κουκούλιον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ...».

Περιερχόμενος τὸν Ἄθω, ἐθαύμαζε τὴν σκληρὰν πολιτείαν τῶν ἀσκητῶν. «Οἱ γὰρ καλοὶ πατέρες ἐκεῖνοι οὐκ ἐργασίαν εἶχον γεωργίας, οὐ πράγμασι συνεπλέκοντο, οὐχ ὑποζύγιον εἶχον, οὐδὲ ὀνάριον, οὔτε κυνάριον, ἀλλὰ καλύβας ἀπὸ χόρτου κατασκευάζοντες, ἐν ταύταις διεκαρτέρουν θέρους τε καὶ χειμῶνος, ἡλίῳ φλεγόμενοι καὶ τῷ ψύχει πηγνύμενοι...».

Ἐν τῷ μεταξύ, ἀνεστατώθη τὸ Βυζάντιον διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ φυγάδος. Αὐτὸς ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ὑποψιαζόμενος τὴν εἰς Ἄθω φυγὴν τοῦ Ἀθανασίου, ἔγραφεν εἰς τὸν κριτὴν τῆς Θεσσαλονίκης: «Δέομαι καὶ ἱκετεύω σε θερμῶς, τάχει δραμὼν εἰς Ἄθω, ἐρεύνησον ἀκριβῶς περὶ τοῦ μοναχοῦ Ἀθανασίου τοῦ τιμιωτάτου πατρός μου, καὶ δός μοι χάριν, ἧς μείζων ἄλλη οὐκ ἔστιν ἐμοί...».

ὄρθρον, φῶς οὐράνιον ἐκύκλωσεν αὐτόν, πληρῶσαν τὴν καρδίαν του ἀρρήτου ἀγαλλιάσεως. Καὶ οὕτως ἐξηκολούθησεν ἡσυχάζων, μέχρις ἧς ἡμέρας ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ἐκστρατεύσας εἰς Κρήτην, παρεκάλεσε τὸν ἱερὸν Ἀθανάσιον ὅπως τὸν βοηθήσῃ διὰ τῶν προσευχῶν του, ἀκολουθῶν αὐτὸν εἰς Κρήτην.

Ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν εὐτυχὴς καὶ ἐντεῦθεν ἀπηλλάγη καὶ ὁ Ἄθως τῶν πειρατικῶν δηώσεων. Ὁ Νικηφόρος παρακαλεῖ τῷ πνευματικῷ του πατρὶ Ἀθανασίῳ, ὅπως μεριμνήσῃ διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν ἡσυχαστηρίου: «...δέομαί σου τῆς ὁσιότητος πρῶτον μὲν οἰκοδομῆσαι ἡμῖν κελλία ἡσυχαστικά, θεμελιῶσαι δὲ καὶ ναὸν καὶ ἀπαρτίσαι αὐτὸν εἰς κοινόβιον, ὡς ἂν ἐγὼ μὲν καὶ σὺ μετὰ καὶ ἑτέρων τριῶν ἀδελφῶν ἐν τοῖς ἡσυχαστικοῖς κελλίοις μονάζωμεν...».

Ὁ δὲ ἁγιώτατος πατὴρ τὸν ἀπράγμονα καὶ ἀθόρυβον βίον ἐπιποθῶν, οὔτε τὰ χρήματα ἐλάμβανεν, οὔτε τῷ καλῷ Νικηφόρῳ ἐπείθετο, πρᾶγμα πολὺ λυπῆσαν αὐτόν. Μετὰ καιρὸν ἀπὸ τοῦ ἀποχωρισμοῦ των, ὁ Φωκᾶς ἀποστέλλει τὸν ἡγούμενον τῆς Λαύρας τοῦ Κυμινᾶ Μεθόδιον πρὸς τὸν Ἀθανάσιον μὲ γράμματα παρακλητικὰ καὶ «χρυσίνους κομίζοντα αὐτῷ λίτρας ἕξ», διὰ νὰ ἀρχίσῃ τὴν οἰκοδομήν.

Στέρξαντος τοῦ ὁσίου πατρός, ὡς πληροῦντος Θεοῦ ἐπιταγήν, κατήρξατο τοῦ ἔργου κατὰ Μάρτιον τοῦ ἔτους 961. Διὰ μέσου μυρίων ὑπὸ δαιμόνων ἐμποδίων καὶ κοινῆς σχεδὸν τῶν Ἀθωνιτῶν κατακραυγῆς, ὡς τοῦ Ἀθανασίου εἰσάγοντος καινοτομίας, ἀνεγείρετο μεγαλοπρεπὴς ἡ Λαύρα. Ὅτε, ἐξαίφνης, ὁ θεῖος πατὴρ πληροφορεῖται τὴν εἰς αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου ἀναγόρευσιν τοῦ πνευματικοῦ του τέκνου Νικηφόρου. Ἡ εἴδησις πληροῖ τὴν καρδίαν του ἀθυμίας, καὶ ἀποστέλλει ἐπιτιμητικὰ γράμματα τῷ βασιλεῖ, ἐπὶ ἀθετήσει τῆς ὑποσχέσεως· τὸν πληροφορεῖ ὅτι ἐγκαταλείπει τὴν περαιτέρω ἀνοικοδόμησιν τῆς Λαύρας, ἀναθέτει εἰς ἕτερον τὴν διαποίμανσιν τῆς ἐν τῷ μεταξὺ σχηματισθείσης ἀδελφότητος καὶ αὐτὸς ἀναχωρεῖ τοῦ Ἄθωνος.

Ὁ Φωκᾶς θλίβεται, θρηνεῖ, μετανοεῖ καὶ ἀποστέλλει μηνύματα εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν, πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ πνευματικοῦ του πατρός. Ὁ Ἀθανάσιος ἀνευρίσκεται εἰς Κύπρον καὶ πειθόμενος εἰς θεῖον ὅραμα ἐπιστρέφει εἰς Ἄθω, ὅπου ἐπισυνάγει τοὺς ἐκ τῆς Λαύρας διασκορπισθέντας Μοναχούς.

Κατόπιν, ἀναχωρεῖ εἰς συνάντησιν τοῦ Νικηφόρου, ὅστις μαθὼν τοῦτον ἐρχόμενον, «ἔχαιρε μέν, ὅτι ἐπόθει τοῦτον θεάσασθαι· ᾐσχύνετο δέ, ὡς μέλλων ὀφθῆναι αὐτῷ ἐν βασιλικῇ στολῇ· διὸ καὶ ὑπήντησε τούτῳ οὐχ ὡς βασιλεύς, ἀλλ' ὡς εἷς τῶν πολλῶν...». Ὁ αὐτοκράτωρ ἐξέφρασε τὴν λύπην του, ὡς αἴτιος τῆς θλίψεως τοῦ πνευματικοῦ πατρός του καὶ ὡς περιφρονήσας τὰς πρὸς Θεὸν συνθήκας. Ὑπεσχέθη δέ, ὅτι μόλις διευθετήσῃ τὰ τῆς βασιλείας, θὰ μονάσῃ, κατὰ τὴν συμφωνίαν, ἐν Ἄθῳ.

Ὁ ἅγιος πατὴρ συνεχώρησε τὸν ταπεινωθέντα βασιλέα καὶ συνεβούλευσε «μετανοεῖν τῷ Θεῷ καθ' ἑκάστην... καὶ ἐφ' ᾧ ἐψεύσατο αὐτῷ...», ἂν καὶ ἔβλεπε προφητικῷ ὄμματι, ὅτι θὰ κατέλυε τὸν βίον ὡς βασιλεύς, ὡς καὶ ἐγένετο. Ὁ Φωκᾶς ἔδωσε μεγάλας δωρεὰς ὑπὲρ τῆς Λαύρας, νέαν ἐπιχορήγησιν διὰ τὴν Βασιλικὴν τοῦ Πρωτάτου ἐν Καρυαῖς, καὶ ἀφιέρωσε διὰ χρυσοβούλου εἰς τὴν Λαύραν ὡς μετόχιον, τὸ Μέγα, λεγόμενον, Μοναστήριον ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Ἐπιστρέφων ὁ πατὴρ εἰς Ἄθω, ἐπιλαμβάνεται τῆς ἀποπερατώσεως τῆς Λαύρας. Ἐκ συνεργίας δὲ τοῦ μισοκάλου, καθ' ὃν χρόνον συνεκοπία διὰ τὴν μεταφορὰν ὑπερμεγέθους ξύλου πρὸς κατασκευὴν τοῦ λιμένος, συντρίβεται ὁ ἀστράγαλος τοῦ ποδός του μέχρι τοῦ σκέλους καὶ παραμένει ὁ ὅσιος ἐπὶ τρία ἔτη κλινήρης, δριμύτατα ἀλγῶν καὶ εὐλογῶν τὸν Θεόν, καθ' ὃ διάστημα ἀντέγραψεν ὁλόκληρον τὸ Γεροντικόν, ὡς ἄριστος καλλιγράφος.

Κατὰ τὸ 969, δολοφονεῖται ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ διαδέχεται αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς. Τῆς ἀλλαγῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἐπωφεληθέντες οἱ ἔξωθεν τῆς Λαύρας μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἀπ' ἀρχῆς κατηγόρουν τὸν Ἀθανάσιον «ὡς τοὺς ἀρχαίους τύπους καὶ τὰ ἔθιμα καταλύοντα, οἰκοδομὰς γὰρ ἀνήγειρε πολυτελεῖς καὶ ναοὺς καὶ λιμένας ἐνεούργησεν, ἐπιρροάς τε ὑδάτων κατήγαγε καὶ ζεύγη βοῶν ὠνήσατο καὶ εἰς κόσμον ἤδη τὸ ὄρος μετεποίησεν» —κατήγγειλαν τὸν ὅσιον εἰς τὸν Τσιμισκῆν ὅτι καινοτομεῖ εἰς τὸ ὄρος Ἄθω.

Ὁ αὐτοκράτωρ μετακαλεῖ τὸν Ἀθανάσιον εἰς τὴν βασιλεύουσαν, πρὸς ἀπολογίαν, ἀλλὰ ταχέως ἀντελήφθη, ὅτι ὁ θεῖος πατὴρ οὐδὲν καινὸν εἰσάγει εἰς τὸν Μοναχικὸν βίον καὶ ὅτι ἁπλῶς συνεχίζει τὴν παράδοσιν τῶν Κοινοβίων καὶ Λαυρῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἕνεκα τούτου, ὁ Τσιμισκῆς ἐπανέλαβε διὰ χρυσοβούλου τὴν δωρεὰν τοῦ προκατόχου του πρὸς τὸν Ἀθανάσιον, «σολεμνίου ποσότητα διακοσίων τεσσαράκοντα τεσσάρων χρυσίνων», διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς Λαύρας. Οἱ ἐχθροί του, ἐννοήσαντες ὅτι ἠπατήθησαν ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, μετενόησαν καὶ ἐζήτησαν συγχώρησιν. Ὁ δὲ πατὴρ τοὺς προσεδέχθη ἐν ἀγάπῃ καὶ ἔκτοτε «εἰς τὴν ἀγάπην αὐτοῦ καὶ πίστιν πάντας ἐδούλωσεν».

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Τσιμισκῆς, πρὸς ὁριστικὴν ρύθμισιν τῶν ἐν Ἄθῳ διαφορῶν, ἀποστέλλει τὸν ἡγούμενον τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου Εὐθύμιον, ὅστις συντάσσει, κατὰ τὸ μεταρρυθμιστικὸν πνεῦμα τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου, τὸ Α' Τυπικόν, ὅπερ ἐκυρώθη κατὰ τὸ ἔτος 972 ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Τὸ Τυπικὸν τοῦτο, ὑπογεγραμμένον ὑπὸ 56 ἡγουμένων, φυλάσσεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς ἱερᾶς κοινότητος, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Τράγος, ὡς γραμμένον ἐπὶ δέρματος τράγου.

Ἡ Λαύρα κτιριακῶς εἶχεν ἀποπερατωθῆ καὶ πλήθη μοναχῶν συνέρρεον πρὸς τὸν Ἅγιον, «ἐκ παντοδαπῶν ἐθνῶν, ἀπό τε Ῥώμης αὐτῆς, Ἰταλίας, Καλαβρίας, Ἀμάλφης, Ἰβηρίας καὶ Ἀρμενίας, οὐ τῶν ἀγενῶν μόνον καὶ κοινῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων καὶ οὐ μόνον οὗτοι, ἀλλὰ καὶ κοινοβίων ἡγούμενοι καὶ ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι τοὺς ἑαυτῶν παραιτούμενοι θρόνους... τῇ τούτου ὑποταγῇ ἑαυτοὺς ὑπεστρώννυον».

Δύναται νὰ λεχθῇ διὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὅτι «ἐπόλισε» τὴν ἔρημον τοῦ Ἄθω. Ἦτο γλυκὺς εἰς τὰς συνομιλίας καὶ «μετὰ θαύματος ἀγαπώμενος» ὑπὸ τῶν μοναχῶν, ἀξιοθαύμαστος δὲ διὰ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην. Τὰ δάκρυα ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἔρρεον κρουνηδόν, ὡς ἐξ ἱεροῦ καὶ χαροποιοῦ πένθους. Οἱ ἀγῶνες του οἱ ἀσκητικοὶ καὶ τὰ

Ἡ περιέχουσα τὰ ἱερὰ λείψανα τοῦ Ἁγίου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ λάρναξ, ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Μεγίστης Λαύρας.

κατὰ τῶν δαιμόνων παλαίσματα ἔφθανον πολλάκις τὰ ὑπερφυσικὰ ὅρια. Εἷλκυε πάντας πρὸς μετάνοιαν διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς διδασκαλίας του. Ἦτο φιλάνθρωπος, ἀνεξίκακος, ἐλεήμων, συμπαθὴς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐπιβούλους του. Συνεχώρει πάντας ἀπὸ καρδίας, προσηύχετο ὑπὲρ πάντων καὶ ἐθεράπευε διὰ προσευχῆς τοὺς νοσοῦντας ψυχῇ τε καὶ σώματι. Τὸ χάρισμα τῶν θαυμάτων τοῦ εἶχεν ἀπὸ Θεοῦ δοθῆ πλουσίως. Ἡ Λαύρα οὕτω μετεβλήθη εἰς ἄλλην κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, ἡ δὲ φήμη του εἶχεν ἐξαπλωθῆ εἰς ὅλον τὸ Βυζάντιον. Εἰς ὁλόκληρον τὸν Ἄθω ἦτο ἡ δεσπόζουσα μορφή, ὡς πνευματικοῦ ἡγέτου καὶ ἀναμορφωτοῦ τοῦ μοναχικοῦ πολιτεύματος.

Ἀλλὰ τὸ ἔργον, ὃ δέδωκεν αὐτῷ ὁ Θεός, εἶχεν ἤδη τελειώσει. Καὶ τοῦ ἀποκαλύπτεται ἡ πρὸς τὸν Δεσπότην ἐκδημία του καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος ἀκόμη. Ἐντεῦθεν, συνέλεξε πᾶσαν τὴν ἀδελφότητα καὶ μετὰ μακρὰν κατήχησιν καὶ λόγους παρηγορίας ἀνέφερεν αἰνιγματωδῶς τὸ τέλος του. «Ἀδελφοί μου καὶ τέκνα—λέγων—προσέχωμεν ἑαυτοῖς καὶ τῆς γλώσσης κρατῶμεν· κρεῖσσον γὰρ ἀφ' ὕψους ἢ ἀπὸ γλώσσης πεσεῖν. Προσδοκῶμεν δὲ ἀεὶ πειρασμόν, ὅτι διὰ πειρασμῶν καὶ θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἐπὶ δὲ τῷ μέλλοντι ἀπευκταίῳ μηδόλως σκανδαλισθήσεσθε, ἀλλὰ καὶ λίαν συμφέρον ὑμῖν τοῦτο νομίσατε· ἄλλως γὰρ τοῖς ἀνθρώποις νοοῦνται τὰ ὁρώμενα καὶ ἄλλως τῷ Θεῷ ᾠκονόμηται». Κατόπιν, περιβαλόμενος τὰ ἱμάτια, ἅτινα ἐφόρει κατὰ τὰς Δεσποτικὰς ἑορτάς, μετέλαβε τῶν ἀχράντων Μυστηρίων καὶ μετὰ τεχνιτῶν ἀνῆλθεν εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ τοῦ καθολικοῦ Ναοῦ. Τὸ κτίσμα ὑπεχώρησε καὶ ὁ Ἅγιος εὑρέθη ὑπὸ τὰ

ἐρείπια. Τὸ σκῆνος του ἀπέβη μέχρι σήμερον πηγὴ παντοδαπῶν ἰάσεων. Ἔζησε δὲ περὶ τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη, τύπος ἁγίου ποιμένος καταστάς, πατὴρ δὲ καὶ πατριάρχης τῶν ἐν Ἄθῳ ὁσίων πατέρων.

Ἐν τῷ ὁσίῳ Ἀθανασίῳ βλέπει τις μίαν μεγάλην πνευματικὴν μορφὴν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν συνέδραμον σπάνια φυσικὰ χαρίσματα, ἀρτία παιδεία καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ. Εἶναι δὲ ἐκφραστικὸν τῆς φρονήσεως αὐτοῦ, ὅτι ἡ παιδεία δὲν ἐφυσίωσε τὴν καρδίαν του, οὔτε ἐγοητεύθη ἀπὸ τὴν Κίρκην τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ὅστις οὐδὲν ἰσχύει ἀπούσης τῆς θείας χάριτος, ἀλλ' οὔτε ἠρκέσθη εἰς τὰ χρηστὰ ἤθη του. Διότι ὁ κατὰ Χριστὸν τέλειος ἄνθρωπος δὲν προϋποθέτει μόνον θεωρητικὴν καὶ ἠθικὴν συγκρότησιν. Μελετῶν τὰ πρότυπα τῆς ἁγιότητος, «ἐχώρησε πρὸς ἀοράτους συμπλοκάς»,—ὡς λέγει τὸ Ἀπολυτίκιόν του,—διὰ νηστειῶν, ἀγρυπνιῶν καὶ προσευχῶν ἀδιαλείπτων, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀσκητικὴν πεῖραν. Οὕτως, ἔφθασεν εἰς τὸ ἀείρρουν δάκρυον, ἐπέτυχε τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, ἐδέχθη τὰς θείας ἐλλάμψεις, ἀνυψώθη εἰς τὸν ἔνθεον ἔρωτα καὶ ἐντεῦθεν ἡνώθη ἀδιαιρέτως μὲ τὸν ἠγαπημένον του Χριστόν.

Βιβλία δὲν συνέγραψεν, οὔτε ἠσχολήθη μὲ τὴν θεολογίαν. Θεολογία ἦτο ὁ ἅπας αὐτοῦ βίος καὶ συγγραφαὶ τὰ πλήθη τῶν σεσωσμένων καὶ ἁγίων, τοὺς ὁποίους ἀνέδειξεν, ὡς καὶ τὸ μέγα ἔργον του, αὐτὸ τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ κέντρον τοῦ Ὀρθοδόξου Μοναχισμοῦ, τὸ Ἅγιον Ὄρος.

Βεβαίως, οὐδεμιᾶς πρωτοτυπίας ἐγένετο ὁ Ἀθανάσιος εἰσηγητὴς ἐν τῷ Μοναχικῷ βίῳ. Ἀλλ' οὔτε ἦτο τοῦτο δυνατὸν εἰς τὸν Ι' αἰῶνα, ἀφοῦ προηγήθη αὐτοῦ μακρὰ ἀσκητικὴ πεῖρα. Αἱ τυπικαὶ διατάξεις τῶν ἁγίων Σάββα καὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, αἵτινες ἦσαν ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰ Μοναστήρια τοῦ Κυμινᾶ, ἐπέδρασαν, ὡς ἦτο λογικόν, βαθέως ἐπὶ τοῦ ὁσίου πατρός. Οὕτω, τόσον τὸ Τυπικὸν ἢ Κανονικόν του, ὅσον καὶ ἡ Διατύπωσις καὶ ἡ Ὑποτύπωσίς του, ὡς συμπληροῦσαι τὸ Τυπικόν, εὑρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸ Τυπικὸν τοῦ Στουδίτου, παρεκτὸς ἐλαχίστων διαφορῶν. Ἀλλ' εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον ἀνήκει, τὸ ὅτι ἐπέβαλε τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τῶν μεγάλων τῆς Ἀνατολῆς Μοναστηρίων εἰς μίαν ἔρημον καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς πνευματικῆς ἀκτινοβολίας του οὕτως, ὥστε ἡ Λαύρα του ν' ἀποτελέσῃ τὸν πυρῆνα τῆς ἱδρύσεως τῶν λοιπῶν μονῶν τοῦ Ἄθω. Εἶναι δὲ τόσον ἐρριζωμένη ἡ βεβαιότης, παρὰ τοῖς ἁγιορείταις μοναχοῖς, ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ Ἁγίου Ὄρους συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὴν μεγάλην μορφὴν τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου, ὥστε ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον, ὅπως μὲ τὸν ἑορτασμὸν τῆς χιλιετηρίδος ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Λαύρας τὸ 1963, συνεορτασθῇ καὶ ἡ χιλιετηρὶς ἀπὸ τῆς ὀργανώσεως τοῦ Ὀρθοδόξου Μοναχισμοῦ ἐν Ἄθῳ. Ἡ μνήμη τοῦ ὁσίου ἄγεται τὴν 5ην Ἰουλίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. BHG3, 187–191 f. Act. SS., Ἰούλιος II, 246-248. Μ. Γεδεών, Ὁ Ἄθως, Κωνσταντινούπολις 1885, σ. 245-272. Πομζαλόφσκυ, Ζίτιε πρεποντόμπνοβο Ἀφανάσιϊα Ἀψόνσκαβο, 1895, σ. 1-112. L. Petit, Vie de saint Athanase l' Athonite, ἐν Analecta Bollandiana, 25 (1906), σ. 5-89. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894, σ. 21-29, 102-222. Παντελεήμονος Λαυριώτου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ὅσιον Ἀθανάσιον τὸν ἐν τῷ Ἄθω, ἐν Θεολογίᾳ ΙΕ' (1937), σ. 128-143 (νέα ἔκδοσις εἰς τεῦχος, Βόλος 1948). F. Halkin, Eloge inèdit de saint Athanase l' Athonite, ἐν Analecta Bollandiana; 79 (1961), σ. 26-39.

ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ

5). Ὁ ἐν τῇ Μετεώρῳ, (1305 - 1383), ἑορταζόμενος τὴν 20ὴν Ἀπριλίου, δι' ἀκολουθίας ποιηθείσης ὑπὸ Ἰουστίνου Δεκαδύο, τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ ἐκδοθείσης τὸ 1798. Ἐγεννήθη εἰς Νέας Πάτρας (τὴν σημερινὴν Ὑπάτην) τῆς Φθιώτιδος «ἐκ γονέων ἐπιφανῶν», ἀπολέσας τὴν μὲν μητέρα κατὰ τὴν γέννησίν του, τὸν δὲ πατέρα ὀλίγον ἀργότερον. Τὸ κατὰ κόσμον ὄνομά του ἦτο Ἀνδρόνικος. Τὴν κηδεμονίαν του, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, ἀνέλαβεν εἷς θεῖος του, ὅστις τὸν ἀνέθρεψε μετὰ πολλῆς ἀγάπης καὶ φροντίδος. Κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς γενετείρας του ὑπὸ τῶν Καταλανῶν (1319), συνελήφθη αἰχμάλωτος, ἐντυπωσιάσας τὸν «ἐξάρχοντα τῶν Φράγκων» μὲ τὴν σωματικὴν καλλονήν του. Κατώρθωσεν, ὅμως, νὰ διαφύγῃ μετὰ τοῦ θείου του καὶ μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην, ἐκεῖθεν δὲ κατέληξεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γίνῃ μοναχός. Δὲν τοῦ ἐπετράπη, ὅμως, τοῦτο λόγω τοῦ ἁπαλοῦ εἰσέτι τῆς ἡλικίας του. Ἔφυγε, λοιπόν, ἀπὸ τὸν Ἄθω καὶ μετέβη πρῶτον μὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὕστερον δὲ εἰς Κρήτην. Τὸ 1335, πάντοτε διακαιόμενος ἀπὸ τὸν πόθον τοῦ ἐρημικοῦ βίου, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος, ὅπου ἠσκήτευσεν ἐπί τι διάστημα παρὰ τοὺς ὁσίους γέροντας Γρηγόριον καὶ Μωϋσῆ, εἰς θέσιν τινὰ καλουμένην Μηλέα, μετονομασθεὶς ἀρχικῶς μὲν Ἀντώνιος, τέλος δέ, ἅμα τῇ λήψει τοῦ μοναχικοῦ σχήματος, Ἀθανάσιος. Λόγω, ὅμως, τῶν συχνῶν τότε πειρατικῶν ἐπιδρομῶν ὁ Ἀθανάσιος μετὰ τοῦ Γρηγορίου ἀπῆλθον ἐξ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἀνεζήτουν νέον ἡσυχαστήριον ἀνὰ τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν. Φθάσαντες

Ἅγιος ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΜΕΤΕΩΡΙΤΗΣ. Τοιχογραφία Θεοφάνους τοῦ Κρητός, εἰς Μονὴν Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἀναπαυσᾶ. Μετέωρα.

εἰς τὰ Σέρβια, ἐπληροφορήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης Ἰακώβου, ὅτι ὑπῆρχε πλησίον τῆς Καλαμπάκας (τῶν τότε Σταγῶν) τοποθεσία καταλληλοτάτη, «λίθοι ὑψίκομοι καὶ εὐμεγέθεις ἀπὸ κτίσεως κόσμου», τὰ σημερινὰ Μετέωρα. Ὁ Ἀθανάσιος ὁμοῦ μετὰ τοῦ βασιλόπαιδος Ἰωάννου, μετονομασθέντος μετὰ τὴν εἰς μοναχὸν κουρὰν Ἰωάσαφ, ἵδρυσεν ἐκεῖ, ἐπὶ τοῦ βράχου Πλατυλίθου, μονὴν εἰς τιμὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου, ἀποκληθεῖσαν δημωδέστερον Μετέωρον. Λόγῳ τῆς ἀρετῆς τοῦ Ὁσίου, διαβοηθείσης εἰς τὰ πέριξ, συνεκεντρώθησαν περὶ αὐτὸν πολλοὶ μοναχοί. Οὕτως, ἡ μονὴ ἔλαβε τὴν μορφὴν μεγάλου κοινοβίου, ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἔγραψε τὸν κανονισμόν της.

Ὁ βίος του, συντεθεὶς ὑπὸ ἀνωνύμου μοναχοῦ τῆς Μετεώρου, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ παράφρασιν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου (Ν. Ἑλληνομνήμων, Β', σ. 49 κ. ἑξ.) καὶ εἶτα κατὰ τὸ ἀρχέτυπον ὑπὸ Ν. Βέη (Βυζαντίς, Α' [1909], σ. 237 κ.ἑξ.)

(Συναξάριον). *Οὗτος ἦτον ἀπὸ τὰς νέας Πάτρας, (τὸ κοινῶς λεγόμενον Πατρατζίκι) ἐν ἔτει 1310, υἱὸς γονέων πλουσίων καὶ ἐπιφανῶν· ὁ δὲ πατήρ του ἀποθανὼν ἀφῆκε τὸν υἱόν του τοῦτον παιδίον μικρὸν εἰς τὴν προστασίαν καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ ἀδελφοῦ του, ἤτοι τοῦ θείου του, ὁ ὁποῖος παρέδωκεν αὐτὸν εἰς τὴν μάθησιν τῶν ἱερῶν γραμμάτων. Ἀφ' οὗ δὲ αἱ νέαι Πάτραι ἐκυριεύθησαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἠχμαλωτίσθη καὶ οὗτος· ὕστερον δὲ ἐλευθερωθείς, ὑπῆγε καὶ εὗρε τὸν φυγόντα θεῖον του καὶ μετ' αὐτοῦ ὑπῆγεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐκεῖ δὲ εὑρισκόμενος ὁ ὅσιος, ἔμαθεν ἀρκετὰ μαθήματα τῆς ἔξω φιλοσοφίας· εἶτα ἀναχωρήσας, ὑπῆγεν εἰς τὸ ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἄθω καὶ ἐκεῖ ἀνταμώσας τὸν θεῖον Γρηγόριον τὸν Σιναΐτην καὶ Δανιὴλ τὸν ἡσυχαστήν, καὶ τὸν ἱερὸν Ἰσίδωρον, τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον ὕστερον, καὶ ἄλλους πατέρας*

ἐναρέτους, ἐσύναξεν ἀπὸ αὐτούς, ὡς ἡ μέλισσα, τὰ ἄνθη τῶν ἀρετῶν. Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν εἰς τὴν νῆσον Κρήτην καὶ ἐκεῖ ἡσυχάσας ὀλίγον καιρὸν εἰς τόπον ἐρημικόν, πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Μαθὼν δὲ ἀπὸ τὸν ἅγιον Κάλλιστον, τὸν μαθητὴν Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, τὸν κατοικοῦντα εἰς τὴν ἐπάνω τῶν Ἰβήρων εὑρισκομένην Σκήτην τοῦ Μαγουλᾶ, ὅτι εἰς τὸν τόπον τοῦ ὄρους τὸν καλούμενον Μηλέα ἡσύχαζον δύο ἀσκηταί, Γρηγόριος ἱερομόναχος καὶ Μωσῆς ὀνομαζόμενοι, ὑπῆγε πρὸς αὐτοὺς καὶ ἔγινε μοναχός. Ὅθεν ὑπηρέτει αὐτοὺς προθύμως εἰς ὅλα τὰ χρειώδη καὶ ἀναγκαῖα, καταπηγνύμενος ἀπὸ τὸ ὑπερβολικὸν ψῦχος τοῦ χειμῶνος, πολλάκις δὲ καὶ σκεπαζόμενος ὅλος ἀπὸ τὰς χιόνας.

Ὕστερον δέ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἀγαρηνῶν, ὁ μὲν Μωσῆς ὑπῆγεν εἰς τὴν μονὴν τῶν Ἰβήρων, ὁ δὲ ἱερὸς Γρηγόριος, λαβὼν τὸν Ἀθανάσιον τοῦτον τὸν παρ' αὐτοῦ καλογηρευθέντα, ὑπῆγαν εἰς Βέροιαν καὶ ἐκεῖθεν ἦλθον καὶ οἱ δύο εἰς τοὺς Σταγούς, τοὺς εὑρισκομένους κατὰ τὰ μέρη τῆς Λαρίσης, ὅπου εὑρίσκονται πέτραι ὑψηλαὶ καὶ μεγάλαι. Ὅθεν ἐπάνω εἰς μίαν πέτραν ἀπὸ ἐκείνας, ὀνομαζομένην Στύλον καὶ εὑρισκομένην πλησίον εἰς τὴν πόλιν, ἐκάθησαν καιρόν τινα. Ἐκεῖ λοιπὸν εἰς ἓν σπήλαιον ἡσυχάζοντος τοῦ Ἀθανασίου, εἶδεν ὁ γέρων του, ὅτι οἱ δαίμονες ἐπερικύκλωσαν τὸ σπήλαιον καὶ ἐσπούδαζον νὰ τὸ κρημνίσωσι, διὰ τοῦτο ἐπρόσταξεν αὐτὸν νὰ κάθηται εἰς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ στύλου. Μετὰ ταῦτα ἀνέβη ὁ ὅσιος ἐπάνω εἰς τὴν ἐκεῖ ὑψηλοτέραν πέτραν καὶ εὐφρανθεὶς διὰ τὴν καλήν της τοποθεσίαν, ἐζήτησε συγχώρησιν ἀπὸ τὸν γέροντά του καὶ ἐκατοίκησεν ἐπάνω εἰς αὐτὴν ὁμοῦ μὲ δύο ἀδελφούς. Ἔκτισε δὲ μέσα εἰς τὸ ἐκεῖ σπήλαιον ναὸν εἰς τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου καὶ ἐπωνόμασε τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην πέτραν Μετέωρον, καθὼς ὀνομάζεται καὶ ἕως τῆς σήμερον. Ἐπειδὴ δὲ συνήχθησαν τινὲς ἀδελφοί, κατέστησεν ἐκεῖ κοινόβιον, κτίσας καὶ ναὸν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Μὲ τοιαύτην λοιπὸν πολιτείαν διανύσας τὴν ζωήν του ὁ ἀοίδιμος Ἀθανάσιος καὶ προορατικοῦ χαρίσματος ἀξιωθείς, ἐν εἰρήνῃ ἀνεπαύσατο ἑβδομήκοντα χρόνων γέρων, πολλὰ θαύματα καὶ ζῶν καὶ μετὰ θάνατον ἐργασάμενος.

Ἀθανάσιε, τὸν λίθον Μετεώρου
πρὸς λίθον ἀκρόγωνον τρίβον εἰργάσω.

(ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ)

ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

1). Ὁ Α΄. Οὗτος δὶς ἀνῆλθεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, ἤτοι α) 14 Ὀκτωβρίου 1289 — 16 Ὀκτωβρίου 1293. β) Ἰούνιος 1303 — Σεπτέμβριος 1309. Κατήγετο ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ἐκ νεανικῆς ἡλικίας περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα, μονάσας εἰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τοῦ ὄρους Γάνου. Ὡς πατριάρχης, χαρακτηρίζεται αὐστηρὸς πρὸς πάντας, λιτὸς τὴν δίαιταν, ἁπλοῦς καὶ ἀσκητικός. Ζητήσας νὰ περιορίσῃ τοὺς ἐκτὸς τῶν μονῶν αὐτῶν περιφερομένους μοναχοὺς καὶ ν' ἀναγκάσῃ τοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν διαβιοῦντας ἀρχιερεῖς νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, προσέκρουσεν εἰς πείσμονα ἀντίδρασιν αὐτῶν. Δι' ὃ πολλοὺς ἐχθροὺς ἀπέκτησε καὶ κατὰ τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὴν δευτέραν του πατριαρχίαν. Ἔφθασαν μάλιστα οὗτοι μέχρι συκοφαντιῶν πρωτοφανῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, προσκομίσαντες εἰς αὐτὸν εἰκόνα παριστῶσαν αὐτὸν φέροντα χαλινὸν εἰς τὸ στόμα καὶ συρόμενον ὡς ὑποζύγιον ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου! Ἡ δευτέρα ἀπομάκρυνσις τοῦ πατριάρχου ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐσχετίσθη πρὸς τὰς περὶ αἰσχροκερδείας καὶ δωροδοκίας τάσεις τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ὅμως μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ἀμφότεραι αἱ παραιτήσεις του ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα δικαίας τοῦ ἰδίου ἀγανακτήσεως δι' ὅσα κακοήθη καὶ κακόβουλα οἱ ἀφηνιάσαντες ἐχθροί του κατελάλουν κατ' αὐτοῦ, σκανδαλίζοντες τὸν λαόν.

Ὁ Ἀθανάσιος θεωρεῖται ὡς μία σεπτὴ καὶ ἀσκητικὴ μορφὴ τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἠκολούθει τὰ ἴχνη τῶν μεγάλων πατριαρχῶν καὶ ἐπεδίωκε τὰ ἐξύψωση τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς κακῆς ἐπιρροῆς τῆς πολιτείας. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν ἠθῶν ἀπέβλεπον αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαι Νεαραί, ὡς καὶ αἱ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον ἀπευθυνόμεναι ἐπιστολαί. Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν παρεπονεῖτο, διότι οἱ «τὰ δημόσια ἐνεργοῦντες» κακῶς συμπεριεφέροντο πρὸς τοὺς ὑπηκόους, οὓς ὡς «ἄλλη βδέλλα ἐκπιέζοντες» ἐνήργουν ὡς «αἱμοχαρεῖς». Πρὸς τὸν ἴδιον αὐτοκράτορα, «ἵνα τηρηθῶσιν ἀσάλευτα δικαιοσύνη, σωφροσύνη καὶ ἔλεος» γράφων, προσέθετε: «καὶ εἰ μέλλει μὴ ἀπολέσθαι τὸ πᾶν σὺν ἡμῖν, ἀσφαλῆ λόγον δῶμεν τῷ Θεῷ». Γενικῶς ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀθανασίου μὲ τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἄλλους λογίους, πλὴν τοῦ ὅτι ἐπιμαρτυρεῖ περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνδρός, ἀποδεικνύει τοῦτον ἄνδρα λόγιον καὶ ἐγκρατῆ τοῦ ἕλληνος λόγου.

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία γεραίρει τὴν μνήμην τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου τὴν 28ην Ὀκτωβρίου. Βιογραφίαν αὐτοῦ ἔγραψεν Ἰωσὴφ ὁ Καλοθέτης, ἧς μεταφορὰν εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν ὑπὸ Ἀγαπίου Λάνδου ἔχομεν εἰς τὸν «Νέον Παράδεισον». Ἀκολουθία καὶ βίος παραδίδεται διὰ χειρογράφων ἁγιορειτικῶν, ἐξ ὧν κῶδιξ τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος τῆς μονῆς Ἰβήρων πληροφορεῖ, ὅτι ἔκτοτε ἔχει καθιερωθῆ ἡ μνήμη τοῦ ὁσίου πατριάρχου. Εἰς τοῦτον κακῶς ἀποδίδεται ἡ ἰδιότης τοῦ νέου κτίτορος τῆς μονῆς Καρακάλλου τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὡς καὶ ἡ ἐξ Ἀνδρούσης τῆς Πελοποννήσου καταγωγή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σ. 402 κ.ἑξ., Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, μητρ. Ἡλιουπόλεως καὶ Θειρῶν, Πρώτη ἀπὸ τοῦ θρόνου ἀποχώρησις Ἀθανασίου Α΄, ἐν Ὀρθοδοξίᾳ, ΚΗ΄ (1953), σ. 145-150. Διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βίου ὑπὸ Ἀθ. Παντοκρατορηνοῦ καὶ τῆς Ἀκολουθίας καὶ βίου ὑπὸ Ἰσιδώρου Καυσοκαλυβίτου, (Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, ΙΕ΄ [1950], σ. 109 κ.ἑξ.), βλ. κριτικὸν ὑπόμνημα Εὐλογίου Κουρίλα ἐν Θεολογίᾳ, ΚΔ΄ (1953), σ. 128 κ.ἑξ., 283 κ.ἑξ., ὅπου εὑρίσκει τις βιβλιογραφίαν καὶ χρησίμους εἰδήσεις, παρὰ τὴν ἀμέθοδον, ἐμπαθῆ καὶ πληθωρικὴν διαπραγμάτευσιν. Ἔκδοσις τῶν ἔργων ἐν PG 142, 483 κ.ἑξ. Σχετικὴ βιβλιογραφία ὡς πρὸς τὰς ἐκδόσεις ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, Ἀθῆναι 1961, σ. 485, ὅπου καὶ ἐπανέκδοσις ἐπιστολῶν τοῦ πατριάρχου. Εὐχὴν τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰνδίκτου βλ. ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου, ἐν Ρωμανὸς Μελῳδός, Α΄, σ. 97 κ.ἑξ.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

2). Ὁ Β΄. (1450; - 1453;). Αἱ ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τοῦ πατριάρχου τούτου εἶναι ὀλίγαι καὶ ἀμφίβολοι. Τὸ ἂν ὑπῆρξε τοιοῦτος πατριάρχης, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἂν δεχθῶμεν ἢ ὄχι τὴν ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, τὸ 1450, συνελθοῦσαν Σύνοδον ὡς γεγονὸς καὶ τὰ πρακτικὰ αὐτῆς ὡς γνήσια.

Κατὰ τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου πρακτικά, τὸ 1450 συνῆλθεν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας σύνοδος, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετεῖχον ἐκτὸς ἄλλων καὶ οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπεκήρυξε τὴν συνομολογηθεῖσαν ἐν Φλωρεντίᾳ (1439) ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ αὐτὴ σύνοδος ἐξεδίωξε τὸν ἑνωτικὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον Γ΄ τὸν λεγόμενον τῆς Μαμμῆς, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐξέλεξε τὸν μέχρι τότε ἱερομόναχον καὶ ἡγούμενον τῆς μονῆς Περιβλέπτου Ἀθανάσιον. Κατὰ τὰ πρακτικά, ὁ Ἀθανάσιος ἐχειροτονήθη ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Κυζίκου Μητροφάνους, Νικομηδείας Μακαρίου καὶ Νικαίας Νεοφύτου.

Τὴν γνησιότητα τῶν πρακτικῶν πρῶτος ἠρνήθη ὁ ἐκδότης αὐτῶν Λέων Ἀλλάτιος, ἔκτοτε δὲ αἱ γνῶμαι τῶν ἱστορικῶν ἐδιχάσθησαν. Τινὲς μὲν ἠρνήθησαν καὶ τὴν ὕπαρξιν τῆς συνόδου καὶ συνεπῶς τὴν γνησιότητα τῶν πρακτικῶν, ἄλλοι δὲ δέχονται ὅτι τὰ μὲν πρακτικὰ εἶναι νόθα, ἡ σύνοδος ὅμως πράγματι ἐγένετο. Τινὲς τέλος ὑπεστήριξαν, ὅτι καὶ ἡ σύνοδος καὶ τὰ πρακτικὰ ἔχουν ἱστορικὴν ὑπόστασιν. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν δεχομένων τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ἄποψιν δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὸ χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ἀθανάσιος ἐπατριάρχευσεν. Κατά τινας, ἡ πατριαρχία του ὀλίγους μόνον μῆνας διήρκεσεν, ἐνῷ ἄλλοι πιστεύουν ὅτι ὁ πατριάρχης ἐφονεύθη κατὰ τὴν Ἅλωσιν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Χ. Παπαϊωάννου, Τὰ πρακτικὰ τῆς οὕτω λεγομένης ὑστάτης ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ συνόδου, ἐν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΕ΄ (1896), ὅπου τὰ πρακτικὰ θεωροῦνται νόθα. Ἐπιφυλάξεις διὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ Παπαϊωάννου διετύπωσεν ὁ L. Petit ἐν Echos d' Orient, IV (1900-1), σ. 127-8. J. Draseke, Zum Kircheneinigungsversuch des Jahres 1439, ἐν Byzantinische Zeitschrift, V (1896), σ. 580 κ.ἑξ. L. Brehier, ἐν Cambridge Medieval History, IV, σ. 624-625. Οἱ δύο τελευταῖοι δέχονται ὡς γνήσια τὰ πρακτικά. Γενναδίου, Ἡλιουπόλεως, Ὑπῆρξεν ἢ ὄχι πατριάρχης Ἀθανάσιος; ἐν Ὀρθοδοξίᾳ, ΙΗ΄ (1943), σ. 117-123. Τοῦ αὐτοῦ, Σημείωμα σχετικὸν πρὸς τὸν δῆθεν πατριάρχην Ἀθανάσιον, Ὀρθοδοξία, ΚΕ΄ (1950), σ. 356-358. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Κωνσταντινούπολις 1890, σ. 467-468. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Β΄, Ἀθῆναι 1959, σ. 395-396.

Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

3). Ὁ Γ΄. Ὁ Πατελλάριος. Κρὴς τὴν πατρίδα, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης διατελῶν, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1634 ἐξελέγη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὴν α΄ πατριαρχίαν Κυρίλλου Β΄ τοῦ Κονταρῆ ἀποχωρήσαντος

εἰς Ρόδον τοῦ Λουκάρεως, ὃν ὁ ἀπὸ Βεροίας ὁμώνυμος διεδέχθη. Ἡ πρώτη αὕτη πατριαρχία τοῦ Ἀθανασίου δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πόσον χρόνον διήρκεσε, διότι ἀπομακρυνθέντος αὐτοῦ συντόμως, ἐκλήθη τὸ ε´ Κύριλλος ὁ Λούκαρις.

Ἀπὸ τὸ Ρέθυμνον καταγόμενος, ὁ Ἀθανάσιος εἶχε καρῆ μοναχὸς εἰς τὸ ἐκεῖ Σιναϊτικὸν Μετόχιον, ἐθεωρεῖτο δὲ πεπαιδευμένος ἀνήρ, γνωρίζων ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν καὶ γλῶσσαν, φιλόσοφος, ἱκανὸς κῆρυξ τοῦ θείου λόγου καὶ ποιητής. Πλήν, φιλόδοξος καὶ φίλος ἰσχυρῶν παραγόντων τῶν κρατούντων, δὲν ἐδίστασε νὰ χρησιμοποιήσῃ μέσα ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Περιφρονητικῶς ἐκφράζεται δι᾽ αὐτὸν ὁ γνωστὸς χρονογράφος Κύριλλος ὁ Πατρεὺς εἰς τὸ ἔμμετρον Χρονικόν του, λέγων ὅτι «δώροις πολλοῖς, παγχρύσοις τε καὶ βίᾳ τοῦ κρατοῦντος, Ἀθανάσιος ὄνομα γέγονε πατριάρχης», προσθέτων ὅτι ἦτο δεινὸς τολμητίας, ἀλλὰ καὶ συγχέων τὰς πατριαρχίας καὶ τὴν διάρκειαν αὐτῶν. Ἀκριβὲς εἶναι ὅτι κατ᾽ Αὔγουστον τοῦ 1639 Παρθένιος ὁ Α´ κατ᾽ ἐπίδοσιν παρεχώρησεν εἰς τὸν Πατελλάριον τὴν μητρόπολιν Θεσσαλονίκης, καθὼς καὶ τὴν μονὴν Βλατέων (Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Νομικὴ Συναγωγή, φ. 325αβ). Γνωστὸν εἶναι ἐπίσης, ὅτι ἀποσυρόμενος ὁ Ἀθανάσιος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, κατέφυγεν εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὅπου ἀγοράσας μονύδριον παλαιόν, τοῦ Ξύστρου καλούμενον, διηύρυνεν αὐτό. Πρὸ τῆς μεταβάσεως πιθανῶς εἰς Ἅγιον Ὄρος ἢ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκεῖ ἐγκαταστάσεώς του, ὁ ἀνήσυχος ἄνθρωπος ἐπεχείρησε νὰ μεταβῇ εἰς Ρώμην, ἵνα ἐπιτύχῃ ὑποστήριξιν ἐκ νέου κατακτήσεως τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, μὴ τυχὼν ὅμως ἀδείας εὑρίσκετο τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1635 εἰς Βενετίαν, προτιθέμενος νὰ μεταβῇ εἰς Ἀνατολήν. Εἰς Βενετίαν παρέμεινεν ἀρκετοὺς μῆνας, ἔγραφε δὲ ἐκ Ραγούζης διὰ μακρῶν, παραπονούμενος ὅτι δὲν ἐξεπλήρουν οἱ ἐν Ρώμῃ τὰς ὑποσχέσεις των καὶ ζητῶν τὰ οἰκονομικὰ μέσα πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἀγῶνος. Τοῦτον ἀπεκάλει αἱρετικὸν καλβινιστήν, τὸν δὲ Κύριλλον Κονταρῆν μοιχόν, παρανόμως καταλαβόντα τὸν θρόνον. Ἀποτυχὼν εἰς ὅλας του τὰς προσπαθείας, τὸν Μάρτιον τοῦ 1643 εὑρίσκετο εἰς Μολδαβίαν. Εἴς τινα παρὰ τὸ Ἰάσιον μονὴν διαμένων, συνέγραψεν ἐμμέτρως εἰς ἡρωελεγειακοὺς στίχους ἐγκώμιον εἰς τὸν φίλον του ἡγεμόνα Βασίλειον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ 1909.

Μὲ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἡγεμόνος Βασιλείου, ὁ Ἀθανάσιος κατώρθωσε ν᾽ ἀνέλθῃ τὸ β´ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὑπὸ συνθήκας ἀνωμάλους τὴν 23ην Μαΐου 1652. Ἀπομακρυνθέντος δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου Β´ τὴν 15ην Μαΐου 1652,εἰσεπήδησεν εἰς τὸν θρόνον δι᾽ ἀνόμων μέσων - χρυσίου, κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ Τούρκων ἰσχυρῶν - ὁ ἐπιβάτης Κύριλλος Γ´ ὁ Σπανός. Οἱ πατριαρχικοὶ κύκλοι, ἀντιδρῶντες ζωηρῶς εἰς τὰς πιέσεις καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ των νὰ μὴ ἀναγνωρισθῇ ἡ πατριαρχία τοῦ ταραξίου Κυρίλλου, προετίμησαν τὸν ἐξ ἴσου ἀνήσυχον Πατελλάριον. Οὕτω, μετὰ 8 μόνον ἡμερῶν πατριαρχίαν τοῦ Σπανοῦ, ἐξέλεξαν τὸν Ἀθανάσιον, ὅστις 40 πλήρεις ἡμέρας παρέμεινε πατριάρχης, ἤτοι ἀπὸ 23ην Μαΐου μέχρι τέλους Ἰουνίου τοῦ 1652. Ἀναφέρεται μάλιστα χαρακτηριστικῶς, ὅτι καθ᾽ ἣν ἡμέραν ἐξέπιπτε, ἤτοι τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὁ Ἀθανάσιος ὁ φιλοδυτικὸς ἐξεφώνησε λόγον, στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν», οὕτω δ᾽ ὡμολόγησε τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, παραμείνας πιστὸς ὀρθόδοξος. Ἐναντίον του συνέγραψεν ὁ λατινόφρων Ἀθανάσιος ὁ Κύπριος εἰδικὴν πραγματείαν, ἐπιγραφομένην «Ἀντιπατελλάριον», ἐκδοθεῖσαν τὸ 1655.

Μεταβὰς εἰς Ἰάσιον ὁ Ἀθανάσιος μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὴν παῦσιν του, κατηυθύνθη ἐκεῖθεν εἰς Ρωσίαν, ὅπου εὑρίσκετο τὴν 16ην Ἀπριλίου 1653 καὶ μετὰ 6 ἡμέρας παρουσιάζετο ἐνώπιον τοῦ τσάρου Ἀλεξίου. Ἐπιστρέψας εἰς Ἰάσιον, ἀπέθανεν εἰς τὴν μονὴν Λούμπνη τῆς Οὐκραΐνης τὴν 5ην Ἀπριλίου 1654. Ἐξ ὅλων τούτων καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξε, παρὰ τὴν παίδευσιν αὐτοῦ, κληρικὸς ἀνήσυχος καὶ ταραξίας, ἀναστατώσας τὴν Ἐκκλησίαν. Κατὰ τὴν α´ ἐκλογήν του ὑπεστηρίζετο ἀπὸ τοὺς Ἰησουΐτας καὶ τοὺς λατινόφρονας, κατὰ δὲ τὴν β´ ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα Βασίλειον. Ἐπὶ πλέον ὑπέγραψεν εἰς Ἀγκῶνα φιλοδυτικὴν ὁμολογίαν πίστεως καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ δεχθῇ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ρώμης πρὸς ἅλωσιν τοῦ θρόνου. Εὐτύχημα ὑπῆρξεν ὅτι, παρὰ ταῦτα, διὰ τῆς ὁμιλίας τῆς 29ης Ἰουνίου ἐστάθη πιστὸς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ δὲν ἐσκανδάλισε τὸ πλήρωμα. Κύριλλος ὁ Πατρεὺς τὸν παρομοιάζει μὲ τὸν Κύριλλον Σπανόν. Ἀπὸ τὴν πατριαρχίαν, λέγει, «τουτονὶ γὰρ τὸν πάσσαλον, κατὰ τὴν παροιμίαν, ὀξέως τότε ἔβγαλεν ὀξὺς πάσσαλος ἄλλος, ὁ πρώην Ἀθανάσιος..., ὡς ἀσκὸς ἐν τῇ πάχνῃ» (Ἀθήναιον, ΣΤ´ [1877], σ. 36 κ.ἑξ., στ. 666 κ.ἑξ.).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σ. 559, 580. Τ. Γριτσοπούλου, Κύριλλος Γ´ Σπανός, ὁ ἐπιβάτης τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἐν Θεολογίᾳ, ΚΘ´ (1958), σ. 100 κ.ἑξ. G. Hofmann, Griechische Patriarchen und Römische Päpste, II 2, Patr. Athanasios Patellaros..., ἐν Orientalia Christiana, XIX, Roma 1930. Πρβλ. σύνοψιν τῆς μελέτης ὑπὸ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἐν Θεολογίᾳ, Θ´ (1931), σ. 183-184.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

4). Ὁ Δ´. Παυθέντος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ´ τοῦ Μουσελίμη τὴν 29ην Ἰουλίου 1679 καὶ κρυπτομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατώρθωσε νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς τὴν πατριαρχίαν τὴν 2αν Αὐγούστου 1679 ὁ πρώην ἐπίσκοπος Ραιδεστοῦ Ἀθανάσιος, παραμείνας μέχρι τῆς 10ης τοῦ ἰδίου μηνὸς καὶ ἄγνωστον ποῦ ἐξορισθεὶς μετὰ 5 ἡμέρας, χωρὶς ν᾽ ἀναγνωρισθῇ ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀρχιερέως νόμιμος πατριάρχης. Κατὰ τοῦ Ἀθανασίου τούτου παρεπονοῦντο οἱ ἐπαρχιῶται του Ραιδεστηνοὶ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ´ τὸν Σπανόν, ὅτι πλεονεκτῶν κατεδυνάστευεν αὐτούς. Δι᾽ ὃ ἀπελύθη ἐν ἔτει 1663 ἐπιτιμητικὸν συνοδικὸν γράμμα κατὰ τοῦ Ἀθανασίου, ὅστις δὲν συνεμορφώθη παρὰ ταῦτα καὶ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1671, δι᾽ ἀνοίκειον ἀρχιερεῖ διαγωγήν, καθῃρέθη ἐπὶ Διονυσίου Δ´, εἰς γράμμα τοῦ ὁποίου πρὸς τοὺς κληρικοὺς τῆς ἐπισκοπῆς Ραιδεστοῦ καὶ Πανίου ἀναφέρονται τὰ ἐνδιαφέροντα ταῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν πολιτείαν τοῦ ἀνδρός: «καταλιπὼν τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ, ἦλθε καὶ συνεζεύχθη καὶ συνηνώθη τῷ κατὰ παραχώρησιν Θεοῦ καὶ Ἐκκλησίας τυραννήσαντι κακο - Παρθενίῳ καὶ ἔτρεξε συνεργὸς εἰς ὅλα τὰ ἄθεα ἐκείνου ἐπιχειρήματα, κατέδραμον ληστρικῶς... καὶ ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν καὶ ἥρπασαν καὶ κατέκλεψαν...». Μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀθανασίου, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τῆς Ραιδεστοῦ συνεπληρώθη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1675. Ἑπομένως, καθῃρημένος καὶ ἔκπτωτος τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ ἐπέβη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἐξ οὗ ἐξωσθείς, ἐκλεγέντος τοῦ ἀπὸ Λαρίσης Ἰακώβου, ἄγνωστον ποῦ μετέβη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σ. 602. Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, μ. Α´, Κωνσταντινούπολις 1933, σ. 198, 204, 213. Τ. Γριτσοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ραιδεστοῦ, Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογρ. Θησαυροῦ, ΙΗ´ (1953), σ. 189 κ.ἑξ.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

5). Ὁ Ε´. Διαπρεπὴς διὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν παίδευσιν πατριάρχης, ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν πάντων ἐπαινούμενος. Προήρχετο ἐκ τῆς νήσου Κρήτης καὶ ἐσπούδασεν εἰς Χάλλην τῆς Σαξωνίας. Ἀρχικῶς ἐγένετο μητροπολίτης Τορνόβου, μεθ᾽ ὃ τὸ 1692 Ἀδριανουπόλεως καὶ ἴσως καὶ ἐνωρίτερον. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐξελέγη τὴν 27ην ἢ 28ην Μαΐου 1709, ἀντὶ τοῦ παυθέντος καὶ ἐξορισθέντος εἰς Ἅγιον Ὄρος Κυπριανοῦ. Καὶ ἐξελέγη μὲν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων τότε πατριάρχης ὁ Κυζίκου Κύριλλος, ἀλλὰ κατ᾽ ἐπιθυμίαν καὶ ἐπιμονὴν τοῦ Μ. Βεζύρη Ἀλῆ πασᾶ Τζόρλολου, ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ Β´, ἠκυρώθη ἡ ἐκλογὴ ἐκείνου καὶ ἐξεδηλώθη προτίμησις ὑπὲρ τοῦ ἀρνουμένου Ἀθανασίου. Ὡς ὁ ἴδιος ὁ Ἀθανάσιος διηγεῖται γραπτῶς πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Χρύσανθον, ἐνῶ εἶχον συγκεντρωθῆ οἱ ἀρχιερεῖς ἐνώπιον τοῦ Μ. Βεζύρη, οὗτος μὴ ἐγκρίνων τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυζίκου Κυρίλλου εἶπε «τοῦτον τὸν Ἀθανάσιον ἐκ τῆς ὄψεως ἐγκρίνω». Καὶ χαρακτηριστικῶς προσθέτει ὁ Ἀθανάσιος: «Ἐμοῦ δὲ παραιτουμένου καὶ μὴ κατανεύοντος, παροτρυνόντων δὲ καὶ συναναγκαζόντων με τῶν συναδελφῶν ἀρχιερέων, ἡ περιβολὴ ἐπεγένετό μοι τοῦ βασιλικοῦ ἱματίου, ἑκόντι ἀέκοντί γε θυμῷ...». Ἀλλὰ μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ Μ. Βεζύρη Τζόρλολου, ἀφοῦ 31 μῆνας ὁ Ἀθανάσιος συνεπλήρωσεν εἰς τὴν πατριαρχίαν, ἤτοι τὴν 4ην Δεκεμβρίου 1711, οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ Γένους παύσαντες αὐτὸν ἐξέλεξαν ἐκ νέου τὸν Κυζίκου Κύριλλον, ἀποκαταστήσαντες οὕτω τὴν παραβιασθεῖσαν τάξιν τῶν ἰσχυόντων θεσμῶν, καίτοι ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι ἐδυσφόρει ὁ λαὸς κατὰ τοῦ Ἀθανασίου, δῆθεν νεωτερί-

ζοντος καὶ ἀποκλίνοντος πρὸς τὰς ἰδέας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐνῶ ὁ Ἀθανάσιος φιλαδέλφως συμπεριεφέρθη πρὸς τὸν προκάτοχόν του, καίτοι ἀνάξιον ἄνθρωπον, τὸν Κυπριανόν, ἐν τούτοις ἐκεῖνος παυθεὶς αὐθημερὸν καθηρέθη ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου, διετάχθη δὲ μάλιστα ἡ ἀνάγνωσις τῆς καθαιρέσεως ἐπ' ἐκκλησίαις κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου, διότι «οὐ διὰ τῆς θύρας, κατὰ τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν, ἀλλ' ἀλλαχόθεν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀρχήν...». Μετὰ δύο ὅμως ἀκριβῶς ἔτη, ἤτοι τὴν 6ην Δεκεμβρίου 1713, ἀνεγινώσκετο εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἀθώωσις αὐτοῦ, κατὰ διαταγὴν Κυρίλλου τοῦ Δ'. Ἀκολούθως ἡσύχαζεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μέχρι τοῦ 1718, ὅτε φαίνεται ὅτι μετέβη εἰς Ἰάσιον, διαμένων εἰς τὸ μοναστήριον Παγῶνι, ὁπόθεν ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπέθανε μετ' οὐ πολύ.

Σοφὸν καὶ κάτοχον τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς καὶ ἀραβικῆς γλώσσης χαρακτηρίζουν τὸν Ἀθανάσιον καὶ εἰς τὴν μουσικὴν τέλειον. Ἀπὸ τὴν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Οὐγγροβλαχίας Ἀνθίμου προσφώνησιν τῆς ἐν ἔτει 1709 ἐκδοθείσης «Βίβλου ἐνιαυσίου τὴν ἅπασαν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν ἀνελλιπῶς περιεχούσης...» πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος κολακευτικῶς ἀποκαλεῖται «κορωνὶς τῆς τάξεως πάντων τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχῶν», «πολύφωτος καὶ ἀειλαμπὴς τῆς οἰκουμένης λυχνία», «τῆς ἀληθινῆς, οὐχ ἧττον καὶ τῆς ἐξωτερικῆς, σοφίας εἰδήμων καὶ τῆς εὐκελάδου καὶ παναρμονίου μουσικῆς ἀκρότατος ὅρος». Εἰς πλεῖστα διοικητικὰ καὶ ἠθικὰ θέματα ἀναφέρονται αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου γνωσταὶ κανονικαὶ διατάξεις καὶ συνοδικαὶ πράξεις, ἐπίσης δὲ εἰς κεκτημένα δικαιώματα τῶν πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων καὶ δίκαια ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν καὶ Ἁγιοταφιτικὰ Μετόχια.

ΒΙΒΛΙΟΓ. Μ. Γεδεών, Ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος Ε', Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, Γ' (1940), σ. 193-205.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

1). Ὁ Α'. Ὁ καὶ Μέγας. Βίος. Ἐγεννήθη τὸ 295 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ χριστιανῶν, ὡς εἰκάζομεν, στηριζόμενοι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου (Ἐκκλ. Ἱστ. 10, 14) διασωθεῖσαν παράδοσιν, γονέων. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ Ἀθανάσιος, παῖς ἔτι ὢν καὶ παίζων μετ' ἄλλων συνομηλίκων αὐτοῦ, ὑποδυθεὶς πρόσωπον κληρικοῦ, ἐβάπτισε παῖδά τινα, ἀβάπτιστον ὄντα, ὁ δὲ τότε ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος, μαθὼν ὅτι κατὰ τὸ βάπτισμα ἐκεῖνο ἐτηρήθη ἀκριβέστατα ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις, ἀφοῦ συνεσκέφθη μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἱερέων ἀνεγνώρισε τοῦτο ὡς ἔγκυρον. Ἄλλο τι ἐκ τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν ἐκ τῶν πηγῶν. Εἶναι, ὅμως, γεγονὸς ἀναντίρρητον, ὅτι ἔτυχεν, ἐν ταῖς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἀκμαζούσαις σχολαῖς τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιμεμελημένης παιδεύσεως, φιλοσοφικῆς τε καὶ θεολογικῆς, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ ἄλλων μαρτυριῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους μεγάλους Πατέρας, ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων ἐφιλοσόφησεν, «τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν», ὡς λέγει ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (Ἐγκώμιον εἰς Ἀθανάσιον, PG 35, 1088B), πλὴν ὅμως ἡ πληροφορία αὕτη δὲν φαίνεται ἀντιφάσκουσα πρὸς τὴν κοινὴν φήμην ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο καὶ ἀρτιώτατα φιλοσοφικῶς συγκεκροτημένος. Ὅτι δὲ οὗτος, σὺν τῇ ἄλλῃ παιδείᾳ, ἐκέκτητο καὶ ἱκανὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, μαρτυροῦν ἔνθεν μὲν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἐν οἷς, κατὰ τὴν εὐστοχωτάτην παρατήρησιν τοῦ Φωτίου, ὁ Ἀθανάσιος, «λογικαῖς τε μεθόδοις οὔ τι γυμνῶς καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖθεν λέξεων, ὥσπερ οἱ παῖδες καὶ ἀρτιμαθεῖς πράττουσιν, ἀλλ' ἐμφιλοσόφως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς καὶ ταῖς ἐννοίαις μόναις, καὶ ταύταις διεσχηματισμέναις ἀποκέχρηται, γραφικαῖς τε μαρτυρίαις καὶ ἀποδείξεσιν εἰς τὸ κρατερὸν κατοχύρωται... Καὶ εἴ τις τὸν θεολόγον Γρηγόριον καὶ τὸν θεῖον Βασίλειον ἐκ ταύτης ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς ἀρυσαμένους φαίη τῆς (κατ' Ἀρειανῶν) βίβλου τοὺς καλοὺς ἐκείνους καὶ διειδεῖς τῶν οἰκείων λόγων κατὰ τῆς πλάνης ρεῦσαι ποταμούς, οὐκ ἄν, οἶμαι, σφαλείη τοῦ παραδείγματος» (PG 103, 420), ἔνθεν δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Νικαίας, καίτοι διάκονος ὤν, «χάρις εἰς τὴν μόρφωσίν του... ἀπέβη τὸ κύριον πρόσωπον τῆς συνόδου καὶ ὁ ση-

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ.
Τοιχογραφία Μονῆς Μεταμορφώσεως, Μετεώρων.

μαιοφόρος τῆς ὀρθοδοξίας» (Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 234).

Κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν φαίνεται ὅτι ἐσχετίσθη μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, μεθ' οὗ συνησκήθη εἰς τὴν ἔρημον. Κατ' ἀρχάς, διετέλεσεν ἀναγνώστης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅταν δὲ ἐξεδηλώθη ἡ Ἀρειανὴ ἔρις, περὶ τὸ 318, εὑρίσκομεν αὐτὸν διάκονον ὄντα τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν γηραιὸν ἤδη ἀρχιεπίσκοπον αὐτῆς Ἀλέξανδρον, ὃν καὶ συνώδευσεν εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, τὸ 325, «τοῦ χοροῦ τῶν διακόνων ἡγούμενος», (Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστ. Ι 25). Ἐκεῖ, χάρις εἰς τὴν μόρφωσίν του καὶ μάλιστα χάρις εἰς τὴν θερμουργὸν καὶ ἀκλόνητον πίστιν του, ἀνεδείχθη εἷς τῶν μᾶλλον θαρραλέων ἀγωνιστῶν κατὰ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀρείου, αὐτὸς δὲ κυρίως «τὴν νόσον τοῦ ἀρειανισμοῦ ἔστησεν», ὡς ἀπεφάνθη καὶ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σύνοδος τοῦ 339.

Ἡ φήμη τοῦ Ἀθανασίου ἐπὶ τοσοῦτον ἡδραιώθη κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας, ὥστε μετ' ὀλίγον, ὅταν ἀπέθανεν ὁ γέρων Ἀλέξανδρος (17η Ἀπριλίου 328), ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Ἀθανάσιος, πιθανώτατα τὸ αὐτὸ ἔτος, «ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός, οὐ κατὰ τὸν ὕστερον νικήσαντα πονηρὸν τύπον», ὡς λέγει χαρακτηριστικώτατα Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (Ἐγκώμ. εἰς Ἀθαν. 8). Ὁ Ἀθανάσιος, κατὰ τὰ τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτη τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ, ὑπῆρξεν «ὁ στῦλος τῆς Ἐκκλησίας» καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν «Πατὴρ τῆς Ὀρθοδοξίας». Εὐθὺς ὡς ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος, ἐμερίμνησε δραστηρίως διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας του. Περιηγούμενος τὴν ἐπαρχίαν του, μετέβη εἰς Θηβαΐδα, Πεντάπολιν, τὴν ὄασιν τοῦ Ἀμμῶν καὶ τὴν Κάτω Αἴγυπτον, ἵνα μελετήσῃ ἐπιτοπίως τὰς ἀνάγκας τοῦ ποιμνίου του, ὅπερ ὑπεδέχετο αὐτὸν πανταχοῦ ἐνθουσιωδέστατα. Ἐγκαθίστα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις ἀξίους ἐπισκόπους, ἐν οἷς καὶ τὸν Φρουμέντιον, ὃν ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον Ἀξώμης, συνδραμὼν αὐτὸν εἰς τὰς προσπαθείας του πρὸς ἐκχριστιάνισιν τῆς Ἀβησσυνίας.

Πλεῖστα πράγματα παρέσχον εἰς τὸν Ἀθανάσιον ὁ Ἄρειος καὶ οἱ ὀπαδοί του, οἵτινες, ἐν συμμαχίᾳ μετ' ἄλλων συγγενῶν πρὸς αὐτοὺς αἱρετικῶν, παντοῖα κατ' αὐτοῦ ἐμηχανῶντο κακά, μὴ διστάζοντες οὐδὲ πρὸ τῶν κακοηθεστέρων συκοφαντιῶν. Οὕτως ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη πεντάκις, διανύσας πλέον τῶν δέκα ἓξ ἐκ τῶν τεσσαράκοντα ἓξ ἐτῶν τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ἐν ἐξορίᾳ, μακρὰν τῆς ἕδρας του. Ἐσύρθη κατ' ἐπανάληψιν ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐνώπιον συνόδων καὶ καθῃρέθη ὑπὸ ἐπισκόπων, ἐν οἷς πολλάκις ἦσαν καὶ ὀρθόδοξοι μὴ ἀποδεχόμενοι ὅμως τὸ ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας δογματισθὲν «ὁμοούσιον». Κατεδιώχθη ὑπὸ αὐτοκρατόρων, ὑπέφερεν ἀνεκδιηγήτους ταλαιπωρίας καὶ στερήσεις, εἶδε πολλοὺς τῶν συνεργατῶν του νὰ ὑποκύπτουν εἰς τὴν ἀρειανὴν βίαν καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης Λιβέριον (352 - 366) νὰ ὑπογράφῃ ἀρειανικὸν ὅρον πίστεως, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ἐξορίαν. Ἦλθον στιγμαί, καθ' ἃς ὁλόκληρος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἐφαίνετο ἀντίθετος πρὸς τὸν Ἀθανάσιον, ἀλλ' οὗτος, ἐν τῇ ἀκραδάντῳ πεποιθήσει, ὅτι ἠγωνίζετο ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, οὐδέποτε ἐκάμφθη.

Ἀφορμὴν εἰς τὰς κατ' αὐτοῦ διώξεις ἔδωκεν ἡ ἄρνησίς του νὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν τὸν ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καθαιρεθέντα Ἄρειον, ὅστις ἤδη παρουσιάζετο ὑποκριτικῶς ὡς ἀποδεχόμενος τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν. Ἀνακληθεὶς ἐκ τῆς ἐξορίας, ὁ Ἄρειος ὑπέβαλε (τὸ 330 ἢ 331) ὁμολογίαν πίστεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς νὰ ἀναφέρῃ τὰς ἀρειανικὰς ἐκφράσεις «ἐξ ἑτέρας οὐσίας» «κτίσμα», «ἦν ποτε χρόνος, ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός» κ.λ.π., παραλλήλως ὅμως οὐδεμίαν τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων τῶν ὀρθοδόξων ὡς αἱ «ὁμοούσιος», «ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας», «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς» κ.λ.π., περιελάμβανεν εἰς αὐτήν. Ἡ κυριωτέρα φράσις, ἥτις ἦτο δεκτικὴ ὀρθοδόξου νοήματος, ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ τοῦ Ἀρείου, ἦτο ἡ «πρὸ πάντων γεγεννημένον θεὸν λόγον», ἀλλ' ὁ Ἄρειος ἐνόει αὐτὴν κακοδόξως. Διότι, ἐφ' ὅσον οὗτος ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐδημιούργησε τοὺς αἰῶνας, ἡ φράσις «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων», κατ' αὐτόν, ἐσήμαινεν οὐχὶ τὴν προαιώνιον τοῦ Υἱοῦ ὕπαρξιν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀμέσως πρὸ τῆς δημιουργίας τῶν αἰώνων κτίσιν αὐτοῦ, τὴν δὲ λέξιν «γεγεννημένον» ἐχρησιμοποίει μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ὁμοήχου λέξεως «γεγενημένον» (ἐκ τοῦ γίγνεσθαι ἀντὶ γεννᾶσθαι), καὶ τὴν ἔκφρασιν «θεὸν λόγον» ἐνόει ἐν μεταφορικῇ καὶ ἠθικῇ ἐννοίᾳ καὶ οὐχὶ κυριολεκτικῶς (Β. Στεφανίδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, σ. 164/5). Τὴν ἀπάτην ταύτην διιδὼν ὁ Ἀθανάσιος, ἠρνήθη κατηγορηματικῶς νὰ δεχθῇ εἰς κοινωνίαν τὸν Ἄρειον παρὰ τὴν διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, ὅστις, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης ἀποβλέπων, ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ὀρθοδοξία καὶ ἄνευ τοῦ ὅρου «ὁμοούσιος» καὶ ὅτι οἱ Ἀρειανοὶ εὐκόλως θὰ συνεφώνουν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων ἐὰν παρεσιωπᾶτο ὁ ὅρος οὗτος. Κατόπιν τῆς ἀρνήσεως αὐτοῦ νὰ δεχθῇ εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν τὸν Ἄρειον, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀθανασίου Ἀρειανοὶ ἤρχισαν νὰ ὀργανώνουν συστηματικῶς τὸν κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα. Οὕτως, οὗτοι ἐπενόησαν διαφόρους ψευδεῖς κατηγορίας κατ' αὐτοῦ, ὡς αἱ ἑξῆς: Ὅτι, δηλαδή, ἐπέβαλλεν εἰς τὸν λαὸν τῆς ἐπαρχίας του ἐκκλησιαστικὸν φόρον ἄνευ γνώσεως τῆς πολιτείας, ἢ ὅτι διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐνίσχυε χρηματικῶς ἀποστάτην τινά, πρὸς ὃν ἔπεμψε «λάρνακα χρυσίου μεστήν» κ.ἄ., ἐνῷ συγχρόνως ἠρέθιζον συνεχῶς τὸν αὐτοκράτορα Μ. Κωνσταντῖνον, ὑπενθυμίζοντες εἰς αὐτόν, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος προσέβαλεν αὐτόν, περιφρονήσας τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ περὶ ἀποδοχῆς τοῦ Ἀρείου εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, καίτοι ἐξετίμα λίαν καὶ ἐθαύμαζε τὸν Ἀθανάσιον διὰ τὸ ἦθος καὶ τὸ θάρρος του, παρεσύρθη τελικῶς ἀπὸ τὰς συνεχεῖς κατ' αὐτοῦ μηχανορραφίας τῶν Ἀρειανῶν καὶ διέταξε τὴν σύγκλησιν συνόδου ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, τὸ 335, πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατὰ τοῦ Ἀθανασίου κατηγοριῶν. Ἐπειδή, ὅμως, ὁ Ἀθανάσιος, φοβηθεὶς τὴν κατ' αὐτοῦ σκευωρίαν τῶν ἐχθρῶν του, δὲν προσῆλθεν εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην, ὁ Κωνσταντῖνος μετέστησεν αὐτὴν εἰς Τύρον τῆς Φοινίκης, ἐνῷ συγχρόνως εἰδοποίησε τὸν Ἀθανάσιον, ὅτι ἐὰν δὲν προσήρχετο ἑκών, θὰ προσήγετο βίᾳ πρὸ τῆς συνόδου. Ὁ Ἀθανάσιος τότε προσῆλθεν εἰς τὴν σύνοδον, εἰς τὴν ὁποίαν παρέστησαν 60 Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι. Ἐνώπιον αὐτῆς οἱ ἐχθροί του ἐπανέλαβον τὰς παλαιοτέρας κατηγορίας, εἰς τὰς ὁποίας προσέθεσαν καὶ ἄλλας. Οὕτω, κατηγόρησαν αὐτόν, ὅτι, ἀφοῦ ἐφόνευσεν ἐπίσκοπόν τινα, ὀνόματι Ἀρσένιον, ἀνήκοντα πρὶν εἰς τὸ μελετιανὸν σχίσμα, ἀπέκοψε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζετο διὰ μαγείας, «μιαιφόνον ἀποκαλοῦντες τὸν Ἀθανάσιον» (Θεοδωρ., Ἐκκλ. Ἱστ. Ι 30). Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τότε διέταξεν ἀνακρίσεις, συνεπείᾳ τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθη ζῶν ὁ Ἀρσένιος καὶ προσήχθη εἰς τὴν σύνοδον. Τούτου ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας δεικνύων ὁ Ἀθανάσιος, προσέθεσεν· «ἄλλην χεῖρα ζητείτω μηδείς· δύο γὰρ ἀνθρώπων ἕκαστος παρὰ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων ἐδέξατο χεῖρας». Ἀλλ' οἱ ἐχθροί του ἀπεδείχθησαν ἄφθαστοι εἰς τὸ νὰ ἐφευρίσκουν συκοφαντίας κατ' αὐτοῦ. Οὕτω, κατὰ τὸν Ρουφῖνον καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἱστορικούς, προσήγαγον πρὸ τῆς συνόδου γυναῖκά τινα ἀκόλαστον, ἡ ὁποία ἐβόα ὅτι παρθένος οὖσα διεφθάρη βιαίως ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου. Τότε οὗτος προσῆλθεν ἐνώπιον τῆς συνόδου μεθ' ἑνὸς φίλου του πρεσβυτέρου, Τιμοθέου ὀνόματι, ὅστις σιωπῶντος τοῦ Ἀθανασίου ἠρώτησε τὴν γυναῖκα: «ἐγώ σοι, ὦ γύναι, συνέτυχον πώποτε, εἰς δὲ τὴν σὴν εἰσελήλυθα οἰκίαν;» Αὕτη δὲ οὐδόλως, οὔτε ἐξ ὄψεως, γνωρίζουσα τὸν Ἀθανάσιον καὶ νομίσασα ὅτι πρὸς αὐτὸν ὡμίλει, μετὰ περισσῆς ἀναιδείας ἐκίνει τὸν δάκτυλον δεικνύουσα τὸν Τιμόθεον καὶ λέγουσα: «σύ μου τὴν παρθενίαν ἀφεῖλου, σύ με τῆς σωφροσύνης ἐγύμνωσας». Οὕτως ἀπεκαλύφθη, ὅτι ἡ γυνὴ ἐψεύδετο κατὰ παραγγελίαν καὶ κατησχύνθησαν οἱ σκηνοθετήσαντες τὴν συκοφαντίαν.

Ἐπειδή, ὅμως, ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀθανασίου ἐν τῇ συνόδῳ ἐζήτουν νὰ φονεύσουν αὐτόν, οἱ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐπιφορτισμένοι τὴν τήρησιν τῆς τάξεως τῆς συνόδου ἐφυγάδευσαν αὐτὸν κρυφίως ἐπὶ σκάφους καὶ οὕτω κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, σκοπῶν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα ζητήσῃ τὴν προστασίαν του. Ἀλλ' ἐπενέβησαν πάλιν οἱ ἐχθροί του, οἵτινες διέβαλον αὐτὸν εἰς τὸν βασιλέα, ἀρνηθέντα ἕνεκα τούτου νὰ δεχθῇ αὐτὸν εἰς ἀκρόασιν καὶ διατάξαντα τὴν εἰς Γαλατίαν ἐξορίαν του, ἔνθα ὁ ἐν Γαλλίᾳ ἄρχων υἱὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Μαξιμῖνος ἐπεδαψίλευσαν εἰς αὐτὸν πολλὰς περιποιήσεις. Μόλις δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (21 Μαΐου 337) ἠδυνήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἕδραν του

(23 Νοεμβρίου 537), μετ᾽ ἐξορίαν διαρκέσασαν «ἔτη δύο καὶ μῆνας τέσσαρας», ἔνθα «ἥδιστα αὐτὸν ἐδέξατο ὁ τῶν Ἀλεξανδρέων λαὸς» (Σωκρ.,᾽Εκκλ. Ἱστ. 2, 3). Πλὴν ὅμως καὶ πάλιν οἱ ἐχθροί του ἤρχισαν τὰς κατ᾽ αὐτοῦ διαβολάς. Τότε ὁ Ἀθανάσιος συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τὸ 339, ἐξ 100 ἐπισκόπων, ἥτις ἀπεφάνθη ὅτι «οὐ τὰ παρ᾽ Ἀθανασίου, ἀλλὰ τὰ παρ᾽ αὐτῶν (τῶν κατηγόρων του) γενόμενα θρήνου καὶ οἰμωγῆς ἄξια» (Ἀθανασίου, Ἀπολογ. κατ᾽ Ἀρειανῶν 4). Οἱ ἐχθροί του τότε, τῇ ἐπινεύσει τοῦ Κωνσταντίου, συνεκρότησαν ἀρειανικὴν σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἥτις καθῄρεσεν αὐτὸν καὶ ὥρισεν ὡς ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας τὸν ἡμιαρειανὸν Εὐσέβιον τὸν Ἐμισηνόν, ἀντ᾽ αὐτοῦ δέ, μὴ ἀποδεχθέντος τὴν ἐκλογήν, τὸν Καππαδόκην Γρηγόριον, ἐγκατασταθέντα διὰ τῆς βίας ἐν μέσῳ αἱματηρῶν σκηνῶν, τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν καὶ πάλιν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἀθανασίου ἐξ Ἀλεξανδρείας (19 Μαρτίου 340). Περὶ τῆς παρανόμου καταστάσεως τοῦ Γρηγορίου τούτου εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας γράφων ὁ Ἀθανάσιος, παρατηρεῖ· «Ποῖος κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἢ ποία παράδοσις ἀποστολικὴ τοιαύτη ὥστε, εἰρηνευούσης τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐπισκόπων τοιαύτην ὁμόνοιαν ἐχόντων πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον, ἀποσταλῆναι Γρηγόριον, ξένον μὲν τῆς πόλεως, μήτε ἐκεῖ βαπτισθέντα, μήτε γινωσκόμενον τοῖς πολλοῖς, μὴ αἰτηθέντα παρὰ πρεσβυτέρων, μὴ παρ᾽ ἐπισκόπων, μὴ παρὰ λαῶν, ἀλλὰ κατασταθῆναι μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀποσταλῆναι δὲ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, οὐ μετὰ πρεσβυτέρων, οὐ μετὰ διακόνων τῆς πόλεως, οὐ μετὰ ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ μετὰ στρατιωτῶν;... Εἰ γὰρ καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ὑπεύθυνος ἦν εὑρεθεὶς ὁ Ἀθανάσιος, οὐκ ἔδει τὴν κατάστασιν οὕτω παρανόμως, καὶ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα γενέσθαι· ἀλλ᾽ ἀπ᾽ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας (ἤτοι τοῦ λαοῦ), ἀπ᾽ αὐτοῦ τοῦ ἱερατείου, ἀπ᾽ αὐτοῦ τοῦ κλήρου, τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπους ἔδει καταστῆναι καὶ μὴ νῦν τοὺς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κανόνας παραλύεσθαι» (PG 25, 297 B κ.ἑξ.).

Ὁ Ἀθανάσιος κατέφυγε τότε εἰς τὴν Ρώμην, ἔνθα εὑρίσκοντο καὶ ἄλλοι ἐξόριστοι. Ἐκεῖ, ἐδεξιώθησαν αὐτὸν πάντες φιλοφρονέστατα, τιμῶντες τὴν ἀρετὴν καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγῶνας του, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ πάπας Ἰούλιος, ὅστις συγκαλέσας τὸ 341 σύνοδον ἐκ 50 ἐπισκόπων, ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας καὶ ἐκήρυξεν ἀθῷον ἀπὸ ὅλας τὰς κατ᾽ αὐτοῦ κατηγορίας τῶν ἐχθρῶν του. Τὸ 343, ὁ Κωνστάντιος, ὡς μόνος ἄρχων ἐν τῇ Δύσει, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κώνσταντος, συνεκάλεσε πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων σύνοδον ἐν Σαρδικῇ τῆς Ἰλλυρίας, εἰς ἣν παρέστησαν ὑπερτριακόσιοι δυτικοὶ ἐπίσκοποι καὶ ἑβδομήκοντα ἓξ ἀνατολικοί. Ἐκεῖ, ὅμως, ἐπῆλθε διαφωνία μεταξὺ δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἐπισκόπων, τῶν μὲν ἀξιούντων νὰ παραστῶσιν ὡς νόμιμοι καὶ κανονικοὶ ἐπίσκοποι ὁ Ἀθανάσιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, τῶν δὲ ἀρνουμένων τοῦτο διαρρήδην. Συνεπείᾳ τῆς διαφωνίας ταύτης, οἱ πλεῖστοι ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι ἀπεχώρησαν τῆς συνόδου καὶ συνῆλθον ἐν Φιλιππουπόλει, ἔνθα ἀνενέωσαν τὴν ἀπόφασιν τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἀθανασίου, ἀφορίσαντες τὸν πάπαν Ἰούλιον, τὸν Ὅσιον Κορδούης καὶ ἄλλους ἐκ τῶν ὁμοφρόνων τοῦ Ἀθανασίου. Ἡ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς, ὅμως, συνεχίσασα τὰς ἐργασίας αὐτῆς, ἐδέχθη καὶ τὸν Ἀθανάσιον μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἐπισκόπων καὶ ἐκήρυξεν αὐτὸν ὡς τὸν νόμιμον καὶ κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἐξορία τοῦ Ἀθανασίου διήρκεσεν ἓξ ὁλόκληρα ἔτη (340-346), ὅταν δέ, κατ᾽ Ἰούνιον τοῦ 345, ἀπέθανεν ὁ ἐπιβήτωρ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας Γρηγόριος, κατόπιν ὑποδείξεων τοῦ Κώνσταντος, ὁ Κωνστάντιος ἀνεκάλεσε τὸν Ἀθανάσιον ἐκ τῆς ἐξορίας, οὗτος μόνον μετ᾽ ἐπανειλημμένας προσκλήσεις αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (21 Ὀκτωβρίου 346), γενόμενος δεκτὸς θριαμβευτικῶς ὑπὸ τοῦ ποιμνίου του. Ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν ταύτην μόνον ἐπ᾽ ὀλίγον ἠδυνήθη νὰ μείνῃ ἀδιατάρακτος εἰς τὴν ἕδραν του, διότι μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κώνσταντος, τὸ 350, ὁ Κωνστάντιος, γενόμενος μονοκράτωρ, πεισθεὶς εἰς νέας διαβολὰς καὶ πιέσεις τῶν φίλων του Ἀρειανῶν, ἀγριώτερον κατεδίωξε τὸν μέγαν ἱεράρχην καὶ πρόμαχον τῆς Ὀρθοδοξίας Ἀθανάσιον. Οὕτω, λοιπόν, τῇ ἀνοχῇ τοῦ Κωνσταντίου, οἱ Ἀρειανοὶ συγκροτήσαντες δύο συνόδους ἐν Ἀρελάτῃ (353) καὶ Μεδιολάνοις (355) κατεδίκασαν καὶ πάλιν τὸν Ἀθανάσιον καὶ τέλος τὴν νύκτα τῆς 9ης Φεβρουαρίου τοῦ 356, ἐνῷ οὗτος ἐτέλει παννυχίδα μετὰ πλήθους πιστῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ, ὁ στρατηλάτης Συριανὸς μετὰ πεντακισχιλίων στρατιωτῶν περιεκύκλωσε τὸν ναόν, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν. Ὁ Ἀθανάσιος, μὴ ἐνδίδων νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ναοῦ πρὶν ἡ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἔξοδος τῶν πιστῶν, ἀπήχθη βίᾳ ὑπὸ τῶν φίλων του καὶ ἐφυγαδεύθη εἰς τὴν ἔρημον τῆς Αἰγύπτου, ἔνθα διέμεινεν ἓξ ἔτη (356-362), ὁπόθεν, παρακολουθῶν τὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας τῶν Ἀρειανῶν, διηύθυνε τὸν κατ᾽ αὐτῶν ἀγῶνα τῶν Ὀρθοδόξων, στηρίζων τοὺς κλονιζομένους καὶ πρὸ παντὸς διαφωτίζων τοὺς παρεξηγοῦντας τὸ «ὁμοούσιον», περὶ ὃ ἐστρέφετο ὁ ἀγών. Οὕτω, διὰ συγγραφῶν, ἐπιστολῶν, ἐγκυκλίων καὶ ἐκθέσεων, κατώρθου νὰ ἀποσυνθέτῃ τὴν ἀρειανικὴν παράταξιν. Τέλος, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (361-363), διαδεχθέντος τὸν Κωνστάντιον, ἠδυνήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (21 Φεβρουαρίου 362) καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἀμέσως, τὸ αὐτὸ ἔτος, σπουδαιοτάτην σύνοδον, ἥτις ἀπετέλεσε σημαντικώτατον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀγώνων τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ.

Ὁ Ἀθανάσιος, ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἐπισκοπήν του, εἰργάσθη δι᾽ ὅλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ἡ δὲ πειθὼ τῶν κηρυγμάτων αὐτοῦ ἐσαγήνευσε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικούς, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἐγένοντο χριστιανοί. Τοῦτο δυσμενῶς ἤκουεν ὁ ἐθνικὸς αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ὅτε δὲ ὁ Ἀθανάσιος «ἐτόλμησεν ἑλληνίδας γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσαι», διέταξε τὴν ἐκ νέου ἐξορίαν αὐτοῦ (24 Ὀκτωβρίου 362). Ἀποχωρῶν ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὴν ἐξορίαν, παρηγόρει τοὺς δακρύοντας πιστούς, λέγων· «θαρρεῖτε· νεφύδριόν ἐστι καὶ θᾶττον παρελεύσεται» (Σωζομ., Ἐκκλ. Ἱστ. 5,15). Πράγματι δὲ μετ᾽ οὐ πολύ, θανόντος οἰκτρῶς τοῦ ἀτυχοῦς Παραβάτου, ἐπέστρεψεν ὁ Ἀθανάσιος ἐκ Θηβαΐδος, ἔνθα εἶχεν εὕρει φιλοξενίαν παρὰ τῆς ἐκεῖ ἀσκηταῖς, εἰς Ἀλεξάνδρειαν (3 Σεπτεμβρίου 363), ἀλλὰ νέοι ἀνέμενον αὐτὸν διωγμοί, διότι ὁ ἀρειανίζων Οὐάλης, ὃν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Α´ (364-375) ὠνόμασε συνάρχοντα αὐτοῦ διὰ τὴν Ἀνατολήν, διέταξεν ἀμέσως τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἀθανασίου, ἀναγκασθέντος διὰ πέμπτην ἤδη φορὰν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπισκοπήν του (5 Ὀκτωβρίου 365), κρυπτόμενος, ὥς τινες ἔλεγον, «ἐν πατρῴῳ μνήματι». Μετὰ τετράμηνον, ὅμως, ὁ Οὐάλης, φοβηθεὶς ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐξ ἧς ἐπανελθὼν οὗτος ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν ἕδραν του (1 Φεβρουαρίου 366), διῆλθεν ἐν αὐτῇ ἀδιατάρακτα τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ μέχρι τῆς μακαρίας πρὸς Κύριον ἐκδημίας του (2 Μαΐου 373), εἰς ἡλικίαν 75 ἐτῶν, κατακοσμήσας τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας «ἐφ᾽ ὅλοις ἔτεσι τεσσαράκοντα καὶ ἕξ» (Κυρίλλου Ἀλεξ. Ἐπιστολὴ 1), ἐξ ὧν πλέον τῶν 16 ἐτῶν (κατά τινας 20) διῆλθεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Δὲν ἐπρόλαβεν, ὅμως, ὁ Ἀθανάσιος νὰ ἴδῃ πλήρως δικαιουμένους τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγῶνας του, δι᾽ ὧν προητοίμασε τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὅστις ὡλοκληρώθη πλήρως μετὰ 8 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἐν τῇ Β´ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ (381).

Εἶναι ὄντως ἀξιοθαύμαστον τὸ γεγονός, καθ᾽ ὃ ὁ Ἀθανάσιος, παρ᾽ ὅλας τὰς περιπετείας καὶ ἀντιξοότητας, καθ᾽ ὧν εἶχε νὰ παλαίσῃ δι᾽ ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ, εὑρίσκε χρόνον νὰ διαθέτῃ εἰς συγγραφικὴν δρᾶσιν, ἧς ἡ παραγωγὴ εἶναι ἀπὸ ἀπόψεως ποιοῦ καὶ ποσοῦ πλουσιωτάτη. Ἀτυχῶς, ὅμως, δὲν περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ὁ Ἀθανάσιος δεσπόζει ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἡγετικὴ μορφὴ τῆς ἐποχῆς του οὐ μόνον ὡς μαχητὴς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφεύς. Ἐπέβαλεν ἑαυτὸν καὶ ἐπέθεσε τὴν σφραγῖδα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ οὐ μόνον εἰς τὸ σύγχρονον αὐτῷ περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς σκέψεως πολλῶν μετ᾽ αὐτὸν γενεῶν. Περὶ τὸν Ἀθανάσιον ἐδημιουργήθη σχολή, ἧς οὗτος ἦτο ὁ κύριος ἐκπρόσωπος (Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σ. 302), οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτῆς, γράφοντες ἢ διδάσκοντες, ἤντλουν ἀπὸ τὴν γραπτὴν καὶ προφορικὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας ἤντλουν «ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς» ἀπὸ τὰ ἔργα του, ὡς εὐστόχως παρετήρησεν ὁ Φώτιος (PG 103, 420). Εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἀθανασιανῆς σχολῆς ἀνήκουν ἀναμφιβόλως τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τὸ ὄνο-

μα τοῦ Ἀθανασίου φερομένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἔργων, τῶν ὑπὸ τῆς κριτικῆς ὡς ψευδεπιγράφων ἢ ἀμφιβαλλομένων χαρακτηρισθέντων. Ἄνθρωποι, δηλαδή, τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀθανασίου ἢ καὶ ἄλλοι ἀκροαταὶ καὶ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἀπομνημονεύοντες ἢ καὶ ἀντιγράφοντες τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν του, διετύπωσαν αὐτὴν ὕστερον γραπτῶς ἐν μορφῇ βιβλίων, ἅτινα παραδόντες εἰς τὴν δημοσιότητα ἀπέφυγον νὰ ἐπιγράψουν εἰς τὰ ἑαυτῶν ὀνόματα, ἵνα μὴ ἐλεγχθοῦν ὡς λογοκλόποι ἢ καὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτῶν, νομίσαντες δικαιότερον νὰ ἐπιγράψουν αὐτὰ εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Λόγῳ δὲ τοῦ κύρους τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀθανασίου, ἔργα αὐτοῦ τινα ἐνοθεύθησαν ὑπὸ αἱρετικῶν, οἵτινες καὶ ἰδικά των ἔργα ἐξέδωκαν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς εὐχερεστέραν διάδοσιν τῶν αἱρετικῶν των δοξῶν.

Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐπεβλήθη ὡς ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότης διὰ τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγώνων του μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ καθόλου βίου του, ἀποδείξας ἑαυτὸν τύπον ἐναρέτου καὶ εὐσεβοῦς ἀνδρός, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ὄνομά του νὰ ἀποβῇ ταυτόσημον πρὸς τὴν ἀρετήν, ὡς λίαν ἐπιγραμματικῶς λέγει περὶ αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός· «Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι· ταυτὸν γὰρ ἐκεῖνόν τε εἰπεῖν καὶ ἀρετὴν ἐπαινέσαι» (Ἐγκώμ. εἰς Ἀθαν. 1), ἐπειδὴ τὸν ἑαυτοῦ βίον εἶχε καταστήσει πράγματι ζῶσαν ἔκφρασιν καὶ ἑρμηνείαν τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἧς τὴν ὑπεράσπισιν ἔταξεν ὡς σκοπὸν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ. Τοιοῦτος ὢν ὡς ἠθικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότης ὁ Ἀθανάσιος, ἐπεβάλλετο ἐν λόγοις καὶ ἔργοις εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν τῶν χριστιανῶν, ὥστε ὀρθῶς νὰ πιστεύεται «ὅρον ἐπισκοπῆς εἶναι τὸν ἐκείνου βίον καὶ τρόπον, νόμον δὲ ὀρθοδοξίας τὰ ἐκείνου δόγματα» (αὐτόθι, 37). Τὸ κῦρος αὐτοῦ ὡς «πατρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας» διετηρήθη ἀκέραιον καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὰ δὲ συγγράμματά του ἐπέκτησαν οἰκουμενικὸν κῦρος, ὡς περιέχοντα τὴν γνησίαν καὶ αὐθεντικὴν τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν, καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς τοιαῦτα εὐρύτατα ὑπὸ τῶν μετ' αὐτὸν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων πρὸς διατύπωσιν τῆς ὀρθῆς πίστεως.

Ἡ Ἐκκλησία κατέταξε τὸν μέγαν Ἀθανάσιον εἰς τὴν χορείαν τῶν ἁγίων αὐτῆς, ὁ δὲ ὑμνῳδός, τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ ἐξαίρων, γράφει· «Ἀθανάσιον καὶ θανόντα ζῆν λέγω, οἱ γὰρ δίκαιοι ζῶσι καὶ τεθνηκότες».

Συγγράμματα. α) Ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ: 1. Λόγος κατὰ Ἑλλήνων (PG 25, 4 - 96). 2. Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ (25, 96 - 197). β) Ἀντιαιρετικά: 1. Ἀπολογητικὴ κατὰ Ἀρειανῶν (25, 248 - 410). 2. Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνστάντιον (25, 595 - 643). 3. Ἀπολογία περὶ φυγῆς αὐτοῦ (25, 643 - 680). 4. Τέσσαρες λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν (26, 11 - 526). 5. Κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγοι δύο (26, 1093 - 1166). 6. Ἐπιστολαί: α) Ὁ πρὸς Ἀντιοχεῖς τόμος (26, 795 - 810. β) πρὸς Ἰοβιανὸν περὶ πίστεως (26, 813 - 820). γ) Πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκόπους (26, 1029 - 1048). δ) Τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς (25, 221 - 240). ε) Ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἑωρακυῖα τὴν πανουργίαν τῶν περὶ Εὐσέβιον ἐξέθετο πρεπόντως καὶ εὐσεβῶς κατὰ τῆς ἀρειανικῆς αἱρέσεως τὰ ὁρισθέντα (25, 415 - 476). στ) Περὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, ὅτι αὐτὸς κατὰ τῆς ἀρειανῆς αἱρέσεως ἐφρόνει ὡς ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος καὶ μάτην αὐτὸν συκοφαντοῦσιν οἱ ἀρειομανῖται ὡς ὁμόδοξον ἑαυτῶν (25, 479 - 522). ζ) Πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης κατὰ Ἀρειανῶν (25, 537 - 593). η) Πρὸς μοναχοὺς τὰς δυσσεβείας τῶν Ἀρειανῶν καθιστοροῦσα (25, 691 - 796). θ) Περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων (26, 681 - 792). γ) Ἑρμηνευτικά: 1. Ἑρμηνεία τῶν Ψαλμῶν (27, 59 - 590) καὶ 2. Πρὸς Μαρκελλῖνον εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν (27, 11 - 46). δ) Ἀσκητικά: 1. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου (26, 835 - 976) καὶ 2. Περὶ παρθενίας καὶ ἀσκήσεως (28, 251 - 282. ε) Ἐπιστολαί: 1. Ἑορταστικαὶ (26, 1351 - 1432 λατινιστὶ ἐκ τοῦ συριακοῦ). 2. Κανονικαί, πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀμμοῦν (26, 1169 - 1173) καὶ πρὸς Ρουφινιανὸν περὶ τῶν αἱρετικοῖς κοινωνησάντων (26, 1180 - 1181). 3. Διάφοροι: α) 4 ἐπιστολαὶ πρὸς Σεραπίωνα (26, 529 - 676). β) Πρὸς Ἐπίκτητον, γ) Ἀδέλφιον, δ) Μάξιμον (26, 1049 - 1089) καὶ ε) Πρὸς Δρακόντιον (ποιμαντική) (25, 524 - 533). Πλεῖστα ἄλλα ἔργα ἀποδοθέντα εἰς τὸν Ἀθανάσιον καὶ συνεκδοθέντα μετὰ τῶν γνησίων ἔργων αὐτοῦ εἶναι νόθα.

Διδασκαλία. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τῆς Ὀρθοδοξίας. Καὶ ἀπὸ ἀπόψεως μὲν συστηματικῆς ἐκθέσεως τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, οὐδὲν ἔγραψεν εἰδικὸν βιβλίον. Ἅπασα ἡ διδασκαλία του εἶναι ἐγκατεσπαρμένη εἰς τὰ διάφορα συγγράμματά του καὶ δὴ ἐξ εἰδικῶν ἀφορμῶν ἐκτεθεῖσα πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν παλαιοτέρων καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῷ αἱρέσεων αἵτινες ἐλυμαίνοντο τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Ὡς πηγὰς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἔχει τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν, ἣν ἀποκαλεῖ διδασκαλίαν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς ἣν περιλαμβάνει καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀκμασάντων Πατέρων (PG 26, 605C: «Καὶ γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν παρὰ τῶν Πατέρων ἀποστολικὴν πίστιν παρέδωκα, μηδὲν ἔξωθεν ἐπινοήσας, ἀλλ' ὅπερ ἔμαθον ἐνεχάραξα συμφώνως ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς»). Εἶναι, ὅμως, λίαν χαρακτηριστικὸν ὅτι τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅπως καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν πρὸ αὐτοῦ ὀρθοδόξων συγγραφέων ὀνομάζει συλλήβδην ἢ «ἔνθεον διδασκαλίαν» (PG 25, 101 A), ἢ «παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣν ὁ μὲν Κύριος ἔδωκεν, οἱ δὲ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ Πατέρες ἐφύλαξαν» (PG 26, 593), μεγίστην ὄντως ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀλαθήτου φορέως καὶ θεματοφύλακος τῆς ὀρθῆς πίστεως.

Περὶ Ἁγίας Τριάδος: Οἱ προηγούμενοι καὶ οἱ σύγχρονοι τῷ Ἀθανασίῳ αἱρετικοὶ εἶχον ἀντικείμενον τὴν περὶ Ἁγ. Τριάδος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλοι μέν, ὡς οἱ Μοναρχιανοί, ἠρνοῦντο τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγ. Πνεῦμα, ἄλλαι δέ, ὡς οἱ Ἀρειανοί, τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ ἄλλοι, ὡς οἱ Πνευματομάχοι, τὴν θεότητα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Ὁ Ἀθανάσιος οὐδέν τι ἴδιον διδάσκει περὶ τῆς Ἁγ. Τριάδος, ἀλλ' ἐκθέτει τὴν τῆς Ἐκκλησίας πίστιν, καθ' ἣν «Τριὰς Ἁγία καὶ τελεία ἐστίν, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεολογουμένη, οὐδὲν ἀλλότριον ἢ ἔξωθεν ἐπιμειγνύμενον ἔχουσα, οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ γεννητοῦ συνισταμένη». «Τριὰς δ' ἐστὶν οὐχ εἰς ὀνόματος μόνον καὶ φαντασίας λέξεως, ἀλλ' ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει Τριάς», τοῦ μὲν Πατρὸς ἀληθοῦς Πατρὸς ὄντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀληθῶς Υἱοῦ ὄντος καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀληθῶς Ἁγίου Πνεύματος ὄντος. «Ὥσπερ γὰρ ὁ ὢν ἐστιν ὁ Πατήρ, ὄντως ὁ ὢν ἐστι καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς ὁ τούτου Λόγος. Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐκ ἀνύπαρκτόν ἐστιν, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ὑφέστηκεν ἀληθῶς». Τριάδα, ὅμως, λέγοντες, δὲν νοοῦμεν «τρεῖς θεοὺς ἢ τρεῖς ἀρχάς, ἀλλὰ μίαν Ἁγίαν Τριάδα, μίαν δ' αὐτῆς τὴν θεότητα καὶ μίαν ἀρχήν», ἤτοι τὸν μὲν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρί, τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Ὅτι δὲ αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἡ πίστις καὶ τὸ θεμέλιον μαθέτωσαν οἱ ἀμφιβάλλοντες «πῶς ὁ μὲν Κύριος ἀποστέλλων τοὺς ἀποστόλους παρήγγειλε τοῦτον θεμέλιον τιθέναι τῇ Ἐκκλησίᾳ, λέγων· πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Ματθ. κη' 19), οἱ δὲ ἀπόστολοι πορευθέντες, οὕτως ἐδίδαξαν καὶ τοῦτό ἐστιν εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανὸν Ἐκκλησίαν τὸ κήρυγμα» (PG 26, 596A, 801B, 596C).

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ἡ Ἁγία Τριάς, ἵνα εἶναι πράγματι Τριάς, εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι «ἀδιαίρετος καὶ οὐκ ἀνόμοιος, μίαν ταύτης εἶναι τὴν ἁγιότητα καὶ μίαν ταύτης τὴν ἀϊδιότητα καὶ τῆς ἀτρεψίας τὴν φύσιν». Καὶ καθὼς «ἡ εἰς αὐτὴν παραδεδομένη πίστις μία ἐστὶ καὶ αὕτη συνάπτει τῷ Θεῷ, ὁ δὲ ὑπεξαιρούμενός τι τῆς Τριάδος καὶ ἐν μόνῳ τὸ τοῦ Πατρὸς ὀνόματι βαπτιζόμενος ἢ ἐν μόνῳ τῷ ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ, ἢ χωρίς γε τοῦ Πνεύματος ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐδὲν λαμβάνει, ἀλλὰ κενὸς καὶ ἀτελὴς αὐτὸς καὶ ὁ δοκῶν διδόναι διαμένει, ἐν Τριάδι γὰρ ἡ τελείωσίς ἐστιν», οὕτω καὶ ὁ διαιρῶν τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρός, ἢ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὰ κτίσματα καταλέγων, οὔτε τὸν Υἱὸν οὔτε τὸν Πατέρα ἔχει, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι κἂν χριστιανός, ἀλλ' εἶναι ἄθεος καὶ ἀπίστου χείρων. Καὶ καθὼς ἓν ὑπάρχει βάπτισμα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι διδόμενον καὶ μία ἡ εἰς αὐτὸν πίστις, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος (Ἐφεσ. δ' 5), οὕτω καὶ ἡ Ἁγία Τριάς, ἡ αὐτὴ οὖσα ἑαυτῇ καὶ ἡνωμένη ἀδιαιρέ-

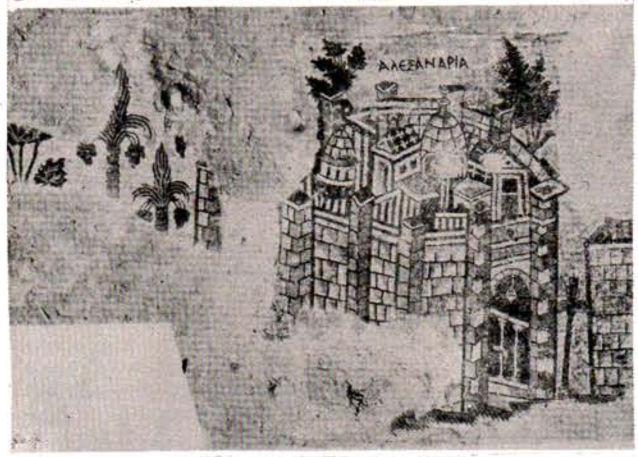
τως πρὸς ἑαυτήν, οὐδὲν ἔχει ἐν ἑαυτῇ γενητὸν καὶ αὕτη εἶναι τῆς Τριάδος ἡ ἀδιαίρετος ἑνότης καὶ μία ἡ εἰς αὐτὴν πίστις (PG 26, 597 κ.ἑξ.). «Οὕτω, λέγει, φρονεῖ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ πίστις αὐτῆς, ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πίστει αὕτη τεθεμελίωται καὶ ὁ ταύτης ἐκπίπτων, οὔτ' ἂν εἴη, οὔτ' ἂν λέγοιτο χριστιανὸς» (PG 26, 596).

Ἡ τῆς Ἁγ. Τριάδος ἑνότης, ἥτις δεικνύει τὴν ὁμοουσιότητα καὶ τὴν ἰσότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγ. Πνεύματος, μαρτυρεῖται πολλαχοῦ τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τὰς μαρτυρίας ταύτας ἐπικαλεῖται συχνάκις ὁ Ἀθανάσιος. Τὴν τοιαύτην ἑνότητα, λέγει, διδάσκει ὁ Παῦλος, ὅστις, περὶ πνευματικῶν χαρισμάτων γράφων πρὸς τοὺς Κορινθίους, τὰ πάντα ἀνακεφαλαιοῖ εἰς ἕνα Θεόν, τὸν Πατέρα (Α' Κορ. ιβ' 4-6). Τὸ χωρίον τοῦτο ἑρμηνεύων, λέγει, ὅτι ὅσα χαρίσματα τὸ Πνεῦμα διαιροῦν εἰς ἕκαστον χορηγεῖ, ταῦτα παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου χορηγοῦνται. Διότι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ, διὸ καὶ τὰ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι διδόμενα τοῦ Πατρὸς εἶναι χαρίσματα. Οὕτω καὶ ὅταν τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐν ἡμῖν καὶ ὁ διδοὺς αὐτὸ Λόγος εἶναι ἐπίσης ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ Λόγῳ εἶναι ἐν ἡμῖν καὶ ὁ Πατήρ, καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶπεν ὁ Λόγος «ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν» (Ἰω. ιδ' 23). Διότι ἐφ' ὅσον ὁ Πατὴρ εἶναι τὸ φῶς (Α' Ἰω. α' 5), ὁ δὲ Υἱὸς τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς (Ἑβρ. α' 3), «ἔνθα τὸ φῶς (ὁ Πατήρ), ἐκεῖ καὶ τὸ ἀπαύγασμα (ὁ Λόγος), ἐκεῖ καὶ ἡ τούτου ἐνέργεια καὶ αὐγοειδὴς χάρις (τὸ Ἅγιον Πνεῦμα). Ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ πάλιν ὁ Παῦλος γράφει «ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν» (Β' Κορ. ιγ' 13), διότι ἡ διδομένη χάρις καὶ δωρεὰ ἐν Τριάδι δίδοται παρὰ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ (PG 26, 600BC).

Ἡ περὶ Λόγου διδασκαλία: Τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἀθανάσιος ἐκθέτει, ἵνα ἀνασκευάσῃ τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου. Τί ἀκριβῶς ἐδίδασκεν ὁ Ἄρειος, γνωρίζομεν ἐκ περιλήψεως, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἀθανάσιος, τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ὁποίας ἦσαν τὰ ἑξῆς: «Οὐκ ἀεὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν· ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεὸς μόνος ἦν, καὶ οὔπω Πατὴρ ἦν, ὕστερον δὲ ἐπιγέγονε Πατήρ. Οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ Υἱός. Πάντων γὰρ γενομένων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ αὐτός, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε, καὶ ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν· καὶ οὐκ ἦν πρὶν γένηται, ἀλλ' ἀρχὴν τοῦ κτίζεσθαι ἔσχε καὶ αὐτός. Ἦν γὰρ μόνος ὁ Θεὸς καὶ οὔπω ἦν ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία. Εἶτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργῆσαι, τότε δὴ πεποίηκεν ἕνα τινὰ καὶ ὠνόμασεν αὐτὸν Λόγον, Σοφίαν καὶ Υἱόν, ἵνα ἡμᾶς δι' αὐτοῦ δημιουργήσῃ» (PG 26, 21 Α). Περαιτέρω, ὁ Ἄρειος «ἐτόλμησεν εἰπεῖν πάλιν, ὅτι οὐδὲ Θεὸς ἀληθινός ἐστιν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ καὶ λέγεται Θεός, ἀλλ' οὐκ ἀληθινός ἐστιν, ἀλλὰ μετοχῇ χάριτος λέγεται ὀνόματι μόνον Θεός». Κτίσμα δὲ ὢν «ὁ Λόγος ἀλλότριος μὲν καὶ ἀνόμοιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ ἰδιότητός ἐστι, τῶν δὲ γενητῶν καὶ κτισμάτων ἴδιος καὶ εἷς αὐτῶν τυγχάνει». Οὔτε τὸν Πατέρα ἀκριβῶς γινώσκει, οὔτε τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, καὶ ὅτι μεμερισμέναι τῇ φύσει καὶ ἀπεξενωμέναι καὶ ἀπεσχοινισμέναι καὶ ἀλλότριοι καὶ ἀμέτοχοί εἰσιν ἀλλήλων αἱ οὐσίαι τοῦ Πατρός, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀνόμοιαι πάμπαν ἀλλήλων ἐπ' ἄπειρον». Οὕτω, κατὰ τὸν Ἄρειον, «ὁ Υἱὸς εἶναι παντελῶς ἀλλότριος καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἑκατέρων, τοῦ τε Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (PG 26, 21 C κ.ἑξ.).

Τὰς αἱρετικὰς ταύτας δοξασίας ὡς ἀποστασίαν ἀπὸ τῆς ὑγιαινούσης πίστεως ἐλέγχων ὁ Ἀθανάσιος, οὕτως ἐκθέτει τὴν ὀρθόδοξον περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ πίστιν. Ἡμεῖς, λέγει, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν διδάσκοντες περὶ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως, λέγομεν· «Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει καὶ γνήσιός ἐστι τοῦ Πατρός, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ, Σοφία μονογενὴς καὶ Λόγος ἀληθινὸς καὶ μόνος τοῦ Θεοῦ οὗτός ἐστιν. Οὐκ ἔστι κτίσμα, οὔτε ποίημα, ἀλλ' ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα. Διὸ Θεός ἐστιν ἀληθινός, ἀληθινοῦ Πατρὸς ὁμοούσιος ὑπάρχων». Ὡς τοιοῦτος δὲ εἶναι «χαρακτὴρ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς καὶ δύναμις καὶ εἰκὼν ἀληθινὴ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας». Λέγων δὲ ὁ Υἱὸς «ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα» (Ἰω. ιδ' 9), σημαίνει ὅτι «ἀεὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ οὐδέποτε οὐκ ἦν. Ἀϊδίου γὰρ ὄντος τοῦ Πατρός, ἀΐδιος ἂν εἴη καὶ ὁ τούτου Λόγος καὶ ἡ Σοφία» (PG 26, 28 C 9 - 29A). Τὰ αὐτὰ σημαίνουσα ἡ Ἁγία Γραφή, λέγει ἀλλαχοῦ. «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» (Ἰω. α' 1), καὶ «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος» (Ἀποκ. α' 4, ια' 17) τὸ συναΐδιον καὶ τὸ συνάναρχον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα δηλοῦσα (αὐτόθι, 33C). Τὴν ἀϊδιότητα τοῦ Λόγου διδάσκων καὶ ὁ Παῦλος, ἔλεγε περὶ τοῦ Λόγου. «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης» (Ρωμ. α' 20), τήν τε ἀϊδιότητα καὶ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου διδάσκων, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· «Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία» (Α' Κορ. α' 24) (αὐτόθι, 33D κ. ἑξ). Τὴν ἀϊδιότητα τοῦ Λόγου ἀποδεικνύει ὁ Ἀθανάσιος διὰ πολλῶν Γραφικῶν χωρίων, ἰδιαίτατα δὲ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ «εἰμί» ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, ὅστις, λέγων «ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια» (Ἰω. ιδ' 6) καὶ οὐχὶ «ἐγενόμην ἡ ἀλήθεια», «ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν» καὶ «ἐγώ εἰμι τὸ φῶς» (Ἰω. ι' 14, η' 12), καὶ «οὐχ ὑμεῖς λέγετέ με ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος; καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ» (Ἰω. ιγ' 13), τὴν ἀϊδιότητα ἑαυτοῦ δηλοῖ. Ἀκούοντες δηλαδὴ τὸ τοιοῦτον ῥῆμα «εἰμί» ἀεὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Πατρὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγοντος, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλομεν περὶ τῆς ἀληθείας, πιστεύοντες εὐθὺς «ὅτι ἐν τῷ εἰμί», τὸ ἀΐδιον καὶ τὸ πρὸ παντὸς αἰῶνος ἄναρχον τοῦ Υἱοῦ σημαίνεται» (αὐτόθι, 37Β). Ἐὰν δὲ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ λέγῃ ὁ Υἱὸς καὶ «πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι» (Ἰω. η' 58), «τὸ δὲ «ἀεὶ» ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν αἱ Γραφαί, οὐκ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν, οὐδὲ ὅλως τῶν γενητῶν ἐστιν ὁ Υἱός, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς εἰκὼν καὶ Λόγος ἀΐδιός ἐστιν, οὐδὲ πώποτε οὐκ ὤν, ἀλλ' ἀεὶ ὢν ὡς ἀϊδίου ὄντος φωτὸς ἀΐδιον ἀπαύγασμα» (αὐτόθι, 40Β). Εἰ δὲ καὶ λέγεται Υἱός, οὐχὶ ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων τοῦτο νοητέον, ἐν οἷς νοεῖται πρῶτος ὁ πατὴρ ὑπάρχων καὶ ὕστερον ὁ υἱός. Διότι οὐχὶ ἔκ τινος ἀρχῆς προϋπαρχούσης, ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων, ὁ Θεὸς Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθησαν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ εἶναι ἀρχὴ καὶ γεννήτωρ τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι Θεοῦ γέννημα καί, κατ' ἀκολουθίαν, τοῦ ἀεὶ καὶ ἀϊδίως ὄντος Θεοῦ ἴδιος ὢν ὁ Υἱός, ἀϊδίως ὑπάρχει καὶ αὐτὸς ὡς ὁ Πατήρ. Διότι ἐπὶ ἀνθρώπων μὲν εἶναι ἴδιον τὸ ἐν χρόνῳ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς φύσεως, «Θεοῦ δὲ ἀΐδιον τὸ γέννημα διὰ τὸ ἀεὶ τέλειον τῆς φύσεως. Τὸ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γεννώμενον Λόγος ἐστὶν αὐτοῦ καὶ Σοφία καὶ ἀπαύγασμα», καὶ ἑπομένως εἶναι παράλογον τὸ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν λεγόμενον· «Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Λόγος», ὡσεὶ ὁ Θεὸς «ἦν ποτε τοῦ ἰδίου Λόγου καὶ τῆς Σοφίας χωρίς, καὶ τὸ φῶς ἦν ποτε χωρὶς αὐγῆς καὶ ἄγονος ἦν ἡ πηγὴ καὶ ξηρά», «τῆς ζωῆς καὶ τῆς σοφίας» (αὐτόθι, 41ΒC, 52Α7). Ἐφ' ὅσον δὲ τοῦτο εἶναι παράλογον, ἕπεται ἀναγκαίως, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι τοιοῦτος οἷος καὶ ὁ Πατήρ, «οὗ καὶ ἔστι τῆς ἰδίας οὐσίας γέννημα Λόγος καὶ Σοφία. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τοῦτο τὸν Πατέρα δείκνυσιν ἴδιον, ὥστε μήτε τὸν Θεὸν λέγειν ποτὲ ἄλογον, μήτε τὸν Υἱὸν λέγειν ποτὲ μὴ ὑπάρχοντα» (αὐτόθι, 52C κ. ἑξ.). Τοῦτο γίνεται φανερώτερον, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τῆς Γραφῆς λεγούσης, «ὅτι ὁ Υἱὸς εἰκών ἐστι καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρός, καὶ χαρακτὴρ καὶ ἀλήθεια... Τοῦ γὰρ Πατρὸς ὄντος, ἦν ἀεὶ ἐν αὐτῷ ἡ ἀλήθεια, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱὸς λέγων· Ἐγώ εἰμι ἡ Ἀλήθεια» (Ἰω. ιδ' 6). Καὶ τῆς ὑποστάσεως ὑπαρχούσης πάντως εὐθὺς εἶναι δεῖ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν εἰκόνα ταύτης· οὐ γὰρ ἔξωθέν ἐστι γραφομένη ἡ τοῦ Θεοῦ εἰκών, ἀλλ' αὐτὸς γεννητής ἐστι ταύτης, ἐν ᾗ ἑαυτὸν ὁρῶν προσχαίρει ταύτῃ, ὡς αὐτὸς ὁ Υἱὸς λέγει· Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε (Παροιμ. η' 30). Τοιαύτην γὰρ εἶναι δεῖ τὴν εἰκόνα, οἷός ἐστιν ὁ ταύτης Πατὴρ (αὐτόθι, 53ΒC). Ἀεὶ δ' ὢν ὁ Θεός, «ἐξ ἑαυτοῦ ἀεὶ ὄντα τὸν Λόγον ἔχει καὶ οὔτε ὁ Λόγος ἐπιγέγονεν οὐκ ὢν πρότερον, οὔτε ὁ Πατὴρ ἄλογος ἦν ποτε» (αὐτόθι, 64Α 14 κ. ἑξ.). Ὁ Θεὸς ἄρα εἶναι ἀεὶ Πατὴρ καὶ οὐκ ἐπιγέγονεν αὐτῷ τὸ πατήρ, ἵνα μὴ καὶ τρεπτὸς εἶναι νομισθῇ (αὐτόθι, 72Α). Τὸ δὲ γέννημα τῆς οὐσίας ἐστὶν ἰδιότης, τῆς δὲ οὐσίας τοῦ Πατρὸς οὔσης ἀτρέπτου, ἄτρεπτον εἶναι καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς ἴδιον γέννημα, ὁ Υἱός, ὢν καὶ αὐτὸς ἀναλλοίωτος καὶ ἄτρεπτος, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ (αὐτόθι, 72Β4, 88Α). Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραβάλλεται ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γέννησις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὴν ὑπὸ ἀνθρώπου γέννησιν, ὥστε νὰ ὑπολαμβάνεται ὁ

Υἱὸς ὡς μέρος τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ σημαίνει πάθος τῆς θείας οὐσίας, ὡς συμβαίνει παρ' ἀνθρώποις, οἵτινες παθητικῶς γεννοῦν καὶ χρόνους ἀναμένουν ἕως ὅτου γεννήσουν υἱούς, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Διότι ὁ Θεὸς δὲν σύγκειται ἐκ μερῶν, ἀλλ' ἀπαθὴς ὢν καὶ ἁπλοῦς, ἀμέριστος τυγχάνει καὶ συνεπῶς «ἀπαθῶς καὶ ἀμερίστως τοῦ Υἱοῦ Πατήρ ἐστι» (αὐτόθι, 69Α). Διὰ τοῦτο ὁ Πατὴρ ὅλος ἐν τῷ Υἱῷ ἐστι καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ (αὐτόθι, 612Α), διὸ λέγει, «ὁ ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα» (Ἰω. ιδ' 9), ἐξ οὗ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ γνῶσις, γνῶσις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς (αὐτόθι, 85Β). Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν αὐτῷ, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, ὁ Υἱὸς μόνος ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ (Ματθ. ια' 27), ὡς ὁ μόνος «αὐτὸς ἀληθινὸς Υἱός, καὶ μόνος ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ Θεὸς ἀληθινός, οὐ μισθὸν ἀρετῆς ταῦτα λαβών, οὐδὲ ἄλλος ὢν παρὰ ταῦτα», ὡς πεπλανημένως

Ἡ πόλις τῆς Ἀλεξανδρείας.
Ψηφιδωτὸν τοῦ 531, Ναὸς Ἰωάννου Βαπτιστοῦ, Γέρασα, Παλαιστίνης.

ἐδίδασκον οἱ Ἀρειανοί, «ἀλλὰ φύσει, κατ' οὐσίαν ὢν ταῦτα». «Γέννημα γὰρ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ὑπάρχει, ὥστε μηδένα ἀμφιβάλλειν, ὅτι καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἀτρέπτου Πατρὸς ἄτρεπτός ἐστι καὶ ὁ Λόγος» (PG 26, 93Α κ.ἑξ.). Κατ' ἀκολουθίαν, ἐφ' ὅσον ὁ τῆς ἀληθείας λόγος διδάσκει, ὅτι «πηγὴ καὶ φῶς καὶ Πατήρ ἐστιν ὁ Θεός», οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται «εἰπεῖν οὔτε τὴν πηγὴν ξηράν, οὔτε τὸ φῶς χωρὶς αὐγῆς, οὔτε τὸν Θεὸν χωρὶς Λόγου, ἵνα μὴ ἄσοφος καὶ ἄλογος καὶ ἀφεγγὴς ᾖ ὁ Θεός». Ἀϊδίου, λοιπόν, ὄντος τοῦ Πατρός, κατ' ἀνάγκην ἀΐδιος εἶναι καὶ ὁ Υἱός. Αἰώνιος ὁ Πατήρ, αἰώνιος καὶ ὁ Υἱός. Παντοκράτωρ ὁ Πατήρ, Παντοκράτωρ καὶ ὁ Υἱός, ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης λέγει «ὁ ὤν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος, ὁ Παντοκράτωρ» (Ἀποκ. α' 8). Φῶς ὁ Πατήρ, ἀπαύγασμα αὐτοῦ ὁ Υἱὸς καὶ φῶς ἀληθινόν, ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Υἱός, ὡς ὁ Ἰωάννης πάλιν διδάσκει, λέγων· «Ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος (Α' Ἰω. ε' 20), ἐπειδὴ «οὐδέν ἐστιν ὃ ἔχει Πατήρ, ὃ μὴ τοῦ Υἱοῦ ἐστιν, ὡς ὁ Υἱὸς βεβαιοῖ· «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμά ἐστι» (Ἰω. ιστ' 15). «Διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ», ἐπειδὴ τὰ τοῦ Πατρός, ταῦτα εἶναι καὶ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ Πατρὶ (αὐτόθι, 609 κ. ἑξ.). Οὕτω, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, καὶ οἱ Πατέρες νοήσαντες ὡμολόγησαν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ ὁμοούσιον καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν. Συνεῖδον γὰρ καλῶς, ὅτι κτιστὴ οὐσία δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ποτε «πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμά ἐστιν», «ἴδια δὲ αὐτοῦ ἐστιν, ἐξ ὧν γινώσκεται ὁ Θεός, οἷον τὸ Παντοκράτωρ, τὸ ὤν, τὸ ἀναλλοίωτον» καὶ ὅσα ἄλλα ἰδιώματα ἔχει ὁ Πατὴρ (αὐτόθι, 616Β κ. ἑξ.).

Βάσις τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ὁ ὅρος «ὁμοούσιος». Τὸν ὅρον τοῦτον ἀπέρριπτον οὐ μόνον οἱ Ἀρειανοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ὀρθόδοξοι, διστάζοντες νὰ δεχθοῦν αὐτὸν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν περιείχετο εἰς τὰς Γραφάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως. Οὗτος ἐδίδασκε περὶ τοῦ Υἱοῦ «μὴ εἶναι πρὸ Μαρίας αὐτόν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς ἀρχὴν ἐσχηκέναι τοῦ εἶναι» καὶ τοῦτον ἔλεγεν ὁμοούσιον πρὸς τὸν Πατέρα» (PG 773Β). Ἕνεκα τούτου κατεδικάσθη ὡς αἱρετικὸς ὑπὸ συνόδου ἐξ ἑβδομήκοντα ἐπισκόπων, οἵτινες «εἰρήκασι μὴ εἶναι ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ» (αὐτόθι 768C). Ἐντεῦθεν ὁ ὅρος «ὁμοούσιος» συνήντα σφοδρὰν ἀντίδρασιν, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ἀθανάσιος ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οἱ ἐν Νικαίᾳ Πατέρες ὀρθῶς «εἰρήκασι καὶ αὐτοὶ ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν» (αὐτόθι 773 Α). Ἀλλ' εἰ καὶ «ἀμφοτέρων τῶν συνόδων οἱ Πατέρες διαφόρως ἐμνημόνευσαν περὶ τοῦ ὁμοουσίου, οὐ χρὴ πάντως ὑμᾶς διαφέρεσθαι πρὸς αὐτούς, ἀλλὰ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐρευνᾶν καὶ πάντως ἀμφοτέρων τῶν συνόδων εὑρήσομεν τὴν ὁμόνοιαν», λέγει (αὐτόθι 772Β κ.ἑξ.). Καὶ δή, οἱ μὲν τὸν Σαμοσατέα καθελόντες Πατέρες, σωματικῶς ἐκλαβόντες τὸ ὁμοούσιον, ὀρθῶς «εἰρήκασι μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον· οὐκ ἔστι γὰρ οὕτως ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς ἐκεῖνος ἐνόει». Οἱ δὲ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀναθεματίσαντες, θεωρήσαντες τὴν πανουργίαν τοῦ Παύλου, καὶ λογισάμενοι «μὴ οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων, καὶ μάλιστα ἐπὶ Θεοῦ τὸ ὁμοούσιον σημαίνεσθαι», καὶ γνωρίζοντες, ὅτι ὁ Λόγος δὲν εἶναι κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γέννημα, καὶ ὅτι ἀρχὴ καὶ ῥίζα καὶ πηγὴ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία, καὶ ἑπομένως «οὐχ ἑτεροφυής, ὥσπερ ἡμεῖς ἐσμεν, χωριζόμενός ἐστι τοῦ Πατρός, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ Υἱὸς ἀδιαίρετος ὑπάρχει, ὡς ἔστι τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός»· ἀκούοντες δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνοειδῆ φωνὴν «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν», καὶ «ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα» (Ἰω. ι' 30, ιδ' 9) καὶ ἀκολουθοῦντες τῷ παραδείγματι τῶν δύο Διονυσίων, τοῦ ἑνὸς ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ ἄλλου Ῥώμης, οἵτινες, πολὺ πρὸ τῶν καθελόντων τὸν Σαμοσατέα ἑβδομήκοντα Πατέρων, ἐχρήσαντο τῷ ὁμοουσίῳ περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὀρθῶς «εἰρήκασι καὶ αὐτοὶ ὁμοούσιον (τῷ Πατρὶ εἶναι) τὸν Υἱὸν» (αὐτόθι, 772C - 773Α). Ἐξ ἄλλου δέ, εἰ καὶ ὁ ὅρος δὲν ἀπαντᾷ ὡς λέξις εἰς τὰς Γραφάς, οὐχ ἧττον ἡ ἔννοια αὐτοῦ εὕρηται εἰς πλεῖστα Γραφικὰ χωρία, καὶ μάλιστα εἰς τὴν λέξιν «μονογενής» πολλάκις ἀπαντῶσαν, ἣν προφανῶς ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀθανάσιος, διότι δεικνύει ἓν καὶ μοναδικὸν γέννημα καὶ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸν Υἱὸν καὶ οὕτως εἰς ἐστὶν ὁ νοῦς τοῦ γεννήματος καὶ τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ὁ φρονῶν γέννημα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸν Υἱόν, φρονεῖ τοῦτον ὀρθῶς καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ (αὐτόθι, 768C).

Περὶ Ἁγίου Πνεύματος: Τὴν περὶ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἀθανάσιος ἐκθέτει κυρίως ἐξ ἀφορμῆς ἐπιστολῶν τοῦ Σεραπίωνος, ἐπισκόπου Θμούεως τῆς Αἰγύπτου, ἃς ἀπέστελλεν οὗτος πρὸς αὐτόν, ὄντα ἐξόριστον εἰς τὴν ἔρημον, δι' ὧν πληροφορεῖ αὐτὸν περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν λεγομένων Τροπικῶν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Πρὸς τὸν Σεραπίωνα ἀπαντῶν ὁ Ἀθανάσιος ἀνασκευάζει τὴν κακοδοξίαν τῶν Τροπικῶν, οἵτινες κατὰ παρεξήγησιν καὶ παρερμηνείαν χωρίων τινῶν τῆς Ἁγ. Γραφῆς, ὡς τὰ ἑξῆς: «οὐχὶ πάντες (οἱ ἄγγελοι) εἰσι λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;» (Ἑβρ. α' 14), «διαμαρτύρομαι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων» (Α' Τιμ. ε' 21) καὶ «ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων τὸν Χριστὸν αὐτοῦ» (Ἀμὼς δ' 13), ἔλεγον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα «μὴ μόνον κτίσμα, ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἓν αὐτὸ εἶναι καὶ βαθμῷ μόνον διαφέρειν τῶν ἀγγέλων». Ἐν συνδυασμῷ δὲ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν ἀνωτέρω πρὸς τὸ δεύτερον χωρίον ἰσχυρίζοντο, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Παῦλος «τὸν Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν ὠνόμασεν, εἶτα τοὺς ἀγγέλους, ἀνάγκη τοῖς ἀγγέλοις συναριθμεῖσθαι τὸ Πνεῦμα, τῆς τε αὐτῶν εἶναι συστοιχίας καὶ αὐτὸ καὶ ἄγγελον μείζονα τῶν ἄλλων» (PG 26, 532Α, 556C).

Τὴν αἱρετικὴν ταύτην διδασκαλίαν ἀντικρούει σφοδρῶς ὁ Ἀθανάσιος διὰ πολλῶν παραθέσεων ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Ἡ Ἁγ. Γραφή, λέγει, ὅταν ὁμιλῇ περὶ Ἁγίου Πνεύματος, οὐδαμοῦ ἀναφέρει ἁπλῶς τὴν λέξιν, ἀλλὰ μετὰ «προσθήκης τοῦ λέγεσθαι ἢ τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πατρός, ἢ ὅτι ἐμοῦ, ἢ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ παρ' ἐμοῦ, ὅ ἐστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ μετὰ τοῦ ἄρθρου, ἵνα μὴ ἁπλῶς λέγηται πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα, ἢ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἢ Παράκλητος, ἢ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὅ ἐστι τοῦ Υἱοῦ τοῦ λέγοντος· Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια», ἵνα, ἀκούοντες οὕτω μετὰ μιᾶς τῶν προσθηκῶν τούτων ἐκφε-

ρόμενον, ὑπονοῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (αὐτόθι 536C κ.ἑξ.), πλεῖστα ἐπικαλούμενος χωρία πρὸς ἀπόδειξιν τούτου. Ἡ λέξις «πνεῦμα», λέγει, ἔχει καὶ ἄλλας σημασίας, ὡς πνεῦμα ἀνθρώπου (ψυχή), ὡς ὁ Δαβὶδ ψάλλει· «Νυκτὸς μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν καὶ ἔσκαλλε τὸ πνεῦμά μου» (Ψαλμ. οε΄ 7) καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ τῶν Τριῶν Παίδων «εὐλογεῖτε πνεύματα καὶ ψυχαὶ δικαίων τὸν Κύριον» (Δαν. γ΄ 86 κ.ἀ.), πνεῦμα ἀέρος (Γέν. η΄ 1, Ἰωνᾶ α΄ 4), πνεῦμα καταιγίδος (Ψαλμ ρστ΄ 25, ρμη΄ 8) καὶ πνεῦμα νότου (Ἰεζεκ. κζ΄ 25). Αἱ σημασίαι αὗται τῆς λέξεως, λέγει, δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ λέξις ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ τὴν αὐτὴν ἔχει ἑνότητα πρὸς τὸν Υἱόν, ἣν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐντεῦθεν οἱ Τροπικοί, διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, «διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ κτίσμα λέγοντες, οὐκέτι μίαν τὴν ἐν Τριάδι θεότητα σῴζουσι, σχίζοντες αὐτὴν καὶ ἐπιμίσγοντες αὐτῇ ἀλλοτρίαν καὶ ἑτεροειδῆ φύσιν καὶ τοῖς κτίσμασι συνεξισοῦντες αὐτήν» (αὐτόθι, 533A). Διότι ἡ συγκαταρίθμησις εἰς αὐτὴν τοῦ Πνεύματος, τοῦ κατ' αὐτοὺς κτίσματος ὄντος, «οὐκέτι ἓν εἶναι δείκνυσι τὴν Τριάδα, ἀλλ' ἐκ δύο καὶ διαφόρων φύσεων συγκειμένην, διὰ τὸ ἑτερούσιον τοῦ Πνεύματος», ὡς αὐτοὶ πλανώμενοι διδάσκουν. Διότι Τριὰς ἐκ δημιουργοῦ καὶ κτίσματος συγκειμένη εἶναι ἀδιανόητος, οὖσα εἰς τὴν πραγματικότητα δυὰς καὶ ὄχι τριάς. Ἵνα δὲ ἡ Ἁγία Τριὰς εἶναι ὄντως Τριάς, ὡς καὶ πράγματι εἶναι, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι κτίσμα, διότι τοῦτο διαιρεῖ καὶ διαλύει τὴν Τριάδα. Κατὰ ταῦτα, ὅσοι κακῶς φρονοῦν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἑπόμενον νὰ φρονοῦν οὐχὶ ὀρθῶς καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ. Διότι, ἐὰν ἐπίστευον ὀρθῶς περὶ τοῦ Λόγου, θὰ ἐπίστευον ἐπίσης ὑγιῶς καὶ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, «ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰω. ιε΄ 26), καὶ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον ὂν παρ' αὐτοῦ δίδεται τοῖς μαθηταῖς καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτόν. Οὕτω πλανώμενοι οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὑγιῶς τὴν πίστιν ἔχουσιν. «Οἱ γὰρ ἀντικείμενοι τῷ Πνεύματι, ὡς εἶπεν ὁ μέγας μάρτυς Στέφανος (Πράξ. ζ΄ 51), οὗτοι καὶ τὸν Υἱὸν ἀρνοῦνται, τὸν δὲ Υἱὸν ἀρνούμενοι, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχουσιν» (αὐτόθι, 533A κ.ἑξ.). Ἐντεῦθεν οἱ Τροπικοί, λέγοντες κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, βλασφημοῦν εἰς αὐτό, ἀψηφοῦντες τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένον· «Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι» (αὐτόθι, 533 κ.ἑξ.).

Τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποδεικνύει ὁ Ἀθανάσιος καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἐρειδομένων. Πρὸς τοῦτο, παραθέτει πλεῖστα χωρία ἔκ τε τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς Καινῆς, δι' ὧν σαφῶς διδάσκεται ἡ θεότης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἐν μὲν τῇ Π. Διαθήκῃ, λέγει, γέγραπται· «Καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος» (Γέν. α΄ 2), καὶ «οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας» (Γέν. στ΄ 3), καὶ «ὅταν θῇ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς» (Ἀριθ. ια΄ 29. Πρβλ. Κριτ. γ΄ 10, ια΄ 29, ιγ΄ 24, 25, ιε΄ 14) καὶ «τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ» (Ψαλμ. ν΄ 11), καὶ «τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῇ εὐθείᾳ» (Ψαλμ. ρμβ΄ 10), καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ «Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με» (Ἡσ. ξα΄ 1. Πρβλ. Ἡσ. λ΄ 1, μη΄ 16) καὶ «αὐτοὶ δὲ ἠπείθησαν καὶ παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον αὐτοῦ καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἔχθραν» (Ἡσ. ξγ΄ 10) καὶ «οἶκος Ἰακὼβ παρώξυνε Πνεῦμα Κυρίου» (Μιχ. β΄ 7) καὶ πλείστας ἄλλας ἐκ τῆς Π. Διαθήκης μαρτυρίας (PG 540 κ.ἑξ.). Ἐκ δὲ τῆς Κ. Διαθήκης ἱκανὸν ἀριθμὸν χωρίων, ἐν οἷς κατ' ἐξαίρετον τρόπον «Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐχ ἁπλῶς Πνεῦμα», ἀλλὰ μετὰ τῶν προσθηκῶν, ἃς προλαβόντως ἐσημείωσεν, ὀνομάζεται. Καὶ ὅτε μὲν ὁ Κύριος ἀνθρωπίνως ἐβαπτίζετο διὰ τὴν ἣν ἐφόρεσεν ἀνθρωπίνην σάρκα, λέγεται ὅτι «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατῆλθεν ἐπ' αὐτὸν» (Ἰω. α΄ 32). Τοῦτο ὁ Κύριος διδοὺς μὲν τοῖς ἀποστόλοις ἔλεγε· «Λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον» (Ἰω. κ΄ 22), ἐβεβαίου δὲ αὐτούς, ὅτι «ὁ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος διδάξει ὑμᾶς πάντα» καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρός, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ» (Ἰω. ιδ΄ 26, ιε΄ 26). Τὴν πᾶσαν δὲ περὶ Πατρός, Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος θεολογίαν καὶ τὴν ἡμῶν τελείωσιν συμπληρῶν ὁ Κύριος, παρήγγειλε τοῖς μαθηταῖς «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Ματθ. κη΄ 19). Ἐπὶ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου χωρίου ἐρειδόμενος διδάσκει, ὅτι ἡ Τριὰς εἶναι ἀδιαίρετος καὶ μία ἡ θεότης αὐτῆς. Αὕτη εἶναι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ πίστις, καθ' ἣν «ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πνεύματι» (PG 26, 580C). Ἐντεῦθεν συνάγεται ἀδιαφιλονικήτως, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι συνάναρχον, συναΐδιον καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρί, ὡς καὶ ὁ Υἱός. Διότι, ἂν τὸ Πνεῦμα ἦτο ἔλασσον τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐδίδασκον οἱ Πνευματομάχοι, ὁ Κύριος «οὐκ ἂν συνέταξεν αὐτὸ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, ἵνα μὴ ἡ ἀνόμοιος ἑαυτῇ ἡ Τριάς, ξένου τινὸς καὶ ἀλλοτρίου συντασσομένου αὐτῇ» (αὐτόθι 633 κ.ἑξ.). Ὅθεν τὸ συνάναρχον, τὸ συναΐδιον καὶ τὸ ὁμοούσιον τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐμφαίνει καὶ τὴν ἰσότητα αὐτοῦ πρὸς τὸν Υἱόν, ὅστις ἴσον ἑαυτὸν τῷ Πνεύματι σημαίνων, ἐδίδου αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς (αὐτόθι $116B_{15}$), ἡ δὲ ἰσότης αὕτη Πνεύματος καὶ Υἱοῦ, ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ ἰσότης Υἱοῦ καὶ Πατρὸς (αὐτόθι, 780B), ἀφ' ἑτέρου, δεικνύει ἐπίσης τὴν ἰσότητα καὶ τῶν τριῶν προσώπων ἐν τῇ Τριάδι. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ ταύτῃ, «ἀεὶ ἦν καὶ ἔστιν ἡ Τριάς, καὶ ἐν αὐτῇ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα Ἅγιον» περιχωροῦντες ἀλλήλους, ὡς ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον διετύπωσε βραδύτερον Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, εἶναι οὐχὶ τρεῖς, ἀλλ' εἷς Θεὸς ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας (αὐτόθι, 636C).

Ἡ Δημιουργία τοῦ κόσμου: Τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν καὶ τὴν τῶν πάντων κτίσιν, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, πολλοὶ διαφόρως ἐξέλαβον καὶ καθὼς ἕκαστος ἠθέλησεν, οὕτω καὶ ἐδίδαξεν. Καὶ οἱ μὲν Ἐπικούρειοι ἔλεγον, ὅτι τὰ πάντα ἔγιναν αὐτομάτως καὶ ὡς ἔτυχε χωρὶς δημιουργοῦ, ἄλλοι δέ, ἐν οἷς καὶ ὁ μέγας παρ' Ἕλλησι Πλάτων, ἐφρόνουν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, καθόσον ὁ Θεός, ἔλεγον, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ ἐὰν δὲν προϋπῆρχεν ἡ ὕλη, καθὼς καὶ ὁ τέκτων ἄνευ τοῦ ξύλου οὐδέν τι δύναται νὰ κατασκευάσῃ χρήσιμον. Καὶ ὅτι μὲν οἱ Ἐπικούρειοι φανερῶς πλανῶνται, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, οὐδὲν δὲ γέγονεν αὐτομάτως καὶ χωρὶς προνοίας τινός, δεικνύει ἡ ἁρμονία καὶ ἡ τάξις ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἥτις μαρτυρεῖ, ὅτι τῆς κτίσεως τῶν ὄντων προηγήθη αἰτία καὶ πρόνοια, ἥτις διέταξεν οὕτω σοφῶς κατὰ τάξιν καὶ εἶδος καὶ δι' εἰδικὸν προορισμὸν ἕκαστον τὰ διάφορα κτίσματα. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πλατωνικοὶ σφάλλονται φρονοῦντες ὅτι ἐκ προϋποκειμένης ὕλης ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ἀγνοοῦντες ὅτι τοιαῦτα λέγοντες ἀποδίδουν ἀδυναμίαν εἰς τὸν Θεόν. Διότι, ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὁ ἴδιος αἴτιος τῆς ὕλης, «ἀλλ' ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ποιεῖ τὰ ὄντα, ἀσθενὴς εὑρίσκεται, μὴ δυνάμενος ἄνευ τῆς ὕλης ἐργάσασθαί τι τῶν γινομένων». Ἐὰν δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ Θεὸς ἐξ ὑποκειμένης ὕλης, τῆς ὁποίας δὲν εἶναι αἴτιος, ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, πρέπει νὰ λέγεται τεχνίτης καὶ ὄχι κτίστης, καθόσον οὐδαμῶς δύναται νὰ ὀνομάζεται κτίστης, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ κτίσῃ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς καὶ τὰ κτισθέντα ἐγένοντο. Δι' αὐτῶν ὁ Ἀθανάσιος λίαν προσφυῶς ἀπορρίπτει τὴν περὶ δύο ἀρχῶν θεωρίαν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἣν ἀπεδέχετο καὶ ὁ Πλάτων, τὴν ὁποίαν, ὡς λέγει, «ἡ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις» ὡς ματαιολογίαν καὶ ἀθεότητα διαβάλλει. Διότι «οὔτε αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὔτε ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι πεποιηκέναι τὸν Θεὸν διὰ τὸν Λόγον» αὐτοῦ (PG 25,97C, 100A κ. ἑξ., 26, $192B_{10}$ κ. ἑξ.).

Τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν διατυπῶν οὗτος ἐν ἄλλαις λέξεσι λέγει, ὅτι «ὁ Πατήρ, ὡς διὰ χειρός, ἐν τῷ Λόγῳ εἰργάσατο τὰ πάντα καὶ χωρὶς αὐτοῦ οὐδὲν ποιεῖ» καὶ ἔτι πληρέστερον «ὁ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα ποιεῖ». Ἑπομένως ἡ Ἁγία καὶ τελεία Τριάς, ἡ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεολογουμένη, «ὅλη τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν οὖσα», εἶναι ὁμοία ἑαυτῇ καὶ ἀδιαίρετος τῇ φύσει καὶ μία ταύτης ἡ ἐνέργεια (PG 26, 212C, 596A). «Πᾶσα δὲ ἡ φαινομένη κτίσις ἐν ἓξ ἡμέραις γέγονεν· καὶ τῇ μὲν πρώτῃ τὸ φῶς, ὅπερ ἐκά-

λεσεν ἡμέραν..., τῇ δὲ ἕκτῃ τὰ τετράποδα τὰ ἐπὶ γῆς πεποίηκε, καὶ λοιπὸν τὸν ἄνθρωπον», τὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος συνιστάμενον (PG 26, 188B). Ὁ Θεός, ὅμως, δὲν ἔκτισε μόνον τὸν ὑλικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὸν πνευματικὸν καὶ ἀόρατον, ἡ δημιουργία τοῦ ὁποίου προηγήθη τῆς τοῦ ὑλικοῦ καὶ ὁρατοῦ (PG 26, 613B). Ἐντεῦθεν «τά τε ἀόρατα αὐτοῦ» κτίσματα «ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται» (Ρωμ. κ΄ 20). Πάντα δὲ τὰ κτίσματα, ἤτοι τὸ φῶς, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, τὰ ἄλογα ζῶα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ γῇ, καὶ οἱ ἄγγελοι, οἱ θρόνοι καὶ αἱ ἐξουσίαι ἐν τῷ οὐρανῷ, πάντα εἶναι κτίσματα, ἕκαστον δὲ τῶν γενομένων κατὰ γένος τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ, ὡς γέγονεν, ἐστί τε καὶ μένει» (PG 26, 188B).

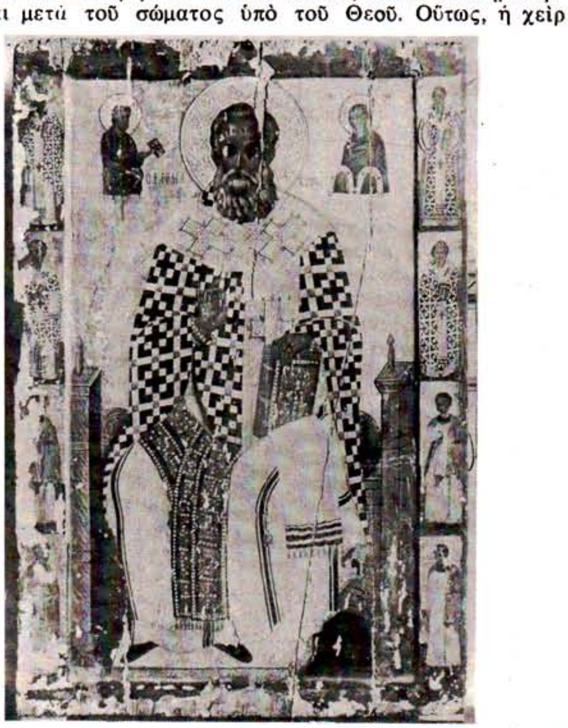
Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀγγέλων ὑπάγονται καὶ οἱ δαίμονες, οἵτινες «οὐ καθ' ὃ δαίμονες καλοῦνται οὕτω γεγόνασιν· οὐδὲν γὰρ κακὸν ἐποίησεν ὁ Θεός» (PG 26, 876A), διότι κτίσματα τοῦ Θεοῦ ὑπάρχοντες, καλοὶ γεγόνασι καὶ αὐτοὶ (αὐτόθι), καὶ ἦσαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀγγέλων μετέχοντες, ὡς καὶ τὰ ἄλλα λογικὰ ὄντα, τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ (PG 26, 593A). Ὡς κτίσματα ὅμως οἱ ἄγγελοι, ὡς καὶ πάντων τῶν γενητῶν ἡ φύσις «ἅτε δὴ ἔξωθεν τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας καὶ ἐξ οὐκ ὄντων ὑποστᾶσα», ἦσαν δεκτικοὶ τροπῆς καὶ ἀλλοιώσεως (PG 26, 592A). Διό τινες ἐξ αὐτῶν, μὴ τηρήσαντες τὴν ἰδίαν τάξιν, ἐξέπεσαν τοῦ οὗ μετεῖχον Πνεύματος, τραπέντες πρὸς τὸ κακὸν καὶ ἐγένοντο σκοτεινοὶ δαίμονες (PG 26, 592A, 117B, $612C_{10}$, $593A_{13}$). Αἰτία τῆς πτώσεως τῶν δαιμόνων ὑπῆρξεν ἡ ὑπερηφανία, ἥτις τὸν Σατανᾶν κατέβαλεν εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς ἀβύσσου (PG 28, 258A), ὅτε ἐν μέσῳ τῶν Χερουβὶμ ὢν ἐσκέφθη καθ' ἑαυτόν· «Ἀναβήσομαι καὶ θήσομαι τὸν θρόνον μου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ», (Ἠσ. ιδ΄ 14, PG 28, 257B). Ἀντὶ τούτου ὅμως «ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς ἀστραπὴ καὶ ἐγένετο κληρονομία αὐτοῦ τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον» (PG 26, 592AB, 27, 1348A, 28, 257A).

Ἀνθρωπολογία: Τὸν ἄνθρωπον κατεσκεύασεν ὁ Θεὸς ἐν σοφίᾳ, προορίσας αὐτὸν νὰ ἄρχῃ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενομένων κτισμάτων (Σοφ. Σολ. θ΄ 2, PG 26, 244A). Τὸν πρῶτον ἄνθρωπον τὸν ὁποῖον ὠνόμασεν Ἀδὰμ ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ (PG 26. 596A) ἐκ σώματος ὑλικοῦ καὶ ψυχῆς πνευματικῆς, λογικῆς καὶ ἀθανάτου, ἐκ δὲ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὴν Εὔαν. Ἐκ τούτου καθίσταται σαφὴς ἡ «ἐξ ἑνὸς» καταγωγὴ πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ ἀπολύτως ἑνιαῖον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (PG 28, 253A). Τὸ ἑνιαῖον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἄλλως τονίζων ὁ Ἀθανάσιος, λέγει· «Εἰ καὶ ὁ Ἀδὰμ ἐκ γῆς μόνος ἐπλάσθη, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἦσαν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς παντὸς τοῦ γένους» (PC 26, 249C), οὗ ἕνεκα «ἐκ δημιουργικῆς ἀρχῆς κατὰ διαδοχῆς γεννῶνται οἱ ἄνθρωποι» (PG 26, 56C). Οὐ μόνον δὲ τὸ σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἠθικῶς ἑνιαῖον πάντων τῶν ἀνθρώπων διδάσκει, λέγων, ὅτι «ἡμεῖς δὲ ἀλλήλων ὄντες ὁμογενεῖς (ἐκ γὰρ ἑνὸς οἱ πάντες γεγόναμεν καὶ μία πάντων τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις), ἓν πρὸς ἀλλήλους τῇ διαθέσει γινόμεθα» (PG 26, 365A), ἐπὶ τοῦ ὁποίου θεμελιοῖ καὶ τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν καθόλου σωτηριολογίαν αὐτοῦ. Τὸ ἑνιαῖον τῆς φύσεως τοῦ εἴδους ἀποτελεῖ γενικὴν ἀρχήν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ὁ Ἀθανάσιος διδάσκει ὅτι οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ εἴδη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων ἀναπαράγονται συμφώνως πρὸς ἐξ ὑπαρχῆς ὁρισθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργικὸν νόμον, καθ' ὃ οὐδεμίαν μεταβολὴν πάσχουν κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων κατ' εἶδος τὰ ὀργανικὰ ὄντα, καθόσον «οὐχ ὁ χρόνος ἀλλοιοῖ τὴν φύσιν τοῦ γένους», ἀλλ' «ἕκαστον τῶν γενομένων κατὰ γένος τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ, ὡς γέγονεν (ἐξ ἀρχῆς), ἐστί τε καὶ μένει» (PG 26, 360B, $188B_{15}$).

Ὁ ἄνθρωπος, καίτοι ἐκ δύο συνίσταται στοιχείων, τουτέστιν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, οὐχὶ δύο, ἀλλὰ μία φύσις λέγεται, καὶ οὔτε ἡ ψυχὴ μόνη ἄνθρωπος πλήρης λογίζεται, οὔτε ἡ σάρξ, ἀλλὰ δύο μέρη ἐξ ὧν συνίσταται τὸ πρόσωπον, εἷς δὲ ὁ οὕτως ἐξ αὐτῶν συνεστὼς ἄνθρωπος (PG 26, 1233 A, C, 1236 A). Τὴν περὶ δισυνθέτου τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν αὐτοῦ περαιτέρω ἐκθέτων, λέγει, ὅτι «ὁ ἔσωθεν ἡμῶν ἄνθρωπος ἐστιν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ ἔξωθεν μόνον τὸ σῶμα». Τοῦτο δείκνυται ἐκ τῆς δημιουργικῆς πράξεως τοῦ Θεοῦ, ἐκ δύο συστατικῶν, τοῦ ὑλικοῦ σώματος καὶ τῆς πνευματικῆς ψυχῆς, δημιουργήσαντος τὸν ἄνθρωπον. Τὸ αὐτὸ ἐπίσης σημαίνεται καὶ ἐκ τῆς μετὰ τὴν πτῶσιν καταδικαστικῆς ἀποφάσεως τοῦ Θεοῦ εἰπόντος· «Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ· καὶ οὕτω φθορὰ ὑποδέχεται τὸ σῶμα, τῇ δὲ ψυχῇ· θανάτῳ ἀποθανῇ καὶ οὕτω διχῇ διαιρεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐν δυσὶ τόποις οἴχεσθαι καταδικάζεται» (PG 26, 1117 A, C).

Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι φύσει θνητόν, εἶναι οἰκητήριον τῆς ψυχῆς, ἥτις εἶναι λογικὴ καὶ ἀθάνατος, μὴ συνθνήσκουσα μηδὲ συμφθειρομένη τῷ σώματι. Ἄλλη παρὰ τὸ σῶμα οὖσα ἡ ψυχή, οἰκεῖ ἐν σώματι ὡς πῦρ καιόμενον καὶ μεταδίδει εἰς ὅλον τὸ σῶμα τοὺς φωτισμοὺς τῆς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεως καὶ διὰ τοῦ νοῦ αὐτῆς ἡγεμονεύει τοῦ σώματος καὶ πρὸς τοὺς ἰδικούς της σκοποὺς ἡνιοχεῖ αὐτό, ἀποτελοῦσα καὶ τὴν ἐν τῷ σώματι ζωτικὴν δύναμιν, κινοῦσα αὐτὸ πρὸς πᾶσαν αὔξησιν καὶ ἐνέργειαν (PG 25, 65 B, 27, 1376 A, 1373D, 25, 64 A, 27, 1376 κ.ἑξ.). Ἡ ψυχὴ εἶναι ἁπλῆ καὶ ὡς τοιαύτη ἄτμητος καὶ ἀδιαίρετος. Διὸ καὶ ὅταν ἀποκοπῇ ἄκρον τι μέλος τοῦ σώματος, ὡς π.χ. ὁ ποὺς ἢ ἡ χείρ, δὲν συναποκόπτεται μετ' αὐτοῦ καὶ ἴσον μέρος ψυχῆς, ἀλλὰ μένει αὕτη ἀκεραία, ὡς ἦτο καὶ πρὸ τῆς ἀποκοπῆς τῶν μελῶν τούτων τοῦ σώματος (PG 27, 1376 κ.ἑξ.).

Ἡ ψυχὴ ἐδημιουργήθη συγχρόνως μετὰ τοῦ σώματος. Ἐπομένως ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεῖον στοιχεῖον ἢ ὁ θεῖος σπινθήρ, ὡς ἐδόξαζον περὶ τοῦ νοὸς οἱ Στωϊκοί, διὸ καὶ δὲν προϋπάρχει τοῦ σώματος, ὡς ἐπίστευον οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ συνδημιουργεῖται μετὰ τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὕτως, ἡ χεὶρ

Εἰκὼν τοῦ Ἁγίου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ἐκ τῆς Μονῆς Σωτῆρος τῆς νήσου Πρώτης. Ἔργον τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, ἀποκείμενον ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ Φαναρίου.

τοῦ Θεοῦ ἡ ὁποία ἔπλασεν ἐν ἀρχῇ τὸν Ἀδάμ, ἡ αὐτὴ πάλιν «καὶ νῦν καὶ ἀεὶ τοὺς μετ' ἐκεῖνον πλάττει καὶ διασυνίστησιν». Ἐντεῦθεν τό τε σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ ταὐτό, ἤτοι συγχρόνως, λαμβάνουν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἐκ γαστρός, καὶ οὕτως εἰς τὸν βίον ἐρχόμενα, ἑνὸς ἀνθρώπου ἐργάζονται τὴν σύστασιν. Πλὴν ὅμως, καίτοι συμφώνως πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους, κατὰ τὴν γέννησιν ἑκάστου ἀνθρώπου, ὁ ἀνθρώπινος παράγων εἶναι ἀναγκαῖος, οὐχὶ «ἄνθρωπος ἄνθρωπον πλάσσει», «ἀλλ' ὁ Θεός ἐστιν ὁ πλάσσων ἐν κοιλίᾳ ἄνθρωπον» (PG 25, 437 D, 26, 192 B).

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀρχῆς «κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν», «φύσιν ἀναμάρτητον καὶ θέλησιν αὐτεξούσιον», καὶ «ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνι τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος» (PG 25, 5C, 116 B, 26, $1120 B_{11}, C_{11}$). Καὶ τὸ μὲν «κατ' εἰκόνα» ἀναφέρει εἰς τὸν νοῦν καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐπλάσθη ἠθικῶς ἐλεύθερος, προικισθεὶς μὲ βούλησιν ἐλευ-

θέραν, ἵνα δύναται νὰ ἐνεργῇ καὶ πράττῃ ἐλευθέρως, ὡς ὁ Θεὸς (PG 25, 2D), τὸ δὲ «καθ' ὁμοίωσιν» εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐντεθεῖσαν ἱκανότητα τοῦ λογικοῦ, δι' οὗ οὗτος δύναται νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ «τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως κατεσκεύασε, δοὺς αὐτῷ καὶ τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ἔννοιαν καὶ γνῶσιν» (PG 25, 5 C) καὶ τὴν ἔφεσιν τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν φορᾶς, ἵνα δύναται νὰ μιμῆται τὸν Θεὸν κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτῷ (PG 26, 364 AB) καὶ οὕτω, ἐξ ἀρχῆς βελτιούμενος καὶ προκόπτων εἰς τὸ ἀγαθόν, γίνῃ ὅμοιος κατὰ τὴν ἀγαθότητα μὲ τὸν Θεὸν μονίμως καὶ σταθερῶς ἐμμένων ἐν τῷ ἀγαθῷ.

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ Θεὸς «τὸν ἄνθρωπον πεποίηκε καὶ μένειν ἠθέλησεν ἐν ἀφθαρσίᾳ» (PG 25, 8B, 104 A), ἤτοι νὰ μένῃ ἐσαεὶ ἀθάνατος. Τὴν ἀφθαρσίαν ὅμως καὶ μακαριότητα τοῦ ἀνθρώπου ἠθέλησεν ὁ Θεὸς οὐχὶ ὡς ἐπακόλουθον ἀπολύτου προορισμοῦ, ὅπερ θὰ ἐσήμαινε τὴν κατάργησιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς συνέπειαν τῆς συνεργασίας τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ βουλήσεως καὶ τῆς θείας χάριτος. Ὁ ἄνθρωπος ἄλλως τε, ὡς γενητός, δὲν ἦτο ἄτρεπτος, καθ' ὅσον ἡ ἰδιότης αὕτη προσήκει μόνον εἰς τὴν ἄναρχον καὶ ἀΐδιον τοῦ Θεοῦ φύσιν (PG 25, 592A), ἀλλ' ὡς αὐτεξούσιος ἦτο δεκτικὸς τροπῆς, δυνάμενος κατ' ἐλευθέραν βούλησιν νὰ ἐκλέξῃ ἢ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν. Τούτου ἕνεκα ὁ Θεὸς «προλαβὼν ἠσφαλίσατο νόμῳ καὶ τόπῳ τὴν δοθεῖσαν τοῖς ἀνθρώποις χάριν», τὴν τήρησιν δὲ τοῦ νόμου τούτου ἐνεπιστεύθη εἰς τὸ αὐτεξούσιον αὐτῶν (PG 25, 101 BC). Καὶ ἐὰν μὲν ἤθελον φυλάξει τὴν χάριν καὶ ἔμενον καλοί, θὰ εἶχον ὡς ἀνταμοιβὴν τῆς ὑπακοῆς αὐτῶν τὴν ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν καὶ «τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ ἄλυπον καὶ ἀνώδυνον ζωήν», ἐὰν δὲ ἤθελον παραβῇ τὴν ἐντολὴν καὶ στραφέντες ἐγίνοντο φαῦλοι, ὡς τιμωρίαν τῆς παρακοῆς αὐτῶν ἤθελον ὑπομείνει τὴν κατὰ φύσιν φθοράν, μηκέτι ζῶντες ἐν τῷ παραδείσῳ, ἀλλ' ἐκβαλόμενοι ἔξω τούτου ἀμέσως μετὰ τὴν παράβασιν, ἤθελον ἀποθνήσκει, ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ μένοντες (PG 25, 101C). Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ὁ ἄνθρωπος ἐτήρει τὴν ἐντολήν, καίτοι ἦτο θνητὸς καὶ φθαρτός, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων ποιηθείς, ἡ χάρις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἦτο μετ' αὐτοῦ καὶ προεφύλασσεν αὐτόν, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἅπτηται αὐτοῦ ἡ φθορὰ (PG 25, 104 AC). Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως παρέβη τὴν ἐντολὴν καὶ ἥμαρτεν, ἡ χάρις τοῦ Λόγου ἐγκατέλιπεν αὐτὸν καὶ οὕτως ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας ἐξέπεσε τῆς χάριτος τοῦ ἐν ἀφθαρσίᾳ ζῆν καὶ ὁ λογικὸς καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενόμενος ἄνθρωπος ἐγένετο δοῦλος τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ ἀποτόκου τῆς ἁμαρτίας θανάτου καὶ οὕτω «τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ποιηθὲν ἔργον παραπώλλυτο» (PG 25, 105 C).

Ἀλλ' εἰ καὶ ὡς αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος φέρει πλήρη τὴν ἐνοχὴν τῆς πτώσεώς του, ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ὑπέπεσεν εἰς τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, ἐμπνευσθεὶς ὁ ἴδιος τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν, ὁπότε ἡ δι' αὐτῆς προκληθεῖσα τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει νόσος θὰ ἔμενεν ἀθεράπευτος, ὡς ἐκείνη τοῦ ἐκπεσόντος διαβόλου. Ἡ πτῶσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα διαβολῆς καὶ ἀπάτης τοῦ διαβόλου, ὅστις ἐκ φθόνου συνεβούλευσεν αὐτὸν νὰ παραβῇ τὸν θεῖον νόμον. Περὶ τοῦ ρόλου, ὃν ἔπαιξεν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ποιούμενος λόγον ὁ Ἀθανάσιος χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς τῆς «κακίας εὑρετήν», διότι πρῶτος αὐτὸς διανοηθεὶς τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν καὶ πεσὼν (PG 28, 257A), ὑποκρυβεὶς δ' εἶτα ὑπὸ μορφὴν ὄφεως, παρέσυρε τὴν Εὔαν καὶ δι' αὐτῆς τὸν Ἀδὰμ εἰς τὴν πτῶσιν, ἐπισπείρας εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὸν ἴδιον ἰὸν (PG 25, 140 BC, 26, 1141 B, 27, 1345 B). Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο μεταχειρισθεὶς ὡς μέσον ἀπάτης τὴν ὑποκρισίαν, «οὐ τὰ ἴδια λαλῶν, ἀλλ' ὑποκρινόμενος μὲν τὰ τοῦ Θεοῦ ῥήματα, τὴν δὲ διάνοιαν αὐτῶν παραποιῶν» (PG 25, 540), βεβαιῶν ψευδῶς αὐτοὺς «ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε διανοιχθήσονται ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοί», δι' ὧν ἔπεισεν αὐτοὺς «δῆθεν, ὡς ἠπατημένοι εἰσὶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ» (PG 27, 1368 A).

Ἄμεσοι συνέπειαι τῆς ἁμαρτίας τῶν πρωτοπλάστων ὑπῆρξαν ἡ ἀναχώρησις ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τῆς χάριτος τοῦ Λόγου, ἥτις προεφύλασσεν αὐτὸν ἀπὸ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον, ἡ ἀπώλεια τῆς ἀρχικῆς ἀθωότητος καὶ δικαιοσύνης, ἡ ἀπώλεια τῆς ἀθανασίας καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ καὶ ἡ ἐπάνοδος αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθη (PG 26, 292A) διὰ τοῦ θανάτου, γενομένου «πᾶσιν ἀνθρώποις κοινὸν τοῦ βίου τέλος, κατὰ τὸν τῆς φθορᾶς νόμον», «ἐκ γῆς γὰρ ὄντες, πάντες ἐν τῷ Ἀδὰμ ἀποθνήσκομεν» (PG 25, 518B, 26, 104A_7, B_{14}, 396A). Ἄλλη γενικωτέρα συνέπεια τῆς ἁμαρτίας τῶν πρωτοπλάστων, ἐκτὸς τοῦ θανάτου, εἶναι καὶ ἡ καθολικότης τῆς ἁμαρτίας, καθόσον «τοῦ Ἀδὰμ παραβάντος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἔφθασεν ἡ ἁμαρτία» (PG 26, 117C), ταύτης δ' ἕνεκα ἡ ἀνθρωπίνη σὰρξ ἐδουλώθη τῇ ἁμαρτίᾳ (PG 26, 101A) καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντες κατέστησαν δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν κατάρας (PG 26, 293B, 296 B). Διὰ τοῦτο, εἰ καὶ πολλοὶ «ἅγιοι γεγόνασι καὶ καθαροὶ πάσης ἁμαρτίας», ὡς ὁ Ἱερεμίας, ὅστις «ἐκ κοιλίας μητρὸς» ἦτο ἡγιασμένος, ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ὅστις «ἔτι κυοφορούμενος ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει ἐπὶ τῇ φωνῇ τῆς Θεοτόκου Μαρίας» (Λουκ. α' 44) κ. ἄ., πάλιν ἔμενεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς φθορὰ καὶ ὁ θάνατος ἐβασίλευον «ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ» (Ρωμ ε' 14) καὶ οὕτως οὐδὲν ἧττον ἔμενον οἱ ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ φθαρτοί, δεκτικοὶ τῶν ἰδίων τῆς φύσεως παθῶν (PG 26, 393 κ. ἑξ.) δεόμενοι τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας (PG 26, 101B, 161B).

Σωτηριολογία: Προϋπόθεσις ἀναγκαία τῆς σωτηριολογίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἡ Χριστολογία, διὸ καὶ τὴν περὶ σωτηρίας διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐκθέτει παραλλήλως καὶ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀκολούθως. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, λέγει, πρὸς τὸν ἄνθρωπον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὴν εἰς τὸ παντελὲς ἀπώλειαν τοῦ ἀνθρώπου λόγῳ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐν τῇ ἀπείρῳ αὐτοῦ σοφίᾳ ὁ Θεὸς ἐφεῦρε τὸν τρόπον τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Τὴν σωτηρίαν ἡμῶν εἶχεν ὁ Θεὸς προετοιμάσει «καὶ πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου», ἐπειδὴ δὲν ἥρμοζεν εἰς αὐτὸν νὰ σκεφθῇ ὕστερον περὶ τοῦ τρόπου τῆς σωτηρίας ἡμῶν, «ἵνα μὴ ὡς ἀγνοῶν τὰ καθ' ἡμᾶς φαίνηται» (PG 26, 305B, 309A). Καὶ ἡ μὲν βουλὴ καὶ πρόθεσις τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίας προαιωνίως ἡτοιμάσθη, τὸ δὲ ἔργον γέγονεν ὅτε ἡ χρεία ἀπήτησε καὶ ἐπεδήμησεν ὁ Σωτὴρ (PG 26, 305C, 308C). «Προηγεῖται γὰρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον ἡ τοῦ ἀνθρώπου χρεία ἧς ἄνευ οὐκ ἂν ἐνεδύσατο (ὁ Λόγος) σάρκα» (PG 26, 261B, 264A). Τοιουτοτρόπως ὁ Ἀθανάσιος συνάπτει πρεπόντως τὴν περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν περὶ ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου οὕτως, ὥστε ἡ περὶ Λόγου-Χριστοῦ διδασκαλία νὰ προβάλλῃ ὡς λογικὸν αἴτημα τῆς σωτηριολογίας αὐτοῦ ἤ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἡ περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία νὰ ὑπόκειται ὡς κρηπίς, ἐφ' ἧς οὗτος στηρίζει τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως διδασκαλίαν του.

Διὰ τοῦ ὅρου «σωτηρία» ἐννοεῖ τὴν πλήρη ἐπαναφορὰν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν, ἐξ ἧς οὗτος ἐξέπεσε, διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ «τετελείωται καὶ ἀποκατεστάθη ὥσπερ ἦν κατὰ τὴν ἀρχὴν γεγονὸς τὸ ἀνθρώπινον» (PG 26, 289 B). Τὴν πλήρη λοιπὸν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μακαριότητα ἤγαγεν εἰς πέρας ὁ Χριστὸς ὡς τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος συγχρόνως. Ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου προσφέρει εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἓν σοβαρώτατον ἐπιχείρημα, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο μὲν τὴν τελείαν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο δὲ τὴν τελείαν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ χωρὶς ὅμως ἁμαρτίας. Ἡ λογικὴ βάσις τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἡ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἑκουσίως ἁμαρτήσασα καὶ ὑπὸ καταδίκην θανάτου γενομένη, ἦτο ἀνίσχυρος νὰ ἀνακαλέσῃ ἑαυτὴν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Ἦτο δὲ ἀνίσχυρος διότι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων, ἀκόμη καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρχεν ἄνθρωπος ἀπολύτως δίκαιος, ἦτο κατάλληλος νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθ' ὅσον «πᾶς ἄνθρωπος ὑπεύθυνός ἐστι τῷ θανάτῳ κατὰ τὸ Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, ἐν τῷ Ἀδὰμ εἰρημένον πρὸς πάντας». Κατὰ συνέπειαν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἠδύνατο νὰ παράσχῃ τοῖς ὁμοίοις αὐτοῦ τὴν ἀναγκαίαν βοήθειαν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς εἶχεν ἀνάγκην τῆς αὐτῆς βοηθείας. Ἀλλ' οὐδὲ ἄγγελος ἢ ἄλλο τι τῶν κτισμάτων ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, «ἐπεὶ πᾶσα ἡ κτίσις ὑποπτός ἐστι τροπῆς «(PG 26, 1088C, 104C, 289C κ.ἑξ., 293A). Διὰ τοῦτο, «Θεοῦ χρεία ἦν, τοῦ

καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποφηναμένου» τὸν ἄνθρωπον ἔνοχον καταδίκης, ἵνα αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ λύσῃ τὴν προτέραν ἀπόφασιν, ἀφήσῃ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν ὑπὸ κατάραν γενόμενον ἄνθρωπον ἐλευθερώσῃ (PG 26, 292A, 113B, 289C, 113B). Ἔπρεπε δὲ καὶ δι' ἄλλον λόγον ἡ λύτρωσις ἡμῶν νὰ γίνῃ «διὰ τοῦ φύσει Κυρίου ἡμῶν» καὶ οὐχὶ δι' ἄλλου τινός, ἀνθρώπου ἢ ἀγγέλου, ἵνα μὴ δι' Υἱοῦ ποιηθέντες, ἄλλον Κύριον ὀνομάζωμεν. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Χριστὸς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ψιλὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ θεάνθρωπος, ἵνα μή, ἄνθρωπον ἁπλοῦν Κύριον ἔχοντες, ἀνθρωπολάτραι γενώμεθα. Ὅθεν ὁ Θεὸς καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατήρ, ἀγαθὸς ὢν καὶ ἐλεήμων, θέλων «πᾶσι γνωσθῆναι, ποιεῖ τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν ἐνδύσασθαι σῶμα ἀνθρώπινον καὶ γενέσθαι ἄνθρωπον, κληθῆναί τε Ἰησοῦν, ἵνα ἐν τούτῳ, ἑαυτὸν προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τῆς θεοπλανησίας καὶ τῆς φθορᾶς καὶ πάντων γένηται Κύριος καὶ Βασιλεὺς αὐτὸς» (PG 26, 177A, 181B, 1088D, 176B, 113C). Καὶ ἡ ἀνανέωσις τοῦ κατ' εἰκόνα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ γίνῃ εἰ μὴ μόνον διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις διὰ τοῦτο ἐγένετο ἄνθρωπος, «ἵνα ὡς εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρός, τὸν κατ' εἰκόνα ἄνθρωπον ἀνακτίσαι δυνηθῇ (PG 25, 120B). Οὕτως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος ὤν, βουλήσει δὲ τοῦ Πατρὸς ἐνδυσάμενος τὴν κτισθεῖσαν σάρκα, ἣν εἶχε νεκρώσει ὁ πρῶτος ἄνθρωπος διὰ τῆς παραβάσεως, ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἰδίου σώματος ἐζωοποίησε καὶ εἰς καινὴν κτίσιν μετέβαλε (PG 26, 285A). Τοῦτο ὅμως ἀπῄτει ὡς ἀνάγκην ὅπως ἡ σάρξ, τὴν ὁποίαν ἐνεδύθη ὁ Λόγος, εἶναι ἀληθινὴ καὶ φύσει ἀνθρωπίνη σάρξ, ἄλλως «οὐκ ἂν ἠλευθερώθημεν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς κατάρας... οὐδὲν γὰρ ἦν τὸ κοινὸν ἡμῖν πρὸς τὸ ἀλλότριον» (PG 26, 296B). Κατὰ παράλληλον λόγον πειθόμεθα, ὅτι ἡ σωτηρία ἡμῶν θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν ὁ Λόγος ἦτο κτίσμα καὶ οὐχὶ Θεὸς ἀληθινός. Ὅθεν, ὡς ἡ ἀλήθεια δεικνύει, ὁ Λόγος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κτιστῶν ὄντων, ἀλλ' εἶναι ὁ ἴδιος πάντων τῶν ὄντων δημιουργός. «Οὕτω γὰρ προσελάβετο τὸ γενητὸν ἀνθρώπινον σῶμα, ἵνα τοῦτο ὡς δημιουργὸς ἀνακαινίσας ἐν ἑαυτῷ θεοποιήσῃ, ἡμᾶς δὲ θνητοὺς καὶ προσκαίρους ὄντας ἀθανάτους κατασκευάσῃ καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν εἰσαγάγῃ» (PG 26, 296A, 293B, $112B_2$ $296A_{12}$). Διὰ τοῦτο καὶ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ» (PG 26, 273A, 25, 473C). Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀληθινὴ θεότης καὶ ἡ ἀληθινὴ ἀνθρωπότης ἐν τῷ Χριστῷ προβάλλουν ἀναγκαῖαι διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, διότι, ὡς πείθει ἡμᾶς ὁ λόγος, εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν λογικῶς, ὅτι «ἐθεοποιήθη κτίσματι συναφθεὶς ὁ ἄνθρωπος εἰ μὴ Θεὸς ἦν ἀληθινὸς ὁ Υἱός... καὶ φύσει ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ἐνδυσάμενος τὸ σῶμα». Ἐπίσης, οὐδὲ ἡ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο δυνατή, «εἰ μὴ φύσει σὰρξ ἦν ἀνθρωπίνη, ἣν ἐνεδύσατο ὁ Λόγος· οὐδὲν γὰρ τὸ κοινὸν ἡμῖν πρὸς τὸ ἀλλότριον», καθόσον «οὐδὲν κέρδος ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις ἦν, εἰ μήτε ἀληθινὸς φύσει ἦν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, μήτε ἀληθινὴ σὰρξ ἦν, ἣν προσελάβετο» (PG 26, 296 κ. ἑξ.).

Λέγων ὁ Ἀθανάσιος ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνέλαβεν ἀληθινὴν σάρκα ἀνθρωπίνην, ἐννοεῖ ὅτι ἀνέλαβε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁλόκληρον καὶ τελείαν, γενόμενος καὶ ἀληθινὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Ἐπομένως, λέγουσα ἡ Ἁγία Γραφὴ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο», δὲν νοεῖ ὅτι ἀνέλαβε μόνον τὸ σῶμα ἄνευ ψυχῆς, ἀλλὰ σῶμα μετὰ ψυχῆς λογικῆς (PG 26, 388A), «οὐδὲ γὰρ σῶμα ἀναλαβὼν εἴασε τὴν ψυχήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν ἀνέλαβε» καὶ θέλημα ἀνθρώπινον (PG 26, 553C, 1257A, 1021B κ. ἑξ.), ἵνα οὕτω πλήρη καὶ τελείαν τὴν σωτηρίαν ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς λογικῶς συνισταμένου, ἐργάσηται πράγματι καὶ οὐ φαντασίᾳ, «οὐδὲ σώματος μόνον, ἀλλ' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς καὶ σώματος ἀληθῶς» (PG 26, 293B, $1061A_{10}$). «Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον», καθὼς ἀπεφάνθησαν ἄλλοι Πατέρες βραδύτερον. (Πληρεστέραν ἔκθεσιν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας κατ' Ἀθανάσιον, ὅρα ἐν ἡμετέρῳ ἔργῳ «Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου», σ. 105 κ.ἑξ.).

Ἡ ἐν Χριστῷ θέωσις: Ὁ Ἀθανάσιος ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἐκδέχεται τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τῆς ἀνθρωπολογίας αὐτοῦ. Ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου θεμελιοῖ αὐτὴν εἶναι ἡ Ἁγία Γραφή, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος κτίσμα ὢν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν Λόγον αὐτοῦ ἐγένετο ὕστερον καὶ υἱὸς Θεοῦ κατὰ χάριν (PG 26, 273A, 276C - 277A). Ἡ κατὰ χάριν υἱοθεσία ἢ υἱοποίησις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θέωσις αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον προσφιλῶν εἰς τὸν Ἀθανάσιον θεμάτων, πολλάκις δὲ ἐπανέρχεται εἰς αὐτό, ἐπὶ χωρίων τῆς τε Π. καὶ τῆς Κ. Διαθήκης θεμελιῶν τὰς γνώμας αὐτοῦ. Θεμελιώδης σκέψις αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀκόλουθος. Τὴν κατὰ χάριν υἱοθεσίαν τῶν ἀνθρώπων ποιεῖται ὁ Θεὸς ἐξ ἄκρας πρὸς αὐτοὺς φιλανθρωπίας, ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ μόνον κινούμενος ἠθέλησεν ὅπως, τῶν ἀνθρώπων, ὢν πρότερον ἦτο ποιητής, γίνῃ ὕστερον καὶ Πατὴρ κατὰ χάριν. Γίνεται δὲ αὐτῶν Πατήρ, ὅταν οὗτοι λάβουν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ κράζον Ἀββᾶ ὁ Πατὴρ (Γαλάτ. δ' 6, Ρωμ. η' 15). Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ λαμβάνουν μόνον ὅσοι ἐδέξαντο τὸν Λόγον καὶ ἔλαβον παρ' αὐτοῦ ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι (Ἰω. α' 12), ἄλλως «οὐκ ἂν γένοιντο υἱοὶ ὄντες φύσει κτίσματα, εἰ μὴ τοῦ ὄντος καὶ φύσει ἀληθινοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα πρῶτον ὑποδέξονται». Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ» (PG 26, 273A, 277A, 100C, 25, $248C_{15}$). Οὕτως, οἱ ἄνθρωποι κτίσματα κατὰ φύσιν ὄντες ἐξ ἀρχῆς, ὕστερον υἱοποιούμεθα, ὄχι φύσει, ἀλλὰ θέσει καὶ κατὰ χάριν γινόμενοι υἱοὶ καὶ οὕτως ὁ κτίστης ἡμῶν Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου λέγεται καὶ Πατὴρ ἡμῶν, διὰ τὸν ἐν ἡμῖν οἰκοῦντα Λόγον αὐτοῦ (PG 26, 273A, 277A).

Ἡ ἰδιότης τῆς υἱότητος συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Πατρός, ἐνταῦθα δὲ πάλιν προβάλλει εἰς τὴν σκέψιν αὐτοῦ ὡς ἀναγκαῖον τὸ ἔργον τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις μόνος αὐτὸς ἐπιγινώσκων τὸν Πατέρα ἀποκαλύπτει αὐτὸν «ᾧ ἐὰν βούλεται» (Ματθ. ια' 27). Οὔτε υἱοθεσία ἄρα οὔτε θέωσις καί, κατ' ἀκολουθίαν, οὔτε γνῶσις τοῦ Πατρὸς ἦτο δυνατὴ χωρὶς τοῦ Λόγου, πάντες δὲ «ὅσοι υἱοί τε καὶ θεοὶ ἐκλήθησαν, εἴτε ἐπὶ γῆς εἴτε ἐν οὐρανοῖς, διὰ τοῦ Λόγου υἱοποιήθησαν καὶ ἐθεοποιήθησαν» (PG 26, 93A). Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον ὅτι οἱ ὅροι υἱοποίησις καὶ υἱοθεσία εἰς τὴν ὁρολογίαν τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ταυτόσημοι πρὸς τὸν ὅρον θεοποίησις, διὸ καὶ πολλάκις συμπαρατίθενται (πρβλ. PG 26, 92B, 93A, 589B κ. ἄ.). Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, φαίνεται σαφῶς ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου: «Ὡς γὰρ ἑνὸς ὄντος Υἱοῦ φύσει καὶ ἀληθινοῦ καὶ μονογενοῦς, γινόμεθα καὶ ἡμεῖς υἱοὶ οὐχ ὡς ἐκεῖνος φύσει καὶ ἀληθείᾳ, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ καλέσαντος· καὶ ἄνθρωποι τυγχάνοντες ἀπὸ γῆς, θεοὶ χρηματίζομεν, οὐχ ὡς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἢ ὁ τούτου Λόγος, ἀλλ' ὡς ἠθέλησεν ὁ τοῦτο χαρισάμενος Θεός» (PG 26, 361C), ἔνθα αἱ λέξεις υἱοὶ καὶ θεοὶ εἶναι ταυτόσημοι. Ἡ υἱοποίησις ὅμως καὶ ἡ υἱοθεσία καίτοι ταὐτόσημοι πρὸς τὴν θέωσιν, καθὼς καὶ ἄλλοι παραπλήσιοι τὴν ἔννοιαν ὅροι οἷον ἡ λύτρωσις, ὁ ἁγιασμός, ἡ ἀνακαίνισις καὶ ἡ τελείωσις, νοοῦνται προηγούμεναι χρονικῶς τῆς θεώσεως (πρβλ. PG 26, 408A, 244B6, 296A, 372C).

Ἡ ἔννοια τῆς θεώσεως, κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, δὲν εἶναι ἁπλῶς ἠθική, ὡς κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, ὅστις, ἐκλαμβάνων τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ συντελουμένην ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μεταβολὴν καὶ ἀναγέννησιν ὡς ἠθικὸν καὶ διανοητικὸν διαφωτισμόν, φρονεῖ ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος χαρίζεται τὸν τοῦ Πατρὸς κλῆρον, «οὐρανίῳ διδασκαλίᾳ θεοποιῶν» αὐτὸν (PG 8, 233A), ἀλλὰ σχετίζεται πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν σύστασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν κατάστασιν φθορᾶς, ἣν προὐξένησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἁμαρτία καὶ τὴν ἀπότοκον αὐτῆς ἀπώλειαν τῆς ἀθανασίας. Σκοπὸς λοιπὸν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου δὲν ἦτο μόνον νὰ διαφωτίσῃ καὶ ἀναγεννήσῃ ἠθικῶς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ νὰ ἀναδημιουργήσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁλόκληρον, τελειῶν καὶ ἀποκαθιστῶν τὸ ἀνθρώπινον γένος «ὥσπερ ἦν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν γεγονός» (PG 26, 289B) εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ «ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν καὶ ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἔννοιαν λάβωμεν καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς τὴν ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν» (PG 26, 192BC). Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὅροι υἱότης, υἱοθεσία, υἱοποίησις, θεοποίησις, (θέωσις), τελείωσις, ἀνακαίνισις καὶ οἱ τούτοις συγγενεῖς συνδέονται ἀχωρίστως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας καὶ ἀφθαρσίας. Διὸ λέγει ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ,

ἐγένετο ἄνθρωπος, «ἵνα τὰ ἡμῶν ἀναδεχόμενος καὶ προσενεγκὼν εἰς θυσίαν ἐξαφανίσῃ, καὶ τὸ λοιπὸν τοῖς ἑαυτοῦ περιβαλὼν ποιήσῃ τὸν ἀπόστολον εἰπεῖν· Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν» (Α΄ Κορ. ιε΄ 53), «οὐ δι᾽ ἑαυτὸν ὑπομείνας πάντα, ἀλλὰ δι᾽ ἡμᾶς, ἵνα τοῖς ἐκείνου παθήμασιν ἀπάθειαν καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενοι διαμείνωμεν εἰς ζωὴν αἰώνιον» (PG 26, 1061A, 1089B_7). Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι «τὸ θεοποιὸν καὶ φωτιστικὸν τοῦ Πατρός», ἐν ᾧ ἡμεῖς πάντες θεοποιούμεθα καὶ ζωοποιούμεθα (PG 26, 784A_{15}). Εἰς τὸ ἔργον τῆς θεώσεως συνεργεῖ τῷ Υἱῷ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ὁποίου «γινώμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως» (Β΄ Πέτρ. α΄ 4), καθόσον, «ἐν οἷς τοῦτο γίνεται, οὗτοι θεοποιοῦνται» (PG 26, 558A, 25, 448C_{15}).

Ἀλλ᾽ ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐκθέτει ἁπλῶς καὶ ἀορίστως τὴν περὶ θεώσεως διδασκαλίαν του, χωρὶς καὶ νὰ ἑρμηνεύῃ τὸν τρόπον καθ᾽ ὃν αὕτη συμβαίνει. Θεμέλιον τῶν περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀντιλήψεων αὐτοῦ θέτει τὴν ἀρχὴν τῆς ἑνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς συγγενείας πάντων τῶν ἀνθρώπων ὡς τέκνων τοῦ Ἀδάμ. Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, πάγτες οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦμεν ἓν ἑνιαῖον ὅλον, ἕκαστος δὲ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον μέρος τοῦ ὅλου. Συνεπῶς καὶ ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ «μέρος τοῦ ὅλου λαμβάνει ἑαυτῷ ὄργανον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ ἐπιβαίνει τούτῳ», γενόμενος κατὰ τὸ ἀνθρώπινον υἱὸς τοῦ κοινοῦ ἡμῶν γενάρχου Ἀδὰμ καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἀδελφὸς ἡμῶν (PG 25, 172C_{12}, 26, 168C_{10}). Οὕτω, τὸ ὅπερ ὁ Λόγος ἀνέλαβεν ἀνθρώπινον σῶμα, «εἰ καὶ καινοτέρῳ θαύματι συνέστη ἐκ Παρθένου μόνης», κοινὴν ἔχον καὶ αὐτὸ τὴν οὐσίαν, «σῶμα γὰρ ἦν ἀνθρώπινον», ἦτο θνητὸν καὶ «κατ᾽ ἀκολουθίαν τῶν ὁμοίων καὶ ἀπέθνησκε». Τῇ τοῦ Λόγου ὅμως «εἰς αὐτὸ ἐπιβάσει, οὐκέτι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ἐφθείρετο· ἀλλὰ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκτὸς ἐγένετο φθορᾶς. Καὶ συνέβαινον ἀμφότερα ἐν αὐτῷ γενέσθαι παραδόξως· ὅτι τε ὁ πάντων θάνατος ἐν τῷ Κυριακῷ σώματι ἐπληροῦτο, καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ φθορὰ διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζοντο» (PG 25, 132A κ. ἑξ.). Τοιουτοτρόπως, καθόσον θεμελιώδεις ἰδιότητες τῆς θείας φύσεως, μεταξὺ τῶν ἄλλων, εἶναι καὶ ἡ ἀθανασία καὶ ἀφθαρσία, ὁ Λόγος ἐθέωσε πρῶτον τὸ ὅπερ ἀνέλαβε διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἴδιον σῶμα (PG 26, 100A_5, 105B_{12}), οὐ μόνον ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον, ἀλλὰ καὶ λυτήριον θανάτου ἀναδείξας αὐτὸ (PG 25, 448D, 26 1105A6). Ἐντεῦθεν λοιπόν, καθὼς τὴν ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας τοῦ Ἀδὰμ ἀποχώρησιν τοῦ Λόγου (PG 25, 105A) ἠκολούθησεν ὁ θάνατος τοῦ Ἀδάμ, ἐξ αὐτοῦ δὲ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, οὕτω πάλιν ἡ τοῦ Λόγου παρουσία κατήργησε τὸν θάνατον καὶ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ «ἡ ἀθανασία εἰς πάντας ἔφθασε» «καὶ οὐκέτι ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκομεν, ἀλλ᾽ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιούμεθα» (PG 25, 192B, 26, 136C), θεοὶ κατὰ χάριν γινόμενοι καὶ ἡμεῖς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἅμα ὡς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ «τὸ κτιστὸν ἡμῶν αὐτὸς ἐφόρεσε σῶμα» (PG 25, 448D3) καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι «προσληφθέντες διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ» (PG 26, 397B_6), «ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι χρηματίζειν ἠρξάμεθα» (PG 25, 448D5) καὶ τὸ πνεῦμα λαμβάνοντες ἓν γινόμεθα ἐν αὐτῷ. Ἐν τῷ Χριστῷ δὲ τελειούμενοι καὶ θεοφορούμενοι, διὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα συγγένειαν, ναὸς Θεοῦ γεγόναμεν καὶ ἡμεῖς καὶ υἱοὶ Θεοῦ πεποιήμεθα» καὶ οὕτως ἐξαφανίζεται ἡ ἐν ἡμῖν φθορὰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν τῆς σαρκὸς τοῦ Λόγου καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομοῦμεν (PG 26, 372BC, 100C, 433B_{11}, 397B_6). Ἡ δὲ βελτίωσις, ἥτις ἐπέρχεται εἰς τὴν ἡμετέραν φύσιν, λόγῳ τῆς συγγενείας αὐτῆς ταύτης πρὸς τὴν τοῦ Λόγου σάρκα, εἶναι τοιαύτη, ὥστε μετὰ τὴν ἄνωθεν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγέννησιν καὶ ζωοποίησιν ἡμῶν ἐν τῷ Χριστῷ, οὐκέτι αὕτη γηΐνη παραμένει, «ἀλλὰ λογωθεῖσα διὰ τοῦ Λόγου, ὅς δι᾽ ἡμᾶς ἐγένετο σάρξ» (PG 26, 396A), μετασχηματίζεται «εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὴν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ» (Φιλιπ. γ΄ 21), «ἥτις ἐστὶ σημασία τοῦ μέλλοντος αἰῶνος (PG 26, 1109B_{18}). Κατὰ τὴν συγγένειαν δὲ ταύτην τῆς σαρκὸς ἡμῶν πρὸς τὴν σάρκα τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου οἱ ἄνθρωποι ἀποβαίνομεν τῷ ὄντι «σύσσωμοι» τῷ Λόγῳ, μεθ᾽ οὗ συναρμολογούμενοι καὶ συνδεόμενοι ἐν αὐτῷ διὰ τῆς ὁμοιώσεως τῆς σαρκὸς θεούμεθα ἐν αὐτῷ καὶ διαμένομεν μετ᾽ αὐτοῦ ἀθάνατοι καὶ ἄφθαρτοι (PG 26, 277B_7, 305B_{18}).

Θέωσις λοιπὸν ἢ θεοποίησις δὲν σημαίνει μεταποίησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ οὐσίας εἰς θείαν, ὡς πιθανῶς ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ λέξις φαίνεται σημαίνουσα, ἀλλὰ καινοποίησιν αὐτῆς κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ εἴμεθα σύσσωμοι καὶ συμμέτοχοι τοῦ Χριστοῦ (Ἐφεσ. γ΄ 6) (PG 26, 1140B). Ἤτοι ἡ ἐν Χριστῷ θέωσις ἡμῶν γίνεται κατὰ μετοχήν τῆς τοῦ Λόγου θεότητος (PG 26, 1060C), ἢ «μετοχῇ τοῦ Λόγου διὰ τοῦ Πνεύματος» ταύτην ἔχομεν τὴν χάριν παρὰ τοῦ Πατρὸς (PG 26, 29A) καὶ οὕτω «τῇ τοῦ Πνεύματος κοινωνίᾳ γινόμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως (PG, 26, 588A_2, 1077B_1), οὐ τῇ φύσει καλούμενοι θεοί, ἀλλὰ τῇ τοῦ Υἱοῦ μετουσίᾳ» (PG 26, 613C_2). Λαμβάνοντες, δηλαδή, τὸ Πνεῦμα καὶ θεούμενοι οἱ ἐν Χριστῷ ἀναγεννηθέντες ἄνθρωποι, δὲν ἀποβάλλουν τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν οὐσίαν (PG 25, 448D6), μεθιστάμενοι εἰς τὴν θείαν οὐσίαν, οὐδὲ ἄλλως πως ἐξισοῦνται πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ᾽ ἐξακολουθοῦν καὶ μετὰ τὸ λέγεσθαι αὐτοὺς κατὰ χάριν γεννᾶσθαι ὡς υἱοὺς Θεοῦ νὰ εἶναι, οὐδὲν ἧττον, πάλιν ἄνθρωποι, ποιήματα κατὰ φύσιν (PG 26, 273 C9), θέσει καὶ χάριτι γινόμενοι υἱοὶ (PG26, 277 A_9), ἐκ μετοχῆς ὁμοιούμενοι τῷ Θεῷ, «οὐ τῇ οὐσίᾳ, ἀλλὰ τῇ υἱότητι», ἧς μεταλαμβάνουν παρ᾽ αὐτοῦ (PG 26, 788 G_{11}). Ἡ θέωσις ἢ καινοποίησις αὕτη δὲν σημαίνει ἀποκλειστικῶς κατάστασιν ἐν τῇ ὁποίᾳ θέλει διατελεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ κατάστασιν ἀρχομένην ἤδη ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς, καθ᾽ ἣν ὡς θέσει καὶ κατὰ χάριν υἱὸς τοῦ Θεοῦ προκόπτει βαθμηδὸν καὶ τελειοῦται εἰς τὸν κατὰ Χριστὸν βίον καὶ κοινωνεῖ ἀπὸ τοῦδε τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, γινόμενος δι᾽ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ μέτοχος τῆς ἐκείνου ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας. Διότι ἐν τῷ Χριστῷ μετὰ τοῦ ὁποίου, κατὰ τὴν συγγένειαν τῆς σαρκός, συνάπτονται οἱ εἰς αὐτὸν ὀρθῶς πιστεύοντες, «ὁ πάντων θάνατος ἐν τῷ Κυριακῷ σώματι ἐπληροῦτο καὶ ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζοντο» (PG 25, 132A). Ἤτοι, ἔτι μᾶλλον σαφῶς, «τοῦ κοινοῦ πάντων Σωτῆρος ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, οὐκέτι νῦν ὥσπερ πάλαι κατὰ τὴν τοῦ νόμου ἀπειλὴν θανάτῳ ἀποθνήσκομεν οἱ ἐν Χριστῷ πιστοὶ (πέπαυται γὰρ ἡ τοιαύτη καταδίκη), ἀλλὰ τῆς φθορᾶς παυομένης καὶ ἀφανιζομένης ἐν τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι, λοιπὸν τὸ τοῦ σώματος θνητὸν διαλυόμεθα μόνον τῷ χρόνῳ, ὃν ἑκάστῳ ὥρισεν ὁ Θεός, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τυχεῖν δυνηθῶμεν» (PG 25, 132C), ὅτε καὶ τὸ φθαρτὸν καὶ θνητὸν τοῦτο θέλει ἐνδυθῇ ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν (PG 26, 945C).

Κατὰ τὴν περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Ἀθανασίου ὁ ἄνθρωπος ἐκ μὲν τῆς σχέσεως τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς συγγενείας τῆς φύσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἣν ἐνεδύσατο ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, γίνεται ἀδελφὸς τοῦ Χριστοῦ, διὰ δὲ τὸν ἐνυποστάτως τῷ Χριστῷ ἡνωμένον Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ γίνεται καὶ αὐτὸς κατὰ μετοχὴν τοῦ Λόγου καὶ τῇ κοινωνίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κοινωνὸς θείας καὶ νοερᾶς φύσεως (PG 26, 945C), υἱὸς Θεοῦ κατὰ χάριν καὶ συγκληρονόμος Χριστοῦ. Καθόσον δὲ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ κατηργήθη ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ ταύτης ἀκόλουθος θάνατος καὶ ἡ φθορά, «τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι» ἀποδίδονται ἐκ νέου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀθανασία καὶ ἡ μετὰ τῆς ἀθανασίας ἀρρήκτως συνδεδεμένη ἀφθαρσία, αἵτινες εἶναι ἰδιότητες τῆς θείας ζωῆς, γίνονται οἱ τούτων μετέχοντες ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι καὶ θεοί, οὐχὶ μεθιστάμενοι ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης εἰς τὴν θείαν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ καλέσαντος (PG 25, 448D, 26, 361C), οὐκέτι φοβούμενοι θάνατον, ἀλλ᾽ ἀεὶ μένοντες ἐν Χριστῷ καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἀεὶ συμβασιλεύοντες ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ (PG 26, 289B).

Ἐν συμπεράσματι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὡς βάσις τῆς περὶ ἀνθρώπου ἐν γένει διδασκαλίας καὶ τῆς Χριστολογίας τοῦ Ἀθανασίου ὑπόκειται τὸ ἀνθρώπινον δρᾶμα, ὅπερ ἀρχὴν λαβὸν διὰ τῆς πτώσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ Ἀδάμ, κορυφοῦται εἰς τὸ πάθος τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ, καὶ λύεται διὰ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Τῆς διδασκαλίας ταύτης διήκει ἡ πίστις ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ ἄνθρωπος κατήγαγεν ἀποφασιστικὴν νίκην ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ διαβόλου ἀγῶνι, ὅστις ἀρξάμενος ἐν τῷ παραδείσῳ διὰ τῆς ἀπάτῃ τοῦ ὄφεως πτώσεως

τοῦ πρώτου Ἀδάμ, ἐτελείωσεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, διὰ τοῦ ὁποίου συνετρίβη ὁλοσχερῶς ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀρχεκάκου ὄφεως, κατελύθη τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς προελθόντος θανάτου καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπηλλάγη τῶν ἀποτόκων τῆς πτώσεως τοῦ γενάρχου δεινῶν. Ἐν τῷ Χριστῷ καὶ δι' αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον ἀνακτᾷ τὴν ἣν εἶχε πρὸ τῆς πτώσεως αὐτοῦ θέσιν πλησίον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθίσταται εἰς δόξαν ἀσυγκρίτως τελειοτέραν ἐκείνης, ἧς ἀπήλαυεν ἐν τῷ Παραδείσῳ (PG 26, 289B). Διότι τότε μὲν ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Δημιουργὸν Λόγον ἦτο σχέσις ποιήματος πρὸς ποιητὴν καὶ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ὁ Λόγος τῇ χάριτι αὐτοῦ ἁπλῶς συνῆν τῷ ἀνθρώπῳ προφυλάσσων αὐτὸν ἀπὸ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον καὶ συντηρῶν εἰς τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν ἀθανασίαν (PG 25, 105A), νῦν δὲ ἔχει ἐν ἑαυτῷ σκηνώσαντα διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτὸν τοῦτον τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, οὗ ἕνεκα καὶ ἐγένετο σύσσωμος καὶ ἀδελφὸς αὐτοῦ (PG 26, 277B). Κατὰ τὴν συγγένειαν δὲ ταύτην τῆς σαρκὸς ἐλευθερωθεὶς καὶ τελείως ἀπαλλαγεὶς ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου καὶ συναφθεὶς τῷ Λόγῳ, δικαιοῦται, κατὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Λόγου βεβαίωσιν (Ἰω. ιζ' 24), νὰ εἶναι μετ' αὐτοῦ ἐκεῖ ὅπου καὶ ὁ Λόγος ἐστίν, ἀπολαύων θείας μακαριότητος καὶ δόξης ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς υἱὸς αὐτοῦ κατὰ χάριν καὶ συγκληρονόμος Χριστοῦ, αἰωνίως ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος διαμένων καὶ μετ' αὐτοῦ συμβασιλεύων (PG 26,289B).

Οὕτω, διὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ κορυφαίαν ἀξίαν, ἱσταμένην εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κλίμακος τῶν ἀξιῶν, χάριν τῆς ὁποίας αὐτὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος καὶ ἔδωκεν ἑαυτὸν εἰς θάνατον. Τὴν ἐξαίρετον ταύτην θέσιν, ἣν καταλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀξία, ἐξαίρει ἔτι μᾶλλον ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀθανασίου ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κορωνὶς τῆς δημιουργίας, οὐχὶ δι' ἐξελίξεως ἐκ κατωτέρων ἐμβίων ὄντων προαχθείς, ἀλλ' ἐκ δημιουργικῆς ἀρχῆς καὶ δι' αὐτοτελοῦς δημιουργικῆς πράξεως προελθὼν εἰς τὸ εἶναι ἀμέσως ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Δημιουργοῦ, κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν ποιηθεὶς καὶ διὰ τοῦ λογικοῦ προικισθείς, ὅπερ καθιστᾷ αὐτὸν προνομιοῦχον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὑλικῆς κτίσεως καὶ τοῦτ' αὐτὸ κυρίαρχον αὐτῆς. Ἰδιάζουσαν σημασίαν κέκτηται ἡ καὶ ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐρειδομένη διδασκαλία αὐτοῦ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχῆθεν δημιουργηθέντος ἑνὸς καὶ μόνου ἀνθρωπίνου ζεύγους, τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας, ἐν ᾧ ἐτέθησαν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (PG 26, 249C). Διότι ἡ πίστις εἰς τὴν ἐξ ἑνὸς ζεύγους καταγωγὴν πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων εἶναι τὸ θεμέλιον οὐ μόνον τῆς ὅλης χριστιανικῆς δογματικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ λυδία λίθος πρὸς λύσιν πάντων τῶν ἀπασχολούντων τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν προβλημάτων, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτῆς ἑδράζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, καθ' ἣν πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι μεταξύ των ἀδελφοί, ὀφείλοντες «ἀγαπᾶν ἀλλήλους», τὴν ἀγάπην ὡς ὑπέρτατον νόμον τιθέμενοι ρυθμιστὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων αὐτῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Πηγαὶ περὶ μὲν τοῦ βίου τοῦ Ἀθανασίου εἶναι τὰ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα καὶ ἰδίως ἡ Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς (PG 25, 221-240), ἡ Ἀπολογητικὴ κατὰ Ἀρειανῶν (25, 248-410), ἡ Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνστάντιον (25, 595-642), ἡ Ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ (25, 643-680) καὶ ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς τὰς δυσσεβείας τῶν Ἀρειανῶν καθιστοροῦσα, (25, 691-796), Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Ἐγκώμιον εἰς Μέγαν Ἀθανάσιον (35, 1081-1128), ἡ ἀγνώστου συγγραφέως λατινιστὶ σωζομένη Ἱστορία τοῦ Ἀθανασίου ἡ λεγομένη ἀκέφαλος ἱστορία (historia acephala), ἧς ἐλλείπει ἡ ἀρχή, ἔργον τοῦ Δ' αἰῶνος (PG 26, 1443-1450 καὶ ὑπὸ Battifol δημοσιευθεῖσα ἐν Melanges de litter. et d' hist. religieuses, Paris 1899, I, 99-108), κοπτικόν τι ἐγκώμιον τοῦ Δ' αἰῶνος, δημοσιευθὲν ὑπὸ O. Lemm, ἐν Memoires de l' Academie impér. de sciences de S. Pétersburg, 7e série, 36, 1888, 11, τὰ προλεγόμενα τῆς συριακῆς συλλογῆς τῶν πασχαλίων ἐπιστολῶν τοῦ Ἀθανασίου (λατινιστὶ ἐν PG 26, 1351 κ. ἑξ.) καὶ αἱ περὶ Ἀθανασίου εἰδήσεις τῶν ἱστορικῶν Εὐσεβίου, Ρουφίνου, Ἐπιφανίου, Σωκράτους, Σωζομένου καὶ Θεοδωρήτου. Σώζονται ἐπίσης καὶ τέσσαρες ἄλλοι βίοι τοῦ Ἀθανασίου μεταγενεστέρως συντεταγμένοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαίων πηγῶν (ὅρα Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 233).

Περὶ δὲ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὰ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα, ἅτινα ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ J. Lopin καὶ B. de Montfaucon ἐν Παρισίοις τὸ 1698 εἰς τρεῖς τόμους. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀνετυπώθη ἐν Παταυΐῳ τὸ 1777 συμπεπληρωμένη εἰς τέσσαρας τόμους, ἐκεῖθεν δὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀθανασίου συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν Πατρολογίαν Migne, ἑλληνικὴν σειράν, 25-28, μετὰ τῶν λατινιστὶ σπουδαίων βιογραφικῶν καὶ βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τοῦ Montfaucon. Τινῶν ἐκ τῶν ἔργων τούτων, διὰ νεωτέρων κριτικῶν ἐργασιῶν τῶν A. Stülken (1899), K. Hoss (1899), A. Stegmann (1917) καὶ Tr. Kehrham (1912), ἠμφεσβητήθη ἡ γνησιότης, εἰ καὶ οὐχὶ μετ' ἀπολύτου πειστικότητος δι' ὡρισμένα τουλάχιστον ἐξ αὐτῶν. Τὴν χρονολογίαν συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἀθανασίου καθώρισεν ἰδίως ὁ Hoofs.

Ἐκ τῆς ἀπεράντου βιβλιογραφίας σημειοῦμεν: Α. Λεβεντοπούλου, Ἡ α' καὶ β' Ἀπολογία ὑπὲρ Χριστιανῶν τοῦ Ἰουστίνου καὶ ὁ καθ' Ἑλλήνων λόγος Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, Ἀθῆναι 1900, Π. Δημητροπούλου, Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τοῦ «Περὶ σαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Ἀπολλιναρίου λόγοι δύο» ἔργου τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Θεολογία ΚΔ' (1953), Γ', σ. 413-441. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀθῆναι 1954. Μιχ. Κωνσταντινίδου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς, Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1937. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθῆναι 1930, Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἄρθρον Ἀθανάσιος ὁ Μέγας ἐν Ἐγκ. Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, σ. 299β κ. ἑξ. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1948. R. Bernard, L' Image de Dieu après St Athanase, Paris 1952. F. Cavalera, Saint Athanasius, Paris 1908. G. Bardy, Saint Athanasius, Paris 1925. F. Bohringer, Athanasius und Arius, oder die erste Kampf der Orthodoxie und Heterodoxie, Stuttgard 1874. K. Bornhäuer, Die Vergottungslehre der Athanasius und Johannes Damascenus, Gütersloh 1903. A. Gaudel, La théologie du Λόγος chez saint Athanase, ἐν Revue de sciences religieuses, Strassburg 1929 καὶ 1931 (2 ἄρθ.). K. Hoss Studien über des Schriften und die Theologie des A., Freiburg, in Br. 1899. L. M., Hough, Athanasius the Hero, 1906. F. Lauchert, Die Lehre des hl. Athanasius des Grossen, Leipzig 1905. Τοῦ αὐτοῦ, Leben des hl. Athanasius des Grossen, Köln 1911, J. A. Möhler, Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit, 1927. Guido Müller, Lexicon Athanasianum, Berlin 1952. G. H. Opitz, Untersuchungen zur überlieferung der Schriften des Athanasius (Arbeiten Kirchengeschichte, Bd. 23), Berlin, 1935. W. C. de Pauley, The Idea of Man in Athanasius, ἐν Theology 1926. M. Scott, Athanasius on the Atonement, Stafford 1914. G. Voisin, La doctrine christologique de saint Athanase, ἐν Revue d' Histore Ecclesiastique 1900. F. Weil, Untersuchungen zur Christologie des hl. Athanasius, Paderborn 1914. C. R. B. Shapland, The Letters of Saint Athanasius concerning the Holy Spirit, London 1959.

ΠΑΝ. Χ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

(**Ἁγιολογία**). Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἑορτάζεται ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κεχωρισμένως τὴν 2αν Μαΐου καὶ μετὰ Κυρίλλου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, τὴν 18ην Ἰανουαρίου. Ἡ πρώτη ἑορτὴ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ἐκδημίας τοῦ ἁγίου Πατρὸς (2α ἢ 3η Μαΐου), εἰς τοὺς Συναξαριστὰς ὅμως λέγεται ἡμέρα τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων του. Κῶδιξ τῶν Καυσοκαλυβίων τοῦ Ἁγίου Ὄρους περιέχει τὴν ἑξῆς ὀρθὴν ὑπόμνησιν: «Τὴν σήμερον (2α Μαΐου) ἐστὶν ἡ κοίμησις τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου κατά τινας· διὸ καὶ σήμερον ἡ καθ' ἑαυτοῦ μνήμη δεῖ ἐκτελεῖσθαι καὶ οὐχὶ ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων, περὶ ἧς οὐδὲ μικρὰν ἱστορικὴν σημείωσιν ἔχομεν· ἡ δὲ ἡνωμένη μετὰ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου τῇ ιη' Ἰανουαρίου ἑορτὴ τούτου τοῦ ἁγίου διωρίσθη ἐκτελεῖσθαι ἴσως δι' ἄλλην αἰτίαν, ὡς καὶ ἡ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν». Παρὰ ταῦτα, τὸ εἰς τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα Ι 70 δίστιχον φαίνεται νὰ ἀντικρούῃ τὴν ἄποψιν αὐτήν. Τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς: «Δέχου σὺν ἄλλοις οἷς ἔχεις σεβασμίοις, πόλις βασιλίς, νεκρὸν Ἀθανασίου». Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἑορτῆς τῆς 2ας Μαΐου ὡς ἀναφερομένης εἰς τὴν κοίμησιν τοῦ Ἀθανασίου ἐπιρρωννύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὅλη ἡ περὶ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀνέκδοτος ὑμνῳδιακὴ παραγωγὴ δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων του. Ἐκδοθεῖσαι ἀκολουθίαι εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Ποίημα Ἰωάννου τοῦ Εὐχαΐτων, ἐκδοθὲν ὑπὸ Καισαρίου τοῦ Δαπόντε ἐν τῷ βιβλίῳ «Πατερικὸν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, πάπα Ρώμης κ.λ.π.», Ἐνετία 1780. 2) Ἀκολουθία εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου, ἐκ χειρογράφων τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων, ἐκδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις τὸ 1903. 3) Ἑτέρα ἐκδοθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1840 καὶ ἀναφερομένη εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πατριάρχας Ἀθανάσιον καὶ Κύριλλον. 4) Εἰς τὰ ἐν χρήσει σήμερον Μηναῖα, ἔχομεν τὰς αὐτὰς περίπου ἀκολουθίας καὶ εἰς τὴν 2αν Μαΐου καὶ εἰς τὴν 18ην Ἰανουαρίου, ὁ δὲ Κανὼν ὀφείλεται εἰς τὸν Θεοφάνη, φέρων τὴν ἀκροστιχίδα: «Ἀθανάσιος εὖχος ὀρθοδοξίας ἔφυ». Εἰς τὴν 2αν Μαΐου ὑπάρχουν ἀνέκδοτοι δύο Κανόνες τοῦ Νικομηδείας Γεωργίου (Παρισινοὶ κώδικες 13, 1566, 1574) καὶ εἰς Μανουὴλ τοῦ Μεγάλου Ρήτορος (Κῶδιξ Καυσοκαλυβίων), ὡς καὶ ἄλλα σχετικὰ ὑμνῳδιακὰ κείμενα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν συνεορτασμὸν τοῦ Ἀθανασίου μετὰ τοῦ Κυρίλλου, οὗτος ἀποτελεῖ ἀκανθῶδες ἁγιολογικὸν πρόβλημα, διότι παραμένει ἄγνωστον καὶ πότε καθωρίσθη οὗτος καὶ διὰ τίνα λόγον. Αἱ διατυπωθεῖσαι ἀπόψεις εἶναι ἐστραμμέναι πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις τῆς πιθανολογίας. Ἡ γνώμη, ὅτι τὴν 18ην Ἰανουαρίου ἐχειρο-

τονήθη ὁ Ἀθανάσιος ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (Βαρόνιος, Βολλανδισταί), εἶναι μᾶλλον ἀστήρικτος. Ὡς ἡμέρα, ἐξ ἄλλου, τοῦ θανάτου του δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ αὕτη καὶ νὰ ὑποκαταστήσῃ οὕτω τὴν 2αν Μαΐου, μὲ τὴν ὅλως ἐπισφαλῆ βάσιν τοῦ ὅτι εἰς τὸ ἀρχαῖον καλλενδάριον τῆς Νεαπόλεως σημειοῦται ἡ 18η Ἰανουαρίου ὡς ἡμέρα τῆς ἐκδημίας τοῦ ἁγίου. Τέλος, ἡ θεωρία ὅτι ἐτοποθετήθησαν ὁμοῦ οἱ δύο οὗτοι Πατέρες, κατὰ ἀνάλογον τρόπον πρὸς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας εἰς τὸν Ἰανουάριον, ὡς καὶ ἐκείνη, καθ' ἣν εἵλκυσε τὰς μνήμας τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Κυρίλλου ἡ ἀμέσως προηγουμένη (17 Ἰανουαρίου) μνήμη τοῦ ἑτέρου μεγάλου ἀναστήματος τῆς Αἰγυπτιώτιδος Ἐκκλησίας, τοῦ Ἀντωνίου, δὲν ἔχουν θετικὰ ἐρείσματα. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τοῦ συνεορτασμοῦ τῶν δύο κορυφαίων πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας παραμένει ἄλυτον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἰω. Σπ. Ράμφου, Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἁγίων Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου, ἐν Ἐκκλησία, Λ' (1953), σ. 6-8. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, σ. 13.

(Εἰκονογραφία). Ὁ μέγας οὗτος τῆς Ὀρθοδοξίας στῦλος καὶ πρόμαχος, εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν, λαμβάνει θέσιν μεταξὺ τῶν περιφανεστέρων ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου κ.ἄ. Εἰκονίζεται πάντοτε εἰς τὰς τοιχογραφίας εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, ἐσωτερικῶς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος, μαζὶ μὲ τοὺς ἀνωτέρω ἱεράρχας εἰς τὴν παράστασιν τοῦ «μελισμοῦ».

Φέρει, ὡς καὶ οἱ λοιποί, λειτουργικὴν ἀμφίεσιν, ἤτοι στιχάριον, ἐπιτραχήλιον, φελόνιον πολυσταύριον, πλατὺ ὠμοφόριον πτυχούμενον εἰς τοὺς ὤμους, ἐπιγονάτιον καὶ

ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ.
Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν

ἐπιμάνικα. Εἶναι ἐστραμμένος πρὸς τὸ κέντρον της κόγχης, ὅπου τελεῖται τὸ μυστήριον καὶ ἵσταται εἰς στάσιν δεήσεως, κύπτων τὸν αὐχένα μὲ δέος καὶ κατάνυξιν. Εἰς τὰς χεῖρας, κρατεῖ ἀνοικτὸν εἱλητάριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀναγεγραμμέναι διάφοροι ἑκάστοτε λειτουργικαὶ εὐχαί, ὡς· «ὁ τὰς κοινὰς ταύτας καὶ συμφώνους ἡμῖν χαρισάμενος», «ὥστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς ἴασιν ψυχῆς», «τὸ δ' ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον καὶ ἅγιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ Σου, ἀμήν», «πάλιν καὶ πολλάκις Σοὶ προσπίπτομεν καὶ Σοῦ δεόμεθα, ἀγαθὲ καὶ φιλάνθρωπε» κ.λ.π.

Παρίσταται πάντοτε γέρων, φαλακρὸς (ἀναφαλαντίας), πλατυπρόσωπος, μὲ πλατεῖαν, τετράγωνον καὶ λευκὴν γενειάδα. Εἰς τὰς φορητὰς εἰκόνας, εἰκονίζεται «κατ' ἐνώπιον» ὁλόσωμος ἐνδεδυμένος ἀρχιερατικὴν πάντοτε στολήν, εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ εὐαγγέλιον, τὴν δὲ δεξιὰν ὑψώνει εἰς εὐλογίαν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Φ. Κόντογλου, Ἔκφρασις τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας, Ἀθῆναι 1960. Α' καὶ Β'. Κ. Δ. Καλοκύρη, Αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1957. Στυλ. Πελεκανίδου, Καστοριά, Α', Θεσσαλονίκη 1960.

ΠΑΝ. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

(Λαογραφία). Ἡ τιμητικὴ προσκύνησις τοῦ «Ἅη-Θανάση» εἶναι ἀπὸ τὶς λαϊκώτερες στὴν Ἑλλάδα. Ἡ «χειμωνιάτικη» γιορτή του, ὅπως λέει ὁ λαός, γίνεται στὰ χωριὰ καὶ στὶς πόλεις, ὅπου ὑπάρχει φερώνυμος ναός, ἐνοριακὸς ἢ συνοικιακός. Τὴν ἡμέρα αὐτὴ γιορτάζουν τὸ ὄνομά τους οἱ Θανάσηδες, Θάνοι ἢ καὶ Ἀθανασίες. Ἡ «καλοκαιρινὴ» ὅμως γιορτὴ (ἢ «Μαγιάτικη») γίνεται στὰ ἐξωκκλήσια καὶ τὰ νεκροταφεῖα, ὅπου ὁ κόσμος συγκεντρώνεται μὲ

ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, Νεκροταφεῖον

κοινὴ ἔξοδο ἀπὸ τὰ χωριά. Ὁ «ἅη-Θανάσης» εἶναι συνήθως ἐκκλησία τοῦ νεκροταφείου, κι' αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐτυμολογικὴ χρησιμοποίησι τοῦ ὀνόματός του, ποὺ εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ θανάτου (ἀ-θανάσιος) καὶ δίνει ὑπόσχεσι ζωῆς ἢ ἀναστάσεως. Συνηθίζουν λοιπὸν τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στὰ νεκροταφεῖα, ὅπως συνηθίζουν καὶ τὸν ἅγιο Λάζαρο ἢ τὴν Ἀνάστασι. Ἔτσι, καὶ ἡ γνωστὴ παροιμία: «Εἶναι γιὰ τὸν ἅη-Θανάση», σημαίνει ὅτι κάποιος εἶναι ἑτοιμοθάνατος.

Ἡ παρετυμολογία αὐτὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἔχει δώσει ἀφορμὴ σὲ νεκρικὰ ἔθιμα (ἢ ἐνέργειες μακροβιότητος) τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Στὴν Ἀνατολικὴ Θράκη π.χ. συνήθιζαν σὲ ὅλα τὰ σπίτια νὰ σφάζουν τὴν ἡμέρα τῆς χειμωνιάτικης γιορτῆς του (18 Ἰανουαρίου) ἕνα πετεινό, «γιὰ τὴν ὑγεία» τους. Ὁ θάνατος τοῦ πετεινοῦ ἦταν ἕνα ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν δική τους ἐπιβίωσι. Ἐπίσης στὸ καλοκαιρινὸ πανηγύρι (2 Μαΐου), πάλι στὴ Θράκη, ἐτελοῦσαν θυσίες, σὲ ὅλα δὲ τὰ φερώνυμα νεκροταφεῖα τῆς Ἑλλάδος κάνουν λειτουργία τὴν ἡμέρα ἐκείνη στὰ παρεκκλήσια καὶ μοιράζουν κόλλυβα. (Συνδυάζουν δηλαδὴ τὴ μνήμη τοῦ Ἁγίου μὲ τὴ μνήμη τῶν νεκρῶν).

Ἡ καλοκαιρινὴ αὐτὴ γιορτή, ἐπειδὴ βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ Μαΐου, παίρνει κι' ἄλλο λατρευτικὸ ἢ ἐθιμικὸ χαρακτῆρα, τὸν ἑξῆς: α) Συσχετίζεται μὲ τὴν ἡμέρα ποὺ ἀκολουθεῖ, τῆς ἁγίας Μαύρας (3 Μαΐου), κι' ἐνῶ ἐκείνη θεωρεῖται ἀποφράς («μαύρη μέρα» ἢ «μέρα τῆς μαύρης»), αὐτὴ (τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου) λέγεται «τῆς ἄσπρης» (Μεσσηνία). Παρ' ὅλα αὐτὰ τὴ σέβονται ἢ τὴ φοβοῦνται καὶ δὲν πλένουν οὔτε ζυμώνουν οὔτε κάνουν ἀρχὴ σὲ ἄλλη ἐργασία. «Τό 'χουνε σὲ κακό». β) Θεωρεῖται ἐποχικῶς μεταβατική, ἀπὸ τὸν χειμῶνα στὸ καλοκαίρι (ὅπως ἡ Πρωτομαγιὰ) καὶ πραγματοποιεῖται μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα κοινὴ ἔξοδος στοὺς ἀγροὺς καὶ στὰ λουλούδια. Ἀκόμη καὶ ἄλλα στοιχεῖα τῆς φύσεως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βλάστησι, οἱ ἐκδρομεῖς τὰ προσέχουν καὶ τὰ προσφωνοῦν, ὅπως π.χ. τὰ ποτάμια (Δυτικὴ Μακεδονία) καὶ τὴ θάλασσα (Ἑπτάνησος). Ἡ σύμπτωσις μάλιστα τῆς θρησκευτικῆς ἑορτῆς δίνει σοβαρώτερο περιεχόμενο στὴν ἔξοδο τῶν ἀγρῶν, ἐπειδὴ οἱ ἐκδρομεῖς μποροῦν νὰ λειτουργηθοῦν στὰ ἐξωκκλήσια ἢ ἐρημοκκλήσια τοῦ ἅη-Θανάση, νὰ τὰ στολίσουν μὲ ἄνθη καὶ ἔπειτα νὰ

γυρίσουν στὸ σπίτι τους καὶ νὰ κρεμάσουν τὸν «μάη». γ) Ἐνθυμίζει σὲ μερικοὺς τόπους τὸ πλησίασμα τῆς μαγικῆς περιόδου Μαΐου καὶ Ἰουνίου (βότανα καὶ κλήδονες), ποὺ κάποτε ἀρχίζει ἀπ' αὐτή. Ἔτσι στὴ Σύμη γιορτάζουν τὸν «Κουκκουμᾶ». Ὁ Κουκκουμᾶς εἶναι τὸ ἴδιο ἔθιμο μὲ τὸν Κλήδονα (ποὺ τελεῖται στὶς 24 Ἰουνίου), ἀλλὰ γίνεται στὴ Σύμη πιὸ πανηγυρικά. Συγκεντρώνονται τὴν παραμονὴ τῆς γιορτῆς (δηλ. τὸ ἴδιο βράδυ τῆς Πρωτομαγιᾶς) 25 κόρες, πᾶνε σὲ 7 στέρνες τοῦ χωριοῦ καὶ παίρνουν νερὸ «ἀμίλητο», στὸ «κουκκουμάρι» (δοχεῖο), τὸ πᾶνε στὸ σπίτι κι' ἐκεῖ ρίχνουν τὰ δαχτυλίδια κ.ἄ. ποὺ θὰ μαντέψουν τὴν ἑπομένη. Τὸ βράδι φτιάχνουν πίττα, ποὺ θὰ τὴ φᾶνε ἐπίσης αὔριο.

Τὸ πρωὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, οἱ κόρες, μὲ τὰ καλὰ φορέματά τους, πᾶνε πρῶτα στὴ λειτουργία, κι' ἔπειτα συγκεντρώνονται στὸ πιὸ εὐρύχωρο σπίτι γιὰ νὰ βγάλουν τὰ σημάδια τοῦ Κουκκουμᾶ. Ἔχουν ὄργανα καὶ παίζουν, ἀλλὰ κι' οἱ ἴδιες τραγουδοῦν δίστιχα. Ἀνάμεσα στὰ δίστιχα αὐτὰ εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς:

—*Ἅη - Θανάση, ἀφέντη μας, ἔλα στὴ γειτονιά μας,*
γιὰ νὰ μᾶς δώκης τὴν εὐχὴ καὶ τοὺς καλοὺς γαμπροὺς μας.

—*Ἅη - Θανάση, ἀφέντη μου, μαρμαροθεμελιώτη,*
κοντά σου ἀγάπην ἔκαμα κι' ἔρχομαι καὶ θωρῶ τη.

Τρῶνε πρῶτα σὲ κοινὴ τράπεζα κι' ὕστερα βγάζουν τὰ δαχτυλίδια. Ἕνα κοριτσάκι «ἀμφιθαλὲς» 10-12 ἐτῶν ἐκτελεῖ τὸ μαντικὸ αὐτὸ ἔργο, ἀλλὰ τὸ ἔθιμο συνδυάζεται μὲ χριστιανικὴ ἐπίκλησι Ἁγίων. Τὸ κοριτσάκι δηλαδή, ὅταν τραβᾶ ἀπὸ τὸ νερὸ τὰ σημάδια, δὲν φωνάζει ἕνα κοινὸ ὄνομα, ἀλλὰ ἕνα ὄνομα Ἁγίου, π.χ. Ἅγιος Θανάσης, Ἅγιος Πέτρος, Ἅγιος Γιώργης, Ἅγιος Βασίλης. Τὸ ὄνομα αὐτό, ποὺ ἔρχεται στὰ χείλη τῆς μαντεύτριας, προσημαίνει τὸ βαφτιστικὸ ὄνομα τοῦ μελλοντικοῦ συζύγου τοῦ κάθε κοριτσιοῦ. (Βλ. λεπτομερέστερη περιγραφὴ στὸ περιοδικὸ Λαογραφία, ΙΖ' [1958], σ. 403-419 ἀπὸ τὸν πρωτοπρεσβύτερο Σ. Α. Καρανικόλα).

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

(**Ἡ Ἀναφορὰ τοῦ Ἀθανασίου**). Εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν συριακῶν Λειτουργιῶν τῆς βορειοδυτικῆς Συρίας ἀνήκει ἡ λεγομένη Ἀναφορὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας. Ἡ Λειτουργία αὐτὴ «ἀπεδόθη εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον ἴσως διότι παρελήφθη ὑπὸ μοναχῶν Σύρων ἐν αἰγυπτιακῷ τινι μοναστηρίῳ ἐγκατεστημένων, ἐκεῖ δὲ προσηρμόσθη πρὸς τὴν ἱεροσολυμιτικὴν Λειτουργίαν ἐν χρόνοις προγενεστέροις ἐκείνων, καθ' οὓς αὕτη εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν Ἀντιοχειανὴν Ἐκκλησίαν» (Παν. Τρεμπέλα, Λειτουργικοὶ Τύποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς, Ἀθῆναι 1961, σ. 221). Ἡ Ἀναφορὰ τοῦ Ἀθανασίου ἥτις εἶναι συγγενὴς πρὸς τὴν Ἀναφορὰν τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, συμφωνεῖ ἐν πολλοῖς πρὸς τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας, τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Χρυσόστομος καὶ παρουσιάζει τὸ ὄγδοον βιβλίον τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν.

Ε. Θ.

2). Ὁ Β' (490-497). Ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος, εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντας πίνακας τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας (Πάνταινος, 1926, σ. 17-19, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 909-910), παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ Βασ. Στεφανίδης (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1948, σ. 740).

3). Ὁ Γ', ἀναφερόμενος ἐσφαλμένως ὡς Β', ἀποθανὼν εἰς Κρήτην ἢ Σινᾶ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1316 καὶ 1320. Ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἁγίου Μάρκου τὸ 1276, προερχόμενος ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ καὶ διαδεχθεὶς Νικόλαον τὸν Β'. Μετὰ δύο ἔτη, ὅμως, λόγῳ τῆς ἀφορήτου καταστάσεως, ἡ ὁποία ὠφείλετο εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Μαμελούκων, κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καὶ παρέμεινεν ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα, διαδραματίσας συνετὸν ρόλον εἰς τὸ φλέγον τότε ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκεν, ἐκ λόγων ἀσφαλείας τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος (1259-1282), ὅστις καὶ ἐξετίμα βαθύτατα τὸν Ἀθανάσιον παρὰ τὴν ἀνθενωτικὴν αὐτοῦ στάσιν. Τὸν Μιχαήλ, ἀποθανόντα τὸ 1282, διεδέχθη ὁ ἀνθενωτικὸς Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328), ὅστις καθήρεσε τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Βέκκον (1283) διὰ συνόδου ἧς προήδρευσεν ὁ Ἀθανάσιος καὶ ἐπανέφερεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν παυθέντα ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Ἰωσήφ. Ὁ Ἀθανάσιος εἶχεν ἐπίσης ἀπορρίψει τὴν ἐν Λουγδούνῳ (1274) ψηφισθεῖσαν ἕνωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ὅτε, θανόντος τοῦ Ἰωσήφ, ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον Γρηγόριος Β' ὁ Κύπριος (1283-1289), ἐχθρὸς ἀπηνὴς τῶν Λατίνων, ὁ Ἀθανάσιος ἠθέλησε νὰ ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὸ προσκήνιον, διότι ἡ ἰσορροπημένη πολιτική του δὲν εἶχε πλέον θέσιν. Οὕτω, δὲν μετέσχεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου συγκληθεῖσαν σύνοδον τῶν Βλαχερνῶν, ἡ ὁποία διείπετο ἀπὸ ἔκτροπον πνεῦμα, ἐξωθῆσαν εἰς βιαιοπραγίας κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων. Μετέσχεν, ὅμως, ἄλλης νηφαλιωτέρας συνόδου, συνελθούσης εἰς τὸ Ἀλεξιακὸν Τρίκλινον, ὅπου προσῆλθε καὶ ὁ Βέκκος, πειραθεὶς νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ προστεθὲν ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Filioque εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως εἶχε θεολογικὴν βάσιν. Φυσικά, ὁ ὀρθοδοξώτατος Ἀθανάσιος ἀντέκρουσε τὸν Ἰωάννην, συνέταξε δὲ ὁμολογίαν πίστεως ἐρειδομένην εἰς τὰς ἀποφάνσεις τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Τὸν Γρηγόριον, παραιτηθέντα, διεδέχθη Ἀθανάσιος ὁ Α', ἀνὴρ ὑγιῶν φρονημάτων, ἀλλ' ἔχων ἄκρατον ζῆλον καὶ παρωπίδας εἰς τὴν νοοτροπίαν. Οὗτος, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀντιληφθῇ τὴν στάσιν τοῦ ὁμωνύμου του πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, προεκάλεσε τὴν ἐξορίαν του εἰς Ρόδον. Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος Α' δὲν παρέμεινεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἐπὶ πολύ. Ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸ παλάτιον καὶ πολλοὺς ἐπισκόπους, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ καὶ τὸν διεδέχθη Ἰωάννης ὁ ΙΒ', ἀνὴρ ἀγαθοῦ χαρακτῆρος, ἀλλ' ἀνερμάτιστος θεολογικῶς καὶ ἀδύνατος εἰς τὴν διοίκησιν. Οὕτω, τὰ κενὰ τούτου συνεπλήρωσεν ὁ ἐπιστρέψας καὶ ἀποκατασταθεὶς Ἀθανάσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, ἀναλαβὼν οὐσιαστικῶς τοὺς οἴακας τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἰωάννης ὑπέβαλε τὸ 1304 παραίτησιν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ἠθέλησε τότε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον Α', παρὰ δὲ τὰς ἐντόνους συστάσεις τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀθανασίου ὅπως μὴ πράξῃ τοῦτο, διότι θὰ προεκάλει νέαν διασάλευσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀνεβίβασε πάλιν τὸν Ἀθανάσιον Α' εἰς τὸν θρόνον. Ἡ πρόβλεψις τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀθανασίου ἀπεδείχθη ὀρθή. Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐσχίσθη εἰς δύο, τῆς μιᾶς μερίδος ὑποστηριζούσης τὸν ἕναν καὶ τῆς ἑτέρας τὸν ἄλλον Ἀθανάσιον. Τέλος, τὸ 1308, ὁ Ἀλεξανδρείας καθῃρέθη τῇ ἀπαιτήσει τοῦ βασιλέως καὶ διετάχθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατηυθύνθη, λοιπόν, εἰς Κρήτην, ὅπου ὑπῆρχε, παρὰ τὸν Χάνδακα (Ἡράκλειον) ὀνομαστὸν σιναϊτικὸν μετόχιον. Κατὰ τὸ ταξίδιον, ἐκινδύνευσε δὶς νὰ θανατωθῇ ὑπὸ φανατικῶν Λατίνων, ἀλλ' ἐσώθη ὡς ἐκ θαύματος καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατέληξεν εἰς Κρήτην, ἴσως δὲ μετέβη ἐκεῖθεν εἰς Σινᾶ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 564–74.

4). Ὁ Δ' (1417-1428). Ὁ Β. Στεφανίδης, μὲ βάσιν τοὺς σχετικοὺς πίνακας τοῦ Χρυσ. Παπαδοπούλου, ἀναφέρει τοῦτον εἰς τὸν ἐν παραρτήματι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας του πίνακα τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας.

ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Ὀρθόδοξοι

1). Ὁ Α' (1156-1170). Ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τὸ 1156, ἀλλ' οἱ κατέχοντες τότε τὴν Συρίαν Σταυροφόροι δὲν ἠνέχθησαν τὴν παρουσίαν του καὶ τὸν ἐξεδίωξαν κακὴν κακῶς, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐθεωρεῖτο νόμιμος καὶ μόνος πατριάρχης ὁ Λατῖνος Aimeric ὁ ἐκ Malifaye. Οὗτος ἦτο ἐγκατεστημένος ἀπὸ τοῦ 1142 καὶ ὑπῆρξε δραστηριώτατος ἀνήρ, ἐπιτυχὼν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν ἕνωσιν τῶν Μαρωνιτῶν τοῦ Λιβάνου μὲ τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν τὸ 1183, (†1196). Τὸ 1161, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς ἦλθεν εἰς Ἀντιόχειαν προκειμένου νὰ τελέσῃ τοὺς γάμους του μετὰ τῆς Μαρίας, ἀδελφῆς τοῦ ἡγεμόνος Βοεμόνδου Γ' καὶ ἀπήτησε τὴν ἐπανεγκατάστασιν τοῦ Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος καὶ ἐτέλεσε τὸ μυστήριον. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπέθανε τὴν 29ην Ἰουνίου τοῦ 1170, τραυματισθεὶς ἐκ τῆς πτώσεως λίθου, λόγῳ ἐπισυμβάντος σεισμοῦ, ἐνῷ ἱερουργεῖ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου.

2). Ὁ Β'. Ὁ ἀπὸ Χαβρανníου (1609 - 1618). Ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον παρὰ τὴν θέλησιν μεγάλης μερίδος τοῦ λαοῦ, ἡ δὲ πατριαρχία του οὔτω δὲν ὑπῆρξε διόλου εἰρηνική. Τέλος, οἱ κάτοικοι τῆς Δαμασκοῦ τὸν κατήγγειλαν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ κατεδικάσθη εἰς φυλά-

κισιν. Πρὶν δὲ τακτοποιηθῇ τὸ ζήτημα διὰ τῆς κανονικῆς ὁδοῦ, οἱ ταλαιπωρηθέντες ὑπ' αὐτοῦ Δαμασκηνοὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀνεβίβασαν εἰς τὸν θρόνον ὡς διάδοχόν του τὸν ἀπὸ Σιδῶνος Ἰγνάτιον τὸν Γ'.

3). Ὁ Γ' (1700 - 1728). Ἦτο λόγιος μοναχὸς ἐκ Δαμασκοῦ, μὲ πολλὴν ἀρετήν. Διὸ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Βεροίας (σημερινοῦ Χαλεπίου) ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν πατριάρχην Κύριλλον νὰ τὸν τοποθετήσῃ μητροπολίτην των. Ὁ Κύριλλος, ὅμως, ἠρνήθη καὶ οὗτοι προσέφυγον τότε εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καθήρεσεν αὐτὸν καὶ τὸν ἀντικατέστησε διὰ τοῦ Ἀθανασίου (1700). Τοιουτοτρόπως ἡ Ἐκκλησία Ἀντιοχείας ἐμερίσθη, ἄλλων μὲν ἀναγνωριζόντων τὸν Κύριλλον καὶ ἄλλων τὸν Ἀθανάσιον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σχίσμα δὲν ἤρετο, ὑπεχώρησεν ὁ Ἀθανάσιος, περιορισθεὶς εἰς τὴν ἕδραν τῆς Βεροίας, ἐνῷ ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχευσε μέχρι τοῦ 1724, ὁπότε ἀπέθανεν. Τότε διεδέχθη αὐτὸν ὁ Ἀθανάσιος, πατριαρχεύσας μέχρι τοῦ μετὰ τετραετίαν θανάτου του.

Ὁ Ἀθανάσιος ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ γράμματα, ἱδρύσας καὶ τυπογραφεῖον ἐν Χαλεπίῳ, ὅπου ἐτυπώθησαν ἀρκετὰ ἐποικοδομητικὰ ἔργα, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἀραβικήν. Ὁ ἴδιος ἔγραψεν ἑλληνιστὶ ἱστορίαν τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας μέχρι τοῦ 1702, τῆς ὁποίας ἐξεδόθη μόνον λατινικὴ μετάφρασις, Ἀπόκρισιν εἰς Κ' κεφάλαια κατὰ τῶν Καλβινιστῶν, ἐκδοθεῖσαν τὸ 1763 εἰς Δαμασκὸν καὶ μεταφρασθεῖσαν εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ βίον τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου τοῦ ἐν Πάτμῳ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 427.

Ἰακωβῖται

4). Ὁ Α' (595 - 630). Ὁ ἐπικαλούμενος καμηλάτης. Κατήγετο ἐκ Σαμοσάτων τῆς Κομαγηνῆς καὶ εἰσῆλθεν ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας εἰς τὴν μονὴν Κεννεσρέ, κειμένην νοτίως τῆς Ἐδέσσης, ὅπου διεκρίθη διὰ τὰς πολλὰς ἀρετάς του. Ἐκλεγεὶς πατριάρχης, ἡτοιμάσθη πνευματικῶς ἐπὶ ἓν ἔτος πρὶν ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του, δι' ἰδιαιτέρας ἐπιδόσεως εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ταπεινοφροσύνης. Λέγεται, ὅτι ὅταν ἦλθον εἰς τὴν μονὴν οἱ ἐπίσκοποι διὰ νὰ τὸν παραλάβουν, τὸν εὗρον μεταφέροντα πηλὸν πρὸς ἐπισκευὴν τῶν τοίχων της. Ὡς πατριάρχης, ὁ Ἀθανάσιος ἀνέπτυξε θαυμαστὴν δραστηριότητα διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἰακωβιτικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὴν προσέγγισίν της πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον. Ἐχειροτόνησε πολλοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐπανέφερε τὴν ἀδελφότητα τῆς περιφήμου μονῆς Μὰρ Ματταῖ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ πατριαρχείου, ἀποστείλας τὸν σύγκελλόν του Ἰωάννην εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πέρσου βασιλέως Χοσρόη. Ἐξ ἄλλου, τὸ 610, μεταβὰς ὁ ἴδιος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀποκατέστησε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο μονοφυσιτικῶν πατριαρχείων. Ὅτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος, πολεμῶν κατὰ τῶν Περσῶν, ἔφθασε πλησίον τῆς Βεροίας (Χαλεπίου), εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς Ἱεραπόλεως, ὁ Ἀθανάσιος μετέβη εἰς συνάντησίν του μετὰ 12 ἐπισκόπων του. Κατὰ τὴν συνάντησιν αὐτήν, τὰ περὶ τῆς ὁποίας μεταδίδουν διαφόρως αἱ πηγαὶ καὶ αἱ μεταγενέστεραι ἑλληνικαὶ καὶ ἀραβικαὶ διηγήσεις, φαίνεται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεισε τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀποφάσεις τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου, ἀλλ' οὗτος ἐπέμεινεν εἰς τὰς δογματικὰς βάσεις τοῦ συριακοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Τὸ ὅτι κατόπιν τούτου ὁ Ἡράκλειος διέταξε τὴν ἀποτομὴν τῆς ρινὸς τοῦ Ἀθανασίου καὶ τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας παντὸς μὴ ἀποδεχομένου τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνος, εἶναι παράδοσις ἔχουσα πυρῆνα ἀληθείας.

Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἀθανασίου διεσώθησαν εἰς συριακὴν μὲν γλῶσσαν ὁμολογία πίστεως καὶ γράμμα πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Μὰρ Ματταῖ, εἰς τὴν αἰθιοπικὴν δὲ καὶ τὴν κοπτικὴν ἡ μετάφρασις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφωνηθέντος ἐγκωμιαστικοῦ λόγου εἰς Σεβῆρον τὸν Ἀντιοχείας, τὸν πνευματικὸν γενάρχην τοῦ συριακοῦ μονοφυσιτισμοῦ (512-518).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Χρονικὸν Μιχαὴλ τοῦ Σύρου, ἐκδ. Chabot, II, Paris 1901, σ. 394-99, 381-94, 414-17, PO 4, 569 κ.ἑξ. A. Baumstark, Geschichte der syrischen Literatur, Bonn 1922.

5). Ὁ Β' (683-686). Ἑλληνομαθὴς ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας λόγῳ τῆς ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα καταβιώσεώς του εἰς τὴν περίφημον μονὴν τοῦ Κεννεσρέ, ἠσχολήθη μὲ τὴν μεταγλώττισιν εἰς τὴν συριακὴν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θύραθεν κειμένων (ὁμιλίαι Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ἔργα τοῦ ἱστορικοῦ Πορφυρίου, ἐπιστολαὶ Σεβήρου Ἀντιοχείας). Σώζονται, ἐξ ἄλλου, ἐγκύκλιός του περὶ τῶν σχέσεων τῶν Χριστιανῶν πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς καὶ λειτουργικαί τινες εὐχαί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. A. Baumstark, Geschichte der syrischen Literatur, Bonn 1922.

6). Ὁ Γ' (724-728). Μιχαὴλ ὁ Σῦρος, ἐν τῷ Χρονικῷ (Β' 496-500), διέσωσε τὸ πρακτικὸν τῆς ἑνώσεως τῆς Συριακῆς καὶ τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, ἐπιτευχθείσης χάρις εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος ἀπέστειλε πρὸς τοῦτο τὸ 726 ἀντιπροσωπείαν ἐξ ἐπισκόπων πρὸς τὸν Καθολικὸν τῆς Ἀρμενίας Ἰωάννην Δ'. Περὶ τοῦ Ἀθανασίου τούτου οὐδὲν ἄλλο εἶναι γνωστόν.

7). Ὁ Δ' (755-758). Ὠμοῦ καὶ ἐγωπαθοῦς χαρακτῆρος, εὗρεν ἐλεεινὸν θάνατον, ἀποπνιγεὶς εἰς ποταμόν, ὅπου τὸν ἔρριψαν οἱ κάτοικοι τοῦ Χαρράν, διότι ἐπέμενε νὰ τοὺς ἐπιβάλῃ ἐπίσκοπον, τὸν ὁποῖον δὲν ἐπεθύμουν.

8). Ὁ Ε' Περὶ αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι γνωστὸν ἐκτὸς τοῦ ὅτι παρέμεινεν εἰς τὸν θρόνον ἀπὸ τὸ 986 ἕως τὸ 1002.

9). Ὁ ΣΤ' (1058-1064). Ἐξελέγη ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς δυτικῆς Συρίας, ἔχων ἐν τῷ μεταξὺ ἀποσυρθῇ τῆς ἐπισκοπῆς του καὶ εἰσέλθη εἰς μονήν. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολικῆς Συρίας δὲν τὸν ἀνεγνώρισαν, προφασισθέντες ὅτι δὲν εἶχε διατελέσει μοναχὸς πρὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα, ἐξέλεξαν δὲ ἀντ' αὐτοῦ τὸν Ἰησοῦν Βὰρ Σουσάν. Οὕτως, ἡ Ἰακωβιτικὴ Ἐκκλησία ἐσχίσθη εἰς δύο. Ὁ Ἀθανάσιος, βλέπων ὅτι τὸ σχίσμα ἐσκληρύνετο, παρῃτήθη τῆς θέσεώς του. Κατὰ τοὺς Σύρους χρονογράφους, οἱ Βυζαντινοὶ συνέλαβον αὐτὸν καὶ τοὺς ἐπισκόπους του καὶ τοὺς περιώρισαν εἴς τινα μονὴν παρὰ τὴν Μελιτηνήν, ὅτε δὲ τοὺς μετῆγον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ἀθανάσιος ἀπέθανε καθ' ὁδόν.

10). Ὁ Ζ' (1090 - 1129). Κατήγετο ἐξ Ἀμίδης, πόλεως κειμένης ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Τίγρητος, οὐχὶ μακρὰν τῆς Ἐδέσσης. Ἦτο μοναχὸς ὅτε ἐξελέγη πατριάρχης καὶ ἠρνήθη νὰ ἀποδεχθῇ τὰς εὐθύνας τοῦ ἀξιώματος. Οἱ Ἰακωβῖται ἐπίσκοποι τότε προσέφυγον εἰς τὸν Βυζαντινὸν διοικητὴν τῆς Μελιτηνῆς Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ τὸν μεταπείσῃ. Ἀλλὰ ὁ Ἀθανάσιος εὗρεν ὡς πρόφασιν νὰ ἀρνηθῇ εἰς αὐτὸν τὴν συνήθως καταβαλλομένην ἀμοιβὴν διὰ τὴν χειροτονίαν, κατόπιν δὲ τούτου ἐρρίφθη εἰς φυλακήν. Ἐκεῖθεν, ὁ Ἀθανάσιος προεκάλεσεν ἀναταραχὴν τοῦ ποιμνίου, ὀργισθεὶς δὲ ὁ Γαβριὴλ ἐθανάτωσεν αὐτὸν ἰδιοχείρως.

11). Ὁ Η' (1138 - 1166). Κατήγετο ἐκ Σαρούγ, νοτίως τῆς ἐν Συρίᾳ Ἐδέσσης. Ἡ πατριαρχία του διῆλθεν ἐν μέσῳ πολεμικῶν κακουχιῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀναταραχῶν.

12). Ὁ Θ' (1199 - 1207). Ἐξελέγη ὑπὸ 15 ἐπισκόπων τῆς δυτικῆς Συρίας, ὢν ἡγούμενος εἰς τὴν μονὴν Βαρσαουμά. Ἀνατολικοί τινες ἐπίσκοποι, ὅμως, δὲν ἀνεγνώρισαν αὐτὸν καὶ ἀντεξέλεξαν Ἰησοῦν τινα. Ἐπειδὴ τὸ σχίσμα ἐσκληρύνθη λόγῳ τῆς πείσμονος παρεμβάσεως τῶν διοικητῶν τῆς Μελιτηνῆς καὶ τῆς Ἀμίδης, ὑποστηριζόντων τοῦ μὲν τὸν Ἀθανάσιον, τοῦ δὲ τὸν ἀντιπατριάρχην, ὁ Ἀθανάσιος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μονήν του, καταλιπὼν ὁριστικῶς τὸ ἀξίωμα.

ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

1). Ὁ Α' (929-937). Εἰς Κανόνα συνταχθέντα ἐκ τῶν διπτύχων τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας, χαρακτηρίζεται ὡς «πάνσοφος», χωρὶς τοῦτο νὰ ὑποδηλώνῃ ὁπωσδήποτε ὅτι ἦτο καὶ λόγιος ἀνήρ. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι διεδέχθη Λεόντιον τὸν Α' (912-929), οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν περὶ τοῦ βίου του.

2). Ὁ Β' (1223 ἢ 24-1236). Διεδέχθη Εὐθύμιον τὸν Β', ὅστις ἐτελεύτησεν εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ τὸ 1223. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Κανόνος, φαίνεται ὅτι ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον. Τὸ σχετικὸν τροπάριον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐξέλαμψας ὡς ἥλιος ἐν Σιών, ἐκ δυσμῶν προελθών, Ἀθανάσιε, μοναδικῶς πρότερον τὰ πάθη τὰ τῆς σαρκὸς καθυποτάξας πνεύματι καὶ τὰς τῶν ὀρέξεων προσβολὰς νεκρώσας ἐγκρατείᾳ, μαρτυρικοῦ δὲ τέλους ὑπὸ βαρβάρων τυχών, ἔδυσας».

3). Ὁ Γ'. Ἐπατριάρχευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Τὸ 1313, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐπι-

τύχη τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐκλογῆς του, ἐγνωρίσθη δὲ τότε μὲ πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν Ἁγ. Ὄρει μονῆς τοῦ Χιλανδαρίου καὶ κατόπιν ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας Νικόδημος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ἀθανάσιος ἔδωσε πληροφορίας διὰ τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν Τυπικόν. Κατὰ τὴν παραταθεῖσαν ἀπουσίαν του ἐξ Ἁγίας Πόλεως, ἐκινήθη πρὸς κατάληψιν τοῦ θρόνου ὁ Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἐν Παλαιστίνῃ, Γαβριὴλ ὁ Βρουλᾶς, ἐπιτυχὼν τέλος τοῦτο δι᾿ ἐνεργειῶν παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ καὶ τῷ αὐτοκράτορι.

4). Ὁ Δ΄ (1452-1460). Εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Παλαιστίνη ὑπήγετο εἰς τὴν δυναστείαν τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Μαμελούκων, εὑρισκομένων εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μὲ τοὺς Τούρκους, ἐπεσκέφθη τὸν Μωάμεθ Β΄ καὶ τοῦ ἐζήτησε νὰ κατασφαλίσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ πατριαρχείου ἐπὶ τῶν Ἁγίων Τόπων. Ὁ Κατακτητής, ἀναγνοὺς τὸ σχετικὸν ὑπόμνημα τοῦ Ἀθανασίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν προσηρτημένα τὰ ἀναγνωριστικὰ τῶν δικαιωμάτων τούτων ἔγγραφα ἀπὸ τοῦ Ὀμὰρ καὶ ἑξῆς, ἐξέδωσε διάταγμα δι᾿ οὗ ἐπεκυροῦτο ἡ προνομία αὕτη τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Τὸ διάβημα, ὅμως, τοῦτο ἐπέσυρε τὴν μῆνιν τῶν Μαμελούκων, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐταλαιπωρήθη ὑπ᾿ αὐτῶν οὐκ ὀλίγον ἡ Ἁγιοταφιτικὴ Ἀδελφότης.

5). Ὁ Ε΄ (1827-1844). Ρέκτης καὶ ἀκαταπόνητος, ἔσωσε τὸ πατριαρχεῖον ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν καταστροφὴν καὶ τὴν Ἁγιοταφιτικὴν Ἀδελφότητα ἀπὸ τὴν διάλυσιν. Διαδεχθεὶς τὸν Πολύκαρπον (1808-1827), ἐπωμίσθη χρέος ἀνερχόμενον εἰς 18 ἑκατομμύρια γρόσια, διὰ τὴν ἐξόφλησιν τοῦ ὁποίου ἐκίνησε τοὺς οἰκουμενικοὺς πατριάρχας Ἀγαθάγγελον Α΄ (1826-1830) καὶ Κωνστάντιον Α΄ (1830-1834) πρὸς διενέργειαν πανορθοδόξου ἐράνου. Ὁ ἔρανος οὗτος, εἰς τὸν ὁποῖον μετέσχεν ὁλοθύμως τὸ Γένος, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μίλος Ὀβρένοβιτς καὶ ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας Νικόλαος, συνεπληρώθη διὰ γενναίας προσφορᾶς τοῦ σουλτάνου Μαχμοὺτ καὶ ὑπερεκάλυψε τὸ θανάσιμον χρέος. Οὕτως, ὁ Ἀθανάσιος ἀνεστήλωσεν ὑλικῶς τὴν Σιωνίτιδα Ἐκκλησίαν καὶ ἠδυνήθη παραλλήλως νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν βουλιμίαν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων ὡς πρὸς τὰ ἱερὰ προσκυνήματα.

ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΑΘΗΝΩΝ

1). Ὁ Α΄. Ἐπίσκοπος. Μετέσχε περὶ τὸ 458 ἐπαρχιακῆς συνόδου ὑπὸ τὸν Κορίνθου Πέτρον, ὑπογράψας μετὰ 20 ἑτέρων ἐπισκόπων ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Α΄ (457 - 474) περὶ ἀποδοχῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451) (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, 1928, σ. 27).

Ι. Χ. Κ.

2). Ὁ Β΄. Μητροπολίτης (1687 - 1689). Διεδέχθη Ἰάκωβον τὸν Α΄ (1676 - 1686), ὅστις ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἀθηναίων ἐζήτησε τὴν ὑποταγὴν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν Μοροζίνην καὶ διὰ τοῦτο κατ᾿ ἀπαίτησιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καθῃρέθη καὶ ἀφωρίσθη. Ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ Μακαρίου Β΄ τοῦ Πελεκάνου (1689 - 1693) (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, 1928, σ. 62).

Ι. Χ. Κ.

3). Ὁ Γ΄. Μητροπολίτης (1785 - 1799). Κατήγετο ἐκ Ραιδεστοῦ. Ἦτο λόγιος, γνώστης καλὸς τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης, εὔγλωττος καὶ εὐφραδὴς ῥήτωρ. Διετέλεσε πρωτοσύγκελλος τοῦ πατριαρχείου. Ὅτε ὅλως ἀδίκως καθῃρέθη καὶ ἐξωρίσθη εἰς Ἅγιον Ὄρος ὁ μητροπολίτης Βενέδικτος (1781 - 1785), διεδέχθη τοῦτον ὁ Ἀθανάσιος ἐνεργείᾳ τοῦ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβοντος διαβοήτου τυράννου τῶν Ἀθηνῶν Χασεκῆ. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως δὲν ἐδέχθησαν αὐτόν, διαιρεθέντες εἰς δύο μερίδας. Ἕνεκα τούτου ἐπεβράδυνεν ὁ Ἀθανάσιος τὴν ἄφιξίν του εἰς Ἀθήνας, μόλις δὲ ἀφικόμενος ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Λεβάδειαν. Καὶ ἐτόλμησε μὲν νὰ ἔλθῃ πάλιν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ᾿ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βενεδίκτου κατώρθωσαν νὰ ἐπαναφέρουν τοῦτον (22 Νοεμβρίου 1787) καὶ νὰ ἐξορίσουν τὸν Ἀθανάσιον εἰς Ἅγιον Ὄρος. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Χασεκῆ. Δὲν ἤργησεν ὅμως οὗτος νὰ τὴν ἐπανακτήσῃ. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1789, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀρχιναυάρχου Χασὰν πασᾶ, ἐνεφανίσθη παντοδύναμος εἰς τὰς Ἀθήνας, φέρων τὸν τίτλον τοῦ φρουράρχου. Οἱ ὀπαδοί του συνέλαβον τὸν Βενέδικτον καὶ τὸν ἐνέκλεισαν εἰς τὴν κατοικίαν του. Ἀλλ᾿ οὗτος κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ εἰς Λεβάδειαν. Ὁ Χασεκῆς διὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλων του ἐξηνάγκασε τὸ πατριαρχεῖον νὰ ἐξορίσῃ τὸν Βενέδικτον καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν Ἀθανάσιον. Ὡς τοποτηρητὴς αὐτοῦ διωρίσθη ὁ εἰς Ἀθήνας εὑρισκόμενος ἐπίσκοπος Κορωνείας. Τοῦρκοι ὁπλοφόροι συνέλαβον τὸν περιηγούμενον ἀνὰ τὰ χωρία μητροπολίτην Βενέδικτον καὶ ἐνέκλεισαν αὐτὸν σιδηροδέσμιον εἰς τὴν φυλακήν. Αἴφνης τὸ Πατριαρχεῖον, διορθοῦν τὴν ἀδικίαν, τῇ ἐπεμβάσει τῆς ἀγγλικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας, καθῄρεσε καὶ ἀφώρισε τὸν Ἀθανάσιον καὶ ἀποκατέστησεν ὡς νόμιμον μητροπολίτην τὸν Βενέδικτον. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἐπετεύχθη ἡ ἐξορία τοῦ τυράννου Χασεκῆ εἰς Κῶ, ὅπου καὶ ἐδολοφονήθη οὗτος περὶ τὸ 1795. Παραδόξως ὁ συντελέσας εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς τυραννίας τοῦ Χασεκῆ μητροπολίτη Βενέδικτος κατηγορήθη καὶ πάλιν, ἐξωσθεὶς τὸ 1796 καὶ μετατεθεὶς κατὰ Ἰούνιον 1801 εἰς τὴν Μητρόπολιν Βιδύνης. Ἐπανῆλθε δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Ἀθανάσιος, κινήσας τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ἀθηναίων διὰ τὴν φιλοχρηματίαν αὐτοῦ καὶ αὐθαιρεσίαν. Ἀπέθανε τὴν 17ην Σεπτεμβρίου 1799.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1928, σ. 72-74. ΘΧΕ, Α΄, σ. 373, 437.

ΙΩ. Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ

1). Ὁ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας, μάρτυς. Ἤθλησεν ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ (253 - 259), ἀναδειχθεὶς ὑποδειγματικὸς ποιμὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὁπότε ἡ Ἐκκλησία ἐχειμάζετο λάγῳ σφοδροῦ διωγμοῦ. Καταγγελθεὶς διότι εἵλκυσεν εἰς Χριστὸν νεάνιδα καλουμένην Ἀνθοῦσαν, ἐκ Σελευκείας τῆς Συρίας, «τείνεται κατὰ γῆς καὶ ξύλοις ἀδροῦ συνθλᾶται τὰ μέλη, τὰς σάρκας σπαράσσεται καὶ πικρῶς καταξέεται», τέλος δὲ τέμνεται τὴν κάραν. Ἡ μνήμη του ἄγεται τὴν 22αν Αὐγούστου, ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀνθούσης καὶ τῶν μαρτυρησάντων δύο δούλων της Χαρισίμου καὶ Νεοφύτου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Act. SS., Αὔγουστος, IV, σ. 502 κ.ἑξ.

2). Ὁ Ἀναβαρζοῦ, τῆς ἐν δευτέρᾳ Κιλικίᾳ. Ἦτο μαθητὴς τοῦ αἱρετικοῦ Λουκιανοῦ, ὁ δὲ Ἄρειος, εἰς τὰς ἐπιστολάς του πρὸς τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον, τὸν κατέλεγε μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, οἱ ὁποῖοι παρεδέχοντο τὰς δοξασίας του. Κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, εἶχε συμμερισθῆ τὴν πλάνην τοῦ Ἀρείου πρὸ τῆς συνόδου τῆς Νικαίας. Κατ᾿ αὐτήν, ὅμως, ὁ Ἀθανάσιος φαίνεται ὅτι δὲν διεφώνησεν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Θεοδωρήτου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Α΄ 4. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ Συνόδων, 27. Νικήτα Χωνιάτου, Θησαυρὸς Ὀρθοδόξου Πίστεως, Ε΄ 7. EC, I, σ. 262 – 3.

3). Ὁ Ἀγκύρας, σύγχρονος τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπαινοῦν διὰ τὴν στερρὰν προσήλωσίν του εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Διεδέχθη τὸν Βασίλειον Ἀγκύρας, ἐξορισθέντα μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Ἰανουάριον τοῦ 360 γενομένην σύνοδον. Μετέσχε τῶν συνόδων Ἀντιοχείας (363) καὶ Τυάνων τῆς Καππαδοκίας (367), εἰς μὲν τὴν πρώτην ἐκπροσωπηθείς, εἰς δὲ τὴν ἄλλην αὐτοπροσώπως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολαὶ 24η, 25η καὶ 29η. Γρηγορίου Νύσσης, Κατὰ Εὐνομ., Α΄.

4). Ὁ Ὀποῦντος, τοῦ ἐν Λοκρίδι. Φίλος καὶ ὁμόφρων ὢν τοῦ αἱρεσιάρχου Εὐτυχοῦς, μετέσχε τῆς ἐν Ἐφέσῳ ληστρικῆς συνόδου (449). Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ὀλίγον ἀργότερον μετεμελήθη, διότι ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, τῆς ὁποίας ὑπέγραψε τὰ πρακτικὰ (Mansi VI, 848, 919, 950, VII 29,52).

5). Ὁ Μεθώνης, ἀκμάσας κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα. Κατήγετο ἐκ Κατάνης τῆς Σικελίας, ὅτε δὲ αὕτη κατελήφθη ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν (827), ἐγκατεστάθη εἰς Πάτρας. Σῴζεται ἐπιτάφιος εἰς αὐτόν, συντεθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἄργους Πέτρου τοῦ Σικελιώτου (PL 104, 1365).

6). Ὁ Δαιμονοκαταλύτης. Ὅσιος καὶ ἐπίσκοπος ἐκ Πόντου, ἀκμάσας τὸν Θ΄ αἰῶνα. Κατήγετο ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ ἠσκήτευσεν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Φωκᾶ τοῦ Διάπλου, ἀνατολικῶς τῆς πόλεως. Ἀργότερον κατεστάθη ἡγούμενος τῆς μονῆς ταύτης. Ἐκλήθη Δαιμονοκαταλύτης,

ὡς ἔχων τὴν χάριν παρὰ Θεοῦ νὰ διώκῃ τὰ πονηρὰ πνεύματα. Μεταξὺ τῶν πολλῶν θεραπειῶν τὰς ὁποίας ἐπετέλεσεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἦτο καὶ ἡ θεραπεία τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829 - 842), καταλαμβανομένης ὑπὸ πονηρῶν πνευμάτων.

Ὁ Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς εὗρε συναξάριον τοῦ ΙΔ' ἢ ΙΕ' αἰῶνος ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον τὸν Δαιμονοκαταλύτην. Κατ' αὐτό, οὗτος ἐχρημάτισε μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Μακεδόνος (867 - 886) καὶ ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μεθοδίου (843 - 847), χειροτονηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ. Ἐξακολουθήσας τὴν μοναχικὴν ἄσκησιν καὶ μετὰ τὴν ἐκλογήν του ὡς ἀρχιερέως, διέμεινεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Φωκᾶ, ἐξερχόμενος μόνον κατὰ Σάββατον καὶ Κυριακὴν καὶ μεταβαίνων εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τῆς Χρυσοκεφάλου. Διεκρίθη διὰ τὴν μεταστροφὴν τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν εἰς τοὺς ἀπίστους, τὴν φιλοξενίαν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν εὐλάβειάν του. Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας του, ἡ ἐπισκοπὴ Τραπεζοῦντος προήχθη εἰς μητρόπολιν. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ καθιερώθη ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων τοῦ ἁγίου Εὐγενίου, πολιούχου τῶν Τραπεζουντίων, τελουμένη τὴν 24ην Ἰουνίου.

Ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον, ζήσας θεοφιλῆ καὶ ὅσιον βίον. Τὸ σκῆνος αὐτοῦ ἐτέθη εἰς τὸν ναὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Φωκᾶ, λαβόντα τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Δαιμονοκαταλύτου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Σ. Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ Στατιστικὴ Τραπεζοῦντος, Κωνσταντινούπολις 1870. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Fontes Historiae Imperii Trapezuntini, Petropoli 1897. Χρυσάνθου, Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος, Ἀθῆναι 1936.

ΚΩΝΣΤ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

7). Ὁ Νεαπόλεως (849 - 872). Ἅγιος τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας (15 Ἰουλίου). Ἐγεννήθη τὸ 832, κατὰ τὸν ἀνώνυμον βίον του. Παρ' ὅλον, ὅτι ἀνῆλθεν ἔφηβος εἰς τὸν θρόνον, διεκρίθη ἀμέσως διὰ τὴν αὐστηρότητα τοῦ ἤθους, τὴν θερμὴν πίστιν καὶ τὴν ἀκαταπόνητον στοργὴν πρὸς τὸ ποίμνιον. Ὁ ἀνεψιός του δοὺξ Σέργιος, ὑποκινούμενος ὑπὸ τῆς κακοτρόπου συζύγου του, ἠθέλησε νὰ ἐκβάλῃ αὐτὸν τοῦ θρόνου, ἀλλὰ ὁ λαὸς τῆς Νεαπόλεως ἀντέδρασεν. Ὁ Ἀθανάσιος, ὅμως, φοβούμενος διὰ τὴν ζωήν του, ἀπεσύρθη εἰς πλησιόχωρον νησίδα, ἀπ' ὅπου ὁ Σέργιος διενοήθη νὰ τὸν ἀπαγάγῃ. Ἀλλὰ χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ αὐτοκράτορος Λουδοβίκου τοῦ Β' ἐσώθη ἐκ τῆς ἐπιβουλῆς καὶ μετέβη εἰς Σορρέντο, ὅπου ἦτο ἐπίσκοπος ὁ ἀδελφός του Στέφανος. Ὁ Σέργιος, ἐκμανείς, ἐλεηλάτησε τότε τὴν ἐπισκοπὴν καὶ εἰς ἀντίποινα ὁ πάπας Ἀδριανὸς ἐξαπέλυσεν ἀφορισμὸν κατὰ τῆς πόλεως. Ἀλλὰ ὁ Ἀθανάσιος ἐζήτησε καὶ ἐλύθη ὁ ἀφορισμός, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ λαὸς τῆς Νεαπόλεως εἶχε παρασυρθῆ ἀπὸ τὸν Σέργιον. Ἐπιστρέφων ἐκ Ρώμης, ἠσθένησε καὶ ἀπέθανε καθ' ὁδόν. Τὸ λείψανόν του ἀνεκομίσθη εἰς Νεάπολιν τὸ 877 ὑπὸ τοῦ διαδόχου καὶ ἀνεψιοῦ του Ἀθανασίου τοῦ Β'.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. EC, II, σ. 263,4.

8). Ὁ Κορίνθου (Ι' - ΙΑ' αἰών). Ἅγιος. Διὰ τὸν βίον του ἐλλείπουν παντελῶς μαρτυρίαι. Ἐκ τοῦ ἀφιερωμένου εἰς αὐτὸν στίχου «Ἀθανασίῳ προσφέρειν αἶνον πρέπον, ἀξίαν αἴνου γὰρ ἀρετὴν εἵλετο» πληροφορούμεθα, ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπος μεγάλης ἀρετῆς. Κατὰ τὸν H. G. Beck (Kirche und Theolog. Liter. im Byzantin. Reich, München 1959, σ. 532), ὁ Ἀθανάσιος ἔζησε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 976 καὶ 1028, καὶ ἔγραψεν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Τετράβιβλος», περικοπὴ τοῦ ὁποίου ἐξεδόθη εἰς PG 106, 1023 - 24. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀθανασίου ἔχομεν συγκεχυμένας καὶ ἀντιφατικὰς γνώμας. Ὁ Γ. Παντελάκης (ΘΧΕ, Α' [1936], σ. 376) θεωρεῖ τμῆμα ἰδιαιτέρου ἔργου τὴν εἰς PG 106, 1023 - 24 ἐκδεδομένην περικοπὴν «κατὰ Ζώτου Ἰακωβίτου», ἄλλο ἔργον περικοπήν τινα, περιεχομένην εἰς χειρόγραφον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου, καὶ ἄλλο ἐπίσης ἔργον τὸ ὑπὸ Migne (PG 106, 1021) ἀναφερόμενον ἔργον περὶ τοῦ διατί ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ καὶ οὐχὶ ἄλλως. Πρβλ. ΜΕΕ, Β' (1927), 8α καὶ Ἐγκυκλ. Λεξικὸν Ἡλίου, Α', 596 β. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὁ Ἀθανάσιος ἔγραψε τρία ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται μόνον μία μικρὰ περικοπὴ ἐκ τοῦ ἔργου του «Τετράβιβλος». Ἂς ἴδωμεν ὅμως ἂν ἡ γνώμη αὕτη εὐσταθῇ.

Κατὰ πρῶτον λόγον ὁ Migne (PG 106, 1021) γράφων περὶ Ἀθανασίου, λέγει ὅτι μεταξὺ τῶν κωδίκων τῆς Αὐγουστινείου (Augsburg) Βιβλιοθήκης, τῶν ὁποίων κατάλογος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Reinero (τὸ ὀρθὸν εἶναι Reisero καὶ ὄχι Reinero) τὸ ἔτος 1675, μνημονεύεται ἔργον τοῦ Ἀθανασίου, ἀρχιεπισκόπου Κορίνθου, διατί ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ καὶ οὐχὶ ἄλλως. Ἀλλὰ οἱ κώδικες τῆς Αὐγουστινείου Βιβλιοθήκης μετεφέρθησαν τὸ 1806 εἰς Μόναχον (ὅρα M. Richard, Repertoire des Catalogues des manuscrits grecs[2], Paris, 1958, σ. 48) καὶ κατεγράφησαν ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Ign. Hardt (Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae Bavaricae, V, Monachii 1812). Δεδομένου δὲ ὅτι εἰς τὸν πεντάτομον κατάλογον τῶν κωδίκων τοῦ Μονάχου τοῦ Hardt μόνον μία φορὰν ἀπαντῶμεν τὸν Ἀθανάσιον Κορίνθου (εἰς τοὺς ἐξ Augsburg μεταφερθέντας κώδικας μόνον), ἕπεται ὅτι τὸ τῆς Αὐγουστινείου Βιβλιοθήκης ἔργον καὶ ἐκεῖνο τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό.

Εἰς τὸν Κώδικα 551, φ. 62 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου (Ign. Hardt, ἔνθ. ἀν., σ. 384) ἀναγινώσκομεν: «Ἀθανασίου Ἀρχιεπισκόπου Κορίνθου ἐκ τῆς Τετραβίβλου». Ἀρχή: «Διατί πολλῶν ὄντων θανάτου τρόπων...». Τέλος: «...ἐπίστευσεν εἰς τὸν Θεόν.»

Ἀλλὰ καὶ ὡς τίτλον τῆς εἰς Migne ἐκδεδομένης περικοπῆς ἔχομεν· «ἐκ τῆς Τετραβίβλου Ζώτου Ἰακωβίτου». Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου σωζομένη περικοπὴ καὶ ἡ ἐκδεδομένη παρὰ Migne προέρχονται ἐξ ἑνὸς ἔργου τοῦ Ἀθανασίου, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸν τίτλον «Τετράβιβλος» καὶ τοῦ ὁποίου τὸ πλεῖστον μέρος μᾶς εἶναι ἀκόμη ἄγνωστον, εἴτε ἀπολεσθὲν διὰ παντός, εἴτε εὑρισκόμενον εἰς ἄγνωστα χειρόγραφα.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ τίτλου τῆς ἐκδεδομένης περικοπῆς συμπεραίνει τις ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς «Τετραβίβλου», τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ Ἰακωβίτης (Μονοφυσίτης αἱρετικὸς) Ζῶτος, περὶ οὗ οὐδὲν γνωρίζομεν. Τὸ ἐναντίον ὅμως συμβαίνει. Ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς περικοπῆς συνάγομεν, ὅτι τὸ ἔργον στρέφεται κατὰ τῶν μονοφυσιτικῶν καὶ νεστοριανικῶν ἰδεῶν καὶ ἑπομένως καὶ τῶν ἰακωβιτικῶν. Ὁπότε ὁ τίτλος, ὅπως ἔχει, δὲν εἶναι ὀρθός, ἢ διότι ὁ ἀντιγραφεὺς ἔκαμε λάθος, ἢ διότι ὁ γράψας τὸ χειρόγραφον δὲν ἔγραψε πλήρη τὸν τίτλον, ὁ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν οὕτως· «Ἐκ τῆς Τετραβίβλου, κατὰ Ζώτου Ἰακωβίτου» ἢ «Ἐκ τῆς Τετραβίβλου (ἐννοεῖται: τοῦ Ἀθανασίου) κατὰ τῆς Τετραβίβλου Ζώτου Ἰακωβίτου».

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκδεδομένης περικοπῆς ἀναφέρεται εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἑρμηνείαν τοῦ Λουκ. κδ' 43, ὅπου ὁ λόγος περὶ βρωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐζήτησε νὰ φάγῃ ὁ Κύριος. Ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὸ θέμα ὑπὸ τύπον ἐρωταποκρίσεων καὶ διδάσκει, ὅτι οἱ δεχόμενοι ὅτι «ἡ πλήρωσις τῶν βρωμάτων ἐπὶ Χριστοῦ ἐκέκτητο καὶ κένωσιν» (PG 106, 1024A), ἦσαν νεστοριανοί. Καὶ αἰτιολογῶν λέγει· «ὁ ἀπόστολος τὴν ἄκραν ἕνωσιν θέλων δηλῶσαι θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν ἀναλαβέσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἁμαρτίας φησίν» (αὐτόθι).

Ἐκτὸς τῆς ἀναφερθείσης βιβλιογραφίας, πρβλ. καὶ Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, σ. 14.

Ἡ μνήμη τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου ἄγεται τὴν 4ην Μαΐου.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

9). Μητροπολίτης Κυζίκου, κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων μυστῶν καὶ συνεργῶν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Ὅτε, εἰς σύνοδον συνελθοῦσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1342, ὁ Παλαμᾶς κατεδικάσθη τῇ ὑποκινήσει τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ', τοῦ ἐπικαλουμένου Καλέκα, ὁ Κυζίκου Ἀθανάσιος μὲ ἄλλους ἓξ ἱεράρχας ὑπεστήριξαν ἐρρωμένως τὸν ἅγιον, μετὰ πενταετίαν δὲ κατώρθωσαν νὰ καταστήσουν ἀναμφισβήτητον τὴν κακοδοξίαν τοῦ δυτικοπλήκτου τούτου πατριάρχου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν καθαίρεσιν καὶ τὴν ἀντικατάστασίν του ἀπὸ τὸν παλαμιστὴν Ἰσίδωρον τὸν Μονεμβασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΘΧΕ, Α; σ. 376,7.

10). Λόγιος ἱεράρχης, ζήσας μεταξὺ τοῦ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος. Τὸ 1573, ἀνῆλθεν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Παροναξίας. Κατηγορηθεὶς «ἐπ' αἰσχραῖς καὶ παντοίαις ἄλλαις πράξεσι καὶ ἐργασίαις ἀθεμίτοις» καὶ ἀρνούμενος νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' ἀπολογίαν, ἐκηρύχθη ἔκπτωτος τὸ 1603 ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ

πατριάρχου Ραφαὴλ Β'. Μετὰ ταῦτα συναντᾶται ὡς πατριαρχικὸς ἔξαρχος εἰς Κυκλάδας, μὲ τὸν τίτλον τοῦ πρώην Παροναξίας. Ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Γερλαχίου συγκαταλέγεται μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο ὡς «docti et clari viri».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 236.

Κ. Χ.

11). Ἀρχιεπίσκοπος Σίφνου. Καταγόμενος ἐξ Ἀκρωτηρίου Θήρας, ἐξελέγη πρῶτος ἀρχιεπίσκοπος τῆς, κατ' Αὔγουστον 1646, ἀνασυσταθείσης ἀρχιεπισκοπῆς Σίφνου, ἣν ἐπὶ εἰκοσιεπταετίαν ὅλην ἐποίμανε θεοφιλῶς. Κατ' αὐτὸ δὲ τὸ διάστημα, δὶς ὡρίσθη παρὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας πατριαρχικὸς ἔξαρχος ἀνὰ τὰς νήσους τῶν Κυκλάδων, δι' ἀναφυέντα ἐν αὐταῖς ἐκκλησιαστικῆς φύσεως ζητήματα. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1673, εὑρισκόμενος εἰς ποιμαντορικὴν περιοδείαν ἀνὰ τὰς νήσους τῆς περιφερείας αὐτοῦ, ἀπέθανεν ἐν Σικίνῳ, καταλιπὼν ἅπαντα τὰ κατ' αὐτὸν εἰς τοὺς πτωχούς, πλὴν τῶν ἀρχιερατικῶν αὐτοῦ ἀμφίων, ἅτινα ἐδώρησε τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ.

Φ. Α. Β.

12). Μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως. Ἅγιος. Ὁ πατὴρ τοῦ ἁγίου τούτου, ἐκ Κερκύρας καταγόμενος, διετέλει ὑπάλληλος παρὰ τῷ Ἐνετῷ Κυβερνήτῃ τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ τὸ 1684 μετετέθη εἰς Καρύταιναν τῆς Γορτυνίας, ἐνετοκρατουμένης τότε. Ἐκεῖ, ὁ νεαρὸς Ἀθανάσιος, εἰς ἡλικίαν 20 ἐτῶν, εἶχε μνηστευθῆ καὶ ἐπιέζετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς νὰ τελέσῃ τὸν γάμον του μετά τινος ἐκ Πατρῶν καταγομένης νέας, πλουσίας οἰκογενείας καὶ ἐπιφανοῦς. Ἐκεῖνος, ὅμως, μεταβὰς εἰς Ναύπλιον δι' ἀγορὰν γαμηλίων ἐνδυμάτων, ἀπέστειλε ταῦτα πρὸς τὸν πατέρα καὶ παρεκάλεσε νὰ εὑρεθῇ ἄλλος γαμβρὸς διὰ τὴν νέαν, διότι μετέβαινεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τὸ ἔτος 1699 ἐχειροτονήθη διάκονος καὶ τὸ 1711 ἐγένετο μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως.

Ἱστορικῶς βέβαιον, εἶναι ὅτι γόνος τῆς ἐν Καρυταίνῃ ἐπιχωριαζούσης οἰκογενείας Κορφνοῦ ὑπῆρξεν ὁ μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως Ἀθανάσιος καὶ φυσικὸν

ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

εἶναι ἡ οἰκογένεια αὕτη νὰ κατάγεται πόρρωθεν ἐκ Κορφῶν, ἤτοι Κερκύρας, ἄγνωστον πότε ἐγκαταστᾶσα εἰς τὴν γορτυνιακὴν πολίχνην. Οὐδὲν μαρτυρεῖται διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ Ἀθανασίου. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι εἰς τὴν μονὴν Φιλοσόφου τὰ πρῶτα γράμματα ἔλαβε, διότι τέκνον πνευματικὸν τῆς μονῆς ταύτης ὑπῆρξεν. Ἐκεῖθεν φαίνεται, ὅτι ἐφοίτησεν εἰς τὸ ἐν Βενετίᾳ Φλαγγινιανὸν ἑλληνομουσεῖον ἢ εἰς ἄλλην σχολὴν ἀκμάζουσαν, διότι μαρτυρεῖται σύνδεσμος αὐτοῦ μὲ τὸν γνωστὸν συγγραφέα καὶ διδάσκαλον τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἱερέα Ἰωάννην Πατούσαν, ὅστις τὸ ἔτος 1706 ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Ἀθανάσιον βιβλίον του, συνοδεύων τὴν ἀφιέρωσιν δι' εὐγλώττου ἐπιστολῆς ἐντύπως, δι' ἧς ἐξαίρεται τοῦ Ἀθανασίου τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀρετῆς, ἡ σεμνότης, τοῦ λόγου τὸ ἀποστολικὸν κ.λ.π.

Μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως ὁ Ἀθανάσιος πιθανῶς ἐγένετο εἰς διαδοχὴν ἀρχιερέως Εὐγενίου μετὰ τὸ ἔτος 1673. Πάντως ὡς τοιοῦτος διατελεῖ ἐφεξῆς τοῦ ἔτους 1681 καὶ ἴσως μέχρι τοῦ ἔτους 1710, ὅτε ἀπαντᾷ ἀρχιερεὺς Γρηγόριος. Ὡς ἀρχιερεὺς Χριστιανουπόλεως, ὁ Ἀθανάσιος ζωηρὸν ἐνδιαφέρον ἐδείκνυε διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ποιμνίου του. Πᾶσα ἡ ἀρχιερατεία του συμπίπτει μὲ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετοκρατίαν, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἀπαθλίωσις τοῦ λαοῦ, τελοῦντος ὑπὸ δουλείαν ἑτεροδόξων καὶ καταπιεζομένου πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ἐπὶ ζητημάτων πίστεως. Τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἀθανασίου πληροφορούμεθα ἐξ ἐπισήμου πατριαρχικοῦ ἐγγράφου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2 Αὐγούστου 1701, λίαν διδακτικοῦ. Εἶναι τοῦτο ἀπάντησις τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Β' τοῦ Ἀκαρνᾶνος ἐπί τινων ζητημάτων τεθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου, σχετιζομένων μὲ τὴν διοίκησιν τῆς μητροπόλεώς του. Μετὰ τῶν ἐρωτημάτων του ὁ ἀρχιερεὺς ἐζήτει ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον συγχωρητικὸν γράμμα καὶ διὰ λόγου του. Δὲν γνωρίζομεν μὲν εἰς τί ἀφεώρα ἡ συγχώρησις αὕτη, πολλὰ ὅμως διδασκόμεθα ἀπὸ τὴν μετὰ τοῦ συγχωρητικοῦ γράμματος συναποστελλομένην ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα, ἰδίᾳ μάλιστα ἀπὸ τοὺς προστιθεμένους φιλόφρονας λόγους τοῦ πατριάρχου οἷοι: «πολλὰ καλὰ κάμνετε καὶ χριστιανικά, ὁπού φροντίζετε διὰ τὰ συμπίπτοντα τῷ λαῷ δυσχερῆ καὶ νὰ διοικῆτε κατὰ τὸ θέλημα τῆς Ἐκκλησίας καὶ θέλετε ἔχει πολὺν ἐκ Θεοῦ τὸν μισθόν...».

Δὲν εἶναι γνωστὴ πατριαρχική τις πρᾶξις ἁγιοποιήσεως τοῦ Ἀθανασίου. Τοῦτον ὅμως, τιμᾷ καθ' ὑπερβολὴν ἡ περὶ τὴν Χριστιανούπολιν περιοχή. Τὸ θεῖον λείψανον αὐτοῦ φυλάσσεται εἰς τὴν ἐν ἐγεργείᾳ γορτυνιακὴν μονὴν τοῦ Τ. Προδρόμου, ὅπου καὶ ναὸς περικαλλὴς πρὸς τιμήν του ἔχει ἱδρυθῆ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μονὴ Φιλοσόφου, Ἀθῆναι 1960, σ. 410-418, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

(**Ἁγιολογία**). Ἡ μνήμη τοῦ Ἀθανασίου τιμᾶται τὴν 17ην Μαΐου. Τὰ κατ' αὐτὸν εἶναι γνωστὰ κυρίως ἐκ τῆς ἀκολουθίας, ἣν συνέθεσεν ὁ Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Ἰωάννης Μαρτῖνος. Ὁ Κανὼν αὐτῆς ἔχει ἀκροστιχίδα, εἰς μὲν τὰ τροπάρια «Μέλπω τοῦ Χριστοῦ θεῖον ἱεροφάντην», εἰς δὲ τὰ θεοτοκία «Μαρτῖνος». Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἑρμουπόλει τὸ 1877, ἀνετυπώθη δὲ εἰς Ἀθήνας τὸ 1886 καὶ τὸ 1910.

Ἀνέκδοτον ἀκολουθίαν μετὰ παρακλητικοῦ κανόνος ἔχει ἀφιερώσει εἰς τὸν Ἀθανάσιον ὁ μοναχὸς Γεράσιμος Δροβιανίτης. Τὰ κείμενα περιέχει ἁγιορειτικὸς κῶδιξ.

Τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου ἐγνώρισε περιπετείας. Κατ' ἀρχὰς ἐνεταφιάσθη εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν τὴν Χριστιανούπολεως. Μετά τινα ἔτη, ὁ συγγενὴς τοῦ ἁγίου Ἀθανάσιος Κουλᾶς ἤνοιξε τὸν τάφον καὶ εὗρε τὸ σεπτὸν σκῆνος σύσσωμον καὶ εὐωδιάζον. Ἀνακομισθὲν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Τ. Προδρόμου (παρὰ τὴν Στεμνίτσαν), ἠκρωτηριάσθη ὑπὸ τῶν ἀπερισκέπτων μοναχῶν.

Τὸ ἐξαποστειλάριον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἀθανασίου σήμερον τοῦ σεπτοῦ ἱεράρχου καὶ Χριστιανουπόλεως ὑπερκάλου ποιμένος καὶ Γορτυνίων προστάτου, χαρμονικῶς ἐκτελοῦντες μνήμην τὴν πανασίδιμον, ἀπαντλοῦμεν ἀφθόνως ἐκ τῆς σοροῦ χαρίσματα καὶ πρὸς Θεὸν κεκτήμεθα ἀκαταίσχυντον πρέσβυν».

13). Ὁ τοῦ Καρύδη (1755-10.4.1821). Μητροπολίτης Νικομηδείας (1791-1821). Ἐγεννήθη ἐν Κύπρῳ τὸ 1755. Ἐσπούδασεν ἐν Βενετίᾳ τὰ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐδίδαξε κατόπιν ἐν Ἀθήναις, κηρύττων συγχρόνως καὶ τὸν θεῖον λόγον. Σπεύδων ποτὲ νὰ εἰρηνεύσῃ δύο «διαφερομένας φατρίας», παρ' ὀλίγον νὰ σχισθῇ ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Μετὰ ταῦτα ἐγένετο ἐπίσκοπος Λιβύης, βοηθῶν τὸν τότε πατριάρχην Ἀλεξανδρείας εἰς διάφορα φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα. «Προβιβασθεὶς δὲ καὶ εἰς τὴν τῆς Νικομηδείας μητρόπολιν, συνέστησε σχολεῖον ἑλληνικὸν εἰς τὴν πρωτεύουσαν χώραν τῆς αὐτοῦ παροικίας· διέθρεψε πολλοὺς πένητας μαθητάς· κατέστησεν εἰς πολλὰ χωρία ἐκ τῶν εὐπαιδεύτων ἱερέων διδασκάλους τῆς νεολαίας· ἐπετρόπευσε μετὰ ζήλου τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σχολὴν

τοῦ Γένους· ἠγωνίσθη πρὸς προικισμὸν αὐτῆς καὶ καλλωπισμὸν» (Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Λόγοι Ἐκκλησιαστικοί, Βερολῖνον 1833, σ. 32).

Ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 συνελήφθη μετὰ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου καὶ τῶν μητροπολιτῶν Ἐφέσου Διονυσίου καὶ Ἀγχιάλου Εὐγενίου. Κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τοῦ Μ. Σαββάτου τοῦ 1821 οἱ τρεῖς ἱεράρχαι παρεδόθησαν εἰς βασανιστήρια. Κατὰ τὸν Κων. Οἰκονόμου τὸν ἐξ Οἰκονόμων (ἔνθ.ἀν.)«ἐφέρθησαν στρέβλαι, ἡτοιμάσθησαν μάστιγες, ἐπυρώθησαν σίδηρα καὶ ἐβιάζοντο οἱ ἱεροὶ ἀθληταὶ νὰ ἐξωμόσωσι τὴν πίστιν τὴν ἀμώμητον. Ἐστρέβλωνον, ἐξήρθρωνον, ἐμάστιζον ἀφρίζοντες οἱ βασανισταί· ἀλλ' οἱ ἱεράρχαι καρτεροῦντες προσηύχοντο». Μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς, ὡδήγησαν αὐτοὺς μεμονωμένως. Ὁ Ἀθανάσιος ὁδηγηθεὶς πέραν τῆς λεγομένης Κιγκλιδωτῆς πύλης εἶπεν: «Ὦ Θεέ, μὴ μὲ παραδώσῃς εἰς τὰ θηρία νὰ μὲ βασανίσουν μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς, ἀλλὰ παράλαβε τώρα, παρακαλῶ, τὴν ψυχήν μου εἰς χεῖρας σου ἐν εἰρήνῃ». Ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἔπεσε κατὰ γῆς καὶ ἐξέπνευσεν. Οἱ δήμιοί του ὅμως μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὸν φυσικὸν τοῦτον τοῦ Ἀθανασίου θάνατον, ἐπεβίβασαν τὸ ἱερὸν σῶμα κτήνους καὶ τὸ ἐκρέμασαν νεκρόν.

ΙΩ. Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

14). Ὁ Κασαβέτης. Ἐπίσκοπος Δημητριάδος (1794-1822). Ἦτο Κύπριος τὴν καταγωγήν. Διετέλεσεν ἱεροδιάκονος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ θείου του οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γερασίμου (1794-1797). Ἅμα τῇ χειροτονίᾳ του εἰς ἐπίσκοπον Δημητριάδος, ἡ ἐπισκοπὴ αὕτη προήχθη εἰς μητρόπολιν. Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ὑπ' ἀριθ. 15174, σῴζονται ἐπιστολαὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς Λαμίας Μιλτιάδην Ἀγαθόνικον, σχετικαὶ μὲ ζητήματα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.

Ι. Χ. Κ.

15). Ὁ Πολίτης. Μητροπολίτης Κερκύρας. Ἐγεννήθη εἰς Κέρκυραν τὸ 1803 ὑπὸ γονέων καταγομένων ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐσπούδασεν ἐν Κερκύρᾳ εἰς τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν. Ἐχειροτονήθη διάκονος τὸ 1834 καὶ ἱερεὺς τὸ 1837, ἔλαβε δὲ τὸ ὀφφίκιον τοῦ ἀρχιμανδρίτου τὸ 1839. Τὸ 1838 διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, διεδέχθη εἰς αὐτὴν τὸν Κωνσταντῖνον Τυπάλδον καὶ τὸν Διονύσιον Ἀραβαντινὸν καὶ ἐδίδαξεν Ἱερὰν Ἱστορίαν, Ἑρμηνείαν τῶν Γραφῶν καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν. Ὁ τότε μητροπολίτης Κερκύρας Χρύσανθος ὁ Μασσέλος (1833-1848) ἀνέθεσε τὸ 1847 τὴν ὅλην διοίκησιν τῆς μητροπόλεως εἰς τὸν Ἀθανάσιον Πολίτην. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χρυσάνθου (1848) ἐξελέγη ὁ Ἀθανάσιος παμψηφεὶ ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ἐπεκυρώθη ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ ἐχειροτονήθη τὸ 1850. Τὸν ἔξαλλον ἐνθουσιασμὸν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ συνεκράτησεν ἡ ταπεινοφροσύνη τοῦ Ἀθανασίου. Οὗτος προεκάλεσε τὴν τιμὴν καὶ τὸν σεβασμὸν ἀκόμη καὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ ἑτεροδόξων καὶ ἀλλοεθνῶν, διότι ἦτο ταπεινόφρων, ἀλλὰ καὶ ἀξιοπρεπὴς καί, διὰ ζητήματα ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐθνικά, λίαν θαρραλέος. Ὁ Ἀθανάσιος εἰργάσθη διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τοῦ κλήρου καὶ ὠργάνωσε τὸ Ἱεροσπουδαστήριον κατὰ τρόπον ἐξαίρετον. Ἐνήργησε καταλλήλως καὶ ἐπέτυχε νὰ διδάσκεται συστηματικῶς εἰς τὰ σχολεῖα τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν του. Καὶ ἐθνικῶς ὁ Ἀθανάσιος εἰργάσθη διότι ἡγήθη ἰδίως εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος (μυστικαὶ συσκέψεις, δημόσιαι προσευχαί, διαδηλώσεις). Μετὰ τὴν πολιτικὴν ἕνωσιν ὁ Ἀθανάσιος ἐπιμόνως ὑπεστήριξε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἕνωσιν τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐκλήθη καὶ παρεκλήθη νὰ μετάσχῃ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχθη, πιθανῶς διότι ἐχαρακτήριζεν ὡς ἄτοπα πολλὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος. Ἀπέθανε τὸ 1870 ἐν Κερκύρᾳ.

Ὁ Ἀθανάσιος ἐτιμήθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος δι' ἀνωτέρων παρασήμων, ὑπῆρξε δὲ ἐξαίρετος προσωπικότης ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἰδίως ἐθνική, ἐν πολλοῖς δὲ ὑπόδειγμα ἱεράρχου εἰς ἦθος, δρᾶσιν καὶ μόρφωσιν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Σ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας, Κέρκυρα 1920, σ. 142-169. Β. Ἀτέση, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α', Ἀθῆναι, 1948, σ. 136-137. Περιοδικὸν Ἅγ. Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος, 1947, σ. 90-94.

Ν. Θ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΣ

16). Ὁ Μεγακλῆς. Μητροπολίτης Σισανίου καὶ Σιατίστης, Θεσσαλονίκης καὶ Κυζίκου. Ἐγεννήθη εἰς Ἀλεξανδρούπολιν τὸ 1848, ὅπου καὶ ἐξεπαιδεύθη γραμματικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ μάλιστα μουσικῶς ὑπὸ τοῦ πατρός του, ὁ ὁποῖος ἦτο πρωτοψάλτης τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Ἐφοίτησεν εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν Χάλκης (1866-1871) ἐκτιμώμενος καὶ προστατευόμενος ὑπὸ τοῦ πατριώτου του καὶ κατόπιν οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Διονυσίου τοῦ Ε' (1887-1891). Ποικιλοτρόπως ὑπηρέτησεν εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, π. χ. ὡς γραμματεὺς τῆς ἐθνοσυνελεύσεως (1874), ὡς ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱ. Συνόδου (1876), ὡς Μ. Πρωτοσύγκελλος (1878).

Τὸ 1882 ἐγένετο μητροπολίτης Σισανίου καὶ Σιατίστης, λίαν ἐπιτυχῶς ποιμάνας ἐν τῇ ἕδρᾳ ταύτῃ. Τὴν χηρεύουσαν ὅμως μητρόπολιν Θεσσαλονίκης ἀπησχόλει διχασμὸς τῶν πιστῶν εἰς ἀντιμαχομένας μερίδας. Ὁ Ἀθανάσιος ἐξελέγη καὶ ἔλαβε τὴν μητρόπολιν τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἑνώσεως τῶν ἀντιμαχομένων, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐλάχιστα ἐπέτυχε, παρ' ὅλον ὅτι τοὺς ὑπεδείκνυε τοὺς θρησκευτικοὺς (ἐκ τῶν ἑτεροδόξων) καὶ τοὺς ἐθνικοὺς (ἐκ τῶν ἀλλογενῶν) κινδύνους. Ἀκολούθως ἐξελέγη καὶ ἐγένετο μητροπολίτης Κυζίκου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Γ. Παπαδοπούλου, Ἡ σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Α', Ἀθῆναι 1895, σ. 628-633.

Ν. Θ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΣ

17). Ὁ Λεβεντόπουλος. Μητροπολίτης Σύρου. Ἐγεννήθη εἰς Ἅγιον Νικόλαον Καλαβρύτων, τὸ 1865. Ἐνωρὶς ἀπῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Μ. Σπηλαίου, γενόμενος μοναχός. Εἶτα, χειροτονηθεὶς διάκονος ὑπὸ τοῦ Ἀργολίδος Νικάνδρου, ἐφοίτησεν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ναυπλίου, μετὰ δὲ ταῦτα εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν, μετέβη ἀκολούθως εἰς τὴν Γερμανίαν, ἔνθα εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Λειψίας καὶ τῆς Ἐσλάγγης παρηκολούθησε θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μαθήματα. Ὑπὸ δὲ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ἐσλάγγης ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας, κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς ὑποβληθείσης ἐναισίμου αὐτοῦ διατριβῆς «Ἡ πρώτη καὶ δευτέρα ἀπολογία ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος καὶ ὁ κατὰ Ἑλλήνων λόγος Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου». Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διετέλεσε Α' Γραμματεὺς τῆς Ἱ. Συνόδου, ἐπὶ βραχὺ διάστημα, διδάσκαλος τῶν θρησκευτικῶν εἰς τοὺς βασιλόπαιδας καὶ ἱεροκῆρυξ τοῦ στόλου. Ἐκλεγεὶς ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 21ης Ἰουνίου 1907, ἐχειροτονήθη τὴν 10ην Ἰουλίου Μητροπολίτης Σύρου, Τήνου, Ἄνδρου, Κέας καὶ Μήλου, ἐπαρχίαν ἣν διῴκησεν ἐπὶ 22 ἔτη. Ὑπῆρξεν ἀνὴρ συνετὸς καὶ δραστήριος, διακριθεὶς ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἡμέραις χαλεπαῖς. Συνέγραψε δὲ καὶ πολλὰς ἐργασίας, ἐκ τῶν ὁποίων διακρίνεται τὸ δίτομον ἔργον «Θρησκευτικαὶ Μελέται». Ἐξέδιδεν ἐπίσης ἐν Σύρῳ τὸ περιοδικὸν «Ὁ Χριστιανικὸς κόσμος». Ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις τὴν 16ην Μαρτίου 1929.

Ὁ Σύρου ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Β. Ἀτέση, Μητροπολίτου πρ. Λήμνου, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1953.

Φ. Α. Β.

18). Ὁ Λάσκαρης. Μητροπολίτης Ἀργολίδος. Ἐγεννήθη ἐν Μαδύτῳ τοῦ Ἑλλησπόντου τὸ 1869. Νέος εἰσέτι εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἔχων ἰδιαιτέραν κλίσιν πρὸς τὴν Ἱερωσύνην. Κληθεὶς ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ θείου του Μητροπολίτου Σερρῶν εἰς Σέρρας ἐφοίτησεν εἰς τὸ ἐκεῖ Γυμνάσιον, μεθ' ὃ εἰσήχθη εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Χάλκης. Λαβὼν τὸ πτυχίον ἐκ τῆς ἐν λόγῳ σχολῆς τὸ 1896, προσελήφθη ὑπὸ

τοῦ αὐτοῦ θείου του ὡς Ἀρχιδιάκονος, εἶτα διωρίσθη ἱερατικὸς προϊστάμενος τῆς πολυπληθοῦς Κοινότητος Βλάγκας-Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου τῇ ἐπιμόνῳ παρακλήσει τῶν κατοίκων αὐτῆς πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ἐχειροτονήθη χωρεπίσκοπος Βλάγκας τὸ 1904, ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ Ἐπισκόπου Μυρέων. Ἀκολούθως, τὸ Πατριαρχεῖον ἐκτιμῆσαν τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν ζῆλον τοῦ Ἀθανασίου, μετέθεσε τοῦτον καὶ κατέστησε βοηθὸν Ἐπίσκοπον τοῦ Μητροπολίτου Ξάνθης καὶ Καβάλας.

Ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος εὗρε τὸν Ἀθανάσιον ἐν Καβάλᾳ, ὡς βοηθὸν Ἐπίσκοπον. Ἡ ἑλληνικωτάτη καὶ ἀνδροπρεπεστάτη στάσις αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὀκτάμηνον διάστημα κατοχῆς τῆς Καβάλας ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, τὸν ὡδήγησε μετὰ 29 ἑτέρων προκρίτων ἐκ Καβάλας εἰς αἰχμαλωσίαν καθ' ἣν ὑπέστη ἀνήκουστα βασανιστήρια. Ταῦτα ἐξιστορεῖ ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὸ βιβλίον του, ἐπιγραφόμενον «Βουλγαρικαὶ θηριωδίαι».

Ὁ Ἀργολίδος ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας, μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν του, ἐξελέγη, εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν θυσιῶν του, τὴν 16ην Ἰουνίου 1914, Μητροπολίτης τῆς χηρευούσης Μητροπόλεως Ἀργολίδος. Παραμένει μνημειῶδες εἰς τὰς ψυχὰς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀργολίδος τὸ πρᾶον καὶ ἀνεξίκακον τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀοιδίμου τούτου Ἱεράρχου.

Λόγῳ τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας αὐτοῦ κακουχιῶν καὶ τοῦ ὑγροῦ τοῦ κλίματος τοῦ Ναυπλίου, μετὰ δεκαετῆ εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν, ὑπέβαλε τὴν 2αν Ἰανουαρίου 1924 τὴν ἀπὸ τῆς θέσεώς του παραίτησιν, ἀποσυρθεὶς εἴς τινα Μονὴν τῆς Μητροπόλεως Καρυστίας, ὅπου καὶ ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1925, εἰς ἡλικίαν 56 ἐτῶν.

ΧΡΥΣΟΣΤ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

19). Ὁ Παρίσης. Μητροπολίτης Φωκίδος. Ὁ κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνος Παρίσης ἐγεννήθη ἐν Ὕδρᾳ τὴν 30ὴν Ἰουνίου 1885. Μετὰ τὴν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἐγκύκλιον μόρφωσιν (μέχρι καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου), ἐφοίτησεν εἰς τὴν Ριζάρειον ἐκκλησιαστικὴν σχολὴν (1903 - 1909) καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑφ' ἧς ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ τὸ 1914. Ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ Μάϊον τοῦ 1911, ἐκάρη μοναχὸς ἐν τῇ κατὰ τὴν νῆσον Σέριφον ἱερᾷ μονῇ τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, χειροτονηθεὶς τὴν 5ην Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς διάκονον ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Σύρου καὶ Τήνου Ἀθανασίου. Διετέλεσεν ἱεροκῆρυξ τῆς μητροπόλεως Σύρου ἐπὶ τριετίαν, χειροτονηθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς πρεσβύτερον τὴν 29ην Ἰουνίου 1914 καὶ προχειρισθεὶς εἰς ἀρχιμανδρίτην. Κατὰ τὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ 1919 διωρίσθη μόνιμος ἱεροκῆρυξ καὶ ἐφημέριος τοῦ στρατοῦ, μετασχὼν τῶν ἐκστρατειῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Μ. Ἀσίαν. Ὑπηρετήσας δὲ μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως, ἀπέσπασε τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν. Ἀπὸ τοῦ 1923-1936 ὑπηρέτησεν ὡς καθηγητὴς τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων τοῦ Ἀρσακείου παρθεναγωγείου καὶ τοῦ ἐν Π. Φαλήρῳ ἀμερικανικοῦ κολλεγίου. Τὴν 19ην 3-1936 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν 22-3-1936 ἐχειροτονήθη εἰς μητροπολίτην Φωκίδος ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀρσακείου ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Λαρίσης Δωροθέου, Φλωρίνης Βασιλείου καὶ Σιδηροκάστρου Βασιλείου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς παρέμεινε πλησίον τοῦ ποιμνίου του, καταδιωχθεὶς καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν.

Ὁ Φωκίδος ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΙΩ. Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

20). Ὁ Ρεθύμνης. Ἐγεννήθη τὸ 1892 εἰς τὸ χωρίον Πρινὲς Μυλοποτάμου τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης. Εἰσῆλθεν, εἰς ἡλικίαν 16 ἐτῶν, εἰς τὴν περιώνυμον μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ὅπου ἠσκήτευεν ὁ ἐκ πατρὸς θεῖος του Δαμιανὸς Ἀποστολάκης. Ἀποφοιτήσας τοῦ γυμνασίου Ρεθύμνης, μετέβη εἰς Ἀθήνας καὶ ἐνεγράφη εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου, ἐξ ἧς ἔλαβε τὸ πτυχίον του τὸ 1926. Ἀκολούθως, ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ τότε ἐπισκόπου Ρεθύμνης Τιμοθέου (Βενιέρη) ἀφοσιωθεὶς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευσιν, κατ' ἀρχὰς καθηγητὴς καὶ ἔπειτα διευθυντὴς τῆς ἱερατικῆς σχολῆς Κρήτης. Ἐξελέγη ἐπίσκοπος Ρεθύμνης τὸ 1936.

21). Ὁ Νάτσης. Ἐπίσκοπος Βελλᾶς, βοηθὸς ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων (1945 - 1946). Κατήγετο ἐξ Ἰωαννίνων. Ἀπεφοίτησε τῆς θεολογικῆς σχολῆς Χάλκης τὸ 1937. Ἐχρημάτισεν ἀρχιδιάκονος καὶ πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων Σπυρίδωνος Βλάχου (τοῦ μετέπειτα ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν). Τὸ 1945 ἐχειροτονήθη βοηθὸς ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων ὑπὸ τὸν τίτλον Βελλᾶς. Ὡς τοιοῦτος ἐξετέλει καὶ χρέη πρωτοσυγκέλλου μέχρι τοῦ θανάτου του (1946). Ἐφονεύθη εἰς αὐτοκινητιστικὸν δυστύχημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ὀρθοδοξία, ΚΑ' (1946), σ. 172.

Ι. Χ. Κ.

22). Μὰρ Ἀθανάσιος Γιεσοῦε Σαμουήλ. Σῦρος ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας καὶ Καναδᾶν, γνωστὸς γενικώτερον ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ εὑρέσεως τῶν περιφήμων χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης.

Ἐγεννήθη τὸ 1907 εἰς Χίλβα, μικρὸν χωρίον τῆς Συρίας. Διήκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς Ἄδανα, ὅπου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, ἐγκατεστάθη ἡ μήτηρ του. Τὸ 1923, μετέβη εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐσπούδασε τὴν ἱερὰν ἐπιστήμην εἰς τὸ θεολογικὸν σεμινάριον τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὅπου καὶ ἐγένετο μέλος τῆς ἐκεῖ ἀδελφότητος. Ἀκολούθως, ὁ τότε Σῦρος πατριάρχης Ἀντιοχείας Μὰρ Ἰγνάτιος Ἠλίας ὁ Γ' τὸν ἔστειλε νὰ συμπληρώσῃ τὰς σπουδάς του εἰς τὴν κοπτικὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ Καΐρου (1927-1928), ἀπὸ ὅπου ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μονήν του καὶ ἀπεδύθη εἰς ἐρεύνας τῶν εἰς αὐτὴν φυλασσομένων παλαιῶν χειρογράφων. Τὸ 1930, ἐκλήθη παρὰ τοῦ πατριάρχου διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα ἰδιαιτέρου γραμματέως του, ταξιδεύσας μετ' αὐτοῦ εἰς Ἰνδίαν, ὅπου ὁ Ἰγνάτιος μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Χειροτονηθεὶς κατόπιν ἱερεύς, παρέμεινεν εἰς Ἰνδίαν ἐπὶ διετίαν καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μονήν του, ὅπου ἔγραψε καὶ ἐξέδωσεν ἐξάτομον μέθοδον διδασκαλίας τῆς συροαραμαϊκῆς γλώσσης. Τὸ 1939, ἐπεσκέφθη τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰς Σινᾶ, ὅπου ἠρεύνησε τὰ ἐκεῖ ἀποκείμενα ἀρχαῖα συριακὰ χειρόγραφα. Τὸ 1946, ἐξελέγη ἐπίσκοπος, τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος τὸ ὄνομά του συνεδέθη μὲ τὴν μεγαλυτέραν θεολογικὴν ἀνακάλυψιν τῶν νεωτέρων χρόνων, τὴν εὕρεσιν δηλαδὴ τῶν κυλίνδρων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπέκτησεν αὐτοὺς ἐξ ἑνὸς βεδουΐνου, ὁ ὁποῖος τοὺς εἶχεν εὕρει εἴς τι σπήλαιον παρὰ τὴν Ἀΐν Φασκά, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς βιβλικῆς λίμνης. Ἀντιληφθεὶς ἀμέσως ὡς εἰδικὸς παλαιογράφος τὴν συγκλονιστικὴν σπουδαιότητα τῶν χειρογράφων ἐκείνων, ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ κορυφαίων πραγματογνωμόνων, εἷς ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ διάσημος καθηγητὴς τοῦ ἀμερικανικοῦ πανεπιστημίου John Hopkin καὶ μέγας σημιτολόγος Albright, μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ προέβη εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς εὑρέσεως. Οἱ κύλινδροι ἦσαν οἱ ἑξῆς τέσσαρες: α) Ὁ περιέχων πλῆρες τὸ κείμενον τῆς βίβλου τοῦ Ἡσαΐου, πλάτους περίπου ἑνὸς ποδὸς καὶ μήκους εἴκοσιν, εἰς πεντήκοντα τέσσαρας στήλας, ἐχούσας τριάκοντα στίχους ἑκάστη. Οὗτος εὑρίσκεται τώρα εἰς Λένινγκραντ. Ἡ ἡλικία του ὑπερβαίνει κατὰ χιλιετίαν καὶ ἄνω τὸ ἀρχαιότερον ὑπάρχον ἑβραϊκὸν χειρόγραφον βιβλίου τῆς Ἁγίας Γραφῆς. β) Ὁ περιέχων τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸν

Ὁ Μὰρ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Ἀββακούμ, τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τῶν ὑφισταμένων βιβλικῶν ὑπομνημάτων. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο δερματίνων φύλλων. γ) Ὁ περιέχων τὸ Ἐγχειρίδιον τῆς Τάξεως. Σύγκειται ἐκ πέντε δερματίνων φύλλων καὶ περιλαμβάνει ἕνδεκα ἐγγράπτους στήλας, μὲ εἴκοσιν ἓξ στίχους ἑκάστην. Ἔχει μῆκος ἓξ ποδῶν καὶ ἐννέα καὶ ὕψος μίαν καὶ ἡμίσειαν ἴντσαν. Τὸ κείμενον τοῦτον (ἐξωβιβλικὸν) πραγματεύεται περὶ τῶν δοξασιῶν, τοῦ τυπικοῦ καὶ τῶν κανόνων μιᾶς παλαιᾶς ἰουδαϊκῆς αἱρέσεως ὡς οἱ Ἐσσαῖοι, ἡ ὁποία εἰς τὰ ἰδεώδη καὶ τὴν ὀργάνωσίν της εἶχε μοναστικὸν χαρακτῆρα. δ) Ὁ περιέχων τὰ τῆς Γενέσεως, ὁ γνωστότερος ὡς βίβλος τοῦ Λάμεχ, διότι εὑρέθη εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα τοῦ Λάμεχ, πατρὸς τοῦ Νῶε. Τὸ κείμενον τοῦτο ἦτο πολὺ εὔθρυπτον διὰ νὰ ἐκτυλιχθῇ, ἀλλ' ἀργότερον ἐξετυλίχθη ὑπὸ τῶν εἰδικῶν τοῦ ἑβραϊκοῦ πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὁ κύλινδρος οὗτος περιλαμβάνει τέσσαρας πλήρεις καὶ ἀναγνωσίμους σελίδας, ὡς καὶ πολλὰ ἀποσπάσματα. Τὸ περιεχόμενόν των δὲν εἶναι ἡ βίβλος τοῦ Λάμεχ οὔτε μέρος της. Αἱ σελίδες εἶναι γεγραμμέναι εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν καὶ ὁμιλοῦν διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς παραδόσεις τὰς σχετικὰς μὲ τοὺς πατριάρχας.

Ὁ Ἀθανάσιος ἀπέκτησεν ἐπίσης ὡρισμένα ἀποσπάσματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν κατοχήν του.

Τὸ 1949, ἐγκατεστάθη εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας ὡς ἀποκρισάριος τῆς Ὀρθοδόξου Συριακῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς κυλίνδρους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξέθεσεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Κογκρέσου, εἰς τὸ πανεπιστήμιον Duke, εἰς τὴν Walter Arts Gallery τῆς Βαλτιμόρης, εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Ἰνστιτοῦτον τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου καὶ εἰς τὸ Art Museum τοῦ Worcester (Μασσαχουσέττη). Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1954, ἐπώλησεν αὐτοὺς εἰς Ἀμερικανόν τινα ἐπιχειρηματίαν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι δὲν θὰ ἐξήγοντο ἀπὸ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Μόλις, ὅμως, μετὰ ἑξάμηνον, οἱ κύλινδροι ἐδωρήθησαν εἰς τὸ ἑβραϊκὸν πανεπιστήμιον τῆς Ἱερουσαλήμ.

ΜΟΝΑΧΟΙ κ. λ. π.

1). Ὁ Ρήτωρ. Ἱερομόναχος, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντίᾳ τῆς Κύπρου περὶ τὸ 1571. Ἀσπασθεὶς τὸ Δυτικὸν δόγμα, ὑπηρέτησε μετὰ ζήλου τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Συμφώνως πρὸς βιογραφικὸν σημείωμα τοῦ ἰδίου «ἐς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων παῖς παρεγενόμην... εὗρον δὲ τότε τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην κύριον Νεόφυτον καὶ σὺν αὐτῷ καὶ μετ' αὐτὸν τῷ κυρίῳ Τιμοθέῳ τὰς διατριβὰς ἐν τῷ πατριαρχείῳ ἐποίουν καὶ διὰ τῆς αὐτῶν δαπάνης παρὰ τοὺς Ἰησουΐτας ἐφοίτουν, μέχρις οὗ καὶ εἰς Ρώμην ἀφικόμην σπουδῆς ἕνεκα...». Μὴ γενόμενος ὅμως δεκτὸς εἰς τὸ ἐν Ρώμῃ Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, μετέβη εἰς Γαλλίαν περὶ τὸ 1620. Ἐκεῖ ἐσχετίσθη μὲ πρόσωπα ὑψηλά, ἐντολῇ δὲ τοῦ καγκελλαρίου τῆς Γαλλίας P. Séguier καὶ τοῦ καρδιναλίου Μαζαρίνου ἐπεχείρησε δεκαετῆ (1643-1653) περιοδείαν ἀνὰ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν πρὸς συλλογὴν χειρογράφων καὶ ἄσκησιν προπαγάνδας ὑπὲρ τοῦ παπισμοῦ. Ἐφωδιασμένος μὲ συστατικὰς ἐπιστολὰς τῶν παντοδυνάμων ἐκείνων ἀνδρῶν, κατώρθωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ λάβῃ ὀφφίκια καὶ τιμητικὰς διακρίσεις παρὰ τοῦ πατριάρχου Παρθενίου τοῦ Γέροντος (1639-1644), παρομοίας δὲ τιμὰς τοῦ ἐπεδαψίλευσαν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος. Οἱ μετὰ ταῦτα πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Ἰωαννίκιος (1646-8 καὶ μετέπειτα) καὶ Νεόφυτος (1656-7) ἀνενέωσαν τοὺς χορηγηθέντας εἰς τὸν Ἀθανάσιον τίτλους καὶ προνομίας. Οὕτως εἶναι εὐεξήγητον πῶς ὁ Ἀθανάσιος «...καθ' Ἕλληνας ἠμφιεσμένος καὶ ὑποκρινόμενος τὸν ὀρθόδοξον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωνος καὶ εἰς ἄλλα μοναστήρια Θράκης, Θετταλίας καὶ Μακεδονίας καὶ ἐκλεξάμενος πολλὰ βιβλία τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ τῆς ἔξω σοφίας, ἠγόρασεν αὐτὰ ὀλίγου τιμήματος. Τοὺς δὲ ἐν τῇ μονῇ τῶν λεγομένων Μετεώρων πατέρας τοσοῦτον ἠπάτησεν ὥστε καὶ τρυτάνῃ, ὅπερ λέγεται κοινῶς στατέριον, ἠγόραζε τὰ τῆς μονῆς αὐτῶν βιβλία ἐν ἑκάστῃ τριλίτρῳ, ἤτοι ὀκάδι, δοὺς αὐτοῖς συμπεφωνηθεῖσαν ποσότητα τῶν ἀργυρίων...» (Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Βουκουρέστι 1715, σ. 1173). Τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀπόκεινται σήμερον ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπέθανεν ἐν Παρισίοις τὴν 13ην Μαρτίου 1663.

Ἔργα: Φιλοσοφικὰ συνταγμάτια τέτταρα, Παρίσιοι 1639. Ἀριστοτέλης ἑαυτὸν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διατρανῶν, Παρίσιοι 1641. Ἀντιπατελλάρος. Ἐπιστολὴ περὶ ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων. Συντετμημένος Ἀντικαμπανέλλας, Παρίσιοι 1655. Περὶ τοῦ ὑπερανεστηκότος ἐπὶ πᾶσι κράτους τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως, πρὸς τοὺς τῆς ἑῴας πατριάρχας καὶ περὶ τοῦ ἀπλανοῦς αὐτοῦ, Παρίσιοι 1662.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. E. Legrand, Bibliographie Hellénique, ...XVII siècle, III, Παρίσιοι 1895, σ. 417-426. C. Korolevski, ἐν DHGE, IV, Παρίσιοι 1930, σ. 1394-1396. L. Petit, ἐν DTC, I, Παρίσιοι 1931, σ. 2187-2188. M. Μανούσακα, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα περὶ Ἀθανασίου τοῦ Ρήτορος, Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, Β' (1949), σ. 134-151. H. Omont, Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles, Paris 1902, Ie partie, σ. 1-26 (=Mazarin et Séguier. Mission du P. Athanase à Constantinople, en Chypre et au Mont Athos) καὶ IIe partie, σ. 853-858 (=appendix I, Listes des manuscrits grecs envoyés ou rapportés d' Orient par le P. Athanase (1643-1653).

Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

2). Ὁ ἐκ Ραιδεστοῦ. Οὗτος, διαμένων πλησίον τοῦ μητροπολίτου Μηθύμνης Διονυσίου (1774-1801), ἔγραψε τὸ 1785 (25 Ἀπριλ.) τὸν βίον καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης καὶ κτίτορος τῶν μονῶν Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης, ὡς καὶ παρακλητικοὺς κανόνας εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, τιμώμενον ἐν τῷ ἐν Καλλονῇ μητροπολιτικῷ τότε ναῷ (1786) καὶ εἰς τοὺς Ταξιάρχας διὰ τὸ προσκύνημα Μανταμάδου. Τὰ ἔργα του αὐτὰ ἀντέγραψεν ὁ ἐξ Ἁγιάσου καλλιγράφος ἱερομόναχος Χρύσανθος, σῴζονται δὲ εἰς χειρόγραφα τῆς μονῆς Λειμῶνος καὶ τοῦ προσκυνήματος τοῦ Ταξιάρχου Μανταμάδου. Ἡ ἀκολουθία μετὰ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Χρυσάνθου ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1805, συμπεριελήφθη δὲ προσέτι καὶ ὑπὸ τοῦ Σταυρ. Καρυδώνη εἰς τὸ ἔργον του περὶ τῶν ἐν Καλλονῇ μοναστηρίων τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου (1900). Εἰς τοῦτο συμπεριελήφθη καὶ ὁ παρακλητικὸς κανὼν τῶν Ταξιαρχῶν.

ΙΩ. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ

3). Ὁ Πάριος. 1) Βιογραφικά: Μέγας Διδάσκαλος τοῦ Γένους καὶ διαπρεπὴς θεολόγος, διακριθεὶς «ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ» καὶ διὰ ποικίλην ἐθνικοθρησκευτικὴν καὶ θεολογικὴν δρᾶσιν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΗ' μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Πρωτότοκος υἱὸς τοῦ ἐκ Σίφνου καταγομένου Ἀποστόλου Τουλίου, μητρὸς δὲ Παρίας, ἐγεννήθη ἐν χωρίῳ Κώστῳ τῆς νήσου Πάρου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1721 - 22.

Τυχὼν ἐπιμελοῦς παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς παρὰ τοῦ «λίαν εὐκαταστάτου» πατρός του, ἐδιδάχθη τὰ μὲν πρῶτα γράμματα ἐν τῇ γενετείρᾳ, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὰ ἐγκύκλια εἰς ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια. Τοιαῦτα ἐλειτούργουν κατὰ τὰς ἡμέρας του εἰς τὴν περιοχὴν Κυκλάδων: Ἡ Σχολὴ μονῆς Ἁγ. Ἀθανασίου Ναούσης Πάρου, ἡ τοῦ «Παναγίου Τάφου» Σίφνου, ἡ Σχολὴ τοῦ Γένους Ἄνδρου. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐστέλλοντο κατ' ἔτος πέντε ἐκ τῶν πρωτευόντων Παρίων μαθητῶν, δαπάναις τῆς μονῆς Ἁγ. Ἀντωνίου Κεφάλου, Πάρου.

Τὸ 1745, ὁ Ἀθανάσιος «ἐν πᾶσι», κατὰ τοὺς βιογράφους του, «πρωτεύων» καὶ «φύσει ὀρεγόμενος τοῦ εἰδέναι», ἀνεχώρησεν εἰς Σμύρνην ὅπου, παραμένων πλησίον ἑνὸς συγγενοῦς, ἐνεγράφη καὶ παρηκολούθησε μαθήματα εἰς τὴν ἐκεῖ Σχολὴν τοῦ Γένους, τὴν κατόπιν περιώνυμον «Εὐαγγελικὴν Σχολήν». Αὕτη ἐλειτούργει ἀπὸ τοῦ ἔτους 1733 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καὶ ἱδρυτοῦ αὐτῆς λογίου Ἰθακησίου μοναχοῦ Ἱεροθέου Δενδρινοῦ.

Μετὰ ἑπταετεῖς ἐκεῖ σπουδάς, ὅπου διήκουσε μαθήματα καὶ τοῦ ἰατροφιλοσόφου Χριστοδούλου, ἀδελφοῦ Γαβριὴλ τοῦ Δ'., τότε πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεχώρησε τὸ 1752 εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὅπου ἐνεγράφη εἰς τὴν περιώνυμον Σχολὴν Ἀθωνιάδος. Τὴν διηύθυνε τότε ὁ ἐκ Πατρῶν εὐρυμαθέστατος μοναχὸς Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης, ὁ καὶ ἱδρυτὴς της. Τοῦτον διεδέχθη τὸ 1753 ὁ «νέος Ἀριστοτέλης τῆς Ἑλλάδος», κάτοχος πάσης θεολογικῆς καὶ θύραθεν σοφίας, ὁ ἐκ Κερκύρας Εὐγένιος Βούλγαρις, ἱεροδιάκονος τότε. Καὶ πάλιν ὁ Ἀθανάσιος ἀνεδείχθη «ἐν πᾶσι πρωτεύων» ὡς τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν βιογράφων του (Ν. Ἀρκᾶ, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, Ἀθῆναι 1960, σ. 21). Διὰ τοῦτο καὶ ἐχρημάτισε, μετὰ τε-

τραετεῖς ἐν Ἀθωνιάδι σπουδάς, «συγκαθηγητής» τοῦ διευθυντοῦ του Εὐγενίου.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ Σχολὴ τοῦ Γένους Θεσσαλονίκης ἐστερεῖτο διευθυντοῦ. Γνῶσται δὲ «τῆς φήμης» τοῦ Ἀθανασίου οἱ Θεσσαλονικεῖς, ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Εὐγένιον «ὀνομαστὶ» αὐτὸν διὰ τὴν ἡγεσίαν της. Ὁ Ἀθανάσιος καὶ λόγῳ ἐγνωσμένης μετριοφροσύνης, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα ἐνδελεχοῦς ἐνασχολήσεως μὲ τὴν μελέτην τῶν πλουσιωτάτων βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἄθω, ἐκ τρίτου δὲ καὶ ὡς ἐκ τῆς τάσεώς του πρὸς τὴν ἡσυχαστικὴν πολιτείαν, ἠρνήθη τὴν περίοπτον αὐτὴν θέσιν. Ἐνέδωκεν ὅμως ἐν τέλει πρὸ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Εὐγενίου καὶ τῶν Θεσσαλονικέων.

Διηύθυνε ταύτην λαμπρῶς ἐπὶ διετίαν. Δὲν παρέλειπε δὲ ἐκ παραλλήλου νὰ διακονῇ τόσον εἰς τὸ θυσιαστήριον,

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΠΑΡΙΟΣ

ὡς διάκονος τότε, ὅσον καὶ εἰς τὸ πυκνὸν ἐπ' ἐκκλησίαις ἁγιογραφικὸν καὶ πατερικὸν κήρυγμα, τροφοδοτῶν πλουσίως τὸ δοῦλον Γένος μὲ τὴν ἄνωθεν σοφίαν.

Τὸ 1760 εὑρίσκομεν αὐτὸν εἰς Κέρκυραν, ὅπου παρηκολούθησε παραδόσεις ἐν τῇ Ἰδιωτικῇ Σχολῇ τοῦ διασήμου θεολόγου, φιλοσόφου καὶ φυσικομαθηματικοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη. Πλησίον αὐτοῦ, ηὔρυνε σπουδαίως τὰς γνώσεις του περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ρητορικήν.

Ἄλλαι, ὅμως, ἀνάγκαι διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος πείθουν τὸν Ἀθανάσιον νὰ διακόψῃ τὰς προσφιλεῖς αὐτὰς τῶν σπουδῶν ἐντρυφήσεις. Ὁ στενὸς αὐτοῦ φίλος, θαυμαστὴς καὶ συνδιδάσκαλος ἐν Ἀθωνιάδι Παναγιώτης Παλαμᾶς, ὁ Θεσσαλός, ἱδρυτὴς τῆς «Παλαμαίας Σχολῆς» ἐν Μεσολογγίῳ, τὸν ἐκλιπαρεῖ νὰ ἔλθῃ ἐκεῖ κυρίως ὡς ἐργάτης τοῦ εὐαγγελίου δι' ὅλην τὴν περιοχήν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ συμβάλῃ εἰς τὸ ἔργον τῆς Σχολῆς.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐλθόντος Ἀθανασίου ὑπῆρξεν εὐεργετικωτάτη διὰ τὸ Γένος. Τὰ πύρινα κηρύγματά του μὲ τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν τῶν ἐπιχειρημάτων, τὴν φλόγα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, διαπνεόμενα δὲ ἀπὸ ἀκραιφνῆ Ἑλληνικὴν Ὀρθοδοξίαν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν περισωθέντων μέχρις ἡμῶν χειρογράφων, ἐδημιούργησαν ἀναμόχλευσιν συνειδήσεων καὶ ἐνθουσιασμὸν ψυχῶν. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι καὶ αὐτὰ ἀνεπτέρωσαν τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τοῦ Γένους καὶ τοὺς ἥρωας Ἀκαρνᾶνας. Ἐκεῖθεν ἀνεχώρησε διὰ Θεσσαλονίκην, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου τὸ 1767.

Τὸ 1771, τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μεταθέσαν τὸν Σέργιον Μακραῖον ἀπὸ τὴν σχολαρχίαν Ἀθωνιάδος εἰς τὴν τῆς Μεγάλης Σχολῆς τῆς Βασιλευούσης, μετεκάλεσεν εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ μὲ πατριαρχικὰ γράμματα τὸν Ἀθανάσιον. Πειθαρχῶν εἰς τὴν φωνὴν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐδικαίωσε κατὰ τρόπον θαυμαστὸν τὴν ἐντολὴν καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ πατριαρχείου. Τότε δέ, παρὰ τοὺς ἐκ ταπεινοφροσύνης ἐνδοιασμούς του, ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ παρεπιδημοῦντος ἐν Ἄθῳ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ, ἐπισκόπου Κορίνθου, ἱερεύς. Κατ' αὐτὴν ἐπίσης τὴν περίοδον, καθὼς ἀναφέρει ἡ παράδοσις, ἐπεσκέφθη τὴν γενέτειραν Πάρον πρὸς διευθέτησιν ἰδιωτικῶν τινων ὑποθέσεων. Ἐπόθει ἀκόμη νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος δι' ἐπάνοδον εἰς αὐτὴν καὶ ἀφιέρωσιν τοῦ ὑπολοίπου βίου εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀνύψωσιν τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος.

Ἐπανελθὼν εἰς Ἄθω, ἐπεδόθη ἐκ νέου μετὰ τοῦ αὐτοῦ θερμοῦ ζήλου καὶ ἰσχυρᾶς ἀποφασιστικότητος εἰς τὸ ἔργον τῆς Σχολαρχίας.

Ἐπέπρωτο, ὅμως, νὰ διακόψῃ τὸ εὐεργετικώτατον αὐτὸ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος ἔργον, λόγῳ τοῦ ἐνσκήψαντος διὰ τὰ περὶ μνημοσύνων καὶ συχνῆς Θείας Κοινωνίας σάλου. Ἐν τῇ ὀξύτητι τῆς διαμάχης, ὁ Ἀθανάσιος μετὰ τῶν δύο ἄλλων στενῶν «συνεργῶν» του, τοῦ ἐν ἁγίοις Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Μακαρίου Νοταρᾶ, κατασυκοφαντεῖται καὶ διώκεται. Πρὸς τούτοις, πεσὼν θῦμα σκοτεινῶν ραδιουργιῶν, καθαιρεῖται. Συντόμως, ὅμως, ἀποδειχθεισῶν γελοίων τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν, «μεταγνοῦσα ἡ Ἐκκλησία πανηγυρικῶς ἀνήρεσε τὴν γενομένην καθαίρεσιν καὶ μετὰ τιμῆς ἐξαιρέτου τὸν Ἀθανάσιον εἰς ἃ εἶχεν ἀξιώματα ἐπανήγαγεν».

Ἀποχωρῶν ἐξ Ἀθωνιάδος, ζητεῖται καὶ πάλιν ἐπιμόνως ὡς διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης. Ἀναλαμβάνει καὶ ἡγεῖται ταύτης μέχρι τοῦ 1786. Ἐκ παραλλήλου, καταρδεύει καὶ πάλι τὸν λαὸν τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς μὲ τὰ νάματα τοῦ θείου κηρύγματος.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τὸν ἐκάλεσε νὰ ἡγηθῇ τῆς Σχολῆς τῆς Βασιλευούσης, ὡς μόνον ἄνδρα, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν προαγάγῃ. Τοῦ προέβαλλε πρὸς τοῦτο δελεαστικωτάτας προτάσεις. Ἀφῆκεν εἰς τὸν ἴδιον τὸν καθορισμὸν οἱασδήποτε ἀμοιβῆς. Τοῦ ἐπρότεινεν ἀκόμη χειροτονίαν εἰς μητροπολίτην διὰ περιοχὴν τῆς ἰδικῆς του ἀπολύτου ἐκλογῆς. Ἀμφότερα ἀπέρριψεν. Διότι οὔτε τὰ ἀξιώματα, οὔτε τὰ ἀργύρια τὸν εἵλκυον. Ἡ ἀπάντησις δὲ πρὸς τὸ σεπτὸν πατριαρχεῖον ὑπῆρξεν ἀνταξία τοῦ ἠθικοῦ του μεγαλείου. «Τὰς μὲν ἀρχιερατείας, ἔγραφε, τιμῶ καὶ προσκυνῶ, ἀλλὰ ἐγὼ δὲν εἶμαι ἄξιος... διὰ τοῦτο ἄφετέ με, παρακαλῶ, ἐδῶ εἰς τὰ πέριξ νὰ ὠφελῶ ὅσον δύναμαι τοὺς ἀδελφούς μου καὶ τὸ Γένος μου» (Κ. Σάθα, μν. ἔργ., σ. 632).

Περὶ τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1786, ἀποφασίζει ὁ Ἀθανάσιος νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν πάντοτε διακαῆ του πόθον πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα καὶ ἐγκαταβίωσιν ἐν αὐτῇ χάριν τῶν συμπατριωτῶν του. Ἀνεχώρησε λοιπὸν διὰ θαλάσσης εἰς Πάρον. Λόγῳ ὅμως ρωσοτουρκικῶν προστριβῶν κατὰ θάλασσαν, ὅσον καὶ διότι προσήραξε τὸ πλοῖον παρὰ τὴν νῆσον Χίον, ἠναγκάσθη νὰ ἀποβιβασθῇ προσωρινῶς ἐκεῖ.

Οἱ φιλόμουσοι τότε Χῖοι, δράττονται τῆς εὐκαιρίας καὶ τὸν ἐκλιπαροῦν, χρησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο ὡς πρέσβεις πολλοὺς παράγοντας, ἐν οἷς τὸν κοινοβιάρχην Νήφωνα, τὸν Μακάριον Νοταρᾶν, τὸν μητροπολίτην Χίου Γαβριήλ, διὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκεῖ Σχολῆς. Διότι, ὡς σημειώνει ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης (Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, 1936, Β', 141. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, Ἑλληνικά, Α', 396) «ἤδη ἀπὸ τοῦ 1786 οἱ Χῖοι βλέποντες ὅτι τὰ σχολεῖα, δαπανῶντα οὐχὶ εὐκαταφρόνητον ποσόν, δὲν ἀπέδιδον τὰς προσδοκωμένας ὠφελείας, ἀπεφάσισαν νὰ ἑνώσουν αὐτὰ ὑπὸ μίαν διεύθυνσιν ἐν μεγάλῃ κεντρικῇ σχολῇ, ἥτις βραδύτερον (ἐπὶ Παρίου) ἀπήλαυε πανελληνίου φήμης, προσελκύουσα ἁπανταχόθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἑκατοντάδας μαθητῶν, μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς τε Ἀθωνιάδος, τῆς Πατμιάδος καὶ τῆς Μεσολογγιάδος Ἀκαδημίας. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπετάθησαν πρὸς τὸν καὶ πολλαχοῦ μὲν διδάξαντα, ἤδη δέ, μετὰ τὸ Μεσολόγγιον, Ἄθωνα, ἐν Θεσσαλονίκῃ διδάσκοντα Ἀθανάσιον Πάριον», ὅστις ἀφίκετο εἰς Χίον τὴν 5ην ἢ 6ην Νοεμβρίου τοῦ 1786, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς του τῆς 6ης τοῦ μηνὸς τούτου, ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν σύζυγον τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ προξένου τῆς Ρωσίας Δ. Μενλικώφ.

Ὁ Ἀθανάσιος ἠρνήθη ἐν ἀρχῇ ἐπιμόνως παρὰ τὰς δελεαστικωτάτας προσφοράς. Τέλος ὑπέκυψε, μόνον ὅμως προσωρινῶς διὰ νὰ βοηθήσῃ ἁπλῶς ὡς καθηγητὴς τῆς ρη-

τορικῆς. Ἀλλ' ὅτε ἐπέστη ὁ καιρὸς τῆς συνεχίσεως τοῦ ταξιδίου του, σύσσωμος ὁ λαὸς τῆς Χίου τὸν ἐξελιπάρει ὅπως μὴ διαπράξῃ τόσον μέγα διὰ τὴν παιδείαν τοῦ τόπου ἀδίκημα. Ἄλλως τε, πρὸς χάριν του εἶχον ἤδη συμμορφωθῇ ἐπὶ ὡρισμένων εἰσηγήσεών του καὶ ἐδαπάνησαν ὀγκώδη ποσὰ διὰ τὴν ἀγορὰν μεγάλου κτιρίου περιβαλλομένου ὑπὸ ἐξαιρέτου κήπου καὶ εὐρυχωροτάτης αὐλῆς. Τοιοῦτοι καὶ ἄλλοι πειστικοὶ λόγοι ἔκαμαν ἐν τέλει καὶ τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ ἦτο καὶ βουλὴ τῆς Θείας Προνοίας. Παρέμεινε, λοιπόν, συμπνίξας τὴν βαθυτάτην του ὀδύνην, ἐκ τοῦ ὅτι δὲν θὰ ἐπανέβλεπε ποτὲ πλέον τὴν πολυπόθητον ἰδιαιτέραν του πατρίδα. Ἔκτοτε, ὑπὸ τὴν μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλουργὸν ἡγεσίαν τοῦ Ἀθανασίου ἡ Σχολὴ τῆς Χίου περιήχθη ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν δεκαετίας εἰς ἀκμὴν καὶ δόξαν. Πανταχόθεν ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, Ἕλληνες καὶ ἀλλοεθνεῖς συνέρρεον εἰς αὐτήν. Διὰ τὴν ἀρτίαν της συγκρότησιν ὁ Ἀθανάσιος τὸ 1792 ὠργάνωσεν ἐφορίαν. Ἔπεισε δὲ αὐτὴν νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἀγορὰς καὶ διὰ τὰ πέριξ τῆς Σχολῆς ἄλλα γήπεδα. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπετάθη ἀκόμη αὐτοπροσώπως διὰ πυκνῆς καὶ ἐντόνου ἀλληλογραφίας καὶ πρὸς ἄλλους διαφόρους ἰσχυροὺς παράγοντας. Ἡ ἐφορία, ἐξ ἄλλου, ἐζήτει τὴν συμπαράστασιν ὅλων. Οὕτω γηγενεῖς καὶ ἀλλοδαποί, Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐχορήγησαν γενναῖα ποσά, «χάρις εἰς τὴν φήμην τοῦ Ἀθανασίου», διὰ τὴν ἐπαύξησιν τοῦ μεγαλείου τῆς «Φιλοσοφικῆς Σχολῆς» ὅπως, μὲ δικαίαν καύχησιν, τὴν ἀπεκάλουν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες Οὐγγροβλαχίας καὶ Μολδοβλαχίας τὴν ἐπροικοδότησαν διὰ πλουσιοπαρόχων κληροδοτημάτων. Οὕτω καὶ τὰ μαθήματα ηὐξήθησαν καὶ τὸ διδακτικὸν καὶ βοηθητικὸν προσωπικὸν ἐπληθύνθη.

Πλούσιοι διὰ τοῦτο, ὡς ἦτο φυσικόν, καὶ ἀγλαοὶ ἦσαν οἱ καρποί της διὰ τὴν Παιδείαν, τὸ Ἔθνος, τὴν Ἐκκλησίαν. Ὑπὸ τὴν ζωογόνον πνοὴν τοῦ μεγάλου παιδαγωγοῦ, ἡ Ἀκαδημία ἀποβαίνει ἐθνικὴ καὶ ἱεραποστολικὴ κυψέλη, ἐξ ἧς ὡς μέλισσαι ἐργατικαὶ ἐξαποστέλλονται παρ' αὐτοῦ εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκτὸς αὐτῆς οἱ ἀπόφοιτοι. Ρητὴν ἐντολὴν ἐλάμβανον νὰ μεταλαμπαδεύσουν, ὅπου εὑρεθοῦν, τὰ χριστιανικὰ καὶ ἐθνικὰ ἰδεώδη. Ἐτονίζετο εἰς αὐτοὺς ἡ ἀνάγκη νὰ ἀφυπνίσουν τὸ Γένος ἀπὸ τὸν πνευματικόν του λήθαργον. Νὰ ὁδηγήσουν αὐτὸ εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ μυστήριά της. Νὰ χειραγωγήσουν ἰδιαιτέρως τὴν νεότητα μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ ζήλου εἰς τὰς ἐθνικοθρησκευτικὰς τῆς ἑλληνορθοδόξου πίστεως παραδόσεις. Μὲ πολλὴν δὲ ζέσιν καὶ ἐνθουσιασμὸν οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἱεραπόστολοι ἐπετέλεσαν τὸ ὕψιστον πρὸς τὴν Πίστιν καὶ τὸ Γένος καθῆκον. Οὕτω, καθὼς μαρτυροῦν καὶ ξένοι ἀκόμη περιηγηταὶ τῶν χρόνων ἐκείνων, ὡς ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος, τοπογράφος καὶ ἑλληνιστὴς Leeke, «δὲν ὑπῆρχε κοινότης ἑλληνική, ἡ ὁποία νὰ μὴ εἶχε τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον της» (Ν. Ἀρκᾶ, μν. ἔρ., σ. 31).

Οὕτως εἰργάσθη ἀκαμάτως ὁ μέγας διδάσκαλος μέχρι τοῦ 90οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του, ὅτε, νοσταλγῶν τὸν ἡσυχαστικὸν βίον, παρητήθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς μονύδριον τοῦ Ἁγ. Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου Ρεστῶν.

Τόση, ὅμως, ἦτο ἀκόμη ἡ διαύγεια τῆς διανοίας του, τῶν νεύρων του ἡ ἀντοχή, ἰδίᾳ δὲ ἡ «σιδηρᾶ θέλησίς» του, ὥστε ν' ἀποδυθῇ εἰς ὀγκώδεις συγγραφάς, «νὰ γράφῃ καὶ θνήσκων» ὅπως χαρακτηριστικῶς σημειώνει ὁ Κ. Γ. Ναυπλιώτης (Κυκλαδικά, Ἀθ. 1930,57). Καὶ τὸ τέλος δὲ τὸν εὗρεν ἐργαζόμενον, τὴν 24ην Ἰουνίου τοῦ 1813.

2) Σ υ γ γ ρ ά μ μ α τ α: Πανθομολογουμένως ὁ Ἀθανάσιος ἀνεδείχθη συγγραφεὺς πολυγραφώτατος καὶ μεγάλης ὁλκῆς διανοητὴς κατὰ τὴν ἐποχήν του. Παραθέτομεν μερικὰς μόνον περὶ τούτου μαρτυρίας. Οὕτω, κατὰ τὸν L. Petit, «ὑπῆρξεν ὁ πλέον διάσημος, μετὰ τὸν Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν, Ἕλλην θεολόγος». Κατὰ τὸν Meyer, «ἀνήκει εἰς τοὺς πλέον διασήμους συγγραφεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ συγχρόνως εἶναι ἕνας ἱκανὸς φιλόσοφος». Κατὰ τὸν Δ. Σ. Μπαλάνον, ὑπῆρξεν «ἐκ τῶν πολυγραφωτέρων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς του». Τὰ αὐτὰ σημειώνει καὶ ὁ Β. Στεφανίδης εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν» του. Προσθέτομεν ἀκόμη τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐμ. Σαγκριώτου ὑπογραμμιζόμενα, ὅτι «ὡς διδάσκαλος μὲν ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων τοῦ Γένους τῶν κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμασάντων, φιλοπονώτατος καὶ πολυγραφώτατος», διὰ νὰ καταλήξωμεν μὲ τὴν μνημειώδη μαρτυρίαν τοῦ μαθητοῦ του καὶ κατόπιν καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς ὁσίου Νικηφόρου τοῦ Καρδαμυλίτου. «Μέχρι τώρα - τονίζει οὗτος - ἔβγαινε παρά τινος κανένα βιβλίον προξενῶντας θαῦμα καὶ ἔκπληξιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ὄχι ὀλιγώτερον παρὰ οἱ κομῆται εἰς τὸν ἁπλοῦν λαόν, ὅταν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν φαίνωνται... Καὶ ὅμως τὸ σχολεῖον τοῦτο τῆς φιλοκάλου πατρίδος μας, εἰς διάστημα τόσον ὀλιγοχρόνιον, ἐξέδωκεν εἰς φῶς τόσα καὶ τόσα βιβλία, καὶ βιβλία ἀξιόλογα καὶ ἐπαίνου παντὸς ὑπεράξια, ρητορικά, ἀντιφωνήσεις, χριστιανικὰς ἀπολογίας, κρίσεις οὐρανοῦ, μεταφυσικά, θεολογίας,.. τὰ δὲ λοιπά, ὅλα συνθέματα, ὅλα γεννήματα τοῦ νοός του (τοῦ Παρίου)... βιβλία ὅσον ἀναγκαῖα τόσον καὶ σπάνια καὶ ὅσον σπάνια τόσον καὶ ἀναγκαῖα· βιβλία καινούργια, καινοφανῆ, πρωτάκουστα ὡς πρὸς ἡμᾶς, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ αὐτὴν τὴν λέξιν. Ἀποσιωπῶ - συνεχίζει - τὰ ἀκόμη ἀνέκδοτα καὶ τὰ ὅσα ἐστάλησαν διὰ νὰ τυπωθοῦν». (Παραπομπὰς ἴδε ἐν Ν. Ἀρκᾶ, μν. ἔργ., σ. 33-34). «Ἐκ τῶν ἐπαινετικῶν τούτων λόγων... δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν —προσθέτει ὁ Δ. Β. Οἰκονομίδης, διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου—ὅτι ὁ Πάριος ἐθαυμάζετο ἐν Χίῳ οὐ μόνον διὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς συγγραφάς του... Ὁ Πάριος διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συγγραφῶν του ἀνεδείχθη εἷς τῶν μεγαλυτέρων καὶ πολυγραφωτάτων θεολόγων καὶ διδασκάλων τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος». (Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ἐν Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν μελετῶν, Ἀθῆναι, Α', 1961, σ. 362, 420).

Τὸ πλῆθος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἔργων αὐτοῦ δύνανται νὰ τὰ κατατάξωσιν εἰς τὰς ἑξῆς ἓξ κατηγορίας.

Α) Ἀπολογητικά: 1) Ἀντιπάπας: Λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγώνων τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου, Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ὑπερασπίζει τὰς θέσεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἑτεροδόξων καινοτομιῶν τῶν παπῶν.

2) Ἀντιφώνησις: Ἐλέγχει τοὺς ἐξ Εὐρώπης ἐρχομένους καὶ διαδίδοντας ἐν Ἑλλάδι «διαφωτιστικὰς» ἰδέας σοφούς. Ἀναπτύσσων δὲ κατὰ τρόπον πειστικώτατον καὶ λίαν γλαφυρὸν τὰ περὶ τῆς ἀληθοῦς, τῆς ὄντως σοφίας, ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ Γένους ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ξενικῶν σπουδῶν ἐπὶ τοῦ ἤθους καὶ τῆς πίστεως τῶν νέων.

3) Οὐρανοῦ κρίσις: Πολεμικὸν κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῶν ἑτεροδόξων.

4) Νέος Ραψάκης: Ἔλεγχος κατὰ τῶν ἐξαπολυσάντων βλασφήμους ὕβρεις κατὰ τῆς Πατρικῆς παραινέσεως ἢ διδασκαλίας.

5) Φραγγέλιον: Κατὰ τῶν διαστρεβλούντων καὶ παραποιούντων τὰς Ἁγίας Γραφάς.

6) Ἀλεξίκακον πνευματικόν: Πολεμικὴ κατὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιχριστιανικῶν ρευμάτων.

7) Ἔκθεσις Ὀρθοδόξου Πίστεως: Ἀναίρεσις, βάσει τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως, ὅλων τῶν κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν του κατηγοριῶν.

8) Ἐγχειρίδιον ἀπολογητικόν: Ἀναιρετικὸν τῆς κατὰ τῆς «Ἀντιφωνήσεώς» του πολεμικῆς.

Β) Δογματικοκανονικά: 9) Δήλωσις περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ταραχῶν (διὰ τὰ τῶν Κολλυβάδων) καὶ 10) Περὶ τοῦ Μακαρίου Κορίνθου ἀπόδειξις ὅτι οὐκ ὀρθῶς οὐδὲ δικαίως ἐκ τῆς πρός τινας συγκρίσεως λογισμῶν ἡ τούτου ἁγιότης καὶ τὰ θαύματα ἐκβάλλονται.

11) Ἐπιτομὴ εἴτε Συλλογὴ τῶν θείων τῆς Πίστεως δογμάτων: Συστηματικὴ ἔκθεσις καὶ ἠθικὴ ἐμβάθυνσις εἰς τὰ δόγματα καὶ τὰ μυστήρια τῆς ὀρθοδόξου πίστεως μὲ ἰσχυρὰν καὶ ἀρτίαν ἐν πᾶσι κατοχύρωσιν.

12) Προαναφώνησις: Πρὸς ἅπαντας τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς περὶ τῶν ὀρθῶν χριστιανικῶν διδαγμάτων.

13) Λατίνων ἀναβαπτισμός: Ὑποστηρίζει ἀναβαπτισμὸν τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

14) Περὶ Νεομαρτύρων: Ὅτι εἶναι ἅγιοι καὶ πρέπει νὰ τιμῶνται ὡς τοιοῦτοι πρὶν ἢ ἐκδοθῇ ἐπικυρωτικὴ ἀπόφανσις τῆς Διοικούσης Ἐκκλησίας.

15) Ἔθος καὶ παράδοσις: Διαπραγμάτευσις περὶ διαφορᾶς μεταξὺ ἐθῶν καὶ ἐθίμων καὶ παγίας χριστιανικῆς παραδόσεως.

16)) Ἐπιστολή: Ἀναίρεσις κακοδοξιῶν σχετικῶς μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν τοῦ Κυρίου.

17) Λόγος εἰς τὴν Β' Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν: Ἐκτε-

τορικῆς. Ἀλλ' ὅτε ἐπέστη ὁ καιρὸς τῆς συνεχίσεως τοῦ ταξιδίου του, σύσσωμος ὁ λαὸς τῆς Χίου τὸν ἐξελιπάρει ὅπως μὴ διαπράξῃ τόσον μέγα διὰ τὴν παιδείαν τοῦ τόπου ἀδίκημα. Ἄλλως τε, πρὸς χάριν του εἶχον ἤδη συμμορφωθῆ ἐπὶ ὡρισμένων εἰσηγήσεών του καὶ ἐδαπάνησαν ὀγκώδη ποσὰ διὰ τὴν ἀγορὰν μεγάλου κτιρίου περιβαλλομένου ὑπὸ ἐξαιρέτου κήπου καὶ εὐρυχωροτάτης αὐλῆς. Τοιοῦτοι καὶ ἄλλοι πειστικοὶ λόγοι ἔκαμαν ἐν τέλει καὶ τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ ἦτο καὶ βουλὴ τῆς Θείας Προνοίας. Παρέμεινε, λοιπόν, συμπνίξας τὴν βαθυτάτην του ὀδύνην, ἐκ τοῦ ὅτι δὲν θὰ ἐπανέβλεπε ποτὲ πλέον τὴν πολυπόθητον ἰδιαιτέραν του πατρίδα. Ἔκτοτε, ὑπὸ τὴν μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλουργὸν ἡγεσίαν τοῦ Ἀθανασίου ἡ Σχολὴ τῆς Χίου περιήχθη ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν δεκαετίας εἰς ἀκμὴν καὶ δόξαν. Πανταχόθεν ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, Ἕλληνες καὶ ἀλλοεθνεῖς συνέρρεον εἰς αὐτήν. Διὰ τὴν ἀρτίαν της συγκρότησιν ὁ Ἀθανάσιος τὸ 1792 ὠργάνωσεν ἐφορίαν. Ἔπεισε δὲ αὐτὴν νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἀγορὰς καὶ διὰ τὰ πέριξ τῆς Σχολῆς ἄλλα γήπεδα. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπετάθη ἀκόμη αὐτοπροσώπως διὰ πυκνῆς καὶ ἐντόνου ἀλληλογραφίας καὶ πρὸς ἄλλους διαφόρους ἰσχυροὺς παράγοντας. Ἡ ἐφορία, ἐξ ἄλλου, ἐζήτει τὴν συμπαράστασιν ὅλων. Οὕτω γηγενεῖς καὶ ἀλλοδαποί, Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐχορήγησαν γενναῖα ποσά, «χάρις εἰς τὴν φήμην τοῦ Ἀθανασίου», διὰ τὴν ἐπαύξησιν τοῦ μεγαλείου τῆς «Φιλοσοφικῆς Σχολῆς» ὅπως, μὲ δικαίαν καύχησιν, τὴν ἀπεκάλουν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες Οὐγγροβλαχίας καὶ Μολδοβλαχίας τὴν ἐπροικοδότησαν διὰ πλουσιοπαρόχων κληροδοτημάτων. Οὕτω καὶ τὰ μαθήματα ηὐξήθησαν καὶ τὸ διδακτικὸν καὶ βοηθητικὸν προσωπικὸν ἐπληθύνθη.

Πλούσιοι διὰ τοῦτο, ὡς ἦτο φυσικόν, καὶ ἀγλαοὶ ἦσαν οἱ καρποί της διὰ τὴν Παιδείαν, τὸ Ἔθνος, τὴν Ἐκκλησίαν. Ὑπὸ τὴν ζωογόνον πνοὴν τοῦ μεγάλου παιδαγωγοῦ, ἡ Ἀκαδημία ἀποβαίνει ἐθνικὴ καὶ ἱεραποστολικὴ κυψέλη, ἐξ ἧς ὡς μέλισσαι ἐργατικαὶ ἐξαποστέλλονται παρ' αὐτοῦ εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκτὸς αὐτῆς οἱ ἀπόφοιτοι. Ρητὴν ἐντολὴν ἐλάμβανον νὰ μεταλαμπαδεύσουν, ὅπου εὑρεθοῦν, τὰ χριστιανικὰ καὶ ἐθνικὰ ἰδεώδη. Ἐτονίζετο εἰς αὐτοὺς ἡ ἀνάγκη νὰ ἀφυπνίσουν τὸ Γένος ἀπὸ τὸν πνευματικόν του λήθαργον. Νὰ ὁδηγήσουν αὐτὸ εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ μυστήριά της. Νὰ χειραγωγήσουν ἰδιαιτέρως τὴν νεότητα μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ ζήλου εἰς τὰς ἐθνικοθρησκευτικὰς τῆς ἑλληνορθοδόξου πίστεως παραδόσεις. Μὲ πολλὴν δὲ ζέσιν καὶ ἐνθουσιασμὸν οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἱεραπόστολοι ἐπετέλεσαν τὸ ὕψιστον πρὸς τὴν Πίστιν καὶ τὸ Γένος καθῆκον. Οὕτω, καθὼς μαρτυροῦν καὶ ξένοι ἀκόμη περιηγηταὶ τῶν χρόνων ἐκείνων, ὡς ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος, τοπογράφος καὶ ἑλληνιστὴς Leeke, «δὲν ὑπῆρχε κοινότης ἑλληνική, ἡ ὁποία νὰ μὴ εἶχε τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον της» (Ν. Ἀρκᾶ, μν. ἔρ., σ. 31).

Οὕτως εἰργάσθη ἀκαμάτως ὁ μέγας διδάσκαλος μέχρι τοῦ 90οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του, ὅτε, νοσταλγῶν τὸν ἡσυχαστικὸν βίον, παρῃτήθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς μονύδριον τοῦ Ἁγ. Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου Ρεστῶν.

Τόση, ὅμως, ἦτο ἀκόμη ἡ διαύγεια τῆς διανοίας του, τῶν νεύρων του ἡ ἀντοχή, ἰδίᾳ δὲ ἡ «σιδηρᾶ θέλησίς» του, ὥστε ν' ἀποδυθῇ εἰς ὀγκώδεις συγγραφάς, «νὰ γράφῃ καὶ θνήσκων» ὅπως χαρακτηριστικῶς σημειώνει ὁ Κ. Γ. Ναυπλιώτης (Κυκλαδικά, Ἀθ. 1930,57). Καὶ τὸ τέλος δὲ τὸν εὗρεν ἐργαζόμενον, τὴν 24ην Ἰουνίου τοῦ 1813.

2) Σ υ γ γ ρ ά μ μ α τ α: Πανθομολογουμένως ὁ Ἀθανάσιος ἀνεδείχθη συγγραφεὺς πολυγραφώτατος καὶ μεγάλης ὁλκῆς διανοητὴς κατὰ τὴν ἐποχήν του. Παραθέτομεν μερικὰς μόνον περὶ τούτου μαρτυρίας. Οὕτω, κατὰ τὸν L. Petit, «ὑπῆρξεν ὁ πλέον διάσημος, μετὰ τὸν Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν, Ἕλλην θεολόγος». Κατὰ τὸν Meyer, «ἀνήκει εἰς τοὺς πλέον διασήμους συγγραφεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐνῷ συγχρόνως εἶναι ἕνας ἱκανὸς φιλόσοφος». Κατὰ τὸν Δ. Σ. Μπαλᾶνον, ὑπῆρξεν «ἐκ τῶν πολυγραφωτέρων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς του». Τὰ αὐτὰ σημειώνει καὶ ὁ Β. Στεφανίδης εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν» του. Προσθέτομεν ἀκόμη τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐμ. Σαγκριώτου ὑπογραμμιζόμενα, ὅτι «ὡς διδάσκαλος μὲν ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων τοῦ Γένους τῶν κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμασάντων, φιλοπονώτατος καὶ πολυγραφώτατος», διὰ νὰ καταλήξωμεν μὲ τὴν μνημειώδη μαρτυρίαν τοῦ μαθητοῦ του καὶ κατόπιν καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς ὁσίου Νικηφόρου τοῦ Καρδαμυλίτου. «Μέχρι τώρα - τονίζει οὗτος - ἔβγαινε παρά τινος κανένα βιβλίον προξενῶντας θαῦμα καὶ ἔκπληξιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ὄχι ὀλιγώτερον παρὰ οἱ κομῆται εἰς τὸν ἁπλοῦν λαόν, ὅταν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν φαίνωνται... Καὶ ὅμως τὸ σχολεῖον τοῦτο τῆς φιλοκάλου πατρίδος μας, εἰς διάστημα τόσον ὀλιγοχρόνιον, ἐξέδωκεν εἰς φῶς τόσα καὶ τόσα βιβλία, καὶ βιβλία ἀξιόλογα καὶ ἐπαίνου παντὸς ὑπεράξια, ρητορικά, ἀντιφωνήσεις, χριστιανικὰς ἀπολογίας, κρίσεις οὐρανοῦ, μεταφυσικά, θεολογίας,.. τὰ δὲ λοιπά, ὅλα συνθέματα, ὅλα γεννήματα τοῦ νοός του (τοῦ Παρίου)... βιβλία ὅσον ἀναγκαῖα τόσον καὶ σπάνια καὶ ὅσον σπάνια τόσον καὶ ἀναγκαῖα· βιβλία καινούργια, καινοφανῆ, πρωτάκουστα ὡς πρὸς ἡμᾶς, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ αὐτὴν τὴν λέξιν. Ἀποσιωπῶ - συνεχίζει - τὰ ἀκόμη ἀνέκδοτα καὶ τὰ ὅσα ἐστάλησαν διὰ νὰ τυπωθοῦν». (Παραπομπὰς ἴδε ἐν Ν. Ἀρκᾶ, μν. ἔργ., σ. 33-34). «Ἐκ τῶν ἐπαινετικῶν τούτων λόγων... δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν —προσθέτει ὁ Δ. Β. Οἰκονομίδης, διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου—ὅτι ὁ Πάριος ἐθαυμάζετο ἐν Χίῳ οὐ μόνον διὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς συγγραφάς του... Ὁ Πάριος διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συγγραφῶν του ἀνεδείχθη εἰς τῶν μεγαλυτέρων καὶ πολυγραφωτάτων θεολόγων καὶ διδασκάλων τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος». (Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ἐν Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν μελετῶν, Ἀθῆναι, Α', 1961, σ. 362, 420).

Τὸ πλῆθος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἔργων αὐτοῦ δύνανται νὰ τὰ κατατάξωσιν εἰς τὰς ἑξῆς ἓξ κατηγορίας.

Α) Ἀπολογητικά: 1) Ἀντιπάπας: Λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγώνων τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου, Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ὑπερασπίζει τὰς θέσεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἑτεροδόξων καινοτομιῶν τῶν παπῶν.

2) Ἀντιφώνησις: Ἐλέγχει τοὺς ἐξ Εὐρώπης ἐρχομένους καὶ διαδίδοντας ἐν Ἑλλάδι «διαφωτιστικὰς» ἰδέας σοφούς. Ἀναπτύσσων δὲ κατὰ τρόπον πειστικώτατον καὶ λίαν γλαφυρὸν τὰ περὶ τῆς ἀληθοῦς, τῆς ὄντως σοφίας, ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ Γένους ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ξενικῶν σπουδῶν ἐπὶ τοῦ ἤθους καὶ τῆς πίστεως τῶν νέων.

3) Οὐρανοῦ κρίσις: Πολεμικὸν κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν τῶν ἑτεροδόξων.

4) Νέος Ραψάκης: Ἔλεγχος κατὰ τῶν ἐξαπολυσάντων βλασφήμους ὕβρεις κατὰ τῆς Πατρικῆς παραινέσεως ἢ διδασκαλίας.

5) Φραγγέλιον: Κατὰ τῶν διαστρεβλούντων καὶ παραποιούντων τὰς Ἁγίας Γραφάς.

6) Ἀλεξίκακον πνευματικόν: Πολεμικὴ κατὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιχριστιανικῶν ρευμάτων.

7) Ἔκθεσις Ὀρθοδόξου Πίστεως: Ἀναίρεσις, βάσει τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως, ὅλων τῶν κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν του κατηγοριῶν.

8) Ἐγχειρίδιον ἀπολογητικόν: Ἀναιρετικὸν τῆς κατὰ τῆς «Ἀντιφωνήσεώς» του πολεμικῆς.

Β) Δογματικοκανονικά: 9) Δήλωσις περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ταραχῶν (διὰ τὰ τῶν Κολλυβάδων) καὶ 10) Περὶ τοῦ Μακαρίου Κορίνθου ἀπόδειξις ὅτι οὐκ ὀρθῶς οὐδὲ δικαίως ἐκ τῆς πρός τινας συγκρίσεως λογισμῶν ἡ τούτου ἁγιότης καὶ τὰ θαύματα ἐκβάλλονται.

11) Ἐπιτομὴ εἴτε Συλλογὴ τῶν θείων τῆς Πίστεως δογμάτων: Συστηματικὴ ἔκθεσις καὶ ἠθικὴ ἐμβάθυνσις εἰς τὰ δόγματα καὶ τὰ μυστήρια τῆς ὀρθοδόξου πίστεως μὲ ἰσχυρὰν καὶ ἀρτίαν ἐν πᾶσι κατοχύρωσιν.

12) Προαναφώνησις: Πρὸς ἅπαντας τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς περὶ τῶν ὀρθῶν χριστιανικῶν διδαγμάτων.

13) Λατίνων ἀναβαπτισμός: Ὑποστηρίζει ἀναβαπτισμὸν τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

14) Περὶ Νεομαρτύρων: Ὅτι εἶναι ἅγιοι καὶ πρέπει νὰ τιμῶνται ὡς τοιοῦτοι πρὶν ἢ ἐκδοθῇ ἐπικυρωτικὴ ἀπόφανσις τῆς Διοικούσης Ἐκκλησίας.

15) Ἔθος καὶ παράδοσις: Διαπραγμάτευσις περὶ διαφορᾶς μεταξὺ ἐθῶν καὶ ἐθίμων καὶ παγίας χριστιανικῆς παραδόσεως.

16)) Ἐπιστολή: Ἀναίρεσις κακοδοξιῶν σχετικῶς μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν τοῦ Κυρίου.

17) Λόγος εἰς τὴν Β' Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν: Ἐκτε-

νῆς τοποθέτησις τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος ἔναντι τῶν ἑτεροδόξων.

18) Βάπτισμα ἀνάγκης: Ὑποστηρίζει, ὅτι τὰ βαπτιζόμενα ὑπὸ λαϊκῶν νήπια, εἴτε ὑπ' ἀνδρῶν ἢ ὑπὸ γυναικῶν χριστιανῶν δέον νὰ ἐπαναβαπτίζωνται ἐφ' ὅσον ἐπιβιώσουν.

19) Χρίσις μὲ μῦρον τῶν ἐπιστρεφόντων ἑτεροδόξων. Διασαφηνιστικὴ ἀνάπτυξις.

20) Ἐρωτήματα: Τί πρέπει νὰ ἐρωτᾷ ὁ ὀρθόδοξος ἱερεὺς τὸν ἐπιστρέφοντα εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ἑτερόδοξον.

21) Ἀπόκρισις: Πραγματεία ἀναφερομένη εἰς πάντα τελευτῶντα χριστιανόν.

22) «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε»: Ἀνάπτυξις ἐκτενὴς τοῦ ἄνω χωρίου βάσει τῶν ἑρμηνειῶν τῶν Πατέρων.

23) Σαφὴς ἀπόδειξις ὅτι οἱ ἑτερόδοξοι εἶναι καὶ αἱρετικοί: Θεωρεῖ διὰ τοῦτο ὅτι οἱ ἀναστρεφόμενοι αὐτοὺς Ὀρθόδοξοι δὲν μένουν ἀζημίωτοι. Ὅτι δὲ αἴτιοι τῶν αἱρέσεων εἶναι οἱ κακοὶ ποιμένες. Ὅτι ἐπὶ πλέον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴ λέγωνται αὐτὰ καὶ ἀποκρύπτεται ἡ ἀλήθεια.

24) Περὶ ἀγγέλων καὶ θείου κάλλους.

25) Περὶ ἐκκλησιασμοῦ.

26) Περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν Ἀρμενίου κ.λ.π.

Γ) Λειτουργιολογικά:

27) Ὁ Μέγας Ἁγιασμός.

28) Περὶ ἁγίων εἰκόνων.

29) Περὶ ἀναθημάτων, σκευῶν καὶ ἀμφίων.

30) Περὶ μνημοσύνων.

31) Ἡ γονυκλισία τῆς Πεντηκοστῆς, κ.λ.π.

Δ) Παιδαγωγικὰ κ.λ.π.:

32) Γραμματικὴ τοῦ Νεοφύτου: Σύνοψις, βελτίωσις, ἀνακαίνισις τοῦ βιβλίου ἐκ βάθρων. «Καθαρθεῖσα πάντων τῶν ἐν αὐτῇ περιττῶν τε καὶ ἀλλοτρίων τῆς γραμματικῆς ἀπαγγελίας».

33) Ρητορικὴ πραγματεία. Μακρὰ ἀνάλυσις τῶν θεωριῶν τοῦ «τεχνικοῦ λόγου» τοῦ ἐθνικοῦ ρητοροδιδασκάλου Ἑρμογένους τοῦ ἀπὸ τὴν Ταρσὸν τῆς Μ. Ἀσίας (Β' αἰὼν μ.Χ.). Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, ἐξετάζονται καὶ ἄλλοι ρήτορες, ὅπως καὶ ὁ Δημοσθένης, οἱ Πατέρες κ.λ.π., τὰ εἴδη τῶν λόγων, ὁ σκοπὸς τοῦ κηρύγματος, καταφαίνεται δὲ ἡ θαυμαστὴ εὐρυμάθεια καὶ βαθύνοια τοῦ Ἀθανασίου.

34) Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς: Μετάφρασις ἐκ τῆς ἰταλικῆς καὶ ἐπέκτασις τοῦ ἔργου μὲ πλουτισμὸν ποικίλων γνώσεων διὰ τὴν χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν.

35) Σχολικὴ ἐπίτασις.

36) Θεματογραφία: Διὰ τὴν σπουδὴν τῶν μαθητῶν. Διὰ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Ἀθανάσιος ἐγκωμιάζει τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν.

37) Ἐξήγησις τῆς πρὸς τοὺς νέους παραινέσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

38) Διογένης περὶ ἀρετῆς.

39) Ἐξήγησις εἰς τὸν πρὸς Δημόνικον τοῦ Ἰσοκράτους παραινετικὸν λόγον.

Ε) Βιογραφίαι: Τοιαῦται εἶναι: τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Βουλγαρίας, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἁγ. Γεωργίου τοῦ Ἐφεσίου, Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Κρητός, ἁγ. Δημητρίου τοῦ Χίου, ἁγ. Μακαρίου Νοταρᾶ. Συναξάρια ὅλων τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἑορτῶν Νικηφ. Καλλίστου.

ΣΤ) Ποιητικά: Ἐπιγράμματα πλεῖστα, ποικίλου περιεχομένου καὶ μέτρου.

Ἀκολουθίαι: Εἰς ἅγ. Κλήμεντα, Γρηγ. Παλαμᾶν, ἅγ. Ἐλευθέριον, ἅγ. Φανούριον, ἁγ. Παρασκευήν, νεομάρτυρα Δημήτριον, Οἰκουμ. Σύνοδον Ἁγ. Σοφίας, ἀνάλυσιν τροπαρίου Ἁγ. Παρασκευῆς «τὴν σπουδήν σου τῇ κλήσει κατάλληλον...» κ.λ.π.

Ζ) Ὁμιλίαι-Λόγοι: Δυστυχῶς, ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν θαυμαστῆς τέχνης, βαθυτάτου στοχασμοῦ καὶ ἐπαγωγικότητος κηρυγμάτων του, ὀλίγα μόνον εὑρέθησαν μέχρι τοῦδε, τὰ ἑξῆς: εἰς ἁγίαν Αἰκατερίνην, Μέγαν Ἀθανάσιον, Εὐαγγελισμὸν Θεοτόκου, Τίμιον Σταυρόν, ἐξήγησις τοῦ Τιμ. Σταυροῦ, κ.λ.π.

Η) Ἐπιστολαί: Ἐκ τοῦ πλήθους ἐπίσης τῶν ἐπιστολῶν του, αἱ ὁποῖαι σωζόμεναι θὰ ἀπετέλουν σπουδαιότατον ἀπόκτημα διὰ τὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματολογίαν ἐν γένει, εὑρέθησαν πρὸς τὸ παρὸν μόνον: Πρὸς Κοραῆν, Ἰωάννην, Παναγ. Παλαμᾶν κ.ἄ. (βλέπε σχετικὸν κατάλογον Σπ. Λάμπρου, μν. ἔργ.) πρὸς ἐπίσκοπον Ἀρδαμερίου. μητροπολίτην Γεννάδιον, ἐλλογιμώτατον Κυπριανὸν κ.λ.π.

3) Διδασκαλία: α) Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι: Ὡς παιδαγωγὸς κρινόμενος, ὁ Ἀθανάσιος δύναται να καταταγῇ ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὴν χορείαν τῶν πλέον ἐξόχων θεραπόντων τῆς παιδείας καὶ ἀγωγῆς. Προσωπικότης μὲ φωτεινοτάτην διάνοιαν, ἀλλὰ καὶ ἁγνοτάτην καρδίαν ἐν ταυτῷ, δὲν ἦτο δυνατὸν ἢ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς σοφίας ἐκείνης, ἥτις ἀπεργάζεται τὸν ὄντως «καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα». Δὲν ἦτο νοητὸν ἀκόμη νὰ διαλάθῃ τὴν προσοχήν του, ὅτι ἡ ὅλη, ἡ ὁλοκληρωμένη ἀνθρωπίνη προσωπικότης εἰς τοῦτο βασικῶς καὶ κυρίως δέον νὰ κατατείνῃ: εἰς τὴν κατανόησιν πρῶτον ὅτι «αὐτοῦ (τοῦ Πλάστου) ἐσμὲν ποίημα κτισθέντες... ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς» (Ἐφεσ. β' 10) καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο μία εἶναι ἡ ὁδός: «Υἱέ, τὸν Θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλαττε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος» (Ἐκκλ. ιβ' 13).

Καὶ βεβαίως δὲν ἦτο ὁ Ἀθανάσιος μονομερής. Δὲν διεπνέετο ἀπὸ στενὰς φανατικὰς ἀντιγνωσιολογικὰς ἀντιλήψεις. Ἠγάπα τὴν σοφίαν. Τὴν γνῶσιν καὶ εὐρυμάθειαν μέχρι τέλους τοῦ βίου ἐδίωκε καὶ συνίστα. «Δὲν ἠμποροῦμεν, λέγει εἰς τὴν Ἀντιφώνησιν, νὰ ἀρνηθῶμεν πῶς εἶναι φυσικὸς ὁ πόθος τῆς μαθήσεως καὶ ἀξιωματικὴ φωνὴ εἶναι ἐκείνη τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ λέγουσα ὅτι πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται». Ὁ ἴδιος ἄλλως τε εἶναι γνωστόν, ὅτι καὶ τὰ μαθήματα τῶν σχολῶν του ἐπολλαπλασίαζε καὶ πᾶν εἶδος τῆς τότε σοφίας προσέφερεν εἰς τοὺς τροφίμους των. Ὡς διευθυντὴς δὲ τῆς Σχολῆς Χίου καὶ εἰς Εὐρώπην κατ' ἔτος τοὺς ἀρίστους τῶν μαθητῶν πρὸς εὐρυτέρας σπουδὰς ἔστελλεν. Διότι παραδέχεται—ὅτι καὶ «οἱ ἔχοντες τὴν ἔξω σοφίαν, πολλοί, ὠφέλησαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ». Ἡ παρατήρησις ἄρα ὅτι «ἀνήκει εἰς τὴν παράταξιν τῶν ἐμμενόντων εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κακῶς ἐννοουμένης «παραδόσεως», καταπολεμούντων δὲ πᾶσαν πρόοδον καὶ ἐξέλιξιν»—(Δ.Β. Οἰκονομίδ., μν. ἐργ., 420) οὐδόλως εὐσταθεῖ. Ἀλλ' ὅμως, διαποτισμένος ἀπὸ τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς, τῆς Γραφικῆς, ἰδίᾳ δὲ τῆς Πατερικῆς φιλοσοφίας, ἀπέβη λυδία λίθος διὰ τὰ πνευματικὰ προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ἐγνώριζεν ὅσον οὐδεὶς νὰ διαχωρίζῃ τὸ ἄχυρον καὶ τὸ ζιζάνιον ἀπὸ τὸν σῖτον, τὴν ἄκανθαν ἀπὸ τὸ ὡραῖον καὶ εὔοσμον ἄνθος. Ἐπεδίωκε δέ, κατὰ τρόπον ἀπαράλλακτον μέχρις τέλους τοῦ βίου του καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ζωτικότητος καὶ θέρμης, νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν παιδαγωγούμενον τὸν σῖτον τῆς καθαρᾶς γνώσεως. «Ἡ ἔξω σοφία—σημειώνει—δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἰδικήν της φύσιν, οὔτε κακή, οὔτε καλή. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν μεταχείρισιν τῶν ἐχόντων αὐτὴν γίνεται ἢ καλὴ ἢ κακή». Διότι ἐφρόνει ὀρθότατα, ὅτι σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ τοῦ νοῦ ὁ πλουτισμός· ἀλλὰ κυρίως καὶ πρὸ παντός, τῆς ψυχῆς ἡ ἀγωγὴ καὶ ἐκπαίδευσις. «Σφάλλονται, ἔλεγε, ὅσοι τὴν ψυχὴν τους τὴν μετροῦν ὡσὰν ἕνα πρᾶγμα εὐκαταφρόνητον, καὶ ὀλίγης ἢ καὶ οὐδεμιᾶς τιμῆς ἄξιον». Σοφία δὲ καὶ παιδεία, ἡ ὁποία δὲν ἀπεργάζεται τῆς ψυχῆς τὴν ἀγωγήν εἶναι, κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὀλεθρία. Καὶ δίδει τρία βαθυστόχαστα κριτήρια τῆς μὴ ἀληθοῦς σοφίας. Οὕτω εἶναι κατ' αὐτὸν ἀνωφελὴς καὶ βλαβερὰ ἡ παιδεία: 1) Ὅταν δίδεται εἰς αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν μόνην ἀξία ὑπερτάτη ὡς πρὸς αὐτοφῶς. 2) Ὅταν σκοπόν της θέτῃ τὴν ἐπίδειξιν καὶ ματαιοδοξίαν. 3) Ὅταν, παρὰ τὴν ὑψηλὴν ποιμαντικὴν ἱεραποστολήν των, κατατρίβωνται μὲ αὐτὴν καὶ μόνον οἱ ἱερωμένοι. 4) Ὅταν χρησιμοποιῆται εἰς κριτικὴν ὀρθολογιστικὴν καὶ καταδίκην τῶν Ἁγίων Γραφῶν.

Εἰς τὴν πρὸς Κοραῆν ἐπιστολήν του, διατυπώνει σαφῶς τὰς θέσεις του αὐτὰς ἐν σχέσει μὲ τὴν συμβολὴν τῆς σοφίας εἰς τὴν ἀγωγήν. «Πρέπει νὰ ξέρῃς καὶ νὰ παραδέχεσαι, ἀγαπητέ μου, πῶς ἡμεῖς κάθε σοφίαν καὶ γνῶσιν ἡ ὁποία εἶναι συνδυασμένη μὲ τὴν εὐσέβειαν τὴν θεωροῦμεν μέγα ἀπόκτημα, καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγαθὰ τὸ κάλλιστον καὶ ὑπέρτερον. Καὶ διατί ὄχι; Εἶναι πρᾶγμα ποῦ καὶ αὐτοὶ οἱ θεῖοι καὶ ἐξαίρετοι ἅγιοι Πατέρες πάρα πολὺ ἐκαλλιέργησαν εἰς τὴν ζωήν των. Καὶ ἐκεῖνοι ἐδιάλεξαν ὅ,τι καλὸν εὑρῆκαν, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τὸ μετέδωκαν, ὥστε νὰ ἐπέρχεται κοινὴ ὠφέλεια. Χωρὶς ὅμως τὴν εὐσέβειαν, ὄχι μόνον δὲν τὴν θαυμάζομεν τὴν σοφίαν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας τὴν θεωροῦμεν μισητὴν καὶ ἀπόβλητον. Διό-

τι, κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ὁμοιάζει μὲ τὴν βάρβαρον δούλην Ἄγαρ, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ ὑποτάξῃ τὴν κυρίαν της Σάρραν. Ἔτσι καὶ εἰς τοὺς τωρινοὺς καιροὺς (τοῦ ὀρθολογισμοῦ) ἡ κοσμικὴ σοφία αὐθαδιάζει καὶ ἀποθρασύνεται» (μὲ τὰς ἀθέους διδασκαλίας τὰς τότε).

Παραπέμπει δὲ τὸν Κοραῆν εἰς τὰς ἰδίας του ὁμολογίας (εἰς ἐπιστολήν του πρὸς Δημήτριον Πρωτοψάλτην), κατὰ τὰς ὁποίας—ἔγραφεν ὁ Κοραῆς—«οἱ σοφοὶ τῆς εὐρώπης, ποὺ ἔχουν τὰ πρωτεῖα τῆς διανοήσεως, τόσον πολὺ εἶναι διεφθαρμένοι καὶ τῆς φύσεως ὑβρισταὶ καὶ τόσον δὲν θέλουν νὰ ἠξεύρουν τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων Θεόν, ὥστε καὶ οἱ πλέον ἀμαθεῖς νὰ εἶναι ἀνώτεροί των εἰς τὴν θείαν γνῶσιν. Ἔτσι τίποτε τὸ ἐξαιρετικὸν δὲν ἔχει ἡ σοφία των αὐτή, συγκρινομένη πρὸς τὴν κοινὴν ἀμάθειαν». Καὶ ἐπάγεται ὁ Ἀθανάσιος: «Διὰ τοῦτο σοφία πραγματικὴ εἶναι ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ πάθη τῆς αἰσχύνης. Σοφία εἶναι ἡ ὅσῳ τὸ δυνατὸν προσκόλλησις εἰς τὸν Θεόν, ἡ ἀπόκτησις τῆς ἰδικῆς του σοφίας, ἡ ὁποία εἶναι καὶ τροφὴ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ὁποία εἰκονίζει τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν, χορηγεῖ δὲ καὶ τὴν παροῦσαν. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος, ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ μᾶς ἀνοίξῃ τὸν δρόμον πρὸς ἐκείνην τὴν μακαρίαν κατάστασιν, δὲν ἐπεδίωξεν αὐτὸ διδάσκοντάς μας γεωμετρίαν ἢ ἀστρονομίαν ἢ μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀποκρύφων τῆς φύσεως δυνάμεων».

Πόσον δὲ ἐπόθει τὴν ἑλληνοπρεπῆ καὶ ὀρθόδοξον χριστιανικὴν παιδείαν ὡς τὴν μόνην ἐνδεδειγμένην διὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Γένους, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν θερμῶν λόγων εἰς ἄλλο μέρος τῆς Ἀντιφωνήσεως. «Διὰ τοῦτο—λέγει—εἶναι τῷ ὄντι κατακρίσεως ἄξιον τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, ὄχι διατὶ τοῦ ἔλειψαν οἱ Δημόκριτοι καὶ οἱ Πλάτωνες καὶ οἱ Ζήνωνες καὶ οἱ Εὐκλεῖδαι», οἱ ἀρχαῖοι αὐτοὶ σοφοὶ ποὺ ἔμειναν κτῆμα τοῦ Γένους. Οὔτε πρέπει νὰ ἐλεεινολογοῦνται οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ σεμνύνονται πὼς ἔχουν διὰ παιδαγωγούς των «Νεύτωνας καὶ Βολφίους καὶ ἄλλους τοιούτους ποὺ ἔφεραν τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸ ἄκρον». Ἀλλὰ τὸ Γένος τὸ ἑλληνικὸν εἶναι ἄξιον οἴκτου «διατὶ τοῦ ἔλλειψαν φεῦ! οἱ Βασίλειοι, οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Αὐγουστῖνοι, οἱ Ἀμβρόσιοι, οἱ Σωφρόνιοι, οἱ Δαμασκηνοί, οἱ οὐρανόφρονες ἄνδρες», οἱ ὄντως μεγάλοι παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης. Δὲν παραλείπει δὲ ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὸ βιβλίον του «Ἐπιτομὴ εἴτε συλλογὴ τῶν θείων τῆς πίστεως δογμάτων», νὰ παραθέσῃ κατάλογον ὁλόκληρον μεγάλων, σοφῶν καὶ πιστῶν Ἑλλήνων καὶ μή, παιδαγωγῶν, πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀληθοῦς τῆς θέσεώς του αὐτῆς. Ἄριστος δέ, διὰ τὴν ἀκρίβειάν του καὶ τὴν βαθύτητα, εἶναι ὁ ὁρισμὸς τοῦ Ἀθανασίου εἰδικῶς ἐν σχέσει μὲ τὸν ὅρον «παιδεία». «Ἀληθινὴ παιδεία —διατυπώνει— εἶναι καὶ λέγεται αὐτή, ποὺ φέρει κάθαρσιν ἀπὸ τὰ ἄλογα καὶ τυφλὰ πάθη, ἡ ὁποία κατορθώνει νὰ καλλιεργήσῃ ὅλας τὰς ἀρετάς, οἷαι· ἡ ἀνδρεία· ἡ δικαιοσύνη· ἡ σωφροσύνη· ἡ ἐπιείκεια· ἡ εὐσέβεια· ἡ πραότης· ἡ συμπάθεια καὶ κάθε παρομοία ἀρετή. Αὐτὴ ἡ παιδεία θεωρεῖται μὲ μίαν λέξιν ἠθικὴ φιλοσοφία· καὶ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μητέρα, τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ψυχῆς, εἰς τὸν Θεόν». Περιττὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ διατύπωσις αὕτη τοῦ Παρίου συμπίπτει ἀπολύτως μὲ τὰ τοῦ θεοπνεύστου συγγραφέως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ (ιβ′ 9-14) καὶ τῆς παυλείου διδασκαλίας περὶ τῶν «καρπῶν τοῦ Πνεύματος» (Ἐφεσ. ε′ 9) καὶ τῆς τοῦ θείου Ἰακώβου διὰ τὴν «ἄνωθεν σοφίαν» ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τῆς «δαιμονιώδη» τοιαύτην ἀφ᾽ ἑτέρου (Ἰακ. γ′. 13, 15, 17).

Διαπνεόμενος ἀπὸ τὸν θεῖον αὐτὸν πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλλάδα ἔρωτα, ὁ Ἀθανάσιος λαύρως καταφέρεται ἐναντίον ὅλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπιχειροῦν νὰ ὑποκαταστήσουν τὰς παραδόσεις της μὲ ὕποπτους ξένας πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν πίστιν τοῦ Γένους «νεωτεριστικὰς κενοφωνίας». Ὁμιλῶν ὄχι αὐθαιρέτως καὶ προχείρως, ἀλλ᾽ ὡς αὐτόπτης, αὐτήκοος καὶ γνώστης προσώπων καὶ πραγμάτων, παρατηρεῖ: «Ὅλοι σχεδόν, ὅσοι πηγαίνουν εἰς τὰς Ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης καὶ βλέπουν ἐκεῖ τόσα πλήθη φιλοσόφων, ὅσοι σχεδὸν ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἄνθρωποι, ἄλλοι μὲ ζῶσαν φωνήν, καὶ ἄλλοι εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν βιβλίων των, τόσους ταλανισμοὺς καὶ τόσας θρηνολογίας κάμνουν διὰ τὸ Γένος μας διὰ τὴν στέρησιν τῆς ἔξω σοφίας, ὥστε ὀπού, καὶ τυφλὸν καὶ σκοτεινὸν καὶ ἐλεεινὸν καὶ μυρίων δακρύων ἄξιον τὸ ὀνομάζουσιν».

Ἐπισημαίνει δὲ καὶ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ Γένους ἐπὶ τῆς ζημίας, τὴν ὁποίαν προεκάλουν οἱ φορεῖς αὐτοὶ τοῦ τότε ὀρθολογισμοῦ καὶ τῶν Γάλλων «Ἐγκυκλοπαιδιστῶν». «Ἔρχονται —λέγει— ξιπασμένοι οἱ μαθηταὶ αὐτοὶ τοῦ Βολταιρισμοῦ καὶ καυχησιολογοῦν: Ἐπήγαμε στὴν Ἑσπερία. Αὐτὴ μᾶς ἔδωκε τὸ φῶς. Ἐβγάλαμεν ἀπ᾽ ἐπάνω μας τὶς σκουριασμένες θρησκοληψίες. Θρησκολογίας δὲ καὶ δεισιδαιμονίας θεωροῦν - γράφει - τὰς θεσπισμένας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μας νηστείας καὶ προσευχάς, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἱερά μας δόγματα καὶ ἐντάλματα, αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἰδιώματα βασικὰ καὶ ἱεραὶ ὑποχρεώσεις τῶν χριστιανῶν, ποὺ βαδίζουν τῆς εὐσεβείας τὸν ἑλληνοπρεπῆ δρόμον. Καὶ δὲν ἀναπαύονται - παρατηρεῖ ἀκόμη - ἄν, μὲ κάθε τρόπον δὲν κάμουν καὶ ἄλλους ὁμοίους μὲ τὸν ἑαυτόν των, ἂν δὲν μεταδώσουν καὶ εἰς ἐκείνους τοὺς ἐξωφρενικοὺς παραλογισμοὺς τῶν μοντέρνων ὀρθολογιστικῶν των ἰδεῶν. Δι᾽ αὐτὸ - ἐπεξηγεῖ - τοὺς κατακρίνομεν. Ὄχι δέ, ἐπειδὴ σπουδάζουν εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ρίπτονται μὲ βουλιμία σὲ κάθε τι ποὺ τοὺς προσφέρει ὁ ὑλισμὸς ἄκριτα καὶ ἀστόχαστα».

Ἐάν τις λάβῃ ὑπ᾽ ὄψιν ἀφ᾽ ἑνὸς πόσην ὄντως ζημίαν ἐπέφερεν ὁ ὀρθολογισμὸς αὐτὸς ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους αἰῶνα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὅτι σήμερον, ἡ λεγομένη ἀξιολογικὴ φιλοσοφία, στρέφεται «ἱματισμένη καὶ σωφρονοῦσα» πρὸς τὴν ἀξίαν «ἅγιος» ὄχι μόνον δὲν θὰ θεωρήσῃ τὸν Ἀθανάσιον ὡς στενῆς ἀντιλήψεως καὶ «πολεμοῦντα πᾶσαν φιλελευθέραν ἰδέαν καὶ δημοκρατικὴν ἀντίληψιν», ἀλλ᾽ ἀπεναντίας ὀξυδερκέστατον καὶ διορατικότατον νοῦν.

β) Ὡς ἐκπαιδευτικός: Πλὴν ὅμως τῶν παιδαγωγικῶν του ἰδεῶν, ὁ Ἀθανάσιος ἐπέδειξε καὶ ὡς ἐκπαιδευτικὸς φωτεινὸν πρότυπον. Δὲν ἦτο ὁ τύπος τοῦ ἐξόχου θεωρητικοῦ, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις οὐχὶ σπανίως ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ διδασκαλικοῦ του ἔργου ἀποτυγχάνει, ἀπογυμνούμενος παντὸς κύρους. Ἦτο συγχρόνως ὁ σχολάρχης, ὁ «ἄρτιος καὶ ἐν μηδενὶ λειπόμενος». Ἤσκει ἡ παρουσία του μίαν φυσικὴν καὶ θελκτικὴν ἐπιρροήν, ἥτις καθήλωνε καὶ ἐνέπνεεν. «Ἐνεπνέετο —γράφει εἷς σχολιαστής του— ὑπὸ ἀκράτου θρησκευτικοῦ ζήλου· τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν ἤσκει οὐχὶ ἐν λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἔργοις... διακρινόμενος καὶ διὰ τὴν εὐφράδειάν του καὶ εὐφυΐαν» ὡς καθηγητής. Διετήρησε δέ, ὡς ἐξάγεται ἐκ διαφόρων πληροφοριῶν, τὴν θαλερότητα τοῦ σώματος, ὅσον καὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ πνεύματος μέχρι τέλους. Ὁ βιογράφος του Μάμουκας, λόγιος ἀνήρ, φοιτήσας εἰς τὴν σχολὴν ἀπὸ 1810-1818, δηλονότι καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν λόγῳ γήρατος τοῦ Ἀθανασίου, σαφῶς ὑπογραμμίζει: «Διηύθυνε τὴν ἐν Χίῳ Σχολὴν ὁ Ἀθανάσιος μέχρι τοῦ 1812 ἔτους, καὶ δύναται δικαίως νὰ ὀνομασθῇ ὁ πρῶτος ἀναμορφωτὴς αὐτῆς, ὠφέλησε δὲ πολύ, ὅσον αἱ περιστάσεις ἐκεῖναι συνεχώρουν... Ἐν τῷ καιρῷ τῆς καθ᾽ ἑκάστην παραδόσεως, δὲν ἀπελείπετο καὶ τῆς πρὸς τοὺς μαθητὰς εὐσεβοῦς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας». Ὄχι βέβαια κατὰ τρόπον ἀντιπαιδαγωγικόν, εὐκαίρως - ἀκαίρως, ἀλλὰ «τῆς ἀνηκούσης δηλονότι καὶ ἁρμοζούσης εἰς τὸ παραδιδόμενον μάθημα». Κύριον σκοπὸν εἶχεν ὁ Ἀθανάσιος νὰ καταστήσῃ τοὺς οἰκείους μαθητὰς ἐντριβεῖς εἰς τὰ γράμματα ἐν γένει καὶ νὰ στηρίξῃ αὐτοὺς συγχρόνως εἰς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν». (Κων. Σάθα, μν. ἔρ., σ. 634).

Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ τρανῶς καὶ ἡ πλουσία καρποφορία τοῦ ἔργου εἰς ἐνθουσιώδεις ἐργάτας τῆς παιδείας καὶ τοῦ Ἔθνους.

Ὁ μαθητής του καὶ κατόπιν - ὡς καὶ προελέχθη - καθηγητὴς τῆς Σχολῆς Νικηφόρος Καρδαμυλίτης εἰς ἕνα ἐμπνευσμένον διὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἀθανασίου λόγον, ἐντόνως διαζωγραφίζει. «Ἀνάβητε μὲ τὸν νοῦν σας, παρακαλῶ, εἰς χρονικὸν διάστημα ὄχι τριακοστόν, ὄχι ἑκατοστόν, ὄχι πεντηκοστόν. Ἀνάβητε εἰς μόνον εἰκοστὸν ἢ τὸ πολὺ πέμπτον καὶ εἰκοστόν. Συλλογίσθητε καλὰ ποῖα καὶ πόσα τὰ νῦν, ποῖα καὶ πόσα τότε μαθήματα καὶ ποῖα καὶ πόσα τὰ σημερινά, ποῖοι καὶ πόσοι οἱ τότε καρποὶ καὶ ποῖοι καὶ πόσοι τὴν σήμερον; Τότε ὅλα πενιχρά. Τώρα καὶ γραμματικὰ μὲ ὅλην τὴν εὐκολίαν καὶ τελειότητα, ἀκόμα δὲ καὶ σχολαστικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ σχεδὸν δὲν λείπει κανὲν μάθημα». Διότι ὄντως καὶ τεχνικὰ μαθήματα καὶ γλώσσας ἐδιδάσκοντο.

Διὰ τὴν βαθυτάτην ἐπίσης ἐπίδρασιν, ἣν ἐξήσκει ὁ Ἀθανάσιος, μᾶς μαρτυρεῖ ἀκόμη καὶ ἄλλος μαθητής του, ὁ περίφημος σχολάρχης Ἄνδρου Σαμουήλ: «Τῆς γὰρ ταλαίνης Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Γένους ἡμῶν ἔτι στειρευούσης, πολλοὺς υἱοὺς καὶ κληρονόμους ὁ ἀείμνηστος πατὴρ ἐγέννησε κατὰ λόγον τῆς ἐπικτήτου καὶ ἐφευρετικῆς πολυμαθοῦς ὀρθοδιδασκαλίας. Ἄλλους μὲν ἐκθρέψας ἐν τελειότητι διὰ τῆς γραμματικῆς τέχνης, ἄλλους δὲ διὰ τῆς ῥητορικῆς ἐμπειρίας, ἑτέρους δὲ διὰ τῆς θεολογικῆς καὶ μεταφυσικῆς ἐπιστήμης» (Μ. Α. Βασιλάκη, Χιακὰ Ἐκκλησ. Χρονικά, Χίος 1958, σ. 26).

γ) Τὸ παιδαγωγικὸν δὲ καὶ ὀργανωτικὸν τοῦ ἀνδρὸς δαιμόνιον περιτράνως μαρτυρεῖ πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τὸ ὑποδειγματικὸν τῆς Σχολῆς του ὡρολόγιον ἑβδομαδιαῖον καὶ ἐτήσιον πρόγραμμα (βλ. Ἠλ. Βλαστοῦ, Χιακά, Β', 133, Ν. Ἀρκᾶ, μν. ἔρ., 109). Ἀπὸ ἐκπαιδευτικῆς, οὕτω, διδακτικῆς καὶ ὀργανωτικῆς σκοπιᾶς κρινόμενος ὁ Ἀθανάσιος ἀναντιλέκτως δύναται νὰ καταταγῇ μεταξὺ τῶν κορυφαίων παιδαγωγῶν οὐ μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς.

δ) Ὁ θεολόγος: Ὡς τοιοῦτος ὁ Ἀθανάσιος θὰ ἠδύνατο ἐκ προοιμίων νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν πατερικὴν χορείαν. Ἦτο ἡ βαθεῖα θρησκευτικὴ καὶ μυστικιστικὴ προσωπικότης. Ἔζη καὶ ἀνέπνεεν ἀδιακόπως «τὸ ζῶν» πνεῦμα τῆς «ἄνωθεν» Ἀποκαλύψεως «ἀπ' αὐτῶν τῶν λίκνων». Ὁ πλουσιώτατος συναισθηματικός του κόσμος ἠρδεύετο καὶ ἀνέθαλλεν εἰς τὰ νάματα τῆς ζωῆς τῆς αἰωνίου. Ἡ ὀξυτάτη του διάνοια, ἐξ ἄλλου, καταυγαζομένη ἀπὸ τῆς θεογνωσίας τὸ καθαρὸν φῶς, «ἐμαθήτευεν» εἰς τὰ μυστήρια τοῦ οὐρανοῦ, ἐβυθίζετο εἰς αὐτά, ἤντλει ἐξ αὐτῶν καὶ διετύπωνε αὐτὰ μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ ὀρθότητος, «ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐξάγων καινὰ καὶ παλαιά» (Ματθ. ιγ' 52).

Ἐγκρατὴς ὅσον ὀλίγοι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Πατερικῆς σοφίας, ἐκινεῖτο εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ δόγματος ὡς εἰς τὸν πλέον οἰκεῖον πρὸς αὐτὸν τόπον. Σταθμίζων τὴν σημασίαν τῆς Ὀρθοδοξίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἀρρήκτως συνδεδεμένης μὲ τὴν ἱστορίαν, τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Γένους, ἀπέβαινεν ἀκαταμάχητος πρόμαχος παντὸς τὸ ὁποῖον «ἐνετείλατο ἡμῖν» ὁ Κύριος. Ἄκαμπτος, ἐξ ἄλλου, πρὸ πάσης νοθείας ἢ καὶ τῆς ἐλαχίστης παραποιήσεως τῆς ἀμωμήτου Πίστεως, ἐμάχετο συνεχῶς κατὰ παντὸς ἐπιβούλου εἴτε ἐκ τοῦ Παπισμοῦ εἴτε ἐκ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, εἴτε ἐκ τοῦ ὑλισμοῦ ἢ καὶ τοῦ τυπικισμοῦ προερχομένου. Διὰ τὸν Ἀθανάσιον δέ, (ὡς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους) καθὼς γράφει εἰς τὴν «Ἐπιτομήν» του, δὲν εἶναι μόνον οἱ πρωταίτιοι τῶν αἱρέσεων αὐτῶν ἔνοχοι καὶ ὑπόλογοι, ἀλλ' ἐφόσον καὶ οἱ μεταγενέστεροί των ἠθελημένως ἐπιμένουν εἰς τὰς κακοδοξίας ἐκείνων. «Ὅταν οὗτοι οἱ τῶν καταρξαμένων ἐκείνων ἀπόγονοι οὕτως ἰσχυρῶς τοῦ ἀσεβοῦς τούτου τολμήματος ἀντέχονται, ὥστε λέγειν, ὡς ἅπαξ τεθέν, ἀδύνατον ἐκβληθῆναι, ὡς ἐν τῷ Φλωρεντινῷ συλλόγῳ τοῖς ἡμετέροις ἔλεγον, οὐχὶ ἐπίσης τοῖς τολμητίαις ἐκείνοις κληρονόμοι τῶν φρικτῶν ἐκείνων ἀρῶν γίνονται;»

Ἔναντι τῶν παραδόσεων, ἐξ ἄλλου ὡς ὡλοκληρωμένη προσωπικότης ἧς ἴδιον καὶ ἡ αὐτονομία, δὲν ἀκολουθεῖ δουλικὴν ὑποταγήν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παρατήρησιν τῶν ἐπικριτῶν του ὅτι «ἀνῆκεν εἰς τὴν παράταξιν τῶν ὑπερσυντηρητικῶν καλογήρων, τῶν μετὰ πείσματος ἐμμενόντων εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κακῶς ἐννοουμένης παραδόσεως», τὸν χαρακτηρίζει ἡ φωτεινὴ διάκρισις, ἡ λελογισμένη συμμόρφωσις. Εἰσηγεῖται τὴν λογικὴν πειθαρχίαν. Δὲν διστάζει ὡς ἐλεύθερος ἄνθρωπος, νὰ δηλώνῃ: Καὶ τοὺς Πατέρας ἀκόμη πρέπει νὰ τοὺς χρησιμοποιῶμεν, ὅπου συμφωνοῦν μὲ τὸ ἐξ Ἀποκαλύψεως δόγμα. Νὰ ἐλέγχωμεν δὲ τὰς γνώμας των μὲ λυδίαν λίθον αὐτό. Διότι «εἰ καὶ ἐθελήσαιμεν πρὸς τὰς ἑκάστου τῶν Πατέρων γνώμας λύσεις ἀποδιδόναι, ἐπ' ἄπειρον ἂν ἡμῶν ὁ λόγος χωρήσειεν». Ἀντιθέτως, τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν, αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, θεωρεῖ ἰσόκυρον πρὸς τὴν Γραφήν, ἡ ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἐλαχίστη ἀπόκλισις προσβάλλει εἰς τὰ καίρια τὸ ὅλον τῆς Ἐκκλησίας οἰκοδόμημα. «Ἡ ἄγραφος διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας-λέγει-τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει μὲ τὴν ἔγγραφον πρὸς εὐσέβειαν· ὥστε, φησίν, εἰ θελήσαιμεν ἀποβαλεῖν τὰ ἄγραφα ἔθη, εἰς αὐτὰ τὰ καίρια θέλομεν ζημιώσει τὸ Εὐαγγέλιον, μᾶλλον δὲ εἰς ὄνομα ψιλὸν θέλομεν καταστήσει τὸ κήρυγμα» («Τί ἐστι παράδοσις...» χειρόγρ. Ἐθν. Βιβλ. ἀρ. 2182, σ. 84).

Οὕτω, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ θεολογικὸν πεδίον συγγράμματά του ὅσον καὶ τὰ κηρύγματα εἶναι μεστὰ πλουσίας ἁγιογραφικότητος, πατερικῆς κατοχυρώσεως καὶ βαθυτάτης προσηλώσεως εἰς τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν.

ε) Ὁ δημιουργός: Ἀλλὰ τὸν μέγαν αὐτὸν ἄνδρα, τοῦ ὁποίου ὁ δυναμισμὸς ἦτο ἀνεξάντλητος, διακρίνει καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς πρωτοπορίας καὶ δημιουργίας. Δὲν ἦτο ὁ Ἀθανάσιος θεωρητικὸς στοχαστής, σοφὸς μόνον γραμματοδιδάσκαλος. Πιστεύων βαθύτατα ὅτι «τὸ γράμμα» καθ' ἑαυτὸ «κτείνει», «τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ», σκοπὸν τῆς ζωῆς του ἔθεσε τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐθνικοῦ φρονήματος τοῦ Γένους. Ἐγνώριζε σαφῶς, ὅτι ἄνευ πνευματικῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας οὐδεμία ἐλευθερία εἶναι δυνατή, ἀλλὰ καὶ πραγματική. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὴν παρέχει μόνον τὸ γνήσιον χριστιανικὸν πνεῦμα, ἠγωνίσθη μὲ συνεργάτας μεταξὺ τῶν πρώτων τοὺς ἐν ἁγίοις Νικόδημον Ἁγιορείτην καὶ Μακάριον Νοταρᾶν, διὰ τὴν ἀναβίωσιν τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι ὁ πρωτοπόρος εἰς τὸ νεοχριστιανικὸν κίνημα τῶν Κολλυβάδων, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ καὶ συνεχίζεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς ἀναδείξεως μεγάλων συνεχιστῶν ὡς τῶν Φλαμιάτου, Παπουλάκου, Ἰγνατίου Λαμπροπούλου, Εὐσεβίου Ματθοπούλου κ.λ.π. Εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, καθὼς μεταξὺ ἄλλων σημειώνει καὶ ὁ Γ. Βερίτης, «ἀνέπτυξαν μιὰ διδασκαλία ποὺ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐμμονῆς στὴν ἀρχαία παράδοσι εἶχε συνδυάσει θαυμάσια καὶ τὸ πνεῦμα τῆς καινοτομίας. Καὶ τῆς καινοτομίας αὐτῆς ἐπιδίωξι ἦταν ἴσα-ἴσα τὸ σπάσιμο τοῦ κλοιοῦ ποὺ πλέξανε οἱ μεταγενέστερες παραδόσεις, καὶ τὸ ξαναγύρισμα στὴν ἁγνότητα ζωῆς καὶ στοὺς σεβασμίους θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας». Ἄρα ὄχι μόνον δὲν εἶχε «λίαν ὀπισθοδρομικὰς καὶ καθυστερημένας καὶ ἀτόπους ἀντιλήψεις», ἀλλ' ἐπ' ἐναντίας λίαν προοδευτικὰς καὶ δημιουργικάς, ἐφόσον βέβαια ὑπὸ τὴν λέξιν καινοτομία δὲν νοεῖται ὁ μοντερνισμός, ἀλλ' ἡ ἀνακαίνισις. (Τὸ ἀναμορφωτικὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων, Ἀκτῖνες, 1943, σ. 100). Ὄνειρον συνεχὲς καὶ πόθος βαθὺς τοῦ Ἀθανασίου ἦτο τὸ Γένος, τὸ ἀναγεγεννημένον ἐν Χριστῷ Γένος. Ἀπὸ πατριωτικῆς δὲ πλευρᾶς, εἶναι ἄδικος ἡ κρίσις, ὅτι ἠρνεῖτο τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν εἰς τὸ Γένος του. Ἐπρέσβευεν, ὅμως ὅτι, ὅπου δὲν ὑφίσταται ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀδιανόητος ἡ σωματικὴ καὶ πολιτικὴ τοιαύτη, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Κυρίου «ἐὰν ὁ Υἱὸς ἐλευθερώσῃ ὑμᾶς ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε». Θετικῶς, ὅμως, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ Μεγάλοι Διδάσκαλοι τοῦ Γένους, εἰς τὴν χορείαν τῶν ὁποίων ἐξαίρετον θέσιν κατέχει ὁ Ἀθανάσιος, εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐγαλούχησαν τὸ Γένος μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνοπρεποῦς συνειδήσεως καὶ τὸ διεπότισαν μὲ τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν ἰδεῶδες, ὥστε αὐτὸ νὰ χαλυβδωθῇ καὶ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν ἀλλοδόξου τυράννου, καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς συνίστα νὰ ἐπιβραδυνθῇ ἡ ἐπανάστασις τουλάχιστον κατὰ 50 ἔτη.

στ) Ὁ ἄνθρωπος: Τέλος ὁ Ἀθανάσιος δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου, ἔχει νὰ μᾶς παρουσιάσῃ θαυμαστὸν ὑπόδειγμα τοῦ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» ἀνθρώπου. Χαρακτὴρ θετικός, ἀκέραιος, λιτός, ἀσκητικός, ἀλλὰ καὶ εὐρύνους, στηλιτευτὴς τῆς κακίας ὅπου τὴν συνήντα, ἀλλὰ καὶ εὐγενὴς καὶ συμπαθὴς ἔναντι τῶν πασχόντων καὶ μετανοούντων, ἐκκλησιαστικὸς καὶ φιλακόλουθος, ἔζη ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ὁ Χριστὸς ἐν αὐτῷ. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἀντίπαλοί του εἰς οὐδὲν ἔχουν νὰ τὸν ψέξουν ὡς ἄνθρωπον. Παροιμιώδης δὲ ἦτο ἡ ἀφιλαργυρία καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ ἀνδρός. «Μεριμνῶν —κατὰ τοὺς βιογράφους— περὶ τῶν ἄλλων πάντοτε, ἠμέλει ἑαυτοῦ καὶ ἀπέθανε πάμπτωχος, ἐν ᾧ ἔσχε πλείστας εὐκαιρίας νὰ πλουτήσῃ. Ἐθεώρει ἁμάρτημα θανάσιμον, ἐὰν ἡ ἀνατολὴ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους εὕρισκεν ἐν τῷ θυλακίῳ αὐτοῦ ὀβολὸν τοῦ παρελθόντος ἔτους. Δι' ὅ, ἀποθανών, κατέλιπεν ὡς περιουσίαν μίαν ἐνδυμασίαν, ἕνα λύχνον καὶ ἓν μελανοδοχεῖον» (Ν. Ἀρκᾶ, μν. ἔργ., σ. 126).

Τοιαύτης πολιτείας ἀνὴρ ὡς ἦτο ἐπόμενον εἶχεν ὅσιον καὶ ἅγιον τέλος, παραδώσας εἰς τὸν Κύριον τὸ πνεῦμα ἐν Ρεστοῖς Χίου, ὅπου καὶ ἐτάφη, τὴν 24ην Ἰουνίου 1823.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1954. Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1948. Τ. Μ. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς ἐν

Χίῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1940. Κ. Δυοβουνιώτου, Ἀνέκδοτα ἔργα Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, Ἀθῆναι 1938. Δ. Μπαλάνου, ΜΕΕ, Β΄, σ. 9. Ἐμ. Σαγκριώτου, Ἱστορία τῆς ἐν Πάρῳ Ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδ. Πηγῆς Λογγοβάρδας, Πύργος 1926. Ἀδαμ. Κοραῆ, Λόγοι καὶ ἐπιστολαὶ Ἰσοκράτους, Α΄, 1807. Κ. Κούμα, Γενικὴ Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ΙΒ΄ ἔτος, 1832. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Γ. Ζαβίρα, Ν. Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον. Κ. Ἀμάντου, εἰς Χιακὰ Χρονικά, Ε΄. Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Ἑλληνικά, 1930. Ἠλ. Βλαστοῦ, Χιακά, Β΄. Γ. Ζολώτα, Ἱστορία νήσου Χίου, Ἑλληνικά, Γ΄ (1930), Η΄ (1935). Μ. Α. Βασιλάκη, Χιακὰ Χρονικά, Δ΄ (1958). Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, 1936 (Α-Β). Κ. Γ. Ζησίου, Διδάσκαλοι τοῦ Γένους, Ἀθῆναι 1915. Κ. Γ. Ναυπλιώτου, Τὰ Κυκλαδικά, Ἀθῆναι 1930. Ν. Κυπραίου, Τὰ Πάρια. Μ. Κ. Κρίσπη, Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα. Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, Ἀθῆναι 1959. Κοσμᾶ Βλάχου, Χερσόννησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Ἀθῆναι 1903. Γρ. Νταβαρινοῦ — Ἀν. Τσιαπέρα, Ἰ. Μ. Προυσσοῦ, 1958. Γερ. Σμυρνάκη, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθῆναι 1903. Σεργ. Μακραίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Κων. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ΄. Α. Π. Βρεττοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Α΄. Χριστοφ. Κτενᾶ, Ἡ σύγχρονος Ἀθωνιὰς καὶ οἱ διδάξαντὲς ἐν αὐτῇ, Ἀθῆναι 1930. Μ. Γεδεών, Ἄθως. Σωφρον. Εὐστρατιάδου, Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, ἐν Μακεδονικά, Α΄ (1940). Ἰ. Κολιτσάρα, Νικ. Ἁγιορείτης, Ἀκτῖνες, 1953-54. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, Ἐπετηρὶς Κυκλαδικῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι 1961. L. Petit, Athanase de Paros, εἰς DTC, VII, σ. 2189. P. Meyer, The New Schaf Herzog Encyclopedia of religious knowledge, I, σ. 342.

ΝΙΚΟΛ. ΕΜΜ. ΑΡΚΑΣ

4). Ὁ Βαρούχας. Βλ. Βαρούχας Ἀθανάσιος.

5). Ὁ Ἰβηρίτης. Λόγιος μοναχὸς τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος. Πότε καὶ ποῦ ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανε, παραμένει ἄγνωστον. Ὁ Κ. Σάθας (Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι 1868, σ. 604) καὶ ὁ Γ. Ζαβίρας (Νέα Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1872, σ. 202) ἀναφέρουν τὸν Ἀθανάσιον Ἰβηρίτην ὡς συγγραφέα τοῦ Βίου καὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ νεομάρτυρος Νικήτα τοῦ Νισυρίου, ἀθλήσαντος τὸ 1732 καὶ οὐχὶ τὸ 1754, ὡς οὗτοι σημειώνουν. Ἡ πληροφορία αὕτη δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβής. Ὁ Ἀθανάσιος ἔγραψε μόνον τὴν Ἀκολουθίαν, ἡ ὁποία περιλαμβάνεται καὶ εἰς τὴν τελευταίαν ἔκδοσιν τοῦ «Νέου Μαρτυρολογίου» Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου (Ἀθῆναι 1961, σ. 118-123 καὶ 128-130). Τὸν βίον τοῦ νεομάρτυρος Νικήτα συνέγραψεν ὁ ἴδιος ὁ Νικόδημος (ἔνθ. ἀν., σ. 123-128). Ἐκ τοῦ βίου τούτου πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς τοῦ ἱεροῦ μαρτυρίου τοῦ Νικήτα καὶ ὅτι κατόπιν συνέγραψε τὴν Ἀκολουθίαν αὐτοῦ: «Τυφλοί τινες ἀλείψαντες τοὺς ὀφθαλμούς των μὲ τὸ θεῖον αἷμα τοῦ μάρτυρος, ἀνέβλεψαν καὶ εἶδον τὸ φῶς, δοξάζοντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μάρτυρα Νικήταν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πανοσιολογιωτάτου κὺρ Ἀθανασίου τοῦ Ἰμβηρίτου, ὅστις παρὼν ἔβλεπε τὰ γινόμενα καὶ μετὰ ταῦτα ἐσυνέθεσε τὴν ἀκολουθίαν του» (ἔνθ. ἀν., σ. 127). Διὰ τὸ πῶς εὑρέθη ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου τοῦ Νικήτα, τὴν Χίον, Ἰβηρίτης ὤν, δηλαδὴ μοναχὸς τῆς μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὑπάρχει μία ἐξήγησις ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ βίου τοῦ Νικήτα. Καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Νικόδημος, ὁ Νικήτας προσήχθη διὰ τὸ μαρτύριον εἰς τόπον τινά, ὅπου ὑπῆρχε μετόχιον τῆς ἐν λόγῳ μονῆς τῶν Ἰβήρων. Εἰς τὸ μετόχιον τοῦτο εὑρίσκετο ὁ Ἀθανάσιος τὴν 21ην Ἰουνίου 1732 - ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου - ἢ ὡς ἐπισκέπτης καὶ ἀπεσταλμένος ἢ ἴσως καὶ ὡς προϊστάμενος μετοχίου.

Πληροφορίας διὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἀθανασίου δὲν εὕρομεν. Ὁ Μ. Γεδεὼν (Ἄθως, Κωνσταντινούπολις 1885, σ. 222 καὶ Λόγιοι καὶ Βιβλιοθῆκαι τῆς ἐν Ἄθῳ Μονῆς Ἰβήρων, εἰς Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Δ΄ [1884-5], σ. 166) ἀναφέρει ἄνευ οὐδενὸς σχολίου μεταξὺ τῶν λογίων μοναχῶν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος τῆς μονῆς Ἰβήρων καὶ κάποιον Ἀθανάσιον Ἰβηρίτην, ὁ ὁποῖος, νομίζομεν, πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἀθανάσιον, τὸν γράψαντα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Νικήτα, δεδομένου ὅτι καὶ ἂν ὁ Ἀθανάσιος ἔγραψε τὸν βίον ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸ μαρτύριον, θὰ ἀπέθανεν ὁπωσδήποτε ἐντὸς τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος.

Ἀπὸ ἔρευναν χειρογράφων κωδίκων καὶ καταλόγων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα ὑπῆρχεν εἷς Ἀθανάσιος Ἰβηρίτης μουσικός. Δείγματα τῶν μουσικῶν του συνθέσεων εὑρίσκομεν εἰς τὸν κώδικα 2839 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ΙΗ΄ αἰῶνος, φ. 708α-709α (κατάλογος διὰ τὸν κώδικα δὲν ὑπάρχει)· εἰς τὸν κώδικα 417 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, ΙΖ΄ καὶ ΙΗ΄ αἰῶνος, φ. 285-289 καὶ εἰς κώδικα 422 τῆς αὐτῆς Βιβλιοθήκης, γραφέντα τὸ 1799 (Konst. Litzica, Catalogue manuscriptelor Grecesti, Bucarest 1909, σ. 213, 214)· εἰς κώδικας τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης 146 καὶ 538 (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Α΄, Πετρούπολις 1891, σ. 248, 474) καὶ ἀλλαχοῦ. Δὲν ἀποκλείεται ἡ ταυτότης τοῦ Ἀθανασίου τοῦ γράψαντος τὴν Ἀκολουθίαν καὶ τοῦ Ἀθανασίου τοῦ μελιστοῦ ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν βεβαιώσωμεν. Ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Νικήτα, ὁ Ἀθανάσιος Ἰβηρίτης φαίνεται νὰ εἶναι ἄριστος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ κάτοχος ποιητικοῦ τινος ταλάντου, διότι οἱ στίχοι του καὶ καλλιέπειαν ἔχουν καὶ στιλπνότητα ἐκφράσεως δεικνύουν καὶ πρωτοτυπίαν τινὰ ἀξιόλογον παρουσιάζουν.

ΣΤΥΛ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

6). Ὁ Διάκος. Ὁ Ἀθανάσιος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτην «ἀληθὴς ἐνσάρκωσις τοῦ ἁρματωλικοῦ πνεύματος», ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀρτοτῖναν τῆς Δωρίδος μεταξὺ τοῦ 1785 καὶ τοῦ 1790, πιθανῶς δὲ τὸ 1786. Ἦτο τὸ τέταρτον ἐκ τῶν πέντε τέκνων τοῦ ἐκ Μουσουνίτσης Γεωργίου Ψυχογυιοῦ, θετοῦ υἱοῦ τοῦ θείου του Ἀθανασίου Γραμματικοῦ, ὀνομαστοῦ ἁρματωλοῦ. Δωδεκαέτη εἰσάγουν τὸν Ἀθανάσιον οἱ γονεῖς του εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀρτοτῖναν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ὅπου, κατ' ἀρχὰς δόκιμος, χειροτονεῖται κατόπιν διάκονος, κοινῶς διάκος. Οὕτω, κατὰ τὸν Βαλαωρίτην, δύο στοιχεῖα ἀδιάζευκτα — ὁ μοναχὸς καὶ ὁ στρατιώτης — ἀποτελοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀθανασίου. Ἀκτινοβόλου ὡραιότητος καὶ συνόλου παραστάσεως ὁ Ἀθανάσιος, κινήσας δὲ τὸ ἐνδιαφέρον βαθυπλούτου τινὸς ἀγᾶ τῆς Δωρίδος, τοῦ Φερεχὰτ βέη, ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ ἐκ τῆς μονῆς εἰς τὰ ὄρη, ἀπεκδύεται τὸ ράσον, ἐνδύεται τὴν ἁρματωλικὴν στολήν, προσκολλᾶται εἰς τὸ σῶμα τοῦ Σκαλτσοδήμου, ξυρίζει τὴν γενειάδα ἣν μετὰ ἀπειλητικῆς ἐπιστολῆς ἀποστέλλει εἰς τὸν ἀποπειραθέντα νὰ τὸν ὑβρίσῃ, καὶ ἐκ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος κρατεῖ μόνον τὸ — ἐπώνυμον πλέον — Διάκος, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ὑπεγράφετο ἔκτοτε. Τολμηρὸς ἀλλὰ καὶ συνετὸς μαχητής, ἑφελκύει τὴν ἀγάπην τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ὅλου τοῦ σώματος, διὸ καὶ ὁσάκις ὁ Σκαλτσοδήμος ἀνεχώρει τὸν χειμῶνα εἰς τὰ Βάλτα, ἄφινε τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν Ἀθανάσιον, τὸν ὁποῖον ἤδη τὸ 1816 εὑρίσκομεν μετὰ τοῦ ἄνθους τοῦ ἁρματωλισμοῦ εἰς τὴν σωματοφυλακὴν τοῦ Ἀλῆ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκεῖ ἐκτιμᾷ τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν τοῦ Ἀθανασίου ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος, ὅστις, μόλις, τὸ αὐτὸ ἔτος, διορισθῇ ἁρματωλὸς τῆς Λεβαδείας, θὰ ὀνομάσῃ πρωτοπαλληκαρόν του τὸν Ἀθανάσιον. Τὸ 1818 μυοῦνται ἀμφότεροι εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἀναγκασθεὶς δὲ βραδύτερον ὁ Ἀνδροῦτσος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴ Δωρίδα, συνιστᾷ τὸν Ἀθανάσιον εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Λεβαδείας, παμψηφεὶ δὲ οὗτοι ἐκλέγουν αὐτὸν ἀρχηγὸν τῶν ὅπλων τῆς ἐπαρχίας των, — καὶ ὁπλαρχηγὸν Λεβαδείας εὑρίσκει ἡ ἔκρηξις τῆς Ἐπαναστάσεως τὸν Ἀθανάσιον ὅστις τὴν 1ην Ἀπριλίου 1821 ὑψώνει τὴν σημαίαν του: λάβαρον λευκὸν φέρον εἰς τὴν μίαν ὄψιν τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ εἰς τὴν ἑτέραν τὰς λέξεις «ἐλευθερία ἢ θάνατος». Εἶχε δὲ καὶ σφραγῖδα ὁ Ἀθανάσιος ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγχάρακτος ἦτο ὁ σταυρός, ἐκ τῶν κάτω ὁ δικέφαλος ἀετὸς καὶ κύκλῳ τὰ γράμματα Ο. Θ. Ν. Κ.. ἤτοι ὁ Θεὸς νικᾷ.

Ἀμέσως ὁ Ἀθανάσιος ρίπτεται ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς Λεβαδείας ἐγκλεισθέντων μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὴν ἀκρόπολιν, καὶ μετὰ ὀκταήμερον ἀναγκάζει αὐτοὺς εἰς παράδοσιν. Κατόπιν μετὰ ἱκανῆς δυνάμεως ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Μποδονίτσης (τῆς ἀρχαίας Ὀποῦντος), ὅπου εὗρε τὸν Δυοβουνιώτην πολιορκοῦντα αὐτὴν μετὰ τριακοσίων ἀνδρῶν. Ἀφήσας δ' ἐκεῖ ἀνάλογον δύναμιν ὁ Ἀθανάσιος βαδίζει μετὰ τοῦ Δυοβουνιώτη πρὸς τὰς Θερμοπύλας, συναντηθεὶς δὲ παρὰ τὸ χωρίον Κομποτάδες καὶ μετὰ τοῦ Πανουργιᾶ, ὁρμᾷ τὴν 18ην Ἀπριλίου κατὰ τῆς Ὑπάτης, τῆς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι μετὰ τινα ἀντίστασιν ὑπεχώρησαν καὶ ὑπέγραψαν συνθήκην παραδόσεως· μαθόντες ὅμως ὅτι καταφθάνουν αἱ στρατιαὶ τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη καὶ τοῦ Κιοσὲ Μεχμὲτ πασᾶ παρασπονδοῦν, ἀναγκάζονται δὲ οἱ ἐπαναστάται νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας, διότι ἤδη οἱ δύο πασάδες ἔχουν στρατοπεδεύσει εἰς Λιανοκλάδι καὶ ἀπειλοῦν αὐτοὺς ἐκ τῶν νώτων. Τὴν 20ὴν Ἀπριλίου ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Πανουργιᾶς, ὁ Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Τράκας ὑποχωροῦν εἰς Κομποτάδες καὶ Χαλκωμάταν καὶ ἀποφασίζουν νὰ καταλάβουν τὰς

ὁδοὺς τὰς ἀγούσας εἰς Βοιωτίαν, Φωκίδα καὶ Δωρίδα, ἵνα διακόψουν τὴν προέλασιν τοῦ ἐχθροῦ. Οὕτω οἱ μὲν ἄλλοι κατέλαβον τὰς πρὸς τὴν Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα ὁδούς, εἰς δὲ τὸν Ἀθανάσιον ἀνετέθη ἡ περὶ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ περιοχή, τὸ ἀνατολικῶς καὶ παρὰ τὰς Θερμοπύλας «γεφύρι τῆς Ἀλαμάνας», λεγόμενον οὕτω ἐκ τοῦ παρακειμένου χωρίου. Καὶ συγκεκριμένως οἱ μὲν ὑπαρχηγοὶ τοῦ Ἀθανασίου, Καλύβας καὶ Μπακογιάννης, καὶ ὁ Ἀναγνώστης Καλποῦζος κατέλαβον τὴν γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας, ὁ δὲ Ἀθανάσιος τὴν ἀντικρὺ τῆς γεφύρας κλιτὺν τοῦ Καλλιδρόμου παρὰ τοὺς πρόποδας αὐτοῦ ἄνω μὲν μέχρι τῆς Δαμάστας καὶ τῆς Χαλκωμάτας, κάτω δὲ μέχρι τῶν Λόφων «Πουριά», κατερχομένων εἰς τὴν ἐγγύτατα τῆς

Ο ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΙΑΚΟΣ

Ἀλαμάνας πεδιάδα. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ὁπλαρχηγοί, μετὰ κρατερὰν ἀντίστασιν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ πολυάριθμα τουρκικὰ στίφη, ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος οὐδὲν θέλει νὰ ἀκούση περὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ ἀγῶνος, καίτοι ἔχει μείνει μετὰ 48 μόνον συντρόφων, κυκλωθεὶς πλέον ὑπὸ ὅλης τῆς δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ.

Ἰδοὺ πῶς ἱστορεῖ σύγχρονος χρονογράφος, ὁ Περραιβός, ὁ φίλος τοῦ Ρήγα, τὴν θυσίαν τοῦ Ἀθανασίου: «Σκοτώνονται ἐν πρώτοις ὁ ἀδελφός του, τοῦ ὁποίου τὸ πτῶμα μεταχειρίζεται ὡς προπύργιον ὁ στρατηγός· συντρίβεται καὶ αὐτοῦ ὁ δεξιὸς βραχίων, ἐκκενοῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὰ πιστόλια, κράζει τοὺς συναγωνιστάς του νὰ τὸν σκοτώσουν, ἀλλ' οὐδεὶς πλέον ἔζη. Συλλαμβάνεται τέλος πάντων ζῶν. Οἱ συλλαβόντες αὐτὸν εἶναι Τουρκαλβανοί, οἵτινες ἀφοῦ τὸν ἐπρόσφεραν εἰς τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην, ἔλαβον ἀνταμοιβάς. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν μάλιστα ἐπληγώθη μὲ τὴν πιστόλαν ἀπὸ τὸν ἴδιον· μολοντοῦτο παρεκάλεσε τὸν Βρυώνην νὰ μὴ τὸν θανατώση εἰπών· «εἶναι κρῖμα νὰ ἀποθνήσκουν τοιαῦτα παλληκάρια». Καὶ συνεχίζει ὁ Περραιβός: «Ὁ Βρυώνης ἤθελε νὰ τὸν ἰατρεύση τὸν Διάκον καὶ νὰ τὸν ἐλευθερώση· ἀλλ' ὁ Μεχμὲτ τὸν ἐβίασε νὰ τὸν ψήση ζῶντα, ἐπειδὴ ἐσκότωσε τοὺς πλέον ἀνδρείους καὶ σημαντικοὺς Μωαμετάνους, καὶ ὅτι ἂν τοῦτο δὲν πράξη, μέλλει νὰ γράψη κατ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον τὸν Χουρσίτ. Τούτους τοὺς λόγους ἀκούσας ὁ Διάκος, ἀπεκρίθη: Δὲν μὲ φοβίζετε, βρομόσκυλα, μὲ τὸ νὰ μὲ ψήσετε ζωντανόν. Οἱ Ὀθωμανοὶ ὀργισθέντες διὰ τὰς τόσας ὕβρεις τὸν ἐσούβλισαν ἐκτὸς τῆς Λαμίας, καὶ ἀφοῦ ὕψωσαν τὸ σῶμα του ἀπὸ τὴν γῆν, ἤρχισαν νὰ τὸ πυροβολοῦν ἀδιακόπως, ὥστε τὸ κατεπλήγωσαν πανταχόθεν, φοβούμενοι μήπως ἀναστηθῇ... Ὁ ἥρως μέχρις ἐσχάτης αὐτοῦ ἀναπνοῆς ὑπέφερε τοὺς πόνους μὲ ἀπαραδειγμάτιστον ἀδιαφορίαν, ὑβρίζων μάλιστα ἀδιακόπως τοὺς βαρβάρους». Ταῦτα ἀφηγεῖται ὁ Περραιβὸς καὶ κλείει ἔνδοξον ὅσον καὶ μαρτυρικὴν σελίδα τῆς ἐν ἐπαναστάσει ἤδη Στερεᾶς Ἑλλάδος. Σημειωτέον δὲ ὅτι πέριξ τοῦ Ἀθανασίου ἐτοποθέτησαν καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν μάχην (θεωρουμένην ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς) φονευθέντων Ἑλλήνων ὀγδοήκοντα περίπου, ἐξ ὧν ἡ τοῦ ἐπισκόπου Σαλώνων Ἠσαΐου, ἡ τοῦ ἀδελφοῦ του Παπαϊωάννου, ἡ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀθανασίου Δημητρίου, αἱ κεφαλαὶ τῶν ὑπαρχηγῶν τοῦ Ἀθανασίου Μπακογιάννη καὶ Καλύβα, ἡ τοῦ Ἀναγνώστου Καλπούζου καὶ ἄλλων. Καὶ ἐνῷ ἐπὶ τοῦ μετώπου ἑκάστης, πρὸς ἐμπαιγμόν, ἐπεκόλλησαν χάρτην μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «καπετᾶνος», πάσας τὰς κεφαλὰς ἐξέδειραν ἐνώπιον τοῦ ἐπὶ τοῦ σκόλοπος ἀγωνιῶντος εἰσέτι Ἀθανασίου. Καὶ ἡ μὲν μάχη τῶν Θερμοπυλῶν ἔγινε τὴν 22αν Ἀπριλίου, ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἐμαρτύρησε τὴν 23ην ἢ πιθανώτερον τὴν 24ην Ἀπριλίου.

Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ὁ δημοτικώτατος τῶν ἡρώων τῆς Ἐθνεγερσίας, διότι, ὅπως εἶπεν ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, «ὁ Ἀθανάσιος Διάκος εἶναι τὸ παλληκάρι, τὸ κατ' ἐξοχὴν παλληκάρι, ποὺ διατηρεῖ εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ ἄσβεστον τὸν πολεμικὸν σπινθῆρα τοῦ ἔθνους». Κανὲν ἐκ τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων δὲν εἶναι τόσον γνωστόν, κανὲν δὲν φέρεται τόσον συνεχῶς εἰς τὰ στόματα καὶ τὰς ἀνθολογίας ὅσον τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀθανασίου. Καμμία ἀπὸ τὰς εἰκόνας, ὅσαι ἀναπαριστοῦν ἐπὶ τὸ φανταστικώτερον σκηνὰς τῆς Ἐπαναστάσεως, δὲν ἦτο ἄλλοτε τόσον διαδεδομένη ὡς στόλισμα ὅσον ἡ εἰκὼν τῆς συλλήψεως τοῦ Ἀθανασίου. Οὐδὲν ἐκ τῶν μαρτυρίων ὅσα καθηγίασαν τὸν Ἀγῶνα δὲν συνεκίνησε τοὺς Πανέλληνας ὡς ὁ ἀνασκολοπισμὸς τοῦ ἥρωος τούτου. Καὶ τὸ πλέον πονεμένον δίστιχον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι τὸ φερόμενον ὅτι ἔψαλλεν Ἀθανάσιος τὴν στιγμὴν τῆς θυσίας:

Γιὰ ἰδὲς καιρὸ ποὺ διάλεξεν
ὁ Χάρος νὰ μὲ πάρῃ,
τώρα π' ἀνθίζουν τὰ κλαριὰ
καὶ βγάζει ἡ γῆς χορτάρι.

Ε. Π. ΦΩΤΙΑΔΗΣ

7). Ὁ Σιναΐτης. Ἀγνώστου ἐπωνύμου κληρικός, ἔχων τὸν τίτλον τοῦ πρωτοσυγκέλλου. Οὗτος ἀνήκων εἰς τὴν Μονὴν Σινᾶ, ἐξ ἧς ἔφερε καὶ τὸ παρεπώνυμον «Σιναΐτης», εὑρίσκετο εἰς τὴν Πελοπόννησον ὡς ἔξαρχος τῆς Μονῆς του. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν μὲ τοὺς Τούρκους παρευρίσκετο εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Φονηᾶ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν. Ἀμέσως καὶ μαζὶ μὲ τοὺς λοιποὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς ἔσπευσε νὰ τεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ προεστοῦ Χαραλάμπη καὶ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν Ἀγῶνα. Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ περαιτέρω πολεμικὴ δρᾶσις τοῦ κληρικοῦ τούτου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα περὶ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Α', σ. 69.

Μ. Η. Φ.

ΕΝ ΚΥΠΡΩ

1). Ὁ Ἀναγνώστης. Μετὰ του διακόνου Δημητριανοῦ ἢ Δομιτιανοῦ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἀριστοκλέους ἐκ Ταμασοῦ ἐμαρτύρησε καὶ ὁ Κύπριος οὗτος ἐπὶ Μαξιμιανοῦ. Τὸν δεύτερον συνήντησεν ἐν Λήδρᾳ (=Λευκωσία), —ὅθεν θὰ κατήγετο ὁ Ἀθανάσιος,— ἄρτι ἐπανελθόντα ἐκ τῶν ὀρέων, ὅπου εἶχε καταφύγει διὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ τοὺς διωγμούς. Κατόπιν ἀφηγήσεων τοῦ Ἀριστοκλέους περὶ ὑπερλάμπρου φωτὸς καὶ φωνῆς ἐξ οὐρανοῦ καλούσης αὐτὸν ὅπως μεταβῇ εἰς Σαλαμῖνα καὶ μαρτυρήσῃ ἐκεῖ, οἱ δύο ἕτεροι φίλοι ἐνθουσιῶντες ἠκολούθησαν αὐτῷ, ἢ κατ' ἄλλην παράδοσιν συνήντησεν αὐτοὺς ὁ Ἀριστοκλῆς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα ἑτοίμους καὶ τούτους διὰ τὸ μαρτύριον. Ταχέως καὶ οἱ τρεῖς εἵλκυσαν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐν Σαλαμῖνι τοπικοῦ διοικητοῦ, ὅστις ἐπληροφορήθη παρ' αὐτῶν ὅτι οὗτοι ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ταχέως διέταξεν ὅπως ὁ γνωστότερος τῶν τριῶν, ὁ Ἀριστοκλῆς ἀποκεφαλισθῇ καὶ ἐκδαρῇ ζῶν. Βλέπων δ' ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἐνέμενον εἰς τὴν πίστιν των, ὑπέβαλεν αὐτοὺς εἰς βασανιστήρια καὶ διέταξεν ὅπως καοῦν ζῶντες. Τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἀθανάσιος καὶ ὁ Δομιτιανὸς παρέμειναν ἀβλαβεῖς ἐν τῇ πυρᾷ, ὅθεν ὁ διοικητὴς διέταξεν ὅπως ἀποτμηθῇ καὶ αὐτῶν ἡ κεφαλή. Ἡ μνήμη των ἄγεται τὴν 23ην Ἰουνίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Β', Πε,

ραιεὺς 1927. Hippolyte Delehaye, Les Saints de Chypre, (extrait de l' Analecta Bollandiana, XXVI), Bruxelles 1907. Louis de Mas Latrie, Le Trésor de Chronologie, Paris 1889.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΚΥΡΡΗΣ

2). Ὁ Πεντασχινίτης. Τοπικὸς Ἅγιος τῆς Κύπρου (Λεόντ. Μαχαιρ. § 36, Dawkins), θαυματουργός, καταγόμενος ἐκ τοῦ ἐξαφανισθέντος τὸν ΙΗ' αἰῶνα, κατὰ Κυριαζῆν, πλουσίου χωρίου Πενταςχίνου, παρὰ τὸ νῦν χωρίον Ἀλαμινὸς τῆς ἐπαρχίας Λάρνακος καὶ 4 μίλλια νοτίως τοῦ χωρίου Ἅγιος Θεόδωρος, διαιρουμένου δ' εἰς ὀρεινὸν καὶ πεδινὸν Πεντάσσινον. Σώζονται καὶ σήμερον ἐρείπια ἀρκετὰ τοῦ χωρίου, ὡς καὶ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Πεντασχινίτου, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εὑρηνται δύο ὀπαὶ ὁδηγοῦσαι, κατὰ παράδοσιν, ὑπογείως μέχρι τῆς ἀπέναντι τῆς Κύπρου ἀκτῆς, κατ' ἄλλους δὲ μόνον μέχρι τῆς θαλάσσης, διότι πέραν αὐτῆς τὸ φῶς ἐξαφανίζεται καὶ καθίσταται ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ τις. Αὐτόθι σώζεται καὶ ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος πλὰξ μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας. Κατὰ τὸν Μαχαιρᾶν (αὐτ.) «βρύει ἰάματα» τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου ἐν τῷ εἰς Πεντάσχινον ναῷ του, ὅστις ὑπῆρχεν ὅτε ἔγραφεν ὁ Μαχαιρᾶς (περὶ τὸ 1458). Κατεστράφη δ' ὁ ναὸς οὗτος τὴν 24ην Ἀπριλίου 1491, Κυριακὴν τοῦ Παραλύτου, ὑπὸ σεισμοῦ ἐρειπώσαντος ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ καὶ ἄλλας φημισμένας ἐκκλησίας τῆς Κύπρου τότε, ἃς ὁ ἱερεὺς χρονικογράφος Ἀθανάσιος Φάρης ἐκ Κοφίνους, χωρίου ὀλίγον Β. τοῦ Πενταςχίνου, σημειώνει εἰς τὰς ἐν Cod. Paris. Graec. 624, f. 2v ἐνθυμήσεις του: τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Λευκωσίας, τὴν Μονὴν τοῦ Μεγάλου Σταυροῦ αὐτ., καὶ τὸν Σταυροβούνι, ὡς καὶ τὸν τροῦλλον τῆς Καθολικῆς Λεμεσοῦ. Ὁ ἀντιπαρατιθέμενος ὅμως μὲ αὐτοὺς ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Πεντασχινίτου, ὅστις θὰ ἦτο λοιπὸν ἰσάξιός των, κατεστράφη ἐκ βάθρων. Ὁ σεισμὸς σημειοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ περιηγητοῦ Δουκὸς τῆς Βαυαρίας Ἀλεξάνδρου. Ὁ R. Cunnis σημειοῖ ἐν Πεντασχίνῳ καὶ ναὸν Ἁγίου Ἀντωνίου, ἠρειπωμένον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Νεοκλῆ Γ. Κυριαζῆ, Τὰ χωριὰ τῆς Κύπρου, Λάρναξ 1952. Rupert Gunnis, Historic Cyprus, London 1936. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Β', Πειραιεὺς 1927. J. Darrouzès, Notes pour servir à l' Histoire de Chypre, (Troisième article), Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΚΒ' (1958) 221-250. Leontios Makhairas, Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle', I-II, Oxford 1932. C. D. Cobham, The Churches and Saints of Cyprus, London 1910.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΚΥΡΡΗΣ

3). Ὁ Χύτρων. Κύπριος ἐπίσκοπος, ἅγιος καὶ θαυματουργός. Μόνη ἀναφορά του ἡ παρὰ Λ. Μαχαιρᾷ (§ 30) καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἁγίου Δημητριανοῦ Κυθρέας, ὅπου λέγεται: «ἐν ᾗ [=πόλει Χυτρίᾳ ἢ Κυθρέᾳ] πρὸ πολλῶν ἄλλων Πάππος τε καὶ Ἀθανάσιος οἱ τῷ τῆς φύσεως συνδέσμῳ ὡς τῷ τοῦ πνεύματος συνδεόμενοι καὶ μεγάλων αὐτουργοὶ θαυμάτων γενόμενοι, κατὰ διαδοχὴν τὴν καθέδραν ἐδέξαντο». Δεδομένου, ὅτι ὁ Ἅγιος Δημητριανὸς ἔζησεν ἐπὶ Θεοφίλου (829-842), οἱ δὲ Πάππος καὶ [ὁ συγγενής ἢ φίλος ἢ ἀδελφός του] Ἀθανάσιος διεδέχθησαν αὐτόν, πρέπει οὗτοι νὰ τεθοῦν μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων (843), δηλ. κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ Θ' αἰῶνος, ὅτε ἡ Κύπρος ἐπανῆλθεν ἐπί τι ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν,

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Leontios Machairas, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle', I-II, Oxford 1932. Hipp Delehaye, Les Saints de Chypre, (extrait de l' Analecta Bollandiana, XXVI), Bruxelles 1907. Cl. Del. Cobham, The Churches and Saints of Cyprus, London 1910. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Β', Πειραιεὺς 1927.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΚΥΡΡΗΣ

4). Ὁ Α'. Ἰακωβίτης ἐπίσκοπος Κύπρου, ἀναφερόμενος μόνον ὡς παρὼν κατὰ τὴν ἐκλογὴν Ἰγνατίου τοῦ Γ' ὡς πατριάρχου τῶν Ἰακωβιτῶν ἐν τῷ μοναστηρίῳ Γαβικαθᾶ τὸ 1264.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. M. Le Quien, Oriens Christianus, II (Paris 1740), σ. 1421. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Πειραιεὺς 1932, Γ', σ. 69.

Κ. Π. Κ.

5). Ὁ Β'. Ἰακωβίτης ἐπίσκοπος Κύπρου τὸ 1457.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. M. Le Quien, Oriens Christianus, II, (Paris 1740), σ. 1421. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ι. Παπαϊωάννου, Πειραιεὺς 1932, Γ', σ. 69.

Κ. Π. Κ

6). Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου (1592 - 1598). Διεδέχθη τὸν Νεόφυτον (1587 - 1592), κατόπιν ἔριδος περὶ τὴν πλήρωσιν τοῦ θρόνου, καίτοι δὲν ἦτο πρόσωπον συμπαθὲς εἰς τὸν λαόν. Πράγματι, ὁ Ἀθανάσιος κατηγορήθη κατόπιν ὑπὸ τῶν Κυπρίων εἰς τὸν τότε τοποτηρητὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ὅτι ἐχρηματίζετο ἀσυστόλως, παρεβίαζε βαναύσως τοὺς ἱεροὺς κανόνας, κατέστρεφεν ἱερὰ κειμήλια καὶ γενικῶς ἐπολιτεύετο ἀσεβῶς καὶ ἀντιχριστιανικῶς. Ὁ Μελέτιος ἐζήτησεν ἐξηγήσεις, ἀλλὰ ὁ Ἀθανάσιος ἀπηξίωσε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν. Μετὰ προσφυγὴν τῶν κατοίκων τῆς νήσου εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, ὁ Μελέτιος ἐκάλεσε πάλιν τὸν Ἀθανάσιον εἰς ἀπολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν οὗτος ἔδειξε περιφρονητικὴν ἀδιαφορίαν. Τότε ἐστάλησαν πατριαρχικοὶ ἔξαρχοι εἰς Κύπρον, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων τῆς νήσου προέβησαν εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀθανασίου, ἀρνηθέντος νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τῆς συνόδου ἢ ἔστω νὰ ἀποστείλῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἀπολογίαν του (1598).

Ἀλλὰ ὁ σκληροτράχηλος ἀνὴρ δὲν ἐπτοήθη, ἐκμανεὶς δὲ ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, ὑπεκίνησε τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς νήσου νὰ συλλάβουν τοὺς ἐξάρχους τοῦ πατριαρχείου. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς θλιβερᾶς ὑποθέσεως, ἔκρινε καλὸν νὰ παρέμβῃ ὁ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ὑπήγετο εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἰδικοῦ του πατριαρχείου καὶ οὐχὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ. Οἱ Κύπριοι, ὅμως, ἀπέκρουσαν τὴν παρείσακτον αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ τῇ ὑποδείξει τοῦ Μελετίου ἀπετάθησαν εἰς τὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνακηρυχθέντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην Ματθαῖον τὸν Β', ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστηλίτευσε τὸν Ἀντιοχείας διὰ τὴν προπέτειάν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεκύρωσε τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀθανασίου, ἐκλέξας ἀντ' αὐτοῦ τὸν Σολίου Βενιαμίν. Ὁ Ἀθανάσιος, μετά τινας σπασμωδικὰς κινήσεις, ἀντελήφθη τέλος ὅτι ἡ τύχη του εἶχε κριθῆ ὁριστικῶς καὶ ἀπεσύρθη, ἐνθρονισθέντος τοῦ Βενιαμὶν καὶ ἀποκατασταθείσης οὕτω τῆς εἰρήνης.

Κρινόμενος ἱστορικῶς, ὁ Ἀθανάσιος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπιβάτης τοῦ θρόνου τῆς μεγαλονήσου καὶ ἄνθρωπος στερούμενος πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἕρματος. Ἡ πεισματώδης, ἐξ ἄλλου, ἰδιοσυγκρασία του τὸν ἠμπόδισε νὰ ἀντιληφθῇ ἐγκαίρως τὸ μάταιον τῆς ἐπιμονῆς του καὶ τὸ ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀνεκτός, ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπευθύνων, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν οὐδέποτε στηριχθῆ. Διὸ καὶ ὁ ἴδιος ἐταλαιπωρήθη καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου ἐταλάνισεν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΘΗΕ, Α', σ. 377, 8.

ΡΩΣΟΙ

1). Διαβόητος Ρῶσος μοναχός. Ἦτο μαθητὴς τοῦ ὁσίου Σεργίου τοῦ Ράδονεζ καὶ μετέπειτα ἡγούμενος τῆς παρὰ τῷ Σερπούχωφ μεγάλης Μονῆς. Κατὰ τὸ ἔτος 1387, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μὲ τὸν μητροπολίτην Κυπριανὸν καὶ ἔλαβεν ἄδειαν «νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἡγουμενίαν Θεοῦ ἕνεκεν». Μετὰ ταῦτα, ἐλθὼν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Σκέπης καὶ ἀγοράσας ἓν κελλίον, ἐγκατεστάθη ἐκεῖ καὶ προέκοψεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν κατάρτισιν τῶν μαθητῶν του καὶ τὴν συγγραφὴν βιβλίων. Ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 1401.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΠΞ, Β', σ. 179.

2). Ὁσιομάρτυς. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία καὶ ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς του ἀγνοοῦνται. Κατήγετο ἐξ ὀρθοδόξων γονέων, γεννηθεὶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1592 καὶ 1597. Τὴν ἀρχικήν του ἐκπαίδευσιν ἔλαβεν εἰς σχολὴν ἐκκλησιαστικῆς ἀδελφότητος ἀγνώστου περιοχῆς, ὅπου ἐδιδάχθη τὴν ἑλληνικήν, ρωσικὴν καὶ πολωνικὴν γλῶσσαν, εἰς δὲ τὴν σχολὴν τῆς ἐν Βίλνῃ συνοδικῆς ἀδελφότητος ἔλαβεν ἀκολούθως ἀνωτέραν μόρφωσιν. Ἐκ φύσεως, ἐκέκτητο ὑψηλὰ χαρίσματα, τὰ ὁποῖα ἐξετίμησεν ὁ Λιθουανὸς ἀρχιστράτηγος Λέων Σαπέγα καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃ τὴν πολωνικὴν κοινωνίαν καὶ τὴν λατινικὴν πίστιν. Ἡ πεῖρα αὐτὴ ηὔξησε περισσότερον τὸν ὀρθόδοξον ζῆλον του καὶ συνεπείᾳ αὐτοῦ εἰσῆλθε καὶ ἐκάρη μοναχὸς εἰς τὴν ἐν Βίλνῃ Μονὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῆς Οὐνίας. Διὰ τῆς ἐν γένει μορφώσεώς του διακριθεὶς μεταξὺ τῶν συμμοναστῶν του, ἐστάλη εἰς διαφόρους Μονὰς διὰ νὰ στηρίξῃ τοὺς ἐν αὐταῖς μοναχοὺς ἐν τῇ Ὀρθο-

δοξία, καὶ ἐχρημάτισεν ἐπὶ τριετίαν τοποτηρητὴς τοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πίνσκ μοναστηρίου τοῦ Ντουμπώφ. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ τῆς Ὀρθοδοξίας Οὐνῖται, κατ' αὐτὸ τὸ χρονικὸν διάστημα, κατεπίεζον μετ' ἰδιαιτέρας ὀξύτητος καὶ ἐδίωκον τοὺς ὀρθοδόξους, ἰδιοποιούμενοι τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήριά των. Τότε καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ντουμπώφ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἰησουΐτας, ὁ δὲ Ἀθανάσιος, ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπομακρυνθῇ, εἰσῆλθε πρὸς «ὑπακοὴν» εἰς τὴν γειτονικὴν Μονὴν Κουτετίτσκι. Ἀπὸ ἐκεῖ μετέβη εἰς Μόσχαν ἵνα ὑποστηρίξῃ παρὰ τῷ τσάρῳ Μιχαὴλ τὰς ἐν Πολωνίᾳ ὀρθοδόξους ὑποθέσεις. Ἐν συνεχείᾳ, ἐκλήθη εἰς Μπρέστ καὶ ἀνέλαβε τὴν ἡγουμενίαν τῆς ἐκεῖ Μονῆς, ὅπου διὰ τοῦ προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ λόγου ἤρχισεν ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας σκληρὸν κατὰ τῆς Οὐνίας ἀγῶνα, δυνηθεὶς νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ νὰ ταράξῃ ἐν ἔτει 1643 τὰ θεμέλια αὐτῆς. Τέλος ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἔρριψαν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ κατόπιν ἀδίκου δίκης τὸν ἐθανάτωσαν διὰ φρικτῶν βασανισμῶν τὴν 5ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1648. Οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς παρέλαβον καὶ ἐνεταφίασαν τὸ σῶμα τοῦ ἡγουμένου μάρτυρος, τὸν ὁποῖον ὁ Κύριος ἡγίασε καὶ ἐδόξασεν. Τὰ λείψανά του, μετὰ τὴν ἀνακομιδήν, γενομένην τὴν 20ὴν Ἰουλίου τοῦ 1666, εὑρίσκοντο ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Μπρέστ. Ἡ μνήμη του ἄγεται τὴν 20ὴν Ἰουλίου καὶ τὴν 5ην Σεπτεμβρίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΠΞ. Β', σ. 179 κ. ἑξ.

3). Ἀρχιεπίσκοπος Χόλμης. Ἐγεννήθη ἐν Σιβηρίᾳ τὸ 1641 καὶ ὠνομάζετο κατὰ κόσμον Ἀλέξιος Ἀρτέμεβιτς. Κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν, ἦτο σχισματικός, ἀλλ' ἐρευνῶν τὴν ἀλήθειαν ταχέως ἐγκατέλειψε τὸ σχῖσμα καὶ ἐνεγράφη εἰς τὴν πατριαρχικὴν σχολὴν τῆς Μόσχας. Κατ' ἀρχάς, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ μετέπειτα προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἱεροδιακόνου. Ὑπηρέτησεν ὡς σκευοφύλαξ παρὰ τῷ Μητροπολίτῃ τοῦ Τομπόλσκ Κορνηλίῳ καὶ ἐν ἔτει 1675 ἐγένετο ἡγούμενος τῆς ἐν Τομπόλσκ Μονῆς τῆς Κοιμήσεως. Λόγῳ τῶν ὑψηλῶν χαρισμάτων καὶ τοῦ ἐξόχου χαρακτῆρος του, ὁ πατριάρχης Μόσχας Ἰωακεὶμ ἐξέλεξεν αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν σταυροϊερομονάχων τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου. Ἐπὶ πλέον, παρέδωσεν εἰς αὐτὸν πατερικὰ χειρόγραφα καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἐξέτασιν καὶ προετοιμασίαν αὐτῶν διὰ τὴν ἐκτύπωσιν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν σλαυωνικήν. Ὅτε ἐχήρευσεν, ἐν ἔτει 1682, ὁ θρόνος τῆς ἐπαρχίας Χόλμης, ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος τὴν 18ην Μαρτίου ἐν τῇ πόλει Χόλμῃ. Μετέσχεν ἱεραρχικῆς συνόδου, ἡ ὁποία ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τῶν σχισματικῶν, τῶν χωρισθέντων ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐρίδων τῶν Στρελίτζων, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς αὐτοκρατείρας Σοφίας. Ἀνέπτυξε σπουδαῖον ποιμαντικὸν ἔργον. Ἡ φήμη του ἦτο τόσον διαδεδομένη, ὥστε ἐπρόκειτο νὰ ἐκλεγῇ διάδοχος τοῦ πατριάρχου Ἀδριανοῦ, ἀλλ' ἡ θέλησις τοῦ Μεγάλου Πέτρου δὲν ἦτο σύμφωνος μὲ τὴν κοινὴν γνώμην. Συνέγραψε πραγματείας, ἐκ τῶν ὁποίων σῴζονται ἐν χειρογράφοις τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑξαήμερον καὶ ἡ Ἐξήγησις τοῦ Ψαλτηρίου, ὡς καὶ ἄλλα οἰκοδομητικά. Ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον τὴν 5ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1702.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΠΞ, Β', σ. 181 κ. ἑξ.

ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ

1). Κατήγετο ἐκ Σπάρτης τῆς Πισιδίας καὶ ἤθλησε τὸ 1653 εἰς Μουδανιὰ τῆς Βιθυνίας. Ἦτο ἱερομόναχος. Ἡ μνήμη του ἄγεται τὴν 27ην Ὀκτωβρίου. Τὸ μαρτύριον καὶ ὁ Κανὼν αὐτοῦ συντεθέντα ὑπὸ Μελετίου Συρίγου τὸ 1656, παραμένουν ἀνέκδοτα, ἀποκείμενα ἐν χειρογράφοις εἰς Ἅγιον Ὄρος καὶ εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου.

Διὰ θανάτου ἀθανασίαν λάβε,
Ἀθανάσιε, κῦδος ἱερωμένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΘΧΕ, Α', σ. 341.

2). Ὁ ἐκ Κίου τῆς Βιθυνίας, ἀθλήσας εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 24ην Ἰουλίου τοῦ 1670. Περὶ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς του, δὲν ὑπάρχει βεβαιότης. Δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται καὶ περὶ μιᾶς τῶν νήσων Χίου ἢ Κίου. Ὁ Ἀθανάσιος ἦτο εὐκατάστατος οἰκογενειάρχης, «ἀλλὰ καὶ εὐαγγελικῶς πολιτευόμενος ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου». Κάποτε, ἐπεβλήθη εἰς τὴν περιοχὴν βαρὺς φόρος, ὑπὲρ τὴν δύναμιν τῶν χριστιανῶν, καὶ ὁ Ἀθανάσιος ἐκινήθη μὲ σκοπὸν νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὸν φόρον καὶ οἱ Τοῦρκοι συντοπῖται του. Οὗτοι, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἀντέδρασαν καὶ ἐπέτυχον τὴν σύλληψιν τοῦ Ἀθανασίου μὲ τὴν κατηγορίαν, ὅτι τάχα εἶχεν ὑποσχεθῆ νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ καὶ νὰ γίνῃ μωαμεθανός. Ὁ μάρτυς μετήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου αἱ ἀρχαὶ προσεπάθησαν νὰ τὸν ἀναγκάσουν εἰς ἐξόμωσιν. Ἐκεῖνος ὅμως διεκήρυξεν, ὅτι ποτὲ δὲν θὰ ἠρνεῖτο τὸν Χριστόν. Ἀκολούθως ἐφυλακίσθη ἐπὶ 60 ἡμέρας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἐβασανίζετο δεινῶς. Κατόπιν, τοῦ ἐγένετο καὶ πάλιν ἡ σύστασις νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ, ἀλλ' ὁ γενναῖος Ἀθανάσιος «ἔστεκεν ἀκλόνητος καὶ στερεὸς εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεώς του». Διὸ καὶ ἀπεφασίσθη ἡ θανάτωσίς του, ἡ ὁποία ἔγινεν εἰς Παρμὰκ Καπὶ δι' ἀποκεφαλισμοῦ. Τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀθανασίου ἔγραψεν ὁ μέγας λογοθέτης Ἰωάννης Καρυοφύλλης. Ἡ μνήμη του τιμᾶται τὴν 24ην Ἰουλίου.

Ἀθανάσιε, δός τι καὶ λήψῃ, μάκαρ.
Δὸς τὴν κεφαλὴν κἀθανασίαν λάβε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Νέον Μαρτυρολόγιον, ἐκδ. γ', Ἀθῆναι 1961, σ. 84. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, σ. 15.

3). Ὁ ἐξ Ἀτταλείας. Ἔζη εἰς τὴν Σμύρνην περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ ἤθλησεν ἐκεῖ περὶ τὸ 1700. Ἦτο ἀγράμματος μέν, ἀλλὰ ἔμπλεως θείας σοφίας διὰ τὴν πολλήν του πίστιν καὶ ἀρετήν. Οἱ συναναστρεφόμενοι αὐτὸν Τοῦρκοι τὸν περιέπαιζον διὰ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλ' ἐκεῖνος «τοὺς ἀπεκρίνετο εἰς ὅλα μὲ λόγον καὶ σύνεσιν». Ἡ συνεχὴς αὐτὴ κατατρόπωσίς των τοὺς ὤθησε τέλος εἰς τὴν σκέψιν νὰ τὸν συκοφαντήσουν καὶ ἀνέμενον τὴν κατάλληλον πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν. Μίαν ἡμέραν λοιπόν, ὁ Ἀθανάσιος ἐπρόφερεν εἰς τὴν πάτριον γλῶσσαν του, τὴν τουρκικήν, τὴν δοξολογικὴν ἐκφώνησιν «λαῒ λαλά». Ἀκούσαντες αὐτήν, τὸν ἔφερον τότε εἰς τὸ κριτήριον καὶ ἰσχυρίσθησαν, ὅτι εἶχεν ὁμολογήσει πίστιν εἰς τὴν θρησκείαν των. Ἀρνηθέντος δὲ αὐτοῦ τοῦτο καὶ εἰπόντος ὅτι ὁ λόγος ἐκεῖνος δὲν ἦτο ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν Μωαμεθανῶν, ἀλλὰ ἁπλῆ δοξολογία τοῦ Θεοῦ, «εἰς τὴν φυλακὴν τὸν βάλλουν καὶ εἰς ἐξέτασιν τὸν φέρουν καὶ μίαν καὶ δύο καὶ τρεῖς φορὰς καὶ σφοδρῶς τὸν ραβδίζουν καὶ μὲ κολακείας καὶ ὑποσχέσεις πολλῶν δωρεῶν σπουδάζουν νὰ τὸν μεταβάλουν καὶ μὲ φοβερὰς ἄλλων πολλῶν καὶ φρικτῶν βασάνων. Ἀλλ' ὁ γενναῖος μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ὅλα ταῦτα παίγνια ἐλογίζετο. Τέλος πάντων, βλέπων ὁ κριτὴς τὸ στερρὸν τῆς ἐκείνου γνώμης καὶ ἀμετάθετον, ἔδωκε κατ' αὐτοῦ τὴν ἀπόφασιν τῆς σφαγῆς καὶ ἀποκεφαλίζεται ὁ μακάριος καὶ λαμβάνει τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον. Τὸ δὲ ἅγιον αὐτοῦ λείψανον ἦτο ἀπερίσκεπτον ἐν τρισὶν ἡμέραις καὶ ἀπορριμένον, ὅπου ἦτον πολλῶν σκυλίων καταγώγιον. Κανένα δὲ ἀπὸ τὰ σκυλία ἐκεῖνα δὲν ἐπλησίασε τελείως εἰς αὐτό. Ἔτυχε δὲ κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας νὰ ἀποκεφαλίσουν καὶ δύο καταδίκους Ὀθωμανοὺς καὶ μὴ ἔχοντες καιρὸν νὰ ἐνταφιάσουν τὰ σώματά των, τὰ ἄφησαν εἰς τὸ πρωΐ. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν νύκτα κατέσχισαν αὐτὰ καὶ κατέφαγον τὰ σκυλία. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἔλεγον, ὅτι τοῦ μὲν μάρτυρος τὸ σῶμα σιχαινόμενοι οἱ σκύλοι δὲν τὸ ἔφαγον, τῶν δὲ Τούρκων τὰ σώματα, ὡς γλυκὰ καὶ νόστιμα, κατέφαγον. Μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν, ἀδείᾳ τοῦ κριτοῦ, ἐπῆραν οἱ χριστιανοὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου καὶ τὸ ἐνταφίασαν ἐντίμως εἰς τὴν Ἁγίαν Παρασκευήν».

Ἡ μνήμη τοῦ Ἀθανασίου ἄγεται τὴν 7ην Ἰανουαρίου.

Οὐχὶ παλαιὸς Ἀθανάσιος πέλει
οὗτος, νέος δὲ μάρτυς ἐστὶ Κυρίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Νέον Μαρτυρολόγιον, ἐκδ. γ', Ἀθῆναι 1961. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, σ. 15.

4). Ὁ Κολιακιώτης. Ἤθλησεν ἐνδόξως τὴν 8ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1774 εἰς Θεσσαλονίκην. Κατήγετο ἐκ τῆς πολίχνης Κολιακιᾶς, βορειοδυτικῶς τῆς Θεσσαλονίκης, προήρχετο δὲ ἐκ γονέων εὐσεβῶν. Ὁ πατήρ του, ὀνόματι Πολύχρους, εἶχε διατελέσει ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη προεστώς, ἐνῶ ἡ μήτηρ του, καλουμένη Λουλούδα, εἶχεν αἷμα βουλγαρικόν. Ἀφοῦ ὁ Ἀθανάσιος ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα εἰς τὴν Κολιακιάν, ἐστάλη ὑπὸ τοῦ πατρός του εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐμαθήτευσε παρὰ Ἀθανασίῳ τῷ Παρίῳ, εἰς τὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸν σχολεῖον. Ἀκολούθως μετέβη εἰς Ἅγιος Ὄρος καὶ συνέχισε τὰς σπουδάς του εἰς τὴν Ἀθωνιάδα Ἀκαδημίαν, ὅπου εἶχε διδασκάλους πρῶτον μὲν

τὸν Παναγιώτην Παλαμᾶν, κατόπιν δὲ τὸν Νικόλαον Τζαρτζούλιον. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου προσεκολλήθη εἰς τὸν μόλις χειροτονηθέντα τότε πατριάρχην Ἀντιοχείας Φιλήμονα, ὅστις τὸν ἐκράτησε πλησίον του δύο ἔτη εἰς τὴν Δαμασκόν. Κατόπιν ὁ Ἀθανάσιος ἐπέστρεψεν εἰς Ἅγιον Ὄρος καὶ τέλος ἐπανεγκατεστάθη εἰς τὴν γενέτειράν του. Μίαν ἡμέραν, συνομιλῶν μετά τινος Τούρκου ἐμίρη περὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἐπρόφερε μίαν φράσιν λειτουργικὴν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, θέλων νὰ εἴπῃ εἰς τὸν συνομιλητήν του, ὅτι εἰς αὐτὴν περιεκλείετο τὸ νόημα τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας. «Ὁ ἐμίρης, ἀκούοντας, εὐθὺς ἥρπασε τὴν ἁπλῆν ἐκείνην προφοράν, ὡς τελείαν ὁμολογίαν καί· ὤ! τοῦ λέγει, σαλαβάτι ἔκαμες, ἐτούρκισες.—Μὴ γένοιτο, ἀπεκρίθη ὁ Ἀθανάσιος, μήτε σαλαβάτι ἔκαμα, μήτε ἐτούρκισα, ἀλλὰ μόνον εἶπα, ὅτι ἡ πίστις ἡ ἐδική σας εἰς τοῦτα τὰ λόγια περικλείεται». Ὁ ἐμίρης ὅμως μετέβη εἰς Θεσσαλονίκην καὶ κατήγγειλεν εἰς τὸν μουλᾶν, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος εἶχε μεταστραφῆ εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν καὶ κατόπιν ἐγκατέλειψε τὴν θρησκείαν τοῦ Προφήτου. Μεταχθεὶς εἰς Θεσσαλονίκην, ὁ Ἀθανάσιος ἀνεκρίθη ὑπὸ τοῦ μουλᾶ, ὅστις ἀντελήφθη τὴν πραγματικότητα καὶ ἠθέλησε νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν συκοφαντηθέντα. Ἀλλ' οἱ παριστάμενοι ἀγάδες ἔκαμαν θόρυβον καὶ τότε ὁ κριτής, φοβηθείς, προσεπάθησε νὰ μεταπείσῃ τὸν κατηγορούμενον διὰ κολακειῶν καὶ ἀπειλῶν. Ὁ Ἀθανάσιος ὅμως δὲν ἐπτοήθη καὶ ἔμεινε στερρὸς εἰς τὴν πίστιν του ὁμολογήσας αὐτήν. «Ταῦτα ἀκούσας ὁ κριτής, ἐπρόσταξε νὰ τὸν βάλουν εἰς τὴν φυλακὴν μήπως τάχα μεταβληθῇ καὶ κάμῃ τὸ προστατόμενον. Ἐστάθη εἰς τὴν φυλακὴν ἱκανὰς ἡμέρας ὁ γενναῖος τοῦ Χριστοῦ στρατιώτης, οὐδεμίαν ἔχων προθυμίαν ἀπὸ κανένα, ὅτι φήμη ἐβγῆκε, πῶς ὁ Ἀθανάσιος ἐσαλαβάτισε καὶ ὕστερον μετεμελήθη. Ὅθεν καὶ ὁ ἴδιος πατήρ του ἐφοβήθη νὰ κινηθῇ πρὸς ἐλευθερίαν του καὶ μὲ ὅλον ὁπού ἐδύνατο μὲ καμπόσα ἄσπρα νὰ τὸν γλυτώσῃ, μεταχειριζόμενος τὴν μεσιτείαν ἑνὸς μεγάλου δυνάστου, καλουμένου Ἰσοὺφ μπέη... ὁ φόβος ὁπού εἶχε τὸν ἔκαμε νὰ φανῇ ἄσπλαχνος εἰς ἕνα υἱόν, ὁπού ἦτον ὁ στολισμὸς τοῦ ὀσπιτίου του καὶ τὸ καύχημα τοῦ γένους του». Οὕτω, μετά τινας ἡμέρας, ὁ Ἀθανάσιος ἤχθη πάλιν ἐνώπιον τοῦ κριτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὰς πιέσεις. Ὅθεν κατεδικάσθη εἰς θάνατον. «Καὶ λαβόντες αὐτὸν οἱ δήμιοι, ἐκρέμασαν αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως, ὅπου καὶ τὸν ἔθαψαν οἱ ζητιάνοι χριστιανοί, δηλαδὴ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Καὶ οὕτως ἐτελειώθη τῇ δυνάμει τοῦ ἐσταυρωμένου Ἰησοῦ ὁ γενναῖος ἀθλητὴς Ἀθανάσιος τῇ ὀγδόῃ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός... νέος τὴν ἡλικίαν, ἕως εἰκοσιπέντε χρόνων».

Ἀθανασίῳ ἀγχόνη ὤφθη κλίμαξ,
δι' ἧς ἀνῆλθεν οὐρανοῦ εἰς τὸ πλάτος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Νέον Μαρτυρολόγιον, ἔκδ. γ', Ἀθῆναι 1961.

ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ

1). Μοναχὸς ἁγιογράφος, Ἠπειρώτης. Εἰργάσθη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸν ΙΖ' αἰῶνα. Δὲν σώζονται ἄλλα στοιχεῖα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ν. Καλογεροπούλου, Βυζαντινοὶ ζωγράφοι, Νέα Ἑστία, Δ' (1948), σ. 877-885.

Π. Κ. Χ.

2). Ἤκμασε τὸν ΙΖ' αἰῶνα. Κατήγετο ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Ἀγράφων. Ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς μὲ ἀχρονολόγητον συστατικὴν ἐπιστολήν του ἀπὸ τὰ Βραγγιανὰ πρὸς τὸν πατριάρχην Νίκωνα «τῷ γνησίῳ καὶ καθολικῷ ἀρχιποίμενι τῆς ὑπεραγίας ἐκκλησίας τῶν ὑπερβορρείων χριστιανῶν» λέγει μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος εἶναι «τῆς ἱερᾶς ζωγραφίας ἱκανὸς ἐπιστήμων». Ἡ χρονολογία τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν α' πενταετίαν τῆς ζ' δεκαετηρίδος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ὁπότε ὁ Εὐγένιος εἶχεν ἐγκαταλείψει τὸ Καρπενῆσι καὶ ἐσυνέχιζε τὸ ἑλληνοχριστιανικόν του ἔργον διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν ἑλληνοπαίδων εἰς τὴν νέαν τὴν ὁποίαν συνέστησε Σχολὴν Γούβας (Ἁγ. Παρασκευῆς) τῶν Βραγγιανῶν, αὐτὴν ἥτις ἐπωνομάσθη «Ἑλληνομουσεῖον Ἀγράφων» καὶ τῆς ὁποίας ἡ φωτεινὴ δρᾶσις καὶ καρποφορία ὑπῆρξεν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἐξαίρετος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Π. Ι. Βασιλείου, Ἡ Ἁγιογραφικὴ τέχνη καὶ οἱ ζωγράφοι της στὴν Εὐρυτανία, ἐν Ζυγός, Ἀθῆναι 25 Νοεμβρίου 1957, σ. 20.

ΠΑΝΟΣ Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

3). Ἱερεὺς ἐκ Γρεβενιτίου Ἠπείρου. Τὸ 1680 ἐτοιχογράφησε τὸν ναὸν τῆς Ἱ. Μονῆς Βουτσᾶς Γρεβενιτίου. Ἄλλα δὲν γνωρίζομεν περὶ αὐτοῦ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μ. Χατζηδάκη, Ἀθανάσιος, ἱερεύς, ἁγιογράφος, ἐν ΜΕΕ, συμπλήρωμα, τεῦχ. 14, σ. 221.

Π. Κ. Χ.

4). Ἐγεννήθη ἐν Σίφνῳ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἑκατονταπυλιανῆς Πάρου διασώζονται δύο εἰκόνες, ἔργα σπουδαιότατα αὐτοῦ. α) Τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἥτις εὑρίσκεται τοποθετημένη ἄνωθεν τοῦ ἀμφιθύρου τῆς Ὡραίας Πύλης τοῦ μεγάλου ναοῦ. Ἑκατέρωθεν τῶν κυρίων Τριαδικῶν Προσώπων, εἰκονίζονται ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος, ἀκολουθουμένη, ἀριστερά, ὑπὸ πλήθους ἁγίων Ἀγγέλων καί, δεξιά, ὁ Τίμιος Πρόδρομος. Κάτωθεν δὲ σημειοῦται «χεὶρ Ἀθανασίου Ἱεροδιακόνου σιφνίου» καὶ ἐν συνεχείᾳ· «Ὁρᾷς, ἄνθρωπε, τὸ Βῆμα τοῦ Κυρίου, ἐν ᾧ τελεῖται ἡ μυστικὴ θυσία τοῦ ζωοποιοῦ Σώματος τοῦ Δεσπότου, δορυφορούντων οὐρανίων ταγμάτων· τῶδ' οὖν πρόσελθε ἐν πίστει ἀδιστάκτῳ, φόβῳ, τρόμῳ τε κ(αὶ) καθαρᾷ καρδίᾳ ἐξ ὅλης ψυχῆς, κ(αὶ) δάκρυσιν ἀμέτροις, τοῦ μεταλαβεῖν τοιούτου Μυστηρίου, ἵνα λάβῃς ἄφεσιν τῶν ἐγκλημάτων, κ(αὶ) δόξης τύχῃ τῆς ἀφράστου κ(αὶ) θείας, μετὰ ἁγίων ἁπάντων τε καὶ δικαίων, αψνθ'». Ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι ἐξαιρετικῆς τέχνης καὶ δημιουργεῖ ἐντύπωσιν ἡ ὡραία ἔκφρασις τῶν πολλῶν μορφῶν καὶ ὁ ζωηρὸς χρωματισμός. β) Ἡ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἀρχιερέως, κειμένη ἐν τῷ δεσποτικῷ θρόνῳ, ἐν ᾗ παρουσιάζεται ὁ Κύριος, φέρων πολυτελῆ ἀρχιερατικὰ ἄμφια καὶ εὐλογῶν. Ἐπ' αὐτῆς ἀναγράφεται· «Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων κ(αὶ) Κ(ύριο)ς τῶν Κυριευόντων κ(αὶ) Μέγας Ἀρχιερεὺς αψνθ' Ἰουνίου β'. Διὰ χειρὸς Ἀθανασίου ἱεροδιακόνου».

Ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τῶν εἰκόνων, ὁ Ἀθανάσιος χαρακτηρίζεται ὡς ἀξιόλογος ἁγιογράφος, ὅστις δὲν ἦτο ἀσφαλῶς ἄμοιρος παιδείας καὶ γενικῶς διεκρίνετο ἐπ' εὐλαβείᾳ καὶ ἁγιότητι βίου. Ἄγνωστον ποῦ καὶ πότε ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν.

ΦΙΛ. Α. ΒΙΤΑΛΗΣ

5). Οὗτος ἱστόρησε διὰ ἐξαιρετικῶν τοιχογραφιῶν τὸ 1738 τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Καστορίας. Δὲν ὑπάρχουν ἄλλα στοιχεῖα δι' αὐτόν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μ. Χατζηδάκη, Ἀθανάσιος ἁγιογράφος, ἐν ΜΕΕ, συμπλήρωμα, τεῦχ. 14, σ. 221.

Π. Κ. Χ.

6). Διάκονος, ἐκ Κρήτης. Μία μεγάλη εἰκὼν του παριστᾷ τὴν Θεοτόκον ὡς Ρόδον τὸ Ἀμάραντον εἰς τὸ μέσον καὶ γύρωθεν τοὺς 24 οἴκους τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου μὲ τὴν χρονολογημένην ὑπογραφήν: αψνζ'=1757 χεὶρ Ἀθανασίου ἱεροδιακόνου. (Συλλογὴ Π. Καμπάνη). Ὁ ἴδιος ἁγιογράφος ἱστόρησε τὸ 1758 διὰ τοιχογραφιῶν τὴν Μονὴν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ εἰς Κορινθίαν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Κ. Ζησίου, Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθῆναι 1913. Ν. Καλογεροπούλου, Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Τέχνη, Ἀθῆναι 1926, σ. 113. Δ. Σισιλιάνου, Ἕλληνες ἁγιογράφοι μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1935, σ. 49.

Π. Κ. Χ.

7). Ἐπίσκοπος Θηβῶν, ἴσως Ἠπειρώτης. Εἰς τοὺς ναοὺς τῶν Θηβῶν ὑπάρχουν πολλαὶ φορηταὶ εἰκόνες του μὲ τὴν χρονολογίαν 1784, ἐκλεκτὴ ἐργασία μὲ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν συγχρόνων του Ἠπειρωτῶν ἁγιογράφων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Μ. Χατζηδάκη, Ἀθανάσιος, Ἐπίσκοπος Θηβῶν, ἁγιογράφος, ἐν ΜΕΕ, συμπλήρωμα, τεῦχ. 14', σ. 221.

Π. Κ. Χ.

Ἀθανάσιος, Ἅγιος. Χωρίον τῆς ἐπαρχίας Λεμεσοῦ, παρὰ τὴν πόλιν, πρὸς τιμὴν τοῦ Μεγάλου Ἱεράρχου Ἀλεξανδρείας Ἀθανασίου, ὅστις ἐνίκησε τὸν Ἄρειον ἐν τῇ Α' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ἐν συνεργασίᾳ πρὸς τὸν Κύπριον Ἐπίσκοπον Τρεμιθοῦντος Σπυρίδωνα. Νῦν κεῖται αὐτόθι μέγας ἄκομψος ναός, πλησίον δὲ ναὸς ἀγροτικοῦ ρυθμοῦ, τοῦ ΙΗ' αἰῶνος πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ καὶ 3 μίλλια ἀπὸ τὸ χωρίον τὸ μοναστήριον τῆς Παναγίας τῆς Σφαλαγγιωτίσσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. R. Gunnis, Historic Cyprus, London 1936, σ. 196. Ν. Κληρίδη, Χωριὰ καὶ Πολιτεῖες τῆς Κύπρου, Λευκωσία 1961, σ. 7.

Κ. Π. Κ.

«Ἀθανάσιος ὁ Μέγας». Ὀρθόδοξος χριστιανικὸς Σύλλογος μαχητικοῦ χαρακτῆρος, ἱδρυθεὶς ἐν Ἀθήναις τὸ 1952 ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Αὐγουστίνου Ν.

Καντιώτου. Ἀφορμὴ ἱδρύσεως: Μεταπολεμικῶς παρετηρήθη ἀσυνήθης διὰ τὴν χώραν μας ἔκλυσις ἠθῶν. Ὡς ἓν ἐκ τῶν πλέον ἐνδεικτικῶν της συμπτωμάτων ἐθεωρήθησαν καὶ τὰ καλλιστεῖα, τὰ ὁποῖα ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν ἐχαρακτήρισεν ὡς εἶδος σωματεμπορίας. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἡ ὑγιὴς κοινὴ γνώμη ἤρχισε ν' ἀνησυχῇ. Τὰ αἰσχρὰ καλλιστεῖα ἐθεωρήθησαν πρόκλησις ὄχι μόνον ἐξ ἠθικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐθνικῆς πλευρᾶς. Δέκτης τῶν ἀνησυχιῶν τῆς ὑγιῶς φρονούσης μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ Καντιώτης, ἐκαυτηρίασεν ἐνώπιον πυκνοτάτου ἀκροατηρίου τὴν νέαν πληγὴν καὶ ἔρριψε τὴν ἰδέαν ἱδρύσεως Συλλόγου πρὸς ἀνάληψιν συστηματικοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν ἐκφυλιστικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἰδέα ἐγένετο ἐνθουσιωδῶς δεκτὴ ὑπὸ τοῦ ἀκροατηρίου, ἐνεγράφησαν δὲ ἀμέσως τὰ πρῶτα μέλη τοῦ Συλλόγου. Εἰς ταῦτα συνεχῶς προσετίθεντο νέα μέλη, ἐκ τῆς τάξεως ἰδίᾳ τῶν νέων προερχόμενα, χιλιάδας δὲ ἐνθουσιωδῶν φίλων ἀπέκτησεν ὁ Σύλλογος ὄχι μόνον ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας, εἴς τινας τῶν ὁποίων ἱδρύθησαν Παραρτήματα μὲ ἀξιόλογον τοπικὴν δρᾶσιν.

Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου ὡρίσθη, κατὰ τὸ ἐγκεκριμένον αὐτοῦ Καταστατικόν, «ἡ καταπολέμησις τοῦ ἐκ τῶν ἀσέμνων θεαμάτων καὶ δημοσιευμάτων, τῶν προσβαλλόντων ὑψίστας ἐννοίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, οἰκογενείας καὶ πατρίδος, προερχομένου κοινωνικοῦ κινδύνου».

Δρᾶσις. Ὁ τρόπος δράσεως τοῦ Συλλόγου ὡς θεωρητικὴν αὐτοῦ βάσιν ἔσχε κυρίως τὴν ἰδέαν τῆς «εἰσπηδήσεως», περὶ ἧς ὁ λόγος εἰς βίους ἁγίων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Κατὰ τοὺς πρώτους, δηλαδή, αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅτε τὰ αἰσχρὰ θεάματα ὠργίαζον, ζηλωταὶ χριστιανοί, μὴ ἀνεχόμενοι εἰδωλολατρικὰς πομπὰς καὶ τελετάς, εἰσεπήδων ἐν μέσῳ αὐτῶν, διεμαρτύροντο ἐντόνως καὶ πολλάκις ἐμαρτύρουν ὡς συνέβη π. χ. μὲ

Μέλη τοῦ «ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ» προβαίνουν εἰς ζωηρὰς ἀποδοκιμασίας τῶν Καλλιστείων, ἔξωθι κοσμικοῦ κέντρου.

τὸν πρῶτον ἐπίσκοπον Ἐφέσου Τιμόθεον καὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου ἐγκωμιαζόμενον Γόρδιον. Πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ του, ὁ Σύλλογος εἰργάσθη συστηματικῶς καὶ δραστηρίως. Κατὰ τὸ δεκαετὲς μέχρι τοῦδε διάστημα (1953 - 1962) ἐκάλεσεν 160 συνεδριάσεις τοῦ Δ. Συμβουλίου αὐτοῦ καὶ 41 Γενικὰς Συνελεύσεις τῶν μελῶν. Αἱ ἐνέργειαι δὲ τοῦ Συλλόγου εἰς τὸ πρῶτον αὐτῶν στάδιον ἦσαν ἐντελῶς εἰρηνικαί. Διὰ κηρυγμάτων, δημοσιευμάτων, διανομῆς καὶ τοιχοκολλήσεως χιλιάδων προκηρύξεων, ἐπεδιώκετο ἡ διαφώτισις τοῦ κοινοῦ περὶ τῶν ἐκ τῆς κοινωνικῆς σήψεως μεγίστων κινδύνων, διὰ γραπτῶν δὲ διαβημάτων πρὸς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς ἐγίνοντο ἔντονοι διαμαρτυρίαι καὶ ἐζητεῖτο ἡ ἐπέμβασις τούτων πρὸς ἀποτροπὴν τῶν σκανδάλων. Ἀλλ' αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἐκώφευον. Ὁ Σύλλογος ἐζήτει ἐπίσης παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἄδειαν συγκεντρώσεως ἐν ἀνοικτῷ χώρῳ, ἥτις ὅμως οὐδέποτε παρεσχέθη. Εἰς τὸ δεύτερον στάδιον, αἱ ἐνέργειαι τοῦ Συλλόγου προσελάμβανον χαρακτῆρα ὁμαδικῶν ἐξορμήσεων, καθ' ἃς ὁ λαὸς διεμαρτύρετο πλέον διὰ ζώσης, ὑψώνων ἰσχυρὰν φωνὴν ἀποδοκιμασίας, σείων δὲ πολλάκις πινακίδας μὲ ζωηρὰ συνθήματα. Ὁ Σύλλογος ἔκαμε περὶ τὰς 15 ἐξορμήσεις. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, μὲ φωνὰς ἀποδοκιμασίας «αἶσχος», ἔγινε κατὰ τῶν καλλιστείων ἔξωθι τοῦ κινηματοθεάτρου «Ρέξ». Συνελήφθησαν 35 ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἐρρίφθησαν εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ κινηματοθεάτρου, ἀφέθησαν δὲ ἀργότερον ἐλεύθερα. Ζωηροτέρα ἦτο ἡ ἐξόρμησις πρὸς τὸ κέντρον «Ἀρζεντίνα» τοῦ Καλαμακίου, κατὰ τὴν 27ην Ἰουνίου 1953. Ἔμπροσθεν τοῦ κέντρου, τὸ ὁποῖον ἐφρουρεῖτο ἀπὸ ἑκατοντάδας ἀστυνομικῶν καὶ μηχανοκίνητα, ἐνεφανίσθη αἰφνιδίως περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐπιβαίνων αὐτοκινήτου ὁ Καντιώτης μετ' ἄλλων πέντε κληρικῶν καὶ διεμαρτυρήθη ἐντονώτατα, κακοποιηθεὶς ὑπὸ ἀστυνομικοῦ ὀργάνου. Συγχρόνως ἀπεδοκίμασαν τὰ καλλιστεῖα ἐκ διαφόρων σημείων συνδραμόντα πλήθη τοῦ Συλλόγου μὲ τὰς φωνὰς «Αἶσχος», «Κάτω ἡ σωματεμπορία!». Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, ὁμὰς ζωηρῶν νέων τοῦ Συλλόγου εἰσελθοῦσα ἐντὸς τοῦ κινηματοθεάτρου «Πάλλας», εἰς τὸ Πασαλιμάνι, ἐματαίωσε τὰ καλλιστεῖα Πειραιῶς. Οἱ νέοι, δικασθέντες εἰς τὸ πταισματοδικεῖον τῆς πόλεως, ἠθῳώθησαν πανηγυρικῶς. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἡ διενεργοῦσα τοὺς διαγωνισμοὺς τῶν καλλιστείων ἐφημερὶς ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν προτίθεται νὰ συνεχίσῃ τούτους, ἀλλ' ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ ἄλλη ἐφημερίς. Ἡ σπουδαιοτέρα ὅμως ἐξόρμησις κατὰ τῶν καλλιστείων ἔγινεν εἰς τὸ ἀτελιὲ τοῦ γλύπτου Κ. Ἠλιάδη εἰς Ἀθήνας, κατὰ τὴν 15ην Μαΐου 1955. Περὶ τὰ 500 μέλη ἀπεδοκίμασαν τὰς ὑποψηφίους καλλονὰς ὡς καὶ τὴν ἐξ ὑψηλῶν προσώπων ἀποτελουμένην ἑλλανόδικον ἐπιτροπὴν καὶ ἐματαίωσαν τὸν διαγωνισμόν. Εἰς τὸ ἀτελιέ, προεκλήθη ἐκ τῶν φωνῶν τεραστία ταραχὴ καὶ πανικός. Καταφθάσασα ἡ ἀστυνομία, συνέλαβε 14 ἄτομα, τὰ ὁποῖα ὡδήγησεν εἰς κρατητήριον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ τμῆμα Μεταγωγῶν, ὅπου ἀφέθησαν ἐλεύθερα τὰ 8, ἐνῷ τὰ ὑπόλοιπα μετεφέρθησαν εἰς τὰς φυλακὰς «Ἀβέρωφ», προφυλακισθέντα ἐπί τινας ἡμέρας καὶ μόνον κατόπιν συντόνων ἐνεργειῶν καὶ καταβολῆς χρηματικῆς ἐγγυήσεως ἀποφυλακισθέντα μέχρις ἐκδικάσεως τῆς κατ' αὐτῶν ὑποβληθείσης μηνύσεως. Μήνυσις ἐγένετο καὶ ἐναντίον τοῦ Καντιώτη, ὡς ἠθικοῦ αὐτουργοῦ διὰ τὰ ἐπεισόδια. Αὕτη ἐξεδικάσθη τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1955, ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐνώπιον τοῦ Α' Τριμελοῦς Πλημμελειοδικείου Ἀθηνῶν, μὲ συγκινητικὴν κοσμοσυρροὴν ἀκροατηρίου καὶ μὲ λῆψιν ἐκτάκτων ἀστυνομικῶν μέτρων. Ἰδιαιτέραν προεκάλεσε συγκίνησιν ἡ ἀπολογία τοῦ Καντιώτη, τονίσαντος μεταξὺ ἄλλων, ὅτι «ὑπάρχει φόβος μέγας, νικήσαντες εἰς τὰ ὄρη τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς, νὰ διαλυθῶμεν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἐντὸς τῆς πρωτευούσης». Ἡ δίκη διήρκεσε 5½ ὥρας. Ἡ ἀπόφασις ἦτο καταδικαστική. Ὁ Καντιώτης ἐτιμωρεῖτο διὰ φυλακίσεως 7 μηνῶν καὶ οἱ ἄλλοι 14 διὰ φυλακίσεως 3½ μηνῶν, πάντες δὲ μετὰ τριετοῦς ἀναστολῆς. Κατὰ τῆς ἀποφάσεως ἠσκήθη ἔφεσις. Αὕτη ἐξεδικάσθη τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 1956, ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἡ νέα δίκη διήρκεσεν 8 ὥρας. Ὡς μάρτυρες ὑπερασπίσεως παρέστησαν, ἐκτὸς ἐκλεκτῶν δικηγόρων τῶν Ἀθηνῶν δωρεὰν ἀναλαβόντων νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Συλλόγου, καὶ οἱ μητροπολῖται Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως Χρυσόστομος καὶ Ἄρτης Σεραφείμ. Παρηκολούθησαν δὲ τὴν δίκην καὶ τρεῖς ἕτεροι Μητροπολῖται. Τὸ δικαστήριον ἀνεγνώρισε τὴν ἁγνότητα καὶ τὴν ἀνωτερότητα τῶν ἐλατηρίων, ὑπὸ τῶν ὁποίων παρωρμήθησαν τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου καὶ διὰ τοῦ ἀντεισαγγελέως Ἐφετῶν Γαζέτα ἔπλεξε τὸ ἐγκώμιον τοῦ Καντιώτη. Διὰ τὸ γράμμα, ὅμως τοῦ Νόμου δὲν ἤρθη παντελῶς ἡ ποινή, ἀλλ' ἐμειώθη τοῦ μὲν Καντιώτη εἰς ἑνὸς μηνὸς φυλάκισιν, δύο μελῶν τοῦ Συλλόγου εἰς 15 ἡμερῶν καὶ τριῶν εἰς 10 ἡμερῶν, πάντων δὲ μετ' ἀναστολῆς. Αἰτιολογικὸν τῆς ποινῆς ἦτο ἡ διατάραξις τῆς κοινῆς εἰρήνης. Οἱ λοιποὶ κατηγορούμενοι ἠθῳώθησαν. Ὁ Σύλλογος ἠγωνίσθη καὶ ἐναντίον τῶν καρναβαλικῶν ἑορτῶν τῶν Πατρῶν, δι' ἐπανειλημμένων ἀρθρογραφιῶν ἐν τῷ περιοδικῷ «Χριστιανικὴ Σπίθα», ἀποδείξας, ὅτι αἱ ἑορταὶ αὗται δὲν εἶνε ἀθῷαι τινὲς διασκεδάσεις, ἀλλ' ὅτι συνοδεύονται μὲ σοβαρώτατα ἠθικὰ ἔκτροπα. Ὁ Καντιώτης, δὶς ἐπιχειρήσας νὰ κατέλθῃ εἰς Πάτρας καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς ἐκεῖ ἀγωνιζομένους χριστιανούς, ἠμποδίσθη ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας. Τὴν πρώτην μάλιστα φορὰν κατεβιβάσθη ἀπὸ τοῦ συρμοῦ εἰς μεγάλην χιλιομετρικὴν ἀπόστασιν ἔξω τῆς πόλεως. Κατὰ τὸ 1959, κλιμάκιον νέων τοῦ Συλλόγου μετέβη εἰς Κόρινθον καὶ Λουτράκι, διένειμε προκη-

ρύξεις καὶ ἐματαίωσε μελετωμένην ἐγκατάστασιν 300 γυμνιστῶν εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Γερανίων ὀρέων. Κατὰ τὸ 1960, ὁ Καντιώτης, ὁμιλήσας ἐνώπιον χιλιάδων λαοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐματαίωσε μελετωμένην ὀργάνωσιν καρναβαλικῶν ἑορτῶν. Ὁ Σύλλογος ἠγωνίσθη ἐπίσης ἐναντίον τοῦ γυμνοῦ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας, κατὰ αἰσχρῶν κινηματογραφικῶν καὶ θεατρικῶν παραστάσεων, ἀσέμνων χορῶν, πορνογραφικῶν περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων, ἐναντίον τῆς βλασφημίας καὶ τῶν βλασφήμων συγγραφέων, τοῦ «αὐτομάτου διαζυγίου», αἱρετικῶν καὶ τῆς Μασωνίας. Ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν, ὁ Σύλλογος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάκλησιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Διατάγματος εὐνοοῦντος σκανδαλωδῶς τὸν ἐν Ἑλλάδι τεκτονισμόν.

Ἀποτελέσματα. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Συλλόγου ἐξένισαν κατ' ἀρχὰς καὶ θρησκευτικοὺς ἀκόμη κύκλους, συνηθισμένους εἰς παθητικὴν ἔναντι τῆς ἐκδηλώσεως δημοσίων σκανδάλων στάσιν, σφοδρὰν δὲ προὐκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Τύπου. Παρὰ τὴν ἀντίδρασιν, ὅμως, ὁ ἀγὼν ἔσχεν ἀξιόλογα ἀποτελέσματα. Τὰ καλλιστεῖα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ἀρχὴν παρουσιάσθησαν ὡς ἐπιδημία τις, τείνουσα νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὰ πρῶτα πλήγματα κατέπεσαν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποψηφίων καλλονῶν περιωρίσθη, τὸ δεύτερον ἔτος τῶν ἀγώνων ἐμειώθη εἰς τὸ $^1/_3$, καὶ κατὰ τὸ τρίτον ἔτος εἰς ὀλίγας μόνον δεκάδας. Τέλος ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος ἐπιληφθεῖσα τοῦ θέματος ἐξέδωκε τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1691/1037/4-7-1955 ἐγκύκλιον, ἐν ᾗ μεταξὺ ἄλλων γράφονται καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἱ. Σύνοδος καταδικάζει τὸ ἐσχάτως μεταφυτευθὲν ἐν τῇ χριστιανικῇ ἡμῶν πατρίδι κάκιστον καὶ ἄσεμνον ἔθιμον τῆς ἀναδείξεως καλλονῶν γυναικῶν διὰ τῶν λεγομένων καλλιστείων, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν εἰδωλολατρικὴν τὴν προέλευσιν, καὶ τὰ ὁποῖα συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐκμαύλισιν τῶν ἠθῶν, εἰς τὴν ἐξευτέλισιν τῆς γυναικείας αἰδοῦς, εἰς τὴν κατάπτωσιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ εἰς τὴν περιφρόνησιν τῶν αἰωνίου κύρους ἠθικῶν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἀξιῶν» (Ἴδε Συνοδικαὶ Ἐγκύκλιοι, Ἀθῆναι 1956, σ. 794). Ὑπὸ δὲ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δωροθέου, ἡ Ἱ. Σύνοδος ἐξέδωκε τὴν ὑπ' ἀριθμ. 899/20-2-1957 ἐγκύκλιον κατὰ τῶν καρναβαλικῶν ὀργίων. Ἐν αὐτῇ ἐγράφοντο καὶ τὰ ἑξῆς: «Τὰ ἔκτροπα ποὺ λαμβάνουν χώραν ἐν Πάτραις κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀπόκρεω, ἐξευτελίζουν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν, τὴν ἐξαγορασθεῖσαν μὲ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ... Ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐκτρέπονται εἰς σκοτίας πράξεις ὀργίων καὶ ἐμφανίζουν εἰκόνας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποστρέφει τις τὸ πρόσωπον ἐξ αἰσχύνης. Ἡ κατάστασις αὐτὴ δὲν προσβάλλει μόνον τὴν δημοσίαν αἰδῶ, ἀλλὰ φονεύει τὸ πνεῦμα, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ τῆς ὁποίας εἶναι συνυφασμένη ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ, καταρρίπτει τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἐθνῶν καὶ συγκλονίζει τὰ θεμέλια τῆς ὡραίας ἑλληνικῆς οἰκογενείας...». Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον κέρδος, ὅπερ προῆλθεν ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω ἀγῶνας, εἶναι ὅτι δι' αὐτῶν ὁ Σύλλογος συνετέλεσεν, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ εἰς μεγάλην μερίδα τοῦ εὐσεβοῦς ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀγωνιστικὸν φρόνημα, ζωηρῶς ἐκδηλούμενον ἔκτοτε ἐπὶ κοινωνικῶν, ἠθικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων τοῦ τόπου μας. Ἄξιον, τέλος, νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ ἀγῶνες τοῦ Συλλόγου εὗρον ἀπήχησιν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, εὐμενῶς σχολιασθέντες ὑπὸ ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν. Δημοσιογραφικὸν ὄργανον τοῦ Συλλόγου ὑπῆρξε τὸ περιοδικὸν «Χριστιανικὴ Σπίθα». Ὁ Σύλλογος ἐξέδωκε καὶ δύο βιβλία ἐκκλησιαστικοῦ, ἅμα δὲ καὶ ἐλεγκτικοῦ περιεχομένου, 1) Χριστοφόρου Καλύβα, ἱεροκήρυκος, «Ἀνορθώσατε τὴν Ἐκκλησίαν» καὶ 2) Πολυκάρπου Συνοδινοῦ, «Ἐκκλησιαστικὰ Ἀπομνημονεύματα». Τέλος, ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Συλλόγου προῆλθον δύο νεώτεροι Σύλλογοι, ἡ «Ἀσπὶς τῆς Ὀρθοδοξίας», ἐκ φοιτητῶν ἀποτελούμενος καὶ ἀγωνιζόμενος ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων, καὶ ὁ «Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων», φιλανθρωπικὸν σωματεῖον, ἀριθμοῦν περὶ τὰ 1500 μέλη. Ὁ τελευταῖος οὗτος σύλλογος ἀνήγειρεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παλαμηδίου 76, ἐν Ἀθήναις, πνευματικὸν κέντρον, στεγάζον θεολογικὸν οἰκοτροφεῖον, ἀνεγείρει δὲ ἕτερον εὐαγὲς ἵδρυμα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ζωοδ. Πηγῆς 44-46, ὅπερ θὰ περιλαμβάνῃ οἰκοτροφεῖον καὶ μεγάλην αἴθουσαν θρησκευτικῶν διαλέξεων καὶ κηρυγμάτων.

ΝΙΚΟΛ. Ι. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

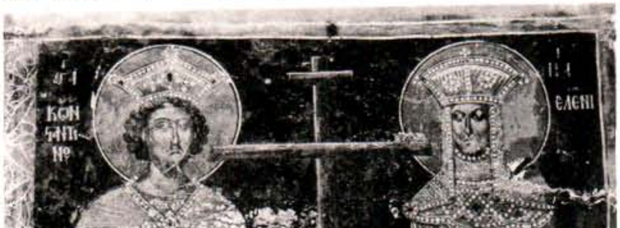

Συγκέντρωσις μελῶν τοῦ Συλλόγου πρὸ τῆς ἐνάρξεως μαχητικῆς ἐκδηλώσεως.

Ἀθανασίου Ἁγίου, Μονή, ἐν Καλαβρύτοις. Βλ. Καλάβρυτα.

Ἀθανασίου Ἁγίου, Μονή, ἐν Πάρῳ. Βλ. Πάρος.

Ἀθανασίου Ἁγίου, Ναός, ἐν Καστορίᾳ. Ἡ μονόκλιτος ξυλόστεγος μικρὰ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εὑρίσκεται ἐν τῇ συνοικίᾳ τῆς Μητροπόλεως. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ εἶναι περίπου 3,45Χ6,24, μεταγενεστέρως δὲ προσετέθη πρὸς δυσμὰς τετράγωνος νάρθηξ. Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς εἶναι κατάκοσμος ἐξ ἁγιογραφιῶν κατὰ ζώνας. Ἐξ αὐτῶν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζουν αἱ παραστάσεις στρατιωτικῶν ἁγίων καὶ ἑτέρων ἐνδεδυμένων πλουσίας στολὰς ὑψηλῶν βυζαντινῶν τιτλούχων. Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζουν ἡ ἀποκαλυπτικὴ εἰκὼν τοῦ Τριμόρφου ἢ Δεήσεως, ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Καππάδοξ, οἱ ἅγιοι Νικόλαος ὁ νέος καὶ Ἀλέξανδρος, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, Τήρων καὶ Στρατηλάτης, ὁ Ἅγιος Δημήτριος, οἱ Ἅγιοι Προκόπιος καὶ Μερκούριος, οἱ ἱεράρχαι εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τέλος ἡ ὕπερθεν τῆς θύρας τῆς εἰσόδου Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Ἄνωθεν τῆς θύρας τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ναὸν ἐπίσης εὑρίσκεται καὶ ἡ ἐφ' ὑγροῖς κτητορικὴ ἐπιγραφή, ἐκ τῆς ὁποίας συμπεραίνομεν, ὅτι

Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη. Τοιχογραφία τοῦ 1384-5 ἐκ τοῦ ναοῦ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Καστοριᾶς.

ὁ ναός ἐκοσμήθη κατὰ τὴν παλαιολόγιον ἐποχήν, ἤτοι κατὰ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος ζωκβ' ἤτοι τὸ σωτήριον ἔτος 1384-5 ὑπὸ τῶν τῆς παλαιᾶς ἀλβανικῆς οἰκογενείας τῶν Μουζάκη μελῶν καὶ δὴ τῶν Στώια καὶ Θεοδώρου. Ἡ ἐν Καστορίᾳ ἀρχὴ τῶν Μουζάκη διήρκεσε μέχρι τοῦ 1385, ὅτε ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἀ. Ὀ ρ λ ά ν δ ο υ, Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Γ', 1937, σ. 149-158.

Ν. Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀθανασίου Ἁγίου, Ναός, ἐν Πρεβέζῃ. Οὗτος ἀνηγέρθη ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, ἀπετέλει δὲ κτῆμα τῆς οἰκογενείας παπα-Ἰωάννου Γεωργούση. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ εἶναι 15 μ. μῆκος καὶ 5 πλάτος καὶ πρόκειται περὶ ἐπιμήκους σηκοῦ μετὰ μικρᾶς ἀψῖδος πρὸς ἀνατολάς. Ἄλλοτε δ' εἶχε καὶ μικρὸν πρὸς δυσμὰς νάρθηκα. Κατὰ τὸν Φιλαδελφέα, ὁ Ναὸς οὗτος εἶναι «ἀξιόλογος ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἔποψιν», διότι διατηρεῖ μέχρι σήμερον πλείστας λαμπρὰς τοιχογραφίας. Αἱ ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι κατεστράφησαν δυστυχῶς, ἐπιχρισθεῖσαι δι' ἀσβεστώσεως, πρὸ ἐτῶν πολλῶν, διασωθεισῶν μόνον τριῶν, εἰς τὴν ἀψῖδα τῆς «Πλατυτέρας» μετὰ τῶν «Τριῶν Ἱεραρχῶν», εἰς τὴν κόγχην τῆς Προθέσεως τῆς «Ἀποκαθηλώσεως» καὶ εἰς τὴν νοτίαν τοιαύτην τοῦ «Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου». Ἐν τῷ κυρίως Ναῷ, διετηρήθησαν ὅλως ἀβλαβεῖς αἱ τοιχογραφίαι, διακρινόμεναι εἰς τρεῖς σειράς, ἐξ ὧν ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὸ Ἑορτολόγιον, εἰς τὸ ὁποῖον ὡς πρωτοτυπία θεωρεῖται ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ Ἰούδα. Ἡ δευτέρα σειρὰ ἐν μικρῷ σχήματι καὶ ἀναμέσον διακοσμήσεων, ὡς τῆς ἀμπέλου κ.τ.τ., φέρει 51 Προφήτας, Ἱεράρχας, Ὁσίους, Μάρτυρας. Καὶ ἡ τρίτη, εἰς ἐμφάνισιν κατὰ κύριον λόγον πολὺ μεγαλυτέραν, ἤτοι περίπου 100Χ35 ἑκατ. τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, τοὺς Μεγαλομάρτυρας Γεώργιον, Προκόπιον, Θεόδωρον, Παντελεήμονα, τοὺς Ταξιάρχας Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, τοὺς Ἀναργύρους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανόν, τοὺς Ἀποστόλους Φίλιππον καὶ Ἀνδρέαν, τὸν Προφήτην Ἠλίαν, τοὺς Ὁσίους Ἀντώνιον, Εὐθύμιον, Σάβαν, Θεοδόσιον, Στυλιανόν, τὰς Παρθενομάρτυρας Μαρίναν, Παρασκευήν, Κυριακήν, Βαρβάραν, Αἰκατερίνην, τοὺς Ἰσαποστόλους Κωνσταντῖνον καὶ Ἑλένην, τοὺς Πρωτοθρόνους Πέτρον καὶ Παῦλον, τοὺς Ἅγ. Εὐστάθιον καὶ Ἰάκωβον τὸν Πέρσην. τοὺς Μάρτυρας Μηνᾶν, Μερκούριον, Θεόδωρον Τήρωνα, Νέστορα, Δημήτριον, τὸν Ἱερομάρτυρα Χαραλάμπην καὶ τοὺς Ἱεράρχας Σπυρίδωνα καὶ Νικόλαον. Αἱ ἐν λόγῳ τοιχογραφίαι διακρίνονται διά τε τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν ἐπιβλητικότητα, ἀνάγονται δὲ εἰς τό β' ἥμισυ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὕπερθεν τῆς κεντρικῆς θύρας ἐπιγραφή, ἔχουσα οὕτω· «Ἱστορίθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος Ναὸς τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας διὰ συνδρομῆς καὶ ἐπιστασίας τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσι παπᾶ κὺρ Ἰωάννη Γεοργούση τοὺπίκλην τοῦ καὶ κτήτορος τοῦ Ναοῦ τούτου, δαπάναις δὲ τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν καὶ ἀδελφῶν ἀρχιερατεύοντος τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης κυρίου Μακαρίου ἐν ἔτει 1780».

ΦΙΛ. Α. ΒΙΤΑΛΗΣ

Ἀθανασίου Ἁγίου, Σχολὴ καὶ Κολλέγιον. Ἀπὸ τὸ 1576, ἔτος τῆς ἱδρύσεώς του ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ ΙΓ', λειτουργεῖ εἰς Ρώμην (ὁδὸς Babuino 149) τὸ κολλέγιον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον φοιτοῦν ἱεροσπουδασταὶ Ἕλληνες, Σλάβοι, Ἀλβανοί, Ρουμάνοι καὶ Μελχῖται. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐκπαιδευτικὸν τοῦτο ἵδρυμα τελεῖ ἀπὸ τὸ 1773 ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς Propagandae, τὴν δὲ φροντίδα αὐτοῦ ἔχουν κατὰ τὰς ἡμέρας μας ἀναλάβει οἱ Βέλγοι βενεδικτῖνοι.

Πρόδρομος, ἀλλὰ βασικῶς ἐντελῶς διαφόρου προορισμοῦ, τοῦ ποντιφηκικοῦ τούτου κολλεγίου, καταστᾶσα λαμπρὰ ἑστία τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὑπῆρξεν ἡ περιώνυμος Σχολὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Ι' (1513-1521), υἱοῦ Μεδίκου τοῦ Μεγαλοπρεποῦς. Ὁ Λέων, ὅστις εἶχεν ἱδρύσει παρόμοιον καὶ εἰς Φλωρεντίαν, ἀνέθεσε τὴν διεύθυνσιν τοῦ σχολείου τούτου εἰς τὸν φίλον του Ἰάνον Λάσκαριν, σοφὸν ἑλληνιστὴν ἐκ Φρυγίας, ὅστις, κατὰ τὸν Θερειανόν, κατέστησεν αὐτὸ «ἐνδιαίτημα πραγματικῆς καὶ ἀνοθεύτου ἑλληνικῆς παιδεύσεως». Εἰς αὐτό, ἐφοίτων Ἕλληνες νέοι, οἱ ὁποῖοι κατέφευγον εἰς Ἰταλίαν ἀπὸ τὴν ὑπόδουλον πατρίδα. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος καὶ τὴν μετάβασιν τοῦ Λασκάρεως εἰς Γαλλίαν, ὅπου ἵδρυσε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Fontainebleau, ἡ σχολὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου δὲν ἐπέζησε, λειτουργήσασα μᾶλλον ὑποτυπωδῶς ἐπ' ὀλίγα ἀκόμη ἔτη. Οὕτω, γράφων πρὸς τὸν Λάσκαριν τὸ 1531, ὁ Μονεμβασίας Ἀρσένιος παρετήρει πικρῶς: «Μέχρι μὲν οὖν ἐκεῖνος (δηλαδὴ ὁ φιλέλλην πάπας) διετέλει ἐν τοῖς ζῶσι καὶ αὐτὸς παρὼν ἐτύγχανες, ὁ τὰ καλὰ σπέρματα τοῖς ἐκείνου ὑποσπείρων ὦσίν, ἐπίδοσις οὐ μετρία τῷ γυμνασίῳ (ἤτοι τῇ σχολῇ) ἐγίγνετο· ἀποιχομένου δ' ἐκείνου, κακοδαιμονίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ, συναπέσβυ καὶ τὸ γυμνάσιον». Σημειωτέον, ἐπίσης, ὅτι τὸ βραχύβιον, ἀλλὰ λαμπρότατον τοῦτο πνευματικὸν κέντρον εἶχε καὶ ἴδιον τυπογραφεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὁ Λάσκαρις ἐξέδωσε τὰ παλαιὰ σχόλια εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ εἰς τὴν πλειάδα τῶν σοφοκλείων τραγῳδιῶν, ὡς καὶ τὰ ὁμηρικὰ ζητήματα τοῦ Πορφυρίου (1517-1518).

Ὁ ναὸς τοῦ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ καὶ τὸ ποντιφηκικὸν ΚΟΛΛΕΓΙΟΝ ἐν Ρώμῃ.

Τὸ κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῆς Ἁγίας Ἕδρας διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Ἑλληνορρύθμων ἢ Ἑνωτικῶν κληρικῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, ὡς καὶ τῶν λατινορρύθμων τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ αὐτοῦ προῆλθον πλεῖστοι ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς, οἵτινες ἔδρασαν θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς διὰ τὴν προσέγγισιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἀπὸ τὸ 1956 τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς ἔχει ὁ διαπρεπὴς βενεδικτῖνος ἀρχιμανδρίτης Πέτρος Ντυμόν, γνωστὸς εἰς τοὺς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικοὺς καὶ θεολογικοὺς κύκλους διὰ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν Ἀνατολήν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΘΧΕ Α', σ. 386-8. EC III, σ. 1955-6.

Ἀθανασσοῦ, Ἐπισκοπή. Ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Λαοδικείας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φρυγίας Καππατιανῆς, δεκάτη ἑβδόμη ἐκ τῶν 19 ἐπισκοπῶν καταλέγεται ἡ Ἀθανασσοῦ ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων.

Τ. ΑΘ. ΓΡ.

Ἀθάνατος. Ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες χρησιμοποιοῦσαν πολὺ τὸ ἐπίθετο ἀθάνατος γιὰ τοὺς θεούς των (οἱ «ἀθάνατοι», τοὺς «ἀθανάτους» κ.λ.π.), οἱ χριστιανοὶ Ἕλληνες θεωροῦν, ὅτι ἐξυπακούεται ἡ ἰδιότης αὐτὴ γιὰ τὸν Θεὸ καὶ δὲν τὴν προσέχουν. Κάποτε μόνο τὴν ἀναφέρουν ἐμφαντικῶς ὅταν λένε ὅτι «μόνο ὁ Θεὸς εἶναι ἀθάνατος». Τὸ ἴδιο ἐπίθετο ἀκούεται πολὺ στὶς ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας, στὸ Τρισάγιο, καὶ ἀπὸ κεῖ κάποτε τὸ χρησιμοποιοῦν παροιμιακῶς: «Ἅγιος ἀθάνατος!» Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἡ παροιμιακὴ αὐτὴ χρῆσις ὡδήγησε καὶ σὲ ἔννοιες ἄσχετες πρὸς τὴν ὑμνογραφία. Ἔτσι π.χ. λέγεται «ἅγιος ἀθάνατος» ἕνα πρᾶγμα μεγάλης ἀντοχῆς, κάποτε δὲ ἡ φράσις χρησιμοποιεῖται μεταφορικὰ γιὰ νὰ δηλώσῃ τὸ ξύλισμα καὶ τὸν

σωφρονισμό. «Ἂν δὲν πέσῃ ὁ ἅγιος ἀθάνατος!» (δηλαδὴ τὸ ἀθανάτου παιδαγωγικῆς ἀξίας ξύλο!). Ὑπάρχουν καὶ τοπωνύμια στὴν Ἑλλάδα Ἀθάνατοι ἢ Ἀθάνατον, εἶναι ὅμως πιθανό, ὅτι ὀφείλονται στὴν παρουσία τοῦ γνωστοῦ φυτοῦ ἀθάνατος (ἀγαύη ἡ ἀμερικανική), ἀπὸ ὅπου βγαίνουν «ἀθανατοκλωστὲς» καὶ πλέκονται ἐργόχειρα (Κεφαλληνία).

Δ. Σ. Λ.

Ἀθάρβα-Βέδα. Ἡ τελευταία συλλογὴ (Samhitâ) τῶν Βεδῶν, ἱερᾶς Βίβλου «τῆς γνώσεως» τῶν Ἰνδουϊστῶν, περιέχουσα μαγικοὺς ἐξορκισμοὺς καὶ ρήτρας ἰάσεων νόσων. Αὕτη περικλείει στοιχεῖα παλαιότερα τῆς ἰρανικῆς Ἀβέστα, προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τῶν ἀοιδῶν καὶ ἱερέων-μάγων τῆς Ἀρίας φυλῆς τῶν περιοχῶν Penjâb τοῦ Γάγγη καὶ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ Ἰράν. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα συνεκεντρώθησαν μεταξὺ τοῦ 1500 καὶ 800 π.Χ., πρὸς χρῆσιν τῶν προσφερόντων θυσίας ἱερέων Ἀθαρβάν. Οὗτοι εἰς ἀπωτέρους χρόνους ὑπῆρξαν ἱερεῖς τοῦ πυρὸς ἔχοντες ὡς πρότυπον-ἱερέα τὸν Ἀθαρβάν, ὅστις κατὰ παράδοσιν παρήγαγε τὸν Ἄγνι (πῦρ) διὰ τῆς τριβῆς καὶ ἐθέσπισε τοὺς κανόνας τῶν θυσιῶν, μετὰ τὸν χωρισμὸν Ἰνδῶν καὶ Ἰρανίων.

Οἱ μαγικοὶ ὕμνοι καὶ ἐξορκισμοὶ τῆς Ἀθάρβα-Βέδας, διηρέθησαν εἰς εἴκοσι βιβλία ἢ Kânda καὶ ταῦτα εἰς 731 μέρη, περιέχοντα 6000 περίπου στροφάς. Ἡ ἰνδικὴ παράδοσις ὁμιλεῖ περὶ αὐτῆς, ὡς ἔργου ἐλάσσονος σημασίας, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας «τρεῖς Βέδας» ἢ «τὴν τριπλῆν γνῶσιν», παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ ὕμνοι της ἔχουν ποιητικότητα καὶ θεῖον μεγαλεῖον, ὡς π.χ. ὁ ὕμνος καθιερώσεως τῆς γῆς κ.λ.π. Ἡ Ἀθάρβα-Βέδα ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν Ἱστορίαν τῶν Θρησκευμάτων, τὴν Ἐθνολογίαν καὶ διὰ τὴν μελέτην τῶν πηγῶν τῆς λαϊκῆς ἰνδικῆς ἰατρικῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Broomfield, The Atharvaveda, Strassburg, 1899. L. Renou, Hymnes et prières du Veda, Paris 1938. L. Renou καὶ J. Filliozat, L' Inde classique, Paris 1949.

Α. Π.

Ἀθαρβάν. Υἱὸς τοῦ Αὐτογενοῦς Βράχμα, θεωρούμενος ὡς ὁ κύριος ποιητὴς τῆς βεδικῆς συλλογῆς Ἀθάρβα-Βέδα.

Ἀθεΐα. Ἡ ἄρνησις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τὸ μὴ πιστεύειν εἰς Θεόν τινα. Ἡ ἀθεΐα ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ εἴτε πρακτικῶς, εἴτε θεωρητικῶς, ὁπότε μεταβάλλεται εἰς ἀθεϊσμόν, ἤτοι εἰς ἀθεΐαν ὡς φιλοσοφικὸν δόγμα καὶ θεωρητικὴν διδασκαλίαν.

Ἡ πρακτικὴ ἀθεΐα ἐκδηλοῦται ὡς εἷς τρόπος ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ. Ἄθεος ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν Θεὸν καὶ ζῇ, ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχε Θεός. Εἶναι τόσον ἀφωσιωμένος εἰς τὰ ἐπίγεια πράγματα, ὥστε ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ οὐδεὶς χῶρος ὑπάρχει διὰ τὸν Θεόν. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἡ περὶ Θεοῦ σκέψις παραμερίζεται συνειδητῶς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐγένετο θῦμα τῶν κατωτέρων δυνάμεων τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐλέγχεται ὑπὸ τῆς σκέψεως αὐτῆς. Ὁ Nietzsche χαρακτηρίζει λίαν ἐπιτυχῶς τὴν στάσιν ταύτην: «Σύ, ἀπαισιώτατε ἄνθρωπε, δὲν ἀνέχεσαι ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος σὲ εἶδε πάντοτε ἕως τὰ βάθη σου! Ἐκδικεῖσαι τὸν μάρτυρα αὐτόν». Ἡ πρακτικὴ ἀθεΐα εἶναι λοιπὸν μία ζωὴ ἄνευ Θεοῦ.

Ἡ θεωρητικὴ ἀθεΐα εἴτε εἶναι μεμετριασμένη, ἀρνουμένη ἁπλῶς τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ (ἀγνωστικιστικὴ ἀθεΐα), εἴτε εἶναι ριζοσπαστική, ἀρνουμένη τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θείου. Ἡ ἀγνωστικιστικὴ ἀθεΐα ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἐκπροσωπουμένη ὑπό τινων προσωκρατικῶν φιλοσόφων (Δημοκρίτου κ. ἄ.), σοφιστῶν (Πρωταγόρου, Γοργίου), τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῆς σχολῆς του, τῶν πρώτων Κυνικῶν καὶ τῶν Σκεπτικῶν. Ἡ ριζοσπαστικὴ ἀθεΐα εἶναι ἡ λογικὴ συνέπεια διαφόρων κοσμοθεωριῶν.

Ὁ ὑλισμὸς ἐν πρώτοις ὁδηγεῖ ἀναποφεύκτως εἰς τὴν ἀθεΐαν. Ἐφ' ὅσον ἡ οὐσία τῆς πραγματικότητος, κατὰ τὸν ὑλισμόν, εἶναι μόνον ἡ ὕλη, δὲν ὑπάρχει χῶρος διὰ τὸν Θεόν. Ὁ συνεπὴς ὑλιστὴς εἶναι κατ' αἰτιώδη σχέσιν ἄθεος. Εἷς τοιοῦτος ὑλισμὸς ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῶν Lamettrie, Büchner, Haeckel κ. ἄ.

Συγγενὴς πρὸς τὸν ἀθεϊστικὸν ὑλισμὸν εἶναι ὁ φυσιοκρατικὸς (νατουραλιστικὸς) μονισμός. Οὗτος ἀποτελεῖ ἐκείνην τὴν μορφὴν τοῦ πανθεϊσμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ἡ παρατήρησις τοῦ Schopenhauer, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πανθεϊσμὸς εἶναι μία «εὐγενὴς ἀθεΐα». Ὡς τὸ μόνον πραγματικὸν θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τὸ πᾶν, ἀκριβέστερον ἡ φύσις. Διὰ τῆς ἐξάρσεως ὡρισμένων γνωρισμάτων αὐτῆς (μεγαλείου, ἁρμονίας κ.λ.π.) αὕτη οἱονεὶ περιβάλλεται διὰ τῆς αἴγλης τοῦ Θείου.

Εἷς τοιοῦτος φυσιοκρατικὸς πανθεϊσμὸς ἢ μονισμὸς ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῶν Toland, Strauss κ.ἄ. Πάντως ὁ πανθεϊσμὸς δὲν εἶναι καθαρὰ ἀθεΐα. Ὅταν εἴς τινας ἀποχρώσεις αὐτοῦ ἀναγνωρίζεται ἡ ὕπαρξις ἀπολύτου τινὸς (ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἰδεώδους τῆς ὡραιότητος κ.λ.π.), τὸ ὁποῖον δὲν ταυτίζεται τελείως πρὸς τὸν ἐμπειρικῶς γνωστὸν κόσμον, εἶναι φανερόν, ὅτι λανθάνει ἐν αὐταῖς ὁ πυρὴν τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν. Ὡσαύτως ὁ πολυθεϊσμὸς καὶ ὁ δεϊσμὸς δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἀθεΐαν.

Ὡς ἀθεϊστικαὶ δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν καὶ πολλαὶ ἄλλαι φιλοσοφικαὶ θεωρίαι τῶν νεωτέρων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Τοιαῦται εἶναι λ.χ. ὁ θετικισμὸς τοῦ Auguste Comte (Κόντ), ἡ φιλοσοφία τοῦ Nietzsche, ἡ θεωρία τοῦ διαλεκτικοῦ ἢ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ τοῦ Marx, ἡ περὶ πανσεξουαλισμοῦ θεωρία τοῦ Freud, ἡ ὀντολογικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Nikolai Hartmann, ἀποχρώσεις τινὲς τοῦ ὑπαρξισμοῦ κ.ἄ.

Κατὰ τὸν θετικισμὸν τοῦ Comte, ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος διέπεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων. Ὁ πνευματικὸς βίος διατρέχει τρία στάδια, τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικὸν καὶ τὸ θετικόν. «Κατὰ τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος προβάλλει ἑαυτὸν εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ διὰ παραστάσεων πνευμάτων καὶ θεῶν, τοὺς ὁποίους πλάττει κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ. Κατὰ τὸ δεύτερον, τὸ μεταφυσικόν, ἐξακολουθεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ζητῇ, ὅπως διεισδύσῃ εἰς τὴν ἐσωτάτην φύσιν τῶν ὄντων καὶ διακριβώσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως τῇ βοηθείᾳ ὑπερφυσικῶν καὶ προσωπικῶν ὄντων, ὡς ἡ θρησκεία, ἀλλὰ τῇ βοηθείᾳ ἀφηρημένων δυνάμεων καὶ ἰδεῶν. Τὸ τρίτον στάδιον, τὸ θετικόν, διακρίνεται διὰ τὴν ἀπὸ ἀπολύτων ἀρχῶν ἀπαλλαγὴν καὶ διὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς φαντασίας καὶ τοῦ νοῦ εἰς τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας». Τὸ πρῶτον λοιπὸν στάδιον διέπεται ὑπὸ τῆς φαντασίας, τὸ δεύτερον ὑπὸ τῆς ἀφηρημένης σκέψεως, τὸ τρίτον ὑπὸ τῆς πραγματικῆς καὶ ἐμπειρικῆς σκέψεως. Τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον καὶ ὁ θρησκευτικὸς βίος ἀνήκουν, κατὰ τὸν Κόντ, εἰς τὸ πρῶτον στάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον ὄργανον τῆς γνώσεως εἶναι ἡ φαντασία. Αὕτη ἐδημιούργησε κατ' ἀρχὰς τὸν φετιχισμόν,

Διακωμώδησις τοῦ Ὀρθοδόξου κλήρου, ὑπὸ τῶν «ΑΘΕΩΝ» Μπολσεβίκων, κατὰ αὐθεντικὴν φωτογραφίαν.

κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ πνεύματα κατοικοῦν ἀμέσως ἐν τοῖς πράγμασιν, ἔπειτα τὴν πολυθεΐαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ πνεύματα ἢ οἱ θεοὶ εἶναι διάφοροι τῶν πραγμάτων, καὶ τέλος τὸν μονοθεϊσμόν, ὅστις ἀντικαθιστᾷ τοὺς πολλοὺς θεοὺς διὰ μιᾶς θεότητος. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας βαθμίδας τῆς ἐξελίξεως τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ἐκδηλοῦται, κατὰ τὸν Κόντ, ἡ αὐτὴ ψυχικὴ δύναμις, ἡ φαντασία. Τὸ περιεχόμενον λοιπὸν τῆς θρησκείας, τὸ Θεῖον, ὁ Θεὸς

εἶναι, κατὰ τὸν Κόντ, δημιούργημα τῆς φαντασίας, προϊὸν μυθολογικῆς σκέψεως.

Ὁ Nietzsche διδάσκει, ὅτι ὁ «Ὑπεράνθρωπος», ὅστις θὰ δημιουργηθῇ διὰ τῆς ἀπολύτου πραγματοποιήσεως τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ζωϊκῶν ἀξιῶν, οὐδένα Θεὸν ἀνέχεται ὑπεράνω ἑαυτοῦ. Ὁ Nietzsche διακηρύσσει διὰ τοῦ στόματος τοῦ «Ζαρατούστρα» του, ὅτι «ὁ Θεὸς ἀπέθανεν».

Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ διαλεκτικοῦ ἢ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἡ θρησκεία δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν πραγματικότητα, εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ' εἶναι, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἡ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει ἀντανάκλασις τῆς ἑκάστοτε ὑφῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἥτις δημιουργεῖται διὰ τῶν ἑκάστοτε οἰκονομικῶν ἢ παραγωγικῶν συνθηκῶν. Ἡ θρησκεία ἑπομένως εἶναι τὸ ἀπεικόνισμα καὶ ἡ ἔκφρασις τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν μιᾶς ἐποχῆς. Κατὰ τὸν Marx, ὁ Θεὸς εἶναι μόνον ἡ ἀντικειμενικῶς προβαλλομένη ἀνθρωπίνη φύσις καὶ οὐχὶ μία ὀντολογικὴ πραγματικότης.

Καὶ κατὰ τὸν «πανσεξουαλισμόν» ἢ ψυχιατρικὸν ὑλισμὸν τοῦ Freud, ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκείας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸ γενετήσιον ἔνστικτον. Ἡ θρησκεία δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ Θεῖον ὡς πραγματικότητα, ἀλλ' εἶναι ἁπλῆ μεταμφίεσις τοῦ ἐξηυγενισμένου γενετησίου ἐνστίκτου.

Εἰς ἀθεϊστικὰ ὡσαύτως συμπεράσματα ὁδηγεῖ ἡ ὀντολογικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Nikolai Hartmann. Ἡ ὀντολογικὴ διδασκαλία αὐτοῦ δὲν βλέπει τὸν κόσμον ὡς μίαν ἑνότητα ἐν μεταφυσικῇ ἐννοίᾳ, ἀλλ' ὥς τι πολλαπλοῦν. Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι μία πολυκρατία (Pluralismus) τῶν κατηγορικῶν ὀντολογικῶν μορφῶν. Ὁ κόσμος θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἓν μέγα οἰκοδόμημα ἀλλεπαλλήλων στρωμάτων. Παρὰ ταῦτα ἡ μεταφυσικὴ ὁρμὴ τῆς ἑνότητος ὁδηγεῖ πάντοτε ἐκ νέου τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν παραδοχὴν μιᾶς ἑνιαίας ἀνωτάτης ἀρχῆς τῶν πραγμάτων. Εἰς πολλὰ συστήματα ὁ ρόλος τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀποδίδεται εἰς τὴν Θεότητα. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τις ὁμιλῇ περὶ τοῦ «Ἀπολύτου», περὶ τῆς «Οὐσίας», διέπεται ὑπὸ τοῦ συστήματος μιᾶς ἀνωτάτης ἀρχῆς. Ἐν τούτοις, κατὰ τὸν Nik. Hartmann, ἓν τοιοῦτον αἴτημα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μία προκατάληψις. «Εἷς τοιοῦτος Μονισμός... δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ διὰ τῶν φαινομένων. Γίνεται δεκτὸς ἁπλῶς ὑπὸ πάντων τῶν ἐκπροσώπων του, ὡς ἐὰν οὗτος ἦτο ἀναγκαῖος καὶ προφανής. Περιθάλπει τις κατὰ τρόπον τυφλὸν τὴν μεθοδολογικὴν-συστηματικὴν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος καὶ δίδει ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν εἰς ἓν αἴτημα» (Nikolai Hartmann, Der Aufbâu der realen Welt, Berlin 1940, 152). Οὕτω διὰ τῶν λόγων τούτων τοῦ Hartmann, ἀποκρούεται ριζικῶς ἡ ἰδέα μιᾶς ἑνιαίας ἐσχάτης ἀρχῆς. Ὡσαύτως ἡ ἀθεΐα εἶναι αἴτημα καὶ τῆς ἀξιολογικῆς ἠθικῆς τοῦ Ν. Χάρτμανν, ἥτις δέχεται τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐλευθέραν θέλησιν, πραγματοποιοῦσαν ἀξίας. Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Χάρτμανν, δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν. Ὁ «τελολογικὸς ντετερμινισμὸς» τῆς Θείας Προνοίας αἴρει τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν καὶ μετ' αὐτῆς τὴν προϋπόθεσιν πάσης ἠθικῆς ἐνεργείας. «Διὰ τοῦτο, ἂν δέχεταί τις τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, δέον νὰ ἄρῃ τὸν ντετερμινισμὸν ἐκεῖνον. Ἀμφότερα ταῦτα ἵστανται ἀντιμέτωπα ὡς θέσις καὶ ἀντίθεσις».

Λίαν χαρακτηριστικὴ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐποχῇ εἶναι ἡ ἀθεϊστικὴ μορφὴ τοῦ ὑπαρξισμοῦ, ἥτις χαρακτηρίζεται διὰ μιᾶς ἀφοσιώσεως καὶ προσηλώσεως εἰς τὸ ἐνδοκοσμικὸν (Immanentismus), εἰς τὸ πεπερασμένον, εἰς τὸ «ens finitum» (Finitismus). Ἡ προσήλωσις αὕτη, καταντῶσα εἰς τὴν ἀθεΐαν, ἀρνεῖται τὰς ὑπερβατικὰς σχέσεις καὶ συναρτήσεις τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Τοῦτο ἰσχύει ἐμμέσως περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger. Ἐνῷ ὁ ὑπαρξισμὸς τοῦ Karl Jaspers διασπᾷ τὸν κλοιὸν τῆς προσηλώσεως εἰς τὸ ἐνδοκοσμικὸν καὶ στρέφεται πρὸς μίαν Μεταφυσικήν, ἀνοικτὴν πρὸς τὸ Ὑπερβατικόν, ἀντιθέτως ὁ Heidegger οὐδόλως ὁμιλεῖ περὶ τῶν σχέσεων καὶ συναρτήσεων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως πρὸς ἓν ὑπερβατικὸν ὄν. Ἡ existentia humana εἶναι οἱονεὶ ἓν ens a se, ἓν ἀπόλυτον ὄν. Ὁ ἄνθρωπος οὐδεμίαν ἀπόλυτον ὕπαρξιν ἔχει ὑπεράνω ἑαυτοῦ. Ὅθεν ἡ ἀθεΐα. Ἀλλ' ἐὰν ἡ «μεθοδικὴ ἀθεΐα» τοῦ Heidegger ἐκτοπίζῃ τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ ἐμμέσως, χωρὶς νὰ ἀρνῆται αὐτὴν ρητῶς, καὶ ἐὰν αὕτη δὲν ἀποκλείῃ μίαν «ἀγνωστικιστικὴν» εὐλάβειαν πρὸς τὸ Θεῖον, οἱ Γάλλοι ὑπαρξισταὶ Jean Paul Sartre καὶ Albert Camus, ἐκπροσωποῦντες μίαν καθαρῶς ἀθεϊστικὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν, διδάσκουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπόλυτον ὄν. Ὑπεράνω αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει ἓν ἀπόλυτον ὂν οὔτε εἷς κόσμος ἀπολύτων ἀξιῶν καὶ κανόνων. Ἡ μορφὴ αὕτη τοῦ ὑπαρξισμοῦ θεοποιεῖ οἱονεὶ τὸν ἄνθρωπον.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν κριτικῶς τὸ φαινόμενον τῆς ἀθεΐας, δέον ἐν πρώτοις νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν γνώμην τοῦ K. Joël, ὅστις μελετήσας τὴν ἱστορίαν τῆς ἀθεΐας, κατέληξεν εἰς τὸ ἑξῆς συμπέρασμα: «Δὲν ὑπῆρξαν γνήσιοι φιλόσοφοι τῆς ἀθεΐας, ὡς δὲν ὑπῆρξαν γνήσιοι ὑλισταὶ καὶ ἀρνηταὶ τῆς ψυχῆς. Ὅσοι κατὰ τὰς παρελθούσας χιλιετίας ἐθεωρήθησαν ὡς ἄθεοι, δὲν ὑπῆρξαν εἰς τὴν πραγματικότητα τοιοῦτοι. Οὗτοι δὲν ὑπῆρξαν ἀρνηταὶ τοῦ Θείου, ἀλλ' ἀρνηταὶ ἑνὸς ἰσχύοντος Θεοῦ ἢ ἑνὸς ὡρισμένου τρόπου γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Οἱ ὀλίγοι ὅμως φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι πράγματι-κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους-ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἄθεοι, ὑπῆρξαν κατ' οὐσίαν ἀντιθεϊσταί...». Ἡ ἀθεΐα των ὑπῆρξεν ἐν τῇ πράξει ἀντιθεϊσμός, μία ἀντίθεσις πρὸς μίαν ὡρισμένην παράστασιν περὶ Θεοῦ. Ἔν τινι μέτρῳ ἰσχύει τοῦτο ὡσαύτως καὶ περὶ τῆς ἀθεΐας τοῦ Nietzsche, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐμελετήθη πολὺ ὑπὸ τοῦ Jaspers, ἀνακαλύψαντος τὰς ἐν αὐτῷ λανθανούσας μεταφυσικὰς τάσεις καὶ θρησκευτικὰς νοσταλγίας. «Ὁ Nietzsche-ὡς λέγει ὁ Jaspers-, ὅταν ἀπορρίπτῃ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ προβάλλῃ ἐνδοκοσμικὰ ὑποκατάστατα, ἐν τῇ πραγματικότητι ὁρμᾷ σταθερῶς πρὸς τὸ Ὑπερβατικόν. Ἡ μηδενιστικὴ στάσις ἔναντι τοῦ Ὑπερβατικοῦ δὲν φέρει τὴν γαλήνην εἰς τὸ εἶναι. Ἡ ἀθεΐα τοῦ Nietzsche εἶναι ἡ αὐξανομένη ἀνησυχία μιᾶς-ἴσως μὴ κατανοούσης πλέον τὸν ἑαυτόν της-ἀναζητήσεως τοῦ Θεοῦ» (Karl Jaspers, Nietzsche, Berlin-Leipzig 1936, σ. 385 κ. ἑξ.). Ἡ ἀναζήτησις αὕτη καταφαίνεται εἰς τὸ ὄνειρον τοῦ Ὑπερανθρώπου του, εἰς τὸν διονυσιακόν του μυστικισμόν, εἰς τὴν ἐλπίδα τῆς αἰωνίας ἐπιστροφῆς, εἰς τὴν μελαγχολίαν τῶν στίχων, οἱ ὁποῖοι θρηνοῦν τὸν ἀπολεσθέντα παράδεισον τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν περιπαθῆ προσευχήν του πρὸς τὸν Ἄγνωστον Θεὸν (Ν. Ι. Λούβαρι, Μεταξὺ δύο κόσμων, Ἀθῆναι 1949, σ. 45-46). «Ὁ Νίτσε ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ ροπῆς πρὸς τὸν Θεόν», βεβαιοῖ καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς K. Joël (K. Joël, Antibarbarus-Vorträge und Aufsätze, Jena 1914, σ. 188). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τοὺς πλείστους «ἀθέους». Εἶναι τοσαύτη ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θρησκευτικὴ ὁρμή, ὥστε καὶ οἱ ἄθεοι οὗτοι δημιουργοῦν ὑποκατάστατα τῆς θρησκείας. Οὕτως «εἰς τὸν κενὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ ἀναβιβάζονται τὰ εἴδωλα, ὁ χρυσοῦς μόσχος, τὸ κράτος, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τεχνική, ἡ εἱμαρμένη, ἡ μαγεία, ἡ φύσις, ὁ ἐλεύθερος ἔρως» (Ν. Λούβαρι, ἔνθ. ἀν., σ. 61). Ὡς τονίζει πάλιν ὁ Karl Jaspers, «ἡ ἀνθρωπίνη πνευματικὴ κατασκευὴ εἶναι τοιαύτη, ὥστε τὸ Ἀπόλυτον εἶναι οἱονεὶ εἷς τόπος, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἄνθρωπος ἀπαραιτήτως καὶ ἀναποφεύκτως δέον νὰ τοποθετήσῃ τι, ἔστω καὶ ἐὰν τοῦτο εἶναι τὸ Μηδὲν ἢ ἡ ἄποψις, ὅτι οὐδὲν Ἀπόλυτον ὑπάρχει.

Γελοιογραφία Ἐσταυρωμένου, περιφρονουμένου ὑπὸ νεότητος ἐπιδιδομένης εἰς τὸ σπόρ, παρὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ ἱερέως. Ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «Βεζμπόζνιτκ» (Ἄθεος)

Ὀρθῶς ἔχει λεχθῆ περὶ φανατικῶν ἀθέων, ὅτι οὗτοι προσκυνοῦν τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ» (Karl Jaspers, Psychologie der Weltanschauungen, Berlin 1925, σ. 184 κ. ἑξ.). «Ἡ ἄρνησις τοῦ Ὑπερβατικοῦ συντελεῖ, ὥστε αὐτὸ πάλιν νὰ ἀναφαίνεται εἰς νενοθευμένα ὑποκατάστατα» (Karl Jaspers, Nietzsche, σ. 380). Ἡ ἀθεΐα εἶναι ὅλως ἐπιφανειακή, διότι ὡς ἔλεγεν ὁ Κ. Καλλίνικος, οἱ παρουσιαζόμενοι ὡς ἄθεοι ἢ ἔχουν «κανδήλαν σιγοτρίζουσαν εἰς τὰ τρίσβαθά των ἐνώπιον τῆς μυστικῆς εἰκόνος τοῦ Ἀοράτου ἢ μοχθοῦν προσποιούμενοι τὸν ἄθεον, διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀνήθικον διαγωγὴν καὶ τὸν ἀτάσθαλον βίον των». Δι' αὐτὸ συχνάκις πρώην ἄθεοι παρουσιάζονται ὡς πιστοί. Περὶ τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἀθεΐα χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ γνωστὴ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου: «Εὕροις δ' ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀχρημάτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς, μηδὲ ὅρκοις, μηδὲ μαντείαις, μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς, μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδείς ἐστιν οὐδ' ἔσται θεατής. Ἀλλὰ πόλις ἄν μοι δοκῇ μᾶλλον ἐδάφους χωρὶς ἢ πολιτεία τῆς περὶ Θεῶν δόξης ἀναιρεθείσης παντάπασιν, σύστασιν λαβεῖν ἢ λαβοῦσα τηρῆσαι». Ὁ ἰσχυρισμὸς περιηγητῶν τινων, ὅτι εὗρον λαοὺς ἐστερημένους θρησκείας, ἀπεδείχθη, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπιπολαίας ἐρεύνης, γενομένης ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς εὐρωπαϊκῆς θρησκευτικότητος καὶ μὴ λαβούσης ὑπ' ὄψιν, ὅτι πολλάκις οἱ ἄγριοι εἶναι καχύποπτοι καὶ ζηλότυποι καὶ «ἀποφεύγουν τὴν τέλεσιν τῶν ἱερῶν των πρὸ τῶν βεβήλων ὀφθαλμῶν τῶν ξένων, πρὸς τοὺς ὁποίους τρέφουν δυσπιστίαν· ἔχουν καὶ οἱ δυστυχεῖς οὗτοι τὸν πολύτιμον αὐτῶν μαργαρίτην, τὸν ὁποῖον δὲν ἐκθέτουν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ πρώτου τυχόντος· ὅταν ὅμως σχετισθοῦν στενώτερον μετὰ τοῦ ξένου καὶ κατανικηθῆ ἡ πρὸς αὐτὸν δυσπιστία, τότε δὲν διστάζουν νὰ γνωρίσουν εἰς αὐτὸν τὰ μυστήριά των, τὰ ἱερά των».

Ὀρθῶς ἔχει λεχθῆ, ὅτι «ἡ ἀθεΐα εἶναι λεπτὸν στρῶμα πάγου, ἐφ' οὗ ὀλίγα μέν τινα ἄτομα δύνανται ἴσως καθ' ἓν νὰ διέλθουν, οὐδέποτε δ' ὅμως ὁμάδες ὁλόκληροι». Ὁ ἄθεος Le Dantek ὁμολογεῖ, ὅτι, παρὰ πάντα τὰ λεγόμενα, ἀσθενής τις μειονότης ἀθέων ὑπάρχει. Ἡ ὀλιγότης τῶν πραγματικῶς ἀθέων μόνον ὡς ἐκτροπὴ τῆς φυσικῆς τάξεως δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ. «Ὡς δὲ ἐν μὲν τῷ βασιλείῳ τῶν ἀλόγων ἡ ὕπαρξις ἀκέρων βοῶν, ἀπτέρων ὀρνίθων καὶ ἀθύμων λεόντων, ἐν δὲ τῷ τῶν λογικῶν ἡ ὕπαρξις ἠλιθίων καὶ ἐκτρωμάτων παντοίων ἀναδεικνύουσιν ἔτι μᾶλλον τὴν καθολικὴν φυσιολογικὴν δεοντολογίαν, οὕτω καὶ οἱ εὐάριθμοι πραγματικοὶ ἄθεοι ἀποτελοῦν ἐκτροπὰς τῆς φυσικῆς τάσεως καὶ στροφῆς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ ἡλιάνθου σταθερὰν στροφὴν πρὸς τὸν ἥλιον καὶ τῆς μαγνητικῆς βελόνης πρὸς τὸν βορρᾶν» (Γρ. Παπαμιχαήλ, Ἀπολογητική, Α', Ἀθῆναι 1928, σ. 111-112).

Τὸ κυριώτερον αἴτιον τῆς ἀθεΐας εἶναι εἴτε ἡ ἡμιμάθεια ἐν σχέσει πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα εἴτε ὁ ἐγωϊσμὸς εἴτε μία ψυχολογικὴ ἀντίδρασις, ἀπορρέουσα ἐκ βίου μὴ ἀνταποκρινομένου πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν. Κατὰ τὸν Βάκωνα, «μόνον ἡ ἡμιμάθεια ἀπομακρύνει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη ὁδηγεῖ πρὸς αὐτόν». Ὡσαύτως ὁ ἐγωϊσμὸς ἢ ὁ ἀνήθικος καὶ ἄτακτος βίος δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ἀθεΐαν. «Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων μισεῖ τὸ φῶς καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ» (Ἰω. γ' 20). Κατὰ τὸν Leibniz, «ἂν ἡ γεωμετρία ἀντετίθετο εἰς τὰ πάθη μας, δὲν θὰ ἔλειπον ἄνθρωποι, ὅπως διαφιλονικήσουν τὴν θετικότητα τῶν ἀποδείξεών της». Καὶ ὁ Fichte ἐτόνιζε: «Τὸ φιλοσοφικόν μας σύστημα δὲν εἶναι συνήθως παρὰ ἡ ἱστορία τῆς καρδίας μας. Πᾶσα πεποίθησίς μου προέρχεται ἀπὸ τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας μου καὶ ὄχι ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματός μου». Ὅταν ἡ φαυλόβιος Λαῒς ἀντελήφθη τὰς πρώτας ῥυτίδας εἰς τὸ πρόσωπόν της, ἥρπασε μὲ θυμὸν τὸν καθρέπτην καὶ τὸν κατεθρυμμάτισεν. Οὕτω πολλοὶ θέλουν νὰ συντρίψουν τὸν καθρέπτην τῆς πίστεως, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτει τὰς ἠθικὰς ἀσχημίας. Ὅταν ἡ ἀχλὺς ἢ ὁ κονιορτὸς τῆς ἁμαρτίας σκοτίζῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, τότε οἱ οὐρανοὶ δὲν διηγοῦνται εἰς αὐτὸν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ἀθεΐα ὀφείλεται οὐχὶ εἰς ἀντικειμενικά, ἀλλ' εἰς ὑποκειμενικὰ αἴτια. Τὸ ἀστήρικτον καὶ ἡ σαθρότης τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἀθεΐας φαίνεται ἀκόμη καλύτερον, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὴν σαθρότητα ἑκάστης τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν θεωριῶν, τὴν οὐσίαν τῆς θρησκείας καὶ τὰς ἐνδείξεις τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Ἀπολογητική, Α', Ἀθῆναι 1928. Ν. Λούβαρι, Μεταξὺ δύο κόσμων, Ἀθῆναι 1949. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, Α'-Β', Ἀθῆναι 1933. Εὐαγγέλου Θεοδώρου, Κριτικὴ Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Γνώσεως, Ἀθῆναι 1956. F. Mauthner, Der Atheismus und seine Geschichte im Abendland, 4 τόμοι, Berlin 1920-1923. G. Siegmund, Der Kampf um Gott, Berlin 1957. K. Algermissen, Die Gottlosenbewegung und ihre Überwindung 1933. K. Joël, Der Glaube des Atheisten, ἐν Antibarbarus, Jena 1914. Johannes Hessen, Religionsphilosophie, τόμ. 2, ἔκδ. β', München-Basel 1955.

ΕΥΑΓ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἀθεϊκά. Ἢ Ἀθεϊστικά. Μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν ἐπεκράτησε νὰ χαρακτηρίζωνται τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μὲ κέντρον τὸ μεταρρυθμιστικὸν παρθεναγωγεῖον Βόλου συνετάραξαν τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν κατὰ τὴν β' δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνος.

Τὸ 1910, ἱδρύθη ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος» τοῦ ὁποίου στυλοβάται ὑπῆρξαν οἱ παιδαγωγοὶ Δημήτριος Γληνὸς καὶ Ἀλέξανδρος Δελμοῦζος. Σκοπός του ἦτο ἡ διάδοσις προοδευτικῶν ἰδεῶν εἰς τὴν ἀγωγήν, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἦσαν ἀποκεκομμέναι ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν καὶ ἐπλησίαζον ἐπικινδύνως πρὸς τὴν ὑλιστικήν. Τέκνον τοῦ Ὁμίλου τούτου ἢ μᾶλλον τοῦ πνευματικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον ἐν συνδυασμῷ μὲ ἐκεῖνο τῶν δημοτικιστῶν (Ψυχάρης) κατέληξεν εἰς τὴν σύμπηξιν τοῦ Ὁμίλου, ὑπῆρξε τὸ Ἀνώτερον Δημοτικὸν Παρθεναγωγεῖον Βόλου, τὸ ὁποῖον ἱδρύθη τὸ 1908 ἐνεργείαις τοῦ ἐλευθερόφρονος ἰατροῦ Δημ. Σαράτση. Διευθυντὴς εἰς αὐτὸ διωρίσθη ὁ Δελμοῦζος, ὅστις ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε νὰ λειτουργῇ τοῦτο συμφώνως μὲ τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς τοῦ Ὁμίλου. Τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν ἦτο ἀποστειρωμένον θρησκευτικῶς καὶ τὸ πρόγραμμα εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν οὐσίαν παρουσίαζεν ἀνάλογον ἀποξένωσιν ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον τῆς ἀγωγῆς. Ὁ τότε μητροπολίτης Δημητριάδος Γερμανὸς (1907-1935), ἐπὶ κεφαλῆς τῆς συντηρητικῆς μερίδος τῆς πόλεως, ἐξεδήλωσε τὰς ἀνησυχίας του διὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ ἰδιοτύπου τούτου σχολείου, ἐνῶ ἀπεναντίας ἄλλα στοιχεῖα τῆς κοινωνίας τοῦ Βόλου, ἰδίως δὲ οἱ ἀριστερίζοντες ἡγέται τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου, ὑπεστήριζαν τὴν προσπάθειαν τοῦ Δελμούζου, ἑρμηνεύοντες αὐτὴν ὡς πολιτικοκοινωνικῶς ἐντεταγμένην εἰς τὰς ἰδέας των. Ἡ ἀντίδρασις τοῦ μητροπολίτου ἔδωσεν ἔδαφος εἰς γενικωτέραν ἐκδήλωσιν ἐχθρότητος πρὸς τὸ παρθεναγωγεῖον, τῆς ὁποίας κύριον ἔναυσμα ὑπῆρξεν ἡ δριμεῖα ἀρθρογραφία τῆς τοπικῆς ἐφημερίδος «Ὁ Κῆρυξ». Ἀποτέλεσμα τῶν κατηγοριῶν τούτων ὑπῆρξε νὰ κινηθῇ κατὰ τοῦ Δελμούζου καὶ ἡ μερὶς τῶν συνειδητῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως, ἐναρμονισθεῖσα μὲ τὴν στάσιν τοῦ λαοῦ γενικῶς καὶ νὰ προσλάβῃ οὕτω τὸ ζήτημα οὐσιαστικὴν μορφὴν ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Ὁμίλου εἰς Βόλον. Ἡ κυβέρνησις διέταξε τότε διεξαγωγὴν ἀνακρίσεων, ἡ δὲ διοργάνωσις ἐπιτυχοῦς συλλαλητηρίου τὴν 2αν Μαρτίου τοῦ 1911 προεκάλεσε τὸ κλείσιμον τοῦ παρθεναγωγείου καὶ τὴν παραπομπὴν τῶν Δελμούζου, Σαράτση καί τινων ἄλλων εἰς δίκην. Ἡ κυβέρνησις, ὅταν ἡ ὑπόθεσις ἔφθασεν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, προσεπάθησε νὰ τηρήσῃ στάσιν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀντικειμενικήν, χωρὶς νὰ φανῇ ἡ κατὰ βάθος συμπάθειά της πρὸς τοὺς μεταρρυθμιστάς. Ὁ ὑπουργὸς Δικαιοσύνης Νικόλαος Δημητρακόπουλος ἐδήλωσε τότε εἰς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Τύπου:

— Δὲν θίγομεν τὴν σκέψιν οὐδὲ δικάζομεν τὸν νοῦν οὐδενός. Ἀλλ' ἂν ἀποδειχθῇ, ὅτι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ αὐτοὶ τοῦ Βόλου, ἐνῶ διεδήλουν ὅτι ἀποδέχονται τὸ σχολικὸν πρόγραμμα τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, ἐν τῷ ὁποίῳ περιλαμβάνεται τὸ θρησκευτικὸν μάθημα, προσεπάθουν νὰ ἐνσταλάξουν εἰς τὰς νεάνιδας τοῦ Βόλου τὴν ἀθεΐαν, τοιοῦτος δόλος καὶ ἀπάτη θὰ παταχθοῦν ἀμειλίκτως.

Ἡ δίκη, γενομένη εἰς Ναύπλιον (16-27 Ἀπριλίου 1914), κατέληξεν εἰς τὴν ἀθώωσιν ὅλων τῶν κατηγορουμένων, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἀθεϊκῶν δὲν ἐτερματίσθη μὲ τὴν ἀπόφασιν αὐτήν. Ὁ ἀντίκτυπος τῆς ὅλης ὑποθέσεως συνεχίσθη ἐπὶ πανελληνίου κλίμακος, διὰ τῆς συστηματικῆς καταπολεμήσεως τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κινήμα-

τος ἐκ μέρους τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ μιᾶς μερίδος τοῦ πολιτικοῦ Τύπου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΜΕΧ, σ. 193 - 6.

Ἀθεϊσμός. Βλ. Ἀθεΐα.

Ἀθεϊστικὴ Ἠθική. Ἡ Ἠθικὴ ἥτις προβάλλει τὸ ἀθεϊστικὸν ἦθος. Ἀθεϊστικὸν ἦθος εἶναι ἡ ἠθικὴ στάσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία διαμορφώνει τὴν ζωὴν ἄνευ Θεοῦ, εἴτε παραθεωροῦσα τὸν Θεόν, εἴτε συνειδητῶς ἄνευ αὐτοῦ, εἴτε ἐναντίον αὐτοῦ. Ὥστε ἡ ἀθεϊστικὴ Ἠθικὴ ἐξοβελίζει τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ ὡς θεμέλιον τῆς Ἠθικῆς. Θὰ ἠδύνατό τις ἐπίσης νὰ ὁμιλήσῃ καὶ περὶ μὴ θεολογικῆς Ἠθικῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεολογικὴν Ἠθικήν. Ὅταν ἡ μὴ θεολογικὴ Ἠθικὴ συνδέεται μετὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ, τότε εἶναι ἐν κυριολεξίᾳ ἀθεϊστική, τοῦθ' ὅπερ ἐπιτείνεται, ἐὰν ἡ Ἠθικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ παρουσιάζεται μάλιστα ὡς μέσον ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ. Ἐκπρόσωποι τῆς ἀθεϊστικῆς Ἠθικῆς εἶναι κυρίως ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀθεΐας.

Ἡ ἀθεϊστικὴ Ἠθικὴ εἶναι ἀπορριπτέα, διότι ὡς διακηρύττει ὁ μέγας βιολόγος καὶ φιλόσοφος Hans Driesch, «ἡ ἠθικότης τὸ κῦρος αὐτῆς δύναται νὰ ἀντλῇ μόνον ἐκ τῆς μεταφυσικῆς· ἄνευ μεταφυσικῆς ἢ θρησκευτικῆς θεμελιώσεώς ἡ ἠθικότης δὲν δύναται νὰ ὑποχρεώνῃ τὴν διάνοιαν εἰς ἐπιδοκιμασίαν. Διὰ ταῦτα ὁ ὑλιστὴς καὶ ὁ ἄθεος δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἠθικοί. Ἐὰν δὲ εἶναι, τοῦτο συμβαίνει κατ' ἐντελῆ φιλοσοφικὴν ἀνακολουθίαν. Πᾶν καθῆκον ἐπιβάλλεται ἀπολύτως μόνον ὡς ἔκφρασις τοῦ θείου θελήματος». Καὶ ὁ M. Allard διεκήρυξεν εἰς τὴν γαλλικὴν βουλήν: «Φονεύοντες τὸν Θεόν, ἐξαφανίζετε πᾶσαν ἠθικήν, ἥτις εἶναι ἀναγκαία. Ὁμολογήσατέ το εἰλικρινά! Ἐγὼ τὸ ὁμολογῶ. Ἀπὸ Θεὸν φονευμένον οὐδεμία κατηγορικὴ προσταγὴ πηγάζει». Μακρὰν τῆς θρησκείας δὲν ὑπάρχουν ὡλοκληρωμέναι ἠθικαὶ προσωπικότητες. Μόνον ἡ θρησκεία εἶναι «ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, τὸ Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα ὅλης τῆς Ἠθικῆς».

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ θρησκεία εἶναι ἡ προϋπόθεσις καὶ τὸ θεμέλιον τοῦ αὐτοτελοῦς κατὰ τὰ ἄλλα ἠθικοῦ βίου, ἐξηγεῖται διατί ἡ ἄνευ Θεοῦ Ἠθικὴ εἶναι ἀτελής. Ποῖαι εἶναι αἱ ἀτέλειαι αὐταί; Μακρὰν τοῦ φωτὸς τῆς θρησκείας δὲν ὑπάρχει σταθερὸν κριτήριον τῆς ἠθικότητος. Ἄλλος θεωρεῖ ὡς βάσιν ταύτης τὸ ἀτομικὸν ἢ ὁμαδικὸν συμφέρον, ἄλλος τὸν ἀλτρουϊσμὸν καὶ τὴν ἀλληλεγγύην, ἄλλος τὴν τιμήν, ἄλλος τὸ χρέος, ἄλλος τὸ ἀφηρημένον καθῆκον, ἄλλος τὸν ἀπόλυτον ὀρθολογισμόν, ἄλλος τὸ συναίσθημα, ἄλλος τὴν ἐπιστήμην κ.ο.κ. Οὕτως ἡ ἄνευ Θεοῦ Ἠθικὴ εἶναι ὅλως ἀνερμάτιστος καὶ ἀσταθής.

Ἔπειτα ἡ Ἠθικὴ αὕτη στερεῖται δυνάμεως καὶ ἰσχύος· εἶναι Ἠθικὴ σαθρά, ἄνευ θεμελίων· δὲν ἔχει συγκεκριμένον περιεχόμενον· δὲν παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον δραστικὰ κίνητρα καὶ ἐλατήρια, ὠθοῦντα αὐτὸν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῶν ἠθικῶν πράξεων· εἶναι Ἠθικὴ ἀναιμική, ἀνίκανος νὰ παράσχῃ τὴν κατηγορικὴν προσταγήν, τὴν ὁποίαν δίδει ἡ θρησκεία μὲ τὸ θεῖον κῦρος της. «Ἡ Ἠθική, ἥτις ἀξιοῖ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπιτακτικὸν καθῆκον ἄνευ τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ Ἠθικὴ τοῦ ἀέρος, ἄνευ σταθερότητος καὶ ἐνεργείας»· διὰ τοῦτο αὕτη «μοιραίως μεταβάλλεται—ὡς ἡ ἱστορία τὸ πιστοποιεῖ—εἰς Ἠθικὴν ἄνευ καθήκοντος, ἄνευ ἐπιβολῆς καὶ κυρώσεων».

Ἐκτὸς τούτων ἡ ἄνευ Θεοῦ Ἠθικὴ δὲν βλέπει τὸν ἄνθρωπον ρεαλιστικῶς. Διέπεται ὑπὸ μιᾶς οὐτοπιστικῆς καὶ χιμαιρικῆς ὑπεραισιοδοξίας, ἥτις θεωρεῖ εὔκολον τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Περιφρονεῖ τὴν πεῖραν καὶ τὴν μαρτυρίαν τῶν σοφῶν ὅλων τῶν αἰώνων ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Εὐριπίδου μέχρι τοῦ Goethe, τοῦ Kant καὶ τοῦ Dewey, οἱ ὁποῖοι πιστοποιοῦν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μὲν κατορθωτή, ἀλλὰ πολλάκις εἶναι κατάκτησις, ἥτις προϋποθέτει αἱματηρὰν ἐσωτερικὴν σύγκρουσιν, πάλην, σκληρὸν ἀγῶνα καὶ μόχθον. Ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πτώσεως ἀπώλεσε τὸ «πρωτόκτιστον κάλλος» τῆς ψυχῆς του καὶ ῥέπει πρὸς τὸ κακόν, ὁ ἠθικὸς βίος ἀπαιτεῖ συστηματικὸν καὶ ἰσόβιον ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κακοῦ, ἀπαιτεῖ ἀνθρώπους «τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηρούς» (Ρωμ. ιβ' 11), «ἀποστυγοῦντας τὸ πονηρόν, κολλωμένους τῷ ἀγαθῷ» (Ρωμ. ιβ' 9) Ὥστε μόνον τὸ μεταφυσικὸν ἀγκυροβόλημα τῆς Ἠθικῆς δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν φλογερὸν αὐτὸν ζῆλον. Θεωρητικὰ καὶ ἀφηρημένα ἠθικὰ κατασκευάσματα εἶναι ἀδύνατον νὰ συγκρατήσουν τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν ὥραν τῶν σφοδρῶν καὶ βιαίων πειρασμῶν, ὅταν τὸ κακὸν πάνοπλον καὶ γοητευτικὸν ὁρμᾷ ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν εἴμεθα ρεαλισταί, ἀναπτύσσει ὁ ἐπιφανὴς παιδαγωγὸς Foerster, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ διατί,—ὅταν δὲν πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν—, πρέπει νὰ θυσιάσῃ τὰς τέρψεις, τὰς ἀπολαύσεις, τὸν ἀρριβισμὸν πρὸς χάριν ἑνὸς ἀφηρημένου ἠθικοῦ συμφέροντος· ὅταν τις δὲν ζῇ sub specie aeternitatis, ὅταν δὲν προσανατολίζεται πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ὅταν δὲν συναρτᾷ τὸ ὁρατὸν πρὸς τὸ ἀόρατον, ὅταν δὲν αἰσθάνεται τὴν εὐθύνην μιᾶς ἀνωτέρας κλήσεως, τότε πάντες οἱ πειρασμοὶ τῆς γῆς ἀποκτοῦν μίαν ἀκατάσχετον ἐπιρροὴν καὶ ἓν ἀκατανίκητον θέλγητρον (F. Foerster, Religion und Charakterbildung, 1925, ἐν Β. Ἐράστου, Γύρω ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς Παιδαγωγικῆς, περιοδ. Ἀκτῖνες, 1946, σ. 330). Μόνον διὰ τῆς Θρησκείας «ἀποκτᾷ γνήσιον κῦρος ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ἡ ἠθικότης» (Σ. Καλλιάφα, Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα, Ἀθῆναι 1938, σ. 70, 75). Ὥστε ἡ ἄνευ Θεοῦ Ἠθικὴ παραγνωρίζει τὰς ἀδυνάτους καὶ ἀτελεῖς πτυχὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀγνοεῖ τὸν «ἐν τοῖς μέλεσιν» ἡμῶν «ἕτερον νόμον», τὸν «ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς» ἡμῶν (Ρωμ. ζ' 23), μυωπάζει πρὸ τῆς δυνάμεως τοῦ μαμμωνᾶ ἢ τῆς «σαρκός», ἥτις ἐπιθυμεῖ «κατὰ τοῦ πνεύματος» (Γαλάτ. ε' 17) καὶ τοιουτοτρόπως, καταντῶσα εἰς μίαν «ὀπτιμιστικὴν ψευδαπάτην», ἐξοστρακίζει τὴν βαθυτάτην ψυχολογίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶναι τεθησαυρισμένη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πεῖρα τῶν αἰώνων. Διὰ τοῦτο ὁ Foerster καλεῖ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἄνευ Θεοῦ Ἠθικῆς νὰ ἀφυπνισθοῦν ἐκ τοῦ ληθάργου αὐτῶν καὶ νὰ ἴδουν ρεαλιστικῶς τὸν ἠθικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου. Ὅσον περισσότερον, λέγει, στρεφόμεθα ἐκ τῶν ἀφηρημένων θεωριῶν πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἀνθρωπίνην φύσιν, ὅσον περισσότερον ἐμβαθύνομεν εἰς τὸ σκοτεινὸν αἴνιγμα τοῦ ἐγωϊσμοῦ, εἰς τὸν διχασμὸν τῆς θελήσεως, εἰς τὴν δυναμικὴν τῶν παθῶν, εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ πειρασμοῦ, τόσον περισσότερον πειθόμεθα ὅτι τὰ θεωρητικὰ κατασκευάσματα τῆς «ἐλευθέρας» Ἠθικῆς εἶναι οὐτοπιστικὰ καὶ οὐδόλως ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ «ἐλευθέρα» Ἠθική, συνεχίζει ὁ Foerster, περιφρονεῖ τὴν περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος σοφὴν καὶ βαθυστόχαστον χριστιανικὴν ἀλήθειαν καὶ παραθεωρεῖ τὰς ἐπικυρούσας ταύτην διαπιστώσεις τῆς νεωτέρας ψυχοπαθολογίας. Ἐξέλθετε ἐκ τοῦ σχολείου τοῦ σοφολογιωτατισμοῦ, διακηρύττει ὁ Foerster, καὶ ἔλθετε νὰ φοιτήσετε εἰς τὸ σχολεῖον τῆς αὐτογνωσίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης παρατηρήσεως. Γνωρίσατε τὸν ἄνθρωπον! Πρῶτον πρέπει νὰ γνωρίσωμεν τί εἴμεθα πρὶν ἢ ἐννοήσωμεν τί πρέπει νὰ πράξωμεν. Ἄνευ τῆς θρησκευτικῆς ἀφυπνίσεως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ θέσῃ νόμους εἰς τὸν ἑαυτόν του (Εὐαγγέλου Θεοδώρου, Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμός, Ἀθῆναι 1951, σ. 150-151).

Ἔπειτα ἡ ἄνευ Θεοῦ Ἠθικὴ στερεῖται φλογεροῦ ζήλου καὶ ἐνθουσιασμοῦ, καθ' ὅσον δὲν συναρτᾶται πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Κυρίου. Ὡς παρατηρεῖ ὁ R. Livingstone, «καὶ εἰς τὸν Σωκράτη ἀκόμη βλέπομεν ἓν εἶδος μοιρολατρείας. Δὲν αἰσθάνεται διὰ τὰς ἰδέας του τὴν ἀγωνίαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ Προφῆται καὶ οἱ Ἀπόστολοι διὰ τὴν πίστιν των. Αἱ ὀπτασίαι τοῦ Πλάτωνος διακόπτονται ἐνίοτε ἐκ τῆς ἐρωτήσεως: Ἀξίζει τὸν κόπον νὰ σκοτιζώμεθα δι' αὐτὰ τὰ πράγματα;». Ὡς λέγει ὁ Πλάτων, «τύχαι δὲ καὶ συμφοραὶ παντοῖαι πίπτουσαι παντοίως νομοθετοῦσι τὰ πάντα ἡμῖν... Ταῦτα δὴ πάντα προϊδών τις αἴξειεν ἂν εἰπεῖν ὅπερ ἐγὼ νῦν δή, τὸ θνητῶν μὲν μηδένα νομοθετεῖν μηδέν, τύχας δ' εἶναι σχεδὸν ἅπαντα τἀνθρώπινα πράγματα».

Πάντα ταῦτα πείθουν, ὅτι, ὡς λέγει ὁ ἐπιφανὴς φιλόσοφος Windelband, μόνον ἡ αὐθεντική, ἡ ἑτερόνομος καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξαρτωμένη Ἠθικὴ ἀνταποκρίνεται εἰς βαθυτάτην ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις συναισθάνεται τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν ἐκ τῆς πείρας τῶν ἰδίων αὐτοῦ πλανῶν καὶ ρίπτεται εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ὑπερτέρας θελήσεως τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐξ αὐτῆς ἀποκομίσῃ τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα καὶ τὰς ἀρχὰς ἐκείνας, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ εὕρῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του. Ὁ J. Lotte, ὅστις διετέλεσεν ὀπαδὸς τῆς ἐλευθέρας Ἠθικῆς, γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἓν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κατανοηθῇ, εἶναι ἡ ματαιότης, τὸ ἄχρηστον καὶ ἀνεφάρμοστον πάσης ἠθικῆς, στερουμένης τῆς θρησκευτικότητος. Δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μόνον θρησκευτικὴ

Ἠθική. Ἔχω ἀποκτήσει πεῖραν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό. Ἐδίδαξα πράγματι τὴν ἐλευθέραν Ἠθικὴν εἰς τὴν Βρέστην... Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῇ τις πλέον καταστρεπτικὴν φάρσαν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. M. Reding, Die atheistische Ethik, ἐν LTK, I, Freiburg 1957, σ. 990-993. Τοῦ αὐτοῦ, Philosophische Grundlegung der katholischen Moraltheologie, München 1953. Εὐαγγέλου Θεοδώρου, Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμός, Ἀθῆναι 1951.

ΕΥΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἀθεμιτογαμία. Ἡ ἐκ προθέσεως σύναψις ἀθέσμου γάμου (κατὰ τὸν Ζωναρᾶν, «ἄθεσμον... γάμον νοητέον ἢ τὴν μετὰ συγγενοῦς κοινωνίαν ἢ τὴν μετὰ μοναστρίας ἀρνησαμένης τὸ σχῆμα...», Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, Δ', 162), τουτέστιν ἡ τέλεσις ἀθεμίτου ἢ κατακρίτου γάμου, προσέτι δὲ καὶ ἡ τέλεσις παρανόμου τοιούτου (Πηδάλιον, Ἑρμηνεία εἰς ιθ' Ἀπ. Κανόνα).

Εἰς τὸν ἔνοχον τοιούτου ἀδικήματος ἐπιβάλλονται οὐχὶ μόνον κανονικαὶ ποιναί, ἀλλὰ καὶ ἀστικαὶ τοιαῦται ἀνάλογοι πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἑκάστοτε νομοθεσίαν. Ἡ βαρύτης τῶν κανονικῶν καὶ ἀστικῶν ποινῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐν τῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας θέσεως (λαϊκός, μοναχὸς - κληρικὸς) τοῦ διαπράξαντος τὸ ἀδίκημα. Κανονικαὶ ποιναὶ ἐπιβάλλονται καὶ εἰς τὸν τελέσαντα, ἔστω καὶ ἐν ἀγνοίᾳ, τὸν τοιοῦτον ἄθεσμον γάμον ἱερέα.

Κατὰ τοὺς Ἱεροὺς Κανόνας οἱ τοιοῦτοι γάμοι διαλύονται.

Κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀθεμιτογαμία καὶ ἡ παλλακεία, ἥτις κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν καὶ βυζαντινὸν Δίκαιον εἶχε ποιάν τινα νομικὴν ὑπόστασιν ἕως τὰ τέλη τοῦ Θ' αἰῶνος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων, Δ', Ἀθῆναι 1854. Ν. Μίλλας, μετάφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου, Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1906. Πηδάλιον, Ἀθῆναι 1908. J. Zhishman, μετάφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου, Τὸ Δίκαιον τοῦ γάμου τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Α'-Β', Ἀθῆναι 1912-1913. Π. Ι. Παναγιωτάκου, Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ, Δ', Τὸ Δίκαιον τῶν μοναχῶν, Ἀθῆναι 1957. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐγχειρίδιον περὶ τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου, κατὰ τὸ ἰσχῦον ἐν Ἑλλάδι Δίκαιον, Ἀθῆναι 1959. Τοῦ αὐτοῦ, Σύστημα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Γ', Τὸ ποινικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1962.

ΜΙΧ. Π. ΓΡΗΓΟΡΗΣ

Ἄθεος. Ἀρχικῶς ἐλέγετο ὁ μὴ ἔχων Θεόν τινα βοηθόν, ὁ ἐγκαταλελειμμένος ὑπὸ τῶν Θεῶν. Μετὰ ταῦτα ἡ λέξις σημαίνει τὸν ὀπαδὸν καὶ ἐκπρόσωπον τῆς ἀθεΐας.

Ε. Θ.

(Λαογραφία). Ἄθεος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ὄχι μόνο ἐκεῖνος, ποὺ τυχὸν διακηρύσσει τὶς ἀρχές του (δηλαδὴ ὅτι δὲν πιστεύει σὲ Θεό, σὲ ἀθανασία ψυχῆς κ.λ.π.), ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἐκτελεῖ τὰ χριστιανικά του καθήκοντα, δὲν ἐκκλησιάζεται, δὲν σκέφτεται νὰ μεταλάβη, δὲν καλεῖ στὸ σπίτι του τὸν παπᾶ καὶ γενικῶς δείχνει περιφρόνησι ἢ ἀμέλεια σὲ ὅσα ἐπιβάλλονται σ' ἕνα πιστὸ χριστιανό. «Ἄθεο» π.χ. ἔλεγαν στὴν Κεφαλληνία τὸν Λασκαράτο, γιὰ ὅσα ἔγραφε ἐναντίον τοῦ κλήρου καὶ ὡρισμένων λατρευτικῶν τύπων, ἔστω καὶ ἂν ὡμολογοῦσε καὶ παραδεχόταν τὴν ὕπαρξι τοῦ Θεοῦ. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ λαοῦ, γιὰ ἕνα ἄνθρωπο χωρὶς ἠθικὴ ἢ χωρὶς σεβασμὸ τῶν καθιερωμένων: «Αὐτὸς δὲν ἔχει θεό!» ἢ «Δὲν ἔχει τὸν θεό του!» Ἐπίσης γιὰ κάποιον ποὺ εἶναι ἰδιότροπος, ἀτίθασος: «Ἔχει θεὸ δικόνε του!» Οἱ ζητιάνοι, ὅταν ἀπευθύνωνται στὴν καλωσύνη καὶ τὰ αἰσθήματά μας, τονίζουν τὰ γνωστά: «Ἂν ἔχης θεό!», «Ἂν ἀγαπᾶς τὸν θεό», «Ἂν πιστεύης θεό...» κ.λ.π.

Φυσικά, μέσα σὲ μιὰ εὐσεβῆ καὶ στενὴ κοινωνία, ὅπου ὁ λατρευτικὸς βίος τοῦ καθενὸς παρακολουθεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο, ὁ «ἄθεος» ξεχωρίζει εὔκολα, καὶ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ ἀποτελεῖ ὕβρι, ὅταν τοῦ προσάπτεται. (Τὸ ἴδιο καὶ στὰ βυζαντινὰ χρόνια· βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζ. βίος καὶ πολιτισμός, Γ', σ. 300). Ἀφοῦ ὅμως καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀπεκήρυττε τοὺς ἀθέους καὶ κάποτε τοὺς ἀφώριζε, ἡ συνέπεια ἦταν νὰ πεθαίνουν στὸ τέλος χωρὶς νεκρώσιμη ἀκολουθία κι' αὐτὸ ἔφθανε γιὰ νὰ δημιουργῆται στὸν λαὸ ἡ δοξασία, ὅτι οἱ ἄθεοι γίνονται βρυκόλακες. Ὁπωσδήποτε εἶναι καταραμένοι καὶ τὸ κορμί τους δὲν λυώνει στὸν τάφο. (Τὸ ἴδιο παθαίνουν κι' οἱ βλάσφημοι, ποὺ βλασφημοῦν τὸν ἑαυτό τους ὅταν ξεψυχοῦν, καὶ οἱ ἀβάφτιστοι).

Ὁ ἄθεος εἶναι καὶ κοινωνικὰ ἀπομονωμένος, γιατὶ κανεὶς δὲν τὸν θέλει στὴ συναναστροφή του ἢ στὸ σπίτι του. Ὑποτίθεται ὅτι ἔχει πάντα συντροφιά του τὸν Σατανᾶ στὸν ὁποῖο μὲ κάποιον τρόπο ἐπούλησε τὴν ψυχή του.

Συναισθήματα καὶ φιλανθρωπία λείπουν, κατὰ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψι, ἀπὸ τὸν ἄθεο, ἀφοῦ «δὲν πιστεύει θεό», κι' ἐπομένως δὲν ἔχει «τὸν φόβο τοῦ Θεοῦ», γιὰ νὰ εἶναι καλός. Ὁ ἄθεος λοιπὸν εἶναι σκληρὸς καὶ ἄπονος. Καὶ μὲ τέτοιο πνεῦμα λέγεται ἡ συγκριτικὴ ἑλληνικὴ παροιμία γιὰ τὸν ἄτεκνο: «Ἄκληρος, ἄθεος!» (Πολίτου, Παροιμίαι Α' 385), ποὺ σημαίνει ὅτι ὅποιος δὲν ἔχει παιδιά, δὲν ἐγνώρισε τὸν πόνο καὶ τὴ λαχτάρα τῆς στοργῆς, οὔτε τὸν φόβο τοῦ Θεοῦ, κι' ἔτσι μένει κάποτε ἀπάνθρωπος σὰν τὸν ἄθεο.

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Ἀθερσασθά. (Ο'). Ἡ ἑβραϊκὴ λέξις «χατιρσαθά». Τίτλος Πέρσου κρατικοῦ ἀντιπροσώπου ἐν Ἱερουσαλὴμ (Β' Ἔσδρα β' 63, Νεεμ. ζ' 65, η' 9, ι' 1).

Ι. Γ.

Ἀθεσία. (Ο'). Ἡ ἀθέτησις. Ἐκ τοῦ «ἀθετῶ», θέτω κατὰ μέρος, παραμελῶ τὸν νόμον, παρασπονδῶ. Ἐν Δ' Βασιλ. α' 1 καὶ ἀλλαχοῦ, ἀθετῶ=ἐπαναστατῶ.

Ι. Γ.

Ἄθεσμος. (Κ. Διαθήκη). Ἄνομος, ἄδικος, ἀσεβής, (ἀντίθ. δίκαιος), Β' Πέτρ. β' 7, γ' 17.

Γ. Α. Γ.

Ἀθέτησις. (Κ. Διαθήκη). Ἀκύρωσις, κατάργησις, Ἑβρ. ζ' 18, θ' 26.

Γ. Α. Γ.

Ἀθετῶ. (Κ. Διαθήκη). Παραβαίνω, καταργῶ, ἀναιρῶ, ἀκυρῶ, Μάρκ. ζ' 9, Λουκ. ζ' 30, Α' Κορ. α' 19, Γαλάτ. β' 21, γ' 15, Α' Τιμ. ε' 12, Ἑβρ. ι' 28. Ἀπορρίπτω, ἀρνοῦμαι, δὲν ἀναγνωρίζω, Μάρκ. στ' 26, Λουκ. ι' 16, Ἰω. ιβ' 48, Α' Θεσ. δ' 8, Ἰούδ. 8.

Γ. Α. Γ.

Ἀθηνᾶ. Ἡ εὐγενεστέρα μορφὴ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πανθέου. Τὸ κυριώτερον ἐπίθετόν της εἶναι τὸ «Παλλάς», ἐκ τοῦ παλλομένου δόρατός της ἤ, κατ' ἄλλους, δηλωτικὸν τοῦ ὅτι ἦτο θεὰ ἄγαμος.

Εἶναι ἄγνωστον τὸ πρῶτον συμβολικὸν νόημά της. Αἱ θεωρίαι, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπρόκειτο ἀρχικῶς περὶ θεότητος συμβολιζούσης τὰ οὐράνια φαινόμενα ἢ τὴν Σελήνην, δὲν ἔχουν τύχει ἀποδείξεως. Βασίζονται ἁπλῶς εἰς ἐνδείξεις ἐκ στοιχείων τινῶν τῆς λατρείας της. Ἀβέβαιον ἐπίσης εἶναι τὸ ἂν πρόκειται περὶ αὐτόχθονος ἑλληνικῆς θεότητος ἢ εἰσαχθείσης ἐξ Ἀνατολῆς ἢ συγκρητιστικῆς ἀποκρυσταλλώσεως χαρακτηριστικῶν ἑλληνικῆς τινος γυναικείας θεότητος καὶ ξένων θεοτήτων, ὡς ἡ Αἰγυπτία Νηὶθ ἢ ἡ μικρασιατικὴ Ἰστάρ. Πάντως, ἡ λατρεία της ἦτο σχεδὸν πανελλήνιος ἀπὸ τὰ βάθη τῶν ἀρχαϊκῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Ἡ Ἀθηνᾶ ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν κυρίαν ἰδιότητα τῆς προμάχου καὶ ὑπερασπιστρίας τῶν ἀκροπόλεων καὶ γενικώτερον τῶν πόλεων. Κατὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους, ὑφίστατο ὁ τύπος θεᾶς, ἡ ὁποία ἦτο ἡ ἔνοπλος προστάτις τῶν βασιλικῶν οἴκων, μορφὴ ἀποτελοῦσα ἐξέλιξιν καὶ ἀποκορύφωσιν παλαιοτέρας ἐφεστίου θεότητος. Δὲν εἶναι, ὅμως, βέβαιον ἂν πρόκειται περὶ τῆς προδρομικῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ Πολιὰς Ἀθηνᾶ εἶναι, πάντως, πολεμικὴ καὶ ἀστικὴ θεά, τονιζομένου, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, τοῦ πολεμικοῦ χαρακτῆρος της. Ἡ θεά, οὕτω, φορεῖ αἰγίδα καὶ κράνος, κρατεῖ δὲ ἀσπίδα καὶ δόρυ. Ἡ παλαιοτέρα μαρτυρία περὶ αὐτῆς ὡς προστάτιδος τῶν ἀκροπόλεων περιέχεται εἰς τὴν Ἰλιάδα, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι προσθήκη τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου ἡ περὶ Ἀθηνᾶς λατρευομένης ἐν Τροίᾳ πληροφορία. Τὴν πολεμικὴν της ἰδιότητα δηλοῦν πολλὰ ἐπίθετα, ὡς Πρόμαχος, Νίκη, Ἀτρυτωνία, Ἀρεία, Δαμάσιππος, Ἱππεία, Χαλινῖτις.

Ἀργότερον, ἐπεκράτησε καὶ διηρύνθη ἡ ἰδιότης τῆς Ἀθηνᾶς ὡς προστάτιδος τῶν πόλεων, ποικιλθεῖσα μὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν εἰρηνικὴν ζωὴν τῶν ἀστικῶν κέντρων. Οὕτω, τὴν θεὰν κοσμοῦν ἡ σοφία, ἡ σύνεσις, ἡ στοργικὴ φροντὶς νὰ ἐκμανθάνῃ τὰς διαφόρους τέχνας εἰς τοὺς ἀνθρώπους, (Ἐργάνη), ἰδιαιτέρως δὲ τὰς γεωργικάς. Ὡς γυνή, ἡ θεὰ ἐνδιαφέρεται κατ' ἐξοχὴν διὰ τὰς γυναικείας τέχνας, ὡς ἡ ἐριουργία. Ἐπίσης ἡ Ἀθηνᾶ κήδεται τῆς χρηστῆς διοικήσεως, τῆς τηρήσεως τῶν νόμων καὶ τῆς διαφυλάξεως τῆς δημοσίας

ΑΘΗΝΑ

ὑγείας. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Θεογ. 987), ὁ Ζεύς, μετὰ ὑπόδειξιν τῆς Γαίας καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, κατέπιε τὴν πρώτην σύζυγόν του Μῆτιν, κυοφοροῦσαν τὴν Ἀθηνᾶν καὶ μεταμορφωθεῖσαν εἰς μυῖαν, διὰ νὰ μὴ γεννηθῇ ἄλλο τέκνον ἐκτὸς αὐτῆς. Εἰς τὸν στίχον 924, ὁ ἴδιος ποιητὴς ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἐγεννήθη ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρός της. Ἀργότερον, ἡ παράδοσις αὕτη πλουτίζεται μὲ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ἡ θεὰ ἐξεπήδησεν ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρός της πάνοπλος, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Τρίτωνος.

Μία τῶν ἀρχαιοτάτων κοιτίδων τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ἦτο τὸ Ἐρεχθεῖον, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ἡ θεὰ ἐτιμᾶτο ὁμοῦ μὲ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἐρεχθέα. Ἐκεῖ ὑπῆρχον τὰ πειστήρια τῆς διαμάχης της μὲ τὸν Ποσειδῶνα πρὸς ἀπόκτησιν τῆς Ἀττικῆς, δηλαδὴ ἡ ἁλμυρὰ πηγή, ἡ ὁποία ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὸν βράχον κατόπιν κτυπήματος τῆς τριαίνης τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ ἐλαία, δῶρον τῆς Ἀθηνᾶς. Δὲν φαίνεται πάντως ἀπίθανον νὰ εἰσήχθη ἡ λατρεία τῆς θεᾶς εἰς τὴν Ἀττικὴν ἀπὸ τὴν Εὔβοιαν καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἡ μυθολογικὴ εἴσοδος τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν Ἀττικὴν εἶχεν ὡς πρώτην φάσιν τὴν ἁρπαγὴν τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν αὐτόχθονα Κέκροπα, τὸν κύριον τῆς ἀκροπόλεως, ὡς καὶ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ Ἐρεχθέως, θεότητος ἐλεγχούσης τὰ ἐπιχώρια ὕδατα. Ὁ Κέκροψ φέρεται ὑπό τινων ἀρχαίων συγγραφέων ὡς ἕλκων τὴν καταγωγὴν ἐξ Αἰγύπτου, τοῦτο δὲ εἶναι μία προσπάθεια συσχετισμοῦ τῆς θεᾶς μὲ τὴν προαναφερθεῖσαν Νηΐθ.

Ἂν ἡ Ἀθηνᾶ ἔδωσε τὸ ὄνομά της εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ ἂν ἀντιστρόφως ἡ πόλις ἔδωσε τὸ ἰδικόν της εἰς τὴν θεάν, εἶναι ἄδηλον. Κατὰ τὸν Wilamowitz, πιθανώτερον εἶναι τὸ δεύτερον, ὀνομασθείσης ἀρχικῶς τῆς θεᾶς μὲ τὸν τύπον Ἀθήνη.

Ἐπὶ Πεισιστράτου, νοτίως καὶ πλησίον τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τοῦ Ἐρεχθέως, ὅπου ἐφιλοξενεῖτο τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς, ἐκτίσθη ἰδιαίτερος ναός της, τὸ Ἑκατόμπεδον. Ὁ Παρθενὼν ἐκτίσθη ἀργότερον, ἤτοι εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Κλεισθένους. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ναοὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν. Ὁ Παρθενὼν ἀνῳκοδομήθη ἐπὶ Περικλέους καὶ ἐτοποθετήθη ἐντὸς αὐτοῦ τὸ περίφημον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, τὸ ὁποῖον ὠφείλετο εἰς τὸν Φειδίαν. Ἄλλος ναὸς τῆς θεᾶς, ἐκτὸς βωμῶν, ἀγαλμάτων καὶ μικροτέρων ἱερῶν της, ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἦτο ὁ τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

Αἱ Ἀθῆναι ἐτίμων τὴν θεὰν μὲ τὰς ἀκολούθους ἑορτάς: 1) Τὰ Ἀρρηφόρια, καθ᾽ ἣν δύο εὐγενεῖς παρθένοι ἀνήρχοντο εἰς τὴν ἀκρόπολιν διὰ νὰ ὑφάνουν τὸν πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς. 2) Τὰ Σκιροφόρια, μὲ κέντρον τὸ εἰς τὸ χωρίον τῆς Ἀττικῆς Σκίρος ἱερὸν τῆς θεᾶς. 3) Τὰ Καλλυντήρια καὶ Πλυντήρια, τῶν ὁποίων αἱ ἡμέραι ἐθεωροῦντο ἀποφράδες. 4) Τὰ Χαλκεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα συνεχωνεύθη ἡ λατρεία τῶν εὐπατριδῶν μὲ τὴν τῶν χειρωνάκτων. 5) Τὰ Παναθήναια, τῶν ὁποίων τὸ κύριον νόημα ἦτο ἡ εὐχαριστία πρὸς τὴν θεὰν διὰ τὴν συνένωσιν τῶν δήμων πέριξ τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν κέντρων λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς, ἀξιοσημείωτα εἶναι:

1) Τὸ Ἀλκαλομένιον (μεταξὺ Κορωνείας καὶ Ἁλιάρτου). Ἐκεῖ ἡ θεὰ ἐλατρεύετο ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Πραξιδίκη. 2) Τὰ Μέγαρα. Ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεώς των, ἡ Ἀθηνᾶ εἶχε τρεῖς ναούς. 3) Οἱ Δελφοί. Ἐλατρεύετο ὡς Προναία. 4) Ἡ Δαυλίς. Ἐλατρεύετο ὡς Ἐργάνη. 5) Ἡ Ἐλάτεια. Ἐλατρεύετο ὡς Κραναία. 6) Ἡ Τεγέα. Ὑπῆρχε ναὸς τῆς Πολιάτιδος Ἀθηνᾶς, ὅπου ἐφυλάσσετο πλόκαμος τῆς Μεδούσης. 7) Τὸ Ἄργος. Ἦτο τὸ σπουδαιότερον κέντρον τῆς λατρείας τῆς θεᾶς εἰς τὴν Πελοπόννησον. 8) Ἡ Πέργαμος. Ἡ πόλις αὕτη κατέστη ἀπὸ τοῦ Γ´ π. Χ. αἰῶνος περιώνυμον κέντρον λατρείας τῆς θεᾶς, ἡ ὁποία ἐτιμᾶτο ἐκεῖ μὲ τὰς ἑορτὰς Παναθηναϊκαὶ καὶ Νικηφορίαι.

Ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς ζῶα ἐθεωροῦντο ἡ γλαὺξ (πτηνὸν ἐμφωλεῦον εἰς τὰς ρωγμὰς τῶν βράχων τῶν ἀκροπόλεων), ὁ ἀλεκτρυὼν (διὰ τὴν μαχητικότητά του, κατὰ τὸν Παυσανίαν) καὶ ὁ ὄφις (συνδεόμενος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μὲ παλαιὰν θρησκείαν ἀναφερόμενην εἰς τὸν Ἐρεχθέα).

Εἰς τὴν τέχνην, τὰ ἀρχαϊκὰ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς διακρίνονται εἰς δύο εἴδη: 1) Τὰ παλλάδια, ὅπου ἡ θεὰ παρίσταται ὀρθία καὶ ὡπλισμένη καὶ 2) τὰ παριστῶντα αὐτὴν καθημένην. Ὁ δεύτερος τύπος εἶναι ἴσως ὁ ἀρχαιότερος, ἐκλείπει δὲ ἀργότερον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. U. v. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen, I, Leipzig-Berlin 1932, σ. 234-237. M. P. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, I, München 1941, σ. 322-3, 405-416.

Ἀθηνᾶ, Λινδία. Ἡ Τελχινία. Οὕτως ὠνομάζετο ἡ θεὰ ὡς πολιοῦχος τῆς Λίνδου καὶ πρόξενος ἰδιαιτέρας εὐνοίας πρὸς τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς Ρόδου (Τελχῖνας), διότι κατὰ τὴν ἐγχώριον παράδοσιν, ὅτε ἡ θεὰ ἐγεννήθη, ἐρραντίσθη ἡ νῆσος μὲ χρυσόν. Ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν Λίνδον εἶχε κτισθῆ, κατὰ τὸν σχετικὸν μῦθον, ὑπὸ τοῦ Δαναοῦ. Εἰς τὴν πραγματικότητα, φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη οὗτος ὑπὸ τοῦ Κλεοβούλου τοῦ Λινδίου, ἑνὸς

τῶν ἑπτὰ σοφῶν, τὸν Ζ' αἰῶνα, κατεστράφη δὲ ἐκ πυρκαϊᾶς ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου.

Ἀθηναγόρας. Ὁ Ἀπολογητής. Ἤκμασε κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ Β' αἰῶνος καὶ ἦτο «Ἀθηναῖος φιλόσοφος χριστιανός», κατὰ τὴν προσηγορίαν του, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὸν ἀρχέτυπον κώδικα τῶν ἔργων του. Τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς ἀκμῆς του ἔχουν καθορισθῆ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἔργον του «Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν» ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας Μᾶρκον Αὐρήλιον καὶ Κόμμοδον, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸ χωρίον 30,2, ὅπου ὁ λόγος περὶ Ἀντίνου, τοῦ εὐνοουμένου ὑπὸ τῶν προγόνων των «θεοῦ», ὡς καὶ εἰς τὸ 18,2, ὅπου ἀναφέρονται δύο αὐτοκράτορες, (πατὴρ καὶ υἱὸς) ὡς ἀποδέκται.

Ἐκ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς γραμματείας δὲν ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἀθηναγόρου. Ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Εἰρηναῖος τὸν ἀντιπαρέρχονται. Τὸν ἐνθυμοῦνται μόνον ὁ Μεθόδιος ὁ Ὀλύμπου (Περὶ Ἀναστάσεως Ι 36,6, 37,1-2), ὁ Ἐπιφάνιος (Πανάριον 64, 20, 21) καὶ ἀργότερον ὁ Φώτιος (Βιβλιοθ. κῶδ. 243, σ. 293Β). Πλείονα στοιχεῖα, ἀλλ' ἐπισφαλῆ, εὑρίσκει τις παρὰ Φιλίππῳ τῷ Σίδης (Ε' αἰών).

Τοῦ Ἀθηναγόρου διεσώθησαν δύο ἔργα: 1) «Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν» καὶ 2) «Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν», εὑρισκόμενα ἐν PG 6, 889-1024. Τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τῶν χειρογράφων τῶν δύο τούτων ἔργων, ἀντίγραφα τοῦ ὁποίου εἶναι πάντες οἱ σωζόμενοι κώδικες, ἐφιλοτεχνήθη ὑπὸ Βαάνους τινός, γραμματέως τοῦ Καισαρείας Ἀρέθα, ὅστις καὶ τὸ ἀνεθεώρησε τὸ 914, ἀπόκειται δὲ εἰς τὴν παρισινὴν βιβλιοθήκην (ὑπ' ἀριθ. 451). Ἡ πρώτη ἔκδοσις ὀφείλεται εἰς τὸν Ἐρρῖκον Στέφανον (1557). Ἡ τοῦ Migne εἶναι ἀνατύπωσις τῆς τοῦ Maran (Παρίσιοι 1742).

Ἡ «Πρεσβεία» ἐγράφη πάντως μετὰ τὴν 27ην Νοεμβρίου τοῦ 176, ὅτε ὁ Λούκιος Αὐρήλιος Κόμμοδος ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος, συνάρχων μετὰ τοῦ πατρός του ἀπὸ τοῦ 161, καὶ πρὸ τοῦ 180, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος. Ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, ἡ συγγραφὴ τῆς Πρεσβείας τοποθετεῖται μεταξὺ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 178 καὶ τοῦ τέλους τοῦ 177. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὁ Ἀθηναγόρας ἀντικρούει τὰς τρεῖς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας, ἤτοι τὴν περὶ ἀθεότητος, τὴν περὶ θυεστείων δείπνων καὶ τὴν περὶ οἰδιποδείων μίξεων, ἐν πλάτει μὲν τὴν πρώτην, συντόμως δὲ τὰς δύο ἄλλας.

Τὸ «Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν» εἶναι μία καθαρῶς φιλοσοφικὴ ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ θεμελιώδους τούτου χριστιανικοῦ δόγματος, χωρὶς τὸ παραμικρὸν ἔρεισμα εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν.

Γενικῶς, τὰ δύο ταῦτα ἀπολογητικὰ ἔργα, ἀποτεινόμενα πρὸς ἐθνικούς, εἶναι συντεθειμένα μὲ τὴν ἀναγκαιοῦσαν διάκρισιν καὶ λεπτότητα, ἀντλοῦντα τὴν ἐπιχειρηματολογίαν των ἐκ τοῦ ὑλικοῦ γνώσεως καὶ ἐμπειρίας τοῦ ἐξωεκκλησιαστικοῦ κόσμου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὁ Ἀθηναγόρας χρησιμοποιεῖ ἠπίαν γλῶσσαν, ἡ ὁποία ὅμως δὲν τὸν ἐμποδίζει ἀπὸ τοῦ νὰ προβάλῃ μεγάλας ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὡς τὸ τριαδικὸν δόγμα.

Κατὰ τὸν Μπαλᾶνον (Πατρολογία, Ἀθῆναι 1930, σ. 78 κ. ἑξ.), ὁ Ἀθηναγόρας διακρίνεται ἐκ τῶν ἀπολογητῶν διὰ τὸ ἐπιμεμελημένον τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης, ἔχει βαθυτέραν γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ μάλιστα τῆς πλατωνικῆς, χαρακτηριστικαὶ δὲ διδασκαλίαι του εἶναι αἱ ἑξῆς: α) ἡ περὶ θεοπνευστίας, καθ' ἣν οἱ προφῆται ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ φωτίσαν αὐτοὺς θεῖον πνεῦμα, οἵαν ὁ αὐλητὴς πρὸς τὸν αὐλόν, β) ἡ διδασκαλία, καθ' ἣν τινὲς τῶν ἀγγέλων «εἰς ἐπιθυμίαν πεσόντες παρθένων καὶ ἥττους σαρκὸς εὑρεθέντες» ἐμίγησαν μετ' αὐτῶν (πρβλ. Γέν. στ' 2 κ. ἑξ.), γ) ἡ ἐν κεφαλαίῳ 8 τῆς «Πρεσβείας» πρώτη ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ ἀπόπειρα φιλοσοφικῆς ἀποδείξεως τοῦ ἑνιαίου τοῦ Θεοῦ καὶ δ) ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ β' γάμου ὡς «εὐπρεποῦς μοιχείας» (Πρεσβ. 32 καὶ 33).

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Γ. Βελλίου, Πάρεργα, ἤτοι κριτικαί τινες παρατηρήσεις εἰς τὸν Ἀθηναγόραν, Ἰένα 1857. Ἀ. Ἰωαννίδου, Πραγματεία τῆς παρ' Ἀθηναγόρᾳ φιλοσοφικῆς γνώσεως, Ἰένα 1883. Π. Λογοθέτου, Ἡ θεολογία τοῦ Ἀθηναγόρου, Λειψία 1893. A. Puech, Les Apologistes Grecs du IIe siècle de notre ère, Paris 1912, σ. 172-206. A. Casamassa, Gli Apologisti Greci, Roma 1944, σ. 163 κ.ἑξ. M. Pellegrino, Studi su l' Antica Apologetica, Roma 1947, σ. 67 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Gli Apologeti Greci del II sec., Roma 1947, σ. 146, κ.ἑξ. B. Altaner, Patrologie, ἔκδ. γ', Freiburg 1951.

Ἀθηναγόρας. Μητροπολίτης Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν (1925-1942). Ἐγεννήθη τὸ 1869 εἰς Ἀλάτσατα τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου καὶ διήκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς τὴν σχολὴν τῆς Χάλκης, χειροτονηθεὶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς φοιτήσεώς του διάκονος. Λαβὼν τὸ πτυχίον του τὸ 1894, ὑπηρέτησεν ὡς καθηγητὴς τῶν θρησκευτικῶν εἰς Τραπεζοῦντα, τὸ δὲ 1903 ἐγκατεστάθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐσταδιοδρόμησεν εἰς τὰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Χειροτονηθεὶς ἱερεὺς τὸ 1912 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ', διετέλεσε Μέγας Πρωτοσύγκελλος (1912-14 καὶ 1918-21). Συνδεόμενος διὰ μεγάλης φιλίας πρὸς τὸν τότε μητροπολίτην Ἰωαννίνων Σπυρίδωνα (Βλάχον), ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα τὸ 1922 καὶ διέμενεν εἰς Ἰωάννινα, ἕως ὅτου ἐξελέγη μητροπολίτης Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν. Παρητήθη τοῦ θρόνου, λόγῳ ἀσθενείας, δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του.

Ὁ Ἀθηναγόρας, παραλλήλως πρὸς τὰς διοικητικάς του ἐνασχολήσεις, ἐκαλλιέργει μετὰ πάθους τὰ ἐκκλησιαστικὰ γράμματα, ἐνδιαφερόμενος ἰδίως διὰ θέματα ἱστορικά. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν χρονικῆς ἀνέσεως, ὑπῆρξε πολύτοκος συγγραφεύς. Ἐκ τῶν εἰς βιβλία ἐκδεδομένων ἔργων του, σπουδαιότερον εἶναι τὸ εἰς δύο τόμους πραγματευόμενον περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ (Ἀθῆναι 1927-8). Ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως, ἡ παραγωγὴ τοῦ καλάμου του εἶναι ἐν πολλοῖς μετρίας ἀξίας, ἀλλὰ ἔχει ἱκανὰ φιλολογικὰ προτερήματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ὀρθοδοξία, Κωνσταντινούπολις, ΙΘ' (1944).

Ἀθηναγόρας. Ὁ Α'. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας, κατὰ κόσμον Ἀριστοκλῆς Σπύρου, τοῦ Ματθαίου καὶ τῆς Ἑλένης τὸ γένος Β. Μοκόρου, ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ Τσαραπλανὰ (νῦν Βασιλικὸν) τοῦ Πωγωνίου Ἠπείρου, τὸ 1886.

Ἀποφοιτήσας τοῦ σχολαρχείου τῆς γενετείρας αὐτοῦ, εἰσῆλθεν εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν Χάλκης τὸ 1903 καὶ ἀπεφοίτησεν αὐτῆς τὸ 1910, χειροτονηθεὶς ἐν αὐτῇ εἰς διάκονον κατὰ Μάρτιον τοῦ ἰδίου ἔτους.

Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1910, προσελήφθη παρὰ τοῦ μητροπολίτου Πελαγονίας — Μοναστηρίου, ἀειμνήστου Στεφάνου, ὡς διάκονος καὶ παρέμεινεν ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ ἐπὶ ὀκταετίαν, ὑπηρετήσας ἐπὶ ἑξαετίαν καὶ τὸν διάδοχον ἐκείνου Χρυσόστομον.

Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1919, προσελήφθη παρὰ τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μελετίου ὡς διάκονος καὶ γραμματεὺς τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, ἐν ᾗ διηκόνησε καὶ τὸν διάδοχον ἐκείνου Θεόκλητον ἐπὶ ἑτέραν μίαν διετίαν.

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1922, ἐξελέγη μητροπολίτης Κερκύρας καὶ Παξῶν, χειροτονηθεὶς εἰς ἱερέα καὶ ἐπίσκοπον τὸν αὐτὸν μῆνα καὶ ἔτος.

Κατ' Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1930, ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς, ἔνθα διηκόνησεν ἐπὶ δέκα ὀκτὼ ἔτη.

Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐξελέγη παρὰ τῆς Ἱ. Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὴν 1ην Νοεμβρίου τοῦ 1948.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτική, ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως Ἀθηναγόρα τοῦ Α' εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προσλαμβάνει πανορθόδοξον ἀφ' ἑνὸς καὶ παγχριστιανικὸν ἀφ' ἑτέρου χαρακτῆρα. Ὁ στενὸς ἐθνοφυλετικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, ὅστις παρηκολούθησε τὴν πορείαν τοῦ Ἔθνους μέχρι τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ἀνετράπη. Ὁ νέος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ζήσας τὴν διεθνῆ πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν πραγματικότητα ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς ἀπὸ τοῦ 1930 - 48, ἀντελήφθη, ὅτι, ἐπέκεινα τοῦ ἐθνικισμοῦ τῆς γενεᾶς τοῦ 1897, ἔπρεπεν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς γενικώτερον, νὰ ἐπιζητήσουν τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων των. Ἡ ἔντασις τοῦ παγχριστιανικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἡρμηνεύετο ὑπὸ τῶν «συντηρητικῶν» θεολογικῶν κύκλων ὡς «Προτεσταντισμός» μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1958, ὅτε ἐσημειώθη ἐν Βατικανῷ ἡ συνάντησις τοῦ τότε ἐκλεγέντος ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἰακώβου μετὰ τοῦ πάπα, ἥτις ὑπῆρξε προεισαγωγικὴ τῆς μετὰ ταῦτα συντελεσθείσης ἐπισκέψεως τοῦ νουντσίου Τέστα παρὰ τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἀθηναγόρᾳ τῷ Α'. Ἔκτοτε, ἐπραγματοποιήθη ἡ διεύρυνσις τοῦ παγχριστιανικοῦ περιεχομένου τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ πρὸς τὸν Ρωμαιοκαθολικι-

ραιεὺς 1927. Hippo yte Delehaye, Les Saints de Chypre, (extrait de l' Analecta Bollandiana, XXVI), Bruxelles 1907. Louis de Mas Latrie, Le Trésor de Chronologie, Paris 1889.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΚΥΡΡΗΣ

2). Ὁ Πεντασχινίτης. Τοπικὸς Ἅγιος τῆς Κύπρου (Λεόντ. Μαχαιρ. § 36, Dawkins), θαυματουργός, καταγόμενος ἐκ τοῦ ἐξαφανισθέντος τὸν ΙΗ' αἰῶνα, κατὰ Κυριαζῆν, πλουσίου χωρίου Πενταχίνου, παρὰ τὸ νῦν χωρίον Ἀλαμινὸς τῆς ἐπαρχίας Λάρνακος καὶ 4 μίλλια νοτίως τοῦ χωρίου Ἅγιος Θεόδωρος, διαιρουμένου δ' εἰς ὀρεινὸν καὶ πεδινὸν Πεντάσσινον. Σώζονται καὶ σήμερον ἐρείπια ἀρκετὰ τοῦ χωρίου, ὡς καὶ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Πεντασχινίτου, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εὑρηνται δύο ὀπαὶ ὁδηγοῦσαι, κατὰ παράδοσιν, ὑπογείως μέχρι τῆς ἀπέναντι τῆς Κύπρου ἀκτῆς, κατ' ἄλλους δὲ μόνον μέχρι τῆς θαλάσσης, διότι πέραν αὐτῆς τὸ φῶς ἐξαφανίζεται καὶ καθίσταται ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ τις. Αὐτόθι σώζεται καὶ ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος πλὰξ μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας. Κατὰ τὸν Μαχαιρᾶν (αὐτ.) «βρύει ἰάματα» τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου ἐν τῷ εἰς Πεντάσχινον ναῷ του, ὅστις ὑπῆρχεν ὅτε ἔγραφεν ὁ Μαχαιρᾶς (περὶ τὸ 1458). Κατεστράφη δ' ὁ ναὸς οὗτος τὴν 24ην Ἀπριλίου 1491, Κυριακὴν τοῦ Παραλύτου, ὑπὸ σεισμοῦ ἐρειπώσαντος ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ καὶ ἄλλας φημισμένας ἐκκλησίας τῆς Κύπρου τότε, ἃς ὁ ἱερεὺς χρονικογράφος Ἀθανάσιος Φάρης ἐκ Κοφίνους, χωρίου ὀλίγον Β. τοῦ Πεντασχίνου, σημειώνει εἰς τὰς ἐν Cod. Paris. Graec. 624, f. 2v ἐνθυμήσεις του: τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Λευκωσίας, τὴν Μονὴν τοῦ Μεγάλου Σταυροῦ αὐτ., καὶ τὸν Σταυροβούνι, ὡς καὶ τὸν τροῦλλον τῆς Καθολικῆς Λεμεσοῦ. Ὁ ἀντιπαραπιθέμενος ὅμως μὲ αὐτοὺς ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Πενταχινίτου, ὅστις θὰ ἦτο λοιπὸν ἰσάξιός των, κατεστράφη ἐκ βάθρων. Ὁ σεισμὸς σημειοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ περιηγητοῦ Δουκὸς τῆς Βαυαρίας Ἀλεξάνδρου. Ὁ R. Cunnis σημειοῖ ἐν Πενταχίνῳ καὶ ναὸν Ἁγίου Ἀντωνίου, ἠρειπωμένον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Νεοκλῆ Γ. Κυριαζῆ, Τὰ χωριὰ τῆς Κύπρου, Λάρναξ 1952. Rupert Gunnis, Historic Cyprus, London 1936. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Β', Πειραιεὺς 1927. J. Darrouzès, Notes pour servir à l' Histoire de Chypre, (Troisième article), Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΚΒ' (1958) 221-250. Leontios Makhairas, Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle', I-II, Oxford 1932. C. D. Cobham, The Churches and Saints of Cyprus, London 1910.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΚΥΡΡΗΣ

3). Ὁ Χύτρων. Κύπριος ἐπίσκοπος, ἅγιος καὶ θαυματουργός. Μόνη ἀναφορά του ἡ παρὰ Λ. Μαχαιρᾷ (§ 30) καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἁγίου Δημητριανοῦ Κυθρέας, ὅπου λέγεται: «ἐν ᾗ [=πόλει Χυτρίᾳ ἢ Κυθρέᾳ] πρὸ πολλῶν ἄλλων Πάππος τε καὶ Ἀθανάσιος οἱ τῷ τῆς φύσεως συνδέσμῳ ὡς τῷ τοῦ πνεύματος συνδεόμενοι καὶ μεγάλων αὐτουργοὶ θαυμάτων γενόμενοι, κατὰ διαδοχὴν τὴν καθέδραν ἐδέξαντο». Δεδομένου, ὅτι ὁ Ἅγιος Δημητριανὸς ἔζησεν ἐπὶ Θεοφίλου (829-842), οἱ δὲ Πάππος καὶ [ὁ συγγενὴς ἢ φίλος ἢ ἀδελφός του] Ἀθανάσιος διεδέχθησαν αὐτόν, πρέπει οὗτοι νὰ τεθοῦν μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων (843), δηλ. κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ Θ' αἰῶνος, ὅτε ἡ Κύπρος ἐπανῆλθεν ἐπί τι ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν,

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Leontios Machairas, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle', I-II, Oxford 1932. Hipp Delehaye, Les Saints de Chypre, (extrait de l' Analecta Bollandiana, XXVI), Bruxelles 1907. Cl. Del. Cobham, The Churches and Saints of Cyprus, London 1910. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Β', Πειραιεὺς 1927.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΚΥΡΡΗΣ

4). Ὁ Α'. Ἰακωβίτης ἐπίσκοπος Κύπρου, ἀναφερόμενος μόνον ὡς παρὼν κατὰ τὴν ἐκλογὴν Ἰγνατίου τοῦ Γ' ὡς πατριάρχου τῶν Ἰακωβιτῶν ἐν τῷ μοναστηρίῳ Γαβικαθὰ τὸ 1264.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. M. Le Quien, Oriens Christianus, II (Paris 1740), σ. 1421. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Πειραιεὺς 1932, Γ', σ. 69.

Κ. Π. Κ.

5). Ὁ Β'. Ἰακωβίτης ἐπίσκοπος Κύπρου τὸ 1457.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. M. Le Quien, Oriens Christianus, II, (Paris 1740), σ. 1421. Ἰωάννου Χάκκετ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρ. Χαριλ. Ι. Παπαϊωάννου, Πειραιεὺς 1932, Γ', σ. 69.

Κ. Π. Κ

6). Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου (1592 - 1598). Διεδέχθη τὸν Νεόφυτον (1587 - 1592), κατόπιν ἔριδος περὶ τὴν πλήρωσιν τοῦ θρόνου, καίτοι δὲν ἦτο πρόσωπον συμπαθὲς εἰς τὸν λαόν. Πράγματι, ὁ Ἀθανάσιος κατηγορήθη κατόπιν ὑπὸ τῶν Κυπρίων εἰς τὸν τότε τοποτηρητὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ὅτι ἐχρηματίζετο ἀσυστόλως, παρεβίαζε βαναύσως τοὺς ἱεροὺς κανόνας, κατέστρεφεν ἱερὰ κειμήλια καὶ γενικῶς ἐπολιτεύετο ἀσεβῶς καὶ ἀντιχριστιανικῶς. Ὁ Μελέτιος ἐζήτησεν ἐξηγήσεις, ἀλλὰ ὁ Ἀθανάσιος ἀπηξίωσε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν. Μετὰ προσφυγὴν τῶν κατοίκων τῆς νήσου εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, ὁ Μελέτιος ἐκάλεσε πάλιν τὸν Ἀθανάσιον εἰς ἀπολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν οὗτος ἔδειξε περιφρονητικὴν ἀδιαφορίαν. Τότε ἐστάλησαν πατριαρχικοὶ ἔξαρχοι εἰς Κύπρον, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων τῆς νήσου προέβησαν εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀθανασίου, ἀρνηθέντος νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τῆς συνόδου ἢ ἔστω νὰ ἀποστείλῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἀπολογίαν του (1598).

Ἀλλὰ ὁ σκληροτράχηλος ἀνὴρ δὲν ἐπτοήθη, ἐκμανεὶς δὲ ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, ὑπεκίνησε τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς νήσου νὰ συλλάβουν τοὺς ἐξάρχους τοῦ πατριαρχείου. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς θλιβερᾶς ὑποθέσεως, ἔκρινε καλὸν νὰ παρέμβῃ ὁ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ὑπήγετο εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἰδικοῦ του πατριαρχείου καὶ οὐχὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ. Οἱ Κύπριοι, ὅμως, ἀπέκρουσαν τὴν παρείσακτον αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ τῇ ὑποδείξει τοῦ Μελετίου ἀπετάθησαν εἰς τὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνακηρυχθέντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην Ματθαῖον τὸν Β', ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστηλίτευσε τὸν Ἀντιοχείας διὰ τὴν προπέτειάν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεκύρωσε τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀθανασίου, ἐκλέξας ἀντ' αὐτοῦ τὸν Σολίου Βενιαμίν. Ὁ Ἀθανάσιος, μετά τινας σπασμωδικὰς κινήσεις, ἀντελήφθη τέλος ὅτι ἡ τύχη του εἶχε κριθῆ ὁριστικῶς καὶ ἀπεσύρθη, ἐνθρονισθέντος τοῦ Βενιαμὶν καὶ ἀποκατασταθείσης οὕτω τῆς εἰρήνης.

Κρινόμενος ἱστορικῶς, ὁ Ἀθανάσιος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπιβάτης τοῦ θρόνου τῆς μεγαλονήσου καὶ ἄνθρωπος στερούμενος πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἕρματος. Ἡ πεισματώδης, ἐξ ἄλλου, ἰδιοσυγκρασία του τὸν ἠμπόδισε νὰ ἀντιληφθῇ ἐγκαίρως τὸ μάταιον τῆς ἐπιμονῆς του καὶ τὸ ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀνεκτός, ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπευθύνων, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν οὐδέποτε στηριχθῇ. Διὸ καὶ ὁ ἴδιος ἐταλαιπωρήθη καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου ἐταλάνισεν. **ΒΙΒΛΙΟΓΡ.** ΘΗΕ, Α', σ. 377, Κ.

ΡΩΣΟΙ

1). Διαβόητος Ρῶσος μοναχός. Ἦτο μαθητὴς τοῦ ὁσίου Σεργίου τοῦ Ράδονεζ καὶ μετέπειτα ἡγούμενος τῆς παρὰ τῷ Σερπούχωφ μεγάλης Μονῆς. Κατὰ τὸ ἔτος 1387, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μὲ τὸν μητροπολίτην Κυπριανὸν καὶ ἔλαβεν ἄδειαν «νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἡγουμενίαν Θεοῦ ἕνεκεν». Μετὰ ταῦτα, ἐλθὼν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Σκέπης καὶ ἀγοράσας ἓν κελλίον, ἐγκατεστάθη ἐκεῖ καὶ προέκοψεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν κατάρτισιν τῶν μαθητῶν του καὶ τὴν συγγραφὴν βιβλίων. Ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 1401.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. ΠΞ, Β', σ. 179.

2). Ὁσιομάρτυς. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία καὶ ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς του ἀγνοοῦνται. Κατήγετο ἐξ ὀρθοδόξων γονέων, γεννηθεὶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1592 καὶ 1597. Τὴν ἀρχικήν του ἐκπαίδευσιν ἔλαβεν εἰς σχολὴν ἐκκλησιαστικῆς ἀδελφότητος ἀγνώστου περιοχῆς, ὅπου ἐδιδάχθη τὴν ἑλληνικήν, ρωσικὴν καὶ πολωνικὴν γλῶσσαν, εἰς δὲ τὴν σχολὴν τῆς ἐν Βίλνῃ συνοδικῆς ἀδελφότητος ἔλαβεν ἀκολούθως ἀνωτέραν μόρφωσιν. Ἐκ φύσεως, ἐκέκτητο ὑψηλὰ χαρίσματα, τὰ ὁποῖα ἐξετίμησεν ὁ Λιθουανὸς ἀρχιστράτηγος Λέων Σαπέγα καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃ τὴν πολωνικὴν κοινωνίαν καὶ τὴν λατινικὴν πίστιν. Ἡ πεῖρα αὐτὴ ηὔξησε περισσότερον τὸν ὀρθόδοξον ζῆλον του καὶ συνεπείᾳ αὐτοῦ εἰσῆλθε καὶ ἐκάρη μοναχὸς εἰς τὴν ἐν Βίλνῃ Μονὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῆς Οὐνίας. Διὰ τῆς ἐν γένει μορφώσεώς του διακριθεὶς μεταξὺ τῶν συμμοναστῶν του, ἐστάλη εἰς διαφόρους Μονὰς διὰ νὰ στηρίξῃ τοὺς ἐν αὐταῖς μοναχοὺς ἐν τῇ Ὀρθο-

Ἡ Α. Θ. Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ ὁ Α΄.

σμόν, τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀναλαβόντος ἀληθῶς οἰκουμενικὸν ρόλον τόσον ὡς συνισταμένης καὶ ἐπικέντρου εἰς τὸν διάλογον ἐκκλησιαστικῆς Δύσεως καὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἀνατολῆς (παλαιᾶς καὶ νέας Ρώμης), ὅσον καὶ ὡς διαμεσολαβητικοῦ παράγοντος εἰς τὴν προσέγγισιν τῶν δυτικῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν μεταξύ των.

Τὸν τοιοῦτον εὐγενῆ καὶ διαμεσολαβητικὸν χαρακτῆρα τῆς νέας γραμμῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἐξόχως ἐκτιμῶν ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ ΚΓ΄, προέβη εὐθὺς ἀμέσως εἰς ἐπίσημον πρόσκλησιν τῶν Ἑλληνικῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τῇ ἐπικειμένῃ ὑπ' αὐτοῦ συγκλήσει «Οἰκουμενικῆς Συνόδου» (Ὀκτώβριος 1962). Πλήν, ὅμως, ὡς ἐκ τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ ἐπισήμου ὀργάνου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου «Ἀπόστολος Ἀνδρέας» προκύπτει, ἀλλὰ καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα Α΄ συγκληθείσης Πανορθοδόξου Διασκέψεως ἐν Ρόδῳ, ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας Α΄ — ὡς ἦτο φυσικόν — ἐδέχθη ὅτι τῆς παγχριστιανικῆς πολιτικῆς προηγεῖται ἡ πανορθόδοξος ἑνότης. Καὶ ἡ ἑνότης αὕτη τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν πρακτικῶς προητοιμάσθη διὰ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάσεως ἁπάντων τῶν Σλάβων, Ἀράβων καὶ Ἑλλήνων Πατριαρχῶν καὶ Προκαθημένων Ἐκκλησιῶν, ἐξαιρουμένων ἐκείνων, οἵτινες δι' ἐξωεκκλησιαστικοὺς λόγους ἐκωλύθησαν, ὡς καὶ τῆς ἀκολουθησάσης ἀντεπισκέψεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα Α΄ εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Ἀτυχῶς, ἐλάχιστα ἀνεγράφησαν εἰς τὸν ἡμερήσιον καὶ ἐκκλησιαστικὸν Τύπον περὶ τῆς θριαμβευτικῆς ἐκείνης περιοδείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα Α΄ ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, στερουμένη ἀείποτε ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καὶ τελοῦσα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀπηρχαιωμένων ἐθνοφυλετικῶν προκαταλήψεων, ἐθεώρησε τὸν συνασπισμὸν καὶ τὴν συνεργασίαν τῶν Ὀρθοδόξων Πατριαρχείων ὡς ὁδηγοῦντα εἰς ἐπικίνδυνον χειραφέτησιν τῶν ἐν λόγῳ Ἐκκλησιῶν ἐπὶ βλάβῃ τῆς ἀρχῆς τῆς «Ἐθνικῆς Ἐκκλησίας». Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἤτοι παρὰ τὴν πλήρη ἄρνησιν καὶ ἀντίθεσιν τῆς ἑλληνικῆς Πολιτείας πρὸς πᾶσαν πανορθόδοξον προσέγγισιν — ἀλλὰ καὶ ἁπλῆν διορθόδοξον τῶν ἑλληνικῶν ἔστω Ἐκκλησιῶν — ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ὁ Α΄ ἐπέτυχε τὴν σύγκλησιν Πανορθοδόξου Συνεδρίου ἐν Ρόδῳ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1960, ὅπερ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἓν τῶν σημαντικωτέρων παγχριστιανικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς μας, διότι — ὡς ὑπὸ τῶν ξένων παρατηρητῶν ἐτονίσθη — «μετὰ 10 ὁλοκλήρους αἰῶνας συνῆλθεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἡ Ὀρθοδοξία εἰς κοινὴν τράπεζαν».

Τὸ Πανορθόδοξον Συνέδριον τῆς Ρόδου συνιστᾷ τὸν θρίαμβον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα Α΄ διότι : α) Ἐπέκεινα ἐθνοφυλετικῶν διακρίσεων ἐπέτυχε μετὰ 10 αἰῶνας τὴν διακήρυξιν ἑνότητος καὶ συνεργασίας τῶν ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, τελουσῶν, μάλιστα, ὑπὸ διάφορα καὶ δὴ ἀντιτιθέμενα κοινωνικοπολιτικὰ καθεστῶτα (Δ. Τσάκωνα, Ἡ πανορθόδοξος συνείδησις, εἰς ἐφημ. Καθημερινή, 25-9-61, σ. 3). β) Κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Σέρβου θεολόγου Τρόγιαν Κώστιτς, ἀνεγνωρίσθη de jure δικαίωμα ὅπως τοῦ λοιποῦ ὁ ἑκάστοτε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης συγκαλῇ τὰς Οἰκουμενικὰς ἢ Πανορθοδόξους Συνόδους (ἐφημ. Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα), γεγονὸς ὅπερ θέτει τέρμα εἰς τὴν ἀνευθυνολογίαν τῶν «συντηρητικῶν». γ) Διὰ τοῦ Πανορθοδόξου Συνεδρίου τῆς Ρόδου ἐπετεύχθη ὅπως ἡ Ὀρθοδοξία καταστῇ τὸ διάμεσον καὶ ἐπίκεντρον τῶν διαχριστιανικῶν ἐπαφῶν Βατικανοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ, ὑπερνικηθέντος τοῦ μέχρι τότε ἀνθοῦντος «ἐπαρχιακοῦ» ἢ «βαλκανικοῦ» χαρακτῆρος τῆς Ἐκκλησίας μας. δ) Ἐπετεύχθη προσέτι ἡ μείωσις τῆς σημασίας καὶ τοῦ ρόλου τῆς Πολιτείας ὡς ἐκ τῆς ἐπιτευχθείσης συνεργασίας καὶ ἑνότητος τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, γεγονός, ὅπερ διανοίγει χαρισματικὰς πρωτοβουλίας ὡς πρὸς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι διάρθρωσιν τοῦ ὀρθοδόξου ποιμνίου καὶ τῶν κρατῶν του. ε) Ἐπετεύχθη ἡ στενωτέρα ἐπαφὴ καὶ σύσφιγξις δεσμῶν τῆς Ὀρθοδοξίας μὲ τὰς Μονοφυσιτικὰς Ἀνατολικὰς Ἐκκλησίας.

Ἡ ὡς ἄνω χαραχθεῖσα καὶ συνεπῶς ἀκολουθηθεῖσα πολιτικὴ μεγάλων προσανατολισμῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα τοῦ Α΄, διὰ λόγους καθαρῶς ἐξωεκκλησιαστικοὺς καὶ ἀναγομένους εἰς συμφέροντα ἢ φιλοδοξίας ἀτόμων, ἤγαγε, καὶ δὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς 6-7 Σεπτεμβρίου τοῦ 1955, εἰς τὴν ἄσκησιν κριτικῆς ἐναντίον του. Παραλλήλως ὅμως, ἠσκήθη καὶ εὐμενεστάτη ὑπὲρ τοῦ ἔργου του κριτική. Ὁπωσδήποτε, γεγονὸς παραμένει ἀναμφισβήτητον, ὅτι αἱ ἑκάστοτε ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις ἐπεζήτουν μετὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ὑπουργείου Ἀλ. Παπάγου νὰ ἐπιρρίψουν τὴν εὐθύνην τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀτυχιῶν των εἰς τὸν Πατριάρχην, ἐνῷ ὁ Ἀθηναγόρας ὁ Α΄ ἐξ ἀντιθέτου, μὴ διαθέτων πολεμικὰ μέσα ἢ ὑπόστασιν προστασίας ὑπὸ τοῦ διεθνοῦς Δικαίου — καθότι ἡ συνθήκη τῆς Λωζάννης τὸν ἐτοποθέτει ἐπὶ σχέσεως ἐσωτερικοῦ δικαίου πρὸς τὰς τουρκικὰς Ἀρχὰς — ἐθεώρει, ὅτι πᾶσα παράβασις τῶν κανόνων τοῦ διεθνοῦς Δικαίου ἀνάγεται εἰς τὰς μεταξὺ τῶν κρατῶν σχέσεις καὶ μόνον, τῶν κυβερνήσεών των οὐσῶν ἀποκλειστικῶς ὑπευθύνων διὰ πάντα χει-

ρισμὸν ἐπὶ μειονοτικῶν καὶ λοιπῶν ζητημάτων ἐξωτερικῆς ἢ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Ἐὰν ἡ ἀντίθεσις αὕτη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα Α' καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς προσωπική, ἀλλὰ καὶ ἰδεολογικὴ ἢ κοσμοθεωριακή, εἶναι ἔτι πρόωρον ἀπὸ τοῦδε νὰ λεχθῇ, ἐλλείψει στοιχείων. Γεγονός, ὅμως, παραμένει, ὅτι ἀκόμη δὲν ἠρευνήθη ἐπιστημονικῶς καὶ κοινωνιολογικῶς ποῦ ὁδηγεῖ ὁ ἐκκλησιαστικὸς ρεαλισμὸς τοῦ Προκαθημένου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Ἀθηναγόρα

Ἀπὸ τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ Πατριάρχου ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, τὴν 28ην Ἰανουαρίου 1949.

τοῦ Α' καὶ τοῦτο ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀγωγῆς καὶ σοβαροῦ πνευματικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων τοῦ νεοελληνικοῦ φορμαλισμοῦ μας. Ἡ πατριαρχία Ἀθηναγόρα τοῦ Α', διανυομένη ἱστορικῶς μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν Καταστροφήν, ἐκήρυξε τὴν ἔκπτωσιν τοῦ ἀνευθύνοι Μεγαλοϊδεατισμοῦ τοῦ τύπου 1897 καὶ εἰσήγαγε τὴν νεοελληνικὴν καὶ ὀρθόδοξον ἰδίᾳ σκέψιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τῶν παγκοσμίων ἀντιθέσεων καὶ ἀνακατατάξεων, αἵτινες— μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς Τεχνικῆς— προσδιορίζουν ἀποφασιστικῶς εἰς τὸ ἄμεσον, ἀλλὰ καὶ ἀπώτερον μέλλον τὴν μοῖραν τόσον τῶν μικρῶν κρατῶν, ὅσον καὶ τῶν μεγάλων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν σχηματισμῶν τοῦ κόσμου. Κατὰ τοῦτο, προηγεῖται ἡ «Ἀθηναγόρειος Πατριαρχία» τῶν προηγουμένων της, κατὰ τὸ ὅτι στερεῖται «ἐπαρχιακοῦ» ἢ «βαλκανικοῦ» χαρακτῆρος εἰς τὴν μεγάλην εποχὴν τῶν βιομηχανικῶν ζυμώσεων καὶ κοσμοπολιτικῶν ἀνακατατάξεων.

Ἐνῷ ἡ πολιτικὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς τὰ ἔξω ὑπῆρξεν ἀκραιφνῶς οἰκουμενικὴ καὶ ἀληθῶς παγχριστιανική, πρὸς τὰ ἔσω, δηλαδὴ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, ἐχαρακτηρίσθη διὰ σταθερότητα ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ὁμολογίαν τοῦ ποιμνίου του, νομιμοφροσύνην καὶ εὐπείθειαν ἔναντι τῶν πολιτικῶν Ἀρχῶν τῆς Τουρκίας (μέχρι τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1955, ὁπότε ἀπέστειλε τὸ γνωστὸν δυναμικὸν πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ὑπόμνημα εἰς τὸν τότε πρωθυπουργὸν Μεντερές, ὅπερ ἀνεγνώσθη εἰς τὴν δίκην τῆς νήσου τῶν Σκύλων, καὶ εἰς ὃ ἐν κατακλεῖδι ἀνέφερε καὶ τὰ ἑξῆς: «ἐάν, κύριε πρωθυπουργὲ Μεντερές, δὲν ἐπανορθώσετε τὰς προσγενομένας ἡμῖν ζημίας ἐντὸς τεταγμένης προθεσμίας, τότε αὐτὸ σημαίνει ὅτι σεῖς προσωπικῶς κηρύσσετε τὴν Ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ»). Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του ἐν Κωνσταντινουπόλει δύναται νὰ παραβληθῇ ἐν πολλοῖς μὲ τὸ ἔργον ὅπερ ἐντὸς 18ετίας ἐπέτυχεν ἐν Ἀμερικῇ διὰ τῆς ἱδρύσεως ναῶν καὶ ἰσαρίθμων νέων κοινοτήτων. Ἵδρυσε μορφωτικοὺς συλλόγους, φιλοπτώχους ἀδελφότητας εἰς ἁπάσας τὰς κοινότητας καὶ ἐνορίας τῆς ὁμογενείας, κυρίως δὲ διὰ τῆς ἀνθρωπιστικῆς του παιδείας ἐπέτυχε τὴν ἀποβολὴν μεσαιωνικῶν ἀντιλήψεων. Ἐπανίδρυσε τὸ ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Λουκάρεως λειτουργῆσαν πατριαρχικὸν τυπογραφεῖον, ἵδρυσε τὴν «Πνευματικὴν Διακονίαν» διὰ τὴν μόρφωσιν ἡγετικῶν πνευματικῶν στελεχῶν, παρέχων πρὸς τοῦτο ὑποτροφίας, πολλὰ δὲ προσέφερεν εἰς τὸ θέμα τῆς ἀνεξιθρησκείας μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν καὶ μὴ θρησκειῶν, μὴ παραλείψας νὰ ἀνασυγκροτήσῃ καὶ ἀξιοποιήσῃ τὴν ἐν διαλύσει εὑρισκομένην θεολογικὴν σχολὴν τῆς Χάλκης καὶ νὰ πλουτίσῃ τὰς γνώσεις καὶ τοὺς ὁρίζοντας τοῦ ποιμνίου του.

Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ ὅμως ρῆξις ἐπὶ τοῦ Κυπριακοῦ θέματος εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀκινητοποιηθῇ μέγα μέρος τοῦ προγράμματός του ὡς καὶ σοβαρωτάτας διαπραγματεύσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ βελτίῳ μετακίνησιν τοῦ Μεγάρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τὸ τέλος δὲ τῆς πολιτικῆς τῆς ἑλληνοτουρκικῆς συνεργασίας ἔθεσε καὶ τὸ χρέος τῶν ἐντονωτέρων οἰκουμενικῶν καὶ παγχριστιανικῶν κατευθύνσεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα τοῦ Α', αἵτινες ἐσφραγίσθησαν μὲ τὴν μεγαλειώδη ἐπιτυχίαν τοῦ Πανορθοδόξου Συνεδρίου τῆς Ρόδου, εἰς ὅ δέον ἐντόνως νὰ ἐξαρθῇ ἡ ὀργανωτικὴ συμβολὴ τοῦ μητροπολίτου Ρόδου Σπυρίδωνος, ἑνὸς τῶν ἱκανωτέρων καὶ πιστοτέρων φορέων τῆς νέας πανορθοδόξου πολιτικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

ΔΗΜ. ΓΡ. ΤΣΑΚΩΝΑΣ

Ἀθηναγόρας. Ἀρχιεπίσκοπος Θυατείρων. Ἔξαρχος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου εἰς δυτικὴν καὶ κεντρικὴν Εὐρώπην, τοποτηρητὴς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἐσθονίας καὶ

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θυατείρων ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ

πατριαρχικὸς ἀντιπρόσωπος παρὰ τῷ Ἀγγλικανῷ ἀρχιεπισκόπῳ Καντερβουρίας, μὲ ἕδραν τὸ Λονδῖνον.

Ἐγεννήθη τὸ 1877 εἰς Κέρκυραν. Τὸ κατὰ κόσμον ὀνοματεπώνυμόν του ἦτο Ἀλέξανδρος Καβαδᾶς. Διακούσας τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὴν γενέτειράν του, ἐφοίτησεν ἀκολούθως εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐξ ἧς ἔλαβε τὸ πτυχίον του τὸ 1909, εἰσελθὼν ταυτοχρόνως εἰς τὸν κλῆρον. Ἀπὸ τὸ 1909 ἕως

τὸ 1918, προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς Γαλατάκη εἰς Εὔβοιαν, ὡς ἐφημέριος καὶ γραμματεὺς εἰς τὴν Ριζάρειον καὶ ὡς ἱεροκῆρυξ Σπάρτης. Τυχὼν ἀκολούθως ὑποτροφίας, συνεπλήρωσε τὰς θεολογικάς του σπουδὰς εἰς Ὀξφόρδην (1918 - 21) καὶ κατόπιν ἐγκατεστάθη εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου παρέμεινεν ἕως τὸ 1949. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ὁ Ἀθηναγόρας διεκρίθη διὰ τὸ ποιμαντικόν, τὸ συγγραφικόν, τὸ διοικητικὸν καὶ τὸ οἰκουμενικόν του ἔργον, καταστὰς μία τῶν ἐπιβλητικωτέρων μορφῶν μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῆς ὁμογενείας. Τὸ 1938, ἐξελέγη ἐπίσκοπος Βοστώνης. Ὅτε ὁ Ἀμερικῆς Ἀθηναγόρας ἐξελέγη οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὡρίσθη τοποτηρητὴς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς ὁ Ἀθηναγόρας Καβαδᾶς, διὰ τὴν ἐγνωσμένην ἱκανότητά του (1949). Ἀκολούθως, ἐπὶ διετίαν περίπου, ἤσκησε τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀποκρισαρίου τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου εἰς Ἀθήνας. Τὸ 1950, ἐξελέγη μητροπολίτης κεντρώας Εὐρώπης, μὲ ἕδραν τὴν Βιέννην, καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἔλαβε τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει, διαδεχθεὶς τὸν Θυατείρων Γερμανὸν (Στρινόπουλον). Εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, ἔχει ὡς συμπαραστάτας του πέντε βοηθοὺς ἐπισκόπους, δύο εἰς Λονδῖνον, ἕνα εἰς Παρισίους, ἕνα εἰς Βιέννην καὶ ἕνα εἰς Algatan (Σουηδία). Αἱ χῶραι, εἰς τὰς ὁποίας ἁπλοῦται ἡ πνευματική του δικαιοδοσία, ὑφισταμένων εἰς αὐτὰς ὀρθοδόξων κοινοτήτων, εἶναι ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, τὸ Βέλγιον, ἡ Ὁλλανδία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Γερμανία, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἰταλία.

Ὁ Ἀθηναγόρας εἶναι ἐκ τῶν παλαιοτέρων καὶ πλέον ὀνομαστῶν πρωταγωνιστῶν τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς τὰ πλαίσια τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως, διατελέσας καὶ πρόεδρος τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν.

Ὡς θεολόγος, ἀνεδείχθη κυρίως εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐκλαΐκευσιν δογματικῶν κατ' ἐξοχὴν θεμάτων, συγγράψας βιβλία καὶ πολλὰ ἄρθρα. Εἰς τὸ ἐνεργητικόν του, ἐξ ἄλλου, ἀνήκει ἡ πρώτη ὤθησις διὰ τὴν θεολογικὴν μόρφωσιν τοῦ εἰς Ἀμερικὴν ἑλληνικοῦ κλήρου, διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀρθοδόξου Ἑλληνικοῦ Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου εἰς Πάμφρετ τῆς Κοννεκτικούτης (1937), τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ὁ κύριος φυτουργὸς καὶ πρῶτος διευθυντής.

Ἀθηναγόρας. Μητροπολίτης Ἐλαίας, ἐν Καναδᾷ. Ἐγεννήθη εἰς Πάτμον τὸ 1912 καὶ τὸ κατὰ κόσμον ὀνο-

Ὁ Ἐλαίας ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ

ματεπώνυμόν του ἦτο Θεόδωρος Κοκκινάκης. Διήκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὴν γενέτειράν του καὶ τὴν Κύπρον, ἀκολούθως δὲ ἐσπούδασε τὴν ἱερὰν ἐπιστήμην εἰς τὴν σχολὴν τῆς Χάλκης. Ἔλαβε τὸ πτυχίον του τὸ 1934 καὶ χειροτονηθεὶς διάκονος ὑπηρέτησεν ἐπὶ διετίαν περίπου εἰς τὸ πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας. Ὡς διάκονος ἔτι, μετέβη ἔπειτα εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου ἐσπούδασε θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν. Τὸ ὄνομα Ἀθηναγόρας φέρει ἀπὸ τὸ 1940, ὅτε ἐχειροτονήθη ἱερεύς. Ἀναπτύξας ἀξιόλογον ποιμαντικὴν δρᾶσιν εἰς τὰς ἐνορίας, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἀνετέθησαν, διεκρίθη παραλλήλως εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων, διατελέσας διευθυντὴς τοῦ ἐπισήμου ὀργάνου τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς «Ὀρθόδοξος Παρατηρητής» καὶ καθηγητὴς εἰς τὸ Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὸν Θεολογικὸν Ἰνστιτοῦτον εἰς Πάμφρετ τῆς Κοννεκτικούτης καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας εἰς Γκάρριζον τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἐπίσης ἔλαβε μέρος καὶ εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, ἀντιπροσωπεύσας τὴν ἑλληνικὴν Ὀρθοδοξίαν τοῦ Νέου Κόσμου εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Ἄμστερνταμ τὸ 1948. Τὸ 1950, ἐξελέγη ἐπίσκοπος, λαβὼν τὸν ψιλὸν τίτλον τοῦ Ἐλαίας, συνέχισε δὲ τὴν πολύπλευρον δρᾶσιν του, ἀναδειχθεὶς εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς εἷς ἐκ τῶν στυλοβατῶν ἱεραρχῶν τοῦ εἰς Ἀμερικὴν ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀπὸ τὸ 1961 εἶναι μητροπολίτης ἐν Καναδᾷ, μὲ ἕδραν τὸ Τορόντο.

Ἀθηναγόρας. Ἀρχιεπίσκοπος Σεβαστείας, τοῦ κλίματος τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου Θέμελη (31-12-1955), διετέλεσε τοποτηρητὴς τοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων, μέχρι τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Βενεδίκτου τοῦ Α' (29-1-1957).

Ι. Χ. Κ.

Ἀθῆναι. Εἰσαγωγή. Ἀρχαία θρησκεία. Χριστιανικὴ Ἱστορία : 1) 52 - 1833, 2) 1833 - 1923, 3) 1923 - 1962. Ἀρχαιολογία : 1) Προχριστιανικαὶ Ἀθῆναι, 2) Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι. Οἱ Πατέρες καὶ αἱ Ἀθῆναι. Λαογραφία. Διοικητικὴ διάρθρωσις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Ἁγία Γραφή. Θεῖον κήρυγμα. Κατηχητικὴ πρᾶξις. Λειτουργικὴ κίνησις. Ἐκκλησιαστικὸς καὶ θρησκευτικὸς Τύπος. Φιλανθρωπικὴ δρᾶσις. Ἐφημεριακὸς Κλῆρος (1834 - 1962). Ὀρθόδοξα καὶ ἑτερόδοξα θρησκευτικὰ Σωματεῖα. Ὀρθόδοξος Ρωσικὴ Παροικία. Ἐκκλησία τῶν Γνησίων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἢ Παλαιοημερολογιτῶν. Ὀρθόδοξος Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία. Λατινικὴ Ἀρχιεπισκοπή. Κοινότητες Διαμαρτυρομένων κ.λ.π.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οὐδεμιᾶς πόλεως εἰς τὸν κόσμον τὸ ὄνομα συνδέεται τόσον πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὅσον τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν. Αὗται ὑπῆρξαν ὁ τόπος τῶν ὑψηλοτέρων ἀνατάσεων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ τῆς εὐγενεστέρας ἀποδόσεως τοῦ Ὡραίου, ἡ μήτρα τοῦ καλουμένου κλασσικοῦ θαύματος, ὥστε ἡ παρατήρησις τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος, ὅτι «ὅπερ ἐν ὀφθαλμῷ κόρη ἢ ἐν ψυχῇ λογισμός, τοῦτ' ἐν Ἑλλάδι Ἀθῆναι», νὰ ἐπεκτείνεται εὐρύτερον καὶ ἀνὰ τὴν οἰκουμένην. Αἱ Ἀθῆναι, κατὰ τὴν προχριστιανικὴν ἀρχαιότητα, ἀπειργάσθησαν ἓν σύνολον ἀξιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀκροτελεύτιον ἐπίτευξιν τῶν μετὰ τὴν πτῶσιν διεσωσμένων δυνατοτήτων εἰς τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ κτισθέντα ἄνθρωπον.

Ἀλλὰ ὅ,τι ἔδωκαν εἰς τὸν κόσμον αἱ Ἀθῆναι πρὸ τῆς θείας ἐπιφανείας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ διὰ μόνης τῆς ὑπάρξεως τῶν δυνατοτήτων ἐκείνων. Πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς αὐτὸ καὶ ποιά τις ἄνωθεν χειραγωγία, τὸ μέρος ὅπερ διεδραμάτισεν ὁ σπερματικὸς Λόγος, ὡς ἀπεκάλεσε τὰς πρὸ Χριστοῦ θείας ἐλλάμψεις ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστῖνος. Ἂν ἀφαιρέσῃ τις τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον ἀπὸ ὅ,τι τὸ ἐξαίσιον προσέφερεν ἡ πόλις αὕτη πρὶν ἐπιφαύσῃ ὁ Χριστός, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ ὑπόλοιπα, ἂν ὄχι ὅλα, πάντως τὸ πλεῖστον ἐξ αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία, ἡ τραγῳδία, αἱ τέχναι, εἰς τὴν κλασσικὴν κληρονομίαν, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου, δὲν εἶναι ἐν τῇ οὐσίᾳ των εἰ μὴ θεολογία. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, αἱ Ἀθῆναι ἠκολούθουν τὸν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διατυπωθέντα κανόνα, ὅστις ὥριζε «μὴ δύνασθαι τὰ ἀνθρώπεια κατιδεῖν, εἰ μὴ τὰ θεῖα πρότερον ὀφθείη» (Εὐσεβίου, Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευή, ΙΑ' δ', ὑπὸ Ἀριστοκλέους τοῦ Περιπατητικοῦ μαρτυρούμενον). Ἐντεῦθεν καὶ ὡς «θεοσεβεστάτην» χαρακτηρίζει τὴν πόλιν ὁ Σοφοκλῆς ἐν Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῷ, τοὺς δὲ κατοίκους αὐτῆς «φιλοθύτας» ἀποκαλεῖ Ἀπολλώνιος ὁ Τυαννεύς.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, εὐαγγελισθεὶς τὸν Χριστὸν εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν διὰ τῆς εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον ὁμιλίας του, ταύτην τὴν θρησκευτικότητα ἀνεγνώρισε καὶ ἔσχεν ὡς λαβὴν τοῦ κηρύγματός του. Ὡμίλησε πρὸς τοὺς «δει-

Ἡ Ἀκρόπολις τῶν ΑΘΗΝΩΝ

σιδαιμονεστέρους» (δηλαδὴ τοὺς δαψιλέστερον θρησκευομένους) τῶν Ἑλλήνων (Πράξ. ιζ' 22), πρὸς μίαν πόλιν «κατείδωλον», (αὐτόθι, 16), ἡ ὁποία ἀνεζήτει τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὸν Θεόν, ὅστις εἷλκυεν ἀνέκαθεν τὴν καρδίαν της, διότι ὁ πρὸς αὐτὸν ὑψωθεὶς ἀνώνυμος βωμὸς δὲν ἦτο πρόσφατον δεῖγμα τῆς ἕλξεως καὶ τῆς ἀναζητήσεως ἐκείνης, ἀλλὰ εἶχεν ἱστορίαν ἐξικνουμένην ἕως τῶν εὐθὺς μετὰ τὸν Μαραθῶνα ἡμερῶν. Διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, ἐγένετο εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἐπίσημος ἕνωσις τοῦ χριστιανισμοῦ μὲ τὸν ἑλληνισμόν, ἡ ἕνωσις ἐκείνη, ἡ ὁποία ἔδωκε περιεχόμενον καὶ μορφὴν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔλαβον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας πρωτεύουσαν, κεντρικὴν θέσιν. Τὴν πόλιν αὐτὴν ἐστόλισαν διάνοιαι ὡς αἱ τοῦ Διονυσίου καὶ τοῦ Ἀθηναγόρου, τὴν κατῴκησαν προσωρινῶς ὁ Ὠριγένης, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Συνέσιος, χωρὶς ὅμως νὰ γίνῃ εἰς τὴν νέαν κτίσιν ὅ,τι ἦτο εἰς τὴν παλαιάν, ἡ πόλις ἡ ὁποία ἐσκηπτροφόρει εἰς τὰ τοῦ πνεύματος. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις κατέστησαν αἱ μεγάλαι ἑστίαι τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅστις ἐτροφοδοτεῖτο μὲ τὸ ὑλικὸν τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ αἰσθήσεως, μὲ τὴν καταβολὴν τῶν προχριστιανικῶν Ἀθηνῶν.

Ὡς τόπος, αἱ Ἀθῆναι ἔπαυσαν διὰ πολλοὺς αἰῶνας νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸ προσκήνιον. Τοῦτο δὲν σημαίνει, βεβαίως, ὅτι δὲν ἔχουν ἱστορίαν χριστιανικὴν μεστὴν καὶ σπουδαίαν. Ἡ ἱστορία αὕτη ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν ἀπέλιπε τὰς Ἀθήνας ἡ συνείδησις διὰ τὴν ὕπαρξιν μιᾶς συνεχείας εἰς τὴν ἀρχαίαν μεγαλωσύνην των κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς αἰῶνας. Εἶναι μία συνείδησις, ἡ ὁποία λάμπει κατὰ τὴν προβυζαντινὴν καὶ εἰς ὡρισμένας περιόδους τῆς βυζαντινῆς ἡλικίας των μὲ ἰδιαιτέραν ἔντασιν, δὲν ἐξαφανίζεται οὐδὲ ὑπὸ τὰς χαλεπὰς συνθήκας τῆς ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας Φραγκοκρατίας καὶ τῆς ταύτην διαδεχθείσης Τουρκοκρατίας, διὰ νὰ εὕρῃ τὴν δικαίωσίν της μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους ἐκ τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ. Τότε αἱ Ἀθῆναι, μικρὸς οἰκισμός, ἁπλοῦν χωρίον, καθίστανται ἡ πρωτεύουσα τῆς μιᾶς Ἑλλάδος, πραγματοποιουμένου τοῦ ὀνείρου των, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε κατορθώσει ἡ πανίσχυρος Περίκλειος δημοκρατία νὰ σαρκώσῃ καὶ εἶχε παραμείνει χίμαιρα. Καὶ ἔτι πλέον, καθίστανται ἐν μεγάλῳ μέρει ἡ διάδοχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πνευματικὴ ἑστία τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐξακολουθοῦντος νὰ τελῇ ὑπὸ τὸν ζυγόν. Τὸ σεπτὸν κῦρος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διὰ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν καθόλου Ὀρθοδοξίαν διετηρήθη καὶ διατηρεῖται ἀμείωτον, ἡ δὲ αἰωνία ἀποστολή του ὡς κορυφαίου θεσμουργήματος τῆς Ὀρθοδοξίας δὲν διεκόπη καὶ δὲν ἐστομώθη, ἀπεναντίας δέ, ἐπ' ἐσχάτων, ἀνέλαβε διαστάσεις ἐν τῇ πραγματικότητι οἰκουμενικάς. Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἂν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἡ Βασιλεύουσα εἰς τὴν κοσμικὴν ἱστορίαν, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικήν. Παρ' αὐτήν, ὅμως, τώρα ἀνθεῖ ἓν δεύτερον μέγα κέντρον τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, αἱ Ἀθῆναι.

Ἡ ἐν τῷ παρόντι θέσις τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ καθόλου ἐκκλησιαστικῇ ζωῇ προοιωνίζεται ἡμέρας πλήρεις σημαντικωτάτων προσφορῶν διὰ τὸ μέλλον τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀποτελοῦσαι τὸ κέντρον καὶ τὴν κατ' ἐξοχὴν πηγὴν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἁγιαστικοῦ σφρίγους, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὴν Ἑλλαδικὴν Ἐκκλησίαν, αἱ Ἀθῆναι εἶναι ἤδη φωτοδότειρα πόλις διά τε τὴν ὀρθόδοξον καὶ τὴν λοιπὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην. Τὸ προσεχὲς μέλλον τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει ἀσφαλῶς πολλὰ νὰ ἀρυσθῇ ἐκ τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὰ ὁποῖα συγκεντρώνουν καὶ θὰ συγκεντρώνουν αἱ Ἀθῆναι.

Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ δεικνύει ἤδη, ἀνακυκλικῶς, μίαν ἰδιαιτέραν προτίμησιν διὰ τὴν πόλιν αὐτήν, ἡ ὁποία χρεωστεῖ τὴν φήμην της κατὰ τὸ μᾶλλον εἰς ὅ,τι ἐπετέλεσε προχριστιανικῶς. Τότε, ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ὡς σπερματικὸς Λόγος, δὲν ἀπουσίαζεν, ἦτο ὅμως κρυπτὸς παράγων. Τώρα εἶναι πλήρωμα. Μὲ τὰ κριτήρια τῆς σοφίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ κόσμου, ἡ κληροδοσία τῶν προχριστιανικῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εἶναί τι τὸ ἀνυπέρβλητον, μία δόξα ἀνεπανάληπτος. Μὲ τὰ κριτήρια τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ δόξα ἐκείνη εἶναι μία σκιά, μία προϋπόθεσις. Αἱ Ἀθῆναι, τῶν ὁποίων ἡ πορεία τῆς σκέψεως, κατὰ τὴν ἐπιγραμματικὴν παρατήρησιν τοῦ ἱστοριοδίφου των Δ. Καμπούρογλου, «ἐνσαρκοῦται εἰς ὕμνους, τεχνουργεῖται εἰς εἰκόνας καὶ μνημειοῦται εἰς ναούς», ὡς πόλις ταμιοῦχος καὶ διαδότις τοῦ εὐαγγελικοῦ φωτός, ἐπανενδοξάζονται ἤδη εἰς καινὴν δόξαν, ἐν τῇ διακονίᾳ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἁγίας Αὐτοῦ Ἐκκλησίας.

Ο ΚΙΤΡΟΥΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν διαμόρφωσιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ εὐρύτερον τοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ βίου εἰς τὰς Ἀθήνας καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς ἀρχαιότητος, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις ἀπετέλει συγχρόνως ὄχι μόνον κλειστὴν πολιτικήν, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὴν κοινότητα. Ἦτο πρὸ παντὸς θίασος κοινῆς λατρείας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν καὶ ἰδίως τῆς Ἀθηνᾶς. Πᾶν ὅ,τι δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς πόλεως ἀναγνωριζομένην λατρείαν, ἐθεωρεῖτο ὡς ὑπονομεῦον καὶ τὴν πολιτικὴν ὑπόστασιν τῆς πόλεως, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιβίωσις καὶ ἡ προκοπὴ ἐθεωρεῖτο ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὴν εὐμένειαν τῆς προστάτιδος θεᾶς. Ὡς γνήσιος πολίτης δυνάμενος νὰ ἀναλάβῃ ὑπεύθυνα πολιτικὰ ἀξιώματα ἐλογίζετο εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκεῖ-

νος ὅστις εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ προγονικοὺς τάφους ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ συμμετεῖχεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς ἑρκείου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος πατρῴου (Ἀριστοτέλ., Ἀθηναίων Πολιτεία 55). Ἡ παναρχαία παράδοσις ἐχαρακτήριζε τὴν Ἀττικὴν ὡς χώραν «θεοφιλῆ» (Πλάτωνος, Μενέξενος 237c) καὶ διὰ τοῦτο εὐδαίμονα. Εἶχε, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀποτελέσει μεταξὺ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἀντικείμενον ἔριδος, καθ' ἣν ὑπερίσχυσεν ἡ Ἀθηνᾶ, ἥτις ἀνεγνωρίσθη καὶ προστάτις τῆς πόλεως. Ὁ Ἀθηναϊκὸς λαός, μνήμων τῶν παραδόσεων τούτων, ὑπῆρξεν πάντοτε ἀφωσιωμένος εἰς τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνος, ὁπότε διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὸ 529 ἔκλεισε τὰς πύλας της ἡ ἐν Ἀθήναις λειτουργοῦσα φιλοσοφικὴ σχολὴ τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν συμπάσης τῆς ἀρχαιότητος διεκρίνοντο πάντοτε οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται διὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβειάν των. Ἐχαρακτηρίζοντο διὰ τοῦτο «δεισιδαίμονες» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι κατείχοντο ἀπὸ εὐλαβὲς ἔναντι τοῦ θείου δέος. Τὸν τοιοῦτον δὲ χαρακτηρισμὸν ἀνεγνώρισεν εἰς αὐτοὺς καὶ ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν κατὰ τὸ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου κήρυγμά του, εἰπὼν πρὸς αὐτοὺς «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ» (Πράξ. ιζ' 17, 22). Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως ἔχομεν ἀξιοπίστους ἐνδείξεις μαρτυρούσας διὰ τὴν προσήλωσιν τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν καθιερωμένην λατρείαν. Κατὰ τὸ 432 π.Χ. ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἐνέκρινε τὸ ψήφισμα τοῦ Διοπείθους, δι' οὗ ἐδιώκοντο δικαστικῶς οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν καὶ ὑπονομεύοντες τὴν θρησκευτικὴν πίστιν διὰ διδασκαλιῶν περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, «εἰσαγγέλλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας» (Πλουτάρχου, Περικλ. 23). Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἠνάγκασε τὸν φίλον τοῦ Περικλέους φιλόσοφον Ἀναξαγόραν νὰ ἀπομακρυνθῇ ἐξ Ἀθηνῶν. Ἀργότερον, κατὰ τὸ 415 π.Χ., ἐξ ἀφορμῆς τοῦ αὐτοῦ ψηφίσματος ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς Ἀθήνας οἱ ὡς ἄθεοι διαβοηθέντες Διαγόρας ὁ Μήλιος καὶ ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας. Τὸ αὐτὸ ψήφισμα ἀπετέλεσε τὴν νομικὴν βάσιν διὰ νὰ στηριχθῇ ἡ κατὰ τοῦ Σωκράτους καταγγελία, ἥτις ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὴν εἰς θάνατον καταδίκην του. Καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων εἰς τὸ κατὰ τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν του συγγραφὲν σύγγραμμά του «Νόμοι» (909A) δὲν ἀνέχεται τὸν ἀθεϊσμόν. Ὁρίζει ὅτι οἱ ἀνώτατοι τῆς πολιτείας ἄρχοντες οἱ ἀποτελοῦντες τὸ «νυκτερινὸν συμβούλιον» ὀφείλουν κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιδιώξουν τὸν διὰ τῆς πειθοῦς σωφρονισμὸν τῶν εἰς ἀθεΐαν τυχὸν περιπιπτόντων πολιτῶν. Εἰς περίπτωσιν ὅμως καθ' ἣν οὗτοι ἤθελον ἐπιμείνει εἰς τὰ ἀθεϊστικὰ των φρονήματα, οἱ ἄρχοντες ὑποχρεοῦνται νὰ ἐπιβάλλουν εἰς αὐτοὺς τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο εἰς τὴν ζωὴν ἡ ἀρχαία θρησκεία, ἐτελοῦντο τακτικώτατα αἱ διατεταγμέναι θρησκευτικαὶ τελετουργίαι. Ἀψευδῆ περὶ τούτου μαρτυρίαν μᾶς παρέχουν αἱ διασωθεῖσαι διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί.

Ἡ ἱστορικὴ παρακολούθησις τῆς κινήσεως τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας τυγχάνει ἀξιοπρόσεκτος ἐκ δύο ἐπόψεων. Παρουσιάζει ἐμφανῆ δυϊσμὸν γενικῶς καὶ ἰδιαίτερα κατὰ περιόδους χαρακτηριστικά. Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο κατευθύνσεις. Ἀπὸ τὸ ἓν μέρος εἶναι δυνατὸν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν εἰς τοὺς κύκλους τῶν φιλοσόφων. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος συνεχίζει τὴν ζωήν της ἡ κοινῶς ὑπὸ τῆς πολιτείας καθιερωμένη καὶ συντηρουμένη θρησκεία τοῦ λαοῦ μὲ διακυμάνσεις ὡς πρὸς τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους δὲν φαίνεται νὰ ὑφίσταται χάσμα μεταξὺ τῶν δύο τούτων θρησκευτικῶν ρευμάτων. Αἱ πρῶται ἐνδείξεις τῆς διασπάσεως ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζωνται κατὰ τὴν τρίτην τριακονταετίαν τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος, ὁπότε κατέστησαν αἰσθητὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ἐκπηγάσαντα ἀπὸ τὰς σοφιστικὰς διδασκαλίας. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος γίνεται σαφῶς εὐδιάκριτος ὁ διαχωρισμὸς τῆς θρησκείας τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τὴν λαϊκὴν θρησκευτικότητα. Ἐὰν ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν ἐξελικτικότητα τὴν παρουσιαζομένην ἀπὸ τὴν κίνησιν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι αἱ περίοδοι, δι' ὧν διῆλθεν, εἶναι αἱ κατωτέρω σημειούμεναι ἕξ, ἤτοι:

1) Ἡ ἀρχαϊκὴ περίοδος ἀρχομένη ἀπὸ τῆς λήξεως τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ τερματιζομένη κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ' αἰῶνος μὲ τὸν Σόλωνα.

2) Ἡ περίοδος τοῦ Πεισιστράτου καὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν, καθ' ἣν ὀργανοῦται ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου καὶ κωδικοποιοῦνται τὰ ὀρφικὰ ἔπη.

3) Ἡ περίοδος τοῦ Ε' αἰῶνος, καθ' ἣν διὰ τῆς τραγικῆς ποιήσεως διερμηνεύεται ἡ τραγικὴ περὶ τῆς ζωῆς ἀντίληψις.

4) Ὁ Δ' π.Χ. αἰών, καθ' ὃν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσοντες τὰς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους ἐπιχειροῦν ἀναμόρφωσιν τῆς θρησκείας διὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως.

5) Ἡ ἑλληνιστικὴ περίοδος. Κατὰ ταύτην αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν Στωϊκῶν, Ἐπικουρείων, Κυνικῶν καὶ Σκεπτικῶν ἐπιζητοῦν νὰ ἀποκαθάρουν τὴν θρησκευτικότητα ἀπὸ τὰς δεισιδαιμονικὰς προλήψεις καὶ ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ θανάτου. Ἡ περίοδος αὕτη διαρκεῖ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος.

6) Ἡ ἐσχάτη ἐποχή. Κατὰ ταύτην καταβάλλεται προσπάθεια ἀναζωογονήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος διὰ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ ἀμύνης κατὰ τοῦ νικηφόρως ἐξαπλουμένου χριστιανισμοῦ.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἐπικρατεῖ ἐν Ἀθήναις ἡ θρησκεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, εἰς τὴν μορφήν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε διαμορφωθῆ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον. Διετηρήθησαν ὅμως καὶ στοιχεῖα κληροδοτημένα ἀπὸ τὴν Μυκηναϊκὴν παράδοσιν. Ὁ ὄφις καὶ ἡ γλαὺξ ὡς λατρευτικὰ σύμβολα τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸ Ἐρεχθεῖον, ἡ λατρεία τοῦ ἥρωος Ἀκαδήμου παρὰ τὸν Κολωνὸν ἀποτελοῦν κατάλοιπα μὴ ἐντασσόμενα εἰς τὴν Ὀλυμπιακὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν. Εἶχον διατηρηθῆ προσέτι διὰ τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς τῆς Ἀττικῆς ἑστίαι λατρείας ἀγροτικῶν θεοτήτων (Δήμητρος, Περσεφόνης, Διονύσου). Δυϊσμὸς μεταξὺ ὑψηλοτέρας τινὸς θρησκείας τῶν διανοουμένων καὶ χαμηλοτέρας τοῦ λαοῦ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ. Ἡ περίοδος αὕτη τερματίζεται, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, μὲ τὸν Σόλωνα, τοῦ ὁποίου τὰ ποιήματα κινοῦνται ἐντὸς τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου. Ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ἡ ἐπὶ τοῦ κοσμικοῦ καὶ κοινωνικοῦ φαινομένου κυριαρχία τῆς Δίκης, οὐδὲν ὅμως ἴχνος διονυσιακοῦ ἐρεθισμοῦ ἀπαντᾷ εἰς τὰ ποιήματά του.

Ἡ δευτέρα περίοδος τυγχάνει λίαν σημαντική. Νέαι δημιουργικαὶ δυνάμεις εἰσορμοῦν μὲ ἀκράτητον ὁρμητικότητα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου. Ὀργανώνεται ἀπὸ τὸν Πεισίστρατον, ἐν πνεύματι ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τὴν λατρείαν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου, ἥτις γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἀρχίσῃ ἀναπτυσσομένη ἡ τραγικὴ καὶ κωμικὴ ποίησις. Κατὰ τὸ 534 π.Χ. ὁ Θέσπις εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ παρουσιάσῃ τὴν πρώτην θεατρικὴν παράστασιν. Ἡ νέα αὕτη κίνησις προχωρεῖ μὲ σταθερότητα ὡς ἐκδήλωσις βουλήσεως ἐπιδιωκούσης τὴν δημιουργίαν ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Ἡ τραγῳδία διὰ νὰ διαμορφωθῇ ὡς ἔργον τέχνης, ἐστηρίχθη εἰς τὰ καλλιτεχνικὰ ἐπιτεύγματα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε φθάσει ἡ λυρικὴ ποίησις, ἥτις εἶχε πλέον ἀναπτύξει τὸν διθύραμβον μὲ τὸν Ἀρίωνα εἰς τὴν Κόρινθον εἰς ἄρτιον καλλιτεχνικὸν εἶδος. Ἡ νέα κίνησις ἐξεκίνησε μὲ τὴν σταθερὰν πρόθεσιν νὰ ἀναπτύξῃ καὶ νὰ ὁλοκληρώσῃ ὅλην τὴν προηγηθεῖσαν ἀπὸ αὐτὴν θρησκευτικήν, πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἀνάπτυξιν πάντοτε ἐντὸς τοῦ πλαισίου—καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πολιτικῶν θεσμῶν. Μαζὶ μὲ τὸν Διόνυσον κάμνει τὴν ἐμφάνισίν του καὶ ὁ Ὀρφισμός. Τὰ ὀρφικὰ ἔπη κατεγράφησαν εἰς τὴν Αὐλὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἤρχισε δὲ νὰ σημειώνῃ εὐρυτάτην διάδοσιν ὁ Ὀρφισμὸς εἰς χαμηλοτέραν πνευματικὴν μορφὴν μεταξὺ τῶν κατωτέρων λαϊκῶν στρωμάτων.

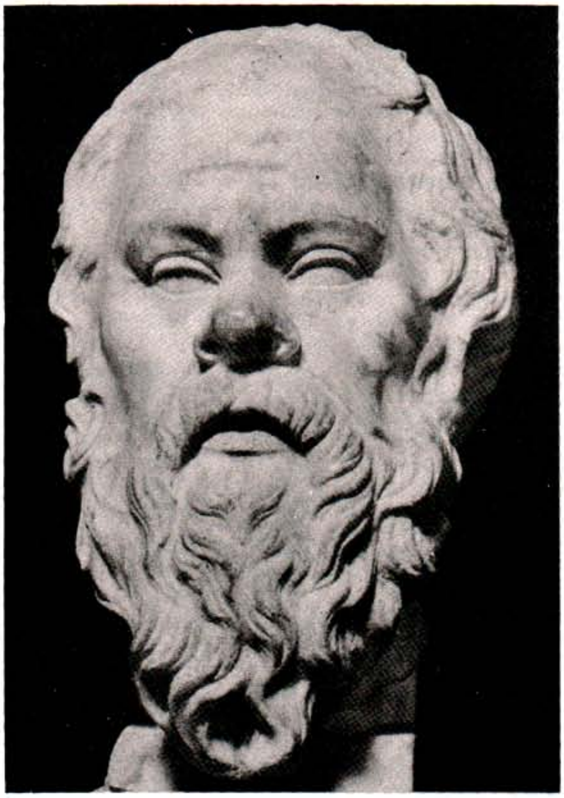
Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον, ἔπειτα ἀπὸ τὴν εὐτυχῆ ἔκβασιν τῶν Περσικῶν πολέμων, ἀρχίζει ἡ θαυμαστὴ καρποφορία, τῆς ὁποίας ἐκδήλωσις εἶναι ἡ ἀττικὴ τραγῳδία καὶ κωμῳδία. Τὰ δύο ταῦτα καλλιτεχνικὰ εἴδη εἶναι συγχρόνως καὶ θρησκευτικαὶ τελετουργίαι, αἵτινες ὀργανώ-

νονται καὶ ἀναπτύσσονται μὲ τὴν μέριμναν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ τραγωδία εἶναι ὑψίστης τελειότητος καλλιτεχνικὴ καὶ πνευματικὴ ἐκδήλωσις, ἥτις ἐνέχει βαθύτατον θρησκευτικὸν νόημα. Παριστάνει ἐποπτικῶς τὴν πάλην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς ἀπέναντι αὐτοῦ ἱσταμένας ὑπερβατικὰς δυνάμεις, αἵτινες θέτουν ἀνυπερβλήτους φραγμοὺς καὶ ἀμετακίνητα ὅρια εἰς τὴν βούλησίν του καὶ τὴν δρᾶσιν του. Ἀπέναντί του, ἀνακαλύπτει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὑπάρχουν ὑπέρτεραι δυνάμεις, «τὰ κρείττω», ὅπως λέγει ὁ Εὐριπίδης (Ἴων 977), «τὸ τῆς ἀνάγκης ἀδήριτον σθένος», ὅπως λέγει ὁ Αἰσχύλος (Προμηθ. 105), ὁ «παράλογος» καὶ «τὰ δαιμόνια», δηλαδὴ τὸ σύνολον τῶν ἐξωλογικῶν δεδομένων, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Δῆμος τῶν Ἀθηναίων, εὑρισκόμενος τότε εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡρωϊκῆς του δραστηριότητος, συμμερίζεται τὴν τραγικὴν αὐτὴν αἴσθησιν τῆς ζωῆς. Κατέχεται ἀπὸ τὸ ἔναντι τῶν «δαιμονίων» δέος, εἶναι εἰς τὴν καλὴν σημασίαν τῆς λέξεως «δεισιδαίμων». Οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνος πιστεύουν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τηροῦν μετ' εὐλαβείας τὰς καθιερωμένας διατυπώσεις τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἐπιβληθεῖσα σκληρὰ ποινὴ εἰς τοὺς Ἀθηναίους στρατηγοὺς τοὺς μὴ περισυλλέξαντας τοὺς ναυαγοὺς κατὰ τὴν παρὰ τὰς Ἀργινούσας (406 π.Χ.) ναυμαχίαν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνος ἀρχίζει νὰ γίνεται αἰσθητὴ ἡ θρησκευτικὴ κρίσις. Εἰς τοὺς κύκλους τῶν φιλοσοφούντων ἔχει πλέον διαμορφωθῆ νέα περὶ τοῦ θείου ἀντίληψις. Δὲν ἔχει πλέον ἀντοχὴν ἔναντι τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ὁ εὐσεβὴς πολυθεϊσμὸς τῶν περασμένων αἰώνων. Οἱ φιλόσοφοι ἐγκρίνοντες πλέον τὸν μονοθεϊσμὸν θεωροῦν τὸ θεῖον ὡς τὸν διατακτικὸν τοῦ σύμπαντος Νοῦν, συμφώνως πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἡ τοιαύτη ὅμως μονοθεϊστικὴ θεώρησις δὲν γίνεται παραδεκτὴ ἀπὸ τὸν Δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὅστις ἐμμένει εἰς τὰ παραδεδομένα. Αἱ νέαι περὶ τοῦ θείου πνευματικώτεραι ἀντιλήψεις προεκάλεσαν τὴν ἔντασιν τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ τοῦ Δήμου καὶ εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Σωκράτους.

Ὁ Δ΄ π.Χ. αἰὼν δὲν εἶναι πλέον εὐτυχὴς διὰ τὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς ἐποχή. Ὁ Δῆμος τῶν Ἀθηνῶν ἔχει χάσει ἤδη καὶ τὴν πολιτικήν του ἐπιρροὴν καὶ τὰς δημιουργικάς του δυνάμεις. Ἡ παρακμὴ τῆς πολιτικῆς ζωῆς συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν παρακμὴν τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητος. Ἐκλείπει πλέον τὸ εὐλαβὲς δέος καὶ ἡ θρησκεία τείνει νὰ ἐκπέσῃ εἰς χαμηλὴν δεισιδαιμονίαν ἐπιδιώκουσαν νὰ ἐξευμενίσῃ τοὺς θεοὺς διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἐκ μέρους των τιμωρίας ἢ διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὔνοιάν των εἰς ἀπόκτησιν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπεμβαίνουν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ζητοῦν νὰ πραγματοποιήσουν διὰ τῆς φιλοσοφίας μίαν θρησκευτικὴν ἀναγέννησιν. Εἰς τοὺς «Νόμους» ὁ Πλάτων καθὼς καὶ εἰς τὴν «Ἐπινομίδα» τὴν ἐκδοθεῖσαν ἐκ τῶν καταλοίπων του ἀπὸ τὸν Φίλιππον τὸν Ὀπούντιον, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὸν «Περὶ Φιλοσοφίας» διάλογόν του ἐπιχειροῦν νὰ θεμελιώσουν ἓν εἶδος ἀστρικῆς λατρείας. Ταυτίζουν τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς μὲ τὰς νοητικὰς δυνάμεις, αἵτινες θέτουν εἰς ἐναρμόνιον κίνησιν τὰ οὐράνια σώματα. Ὁ ἀθηναϊκὸς ὅμως λαὸς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῇ τὸ πνευματικὸν νόημα τῶν νέων θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν. Παραμένει εἰς τὴν ἐξ ὁλοκλήρου ἐξωτερικὴν τυπολατρίαν. Ἡ ἐκλαϊκευμένη πλευρὰ τοῦ ὀρφισμοῦ καὶ αἱ μυστηριακαὶ τελετουργίαι εἶχον λάβει τοιαύτην ἐξάπλωσιν, ὥστε ὁ Πλάτων ἀναγκάζεται εἰς τὴν «Πολιτείαν» του (364 Ε κ. ἑξ.) νὰ ἀσκήσῃ ἐντονωτάτην ἐναντίον των πολεμικήν. Δύο διακεκριμένοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πολιτικοὶ ἄνδρες, ὁ ῥήτωρ Λυκοῦργος καὶ ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς προσεπάθησαν διὰ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῶν παλαιῶν τελετῶν καὶ ἑορτῶν νὰ ἀνυψώσουν τὸ λαϊκὸν θρησκευτικὸν βίωμα. Αἱ προσπάθειαί των ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακόψουν τὴν περαιτέρω παρακμήν.

Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον, καθ' ἣν ἔχασε πλέον ἡ ἀρχαία πόλις τὴν αὐτονομίαν της, συνεχίζεται ἡ κατάπτωσις τοῦ θρησκευτικοῦ λαϊκοῦ βιώματος. Διαρκῶς ἐκπίπτει ἡ θρησκεία εἰς συντηρητικὴν τυπολατρίαν καὶ εἰς ταπεινὴν δεισιδαιμονίαν καὶ δαιμονολατρίαν. Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου ἡ θρησκεία εἶναι μέσον συναλλαγῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς θεούς. Δι' αὐτῆς ζητεῖ

Κεφαλὴ τοῦ Σωκράτους. Μουσεῖον Θερμῶν Ρώμης.

ὁ ἄνθρωπος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς νὰ ἀποδιώξῃ ἀπὸ τὴν ψυχήν του τὸν φόβον, ὅστις προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀστάθμητον τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Ὁ ἔναντι τῶν θεῶν φόβος συγχέεται πρὸς τὸν φόβον ὃν ἐμπνέει εἰς τὸν ἄνθρωπον τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ Τύχη, ὡς περιληπτικὴ ἔκφρασις τῆς κρατούσης εἰς τὴν τότε πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν ἀσταθείας καὶ ἀβεβαιότητος. Τὴν παρακμὴν τοῦ θρησκευτικοῦ λαϊκοῦ βιώματος ἐπιτείνει καὶ ἡ μετὰ τὰς ἐκστρατείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων ἐπακολουθήσασα εἰσόρμησις εἰς τὴν Ἑλλάδα θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ἀπὸ τὸν βαρβαρικὸν κόσμον τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Ἐπιδείνωσιν τῆς καταστάσεως ἐπέφερε καὶ τὸ ἔθος τῆς ἀπονομῆς θείων τιμῶν εἰς τὰς κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς ἰσχυούσας πολιτικὰς προσωπικότητας. Διὰ πρώτην φορὰν ἀπεδόθησαν τοιαῦται τιμαὶ μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἰς τὸν Σπαρτιάτην Λύσανδρον. Εἰς πολλὰς ἑλληνιστικὰς πόλεις ἱδρύθησαν πρὸς τιμήν του βωμοί, ἐτελέσθησαν θυσίαι καὶ συνετέθησαν παιᾶνες. Κατὰ τὸ 324 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἐξέδωκεν ἀπὸ τὰ Σοῦσα διαταγὴν νὰ ἀναγνωρίσουν αὐτὸν ὡς θεὸν αἱ ἑλληνικαὶ καὶ βαρβαρικαὶ πόλεις. Κατὰ τὸ 307 οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν θείας τιμὰς εἰς τὸν Ἀντίγονον καὶ τὸν υἱόν του Δημήτριον τὸν Πολιορκητήν, ἀναγράψαντες αὐτοὺς ὡς «σωτῆρας θεοὺς» καὶ προσθέσαντες δύο φυλάς, τὴν Δημητριάδα καὶ Ἀντιγονίδα. Κατὰ τὸ 290 ἐπανερχόμενον εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν ὑπεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ θείων τιμῶν ᾄδοντες καὶ χαιρετιστήριον ᾆσμα συντεθὲν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ἑρμοκλέους, εἰς τὸ ὁποῖον περιείχοντο καὶ οἱ ἀκόλουθοι στίχοι:

Ὦ τοῦ κρατίστου παῖ Ποσειδῶνος θεοῦ,
χαῖρε κἀφροδίτης·
ἄλλοι μὲν ἢ μακρὰν γὰρ ἀπέχουσι θεοὶ
ἢ οὐκ ἔχουσιν ὦτα
ἢ οὐκ εἰσὶν ἢ οὐ προσέχουσιν ἡμῖν οὐδὲ ἕν.
Σὲ δὲ παρόνθ' ὁρῶμεν
οὐ ξύλινον οὐδὲ λίθινον, ἀλλ' ἀληθινόν.

(Χαῖρε, ὦ υἱὲ τοῦ κραταιοτάτου Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης. Οἱ ἄλλοι θεοὶ ἢ ἀπέχουν μίαν μακρυνὴν ἀπόστασιν ἀπὸ ἡμᾶς ἢ δὲν ἔχουν ὦτα ἢ εἶναι ἀνύπαρκτοι ἢ δὲν μᾶς προσέχουν καθόλου. Σὲ δὲ βλέπομεν νὰ εἶσαι πα-

ρών. Δὲν εἶσαι οὔτε ξύλινος θεὸς οὔτε λίθινος, ἀλλὰ ἀληθινός ('Αθηναίου, Δειπνοσοφ. 253C). Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τῆς ἀπονομῆς θείων τιμῶν εἰς πολιτικὰ πρόσωπα διεμορφώθη ὑπὸ τοῦ Μεσσηνίου Εὐημέρου, ζήσαντος εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ βασιλέως Κασσάνδρου (318-297 π.Χ.), ἡ θεωρία, καθ' ἣν οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν ἄνθρωποι θεοποιηθέντες κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον, ἐπειδὴ προσέφεραν μεγάλας ἐκπολιτιστικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. 'Αθεϊστικὰς ἀντιλήψεις ὑπεστήριξε καὶ ὁ εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν σχολὴν ἀνήκων Θεόδωρος ὁ ἐπικληθεὶς ἄθεος. Οὗτος φαίνεται διαμείνας ἐπ' ὀλίγον κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος εἰς 'Αθήνας, ὁπόθεν ὅμως ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ διὰ νὰ ἀποφύγῃ δικαστικὴν ἐπὶ ἀθεϊσμῷ δίωξιν.

Προσπαθείας διὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητος κατέβαλον αἱ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον ἀναφανεῖσαι φιλοσοφικαὶ Σχολαὶ τῶν Στωϊκῶν, 'Επικουρείων, Κυνικῶν καὶ Σκεπτικῶν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως ἱδρυθεῖσα ἐν 'Αθήναις κατὰ τὸ 301 π.Χ. Σχολὴ τῶν Στωϊκῶν ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σύμπαν διοικεῖται ἀπὸ μίαν ἑνιαίαν θείαν ἀρχήν, τὸν Λόγον, ἥτις διακυβερνᾷ τὰ πάντα κατὰ τρόπον μὴ ἀφήνοντα περιθώριον δράσεως εἰς τοὺς πολλαπλοῦς θεοὺς καὶ δαίμονας τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας καὶ τῶν βαρβαρικῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν. Διὰ νὰ μὴ περιέλθουν δὲ οἱ Στωϊκοὶ εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν καθιερωμένην πολυθεΐαν καὶ δαιμονολατρίαν, ἐπεζήτουν νὰ εὑρίσκουν ἀλληγορικὰς ἑρμηνείας προσδιδούσας πνευματικὸν νόημα εἰς τοὺς πολυαρίθμους θεοὺς καὶ δαίμονας τῆς λαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὁ 'Επίκουρος, ὅστις ἵδρυσεν ἐν 'Αθήναις φιλοσοφικὴν σχολὴν κατὰ τὸ 306, δὲν ἠρνεῖτο τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐθεώρει αὐτοὺς ὡς ὄντα πανευδαίμονα ζῶντα ἐν πλήρει μακαριότητι, μακρὰν πάσης ἐπεμβάσεως ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων. Καὶ αἱ διδασκαλίαι τοῦ ἀρχηγέτου τῆς σχολῆς τῶν Σκεπτικῶν Πύρρωνος τοῦ 'Ηλείου (365-275) κηρύττουσαι τὴν πλήρη ἔναντι τῶν ἐγκοσμίων ἀδιαφορίαν ἐπενήργουν ἀνασταλτικῶς ἐπὶ τῶν δεισιδαιμονικῶν προλήψεων. Κυρία ἐπιδίωξις τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἦτο νὰ ἐξασφαλίσουν διὰ τὸ ἄτομον τὴν ψυχικὴ γαλήνην καὶ ἀταραξίαν. Πάντως ὅμως καὶ οἱ 'Επικούρειοι καὶ οἱ Στωϊκοὶ συνεμορφοῦντο πρὸς τοὺς τύπους τῆς ἰσχυούσης θρησκευτικῆς τελετουργίας συμμετέχοντες εἰς τὰς καθιερωμένας ἑορτὰς καὶ θυσίας.

Παρὰ τὰς προσπαθείας τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἡ παρακμὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος ἐσυνεχίζετο. Αἱ διασωθεῖσαι ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ κατὰ τοὺς δύο τελευταίους π.Χ. αἰῶνας μαρτυροῦν ὅτι ἡ πίστις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς εἶχε τελείως ἐξασθενήσει. Μόνον κατὰ τὸν Β' μ.Χ. αἰῶνα κατόπιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Νεοπυθαγορισμοῦ ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται ἐκ νέου.

Τελευταία προσπάθεια διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς παλαιᾶς εἰδωλολατρικῆς θρησκευτικότητος κατεβλήθη ἀπὸ τοὺς Νεοπυθαγορείους, τῶν ὁποίων ἡ δρᾶσις ἀρχίζει κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ Α' π.Χ. αἰῶνος καὶ ἀπὸ τοὺς Νεοπλατωνικοὺς τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος. Τῆς Νεοπλατωνικῆς ἐν 'Αθήναις κινήσεως τελευταῖος ἐκπρόσωπος ὑπῆρξε κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. ὁ φιλόσοφος Πρόκλος. Ὁ βιογραφήσας αὐτὸν μαθητής του Μαρῖνος διηγεῖται λίαν ἐνδεικτικὸν διὰ τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν τῆς ἀρχαίας θρησκείας περιστατικὸν τῆς ζωῆς τοῦ διδασκάλου του. Καθ' ἣν ἐποχήν, λέγει ὁ Μαρῖνος (Βίος Πρόκλου, κεφ. 30), τὸ εἰς τὸν Παρθενῶνα ἄγαλμα τῆς 'Αθηνᾶς λόγῳ τῆς κατισχύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν εὑρίσκετο ἐν ἀσφαλείᾳ, ἔβλεπεν ὁ Πρόκλος εἰς τὸν ὕπνον του συχνάκις ἓν ἀξιοπρόσεκτον ὄνειρον. 'Ενεφανίζετο εἰς αὐτὸν εὐσχήμων γυνή, ἥτις τοῦ ἔδιδε τὴν παραγγελίαν νὰ ἑτοιμάσῃ τὴν κατοικίαν του, διὰ νὰ δεχθῇ εἰς αὐτὴν τὴν κυρίαν 'Αθηναΐδα. «'Εδόκει τῷ φιλοσόφῳ ὄναρ φοιτᾶν παρ' αὐτὸν εὐσχήμων τις γυνὴ καὶ ἀπαγγέλλειν ὡς χρὴ τάχιστα τὴν οἰκίαν παρασκευάζειν· ἡ γὰρ κυρία 'Αθηναΐς παρὰ σοί, ἔφη, ἐθέλει μένειν». Ὁ θρῦλος αὐτὸς ἀποτελεῖ συγκινητικὴν ἐκδήλωσιν παραπόνου διὰ μίαν λατρείαν, ἥτις πλέον εἶχε φθάσει εἰς τὴν τελευταίαν ἀναλαμπὴν τοῦ ψυχορραγήματός της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. F. Walter, Die Götter Griechenlands, 1929. U. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen, 1931. Ettore Bignone, L' Aristotele perduto e la formazione filosofica di Epicuro, 1936. A. J. Festugière, Epicure et ses Dieux, 1946.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

52 — 1833

Ἡ ἱστορία τῆς πρωτευούσης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἥτις ἀπὸ τῶν Περσικῶν πολέμων εἶχε καταστῆ τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης, κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους δὲν παρουσιάζει τὴν ἀρχαίαν λάμψιν καὶ ὁ ἱστορικὸς τῶν Χριστιανικῶν 'Αθηνῶν εἶναι ἠναγκασμένος νὰ παρακολουθῇ τὴν βαθμιαίαν κατάπτωσιν τῆς ἐνδόξου πόλεως. 'Απὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ ἀπόδημος 'Ιουδαῖος καὶ ἀπόστολος τῆς νέας θρησκείας Παῦλος σταθεὶς ἐν μέσῳ τοῦ 'Αρείου Πάγου ἐκήρυξεν, ὅτι ὁ «Θεὸς οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται» καὶ ὅτι ὁ Θεὸς οὗτος ὁ ἐρχόμενος νὰ συντρίψῃ τὰ εἴδωλα καὶ τοὺς καλλιμαρμάρους ναοὺς καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων των νὰ στήσῃ τὸν ἰδικόν του θρόνον, «ἐποίησεν ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς», ἡ ἑλληνικὴ σοφία καὶ τέχνη ᾐσθάνθησαν τὸν πρῶτον αὐτῶν τιναγμόν· ἡ ἑλληνικὴ σοφία ἐξηναγκάσθη νὰ ἐγκολπωθῇ καὶ νὰ θεραπεύῃ τὸ «βάρβαρον» ἀνατολικὸν δόγμα καὶ ἡ τέχνη παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὸν ἐξ ἀνατολῶν ἐρχόμενον Δεσπότην.

Αἱ 'Αθῆναι, τὸ κέντρον τοῦ ἐθνισμοῦ, ἀντέστησαν μὲ ὅλας των τὰς δυνάμεις κατὰ τοῦ βαρβαρικοῦ μέν, ἀλλὰ πνευματικωτέρου θρησκεύματος τοῦ 'Ιησοῦ, μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος 'Ιουστινιανοῦ, ὁπότε καὶ τὴν πόλιν ταύτην παρέσυρε τὸ μέγα ρεῦμα τῆς χριστιανωσύνης καὶ μετέβαλεν αὐτὴν εἰς δευτερεύουσαν χριστιανικὴν πόλιν· ἔκτοτε αἱ 'Αθῆναι ἠκολούθησαν τὰς πολιτικὰς μεταβολάς· κατέλαβον αὐτὰς οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ μόλις κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν χρόνους ἤρξατο ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν ν' ἀναλαμβάνῃ, ὡς πρωτεύουσα τῆς νεωτέρας 'Ελλάδος, τὴν πρώτην της θέσιν.

Ἡ ἱστορία ἄρα τῶν Χριστιανικῶν 'Αθηνῶν, κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα περίοδον, διαιρεῖται, κατὰ τ' ἀνωτέρω, εἰς τέσσαρας κυρίας περιόδους: τὴν ἀπὸ τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου μέχρι τοῦ 'Ιουστινιανοῦ (52 - 529 μ. Χ.), τὴν κυρίως βυζαντινὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 'Ιουστινιανοῦ μέχρι τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων (530 - 1205), τὴν Φραγκικὴν περίοδον (1205 - 1456) καὶ τὴν Τουρκικὴν (1456 - 1821).

Α'. Κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Παῦλος ἔθετε τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν 'Αθήναις κατὰ τὸ ἔτος 52 μ.Χ., ἡ 'Ελλὰς εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Οἱ Ρωμαῖοι, σεβόμενοι τὸ ὄνομα τῆς ἐνδόξου πόλεως, εἶχον ἀνακηρύξει ταύτην ἐλευθέραν καὶ αὐτόνομον, (ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτὴν τὴν κατοχὴν τῆς 'Αττικῆς, τῆς Σαλαμῖνος καί τινων ἄλλων νήσων ἐκ τῶν Κυκλάδων). Κατὰ τὸν σύγχρονον γεωγράφον Στράβωνα, αἱ 'Αθῆναι ἦσαν «ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ τιμῇ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις» (Στράβωνος, Θ', α' 16). 'Εκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, κατὰ τὸν Πλίνιον, Παυσανίαν καὶ Στράβωνα, ἀπήλαυον αὐτονομίας ἐπὶ Ρωμαίων αἱ 'Αθῆναι, ἡ Σπάρτη, οἱ Δελφοί, αἱ Θεσπιαί, ἡ Τανάγρα, ἡ Φάρσαλος, αἱ Ἄβαι, ἡ 'Ελάτεια, αἱ Πάτραι καὶ ἡ Νικόπολις. Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς προνομίας των ταύτας αἱ 'Αθῆναι ὑπὸ τὸν ρωμαϊκὸν ζυγὸν ἀπώλεσαν τὴν παλαιὰν ἐλευθερίαν, οἱ ἀρχαῖοι τῆς πόλεως θεσμοὶ ἀπέβαλον τὴν προτέραν αὐτῶν σημασίαν καὶ ὁ ἄλλοτε ἐνεργὸς βίος τῆς πόλεως εἶχεν ἐκπέσει εἰς διεφθαρμένον καὶ ὑλικόν. Τὰ δοθέντα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων προνόμια εἰς τοὺς 'Αθηναίους παρεβιάζοντο συχνότατα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ μάλιστα τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου· οὕτω ὁ Καρακάλας (211 - 217) ἠλάττωσε τὴν προνομιακὴν θέσιν τῆς πόλεως διὰ τοῦ περιβοήτου διατάγματός του (πρβλ. Δίωνος Κασσίου, 77, 6 κ. ἑξ.), ὁ Θεοδόσιος ὁ Α' (379 - 395), ὁ καταργήσας τοὺς 'Ολυμπιακοὺς ἀγῶνας, δὲν ἐσεβάσθη τὰ προνόμια τῆς πόλεως καὶ τέλος ὁ 'Ιουστινιανὸς καὶ οἱ μετὰ τοῦτον βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἀείποτε μικρὰν σημασίαν εἰς τὰς τοιαύτας προνομίας ἀπέδωκαν (βλέπε καὶ β' περίοδον κατωτέρω). Ἡ δόξα ὅμως τῆς πόλεως διέμενε πάντοτε ἀκεραία καὶ τὸ πλῆθος τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν καὶ τῶν ἔργων τέχνης δι' ὧν ἐκοσμεῖτο τὸ ἄστυ ἀπέπνεεν ἀκόμη χάριν καὶ νεότητα, κατὰ τὸν Πλούταρχον (†125 μ.Χ.). Φιλόσοφοι καὶ σοφισταί, ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι πανταχόθεν συνέρρεον ἐνταῦθα ἵνα ἐπισκε-

φθοῦν τὰ μνημεῖα καὶ διαπλάσσουν τὴν ψυχὴν διὰ τῶν ἀθανάτων ἔργων. Νέοι φιλομαθεῖς πανταχόθεν ἤρχοντο εἰς Ἀθήνας ἵνα ἐκπαιδευθοῦν τὴν τότε παιδείαν πλησίον τῶν φιλοσόφων καὶ διδασκάλων, οἵτινες εἶχον μόνοι ὑπολειφθῆ καὶ ἐτιμῶντο ὑπὲρ πάντας. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους εἶχε παγκόσμιον φήμην, ὡς κέντρον παιδείας, παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Ρώμην τασσομένη· ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλουτάρχου Ἀμμώνιος εἶχεν ἤδη εἰσαγάγει τὴν ἐκλεκτικὴν μέθοδον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ αἱ ἐπισημόταται σχολαὶ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, Περιπατητικῶν, Στωϊκῶν καὶ Ἐπικουρείων ἀντεπροσωπεύοντο ἐπαρκῶς.

Ἡ πόλις ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους, ἀφ' οὗ οἱανδήποτε πολιτικὴν βλέψιν ἀπέβαλεν, εἶχεν ὡς ἐπισημοτάτους αὐτῆς ἄνδρας τοὺς φιλοσόφους καὶ ρήτορας. Οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες καὶ ἰδίως ὁ Ἀδριανὸς (117 - 138), ὁ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβὴς (138 - 161) καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος (161 - 180) ἐτελειοποίησαν τὰς φιλοσοφικὰς καὶ ρητορικὰς σχολὰς τῆς πόλεως, ἀναδείξαντες αὐτὰς ἀπὸ ἰδιωτικῶν καθιδρυμάτων, ὡς ἦσαν αὗται μέχρι τῶν ἡμερῶν των, δημόσια ἐκπαιδευτήρια, συντηρούμενα καὶ ἐπιτηρούμενα ὑπὸ τῆς Πολιτείας.

Ὁ Ἀδριανὸς ἵδρυσε βιβλιοθήκην καὶ γυμνάσιον ἐν Ἀθήναις, ὁ Ἀντωνῖνος ὥρισε τακτικοὺς θρόνους, ὡς ἐκαλοῦντο τότε αἱ καθηγητικαὶ ἕδραι, καὶ διέταξε νὰ μισθοδοτῶνται οἱ καθηγηταὶ οὗτοι ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος διωργάνωσε τὰ τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως, ἀναδείξας αὐτὴν τὴν τελειοτάτην τοῦ συγχρόνου κόσμου, ἤ, ὡς λέγει Δίων ὁ Κάσσιος, «ἔδωκε πᾶσιν ἀνθρώποις διδασκάλους ἐν ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ πάσης λόγων παιδείας».

Οἱ τακτικοὶ οὗτοι θρόνοι ἐπληροῦντο, κατόπιν δοκιμασίας, καὶ ἐπεκυροῦτο ἡ ἐκλογή των ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τοῦ ἀνθυπάτου· ὑπὲρ πάντας δὲ ἐτιμῶντο οἱ διδάσκοντες τὴν ρητορικήν, οἱ καλούμενοι σοφισταί, διὸ καὶ μόνοι οὗτοι «προεστῶτες τῆς νεότητος» ἀποκαλοῦνται.

Μετὰ τὴν διοργάνωσιν τῆς ἀνωτάτης ταύτης παιδείας πολυάριθμοι ἦσαν οἱ χάριν σπουδῶν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ τότε κόσμου συρρέοντες εἰς Ἀθήνας καὶ ἡ ἀκμὴ αὕτη τῶν Ἀθηνῶν διήρκεσε μέχρι τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος μὲ μικρὰς διακοπὰς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Σεβήρου μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἕνεκα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν.

Αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί, αἵτινες διεσάλευσαν τὴν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, κατέστησαν μὲν «κονίστραν τῶν δηώσεων τῶν μεταναστευόντων λαῶν» τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, τὴν πόλιν ὅμως τῶν Ἀθηνῶν οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα ἔβλαψαν· οὕτως οἱ εἰς τὰ σαυροματικὰ φῦλα ἀνήκοντες Κοστόβωκοι μόλις τὴν Ἐλευσῖνα ἠπείλησαν τὸ 175 μ.Χ. Οἱ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ τὸ 267 εἰσβαλόντες εἰς τὴν Ἀττικὴν Γότθοι καὶ Ἕρουλοι, οἱ ἐκδιωχθέντες ὑπὸ τοῦ ἡρωϊκοῦ σοφιστοῦ καὶ ἱστοριογράφου Δεξίππου, ἐκυρίευσαν μὲν τὸ ἄστυ καὶ ἐδήωσαν τὴν «κινητὴν οὐσίαν τῆς πόλεως» δὲν ἔβλαψαν ὅμως τὰ μνημεῖα. Εἰς τὴν δήωσιν ταύτην τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Γότθων ἀναφέρεται τὸ ἐπεισόδιον, καθ' ὃ γηραιὸς Γότθος ἀρχηγὸς ἀπέτρεψε τοὺς δηοῦντας τὴν πόλιν καὶ μέλλοντας νὰ πυρπολήσουν βιβλιοθήκην, εἰπὼν ὅτι πρέπει ν' ἀφήσουν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοιαῦτα ἄχρηστα πράγματα, ἐπειδὴ «ἡ ἀσχολία περὶ τὰ βιβλία καθίστανεν αὐτοὺς ἀπολέμους καὶ ἀκινδύνους εἰς τοὺς Γότθους» (πρβλ. Γρηγοροβίου, Ἱστ. τῶν Ἀθηνῶν, σ. 82). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀλάριχος, ὅστις τὸ 396 ἐδήωσε καὶ κατέσφαξε τοὺς κατοίκους τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Ἀττικῆς, κατέλυσε τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια καὶ ἐπυρπόλησε τὸ Τελεστήριον, ἐσεβάσθη τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ θρῦλος ἀναφέρει ὅτι ἡ θέα τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, φρουρούσης τὴν Ἀκρόπολιν, καὶ τοῦ ὁμηρικοῦ Ἀχιλλέως ἠμπόδισαν αὐτὸν νὰ καταστρέψῃ τὴν ἔνδοξον πόλιν, μεθ' ἧς ἐσυνθηκολόγησε καὶ εἰσῆλθεν ἐν εἰρήνῃ. Κατὰ τὸν Ζώσιμον, ὁ Ἀλάριχος «ἑώρα περινοστοῦσαν τὴν Πρόμαχον Ἀθηνᾶν, ὡς ἔστιν αὐτὴν ὁρᾶν ἐν τοῖς ἀγάλμασιν, ὡπλισμένην καὶ οἷον τοῖς ἐπιοῦσιν ἐνίστασθαι μέλλουσαν» (Ζώσ., σ. 25, 3).

Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Οὔννων καὶ Βανδήλων αἱ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς περιόδου ταύτης συμβᾶσαι, φαίνεται ὅτι δὲν ἐπεξετάθησαν μέχρι τῆς Ἀττικῆς.

Μεγαλυτέραν καταστροφὴν εἰς τὰ κινητὰ ἀρχαῖα τῆς πόλεως (τὰ ἔργα δηλ. τῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς) ἐπέφερον οἱ κυρίαρχοι Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες καὶ στρατηγοί. Τὴν δόξαν τοῦ Φλαμινίνου, τοῦ μετακομίσαντος εἰς Ρώμην κατὰ τὸ 194 π.Χ. μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μακεδονίας, τὸ πρῶτον φορτίον ἀγαλμάτων τοῦ Λυσίππου, ἐζήλωσαν πολλοὶ καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τούτους χριστιανικοὺς χρόνους, μεταξὺ τούτων δὲ διακρίνεται α) ὁ Νέρων (54 - 68 μ.Χ.), ὅστις διὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου του Σεκούνδου Καρίνα ἐσύλησε τὴν τοσοῦτον κολακεύσασαν τὴν κενοδοξίαν του Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας. Ἂν προσθέσῃ τις μάλιστα τὴν ἀγάπην τῶν Ρωμαίων νὰ κοσμοῦν τοὺς οἴκους των δι' ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων, τὴν μετατραπεῖσαν εἰς μανίαν, δι' ἣν ἑταιρίαι ἱδρύοντο καὶ ἰδιωτικαὶ ἀποστολαὶ διωργανοῦντο μὲ σκοπὸν τὴν ἀγορὰν ἢ διαρπαγὴν ἀγαλμάτων ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ ἀπηλλαγμένας τῆς συλήσεως ταύτης τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ καὶ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον τῆς διαρπαγῆς, ὡς ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, οἱ δύο Θεοδόσιοι καὶ ὁ Ἰουστινιανός, οἵτινες πλεῖστα ἀγάλματα ἀπήγαγον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς θὰ εἴπωμεν καὶ κατωτέρω.

Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς συλήσεις ταύτας καὶ τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς αἱ Ἀθῆναι διετήρουν τὴν παλαιάν των αἴγλην, τὰ ἱερά των ἐσῴζοντο ἄθικτα, τὰ θέατρα καὶ αἱ Στοαὶ ἐκόσμουν εἰσέτι τὴν πόλιν, τὰ ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ ἄλλων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἀνεγερθέντα κτίσματα προσέδιδον εἰς αὐτὴν μεγαλυτέραν λάμψιν καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ δὲν ἔπαυσαν λειτουργοῦσαι, ἀλλὰ διετήρουν πάντοτε τὴν ἀκμήν των καὶ εἰς αὐτὰς ἐφοίτων ἐθνικοὶ καὶ χριστιανοὶ «ὀνειροπόλοι θιασῶται τῶν ὀλυμπίων θεῶν», ὡς ὁ Ἰουλιανὸς καὶ τὰ ἐξοχώτερα πνεύματα μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, ὡς ὁ Ὠριγένης, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἀπὸ τῶν σχολῶν τούτων ἔλαβον τὰ φῶτα, δι' ὧν διέπλασαν τὸ νέον δόγμα.

Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν πῶς εἰσήχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ἀθήναις καὶ ποία ἦτο ἡ σχέσις τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς νέας θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ.

Εἰς τὴν πόλιν τῶν σοφιστῶν καὶ τῆς τέχνης κατέπλευσεν ὁ «μικρὸς μὲν τῷ μεγέθει καὶ κονδοειδής», ἀλλὰ ζηλωτὴς καὶ μέγας ἀπόστολος τοῦ χριστιανισμοῦ Παῦλος τὸ 52 μ.Χ., φεύγων τὸν λυσσώδη διωγμὸν τῶν Ἰουδαίων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βεροίας. Ἐν Ἀθήναις τὸ πνεῦμα τοῦ Παύλου «παρωξύνετο ἐν ἑαυτῷ θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν»· μετέβη καὶ ἐκήρυξε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν συναγωγήν, ὅπου ὀλίγιστοι παρεπίδημοι Ἰουδαῖοι σεβόμενοι τὸν Θεὸν ἀδιαφόρως ἤκουσαν αὐτόν· ἔπειτα μετέβαινε «κατὰ πᾶσαν ἡμέραν ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ διελέγετο πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας». Ἐπικούρειοι καὶ Στωϊκοὶ ἀντελήφθησαν τὸν νέον Ἀνατολίτην σοφιστὴν καὶ τὰ πλήθη τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἐπιδημούντων ξένων, ἅτινα «εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον», περιεστοίχιζον χαρακτηρίζοντα αὐτὸν «σπερμολόγον καὶ ξένων δαιμονίων καταγγελέα»· τέλος ὡδήγησαν τὸν Ἀπόστολον εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, πιθανῶς τὴν Στοάν, ἥτις συνέδεε τὸν βράχον τοῦ Ἀρείου Πάγου μετὰ τοῦ Μητρῴου καὶ Πρυτανείου, ἔνθα συνεδρίαζον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους οἱ Ἀρεοπαγῖται, τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς θέσεως ὅπου μέχρι σήμερον δεικνύεται ἐπὶ βράχου λαξευμένος «ὁ σταυρὸς τοῦ ἀποστόλου Παύλου», ἀπευθύνοντες εἰς αὐτὸν τὴν πολλὴν εἰρωνείαν ἐνέχουσαν ἐρώτησιν: «Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή; Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν». Τότε ὁ ἐκ Ταρσοῦ ἑλληνίζων Ἰουδαῖος «σταθεὶς ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἔφη:

»Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρας ὑμᾶς θεωρῶ· διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμόν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο: Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

»Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν· ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν, καίτοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα

Σταθεὶς δὲ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἔφη· ἄνδρες Ἀθηναῖοι...» (Πράξ. ιζ' 22).

καὶ ἐσμέν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

»Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

»Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας, ὑπεριδὼν ὁ Θεός, τανῦν παραγγέλλει πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν· διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν...».

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι ὁ λόγος τοῦ Παύλου συνήρπασε καὶ κατέπληξε κατ' ἀρχὰς τοὺς Ἀθηναίους πρὸ πάντων διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ῥήτορος τὸ πρῶτον διδομένην σαφῆ ἔννοιαν τοῦ θείου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν κόσμον καθόλου· ἡ κατάπληξίς των ὅμως μετεστράφη εἰς χλευασμόν, ὅταν ἤκουσαν τὸν νέον ῥήτορα κηρύσσοντα «ἀνάστασιν νεκρῶν»· «ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου» εἰπόν τινες ἐκ τῶν ἀποχωρούντων μετὰ προφανοῦς εἰρωνείας· «καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν». Ἡ ὑψηλὴ διδασκαλία του ὀλίγους ἔπεισεν, «ἐν οἷς ἦτο καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς». Ὁ Παῦλος ἀκολούθως ἀπῆλθεν εἰς Κόρινθον καὶ οὐδέποτε πλέον ἐπάτησε τὴν γῆν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὅμως ἐκήρυξεν ἐν Ἀθήναις τὸ Εὐαγγέλιον ὁ Παῦλος, ἀναφέρεται καὶ μικρὰ χριστιανικὴ ἀθηναϊκὴ κοινότης, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχουσα Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ τὴν Δάμαριν, τὴν συζευχθεῖσαν, κατὰ τὴν παράδοσιν, τὸν Ἀρεοπαγίτην.

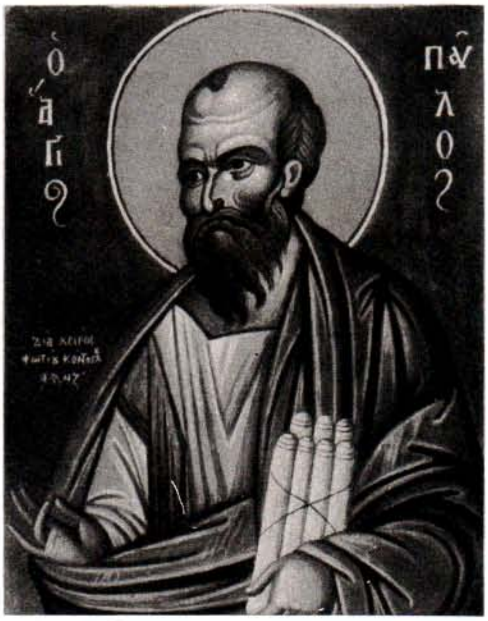
Τὴν χριστιανικὴν ταύτην κοινότητα τῶν Ἀθηνῶν δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰ καθέκαστα· ἐκ τῆς σειρᾶς ὅμως τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν της, οἵτινες ἦσαν ξένοι, (ὁ μὲν Νάρκισσος, ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν μετὰ τὸν Διονύσιον κατήγετο ἐκ Παλαιστίνης, ὁ δὲ διαδεχθεὶς τοῦτον Πούπλιος ἐκ Μάλτας), εἰκάζομεν ὅτι μόλις διετηρεῖτο ἐν μέσῳ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου τῶν Ἀθηνῶν χριστιανικὴ κοινότης. Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς πληροφορίας, ἣν δίδει εἰς ἡμᾶς ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Εὐσέβιος περὶ τοῦ ἐπισκόπου Κορίνθου Διονυσίου τοῦ ἀκμάσαντος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου· ὁ Διονύσιος οὗτος φέρεται ὡς συγγραφεὺς ἀπολεσθείσης ἐπιστολῆς πρὸς Ἀθηναίους καθ' ὃν χρόνον ἐπίσκοπος αὐτῶν ἦτο ὁ διάδοχος τοῦ Πουπλίου Ἀθηναῖος Κοδρᾶτος, ὁ λιθοβοληθεὶς ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του ἐθνικῶν καὶ τὸν ὁποῖον τινὲς κακῶς ἐταύτισαν πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἀπολογητὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ὡς «διεγερτικὴ πίστεως καὶ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας, ἧς ὀλιγωρήσαντας ἐλέγχει (ὁ Διονύσιος τοὺς Ἀθηναίους), ὡς ἂν μικροῦ δεῖν ἀποστάντας τοῦ λόγου, ἐξ οὗπερ τὸν προεστῶτα αὐτῶν Πούπλιον μαρτυρῆσαι κατὰ τοὺς τότε συνέβη διωγμούς». Ὁ ἀναγνώσας τὴν ἐπιστολὴν Εὐσέβιος δίδει κατωτέρω τὰς ἑξῆς ἐπίσης σπουδαιοτάτας πληροφορίας ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Διονυσίου: «Κοδράτου δὲ μετὰ τὸν μαρτυρήσαντα Πούπλιον καταστάντος αὐτῶν ἐπισκόπου μέμνηται (ὁ Διονύσιος), ἐπιμαρτυρῶν ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχθέντων καὶ τῆς πίστεως ἀναζωπύρησιν εἰληχότων»· καὶ τέλος προσθέτει, ὅτι ὁ Διονύσιος Κορίνθου ἐν τῇ ἐπιστολῇ του «δηλοῖ ἐπὶ τούτοις ὡς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προτραπεὶς ἐπὶ τὴν πίστιν, κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι δεδηλωμένα (ὅρα ἀνωτέρω) πρῶτος τῆς Ἀθήνησι παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχείριστο».

Αἱ ἀνωτέρω πληροφορίαι εἶναι αἱ μόναι τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς «Ἀθήνησι παροικίας», ὡς ἀποκαλεῖ τὴν πρώτην χριστιανικὴν κοινότητα ὁ Εὐσέβιος. Τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα χωρία τοῦ Εὐσεβίου εὑρίσκονται ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ του, (Βιβλ. Δ', κεφ. κγ', στ. 2-4, ἐν ἐκδ. Schwartz, 1908, σ. 158). Ὁ Εὐσέβιος λέγων «ἡ Ἀθήνησι παροικία» ἐλάμβανε τὴν λέξιν Ἀθήνησιν ὑπὸ τὴν συνήθη κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἔννοιαν, καθ' ἣν δὲν ἐννοεῖται μόνον ἡ κοινότης τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν περιχώρων καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἀττικῆς.

Κατ' αὐτὰς ἡ κοινότης αὕτη ἔσχε πρῶτον αὐτῆς ἐπίσκοπον τὸν Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην, τὸν προχειρισθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου. Ἐπὶ τοῦ τρίτου ἐπισκόπου τῆς κοι-

νότητος Πουπλίου ἐκινδύνευσε νὰ ἀποσυντεθῇ αὕτη, ἕνεκα τῆς ὀλιγωρίας αὐτῶν τῶν χριστιανῶν, περὶ τὴν πίστιν καὶ τέλος. κατώρθωσε νὰ ἐπισυνάξῃ τὴν κοινότητα καὶ ν' ἀναζωπυρήσῃ τὴν πίστιν ὁ διαδεξάμενος τὸν Πούπλιον Ἀθηναῖος Κοδρᾶτος «διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς».

Ἐκ τῶν εἰδήσεων ὅμως τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ τὸ ὅτι ἡ νέα θρησκεία ἐν Ἀθήναις οὐδέποτε ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν ἢ συνδιαλλαγὴν πρὸς τὰς ἀκμαζούσας τότε φιλοσοφικὰς σχολάς, ὑπὸ τῶν ὁποίων ὡς βάρβαρος περιεφρονεῖτο καὶ ἐχλευάζετο· ἀπήχησιν μάλιστα τῶν τοιούτων χλευασμῶν ἀναγινώσκομεν εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ καὶ μάλιστα τὸν ἐπιγραφόμενον «Περὶ Περεγρίνου τελευτῆς». Χαρακτηριστικοὶ τῆς ἐπικρατούσης περὶ χριστιανῶν γνώμης παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Λουκιανοῦ «πεπείκασιν αὐτοὺς οἱ κακοδαίμονες, λέγει, τὸ μὲν ὅλον ἀθάνατοι ἔσεσθαι καὶ βιώσεσθαι τὸν ἀεὶ χρόνον· παρ' ὃ καὶ καταφρονοῦσι τοῦ θανάτου καὶ ἑκόντες αὐτοὺς ἐπιδιδόασιν οἱ πολλοί· ἔπειτα δὲ ὁ νομοθετήσας ὁ πρῶτος (δηλ. ὁ Χριστὸς) ἔπεισεν αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὶ πάντες εἶεν ἀλλήλων. Ἐπειδὰν ἅπαξ παραβάντες, θεοὺς μὲν τοὺς ἑλληνικοὺς ἀπαρνήσωνται, τὸν δὲ ἀνεσκολοπισμένον ἐκεῖνον ἐν Παλαιστίνῃ σοφιστὴν αὐτῶν, προσκυνῶσι καὶ κατὰ τοὺς ἐκείνου νόμους βιῶσιν. Καταφρονοῦσι οὖν ἁπάντων ἐξίσης καὶ κοινὰ ἡγοῦνται, ἄνευ τινὸς ἀκριβοῦς πίστεως τὰ τοιαῦτα παραδεξάμενοι, εἰ τοίνυν παρέλθῃ τὶς εἰς αὐτοὺς γόης καὶ τεχνίτης ἄνθρωπος καὶ πράγμασι χρῆσθαι δυνάμενοι, αὐτίκα μάλα πλούσιος ἐν βραχεῖ ἐγένετο ἰδιώταις ἀνθρώποις ἐντυχών». Οἱ στερρῶς ἐμμένοντες εἰς τὰ πάτρια Ἀθηναῖοι σοφισταὶ οὐδέποτε ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦ σκοποῦντος τὴν ἀντικατάστασιν τῆς εἰδωλολατρίας διὰ μιᾶς εὐγενεστέρας κυριαρχίας τοῦ θείου·μόνον δύο ἐξαιρέσεις ἡ χριστιανικὴ γραμματεία ἀναφέρει σοφιστῶν δεχθέντων τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἀναδειχθέντων ἀπολογητῶν αὐτοῦ: τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Ἀθηναγόρα. Περὶ τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν τούτων Ἀθηναίων ἀπολογητῶν οὐδὲν βέβαιον γνωρίζομεν, εἰμὴ ὅτι ἦσαν φιλόσοφοι χριστιανοὶ ἐξ Ἀθηνῶν, συγγραφεῖς ἀπολογιῶν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπιδοθέντων εἰς τοὺς αὐτοκράτορας Ἀδριανὸν (ἢ τοῦ Ἀριστείδου) καὶ Μᾶρκον Αὐρήλιον καὶ

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Χεὶρ Φωτίου Κόντογλου.

Κόμμοδον (ἢ τοῦ Ἀθηναγ.), ἐν αἷς ἀνασκευάζονται αἱ ἐπὶ ἀθεότητι κατηγορίαι τῶν ἐθνικῶν καὶ τονίζεται ἡ πλάνη τῆς εἰδωλολατρίας καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς τοὺς δύο τούτους Ἀθηναίους σοφοὺς δύνανται νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ οἱ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ρώμης ἀναγραφόμενοι Ἀθηναῖοι Ἀνάκλητος Ὑγῖνος καὶ Ξύστος ὁ Β', οἱ ἀνυψωθέντες κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας εἰς πάπας, ἂν καὶ ἡ καταγωγή των δὲν εἶναι ἄλλοθεν μεμαρτυρημένη.

Οἱ φοβεροὶ τῶν χρόνων ἐκείνων κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί, καὶ ἰδίως οἱ ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου (203) καὶ ἐπὶ Μαμμίνου (235) γενόμενοι, οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα ἐτάραξαν τὴν χριστιανικὴν κοινότητα τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἁπλῶς καταφρονουμένην ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν της ἐθνικῶν· μόνον ἐπὶ Δεκίου (250) ἀναφέρονται ἐν τοῖς μαρτυρολογίοις ὀνόματα Ἀθηναίων μαρτύρων, ὡς τοῦ Ἡρακλείου, Βενεδίμου, Παυλίνου καὶ μάλιστα τοῦ ἐπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν Λεωνίδου καὶ τῆς συνοδείας αὐτοῦ. Περὶ τοῦ Λεωνίδου τούτου ἀναφέρεται ὅτι συνελήφθη περὶ τὰς ἑορτὰς τοῦ Πάσχα ἐν Τροιζῆνι καὶ ἤχθη ἐνώπιον τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἀχαΐας Βενούστου, ὅστις κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς σταυρικὸν θάνατον «τῶν σαρκῶν αὐτοῦ ψηνομένων καὶ διασπωμένων»· αἱ συνοδεύουσαι αὐτὸν γυναῖκες «περὶ τὴν μακαρίαν Χάρισσαν» ἀνήχθησαν εἰς τὴν θάλασσαν διὰ πλοίου καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰ κύματα. Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς ἀναγράφει ἐπὶ τῇ διηγήσει τοῦ θανάτου τοῦ Λεωνίδου τὸ δίστιχον: «Σκότος συνέσχε τὰς Ἀθήνας, ἀθρόον-δύναντος αὐταῖς ἡλίου Λεωνίδου».

Οἱ Κορίνθιοι Χριστιανοὶ περισυνέλεξαν τὰ ἱερὰ σκηνώματα τῶν μαρτύρων καὶ τὰ ἐνεταφίασαν παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Λεχαίου, ἔνθα ἐσχάτως ἀνευρέθη ἡ μεγίστη παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Λεωνίδου, ἀνασκαπτομένη εἰσέτι. Οἱ Ἀθηναῖοι εὐγνωμονοῦντες μετέφερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος τὰ λείψανα τοῦ Ἐπισκόπου των καὶ τῆς συνοδείας αὐτοῦ, εἰς τὴν νησίδα τοῦ Ἰλισοῦ, παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον. Ἐκεῖ ἀνήγειραν Μαρτύριον «πολυάνδριον» κατὰ Μιχαὴλ τὸν Χωνιάτην, περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' μ.Χ. αἰῶνος, τὴν γνωστὴν τρίκλιτον ἑλληνιστικὴν Βασιλικὴν τοῦ Ἰλισοῦ, εἰς ἣν προσήρτησαν συνεχόμενον μετὰ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους τῆς βορείου πλευρᾶς, ὑπόγειον τετράγωνον διαμέρισμα, καλυπτόμενον διὰ θόλου καὶ τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων, μετὰ τριῶν τάφων εἰς σχῆμα ἀρκοσολίων. Τὴν Βασιλικὴν ἐκόσμουν ἀξιολογώτατα μωσαϊκὰ δάπεδα, ὀρθομαρμαρώσεις, γλυπτὰ κ.λ.π.

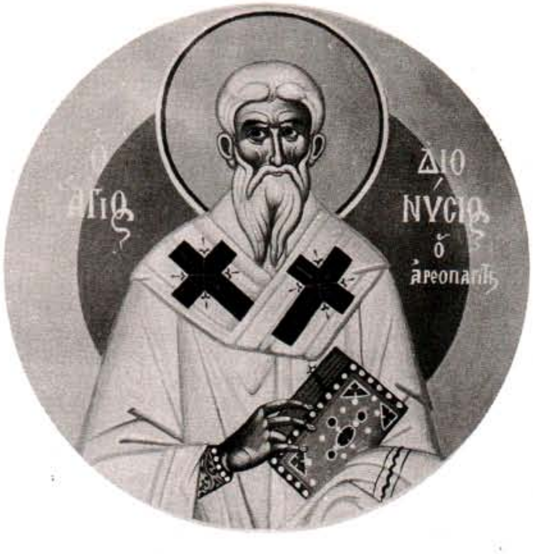
Προγενέστεροι πιθανώτατα μάρτυρες εἶναι οἱ ἐν τῷ Κώδικι τῆς Βιλιοθήκης τοῦ Μονάχου (ἀριθ. 366) ἀναγραφόμενοι ὡς μαρτυρήσαντες ἐν Ἀθήναις: Πέτρος, Διονύσιος, Χριστίνη παρθένος, Ἀνδρέας καὶ Παῦλος, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη ἑορτάζεται τὴν 19ην Μαΐου, ὡς καὶ ὁ ἐξ ἐπιγραφῆς ἀποκειμένης εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν γνωστὸς μάρτυς Σῶλος.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐν αὐτῇ κοινότητος οὐδαμῶς κατ' οὐσίαν μετεβλήθη ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (324 - 337), τοῦ ἀνακηρύξαντος τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους. Ἡ πολιτικὴ ἰσχὺς τοῦ χριστιανισμοῦ προσέθηκε βεβαίως νέους ὀπαδοὺς καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ γνώμη, ὅτι πολλοὶ χριστιανοὶ ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας, εἰς ἣν εἶχε πλειότερον ἐπικρατήσει ἡ νέα θρησκεία, ἐγκατεστάθησαν ἤδη ἐν τῷ ἄστει, ὅπου ὁ χριστιανισμὸς ηὔξανεν ὁσημέραι. Ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτωρ παρέσχεν ἐλευθερίαν εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, ἠνώρθωσε τὴν παιδείαν, ἥτις ἤρχισε καὶ πάλιν ν' ἀκμάζῃ, καὶ ἐθεώρησεν ἐξαίρετον τιμὴν τὴν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς στρατηγοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, χωρὶς τοῦτο νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν νὰ μεταφέρῃ πολλὰ ἀγάλματα ἐξ Ἀθηνῶν, εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι μεταξὺ τῶν 427 ἀγαλμάτων τῶν κοσμούντων τὴν αὐλὴν τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου πολλὰ ἦσαν καὶ ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπως πάλιν ἡ ἵδρυσις τῆς μακρᾶς Στοᾶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣν ἀναφέρει ὁ Κωδινὸς (Περὶ κτισμάτων, ἔκδ. Βόννης σ. 85), ὅπου συνεζήτουν οἱ Ἀθηναῖοι λόγιοι πρὸς τοὺς Κωνσταντινοπολίτας, ἀποδεικνύει τὸν πόθον τοῦ Κωνσταντίνου, ἵνα ἡ παιδεία μεταφερθῇ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Κων/πολιν.

Οἱ υἱοὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἰδίως ὁ Κωνστάντιος (350 - 361), ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ ὁποίου ἐσπούδαζον ἐν Ἀθήναις ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Ἰουλιανός, ἐσεβάσθη τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἔδαφος οὐδέτερον καὶ διεθνές, «ἔνθα συνηνοῦντο, ὡς λέγει ὁ Γρηγορόβιος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του, οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας θρησκείας ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις τῶν φιλοσόφων ἄνευ μίσους ἐκ τῆς ἀντιθέτου πίστεως προερχομένου». Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κωνστάντιον Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης (361 - 363) ἔδωκε προσωρινὴν λάμψιν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπεζήτησε ν' ἀνιδρύσῃ καθ' ὅλον τὸ κράτος τὸ ἀρχαῖον

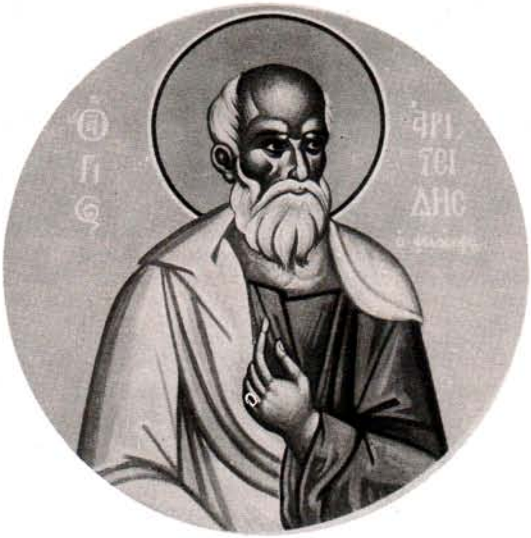
Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Χεὶρ Σπ. Παπανικολάου.

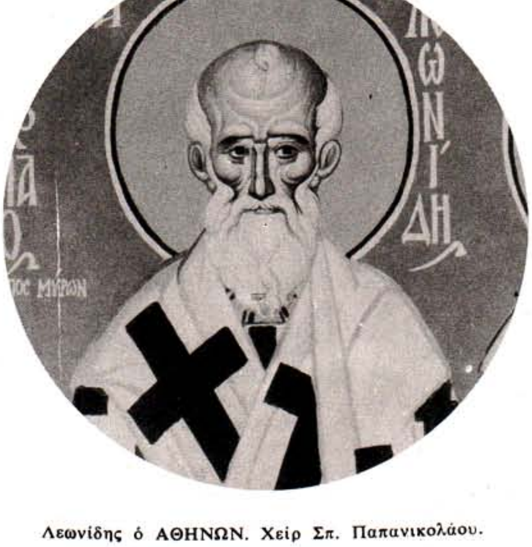
Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. Χεὶρ Φωτίου Κόντογλου.

Ἱερόθεος ὁ ΑΘΗΝΩΝ. Χεὶρ Κ. Γεωργακοπούλου.

Ἀριστείδης ὁ Ἀπολογητής. Χεὶρ Φωτίου Κόντογλου.

Λεωνίδης ὁ ΑΘΗΝΩΝ. Χεὶρ Σπ. Παπανικολάου.

Κληµάτιος ὁ ΑΘΗΝΩΝ. Χεὶρ Φωτίου Κόντογλου.

Ὁ Ἅγιος Μάρτυς Λεόντιος

Ἡ Ἁγία Μάρτυς Δαρεία

Ἅγιος Μηνᾶς, ὁ Καλλικέλαδος

Ἅγιος Μᾶρκος, ὁ Ἀσκητής

Ἁγία Φιλοθέη, ἡ ΑΘΗΝΑΙΑ

Νεομάρτυς Μιχαήλ, ὁ Πακνανᾶς

θρήσκευμα, διὰ διατάγματος δὲ ἀπεμάκρυνε τῶν σχολῶν τοὺς χριστιανοὺς καθηγητάς, ἀλλ' «ἡ ἐπιτέχνως ἀναρριπισθεῖσα φλόξ, ὡς ὀρθότατα λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, τῆς εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς πίστεως ἐσβέσθη καὶ πάλιν σὺν τῇ πτώσει τοῦ μεγάλου αὐτῆς προστάτου». Οἱ μετὰ τὸν Ἰουλιανὸν αὐτοκράτορες Ἰοβιανός, Οὐαλεντιανὸς καὶ Οὐάλης (363 - 379) κατήργησαν τὰς ἀπονεμηθείσας εἰς τοὺς ἐθνικοὺς προνομίας καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἀνεξιθρησκείαν. Τὸ 364 ἠκυρώθη τὸ περὶ χριστιανῶν καθηγητῶν διάταγμα καὶ ἐπέστρεψαν οὗτοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Προαιρέσιος, εἰς τὴν ἕδραν τῶν.

Αἱ Ἀθῆναι παρέμενον εἰσέτι τὸ οὐδέτερον ἔδαφος τῆς σοφίας καὶ τῆς τέχνης μέχρι τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδοσίου τοῦ Α' (379 - 395), ἀπὸ τοῦ ὁποίου κυρίως ἄρχεται ἡ πτῶσις των· ὁ Θεοδόσιος, μέγας ὑπὸ τῶν χριστιανῶν προσαγορευόμενος, εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις διὰ τῶν ἐδίκτων ἢ διαταγμάτων αὐτοῦ κατέλυσε τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας λατρείας, κατέστρεψε τὰ ἱερὰ καὶ κατήργησε τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας· ἡ ἀνεξιθρησκεία, ἣν εἶχε κηρύξει ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἥτις ἐπεκράτει μέχρις αὐτοῦ, ἐξέλιπε πλέον, πολιτικὴ δὲ τοῦ Θεοδοσίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἦτο ἡ καταπολέμησις τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ ἡ ἐπικράτησις τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ· αἱ Ἀθῆναι ἤρχισαν νὰ παρακμάζουν καὶ ἤδη ὁ ἐπὶ τοῦ διαδόχου του Ἀρκαδίου ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας Συνέσιος ὁ ἐκ Κυρήνης, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος, πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι «αἱ Ἀθῆναι οὐδὲν ἔχουσι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα».

Ὁμοθύμως πάντες οἱ ἱστορικοὶ χαρακτηρίζουν ὡς ὑπερβολικὰ τὰ σημειούμενα ὑπὸ τοῦ Συνεσίου, καθόσον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ ἡ Ἀκαδημία εἰσέτι διετηρεῖτο, πλουτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἑρκουλίου (402 - 412) καὶ ὀνομαστοὶ φιλόσοφοι ἤκμαζον, ὡς οἱ Πλούταρχος, Συριανὸς καὶ Ἀρχιδάμας (πρβλ. Γρηγορ., Ἱστορία Ἀθηνῶν, Α', σ. 110).

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμπίπτει καὶ ἡ ὁριστικὴ διαίρεσις τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κων/πολιν. Οἱ βυζαντῖνοι Αὐτοκράτορες, τὴν σειρὰν τῶν ὁποίων ἤνοιξεν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοδοσίου Ἀρκάδιος (395 - 408), δὲν ἀπηξίωσαν νὰ δείξουν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου ἐκάθησεν Ἀθηναία κόρη σοφιστοῦ, ἡ περίφημος Ἀθηναΐς.

Ἡ Ἀθηναΐς ἦτο ὡραία καὶ εὐφυὴς κόρη τοῦ πλουσίου σοφιστοῦ Λεοντίου, ἐπιμελῶς ἀνατραφεῖσα ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου πατρός, εἰς ἣν ὅμως οὗτος μόνον ἑκατὸν χρυσᾶ νομίσματα ἀφῆκε μετὰ θάνατον διὰ διαθήκης, ἥτις καθίστα γενικοὺς κληρονόμους μόνους τοὺς ἀδελφούς της Βαλέριον καὶ Γέσιον, ἐπειδή, ὡς ἀνέγραφεν ἡ διαθήκη τοῦ πατρός, «ἀρκεῖ αὐτῇ ἡ αὐτῆς τύχη, ἡ ὑπερέχουσα πᾶσαν γυναικείαν τύχην»· ὁ πατὴρ δὲν εἶχεν ἄδικον· ἡ Ἀθηναΐς μεταβᾶσα εἰς Κων/πολιν, ἵνα τύχῃ τοῦ δικαίου αὐτῆς, ὡς γενομένη ἀπόκληρος ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν, παρουσιάσθη εἰς τὴν πανίσχυρον ἀδελφὴν τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀρκαδίου Θεοδοσίου τοῦ Β' (408 - 450) Πουλχερίαν, ἥτις εἶδε μετὰ θαυμασμοῦ τὴν περικαλλῆ ἱκέτιν, ἣν καὶ συνέζευξε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ, βαπτίσασα αὐτὴν χριστιανὴν καὶ μετονομάσασα Εὐδοκίαν τὸ 421.

Ἡ οὕτω εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ἀναρρηθεῖσα Ἀθηναΐς ἢ Εὐδοκία κατώρθωσε βεβαίως νὰ πείσῃ τὸν σύζυγον αὐτῆς, ὅπως ἐλαφρύνῃ τὰ δεινὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος «διὰ κουφισμοῦ φόρων», τὴν πτῶσιν ὅμως τῆς ἰδίας πατρίδος δὲν κατώρθωσε νὰ παρακωλύσῃ. Μόνον τὰ αὐστηρὰ ἔδικτα τοῦ συζύγου καὶ ἰδίως τὸ ἐκδοθὲν τὸ 426 καὶ ἐπιτάσσον τὴν καταστροφὴν τῶν περισωθέντων ἐθνικῶν ναῶν κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθοῦν, δὲν ἴσχυσεν ὅμως νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διαρπαγὴν καὶ μεταφορὰν καλλιτεχνημάτων ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τότε δὲ μετεφέρθη ἢ ἐσυλήθη καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ Παρθενῶνος (τὸ 429). Ὡς ἀντίρροπον ἡ ἐκχριστιανισθεῖσα Ἀθηναία ἐπλούτισε τὰς Ἀθήνας διὰ χριστιανικῶν ἱερῶν καὶ ἡ παράδοσις ἀποδίδει τὴν κτίσιν 12 ἐκκλησιῶν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν Εὐδοκίαν.

Ἡ χριστιανικὴ κοινότης τῶν Ἀθηνῶν ἡ ἀναπτυσσομένη ὁσημέραι καὶ ἐξαρτωμένη διοικητικῶς ὑπὸ τῶν παπῶν τῆς Ρώμης, εἶχε διακεκριμένους ἐπισκόπους, παρακαθημένους εἰς Οἰκουμενικὰς καὶ τοπικὰς συνόδους, ὡς εἶναι ὁ Πιστός, ὁ παρακαθήσας ἐν τῇ Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τὸ 325, ὁ Μόδεστος, ὁ παρακαθήσας ἐν τῇ Γ' ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τὸ 431, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ παρευρεθεὶς ἐν τῇ τοπικῇ συνόδῳ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀχαΐας, τὴν συνελθοῦσαν ἐν Κορίνθῳ τὸ 458, καὶ ὁ Ἀνατόλιος ὁ παρακαθήσας ἐν τοπικῇ συνόδῳ συνελθούσῃ ἐν Κων/πόλει τὸ 469. Πλὴν τούτων καὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων παλαιοτέρων ἐπισκόπων, γνωρίζομεν τὰ κατὰ τὸν ἱερομάρτυρα Λεωνίδαν, οὗτινος τὸ μαρτύριον διηγήθημεν ἀνωτέρω καὶ τὸν ἐν ὁσίοις ἐπισκοπήσαντα Κλημάτιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιτάφιος πλὰξ ἀνευρέθη παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαβηττοῦ ἐν ὁδῷ Τσακάλωφ 27.

Ὡς πρὸς τὰς τύχας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὸν Θεοδόσιον Β' οὐδεμίαν εἴδησιν ἔχομεν, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἔκτοτε ἡ πτῶσις τῆς ἀρχαίας πόλεως βαίνει ὁλοὲν αὐξανομένη· ἡ Ἀκαδημία φυτοζωεῖ καὶ αἱ ρητορικαὶ σχολαὶ παρακμάζουν, ἕως οὗ ὁ νομοθέτης χριστιανὸς αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰουστινιανὸς (527 - 565), ὁ συλήσας καὶ πάλιν τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν χάριν τοῦ μεγαλοπρεποῦς του ἐν Κων/πόλει κτίσματος, τῆς Ἁγίας Σοφίας, κατήργησε τὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν τὸ 520 διὰ τῆς στερήσεως τοῦ μισθοῦ τῶν κατεχόντων τοὺς θρόνους. Ἀναφέρονται ἐν τούτοις καὶ κατὰ τοὺς ἐσχάτους τούτους χρόνους τῆς παρακμῆς τῶν σχολῶν σπουδασταί, ὡς ὁ Μωσῆς ὁ ἐκ Χωρήνης. Ἐν Ἑλλάδι διετηρήθησαν εἰδωλολάτραι μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος ἐν Μαΐνῃ. Οἱ τελευταῖοι ἑπτὰ φιλόσοφοι (Δαμάσιος, Σιμπλίκιος, Εὐλάλιος, Πρισκιανός, Ἑρμείας, Διογένης καὶ Ἰσίδωρος) μεταβαίνουν εἰς Περσίαν, ὅπόθεν ἐπανῆλθον μὲν πάλιν, ἀλλ' ἀπωλέσθησαν τὰ ἴχνη των· «ἡ εὐγενεστάτη τῶν ἐν ἀνθρώποις πόλεων εἰσῆλθεν ἀπεγνωσμένη εἰς τὴν σκοτεινοτάτην αὐτῆς βυζαντινὴν περίοδον».

Μετὰ τῆς πτώσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν σχολῶν αὐτῆς ἐξέλιπε τὸ ὄνομα Ἑλλάς, ἔκτοτε δὲ τὸ ὄνομα Ἕλλην γενικῶς ἐλαμβάνετο ἀντὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἢ εἰδωλολάτρου καὶ ἡ χώρα τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἤδη χρόνων καλουμένη Ἀχαΐα, ἐκλήθη χώρα τῶν Ἑλλαδικῶν.

Β'. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ μεταβάλλεται ἐντελῶς ὁ χαρακτὴρ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν· τὴν μεταβολὴν ταύτην

Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία. Κεραμικὴ πλάξ. Χεὶρ Ράλλη Κοψίδη.

δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ παρακολουθήσωμεν, καθόσον οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστας πληροφορίας περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἀναγράφουν αἱ πηγαί. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ κατάργησις τῶν σχολῶν καὶ ἡ ἀποδημία τῶν σοφῶν συνετέλεσαν εἰς τὸ ν' ἀποβάλλουν αἱ Ἀθῆναι τὸν ἀκαδημαϊκόν των χαρακτῆρα, τὸ μόνον ἐναπομεῖναν λείψανον ἐκ τῆς ἀρχαίας των αἴγλης· οἱ ἐμμένοντες εἰς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευ-

μα ἠναγκάσθησαν ἴσως νὰ ἐκπατρισθοῦν καὶ οἱ λοιποὶ ν' ἀποδεχθοῦν τὸ νέον δόγμα· φαίνεται δὲ τολμηρὰ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἤδη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐξέλιπον καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς εἰδωλολατρίας ἐν Ἀθήναις καὶ ὅτι τότε πάντες σχεδὸν οἱ ἐπὶ τῶν Θεοδοσίων κεκλεισμένοι ἐθνικοὶ ναοὶ μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, ἐκτίσθησαν δέ, κατὰ τὴν παράδοσιν, εἴκοσι χριστιανικοὶ ναοί.

Τὸ Βυζάντιον, ὅπερ ἀνύψωσεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς πόλιν παγκοσμίου ἐπιβολῆς, προσέβλεπε μετὰ περιφρονήσεως τὰς ἐπαρχιακὰς Ἀθήνας καὶ τὰ σωζόμενα ἐπιγράμματα εἰρωνικῶς ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἄλλοτε «πόλεως τῶν φιλοσόφων», ὡς τὸ ἐπιγραφόμενον «εἰς τοὺς σοφοὺς τῶν Ἀθηνῶν», ἔνθα λέγεται :

Οἱ τῶν Ἀθηνῶν εὐστομεῖτε τοὺς πάλαι
σοφοὺς Πλάτωνας, Σωκράτας, Ξενοκράτας,
Ἐπικούρους, Πύρρωνας, Ἀριστοτέλας·
οὐκ ἔστιν ὑμῖν πλὴν Ὑμηττὸς καὶ μέλι,
θῆκαί τε νεκρῶν, τῶν σοφῶν τὰ πνεύματα,
πολεῖ παρ' ἡμῖν πίστις, οἱ σοφοὶ λόγοι.

Ἡ κυριαρχοῦσα δὲ χριστιανικὴ πίστις, καυχωμένη διὰ τὴν νίκην, ἀνέγραφεν εἰς τὴν Θεοτόκον :

Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκὰς διασπῶσα.
Χαῖρε τῶν ἁλιέων τὰς σαγήνας πληροῦσα.
Χαῖρε φιλοσόφους ἀσόφους δεικνύουσα.
Χαῖρε τεχνολόγους ἀλόγους ἐλέγχουσα...

Ὅτι ὅμως αἱ Ἀθῆναι προσέφερον εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐν γένει, ὅ,τι εἶχον προσφέρει καὶ εἰς τὴν κοσμοκράτειραν Ῥώμην, ἤτοι τὰ γράμματα καὶ τὴν τέχνην, ἀποδεικνύει αὐτὴ ἡ διάπλασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἤ, ὡς ὀρθότατα παρετηρήθη, «συνάρτησις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μετὰ τῆς νέας θρησκείας καὶ τῶν ρωμαϊκῶν πολιτικῶν τύπων».

Αἱ Ἀθῆναι ἐξηκολούθουν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἤτοι ἓξ ὁλοκλήρους αἰῶνας (Ζ' — τέλους ΙΒ'), νὰ ζοῦν ἐν ἀσημότητι, ἀνήκουσαι διοικητικῶς μετὰ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος, ὅπερ συνέκειτο ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Θεσσαλίας μέχρι τοῦ Πηνειοῦ καὶ τῶν νήσων Εὐβοίας καὶ Αἰγίνης. Πρβλ. Πορφυρογεννήτου, Περὶ Θεμάτων, σ. 51, (ἐκδ. Βόννης, 3). Πρωτεύουσα τοῦ θέματος ἦσαν αἱ Θῆβαι, ὁλόκληρον δὲ τὸ θέμα, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, περιεῖχε 79 πόλεις ἂν καὶ ἡ ἀρίθμησις αὐτὴ ἐλήφθη ἐκ τοῦ Ἱεροκλέους. Ἡ τοιαύτη ὅμως κατάταξις τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος ἀπέβλεπε, φαίνεται, εἰς μόνον τὸ στρατιωτικὸν μέρος, καθόσον οἱ στρατηγοὶ Ἑλλάδος (ὡς ἐλέγοντο οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ συγχρόνως διοικηταὶ τοῦ θέματος) δὲν ἐπενέβαινον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς πόλεως ἢ εἰς τὸ ὅριον τῶν Ἀθηνῶν, ὅπερ διετήρει εἰσέτι τὴν αὐτονομίαν καὶ τὰ παλαιὰ προνόμια, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ὑπομνηστικοῦ, ὅπερ ἀπηύθυνεν εἰς τὸν Ἀλέξιον Κομνηνὸν ὁ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης· ἐννοεῖται, ὅτι τὰ τοιαῦτα προνόμια, πολλάκις παρεβιάζοντο, χάριν ἰδιοτελῶν σκοπῶν, ὑπὸ τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἄλλων ποικιλωνύμων βυζαντινῶν ὑπαλλήλων. Ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοὺς πολιτικοὺς αὐτῶν ἄρχοντας δὲν ἔχομεν ἀσφαλεῖς πληροφορίας· κατὰ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης ἀναφαίνεται τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀθηνάρχου (διοικητοῦ Ἀθηνῶν), (ἐν βίῳ ὁσίου Μελετίου, ἐκδ. Πετρουπόλεως 1885, σ. 43) καὶ ἐπὶ μολυβδοβούλων τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος τὰ ὀνόματα : διοικητής, βέζαρχος, προνοητής, ἄρχων καὶ πράκτωρ Ἀθηνῶν (Schlumberger, Sigillographie, σ. 170) ἐπὶ τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς τῶν Μαγκούτη = Δρουγγάριος καὶ Ἁγίων Θεοδώρων τὸ ἀξίωμα τοῦ σπαθαροκανδιδάτου. Τίς ὅμως ἡ δικαιοδοσία καὶ ποῖα τὰ καθήκοντα ἑκάστου τούτων, πολλοὶ τῶν ὁποίων μόνον ὡς κατὰ καιροὺς ἢ προσωρινῶς διοριζόμενοι δύνανται νὰ ἐκλαβάνωνται δὲν γνωρίζομεν (Γρηγορ., Α', σ. 246 κ.ἑξ).

Ἡ αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου κατὰ καιροὺς ηὐνόησε τὰς Ἀθήνας, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου ἀνῆλθον πλὴν τῆς Ἀθηναΐδος καὶ δύο ἄλλαι Ἀθηναῖαι, ἡ Εἰρήνη καὶ ἡ Θεοφανώ. Ἐκ τούτων ἡ Εἰρήνη ἦτο ὀρφανὴ κόρη Ἀθηναίου, ἄγνωστοι δὲ εἰς ἡμᾶς περιστάσεις, καθ' ἃς ἀναμφιβόλως τὸ κάλλος καὶ ἡ μόρφωσις τῆς νεαρᾶς Ἀθηναίας ἔπαιξαν σπουδαιότατον μέρος, ἀνέδειξαν αὐτὴν αὐτοκράτειραν τοῦ Βυζαντίου, σύζυγον Λέοντος Δ' (775—780), τοῦ υἱοῦ τοῦ περιωνύμου εἰκονομάχου Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρωνύμου (741—775). Τὴν οἰκογένειαν τῆς Εἰρήνης δὲν γνωρίζομεν· ἐκ τοῦ Θεοφάνους (Ἱστορ. Α', σ. 734) μόνον μανθάνομεν, ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις πατρίκιος Κωνσταντῖνος Σαραντάπηχος ἦτο ἀδελφὸς αὐτῆς, ὃν ὅμως πιθανὸν ν' ἀνέδειξε πατρίκιον αὐτὴ ἡ Εἰρήνη ὡς αὐτοκράτειρα. Ἡ Εἰρήνη δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ κατήγετο ἐξ ἀφανοῦς γένους, ἡ δ' ἐκλογή της ὡς αὐτοκρατείρας ἐγένετο πάντως κατὰ τὸν γνωστὸν ἀσιατικὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐνηργεῖτο ἔκθεσις νυμφῶν χάριν τῶν αὐτοκρατόρων ἢ τῶν υἱῶν αὐτῶν, οἵαν βλέπομεν γενομένην ἐπὶ Θεοφίλου τὸ 830, ὅτε οὗτος ἀπέκρουσε τὴν περίφημον Κασσιανὴν καὶ ἐξέλεξε τὴν Θεοδώραν. Ἡ Εἰρήνη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της ἔμεινε μόνη κυρίαρχος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της Κωνσταντίνου ΣΤ' (780 - 797), ἔπειτα δέ, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐκτελεσθεῖσαν τύφλωσιν τοῦ υἱοῦ, ἐντελῶς μόνη κυρίαρχος τοῦ θρόνου (797—802), ἐπιδείξασα σπανίαν διοικητικὴν ἱκανότητα ἀλλὰ καὶ ἀπεριόριστον φιλοδοξίαν, χάριν τῆς ὁποίας ἔφθασε μέχρι τοῦ ἐγκλήματος, «μὴ ἐνδοιάσασα, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Παπαρρηγόπουλον, νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα καὶ εἰς ὅ,τι ἱερώτατον καὶ ἀγαπητότατον ἔχει μήτηρ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ».

Νόμισμα Κωνσταντίνου Ε' καὶ Λέοντος Δ'.

Ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἡ Εἰρήνη, ἦτο ἐποχὴ σφοδροτάτης θρησκευτικῆς ἔριδος, τῆς εἰκονομαχίας, ἥτις ἐτάραξεν ἐπὶ αἰῶνα καὶ πλέον τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν (ἀπὸ τοῦ 717-842). Ἡ Εἰρήνη, εἰθισμένη ἐκ τῆς γενετείρας εἰς τὴν θέαν τῶν εἰκόνων, αἵτινες ἐν Ἑλλάδι ἀντικατέστησαν ἐν πολλοῖς τοὺς Ὀλυμπίους θεούς, ὅπου καὶ στάσις ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἔλαβε χώραν ἐπὶ τοῦ πρώτου εἰκονομάχου αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, τὸ 727, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος τῶν εἰκονοφίλων, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐξηναγκάσθη, διὰ τὸν φόβον τῶν εἰκονομάχων συζύγου καὶ πενθεροῦ, νὰ ὁμόσῃ πάνδημον ὅρκον ὅτι οὐδέποτε θὰ δεχθῇ τὰς εἰκόνας· ἔπειτα ἡ Εἰρήνη ὡς μόνη κυρίαρχος τοῦ θρόνου κατώρθωσε διὰ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου νὰ συγκαλέσῃ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (787), δι' ἧς ἐθεσπίσθη «ἡ ἀπονομὴ τιμητικῆς προσκυνήσεως καὶ ἀσπασμοῦ εἰς τὰς εἰκόνας». Πλὴν τοῦ πατριάρχου Ταρασίου ἡ Εἰρήνη εἶχε συμβούλους διὰ τὰς εἰκονομαχικὰς ἔριδας καὶ τὴν μεγάλην φιλοδοξίαν της τοὺς εὐνούχους Σταυράκιον καὶ Ἀέτιον.

Αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἰδιαιτέρα πατρὶς τῆς παντοδυνάμου αὐτοκρατείρας, ἔλαβον πάντως δείγματα τῆς εὐνοίας της καὶ εἰς αὐτὴν ἀποδίδεται ἡ κτίσις πολλῶν ἐκκλησιῶν τῶν Ἀθηνῶν. Διετήρησεν αὐτὴ πάντοτε τὴν μετὰ τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος της ἐπικοινωνίαν καὶ εἰς αὐτὴν ἀπέστειλε τὸ 797 τοὺς τυφλωθέντας ἀνδραδέλφους της (Νικηφόρον, Χριστόφορον, Νικήταν, Ἄνθιμον καὶ Εὐδόκιμον), ὡς πολιτικοὺς ἐξορίστους, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἀδελφοῦ της Σαρανταπήχου, ἐπειδὴ ἦτο ἐξησφαλισμένη περὶ τῆς ἀφοσιώσεως τῆς πατρίου πόλεως.

Ἀλλὰ καὶ τρίτη Ἀθηναία ἐκάθησεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου, ἡ Θεοφανώ. Τὴν Θεοφανώ, ἀνεψιὰν τῆς Εἰρήνης, ἀνύψωσαν εἰς τὸν θρόνον ὅμοιαι περιστάσεις, δι' ὧν καὶ ἡ θεία αὐτῆς ἀνυψώθη· ὁ ἐξορίσας τὴν Εἰρήνην καὶ ἁρπάσας τὸν θρόνον Νικηφόρος (802 - 811), ἀναζητῶν νύμφην διὰ τὸν υἱόν του Σταυράκιον (811), διέζευξε βιαίως ἀπὸ τοῦ συζύγου της τὴν ἀνεψιὰν τῆς Εἰρήνης καὶ ἔδωκεν αὐτὴν σύζυγον εἰς τὸν υἱόν του τὸ 807. Ἡ Θεοφανὼ ὅμως δὲν διεκρίθη ὡς ἡ θεία αὐτῆς καὶ δὲν γνωρίζομεν, ἂν καὶ αὕτη ἔπραξέ τι περὶ τῆς πατρίδος της· ἄλλως τε ὀλίγους μῆνας ἐβασίλευσε μετὰ τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ πενθεροῦ, τοῦ φονευθέντος τὸ 811 ἐν τῷ κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμῳ ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ Κρούμου, τοῦ χρησιμοποιήσαντος τὸ κρανίον τοῦ ἀτυχοῦς αὐτοκράτορος ὡς ποτήριον κατὰ τὰ συμπόσια, καθόσον ὁ ἐν τῇ αὐτῇ μάχῃ τραυματισθεὶς σύζυγος ὀλίγους μῆνας ἐπέζησε, θανατωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἁρπάσαντος τὸν θρόνον Μιχαὴλ Ρα-

γκαβῆ (811 - 813), ἀναγκάσαντος τὴν Θεοφανὼ ν' ἀποσυρθῇ εἰς Μονήν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησεν.

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν αἱ δύο αὐτοκράτειραι Εἰρήνη καὶ Θεοφανὼ εἶναι μαρτύρια τρανώτατα τῆς σχετικῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Πλὴν τούτων ὅμως ἔχομεν καὶ προγενέστερα δείγματα τῆς σχετικῆς ἀκμῆς καὶ εὐημερίας τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἔλευσιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Κώνσταντος ἐν Ἀθήναις καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω στάσιν τῶν Ἑλλαδικῶν ἐπὶ τῶν οἰκονομαχικῶν ἐρίδων.

Κώνστας ὁ Β' (641-668) ἔγγονος τοῦ νικητοῦ τῶν Περσῶν Ἡρακλείου, ἐπεχείρησε διὰ πολιτικοὺς λόγους ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Σικελίας καὶ τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἵνα ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τοὺς Λογγοβάρδους· ἐκπλεύσας μετὰ τοῦ στόλου του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, προσωρμίσθη τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 662 εἰς τὸν λιμένα Πειραιῶς καὶ ἀνῆλθε μετὰ τῶν στρατευμάτων του εἰς Ἀθήνας, ὅπου διέμεινε μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ ἑπομένου ἔτους.

Ἵνα ἐκλέξῃ ὁ αὐτοκράτωρ τὸν Πειραιᾶ διὰ νὰ ἐλλιμενισθῇ ὁ στόλος του, σημαίνει ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο οὗτος ἀσφαλὴς λιμήν, ὅπως πάλιν ἡ διαμονή του ἐν Ἀθήναις μεθ' ὁλοκλήρου στρατιᾶς ἀποδεικνύει τὴν τότε σχετικὴν εὐημερίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις ἠδύνατο ἐπὶ μῆνας ὁλόκληρον στράτευμα νὰ διαθρέψῃ. Δυστυχῶς οὐδεμία ἄλλη μαρτυρία ὑπάρχει πλὴν τῆς διαμονῆς ἐν Ἀθήναις τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων.

Ἑτέρα ἀπόδειξις τῆς σχετικῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι ἡ λεγομένη στάσις τῶν Ἑλλαδικῶν κατὰ τὰς εἰκονομαχικὰς ἔριδας.

Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος (717-741) εἰσήγαγεν εἰς τὸ κράτος τὴν πολύκροτον ἐκείνην ἐκκλησιαστικήν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν, τὴν λαβοῦσαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα Εἰκονομαχία.

Ἡ ἀπαγόρευσις τῶν εἰκόνων ἐξηρέθισε τὰ πνεύματα ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἡ πρὸς αὐτὰς τιμὴ ἦτο μεγάλη, καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἐνεθαρρύνοντο καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα, ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ὑπήγοντο, ὡς εἴδομεν, ἐκηρύχθησαν, ἀπὸ κοινοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων καὶ συνενωθέντες προέβησαν εἰς ἔνοπλον ἀντίστασιν, καταρτίσαντες στόλον καὶ ἐκστρατεύσαντες κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ τουρμάρχου στρατηγοῦ τῆς Ἑλλάδος Ἀγαλλιανοῦ καὶ τινος Στεφάνου, μὲ σκοπὸν νὰ ἐκθρονίσουν τὸν Λέοντα καὶ ἀντ' αὐτοῦ ν' ἀναβιβάσουν ἐπὶ τοῦ θρόνου συμπολίτην των τινὰ Κοσμᾶν, τὸν ὁποῖον ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν.

Ἡ παράτολμος αὕτη ἐπιχείρησις τῶν Ἑλλαδικῶν ἐπόμενον ἦτο ν' ἀποτύχῃ, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ὑπ' αὐτῶν γενομένη ἔφοδος κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ 18ῃ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 727, ὅτε ὁ στόλος των κατεστράφη διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός, ὁ Ἀγαλλιανὸς ἐπνίγη ριφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὁ Στέφανος μετὰ τοῦ Κοσμᾶ συλληφθέντες ἀπεκεφαλίσθησαν. Διὰ τὴν Ἑλλάδα ὅμως καὶ τὰς Ἀθήνας ἡ στάσις αὕτη εἶναι ἀπόδειξις τοῦ ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐξοπλίσουν στόλον, ὅστις δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀπέπλευσε καὶ ἀπὸ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς.

Αἱ Ἀθῆναι καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα βυζαντινοὺς χρόνους διετήρησαν τὴν εὐημερίαν των καὶ τὴν πατροπαράδοτον αὐτονομίαν, ὡς ἀποδεικνύει ἑτέρα στάσις γενομένη ἐν Ἀθήναις τὸ 915.

Πρωτοσπαθάριος (πιθανῶς στρατηγὸς τοῦ θέματος) ἐν Ἑλλάδι, ἑδρεύων ἐν Θήβαις, ἦτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι' αἰῶνος «ὁ Σαρακηνὸς τῷ γένει καὶ τῷ τρόπῳ» Χασέ, υἱὸς Ἰούβη, εὐνοούμενος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου (912—913), τοῦ υἱοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ. Οὗτος εἶχε, φαίνεται, καὶ τὰς Ἀθήνας δυσαρεστήσει διὰ τὰς πολλὰς καταπιέσεις του καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν τὸ 915, ἐξηγέρθησαν ἐναντίον του «οἱ οἰκήτορες τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπιτεθέντες κατ' αὐτοῦ ἐφόνευσαν διὰ λίθων», χωρὶς μάλιστα νὰ σεβασθοῦν καὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τῆς Θεοτόκου (δηλ. τοῦ Παρθενῶνος) ὅπου κατέφυγεν ὁ τύραννος. Οὐδεμίαν ἄλλην πληροφορίαν περὶ τοῦ Σαρακηνοῦ τούτου Χασὲ γνωρίζομεν, οὔτε καὶ ἂν ἡ βυζαντινὴ Αὐλὴ ἐτιμώρησε τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν πρᾶξιν των ταύτην· δι' ἡμᾶς ἀρκεῖ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τὸν Ι' ἀκόμη αἰῶνα ὑπῆρχον Ἀθηναῖοι αἰσθανόμενοι καὶ τιμωροῦντες τοὺς ἀδικοῦντας τὴν πόλιν.

Ἀλλὰ καὶ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἡ σημασία, ἣν εἶχον αἱ Ἀθῆναι, ἦτο μεγάλη, καθόσον βλέπομεν αὐτὸν τὸν Βασίλειον Β' Βουλγαροκτόνον (963—1025) ἐρχόμενον τῷ 1018 εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν συντριβὴν τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους, ἵνα πανηγυρίσῃ τὸν θρίαμβον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ προσφέρῃ τὰ εὐχαριστήρια εἰς τὴν Θεοτόκον ἐπὶ τῇ νίκῃ. Τότε ἴσως ἐγράφη ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ κολοσσιαίου μαρμαρίνου λέοντος, τοῦ κοσμοῦντος μέχρι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς καὶ εὑρισκομένου σήμερον ἐν τῷ ναυστάθμῳ τῆς Βενετίας, ἡ περίφημος ρουνικὴ ἐπιγραφὴ ὑπό τινος ἀρχηγοῦ τῶν Βαράγγων, αὐτοκρατορικῆς βυζαντινῆς φρουρᾶς, ἥτις συνώδευε τὸν Βουλγαροκτόνον

Ἡ τελετὴ ἀνακηρύξεως τῆς Ὀρθοδοξίας. Εὐαγγελιάριον, Κῶδιξ 587 Μονῆς Διονυσίου, Ἄθως.

εἰς Ἀθήνας· ἡ ἐφθαρμένη ἐπιγραφὴ κακῶς ἀναγνωσθεῖσα ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ πιστευθῇ καὶ κατοχὴ ἀκόμη τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, ἐνῷ ἡ ἀνωτέρω ἑρμηνεία εἶναι ἡ συμφωνοτέρα πρὸς τὰ γεγονότα.

Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Βουλγαροκτόνου εἶναι μεγίστη τιμὴ διὰ τὰς μεσαιωνικὰς Ἀθήνας καὶ ἀποδεικνύει ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους αἱ Ἀθῆναι μετὰ τῶν εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς μεταβεβλημένων μνημείων διέσωζον ἀκόμη τὴν ἀρχαίαν των αἴγλην.

Οὕτως ἔχομεν ἀπὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, καθ' ὃν ὁ Ἰουστινιανὸς μετέβαλλε τὰς Ἀθήνας εἰς χριστιανικὴν πόλιν δευτερευούσης πάντοτε σημασίας, ἣν ὅμως ἐξησφάλισε διὰ τείχους καὶ ἐκόσμησε δι' ἐκκλησιῶν, μέχρι καὶ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, σειρὰν γεγονότων, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ Ἀθῆναι διετηροῦντο ἐν σχετικῇ ἀκμῇ καὶ εὐημερίᾳ· καὶ κατὰ μὲν τὸν Ζ' αἰῶνα ἔχομεν τὴν ἔλευσιν τοῦ Κώνσταντος ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὸν Η' καὶ Θ' τὴν στάσιν τῶν Ἑλλαδικῶν καὶ τὴν ἀνάρρησιν τῶν δύο Ἀθηναίων, Εἰρήνης καὶ Θεοφανοῦς, ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὴν τιμωρίαν τοῦ Χασὲ καὶ κατὰ τὸν ΙΑ' τὴν ἔλευσιν τοῦ Βουλγαροκτόνου. Κατωτέρω ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως, ἐνταῦθα δὲ μόνον συμφωνοῦμεν ὅτι καὶ ἀκμή τις βιομηχανίας ἢ ἐμπορίου δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς μαρτυροῦν ἐπιγραφαὶ καὶ ἰδίως τοῦ «Διονυσίου συρικαρίου, τοῦ οἰκέτου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπάτου Πλουτάρχου» ἥτις ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν συρικαρίων, ἤτοι κατασκευαστῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ἐν Ἀθήναις, ὅπως πάλιν καθ' ἡμᾶς, καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς κομψοτέρας βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν Καμουχαρέας (κακῶς Καπνικαρέας), εἶναι δηλωτικὸν τῆς κατασκευῆς καμουχάδων, ἤτοι πολυτίμων μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ὑπὸ τῶν κατοικούντων τὴν συνοικίαν ἔνθα ἔκειτο ὁ ναὸς ἢ τῶν οἰκούντων ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ, ὅστις ὡς γυναικεία Μονὴ παραδίδεται, μοναχῶν. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἤκμασεν ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς μετάξης εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα δὲν ἔπαυσαν καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον νὰ θεραπεύωνται ὁπωσδήποτε ἐν

Ἀθήναις, ὡς ἀποδεικνύει τοῦτο τὸ πλῆθος τῶν παραδόσεων τῶν σπουδασάντων ἐν Ἀθήναις ξένων καὶ τινων Ἀθηναίων λογίων καὶ ἀντιγραφέων κωδίκων, ἂν καὶ αἱ τοιαῦται παραδόσεις δὲν ἔχουν διευκρινισθῆ μέχρι τοῦδε, ἡ δὲ προσωνυμία τοῦ Ἀθηναίου ἠδύνατο καὶ ὑπὸ τὴν γενικωτέραν αὐτῆς ἔννοιαν νὰ ἐκληφθῇ, ἀντὶ δηλ. τοῦ φιλοσόφου ἢ τοῦ λογίου.

Ὅτι βεβαίως αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν πόλις διακεκριμένη καὶ σημαντικὴ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς ἦτο λ.χ. ἡ Θεσσαλονίκη, τοῦτο πολλάκις ἐτονίσαμεν μέχρι τοῦδε· αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀπολέσασαι τὸν ἀκαδημαϊκόν των χαρακτῆρα, μετεβλήθησαν εἰς δευτερεύουσαν πόλιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐξακολουθοῦσαν νὰ ζῇ ἐν ἀσημότητι· αἰτία ὅμως τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο μόνον ἡ πτῶσις τῶν σχολῶν, ἀλλ' εἰς τοῦτο συνετέλεσαν ὁπωσδήποτε καὶ αἱ βαρβαρικαὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐπιδρομαί, εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ὁποίων καὶ μεταβαίνομεν.

Αἱ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ βαρβαρικαὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομαὶ ἔδωκαν, ὡς γνωστόν, ἀφορμὴν εἰς τὸ πολύκροτον περὶ καταγωγῆς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πρόβλημα. Ἡμεῖς ἐνταῦθα θ' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν χρονικῶν κυρίως σημείων, κατὰ τὰ ὁποῖα τὰ βαρβαρικὰ φῦλα ἐπέδραμον τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὰς Ἀθήνας.

Η αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, προστάτρια τῶν Ἁγίων Εἰκόνων. Μηνολόγιον Βασιλείου Β'. Βατικανόν.

Πλὴν τῶν Γότθων, τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ὁποίων ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον ἐξιστορήσαμεν ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ, τέσσαρες ἄλλοι βαρβαρικοὶ λαοὶ ἐπέδραμον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὴν Ἑλλάδα. Πρῶτος βαρβαρικὸς λαὸς ἦσαν οἱ Σλάβοι ἢ Σκλαβηνοί, φυλὴ βάρβαρος ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας ὁρμηθεῖσα· οἱ Σλάβοι, διαβάντες τὸν Δούναβιν, ἐπέδραμον τὸ 577-578 καὶ τὰς ἑλληνικὰς χώρας, καθ' ὃν χρόνον οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἰουστῖνος ὁ Β' (565-578) καὶ Τιβέριος ὁ Β' (578-582) κατεπολέμουν ἐν Ἀσίᾳ τοὺς Πέρσας. Ποίας καταστροφὰς καὶ δηώσεις οἱ Σλάβοι οὗτοι ἐπροξένησαν εἰς τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἂν εἰσῆλθον εἰς Ἀθήνας δὲν γνωρίζομεν. Ἡ πρώτη αὕτη ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα σλαβικὴ ἐπιδρομὴ ἀναφέρεται διὰ γενικῶν φράσεων ὡς «κεραϊζομένης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σκλαβηνῶν» κ.λ.π., ὑπὸ τοῦ Ἰω. Ἐφέσου, τοῦ γράψαντος τὸ 584 τὴν ἐκκλησιαστικήν του ἱστορίαν, τὴν διασωθεῖσαν εἰς συριακὴν μετάφρασιν, καὶ ὑπὸ τοῦ Μενάνδρου (Ἱστορ., ἐν ἐκδ. Βόννης, σ. 227)· ἐπ' αὐτῶν δὲ καὶ τῆς κατωτ. μαρτυρίας τοῦ Πορφυρογεννήτου ὁ πολὺς Fallmerayer ἐστήριξε τὴν πρὸ πολλοῦ πλέον ἀπολέσασαν πᾶσαν βαρύτητα θεωρίαν του περὶ τῆς ἐξολοθρεύσεως καὶ ἐθνογραφικῆς μεταβολῆς τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς καταπολέμησιν τῶν Σλάβων ἡ βυζαντινὴ Αὐλὴ ἐνεκολπώθη τότε ἄλλην βαρβαρικὴν φυλήν, τοὺς Ἀβάρους, οἵτινες ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον καταλάβει τὰς πέραν τοῦ Δουνάβεως βορειοδυτικὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους· διὰ τῶν Ἀβάρων τούτων κατώρθωσε τὸ Βυζάντιον μέγα μέρος τῶν Σλάβων νὰ κατανικήσῃ καὶ ὑποτάξῃ μέχρις ὅτου, τὸ 584, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου (582-602), οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ κατεπολέμησαν αὐτούς. Ἐκ τῶν Σλάβων ὑπελείφθησαν τμήματά τινα εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας τοῦ κράτους, ἅτινα κατόπιν ἑνωθέντα μετὰ τῶν Ἀβάρων ἐλεηλάτουν τὰς βυζαντινὰς χώρας, ἄδηλον ὅμως ἂν καὶ τότε ἐπροχώρησαν μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Σλάβοι ἐγκατεστάθησαν κυρίως περὶ τὸν Στρυμόνα καὶ μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης, ὁπόθεν ἐπέδραμον ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' Κοπρωνύμου τὸ 746-747 εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τότε τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ λοιμοῦ καὶ τὸ 750 κατέλαβον τὴν ὕπαιθρον χώραν τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ μάλιστα ὀρεινὰ μέρη, ὅπως μαρτυρεῖται λ.χ. ὅτι δύο σλαβικαὶ φυλαί, οἱ Μηλίγγοι καὶ Ἐζερῖται, κατέλαβον τὰς περὶ τὸν Ταΰγετον καὶ ἐν Γορτυνίᾳ χώρας, καὶ ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν μέχρι σήμερον σωζομένων σλαβικῶν ὀνομασιῶν εἰς πολλὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Σλάβων ἐν Ἑλλάδι μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις ἐν τῷ «περὶ Θεμάτων» (ἐκδ. Βόνν., Γ', σ. 53 κ. ἑξ.) λέγει «ἐσκλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος, ὅτε ὁ λοιμικὸς θάνατος πᾶσαν ἐβόσκετο τὴν οἰκουμένην, ὁπηνίκα Κωνσταντῖνος ὁ τῆς κοπρίας ἐπώνυμος τὰ σκῆπτρα τῆς τῶν Ρωμαίων διεῖπεν ἀρχῆς» (πρβλ. καὶ Θεοφάνους, Ἱστορ., σ. 651, ἐκδ. Βόννης). Τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτιθέμενα γεγονότα καταδεικνύουν τὸ ὑπερβολικὸν τῆς εἰδήσεως τοῦ Πορφυρογεννήτου, αἱ δὲ ὀλίγαι ὀνομασίαι καὶ ἂν ἐκληφθοῦν ὡς σλαβικαί, ὅπερ εἶναι εἰσέτι ἀμφίβολον, ὡς Βελίγοστη, Ἀράχωβα, Βοστίστα, Γρανίτσα δεικνύουν τὸ περιωρισμένον τῆς ἐξαπλώσεως τῶν σλαβικῶν φυλῶν. Τοὺς ἐπιδραμόντας τούτους τὴν Ἑλλάδα Σλάβους ὑπέταξεν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης ὁ Σταυράκιος, τὸν ὁποῖον εἴδομεν καὶ ἀνωτέρω, τὸ 783, καὶ κατέστησε φόρου ὑποτελεῖς χωρὶς νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρας. Τὸ 807 ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου (802-811) οἱ ἐν ἑλληνικαῖς χώραις ἐγκατεστημένοι Σλάβοι ἀπεστάτησαν καὶ βοηθούμενοι κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, οἵτινες πρώτην φορὰν μνημονεύονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας, κατώρθωσαν ὅμως οἱ πολιορκούμενοι ν' ἀντισταθοῦν καὶ διὰ ἡρωϊκῆς ἐξόδου νὰ νικήσουν κατὰ κράτος καὶ νὰ ὑποδουλώσουν καὶ πάλιν τοὺς Σλάβους, ἀποδώσαντες μάλιστα τὴν νίκην εἰς τὸν πολιοῦχον τῆς πόλεως Ἀπόστολον Ἀνδρέαν. Ἔκτοτε οἱ Σλάβοι ἐξηκολούθησαν νὰ ζοῦν ἀβλαβεῖς πλέον διὰ τὴν χώραν, ἕως οὗ συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ δὲν μνημονεύονται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἔχει πλέον κοινῶς ἀναγνωρισθῆ, ὅτι αἱ σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ οὐδεμίαν ἐπέφερον μεταβολήν, ζήτημα δὲ εἶναι ἂν ἐπάτησαν καθόλου τὴν λεπτόγεων Ἀττικὴν σλαβικὰ φῦλα, ἀφ' οὗ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ οὔτε μία σλαβικὴ τοπωνυμία διεσώθη, οἱ δὲ ἰσχυρισμοὶ τῶν Φαλμεράϋερ καὶ ἄλλων ἀπεδείχθησαν πλέον ἐντελῶς ἀβάσιμοι.

Δεύτερος βαρβαρικὸς λαὸς ἦσαν οἱ Βούλγαροι, φυλὴ τουρκομανικὴ ἐπὶ Ἡρακλείου ἀναφανεῖσα· τούτους ἐχρησιμοποίησεν ἡ βυζαντινὴ Αὐλὴ εἰς ἐξόντωσιν τῶν Σλάβων, ὡς ἔπραξε καὶ προηγουμένως μὲ τοὺς Ἀβάρους· ἔπειτα ὅμως οἱ Βούλγαροι ἡνώθησαν μετὰ τῶν ὑπολειφθέντων ἐν ταῖς βορείαις ἐπαρχίαις τοῦ κράτους Σλάβων καὶ ἐπωφελούμενοι τὰς τότε γενομένας κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' τοῦ Πωγωνάτου (668-685) ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν κάτω Μοισίαν τὴν ὑπ' αὐτῶν κληθεῖσαν Βουλγαρίαν, ἀνακηρυχθέντες μάλιστα τὸ 679 ἀνεξάρτητον κράτος καὶ ἐπιχειροῦντες ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην. Ἐκ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος ἐταπείνωσε τοὺς Βουλγάρους, ἀλλ' οὗτοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ Η' καὶ ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος ὑπὸ τὸν φοβερὸν αὐτῶν ἡγεμόνα Κρούμον, τὸν νικήσαντα τὸν Νικηφόρον τὸ 811 καὶ μεταποιήσαντα τὸ κρανίον του εἰς ποτήριον, ἐπεχείρησεν ἀν-

ηκούστου βαρβαρότητος ἐπιδρομάς, ἕως οὗ Λέων ὁ Ε' ὁ Ἀρμένιος (813-820) κατέστρεψε τὰ πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως φθάσαντα ἄγρια στίφη τὸ 814· τὸ 817 συνῆψαν 50ετῆ εἰρήνην καὶ οὕτω οἱ Βούλγαροι ἀπέσχον πάσης εἰς τὸ κράτος ἐπιδρομῆς· τὸ 861 ἐδέχθησαν καὶ τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ' (842 - 867). Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι καὶ χριστιανοὶ γενόμενοι δὲν ἔπαυσαν τὰς ἐπιδρομάς των· ἀφ' οὗ ἔληξεν ἡ συναφθεῖσα 50ετὴς εἰρήνη ἐπετέθησαν καὶ πάλιν κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Συμεὼν (893), ἔπειτα δὲ τοῦ φοβεροῦ Σαμουὴλ ἀπὸ τοῦ 976· στίφη ἀναρίθμητα Βουλγάρων διέδραμον δὲ τὰς ἑλληνικὰς χώρας τὸ 978 καὶ 995, λεηλατήσαντα αὐτὰς μέχρι τῆς Πελοποννήσου· κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδρομὴν οἱ Βούλγαροι ἐλαφυραγώγησαν τὴν Βοιωτίαν καὶ Ἀττικήν, φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὠχυρωμένων πόλεων ὡς ἦσαν αἱ Θῆβαι καὶ αἱ Ἀθῆναι. Κατάφορτοι ἐκ λαφύρων καὶ ἄγοντες χιλιάδας αἰχμαλώτων ἐστάθμευσαν παρὰ τὸν Σπερχειόν, ὅπου καὶ ἡττήθησαν κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ. Τὴν νίκην τοῦ Οὐρανοῦ συνεπλήρωσεν ὁ Βασίλειος Β' τὸ 1014 παρὰ τὸ Κοσσυφοπέδιον, προσήρτησε τὴν Βουλγαρίαν ὡς ἐπαρχίαν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ὁ Βουλγαροκτόνος εἴδομεν ὅτι ἦλθε καὶ εἰς Ἀθήνας τὸ 1018 ἵνα προσφέρῃ νικητήρια ἀναθήματα τῇ Θεοτόκῳ.

Καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ ἄρα τῶν Βουλγάρων μόνον τὴν ὕπαιθρον χώραν τῆς Ἀττικῆς ἔβλαψαν, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν νὰ προσβάλουν τὰς Ἀθήνας.

Τρίτος βαρβαρικὸς λαὸς ἦσαν οἱ Ἄραβες ἢ Μωαμεθανοί, οἱ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν Σαρακηνοί, Ἰσμαηλῖται καὶ Ἀγαρηνοὶ καλούμενοι. Οὗτοι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ' αἰῶνος, ὑπὸ τῆς νέας θρησκείας τοῦ Μωάμεθ ἐμπνεόμενοι, ἐπεξέτειναν τὰς κτήσεις των ἀπὸ τῶν ἐρήμων τῆς Πετραίας Ἀραβίας, ἔνθεν μὲν διὰ τῆς Β. Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ τῶν Πυρρηναίων, ἔνθεν δὲ διὰ τῆς Συρίας, Μεσοποταμίας καὶ Περσίας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν. Ἀπὸ τῶν

Κουφικαὶ (παλαιαὶ ἀραβικαὶ) ἐπιγραφαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν Ἀθήναις. Βυζ. Μουσεῖον ΑΘΗΝΩΝ.

μέσων τοῦ Η' αἰῶνος τὸ μέγα ἀραβικὸν κράτος διηρέθη εἰς χαλιφικὸν Ἰσπανικὸν κράτος ὑπὸ τοὺς Οὐμαγιάδας, εἰς Ἀσιατικὸν ὑπὸ τοὺς Ἀββασίδας καὶ εἰς Ἀφρικανικὸν ὑπὸ τοὺς Φατιμίδας καὶ Μαμελούκους· ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ι' αἰῶνος ὑπέστη τὸ μωαμεθανικὸν κράτος τὴν εὐρυτέραν διάσπασιν, καθόσον οἱ διάφοροι διοικηταὶ (Ἐμίραι ἢ Ἀμηράδες) κατέστησαν ἀνεξάρτητοι καὶ ἵδρυσαν πειρατικὰ κράτη ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ, ὡς ἦσαν τὰ τῆς Κρήτης, Σικελίας κ.ἄ. Καθ' ὃν χρόνον δὲ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπασχον φοβερὰς καταστροφὰς ὑπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων καὶ Βουλγάρων, πειρατικοὶ στόλοι Σαρακηνῶν, ἐκ Κρήτης κυρίως ὁρμώμενοι, ἐλεηλάτουν καὶ ἐνέσπειρον τὸν τρόμον καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Τὸ 807 εἴδομεν αὐτοὺς βοηθοῦντας τοὺς πολιορκοῦντας τὰς Πάτρας Σλάβους, ἀπὸ δὲ τοῦ 904 μέγας πειρατικὸς στόλος ὑπὸ τὸν ἐξωμότην Λέοντα τὸν Τριπολίτην ἐκυρίευσε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐπέφερε καταστροφὰς εἰς τὰς πλείστας νήσους καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου. Τοὺς Ἄραβας ἐταπείνωσαν οἱ δύο μεγάλοι αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς (963-969), καὶ Ἰω. ὁ Τσιμισκῆς (969-976), ἐλευθερώσαντες ὁ μὲν πρῶτος τὴν Κρήτην καὶ μέρος τῆς Συρίας, ὁ δὲ δεύτερος ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Συρίαν. Οἱ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἀκμάσαντες ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ Σελδουκίδαι πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι ἄλλη φυλὴ πρὸς τοὺς Ἄραβας δὲν ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς εἰς ἑλληνικὰς χώρας.

Ἂν οἱ Σαρακηνοὶ οὗτοι, οἱ μόνοι ἐκ τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν ἀναπτύξαντες ἔξοχον τέχνην καὶ θεραπεύσαντες τὰ γράμματα, ἐκυρίευσαν ἢ ἐλεηλάτησαν κατὰ τὰς ἐπιδρομάς των παραλίους πόλεις τῆς Ἀττικῆς καὶ ἂν εἰσῆλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, δὲν γνωρίζομεν· εἴδομεν μόνον ὅτι τὸ 915 (ὅτε δηλαδὴ ἤκμαζεν ἀκόμη Λέων ὁ Τριπολίτης) οἱ Ἀθηναῖοι ἐφόνευσαν τὸν «Σαρακηνὸν τῷ γένει καὶ τῷ τρόπῳ Χασὲ υἱὸν Ἰούβη» διὰ τὰς καταπιέσεις του, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν οὔτε τίνος εἴδους καταπιέσεις ἐπέβαλεν οὗτος οὔτε ὑπὸ τίνος ὑπεστηρίζετο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προστάτου του Ἀλεξάνδρου (†913). Ἡ τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν λεηλασία μαρτυρεῖται ὡς γεγονὸς ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ὡς γενομένη τὸ 933 καὶ μάλιστα προστίθεται ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ κατεῖχον τὴν Ἀττικὴν πλέον τῶν τριῶν ἐτῶν δὲν εἶναι ὅμως καθόλου ἀπίθανον ἡ ἀραβικὴ αὕτη κατοχὴ τῆς Ἀττικῆς νὰ μὴ ἦτο καὶ ἡ μόνη.

Τελευταῖος βαρβαρικὸς λαὸς ἦσαν οἱ Νορμανδοί. Νορμανδοὶ ἢ Νορμαννοὶ ἐλέγοντο οἱ κάτοικοι τῶν Σκανδιναυϊκῶν χωρῶν (Δανίας, Σουηδίας καὶ Νορβηγίας), οἵτινες ἦσαν γνωστοὶ ἐν Βυζαντίῳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Βαράγγοι (ἤτοι θαλασσοπόροι). Στίφη ἐκ τούτων ὁρμώμενα ἐκ τῆς βορείου Γαλλίας, ἣν, κατελθόντα ἐκ τῶν χωρῶν των, εἶχον κυριεύσει κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα (911) καὶ ἔνθα εἶχον ἱδρύσει ἴδιον ἀνεξάρτητον κράτος (ὅπου ἡ μέχρι σήμερον φέρουσα τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐπαρχία τῆς Γαλλίας Normandie), κατῆλθον κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν τὴν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, εἰς οὓς ὑπηρέτουν κατ' ἀρχὰς ὡς μισθοφόροι (ἐκ τοιούτων μάλιστα μισθοφόρων Βαράγγων εἶχε καὶ πρότερον ἀκόμη ἀποτελεσθῆ ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ ἐν Βυζαντίῳ), ἔπειτα ὅμως ἀπὸ μισθοφόρων κατέστησαν κύριοι τῆς χώρας ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου (1042-1055), κυριεύσαντες καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων τότε κατεχομένην Σικελίαν καὶ ἱδρύσαντες ἀνεξάρτητον Νορμαννικὸν κράτος ὑπὸ τὸν Ροβέρτον Γυσκάρδον, τὸν ἀναγνωρισθέντα καὶ ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ πάπα ἡγεμόνα τῆς κάτω Ἰταλίας.

Ὁ Ροβέρτος διενοήθη τότε νὰ καταλύσῃ τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ διεξήγαγε δεινοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (ἀπὸ τοῦ 1081), συνέχισε δὲ τοὺς τοιούτους ἀγῶνας καὶ τὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ὁ ἀνεψιός του Ρογῆρος ὁ Β', ὁ ἀπὸ τοῦ 1130 βασιλεύων τῆς μετὰ τῆς Ἀπουλίας ἡνωμένης Σικελίας. Εὐτυχῶς ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου δύο ἐκ τῶν μεγαλυτέρων αὐτοκρατόρων, ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς (1081-1118) καὶ ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς (1143-1180), οἵτινες ἀπέκρουσαν πάσας τὰς ὁρμητικὰς ἐπιδρομάς των. Διὰ τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ προπάντων τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας σπουδαιόταται εἶναι αἱ ἐπιδρομαὶ τοῦ Ρογήρου. Οὗτος ἔχων βοηθὸν τὸν ἀρνησίπατριν ναύαρχον Γεώργιον Ἀντιοχέα ἐπέδραμε τὸ 1147 μετὰ ἰσχυροῦ στόλου τὴν Κέρκυραν, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἐπολιόρκησεν ἄνευ ἀποτελέσματος τὴν Μονεμβασίαν, ἐδήωσε τὰ παράλια τῆς Ἀχαΐας καὶ Αἰτωλίας, διέπλευσε κατόπιν τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἰτέαν· ἐκεῖθεν τὰ ἀποβιβασθέντα νορμαννικὰ στρατεύματα ὥρμησαν εἰς τὰς Θήβας, τὰς περιωνύμους τότε διὰ τὰ μεταξουργεῖα των, ἔνθα κατεσκευάζοντο τὰ περίφημα χρυσόπαστα, οἱ νακοτάπητες καὶ τὰ ὁλοσηρικὰ ὑφάσματα· τὰς Θήβας ἐλαφυραγώγησε, διήρπασε τοὺς θησαυροὺς τῶν πωλητηρίων καὶ ἀπήγαγε πολλοὺς ἄνδρας καὶ γυναῖκας εἰς Σικελίαν, ἔνθα ἵδρυσε δι' αὐτῶν ἐν Παλέρμῳ μέγα ἐργοστάσιον, τὸ περίφημον Hotel de Tiraz, πολλὰ προϊόντα τοῦ ὁποίου διεσώθησαν μέχρι σήμερον. Πλὴν τῶν Θηβῶν ἐλεηλάτησε καὶ διήρπασε καὶ τὴν ἄλλην ἐμπορικὴν πόλιν τῆς Ἑλλάδος, τὴν Κόρινθον, φαίνεται δὲ ὅτι προτοῦ μεταβῆ εἰς Κόρινθον εἰσώρμησε καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐδήωσε τὴν χώραν· ἂν ὅμως εἰσῆλθεν εἰς Ἀθήνας τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται, ἂν καὶ πολλοὶ σήμερον ἐτάχθησαν μὲ τὴν γνώμην τῶν πιστευόντων ὅτι καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὰ πτωχότερα πάντως τῶν

Θηβῶν ἐργαστήρια ἐλαφυραγώγησεν. Ὁ μετὰ 20 ἔτη ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα Ἰουδαῖος περιηγητὴς Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουλέδης εὗρε καὶ πάλιν τὰς Θήβας μεγάλην καὶ ἐμπορικὴν πόλιν, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Νορμαννῶν δὲν ἀφῆκεν ἀθεραπεύτους πληγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἑπομένως καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας. Ὁ πόλεμος τοῦ Ρογήρου μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς ἔληξε τὸ 1156, ἀναγκασθέντος τοῦ Ρογήρου ν' ἀποδώσῃ τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους πλὴν τῶν μεταξουργῶν. Οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν βαρβαρικῶν τῶν τότε χρόνων ἐπιδρομῶν καταδεικνύεται ὅτι αἱ Ἀθῆναι, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων κατὰ τὰς τοιαύτας ἐπιδρομὰς οὐδεμίαν ἰδιαιτέραν πληροφορίαν ἔχομεν, ἐξηκολούθουν καθ' ὅλους τοὺς βυζαντινοὺς αἰῶνας νὰ ζοῦν ἐν σχετικῇ εὐημερίᾳ, ἣν βεβαίως ἠλάττωνον αἱ ἑκάστοτε συμβαίνουσαι βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί, ἕνεκα τῆς δῃώσεως τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς Ἀττικῆς, χωρὶς ὅμως νὰ προξενήσουν εἰς τὴν πόλιν ἀνεπανορθώτους καταστροφάς. Τὴν εὐημερίαν ταύτην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀθηναϊκῆς Ἐκκλησίας.

Τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, εἰς ἣν ἀνῆκε πλέον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως, προΐστατο ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὑπαγόμενος εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πάπα τῆς Ρώμης, ὡς ὑπήγοντο καὶ πάντες οἱ ἐπίσκοποι τοῦ θέματος Ἑλλάδος, μέχρι τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων. Τὸ 733 Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος, ἐκδικούμενος τοὺς εἰκονοφίλους πάπας Γρηγόριον Β' (715-731) καὶ Γρηγόριον Γ' (731-740), εἰς εἰσηγήσεις τῶν ὁποίων ἀπέδωκε καὶ τὴν στάσιν τῶν Ἑλλαδικῶν τὸ 727, θέλων δ' ἀφ' ἑτέρου νὰ περικόψῃ τὴν δύναμιν τῶν ἕνεκα πολιτικῶν λόγων ὁλονὲν ἀνεξαρτήτων καθισταμένων ἱεραρχῶν τῆς Ρώμης, ἀπέσπασεν ὁλοτελῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἑπομένως καὶ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πάπα καὶ ἔταξε τὰς ἑλληνικὰς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἄλλως τε ἦτο καὶ φυσικώτερον νὰ ὑπάγωνται. Ὁμοίως ἀπέσπασεν ὁ Λέων καὶ τὰς Ἐκκλησίας τῆς κάτω Ἰταλίας, Σικελίας, Κρήτης, Μακεδονίας καὶ Ἰλλυρικοῦ· ἐκ τούτων αἱ δύο πρῶται ἐπανῆλθον πάλιν ἐπὶ τῶν Νορμαννῶν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πάπα.

Αἱ Ἀθῆναι ἀνυψώθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς αὐτοκέφαλον ἐπισκοπήν, ἔπειτα εἰς ἀρχιεπισκοπήν, καὶ τελευταίως εἰς μητρόπολιν, ἥτις ἐπὶ μὲν τοῦ Βασιλείου Α' Μακεδόνος (867-886) κατεῖχε τὴν κβ' τάξιν, ἐπὶ δὲ τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (886-911) τὴν κη'.

Εἰς τὴν Μητρόπολιν Ἀθηνῶν, τὴν ἔχουσαν ἐφ' ὅλης τῆς Ἀττικῆς δικαιοδοσίαν ὑπήγοντο αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς νήσου Εὐβοίας (Εὐρίπου, Ὠρεῶν, Καρύστου, Πορθμοῦ καὶ Αὐλῶνος), τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Κορωνείας, τῆς ἐν Φωκίδι Διαυλίας καὶ τῶν ἐπισκοπῶν τῶν Κυκλάδων (Ἄνδρου, Σκύρου, Σύρου καὶ Σερίφου. Αἱ παλαιότεραι ἐν Ἀττικῇ ἐπισκοπαὶ Μαραθῶνος, Μεγάρων καὶ Πλαταιῶν, ἐνωρὶς κατηργήθησαν, πιθανῶς ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τῶν πόλεων τούτων ἐπὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἢ καὶ ἐξ ἄλλης ἀγνώστου αἰτίας. Βραδύτερον, τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ἀθηνῶν καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ Κέω καὶ Θερμιῶν (Κύθνου) καὶ ἡ τῆς Αἰγίνης. Ἡ Μητρόπολις Ἀθηνῶν ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ διὰ τῆς συνήθους κατὰ τοὺς τότε χρόνους προσωνυμίας: Καθολικὴ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ μεγάλη ἢ ἁγία Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, ὡς βλέπομεν εἰς χαράγματα. Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν φέρεται ἐνίοτε καὶ ὡς «ἔξαρχος συμπάσης τῆς Πελοποννήσου» ἴσως ἀφ' ὅτου ἡνώθησαν τὰ θέματα Ἑλλάδος, Πελοποννήσου καὶ νήσων τοῦ Αἰγαίου εἰς ἕν.

Ἡ σειρὰ τῶν ἐπισκόπων, ἀρχιεπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως, καθόσον οὗτοι εἶναι οἱ σπουδαιότεροι ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν διάρκειαν ὁλοκλήρου τῆς βυζαντινῆς περιόδου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς καθαρῶς θεοκρατικὴ πόλις· τὰς τύχας της διηύθυνον κυρίως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες· οὗτοι ὑπενθύμιζον ἑκάστοτε τὰ ἀρχαῖα προνόμια τῆς πόλεως καὶ ἠμπόδιζον ὅσον ἠδύναντο τοὺς ποικιλωνύμους ἄρχοντας, εἰσπράκτορας καὶ φορολόγους τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, οἵτινες κατὰ τοὺς τελευταίους μάλιστα τῆς περιόδου ταύτης αἰῶνας εἶχον καταντήσει φοβερὰ μάστιξ διὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἰσπράττοντες φόρους δι' ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ πιέζοντες τὸν ἀθηναϊκὸν λαόν. Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τούτων ἀρχόντων συναντῶμεν ἄνδρας προνοοῦντας διὰ τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, ἡρωϊκοὺς ἀρχηγοὺς ἀμύνης ὑπερασπίζοντας καὶ διὰ τῶν ὅπλων τὴν πόλιν ἀπὸ ἀπλήστων ἀρχόντων, ὑπερμάχους τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, καὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ τοὺς μόνους ἄνδρας, τοὺς προσπαθοῦντας ἐν τῷ μέσῳ

Γοργοεπήκοος. Ἐντετειχισμένον θωράκιον μὲ ἀνατολικὸν θέμα. Θ' — Ι' αἰών.

τῶν φοβερῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν τότε χρόνων νὰ καταστοῦν ἄξιοι ἀπόγονοι καὶ συνεχισταὶ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς αἴγλης τῆς ἐνδόξου πόλεως.

Τὴν σειρὰν ταύτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἔχομεν δυστυχῶς πλήρη· ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀγνοοῦμεν τίς ἦτο ἐπίσκοπος, ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Β' (569-579), ἀναφέρεται ἐπίσκοπος ἐν Ἀθήναις ἀνήκων εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι διαδεδομένην τότε αἵρεσιν τῶν Τριθεϊστῶν, οὗτινος ἐπίσης ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, ὅπως δὲν γνωρίζομεν καὶ τίς ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κώνσταντος Β' ἐν Ἀθήναις τὸ 662. Μόλις κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος συναντῶμεν τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωάννου ἐν τῇ ΣΤ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τὸ 680, εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας ὑπογράφεται «Ἰωάννης ἐλέῳ Θεοῦ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ λεγάτος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης». τοῦ Ἰωάννου τούτου σώζεται καὶ ἡ σφραγὶς ἢ τὸ μολυβδόβουλον.

Ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙΒ' γνωρίζομεν ἱκανὰ ὀνόματα ἱεραρχῶν καὶ δυνάμεθα νὰ καταρτίσωμεν μετά τινων χασμάτων σειράν, ἣν ὀφείλομεν κατὰ τὸ πλεῖστον οὐχὶ τοσοῦτον εἰς φιλολογικὰς πηγὰς ὅσον εἰς τὰ περίφημα χαράγματα τὰ εὑρισκόμενα κυρίως ἐπὶ τῶν ραβδώσεων τῶν κιόνων τοῦ ὀπισθοδόμου τοῦ Παρθενῶνος, τῆς μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Τὰ χαράγματα ταῦτα τὰ ἐνθυμίζοντα ὅμοια χαράγματα ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν οἴκων τῆς Πομπηΐας ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Πιττάκης (ἐν Ἀρχ. Ἐφημ., Γ', [1856], σ. 935 κ.ἑξ., 1808 κ.ἑξ.). Αἱ χρονολογίαι ὅμως τῶν χαραγμάτων τούτων ἔχουν πολλὰς διαφορὰς πρὸς τὰς ὀλίγας χρονολογίας τὰς διδομένας ἐπὶ τῇ βάσει φιλολογικῶν πηγῶν ὑπὸ τοῦ Le Quien ἐν Oriens Christianus Γ', σ. 170 κ.ἑξ., καὶ ἀφ' ἑτέρου φαίνονται καθ' ἑαυτὰς ἐσφαλμέναι, καθ' ὅσον οὐδέποτε σχεδὸν ἀποδίδεται ἡ ἀναγραφομένη ἰνδικτιών, ὅταν γίνῃ ἡ βάσανος τῆς χρονολογίας, ἀφαιρεθῇ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 5508/9 ἢ 54934/4, προστεθῇ εἰς τὸ ὑπόλοιπον ὁ ἀριθ. 3 καὶ τὸ ἄθροισμα διαιρεθῇ διὰ τοῦ 15. Ἑπομένως ἢ κακῶς ἀνεγνώσθησαν, ἢ ἐσφαλμένως ἐχαράχθησαν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐπιγραφῶν δὲν πρέπει ἀπολύτως νὰ βασιζώμεθα· δυστυχῶς ἡ ἐπήρεια τοῦ χρόνου κατέστησε δυσχερεστάτην σήμερον τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν, αἵτινες ὅμως

ἠδύναντο ἐὰν ἀπ' ἀρχῆς συστηματικῶς ἐξεδίδοντο ν' ἀποτελέσουν πολυτιμότατον βοήθημα, ἀληθὲς λίθινον χρονικὸν τῶν βυζαντινῶν 'Αθηνῶν.

'Ιεράρχαι τῶν 'Αθηνῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους διετέλεσαν :

1. 'Επίσκοποι ὑπὸ τὸν πάπαν τῆς Ρώμης : 'Ιωάννης Β', ὅστις τὸ 680 ἔλαβε μέρος ἐν τῇ ΣΤ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ. 'Ανδρέας, †694, κατὰ χάραγμα ἐπὶ κίονος τοῦ Παρθενῶνος. Θεοχάριστος, †702, ἐξ ὁμοίου χαράγματος. Μαρῖνος, †704, ὁμοίως. 'Ιωάννης Γ', †714, ὁμοίως· τούτου σώζεται καὶ ἡ σφραγὶς ἢ τὸ μολυβδόβουλον. Μολυβδόβουλα (ἢ σιγίλια ἢ βοῦλα [bulla] ἤτοι σφραγῖδες), ὀνομάζονται νομισματόμορφα πέταλα μολύβδου, (ἐξ οὗ ἐκλήθησαν καὶ μολυβδόβουλα), οὕτινος τὸ πάχος εἶναι διάτρητον ὑπὸ αὔλακος (ὀπῆς), δι' οὗ διήρχοντο τὰ ἄκρα μηρίνθου (μεταξωτοῦ νήματος), ἥτις ἐχρησίμευεν ὅπως σφραγίζωνται τὰ ἔγγραφα· ἐπὶ τοῦ πετάλου τούτου διὰ βουλητηρίου ἀπετυποῦντο εἰκονογραφικοὶ τύποι καὶ ἐπιγραφαὶ ἁπλαῖ ἢ ἔμμετροι, συγχρόνως δὲ περιεσφίγγετο ἡ μήρινθος μὴ δυναμένη νὰ ἐξέλθῃ τοῦ αὔλακος· ἡ χρῆσις των ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, εἶναι δὲ τὰ μὲν παλαιότερα παχύτερα καὶ μικρὰ (φακοειδῆ), τὰ δὲ νεώτερα ἔχουν πολὺ μεγαλύτερον μέγεθος· τὰ μολυβδόβουλα ἐνέχουν μεγίστην ἱστορικὴν ἀξίαν, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν μανθάνομεν τὰ ποικιλώτατα ἀξιώματα τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως, ὀνόματα ἱεραρχῶν, μονῶν κλπ. 'Επ' αὐτῶν εἰργάσθησαν ἐκ μὲν τῶν ξένων ὁ Schlumberger (Sigillographie de l' empire Byzantin), ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ὁ Κ. Κωνσταντόπουλος ἐκδώσας πλεῖστα μολυβδόβουλα ἐν τῷ ὑπὸ 'Ι. Σβορώνου ἐκδιδομένῳ Δελτίῳ τῆς Νομισματικῆς 'Αρχαιολογίας.

2. 'Επίσκοποι αὐτοκέφαλοι ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως: Γρηγόριος, †780, κατὰ χάραγμα ἐπὶ κίονος τοῦ Παρθενῶνος. 'Αδαμάντιος, †810, ἐξ ὁμοίου χαράγματος. 'Ιωάννης Δ', †819, ὁμοίως. Καὶ οἱ Θεοδόσιος, 'Υπάτιος, καὶ Δημήτριος Α', δι' οὓς δὲν παραδίδεται ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς ἐπισκοπῆς των.

3. 'Αρχιεπίσκοποι ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως : Γερμανὸς Α', †842, κατὰ χάραγμα ἐπὶ κίονος τοῦ Παρθενῶνος. Γρηγόριος Β', ἔλαβε μέρος εἰς σύνοδον τοῦ ἔτους 866 ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κοσμᾶς, καθηρέθη μετὰ τὸ ἔτος 867. Καὶ Δημήτριος καὶ Γαβριήλ, δι' οὓς δὲν γνωρίζομεν τοὺς ἀκριβεῖς χρόνους τῆς ἀρχιεπισκοπῆς των.

4. Μητροπολῖται ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως : (πάντων τὰ ἔτη τῆς ἐκδημίας των κατὰ χάραγμα ἐπὶ κίονος τοῦ Παρθενῶνος), Νικήτας Α', †881, τούτου σώζεται καὶ τὸ μολυβδόβουλον. 'Αναστάσιος, †889. Σάββας, †914, σώζεται ἐπίσης τὸ μολυβδόβουλον. Γεώργιος Α', †922. Νικήτας Β', †927. Κωνσταντῖνος, †975. Φίλιππος †981. Θεοδήγιος †1007, σώζεται τὸ μολυβδόβουλον, Μιχαὴλ Α', †1030. Λέων Α', ὁ σύγκελλος, †1061. Λέων Β', ὁ σύγκελλος καὶ ρέκτωρ, †1069, τούτου εὑρέθη καὶ ἐπιγραφή. Νικήτας Γ', ὁ Κούρτης, †1103. Νικηφόρος, †1112, Νικόλαος Α', ὁ 'Αγιοθεοδωρίτης, ἔλαβε μέρος ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἔτος 1166, σώζεται τὸ μολυβδόβουλον. Γεώργιος Β', ἔλαβεν ἐπίσης μέρος ἐν συνόδῳ τὸ 1170. Νικήτας, ὁ 'Αγιοθεοδωρίτης, †1175. Γεώργιος Γ', ὁ Ξηρός, † 1179. Γεώργιος Δ', ὁ Βούρτζης, †1180. 'Ιωάννης ΣΤ', 1180 - 1182. Μιχαὴλ Γ', ὁ Χωνιάτης, 1182;—1295, †1220 ἐξόριστος.

'Εκ τῶν ἀνωτέρω 'Ιεραρχῶν τῶν 'Αθηνῶν διεκρίθησαν : 'Ο ἐπίσκοπος 'Ιωάννης, φιλόσοφος ἅμα καὶ θεολόγος, τὰς ἀρετὰς τοῦ ὁποίου, φαίνεται, ὁ πάπας ἐκτιμῶν ὥρισε λεγάτον ἐν τῇ ΣΤ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ. 'Ο ἀρχιεπίσκοπος Γρηγόριος ὁ Β', ὅστις ἐτιμήθη ἀρχιεπίσκοπος 'Αθηνῶν καὶ ἦτο φίλος τοῦ Φωτίου, διὸ καὶ ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Φωτίου, 'Ιγνατίου, καθηρέθη καὶ ἀντ' αὐτοῦ προεχειρίσθη ὁ Κοσμᾶς. Εἰς τὰ χαράγματα φέρεται ὁ Γερμανὸς ὡς ἀρχιεπίσκοπος ἀποθανὼν τὸ 842, φαίνεται δ' ὅτι ὁ Γρηγόριος, ὁ λαβὼν μέρος εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Φωτίου σύνοδον τὸ 866 ἤκμασε μετὰ τὸν Γερμανόν. Τὰ ἔτη, καθ' ἃ ἀνυψώθη ἡ ἐπισκοπὴ 'Αθηνῶν εἰς ἀρχιεπισκοπὴν μαρτυροῦν ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829-841). Οἱ Μητροπολῖται : Νικήτας ὁ Α', ὁ καλούμενος καὶ Δαβίδ· οὗτος κατήγετο ἐκ Βυζαντίου καὶ εἶχε χρηματίσει πρότερον ἐπίσκοπος Δαδύβρων τῆς Παφλαγονίας, ἐκαλεῖτο δὲ διὰ τοῦτο καὶ Παφλαγών· ἦτο πατρίκιος, φιλόσοφος καὶ διδάσκαλος, φίλος τοῦ 'Ιγνατίου, συγγραφεὺς ἔργων περὶ ἀζύμων καὶ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ 'Αγίου Πνεύματος, ἀνελθὼν εἰς τὸν τότε τὸ πρῶτον εἰς μητρόπολιν ὑψωθέντα θρόνον τῶν 'Αθηνῶν, πιθανῶς ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Κοσμᾶ.

'Ο τοῦτον διαδεχθεὶς Σάββας, ὁ ποιμάνας τὴν 'Εκκλησίαν τῶν 'Αθηνῶν ἐπὶ 34 ὁλόκληρα ἔτη· οὗτος παρεκάθησεν ἐν τῇ ἐν ἔτει 879-880 συγκληθείσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδῳ, ἥτις ἀπεκλήθη Η' Οἰκουμενική, ἔγραψε τὰ πρακτικὰ τῆς τελευταίας συνεδριάσεως, μαρτυρεῖται δὲ ὡς ἁγιώτατος ἀνήρ.

'Αμφοτέρων τῶν μητροπολιτῶν τούτων σώζονται τὰ μολυβδόβουλα, ἔχοντα ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν προτομὴν τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς : ΜΡ ΘΥ † ΒΟΗΘΕΙ ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ΝΙΚΗΤΑ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ τὸ πρῶτον καὶ †CΑΒΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΑΘΗΝΩΝ τὸ δεύτερον. Καὶ ἑτέρου μητροπολίτου 'Αθηνῶν, τοῦ Θεοδηγίου, ἔχομεν τὸ

Μολυβδόβουλλον τοῦ Μητροπολίτου ΑΘΗΝΩΝ Μιχαὴλ Χωνιάτου, μετὰ τῆς εἰκόνος Παναγίας 'Αθηνιωτίσσης.

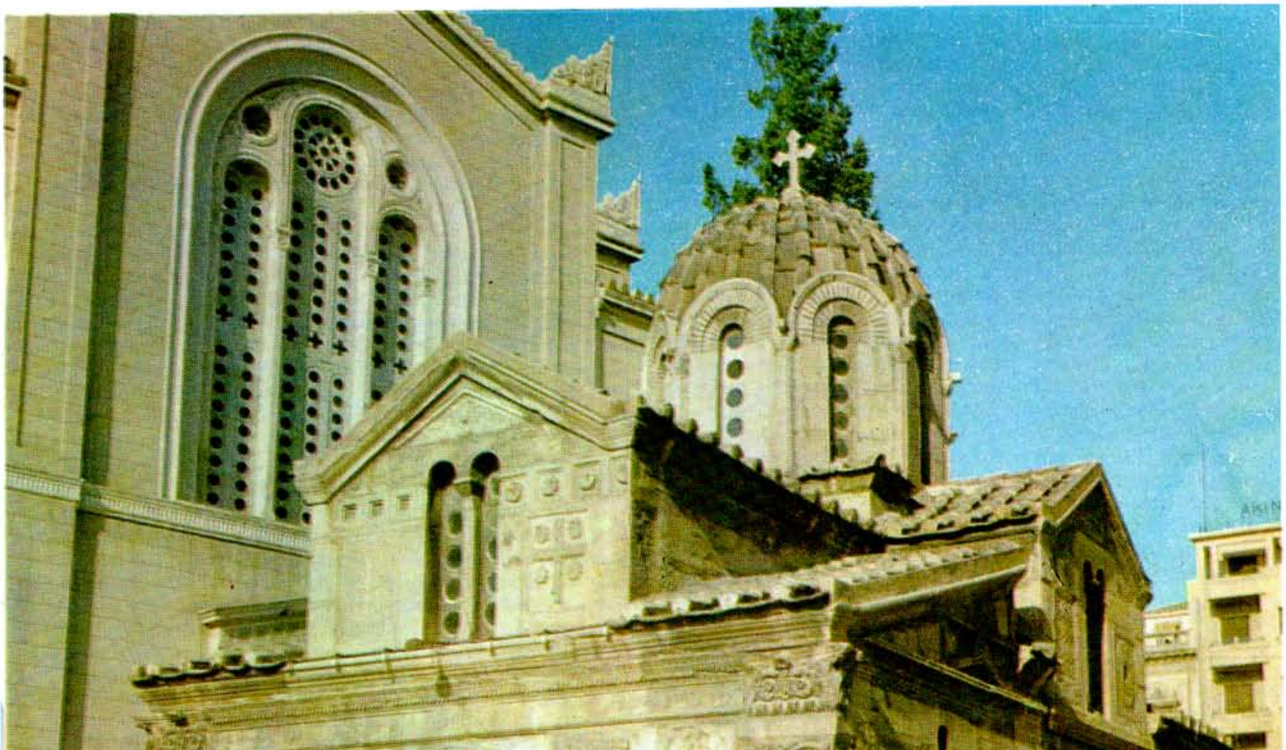
μολυβδόβουλον, ἀλλὰ τοῦτο ἔχει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν Θεοτόκον δεομένην καὶ οὐχὶ βρεφοκρατοῦσαν.

Ἄλλος διακεκριμένος μητροπολίτης φαίνεται ὅτι ἦτο κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Λέων Α', σύγκελλος πρότερον τοῦ πατριάρχου 'Αλεξίου, διὸ καὶ διετήρησε τὸν τίτλον καὶ ὡς μητροπολίτης 'Αθηνῶν· οὗτος παρεκάθησεν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου τὸ 1054 συγκροτηθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, τὴν ἀναθεματίσασαν τὸν πάπαν καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας ἄρχεται ὁ τέλειος χωρισμὸς τῶν 'Εκκλησιῶν τῆς 'Ανατολῆς ἀπὸ τῶν 'Εκκλησιῶν τῆς Δύσεως.

Ὅμοιος μητροπολίτης ἦτο καὶ ὁ Λέων ὁ Β', ὁ σύγκελλος καὶ ρέκτωρ, οὕτινος εὑρέθη κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀνασκαφὰς παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον ἐπιγραφή, ἀναγράφουσα τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνίδρυσιν πύργου, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Λέων εἶχε λάβει ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως προνοήσας διὰ τὴν ἄμυναν αὐτῆς· ἐκ τῶν ἀξιωμάτων ἅτινα ἔφερε (σύγκελλος καὶ ρέκτωρ) ἦτο καὶ πρὸ τῆς ἀρχιερατείας του ἐξέχον πρόσωπον ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου.

'Ικανώτατοι ἱεράρχαι ἦσαν καὶ οἱ τέσσαρες τελευταῖοι μητροπολῖται 'Αθηνῶν, ὡς ὁ Νικόλαος ὁ 'Αγιοθεοδωρίτης, οὕτω καλούμενος ὡς χρηματίσας μοναχὸς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ 'Αγίου Θεοδώρου Τήρωνος τῇ ἐν τοῖς Σφωρακίου, ὡς ἐκαλεῖτο ἡ συνοικία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔνθα ἔκειτο ἡ Μονή. 'Ο Νικόλαος πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς Μητροπολίτην διεκρίνετο ὡς διάσημος νομομαθὴς καὶ ὑμνογράφος, ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει του δὲ ἐτιμήθη καὶ ὡς ὑπέρτιμος· ἔλαβε μέρος εἰς τὴν σύνοδον τοῦ 1166, τὴν συγκληθεῖσαν ὡς διαρκῆ σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου καὶ ἀπέθανε, ταφεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ, εἰς ἣν μετεκομίσθη τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῇ ταφῇ τοῦ ὁποίου ἐξεφώνησε λόγον ὁ περίφημος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος· τούτου σώζεται μολυβδόβουλον, ἔχον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν Θεοτόκον βρεφοκρατοῦσαν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΜΡ ΘΥ Η ΑΘΗΝΙΩΤΙCCΑ, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας τὴν ἔμμετρον ἐπιγραφὴν CΦΡΑΓΙC ΑΘΗΝΩΝ ΠΟΙΜΕΝΟC ΝΙΚΟΛΑΟΥ.

'Εκ τῶν ἑπομένων τριῶν οἱ δύο πρῶτοι, Γεώργιος ὁ Ξηρὸς καὶ Γεώργιος ὁ Βούρτζης δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς πότε ἔζησαν, τὰ δὲ περὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν χαράγματα τοῦ Παρθενῶνος (Ξηρός, † 1172 καὶ Βούρτζης, † 1180) εἶναι ἀβέβαια, καθόσον κατὰ τὸ ἔτος 1180 γνωρίζομεν ὅτι ἐποίμαινε τὴν ἐκκλησίαν τῶν 'Αθηνῶν ὁ Χωνιάτης, τὸ δὲ ἔτος 1179 ἦτο ἀκόμη κατὰ τὰ χαράγματα μητροπολίτης 'Αθηνῶν ὁ Θεοφύλακτος· ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν 2 τούτων μητροπολιτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τελευταῖος ἦτο καὶ ρήτωρ ὡς ἀποδεικνύουν οἱ ἐν τῇ Μονῇ τῆς Θεοτόκου τῆς Χάλκης ἀνευρεθέντες λόγοι του·

ΠΑΝΑΓΙΑ ΓΟΡΓΟΕΠΗΚΟΟΣ (ΑΓ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ), *παρὰ τὸν Μητροπολιτικὸν Ναὸν Ἀθηνῶν. ΙΑ' αἰών.*

τοῦ πρώτου διεσώθη ἡ σφραγὶς φέρουσα ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ Ἁγιοθεοδωρίτου ἔμμετρον ἐπιγραφήν.

Ὑπέροχος τέλος ἱεράρχης τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ὁ περίφημος Μιχαὴλ Χωνιάτης ἐκ τῶν Χωνῶν ἤτοι τῶν ἀρχαίων Κολοσσῶν τῆς Φρυγίας καταγόμενος (ἐγεννήθη τὸ 1140), ἐν Βυζαντίῳ καὶ Θεσσαλονίκῃ παρὰ τῷ Εὐσταθίῳ κυρίως ἐκπαιδευθεὶς καὶ τὸ 1180 (ἢ κατ' ἄλλους 1182) προχειρισθεὶς εἰς Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, οὗτινος σῴζεται καὶ μολυβδόβουλον, ὅμοιον κατὰ τὴν μίαν ὄψιν πρὸς τὸ τοῦ Ἁγιοθεοδωρίτου, κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν † ΜΗΤΗΡ ΘΟΥ ΒΟΗΘΕΙ ΜΟΙ ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ ΜΙΧΑΗΛ ΤΩ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΑΘΗΝΩΝ. Ὁ Μιχαὴλ ἐποίμανε τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἀθηνῶν εἴκοσι καὶ πέντε ὁλόκληρα ἔτη, ἔζησε δέκα πέντε ἔτη ἐξόριστος ἐν Κέᾳ, ἐκδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν Φράγκων, καὶ ἀπέθανε ὀγδοηκονταετὴς τὸ 1220· εἶναι «ὁ τελευταῖος μέγας πολίτης καὶ ἡ τελευταία δόξα τῆς πόλεως τῶν σοφῶν». Ἡ βιογραφία του εἶναι συγχρόνως καὶ ἱστορία τῆς πόλεως ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων διὰ τὸ πλῆθος τῶν διδομένων ἐν τοῖς λόγοις καὶ τοῖς ἔργοις του καθόλου πληροφοριῶν περὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεδέχθησαν τὸν Χωνιάτην ἐνθουσιωδέστατα, ὡς ὁ ἴδιος εἰς τὸν εἰσβατήριον λόγον του, ἀληθὲς ἱστορικὸν μνημεῖον διὰ τὰς βυζαντινὰς Ἀθήνας, ὁμολογεῖ, ἐπαινῶν τοὺς Ἀθηναίους ὡς «εἰς ὑπερβολὴν φιλοποίμενας» καὶ τοῦτο συμπεραίνων «ἐκ τῆς πομπικωτέρας ὑπαντιάσεως καὶ φαιδροτάτης ὑποδοχῆς καὶ τοῦ οἷον ἐνθεαστικοῦ καὶ χαρμοσύνου σκιρτήματος». Ὁ νέος μητροπολίτης κατῴκησεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου ἀνέκαθεν ἦτο τὸ μητροπολιτικὸν οἴκημα (εἰς τὴν βορείαν πτέρυγα τῶν Προπυλαίων, ἔνθα ὁ σηκὸς ὁ φέρων τὸ ὄνομα Πινακοθήκη) καὶ ἐπ' αὐτῆς καθήμενος «ἐδόκει πατεῖν τὴν ἄκραν τοῦ οὐρανοῦ» ὡς ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον του πατριάρχην Μιχαὴλ Αὐτωρτιανόν. Ὁ ἐνθουσιασμὸς ὅμως τοῦ ἀρχαιομαθοῦς καὶ εὐφαντάστου ἱεράρχου παρῆλθε ταχέως καὶ ἡ ἔκπτωσις τῆς ἀρχαίας πόλεως μὲ τὰ «περιηρημένα τείχη καὶ τὰς κατεσκαμμένας καὶ γεωργουμένας οἰκίας», ἡ ἔλλειψις δημοσίας ἀσφαλείας ἕνεκα τῶν πειρατικῶν δηώσεων τῶν τότε χρόνων, ἡ ἔκπτωσις τῆς βιοτεχνίας, δι' ἣν συνεχῶς παραπονεῖται εὑρίσκων «τὰ ἀθηναϊκὰ πάντα γλίσχρα καὶ εὐτελῆ καὶ δὴ καὶ τὰ γεπονικὰ ὄργανα», οἱ καταθλιπτικοὶ φόροι, οὓς εἰσέπραττον διὰ διαφόρους προφάσεις οἱ πραίτορες καὶ οἱ ἄλλοι βυζαντινοὶ φορολόγοι, αἱ ἐπὶ τῆς ἱεραρχίας του συμβᾶσαι θεομηνίαι, (δι' ἃς λέγει «ἐπέλιπον τοὺς παραδείσους οἱ ποταμοί, τὰς λαχανείας αἱ κρῆναι, τὴν Καλλιρρόην τὸ ῥεῖθρον, οἱ μελισσεῶνες τὸν Ὑμηττόν, αἱ πόαι τὰ ποίμνια») καὶ πρὸ πάντων, δι' ἄνδρα ὡς ὁ Μιχαήλ, ἡ πνευματικὴ παρακμὴ τῶν συγχρόνων του Ἀθηναίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσουν τοὺς ἀκαδημαϊκούς του λόγους τοὺς πλήρεις μεταφορῶν καὶ ῥητορικῶν σχημάτων, κατεβίβασε τὸν μέγαν καὶ εὐγενῆ ἄνδρα «ἀπὸ τῆς σφαίρας τοῦ ἰδεώδους εἰς τὴν ὀδυνηρὰν ἀλήθειαν» καὶ γράφων πρὸς τὸν Γεώργ. Τεσσαρακοντάπηχον ἔλεγε μιμούμενος τὴν παρὰ Φιλοστράτῳ ἐπιστολὴν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως «βεβάρημαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις». Περίφημος εἶναι καὶ ὁ ἔμμετρος θρῆνος τοῦ Μιχαήλ, ἔνθα μεταξὺ ἄλλων λέγει:

«Οἰκῶν Ἀθήνας, οὐκ Ἀθήνας πω βλέπω,
κόνιν δὲ λυπρὰν καὶ κενὴν μακαρίαν.
Ποῦ δὴ τὰ σεμνά, τλημονεστάτη πόλι;...
Ὄλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηνῶν τὸ κλέος,
γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδοι.

Ὁμοθύμως ὅμως πάντες οἱ ἱστορικοὶ χαρακτηρίζουν ὡς εἰς ἄκρον ὑπερβολικὰ τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Χωνιάτου περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν· ὁ Μιχαὴλ ἐπερίμενεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχόμενος ν' ἀνεύρῃ τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας καὶ ἡ θέα τῶν ἐρειπίων καὶ ἡ φυσικὴ ἔκπτωσις τῆς ἀττικῆς γλώσσης, εἰς ἣν ὁ κλασσικῶς μορφωμένος ἱεράρχης ἔγραφε καὶ ἐρρητόρευε χωρὶς νὰ ἐννοῆται, ἀπήλπισαν αὐτὸν καὶ ὅτε ἔγραφε περὶ τῶν συγχρόνων του Ἀθηναίων παρεπονεῖτο ὅτι εἶχον καταντήσει «οἱ πρὶν ἀττικισταὶ νῦν βαρβαρισταί». Ὅτι ὅμως οὔτε τὰ γράμματα εἶχον ἐκλείψει οὔτε αἱ Ἀθῆναι ἐστεροῦντο πάσης βιομηχανίας, ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Χωνιάτου, ἐν αἷς μαρτυρεῖται ὅτι ὑπῆρχον πορφυρεῖα καὶ σαπωνοποιεῖα ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Εὐστάθιος ἀναφέρει Ἀθηναίους λογίους, ὡς τὸν Γρηγόριον «Μουσῶν Ἀττικῶν ἔκγονον καὶ γῆς, ἐξ ἧς οἱ λόγοι» κ. ἄ.

Ὁλόκληρος ὁ ἐν Ἀθήναις βίος τοῦ Μιχαὴλ ἦτο διηνεκὴς μέριμνα ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ πάσχοντος ἀθηναϊκοῦ λαοῦ· συχνότατα ἔγραφεν εἰς τοὺς ἰσχυροὺς του ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλους περὶ τῶν δεινῶν τῆς πόλεως, προσεφώνει τοὺς ἑκάστοτε ἐκ μέρους τῆς βυζαντινῆς Αὐλῆς ἀποστελλομένους πραίτορας, τοὺς ἐντεταλμένους νὰ ἐπιφέρουν τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς τὰ δεινὰ τῶν Ἀθηνῶν (Νικηφόρον Προσούχ, Δημήτριον Δριμύν), ἀπέστειλε τὸ 1199 τὸ περίφημον Ὑπομνηστικὸν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Γ', ἵνα παύσουν αἱ ἀτελεύτητοι φορολογίαι, μετέβη δὶς αὐτοπροσώπως εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ τέλος ἀντέστη ἡρωϊκῶς καὶ ἀπήλλαξε τὰς Ἀθήνας τῆς τυραννίας τοῦ ἄρχοντος Ναυπλίου καὶ Ἄργους Λέοντος Σγουροῦ, ὅστις ἐπωφελούμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατούσης ἀνωμαλίας εἶχε ζητήσει τὸ 1204 νὰ ἐπεκτείνῃ μέχρι τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἀρχήν του. Ἐκ τοῦ Ὑπομνηστικοῦ τούτου, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, μανθάνομεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ προνόμια τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ἐπ' αὐτοῦ κυρίως στηρίζεται πᾶσα περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πληροφορία. Δυστυχῶς δὲν ὠφέλησε πολὺ ἡ ἀπαλλαγὴ αὕτη τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ Σγουροῦ, διότι μετὰ ἓν ἔτος ὁ Χωνιάτης ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὴν Ἀκρόπολιν εἰς τοὺς Φράγκους.

Ὁ Μιχαήλ, παραδώσας τὴν Ἀκρόπολιν εἰς τοὺς ἀλλοφύλους κατακτητάς, οἵτινες ἐσύλησαν τὰ ἱερὰ καὶ πολύτιμα σκεύη τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ καὶ διεσκόρπισαν τὴν μετὰ τόσου κόπου καταρτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ὑπερόχου ἱεράρχου βιβλιοθήκην, ἔφυγεν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ

Μιχαὴλ Β' ὁ Χωνιάτης.
Τοιχογραφία ΙΓ' αἰῶνος ἐκ Καλυβίων Κουβαρᾶ, Ἀττικῆς.

ἐκεῖθεν μετ' ἀκάρπους διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν καρδινάλιον Σωφρέδ, κατῆλθεν εἰς Εὔριπον, ἔνθα εἶχε φίλους καὶ κτήματα, καὶ τέλος κατέφυγεν εἰς τὴν νῆσον Κέαν, ἣν ἀπεφάσισε νὰ ἐκλέξῃ ὡς ἄσυλον· ἐκεῖθεν φυγὰς πλέον ἔβλεπε τὴν ἤδη πεφιλημένην αὐτῷ γῆν τῆς Ἀττικῆς εἰς ἣν ἀπέβλεπεν ὡς πρὸς ἄλλην Ἐδέμ, αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις ἄλλοτε γράφων περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς του ἔλεγε «φεῦ τῆς ὑπερορίου καταδίκης ἡμῶν... εἰς ἣν ὡς εἰς ἄλλον Ἅδου κλαυθμῶνα κατήλθομεν»! Ἐν Κέᾳ ἔζησεν ἐπὶ 15 περίπου ἔτη ὡς μοναχὸς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Προδρόμου, πονῶν διὰ τὴν τύχην τοῦ ποιμνίου του, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει νὰ ἐπικοινωνῇ δι' ἐπιστολῶν μέχρι τοῦ 1220, ὅτε ἀπέθανεν, ἀπαλλαγεὶς τῶν δεινῶν ὁ μέγας καὶ εὐγενὴς ἱεράρχης.

Ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως ταύτης τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἀθηνῶν, συνάγεται ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἔζησαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὡς μία τῶν δευτερευουσῶν βυζαντινῶν πόλεων, ἥτις ηὐτύχησε καὶ ἄνδρας εὐγενεῖς νὰ

ἔχῃ καὶ σχετικὴν εὐημερίαν, ὑφίστατο δὲ τὰ δεινὰ τὰ μαστίζοντα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁλόκληρον τὸ βυζαντινὸν κράτος.

Τὴν ἀλήθειαν ταύτην μαρτυρεῖ καὶ ὁ μοναστικὸς βίος ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀθήναις, ὅστις ἐν ταῖς βιογραφίαις τῶν ἁγίων παρέχει πολλὰς συμπληρωτικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς πόλεως κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον.

Ἡ ῥοπὴ πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον, ἥτις ἤρχισεν ἀπὸ τὸν Δ΄ αἰῶνα εἰς τὰς χριστιανικὰς χώρας, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀφήσῃ ἀνεπηρέαστον καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἑπομένως καὶ τὰς Ἀθήνας. Κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα ἐκτίσθη ἔξωθεν τῶν Ἀθηνῶν ἡ παλαιοτέρα Μονὴ Δαφνίου, πιθανῶς δὲ ἡ παλαιοτέρα Μονὴ ἐν Καισαριανῇ· εὐθὺς μετὰ τὰς εἰκονομαχικὰς ἔριδας βλέπομεν ἱδρυομένας ἐν Ἑλλάδι μεγαλοπρεπεστάτας Μονάς, ὡς τὴν ὁλονὲν ἐρειπουμένην Μονὴν τῆς Σκριποῦ (κτισθεῖσαν τὸ 874), τὴν περιώνυμον καὶ περικαλλεστάτην ἐν Ἑλλάδι Μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Λεβάδειαν (κτισθεῖσαν τὸν Ι΄ αἰῶνα) καὶ τὴν ἐντελῶς καταστραφεῖσαν σύγχρονον πρὸς τὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Μονὴν Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε ἐν Σπάρτῃ. Τοιαῦται μεγαλοπρεπεῖς Μοναὶ δὲν μαρτυρεῖται ἂν ἱδρύθησαν καὶ ἐν Ἀθήναις, ἡ ὕπαρξις ὅμως τῆς νεωτέρας Μονῆς Δαφνίου, τῆς Καισαριανῆς, Νταοῦ Πεντέλης, Ὁσίου Μελετίου κ.ἄ., ἀποδεικνύει τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἐν Ἀθήναις τοῦ μοναχικοῦ βίου, αἱ δὲ βιογραφίαι τῶν ἱδρυτῶν Μονῶν πολὺ συμβάλλουν εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἱστορίας τῶν βυζαντινῶν Ἀθηνῶν. Ἀναφέρομεν ὀλίγα παραδείγματα ἐκ τῶν βιογραφιῶν τούτων διὰ νὰ ἐννοηθῇ ἡ γενικωτέρα σημασία ἣν ἐνέχουν διὰ τὰς Ἀθήνας τὰ πέριξ τῆς πόλεως Μοναστήρια.

Ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἐξ Αἰγίνης καταγομένου Ὁσίου Λουκᾶ, ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ ὅσιος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας συνοδεύων δύο μοναχοὺς μεταβαίνοντας ἐκ Ρώμης εἰς Παλαιστίνην, οἵτινες προσευχηθέντες μετὰ τοῦ μόλις δεκατετραετοῦς Λουκᾶ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀφῆκαν τὸν Λουκᾶν ἔν τινι μονῇ τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Ἀττικῆς, ὁπόθεν ἀκουσίως ἔφυγεν ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν μητέρα του. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ἠσκήτευσε πάλιν ὁ Λουκᾶς εἰς Μονὰς τῆς Ἀττικῆς καὶ ὁ βιογράφος του ἀναφέρει τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Τούρκων (δηλ. τῶν Ἀράβων ἢ Σαρακηνῶν, οὓς ὁ μεταγενέστερος προφανῶς βιογράφος καλεῖ Τούρκους)· περὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν μάλιστα λέγει ὅτι ἦσαν οὕτω φοβεραὶ ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος (ἑπομένως καὶ τῆς Ἀττικῆς) δὲν ἤλπιζον νὰ ἴδουν τὴν πατρίδα των ἀπελευθερουμένην (ἔχομεν ἄρα μίαν ἄψευστον μαρτυρίαν ὅτι εἶχαν καταλάβει τὴν ὕπαιθρον χώραν οἱ Σαρακηνοί) καὶ διὰ τοῦτο ἐσκέφθησαν νὰ μεταναστεύσουν εἰς Πελοπόννησον, ἀλλ' ὁ ὅσιος παρεμύθει αὐτοὺς καὶ ἀπέτρεπε νὰ ἐγκαταλείπουν τὸ πάτριον ἔδαφος. Ὁ Λουκᾶς ἔζησε τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι΄ αἰῶνος, ὅτε πράγματι ἐγένοντο αἱ βουλγαρικαὶ καὶ ἀραβικαὶ ἐπιδρομαὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα.

Ἄλλας πληροφορίας ἔχομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, τοῦ ἀκμάσαντος κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ι΄ αἰῶνος, περιφήμου δὲ ἱεραποστόλου τῆς ἀνακτηθείσης ὑπὸ τῶν Ἀράβων Κρήτης· καὶ οὗτος μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ βιογράφου του (τοῦ γράψαντος τὸ 1142) ὅτι ἦλθεν εἰς Ἀθήνας «ἔνθα δὴ ὁ περιώνυμος ἵσταται ναὸς τῆς Θεομήτορος», ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκήρυξεν ὁ Νίκων ἢ ὡς ἔχει ὁ βιογράφος «ἐναφίη φωνὴν τῆς τυρρηνικῆς σάλπιγγος εὐτυχεστέραν ἐπὶ τῷ κηρύγματι τῆς μετανοίας».

Σπουδαίαν τέλος συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς παρέχει καὶ ὁ βίος τοῦ ἐκ Μουτασάλκας ὁσίου Μελετίου τοῦ ἀκμάσαντος τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα· ὁ βιογράφος του Θεόδωρος Πρόδρομος διηγεῖται ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον διαφωτίζει ἡμᾶς περὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως. Ἡμέραν τινά, λέγει, Λατῖνοι προσκυνηταί, πλέοντες εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐστάθμευσαν, ἕνεκα τρικυμίας, εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀνῆλθον εἰς Ἀθήνας· ὁ ἀθήναρχος, ἤτοι ὁ ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν ὁ ἔχων προφανῶς ἀστυνομικὰ καὶ δικαστικὰ καθήκοντα, συνέλαβε τοὺς μισητοὺς τότε ἕνεκα τοῦ σχίσματος Λατίνους μοναχοὺς καὶ τοὺς ἐφυλάκισεν ὡς κατασκόπους· ἔμαθε τοῦτο ὁ Μελέτιος καὶ κατέβη ἀπὸ τοῦ ὄρους Μυοπόλεως (Κιθαιρῶνος), ἔνθα ἐμόναζε μετὰ στίφους μοναχῶν ἐχόντων παράδοξα ἔθιμα, ἀληθῶν στρατοκαλογήρων, καὶ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κατώρθωσε ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς Λατίνους, οὓς καὶ ἐφιλοξένησεν ἐν τῇ μονῇ του. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ μάλιστα ταύτῃ ὁ βιογράφος τοῦ Μελετίου ἀποκαλεῖ τὰς Ἀθήνας «θερμὰς μὲν πάλαι τὴν εἰδωλολατρίαν εἴπερ τις ἄλλη τῶν πόλεων, θερμοτέρας δὲ ἄρα κατὰ διάμετρον τὴν εἰς τὴν ὑπεράγνον ἡμῶν βασιλίδα καὶ Θεοτόκον εὐσέβειαν»· ἂν καὶ ὁμολογεῖ κατωτέρω ὁ αὐτὸς βιογράφος ὅτι ἡ εὐλάβεια αὕτη πρὸς τὴν Θεοτόκον ἐν Ἀθήναις ἦτο ἄνευ ἐπιγνώσεως.

Γ΄. Ἀπὸ τῶν μέσων ἤδη τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος ὁλόκληρος ἡ ἱστορικὴ σκηνογραφία τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ μεγάλου μέρους τῆς Ἀσίας μετεβλήθη· ἡ ἐν ἔτει 1057 συγκροτηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἀπέσχισεν ἐντελῶς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῆς Δύσεως καὶ μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ μίσους συνεδέθη ὁ πολιτικὸς καὶ ἐμπορικὸς ἀνταγωνισμός, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἡ κυριαρχία τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐν Ἰταλίᾳ κατελύθη, διάφοροι ἀνεξάρτητοι πολιτεῖαι (Ἑνετία, Γένουα, Πίσα, Ἀμάλφη, Φλωρεντία) ἱδρύθησαν καὶ βαθμηδὸν ἐκυριάρχουν διὰ τοῦ ἐμπορίου των τῆς Μεσογείου, ἡ κοσμικὴ δύναμις τοῦ πάπα ἀνυψώθη, οἱ Νορμανδοὶ ἐκυριάρχησαν τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ οἱ Σελδουκίδαι Τοῦρκοι, οἱ ἀντικαταστήσαντες τοὺς Ἄραβας ἢ Σαρακηνοὺς ἐν τῷ ἀγῶνι ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἵδρυσαν τουρκικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὸ Ἰκόνιον, ὡς εἶχον καὶ ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ ἕτερον τουρκικὸν κράτος ἱδρύσει καὶ εἶχον γίνει κύριοι τῆς Ἁγίας Γῆς, πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ὁποίας ἐπεχειρήθησαν ὑπὸ τῆς Δύσεως αἱ περίφημοι σταυροφορίαι, αἱ ἔχουσαι ὡς πρόσχημα μὲν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἱεροσολύμων ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν Μωαμεθανῶν, χάριν τῶν προσκυνητῶν τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ, πράγματι δὲ τὴν ἐκπλήρωσιν πολιτικοῦ σκοποῦ, πηγάζοντος ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῆς Δύσεως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ἤτοι τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος κατωρθώθη τέλος ὁ πολιτικὸς οὗτος σκοπὸς τῆς Δύσεως καὶ ἡ λεγομένη Δ΄ σταυροφορία, ἧς ἡγεῖτο ὁ πανοῦργος τυφλὸς Δόγης τῆς Ἑνετίας Δάνδολος, κατέλυσε τὸ 1204 τὸ βυζαντινὸν κράτος· αἱ ἀποτελοῦσαι τοῦτο χῶραι διεμοιράσθησαν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων Λατίνων κατακτητῶν, ἤτοι τοῦ κόμητος τῆς Φλάνδρας Βαλδουΐνου, ὅστις ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἑνετίας, ἥτις κατέλαβε τὰς πλείστας τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων πόλεων, καὶ τοῦ μαρκησίου Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ, ὅστις ἐγένετο βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἔλαβεν ὁλόκληρον τὸ βυζαντινὸν θέμα Ἑλλάδος.

Τὰς ἑλληνικὰς χώρας ὅμως κατεῖχον εἰσέτι αἱ βυζαντιναὶ ἀρχαὶ ἢ Ἕλληνες ἡγεμονίσκοι (ὡς εἴδομεν τὸν ἄρχοντα Ναυπλίας καὶ Ἄργους Λέοντα Σγουρόν), οἱ δὲ νέοι αὐτῶν κύριοι, πρὸς ἐκδίωξιν ἢ καθυπόταξιν αὐτῶν, ἐξεκίνησαν ἵνα κατακτήσουν ἕκαστος τὰς χώρας του, παρακολουθούμενοι ὑπὸ ἰδίου στρατοῦ καὶ πολλῶν εὐγενῶν, εἰς οὓς οἱ ἀρχηγοὶ παρεχώρουν τὰς κυριευομένας πόλεις καὶ χώρας, ἵνα ἄρχουν αὐτῶν ὡς ὑποτελεῖς ἡγεμόνες, συμφώνως πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν τότε ἐν Εὐρώπῃ γνωστὸν φεουδαλικὸν σύστημα. Τὸ βυζαντινὸν κράτος διεμελίσθη μὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων, κατωρθώθη ὅμως, ὡς γνωστόν, νὰ ἱδρυθοῦν ὑπὸ τῶν φυγάδων Βυζαντινῶν ἀρχόντων νέαι ἑλληνικαὶ ἡγεμονίαι, ὡς ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας (1204-1261), ἥτις ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὸ 1261 ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐξεδίωξε τοὺς Φράγκους, τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Α΄ Ἄγγελον (1204-1319) καὶ ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Α΄ Κομνηνὸν (1204-1461). Βραδύτερον ἱδρύθη παρὰ τὸν Ταΰγετον τὸ Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ (1259-1460), ὁλονὲν ἀναπτυσσόμενον, ὅπερ κατώρθωσε τὸ 1432 νὰ ἐκδιώξῃ ἐντελῶς τοὺς Φράγκους ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου, ἂν καὶ ἀνέκοψαν τὴν πρόοδον αὐτοῦ οἱ Τοῦρκοι, εἰς οὓς τὸ 1460 ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος περιῆλθεν.

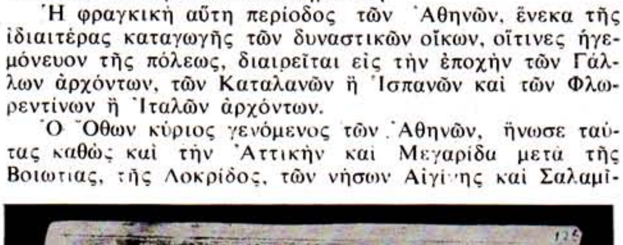
Εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα συνέστησαν τότε πλῆθος βαρωνιῶν, μαρκιωνιῶν, κομιτειῶν καὶ ἄλλων φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ἐξ ὧν τινὲς διήρκεσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, ὡς τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι ἱδρυθεῖσαι. Αἱ ἱδρυθεῖσαι ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγκικαὶ ἡγεμονίαι ἦσαν πολλαὶ ὡς ἡ κομιτεία τῶν Σαλώνων, ἤτοι τῆς Ἀμφίσσης, ἡ μαρκιωνία Βοδονίτσης κ.λ.π. Βαθμηδὸν ὅμως διεκρίθησαν δύο κυρίως ἡγεμονίαι: ἡ ἡγεμονία Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν καὶ ἡ ἡγεμονία τῆς Πελοποννήσου ἢ τὸ Πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως. Ἐκ τῶν βενετι-

κῶν κατακτήσεων παρέμειναν ὡς ἀποικίαι τῆς Βενετίας ἡ Εὔβοια, ἡ καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Λομβαρδῶν ἱπποτῶν dalle Carceri (Κάρτζερας) καὶ τοῦ Γάλλου Ἰακώβου d' Avesues (Ἀβένστα), οἵτινες ὅμως ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς, αἱ παράλιοι πόλεις τῆς Πελοποννήσου Κορώνη καὶ Μεθώνη, καὶ τέλος μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἡ Κρήτη· εἰς τὰς λοιπὰς νήσους τῆς Ἑλλάδος ἱδρύθησαν τὰ νησιωτικὰ κράτη τῶν Γκύζη (ἐν Τήνῳ, Μυκόνῳ, Σκύρῳ καὶ Σκοπέλῳ) τῶν Giustiniani ἐν Χίῳ (Κέᾳ καὶ Σερίφῳ), τῶν Βενιέρη ἐν Κυθήροις, τῶν Ναβιγκαγιόζων ἐν Θήρᾳ καὶ τέλος τῶν Σανούδων ἐν ταῖς λοιπαῖς νήσοις τῶν Κυκλάδων (δουκᾶτον τοῦ Αἰγαίου) μὲ κέντρον τὴν Νάξον· τὰ νησιωτικὰ κράτη ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Βενετίας.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιος, ἀφοῦ ἐρρύθμισε τὰ πράγματα τῆς νέας πρωτευούσης του, ἐξεκίνησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1204 πρὸς κατάκτησιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· διῆλθεν ἀνενόχλητος τὰ Τέμπη, διέβη τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν, τὰ ὁποῖα ἀνάνδρως ἐγκατέλιπεν ἡ φρουρὰ τοῦ Σγουροῦ, κατέλαβε τὴν Φθιῶτιδα, Φωκίδα, Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν καὶ ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας· ὁ πρὸ ὀλίγου γενναίως ἀποκρούσας τὸν Σγουρόν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, βλέπων ὅτι καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχε κυριευθῆ ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ὁλόκληρος ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἀμαχητὶ ὑπετάχθη, ἐθεώρησε φρόνιμον ν' ἀποσυρθῇ καὶ οὕτω τὰ φραγκικὰ στρατεύματα εἰσῆλθον ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ὁ Βονιφάτιος ἀφοῦ ἐλαφυραγώγησε τὴν πόλιν καὶ ἀφήρεσε τὰ τιμαλφῆ κειμήλια τοῦ Ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Παρθενῶνι, τὰ πολύτιμα δῶρα τοῦ Βουλγαροκτόνου, παρεχώρησε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀττικὴν ὁλόκληρον μετὰ τῶν Μεγάρων εἰς τὸν εὐγενῆ φίλον του ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου τῆς Βουργουνδίας καταγόμενον (κύριον τῆς Ray) Ὄθωνα Δελαρὸς (de la Roche sur Lougnon), εἰς ὃν πρὸ μικροῦ εἶχε παραχωρήσει τὰς Θήβας, τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν χώραν τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν τὴν ἔχουσαν ἐπίνειον τὴν Ἀταλάντην. Βραδύτερον, φαίνεται, κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος καὶ αἱ νῆσοι Αἴγινα καὶ Σαλαμίς· ὁμοίως δὲ μετὰ τὸ 1212 προσετέθησαν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ αἱ πόλεις τῆς Πελοποννήσου Ἄργος καὶ Ναύπλιον εἰς ἀμοιβὴν τῶν ἐκδουλεύσεων, ἃς προσέφερε πρὸς καθυπόταξιν τῆς Πελοποννήσου ὁ Ὄθων εἰς τὸν περίφημον Γοδ. Βιλλεαρδουῖνον, ὅστις μάλιστα ὥρισε νὰ πληρώνωνται εἰς τὸν Ὄθωνα 400 ὑπέρπυρα ἐτησίως ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου. Οὕτως αἱ Ἀθῆναι περιῆλθον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1205 εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους διετέλεσαν ἐπὶ διακόσια πεντήκοντα ὁλόκληρα ἔτη.

Ἡ φραγκικὴ αὕτη περίοδος τῶν Ἀθηνῶν, ἕνεκα τῆς ἰδιαιτέρας καταγωγῆς τῶν δυναστικῶν οἴκων, οἵτινες ἡγεμόνευον τῆς πόλεως, διαιρεῖται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Γάλλων ἀρχόντων, τῶν Καταλανῶν ἢ Ἱσπανῶν καὶ τῶν Φλωρεντίνων ἢ Ἰταλῶν ἀρχόντων.

Ὁ Ὄθων κύριος γενόμενος τῶν Ἀθηνῶν, ἥνωσε ταύτας καθὼς καὶ τὴν Ἀττικὴν καὶ Μεγαρίδα μετὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Λοκρίδος, τῶν νήσων Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖ-

Τμῆμα βυζαντινοῦ ἐπιστυλίου εὑρεθὲν εἰς Ἀκρόπολιν ΑΘΗΝΩΝ.

νος καὶ βραδύτερον μετὰ τῶν πόλεων τῆς Πελοποννήσου Ἄργους καὶ Ναυπλίου, δι' ὧν ἀπετελέσθη ἡ ἡγεμονία Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, ἔχουσα πρωτεύουσαν τὰς ἐμπορικὰς καὶ πλουσίας Θήβας, μετὰ τῆς ὀχυρᾶς Καδμείας, ὅπου καὶ ἤδρευεν ὁ Ὄθων καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Ἐκ τῶν Γάλλων ἀρχόντων μόνον ὁ Ὄθων τὸ 1209 μετέφερεν ἐκ Θηβῶν τὴν ἕδραν εἰς Ἀθήνας ἕνεκα τῶν πρώτων μεταξὺ τῶν Φράγκων ἐρίδων, αἵτινες προεκλήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουΐνου· ὁ διάδοχος ὅμως τοῦ Ὄθωνος Γουΐδων Α' ἅμα γενόμενος ἡγεμὼν τὸ 1225 μετέφερε πάλιν τὴν ἕδραν τῆς ἡγεμονίας εἰς Θήβας. Τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τὸν εὐγενῆ ἱππότην Νικόλαον Σαίντ-Ὀμέρ, μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τούτου (τὸ 1212 ἢ 1216) κατέλαβε τὴν μερίδα ταύτην ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ὄθωνος Γουΐδων Δελαρός, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ὄθωνα. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ἐπωνομάσθη Sire d' Athènes ἢ ὡς εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῶν παπῶν φέρεται Dominus Athenarum, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐκλήθη Μέγας Κὺρ καὶ ἡ ἡγεμονία Μεγακυρᾶτον τῶν Ἀθηνῶν· βραδύτερον, ἀπενεμήθη εἰς τὸν ἡγεμόνα Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν ὁ τίτλος τοῦ δουκὸς καὶ ἡ ἡγεμονία ἐκλήθη Δουκᾶτον Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν.

Τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν παρεχώρησεν ὁ Ὄθων εἰς τὸν συγγενῆ του Πέτρον Δελαρός, ὅπως διένειμε καὶ ὁλόκληρον τὴν χώραν του ὡς φέουδα εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν Φράγκους, τοὺς διακριθέντας βαθμηδὸν εἰς δύο τάξεις, ἤτοι τοὺς εὐγενεῖς, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, καὶ τοὺς ἀστούς, τοὺς μετὰ τὴν κατάκτησιν δηλαδὴ συρρεύσαντας Λατίνους, τοὺς καλουμένους Βαργησίους.

Τὰ δημόσια κτήματα, οἱ Ναοὶ καὶ αἱ Μοναὶ ἐδημεύθησαν καὶ διενεμήθησαν μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λατινικοῦ κλήρου, τὰ δὲ ἰδιωτικὰ διετήρησαν μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ ἰθαγενεῖς, ἀλλ' ἐκαρποῦντο μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἰδιοκτησιῶν των, δὲν ἐδικαιοῦντο δὲ νὰ διαθέτουν ἐλευθέρως τὰ κτήματά των. Αἱ λατινικαὶ ἀρχαὶ κατήρτισαν Κτηματολόγιον, Ρετζίστρο καλούμενον κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως, ἤτοι: ἀπηγορεύθη ἡ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Φράγκων ἐπιγαμία, ἀπεκλείσθησαν οἱ ἐγχώριοι ἀπὸ τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων, ὑπεβάλλοντο ὅμως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος εἰς στρατιωτικὴν θητείαν, ἥτις ἐπεξετάθη καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὀρθοδόξους ἱερεῖς τῶν χωρίων ἀκολουθοῦντας ἐν πολέμῳ τοὺς κυρίους των, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἱ Εἵλωτες τοὺς Σπαρτιάτας.

Βραδύτερον, ἕνεκα τῆς γλώσσης, ἣν οὐδέποτε ἐξέμαθον οἱ Γάλλοι κατακτηταὶ οἱ ζῶντες ὡς ἐντελῶς κεχωρισμένοι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων Ἑλλήνων ἢ Γραικῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσουν ἀσήμαντα ἀξιώματα, ὡς τὸ ἀξίωμα τοῦ νοταρίου κ. ἄ. καὶ εἰς Ἕλληνας.

Οἱ Φράγκοι, οὓς ὑπεδέχθησαν οἱ Ἕλληνες καὶ πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι ἄνευ ἀντιστάσεως, ἀπηυδησμένοι πλέον ἕνεκα τῆς βυζαντινῆς κακοδιοικήσεως καὶ τῶν ἀενάων ἐπιδρομῶν, ἐσεβάσθησαν ὁπωσδήποτε τὴν θρησκείαν τῶν κατακτηθέντων καὶ τὰ ἐγχώρια ἔθιμα, εἰσήγαγον δὲ ὡς πολίτευμα τὰ ἐπικρατοῦντα εἰς τὸ φραγκικὸν κράτος τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοῦ 1099 (ὅτε δηλ. ἐκυρίευσαν κατὰ πρῶτον τὰ Ἱεροσόλυμα οἱ σταυροφόροι καὶ ἵδρυσαν ἐκεῖ φραγκικὸν κράτος) Συνήθεια, μετά τινων ἀναγκαίων μεταβολῶν, ὡς αὗται ἐγένοντο ἐν τῇ συνελεύσει τῆς Ραβένικας τὸ 1209, διὸ καὶ ἐκλήθησαν Συνήθεια τῆς Ρωμανίας (Assises de Romanie). Κατ' αὐτὰ αἱ μεταξὺ τῶν Φράγκων διαφοραὶ ἐλύοντο διὰ μὲν τοὺς εὐγενεῖς εἰς τὴν ὑψηλὴν κούρτην, ἤτοι τὸ ἀνώτατον δικαστήριον (la haute cour), ὅπερ ἐχρησίμευε καὶ ὡς συμβούλιον ἑκάστης φραγκικῆς ἡγεμονίας, διὰ δὲ τοὺς ἀστοὺς εἰς τὴν κούρτην τῆς βοργησίας ἤτοι τὸ κατώτερον δικαστήριον (la basse cour de borgesie), ὅπερ ἐδίκαζε καὶ τὰς μεταξὺ βοργησίων καὶ ἰθαγενῶν διαφοράς· αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων διαφοραὶ ἐλύοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, ἴσχυον δὲ αἱ βυζαντιναὶ διατάξεις καὶ τὰ ἐγχώρια ἔθιμα.

Ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν ἐζήτησαν μὲν οἱ Φράγκοι, προεξάρχοντος τοῦ πάπα, νὰ ἐπιβάλουν τὸ λατινικὸν δόγμα εἰς τοὺς κατακτηθέντας, ἀλλ' ἡ ἐμμονὴ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ εἰς τὰ πάτρια, οἱ ὅροι, οὓς ἀπήτησεν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', καθ' οὓς ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος δὲν ἐξεβιάζετο εἰς ἐξόμωσιν, ἀλλ' ἤρκει ἁπλῆ διὰ χειροδοσίας πρὸς τὸν Λατῖνον ἐπίσκοπον ὁμολογία ὑποταγῆς, καὶ ἡ ὑποστήριξις ἐνίοτε τῆς θρησκείας τῶν ἰθαγενῶν ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας διὰ καθαρῶς πολιτικοὺς λόγους, συνετέλεσαν νὰ διατηρηθῇ ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐν τῷ μέσῳ τοῦ φραγκικοῦ κατακλυσμοῦ. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπέστειλεν ὁ πάπας, μετὰ τὴν ἀκούσιον ἀποχώρησιν τοῦ σοφοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαήλ, τὸν Γάλλον Βεράρδον, ὅστις ἐγκαθιδρύθη εἰς τὸν μητροπολιτικὸν οἶκον τῶν Προπυλαίων καὶ μετ-

έβαλε τὸν Ναὸν τῆς Θεοτόκου, ἤτοι τὸν Παρθενῶνα, εἰς λατινικὴν μητρόπολιν· ὁ πάπας ἠγάπα τὰς Ἀθήνας, ἃς ἐχαρακτήριζεν εἰς τὴν πρὸς τὸν Βεράρδον βοῦλαν του ὡς «τὴν ἔχουσαν ἔνδοξον παρελθὸν πόλιν, τὴν μητέρα τῆς τέχνης καὶ τὴν πόλιν τῶν σοφῶν»· διὸ καὶ ἀνέδειξε καὶ πάλιν Μητρόπολιν, εἰς ἣν ὑπήγαγε τὰς ἐπισκοπὰς Μεγάρων, Χαλκίδος, Αὐλῶνος, Ζέρκων, Καρύστου, Θερμοπυλῶν, Δαυλίας, Κορωνείας, Ἄνδρου, Σκύρου, Κέας, βραδύτερον δὲ ὁ Ὀνώριος Γ' ἔταξεν ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν καὶ τὰς ἐπισκοπὰς Αἰγίνης, Ζητουνίου (Λαμίας), Σαλώνων (Ἀμφίσσης), Ρείου ἢ Κρεούσης (τοῦ νῦν Λιβαδόστρου ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ), ἤτοι ηὔξησε σημαντικῶς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, καταστήσας τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἀνωτέραν τοῦ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μητροπολίτου. Ἐπίσης ἔδωκε καὶ κτήματα πρὸς συντήρησιν τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν τὰ χωρία Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, Προκοβενίκος, Ὠρωπός, Τρικλίνη, Πλατάνι, Ψυλή, Κυριομοναστῆρι, Χασιά, Μενίδι,

Μονὴ Δαφνίου. Εἰς τὸν βυζαντινὸν ἐξωνάρθηκα διακρίνονται αἱ ἐπισκευαὶ τῶν Φράγκων μοναχῶν, μὲ ὀξυκόρυφα τόξα.

Δρέλεια, Κλειστά, Περσεκονάρι, Κάτω - Πρέξικα, Καλέντζη, Καπανδρίτι, Ἁγία Ἀνάστασις, Ποταμός, Πύργος, Ταώ, Μαραθών, Ἀργαλίκι, Ἀνθηδών, Αἰγώνεια, Βάθεια, Θέρμα, Μουρτάρι καὶ δέκα ἄλλα τῆς ἐπισκοπῆς Καρύστου ἐν Εὐβοίᾳ.

Ἀλλὰ καὶ Λατῖνοι μοναχοὶ κατέκλυσαν τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὰς Ἀθήνας ἱδρύσαντες ἰδίας Μονὰς ἢ δημεύσαντες βυζαντινάς· ἐν Ἀθήναις δὲν γνωρίζομεν τίνας Μονὰς ἵδρυσαν ἢ κατέλαβον, μαρτυρεῖται ὅμως ὅτι ὁ μέγας Κὺρ Ὄθων προσεκάλεσεν εἰς Ἀθήνας ἐκ τῆς ἐν Βουργουνδίᾳ λατινικῆς μονῆς Bellevaux, ὅπου ἐθάπτοντο οἱ πρόγονοί του, τοὺς Γάλλους μοναχοὺς Κιστερκιανοὺς (Citeaux ἢ Cistercienses), εἰς οὓς παρέδωκε τὴν περίφημον Μονὴν Δαφνίου, ἣν εἴδομεν ἀναφερομένην τὸ πρῶτον εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μελετίου καὶ εἰς αὐτὴν (Dalphino ἢ Dalphinet καλουμένην ὑπὸ τῶν Φράγκων) ἐτάφησαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Καὶ ἡ Νταοῦ Πεντέλη καὶ ἡ Ἁγ. Τριὰς τῆς Πάρνηθος ἱδρύθησαν πιθανώτατα ὑπὸ τῶν Φράγκων.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω δοθεῖσαν γενικὴν εἰκόνα τοῦ εἰσαχθέντος πολιτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ εἰς τὸ μεγαλοκυρᾶτον τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατακτητῶν προσθέτομεν, ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Φραγκοκρατίας, ἀπέκτησε σχετικὴν ἡσυχίαν καὶ εὐημερίαν, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους, καθ' οὓς αἱ πιέσεις τῶν εἰσπρακτόρων καὶ αἱ διηνεκεῖς βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ ἠπείλουν νὰ ἐρημώσουν τὴν πόλιν.

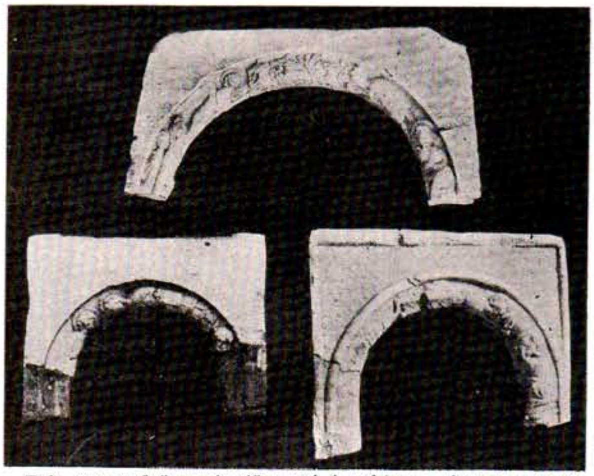
Ἡ ἱστορία τῶν Φράγκων ἡγεμόνων Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν συνδέεται μὲ τὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδίως τὰς μεταξὺ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ καθόλου τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἔριδας, καθὼς καὶ μὲ τοὺς διεξαχθέντας ὑπὸ τῶν Φράγκων πολέμους πρὸς τὸν ἀπὸ τοῦ 1261 ἐπανακτήσαντα τὴν Κωνσταντινούπολιν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς τοὺς Δεσπότας τῆς Ἠπείρου· ἐκθέτομεν κατωτέρω δι' ὀλίγων, σχέσιν ἐχόντων πάντοτε πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὰ ἐπὶ τῶν Γάλλων ἀρχόντων συμβάντα καὶ ἰδίως τὴν δρᾶσιν ἑκάστου ἡγεμόνος ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας.

Ὄθων Α' Δελαρὸς (1205-1225). Εἶναι ὁ πρῶτος Μέγας Κὺρ τῶν Ἀθηνῶν, ὅστις εὐθὺς μετὰ τὴν κατάληψιν ὠχύρωσε τὴν Ἀκρόπολιν, ἤγειρε νέους προμαχῶνας εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ φρουρίου καὶ περιέβαλε διὰ νέου τείχους τὴν πόλιν. Ὁ Ὄθων ἔλαβε μέρος εἰς πάσας σχεδὸν τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Φράγκων πρὸς καθυπόταξιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ τὰς μεταξύ των ἔριδας, διωργάνωσε τὰ τῆς πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, καὶ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας του αἱ Ἀθῆναι ἔπαθον ὀλιγώτερον ἄλλων πόλεων, ζήσασαι σχετικῶς ἥσυχοι· ἀπηλλάγησαν τῶν δεινῶν τῆς πειρατείας, ἣν ἐξήλειψεν ὁ ἑνετικὸς στόλος, ἐπανῆλθον οἱ ἐκπατρισθέντες κάτοικοι καὶ ἡ πόλις ἀνεδείχθη ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας του πρωτεύουσα τοῦ μεγαλοκυράτου (1209-1225). Ὁ ἴδιος ὁ ἡγεμών, ἕνεκα τῶν διηνεκῶν ἐρίδων πρὸς τοὺς ἄλλους Φράγκους κατακτητὰς καὶ πρὸς τοὺς Λατίνους ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας, οἵτινες εἰς μόνας τὰς διαταγὰς τοῦ πάπα ὑπείκοντες παρεῖχον ἀείποτε πράγματα εἰς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας, δὲν ἔμενεν εὐχαριστημένος καὶ διὰ τοῦτο τὸ 1225 ἀπῆλθε μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς Γαλλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανε ἀφοῦ ἐπὶ 20 ἔτη διετέλεσεν ἡγεμὼν ἐν Ἀθήναις καὶ Θήβαις, ἀφῆκε δὲ διάδοχον τὸν ἀνεψιόν του Γουΐδωνα.

Γουΐδων Α' Δελαρὸς (1225-1263). Οὗτος μετέθεσε τὴν ἕδραν τοῦ μεγαλοκυράτου εἰς Θήβας καὶ εἰς τοῦτον ἀπενεμήθη τὸ 1260 ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' τοῦ Ἁγίου τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιδουκός, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ἡγεμονία του ἐκαλεῖτο τοῦ λοιποῦ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν (Ducheaume d' Athènes, ἐξ' οὗ φέρεται ἑλληνιστὶ καὶ Δουκιάμον Ἀθηνῶν). Οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες τοῦ δουκάτου τῆς Ἀττικῆς, Βοιωτίας καὶ μέρους τῆς Πελοποννήσου ἠγάπων νὰ καλῶνται ἡγεμόνες ἢ δοῦκες ἢ κύριοι Ἀθηνῶν, χωρὶς πολλάκις νὰ προσθέτουν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων πόλεων, τὰς ὁποίας ἐξουσίαζον, ἕνεκα τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ Δύσει ὀνόματος τῆς ἐνδόξου πόλεως. Ἐπὶ Γουΐδωνος ἔφθασε τὸ Δουκᾶτον εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἰσχύος του, ὁ δὲ δοὺξ ἔχων ὡς στηρίγματα τὴν ἀδελφόν του Γουλιέλμον, ἄρχοντα Βελίγοστης, καὶ τὸν γαμβρόν του βαρῶνον Καρυταίνης Γοδεφρεῖδον de Bruyers, τὸν ἄριστον στρατηγὸν τῆς ἐποχῆς του, ἦλθεν εἰς διένεξιν πρὸς τὸν ἰσχυρὸν πρίγκιπα τοῦ Μορέως Γουλιέλμον Βιλλεαρδουΐνον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐνικήθη καὶ ὑπεχρεώθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἥτις συνῆλθεν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Νίκλι (τῆς ἀρχαίας Τεγέας), νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ὅταν ὅμως ὁ Γουλιέλμος συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ ἀνακτήσαντος τὴν Κωνσταντινούπολιν αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς τὴν περίφημον μάχην τῆς Πελαγονίας τὸ 1259, ὁ Γουΐδων προσεκλήθη ἐκ Γαλλίας καὶ ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τῶν γαλλικῶν κτήσεων καὶ διὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν τριῶν κάστρων τῆς Πελοποννήσου (Μυστρᾶ, Μονεμβασίας καὶ Μαΐνης) κατώρθωσε ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν ἄλλοτε ἐχθρόν του Γουλιέλμον. Ὁ Γουΐδων ἀπέθανε γέρων τὸ 1263 ἀφήσας δύο υἱούς, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἰωάννης τὸν διεδέχθη, ὁ δὲ Γουλιέλμος ἐγένετο ἄρχων τῆς Λεβαδείας.

Ἰωάννης Α' Δελαρὸς (1263-1280). Οὗτος, ὡς καὶ ὁ πρῖγκιψ τοῦ Μορέως, ἔθεσαν τὰς ἡγεμονίας των, χάριν ἀσφαλείας, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐπικυριαρχίαν καὶ προστασίαν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπέστειλεν ἐν Ἑλλάδι ἀνώτατον διοικητὴν ἢ στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν τὸν Γουΐδωνα d' Ueles. Ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης εἶχεν ὑποτελεῖς καὶ συμμάχους τὸν ἀδελφόν του Γουλιέλμον ἄρχοντα Λεβαδείας, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκε σύζυγον τὴν ὡραίαν Ἑλληνίδα, θυγατέρα τοῦ ἄρχοντος Νέων Πατρῶν Ἰωάννου Ἀγγέλου, καὶ τοὺς ἐξαδέλφους του: Σαίντ-Ὀμέρ, ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν, καὶ Ἰω. Δελαρὸς ἄρχοντα τῶν φεούδων τοῦ δουκάτου Ἄργους καὶ Ναυπλίου. Ἐπὶ τοῦ δουκὸς τούτου τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννου Δελαρὸς ἐγένετο

τὸ 1275 ἡ ἀποστασία ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Παλαιολόγου τοῦ μέχρι τοῦδε ὑποτελοῦς ἄρχοντος, τοῦ τιμηθέντος ὡς σεβαστοκράτορος Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης), Ἰωάννου Α΄ Ἀγγέλου, νόθου υἱοῦ τοῦ Δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαήλ. Ὁ σεβαστοκράτωρ πολιορκηθεὶς ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὸ φρούριον τῆς πρωτευούσης του, κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν· οὗτος ἦλθε μετὰ 300 ἱππέων, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ ἀπηλευθέρωσεν ὁλόκληρον τὴν Μεγαλοβλαχίαν ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων ὑπὲρ τοῦ ἤδη συγγενοῦς του Ἰωάννου Ἀγγέλου. Ὁ πρῶτος Δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Α΄ Ἄγγελος μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας Νικαίας καὶ εἶτα Κωνσταντινουπόλεως, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Παλαιολόγων. Πρὸ τοῦ θανάτου του διένειμε τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου μεταξὺ τοῦ γνησίου υἱοῦ του Νικηφόρου Α΄ Ἀγγέλου (εἰς ὃν παρεχώρησε τὴν Ἤπειρον, Ἀκαρνανίαν, Αἰτωλίαν καὶ Δολοπίαν, δι᾿ ὧν ἀπετελέσθη τὸ ὑπὸ τὸν Νικηφόρον Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου μὲ πρωτεύουσαν τὰ Ἰωάννινα) καὶ τοῦ νόθου υἱοῦ του Ἰωάννου Α΄ Ἀγγέλου, εἰς ὃν παρεχώρησεν ὁλόκληρον τὴν μεταξὺ

Τρία φραγκοβυζαντινὰ τόξα μετ᾿ ἀναγλύφων εἰκονογραφικῶν συνθέσεων ἐξ ΑΘΗΝΩΝ.

Ὀλύμπου καὶ Παρνασσοῦ χώραν, τὴν κληθεῖσαν Μεγαλοβλαχίαν μὲ πρωτεύουσαν τὰς Νέας Πάτρας, ἤτοι τὴν σημερινὴν Ὑπάτην. Ἀμφότεροι ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης ἔλαβε μέρος ὁ δοὺξ καὶ εἰς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ διεξαχθέντας πολέμους μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπινὸν καὶ τὸν Λικάριον, δυσηρεστημένον Φράγκον ὑπηρετοῦντα ἤδη τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα, καὶ τῶν Φράγκων ὑπὸ τὸν Γιβέρτον da Verona, τῶν ἐχόντων συμμάχους καὶ τοὺς Ἐνετούς· ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης ἦλθε πρὸς βοήθειαν τοῦ Γιβέρτου εἰς Χαλκίδα (Νεγρεπόντε τότε καλουμένην ὑπὸ τῶν Φράγκων), ἣν ἐπολιόρκησεν ὁ Λικάριος· κατά τινα δὲ ἔξοδον τῶν πολιορκουμένων συνελήφθη ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὡδηγήθη αἰχμάλωτος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπόθεν ἀπελύθη πληρώσας 30 χιλιάδας χρυσᾶ ὡς λύτρα· ἀπέθανεν ἄγαμος τὸ 1280 ὁρίσας διάδοχον τὸν ἀδελφόν του, ἄρχοντα τῆς Λεβαδείας Γουλιέλμον. Ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον ἡ παρεφθαρμένη φραγκικὴ δημώδης ὀνομασία τῶν Ἀθηνῶν Σετινὲς (Setines).

Γουλιέλμος Δελαρὸς (1280 - 1287). Εἰς τὸν Δοῦκα τοῦτον τῶν Ἀθηνῶν ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ ἡ διοίκησις τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μορέως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουΐνου (1278) ὡς εἰς τὸν ἰσχυρότατον, πλουσιώτατον καὶ συνετώτατον Φράγκον ἄρχοντα ἐν Ἑλλάδι· ἡ αὐλὴ τοῦ Γουλιέλμου ἐν Θήβαις ἦτο ἡ λαμπροτάτη τῶν τότε χρόνων, ἀπέθανεν ὅμως προώρως μετὰ ἑπταετῆ μόλις ἡγεμονίαν καὶ ἀφῆκε διάδοχον τὸν ἀνήλικον μονογενῆ υἱόν του Γουΐδωνα, ὃν ἀπέκτησεν ἐκ τῆς Ἑλένης, τῆς θυγατρὸς τοῦ σεβαστοκράτορος τῆς Μεγαλοβλαχίας, ἥτις καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου ὡς ἐπίτροπος τοῦ υἱοῦ· ἡ διοίκησις τοῦ Μορέως ἀνετέθη εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν Νικόλαον Σαίντ-Ὁμέρ. Τὸ 1291 ἡ Ἑλένη ἔλαβε δεύτερον σύζυγον τὸν χῆρον Οὔγωνα κόμιτα Βριέννης, σύζυγον πρότερον τῆς ἀποθανούσης ἀδελφῆς τοῦ Ἰωάννου Α΄ Δελαρὸς Ἰσαβέλλας· εἰς τὸν Οὔγον ἡ Ἑλένη ἀνέθηκε τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Γουΐδωνος. Ὁ Οὔγος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς ἐπικυρίαρχον τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως διορισθέντα τοποτηρητὴν ἐν Πελοποννήσῳ Φλωρέντιον τὸν Ἐνναγαυΐκόν, ἡ ἔρις δὲ κατέπαυσε μόλις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὔγωνος, φονευθέντος ἔν τινι ἐν Σικελίᾳ μάχῃ τὸ 1296.

Γουΐδων Β΄ Δελαρὸς (1287 - 1308). Ὁ ἐπιτροπευθεὶς μέχρι τοῦ 1291 ὑπὸ τῆς μητρός του Ἑλένης καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ δευτέρου αὐτῆς συζύγου Οὔγωνος Γουΐδων, ὅτε ἐγένετο ἐνῆλιξ, τὸ 1294, ἀνέλαβεν ἐν μέσῳ λαμπρῶν τελετῶν ἐν Θήβαις τὴν ἡγεμονίαν, καθ᾿ ἃς ἐτίμησε μεγάλως τὸν γενναῖον καὶ συνετὸν ἱππότην Βονιφάτιον ἐκ Βερώνης, ὁμόσας βραδύτερον (τὸ 1296) καὶ τὴν πίστιν, ἣν ἀπήτει ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, εἰς τὸν ὁποῖον ὅμως ἀπήρεσεν ὁ γάμος τοῦ Γουΐδωνος, νυμφευθέντος τὴν θυγατέρα τῆς Ἰσαβέλλας Βιλλεαρδουΐνης ἀνήλικον Ματθίλδην, χήραν ἐν τούτοις Φλωρεντίου τοῦ Ἐνναγαυΐκοῦ. Ὁ Γουΐδων ἦτο γενναῖος καὶ ἱπποτικός, ἐπ᾿ αὐτοῦ τὸ δουκᾶτον καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Ἀττικὴ μαρτυρεῖται ὅτι εὑρίσκετο εἰς ἀκμαίαν κατάστασιν, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐστήθησαν ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος Πειραιῶς οἱ δύο πελώριοι μαρμάρινοι λέοντες, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουΐδωνος τὸ 1318 ὀνομασίας τοῦ Πειραιῶς ὡς Πόρτε Λεόνε. Εἰς τὸν δοῦκα τοῦτον τῶν Ἀθηνῶν ἀνέθηκεν καὶ πάλιν ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Κάρολος ὁ Β΄ τὴν διοίκησιν τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μορέως καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος τοῦ δουκός, σεβαστοκράτωρ τῆς Μεγαλοβλαχίας Κωνσταντῖνος Ἄγγελος, ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Α΄ Ἀγγέλου, ἀποθνήσκων ἐν ἔτει 1303, εἰς τὸν Γουΐδωνα ἀνέθηκε τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του Ἰωάννου Β΄ καὶ τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους του, μεθ᾿ ὅλην τὴν ἐχθρότητα τῆς διαδεχθείσης τὸν Δεσπότην τῆς Ἠπείρου Ἄννης, ἣν ὁ Γουΐδων ἐξηνάγκασεν εἰς πληρωμὴν χρηματικῆς ἀποζημιώσεως. Ὁ Γουΐδων, ὁ ἀγαθὸς δούξ, ὡς ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων του, ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις τὸ 1308 καὶ ἐτάφη ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου, ἀφήσας διάδοχόν του τὸν ἐκ πλαγίου ἀδελφόν του Βάλθερον Βριέννιον, υἱὸν τοῦ Οὔγου Βριεννίου καὶ τῆς Ἰσαβέλλας Δελαρόσου, τοποτηρητὴν δὲ μέχρι τῆς ἐξ Ἀλετίου (Lecce) ἐλεύσεως τοῦ Βαλθέρου, τὸν τιμώμενον ὑπ᾿ αὐτοῦ Βονιφάτιον ἐκ Βερώνης· ἡ χήρα τοῦ Γουΐδωνος Ματθίλδη, νυμφευθεῖσα ἀλληλοδιαδόχως τοποτηρητὰς τοῦ Μορέως, ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Νεαπόλεως.

Βάλθερος Βριέννιος (1309 - 1311). Ὁ Βάλθερος εἶναι ὁ τελευταῖος Γάλλος ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν· ἀνὴρ ἀποφασιστικὸς καὶ γενναῖος ὑπερενίκησε πάσας τὰς δυσχερείας, ἃς συνήντησε μόλις ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν, καὶ προσέθηκε νέας κτήσεις εἰς τὸ κράτος του, βοηθούμενος ὑπὸ Καταλάνων μισθοφόρων, οἵτινες ὅμως ἐπέπρωτο ν᾿ ἀφαιρέσουν ἀπ᾿ αὐτοῦ καὶ τὸ κράτος καὶ τὴν ζωήν. Οἱ Καταλάνοι οὗτοι ἦσαν στίφος Ἱσπανῶν πολεμιστῶν, ὡς «Ἑταιρία τῶν Καταλάνων» φερομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἵτινες προηγουμένως (μέχρι τοῦ 1302) εἶχον ὡς μισθοφόροι ὑπηρετήσει ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ περιφήμου Ρογήρου Δελὼρ τοὺς Ἀραγωνίους βασιλεῖς τῆς Σικελίας πολεμοῦντας τότε πρὸς τοὺς Ἀνδεγαυοὺς βασιλεῖς τῆς Νεαπόλεως, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1282-1328). Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ὅμως ἀπὸ συμμάχων ἐγένοντο ἄσπονδοι ἐχθροὶ διὰ τὰς διαπραχθείσας ἀνηκούστους ὠμότητάς των ἐν Κυζίκῳ, Μ. Ἀσίᾳ, Καλλιπόλει, Φιλαδελφείᾳ, Ραιδεστῷ, Ἅγ. Ὄρος καὶ τελευταῖον ἐν Μεγαλοβλαχίᾳ, ἥτις διετέλει ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Βάλθερος διατελέσας ἄλλοτε αἰχμάλωτος τῶν Ἱσπανῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ γνωρίζων τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα τῶν Καταλάνων, προσεκάλεσε τούτους τὸ 1310, προθύμως μεσιτεύσαντος πρὸς τοῦτο τοῦ ἱππότου Ρουσκελλόνου Ρογήρου Δελώρ, ἵνα ὑπηρετήσουν αὐτὸν ὡς μισθοφόροι· κατὰ τὰς ἐκστρατείας των ὅμως μετὰ τοῦ δουκὸς κατεκράτουν οἱ Καταλάνοι τὰ κυριευόμενα κάστρα καὶ ἀπήτουν νὰ διατηροῦν αὐτὰ ὡς ὑποτελεῖς εἰς τὸν δοῦκα φεουδοῦχοι, διὸ καὶ περιῆλθον εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Βάλθερον καὶ ὠχυρώθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἣν κατέλαβον. Ὁ Βάλθερος πρὸς τιμωρίαν αὐτῶν διέβη

τὸν βοιωτικὸν Κηφισὸν κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἔτους 1311 μετὰ 700 ἐκλεκτῶν ἱπποτῶν καὶ πολυαρίθμου στρατοῦ, εἰς ὃν εὑρίσκοντο καὶ 3000 Ἕλληνες πεζοὶ ἐκ τοῦ δουκάτου στρατολογηθέντες καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τούτου, τοῦ διαρρέοντος τὴν ἑλώδη πεδιάδα τῆς Κωπαΐδος· ἐνταῦθα ὅμως ἐνικήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν Καταλανῶν, οἵτινες εἶχον πρὸ τῆς μάχης μεταβάλει τὴν βοιωτικὴν πεδιάδα εἰς ἀθέατον ἕλος, εἰς ὃ περιέπεσον ἄνευ ἐλπίδος ἐξόδου ὁ Βάλθερος μετὰ τῶν γενναίων ἱπποτῶν του. Μετὰ τὴν καταστροφήν, καθ' ἣν μόνον δύο ἱππόται ἐπέζησαν συλληφθέντες αἰχμάλωτοι (ὁ Βονιφάτιος καὶ ὁ Δελὼρ) ἀπεκόπη ἡ κεφαλὴ τοῦ δουκὸς καὶ ἐφέρετο ἐν θριάμβῳ, βραδύτερον δ' ἐλυτρώθη ἀντὶ πολλῶν χρημάτων ὑπὸ τῶν συγγενῶν του καὶ ἐτάφη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Σταυροῦ τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του Ἀλετίου, ἔνθα ἠγέρθη τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον του. Πρὸ τῆς ἐκστρατείας του κατὰ τῶν Καταλάνων ὁ Βάλθερος εἶχε συντάξει διαθήκην, διασωθεῖσαν ἐν Troyes τῆς Γαλλίας, δι' ἧς ἄφηνε γενικοὺς κληρονόμους τὴν σύζυγόν του Ἰωάνναν καὶ τὰ δύο τέκνα του, ἐκληροδότει διάφορα χρηματικὰ ποσὰ εἰς ἐκκλησίας Ἀθηνῶν, Θηβῶν καὶ ἄλλων πόλεων τῆς ἡγεμονίας του καὶ ὥριζεν ὡς τόπον τῆς ταφῆς του τὴν Μονὴν Δαφνίου.

Οὕτω μετὰ ἑκατὸν ἓξ ἔτη δι' ἑνὸς μόνου πλήγματος τὸ ἐπὶ ξένου ἐδάφους δημιουργηθὲν γαλλικὸν δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν ἔπεσε, χωρὶς ν' ἀφήσῃ ἴχνη τῆς διαβάσεώς του· ἐν Ἀθήναις ἐλάχιστα λείψανα ἀνάγονται, μετ' ἐπιφυλάξεως πάντοτε, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Γάλλων δουκῶν, ὀλίγαι δὲ λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦν τὴν ἐνταῦθα διαμονήν των, ὡς τὸ δημοσιευόμενον χάραγμα ἐπὶ κίονος τοῦ Παρθενῶνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγράφεται, κατὰ βυζαντινὴν συνήθειαν, τὸ ὄνομα τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου Δαφνίου Πέτρου Strosberch.

Οἱ Καταλάνοι ἀνελπίστως γενόμενοι κύριοι τοῦ δουκάτου, κατέλαβον καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ ἐγκατεστάθησαν ὡς κυρίαρχοι διανεμηθέντες πρὸς ἀλλήλους τὴν χώραν. Στερούμενοι διαπρεποῦς ἀρχηγοῦ, προέτειναν τὴν ἀρχηγίαν εἰς τοὺς δύο αἰχμαλώτους των, ἐξ ὧν ὁ μὲν συνετὸς καὶ εὐγενὴς Βονιφάτιος ἠρνήθη, ἀνέλαβε δὲ αὐτὴν ὁ Ρογῆρος Δελώρ, ὅστις ἐνυμφεύθη τὴν χήραν τοῦ πεσόντος ἄρχοντος Σαλώνων Θωμᾶ Στρομογκοὺρ καὶ τὸ παράδειγμά του ἐμιμήθησαν οἱ Καταλάνοι, νυμφευθέντες τὰς χήρας καὶ τὰς θυγατέρας τῶν φονευθέντων Φράγκων, «ὧν τὸν νιπτῆρα δὲν ἦσαν οἱ ἄλλοτε μισθοφόροι των ἄξιοι νὰ φέρουν» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ὁμοεθνοῦς καὶ συναγωνιστοῦ των ἱστορικοῦ Muntaner· συναισθανόμενοι δὲ τὴν κρίσιμον θέσιν των ἐν χώρᾳ ξένῃ, ἣν περιεστοίχιζον ἐχθρικῶς πρὸς αὐτοὺς διακείμενοι Φράγκοι καὶ Ἕλληνες, ἐπεζήτησαν τὴν προστασίαν τοῦ Ἀραγωνίου βασιλέως τῆς Σικελίας Φρειδερίκου τοῦ Β', πλησίον τοῦ ὁποίου εἶχον ὡς μισθοφόροι ὑπηρετήσει προτοῦ ἀναλάβει αὐτοὺς δι' ὁμοίαν ὑπηρεσίαν ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἀνδρόνικος. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας εὐχαρίστως ἀναλαβὼν τὴν προστασίαν, ὥρισεν ὡς Δοῦκα τῆς νέας του ἀποικίας τὸν δευτερότοκον υἱόν του Μαμφρέδον, ἀπέστειλε δὲ εἰς αὐτοὺς ὡς τοποτηρητὴν τοῦ Δουκὸς τὸν γενναῖον Ἱσπανὸν ἱππότην Βερεγγάριον Ἑστανιόλ. Οὗτος ἀφιχθεὶς εἰς Πειραιᾶ τὸ 1312 μετὰ πέντε σικελικῶν γαλερῶν, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου παρὰ τοῦ Ρογήρου Δελὼρ καὶ ἐδέχθη τὸν ὅρκον πίστεως καὶ ὑποταγῆς τῆς Ἑταιρίας τῶν Καταλάνων· εἰς τὸν Δελὼρ παρεχωρήθη ἔκτοτε ἡ αὐθεντία τοῦ Κάστρου τῶν Σαλώνων.

Τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ καθόλου βίου τοῦ καταλωνικοῦ Δουκάτου Ἀθηνῶν δύναται ὁπωσδήποτε ν' ἀναπαρασταθῇ ἐκ τῶν διασωθέντων ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· εἰς ταῦτα βλέπομεν δύο ἀνωτάτους ἄρχοντας, τὸν γενικὸν ἐπίτροπον ἢ βικάριον, ἤτοι τοποτηρητὴν ἢ ἀντιπρόσωπον τοῦ Δουκός, καὶ τὸν πρωτοστάτορα, ἤτοι τὸν ἀρχιστράτηγον τῆς Ἑταιρίας· ὁ βικάριος εἶχεν αὐλάρχην (majordomus) καὶ γενικὸν ἐπιμελητήν, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ πρωτοστάτορος ἦτο κληρονομικὸν τοῦ οἴκου de Novelles μέχρι τοῦ 1363, εἶτα δὲ τοῦ Ρογήρου de Sluria, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1366 ἥνωσε καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ βικαρίου. Ἑκάστη πόλις εἶχε τοπικὸν διοικητὴν (βικάριον καὶ τοῦτον καλούμενον) καὶ Καστελλᾶνον ἢ Καπετάνον· πολλάκις ἀμφότερα τὰ ἀξιώματα ἡνοῦντο εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον· εἰς τὰ ἔγγραφα γίνεται μνεία καὶ νοταρίων, Ἑλλήνων πολλάκις, κοντοσταύλου Θηβῶν, βαΐλου Ἀθηνῶν κ.ἄ. Τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῶν Γάλλων δουκῶν ἐξηκολούθησε καὶ ἐπὶ τῶν Καταλάνων, κῶδιξ δὲ δικαστικὸς ἦσαν τὰ Συνήθεια τῆς Βαρκελώνης, ἅτινα ἀντικατέστησαν τὰ Συνήθεια τῆς Ρωμανίας. Ἡ μεταξὺ Καταλωνίων καὶ Ἑλλήνων ἐπιγαμία ἀπηγορεύετο πλὴν τινων ἐξαιρέσεων, οὐδεὶς τῶν κατακτηθέντων ἠδύνατο νὰ διαθέτῃ ἐλευθέρως τὴν ἰδιοκτησίαν του καὶ ἐν γένει ἡ ἀνήθικος καὶ ἀπεριόριστος στρατοκρατία κατέστησεν εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐγχωρίους, τοὺς περιπεσόντας εἰς ζυγὸν πολὺ φοβερώτερον τοῦ γαλλικοῦ, τὸν βίον ἀβίωτον, μέχρι σήμερον δὲ πολλαχοῦ τὸ ὄνομα Καταλάνος φέρεται εἰς τὰ στόματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὡς σύμβολον τῆς φρίκης καὶ τῆς καταστροφῆς.

Ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν τοὺς Γάλλους κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς ἀντικατέστησαν Ἱσπανοί, οἵτινες κατέλαβον καὶ πάσας τὰς προνομίας τῶν πρώτων· μόνος ὁ πάπας ἐξέδιδεν ἀρὰς κατὰ «τῶν υἱῶν τῆς ἀπωλείας», ὡς ἐκάλει τὴν

Φανταστικὴ ἄποψις τῶν φραγκοκρατουμένων ΑΘΗΝΩΝ. Σχέδιον Wohlgemut. ΙΕ' αἰών.

ληστρικὴν Ἑταιρίαν, καὶ μόλις κατὰ τὸ ἔτος 1345 πρὸ τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου ἔλυσεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀφορισμῶν του. Ἡ λατινικὴ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν διετηρήθη. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχε 14 ἐπισκοπάς, ἐξ ὧν ἐντὸς τῆς περιφερείας τοῦ δουκάτου μόνον, ἡ τῶν Μεγάρων, Δαυλείας καὶ Βοδονίτσης περιελαμβάνοντο· ὁ Ναὸς τῆς Θεοτόκου ἤτοι ὁ Παρθενὼν ἐγένετο καὶ πάλιν μητροπολιτικὴ ἐκκλησία, ἀναφέρεται δὲ ἐπὶ Καταλάνων καὶ ναὸς τοῦ Ἁγ. Βαρθολομαίου ἐν τῇ Ἀκροπόλει.

Κατωτέρω ἐκθέτομεν δι' ὀλίγων, ἀναφερομένων κυρίως εἰς γεγονότα σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἱστορίαν τῶν Ἱσπανῶν τούτων ἀρχόντων, τοὺς ὁποίους ἀπαριθμοῦμεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀραγωνίων Δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν, βασιλέων ἢ πριγκίπων τῆς Σικελίας ἢ Ἱσπανίας, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεὶς ἐπεσκέφθη τὸ Δουκᾶτον του, καθόσον τοῦτο ἐκυβερνᾶτο, ὡς εἴπομεν, διὰ τῶν βικαρίων ἢ τοποτηρητῶν των.

Μαμφρέδος (1312 - 1317). Τοποτηρητὴς ἢ γενικὸς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου Μαμφρέδου, δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φρειδερίκου, εἴδομεν ὅτι ἀπεστάλη ὁ Ἑστανιόλ. Οὗτος ἐπὶ τέσσαρα ἔτη διηύθυνε μετὰ συνέσεως τὰ τῆς Ἑταιρίας, ἦτο πολιτικώτατος ἀνὴρ καὶ ἱκανὸς στρατηγὸς καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ οἱ Καταλάνοι ἐπεχείρησαν ἐκστρατείαν κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ κράτους των, ἤτοι ἐναντίον τοῦ ἄρχοντος τῆς Μεγαλοβλαχίας, τῶν Ἑνετῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν διευθυνόντων τὸ πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως, ἔχοντες συνήθως ὡς ὁρμητήρια τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς καὶ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἑστανιὸλ μετὰ τετραετῆ διοίκησιν ἀπέθανε τὸ 1316 καὶ μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου βικαρίου ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Γουλιέλμος Θωμᾶς· τὸ 1317 ἐξ ὀνόματος τοῦ Μαμφρέδου, ἐστάλη ὁ δὸν Ἀλφόνσος Φαδρῖγος, νόθος υἱὸς τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου ὡς τοποτηρητής· κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἀπέθανεν ὁ

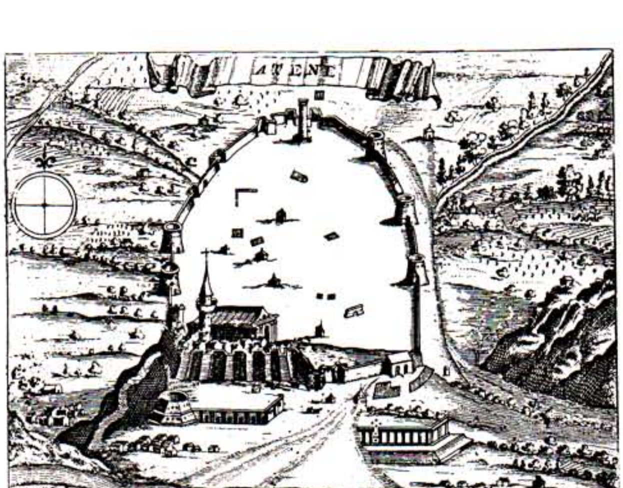
Μαμφρέδος καὶ ἀντ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἀνεκήρυξε δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν τρίτον υἱόν του Γουλιέλμον.

Γουλιέλμος (1317-1338). Ὡς τοποτηρητὴς τοῦ Γουλιέλμου παρέμεινεν ὁ αὐτὸς Φαδρῖγος· οὗτος εἶχεν ἤδη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μαμφρέδου καταπλεύσει μετὰ δέκα γαλερῶν εἰς Πειραιᾶ καὶ στίφους Ἀλμουγαβάρων ἱπποτῶν, ὅπου ἐγένετο μετ' ἐνθουσιασμοῦ δεκτὸς ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας, ἐκεῖθεν δὲ ἀνῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ παρέλαβε παρὰ τοῦ Θωμᾶ τὴν ἀρχήν· ὁ Φαδρῖγος ἐκυβέρνησε τὸ Δουκᾶτον ἐπὶ δέκα τρία ἔτη, ἕνεκα δὲ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Γουλιέλμου καὶ τῆς καταγωγῆς του, ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος κυβερνήτης, ἐνυμφεύθη τὴν ὡραιοτέραν τότε μεταξὺ τῶν θυγατέρων τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος Μαρούλλαν, θυγατέρα καὶ κληρονόμον Βονιφατίου τοῦ ἐκ Βερώνης, ἐπεχείρησεν ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Ἑνετῶν τῆς Εὐβοίας, βοηθούμενος ὑπὸ Τούρκων μισθοφόρων, καὶ ἐπέφερε μεγίστας καταστροφὰς εἰς τοὺς Ἑνετούς, ἐπετέθη κατὰ τῆς μαρκιωνίας τῆς Βοδονίτσης καὶ ἐξηνάγκασεν αὐτὴν εἰς ὑποταγὴν καὶ τέλος ἐγένετο τὸ 1318 κύριος ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Μεγαλοβλαχίας, ἣν προσήρτησεν εἰς τὸ Δουκᾶτον, ὅπερ ἔκτοτε ἔλαβε τὸν τίτλον: Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν. Ἐπὶ τοῦ Ἀλφόνσου Φαδρίγου φαίνεται, ὅτι ἀνεδείχθησαν ἕδρα τοῦ Δουκάτου αἱ Ἀθῆναι, τὰς ὁποίας ὁ Φαδρῖγος ὠχύρωσεν, ὁ δὲ Πειραιεὺς κατέστη τὸ ὁρμητήριον τῆς Ἑταιρίας· τὴν Καδμείαν τῶν Θηβῶν διέταξε διὰ λόγους ἀσφαλείας νὰ κατεδαφίσουν. Ἡ Καδμεία, ἔνθα τὸ μέγαρον τῶν Σαίντ-Ὀμέρ, τὸ κοσμούμενον δι' ἐξόχου τέχνης ἱστορικῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἀμύθητοι θησαυροί, λαμπρύναντες τὰς τελετὰς τῶν Δελαρός, ἐλαφυραγωγήθη ἅμα τῇ εἰσβολῇ τῶν Καταλωνίων μετὰ τὴν ἐν Κηφισῷ μάχην, πιθανῶς δὲ καὶ ἐπυρπολήθη τότε, εἶτα φαίνεται προχείρως ἐπεσκευάσθη ἐπὶ τῶν Καταλωνίων καὶ τοῦ ἐπισκευασθέντος τούτου ἐρείσματος διετάχθη ὑπὸ τοῦ Φαδρίγου ἡ κατεδάφισις. Σήμερον μόνον μικρὸς τετράγωνος πύργος τοῦ Κάστρου τούτου διατηρεῖται παρὰ τὸ Μουσεῖον τῶν Θηβῶν. Τὸ 1331, δι' ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς λόγους, ἐπαύθη ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ἀπέθανεν ὡς ἁπλοῦς ἐν τῷ Δουκάτῳ τιμαριοῦχος τὸ 1338. Ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη βικάριος τοῦ Γουλιέλμου ὁ Νικόλαος Λάντσιας· οὗτος ἦλθεν εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἑνετούς, ἔθεσε τάξιν τινὰ εἰς τὸ μέχρις αὐτοῦ εἰς διηνεκεῖς πολέμους εὑρισκόμενον Δουκᾶτον καὶ ἐπ' αὐτοῦ βλέπομεν ὅτι ἐπεκράτησε σχετικὴ ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια ἐν Ἀθήναις· κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους ἀναφέρεται καὶ ὁ πρῶτος περιηγητὴς ὁ ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας, Λουδοβῖκος ἢ Λουδόλφος von Sudheim. Ἤδη ἐπὶ τοῦ Ἀλφόνσου Φαδρίγου, τοῦ καταλαβόντος τὴν Κάρυστον ὡς προῖκα τῆς Μαρούλλας, εἶχον ἔλθει οἱ Βενετοὶ εἰς εἰρηνικὰς διαπραγματεύσεις, ἀνεχθέντες τὴν κατοχὴν τῆς Καρύστου, ἀλλ' ὑποχρεώσαντες τὴν Ἑταιρίαν νὰ μὴ ἐξαρτύσῃ νέα πλοῖα, ν' ἀφοπλίσῃ τὰ ἤδη ὑπάρχοντα, νὰ μὴ κτίσῃ νέα κάστρα ἐν Εὐβοίᾳ καὶ νὰ μὴ προσλάβῃ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ της Τούρκους. Ἡ συνθήκη συνωμολογήθη τῇ 11ῃ Μαΐου 1321 καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς συνθήκης εἶναι πολύτιμον ὡς ὑπογεγραμμένον ὑφ' ὅλων τῶν τιτλούχων τῆς Ἑταιρίας. Ὁ ψιλῷ ὀνόματι δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουλιέλμος ἀπέθανε τὸ 1338, ἀφήσας κληρονόμον τοῦ Δουκάτου τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην μαρκίωνα Ρανδάτσου.

Ἰωάννης Μαρκίων Ρανδάτσου (1338-1348). Τοποτηρητὴς καθ' ὅλην τὴν ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Ἰωάννου ἦτο ὁ εἰρηνικὸς Λάντσιας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγένοντο καὶ πάλιν ἕδρα τοῦ δουκάτου αἱ Θῆβαι. Ὁ Ἰωάννης πρὸ τοῦ θανάτου του, συμβάντος τὸ 1348, ὥρισε διάδοχόν του ἐν τῷ Δουκάτῳ Ἀθηνῶν τὸν ἀνήλικον υἱόν του Φρειδερῖκον, μαρκίωνα Ρανδάτσου.

Φρειδερῖκος μαρκίων Ρανδάτσου (1348-1355). Τοποτηρητὴς τοῦ ἀνηλίκου δουκὸς Φρειδερίκου ὡρίσθη ὁ Ραμὼν Βερνάρδη, πρὸ τῆς ἐλεύσεως ὅμως τούτου ἀπεστάλη καὶ ἐκυβέρνησεν ἐπὶ ἓν ἔτος τὸ Δουκᾶτον ὁ Βάλσκος. Ὁ Βερνάρδη διέμεινε γενικὸς ἐπίτροπος καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δουκὸς Φρειδερίκου, τοῦ ἀποθανόντος ἐκ λοιμοῦ τὸ 1355 καὶ μὴ ὁρίσαντος διάδοχον. Ἀμφότεροι οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν, ἤτοι ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Φρειδερῖκος ὑπῆρξαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κενὰ ὀνόματα, μόνον δὲ δύο ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς των διεσώθησαν. Ἡ Ἑταιρία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φρειδερίκου ἀνέθηκε τὴν προστασίαν τοῦ Δουκάτου εἰς τὸν νέον βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερῖκον τὸν Γ'.

Φρειδερῖκος Γ', βασιλεὺς τῆς Σικελίας καὶ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν (1355-1377). Εἰς τὸν νέον τοῦτον δοῦκα οἱ Καταλάνοι ἀπέστειλαν αἴτησιν παραπονούμενοι κατὰ τοῦ τοποτηρητοῦ των· διὸ ὁ Φρειδερῖκος ἀντικατέστησεν αὐτὸν τὸ 1356 διὰ τοῦ ὑποδειχθέντος ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας, υἱοῦ τοῦ ἄλλοτε γενικοῦ ἐπιτρόπου Ἀλφόνσου Φαδρίγου, δὸν Ἰακώβου Φαδρίγου, ὅστις ἐκυβέρνησε καλῶς τὸ Δουκᾶτον μέχρι τοῦ 1359, ὅτε ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Γονσλάβου Ξιμένεθ, ὅστις ὅμως παρητήθη καὶ ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη ὁ δραστήριος καὶ συνετὸς Ματθαῖος Μογκάδας· οὗτος ἐκυβέρνησε τὸ Δουκᾶτον μέχρι τοῦ 1361, ὅτε ἀνεκλήθη εἰς Σικελίαν καὶ διωρίσθη γενικὸς ἐπίτροπος ὁ μέχρι τοῦ ἔτους τούτου κατελλᾶνος Ἀθηνῶν Ρογῆρος de Sluria. Ὁ Ρογῆρος διέρρηξε τὴν ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν ἐπικρατοῦσαν εἰρήνην πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐπεκαλέσθη τὸ 1363 τὴν συνδρομὴν τοῦ Σουλτάνου τῶν Τούρκων Μουρὰτ Α' (1359-1389) καὶ εἰσήγαγε τούτους εἰς τὴν Ἑλλάδα· τοῦτο ἐνέσπειρε τὴν φρίκην καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν, ὁ δὲ πάπας Οὐρβανὸς ὁ Ε' ἐζήτησε νὰ προκαλέσῃ σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων, ὅπερ ἠνάγκασε τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερῖκον νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Ρογῆρον διὰ τοῦ συνετοῦ Ματθαίου Μογκάδα. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν τὸ ἔτος τῆς καθόδου τοῦ Μογκάδα εἰς τὸ Δουκᾶτον, εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον τὸ γεγονὸς τῆς ἐκδιώξεως τῶν Τούρκων ἐκ Θηβῶν καὶ τῆς εἰρηνεύσεως πρὸς τοὺς Ἑνετούς· μόνον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν τῷ Δουκάτῳ δὲν ἐπέτυχεν· ὁ Μογκάδας ἐπέστρεψε διὰ σπουδαίας ὑποθέσεις ἐν Σικελίᾳ καὶ ἀνέθηκε τὴν εἰς τὸν ἐπιφανῆ καὶ ἀντίπαλον τοῦ Λώρια Καταλανὸν Πέτρον de Puig, ὃν ὅμως διὰ συνωμοσίας κατώρθωσεν ὁ Ρογῆρος νὰ φονεύσῃ, ἐξηνάγκασε δὲ τὸν δοῦκα νὰ διορίσῃ καὶ πάλιν αὐτὸν γενικὸν ἐπίτροπον τὸ 1367. Ὡς τοιοῦτος ἐκυβέρνησε καλῶς τὴν Ἑταιρίαν μέχρι τοῦ θανάτου του τὸ 1371. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρογήρου ὁ Φρειδερῖκος διώρισε τοποτηρητὴν τὸν ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου βαρώνων τῆς Σικελίας καταγόμενον Ματθαῖον Περάλταν, ὅστις ἐκυβέρνησε μέχρι τοῦ 1375 τὸ Δουκᾶτον· ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Περάλτα μνημονεύεται ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Castrum civitatis Athenarum ἢ Castell Senites, εἰς συντήρησιν καὶ ἄμυναν τοῦ ὁποίου αἱ πρόσοδοι ἰδίων κτημάτων ἦσαν προωρισμέναι· ἐπὶ τοῦ Περάλτα συναντῶμεν ἀκριβέστερον τὸν καθορισμὸν τῶν διαφόρων ἐν τῇ Ἑταιρίᾳ ἀξιωμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ τοῦ νοταρίου ἢ συμβουλαιογράφου, ὅπερ τότε κατεῖχεν ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Ρένδης, μεγάλως τιμώμενος ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας· εἰς τὸν Ρένδην τοῦτον, ἀπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ ὁποίου φερωνυμεῖται μέχρι σήμερον ἡ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς τοποθεσία «Ρέντη», ἐδόθη τὸ δικαίωμα νὰ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ κατὰ σχέδιον τοῦ Coronelli (1686).

συζεύξη τὰ τέκνα του μὲ Φράγκους καὶ νὰ διαθέτῃ ἐλευθέρως τὴν ἰδιοκτησίαν του· βλέπομεν δὲ αὐτὸν διακρινόμενον καὶ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1374 γενομένην ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Μεγάρων τοῦ Ἀτζαϊώλη, ἣν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀργότερον δὲ συναντῶμεν καὶ πάλιν αὐτὸν διοριζόμενον καγκελλάριον τῶν Ἀθηνῶν μὲ μισθὸν 40 χρυσῶν δηναρίων πληρωτέων ἐκ τῶν φόρων τῶν Ἀθηνῶν, ἀξίωμα, ὅπερ ἐχορηγήθη δι' αὐτὸν καὶ τοὺς κληρονόμους του· ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλον Ἀθηναῖον Κωνσταντῖνον Καλονίκην βλέπομεν παραχωρούμενον τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ Περάλτας ἀπέθανε τὸ 1375 καὶ ἡ Ἑταιρία προέβη αὐτοβούλως διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἀνακήρυξιν ὡς γενικοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Λουδοβίκου Φαδρίγου, γόνου τῆς παλαιᾶς ἐκ τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας οἰκογενείας· εἰς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν καὶ βασιλέα τῆς Σικελίας ἔπεμψαν πρέσβεις ἀναγγέλλοντες τὴν μεταβολήν, ἥτις καὶ ἐγένετο δεκτὴ ἐπικυρωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ. Τὸ 1377 ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας καὶ ἐκληροδότησε διὰ διαθήκης τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν θυγατέρα του Μαρίαν· οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν Καταλάνων ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν τοποτηρητὴν ἐκηρύχθησαν κατὰ τῆς Μαρίας καὶ ἀνεκήρυξαν Δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν βασιλέα τῆς ἐν Ἱσπανίᾳ Ἀραγωνίας Πέτρον τὸν Δ', ὀλίγοι δὲ τῶν Καταλάνων ἡγουμένου τοῦ μαρκίωνος τῆς Βοδονίτσης Φραγκίσκου Γεωργίου, ἐχθροῦ τῶν Φαδρίγων, ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Μαρίαν.

Πέτρος Δ', βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας καὶ Δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν (1377 - 1387). Ὁ ἰσχυρότερος τῶν δυναστῶν τῆς Ἱσπανίας βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Πέτρος ἀπεδέχθη μετὰ χαρᾶς τὴν προστασίαν τοῦ Δουκάτου, ἔστειλε δὲ τὸν Βερεγγάριον Βαλλιστὲρ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετ' ἐπιστολῶν, ἐν αἷς διέτασσε τὸν Φαδρῖγον νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ὑπισχνεῖτο νὰ στείλῃ βραδύτερον τοποτηρητὴν τὸν ὑποκόμιτα τοῦ Ροκαβέρτη Φίλιππον Delmau, ὅστις ἦλθε πράγματι τὸ 1381 εἰς τὸ Δουκᾶτον. Καθ' ὃν χρόνον ὅμως διηύθυνεν ὁ Φαδρῖγος τὰ τῆς Ἑταιρίας ἡ ὑπὸ τὸν μαρκίωνα τῆς Βοδονίτσης ἀντίθετος μερὶς ὑπεβοήθησε τοὺς τότε διὰ κατακτήσεις κατελθόντας εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ Δουκᾶτον Ἀθηνῶν ὁμοεθνεῖς, ἀλλ' ἐχθροὺς τῶν Καταλάνων Ναβαρραίους, τοὺς ἔχοντας ἀρχηγὸν τὸν ἕνεκα τῆς κληρονομίας τοῦ Ταραντίνου οἴκου Κουρτεναίη, φέροντα τὸν τίτλον «Αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας» Ἰάκωβον de Baux. Οἱ Ναβαρραῖοι ἦσαν μισθοφορικὸν στράτευμα ἐκ τῆς Ναβάρρας καὶ τῆς Ν. Γαλλίας ἐστρατολογημένον ὑπὸ τοῦ de Baux, εἶχον δὲ τὸ 1378 ἐπιχειρήσει ἐπιτυχῆ ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κερκύρας καὶ τοῦ Μορέως καὶ τὸ 1379 ἐπέδραμον κατὰ τοῦ Δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν· εἰσῆλασαν εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἐκυρίευσαν τὴν ὀχυρωτέραν τοῦ Καταλωνικοῦ Δουκάτου Λεβάδειαν, τὰς Θήβας καὶ κατέλαβον τὰς Ἀθήνας αἰχμαλωτίσαντες τὸν βικάριον Καλτσερᾶνον Περάλταν, χωρὶς νὰ κατορθώσουν νὰ ἐκπορθήσουν τὴν Ἀκρόπολιν, ἣν ὑπερήσπιζεν ὁ καστελλάνος Ρωμαῖος de Belirbre, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Δημ. Ρένδη· ἡ γενναία ἄμυνα, ἣν ἀντέταξεν ἡ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἡ ἀντίστασις ἐν Φθιώτιδι καὶ Ν. Πάτραις τοῦ Λουδοβίκου Φαδρίγου συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐκδίωξιν ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν τῶν ἐπιδρομέων κατὰ τὸ 1380· ἡ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως συνενωθεῖσα μετὰ τοῦ καταλωνικοῦ στρατοῦ, εἰς ὃν βλέπομεν διὰ πρώτην φορὰν ὑπηρετοῦντας καὶ 1500 Ἀλβανοὺς ἱππεῖς, ἠνάγκασε τοὺς Ναβαρραίους νὰ ἐκκενώσουν τὴν Ἀττικήν. Οἱ Ναβαρραῖοι ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1381 κατέχοντες τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβάδειαν, ἀλλ' ὁλονὲν πιεζόμενοι ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβοῦν εἰς τὸν Μορέαν, ὅπου κατέλαβον τὴν Ἦλιδα καὶ ἵδρυσαν ἐκεῖ στρατιωτικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὸ παράλιον Ζόγκλον κείμενον παρὰ τὴν Πύλον μετὰ τῆς ὀχυρᾶς Ἀκροπόλεως Ναβαρίνου. Ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σαλώνοις συνεκροτήθησαν παρλαμέντα, ἐστάλησαν δὲ δύο πληρεξούσιοι εἰς Ἀραγωνίαν ὑποβάλλοντες τὰ ἀποφασισθέντα καταστατικά, ἅτινα μέ τινας τροποποιήσεις ἐπεκύρωσεν ὁ βασιλεύς. Εἰς τὰ διαμειφθέντα ἔγγραφα καὶ τὰς διαταγὰς τοῦ Πέτρου ἀναφέρεται καὶ πάλιν τὸ Castell Setines, ὅπερ ὁ βασιλεὺς χαρακτηρίζει ὡς «τὸ πλουσιώτατον κειμήλιον τῶν ἐπὶ γῆς καὶ δὴ τοιοῦτον, ὥστε ἅπαντες οἱ βασιλεῖς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου οὐδὲν ἠδύναντο νὰ δημιουργήσουν παραπλήσιον». Τὸ 1381 ἀπεβιβάσθη εἰς Πειραιᾶ ὁ πρὸ πολλοῦ διωρισμένος τοποτηρητὴς τοῦ Πέτρου Φίλιππος Delmau μετὰ 4 γαλερῶν καὶ ἀνῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἃς κατέστησε καὶ πάλιν ἕδραν τοῦ Δουκάτου· μετ' αὐτοῦ, ἀνακαλουμένου κατὰ καιροὺς εἰς Ἱσπανίαν, ἐκυβέρνησαν τὸ Δουκᾶτον ὡς ἀντικαταστάται ὁ Ραμὼν δὲ Βιλχανόβα (1382-3) καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ ἀποθανόντος τὸ 1382 Ρογήρου.

Ρογῆρος καὶ Ἀντώνιος de Sluria (1383-1384). Τὸ 1385 ὁ Φίλιππος Δελμὼ περιῆλθεν εἰς δυσμένειαν, ἴσως ἕνεκα τῆς συμπαθείας αὐτοῦ πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰωάννην, τὸν πολεμοῦντα τότε τὸν πατέρα, καὶ ὁ βασιλεὺς ἀντικατέστησεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βερνάρδου δὲ Κορνέλλα, ὅστις ὅμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ κατέλθῃ εἰς τὸ Δουκᾶτον, διότι τὸ 1387 ἀπέθανεν ὁ Πέτρος καὶ ἀνέλαβε τὴν βασιλείαν τῆς Ἀραγωνίας εἰς τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν ὁ υἱός του Ἰωάννης.

Ἰωάννης Α', βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας (1387). Ὁ νέος δοὺξ διώρισε καὶ πάλιν τοποτηρητὴν τὸν φίλον του Φίλιππον Delmau, ἀλλ' ὁ Φίλιππος δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ Δουκᾶτον, διότι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ Νέριος Ἀτζαϊώλης κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὴν καταλωνικὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ γίνῃ κύριος τοῦ Δουκάτου.

Οἱ Ἀτζαϊῶλαι (ὧν ἡ οἰκογένεια ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Brescia καταγομένη εἶχεν ἀπὸ τοῦ 1160 ἐγκατασταθῆ ἐν Φλωρεντίᾳ, ἔνθα κατ' ἀρχὰς μὲν ἵδρυσεν ἐργοστάσιον χάλυβος, ἐξ οὗ προῆλθε καὶ τὸ ὄνομα, εἶτα δὲ μέγαν τραπεζιτικὸν οἶκον) ἤρχισαν κυρίως ν' ἀναδεικνύωνται ἀφ' ὅτου ὁ νεαρὸς καὶ ἱπποτικὸς τοὺς τρόπους Νικόλαος Ἀτζαϊώλης μετέβη τὸ 1331 ἵνα διευθύνῃ τὸν τραπεζιτικὸν οἶκον τῆς Νεαπόλεως· ἐκεῖ προσείλκυσε τὴν εὔνοιαν τῆς χήρας τότε τοῦ Φιλίππου, τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Τάραντος, Αἰκατερίνης τῆς Βαλησιακῆς. Ἡ Αἰκατερίνη παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἀτζαϊώλην τιμάρια ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου οὗτος τὸ 1338 ἵδρυσε τραπέζας (ὡς ἐν Γλαρέντζᾳ, εἰς ἣν μετέβη συνοδεύων τὴν Αἰκατερίνην καὶ ἔνθα ἔμεινε τρία ἔτη ρυθμίσας ὡς βάϊλος τῆς Αὐτοκρατείρας, τὰ πράγματα τοῦ Μορέως)· ὁ Ροβέρτος, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1331 ἦτο βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ 1346 ἤτοι μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρός του Αἰκατερίνης ἐγένετο καὶ ἐπίδοξος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ηὐνόει αὐτόν, διὸ καὶ τὸν ἀπέστειλε τὸ 1358 ἵνα καταλάβῃ τὴν Κόρινθον, ἣν ἀνεγνώρισεν ὡς ἰδικήν του κληρονομικὴν βαρωνείαν. Τὴν Κόρινθον ὁ Νικόλαος ἀφῆκε πρὸ τοῦ θανάτου του (†1365) εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Ἄγγελον, οὗτος δὲ εἰς τὸν ἐξάδελφόν του Νέριον Ἀτζαϊώλην, εἰς ὃν ἕνεκα χρεῶν του παρεχώρησε τὴν πόλιν, καὶ οὕτω βλέπομεν τὸν Νέριον τὸ 1369 ἀνεγνωρισμένον νόμιμον αὐθέντην τῆς Κορίνθου καὶ κάτοχον πολλῶν τιμαρίων ἐν Πελοποννήσῳ, ἅτινα ἔλαβε παρὰ τῆς Μαρίας τῆς Βουρβωνικῆς.

Ὁ Νέριος, ὅστις ἀναδεικνύεται μετὰ τὸν Νικόλαον τὸ κυριώτερον πρόσωπον τοῦ οἴκου τῶν Ἀτζαϊώλη, ἐπωφεληθεὶς τὴν ἐν τῷ Καταλωνικῷ Δουκάτῳ παραδοχὴν φυγάδων ἐκ Κορίνθου, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον πρὸς τὴν ἐν παρακμῇ τότε εὑρισκομένην Ἑταιρίαν τῶν Καταλάνων καὶ κατέλαβε τὸ 1374 τὰ Μέγαρα, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅπου εἴδομεν διακρινόμενον καὶ τὸν Ἀθηναῖον Δ. Ρένδην· ἐκ τῶν Μεγάρων δὲ ἐκαραδόκει τὴν κατάλυσιν τοῦ Καταλωνικοῦ Δουκάτου, ὅστις καὶ ἐπετεύχθη ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης τότε ἀναρχίας ἐν τῷ Δουκάτῳ καὶ τῆς διχονοίας μεταξὺ τῶν ἐξεχόντων Καταλάνων. Τὸ 1385 ὁ Νέριος προφασισθεὶς τὴν προσβολὴν ἥτις ἐγένετο δῆθεν εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς Φράγκους ἕνεκα τῆς μνηστείας τῆς ὡραίας θυγατρὸς τοῦ Λουδοβίκου Φαδρίγου μετὰ τοῦ Σέρβου ἡγεμονίσκου ἐν Θεσσαλίᾳ Στεφάνου Δούκα, ἐνῷ εἶχεν ὁ Νέριος ζητήσει τὴν χεῖρα της διὰ τὸν ἀδελφὸν τῆς γυναικός του Πέτρον Saraceno, βενετὸν εὐγενῆ τῆς Εὐβοίας, εἰσήλασεν ἀπὸ τῶν Μεγάρων εἰς τὴν Ἀττικήν· οἱ διευθύνοντες τότε τὴν Ἑταιρίαν ἀδελφοὶ de Sluria ἐπῆλθον κατ' αὐτοῦ ἀλλ' ἐνικήθησαν καὶ ὁ Νέριος εἰσῆλθε νικηφόρος εἰς τὰς Ἀθήνας· μόνον ἡ Ἀκρόπολις ἀντέταξεν εἰς τὸν Νέριον ὡς καὶ ὀλίγον πρότερον εἰς τοὺς Ναβαρραίους, πολλοὶ τῶν ὁποίων ὑπηρέτουν ἤδη ὡς μισθοφόροι τοῦ Νερίου, γενναίαν ἄμυναν· ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας καὶ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Πέτρου, σταλεῖσα μικρὰ βοήθεια τὸ 1386 ὑπὸ τὸν Πέτρον de Pau συνετέλεσε ν' ἀντιστῇ ἡ Ἀκρόπολις ἐπὶ ἓν ἔτος ἀκόμη· ὁ τὸ 1387 γενόμενος βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Ἰωάννης ἀπέστειλε τὸν φίλον του Delmau, ἀλλ' ὁ Νέριος ἐν συμπράξει μετὰ τοῦ Βενετοῦ βαΐλου τῆς Εὐβοίας κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ

τὴν Ἀκρόπολιν τὸ 1387, τοῦ Πέτρου de Pau παραδοθέντος· τὴν ἅλωσιν τῆς Ἀκροπόλεως ἠκολούθησεν ἡ παράδοσις τῶν λοιπῶν κάστρων τοῦ Δουκάτου καὶ οὕτω κατελύθη ἡ Καταλωνικὴ κυριαρχία. Οἱ Καταλάνοι τιμαριοῦχοι ἀνεχώρησαν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς Σικελίαν καὶ Ἱσπανίαν, ὀλίγοι δὲ διετήρησαν τὰς κτήσεις των καὶ πρὸ πάντων οἱ Φαδρῖγοι, οἵτινες παρέμειναν κύριοι τῆς Αἰγίνης ἐλθόντες εἰς συμφωνίας μὲ τὸν Νέριον.

Οὕτω κατελύθη ἐν Ἑλλάδι ἡ δύναμις τῆς φοβερᾶς Καταλωνικῆς Ἑταιρίας, οὐδὲν ἴχνος ἀφήσασα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀθήναις. Τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Φλωρεντίνων καὶ ὡς λέγει ὁ Γρηγορόβιος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του, «ἡ δύναμις τοῦ χρήματος τῶν Φλωρεντίνων διεδέχθη τὸν ἱπποτισμὸν τῶν Σταυροφοριῶν καὶ τὴν στρατιωτικὴν πολιτείαν τῶν Ἱσπανῶν κατακτητῶν».

Ὁ Νέριος Ἀτζαϊώλης κύριος γενόμενος τοῦ Δουκάτου Ἀθηνῶν, προσηνέχθη πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους του ἠπιώτερον ὅλων τῶν πρὸ αὐτοῦ Φράγκων κατακτητῶν· παρεχώρησε μὲν χώρας τοῦ Δουκάτου εἰς φίλους καὶ συγγενεῖς του, ἀλλ' οὐδένα ἀνέδειξε μέγαν φεουδάρχην, ὡς ἐγένετο ἐπὶ τῶν Δελαρὸς καὶ τῶν Καταλάνων, ὅτε οἱ τιμαριοῦχοι βαρῶνοι καὶ λοιποὶ εὐγενεῖς τοῦ Δουκάτου ἦσαν καὶ τυραννίσκοι διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς· ἡ χώρα τοῦ λοιποῦ εἶχεν ἕνα καὶ μόνον κύριον. Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ηὐνόησαν πάντες οἱ Φλωρεντῖνοι ἄρχοντες· αὐτοὶ πρῶτοι ἐπέτρεψαν τὸν διορισμὸν Ἕλληνος μητροπολίτου, τοῦ Δωροθέου, ὅστις οὕτως ἀνενέωσε τὴν ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου ἀποκοπεῖσαν σειρὰν τῶν μητροπολιτῶν τῶν Ἀθηνῶν, οὓς εἶχον ἀντικαταστήσει Λατῖνοι ἀρχιεπίσκοποι, οἵτινες καὶ ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν, ἐννοεῖται, ἔμειναν, ἑδρεύοντες ἐν τῇ Ἀκροπόλει· οἱ Ἕλληνες μητροπολῖται κατῴκησαν ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως, πιθανῶς παρὰ τὸν Ναὸν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὅπου καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας κατῴκουν. Ἡ ὀρθόδοξος μητρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας, ἐξηκολούθει ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ὑφισταμένη ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱεραρχίᾳ, ἔφερε μάλιστα ὁ τιτουλάριος μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ τὴν προσωνυμίαν τοῦ ἐξάρχου τῆς Ἑλλάδος, ἔχων ὑπ' αὐτὸν τοὺς ὑπὸ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν θρόνους τῶν Θηβῶν, Νέων Πατρῶν, Αἰγίνης καὶ Εὐρίπου (Χαλκίδος)· οὕτω τὸ 1274 συναντῶμεν τὸν Μελέτιον, ὅστις μάλιστα τὸ 1275 καθηρέθη, τὸ 1290 Ἄνθιμον τὸν ὁμολογητήν· τὸ 1295 ὑπογράφει βυζαντινὴν συνοδικὴν πρᾶξιν ἀνώνυμός τις μητροπολίτης Ἀθηνῶν, τὸ 1371 ἐπὶ πατριάρχου Φιλοθέου προσετέθησαν εἰς τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν Νεόφυτον οἱ θρόνοι ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, προγενεστέρα δὲ συνοδικὴ πρᾶξις εἶχεν ἐνεργήσει τὸν διορισμὸν τοῦ Νεοφύτου τούτου «ὡς πνευματικοῦ διεξάγοντος καὶ διοικοῦντος τὰ δίκαια τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἀθηνῶν... μέχρις ἂν σὺν Θεῷ χειροτονηθῇ ἀρχιερεὺς Ἀθηνῶν», ἐξ οὗ ἐξάγεται ὅτι ἐπὶ Φραγκοκρατίας διῴκουν τὰ τῶν Ἀθηνῶν πνευματικοὶ τοποτηρηταί, ἴσως ἔξαρχοι τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἀθηνῶν καλούμενοι (πρβλ. Γρηγοροβίου, Ἱστ. Ἀθηνῶν, Β', σ. 230). Ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν ἀναφαίνεται καὶ εἶδός τι βουλῆς ἢ συμβουλίου τῶν ἐγχωρίων μάλιστα ἐν Ἀθήναις, ὅμοιον πρὸς τὰς δημογεροντίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Διὰ τὰς Ἀθήνας ἤρχισαν ν' ἀνατέλλουν εὐτυχέστεραι ἡμέραι· ἡ ἔνδοξος πόλις ἀπέβη ἤδη ἡ πρωτεύουσα τοῦ Δουκάτου καὶ ὁ Νέριος κατῴκησεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως· αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν γηγενῶν καὶ συναντῶμεν δύο νοταρίους ἐν Ἀθήναις, τὸν Δημήτριον Ρένδην, ὅστις διηλλάγη μετὰ τῶν Ἀτζαϊωλῶν καὶ παρέμεινε καὶ ἐπ' αὐτῶν νοτάριος, καὶ τὸν Νικόλαον Μακρῆν· εἰς ἐπίσημα ἔγγραφα βλέπομεν νὰ γίνεται χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ γνωστὴ ἀγάπη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα τῶν εὐγενῶν οἴκων τῆς Φλωρεντίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτις ὡς πρώτη ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν τῆς Δύσεως χαρακτηρίζεται, συνετέλεσεν ὥστε τὸ φραγκικὸν στοιχεῖον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τῷ Δουκάτῳ καθόλου νὰ ἐξελληνίζεται. Οὕτω βλέπομεν κλάδον τινὰ τῶν ἐκ Φλωρεντίας Μεδίκων, μεταναστεύσαντας εἰς Ἀθήνας, ὅστις μετέβαλε τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα Μέδικος εἰς τὸ ἑλληνικὸν Ἰατρός. Οἱ Μέδικοι ἢ Ἰατροὶ τῶν Ἀθηνῶν διετηρήθησαν ἐν Ἀθήναις καὶ μετὰ ταῦτα, ἔγγραφον δὲ τοῦ 1542 φέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐκ τούτων. Οὕτως ἡ ἀρχὴ τῶν Ἀτζαϊωλῶν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι συνετέλεσε διὰ τῆς παλινορθώσεως τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν καὶ τῆς παρασχεθείσης ἐλευθερίας εἰς τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἐν Ἀθήναις, ὡς τοῦτο κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συνετελεῖτο ἐν Πελοποννήσῳ διὰ τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κυριαρχήσαντος ἐπὶ Τουρκοκρατίας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διοικητικοῦ συστήματος, εἰς τὸ ὁποῖον, ὀφείλεται ἡ σωτηρία ἀπὸ παντελοῦς ἐξολοθρεύσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Διὰ τὴν ἐξιστόρησιν ὅμως τῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀτζαϊωλῶν συμβάντων εἶναι ἀνάγκη ἐνταῦθα νὰ προστεθοῦν ὀλίγαι λέξεις περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων, τῶν ὑπολειφθέντων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ Ἀτζαϊῶλαι ἐκυβέρνων τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, περὶ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ ἀναπτυχθέντος Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ, περὶ τῆς ὁσημέραι ἀναπτυσσομένης δυνάμεως τῶν Τούρκων καὶ τέλος περὶ τῶν ἐποικίσεων καὶ ἐγκαταστάσεων τῶν Ἀλβανῶν ἐν Ἀττικῇ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι.

Τὸ κέντρον τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ Πελοπόννησος ἔνθα τὸ πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουΐνων ἀνῆλθεν εἰς ἄριστα διωργανωμένην φραγκικὴν ἡγεμονίαν· ἀφ' ὅτου ὅμως ὁ τελευταῖος Βιλλεαρδουΐνος τὸ 1259 ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἐλευθερίαν του διὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν τριῶν κάστρων, Μυστρᾶ, Μονεμβασίας καὶ Μαΐνης, ἡ δύναμις τῶν Φράγκων τοῦ Μορέως ἤρχισε νὰ θραύηται καὶ αἱ γεννηθεῖσαι ἔριδες περὶ ἐπικυριαρχίας, διαδοχῆς καὶ ἐπικρατήσεως μεταξὺ τῶν εὐγενῶν φραγκικῶν οἴκων ἐξησθένησαν αὐτήν.

Ἡ Αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιστοιχιζομένη πανταχόθεν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδίωξιν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν Φράγκων τὸ 1261 ὑπὸ ἐχθρῶν, ἐξ ὧν οἱ Τοῦρκοι ἀνεδεικνύοντο ὁσημέραι φοβερώτεροι, ἠθέλησε νὰ ἱδρύσῃ ἰσχυρὸν προμαχῶνα ἐν Ἑλλάδι καὶ διὰ τοῦτο ἔστρεψε τὴν προσοχήν της εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν χωρῶν, ἃς ἐκέρδισεν ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἀνέδειξε πρωτεύουσαν τὸν Μυστρᾶν παρὰ τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην, ἔνθα ἀπέστειλε τοὺς ἱκανωτέρους συγγενεῖς τῶν βασιλευόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει οἴκων τῶν Καντακουζηνῶν καὶ Παλαιολόγων, οἵτινες ὡς Δεσπόται τοῦ Μυστρᾶ ὠχύρωσαν τὴν χώραν, ἵδρυσαν περικαλλεῖς Ναοὺς καὶ Μονάς, μεγαλοπρεπῆ Ἀνάκτορα καὶ ἀνέδειξαν τὸν Μυστρᾶν ἐν μικρογραφίᾳ νέαν Κωνσταντινούπολιν· οἱ Δεσπόται οὗτοι ἀπὸ τοῦ Μυστρᾶ ὁρμώμενοι καὶ ἄλλοτε μὲν ἐπωφελούμενοι τὰς μεταξὺ τῶν Φράγκων ἔριδας περὶ διαδοχῆς ἢ ἐπικρατήσεως, ἄλλοτε δὲ συνάπτοντες πρὸς τοὺς Φράγκους κηδεστίας, κατώρθωσαν νὰ καταλαμβάνουν ὁλονὲν τὰς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικὰς κτήσεις, ἕως οὗ ἐξεδίωξαν τὸ 1432 ἐντελῶς ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου τοὺς Φράγκους καὶ ἔστρεψαν τὰ βλέμματά των εἰς τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν· μόνον τὴν πονηρὰν Ἐνετίαν δὲν κατώρθωσαν νὰ καταβάλουν καίτοι πολλάκις ἐπεχείρησαν διὰ διπλωματικῆς ὁδοῦ νὰ ἐπιτύχουν παραχωρήσεις, προσφέροντες ἐλευθερίας εἰς τὸ ἀκμάζον τότε βενετικὸν ἐμπόριον. Οὕτως ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς (†1383) ἐνυμφεύθη Ἰσαβέλλαν τὴν Λουσιανήν, ὁ Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος (1384-1407) ἔλαβε τὴν θυγατέρα τοῦ Νερίου Α' Ἀτζαϊώλη Βαρθολομαίαν, ὁ Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος τὴν Κλεόπην Μαλατέστα, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος τὴν θυγατέρα τῶν Τόκκων. Τὰ σχέδια ὅμως τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ κατέστρεψεν ἡ τουρκικὴ κατάκτησις.

Οἱ Τοῦρκοι (οἵτινες ὡς Σελδσουκῖδαι εἶχον ἱδρύσει ἀπὸ τοῦ 1040 ἰσχυρὸν κράτος ἐν Μ. Ἀσίᾳ μὲ πρωτεύουσαν τὸ Ἰκόνιον, ὅπερ ὅμως κατεστράφη τὸ 1243 ὑπὸ τῶν Μογγόλων καὶ διεσπάσθη εἰς πολλὰ ἀνεξάρτητα κρατίδια) ἤρχισαν καὶ πάλιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ν' ἀναφαίνωνται, ἀφ' ὅτου ὁ Ὀθωμὰν ἢ Ὀσμὰν ἵδρυσεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ διασπασθέντος Σελδσουκικοῦ κράτους τὸ Ὀθωμανικὸν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Προῦσαν· ἡ ἰσχὺς τοῦ νεοσυσταθέντος ὀθωμανικοῦ κράτους ηὔξανε τοσοῦτον ταχέως, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἀπέβη οὐ μόνον τοῦ συνορεύοντος πρὸς αὐτὸ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τὸ φόβητρον· οἱ Τοῦρκοι ἔθεσαν τὸ 1354 τὸν πόδα των εἰς τὴν Εὐρώπην, τὸ δὲ 1365 ἀνεκήρυξαν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους των τὴν Ἀδριανούπολιν· ἐκεῖθεν διέβησαν τὴν Μακεδονίαν, εἰσήλασαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἠπείλουν ὁλόκληρον τὴν φραγκοκρατουμένην Ἑλλάδα. Οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἄρχοντες, ἀείποτε ἐρίζοντες μεταξύ των, ἀντὶ ν' ἀπο-

κρούσουν τὰς τουρκικὰς ἐπιδρομάς, μετεχειρίσθησαν τοὺς Τούρκους ὡς μέσον διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν φιλοδοξιῶν των· ὅπως δὲ τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα καὶ ὀλίγον μετὰ ταῦτα, ὅτε τὰ τουρκικὰ φῦλα ἦσαν διεσπασμένα εἰς κρατίδια, ἐλάμβανον ἐξ αὐτῶν μισθοφόρους, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, ὅτε ἦσαν οἱ Τοῦρκοι συνησπισμένοι ὑπὸ κραταιοὺς Σουλτάνους, προσεκάλουν αὐτοὺς ὡς διαιτητάς· ὡς τοιοῦτοι κατερχόμενοι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐδήουν καὶ ἐλεηλάτουν αὐτὰς οἰκτρότατα, ὁλόκληροι δὲ ἐπαρχίαι ἔμενον μεθ' ἑκάστην τουρκικὴν εἰσβολὴν ἐντελῶς ἔρημοι. Οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Δεσπόται τοῦ Μυστρᾶ τὰς ἐρημώσεις ταύτας ἐζήτησαν ν' ἀναπληροῦν ἑκάστοτε ἐγκαθιστῶντες εἰς τὰς χώρας των 'Αλβανούς.

Οἱ 'Αλβανοὶ (ἀνήκοντες εἰς τὰ φῦλα τῶν Σκυπητάρων, ἀπογόνων τῶν 'Ιλλυριῶν τῶν κατοικούντων εἰς τὴν χώραν, ἣν ἡμεῖς σήμερον καλοῦμεν 'Αλβανίαν) εἶχον ἤδη τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα κατέλθει ἐκ τῶν ἀκάρπων ὀρέων τῆς πατρίδος των νοτιώτερον εἰς τὸ Δεσποτᾶτον τῆς 'Ηπείρου, κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος κατέλαβον τὴν Θεσσαλίαν καὶ διέμειναν ἐν αὐτῇ ἥμισυν περίπου αἰῶνα, ἐξ αὐτῶν δὲ οἵ τε Φράγκοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἐλάμβανον μισθοφόρους· κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος ἕνεκα τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν ὅμιλοι ἐξ αὐτῶν ἤρχοντο εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἐν μὲν τῇ Πελοποννήσῳ ὁ Μανουὴλ Καντακουζηνὸς κατῴκισεν αὐτοὺς τὸ 1349 εἰς τὰς ἐρημωθείσας χώρας καὶ ὁ Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος ἀπετέλεσεν ἐξ αὐτῶν (εἰς 10 χιλιάδας οἰκογενείας ἐπ' αὐτοῦ ἀνερχομένους) τὸν πυρῆνα τοῦ στρατοῦ τοῦ Μυστρᾶ, ἐν δὲ τῇ 'Αττικῇ ἤδη ἐπὶ Καταλάνων εἶχον δοθῇ γαῖαι καὶ διετὴς ἀτέλεια εἰς αὐτούς, ὡς καὶ ἐν Εὐβοίᾳ ὑπὸ τῶν 'Ενετῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ Νερίου, ὅστις εἶχε πολλοὺς 'Αλβανοὺς μισθοφόρους, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ 'Αντωνίου 'Ατζαϊώλη, ἐγένετο ἡ ἀλβανικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὰ περίχωρα τῆς 'Αττικῆς καὶ προσετέθη ὁ νέος πληθυσμὸς ὁ διατηρούμενος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας καθ' ἅπασαν τὴν 'Αττικὴν μέχρι τῶν προθύρων τῶν 'Αθηνῶν. Εἷς μάλιστα ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων φυλάρχων ὁ Πέτρος Μπούας, συγγενὴς τοῦ ἄρχοντος ἐν Θεσσαλίᾳ Μπούα Σπάτα, ἐρίσας πρὸς τὸν δεύτερον ἔφυγεν ἐκ Λαρίσης ἐπὶ κεφαλῆς 10 χιλιάδων ἀλβανικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἦλθε πλησίον τοῦ Νερίου, ἄρχοντος ἀκόμη τῆς Κορίνθου, διὰ τῆς ἀρωγῆς δὲ τοῦ 'Αλβανοῦ τούτου ὁ Νέριος ἐκυρίευσε τὰ Μέγαρα καὶ ἐπολιόρκησε τὰς 'Αθήνας. 'Ο Σπ. Λάμπρος συνδυάζων τὰ διασωθέντα ἔγγραφα περὶ τῆς εἰς τὴν 'Αττικὴν ἐποικίσεως τῶν 'Αλβανῶν πρὸς τὰς ἀλβανικὰς τοπωνυμίας τῆς 'Αττικῆς (Σπάτα, Κορωπί, κ.λ.π.), νομίζει ὅτι αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν ἐλήφθησαν ἐκ μεγάλων ἀλβανικῶν οἴκων καὶ ὅτι ἡ κατάβασις αὐτῶν εἰς τὴν 'Αττικὴν ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1418 καὶ 1425. Οἱ 'Αλβανοὶ ἐκ τῆς 'Αττικῆς καὶ τῆς Εὐβοίας ὁρμώμενοι κατέλαβον τὴν Σαλαμῖνα, Αἴγιναν, Ὕδραν, Πόρον, Σπέτσας καὶ ἄλλας νήσους καὶ παραλίας, εἰς ἃς ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα διατηρεῖται μέχρι σήμερον. Ἤδη μετὰ τὰς ἀναγκαιοτάτας ταύτας σημειώσεις περὶ τῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων, αἵτινες ἀπὸ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος ἔπαιζον σπουδαῖον πρόσωπον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, προβαίνομεν εἰς τὴν σύντομον ἐξιστόρησιν τῶν ἐπὶ τῶν Φλωρεντίνων ἀρχόντων τῶν 'Αθηνῶν συμβάντων.

Νέριος Α΄ 'Ατζαϊώλης (1387-1394). Μόλις ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ Δουκάτου ὁ Νέριος καὶ ἤρχισε νὰ διοργανώνῃ τὸ νέον του κράτος, εἶδεν ἑαυτὸν περιστοιχούμενον ὑπὸ κινδύνων, διότι ἔπρεπε ἀφ' ἑνὸς μὲν ν' ἀποκρούσῃ τὰς ἀνανεωθείσας τότε ἐπιδρομὰς τῶν Τούρκων καὶ ἀφ' ἑτέρου ν' ἀποφύγῃ τοὺς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συμμάχων του Ναβαρραίων καὶ 'Ενετῶν προερχομένους κινδύνους. Οἱ Ναβαρραῖοι ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δι' αὐτῶν κυρίως ἐθραύσθη ἡ δύναμις τῶν Καταλάνων ἀπῄτουν παρὰ τοῦ Νερίου ὑπερόγκους ἀποζημιώσεις, οἱ δὲ 'Ενετοὶ ἐκαραδόκουν ν' ἀποσπάσουν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ Νερίου τὴν Κόρινθον. 'Ο Νέριος ἐζήτησε νὰ εὕρῃ συμμάχους καὶ ὡς τοιούτους ἐξέλεξε τὸν ἰσχυρὸν τότε Δεσπότην τοῦ Μυστρᾶ Θεόδωρον Α΄ Παλαιολόγον (1384-1407), εἰς ὃν ἔδωκε τὸ 1388 σύζυγον τὴν θυγατέρα του Βαρθολομαίαν τὴν «κάλλει πασῶν τῶν τότε διαφέρουσαν», κατὰ τὸν σύγχρονον ἱστορικὸν Χαλκοκονδύλη, καὶ ὡς προῖκα τὴν μετὰ τὸν θάνατόν του κληρονομίαν τῆς Κορίνθου, καὶ τὸν παλατῖνον κόμιτα Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου καὶ δοῦκα Λευκάδος Κάρολον Τόκκον, εἰς ὃν ἔδωκε τὴν δευτερότοκον θυγατέραν του Φραγκῖσκαν. Οἱ ἐκ Βενεβέντου καταγόμενοι Τόκκοι ἀνεδείχθησαν, ἀφ' ὅτου ὁ πάππος τοῦ ἡμετέρου Καρόλου Γουλιέλμος Τόκκος ἐγένετο πρῶτον καπετᾶνος Κερκύρας τὸ 1330 ὑπὸ τοῦ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ροβέρτου, παρ' ᾧ ὑπηρέτει, εἶτα δὲ νυμφευθεὶς τὴν Μαργαρίταν 'Ορσίνη τὴν κληρονόμον τοῦ παλατίνου κόμιτος Ζακύνθου 'Ιω. 'Ορσίνη, ἔλαβε τὴν Κεφαλληνίαν καὶ Ζάκυνθον· ὁ υἱὸς τοῦ Γουλιέλμου Λεονάρδος ἀνεδείχθη τὸ 1357 πρῶτος δοὺξ Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Λευκάδος· ὁ υἱὸς δὲ αὐτοῦ Κάρολος ἐδέσποσεν ἐπί τινα χρόνον τῆς 'Ηπείρου, τῆς Αἰτωλίας καὶ 'Ακαρνανίας καὶ μεγάλου μέρους τῆς Πελοποννήσου. Οἱ σύμμαχοι οὗτοι ἐβοήθησαν τὸν Νέριον, ὅτε οὗτος ἐζήτησε νὰ καταλάβῃ τὰς κτήσεις τοῦ Δουκάτου Ναύπλιον καὶ Ἄργος, ἃς ἤθελε νὰ ἁρπάσῃ ἡ 'Ενετία· ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου κατελήφθη τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιον ὅμως κατέλαβον οἱ 'Ενετοὶ καὶ οἱ συμμαχήσαντες πρὸς αὐτοὺς Ναβαρραῖοι τὸ 1389· ὁ ἀρχηγὸς τῶν τελευταίων δολίως τότε προσκαλέσας τὸν Νέριον ἵνα διαπραγματευθῇ δῆθεν μετ' αὐτοῦ καὶ τῶν 'Ενετῶν, ἠχμαλώτισεν αὐτὸν καὶ μόλις τὸ 1390 ἀφῆκεν ἐλεύθερον, ἀφοῦ ἐπέβαλεν εἰς τὸν Νέριον ἐκ συμφώ-

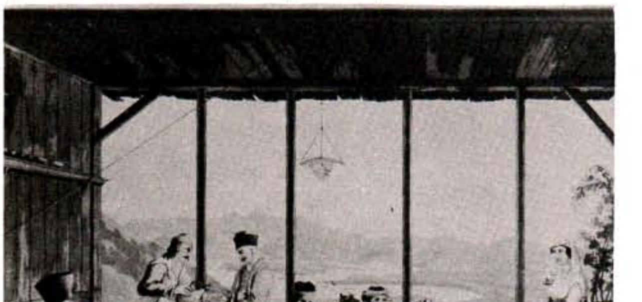

Εἰκὼν τῆς Γοργοεπηκόου - 'Αθηνιωτίσσης, εὑρισκομένη εἰς τὸν ἱ. ναὸν 'Αγίου Γεωργίου, παλαιοῦ Καΐρου.

νου πρὸς τὴν 'Ενετίαν βαρυτάτους ὅρους καὶ ἔλαβε μεγάλα λύτρα. 'Ο δεσπότης ὅμως Θεόδωρος καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Νερίου ἐκράτει τὸ Ἄργος, ὅπερ, κατὰ τοὺς ἐπιβληθέντας εἰς τὸν Νέριον ὅρους ἔπρεπε νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς Ναβαρραίους· διὸ οἱ Ναβαρραῖοι προσεκάλεσαν εἰς βοήθειαν τὸ 1390 τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἀφορμὴν ἐζήτουν νὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν 'Ελλάδα· τὸ 1392 καὶ 1393 ὁ φοβερὸς Σουλτάνος Βαγιαζὴτ ἀποστέλλει τὸν 'Ορβενὸφ μπέην, ὅστις εἰσέβαλεν εἰς τὴν 'Αττικήν, ἣν ἐλεηλάτησεν· ὁ Νέριος ἐζήτησε τότε τὴν βοήθειαν τῆς μόλις συμφιλιωθείσης πρὸς αὐτὸν 'Ενετίας καὶ τοῦ πάπα, ἐξηναγκάσθη ὅμως διὰ ν' ἀποφύγῃ μεγαλυτέρας καταστροφὰς νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τὸν βαρύτατον ὅρον νὰ εἶναι φόρου ὑποτελὴς εἰς αὐτοὺς καὶ σύμμαχος· ἀπαλλαγεὶς τῶν Τούρκων, ἐζήτησε νὰ ἀνανεώσῃ τὰς σχέσεις του μὲ τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, τὸν ἐπὶ τῶν Δελαρὸς ἐπικυρίαρχον τοῦ Δουκάτου, οὗτος δὲ ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν τὸ 1394 τὸν τίτλον τοῦ Δουκὸς τῶν 'Αθηνῶν. Ὡς αἴτιον τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων ἐν 'Αττικῇ ἐθεώρησε παραδόξως ὁ Νέριος καὶ τὸν Ἕλληνα μητροπολίτην 'Αθηνῶν Δωρόθεον, οὗτινος ἐζήτησε παρὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν καθαίρεσιν καὶ ἀντικατάστασιν· τὸ πατριαρχεῖον ἂν καὶ πεπεισμένον περὶ τῆς ἀθωότητος τοῦ Δωροθέου ἀντικατέστησεν αὐτὸν διὰ τοῦ Μακαρίου πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλου. Τὰ ἐκ τῶν Τούρκων δεινὰ ἔπεισαν τὸν Νέριον καὶ τὸν Θεόδωρον ἀφ' ἑνὸς καὶ τοὺς 'Ενετοὺς μετὰ τῶν Ναβαρραίων ἀφ' ἑτέρου νὰ συμμαχήσουν· ὁ Θεό-

δωρος παρέδωκε τὸ 1394 τὸ μῆλον τῆς ἔριδος, τὸ Ἄργος, εἰς τοὺς Ἑνετούς, οὗτοι δὲ ἀπέδωκαν τὰ Μέγαρα, ἅτινα εἶχον καταλάβει· οὕτω δ' ἐπῆλθεν ἡσυχία εἰς τὸ Δουκᾶτον, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανεν ὁ Νέριος ἀφήσας διαθήκην, ἥτις περιέχει καὶ σπουδαίας περὶ τῶν Ἀθηνῶν πληροφορίας. Ὁ Νέριος ἐν τῇ διαθήκῃ του ὥριζε νὰ ταφῇ ὁ νεκρός του εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου (τὸν Παρθενῶνα), πρὸς συντήρησιν καὶ καλλωπισμὸν τῆς ὁποίας ἀφιέρωσεν ὅλας τὰς προσόδους τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων τῶν Ἀθηνῶν· διέτασσε νὰ ἐπαργυρωθοῦν ἐκ νέου αἱ πύλαι τοῦ Ναοῦ, «αἵτινες ἄλλοτε ἦσαν ἀργυροκόσμητοι», καὶ νὰ ἀποδοθοῦν πάντα τὰ κειμήλια «ὅσα ἀφῃρέθησαν κατὰ τὴν συμφορὰν αὐτοῦ», ἤτοι τὴν αἰχμαλωσίαν ὑπὸ τῶν Ναβαρραίων, «νὰ ὑπάρχωσι διαρκῶς ἐν τῷ Ναῷ τούτῳ εἴκοσι καθολικοὶ ἱερεῖς, οἵτινες νυχθημερὸν νὰ ἐπιτελῶσι λειτουργίας ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς του», νὰ ἀφεθῇ ἐλευθέρα καὶ κάτοχος τῆς περιουσίας της ἡ εὐνοουμένη ὑπ' αὐτοῦ θυγάτηρ τοῦ Δημ. Ρένδη, ἐξ ἧς εἶχεν ἀποκτήσει καὶ νόθον υἱὸν τὸν Ἀντώνιον, ὃν μάλιστα ἀνέδειξεν ἄρχοντα τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Λεβαδείας, καὶ τέλος μετὰ πολλὰς ἄλλας διατάξεις ἄφηνε γενικὸν κληρονόμον τὴν πεφιλημένην θυγατέρα του Φραγκῖσκαν, σύζυγον τοῦ Καρόλου Τόκκου, ἐκτελεστὰς δὲ τῆς διαθήκης ὡρισμένους συγγενεῖς του καὶ φίλους καὶ συνίστα ὅλον τὸ κράτος του «εἰς τὴν ὑψηλὴν καὶ περιφανῆ δουκικὴν αὐθεντίαν τῆς Ἑνετίας».

Δωδεκαετὴς κατοχὴ τοῦ Δουκάτου Ἀθηνῶν ὑπὸ τῆς Ἑνετίας (1394-1402). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νερίου τελεία σύγχυσις ἐπῆλθεν εἰς τὸ Δουκᾶτον, ἕνεκα τῶν πρὸς ἀλλήλους ἐρίδων τῶν κληρονόμων. Ὁ σύζυγος τῆς γενικῆς κληρονόμου Κάρολος Τόκκος ἠξίου νὰ καταλάβῃ ἀμέσως τὸ Δουκᾶτον καὶ αὐθαιρέτως κατέλαβε τὴν Κόρινθον, οἱ ἄλλοι κληρονόμοι ἐπεκαλέσθησαν τὴν προστασίαν τῆς Ἑνετίας, ὁ Τόκκος προσεκάλεσε τοὺς Τούρκους καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἕλλην μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μακάριος, νομίζων τὴν περίστασιν κατάλληλον νὰ ἀπελευθερώσῃ τὰς Ἀθήνας, ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν τῶν Τούρκων, οἵτινες ὡς ἐπικυρίαρχοι μάλιστα τοῦ Νερίου εἰσέβαλον τὸ 1394 εἰς τὴν Ἀττικήν, κατέλαβον τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀκρόπολιν, ἣν ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβουν, διότι ὁ φρούραρχος αὐτῆς Ματθαῖος Μοντόνας προσεκάλεσε τοὺς Ἑνετούς, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ ἐκδιώ-

Ἐσωτερικὸν οἰκίας τοῦ Μητροπολίτου ΑΘΗΝΩΝ, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, κατὰ χαλκογραφίαν τῆς ἐποχῆς.

ξουν τοὺς Τούρκους. Οἱ Ἑνετοί, εἰς οὓς ὁ Μοντόνας παρέδωκε τὴν Ἀκρόπολιν, συνέλαβον τὸν Ἕλληνα μητροπολίτην Ἀθηνῶν Μακάριον καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν εἰς τὴν Ἑνετίαν, ὅπου ἐνεκλείσθη εἰς τὰς φυλακάς, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διοικοῦν αὐτοὶ τὴν Ἀττικὴν διὰ τοποτηρητῶν ἀποστελλομένων κατὰ διετίαν εἰς Ἀθήνας, διώρισαν δὲ πρῶτον τοιοῦτον τὸν Ἀλβάνον Κονταρίνη (1395-1397). Ἕτεροι τοποτηρηταὶ τῆς Ἑνετίας ἐν Ἀθήναις ἐχρημάτισαν ὁ Λαυρέντιος Βιττούρη (1397-1399), ὁ Κορνάρος Κονταρίνη (1399-1400) καὶ ὁ Νικόλαος Βιττούρη (1400-1402). Ὁ νόθος ὅμως υἱὸς τοῦ Νερίου Ἀντώνιος, ὁ ἄρχων τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Λεβαδείας κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ Νερίου, μετεχειρίσθη πᾶν μέσον ἵνα καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας· συνεμάχησε καὶ οὗτος μετὰ τῶν Τούρκων, εἰς οὓς ὑπεσχέθη νὰ πληρώνῃ φόρον ὡς ὁ πατήρ του καὶ τὸ 1402 ἐπετέθη μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐκυρίευσε δὲ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν. Οἱ σύμμαχοι ὅμως τοῦ Ἀντωνίου Τοῦρκοι τοσοῦτον ἐδήωσαν τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐβασάνισαν τοὺς κατοίκους, ὥστε πολλοὶ ἐκ τῶν Ἀθηναίων τότε ἐξεπατρίσθησαν «φεύγοντες τοὺς Ἀγαρηνούς», εἶναι δὲ μεμαρτυρημένον ὅτι τὸ 1405 τριάκοντα ἀθηναϊκαὶ οἰκογένειαι εὑρίσκοντο πρόσφυγες ἐν Ζακύνθῳ· ἐσκόπευον μάλιστα οἱ Τοῦρκοι καὶ ὁριστικῶς νὰ καταλάβουν τὰς Ἀθήνας, ἔσωσεν ὅμως τότε τὴν πόλιν ἡ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος γενομένη κατὰ τοῦ τουρκικοῦ κράτους φοβερὰ ἐπιδρομὴ τοῦ Ταμερλάνου, καθ' ἣν ἡττήθη κατὰ κράτος καὶ ᾐχμαλωτίσθη ὁ Βαγιαζήτ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἑνετία πιεζομένη ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν ἠναγκάσθη νὰ συμφιλιωθῇ μετὰ τοῦ Ἀντωνίου, ὅστις οὕτως ἔμεινε κύριος τοῦ Δουκάτου.

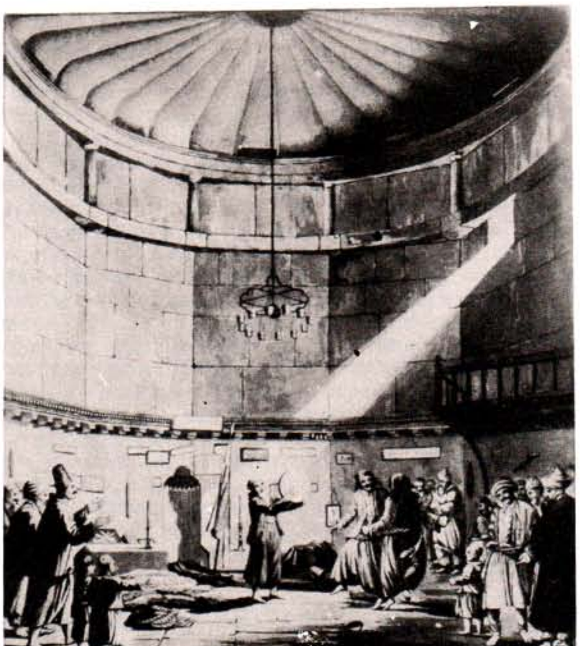
Ἀντώνιος Α' Ἀτζαϊώλης (1402-1435). Ὁ νόθος υἱὸς τοῦ Νερίου καὶ τῆς Ἀθηναίας Μαρίας Ρένδη Ἀντώνιος μόλις ἐξησφαλίσθη ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Τούρκων, πρὸς οὓς ἐγνώριζε καταλλήλως νὰ πολιτεύηται, ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύῃ μεγάλην δραστηριότητα καὶ νὰ ἐπουλώνῃ τὰς ἐπενεχθείσας εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀττικὴν καθόλου πληγὰς ἐκ τῶν πολέμων καὶ τοῦ τότε ἐνσκήψαντος φοβεροῦ λοιμοῦ, ἀνεδείχθη δὲ ὁ ἱκανώτερος καὶ ἐνδοξότερος ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἀθηναῖος ἱστοριογράφος Χαλκοκονδύλης οὕτω κρίνει τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀντωνίου: «Εὐδαιμόνως βιοτεύων ἐτύγχανεν, ἐξοικονομῶν τε τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τὸ ὡς κάλλιστα ἔχειν δοκοῦν ἅμα τοῖς τε ἐν τῇ χώρᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις... πρός τε τοὺς Οὐενετοὺς σπονδὰς ποιησάμενος ἡσυχίαν ἦγε... καὶ σωφρονῶν ἐπὶ πολὺ δὴ τοῦ χρόνου διεγένετο εὐδαιμονῶν, ἀπό τε τῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν οἰκονομίας πλοῦτον ἑαυτῷ περιποιούμενος καὶ τὴν πόλιν ὡς οἷόν τε μάλιστα κοσμῶν» (Χαλκοκ., ἐκδ. Βόννης, σ. 215-16). Εἰς τὰς ἐρημωθείσας χώρας ἐγκατέστησεν Ἀλβανούς, ἀκολουθήσας τὸ παράδειγμα τοῦ πατρός του, τὰς Ἀθήνας ἐξωράϊσε διὰ μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν καὶ διὰ τῆς κατασκευῆς νέων ὁδῶν, τὴν Ἀκρόπολιν ὠχύρωσε διὰ ὑψηλοῦ πύργου, ἴσως δὲ αὐτὸς ἀπεπεράτωσε καὶ τὰ ἐν τοῖς Προπυλαίοις ἀνάκτορα. Ὁ Ἀντώνιος ἐνυμφεύθη δὶς Ἑλληνίδας, τὴν πρώτην θυγατέρα ἱερέως ἐκ Θηβῶν, ἣν διέζευξεν ἀπὸ τοῦ συζύγου της, καὶ τὴν δευτέραν θυγατέρα τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰθώμης Λέοντος, Μαρίαν τὴν Μελισσινήν, ἐξ ἧς μάλιστα ἔλαβεν ὡς προῖκα καὶ δέκα κώμας καὶ χωρία τῆς Τσακωνίας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ γάμοι του οὗτοι ἔμειναν ἄγονοι, υἱοθέτησε τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀποθανόντος τὸ 1420 ἐξαδέλφου του Φραγκίσκου, τοῦ βαρώνου τοῦ Συκαμίνου (φρουρίου τῆς Ἀττικῆς παρὰ τὸν Ὠρωπὸν) Νέριον καὶ Ἀντώνιον, τοὺς ὁποίους μάλιστα ἐνύμφευσε μὲ τὰς δύο θυγατέρας τοῦ ἡγεμόνος Βοδονίτσης καὶ Καρύστου Νικολάου Giorgio, Κιάραν καὶ Μαρίαν, ἀπέθανε δ' ἐξ ἀποπληξίας τὸ 1435, καταστὰς προσφιλέστατος εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ Δουκάτου καὶ ἰδίως τοὺς Ἀθηναίους. Ἐκ τῆς ἐποχῆς του διεσώθησαν πλεῖστα ἔγγραφα, ἔχομεν δὲ καὶ πληροφορίας περὶ ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν, ὡς τοῦ Νικολάου Χαλκωματᾶ, ὅστις τὸ 1432 ἀναγράφεται ὡς «νοτάριος καὶ καντζιλλιέρης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν», τοῦ λογίου Μιχαὴλ Καλοφερνᾶ (προπάτορος πιθανώτατα τῆς σημερινῆς οἰκογενείας Καλλιφρονᾶ), ὅστις φέρεται ὡς ἀντιγραφεὺς χειρογράφων, τῆς ἰσχυρᾶς οἰκογενείας Χαλκοκονδύλη καὶ ἄλλων, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναγράφονται εἰς τοὺς σωζομένους κτηματικοὺς καταλόγους τῶν Ἀτζαϊωλῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Ἀντωνίου ἤρχισαν πάλιν αἱ ταραχαὶ ἐν τῷ Δουκάτῳ· ἀφορμὴν εἰς ταύτας ἔδωκεν αὐτὴ ἡ χήρα δούκισσα Μαρία Μελισσινὴ καὶ ὁ συγγενής της Χαλκοκονδύλης, ὁ ἡγούμενος τῆς ἐθνικῆς φατρίας, ἥτις πρώτην φορὰν ἀναφαίνεται εἰς Ἀθήνας, καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς ὁποίας ὀφείλεται εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅστις τότε ἦτο ἀκόμη Δεσπότης ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ὡς τοιοῦτος εἶχε τὸ 1432 ἀπελευθερώσει ὁλόκληρον τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Λατίνων, κατέβαλε δὲ πάσας τὰς δυνάμεις του ἵνα ἐλευθερώσῃ καὶ ἑνώσῃ καὶ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τοῦ τουρκικοῦ χειμάρρου. Ὁ Κωνσταντῖνος ἓν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀντωνίου εἶχεν ἀποστείλει τὸν

ἔμπιστον αὐτοῦ καὶ περίφημον ἔπειτα ἱστοριογράφον Φραντζῆν ὡς πρέσβυν εἰς τὴν δουκικὴν αὐλὴν τῶν Ἀθηνῶν μὲ ὡρισμένην ἐντολήν. Ο Γεώργιος Φραντζῆς, ἐκ Μονεμβασίας καταγόμενος, ἐβοήθησε τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὰς στρατιωτικὰς καὶ διπλωματικάς του ἐπιχειρήσεις πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ μὴ συντελεσθέντος δυστυχῶς προγράμματός του, βραδύτερον δὲ ἐξόριστος ἐν Κερκύρᾳ συνέγραψε τὴν πτῶσιν τῆς πατρίδος του ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντωνίου ὁ ὁρισθεὶς ὡς διάδοχος Νέριος κατέλαβε τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἡ δούκισσα Μαρία ἐκράτει τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐζήτει τὴν ὑποσχεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ στρατιωτικὴν βοήθειαν τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ ὁ Χαλκοκονδύλης προσέφερεν εἰς τοὺς Τούρκους φόρον 30 χιλ. χρυσῶν νομισμάτων.

Ὁ Σουλτάνος ἀπορρίψας τὰς προτάσεις τοῦ μεταβάντος πρὸς τοῦτο εἰς Ἀδριανούπολιν Χαλκοκονδύλη διέταξε τὸν φοβερὸν Τουραχὰν νὰ καταλάβῃ τὰς Θήβας· οἱ Φράγκοι τῶν Ἀθηνῶν κατώρθωσαν τότε δι' ἀπάτης νὰ ἐξαγάγουν τὴν Μαρίαν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, ὑποσχεθέντες εἰς αὐτὴν γάμον μετὰ τοῦ Νερίου, καὶ νὰ ἐκδιώξουν τὴν οἰκογένειαν Χαλκοκονδύλη· δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἀνεκηρύχθη ὁ Νέριος· τοῦτον ἀνεγνώρισαν τέλος ὡς ὑποτελῆ εἰς αὐτοὺς καὶ οἱ Τοῦρκοι, μὴ κατορθώσαντος τοῦ Φραντζῆ, ὅστις εἶχε μεταβῆ παρὰ τῷ Τουραχὰν ἐν Θήβαις, νὰ μεταπείσῃ αὐτούς.

Νέριος Β' Ἀτζαϊώλης (1435-1439 καὶ δοὺξ τὸ δεύτερον 1441-1451) καὶ Ἀντώνιος Β' Ἀτζαϊώλης (1439-1441). Ὁ Νέριος Β' ἦτο κατὰ τὸν ἱστορικὸν Χαλκοκονδύλην ἀνὴρ μαλθακὸς καὶ ἄβουλος, ἀνίκανος ἑπομένως νὰ διοικήσῃ τὸ Δουκᾶτον εἰς χρόνους, καθ' οὓς ὁ τουρκικὸς κίνδυνος ἦτο μέγας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος δὲν

Δερβίσαι ὀρχούμενοι εἰς τὸ εἰς Τεκὲν διασκευασθὲν Ὡρολόγιον Ἀνδρονίκου Κυρρήστου. Σχεδίασμα R. Mertin. 1819.

ἐλησμόνει τὸ πρόγραμμά του. Διὰ τοῦτο μετὰ τετραετῆ κυβέρνησιν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, ἐξεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀντωνίου καὶ μετέβη εἰς Φλωρεντίαν, καθ' ἣν ἀκριβῶς ἐποχὴν ὁ προτελευταῖος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος παρευρίσκετο μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ καὶ ἄλλων Βυζαντινῶν λογίων εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει συγκροτηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πάπα Εὐγενίου τοῦ Δ' σύνοδον (1439), πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐξ ἧς ἤλπιζεν ὁ ἀτυχὴς αὐτοκράτωρ βοήθειαν διὰ τὴν ἀπειλουμένην ὑπὸ τῶν Τούρκων Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀντώνιος ὅμως μετὰ διετῆ κυβέρνησιν τοῦ Δουκάτου ἀπέθανεν, ἀφήσας ἀνήλικον υἱὸν Φράγκον καλούμενον· τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ μαθὼν ὁ Νέριος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν ἀρχήν, ὡς ὑποτελὴς πάντοτε τοῦ Σουλτάνου, εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ ὁποίου εἶχε βραδύτερον ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντωνίου Φράγκος ὡς ὅμηρος ὁδηγηθῆ. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὁ Νέριος ἐκυβέρνα τὸ Δουκᾶτον, ἐπεσκέφθη δὶς τὰς Ἀθήνας (τὸ 1436 καὶ τὸ 1444) ὁ περιώνυμος περιηγητὴς Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος. Ἡ ἀνικανότης τοῦ Νερίου ἔδωκεν ἤδη νέας ἐλπίδας εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον· ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωφελούμενος τὴν ἀπασχόλησιν τοῦ Σουλτάνου Μουρὰτ εἰς τοὺς πολέμους, οὓς διεξῆγεν οὗτος πρὸς τὸν Ἀλβανὸν Σκεντέρμπεη καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας καὶ Οὐγγαρίας Λαδισλάου τοῦ Γ' καὶ τοῦ Μαγυάρου ἥρωος Οὐνιάδου ἐπιχειρηθεῖσαν τότε κατ' αὐτοῦ Σταυροφορίαν, καθ' ἣν ἐνικήθησαν οἱ Τοῦρκοι τὸ 1443 ἐν Ναϊσσῷ, ἐζήτησε καὶ πάλιν νὰ ἑνώσῃ τὴν βόρειον Ἑλλάδα μετὰ τῆς Πελοποννήσου· διὸ ἀνέκτησε τὸ Ἑξαμίλιον, ὀχυρώτατον φρούριον παρὰ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, καὶ ὥρμησε κατὰ τοῦ Δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν· τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1444 κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβάδειαν καὶ ἐξηνάγκασε τὸν ἀσθενῆ Νέριον νὰ γίνῃ σύμμαχος καὶ ὑποτελὴς αὐτοῦ· ἀλλὰ τοῦτο ἐξηρέθισε τοσοῦτον τὸν Σουλτάνον, ὥστε οὗτος διέταξε τὸν υἱὸν τοῦ Τουραχὰν Ὀμὰρ πασᾶν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ Ἀττικήν· ὁ Νέριος ἔσπευσε νὰ στείλῃ πρέσβεις, ὅπως τύχῃ τῆς συγχωρήσεως τοῦ Σουλτάνου καὶ ὁ Σουλτάνος παρέσχε τὴν συγγνώμην του· τὴν ἀποστασίαν ὅμως ταύτην τοῦ Νερίου ἐτιμώρησεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Τούρκων καὶ κατέλαβε τὰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ ἕνεκα τῆς τουρκικῆς ἀπειλῆς. Ὁ Νέριος Β' ἔζησεν οὕτως ἀφανῶς ἐπί τινα ἔτη ἐν τῷ λίαν περιωρισμένῳ πλέον δουκάτῳ του καὶ ἀπέθανε τὸ 1451 ἐγκαταλιπὼν ἀνήλικον υἱὸν ἐκ τῆς Κιάρας τὸν μονογενῆ του Φραγκῖσκον· κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανε καὶ ὁ Σουλτάνος Μουράτ, ὃν διεδέχθη ὁ κραταιὸς υἱός του Μωάμεθ ὁ Β', ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Φραγκῖσκος Ἀτζαϊώλης (1451-1454) καὶ Φράγκος Ἀτζαϊώλης (1455-1458). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νερίου Β' ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν ἡ χήρα τούτου Κιάρα, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της Φραγκίσκου· αὕτη ἀπέστειλε πρέσβεις εἰς τὸν νέον Σουλτάνον Μωάμεθ, παρακαλοῦσα νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὴν ἐπίτροπον, ὅπερ καὶ κατώρθωσε διὰ τῆς πληρωμῆς μεγάλου ποσοῦ χρημάτων· μανιῶδες ὅμως πάθος τῆς νεαρᾶς εἰσέτι χήρας μετέβαλε τὰ πράγματα· ἡ Κιάρα ἠράσθη ἐμμανῶς εὐγενοῦς Ἑνετοῦ, τοῦ Βαρθολομαίου Κονταρίνη, ἐκ τῆς γνωστῆς εἰς ἡμᾶς ἑνετικῆς οἰκογενείας, ὅστις εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰς Ἀθήνας χάριν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων· εἰς τοῦτον, σύζυγον ἤδη θυγατρὸς Βενετοῦ γερουσιαστοῦ, προσέφερεν ἡ Κιάρα τὴν χεῖρα καὶ τὸν δουκικὸν θρόνον καὶ ἔπεισε νὰ δηλητηριάσῃ τὴν σύζυγόν του. Οἱ Ἀθηναῖοι φοβούμενοι μήπως ὁ Κονταρίνης φονεύσῃ τὸν Φραγκῖσκον παρεπονέθησαν εἰς τὸν ἐπικυρίαρχον Σουλτάνον, ὁ Βενετὸς ὅμως ἵνα ἄρῃ πᾶσαν ἀμφιβολίαν μετέβη μετὰ τοῦ Φραγκίσκου εἰς τὴν τουρκικὴν Αὐλήν· ἀλλ' ἐκεῖ συνήντησε τὸν Φράγκον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντωνίου Ἀτζαϊώλη, ὅστις ἐκαραδόκει ὅπως ἐπιτύχῃ αὐτὸς τῆς ἀρχῆς. Ὁ Σουλτάνος μὴ θέλων νὰ περιέλθῃ τὸ Δουκᾶτον εἰς τὰς χεῖρας Ἑνετοῦ, ἀπέστειλε τὸ 1455 τὸν Φράγκον ὡς δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν δὲ Κονταρίνην μετὰ τοῦ Φραγκίσκου ἐκράτησεν ἐν τῇ Αὐλῇ του.

Ὁ νέος δοὺξ Φράγκος Ἀτζαϊώλης μόλις ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν διέταξε τὴν σύλληψιν τῆς Κιάρας, ἣν ὡδήγησαν εἰς τὸ φρούριον τῶν Μεγάρων ὅπου καὶ ἐθανάτωσαν αὐτὴν κατὰ διαταγὴν τοῦ δουκός· ὁ Κονταρίνης, ὅτε ἔμαθε τὸν θάνατον τῆς δουκίσσης παρουσιάσθη ὡς κατήγορος τοῦ Φράγκου ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου, οὗτος δέ, βαρυνθεὶς τὰς ἀτελευτήτους δολοπλοκίας τῶν ἀπαιτητῶν τοῦ Δουκάτου, διέταξε τὸν Ὀμὰρ πασᾶν νὰ καθυποτάξῃ τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ μεταβάλῃ τὸ Δουκᾶτον εἰς τουρκικὴν ἐπαρχίαν. Ὁ Ὀμὰρ εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὸ 1456, ὅτε φοβερὸς λιμὸς ἐθέριζε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἐμφάνισις κομήτου εἶχε φοβίσει τὸν δεισιδαίμονα λαόν. Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ παρὰ τὰς ἐλπίδας τῶν γηγενῶν, οἵτινες ἐκ μίσους πρὸς τοὺς Φράγκους ὑπεδέχθησαν αὐτοὺς ὡς ἐλευθερωτάς, διέπραξαν ἀνηκούστους ὠμότητας· ὁ Ὀμὰρ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ἐπολιόρκησε τὴν Ἀκρόπολιν, ἣν ὑπερήσπιζε γενναίως ὁ Φράγκος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ προσεκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς Ἑνετούς, οἵτινες ὅμως οὐδὲν ἠδυνήθησαν ἢ ἠθέλησαν νὰ

πράξουν· μετὰ μακρὰν ἀπεγνωσμένην ἄμυναν παρέδωκε τέλος ὁ Φράγκος τῇ μεσολαβήσει τοῦ ἡγουμένου τῆς Καισαριανῆς τὴν Ἀκρόπολιν εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐξ οἴκτου παρεχώρησαν εἰς αὐτὸν τὰς Θήβας, ἔνθα κατέφυγε μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τριῶν τέκνων του· βραδύτερον κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου ἐφονεύθη ὁ Φράγκος, ὡς ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην καὶ ὁ ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Σουλτάνου εὑρισκόμενος Φραγκῖσκος, τὰ δὲ τέκνα τοῦ πρώτου ἐξισλαμισθέντα κατετάχθησαν μεταξὺ τῶν γιανιτσάρων.

Οὕτως ἐξέλιπεν ἡ Φραγκοκρατία ἐν Ἀθήναις, χωρὶς νὰ συγκινήσῃ ἡ κατάλυσις αὐτῆς τοὺς συγχρόνους· μόνον οἱ γηγενεῖς ἔκλαυσαν διὰ τὴν νέαν σκληροτάτην δουλείαν ὑπὸ τοὺς Τούρκους, οὓς ὁ ἄγνωστος συνθέτης διασωθέντος «θρήνου περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας, ἣ γέγονεν ὑπὸ Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνα», καλεῖ Πέρσας εἰς ἱστορικὰς τῆς ἐνδόξου πόλεως ἀνερχόμενος παραδόσεις· ἐκεῖ ζωγραφίζει τὸν πόνον τῶν κατοίκων διὰ τὴν πόλιν των:

...τὴν πάντων τὴν ἐξάκουστον ἐν πόλεσι καὶ χώραις,
τῶν μαθημάτων τὴν ἀρχὴν καὶ τῆς φιλοσοφίας,
τὴν ἡλιομαρμάρωτον καὶ πάντεχνον κτισμένην...

διηγεῖται τὰ κακουργήματα τῶν κατακτητῶν, οἵτινες:

ἐσκότωσαν τοὺς ἱερεῖς, τοὺς λειτουργούς, τούς...
τοὺς γέροντες τοὺς φρόνιμους εἰς τὴν βουλὴν των ὅλην...
ἐνέπρησαν τὰ ὀσπίτια μετὰ τοῦ πλούτου ὅλου,
τὰς ἐκκλησίας ἐμίαναν, ἐμόλυναν εἰκόνας...

καὶ τέλος ἐπικαλεῖται τὸ ἔλεος τῆς Θεοτόκου, εἰς ἣν ἦτο ἀφιερωμένη ἡ πόλις:

Καὶ σὺ πανάχραντε ἁγνή, ἐν πόλει τῇ Ἀθήνᾳ,
ἐκδίκησον τὴν πόλιν σου, τὴν ταπεινὴν Ἀθήναν!

Δ΄. Ἡ ἐπὶ τέσσαρας περίπου αἰῶνας ὑποδούλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους εἶναι ἡ μακροτέρα περίοδος τῆς ξενικῆς κατακτήσεως τῆς πόλεως· κατ᾽ αὐτήν, ἂν καὶ βαρβαρωτέραν τῆς δουλώσεως τῆς ὑπὸ τοὺς Φράγκους, οὐ μόνον συνετηρήθη ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, (ἥτις εἴδομεν, ὅτι εἶχεν ἤδη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μυστρᾶ ἀναφανῆ καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀτζαϊώλων), ἀλλὰ καὶ συνετελέσθη, χάρις εἰς τὰ παραχωρηθέντα ἕνεκα πολιτικῶν καὶ ἄλλων λόγων ὑπὸ τῶν Τούρκων θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ προνόμια, ἡ διάπλασις τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ.

Τὰ προνόμιά των αἱ Ἀθῆναι ὤφειλον ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἐπισκεφθέντα τὴν πόλιν Πορθητὴν καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς τὰς συντόνους ἐνεργείας τῶν ἀρχοντικῶν γενῶν τῆς πόλεως· ὁ Μωάμεθ δὶς ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, τὸ 1458 μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ 1460 μετὰ τὴν κατάπνιξιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως τῶν Ἀλβανῶν, μεθ᾽ ὧν, φαίνεται, ὅτι ἦτο συνεννοημένος καὶ ὁ διὰ τοῦτο δολοφονηθεὶς τότε Φράγκος καὶ ἱκανοὶ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς ἐναπομείναντας Παλαιολόγους καί τινες Ἀθηναῖοι, ἐξ ὧν δέκα «τοὺς ὀλβιωτέρους» μετῴκισεν ὁ Μωάμεθ εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Τὰ τῶν ἐπισκέψεων τούτων τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ ἐξιστοροῦν δύο τῶν συγχρόνων τοῦ Πορθητοῦ Ἑλλήνων λογίων, ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ πιθανώτατα ὡς γραμματεὺς τοῦ Σουλτάνου διατελέσας Κριτόβουλος ὁ Ἴμβριος, οὗτινος τὸ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μωάμεθ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ξυγγραφὴ ἱστορικῶν» ἐσχάτως ἐδημοσιεύθη. Κατὰ τὸν κόλακα ἱστοριογράφον Κριτόβουλον, ὁ Μωάμεθ «εἶδε καὶ ἐθαύμασε καὶ ἐπήνεσε (τὰς Ἀθήνας) καὶ μάλιστά γε δὴ τὴν Ἀκρόπολιν, ἀναβὰς εἰς αὐτήν, ἀπό τε τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν λειψάνων ὡς σοφός τε καὶ φιλέλλην καὶ μέγας βασιλεὺς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄρτια στοχαζόμενός τε καὶ τεκμαιρόμενος»· προσθέτει δὲ ὅτι «τοὺς οἰκήτορας (τῶν Ἀθηνῶν) αἰδοῖ τῶν προγόνων φιλανθρώπως τε εἶδε καὶ ἐδωρήσατο πολυτρόπως, καὶ πάντων, ὧν ᾔτησαν ἔτυχον παρ᾽ αὐτοῦ». Κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψιν ὅμως, ἣν διηγεῖται ὁ Χαλκοκονδύλης «οἱ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει νεηλύδων ἐξηγουμένων ὡς Ἀθηναίων τινὲς συνθέμενοι προδοσίαν Φράγκῳ τῷ Βοιωτίας ἄρχοντι πρότερον γενομένῳ Ἀθηναίων τυράννῳ, εἰς κίνδυνον ἀφίκοιντο αὐτοί τε καὶ ἡ πόλις, ἐνταῦθα ἀναπεισθεὶς βασιλεὺς συλλαμβάνει δέκα τῶν ἀστῶν ἄνδρας τε τοὺς ὀλβιωτέρους καὶ ἀπαγαγὼν τούτους κατῴκισεν εἰς Βυζάντιον» (πρβλ. τὴν τελειοτέραν ἀφήγησιν τῶν ἐπισκέψεων τοῦ Μωάμεθ, ἐν Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Β΄, Ἀθῆναι, 1890, σ. 33-39.

Εἰς τὸν ἀνωτέρω συγγραφέα ὀφείλεται κυρίως ἡ διευκρίνισις τῆς περιόδου ταύτης τῆς Τουρκοκρατίας τῶν Ἀθηνῶν, δι᾽ ἣν περισυνέλεξε καὶ πάσας τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα, ἅτινα ἐδημοσίευσεν εἰς τὰ Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων εἰς τρεῖς τόμους).

Ποῖα ἦσαν τὰ παραχωρηθέντα εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ προνόμια δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, ὁ δὲ ἀναφέρων ταῦτα Κριτόβουλος γενικῶς λέγει, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι «καὶ πάντων, ὧν ᾔτησαν ἔτυχον παρ᾽ αὐτοῦ»· γνωστὸν μόνον εἶναι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτυχον ἐλάττωσιν καὶ περιορισμὸν τῶν φόρων κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τοῦ Μωάμεθ, ἐνῷ κατὰ τὴν δευτέραν φαίνεται ὅτι ὁ Σουλτάνος ἐγκατέστησε Τούρκους (Σπαχῆδες) εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα, διαμοιράσας εἰς αὐτοὺς τιμάρια. Τὰ μόνα οὐσιώδη προνόμια, ἅτινα ἀπετέλουν ἀληθῆ ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τὴν Φραγκοκρατίαν, ἦσαν πρῶτον ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκείας, ἣν ἄλλως τε καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸ δουλωθὲν Γένος ἐπέτρεψεν ὁ Μωάμεθ καὶ δεύτερον ἡ ἀνοχὴ τοπικῶν ἀρχόντων ἢ Δημογεροντίας, εἰς χεῖρας τῆς ὁποίας εἶχε συγκεντρωθῆ πᾶσα ἐξουσία ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς ὁποίας ἐγένετο ἤδη ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν.

Διοικητικῶς αἱ Ἀθῆναι μετὰ τῆς Ἀττικῆς φαίνεται, ὅτι ἀπετέλεσαν κατ᾽ ἀρχὰς μίαν ἐπαρχίαν (Καζᾶν) τοῦ πρώτου Νομοῦ (Σαντζακίου) τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος, διοικουμένην ὑπὸ Διοικητοῦ (Σούμπαση), κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος (πιθανῶς τὸ 1610) κατέστησαν αἱ Ἀθῆναι διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Δημογερόντων ἀνεξάρτητον διαμέρισμα, διοικούμενον ὑπὸ τοποτηρητοῦ (Βοεβόδα ἢ Ζαμπέτη) διοριζομένου παρὰ τοῦ ἑκάστοτε Ἀρχιευνούχου (Κιζλὰρ-Ἀγᾶ), ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ κάρπωσιν τοῦ ὁποίου διετέλουν.

Τουρκικαὶ ἀρχαὶ ἐν Ἀθήναις πλὴν τοῦ Σούμπαση ἢ Βοεβόδα, οἵτινες ἐφρόντιζον περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων καὶ εἶχον ἀστυνομικὰ καθήκοντα, ἦσαν οἱ δύο

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ μὲ τὸ παρεκκλήσιον τῶν Ἀσωμάτων εἰς τὰ Σκαλιά. Κατὰ τὸν Gaspari (1844).

φρούραρχοι: ὁ τῆς Ἀκροπόλεως (Δισδάρης) καὶ ὁ τῆς κάτω πόλεως (Σαρδάρης), ὅστις εἶχε μεθ᾽ ἑαυτοῦ καὶ σῶμα γιανιτσάρων, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἱππέων (Σπαχήδων), εἰς οὓς εἶχον διανεμηθῆ τιμάρια, καλούμενος Σπαχκλάραγᾶς· πλὴν τούτων δέ, ὑπῆρχεν ἱεροδικαστὴς (Καδῆς) καὶ ἑρμηνευτὴς τοῦ Κορανίου ἢ θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς (Μουφτῆς). Ἡ ἐξουσία τῶν τουρκικῶν τούτων ἀρχῶν (ὁσάκις δὲν ἦτο αὐθαίρετος, ὡς συνέβαινε βεβαίως πλειότερον πρὸ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς πόλεως ὑπὸ τὸν Κιζλὰρ-ἀγᾶν) περιωρίζετο εἰς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων καὶ εἰς ζητήματα ἀφορῶντα τοὺς ἰδίους, μόνον δὲ τυπικῶς ἐπενέβαινον εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν γηγενῶν ἐπικυροῦντες τὰς πράξεις τῆς Δημογεροντίας.

Δημογέροντες ἦσαν οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες οἱ ἐκλεγόμενοι κατ᾽ ἔτος ὑπὸ τῶν γηγενῶν μεταξὺ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς πόλεως. Οἱ δημογέροντες ἢ γέροντες ἦσαν κατ᾽ ἐποχὰς ἄλλοτε τρεῖς, ἄλλοτε ὀκτὼ καὶ

ἄλλοτε πλείονες, προΐσταντο δὲ τῆς κοινότητος ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου, ἐπικυρουμένης τῆς ἐκλογῆς των διὰ χοτζετίου ὑπὸ τοῦ Καδῆ καὶ τοῦ Βοεβόδα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου περιεβάλλοντο εἰς ἔνδειξιν τῆς ἀρχῆς των καφτάνια, ἤτοι μανδύας ἐπιμήκεις· ἦσαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς πόλεως ἐνώπιον τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, συνεσκέπτοντο περὶ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὑποθέσεων, συμφερόντων, σχολείων κ.λ.π. καθ' ἑκάστην μὲν ἐν τῷ δημογεροντείῳ (Κονσέγιο) συνεδριάζοντες, ἅπαξ δὲ τῆς ἑβδομάδος (ἑκάστην Δευτέραν), παρὰ τῷ μητροπολίτῃ καὶ εἶχον ἕνα γραμματέα τῆς Κοινότητος, βραδύτερον δὲ καὶ νοτάριον ἤτοι συμβολαιογράφον.

Δημογέροντες ἐξελέγοντο πάντοτε ἐξ ὡρισμένων ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, τῶν ἀρχόντων, ὡς εἴπομεν. Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἀληθὴς ἀριστοκρατία καὶ μάλιστα δώδεκα ἀρχικὰ γένη ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἴσως χρόνων διατηρηθέντα, βραδύτερον δὲ καὶ περισσότερα, πιθανῶς συγγενικοὶ κλάδοι τῶν δώδεκα. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἶχον καὶ οἰκόσημα, ἐν οἷς ἐκυριάρχει ὁ δικέφαλος ἀετός, διεκρίνοντο καὶ δι' ἰδιαιτέρας ἐνδυμασίας, φοροῦντες ποδήρη περιβολὴν καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἰδιόρρυθμα ὑψηλὰ σκιάδια, βραδύτερον δὲ τὰ λεγόμενα καλπάκια, οὐδέποτε δὲ ἔκειρον τὴν κόμην καὶ τὸ γένειον.

Πλὴν τῶν Δημογερόντων καὶ ἀρχόντων, σπουδαιότατον πρόσωπον διεδραμάτισε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ὁ κλῆρος καὶ ἰδίᾳ ὁ μητροπολίτης καὶ οἱ ἡγούμενοι τῶν μονῶν. Ὁ Κλῆρος ἀνέλαβε πλέον ὅλην σχεδὸν τὴν αἴγλην, ἣν εἶχεν ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων· ὁ Πορθητὴς ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν ἀφῆκεν ἐλευθέραν τὴν θρησκείαν τῶν ὑποδούλων καὶ ὑπεστήριξε τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς περισσότερον τῶν Λατίνων. Μετὰ τὸν θάνατον, τοῦ τελευταίου Λατίνου ἀρχιεπισκόπου Νικ. Πρωτίμου οὐδεὶς διωρίσθη διάδοχος καὶ ἡ λατινικὴ ἐπισκοπὴ διελύθη, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι μητροπολῖται ἀνέκτησαν πάσας τὰς Μονὰς καὶ τοὺς κατακρατουμένους Ναοὺς πλὴν τοῦ Παρθενῶνος, ὅστις, φαίνεται, ἅμα τῇ τουρκικῇ εἰσβολῇ μετεβλήθη εἰς τζαμίον. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἡ Μητρόπολις Ἀθηνῶν κατεῖχε τὴν λε' τάξιν (ἣν εἶχε λάβει ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου) καὶ ὑπ' αὐτὴν ὑπήγοντο αἱ ἐπισκοπαί: Κορωνείας (ἐν Βοιωτίᾳ), Δαυλείας (ἐν Φωκίδι), Ταλαντίου (ἐν Λοκρίδι), Σάλωνος ἤτοι Ἀμφίσσης, Βοδονίτσης ἢ Μενδενίτσης καὶ τῶν νήσων Σκύρου καὶ Ἄνδρου. Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν προήδρευεν, ὡς εἴδομεν, τῆς Δημογεροντίας, ἡ δὲ κατοικία του ἐχρησίμευε καὶ ὡς Κοινοτικὸν Κατάστημα. Ἐκ τῶν πληροφοριῶν, ἃς δίδουν εἰς ἡμᾶς διάφοροι πηγαί, δυνάμεθα νὰ καταρτίσωμεν τὸν ἑξῆς κατάλογον τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐπισκόπων τῶν Ἀθηνῶν· εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον περιλαμβάνονται οἱ ἐπίσκοποι καὶ τῶν δύο ἐποχῶν τῆς Τουρκοκρατίας, ὡς θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν ἱστορικὴ περίοδος διαιρεῖται.

Οἱ μετὰ τὴν Ἅλωσιν μητροπολῖται:

1) Ἰσίδωρος, μαρτυρεῖται, ὡς κατέχων τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1456, (Χρον. Φραντζῆ, βιβλ. β'), ὅτε δηλαδὴ ἐγένετο ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψις τῆς πόλεως· πιθανῶς ἀπέθανεν ἐν Τήνῳ, ὡς ἐξ ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς παρὰ τὰ θεμέλια τοῦ ἐκεῖ Ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ (Καμπούρογλου, Μνημεῖα, Β', σ. 18). 2) Κατὰ τὸ ἔτος 1465 βλέπομεν εἰς πρᾶξίν τινα ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως Μάρκου λαμβάνοντα μέρος ἐν τῇ πατριαρχικῇ Συνόδῳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν, οὗτινος δὲν σημειοῦται τὸ ὄνομα. 3) Νεόφυτος Α', ἀναγράφεται ὡς ὑπάρχων τὸ 1498 ἐν σιγιλλίῳ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' (Βλ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα Ἀθηνῶν, Β', σ. 226). 4) Λαυρέντιος, τὸ 1528 ἀνέλαβε τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν, τὸ 1546 δὲ διετέλει εἰσέτι μητροπολίτης (Βλ. παράρτημα Φιλολ. Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ΙΕ', σ. 15). 5) Κάλλιστος. Ἀφίχθη ἐν Ἀθήναις τὸ 1550. 6) Σωφρόνιος Α'. Διετέλεσε μητροπολίτης ἀπὸ τοῦ 1565 καὶ νομίζεται Ἀθηναῖος καὶ εἷς τῶν ἱδρυτῶν τῆς μονῆς Ταώ. 7) Νικάνωρ. Παρεκάθησεν ἐν τῇ Συνόδῳ Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1585, ἥτις καθήρεσε τὸν πατριάρχην Παχώμιον. 8) Θεοφάνης Α' ὁ Καρύκης ἢ Καρύτσης. Ἦτο Ἀθηναῖος ἐκ τῆς ἀρχοντικῆς οἰκογενείας τῶν Καρύκηδων, τὸ ὄνομα τῶν ὁποίων διέσωσεν ὁ γνωστὸς ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ ἁγ. Γεωργίου, ἐφημίζετο ὡς καλλίφωνος καὶ ἔξοχος μουσικός, ἐγένετο δὲ κατ' ἀρχὰς μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως καὶ ἔπειτα Ἀθηνῶν (1593)· τὸ 1597 ἀνῆλθε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ὅμως βραχύτατα καὶ ἀδόξως ἐπατριάρχευσεν, αἰφνιδίως ἀποθανὼν κατὰ τὸ Μ. Σάββατον τοῦ ἰδίου ἔτους. 9) Νεόφυτος Β'. Ἐξ ἐπιστολῆς Μαξίμου τοῦ Μαργουντίου, συμπεραίνομεν ὅτι κατεῖχε τὸ 1597 τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Ἀθηνῶν. Ἐξ ἄλλων πηγῶν φαίνεται ὅτι καὶ οὗτος ἐγένετο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. 10) Σαμουήλ. Ἐκ τοῦ διασωθέντος πρακτικοῦ τῆς ἐκλογῆς του, ἀνέλαβε τὸν θρόνον Ἀθηνῶν τὸ 1602. 11) Ναθαναήλ. Διεδέχθη τὸν ὀλίγους μῆνας μητροπολιτεύσαντα Σαμουὴλ τῇ 3ῃ Δεκεμβρίου 1602. 12) Ἄνθιμος Β'. Ἐκ τῶν πατριαρχικῶν κωδίκων ἐμφαίνεται ὅτι ὑπῆρξε μητροπολίτης Ἀθηνῶν τὸ 1606 κ.ἑξ. 13) Θεοφάνης Β'. Ἐκ τῶν αὐτῶν κωδίκων δηλοῦται ὅτι ἐχρημάτισε μητροπολίτης ἀπὸ τοῦ 1612-1633. 14) Σωφρόνιος Β'. Φέρεται ὡς μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1633. 15) Δανιήλ, ἀπὸ τοῦ 1636. 16) Ἄνθιμος Γ', 1652. 17) Ἰάκωβος Α', 1676. 18) Ἀθανάσιος Β', 1686. 19) Μακάριος, (ὁ Πελεκᾶνος), 1689; 20) Κύριλλος, 1693; 21) Μελέτιος Β', (ὁ Ἠπειρώτης), 1703. 22) Ἰάκωβος Β' 1714. 23) Ζαχαρίας, 1731; 24) Ἄνθιμος Δ', 1741. 25) Βαρθολομαῖος, 1764. 26) Νεόφυτος Γ', 1767. 27) Γαβριὴλ Β', 1774. 28) Βενέδικτος, 1781. 29) Ἀθανάσιος Γ', (ὁ Τατλικάρτης), 1785. 30) Γρηγόριος Δ', (Μυτιληναῖος), 1799, καὶ 31) Διονύσιος Β', (Πελοποννήσιος), 1820.

Ἡ ἀνωτέρω γενομένη συνοπτικὴ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἔκθεσις τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας περιέχει τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ κατὰ τὰς δύο περιόδους, ὡς διακρίνουν ταύτας οἱ ἱστορικοί, ἤτοι τὴν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν (1460) μέχρι τοῦ ἔτους 1610, καθ' ἣν αἱ Ἀθῆναι ἀπετέλεσαν τμῆμα (Καζᾶν ἢ μαλικιανὴ) τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ 1610 κ.ἑξ., καθ' ἣν αἱ Ἀθῆναι ἦσαν προνομιοῦχος πόλις.

Τὰ δυνάμενα ἐν τούτοις νὰ μνημονευθοῦν ἐνταῦθα σπουδαιότερα γεγονότα εἶναι: ἡ κατὰ τὴν α' περίοδον

Ἡ ἀγορὰ τῶν ΑΘΗΝΩΝ, παρὰ τὸ Μοναστηράκι, ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

ἐμφάνισις τῆς ὁσίας Φιλοθέης, θυγατρὸς ἀρχοντικῆς οἰκογενείας τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Ἀγγέλου Μπενιζέλου, ἥτις, ἀτυχήσασα εἰς τὸν γάμον της, κατέφυγεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ἱδρύσασα τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου (ὅπου εὑρίσκεται σήμερον ἡ Ἀρχιεπισκοπή) καὶ πλουτίσασα αὐτὴν μὲ ξενῶνα, νοσοκομεῖον, μετόχια εἰς τὰ περίχωρα καὶ παρθενῶνα· διὰ τοῦ τελευταίου ἐπροστάτευε τὰς κόρας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ αἶσχος τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἐστήριζε τὰς κλονιζομένας καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐφυγάδευεν αὐτάς. Οἱ Τοῦρκοι ἀντιληφθέντες τοῦτο τὴν ὑπέβαλον εἰς μαρτύρια εἰς τὰ ὁποῖα ὑπέκυψεν εἰς μετόχιον τοῦ Πυρσοῦ (Καλογρέζαν) τὴν 19ην Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1589. Ἡ Μ. Ἐκκλησία ἀνεγνώρισεν αὐτὴν ὡς ὁσίαν (βλ. Διονυσίου Ψαριανοῦ, Ἀκολουθία καὶ βίος τῆς ὁσιομάρτυρος Φιλοθέης, Ἀθῆναι 1950).

Ἕτερον ἱστορικὸν γεγονὸς τῆς β' περιόδου εἶναι ἡ κατάληψις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ἐν ἔτει 1687, ὅτε ὁ Morosini κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1684 κηρυχθέντα πόλεμον μεταξὺ Βενετίας καὶ Τουρκίας διὰ ριφθέντος βλήματος πυροβόλου ἀνέφλεξε τὴν ἐν τῷ Παρθενῶνι τῆς Ἀκροπόλεως πυριτιδαποθήκην, μεταβληθέντος τοῦ μνημείου εἰς ἐρείπια καὶ ἡ ἐπὶ διετίαν (1688-1690)

ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν (Κ. Ζησίου, Ἡ καταστροφὴ τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἡ ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1885). Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος συνεπλήρωσεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλος πρεσβευτὴς λόρδος Ἔλγιν, συλήσας τὰ ἀετώματα αὐτοῦ.

Ὑπὸ τῶν λογίων τῶν Ἀθηνῶν συνεστήθη τότε ἡ Ἑταιρία τῶν Φιλομούσων, ἱδρύθη δὲ καὶ ἡ περίφημος Σχολὴ Ἰωάννου Ντέκα, ἡ ἱδρυτικὴ ἐπιγραφὴ τῆς ὁποίας διασώζεται εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Τῇ 25ῃ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1821 προσεχώρησαν καὶ αἱ Ἀθῆναι εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Γένους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Α'. Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀθήναις, Ἀθῆναι 1920. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου, Ἀθῆναι 1920. Ἀντωνίνου (ἀρχιμ.), Περὶ τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν ἐν Ἀθήναις, Πετρούπολις 1874 (ρωσιστί). Ν. Βέη, Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, ἐν Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, Α', 1927, σ. 362-370. Βασιλείου Γεωργιάδου, (τοῦ κατόπιν οἰκουμενικοῦ πατριάρχου), Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν, Λόγοι, Ἀθῆναι 1882. Φερδ. Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, μετάφρασις Σπ. Λάμπρου, Α'-Γ', Ἀθῆναι 1904. Κ. Ζησίου, Χαράγματα ἐπιγραφικά, ἐπὶ ἀρχαίων καὶ χριστιανικῶν μνημείων ναῶν τῆς Ἀττικῆς, ἐν Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Β', (1885), σ. 22 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες, αὐτόθι Α', (1884), σ. 517 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Σύμμεικτα, Ἀθῆναι 1892. Δημ. Γρηγ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Τουρκοκρατία, Α'-Γ', Ἀθῆναι 1889-1896. Τοῦ αὐτοῦ, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, Α-Γ', Ἀθῆναι 1891-1892. Τοῦ αὐτοῦ, Μελέται καὶ ἔρευναι, Ἀθῆναι 1923. Τοῦ αὐτοῦ, Πίναξ τῶν γνωστῶν Ἐπισκόπων, Ἀρχιεπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Ἱεροθέου καὶ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου μέχρι τοῦ Προκοπίου Οἰκονομίδου, Ἀθῆναι 1896 (εἰς φύλλον). Α. Παπαδοπούλου — Κεραμέως, Ἀθηναϊκὰ ἐκ τοῦ ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰῶνος, ἐν Ἁρμονία, Γ', (1902), σ. 284 κ.ἑξ., παρατηρήσεις ὑπὸ Γ. Ζηκίδου, ἐν Ἁρμονία, Γ', (1902), σ. 507 κ.ἑξ., Ε. Α. Σκάσση, ἐν Ἀθηνᾶ, ΙΔ', (1903), σ. 793 κ.ἑξ., Γρηγ. Βερναρδάκη, ἐν Παρνασσός, Ζ', (1903), σ. 3 κ.ἑξ. Γερ. Κονιδάρη, Αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Α', Ἀθῆναι 1934. Τοῦ αὐτοῦ, Πότε προήχθησαν αἱ Ἀθῆναι εἰς μητρόπολιν, ἐν Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ι', (1935), σ. 285. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀθῆναι (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία), ἐν ΘΧΕ, Α', 1936, σ. 405-453. Κ. Κουρουνιώτου, Ἐλευσίς, 1934. Γ. Κωνσταντινίδου, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1821, ἔκδ. α', Ἀθῆναι 1878, ἔκδ. β', Ἀθῆναι 1894. Παναρέτου Κωνσταντινίδου, (μητροπολίτου Μεσσηνίας), Κατάλογος ἱστορικὸς τῶν πρώτων Ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφ' ἑξῆς Ἀρχιεπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν, εἰς περιοδ. Σωτήρ, Α', (1877), σ. 123 κ.ἑξ., Β' (1878-79), σ. 9 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Σαρκοφάγος Κληματίου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν, ἐν Παρνασσός, Ε', (1881), σ. 822 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Μεγάλη Παναγία τῶν Ἀθηνῶν, ἐν Σωτήρ, Δ', σ. 301-306. Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανικὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἐν Σωτήρ, Δ', 372-5, Ε', σ. 32 κ.ἑξ., 83 κ.ἑξ. 137 κ.ἑξ. Κ. Κωνσταντοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν, ἐν Ἡμερολόγιον τῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων Κωνσταντινουπόλεως, Β', Κωνσταντινούπολις 1905. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ χριστιανικῶν χρόνων, ἐν Ἁρμονία, 1900, σ. 10-38. Γ. Λαμπάκη, Χριστιανικὴ ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, Ἀθῆναι 1889. Τοῦ αὐτοῦ, Ἄρθρα καὶ ἀνακοινώσεις, ἐν Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σπ. Λάμπρου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, Α'-Β', 1883. Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος κατ' ἀνεκδότους πηγάς, Ἀθῆναι 1878. Τοῦ αὐτοῦ, Μικταὶ Σελίδες, Ἀθῆναι 1878. Τοῦ αὐτοῦ, Μονογραφίαι διάφοροι, ἐν Ν. Ἑλληνομνήμων. Ν. Γ. Μπουσούλα, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1948. Τάσου Νεροῦτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, ἐν Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Γ', (1891), σ. 5-107, Δ', (1892), σ. 51-204. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Παρθενῶνος βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι, ἐν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1920, σ. 36 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Θησείου τοιχογραφίαι, ἐν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1920, σ. 51 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Μεγάλη Παναγιά, ἐν Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, 1923, σ. 121 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανικὸν Ἀσκληπιεῖον, ἐν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1915 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀθῆναι (βυζαντινὴ τέχνη) ἐν ΘΧΕ, Α', 1936, σ. 455-470. Ἀν. Ὀρλάνδου, Αἱ καμαροσκέπαστοι βασιλικαὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ΕΕΣΒ, Β' (1925), σ. 258 κ.ἑξ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Αἱ ἐπαρχίαι τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, Ἀθῆναι 1923. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α', Ἀθῆναι 1920. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, 1928. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. ε' (Ἐλευθερουδάκη), Ἀθῆναι 1925. Χρ. Περραιβοῦ, Ἐπιτομὴ περὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων Πολιτείας. Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὡς παράρτημα τῆς ἐν Βενετίᾳ τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1815 ἐκδοθείσης Ἱστορίας Σουλίου καὶ Πάργας. Κ. Πιττάκη, Διάφορα δημοσιεύματα ἐν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς. Δ. Σουρμελῆ, Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἔκδ. γ', Ἀθῆναι 1846. Γ. Σωτηρίου, Εὑρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Α', Ἀθῆναι 1928, Β', 1929, Γ', 1939. Τοῦ αὐτοῦ, Παλαιὰ χριστιανικὴ βασιλικὴ Ἰλισσοῦ, ἐν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1919, σ. 1. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἐρείπια τοῦ παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον βυζαντινοῦ ναοῦ, ἐν Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, 1915. Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντινούπολις 1870. Ν. Θ. Φιλαδελφέως, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800, Α'-Β', Ἀθῆναι 1902.

Β'. K. Bayet, De titulis Atticae christianis antiquissimae, Parisiis 1878. N. Bees, Beiträge zur kirchliche Geographie Griechenlands, ἐν Oriens Christianus, 1914, σ. 238-278. Corpus inscriptionum Graecarum, IV, No 9321-9422. Corpus inscriptionum Atticarum, III, No 1383-1388, 3435-3547. A. Ellisen, Zur Geschichte Athens nach dem Verluste seiner Selbständigkeit, Göttingen 1847. H. Gelzer, Ungedructe und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum, ἐν Abhandlungen der K. b. Akademie der Wissenschaften, I Klasse, München 1901. G. Herzberg, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον, μετάφρασις Π. Καρολίδου, Α'-Β', Ἀθῆναι 1906. Hitzig, Παυσανίου Ἀττικά, Βερολῖνον 1896. K. Hopf, Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, ἐν Ersch κ. Gruber, Allgemeine Enzyklopädie, 85-86, 1867-8. Τοῦ αὐτοῦ, De ducatus Atheniensis fontibus, Bonn 1852. Judeich, Topographie von Athen, 1931, σ. 96. De Laborde, Athènes aux XV, XVI, XVII siècles, Paris 1854. G. Lampacis, Mémoire sur les antiquités chrétiennes de la Grèce, Athènes 1902. H. Leclercq, Athènes, ἐν DACL, I, Paris, 1907, σ. 30-39 κ.ἑξ. Will. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μετάφρασις Σπ. Λάμπρου, Α'-Β', (1909-1910). Aug. Mommsen, Athenae christianae, Lipsiae 1868. G. Parthey, Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatuum, Berolini 1866. C. Pittakis, L' anciennes Athènes ou description des antiquités d' Athénes et ses environs, Athènes 1835. G. Herzberg, Athens historish - topographisch dargestellt, Halle 1885, κ. ἑλλην. μετάφρασις ὑπὸ Ι. Α. Λόντου, Ἀθῆναι 1888. M. Le Quien, Oriens Christianus, II, Parisiis 1740, σ. 169-178. A. Rubio et Liuch, L' Acropolis de Atenas en l' epoca Catalana, Barcelona 1908. J. J. Socolov, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Πετρούπολις 1915. Fr. Stademann, Panorama von Athen, München 1841.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Διὰ τὴν κατὰ τὰ ἔτη τοῦ Ἀγῶνος ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος γράφει εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν», Ἀθῆναι 1928, σ. 76-78, τὰ ἑξῆς: «Μετὰ τὸν Γρηγόριον Γ' μετατεθέντα εἰς τὴν Μητρόπολιν Χαλκηδόνος, μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἀνεδείχθη ὁ ἀνεψιὸς τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' Διονύσιος Β' (1820-1823), ὅστις κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐκόμισεν εἰς τὴν τότε κατοικίαν τοῦ μητροπολίτου (ὅπου νῦν ὁ ναὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ) τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς Καισαριανῆς. Μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Τούρκων (10 Ἰουνίου 1822) μετεκομίσθησαν εἰς αὐτὴν αἱ Βιβλιοθῆκαι Καισαριανῆς, Πεντέλης καὶ τῆς Σχολῆς Ντέκα. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον ὅμως τῶν Τούρκων αἱ Βιβλιοθῆκαι κατεστράφησαν. Ἀσφαλέστερον ἄσυλον ὑπῆρξεν ἡ ἐν Σαλαμῖνι μονὴ τῆς Φανερωμένης, ἐν ᾗ διεσώθησαν καὶ κειμήλια καὶ πνευματικοὶ θησαυροὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Διονυσίου τοῦ Β' (23 Μαΐου 1823), διωρίσθη ἐπὶ μικρὸν τοποτηρητὴς τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν ὁ δευτερεύων ἱεροδιάκονος καὶ συγγενὴς τοῦ ἀποθανόντος Δανιήλ, μετὰ τοῦτον δὲ τὸ 1824 ὁ ἐπίσκοπος Ταλαντίου Νεόφυτος. Κατὰ τὴν ἐκ νέου ὅμως πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν ὁ Ταλαντίου ἐπίσκοπος μετέβη εἰς Αἴγιναν, παρέμεινε δ' ἐν Ἀθήναις ὁ Ἐλασσῶνος καὶ εἶτα Αἰγίνης Σαμουήλ. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἱκανοῦ μέρους τῆς Ἀττικῆς (24 Μαΐου 1827) τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἀνέθηκεν ἐξαρχικῶς τὴν ἐπιστασίαν τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν εἰς τὸν πρώην Εὐρίπου Γρηγόριον (1828), ἀλλὰ τούτου μετὰ μικρὸν ἀποβιώσαντος ἐν Χαλκίδι, τὸ Πατριαρχεῖον διώρισε Πρόεδρον τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν τὸν ἀπὸ Ἄρτης Ἄνθιμον. Οὗτος ἐξόριστος ὢν ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὰ Μετέωρα τῆς Θεσσαλίας, τῇ μεσιτείᾳ τοῦ κατέχοντος τὰς Ἀθήνας Ρεσὶτ πασᾶ (Κιουταχῆ) ἀφέθη ἐλεύθερος, διὰ Πατριαρχικοῦ δὲ γράμματος ἄνευ Συνοδικῆς πράξεως μεταθέσεως, ἀνετέθη εἰς τὸν Ἄνθιμον ἡ ἐπιστασία τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν· ἀλλ' οὗτος ἀπομακρυνθεὶς τὸ 1830, κατὰ διαταγὴν τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, εἰς Ναύπλιον, ἠναγκάσθη καὶ ἐκεῖθεν νὰ φύγῃ εἰς Μ. Σπήλαιον καὶ ἀλλαχοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἦλθε πάλιν εἰς αὐτὴν ὁ τοποτηρητὴς ἐπίσκοπος Ταλαντίου Νεόφυτος καὶ ἀνέλαβε μετὰ τῆς δημογεροντίας τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως, ἀπολαυούσης αὐτονομίας.

Ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐξηκολούθει νὰ κατέχῃ τὴν Ἀκρόπολιν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τὴν διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς ἐν Λονδίνῳ διασκέψεως τῶν Δυνάμεων (1830) ἵδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἀλλὰ τέλος τὴν 19ην Μαρτίου 1833 ἀπεμακρύνθη εἰς Εὔβοιαν, οὕτω δὲ κατελύθη ὁριστικῶς ἡ τυραννικὴ κυριαρχία τῶν Τούρκων ἐν Ἀθήναις καὶ ἔληξεν ἡ μαρτυρικὴ αὕτη περίοδος τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν».

1833 — 1923

Ἡ, ἀπὸ τοῦ Θ΄ αἰῶνος, Μητρόπολις Ἀθηνῶν, μικρὸν πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς, τοῦ 1821, Ἐπαναστάσεως, ἔχουσα ὑφ' ἑαυτὴν τὰς Ἐπισκοπὰς Ταλαντίου καὶ Διαυλαίας, Σαλώνων (Ἀμφίσης), Μενδενίτσης (Βοδονίτσης) καὶ Σκύρου, ὡς καὶ τὴν περιφέρειαν Λεβαδείας, δι' ὃ καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς αὐτῆς ἐτιτλοφορεῖτο «Μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ Λεβαδείας», κατεῖχεν ἐξαιρετικὴν θέσιν ἐν τῷ Συνταγματίῳ τῆς, κατ' Ἀνατολάς, Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Οὐχ' ἧττον ὅμως, μετὰ τήν, κατὰ τὴν 16ην Ἰουλίου τοῦ 1833, ἀνακήρυξιν τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, αὐτή, συνῳδὰ καὶ τῷ, ἀπὸ 20 Νοεμβρίου (2 Δεκεμβρίου) τοῦ ἰδίου ἔτους, διατάγματι «Περὶ προσωρινῆς διαιρέσεως τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου», ὑπεβιβάσθη εἰς Ἐπισκοπὴν λαβοῦσα τὸν τίτλον «Ἀττικῆς» καὶ περιλαμβάνουσα τὴν ἔκτασιν τῆς νῦν Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν καὶ Μητροπόλεως Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος, πλὴν τῆς νήσου Σαλαμῖνος ἀποτελούσης τμῆμα τῆς τότε Ἐπισκοπῆς Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος, τὴν πνευματικὴν τῆς ὁποίας διεύθυνσιν ἀνέλαβε, συμφώνως καὶ πρὸς τό, ἀπὸ 21 Νοεμβρίου (3 Δεκεμβρίου) 1833 διάταγμα «Περὶ διορισμοῦ τοῦ προσωπικοῦ τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου» ὁ, ἀπὸ Ταλαντίου, Νεόφυτος Μεταξᾶς διαπρεπὴς Ἱεράρχης, δόκιμος συγγραφεὺς καὶ ἐξέχων ἀγωνιστὴς κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Καὶ ἀπὸ τῆς ἀναλήψεως τῶν νέων τούτου καθηκόντων, οὐδεμία, ἐν τῇ, ὑφ' ἱστόρησιν, παροικίᾳ, ἐμφανίζεται ἀνωμαλία καὶ σύγχυσις εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῆς διοίκησιν, διότι οἱ ὑπογράφοντες ὡς Ἀρχιερεῖς Ἀττικῆς «Σωφρόνιος» καὶ «Θεόφιλος», οὐδέποτε ὑπῆρξαν τοιοῦτοι, κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον, ἡ δὲ παράθεσις τῶν ὀνομάτων τούτων, θὰ προῆλθεν εἴτε ἐξ ἐσφαλμένης τούτων ἀναγνώσεως εἴτε ἐξ ἄλλων αἰτίων, διότι κατὰ τὰς Συνοδικὰς περιόδους τῶν ἐτῶν 1834 - 1835 καὶ 1835 - 1836, καθ' ἃς φέρονται ὑπογεγραμμένοι ὡς Συνοδικοὶ μὲ τὴν προσωνυμίαν τοῦ Ἀττικῆς Ἐπίσκοποι «Σωφρόνιος» καὶ «Θεόφιλος», σύνεδρον μέλος τῶν, ἐν λόγῳ, περιόδων ἦτο ὁ Νεόφυτος Μεταξᾶς, ὅστις μετὰ τῶν λοιπῶν Συνοδικῶν μελῶν Κορίνθου Κυρίλλου ὡς Προέδρου, Θηβῶν Παϊσίου, Ἀργολίδος Κυρίλλου καὶ πρ. Ἠλείας Ἰωνᾶ (1834 - 1835), καὶ Κυνουρίας Διονυσίου ὡς Προέδρου, Ἀργολίδος Κυρίλλου, πρ. Ἠλείας Ἰωνᾶ καὶ Κυκλάδων Ἀνθίμου (1835 - 1836) μετεῖχε τῆς διοικήσεως τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας.

Καὶ παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος ἦτο Ἀρχιερεὺς τῆς πρωτευούσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἐν τοσούτῳ ὅμως δὲν ἦτο καὶ Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὅστις σημειωτέον, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Συνοδικοί, κατὰ τὸ τότε ἰσχῦον διοικητικόν, τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, σύστημα, διωρίζοντο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως δι' ἓν ἢ καὶ περισσότερα ἔτη.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὅμως τῶν Ἀθηνῶν θέσις, ὡς διεμορφώθη ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1834, ὅτε αὗται ὠνομάσθησαν πρωτεύουσα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας καὶ κατ' ἀκολουθίαν κατέστησαν τὸ ἐπίκεντρον οὐ μόνον τῆς κρατικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, συνετέλεσεν ὥστε νὰ μεταβληθῇ καὶ ἡ θέσις τῆς παροικίας ταύτης, καθ' ὅσον, μετὰ τήν, κατὰ τὸ 1850, ἔκδοσιν, ὑπὸ τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, δι' οὗ κανονικῶς ἀνεκηρύσσετο ὡς Αὐτοκέφαλος ἡ Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία, αὕτη προήχθη εἰς Μητρόπολιν, ὁ δ' ἑκάστοτε ταύτης Ἀρχιερεὺς ἐτιτλοφορεῖτο Μητροπολίτης καὶ ἦτο ἰσόβιος Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ Ἐπισκοπὴ Ἀττικῆς ἀνυψώθη εἰς Μητρόπολιν.

Διὰ τοῦ Σ΄ τοῦ 1852 Νόμου «Περὶ Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ τοὺς Ἐπισκόπους τελοῦντος κλήρου» διαρρυθμίζοντος τὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, ὡρίσθησαν μία Μητρόπολις, ἡ τῶν Ἀθηνῶν, δέκα Ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ δέκα τρεῖς Ἐπισκοπαί.

Συνεπῶς ὁ μὲν Ἀθηνῶν, ὡς ἰσόβιος Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ποιμενάρχης τῆς βασιλευούσης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Μητροπολίτου, οἱ δ' Ἀρχιερεῖς τῶν, ἐν ταῖς πρωτευούσαις τῶν νομῶν καὶ τῇ ἐπαρχίᾳ Κορινθίας, παροικιῶν, ἐτιτλοφορήθησαν Ἀρχιεπίσκοποι καὶ οἱ ὑπόλοιποι Ἐπίσκοποι, ἐπιτελοῦντες τὰ ἑαυτῶν καθήκοντα ἄνευ σχέσεώς τινος καὶ ἀναφορᾶς ὑφισταμένου πρὸς προϊστάμενον, τουτέστιν Ἐπισκόπου πρὸς Ἀρχιεπίσκοπον καὶ τούτου πρὸς Μητροπολίτην, εἰ μὴ ἐξαρτήσεως τούτων μόνον ἐκ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου· κατ' ἀκολουθίαν καὶ οὗτος καὶ ἐκεῖνοι ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων, ὑπάγονται δ' ἀμέσως ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

Κατὰ τὸ ἔτος 1899, γενομένης νέας διοικητικῆς, τοῦ Κράτους, διαιρέσεως διὰ τοῦ Νόμου ΒΧΔ΄, καθωρίσθησαν τριάκοντα δύο ἐκκλησιαστικαὶ ἐπαρχίαι· διὰ δὲ τοῦ, ἀπὸ 22 Ἰανουαρίου 1900 Β.Δ. (ἄρθρ. 3ον) παρεκτὸς τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, ἅπαντες οἱ λοιποὶ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας Ἀρχιερεῖς ἐτιτλοφορήθησαν Ἐπίσκοποι «ὄντες ἐν πᾶσιν ὁμοιόβαθμοι καὶ προηγούμενοι τῇ τάξει μόνον κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας», πρότασιν, ἣν εἶχε διατυπώσει πρὸ πολλοῦ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2259/1057 καὶ ἀπὸ 1ης Δεκεμβρίου 1875, ἐγγράφου Αὐτῆς ὑποδεικνύουσα δι' αὐτοῦ «α) νὰ καταργηθῶσιν ἀπὸ τοῦ νῦν οἱ τίτλοι τῶν Ἀρχιεπισκόπων, β) πάντες οἱ ἐν τῷ Κράτει Ἱεράρχαι νὰ καλῶνται Ἐπίσκοποι... στ) ἐξαίρεσιν δ' ὡσαύτως πρέπει ν' ἀποτελῇ ὁ, κατὰ καιροὺς Ἀθηνῶν Ἐπίσκοπος, ὅστις διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν Ἐπίσκοπον τῆς Μητροπόλεως τοῦ Βασιλείου πρέπει νὰ ἔχῃ τὸν τίτλον τοῦ Μητροπολίτου, νὰ προΐσταται πάντων καὶ νὰ ὑπογράφηται ὡς τοιοῦτος καὶ νὰ τηρῇ πάντα καθόλου τὰ μέχρι τοῦδε προνόμια».

Μεταγενεστέρως διὰ τοῦ νόμου 2891 τῆς 21ης Ἰουλίου 1922 «Περὶ περιθάλψεως τῶν ἀποχωρούντων ἐκ τῶν οἰκείων θρόνων Ἐπισκόπων καὶ ὀνομασίας Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων» ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Γ΄ Ἐθνοσυνελεύσεως, ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ Ἱεράρχαι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐτιμήθησαν διὰ τοῦ τίτλου τοῦ Μητροπολίτου, καίτοι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀπὸ τοῦ 1903 καὶ ἐντεῦθεν δι' ἐπανειλημμένων Αὐτῆς ἐγγράφων, ἐζήτει τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ τίτλου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ὑπὸ τῷ χρόνῳ, ὡς ἔλεγεν, «ὁ τίτλος οὗτος καθιερώθη ὡς μεσάζων οἱονεὶ μεταξὺ Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων... ὡς τίτλος δηλονότι Ἱεραρχῶν πόλεων ἢ πρωτευουσῶν ὁπωσδήποτε ἐπισήμων...»· πρὸς διάκρισιν δὲ τούτων ἀπεδόθη εἰς τὸν Ἀρχιερέα τῶν Ἀθηνῶν ὁ παλαιὸς αὐτοῦ τίτλος μετά τινος προσθήκης, «Μακαριώτατος Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἑλλάδος».

Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ τίτλος οὗτος, εἰ καὶ εἶχεν ὑποδειχθῇ καὶ ὑπὸ τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς, τοῦ 1914, Ἐπιτροπῆς, δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ προϊσταμένου τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἐὰν μὲν διὰ τὸν Ἀρχιερέα τῆς ὑπὸ κρίσιν Ἐκκλησίας, «κατηργεῖτο ὁ τίτλος τοῦ Μητροπολίτου καὶ παρέμενε μόνον ὁ τίτλος τοῦ Ἐξάρχου», τότε θὰ ἦτο δεδικαιολογημένη ἡ προσαγόρευσις διὰ τοῦ «Μακαριώτατος» τὴν ὁποίαν φέρουν μόνον οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ἀνεξαρτήτως ἐὰν οὗτοι προσαγορεύωνται Πατριάρχαι ἢ Ἀρχιεπίσκοποι.

Κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἀπονεμηθείς, εἰς τὸν Ἀρχιερέα Ἀθηνῶν, τίτλος τοῦ Ἐξάρχου, ὡς μὴ ἁρμόζων εἰς Πρόεδρον Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας, ἦτο ἄκρως ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορικὴν παράδοσιν καὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς, κατ' Ἀνατολάς, Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι παλαιότερον ὁ Ἀθηνῶν ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ «ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ἑλλάδος» καὶ ἐνίοτε «Προέδρου Θηβῶν καὶ Νέων Πατρῶν» δηλαδὴ Ὑπάτης, ὅμως τότε ἅτε ὑποκείμενος ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἦτο ἁπλοῦς Μητροπολίτης.

Ἡ κανονικὴ αὐτὴ παράλειψις, θέτουσα, οὕτως εἰπεῖν, τὸν Ἀρχιερέα Ἀθηνῶν εἰς ὑποδεεστέραν, ἐν τῇ ἱεραρχικῇ σειρᾷ τῶν Προέδρων τῶν λοιπῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, θέσιν, διηυθετήθη δι' ἀποφάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἱεραρχίας ἐγκριθείσης καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας, ὡς διαβλέπει τις εἰς τὸν Καταστατικὸν Χάρτην τοῦ 1923 ὁρίσαντα ὅτι οὗτος, δηλαδὴ ὁ Ἀθηνῶν, ἀποκαλεῖται «Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος», ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ ρ ι α κ α ὶ μ ε τ α β ο λ α ί: Ἡ, διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 20ῆς Νοεμβρίου (2 Δεκεμβρίου) 1833 «Περὶ προσωρινῆς διαιρέσεως τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου», ἱδρυθεῖσα Ἐπισκοπὴ «Ἀττικῆς» περιελάμβανε τὰς ἐπαρχίας Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος, πλὴν τῆς νήσου Σαλαμῖνος ὑπαχθείσης εἰς τήν, διὰ τοῦ αὐτοῦ, ὡς ἄνω, διάταγμα-

γματος, Ἐπισκοπὴν Αἰγίνης· ὅτε δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς αὐτῆς Σαμουὴλ τῇ 18ῃ Ἰουλίου τοῦ 1852 ὑπέβαλε τήν, ἀπὸ ταύτης, παραίτησίν του, τότε αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν παροικίαν ταύτην νῆσοι Αἴγινα, Σαλαμὶς καὶ Ἀγκίστριον ὑπήχθησαν τῇ Μητροπόλει Ἀθηνῶν, κατάστασις διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ 1936.

Ἀρχιερεῖς Ἀθηνῶν : Ἀπὸ τοῦ 1833 - 1923 τὸν Μητροπολιτικόν, τῶν Ἀθηνῶν, θρόνον κατέλαβον οἱ κάτωθι :

1) Ὁ ἀπὸ Ταλαντίου Νεόφυτος Μεταξᾶς (1833 - 1861).
2) Ὁ ἀπὸ Πατρῶν καὶ Ἠλείας Μισαὴλ Ἀποστολίδης (1862).
3) Ὁ ἀπὸ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας Θεόφιλος Βλαχοπαπαδόπουλος (1862 - 1873).
4) Ὁ ἀπὸ Μεσσηνίας Προκόπιος Α΄ Γεωργιάδης (1874 - 1889).
5) Ὁ ἀπὸ Κεφαλληνίας Γερμανὸς Καλλιγᾶς (1889 - 1896).
6) Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Προκόπιος Β΄ Οἰκονομίδης (1896 - 1901).
7) Ὁ ἀπὸ Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης Θεόκλητος Μηνόπουλος (1902 - 1917, β΄ 1920 - 1922).
8) Ὁ ἀπὸ Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης (1918 - 1920) καὶ
9) Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (1923 - 1938).

Ἐκ τούτων οἱ Νεόφυτος Μεταξᾶς, Μισαὴλ Ἀποστολίδης, Προκόπιος Οἰκονομίδης καὶ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, ἰδιαιτέρως δ' οὗτος, διεκρίθησαν καὶ ὡς συγγραφεῖς.

Ἐκλογὴ Ἀρχιερέων Ἀθηνῶν: Ἡ ἐκλογὴ τῶν Μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν συνεκέντρωσεν, ὡς εἰκός, τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρον τῆς τε Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πολιτείας, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς πρώτης εἰς αὐτοκέφαλον καὶ ἐντεῦθεν, οὐδενὸς ἐφείσθη κόπου, ἵνα δεσμεύσῃ αὐτὴν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ ἀνεπηρεάστῳ τῶν μελῶν της προκρίσει πρὸς ἐκλογὴν καὶ ἀνάδειξιν Πρωθιεράρχου.

Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἐπετύγχανε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, διότι ἐπερειδομένη ἐπὶ τυπικῶν νομικῶν δικαιολογιῶν κατώρθωνε νὰ ἐπιφέρῃ ἀλλοίωσιν τῆς βουλῆς καὶ θελήσεως τῆς Συνόδου, ὥστε νὰ ἐκλέγεται πάντοτε ὁ, ὑπ' αὐτῆς, ὑποδεικνυόμενος, ὅστις ἅτε ὀφείλων τὴν ἐκλογὴν τούτου εἰς τὴν ἐπέμβασιν καὶ συμπαράστασιν αὐτῆς οὐχὶ σπανίως ὑπετάσσετο εἰς τὰς ὑποδείξεις ταύτης, ἐπὶ παραθεωρίᾳ τοῦ συμφέροντος τῆς, ἧς προΐστατο, Ἐκκλησίας.

Οὕτως, ἐν τῇ ἑκάστοτε, τῶν Ἀρχιερέων Ἀθηνῶν, ἐκλογῇ, ἡ Πολιτεία ἔστρεφε τὴν ἑαυτῆς προσοχὴν περὶ τὴν καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐπιτυχίαν τῆς ἀναδείξεως τοῦ ὑπ' αὐτῆς προτεινομένου μὴ ὀρρωδοῦσα πρὸ οὐδενὸς ἐμποδίου, ἀλλὰ μεταβάλλουσα εἴτε τῆς Συνόδου τὴν σύνθεσιν εἴτε περιφρονοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διαβιβάζουσα τὰς ἀπόψεις της διὰ τοῦ, παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ, Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου, ἠξίου τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀπόψεων αὐτῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν ὀξύτητες.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει· τὸ ἱστορικὸν τῆς ἐκλογῆς τῶν Ἀρχιερέων τῆς, ὑπὸ κρίσιν, Ἐκκλησίας ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ὁ, διὰ τοῦ, ἀπὸ 21 Νοεμβρίου (3 Δεκεμβρίου) 1833 «Περὶ διορισμοῦ τοῦ προσωπικοῦ τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου» διατάγματος, διορισθεὶς Ἀρχιερεὺς Ἀττικῆς, δηλαδὴ Ἀθηνῶν, Νεόφυτος Μεταξᾶς διετέλεσε Μητροπολίτης τῆς παροικίας ταύτης μέχρι τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1861, ὅτε καὶ ἀπέθανεν.

Μετὰ δύο ἡμέρας, ἀπὸ τῆς, πρὸς Κύριον ἐκδημίας τούτου, τὰ ἐναπομείναντα τέσσαρα μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς περιόδου ἐκείνης, Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἠλείας Μισαὴλ Ἀποστολίδης καὶ Ἐπίσκοποι Οἰτύλου Προκόπιος Γαγουλέας, Γυθείου Ἰωσὴφ Κωνσταντινίδης καὶ Θήρας Ζαχαρίας Μαθᾶς συνελθόντες εἰς συνεδρίαν ἐξέλεξαν εἰς διαδοχὴν τοῦ Νεοφύτου τὸν Μισαὴλ Ἀποστολίδην, ὅστις ἐφ' ἑπτάμηνον μόνον ἀρχιερατεύσας ἐν αὐτῇ ἀπέθανεν αἰφνιδίως τῇ 21ῃ Ἰουλίου 1862.

Ἡ Σύνοδος συγκειμένη, ἐκ τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω μελῶν, ἐφ' ὅσον εἰσέτι δὲν εἶχεν ἐκπνεύσει ἡ ἐνιαύσιος αὐτῶν συνοδικὴ ἰδιότης, καὶ τοῦ πρὸ μικροῦ κληθέντος ὡς Συνοδικοῦ συνέδρου, Ἐπισκόπου Ὕδρας καὶ Σπετσῶν Νεοφύτου Κωνσταντινίδου, κατὰ τὴν συνεδρίαν Αὐτῆς τῆς 8ης Αὐγούστου, τοῦ ἰδίου ἔτους, ἐξελέξατο ὡς διάδοχον τοῦ Μισαήλ, τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας Θεόφιλον Βλαχοπαπαδόπουλον.

Καὶ μέχρι μὲν τοῦ σημείου τούτου, ἐν τῇ ἐκλογῇ δηλαδὴ τῶν Μισαὴλ καὶ Θεοφίλου, δὲν διαβλέπει τις, τουλάχιστον ἐμφανῶς, τῆς Πολιτείας ἐπέμβασιν, πρὸς ἐπίτευξιν τῶν προσδοκιῶν αὐτῆς, προκειμένου δηλαδὴ ἵνα προκριθῇ ὁ, ὑπ' αὐτῆς, ὑποδεικνυόμενος.

Ἀντιθέτως ὅμως, εἰς τὰς μεταγενεστέρας, τῶν Μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν, ἐκλογάς, ἡ ἐπέμβασις αὐτῆς οὐ μόνον ἐμφανὴς καὶ σκανδαλώδης ἦτο, ἀλλὰ καὶ τελικῶς αὕτη

Ὁ Μητροπολίτης ΑΘΗΝΩΝ Νεόφυτος (;) εὐλογεῖ ἄρτον καὶ κόλλυβα, κατὰ σχέδιον τοῦ Stackelberg. 1831.

ἐπετύγχανε τοῦ ποθουμένου, διὰ τῆς ἀλλοιώσεως καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς προκρίσεως δηλαδὴ τοῦ προσώπου τοῦ Προκαθημένου, ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς Συνόδου, διὰ νέας ἐκλογῆς ἄλλου προσώπου συμπαθῶς αὐτῇ διακειμένου, ὡς συνέβη μὲ τὸν Ἀντώνιον Χαριάτην Ἀρχιεπίσκοπον Κερκύρας ἐκλεγέντα μὲν ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῇ 28ῃ Ἰουλίου 1873 Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, μὴ ἐγκριθέντα ὅμως ὑπὸ τῆς Πολιτείας, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ μὴ ἀναλαβόντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ· ἀπ' ἐναντίας δὲ ἐπέβαλεν Αὐτῇ, ἵνα προκρίνῃ ὡς Μητροπολίτην Ἀθηνῶν τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Μεσσηνίας Προκόπιον Γεωργιάδην, ὑπόδειξιν ἣν ἐξεπλήρωσεν.

Ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις αὐτῆς εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Γερμανοῦ Καλλιγᾶ καὶ Προκοπίου Οἰκονομίδου, ὡς Ἀρχιερέων Ἀθηνῶν, ἦτο ἔτι ζωηροτέρα καὶ σκανδαλωδεστέρα τῶν προηγουμένων, διότι καὶ τὴν σύνθεσιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μετέβαλε, καὶ τῆς πλειοψηφίας Αὐτῆς τὴν ἀπόφασιν περιεφρόνησεν, ἐφ' ὅσον αἱ ἀπόψεις Αὐτῆς ἦσαν ἄκρως ἀντίθετοι τῶν, τῆς Πολιτείας, τοιούτων.

Ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ Θεοκλήτου Μηνοπούλου ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἡ τῆς Πολιτείας παρουσία δὲν δημιουργεῖ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀνωμαλίαν, ἐμφανιζομένην κατὰ τὸ 1918, ὅτε, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Θεοκλήτου ἐκ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, λόγῳ συμμετοχῆς του εἰς τὸ «ἀνάθεμα» κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου (1916) ὑπεδείχθη τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ, ἡ, παρ' Αὐτῆς, ἐκλογὴ ὡς Ἀθηνῶν, τοῦ Κιτίου τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας, Μελετίου Μεταξάκη ἀπομακρυνθέντος τῷ 1928 παρ' αὐτῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ὡς Ἀρχιεπισκόπου πλέον Ἀθηνῶν, μετὰ τήν, κατὰ τὴν 30ὴν Δεκεμβρίου 1922, τῆς Μείζονος Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπόφασιν, περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Θεοκλήτου, εἰς τὴν Ἀρχιερωσύνην, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ, δὲν ἐδημιούργησε μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν παρεξηγήσεις ἀξίας παραθέσεως.

Ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι: Γεγονότα, εἰ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τούτων ἐπεξετάθησαν πέραν τῶν ὁρίων τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, λόγῳ τῆς σοβαρότητος αὐτῶν, ἅτινα ἐπαισθητῶς συνεκλόνισαν τὴν ἐσωτερικήν, τοῦ πληρώματος αὐτῆς, θρησκευτικὴν ἑνότητα εἶναι τὰ «Σιμωνιακά», «Εὐαγγελικά» καὶ τὸ «ἀνάθεμα» τοῦ 1916.

«Σιμωνιακά». Προκειμένης, τῷ 1874, τῆς πληρώσεως τῶν Ἀρχιεπισκοπικῶν ἑδρῶν Κεφαλληνίας, Ἀργολίδος,

Μεσσηνίας, Πατρῶν καὶ Ἠλείας, ἐν χηρείᾳ διατελουσῶν, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος προέτεινε, μεταξὺ ἄλλων δύο συνυποψηφίων διὰ τὴν πρώτην τὸν Σπυρίδωνα Κομποθέκραν, διὰ τὴν δευτέραν τὸν Καλλίνικον Τερζόπουλον, διὰ τὴν τρίτην τὸν Στέφανον Ἀργυριάδην καὶ διὰ τὴν τετάρτην τὸν Ἀβέρκιον Λαμπίρην, οἵτινες, μετὰ τήν, ὑπὸ τῆς Πολιτείας, ἔγκρισιν αὐτῶν χειροτονηθέντες εἰς Ἀρχιερεῖς, ἀνέλαβον τὰ καθήκοντά των.

Μετὰ πάροδον ὅμως ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος, αἱ διαδιδόμεναι εἰκασίαι, ὅτι οἱ ἀνωτέρω προεκρίθησαν καὶ ἐπέτυχον τοῦ ποθουμένου διὰ σιμωνιακῶν μέσων δωροδοκήσαντες τοὺς ὑπουργοὺς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰωάννην Βαλασόπουλον καὶ τῆς Δικαιοσύνης Βασίλ. Νικολόπουλον τῆς Κυβερνήσεως Δ. Βούλγαρη, ἐπιστοποιήθησαν ἐγκύρως καὶ ἐπισήμως, ὅτε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν διαβιβάζον τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ διὰ σχετικοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου ἀπόσπασμα «τῆς ὑπ' ἀριθ. 18 ἀποφάσεως τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου, δι' ἧς οἱ Ἀρχιεπίσκοποι Σπυρίδων Κομποθέκρας, Ἀβέρκιος Λαμπίρης καὶ Στέφανος Ἀργυριάδης—ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀργολίδος Καλλίνικος Τερζόπουλος εἶχεν ἀποθάνει—ἐκηρύχθησαν ἔνοχοι, ὅτι εἰς τὸν πρώην Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰωάννην Βαλασόπουλον ἔδωκαν δῶρα χάριν τῆς ἐγκρίσεως αὐτῶν ὡς Ἀρχιερέων καὶ κατεδικάσθησαν νὰ πληρώσωσι τὸ διπλοῦν, ἤτοι ὁ μὲν Στέφανος Ἀργυριάδης δραχμὰς 20.000, ὁ δὲ Σπυρίδων Κομποθέκρας 50.000 καὶ ὁ Ἀβέρκιος Λαμπίρης δραχμὰς 22.400», παρεκάλει Αὐτὴν ὅπως «ἐνεργήσῃ περαιτέρω ὅ,τι οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ νόμοι τῆς Πολιτείας διακελεύονται».

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς περιόδου 1875 - 76 συγκειμένη ἐκ τῶν Ἀθηνῶν Προκοπίου Α' τοῦ Γεωργιάδου ὡς Προέδρου καὶ τῶν Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης Διονυσίου Σασανᾶ, Καρυστίας Μακαρίου Καλλιάρχη, Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας Ἀνθίμου Ὀλυμπίου καὶ Παροναξίας Παρθενίου Ἀκύλα, ὡς μελῶν, ἐπιληφθεῖσα τῆς σοβαρωτάτης, διὰ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν, ὑποθέσεως, ἀπεφήνατο ἐν τῇ συνεδρίᾳ Αὐτῆς τῆς 19ης Ἀπριλίου 1876, ὅτι «δὲν θεωρεῖ τὴν πρᾶξιν τούτων σιμωνίαν», καὶ ἑπομένως «κατὰ τὴν κρίσιν καὶ πεποίθησιν ἣν ἐσχημάτισεν» ἐπιβάλλει εἰς αὐτοὺς «τριετῆ ἀργίαν ἀπὸ πάσης ἱεροπραξίας μετὰ στερήσεως τῶν δικαιωμάτων», μετὰ τῆς ἐντολῆς ὅπως «ἐκλέξωσι τόπον διαμονῆς ἐκτὸς τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν καὶ ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν».

Τὴν οὑτωσὶ δ' ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν, ἔστω καὶ μὴ ὑπογραφεῖσαν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ὡς ὁ Νόμος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπῄτει, παρὰ τοῦ παρ' Αὐτῇ, Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου Νικολάου Δαμαλᾶ, καθηγητοῦ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διέπεμψε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν διὰ τὰ περαιτέρω.

Ἐν τοσούτῳ ὅμως τοῦτο οὐ μόνον δὲν ἐπεκύρωσε τὴν τοιαύτην, τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπόφασιν, ἀλλὰ τουναντίον, μετ' ὀκτάμηνον χρονικὸν διάστημα ἀπέστειλεν Αὐτῇ νέον ἔγγραφον (ὑπ' ἀριθ. 3076/13-10-876) διὰ τοῦ ὁποίου παρεκάλεσεν ὅπως «καὶ αὖθις συζητηθῇ» ἡ ἀφορῶσα εἰς τοὺς ἤδη, παρ' Αὐτῆς, δικασθέντας τρεῖς Ἀρχιερεῖς, ὑπόθεσις.

Τὴν Σύνοδον τῆς περιόδου ἐκείνης ἀπετέλουν, ἐκτὸς τοῦ Προέδρου Προκοπίου, οἱ Ἄνδρου καὶ Κέας Μητροφάνης Οἰκονομίδης, Φωκίδος Δαβὶδ Μολοχάδης, Κυθήρων Εὐγένιος Μαχαιριώτης καὶ Ἰθάκης Γαβριὴλ Καραβίας, οἵτινες ἐπιληφθέντες, κατὰ τὴν Συνοδικὴν συνεδρίαν τῆς 4ης Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, τοῦ περιεχομένου τοῦ ὑπουργικοῦ ἐγγράφου ἀπεφάσισαν, μειοψηφοῦντος τοῦ Φωκίδος, ὅπως ἀπαντήσωσι τῷ Ὑπουργείῳ ὅτι ἡ Σύνοδος δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ «εἰς τὰ δεδικασμένα».

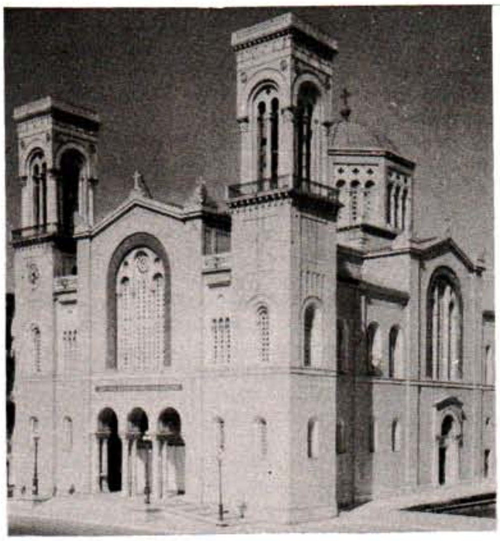
Καὶ ὅμως «τὸ δεδικασμένον» τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως ἐπανῆλθε καὶ αὖθις πρὸς συζήτησιν ἐν τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ διότι δῆθεν τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτοῦ τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1877 ἐθεώρησε τήν, ἀπὸ 17ης Ἀπριλίου 1876, τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπόφασιν, δι' ἧς ἐπεβλήθη τοῖς, ὡς εἴρηται, Ἀρχιερεῦσι τριετὴς ἀργία, ὡς ἄκυρον ἅτε μὴ φέρουσαν «τὴν ἐν τῷ πρωτογράφῳ ὑπογραφὴν τοῦ, παρ' αὐτῇ, Β. Ἐπιτρόπου».

Συνοδικά, τῆς περιόδου 1877-78, μέλη ἦσαν ἐκτὸς τοῦ Προκοπίου καὶ τῶν δύο ἐναπομεινάντων τῆς προλαβούσης τοιαύτης, Φωκίδος Δαβὶδ καὶ Ἰθάκης Γαβριήλ, οἱ Αἰτωλοακαρνανίας Γεράσιμος Καλοκαιρινὸς καὶ Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας Εὐθύμιος Ἀλεξανδρόπουλος, ἅτινα συνελθόντα εἰς συνεδρίαν κατὰ τὴν 19ην Ὀκτωβρίου 1877 ἐπελήφθησαν ἐκ νέου τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

Ἐν τῇ προόδῳ ὅμως τῆς συζητήσεως ταύτης σκόπιμος ἐκρίθη, ἐπὶ διεκπεραιώσει καὶ τερματισμῷ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ ἀμβλύνσει τῆς διαστάσεως Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἡ, παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου πρὸς τούς, ὡς εἴρηται, Ἀρχιερεῖς, ὑπόδειξις ὅπως ὑποβάλωσι τάς, ἀπὸ τῶν οἰκείων αὐτῶν θρόνων, παραιτήσεις, πρᾶγμα ὅπερ καὶ ἐγένετο, ὡς πιστοῦται ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς συνεδρίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς 18ης Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, καθ' ἣν ἀνεγνώσθησαν αἱ «οἰκείᾳ βουλῇ καὶ προαιρέσει» ὑποβληθεῖσαι τούτων παραιτήσεις «πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἀπό τινος ὑφισταμένων μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας σκανδάλων».

Ἀλλὰ προεβλήθη τὸ ἐρώτημα· διὰ τῶν γενομένων ἤδη ἀποδεκτῶν παραιτήσεων τούτων ἐπισφραγίζεται καὶ περατοῦται καὶ ἡ δικαστικὴ αὐτῶν ἀπόφασις; Καὶ μετὰ σχετικὴν συζήτησιν ἀποφασίζεται, ὅπως «ἡ Σύνοδος μὴ διαπέμψῃ ταύτας πρὸς αὐτό, δηλαδὴ τὸ Ὑπουργεῖον πρὸ τῆς ἐκδόσεως ὁριστικῆς κατὰ τῶν τριῶν ἐκκλησιαστικῶς τούτων ὑποδίκων ἀρχιερέων, ἀποφάσεως, ἅτε σχέσεως ὑπαρχούσης τούτων πρὸς τὴν ἐκδοθησομένην Συνοδικὴν ἀπόφασιν».

Πάντως ἡ Σύνοδος κατὰ τὴν συνεδρίαν Αὐτῆς τῆς 18ης Νοεμβρίου 1877, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Προέδρου Αὐτῆς ἅτε διατελοῦντος ἐν ἀδείᾳ, λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν «α) Τὴν ἀπὸ 31

Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῶν ΑΘΗΝΩΝ, περατωθεὶς τὸ 1862.

Μαρτίου 1876 καὶ ὑπ' ἀριθ. 18 ἀπόφασιν τοῦ, κατὰ τὸ ἄρθρον 80 τοῦ Συντάγματος συσταθέντος εἰδικοῦ δικαστηρίου, δι' ἧς οἱ εἰρημένοι Ἀρχιεπίσκοποι... ἐκηρύχθησαν ἔνοχοι τῷ ἀποδιδομένῳ αὐτοῖς δικασμῷ β) τὰς ἐγγράφους ἀπὸ τῶν Ἐπισκοπῶν αὐτῶν παραιτήσεις, ἃς οἰκείᾳ βουλῇ καὶ προαιρέσει ἕκαστος τῶν τριῶν εἰρημένων Ἀρχιεπισκόπων ὑπέβαλεν ἐξετάσασα... τὰ ἐν τῇ εἰρημένῃ τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου ἀποφάσει διαλαμβανόμενα γεγονότα... ἔκρινε νὰ κηρύξῃ μὲν τοὺς Ἀρχιεπισκόπους τούτους ἐνόχους τῇ σιμωνίᾳ, λόγῳ ὅμως ὑπερτάτης ἐπιεικείας φερομένη νὰ θεωρήσῃ ἐπαρκῆ ἣν ὑπέστησαν οἱ εἰρημένοι ποινὴν ἀργίας μετὰ τῆς ἐπιφερομένης διὰ τῆς στερήσεως τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν τιμωρίας, ν' ἀπαλλάξῃ τούτους ἀπὸ πάσης ἄλλης, ἐν τῷ μέλλοντι, ποινῆς... νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῆς Ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἕκαστος προτασσομένου τοῦ «πρώην» καὶ νὰ ἐπιτελῶσι πᾶσαν ἱεροπραξίαν, ἀδείᾳ τοῦ, κατὰ τόπον, Ἐπισκόπου».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαβλέπει τις, ὅτι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ἐπὶ τοῦ σοβαρωτάτου τούτου ζητήματος δὲν ἐμφανίζει ἑνιαίαν γραμμήν, διότι κατὰ μὲν τὸ ἔτος 1876 (19 Ἀπριλίου) ἀποφαίνεται ὅτι «δὲν θεωρεῖ τὴν πρᾶξιν» τῶν Ἀρχιερέων τούτων «σιμωνίαν», κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον 1877 (18 Νοεμβρίου) κηρύσσει τούτους «ἐνόχους τῇ σιμωνίᾳ».

Τοῦτο ὅμως πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς τελείας ὑποταγῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν, ἥτις

διὰ τοῦ τότε ἰσχύοντος καταστατικοῦ χάρτου ἐδέσμευεν Αὐτὴν εἰς τὴν ἐπίλυσιν καὶ ἐσωτερικῶν εἰσέτι ζητημάτων καὶ ἐξηφάνιζε παντελῶς πᾶσαν Αὐτῆς αὐτοτέλειαν.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὴν δικαστικὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἔκβασιν.

Ὅμως ἡ δημιουργηθεῖσα εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν χριστιανῶν τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν ἐκ τοῦ σκανδάλου τῶν «Σιμωνιακῶν» ἀναταραχή, ἐπέπρωτο, ἵνα ἐπιφέρῃ σάλον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς βίῳ καὶ γεννηθῇ δριμυτάτη κατὰ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἱεραρχίας ἐπίθεσις, ἐκπρόσωπος τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ Ἀπόστολος Μακράκης, ὅστις μετὰ τῶν, περὶ αὐτόν, κληρικῶν «ἐδημοσίευσαν δριμύτατα κατηγορητήρια καὶ προκηρύξεις πρὸς τὸν λαὸν καταγγείλαντες τὴν βδελυρὰν ὄντως πρᾶξιν τῆς σιμωνίας» καὶ «ἐστράφησαν ἀκάθεκτοι» κατὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Προκοπίου Γεωργιάδου καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

Τοιοῦτον ἐν ἁδροτάταις γραμμαῖς εἶναι τὸ ἱστορικὸν τῶν «Σιμωνιακῶν», τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν σοβαρωτάτης ἀνωμαλίας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν βίῳ.

«Εὐαγγελικά». Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1897, τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς βασιλίσσης Ὄλγας, ἐμφανίζεται κίνησίς τις πρὸς μετάφρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν ἁπλῆν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Τὴν μετάφρασιν ταύτην ἡ βασίλισσα ἀνέθεσεν εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς Φίλιππον Παπαδόπουλον καὶ εἰς ἄλλους τινὰς ζητήσασα ἐκ παραλλήλου καὶ τὴν ἔγκρισιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἥτις, προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ Ἀθηνῶν Προκοπίου Β΄ τοῦ Οἰκονομίδου, μετὰ γνωμοδότησιν καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπέρριψε κατ᾽ ἀρχὴν πᾶσαν μετάφρασιν.

Οὕτως εἶχε τὸ ζήτημα, ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1900 ἤρξατο ἐκπονουμένη ὑπὸ τῆς ἰδιαιτέρας, τῆς ὡς εἴρηται ἀνάσσης, γραμματέως, Ἰουλίας Καρόλου, ἡ μετάφρασις τοῦ Εὐαγγελίου εἰς ἁπλῆν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Ἐκ παραλλήλου ὅμως, κατ᾽ Ὀκτώβριον τοῦ 1901 ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος «Ἀκρόπολις» ἐδημοσιεύετο εἰς «Ψυχάρειον γλῶσσαν» μετάφρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξ. Πάλλη.

Ἡ ταυτόχρονος σχεδὸν τῆς μεταφράσεως ταύτης δημοσίευσις ἔτυχεν «ἀνιέρου πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως», διότι ἡ Ἀντιπολίτευσις ἐπετίθετο δριμύτατα κατὰ τῆς τότε κυβερνήσεως τοῦ Γ. Θεοτόκη, καὶ πολλαὶ διετυποῦντο ἐμφανῶς κατὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Προκοπίου, ἐπικρίσεις, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐπεζητεῖτο ὁ ἀφορισμὸς τῆς τε μεταφράσεως καὶ τῶν μεταφραστῶν.

Συνεπείᾳ δὲ τῆς οὑτωσὶ δημιουργηθείσης ἐκρύθμου καταστάσεως, τῇ 8ῃ Νοεμβρίου 1901 συνεκροτήθη, πρωτοβουλίᾳ τῶν φοιτητῶν, πάνδημον συλλαλητήριον, καθ᾽ ὅ, μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς κυβερνήσεως, περὶ βιαίας τούτου διαλύσεως, προεκλήθησαν αἱματηραὶ συγκρούσεις μὲ ἀποτέλεσμα τὸν φόνον ὀκτὼ καὶ τὸν τραυματισμὸν ὀγδοήκοντα φοιτητῶν καὶ πολιτῶν.

Ὁ Προκόπιος, καίπερ ἀθῶος, ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν ἀπὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ αὐτοῦ θρόνου.

Καὶ τὰ γεγονότα ταῦτα, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς τὴν παραίτησιν τούτου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πτῶσιν τῆς κυβερνήσεως Γ. Θεοτόκη, ἐπέφερον οὐ σμικρὰν θρησκευτικὴν εἰς τὰς συνειδήσεις τοῦ πληρώματος τῆς ὑφ᾽ ἱστόρησιν παροικίας, ἀναταραχήν.

Πολιτικὸν «ἀνάθεμα». Ὁ, κατὰ τὸ ἔτος 1914, ἐκραγεὶς παγκόσμιος πόλεμος ἐγένετο παραίτιος δημιουργίας ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι ἀνωμαλίας, εἰς ἣν ἀτυχῶς παρεσύρθη καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτῆς, ἥτις δὲν ἐπέτυχεν ἵνα ἀρθῇ ὑπεράνω τῶν πολιτικῶν, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παθῶν, ἀπ᾽ ἐναντίας δέ, διὰ τοῦ, κατὰ τὴν 12ην Δεκεμβρίου 1916 γενομένου, κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου «ἀναθέματος» ἐπέφερεν ὀλεθρίας διὰ τὴν ἑνότητα τοῦ πληρώματος αὐτῆς συνεπείας.

Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόκλητος Μηνόπουλος καθαιρεθεὶς τοῦ Ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος, ἅτε θεωρηθεὶς ὁ κυρίως, τῆς ἐκτροπῆς ταύτης τῆς Ἐκκλησίας, ὑπεύθυνος, δι᾽ ἀποφάσεως τοῦ, διὰ τοῦ ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1917 Ν. Δ. συγκροτηθέντος Ἀνωτάτου Εἰδικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαστηρίου, ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου αὐτοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἡ δημιουργηθεῖσα, εἰδικώτερον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀθηνῶν, ἐσωτερικὴ καὶ αὖθις ἀναταραχή, ἐξ ἀφορμῆς τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἀρχιερέως αὐτῆς εἰς τὴν ἀνωτέρω πρᾶξιν, ἔσχεν ὀλέθρια, ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς, τῶν κατοίκων αὐτῆς, καταστάσεως, ἀποτελέσματα, διότι καὶ μετὰ τήν, κατὰ τὴν 28ην Φεβρουαρίου 1918 ἐκλογὴν τοῦ νέου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου Μεταξάκη, ἐξηκολούθουν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης πράγματα νὰ εἶναι τεταραγμένα, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ᾽ ὅσον καὶ οὗτος ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου αὐτοῦ, ὑπὸ τῆς ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920, προελθούσης πολιτικῆς καταστάσεως, ἥτις διὰ πράξεως αὐτῆς, ἐπανέφερεν, ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς ἀποφάσεως, τὸν Θεόκλητον ἐπὶ τὸν Μητροπολιτικὸν τῶν Ἀθηνῶν θρόνον, εἰ καὶ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι διὰ τοῦ ἀπὸ 28 Νοεμβρίου 1920 Β. Δ. συνεκλήθη ἡ Ἑλλαδικὴ Ἱεραρχία ἐπὶ ἀποκαταστάσει τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἀπεμπολῃθείσης εἰρήνης, καὶ τῆς ὁποίας τὰ μέλη δὲν εὑρέθησαν σύμφωνα πρὸς κανονικὴν ἄρσιν τῶν

Ἐσωτερικὸν ἱ. ναοῦ Ἁγίας Μαρίνης, Θησείου.

δυσχερειῶν αἵτινες προέκυψαν «ἐκ τῆς ἄνευ προηγουμένης δικαστικῆς ἀποφάσεως Μείζονος Συνόδου ἀναθεωρήσεως τῶν ἀποφάσεων» τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαστηρίου.

Νέα ὅμως καὶ πάλιν πολιτικὴ συστροφὴ παρήχθη ἐν Ἑλλάδι, ἐξ ἀφορμῆς τῆς κατὰ τὸ 1921, Μικρασιαστικῆς καταστροφῆς. Ἡ ἐξ αὐτῆς δηλαδὴ προελθοῦσα Ἐπανάστασις ἀπεμάκρυνε καὶ πάλιν τὸν Θεόκλητον ἐκ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ αὐτοῦ θρόνου ὡς καθῃρημένον, οὗτινος τελικῶς τὴν μελλοντικὴν θέσιν, καθώρισεν ἡ κατὰ τὴν 30ὴν Δεκεμβρίου 1922 συνελθοῦσα Μείζων Ἱερὰ Σύνοδος, ἥτις ἀναθεωρήσασα τὰς ἀποφάσεις τοῦ Ἀνωτάτου Εἰδικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαστηρίου, ἀποκατέστησε τὸν Θεόκλητον μόνον εἰς τὸ Ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνῆλθεν ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Διευθυντὴς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Βασιλείου Ἀτέση, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον, Α΄, Ἀθῆναι 1948. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1957. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ τίτλος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ἐν τῇ Αὐτοκεφάλῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1952. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ὑπὸ τῆς Ἱεραρχίας, ἐν Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, 1950. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας Γερμανοῦ Καλλιγᾶ ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν (αὐτόθι). Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Προκοπίου Οἰκονομίδου ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν (15 Ὀκτωβρίου) 1896, Ἀθῆναι 1951. Στεφάνου Γιαννοπούλου, Συλλογὴ ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1901. Γερασίμου Κονιδάρη, Ἀθῆναι (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία), ἐν ΘΗΕ, Α΄, Ἀθῆναι 1369. Διονυσίου Ματαράγκα, Δίκαιον Ἐκκλησίας – Πολιτείας Ἑλλάδος, Α΄, Ἀθῆναι 1937. Παναγιώτου Μπρατσιώτου, Ἡ Θρησκευτικὴ κίνησις ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1900-1950, Ἀθῆναι 1951. Ἰωάννου Μπούα, Ἐπισκοπικὴ Γεωγραφία, ἐν Ἐκκλησίᾳ, 1933. Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, Β΄, Ἀθῆναι 1864. Ἰωάννου Παναγοπούλου, Ἡ σιμω-

νία κατὰ τὰ δίκαια τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας, 'Αθῆναι 1946. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, 'Η 'Εκκλησία 'Αθηνῶν, 'Αθῆναι 1928. Τοῦ αὐτοῦ, 'Η 'Εκκλησία τῆς 'Ελλάδος ἐπὶ τῇ 1900ῇ ἐπετείῳ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ 'Αποστόλου Παύλου, 50-1951, 'Αθῆναι 1954. Τοῦ αὐτοῦ, 'Απόστολος Μακράκης, 'Αθῆναι 1939.

'Ο πρ. ΛΗΜΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

1923 — 1962

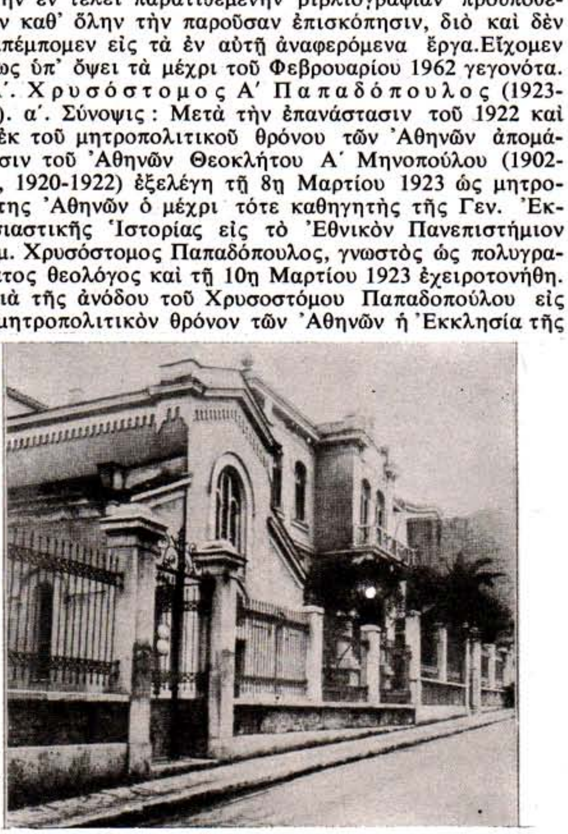
Κατὰ τὰ τελευταῖα 40 ἔτη τὴν ἀποστολικὴν 'Εκκλησίαν τῶν 'Αθηνῶν ἐποίμανον οἱ ἑξῆς ἀρχιεπίσκοποι:

1. Χρυσόστομος Α' Παπαδόπουλος 10-3-1923—22-10-1938.
2. Χρύσανθος Φιλιππίδης 12-12-1938—2-7-1941.
3. Δαμασκηνὸς Παπανδρέου 2-7-41—20-5-49.
4. Σπυρίδων Βλάχος 4-6-1949—21-3-1956.
5. Δωρόθεος Γ' Κοτταρᾶς 29-3-1956—26-7-1957.
6. Θεόκλητος Β' Παναγιωτόπουλος 7-8-1957—8-1-1962.
7. 'Ιάκωβος Γ' Βαβανάτσος 13-8-1962—25-8-1962.
8. Χρυσόστομος Β' Χατζησταύρου 14-2-1962—σήμερον.

Τὴν ἐν τέλει παρατιθεμένην βιβλιογραφίαν προϋποθέτομεν καθ' ὅλην τὴν παροῦσαν ἐπισκόπησιν, διὸ καὶ δὲν παραπέμπομεν εἰς τὰ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενα ἔργα. Εἴχομεν κυρίως ὑπ' ὄψει τὰ μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου 1962 γεγονότα.

Α'. Χρυσόστομος Α' Παπαδόπουλος (1923-1938). α'. Σύνοψις: Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1922 καὶ τὴν ἐκ τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῶν 'Αθηνῶν ἀπομάκρυνσιν τοῦ 'Αθηνῶν Θεοκλήτου Α' Μηνοπούλου (1902-1907, 1920-1922) ἐξελέγη τῇ 8η Μαρτίου 1923 ὡς μητροπολίτης 'Αθηνῶν ὁ μέχρι τότε καθηγητὴς τῆς Γεν. 'Εκκλησιαστικῆς 'Ιστορίας εἰς τὸ 'Εθνικὸν Πανεπιστήμιον ἀρχιμ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, γνωστὸς ὡς πολυγραφώτατος θεολόγος καὶ τῇ 10η Μαρτίου 1923 ἐχειροτονήθη.

Διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῶν 'Αθηνῶν ἡ 'Εκκλησία τῆς

Τὸ κτίριον τῆς 'Αρχιεπισκοπῆς ΑΘΗΝΩΝ, μετὰ τοῦ ἱ. ναοῦ 'Αγίου 'Ανδρέου, ἐπὶ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου.

'Ελλάδος εὑρίσκει τὴν ὁδὸν τῆς γαλήνης καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνασυγκροτήσεως. 'Η ἀρχιερατεία αὐτοῦ διαρκέσασα ἐπὶ μίαν 16ετίαν ἀποτελεῖ περίοδον γονίμου καὶ καρποφόρου ἐργασίας τόσον εἰς τὸν πνευματικὸν τομέα ὅσον καὶ εἰς τὸν ὀργανωτικόν.

'Ολίγον μετὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν τοῦ νέου μητροπολίτου διὰ τοῦ Καταστατικοῦ Νόμου τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος ἀπὸ 31 Δεκεμβρίου 1923. (ΦΕΚ,873. Ὅπου δὲν σημειοῦται ἄλλως, ἐννοεῖται τεῦχ. Α') ὁ μητροπολίτης 'Αθηνῶν ὠνομάσθη «μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος 'Αθηνῶν καὶ πάσης 'Ελλάδος».

β'. Σχέσεις πρὸς τὴν Πολιτείαν: Διὰ τοῦ ἀναφερθέντος νέου Καταστατικοῦ Νόμου τῆς Αὐτοκεφάλου 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος (31-12-1923), ἔργου τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ καθηγητοῦ 'Αμ. 'Αλιβιζάτου, κατηργήθη ἡ διοικοῦσα 'Ι. Σύνοδος ἀντικατασταθεῖσα διὰ τῆς περιοδικῆς συνόδου πάντων τῶν ἱεραρχῶν τῆς 'Εκκλησίας (Συνόδου τῆς 'Ιεραρχίας), ἐπεδιώχθη ἡ ἀποκέντρωσις τῆς διοικήσεως τῆς 'Εκκλησίας, περιωρίσθη ἡ δικαιοδοσία τοῦ Βασιλικοῦ 'Επιτρόπου καὶ εἰσήχθησαν ἀρκεταὶ μεταβολαὶ ἐπὶ τὸ κανονικώτερον. Οὕτως ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων ἀπεδόθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν 'Εκκλησίαν, ἱδρύθησαν ἐν ταῖς κυριωτέραις πρωτευούσαις τῶν ἐπαρχιῶν πρωτοβάθμια καὶ δευτεροβάθμια ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια καὶ γενικῶς ἐπεζητήθη νὰ δοθῇ εὐκαιρία πρὸς μελέτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων τῆς ὑπαίθρου. 'Η ἰσχὺς ὅμως τοῦ νόμου τούτου, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον μειονέκτημα ἦτο ὅτι τὴν 'Ι. Σύνοδον τῆς 'Ιεραρχίας μὴ συνεδριάζουσαν ἐξεπροσώπει μόνος ὁ ἀρχιεπίσκοπος 'Αθηνῶν, δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν, διότι μετ' ὀλίγον ἡ δικτατορία τοῦ στρατηγοῦ Θεοδώρου Παγκάλου ἐξέδωκε τὸ Ν. Δ. τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1925 (ΦΕΚ, 270), διὰ τοῦ ὁποίου ἐπανεφέροντο οὐσιαστικῶς αἱ διατάξεις τῶν νόμων τοῦ 1833 καὶ τοῦ 1852 (Νόμοι Σ' καὶ ΣΑ'), διατηρηθεισῶν ὡρισμένων μόνον ἐκ τῶν τροποποιήσεων τοῦ νόμου τοῦ 1923. 'Εν συνεχείᾳ ἐδημοσιεύθη νέος Καταστατικὸς Χάρτης (Ν. 5187 τῆς 20ῆς 'Ιουλίου 1931) τροποποιηθεὶς διὰ τοῦ Ν. 5438 τῆς 29ης 'Απριλίου 1932 καὶ κωδικοποιηθεὶς διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 5/17 Αὐγούστου 1932. Καὶ πάλιν ὅμως ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦ 1938 ἀρκεταὶ τροποποιήσεις.

Τὸ 1927 ψηφισθέντος τοῦ νέου Συντάγματος ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἀπηλείφθη τούτου ἡ ἐπικεφαλὶς «Εἰς τὸ ὄνομα τῆς 'Αγ. Τριάδος» καὶ τὰ δύο πρῶτα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 συνεχωνεύθησαν εἰς ἓν προστεθείσης τῆς φιλελευθέρου πνεύματος διατάξεως, ὅτι «ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως εἶναι ἀπαραβίαστος».

Τὸ 1928 ἐγένετο ἡ διοικητικὴ ἀφομοίωσις τῶν μητροπόλεων τῶν Νέων Χωρῶν, ἤτοι τῶν διὰ τῶν πολέμων 1912-1913 καὶ 1915-1919 ἀπελευθερωθεισῶν ἐπαρχιῶν, πρὸς τὰς μητροπόλεις τῆς Παλαιᾶς 'Ελλάδος (Ν. 3615 τῆς 10ης 'Ιουλίου 1928, ΦΕΚ, 123) κατόπιν τῆς ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐκδόσεως τοῦ σχετικοῦ συνοδικοῦ τόμου.

'Εν συνεχείᾳ δημοσιεύονται δύο βασικοὶ νόμοι διὰ τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὴν περιουσίαν τῆς 'Εκκλησίας. 'Ο Ν. 4684/1930 περὶ 'Οργανισμοῦ Διοικήσεως 'Εκκλησιαστικῆς Περιουσίας (ΟΔΕΠ), δι' οὗ ἀντικατεστάθη τὸ μέχρι τότε Γενικὸν 'Εκκλησιαστικὸν Ταμεῖον, ὅστις ὑποστὰς πλείστας ὅσας τροποποιήσεις ἐκωδικοποιήθη διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1931 «Περὶ κωδικοποιήσεως τῶν περὶ διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ περὶ συγχωνεύσεως τῶν μικρῶν μονῶν ἰσχυουσῶν διατάξεων» καὶ ὁ Ν. 5439/1932 «Περὶ 'Ενοριακῶν Ναῶν καὶ 'Εφημερίων καὶ Ταμείου 'Αποδοχῶν καὶ 'Ασφαλίσεως τοῦ Κλήρου 'Ελλάδος (ΤΑΚΕ) κωδικοποιηθεὶς ἀργότερον διὰ τοῦ ἀπὸ 25 Μαΐου/2 Σεπτεμβρίου 1932 Διατάγματος «Περὶ κωδικοποιήσεως τῶν περὶ ἐνοριακῶν ναῶν καὶ ἐφημερίων καὶ ΤΑΚΕ ἰσχυουσῶν διατάξεων» (ΦΕΚ, 297).

Ἄλλοι βασικοὶ νόμοι ψηφισθέντες κατὰ τὴν ἀρχιερατείαν τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι ὁ Ν. 5383/1932 περὶ ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, ὁ Νόμος 5439/1932 περὶ ἱερῶν ναῶν καὶ ἐφημερίων, ὁ Ν. περὶ ἱεροκηρύκων, ὁ α' νόμος περὶ 'Αποστολικῆς Διακονίας (41/1936). 'Ενταῦθα δέον νὰ μνημονευθῇ ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1924-1932 ἐγένετο καταπάτησις διαφόρων τμημάτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἀκτημόνων καὶ δι' ἄλλους σκοπούς.

γ'. Τὸ Παλαιοημερολογιτικόν: Τὴν γαλήνην καὶ ἠρεμίαν τῆς 'Εκκλησίας ἐτάραξεν ἡ κατὰ τὸ 1924 ἐπιχειρηθεῖσα εἰσαγωγὴ τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου. Καίτοι δὲ ἡ 'Ιεραρχία τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος ἀπεδέξατο κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ συνελθόντος ἐν Κωνσταντινουπόλει πανορθοδόξου συνεδρίου τὸ διωρθωμένον 'Ιουλιανὸν ἡμερολόγιον, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ θίξῃ τὸ ἑορτολόγιον καὶ τὸ πασχάλιον· καὶ παρ' ὅλον ὅτι τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου ἡμερολογίου ἐπεκρότησαν καὶ ἄλλαι 'Εκκλησίαι πρωτοστατοῦντος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οὐχ ἧττον ὅμως μερὶς ζηλωτῶν τῆς πίστεως δὲν ἠθέλησε νὰ δεχθῇ τὴν μεταβολὴν ταύτην καὶ κατηγοροῦσα τὴν ὑπὸ τῆς 'Εκκλησίας εἰσαχθεῖσαν καινοτομίαν ἀπεχωρίσθη τῆς κανονικῆς διοικήσεως τῆς 'Εκκλησίας. Εἰς τὴν παράταξιν ταύτην τῶν παλαιοημερολογιτῶν προσεχώρησαν πάντα τὰ ὁπωσδήποτε δυσηρεστημένα πρὸς τὴν 'Εκκλησίαν στοιχεῖα ὡς καὶ ἱερομόναχοι τινὲς ἐξ 'Αγ. Ὄρους. 'Ο δημιουργηθεὶς σάλος ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ προκληθοῦν διάφορα ἐπεισόδια. Οὕτως ὀπαδοὶ τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου ἐπετέ-

θησαν κατὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου τραυματίσαντες αὐτὸν εἰς διάφορα μέρη τοῦ σώματος κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγ. Κωνσταντίνου ἐν Πειραιεῖ τὸ 1927.

Τὸ ὅλον ζήτημα ἦτο βεβαίως δυσάρεστον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ 1935 ὅμως ἔλαβε τροπὴν λίαν ἐπικίνδυνον διὰ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὸν παλαιοημερολογιτισμὸν 2 τῶν ἐν ἐνεργείᾳ μητροπολιτῶν (Δημητριάδος Γερμανοῦ καὶ Ζακύνθου Χρυσοστόμου) καὶ ἑνὸς πρώην τοιούτου (πρ. Φλωρίνης Χρυσοστόμου). Ἡ οὕτω δημιουργηθεῖσα ἡγεσία τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἠθέλησε διὰ χειροτονίας νέων ἱεραρχῶν νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν διοικοῦσαν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, κηρύξασα ταύτην

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος μεταβαίνει εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον διὰ τὸ «μήνυμα» τῆς ἐκλογῆς του εἰς Μητροπολίτην ΑΘΗΝΩΝ.

σχισματικήν. Πρὸς τοῦτο ἐχειροτονήθησαν 4 νέοι ἀρχιερεῖς, ἤτοι ὁ Γερμανὸς Βαρυκόπουλος τῇ 5-6-1935 ὡς ἐπίσκοπος Κυκλάδων, ὁ Χριστοφόρος Χατζῆς τῇ 6-6-1935 ὡς ἐπίσκοπος Μεγαρίδος, ὁ Ματθαῖος Καρπαθάκης ὡς ἐπίσκοπος Βρεσθένης καὶ ὁ Πολύκαρπος Λιώσης τῇ 7-6-1935 ὡς ἐπίσκοπος Διαυλείας. Ἐσχηματίσθη τοιουτοτρόπως 7μελὴς Σύνοδος, ἥτις ἀνέλαβε τὴν διαποίμανσιν τῶν παλαιοημερολογιτῶν.

Ἡ ἀντίδρασις τῆς διοικούσης Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἄμεσος. Διὰ τῆς ἀπὸ 14 Ἰουνίου 1935 ἀποφάσεως τοῦ πρωτοβαθμίου δι' ἀρχιερεῖς δικαστηρίου καθηρέθησαν οἱ ἐπαναστατήσαντες, ἐνῷ ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ζακύνθου Χρυσόστομος, ἐπανήρχετο εἰς τὴν διοικοῦσαν Ἐκκλησίαν.

Ἐπίσης, ὀλίγον ἀργότερον, καθηρέθησαν οἱ 4 χειροτονηθέντες ἐπίσκοποι διὰ τῆς ἀπὸ 3 Ἰουλίου ἀποφάσεως «τοῦ διὰ τοὺς ἀρχιερεῖς πρωτοβαθμίου συνοδικοῦ δικαστηρίου» τῶν δύο ἐξ αὐτῶν, Χριστοφόρου Χατζῆ καὶ Πολυκάρπου Λιώση, κατ' ἔφεσιν διατηρηθέντων εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πρεσβυτέρου. Ἀργότερον ὅμως οὗτοι καὶ πάλιν προσεχώρησαν εἰς τὸν παλαιοημερολογιτισμὸν διὰ νὰ ἐπανέλθουν μόνον ἐπὶ τοῦ Ἀθηνῶν Σπυρίδωνος (9 καὶ 12-3-1953), ἀναγνωρισθείσης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτῶν, ἅτε τῆς χειροτονίας των, γενομένης ὑπὸ ἀρχιερέων μὴ καθῃρημένων (Ἐκκλησία Λ' [1953], σ. 93). Οὕτω τὸ κίνημα τῶν παλαιοημερολογιτῶν δὲν ἔλαβε διαστάσεις καὶ περιωρίσθη ἐντὸς ὡρισμένου κύκλου, τὸν ὁποῖον καὶ προηγουμένως κατεῖχεν. Παρέμεινε δὲ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην μέχρι τοῦ 1948, ὁπότε καὶ πάλιν ἤρχισε νὰ δημιουργῇ ἀναταραχήν τινα, περὶ ἧς βλέπε κατωτέρω εἰς ἀρχιερατείαν Δαμασκηνοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ σφοδραὶ διαιρέσεις καὶ ἔριδες ἀνεφύησαν μεταξὺ τῶν παλαιοημερολογιτῶν. Οὕτω οἱ περὶ τὸν Ματθαῖον Καρπαθάκην ἀπετέλεσαν ἰδιαιτέραν μερίδα κέντρον ἔχοντες τὴν ἐν Κερατέᾳ μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Πευκοβουνογιατρίσσης, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡγουμένευσεν ἡ κατόπιν περιβόητος καταστᾶσα Μαριὰμ Σουλακίδου. Οὗτος μόνος προέβη εἰς τὴν χειροτονίαν ἀρχιερέων δημιουργήσας περὶ ἑαυτὸν ἱεραρχίαν, τῆς ὁποίας ἐθεωρεῖτο πρόεδρος. Ἐξ ἄλλου ὁ ποτὲ Δημητριάδος Γερμανὸς Μαυρομμάτης, διαφωνήσας πρὸς τὸν πρ. Φλωρίνης καὶ τοὺς λοιποὺς ἡγέτας τῆς παλαιοημερολογιτικῆς κινήσεως καὶ τεθεὶς εἰς τὸ περιθώριον, ἐζήτησε τὴν ἐπιείκειαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπεδιώχθη ἡ ἄρσις τῆς καθαιρέσεως αὐτοῦ, ἥτις ὅμως ἐπραγματοποιήθη τούτου θανόντος, ἀποδοθεισῶν εἰς τὸν νεκρὸν αὐτοῦ τῶν νομίμων τιμῶν (Μάϊος 1944).

δ'. Ὁριακαὶ μεταβολαί: Ἡ διὰ τοῦ Διατάγματος τῆς 20ῆς Νοεμβρίου 1833 «περὶ προσωρινῆς διαιρέσεως τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου» ἱδρυθεῖσα ἐπισκοπὴ Ἀττικῆς περιελάμβανε τὰς ἐπαρχίας Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος πλὴν τῆς νήσου Σαλαμῖνος καὶ ἀπὸ τοῦ 1852 τὰς νήσους Αἴγιναν, Σαλαμῖνα, Ἀγκίστριον μέχρι τοῦ 1936, ὁπότε διὰ τοῦ Α.Ν. 136 ἱδρύθη ἡ Ἱ. Μητρόπολις Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος περιλαβοῦσα ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν τῶν ἐν λόγῳ ἐπαρχιῶν πλὴν τῶν πόλεων Ἀθηνῶν, Πειραιῶς καὶ Περιχώρων, ἅτινα ἐφεξῆς ἀποτελοῦν τὴν περιφέρειαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, ἐνῷ ἡ νῆσος Αἴγινα ὑπήχθη εἰς τὴν Μητρόπολιν Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ἑρμιονίδος.

ε'. Διοικητικά: Ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπείας τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου βοηθοὶ ἐπίσκοποι ἐχρημάτισαν οἱ κάτωθι: Ταλαντίου Ἱερόθεος Μπόκολας (1919-1924), μετέπειτα μητροπολίτης Ἀργολίδος (†1942), Σταυρουπόλεως Θεόκλητος Παναγιωτόπουλος (1924 - 1931), ὁ μετέπειτα μητροπολίτης ἀρχικῶς Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας, εἶτα Πατρῶν καὶ τέλος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν (†1962), Βρεσθένης Ἄνθιμος Τσάτσος (1924-1931), κατόπιν μητροπολίτης Θήρας καὶ εἶτα Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας (†1950), Χριστουπόλεως Ἰάκωβος Βαβανάτσος (1935-1946), νῦν μητροπολίτης Ἀττικῆς, Βρεσθένης Γερμανὸς Χατζηανέστης (1936 - 1945), κατόπιν μητροπολίτης Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως (†1956), Ταλαντίου Παντελεήμων Παπαγεωργίου (1936 - 1941), νῦν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης.

Πρωτοσύγκελλοι διετέλεσαν οἱ ἑξῆς: α) Ἀρχιμ. Μιχαὴλ Κωνσταντινίδης (1924-1927), κατόπιν μητροπολίτης Κορινθίας καὶ ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς (†1958). β) Σταυρουπόλεως Θεόκλητος Παναγιωτόπουλος (1927 - 1931), ὁ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν. γ) Ἀρχιμ. Ἰάκωβος Βαβανάτσος (1931 - 1936), ὁ διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν (13/25-1-1925). Τὸ 1932 ἐχειροθετήθη εἰς μ. ἀρχιμανδρίτην καὶ τὸ 1935 ἐχειροτονήθη ὡς βοηθὸς ἐπίσκοπος Χριστουπόλεως. δ) Ταλαντίου Παντελεήμων Παπαγεωργίου (1935-1936), νῦν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης.

Α' Ἐφημεριακὸν Συνέδριον Ἀρχιεπισκοπῆς ΑΘΗΝΩΝ. 10—13 Μαΐου 1932.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος διευθύνας τὴν ὁλκάδα τῆς Ἐκκλησίας του ἐπὶ 16 περίπου ἔτη ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 70 ἐτῶν εἰς τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ τῇ 22-10-1938 καταλιπὼν μέγα κενόν. Οὗτος ἐτίμησεν ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν γενικώτερον, διότι πρὸς τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ δράσει ἀπεδείχθη καὶ συγγραφεὺς πολυγραφώτατος καὶ ἐμβριθὴς

τῆς Ἐκκλησίας ἱστοριογράφος συγγράψας ἄνω τῶν 400 ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν καὶ βιβλιοκρισιῶν ἀναφερομένων εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς Θεολογίας, κυρίως ὅμως εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν καθόλου τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης κλάδον.

Πνευματικὴ κίνησις. α΄. Κήρυγμα: Ἐπὶ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου τίθενται αἱ βάσεις τῆς κατόπιν ἀναπτύξεως τῆς πνευματικῆς δράσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν πρώτοις τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του προσέλαβε νέαν ἄνθησιν θεραπευόμενον ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου, τῶν βοηθῶν ἐπισκόπων Βρεσθένης Γερμανοῦ Χατζηανέστη (τοῦ μετέπειτα μητροπολίτου Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως, † 1954), Ταλαντίου Παντελεήμονος Παπαγεωργίου (νῦν μητροπολίτου Θεσσαλονίκης) καὶ Πατάρων Μελετίου ὡς καὶ πλειάδος ὅλης διαπρεπῶν ἱεροκηρύκων, ὡς τὰ μέλη τῆς ἀδελφότητος θεολόγων ἡ «Ζωὴ» μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν προϊστάμενον αὐτῆς ἀρχιμ. Σεραφεὶμ Παπακώσταν († 1954), ἱεροκήρυκα τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως, καὶ τὸν Παναγιώτην Τρεμπέλαν. Ὁμοίως μεγάλην ἀπήχησιν σημειώνει τὸ κήρυγμα τοῦ μητροπολίτου Καρυστίας (τοῦ μετέπειτα Χίου) Παντελεήμονος Φωστίνη, (†12-5-1962), τοῦ μητροπολίτου Ἠλείας Ἀντωνίου Πολίτου καὶ ἄλλων ἱεροκηρύκων (Μιχαὴλ Γαλανός, ἀρχιμ. Κυπριανὸς Πουλάκος, νῦν μητροπολίτης Σπάρτης, ἀρχιμ. Σπυρίδων Σγουρόπουλος, [Α 1960], πρωτοπρεσβ. Γ. Μακρῆς, ὁμιληταὶ αἰθούσης «Τρ. Ἱεραρχῶν»). Ἐκτὸς τῶν ἱεροκηρύκων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς (ἀρχιμανδρῖται Πολύκαρπος Ἀνδρώνης καὶ Χριστοφόρος Παπουτσόπουλος), οἱ ὁποῖοι περιέρχονται τοὺς διαφόρους ναοὺς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς μεγάλους ἐνοριακοὺς ναοὺς ὑπάρχει προϊστάμενος θεολόγος ἢ προσλαμβάνεται εἰδικὸς ἱεροκῆρυξ διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς διακονίας τοῦ ἄμβωνος. Τὸ 1936 θεμελιοῦται τὸ πρῶτον ὁ θεσμὸς τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ν. 41/1936) πρωτοστατούντων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου καὶ τοῦ μητροπολίτου Καρυστίας (ἀποθανόντος ὡς Χίου) Παντελεήμονος Φωστίνη πρὸς συστηματοποίησιν καὶ συντονισμὸν τοῦ ἔργου τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς.

β΄. Κατήχησις: Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην θεμελιοῦται πλέον ὁριστικῶς ὁ θεσμὸς τῶν Κατηχητικῶν Σχολείων. Ταῦτα ἐκτὸς ἀποπειρῶν τινων, ὡς τῆς «Συνάξεως τῶν Πρεσβυτέρων» (1871), τῆς «Ἀγάπης» (1893, καὶ τῆς «Ἀναπλάσεως» ὑπὸ τοῦ Γ. Μακρῆ (1896-7), ἱδρύθησαν ὁριστικῶς τὸ 1913 ὑπὸ τοῦ ἱερέως Μάρκου Τσακτάνη (†1924), ἐφημερίου Ἁγ. Αἰκατερίνης Πλάκας, τοῦ καὶ ἱδρυτοῦ τῶν «Ὀρθοδόξων Χριστιανικῶν Ἑνώσεων», αἵτινες σήμερον τελοῦν ὑπὸ τὸν κατηχητὴν καὶ συνεχιστὴν τῆς δράσεως ἐκείνου αἰδεσ. Ἄγγελον Νησιώτην. Ἐν παρενθέσει ἂς σημειωθῇ ὅτι παράλληλος κίνησις ἱδρύσεως Κατηχητικῶν Σχολείων ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰς Πάτρας ἀπὸ τοῦ 1923 μὲ πρωτεργάτην τὸν ἀρχιμ. Γερβάσιον Παρασκευόπουλον.

Σοβαρὰ ὅμως πρόοδος καὶ συστηματοποίησις εἰς τὴν κατηχητικὴν κίνησιν ἐδόθη ἀφ' ἧς ἐνδιεφέρθη περὶ αὐτῆς ἡ ἀδελφότης τῶν θεολόγων τῆς «Ζωῆς», ἥτις, καὶ καλοὺς κατηχητὰς δι' εἰδικῶν φροντιστηρίων κατήρτισε καὶ πρόγραμμα ὁλοκλήρου μεθοδικῆς διδασκαλίας ἐξεπόνησε καὶ σειρὰν εἰδικῶν βοηθημάτων διὰ τοὺς διδάσκοντας ἐδημοσίευσεν. Οὕτω ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν εἰδικοῦ συνεργείου ὑπὸ τὸν κ. Δημ. Γ. Παναγιωτόπουλον ἐξεδόθησαν 9 βοηθήματα εἰς 3 σειρὰς διὰ τοὺς 3 κύκλους, εἰς οὓς διηρέθησαν τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα. Ἀκόμη ἐξεδόθησαν καὶ ἄλλα βοηθητικὰ βιβλία κυρίως προοριζόμενα διὰ τοὺς μαθητὰς καὶ διὰ τοὺς διδάσκοντας. Ἐπίσης ἐξετυπώθησαν εἰκόνες, σήματα, βιβλιάρια καὶ ἄλλα εἴδη χρήσιμα διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν Κατηχητικῶν.

Τοιαύτην δὲ πρόοδον ἔλαβεν ἡ κατηχητικὴ κίνησις ἐν Ἀθήναις εἰδικώτερον καὶ ἐν Ἑλλάδι γενικώτερον, ὥστε κατὰ τὸ παγκόσμιον συνέδριον τῶν Κατηχητικῶν Σχολείων ἐν Ὄσλο (1936) τὸ πρῶτον βραβεῖον ἐδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα.

γ΄. Ἐξομολόγησις: Καὶ ἡ ἱερὰ ἐξομολόγησις καλλιεργεῖται κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον ἀσκουμένη ὑπὸ διαφόρων πνευματικῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους προστρέχουν πλήθη πιστῶν. Συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τῆς κατηχήσεως καὶ τοῦ κηρύγματος εἶναι ὅτι καθιεροῦται ἡ προσέλευσις εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο μυστήριον ὡς προϋπόθεσις τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν θ. κοινωνίαν. Ἀναφέρομεν τὰ ὀνόματα ἐνίων ὀνομαστῶν πνευματικῶν, οἵτινες διηκόνησαν συστηματικῶς εἰς τὸν τομέα τοῦτον καὶ ἀπετέλεσαν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν κέντρα ἀναπτύξεως καὶ ἀναθερμάνσεως τῆς εὐσεβείας. Ὁ π. Ἰγνάτιος Κολιόπουλος († 1950) ἐν τῷ ἱ. ναῷ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης, ὁ πρωτοπρεσβύτερος Γ. Μακρῆς (1942) ἐν τῷ ἱ. ν. Ρόμβης, ὁ ἱερομον. Ἱερώνυμος Σιμωνοπετρίτης ἐν τῇ μονῇ — μετοχίῳ Ἀναλήψεως Βύρωνος, διάφοροι πνευματικοὶ ἐν τῇ ἱ. μονῇ Πετράκη, ἐν οἷς καὶ ὁ ἱερομόναχος Δαβὶδ καὶ ἐν τῇ ἱ. μονῇ Πεντέλης καὶ εἴ τινες ἄλλοι. Δὲν ἐλλείπουν δὲ καὶ προσπάθειαί τινες πρὸς θεωρητικωτέραν κατάρτισιν τῶν πνευματικῶν.

δ΄. Θρησκευτικὰ Σωματεῖα: Κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον πλὴν τῆς δράσεως τῶν καὶ παλαιότερον ὑπαρχόντων θρησκευτικῶν σωματείων «Ἀναπλάσεως», «Τριῶν Ἱεραρχῶν», «Ζωῆς», «Ὀρθοδόξων Χριστιανικῶν Ἑνώσεων», «Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ» (1877), «Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου», τῶν δύο τελευταίων ἀποτελουμένων ἐξ ὀπαδῶν τοῦ Ἀπ. Μακράκη († (1905), ἱδρύονται καὶ νέα σωματεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσουν ποικιλόμορφον δρᾶσιν.

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐργασίαν τῆς ἀδελφότητος τῶν θεολόγων ἡ «Ζωὴ» ἱδρύθη τὸ 1933 ὁ Σύλλογος Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ἀπ. Παῦλος» (Καρύτση 14), ὅστις μετὰ τῆς ὡς ἄνω ἀδελφότητος ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῶν κατόπιν συσταθέντων Συνεργαζομένων Χριστιανικῶν Σωματείων. Ἐπίσης τὸ 1933

Ο Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος, ἐν μέσῳ καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ τῆς Καπνικαρέας.

ἱδρύθη ὁ «Ἀκαδημαϊκὸς Κοινωνικὸς Σύνδεσμος» μετονομασθεὶς ἀργότερον εἰς «Μορφωτικὸν Κοινωνικὸν Σύνδεσμον», ὅστις ἀπετελέσθη ἐκ φοιτητῶν καὶ σπουδαστῶν τῶν ἀνωτάτων σχολῶν, ὠργάνωσε διαλέξεις χριστιανικοῦ καὶ ἀπολογητικοῦ περιεχομένου, ἐξέδωκε σειρὰν διαφωτιστικῶν βιβλιαρίων καὶ ἀνέπτυξε ποικίλην ἄλλην δρᾶσιν, συνέχειαν τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ ἐργασία τῆς σήμερον ὑπαρχούσης «Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἑνώσεως». Τὸ 1935 ἱδρύθη ἡ «Πανελλήνιος Ἕνωσις Γονέων ἡ Χριστιανικὴ Ἀγωγὴ» (ΓΕΧΑ), ἀναπτύξασα ποικίλην δραστηριότητα. Ἐπλαισίωσε τὴν ἐργασίαν τῶν Κατηχ. Σχολείων, ἤσκησε κριτικὴν ἐπὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων καὶ τέλος μεταπολεμικῶς ἐπέτυχε νὰ ἀποκτήσῃ ἰδιοκτήτους λέσχας καὶ γήπεδα ἀθλήσεως χάριν τῶν μαθητῶν τῶν Κατηχητικῶν Σχολείων. Τὸ 1937 ἱδρύθη ἡ «Χριστιανικὴ Ἕνωσις Ἐπιστημόνων», ἥτις ἐξέδωκε τὸ ἀξιολογώτατον ἐπιστημονικὸν καὶ πολιτιστικὸν περιοδικὸν «Ἀκτῖνες» (1938). Τὸ αὐτὸ ἔτος ἱδρύθησαν καὶ τὰ Φοιτητικὰ Οἰκοτροφεῖα «Ἀπ. Παῦλος». Τέλος ἱδρύθη παράλληλος πρὸς τὴν ἀδελφότητα τῆς Ζωῆς γυναικεία μοναστικὴ ἱεραποστολικὴ ἀδελφότης ἡ «Εὐσέβεια» (σήμερον Ἕβρου 27), περιλαμβάνουσα ὡς μέλη παιδαγωγούς, καθηγητρίας, ἰδίᾳ φιλολόγους καὶ ἄλλας ἐπιστήμονας.

Αἱ «Ὀρθόδοξοι Χριστιανικαὶ Ἑνώσεις» (ΟΧΕ) ἱδρύθησαν ὑπὸ τοῦ ἱερέως Μάρκου Τσακτάνη (ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω Κατήχησις). τὸν ὁποῖον ἀποθανόντα διεδέχθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν Ἑνώσεων ὁ σύγγαμβρός του ἔγγαμος ἱερεὺς Ἄγγελος Νησιώτης μὲ συνεργάτην τὸν ἀρχιμ. Προκόπιον Καλλιοντζῆν (μετέπειτα μητροπολίτην Γυθείου († 1942).

Αἱ Ἑνώσεις μὲ τὰ ἴδια τμήματα Νέων, Κορασίων καὶ Κυριῶν ἀπέκτησαν ἰδιόκτητον Μέγαρον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σουλίου 3 καὶ ἐκδίδουν τὸ περιοδικὸν «Καινὴ Κτίσις», ἔχουν δὲ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ γυναικείου ἰδίᾳ κόσμου τῶν συνοικισμῶν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐπίσης ἐξηκολούθησεν ἐργαζόμενον τὸ ἀπὸ παλαιοτέρας ἐποχῆς δρῶν σωματεῖον «Τρεῖς Ἱεράρχαι» (Μενάνδρου 4) κυρίως διὰ τῆς ὀργανώσεως διαλέξεων καὶ κηρυγμάτων ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἱδρύματος, διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς φιλανθρωπίας καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως πλὴν τοῦ ὁμωνύμου δεκαπενθημέρου ὀργάνου καὶ τριμηνιαίου περιοδικοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Χριστιανικὰ Γράμματα» διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐκλεκτοτέρων διαλέξεων τῶν γινομένων ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ συλλόγου.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τῆς ἱδρύσεως τῆς «Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος Νέων» (ΧΑΝ) Ἀθηνῶν (1926), τῆς ὁποίας κύριος στυλοβάτης ὑπῆρξεν ὁ καθηγητὴς Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτος καὶ ἥτις ἐσχάτως (1961) ἀπέκτησε πολυώροφον ἰδιόκτητον κτίριον ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας καὶ Ὁμήρου 28, καὶ τὴν παράλληλον ὀργάνωσιν τῆς «Χριστιανικῆς Ἑνώσεως Νεανίδων» (ΧΕΝ), ἥτις μεταπολεμικῶς ἀπέκτησεν ἰδιόκτητον μέγαρον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς 11.

Τὸ 1932 ἱδρύθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου Ἀριστοτέλους Κούζη, πρωτοβουλίᾳ τοῦ καθηγητοῦ Π. Μπρατσιώτου, ἡ «Χριστιανικὴ Κοινωνικὴ Ἕνωσις» μὲ σκοπὸν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ κοινωνικοῦ χριστιανισμοῦ. Ἔργα τῆς ἐν λόγῳ Ἑνώσεως εἶναι, πλὴν τῆς διαφωτίσεως τὴν ὁποίαν δι᾿ ὁμιλιῶν, διαλέξεων καὶ δημοσιευμάτων ἐνεργεῖ ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀντικαρκινικοῦ Ἰνστιτούτου (Νοσοκομεῖον Ἁγ. Σάββας) μὲ ἰδιόκτητον μέγαρον ἐν τῇ λεωφόρῳ Ἀλεξάνδρας 171, ἡ ἵδρυσις νυκτερινῶν σχολῶν χάριν τῶν ἐργαζομένων νέων, ἐν οἷς καὶ Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου (1932 - 1935), καὶ τοῦ Α΄ Νυκτερινοῦ Γυμνασίου (1932-1961), ἡ λειτουργία δύο ἐνοριακῶν στεγῶν δι᾿ ἀνήλικα καὶ ἄστεγα παιδιὰ κατὰ τὴν κατοχὴν κ.λ.π.

Ἐν Πειραιεῖ κατὰ τὴν ἀρχιερατείαν τοῦ Χρυσοστόμου ἀπαντῶνται τὰ ἑξῆς κατὰ κύριον λόγον σωματεῖα:

1) Ὁ Σύλλογος «Ἀγάπη» (1899), ὅστις ἀνέπτυξε δρᾶσιν κυρίως εἰς τὸν τομέα τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς φιλανθρωπίας.

2) Ἡ «Χριστιανικὴ Ἀδελφότης Ἐποικοδομῆς καὶ Ἐλπίδος» (ΧΑΕΕ), ἱδρυθεῖσα τὸ 1920 ὑπὸ τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Σ. Μακρῆ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία διακεκριμένα τμήματα (ἀνδρῶν, κυριῶν καὶ δεσποινίδων) καὶ ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐποικοδομὴν καὶ τὴν πνευματικὴν πρόοδον τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἡ δρᾶσις της περιωρίσθη εἰς ὡρισμένον κύκλον προσώπων ἀποβλέπουσα εἰς τὴν κατὰ βάθος πνευματικὴν ἐργασίαν.

3) Μετὰ τῆς ΧΑΕΕ συνεργάζεται καὶ ἡ ὑπὸ ζηλωτῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου ἱδρυθεῖσα «Χριστιανικὴ Ὀργάνωσις Νέων» (1933), ἥτις, ἀποτελεσθεῖσα ἀπὸ νέους σπουδαστὰς καὶ ἐργαζομένους καὶ χρησιμοποιήσασα τὰς ἐφαρμοσθείσας ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μακρῆ μεθόδους (μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, προσέλευσις εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας κ.λ.π.), ὑπῆρξε πρωτοπόρος εἰς τὴν δημιουργίαν κατασκηνώσεων μὲ ἔντονον χριστιανικὸν πνεῦμα.

4) Ὁ Σύλλογος «Ἅγιος Πολύκαρπος» ἱδρυθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιμ. Πολυκάρπου Λιώση (νῦν μητροπολίτου Σιατίστης) εἰς τὴν συνοικίαν Ταμπουρίων Πειραιῶς, μὲ δρᾶσιν κηρυκτικὴν καὶ φιλανθρωπικήν. Οὗτος διατηρεῖ δύο ὀρφανοτροφεῖα, ἓν ἀρρένων «Ἅγ. Γεώργιος» καὶ ἕτερον θηλέων «Ἅγ. Πολύκαρπος».

ε΄. Φιλανθρωπία: Καὶ ὁ τομεὺς τῆς φιλανθρωπίας ἔτυχε τῆς δεούσης προσοχῆς, τόσον ἐκ μέρους τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας ὅσον καὶ ἐκ μέρους διαφόρων σωματείων καὶ ὀργανώσεων εἴτε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθέντων εἴτε καὶ τὴν φιλανθρωπίαν μετ᾿ ἄλλων σκοπῶν περιλαβόντων εἰς τὸ οἰκεῖον πρόγραμμα.

Οὕτω ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου συνεχίσθη καὶ ἐπεξετάθη ἡ δρᾶσις τῶν ἤδη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μελετίου ἱδρυθέντων κατὰ ἐνορίας Φιλοπτώχων Ταμείων, συγκροτουμένων ἐκ τοῦ ἐφημερίου, ἑνὸς ἐπιτρόπου καὶ 6 κυριῶν καὶ τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, τὸ ὁποῖον διευθύνεται ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἢ τοῦ ἀναπληρωτοῦ του καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς τῶν γραμματέων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, 3 ἐφημερίων καὶ 8 λαϊκῶν μελῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Οἱ πόροι τῶν Φιλοπτώχων Ταμείων λαμβάνονται: 1) Ἐκ τῆς περιφορᾶς ἑνὸς δίσκου κατὰ Κυριακήν, 2) ἐκ δωρεῶν διαφόρων, 3) ἐξ ἐράνου ἅπαξ τοῦ ἔτους γινομένου, μικρὸν πρὸ τῶν Χριστουγέννων. Τὰ Φιλόπτωχα Ταμεῖα ἐνισχύουν τοὺς ἀπόρους ἐνορίτας παρέχοντα φάρμακα ἢ μικρὰ χρηματικὰ βοηθήματα καὶ συντρέχουν διαφοροτρόπως τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἐνδεεῖς. Τὸ δὲ Γεν. Φιλόπτωχον Ταμεῖον ἐνισχύει τὰ ἐνοριακὰ τοιαῦτα, παρέχει τὴν ὑποστήριξίν του εἰς πλεῖστα φιλανθρωπικὰ σωματεῖα, χορηγεῖ πρὸς τοὺς ἀπόρους χρηματικὰ ἐπιδόματα κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα, τῶν Χριστουγέννων καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις ἐμπεριστάτων χριστιανῶν.

Ἐπίσης ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος περιέβαλε μὲ πολλὴν ἀγάπην τὸ ἤδη ἀπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν

Ὁ ΑΘΗΝΩΝ Χρυσόστομος, μετὰ τῶν τροφίμων τοῦ Ἐκκλ. Ὀρφανοτροφείου Βουλιαγμένης.

Μελετίου ἱδρυμένον (1918) Ἐκκλησιαστικὸν Ὀρφανοτροφεῖον Βουλιαγμένης, ἀναδιοργανώσας καὶ ἀνοικοδομήσας αὐτό.

Ἐκτὸς τούτου, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς μεγάλης δυστυχίας καὶ ἀθλιότητος τῶν προσφύγων Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἰδίᾳ διὰ τὴν περίθαλψιν τῶν ὀρφανῶν κορασίδων ἵδρυσε τὸ Ἄσυλον τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου (1924) ἐν Νέᾳ Σμύρνῃ. Ἓν ἔτος δὲ μετὰ ταῦτα ἐπέτυχε τὴν ἵδρυσιν καὶ δευτέρου Ἀσύλου ἐν Πειραιεῖ, τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος.

Πλῆθος ἄλλωστε δυσεξαρίθμητον ἀποτελοῦν τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα καὶ σωματεῖα, τῶν ὁποίων ὁ ἑκάστοτε ἀρχιεπίσκοπος τυγχάνει πρόεδρος. Παραλείποντες τὰ λοιπά, ἀναφέρομεν τὸν Οἶκον Τυφλῶν Καλλιθέας, ἵδρυμα πρότυπον εἰς τὸ εἶδος του, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ ἐκ γενετῆς τυφλὰ παιδιὰ διδάσκονται γραφήν, ἀνάγνωσιν καὶ διαφόρους τέχνας.

στ΄. Ξέναι Προπαγάνδαι: Μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν ἐνετάθη ἡ δρᾶσις τῶν προπαγανδῶν διαφόρων ἑτεροδόξων. Ἐν πρώτοις ἐνεφανίσθησαν οἱ οὐνῖται, τῶν ὁποίων ὁ ἐπίσκοπος Γεώργιος Χαλαβαζῆς ὑπὸ τὸν τίτλον Θεοδωρουπόλεως ἐγκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ κληρικοὶ τῶν οὐνιτῶν φέροντες τὸ σχῆμα τῶν ὀρθοδόξων τοιούτων καὶ τελοῦντες τὰ τῆς λατρείας εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἦτο εὔκολον νὰ προκαλέσουν παραπλανητικὴν σύγχυσιν παρὰ τῷ ὀρθοδόξῳ πληρώματι. Εἰς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἀπήντησε δι᾿ ἄρθρου του ὁ ἐπίσκοπος τῶν οὐνιτῶν, ἀντηλλάγησαν δὲ ἑκατέρωθεν καὶ ἐπιστολαί.

Ἄλλη κίνησις, ἥτις προσείλκυσε ζωηρὰν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου εἶναι ἡ τῶν χιλιαστῶν, οἵτινες ἔχοντες τὸ κέντρον των ἐν Ἀμερικῇ ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸν α΄ παγκόσμιον πόλεμον διδάσκοντες, ὅτι ἐπίκειται τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ διαδίδοντες μετὰ φανατισμοῦ τὰς ἰδέας των. Ἑκατοντάδες χιλιάδων φυλλαδίων καὶ βιβλίων ἀποσταλέντων ἐξ Ἀμερικῆς διενεμήθησαν δωρεὰν εἰς τὸν λαόν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος εὐθὺς ἀμέσως προειδοποίησε τὸ ποίμνιόν του περὶ τοῦ κινδύνου, διέταξε τοὺς ἱεροκήρυκας ὅπως κάμνωσι διαφωτιστικὰς ὁμιλίας καὶ εἰς συνάξεις τῶν κλη-

Νεόφυτος Δ΄. Μεταξᾶς
1833 — 1861

Μισαὴλ Α΄. Ἀποστολίδης
1861 — 1862

Θεόφιλος Α΄. Βλαχοπαπαδόπουλος
1862 — 1871

Προκόπιος Α΄. Γεωργιάδης
1874 — 1889

Γερμανὸς Β΄. Καλλιγᾶς
1889 — 1896

Προκόπιος Β΄. Οἰκονομίδης
1896 — 1901

Θεόκλητος Α΄. Μηνόπουλος
1902 — 1917, 1920 — 1922

Μελέτιος Γ΄. Μεταξάκης
1918 — 1920

Χρυσοστομος Α΄. Παπαδόπουλος
1923 — 1938

Χρύσανθος Α΄. Φιλιππίδης
1938 — 1941

Δαμασκηνός Α΄. Παπανδρέου
1941 — 1949

Σπυρίδων Α΄. Βλάχος
1949 — 1956

Δωρόθεος Γ΄. Κοτταρᾶς
1956 — 1957

Θεόκλητος Β΄. Παναγιωτόπουλος
1957 — 1962

Ἰάκωβος Γ΄. Βαβανᾶτσος
1962

Χρυσόστομος Β΄. Χατζησταύρου
1962 —

ρικῶν κατετόπισε τούτους περὶ τῆς αἱρέσεως, δι' ἄλλης δὲ ἐγκυκλίου του συνέστησε καὶ τὸ περὶ Χιλιασμοῦ βιβλίον τοῦ Μ. Γαλανοῦ.

Τέλος ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἔμεινε ξένη καὶ πρὸς τὸν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ προερχόμενον κίνδυνον. Ἀρκεταὶ διαφωτιστικαὶ ἐγκύκλιοι ἐξεδόθησαν κατὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ τῆς ἀντιθέσεώς της πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα της ἐξεδόθησαν σχετικὰ διαφωτιστικὰ βιβλία.

ζ'. Θεολογικὰ Γράμματα: Κέντρον τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ κύριος φορεὺς τῆς θεολογικῆς κινήσεως ἐξηκολούθησε νὰ παραμένῃ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐν ᾗ ἐμορφώθησαν πάντες σχεδὸν οἱ ἐργάται τῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι τὰ ἀνώτερα αὐτῆς στελέχη, οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ἱεροκήρυκες καὶ οἱ θεολόγοι καθηγηταὶ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Νέοι καθηγηταὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διωρίσθησαν οἱ Δ. Μπαλᾶνος τῆς Πατρολογίας (1924-1948), ἀρχιμ. Βασίλειος Στεφανίδης τῆς Γεν. Ἐκκλησ. Ἱστορίας (1924-1949), Γεώργιος Σωτηρίου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας (ἔκτακτος 1924-1928, τακτικὸς 1928-1951), Νικόλαος Λούβαρις τῆς Ἑρμηνείας Κ. Διαθήκης (1925-1955), Π. Μπρατσιώτης ἔκτακτος τῆς Βιβλικῆς Ἱστορίας (1925-1929), τακτικὸς τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Ο' (1929-1960), Βασίλειος Βέλλας τῆς Ἑρμηνείας τῆς Π. Δ. ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ, (ἔκτακτος 1933-1936, τακτικὸς 1936 κ.ἑξ.), ἀρχιμ. Εὐάγγελος Ἀντωνιάδης τῆς Ἑρμηνείας τῆς Κ. Δ. (ἔκτακτος 1934-1945, τακτικὸς 1945-1947). Ἀπεβίωσαν οἱ ἐν ἐνεργείᾳ καθηγηταὶ Ν. Παπαγιαννόπουλος (1926), Χρ. Ἀνδροῦτσος (1935), ὁ ὁμότιμος Ζῆκος Ρώσης (1933) καὶ ὁ ἐπίτιμος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (1938). Μέγα θεολογικὸν γεγονὸς ἀποτελεῖ ἡ κατὰ τὸ 1936 (29 Νοεμβρίου —6 Δεκεμβρίου) σύγκλησις ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ καθηγ. Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου τοῦ Α' Συνεδρίου τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας.

Ἕτερον θεολογικὸν κέντρον εἰς ἥσσονα βεβαίως μοῖραν ὑπῆρξεν ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή, διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ 1940, εἰς ἣν ἐδίδασκον καὶ οἱ καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου. Ἡ Σχολὴ αὕτη μετὰ διακοπὴν ἀρκετῶν ἐτῶν λόγῳ τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατ' αὐτὸν καὶ ἐν συνεχείᾳ γενομένης ἐπιτάξεως ἐπανέλαβε τὴν λειτουργίαν της εἰς νέα ἰδιόκτητα ἐν Χαλανδρίῳ κτίρια ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Β. Βέλλα. Ἡ θεολογικὴ γραμματεία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην αὐξάνει τὰ μέγιστα καὶ πλεῖστα ὅσα ἐκλεκτὰ συγγράμματα ἐκδίδονται.

Β'. Χρύσανθος Φιλιππίδης, ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος (1938 - 1941). α'. Τὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου: Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου ἡ κυβέρνησις ἐδημοσίευσε νέον νόμον, ἵνα ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου προκαθημένου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γίνῃ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας καὶ ὄχι ὑπὸ τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, ὅπως ἐγίνετο εἰς ὅλας τὰς προηγουμένας ἐκλογάς. Οὕτω τὸ Σάββατον 5 Νοεμβρίου 1938 συνῆλθεν ἡ Ἱεραρχία ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ καὶ κατὰ τὰς τρεῖς γενομένας ψηφοφορίας τὸ αὐτὸ ἐξήχθη ἀποτέλεσμα: ἤτοι ἔλαβον ὁ μὲν Κορινθίας Δαμασκηνὸς 31 ψήφους, ὁ δὲ Τραπεζοῦντος Χρύσανθος 30. Κατὰ ταῦτα ἀρχιεπίσκοπος ἐξελέγη ὁ Κορινθίας Δαμασκηνὸς Παπανδρέου, ὅστις εἶχε διακριθῆ τόσον διὰ τὴν δρᾶσιν του εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς καταστραφείσης ἐκ τῶν σεισμῶν Κορίνθου (1928), ὅσον καὶ διὰ τὴν διευθέτησιν τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος Ἀμερικῆς (1930) καὶ ἀπὸ τοῦ 1936 ἦτο οἰκονομικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας. Εὐθὺς ἀμέσως δὲ ἐτελέσθη τὸ μικρὸν καὶ τὸ μέγα μήνυμα. Μετ' ὀλίγας ὅμως ἡμέρας ὑπεβλήθη ὑπὸ τριῶν μητροπολιτῶν, τῶν Φθιώτιδος Ἀμβροσίου, Μυτιλήνης Ἰακώβου καὶ Σάμου Εἰρηναίου, καὶ ἄλλων πολιτῶν προσφυγὴ εἰς τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τῆς ἐκλογικῆς συνελεύσεως μετέσχεν ἀρχιερεὺς ὑπόδικος ἐνώπιον τοῦ δευτεροβαθμίου δι' ἀρχιερεῖς συνοδικοῦ δικαστηρίου, ὁ Δρυϊνουπόλεως καὶ Κονίτσης Ἰωάννης Βασιλικός. Τῆς προσφυγῆς ταύτης γενομένης δεκτῆς καὶ συνεξετασθείσης μετὰ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ὑποβληθείσης παρεμβάσεως τῶν μητροπολιτῶν Ὕδρας καὶ Σπετσῶν Προκοπίου, Θηβῶν καὶ Λεβαδείας Συνεσίου, Ἄρτης Σπυρίδωνος, Καρυστίας καὶ Σκύρου Παντελεήμονος, Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως Προκοπίου καὶ τινος ἰδιώτου ὑπὲρ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς, τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 936 ἀπὸ 16 Νοεμβρίου 1938 ἀποφάσεώς του ἠκύρωσε τὴν γενομένην ἐκλογήν. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐδέχθη διὰ πράξεώς της ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος (1η Δεκεμβρίου 1938) καὶ οὕτως ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος ἐθεωρήθη πάλιν χηρεύων. Κατόπιν τούτου ἡ κυβέρνησις μετέβαλε τὸν νόμον καὶ ἐπανέφερεν τὸ προηγούμενον καθεστὼς τῆς ὑπὸ τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου ἐκλογῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Τοιουτρόπως τῇ 10ῃ Δεκεμβρίου 1938 ἡ Δ. Ἱ. Σύνοδος προέτεινεν εἰς τὸν βασιλέα Γεώργιον Β' τρεῖς ἀρχιερεῖς ὡς ὑποψηφίους διὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ θρόνου, ἤτοι τοὺς μητροπολίτας Τραπεζοῦντος Χρύσανθον Φιλιππίδην, Δράμας Βασίλειον Κομβόπουλον καὶ

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνὸς ἐπισκέπτεται τοὺς τραυματίας τοῦ ἀνταρτοπολέμου.

Λήμνου Στέφανον Δανιηλίδην, ἐξ ὧν προεκρίθη ὁ Τραπεζοῦντος Χρύσανθος, ἀποκρισάριος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου παρὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος, ὅστις εἶχε διακριθῆ τόσον εἰς διαφόρους ἐκκλησιαστικὰς ἀποστολὰς (εἰς Παρισίους, Λονδῖνον, Ρώμην, Τιφλίδα, Ἀλβανίαν, Ἅγ. Ὄρος, Βελιγράδιον, Βουκουρέστιον, Βαρσοβίαν, Συρίαν), ὅσον καὶ διὰ τὴν προσφοράν του εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ γράμματα.

Ἡ ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐγένετο διὰ τοῦ ἀπὸ 13 Δεκεμβρίου 1939 Β.Δ. καὶ ἡ ἐνθρόνισις ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ Ἀθηνῶν τῇ 18ῃ Δεκεμβρίου 1938. Ὁ ἀπὸ Κορινθίας Δαμασκηνὸς μὴ ἀναγνωρίσας τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας καὶ θεωρῶν ἑαυτὸν ὡς τὸν κανονικὸν ἀρχιεπίσκοπον περιωρίσθη εἰς τὴν Μονὴν Φανερωμένης τῆς Σαλαμῖνος.

β'. Ποιμαντορικὴ δρᾶσις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου: Ἡ σύντομος παραμονὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξε γόνιμος καὶ δημιουργική.

Σύντονος ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια τοῦ Χρυσάνθου, ὅπως ἐκλέγῃ τοὺς καταλλήλους συνεργάτας. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἡ Ἱ. Σύνοδος καὶ ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ ἐπηνδρώθησαν διὰ κληρικῶν κύρους. Ἠθέλησε δὲ νὰ ἐπιβάλῃ πειθαρχίαν εἰς τοὺς ἀτακτοῦντας καὶ μὴ συμμορφουμένους πρὸς τὰ νόμιμα κληρικούς. Νέοι ἀρχιερεῖς ἐξελέγησαν κατὰ τὴν ἀρχιεπισκοπίαν του οἱ ἑξῆς: Ἀργολίδος Ἰωάννης Παπασαράντος (†1942), Κορινθίας Μιχαὴλ Κωνσταντινίδης, μετέπειτα ἀρχιεπ. Ἀμερικῆς († 1958), Λευκάδος Δωρόθεος Παλλαδινός, Μαρωνείας Βασίλειος Κωνσταντίνου († 1952). Ἐπίσης ἠθέλησε νὰ ρυθμίσῃ νομοθετικῶς τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐξεδόθησαν ὁ Α.Ν. 2200/1940 «περὶ Ἱ. Ναῶν καὶ Ἐφημερίων», ὅστις ἰσχύει καὶ σήμερον μὲ μερικὰς τροποποιήσεις, ὁ β' νόμος περὶ Ἀποστολικῆς Διακονίας (Α. Ν. 2169/1940) καὶ ἄλλοι νόμοι τροποποιοῦντες τοὺς μέχρι τότε ἰσχύοντας.

Κατὰ τὸν ἐκραγέντα ἑλληνοϊταλικὸν πόλεμον διωργάνωσε τὴν «Πρόνοιαν Στρατευομένων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν», ἥτις κατώρθωσε νὰ κινητοποιήσῃ πολυάριθμον προσωπικὸν ἐκ 2000 περίπου συνεργατῶν καὶ παρέσχεν ἀξιο-

λόγους ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν τῆς πρωτευούσης, τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν περιχώρων. Ἐνταῦθα δέον νὰ ἀναφερθῇ καὶ ἡ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου συμβολὴ τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ κλήρου κατὰ τὸν πόλεμον 1940-41.

Σθεναρὰ ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ Χρυσάνθου ἔναντι τῶν κατακτητῶν Γερμανῶν καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἐγκαθιδρυθείσης κυβερνήσεως τοῦ στρατηγοῦ Γ. Τσολάκογλου, τὴν ὁποίαν προσκληθεὶς ἠρνήθη νὰ ὁρκίσῃ.

Γ'. Δαμασκηνὸς Παπανδρέου, ὁ ἀπὸ Κορινθίας (1941-1949). Ἀποκατάστασις εἰς τὸν θρόνον: Ἡ κατοχικὴ κυβέρνησις τοῦ στρατηγοῦ Γ. Τσολάκογλου ἠθέλησε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἐξόριστον Δαμασκηνὸν εἰς τὸν θρόνον. Πρὸς τοῦτο διωρίσθη ἐπίτροπος

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνὸς κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἱ. ναοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ Παγκρατίου, συμπαραστατούμενος ὑπὸ τοῦ τότε διακόνου καὶ νῦν ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου.

τῆς ἐπικρατείας παρὰ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὁ καὶ προηγουμένως χρηματίσας τοιοῦτος Δημ. Πετρακᾶκος, ὅστις διὰ τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ (Κ. Λογοθετοπούλου) εἰσηγήθη τὴν διὰ Μείζονος Συνόδου λύσιν τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος (Ν.Δ. 188 τῆς 17ης Ἰουνίου 1941). Οὕτω τὴν 2αν Ἰουλίου 1941 συνῆλθεν ἡ Μείζων Ἱερὰ Σύνοδος, εἰς ἣν παρέστησαν 23 ἱεράρχαι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ μητροπολίτου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας Γερμανοῦ Μεταξᾶ, ἥτις ἀπεφάσισε συμφώνως πρὸς τὰ πρὸς αὐτὴν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 43191 τῆς 27ης Ἰουνίου 1941 ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τεθέντα ἐρωτήματα: α') ὅτι «ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου... εἶναι πρᾶξις θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος». Ὡς τοιαύτη «δὲν ὑπόκειται εἰς ἔκκλησιν ἐνώπιον κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ κριτηρίων, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ σώματος ἀρχιερέων ἰσοβάθμου ἢ μείζονος κατὰ βαθμὸν εἶναι συγκεχωρημένον νὰ κριθῇ καὶ νὰ ἐπανορθωθῇ», β') ὅτι «ἡ γενομένη τῇ 5ῃ Νοεμβρίου 1938 ἐκλογὴ ἀρχιεπισκόπου διεξήχθη κανονικῶς», γ') ὅτι κατὰ ταῦτα «κανονικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος εἶναι ὁ κ. Δαμασκηνὸς ὁ ἀπὸ Κορινθίας», δ) ὅτι ἀναρμοδίως τὸ κοσμικὸν δικαστήριον ἐπελήφθη τῆς ἐξετάσεως τοῦ θέματος, ὅτι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ πράξεις τῆς Δ. Ἱερᾶς Συνόδου περὶ ἀκυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τῆς ἀναδείξεως καὶ ἐγκαθιδρύσεως νέου τυγχάνουν ἄκυροι καὶ ὅτι ὁ Α.Ν. 1493/1938, δι' οὗ ἐξελέγη ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος Χρύσανθος καὶ τὸ Β.Δ. τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1938 περὶ ἀναγνωρίσεως καὶ καταστάσεώς του εἶναι πράξεις ἀντίθετοι πρὸς τὸ δόγμα καὶ ἀντισυνταγματικαί.

Οὕτως ἀποκατέστη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ὁ ἀπὸ Κορινθίας Δαμασκηνὸς ἐνθρονισθεὶς τῇ 6ῃ Ἰουλίου 1941, ἐνῷ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χρύσανθος ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σουμελᾶ παρὰ τὴν Κυψέλην οἰκίαν του ἐφησυχάζων καὶ ἀσχολούμενος μέχρι τοῦ θανάτου του (28 Σεπτεμβρίου 1949) τόσον μὲ τὰ γενικώτερα ἐθνικὰ θέματα ὅσον καὶ μὲ τὰς προσφιλεῖς εἰς αὐτὸν μελέτας. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ διακυβέρνησις τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τρεῖς περιόδους: α) τῆς κατοχῆς, β) τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ γ) τῆς μετὰ τὴν Ἀντιβασιλείαν.

1) Περίοδος κατοχῆς: Ἐν μέσῳ τῆς φρικτῆς ξενικῆς κατοχῆς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνὸς ἀνέπτυξε ποικίλην δρᾶσιν κοινωνικὴν καὶ μάλιστα ἐθνικήν. Ἐν πρώτοις μεταξὺ τῶν ἐπιτευγμάτων του εἶναι ἡ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην δημιουργία τοῦ ΕΟΧΑ (Ἐθνικοῦ Ὀργανισμοῦ Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης), ὅστις διεδέχθη τὴν ὑπὸ τοῦ προκατόχου ἀρχιεπισκόπου διοργανωθεῖσαν Πρόνοιαν τῶν στρατευομένων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Ἐπίσης ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἦτο ἡ δημοσίευσις νέου καταστατικοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος θὰ ἐρρύθμιζε τὰ τῆς ἐκλογῆς ἐπισκόπων καὶ ἀρχιεπισκόπου, περὶ τοῦ τρόπου καταρτισμοῦ τῆς διαρκοῦς Ἱ. Συνόδου κ.λ.π. Οὕτω μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ μέχρι πρό τινος ἰσχύοντος καταστατικοῦ νόμου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Ν. 671/1943, ἐδημοσιεύθησαν ἀλλεπάλληλα σχετικὰ νομοθετήματα (Ν.Δ. 334/1941, 505/1941, 1044/1942, 1578/1942, 1785/1942, 2028]1942) καὶ μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ ἐπηκολούθησαν νέαι ἀτελεύτητοι τροποποιήσεις. Διὰ τοῦ καταστατικοῦ τούτου νόμου ἡ Ἐκκλησία τείνει πρὸς χειραφέτησιν ἀπὸ τῆς πολιτείας. Αἱ ἐκλογαὶ τῶν ἐπισκόπων (μητροπολιτῶν καὶ βοηθῶν ἐπισκόπων) ἐνεργοῦνται ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ὑπὸ τῆς Ἱεραρχίας ἄνευ οὐσιαστικῆς ἀναμίξεως τῆς πολιτείας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὡς ἄνω νομοθετημάτων ἐπληρώθησαν αἱ κενωθεῖσαι μητροπολιτικαὶ ἕδραι.

Λόγῳ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως οἱασδήποτε ἡγεσίας τοῦ λαοῦ ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀπέβη ὁ φυσικὸς προστάτης τῶν καταδυναστευομένων καὶ καταδικαζομένων ὑπὸ τῶν γερμανικῶν στρατοδικείων, ἱδρύσας τὴν Ὑπηρεσίαν Προστασίας Ἀπόρων Κρατουμένων (ΥΠΑΚ) καὶ τὴν Ὑπηρεσίαν Προστασίας ἀπορφανιζομένων Οἰκογενειῶν Ἐκτελουμένων ὑπὸ τῶν ἀρχῶν κατοχῆς (ΥΠΟΕ), οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸς ἡγέτης, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐστρέφετο ἡ προσοχὴ τοῦ λαοῦ. Τοῦτο ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ οἱ κατακτηταὶ περιώρισαν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του ἀπὸ Μαΐου μέχρι Σεπτεμβρίου 1944. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν (12-10-1944) οὗτος ἀπετέλεσε τὴν ἰσχυροτέραν φυσιογνωμίαν τῆς χώρας, οὕτως ὥστε κατὰ τὸ Δεκεμβριανὸν Κίνημα (3-12-1944 — 12-1-1945) ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς Γεώργιος νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τοῦτον τὴν ἀντιβασιλείαν.

2) Περίοδος Ἀντιβασιλείας. Ὡς ἀντιβασιλεὺς ὡρκίσθη ὁ Δαμασκηνὸς τῇ 31ῃ Δεκεμβρίου 1944 καὶ κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας ἐγένετο ἀντιληπτὸν τὸ

Ὁ Δαμασκηνός, ὡς ἀντιβασιλεύς, παραδίδει τὴν Ἀρχὴν εἰς τὸν ἐπανελθόντα βασιλέα Γεώργιον τὸν Β' (1946).

πολιτικὸν αὐτοῦ τάλαντον. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀντιβασιλείας του ὑπηρέτησαν αἱ κυβερνήσεις Ν. Πλαστήρα (ἡμερομηνία σχηματισμοῦ: 3-1-1945), Π. Βούλγαρη (8-4-1945 καὶ ἀνασχηματισμὸς 11-8-1945), τοῦ ἰδίου τοῦ ἀρχι-

επισκόπου Δαμασκηνοῦ (17-10-1945), Π. Κανελλοπούλου (1-11-1945), Θεμ. Σοφούλη (23-11-1945), Π. Πουλίτσα (4-4-1946) καὶ Κ. Τσαλδάρη (18-4-1946), ἥτις καὶ ἐνήργησε τὸ δημοψήφισμα (1-9-1946), κατόπιν τοῦ ὁποίου ἐπέστρεψεν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Β' (27-9-1946) καὶ ἔληξεν ἡ ἐντολὴ τῆς ἀντιβασιλείας.

Παρὰ τὴν πολιτικὴν αὐτὴν δρᾶσιν δὲν παρημελήθη ἡ προώθησις τῶν φλεγόντων ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον δύναταί τις νὰ σημειώσῃ, εἶναι ἡ πλήρωσις τῶν χηρευουσῶν μητροπολιτικῶν ἑδρῶν, κατόπιν δὲ ἡ δημοσίευσις ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Π. Βούλγαρη 2 νόμων, τοῦ Α.Ν. 536/1945 «Περὶ ρυθμίσεως τῶν ἀποδοχῶν τοῦ Ὀρθοδόξου Ἐφημεριακοῦ Κλήρου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ τρόπου πληρωμῆς αὐτῶν καὶ περὶ καλύψεως τῆς σχετικῆς δαπάνης», διὰ τοῦ ὁποίου ἐτέθη τὸ α' βῆμα λύσεως τοῦ ἀπὸ ἑκατονταετίας ἀπασχολήσαντος τὴν Ἐκκλησίαν ζητήματος τῆς μισθοδοσίας τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου διὰ τῆς ἀναλήψεως ταύτης ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ τῆς διαιρέσεως τῶν ἐφημερίων εἰς 4 κατηγορίας, καὶ τοῦ Α.Ν. 540/1945 «Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως», δι' οὗ ἐγένετο ἀναδιοργάνωσις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν καὶ Φροντιστηρίων.

Τέλος ἐδημοσιεύθη ὁ νέος περὶ Ἀποστολικῆς Διακονίας Α.Ν. 987/1946, διὰ τοῦ ὁποίου ἀναδιωργανώθη ὁ θεσμὸς οὗτος, τεθεὶς ὅμως εἰς ἐφαρμογὴν μόλις τὴν 27ην Μαρτίου 1947.

Ἕτερον γεγονὸς τῆς περιόδου ταύτης ἀποτελεῖ ἡ Ι' ἔκτακτος σύγκλησις τῆς Ἱεραρχίας (22 Ἰουλίου-5 Αὐγούστου 1946), καθ' ἣν ἐπεκυρώθη ἡ ἀπόφασις τῆς Μείζονος Συνόδου καὶ ἔληξεν ὁριστικῶς τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ζήτημα καὶ ἐξητάσθησαν τὰ ἑξῆς ζητήματα: 1) Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ νέῳ Συντάγματι 2) Ἡ οἰκονομικὴ ἀνασυγκρότησις τῆς Ἐκκλησίας 3) Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως 4) Ἡ μόρφωσις τοῦ ἱεροῦ κλήρου 5) Ἡ ἠθικοθρησκευτικὴ διάπλασις τῆς νεολαίας. 6) Ἡ φιλανθρωπικὴ δρᾶσις τῆς Ἐκκλησίας.

3) Περίοδος μετὰ τὴν Ἀντιβασιλείαν. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β' ἐπανῆλθεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνὸς εἰς τὰ καθαρῶς ἐκκλησιαστικά του καθήκοντα καὶ μὲ τὴν γνωστήν του ζέσιν ἠθέλησε νὰ προωθήσῃ τὰ ἐκκρεμῆ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα παρὰ τὴν ἤδη σοβαρῶς κλονισμένην ὑγείαν του. Οὕτω τὸ τῆς μισθοδοσίας τῶν ἐφημερίων προωθήθη ἀκόμη περισσότερον χωρὶς νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας λόγῳ τοῦ παρεμπεσόντος θανάτου του, ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν μετά τινας δισταγμοὺς ὁ νέος νόμος περὶ Ἀπ. Διακονίας καὶ ἱδρύθη ἡ Σχολὴ Ἱεροκηρύκων-Ἐξομολόγων-Κατηχητῶν.

Ἐπίσης ἐπικειμένης τῆς ψηφίσεως τοῦ νέου Συντάγματος, συνῆλθεν ἡ Ἱεραρχία εἰς τὴν ΙΑ' ἔκτακτον σύγκλησιν αὐτῆς ἀπὸ 5-15 Ἰουλίου 1948, συνέταξε καὶ ὑπέβαλε πρὸς τὴν Δ' Ἀναθεωρητικὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων τὰς ἀπόψεις της ἐπὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 ἄρθρων τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος περὶ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 143 ἄρθρου σχετικῶς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν.

Τέλος ἀπησχόλησε τὴν Ἐκκλησίαν τὸ παλαιοημερολογιτικόν. Οἱ παλαιοημερολογῖται ἀνέπτυξαν ἀρκετὴν δρᾶσιν ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ διαφόρων πολιτικῶν. Διεφημίσθη λ.χ. ἡ πανηγυρικὴ τέλεσις τῆς τελετῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἰς Π. Φάληρον, εἰς ἣν παρέστησαν ὑπουργοὶ καὶ ἄλλα ἐπίσημα πρόσωπα. Τινὲς δὲ τῆς παρατάξεως Ματθαίου, ὅστις, ὡς εἴδομεν, εἶχεν ἀποσχισθῆ τῶν πρ. Φλωρίνης Χρυσοστόμου, Πολυκ. Λιώση, Χριστοφ. Χατζῆ, ἐχειροτονήθησαν ὡς ἐπίσκοποι παρέχοντες πράγματα τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐνῷ δὲ ἀντηλλάσσοντο διάφοροι σκέψεις περὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ θέματος, αἰφνιδίως εἰς ἡλικίαν μόλις 57 ἐτῶν μετέστη πρὸς Κύριον ὁ ἀοίδιμος Δαμασκηνός, ἀποθανὼν τῇ 20ῇ Μαΐου 1949 ἐκ συγκοπῆς καρδίας.

Δ'. Σπυρίδων Βλάχος, ὁ ἀπὸ Ἰωαννίνων (1949-1956). Τῇ 4ῃ Ἰουνίου 1949 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Ἱεραρχίας συνελθούσης συμφώνως τῷ ἄρθρῳ 15 τοῦ Ν. 671.1943 ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος ὁ ἀπὸ Ἰωαννίνων Σπυρίδων Βλάχος, ἀνὴρ πρωτοστατήσας εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας τῆς Ἠπείρου, διοργανωτὴς καὶ διαχειριστὴς τῶν μεγάλων φιλανθρωπικῶν καταστημάτων τῆς Ἠπείρου.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σπυρίδων διὰ καταλλήλων συνεργατῶν κατώρθωσε νὰ προωθήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ὡς κοινωνικῶς δρῶσαν. Μία τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ ἦτο ἡ ὀργάνωσις τῆς ἀποστολῆς τοῦ «δέματος ἐπαναπατρισμοῦ» (Ὀκτώβριος 1949). Ἐπίσης ὑπὸ τὴν αἰγίδα του ὠργανώθη καὶ ἡ ἐξόρμησις διαμαρτυρίας πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ἀπαχθέντων ἑλληνοπαίδων (29 Δεκεμβρίου 1949). Τέλος δὲ τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Πανελληνίου Ἐπιτροπῆς Ἑνώσεως (ἀργότερον Αὐτοδιαθέσεως) Κύπρου (ΠΕΕΚ ἢ ΠΕΑΚ) ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι προώθησιν τοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος, ὁμιλήσας εἰς τὰ ὀργανωθέντα συλλαλητήρια καὶ ἡγηθεὶς τοῦ σχετικοῦ ἀγῶνος μέχρι τῆς ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀναλήψεως τοῦ ζητήματος καὶ τῆς προσφυγῆς εἰς τὸν Ὀργανισμὸν Ἡνωμένων Ἐθνῶν.

Ἀξιομνημόνευτος τυγχάνει καὶ ἡ ἀναληφθεῖσα προσπάθεια πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐκ τῶν πολεμικῶν γεγονότων καταστραφέντων ναῶν τῆς χώρας. Οὕτω τῇ 4ῃ Ἀπριλίου 1951 διεξήχθη πανελλήνιος ἔρανος, καθ' ὃν συνελέγησαν 22.106.487 (νέαι) δραχμαί, εἰς ὃ ποσὸν προσετέθησαν ἀργότερον 1.096.171 δρχ. ὡς καὶ 2.000.000 ἐκ δανείου

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σπυρίδων ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, κατὰ τὸ μέγα συλλαλητήριον διὰ τὴν Κύπρον.

παρὰ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καὶ 3.000.000 ἐκ δωρεᾶς τοῦ ΤΑΚΕ, δι' ὧν ποσῶν κατωρθώθη ἐντὸς διετίας 726 ναοὶ νὰ ἐπισκευασθοῦν, 114 νὰ συμπληρωθοῦν καὶ 293 νὰ θεμελιωθοῦν, ἐξ ὧν ἀπεπερατώθησαν 99.

Ἐπίσης ἡ Ἐκκλησία ἔδωσε τὸ «παρὼν» ἀναλαβοῦσα ἔρανον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν σεισμοπαθῶν τῶν Ἰονίων νήσων (Αὔγουστος 1953).

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σπυρίδων ἠθέλησε, ὅση δύναμις αὐτῷ, νὰ λύσῃ μερικὰ ἀπὸ τὰ φλέγοντα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Οὕτω προώθησε τὸ μισθολογικὸν ζήτημα τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου καὶ ἠθέλησε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ παλαιοημερολογιτικόν. Οὕτως ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἐπίσκοποι ὁ μὲν Χριστοφόρος Χατζῆς ὑπὸ τὸν τίτλον Καρυουπόλεως (νῦν μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως), ὁ δὲ Πολύκαρπος Λιώσης ὡς Σταυρουπόλεως (νῦν μητροπολίτης Σισανίου καὶ Σιατίστης, 12-3-1953). Συγχρόνως ὅμως δι' ἐνεργειῶν του παρὰ τῇ πολιτείᾳ κατεβλήθη προσπάθεια νὰ περιορισθῇ ἡ δρᾶσις τῶν παλαιοημερολογιτῶν. Καὶ πράγματι ἐπετεύχθη διάλυσις ἱδρυμάτων, κλείσιμον τῶν ναῶν καὶ ἤρχισεν ὁ ἀποσχηματισμὸς τῶν καθηρημένων ἢ καὶ ἀντικανονικῶς κεχειροτονημένων κληρικῶν τῶν παλαιοημερολογιτῶν.

Ἐπίσης ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σπυρίδων ὑπεστήριξε τὸν θεσμὸν τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, ὅστις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἀνεπτύχθη καὶ ἐπεξετάθη. Τότε ἤρχισε τὸ πρῶτον ἡ πλήρης λειτουργία τοῦ Θεολογικοῦ Οἰκοτροφείου τῆς Ἀπ. Διακονίας, τὸ κτίριον τοῦ ὁποίου ἐν τῇ ἱ. μονῇ Πετράκη ἀπεδεσμεύθη ἐκ τῆς ἐπιτάξεώς του ὡς στρατιωτικοῦ νοσοκομείου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἀρχιεπισκοπείας αὐτοῦ. Ἔργον τῶν ἡμερῶν του εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἀπ.

Διακονίας ἀπόκτησις ἰδίου ἐκκλησιαστικοῦ τυπογραφείου, ἐν ᾧ ἤρχισαν ἐκτυπούμενα τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, οἱ Ἕλληνες Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ ἤρχισαν ἐκδιδόμενα νέα ἐκκλησιαστικὰ περιοδικὰ πρὸς τοῖς δύο ὑπάρχουσι (Ἐκκλησία καὶ Θεολογία), ἤτοι Ὁ Ἐφημέριος προοριζόμενος διὰ τὸν ἐφημεριακὸν κλῆρον, Τὸ Χαρούμενο Σπίτι, μηνιαῖον οἰκογενειακὸν περιοδικόν, μὲ τὸ ὁποῖον συνεχωνεύθη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Λ. Ζαχαρῆ ἐκδιδομένη Οἰκογενειακὴ Ζωή, Τὰ Χαρούμενα Παιδιὰ διὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ ἡ Φωνὴ τοῦ Κυρίου, ἑβδομαδιαῖον ἐνοριακὸν φύλλον διανεμόμενον εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους.

Ἐπίσης ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του διεξήχθησαν αἱ ἑορταὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 1900 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα (Ἰούνιος 1951) καὶ ἀνεπτύχθησαν φιλικοὶ δεσμοὶ ἰδίᾳ μετὰ τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἡ ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσα λύσις εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Διὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου συνῆλθεν ἐκτάκτως ἡ Ἱεραρχία ἀπὸ 11-23 Φεβρουαρίου 1952. Πράγματι, ἀναγνωρισθέντος συνταγματικῶς τοῦ ἀναπαλλοτριώτου μέρους τῆς ἐναπομεινάσης ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἤτοι τῶν ἐλαιώνων, ἀμπελώνων, κήπων καὶ τῆς ἀστικῆς περιουσίας (ἄρθρον 104 τοῦ Συντάγματος 1952) προέβη ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν παραχώρησιν τῶν λοιπῶν τμημάτων τῆς περιουσίας αὐτῆς εἰς τοὺς ἀκτήμονας.

Τοιαύτη ἐν πενιχραῖς γραμμαῖς ἡ πολιτεία τοῦ ἀοιδίμου Σπυρίδωνος ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῶν Ἀθηνῶν. Ἀρκετὰ ἀσφαλῶς ἐπέτυχεν. Πάντως ἡ ἡλικία καὶ ἡ ὑγεία δὲν τοῦ ἐπέτρεπον νὰ πράξῃ περισσότερα. Ἐκοιμήθη τῇ 21η Μαρτίου 1956.

Ε'. Δωρόθεος Γ', Κοτταρᾶς, ὁ ἀπὸ Λαρίσης (29.3.1956—26.7.1957). Τῇ 29η Μαρτίου 1956 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Ἱεραρχίας ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ὁ ἀπὸ Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος Δωρόθεος Κοτταρᾶς διακριθεὶς μέχρι τότε διὰ τὴν μελέτην τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων τῆς Ἐκκλησίας, διατελέσας ἐπανειλημμένως οἰκονομικὸς ἐπίτροπος αὐτῆς καὶ εὐφήμως γνωστὸς διὰ τὰς νομοκανονικάς του μελέτας.

Οὗτος ἐνθρονισθεὶς τῇ 1η Ἀπριλίου 1956 ἔλαβε μέτρα ἐναντίον τῶν ὑπὸ κατηγορίαν κληρικῶν, ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μὲ τὴν πολιτείαν διὰ τὴν ρύθμισιν τοῦ μισθολογικοῦ ζητήματος τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου, ἀπέκρουσεν ἐπιτυχῶς τὴν σύναψιν κογκορδάτου μεταξὺ ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ Βατικανοῦ ἀπειλήσας σύγκλησιν τῆς Ἱεραρχίας, ἡγήθη ταξιδίου εἰς τὴν Σερβίαν συντελέσαντος εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν δεσμῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ συνεκάλεσεν ἐν Ἀθήναις τὸ Α' Συνέδριον Ἱεροκηρύκων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὰς ἐργασίας τοῦ ὁποίου ἐπιτυχῶς διηύθυνεν. Ἀσθενήσας ὅμως βαρέως ἐξ ὄγκου τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὑποστὰς ἐγχείρησιν ἐν Στοκχόλμῃ τῇ 8-7-1957, ἀπεβίωσε τῇ 26-7-1957, μὴ προφθάσας νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ πρόγραμμά του πρὸς προώθησιν τῶν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Ὁ ΑΘΗΝΩΝ Δωρόθεος, μετὰ μελῶν τῆς ἀκολουθίας του, κατὰ τὸ ταξίδιόν του εἰς Σερβίαν. 4 - 19 Σεπτεμβρίου 1956.

ΣΤ'. Θεόκλητος Β', Παναγιωτόπουλος, ὁ ἀπὸ Πατρῶν (7-8-1957—8-1-1962). α'. Ἐκλογή. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀοιδίμου Δωροθέου συνελθοῦσα ἡ Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῇ 7η Αὐγούστου 1957 ἐξέλεξε διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας καὶ διὰ ψήφων 31 ἐπὶ 58 ἐκλεκτόρων ὡς ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος τὸν μητροπολίτην Πατρῶν Θεόκλητον Παναγιωτόπουλον, ὅστις εἶχε διατελέσει προηγουμένως βοηθὸς ἐπίσκοπος τοῦ Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (1924-1931) καὶ μητροπολίτης Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας (Μάρτιος 1931—15-11-1944). Οἱ λοιποὶ ὑποψήφιοι ἔλαβον τὰς ἑξῆς ψήφους: Ὁ Μεσσηνίας Χρυσόστομος 14, ὁ Θεσσαλονίκης Παντελεήμων 10, ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας Γερμανὸς 2 καὶ ὁ Φλωρίνης Βασίλειος 1. Ὁ νέος ἀρχιεπίσκοπος δοὺς τὴν ἐνώπιον τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος διαβεβαίωσιν εἰς Κέρκυραν τῇ 11-8-57, ἐνεθρονίσθη ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ Ἀθηνῶν τῇ 12-8-57.

β'. Ἀπολογισμὸς τῆς ἀρχιεπισκοπείας Θεοκλήτου Β' (1957-1962). Ἐκ τῶν πρώτων φροντίδων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοκλήτου ἦτο ἡ πλήρωσις τῶν κενῶν ἐφημεριακῶν θέσεων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν διὰ τακτικῶν ἐφημερίων, ἐνῷ μέχρι τότε ἐγίνετο αὕτη διὰ προσωρινῶν τοιούτων. Ἐπέτυχεν ἀκόμη νὰ προσελκύσῃ ἀριθμόν τινα θεολόγων εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐφημεριακοῦ κλήρου. Ἐπίσης ἐνδιεφέρθη καὶ διὰ τὴν λύσιν τοῦ μισθολογίου τῶν ἐφημερίων χωρὶς τελικῶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν βελτίωσιν αὐτοῦ.

Ἐνταῦθα δύναται νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐπὶ Θεοκλήτου ἐλειτούργησε τακτικώτερον ὁ θεσμὸς τῆς Ἱεραρχίας συνελθούσης ταύτης ἐντὸς πέντε ἐτῶν ἑξάκις: ΙΓ' Σύνοδος 1-29 Νοεμβρίου 1958 (τακτική), ΙΔ' Σύνοδος 21 Ἰανουαρίου 1959 (ἔκτακτος), ΙΕ' Σύνοδος 1-15 Ὀκτωβρίου 1959 (τακτική), ΙΣΤ' Σύνοδος 4-13 Μαΐου (ἔκτακτος), ΙΖ' Σύνοδος 1-15 Ὀκτωβρίου 1960 (τακτική), ΙΗ' 9-10 Ὀκτωβρίου 1961 (ἔκτακτος). Εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχιεπισκοπείας του ἐπληρώθησαν ἀμέσως αἱ χηρεύσασαι μητροπολιτικαὶ ἕδραι.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐξ ἄλλου ἐπροχώρησεν ἡ περαιτέρω διοργάνωσις καὶ δρᾶσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας χάρις καὶ εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ νέου γενικοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἱδρύματος καθηγητοῦ Ἀνδρέου Ἰ. Φυτράκη. Οὕτως ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1957 ἤρχισε λειτουργῶν παρὰ τὴν Ἁγ. Βαρβάραν Αἰγάλεω ὁ Οἶκος τῆς Φοιτητρίας καὶ ἀπὸ 21 Νοεμβρίου 1957 κατέστη δυνατὸν νὰ λειτουργήσῃ ἡ Σχολὴ Διακονισσῶν. Προτάσει τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ χορηγίᾳ τοῦ βασιλέως Παύλου συνεκροτήθη καὶ ἐλειτούργησεν ἀπὸ τοῦ 1957 «Πνευματικὸν Φροντιστήριον» ἐν τῇ Ἰ. Μονῇ Πεντέλης, εἰς τὸ ὁποῖον φοιτοῦν ἐπὶ δίμηνον ἐφημέριοι ἐκ πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος καταρτιζόμενοι διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν ὡς πνευματικῶν πατέρων.

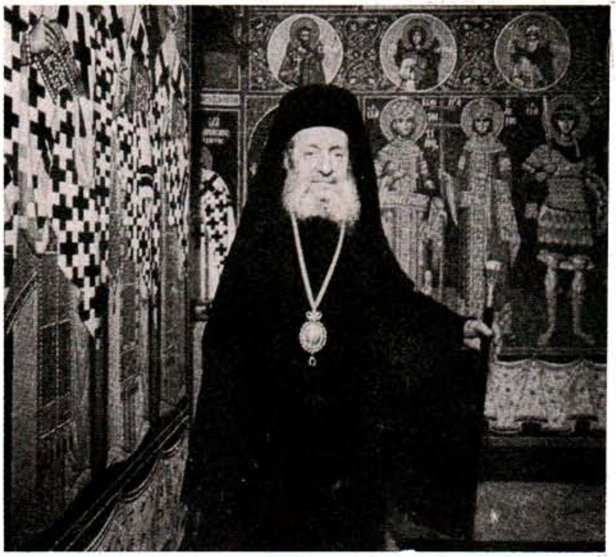
Ἀκόμη διὰ πρώτην φορὰν διωργανώθη ἡ «ἐκκλησιαστικὴ ἡμέρα τοῦ ἐργάτου» μὲ πλείστας ἐκδηλώσεις, ὁμιλίας, λατρευτικὰς εὐκαιρίας. (Βλ. Ἐκκλησία, ΛΣΤ' [1959], 185-196).

Ἄλλα σημεῖα τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοκλήτου Β' εἶναι τὸ ταξίδιον αὐτοῦ πρὸς τὸ σεπτὸν κέντρον τῆς Ὀρθοδοξίας, τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, (Ἰούνιος 1959), ὡς καὶ ἡ διοργάνωσις τῆς Συνάξεως Ἱεροκηρύκων, συνελθούσης ἐν τῇ Ἰ. Μονῇ Πεντέλης ἀπὸ 3/9-3-1959 (Ἐκκλησία ΛΣΤ' [1959], 224-226, 242, 262-263 περὶ τῶν κατ' αὐτὸ γενομένων ταραχῶν βλ. Ἔθνος 5-3-1959, = Ἐνορία ΙΔ' [1959], 92) καὶ τοῦ Β' Συνεδρίου τῶν κληρικῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, τέλος ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ μεγάρου τῆς ὁδοῦ Φιλοθέης 19.

Σημαντικὸν σημεῖον κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον εἶναι ἡ διάσπασις τῆς ἀδελφότητος τῶν θεολόγων «Ζωή» (Ἀπρίλιος 1960) καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνεργαζομένων χριστιανικῶν σωματείων καὶ ἡ ἵδρυσις ὑπὸ τῶν ἀποσπασθέντων μελῶν τῆς νέας ἀδελφότητος «Σωτήρ».

γ'. Τὸ κίνημα τῶν ἑπτά. Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 7ης Ἀπριλίου 1959 ἐξεδηλώθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀντίδρασίς τις κατὰ τῆς παντοδυναμίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὅστις, ὡς εἶχεν ἤδη καθιερωθῆ, ἴσως ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἀθηνῶν Χρυσάνθου, ἂν μὴ προγενέστερον, οὐσιαστικῶς ἐξέλεγεν αὐτὸς τοὺς νέους ἐπισκόπους, ἐπέβαλλε δηλ. εἰς τὰ μέλη τῆς Ἰ. Συνόδου τὴν ἐκλογήν των. Οὕτω ὅταν κατὰ τὴν ὡς ἄνω συνεδρίαν ἐτέθη καὶ πάλιν θέμα πληρώσεως τῶν κενῶν μητροπολιτικῶν ἑδρῶν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἠθέλησε νὰ ἀναβάλῃ αὐτὴν μὲ τὴν δικαιο-

λογίαν ὅτι ἀνέμενε τὴν ὑπὸ τῆς Βουλῆς ψήφισιν τοῦ νέου καταστατικοῦ χάρτου τῆς Ἐκκλησίας, πράγματι ὅμως διότι ἤθελε νὰ προαγάγῃ διὰ μεταθέσεως ἱεράρχας τῆς ἀρεσκείας του, καὶ διέκοψε τὴν συνεδρίαν. Τότε ἡ πλειοψηφία τῆς Ἱ. Συνόδου ἀποτελουμένη ἐξ 7 ἀρχιερέων, ἤτοι τῶν μητροπολιτῶν Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου Χρυσοστόμου, Σάμου Εἰρηναίου, Φωκίδος Ἀθανασίου, Λευκάδος Δωροθέου, Μεσσηνίας Χρυσοστόμου, Θεσσαλιώτιδος Κυρίλλου καὶ Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης Στυλιανοῦ, συνεδριάσασα ἄνευ τοῦ προέδρου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν αὐτῆς προέβη εἰς μεταθέσεις δύο ἀρχιερέων καὶ τὴν ἐκλογὴν ἑνὸς νέου πρὸς πλήρωσιν 3 ἐκ τῶν 8 κενῶν ἑδρῶν. Καὶ αἱ δύο μερίδες κατέφυγον διαμαρτυρόμεναι πρὸς τὴν πολιτείαν. Πρὸς στιγμὴν ἠπειλήθη ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ τελικῶς ἀπεσοβήθη. Ὁ ἐκλεγεὶς (ἀρχιμ. Δαμασκηνὸς Παπαχρίστου) δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἐκλογήν του. Ἡ κυβέρνησις ἐπωφεληθεῖσα τῆς εὐκαιρίας ἐψήφισε νέον καταστατικὸν χάρτην (Ν. 3952/1959), χωρὶς νὰ

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θεόκλητος, ἐντὸς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθέντος παρεκκλησίου ποῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ μεγάρου.

λάβῃ ὑπ' ὄψιν της τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον εἶχε συντάξει ἡ ὑπὸ τῆς ΙΔ' ἐκτάκτου Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας ὁρισθεῖσα 13μελὴς ἐξ ἀρχιερέων ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης Προκόπιον, ἐπιτροπή. Δυνάμει τοῦ νόμου τούτου τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἱεραρχῶν θὰ ἐρρυθμίζοντο διὰ Β. Διαταγμάτων. Οὕτως ἐκδοθέντος τοῦ ἀπὸ 16/17-12-1959 Β.Δ. ἡ ἐκλογὴ μητροπολιτῶν περιῆλθεν εἰς τὴν Ἱεραρχίαν, κατηργήθη τὸ μεταθετόν, πλὴν τῆς περιπτώσεως πληρώσεως τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου, τοῦ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ ἱδρυομένου τοῦ Πειραιῶς, καὶ ἐγένοντο διάφοροι ἄλλαι μεταβολαὶ (συγχώνευσις μητροπόλεων, μείωσις τῶν συνοδικῶν μελῶν κ.ἄ.). Ἡ ἐπέμβασις αὕτη τῆς πολιτείας, τὴν ὁποίαν εἶδον ἐχθρικῶς καὶ αἱ δύο μερίδες τῆς Ἱ. Συνόδου, ἐπέφερεν ἄμβλυνσιν τῶν διαφορῶν αὐτῶν καὶ τελικῶς ἐδόθη συμβιβαστικὴ λύσις εἰς τὸ ὅλον ζήτημα. Ἀπεφασίσθη δηλ. νὰ μὴ ἐπικυρωθοῦν τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπιμάχου συνεδρίας. Πάντως ἐματαιώθη ἡ πλήρωσις τῶν χηρευουσῶν 8 μητροπόλεων καὶ δὲν συνεπληρώθη ὁ κατάλογος τῶν ἐκλογίμων πρὸς ἀρχιερατείαν.

δ'. Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας παρέμειναν ἔκτοτε τεταμέναι. Οὐδὲν σχεδὸν κατώρθωσεν ἡ ΙΕ' Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας συνελθοῦσα ἀπὸ 1-15 Ὀκτωβρίου 1959. Προσπάθεια γεφυρώσεως τοῦ χάσματος ἐγένετο διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 76 ἀπὸ 28.4.1960 Πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, διὰ τῆς ὁποίας ἐγένοντο ὡρισμέναι παραχωρήσεις πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν ἱεραρχῶν (μὴ συγχώνευσις μητροπόλεων, διατήρησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνοδικῶν μελῶν κ.λ.π.). Κατόπιν τούτου συνῆλθεν ἐκτάκτως ἡ Ἱεραρχία κατὰ Μάϊον εἰς ΙΣΤ' αὐτῆς Σύνοδον καὶ ἐξέλεξεν 8 νέους μητροπολίτας, σχετικῶς δὲ μὲ τὸ ἐπίμαχον ζήτημα τῆς τροποποιήσεως τοῦ καταστατικοῦ χάρτου ἀνέθεσεν εἰς τὴν Διαρκῆ Ἱερὰν Σύνοδον, ὅπως διαπραγματευθῇ τοῦτο μετὰ τῆς κυβερνήσεως. Τὰ αἰτήματα τῆς Ἱεραρχίας ἦσαν πλέον κυρίως δύο: α') ἡ κατάργησις τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ μεταθετοῦ καὶ β') ἡ μείωσις τῶν προσόντων τῶν πρὸς ἀρχιερατείαν ἐκλογίμων. Οὐσιαστικῶς ὅμως δὲν προωθήθη τὸ ζήτημα. Μετὰ πεντάμηνον συνῆλθεν ἡ Ἱεραρχία εἰς τὴν κατὰ Ὀκτώβριον ΙΖ' τακτικὴν αὐτῆς Σύνοδον (1-15 Ὀκτωβρίου 1960), τὴν ὁποίαν προέβλεπεν ὁ διὰ τοῦ Β.Δ. τῆς 16/17.12. 1959 τροποποιηθεὶς καταστατικὸς χάρτης, ἔχουσα τὰ αὐτὰ περίπου αἰτήματα. Κατ' αὐτὴν ἀπεφασίσθη, ὅπως ἐφεξῆς ἡ Ἱεραρχία συνέρχεται κατὰ τριετίαν, πρᾶξις ἥτις ἐχαρακτηρίσθη ὡς αὐτοχειριασμὸς τῆς Ἱεραρχίας. Ἔκτοτε ἡ κατάστασις παρέμεινε στάσιμος. Ἡ Διοικοῦσα Ἐκκλησία ἀνέμενε τὴν τροποποίησιν τοῦ καταστατικοῦ χάρτου. Ἀλλ' οὐδὲν ἐγένετο. Τέλος ἀπεφασίσθη ἡ σύγκλησις τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας διὰ τὴν 18-9-1961 πρὸς πλήρωσιν τῶν τεσσάρων κενῶν μητροπολιτικῶν ἑδρῶν. Λόγῳ ὅμως τῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως τῆς Ρόδου (24.9.1961—1. 10.1961) καὶ δι' ἄλλους πιθανὸν λόγους αὕτη ἀνεβλήθη διὰ τὴν 9.10.1961. Καὶ πράγματι συνῆλθεν ἡ Ἱεραρχία κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην, ἀλλὰ περιέργως μὴ ἐπιτευχθείσης ἀπαρτίας διελύθη αὕτη.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1961 ἀσθενῶν ἀρχιεπίσκοπος Θεόκλητος Β' ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον (8.1.1962) καταλιπὼν μνήμην πράου, «ἠρέμου καὶ νουνεχοῦς» προκαθημένου. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοκλήτου ἀπεσπάσθη τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ἡ περιφέρεια Πειραιῶς ἱδρυθείσης νέας μητροπόλεως, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ἀπὸ 16/17-12-1959 Β.Δ.

Ζ'. Ἰάκωβος Γ', Βαβανάτσος, ὁ ἀπὸ Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος (13—25.1.1962). Πρὸς πλήρωσιν τοῦ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίμου Θεοκλήτου Β' δημιουργηθέντος κενοῦ συνῆλθεν ἐκτάκτως μετὰ δύο μόλις ἡμέρας ἀπὸ τῆς κηδείας του, ἤτοι τὴν 13ην Ἰανουαρίου 1961, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συμφώνως πρὸς τὸν τροποποιηθέντα καταστατικὸν χάρτην (ΒΔ τῆς 16/17-12-1959) καὶ ἐξελέξατο διὰ ψήφων 33 ἐπὶ 57 ἐκλεκτόρων ὡς ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος τὸν μητροπολίτην Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος Ἰάκωβον Βαβανάτσον, ὅστις εἶχε διατελέσει πρωτοσύγκελλος (1931-1936) καὶ βοηθὸς ἐπίσκοπος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν (1935-1936), ὑπὸ τὸν τίτλον Χριστουπόλεως. Ἕτεροι ὑποψήφιοι εἰς τὸ καταρτισθὲν διὰ τῆς πρώτης ψηφοφορίας ψηφοδέλτιον ἦσαν οἱ μητροπολῖται Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου Χρυσόστομος λαβὼν 20 ψήφους καὶ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας Γερμανὸς λαβὼν 4 ψήφους. Ἐκδοθέντος τοῦ Β. Δ. καὶ δοθείσης τῆς διαβεβαιώσεως ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Παύλου, ἐπηκολούθησε τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου ἡ ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ τῶν Ἀθηνῶν ἐνθρόνισις καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του. Ὑποβληθείσης ὅμως μηνύσεως κατὰ τοῦ ἐκλεγέντος Ἀρχιεπισκόπου ὑπό τινος Κληρικοῦ καὶ διενεργηθεισῶν ἀνακρίσεων ὑπὸ Συνοδικοῦ Συνέδρου, ἐντολῇ τῆς Ἱ. Συνόδου, ἐξεδόθη ἡ ὑπ' ἀριθμ. 1/4-4-1962 ἀπόφασις τοῦ Πρωτοβαθμίου δι' Ἀρχιερεῖς Συνοδικοῦ Δικαστηρίου, παμψηφεὶ ἀποφανθέντος, ὅτι «δὲν ὑπάρχει ἀφορμὴ κατηγορίας» καὶ κηρύσσοντος αὐτὸν «ἀθῶον τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ κατηγοριῶν». Τῇ 25 Ἰανουαρίου, ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του ἀπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῶν Ἀθηνῶν, οὐ μέντοι γε τῆς Ἀρχιερωσύνης, ὡς ἔγραψεν ὁ ἴδιος, «οὐχὶ οἰκείᾳ βουλῇ, ἀλλὰ πολλῇ καὶ καταθλιπτικῇ πιέσει καὶ πρὸς ἀποτροπὴν ἀναμίξεως τῆς Πολιτείας εἰς τὴν ἐσωτερικὴν σύστασιν καὶ διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἀνάμιξιν, ὡς ἐκτὸς τοῦ Κανονικοῦ συστήματος διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας εὑρισκομένην, θεωρῶ καταστρεπτικὴν καὶ ὀλεθρίαν διὰ τὸ κῦρος καὶ τὴν κανονικὴν αὐτοτέλειαν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἠγάπησα μέχρι λατρείας καὶ ὑπηρέτησα πιστῶς καὶ ἀφωσιωμένως ἐπὶ 44 συναπτὰ ἔτη. Θυσιάζω καὶ σφαγιάζω ἐμαυτὸν καὶ ῥίπτομαι ὡς ὁ Ἰωνᾶς εἰς τὴν θάλασσαν χάριν τῆς Κανονικῆς διοικήσεως καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ ἱστορία θὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοθυσίαν μου καὶ ὁλοκληρωτικὴν προσφοράν μου, μὲ τὴν διάπυρον εὐχήν, ὅπως ἡ Πολιτεία μὴ τολμήσῃ νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἐκκλησίας. Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ τὴν περὶ ἐμοῦ ἀνεξιχνίαστον Αὐτοῦ οἰκονομίαν καὶ δέομαι Αὐτοῦ, ὅπως τὴν Ἐκκλησίαν Αὐτοῦ, καὶ δὴ καὶ τὴν τῆς Ἑλλάδος τοι-

αὐτην, διατηρῇ ἀνωτέραν πάσης ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν ἐπερχομένης ἐπιβουλῆς».

Η΄. Χρυσόστομος Β΄, Χατζησταύρου, ὁ ἀπὸ Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου (14-2-1962 — σήμερον 1962). Οὕτω διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ ἀπὸ Ἀττικῆς Ἰακώβου ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος τῶν Ἀθηνῶν ἐθεωρήθη ἐν χηρείᾳ καὶ συνεκλήθη ἡ Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας διὰ τὴν 14ην Φεβρουαρίου 1962, ὁπότε διὰ ψήφων 54 ἐπὶ 57 παρόντων ἀρχιερέων ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ὁ μητροπολίτης Φιλίππων, Νεαπόλεως καὶ Θάσου (Καβάλας) Χρυσόστομος, διακρινόμενος διὰ τὴν μόρφωσιν, τὸ ἱερατικὸν ἦθος καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ χαρακτῆρος του. Δύο ψῆφοι ἐρρίφθησαν λευκαὶ καὶ μίαν ἔλαβεν ὁ Ἀλεξανδρουπόλεως Ἰωακείμ. Κατὰ τὴν πρώτην, προκριματικὴν πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ τριπροσώπου ψηφοδελτίου, ψηφοφορίαν ἔλαβον ὁ Φιλίππων 39 ψήφους, ὁ Κίτρους Βαρνάβας 19, ὁ Ἀλεξανδρουπόλεως Ἰωακεὶμ 18, συμπεριληφθέντες εἰς τὸ ψηφοδέλτιον. Ἀπεκλείσθησαν δὲ τούτου λαβόντες οἱ Μαρωνείας Τιμόθεος καὶ ἀρχιμ. Ἱερώνυμος Κοτσώνης 14 ψήφους, ὁ Κοζάνης Διονύσιος 12, ὁ Σπάρτης Κυπριανὸς 8, ὁ Σάμου Εἰρηναῖος 6, ὁ Ἠλείας Γερμανὸς 6, ὁ Ὕδρας Προκόπιος 6, ὁ Κορινθίας Προκόπιος 6, ὁ Πατρῶν Κωνσταντῖνος 4, ὁ Μυτιλήνης Ἰάκωβος 3, ὁ Καλαβρύτων Γεώργιος 2, ὁ Μαντινείας Γερμανὸς 2, ὁ Ἀργολίδος Χρυσόστομος (μὴ παραστὰς) 2, ὁ Θήρας Γαβριὴλ 1.

Ἀνελθόντος οὕτως εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Χρυσοστόμου τοῦ Β΄ κατέπαυσεν ὁ ἐγερθεὶς ἐκκλησιαστικὸς σάλος.

Διοικητικά. Ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου βοηθοὶ ἐπίσκοποι διετέλεσαν οἱ τελευταῖοι τῶν ἐπὶ Χρυσοστόμου τοιούτων (Βρεσθένης Γερμανός, Ταλαντίου Παντελεήμων)

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ΑΘΗΝΩΝ Χρυσόστομος ὁ Β΄, μετὰ τὴν ἐκλογήν του, τελεῖ τρισάγιον εἰς τὸ μνημεῖον Χρυσοστόμου Σμύρνης, ὄπισθεν τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

πρωτοσύγκελλος δὲ ὁ ἀρχιμ. Γερβάσιος Παρασκευόπουλος (1939-1941). Ἐπὶ Δαμασκηνοῦ βοηθοὶ ἐπίσκοποι οἱ Σταυρουπόλεως Ἀγαθόνικος Παπασταματίου (1941 - 1942), κατόπιν μητροπολίτης Καλαβρύτων (†1956), Ταλαντίου Βασίλειος Ἀτέσης (1945-1949), μετέπειτα μητροπολίτης Λήμνου καὶ Σταυρουπόλεως Γεώργιος Πάτσης (1943-1952), εἶτα μητροπολίτης Αἰγιαλείας, πρωτοσύγκελλοι δὲ κατὰ σειρὰν α) ἀρχιμ. Χρυσόστομος Δασκαλάκης (1941-1942), ὁ εἶτα μητροπολίτης Μεσσηνίας, β) ἀρχιμ. Χριστοφόρος Ἀλεξανδρόπουλος (1942-1945), εἶτα μητροπολίτης Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας (†1958) καὶ γ) ὁ Ταλαντίου Βασίλειος Ἀτέσης (1945 - 1949), νῦν μητροπολίτης πρώην Λήμνου.

Ἐπὶ Σπυρίδωνος καὶ Δωροθέου βοηθοὶ ἐπίσκοποι μὲν οἱ Εὐρίπου Ἀλέξιος Ἰγγλέσης (1949-1957), νῦν μητροπολίτης Ζακύνθου, Ρωγῶν Διονύσιος Ψαριανὸς (1962-1957), νῦν μητροπολίτης Κοζάνης, Μαραθῶνος Δαμασκηνὸς Κοτζιᾶς (1952-1958), νῦν μητροπολίτης Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας καὶ οἱ τιτουλάριοι Καρυουπόλεως Χριστοφόρος Χατζῆς (1953 - 1956), νῦν μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως καὶ Κονίτσης, καὶ Σταυρουπόλεως Πολύκαρπος Λιώσης (1953-1958), νῦν μητροπολίτης Σισανίου καὶ Σιατίστης· πρωτοσύγκελλοι δὲ οἱ ἀρχιμ. Διονύσιος Ψαριανὸς (1949-1953) ἀπὸ τοῦ 1952 χειροτονηθεὶς εἰς ἐπίσκοπον Ρωγῶν καὶ ἀρχιμ. Γαβριὴλ Καλοκαιρινὸς (1953-1957), νῦν μητροπολίτης Θήρας.

Ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου Θεόκλητου Β΄ διετέλεσαν βοηθοὶ ἐπίσκοποι: Ὁ Θαυμακοῦ Χρυσόστομος (Θέμελης), ἀρχιεπισκοπικὸς ἐπίτροπος ἐν Πειραιεῖ, ὁ Κερνίτσης Χρυσόστομος (Βενετόπουλος), ὁ Ἀχαΐας Παντελεήμων (Καρανικόλας) καὶ ὁ τιτουλάριος μητροπολίτης Πατάρων Μελέτιος (Χρηστίδης), ὡς ἀρχιεπισκοπικὸς ἐπίτροπος ἐν Ν. Ἰωνίᾳ (οὗτος ἐπίσης κατεῖχε τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἀρχιεπισκόπων), πρωτοσύγκελλος δὲ ὁ ἀρχιμ. Θεόκλητος Ἀβραντινῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες καὶ οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ Νόμοι, Ἔκδοσις β΄ Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι 1949. Ἀποστολικῆς Διακονίας Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἔκθεσις Πεπραγμένων (1 Ἀπριλίου 1947-31 Μαρτίου 1948), Ἀθῆναι 1948 καὶ (1 Ἀπριλίου 1948-30 Ἰουνίου 1949), Ἀθῆναι 1949. Ἔκθεσις ἐπὶ τοῦ ἀπολογισμοῦ χρήσεως 1949-1950, Ἐκκλησία ΚΗ΄ 1951, 40-43, Χρήσεως 1950-1951, αὐτ. ΚΘ΄ 1952, 36-38, 97-99, Χρήσεως 1951-1952, αὐτ. Λ΄ 1953, 214-217, Χρήσεως 1952-1953, αὐτ. ΛΑ΄ 1954, 17-22, Χρήσεως 1953-1954, αὐτ. ΛΒ΄ 1955, 82-84, 90-93. Βασιλείου Ἀτέση, μητροπολίτου Λήμνου, Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία, Β΄, Ἀθῆναι 1952. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Ἀναμόρφωσις 1955, 1956, 1957. Β. Βέλλα, Ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1951, Ἐκκλησία, ΚΘ΄ 1952, 9-12, Κατὰ τὸ 1952, Ἐκκλησία, Λ΄ 1953, 55-58, Κατὰ τὸ 1954, Ἐκκλησία, ΛΒ΄ 1955, 65-67. Ἠλ. Βενέζη, Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, Ἀθῆναι 1952. Κ. Βοβολίνη, Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας (1453-1953), Ἀθῆναι 1952. P. Bratsiotis, Die geistigen Strömungen und die religiösen Bewegungen in der Orthodoxen Kirche Griechenlands, ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht, herausgegeben von P. Bratsiotis, Band 1, 2 Teil. Stuttgart 1960, σ. 49–69. Τοῦ αὐτοῦ, The Evangelistic Work of the Contemporary Greek Orthodox Church, ἐν The Christian East, I, N. Series, Nr 1, 1950. M. Constantinidis, Life and Work in the Diocese of Athens, 2 edition, London, 1936. De Vaux St Cyr, Ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, Ἀκτῖνες, Κ΄ 1957, 289-297. G. Dejaifve, Le revival de l' Eglise Orthodoxe de Grèce, Nouvelle Revue Théologique, Année 87, tome 77, Nr 4, Avril 1955. Χρυσ. Θέμελη, ἀρχιμ., Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Δ. Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐκκλησία, ΛΑ΄ 1954, σ. 320-329, καὶ ἀνάτυπον, Ἀθῆναι 1954. Ἀγγ. Καμβύση, Ἐκκλησιαστικοὶ Νόμοι, Ἀθῆναι 1952. Γερ. Κονιδάρη, Ἀθῆναι (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία), ἐν ΘΧΕ, Α΄, σ. 405-455. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπίτομος Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, (49/50 1938), Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Γ΄ τόμου τῆς ΘΧΕ. Τοῦ αὐτοῦ, Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος (1868-1938), Ἐκκλησία, ΚΕ΄ 1948, 340 - 341. J. Kotsonis, New Life in the Church of Greece, World Dominion and the World today, May-June 1951, σ. 170 ἑξ. Ι. Χ. Κωνσταντινίδου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν τριακονταπενταετίαν 1923-1957, Ἀθῆναι 1961. Ν. Μπουγάτσου, Στοιχεῖα Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς, Ἀθῆναι 1953. Ν. Μπούσουλα, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της μέχρι σήμερον, Ἐπιμελείᾳ Χριστοφ. Κατσίμπα, Ἀθῆναι 1948. Π. Μπρατσιώτου, Ἡ ἐν Ἑλλάδι θρησκευτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ κίνησις ἀπὸ 1900–1950, Νέα Ἑστία, ΜΗ΄, τεῦχ. 563, Χριστούγεννα 1950, σ. 184-191 καὶ εἰς ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ποιμένος, Μυτιλήνη 1951. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, ἐκ τῆς Θεολογίας, Ἀθῆναι 1938. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνων, Ἀθῆναι 1928. Τοῦ αὐτοῦ, Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς δράσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1936. Τοῦ αὐτοῦ (†), Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ 1900ῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, ἔκδοσις β΄ ἐπηυξημένη, Ἀθῆναι 1954. Δ. Πετρακάκου, Νομοκανονικαὶ Ἐνασχολήσεις, Ἀθῆναι 1943. B. Spuler, Die Orthodoxen Kirchen, εἰς περιοδικὸν Internationale Kirchliche Zeitschrift, 29 (1939) κ.ἑξ. Συνοδικαὶ Ἐγκύκλιοι, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ 100ῇ περιόδῳ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἐπιμελείᾳ ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Θέμελη, Α΄, (1901-1933), Ἀθῆναι 1955, Β΄, (1934 - 1956), Ἀθῆναι 1956. Ev. D. Theodorou, The Church of Greece, Athens 1959. E. Timiadis, Religious Recovery in Greece, World-Christian Digest, October 1951, σ. 50 κ.ἑξ. Ἀ. Ι. Φυτράκη, Ἀποστολικὴ Διακονία. Ἔκθεσις πεπραγμένων 1958-1959, Ἀθῆναι 1960 καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ ΛΖ΄ 1960, σ. 244 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἔργον τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ ἔτος 1960, ἐν Ἐκκλησίᾳ, ΛΗ΄ (1961), σ. 275-281, 307-311, 327-331, Ἀθῆναι 1961. Περιοδικὰ Ἀθηνῶν, Ἀναμόρφωσις, Περίοδος Β΄ 1955-1959, Ἀνάπλασις, Περίοδος Β΄ 1953-1962, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, 1946-1962, Ἐκκλησία 1923-1962, Ἐνορία, 1946-1962, Ἐκκλησιαστικὸν Ἡμερολόγιον, ἐτῶν 1954-1958, Ἡμερολόγιον Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1959-1962.

ΙΩ. Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ

α) Ἐπίσκοποι:

Ἱερόθεος ;
Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης †93 ἢ 52—96

Νάρκισσος	117—138
Πούπλιος ἱερομάρτυς	161—180
Κοδρᾶτος	τέλη β' αἰῶνος;
Λεωνίδης Α' ἱερομάρτυς	†250
Ὀλύμπιος	
Πιστὸς	325
Κλημάτιος	Δ' αἰὼν
Μόδεστος	431;
Ἀθανάσιος Α'	451;—458
Ἀνατόλιος	459
Ἰωάννης Α'	ε' αἰὼν
Ἰωάννης Β'	680
Ἀνδρέας	694
Θεοχάριστος	702
Μαρῖνος	704
Ἰωάννης Γ'	714

β) Μητροπολῖται:

Γρηγόριος Α'	780
Ἀδαμάντιος	810
Ἰωάννης Δ'	819
Θεοδόσιος	Θ' αἰ.
Ὑπάτιος	Θ' αἰ.
Δημήτριος Α'	Θ' αἰ.
Γερμανὸς Α', ἀρχιεπίσκοπος	—841
Δημήτριος Β' καθηρ. μεταξὺ	846—857
Γαβριὴλ Α' καθηρέθη	858—860
Γρηγόριος Β'	
Κοσμᾶς	
Νικήτας Α'	869/870, †881;
Σάββας Α'	879
Ἀναστάσιος	†889
Σάββας Β'	880;—914†
Γεώργιος Α'	—922†
Νικήτας Β'	†927
Κωνσταντῖνος	†965;
Φίλιππος	†981
Θεοδήγιος	1007
Μιχαὴλ Α'	1030
Λέων Α' σύγκελλος	†1061
Λέων Β' ραίκτωρ	†1069
Ἰωάννης Ε' Βλαχερνίτης	1087
Νικήτας Γ' Κούρδης	†1103
Νικηφόρος	1112
(Γεράσιμος;)	
Γεώργιος Β'	1156/57
Νικόλαος Α'	1166—1175;
Μιχαὴλ Β'	ΙΒ' αἰ.
Θεοφύλακτος	ΙΒ' αἰ.
Γεώργιος Γ' Ξηρὸς	1172
Γεώργιος Δ' Βούρτζης	†1180
Μιχαὴλ Γ' Ἀκομινᾶτος	1182—1222;
Μελέτιος Α' μεταξὺ	1275—1289
Ἄνθιμος Α' ὁμολογητὴς	ΙΓ'—ΙΔ' αἰ.
Λάζαρος (ἀπὸ ἐπ. Σινᾶ)	ἀρχαὶ ΙΔ' αἰ.
Νεόφυτος Α'	1336
ἄγνωστος ἐπὶ πατρ. Φιλοθέου	μέσ. ΙΔ' αἰ.
Νικόδημος	1371—;
Δωρόθεος Α'	1387
Μακάριος	1394—1395
Γερβάσιος	1432
Φαντῖνος	1440—1443;
Θεόδωρος;	1453
Ἰσίδωρος	1456
ἄγνωστος μετασχὼν συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ	1465/66
Δωρόθεος Β' περὶ τὸ	1472
Ἄνθιμος Β'	1489
Νεόφυτος Β'	1492
Λαυρέντιος	1528—1546
Κάλλιστος	1550—1564
Σωφρόνιος Α'	1565—1570;
Νικάνωρ	1574—1592
Θεοφάνης Α' Καρύκης	1592—1597
Νεόφυτος Γ'	1597—1602
Σαμουὴλ Πριμπέτος	†1602
Ναθαναὴλ Ἔμπορος	1602—1606
Ἄνθιμος Β'	1606—;
Κύριλλος Α'	1611—;
Μητροφάνης Β'	1619—;
Θεοφάνης Β'	1620;—1633
Σωφρόνιος Β'	1633—1636
Δανιὴλ	1636—1665
Ἄνθιμος Γ'	1665—1676
Ἰάκωβος Α'	1676—1686
Ἀθανάσιος Β'	1686—1689
Μακάριος Β' Πελεκᾶνος	1689—1693
Ἄνθιμος Δ'	1693—1699
Κύριλλος Β'	1699—1703
Μελέτιος Β' Μῆτρος	1703—1713
Ἰάκωβος Β'	1713—1734
Ζαχαρίας	1734—1740
Ἄνθιμος Ε'	1741—1764
Βαρθολομαῖος μὲ διακοπὰς	1764—1780
Νεόφυτος Δ'	—1775
Γαβριὴλ Β' (;)	
Βενέδικτος	1781—1785
Ἀθανάσιος Γ'	1785—1787
Βενέδικτος τὸ β'	1787—1796
Ἀθανάσιος Γ' τὸ β'	1796—1799
Γρηγόριος Γ'	1799—1820
Διονύσιος Β'	1820—1823
Νεόφυτος Ταλαντίου, τοποτηρητὴς	1824—1827
Γρηγόριος Δ'	1827—1828†
Ἄνθιμος ΣΤ'	1828—1830
τοποτηρητεία β' Νεοφύτου	
Σωφρόνιος Γ' ὁ Ἀττικῆς	
Νεόφυτος Ε' Μεταξᾶς	1836—1861
Μισαὴλ Ἀποστολίδης	1861—1862
Θεόφιλος Βλαχοπαπαδ.	1862—1871
Προκόπιος Α' Γεωργιάδης	1874—1896
Γερμανὸς Β' Καλλιγᾶς	1889—1896
Προκόπιος Β' Οἰκονομίδης	1896—1901
Θεόκλητος Α' Μηνόπουλος	1902—1917
Μελέτιος Γ' Μεταξάκης	1918—1920
Θεόκλητος Α' τὸ β'	1920—1922

γ' Ἀρχιεπίσκοποι:

Χρυσόστομος Α' Παπαδόπουλος	1923—1938
Χρύσανθος Φιλιππίδης	1938—1941
Δαμασκηνὸς Παπανδρέου	1941—1949
Σπυρίδων Βλάχος	1949—1956
Δωρόθεος Γ' Κοτταρᾶς	1956—1957
Θεόκλητος Β' Παναγιωτόπουλος	1957—1962
Ἰάκωβος Γ' Βαβανάτσος	13/1/1962—25/1/1962
Χρυσόστομος Β' Χατζησταύρου	14/2/1962—σήμερον

Προχριστιανικαὶ Ἀθῆναι

Ἡ ἱστορία τῶν προχριστιανικῶν Ἀθηνῶν ἄρχεται ἀπὸ τὴν νεολιθικὴν ἐποχήν, καθ' ἣν εἰς τὰς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν γαίας ἐγκατεστάθη εἷς δραστήριος καὶ ἐπιχειρηματικὸς λαός. Οὗτος, μὲ τὴν ὑπερήφανον συνείδησιν τοῦ γηγενοῦς κατὰ τὴν χαλκῆν ἐποχήν, ἀφήνει τὰς πεδινὰς οἰκήσεις καὶ εὑρίσκει ἀσφάλειαν κατὰ τῶν ἐκ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐπιδρομέων, εἰς τὰ φύσει ὀχυρὰ ἄκρα τῶν λόφων καὶ τῶν ὀρέων τῆς περιοχῆς του, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξομαλύνει καὶ τειχίζει.

Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, βράχος 156 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, μήκους 300 μέτρων καὶ πλάτους 130, μὲ τὸ ἐλλειψοειδὲς σχῆμα της καὶ τὰ ἀμυντικὰ φυσικὰ πλεονεκτήματά της, ὡς καὶ μὲ τὸ ἄφθονον ὕδωρ της, περιτειχίζεται ἀπὸ Ἀθηναίους πελασγικῆς καταγωγῆς (Ἡροδ., Ἱστορ. 6, 137.2 - Διον. Ἁλικαρν., Ρωμ. Ἀρχ. Ι 28,4). Εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπιφάνειάν της, οἰκοδομεῖται τὸ «μέγαρον» τοῦ ἡγεμόνος καὶ πλησίον αὐτοῦ ἱερὰ καὶ δημόσια κτίρια.

Πρῶτος μυθικὸς βασιλεὺς τῆς Ἀκροπόλεως ὑπῆρξεν ὁ «γηγενὴς» Πελασγὸς Κέκροψ, υἱὸς τῆς Γαίας, διφυὴς τὴν ὄψιν, τὸ ἥμισυ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἥμισυ ἑρπετὸν (Ἀπολλοδώρου, 3.14.1). Εἰς αὐτὸν ἀποδίδουν τὴν συγκέντρωσιν τῶν σποραδικῶς οἰκούντων ἰθαγενῶν περὶ τὴν ὀχυρὰν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς λατρείας τοῦ Ὑπάτου Διὸς καὶ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς. Ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κέκροπος γίνεται ἡ διένεξις τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος διὰ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἀττικῆς. Πρῶτος ἦλθεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁ Ποσειδῶν καὶ μὲ ἓν κτύπημα τῆς τριαίνης ἔκαμε νὰ ἀναβλύσῃ ἡ πηγὴ «Ἐρεχθηὶς θάλασσα». Ἡ Ἀθηνᾶ ἦλθε κατόπιν καὶ ἐφύτευσεν εἰς τὸ Πανδρόσειον τῆς Ἀκροπόλεως τὴν πρώτην ἐλαίαν (ἀστή), ἐξ ἧς προῆλθον ὅλαι αἱ ἱεραὶ ἐλαῖαι τῆς Ἀκαδημίας, αἱ «μορίαι». Οὕτω ἐξέσπασε μεταξὺ Ἀθηνᾶς καὶ Ποσειδῶνος ἔρις, εἰς ποῖον ἐκ τῶν δύο ἀνῆκεν ἡ χώρα. Ὁ Ζεὺς ἀνέθεσε τὴν κρίσιν εἰς τοὺς δώδεκα θεούς, οὗτοι δὲ ἐπεδίκασαν τὴν χώραν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν. Ὁ μῦθος οὗτος ὡς καὶ ὁ σχετικὸς μὲ τὸν θετὸν υἱὸν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἱδρυτὴν τῶν «Ἀθηναίων» Ἐριχθόνιον, κατέχει σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ δημοσίαν ζωὴν τῶν Ἀθηνῶν. Πιθανῶς ὑποδηλοῖ τὴν διαμάχην μεταξὺ τῆς παλαιοτάτης λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἰώνων οἰκιστῶν εἰσαχθείσης λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος Ἐρεχθέως, ἥτις κατέληξεν εἰς συνδιαλλαγήν.

Ἡ λατρεία τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, θεᾶς τῶν κορυφῶν τῶν πόλεων (Ὁμ., Ἰλ. ΣΤ' 269) καὶ τοῦ Ποσειδῶνος Ἐρεχθέως, μὲ χθόνιον χαρακτῆρα, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἀρχαιοτάτη (Πλουτάρχου, Ἠθικὰ 843β). Τὰ πανάρχαια ἱερὰ σημεῖα, τὰ «μαρτύρια» τῆς Ἀκροπόλεως (ἐλαία, ἐρεχθηὶς θάλασσα, τάφοι πρώτων βασιλέων) ἀπετέλεσαν τὸν ἀρχικὸν τόπον τῆς ἀθηναϊκῆς λατρείας καὶ περιεβλήθησαν μὲ μεγάλην εὐσέβειαν.

Κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ὁ τόπος τῶν χθονίων προστατῶν θεῶν τῆς πόλεως καὶ ἄλλα σημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, κοσμοῦνται μὲ βωμοὺς καὶ ὑπαίθρια ἄβατα, ἐν τῶν ὁποίων εὑρέθη ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

Ἡ παράδοσις διηγεῖται ὅτι περὶ τὸν ΙΓ' αἰῶνα π.Χ., ὁ βασιλεὺς Θησεὺς συνήνωσε διὰ «συνοικισμοῦ» τὰ πολλὰ ἀνεξάρτητα κράτη τῆς Ἀττικῆς εἰς μίαν πολιτείαν καὶ πρωτεύουσαν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ πέραν τοῦ 700 π.Χ., ἀπετέλεσε σημαντικὸν σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀρχίζει ἡ πρώτη ἀκμὴ τῆς πόλεως ὡς θρησκευτικοῦ καὶ πνευματικοῦ κέντρου.

Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατὰ τὴν περίοδον πέντε αἰώνων (1000 - 500), ὅτε κυβερνοῦν οἱ ὀλιγαρχικοὶ εὐπατρίδαι, ἀναπτύσσεται οἰκοδομικὴ δραστηριότης. Εἰς τὴν περιοχὴν μεταξὺ Ἐρεχθείου καὶ Παρθενῶνος κεῖνται τὰ ἀρχαϊκὰ λείψανα τοῦ «νεὼ Ἐρεχθέως» (Ἡροδ., Ἱστορ. Η' 55), τοῦ ἀρχαίου ἑκατομπέδου, τοῦ ὀπισθοδόμου κ.λ.π. Πλῆθος δὲ ἀφιερωμάτων τῶν νικητῶν καὶ γενικῶς τῶν πιστῶν τῆς ἐποχῆς ἀπετέλουν δαψιλῆ δείγματα τῆς εὐσεβείας πρὸς τὸ θεῖον καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ ὡραῖον. Ἡ ἀγορὰ τῆς πόλεως ἕως τὸ 750 διατηρεῖται ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀπὸ τοῦ Σόλωνος ὅμως καταλαμβάνει τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ, τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ Ἠριδανοῦ ποταμοῦ, ἔνθα καὶ κτίζονται τὰ νέα κτίρια, τὰ ὁποῖα κατόπιν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν (480 π.Χ.).

Αἱ Ἀθῆναι μετεμορφώθησαν πνευματικῶς καὶ ὑλικῶς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου. Οὗτος ἀπετέλει σπάνιον συνδυασμὸν μορφώσεως καὶ διοικητικῆς ἱκανότητος. Ἦτο ἤπιος τοὺς τρόπους, ἀνθρωπιστὴς εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ γενναιόδωρος εἰς ὅλους. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτική του ἔδωκεν ἐργασίαν εἰς τοὺς πτωχοὺς Ἀθηναίους, δι' ἀπασχολήσεως εἰς διάφορα δημόσια ἔργα. Ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐξωραΐσθη μὲ δωρικὸν περιστύλιον καὶ ἤρχισαν τὰ ἔργα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ὀργανώνει τοὺς παναθηναϊκοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς συνδυάζει μὲ τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, εἰσάγων εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὰ Μεγάλα Διονύσια. Ὀλίγον πρὸ τῶν περσικῶν (488 π.Χ.) ἀρχίζει ἡ ἀποφασισθεῖσα ἐπὶ Σόλωνος ἀνέγερσις τοῦ λεγομένου πωρίνου Παρθενῶνος, ὅστις δὲν ἐπροχώρησεν ὑπὲρ τὴν κρηπῖδα. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης συνεχίσθη ὁ μαρμάρινος Παρθενών, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνοικοδόμησις διεκόπη τὸ 480.

Ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους ἐπίστευεν, ὅτι οἱ θεοὶ τοῦ ἐδώρησαν τὴν νίκην καὶ τὴν ἡγεμονίαν ἐφ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξέφρασε τὰ αἰσθήματά του αὐτὰ μὲ τὴν ταύτισιν θεῶν καὶ κράτους. Παρὰ τὴν ὑλιστικὴν νοοτροπίαν, ὡς καὶ τὴν κριτικὴν τῶν σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων, εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς τῶν Ἀθηναίων διετηρεῖτο ἡ παλαιὰ πίστις. Ἐπανηγύριζον τὰς περισσοτέρας ἑορτὰς καὶ ἐτίμων τοὺς θεούς, μὲ λατρευτικὰς τελετὰς καὶ θυσίας ἑκατοντάδων ζώων καὶ ἔτερπον ἑαυτοὺς μὲ τὴν διανομὴν τῶν ἱεροσφαγίων, μὲ ἀθλητικοὺς καὶ ποιητικοὺς ἀγῶνας κ.λ.π.

Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τοὺς Ε' - Δ' π.Χ. αἰῶνας, παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Ἡ ἐπίσημος εἴσοδος τῆς πόλεως εἶναι τὸ Δίπυλον τοῦ Κεραμεικοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἄρχεται ἡ περίφημος πομπικὴ ὁδὸς τῶν Παναθηναίων, μήκους 1050 μέτρων. Ἡ ὁδὸς διήρχετο διὰ τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ, νοτιοανατολικῶς τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ διὰ τοῦ «ἐν Λίμναις Διονύσου» κατέληγεν εἰς τὰ Προπύλαια (Παυσ., Ἀττικά, Ι, 3-17). Ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ τῶν Παναθηναίων ἐξετείνετο ἡ Ἀγορά, μὲ βωμούς, ἱερὰ καὶ δημόσια κτίρια, σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἦσαν: Ὁ βωμὸς τῶν Δώδεκα Θεῶν, ἱδρυθεὶς ἐπὶ τοῦ ἐγγονοῦ Πεισιστράτου (522 π.Χ.) καὶ ἀποτελῶν τὴν ἀφετηρίαν τῶν ὁδικῶν μετρήσεων. Οὗτος κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους μετωνομάσθη εἰς Βωμὸν τοῦ Ἐλέους. Ἡ Στοὰ τοῦ Ἐλευθερίου Διός, κτίριον δωρικοῦ ρυθμοῦ μὲ κιονοστοιχίας ἔξωθεν δωρικὰς καὶ ἔσωθεν ἰωνικάς, οἰκοδομηθὲν πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης κατὰ τῶν Περσῶν. Διεκοσμήθη μὲ ἔργα τοῦ Εὐφράνορος καὶ ἀπετέλει τόπον φυλάξεως τῶν δημοσίων ἐγγράφων, τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Δράκοντος, ὡς καὶ ἰδιωτικῶν συναλλαγῶν καὶ συγκεντρώσεων. Εἰς αὐτὴν συνεζήτει καὶ ἐδικάσθη ὁ Σωκράτης (Πλάτ., Θεαίτητος 210 Δ, Εὐθύφρων Α 1), διότι ἐδίκαζεν ὁ ἄρχων βασιλεὺς τὰς περιφήμους ἐκείνας ἐπ' ἀσεβείᾳ δίκας (Ἀριστ., Ἀθηναίων Πολιτεία LVII, 2). Πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν τῆς Στοᾶς τοῦ Διός, ἔκειτο ἡ Ποικίλη Στοά, κατ' ἐξοχὴν τόπος φιλοσοφικῶν συζητήσεων, ἱδρυθεῖσα τὸ 410, καὶ διακοσμηθεῖσα μὲ ζωγραφικὰ ἔργα τοῦ Πολυγνώτου καὶ τοῦ Μίκωνος. Μεταξὺ τῆς Στοᾶς τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς καὶ τῆς Ποικίλης Στοᾶς, ὑπῆρχον αἱ Ἑρμαῖ, αἱ συνδεόμεναι μὲ τὴν ἀσεβῆ πρᾶξιν τοῦ Ἀλκιβιάδου (415 π.Χ.) Πρὸς νότον τοῦ βωμοῦ τῶν Δώδεκα Θεῶν μετετοπίσθη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ὁ ναὸς τοῦ Ἄρεως ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, τοῦ ὁποίου τὸ σχέδιον εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸν ὑπερκείμενον ναὸν τοῦ Ἡφαίστου. Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τούτου ὑπῆρχε μεγαλοπρεπὴς βωμὸς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος μὲ γλυπτὴν ζωφόρον. Πρὸς νότον τῆς Στοᾶς τοῦ Διός, ὑπῆρχον δύο ναοὶ ἀφιερωμένοι εἰς τὰς θεότητας τῆς φρατρίας, ὁ τοῦ Διὸς Φρατρίου καὶ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς Φρατρίας ἢ Ἀπατουρίας.

Κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ἱερωσύνην εἶχε μόνον ἡ ἀριστοκρατία. Αἱ κατώτεραι τάξεις κατέφευγον εἰς τὰ ἐξοχικὰ ἱερὰ ἢ τὰς λατρείας τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ συνεπήγνυον θρησκευτικοὺς συλλόγους, ὀργεῶνας, τοὺς ὁποίους ὁ Σόλων ἐξίσωσε μὲ τὰς ἀδελφότητας, φρατρίας τῶν ἀριστοκρατῶν. Ὁ Σόλων καὶ ὁ Κλεισθένης περιέλαβον πάντας τοὺς ναοὺς εἰς ἑνιαίαν ὀργάνωσιν καὶ ὑπὸ

χρεωσαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνήκουν εἰς μίαν φρατρίαν. Προστάτις τῶν ἐν Ἀθήναις φρατριῶν ἦτο ἡ Ἀθηνᾶ, τιμωμένη εἰς τὸν ναΐσκον τοῦτον τῆς Ἀγορᾶς, ὅστις κατεσκευάσθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ Δ΄ π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐδέχθη πρόπυλον κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Πλησίον τῶν ναῶν τούτων ἦτο τὸ Πατρῷον, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, πατέρα τοῦ Ἴωνος, γενάρχου τῶν Ἀθηναίων. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ΄ π.Χ. αἰῶνος, οἰκοδομεῖται ὡς ἀψιδωτὸς ναός, καταστραφεὶς ἀπὸ τοὺς Πέρσας. Ὁ τετράστυλος ἐν παραστάσει, μὲ πρόδομον καὶ σηκὸν ναὸς ἱδρύεται περὶ τὸ 300 π.Χ. διότι οἱ Πλαταιεῖς ὥρκισαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀφήσουν ἐρειπωμένα τὰ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντα ἱερά, ὡς μάρτυρας τῆς βαρβαρικῆς ἀσεβείας των. Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ὑπῆρχε δωμάτιον — ἄδυτον, ἐπικοινωνοῦν μὲ θύραν πρὸς τὸν ναόν. Πλὴν τοῦ χαλκοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, ὁ Εὐφράνωρ κατεσκεύασε καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος, εὑρεθὲν τὸ 1907 καὶ ἀποκείμενον σήμερον ἐν τῇ ἀναστηλωθείσῃ Στοᾷ τοῦ Ἀττάλου.

Ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ, μετὰ τὰ Περσικά, ἱδρύεται τὸ 450-440 π.Χ., ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς (Θησεῖον). Ἡ προελληνικὴ λατρεία τοῦ Δαίμονος τοῦ πυρός, προελθοῦσα ἐκ Λήμνου (Ὁμ., Ἰλ. Ι΄ 593) συνεδέθη μὲ τὴν τῆς Ἐργάνης Ἀθηνᾶς, προστατρίας τῶν Ἀθηναίων τεχνιτῶν, εἰς κοινὴν ἑορτήν, τὰ Χαλκεῖα ἢ Ἀθήναια. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ στίχος τοῦ Σοφοκλέους: «Βᾶτ' εἰς ὁδὸν δὴ πᾶς ὁ χειρῶναξ λεώς, οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάνην στάτοις λίκνοισι προστρέπεσθε (καὶ) παρ' ἄκμονι τυπάδι βορεία» (Ἀποσπ., 760 Ν 2). Ὁ ναὸς εἶναι περίπτερος ἐν παραστᾶσι δωρικός, μὲ πρόδομον, σηκὸν καὶ ὀπισθόδομον, καὶ περιεῖχεν λατρευτικὰ ἀγάλματα τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Ὁ ἀρχιτέκτων πιθανῶς ἐπωφελήθη τῶν σχεδίων τοῦ Παρθενῶνος διὰ τὴν ἐσωτερικὴν διευθέτησιν τοῦ σηκοῦ. Εἰς τὰς μετόπας ἀπεικονίζοντο οἱ ἆθλοι τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Θησέως καὶ εἰς τὴν ζωφόρον μάχαι Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων κ.λ.π. Πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἡφαιστείου ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης καὶ ὁ βωμὸς τοῦ Δήμου καὶ τῶν Χαρίτων, εἰς δὲ τὸ νοτιοανατολικὸν αὐτοῦ τὸ Μητρῷον. Ὁ ναὸς οὗτος καταστραφεὶς ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὴν Μεγάλην Μητέρα τῶν Θεῶν, ἐλθοῦσαν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Πίνδαρος τὴν ὑμνεῖ καὶ ἀναφέρει τὴν ὀργιαστικὴν λατρείαν της, μὲ τὰ κύμβαλα, τὰ κρόταλα καὶ τοὺς δαυλοὺς (Πυθ. 3, 77. Ἀποσπ. 79, 80, 95). Τέλος αὕτη ἀφωμοιώθη μὲ τὴν Δήμητρα. Ὁ πρῶτος ναός της οἰκοδομεῖται ἐπὶ τῆς Ἀγορᾶς τοῦ Σόλωνος. Καὶ ὁ δεύτερος, ἀποτελούμενος ἀπὸ τέσσαρας χώρους διαφορετικῶν διαστάσεων, πρὸ τῶν ὁποίων ἐκτείνεται στοὰ 39 μέτρων, ἐκτίσθη τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ Β΄ π.Χ. αἰῶνος. Οἱ χῶροι οὗτοι ἐνθυμίζουν σχέδιον οἰκίας τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὁ μικρὸς ναὸς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν, ἦτο μεταξὺ τῶν δωματίων καὶ εἶχε πρόδομον, σηκὸν καὶ λατρευτικὸν ἄγαλμα. Ἔμπροσθεν τοῦ Μητρῴου, ὑπῆρχε τὸ ἱδρυθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνος μνημεῖον τῶν δέκα ἐπωνύμων Ἡρώων-γεναρχῶν τῶν ἀθηναϊκῶν φυλῶν καὶ ὄπισθεν τὸ Βουλευτήριον, χῶρος ὀρθογώνιος, μεγάλων διαστάσεων, μὲ θεατροειδῶς διατεταγμένα καθίσματα, εἰς ὃν συνήρχοντο οἱ Πεντακόσιοι.

Ἄλλα σπουδαῖα οἰκοδομήματα τῆς Ἀγορᾶς εἶναι, ἡ Θόλος (470 π.Χ.), κυκλοτερὲς κτίριον μὲ κωνικὴν στέγην, ἔνθα ἐφυλάσσοντο τὰ μέτρα καὶ σταθμὰ καὶ ἐνδιητῶντο οἱ Πρυτάνεις, τὸ Στρατηγεῖον, ἡ νοτιοδυτικὴ κρήνη, ἡ Ἡλιαία, ἡ Μεσαία Στοά, αἱ Νότιαι Στοαί, τὸ Ἀργυροκοπεῖον, τὸ Νυμφαῖον κ.λ.π.

Σπουδαιοτάτην σημασίαν ἔχουν διὰ τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ σπήλαια καὶ οἱ τάφοι περὶ τὴν Ἀκρόπολιν. Εἰς τὸν βωμὸν τοῦ σπηλαίου τοῦ Ἀπόλλωνος ὡρκίζοντο οἱ ἐννέα ἄρχοντες τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὸ Ἀγλαύρειον οἱ ἔφηβοι ὤμνυον τοὺς στρατιωτικοὺς ὅρκους. Εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Διὸς Ἀστραπαίου, ἔχομεν λατρείαν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Πλησίον τῶν σπηλαίων τούτων τοποθετοῦνται τὰ παλαιὰ ἱερὰ τοῦ Ὀλυμπίου, τοῦ Πυθίου καὶ τῆς Ἀφροδίτης τῆς ἐν Κήποις. Πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως ὑπάρχει τὸ ἱερὸν τῆς Νύμφης, κλασσικῶν χρόνων, μὲ πλῆθος βωμῶν καὶ ἀναθημάτων, τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία ἔρχεται τὸ 420 π.Χ. ἀπὸ τὰς Ἀχαρνὰς διὰ τοῦ Τηλεμάχου, ὡς καὶ τὸ ἱερὸν καὶ θέατρον τοῦ Διονύσου Ἐλευθερέως, ἔνθα ἐτελοῦντο τὰ Λήναια καὶ ἄλλαι διονυσιακαὶ ἑορταὶ καὶ ἠκούοντο διθύραμβοι καὶ θεατρικὰ ἔργα.

Ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως δεσπόζει ἡ προσωποποίησις τῆς ἐλλόγου νοημοσύνης καὶ ἐλευθερίας τῆς σκέψεως, κατ' ἐξοχὴν θεότητος τοῦ λογικοῦ λαοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἡ Ἀθηνᾶ. Εἰς αὐτὴν ἀφιεροῦται τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς πόλεως.

Κεφαλὴ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς. Τετράδραχμον ΑΘΗΝΩΝ, 490-229 π.Χ.

Εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἰσέρχεταί τις διὰ τοῦ δωρικοῦ τὴν ὄψιν κτιρίου τῶν Προπυλαίων, οἰκοδομηθέντος ἐπὶ σχεδίων τοῦ Μνησικλέους τὸ 437-432 π.Χ. εἰς σημεῖον ἔνθα εὑρίσκοντο τὰ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντα Προπύλαια. Ἀριστερὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου κτιρίου, ἐπὶ μυκηναϊκοῦ πύργου καὶ παλαιοτέρου ὑπαιθρίου ἀβάτου τῆς «Ἀθηναίας τῆς Νίκης», ἱδρύεται τὸ 456-435 π.Χ. ὁ χαριέστατος τετράστυλος ἀμφιπρόστυλος ἰωνικὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἢ Ἀπτέρου Νίκης. Εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς κεντρικῆς ἐπιφανείας τῆς Ἀκροπόλεως, ὑφίσταται τὸ Ἐρεχθεῖον, καλῦπτον τὰ ἱερὰ σημεῖα τῆς παναρχαίας ἀθηναϊκῆς λατρείας. Εἶναι πολύπλοκον οἰκοδόμημα μὲ πολλὰς ἰδιορρυθμίας, διὰ νὰ διατηρηθοῦν τὰ λεγόμενα «μαρτύρια», οἰκοδομηθὲν μὲ διακοπὴν τεσσάρων ἐτῶν, τὸ 421-407 π.Χ. Μεταξὺ τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τοῦ Παρθενῶνος κεῖται ἡ περιοχὴ ἔνθα τὰ θεμέλια τῶν ἱερῶν κτιρίων τῶν ἀρχαιοτέρων περιόδων τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ ἀποκληθεὶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους (22, 13) Παρθενών, ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ἱδρύεται ἐπὶ Περικλέους μεταξὺ τῶν ἐτῶν 447-438 π.Χ. ἐπὶ τῆς πρὸ τῶν περσικῶν πολέμων πωρίνης καὶ μαρμαρίνης βάσεως, ὀλιγώτερον ἐπιμήκης καὶ εὐρύτερος. Ὁ ἀρχιτέκτων Ἰκτῖνος, ὁ ἐκτελεστὴς Καλλικράτης καὶ τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τοῦ Φειδίου, συνεργάζονται διὰ νὰ δημιουργήσουν τὸ πνευματικώτερον ὑλικὸν δημιούργημα τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ὁ ναὸς δωρικός, περίπτερος καὶ ὀκτάστυλος, θαυμαστῶν ἀναλογιῶν καὶ ἰδιορρυθμιῶν, φέρει μεγαλοπρεπέστατον γλυπτικὸν διάκοσμον εἰς τὰ ἀετώματα, μετόπας καὶ ζωφόρους, μὲ θέματα ἐκ τῆς Μυθολογίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς πράξεως τῶν χρόνων ἐκείνων.

Πλὴν τῶν λαμπρῶν αὐτῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων, ἐκόσμουν τὸν χῶρον τῆς Ἀκροπόλεως μικροὶ ναοὶ καὶ στοαί, ἀγάλματα νικητῶν, εὐσεβῶν ἀνθρώπων, κληρούχων, πόλεων, δήμων καὶ ἔργα διασήμων καλλιτεχνῶν, ὡς τῶν Καλάμιδος, Φειδίου (Πρόμαχος καὶ Λημνία Ἀθηνᾶ), Κρεσίλα, Μύρωνος, Λυκίου, Στρογγυλίωνος, Κριτίου, Νησιώτου, Πύρρου κ. ἄ.

Ἡ «κατείδωλος» αὕτη πόλις, μὲ τὸν οὐρανόν της, τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα της, τὰς παραδόσεις της, ὑπῆρξε καὶ κατ' ἐξοχὴν πόλις δημιουργίας καὶ τελέσεως ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων, ὡς τῶν «Τριῶν Ἱερῶν Ἀρότρων», «Προχαριστηρίων», «Καλλυντηρίων» καὶ «Πλυντηρίων», τῶν «Σκιροφορίων» καὶ «Ἀρρηφορίων», τῶν «Ὀσχοφορίων», «Χαλκείων», «Πυανοψίων», «Ἀνθεστηρίων», «Ληναίων», «Διονυσίων», «Παναθηναίων» κ.λ.π., περὶ τῶν ὁποίων ὁ λόγος εἰς τὰ οἰκεῖα λήμματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. G. Kawerau-Π. Καββαδία, Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1890. A. Bremond, La Piété grecque, Paris 1914. W. Judeich, Topographie von Athen, München 1931. L. Deubner, Attische Feste, Berlin 1932. E. Vanderpool, The Route of Pausania in the Athenian Agora, περιοδικὸν Hesperia, XVIII. K. Μπίρη, Ἀθηναϊκαὶ Μελέται, Ἀθῆναι 1938. C. W. Blegen, Athenian studies presented to W. S. Ferguson, 1940. M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, München 1941. M. Picard, Les Religions Préhelléniques, Paris 1948. H. Payne-M. Young, Archaic Marble Sculpture from the Acropolis, London 1950. Ida Thullon Hill, The Ancient City of Athens, London 1953. G. Van Hoorn, Choes and Anthesteria, Leyden 1951. Ἰ. Τραυλοῦ, Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1960.

ΑΡ. ΠΑΝΩΤΗΣ

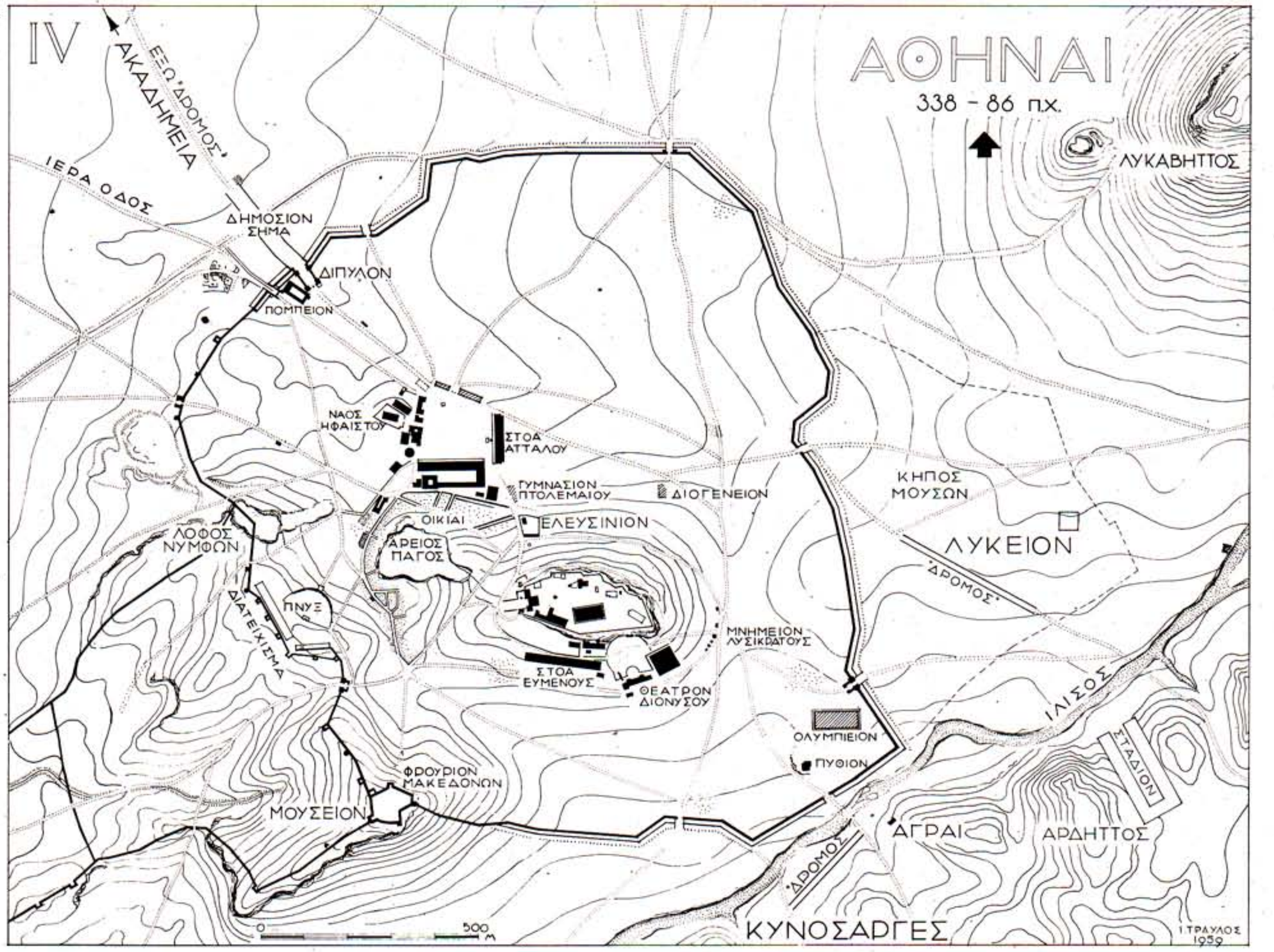
Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι

1) Ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς ἐν τῇ πόλει ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ: Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἄλλοτε πανίσχυρος καὶ ἔνδοξος πόλις τῶν Ἀθηνῶν εὑρίσκετο εἰς μεγάλην παρακμὴν καὶ μόνον χάρις εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῆς δόξαν καὶ τὴν αἴγλην τοῦ ὀνόματός της ἠδυνήθη, μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, νὰ διατηρήσῃ σχετικὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν, ἐνῶ εἰς τὰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος οὐσιαστικῶς ὁ ἐλεύθερος βίος εἶχε καταργηθῆ.

Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἄλλοτε μεγάλου καὶ πανισχύρου κράτους τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τώρα περιορισθῆ εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν καὶ εἰς μικρὰν πρὸς βορρᾶν αὐτῆς ἔκτασιν, κατὸ 87 π. Χ. ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ρωμαίων, τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ἐκ τῆς περιπετείας ταύτης ἐπέπρωτο νὰ εἶναι ὀλέθρια διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ διὰ τοὺς κατοίκους της.

Τὸ ἑπόμενον ἔτος, ἤτοι τὸ 86, ὁ Ρωμαῖος στρατηγὸς Σύλλας ἐπέρχεται κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀφοῦ ἐδήωσε καὶ μετὰ μανίας κατέστρεψε τοὺς περισσοτέρους τῶν Δήμων τῆς Ἀττικῆς μὲ τὰ πολυάριθμα ἱερά των, ἐπέδραμε κατὰ τοῦ Ἄστεος, τοῦ ὁποίου μετὰ μακρὰν καὶ σκληρὰν πολιορκίαν γίνεται κύριος. Ἡ σφαγή, ὁ ἐξανδραποδισμός, ἡ λεηλασία καὶ ἡ καταστροφή, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν, ἦσαν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων καὶ τραγικωτέρων τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ πόλις ἀπὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων μέχρι τοῦ 86 π.Χ. μὴ ὑποστᾶσα ἄλλην καταστροφήν, διετήρει ὅλην τὴν

Ἡ πόλις τῶν ΑΘΗΝΩΝ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Σύλλα.

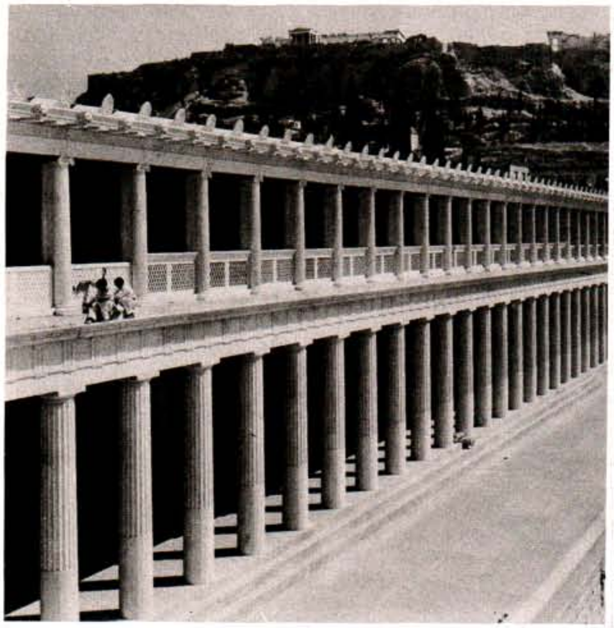
θὼς καὶ εἰς ὀλίγας νήσους. Ἐν τούτοις τὸ ἀρχαῖον Ἄστυ ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ ἐπηρεάζῃ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τόσον εἰς τὸν πολιτικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν τομέα, μὲ τὰς περιφήμους σχολὰς καὶ τὰ πανεπιστήμιά του, τὰ ὁποῖα προσείλκυον πλήθη φιλομαθῶν νέων ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν.

Οἱ Ἀθηναῖοι, παρὰ τὴν ὅλως προνομιακὴν θέσιν τὴν ὁποίαν εἶχον ἐξασφαλίσει ἔναντι τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, διατηροῦντες μόνον αὐτοὶ στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ ἀξιόλογον πολεμικὸν καὶ ἐμπορικὸν στόλον, οὐδόλως ἔμενον ἱκανοποιημένοι, ἀντιθέτως μὲ δυσφορίαν ἔβλεπον τὴν καταπληκτικὴν ἄνοδον καὶ αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ρωμαίων, τῶν ὑποτιθεμένων συμμάχων των, αἰσθανόμενοι δὲ ὅτι εὑρίσκοντο εἰς μειονεκτικὴν θέσιν ἔναντι αὐτῶν, ἐζήτουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποκτήσουν καὶ πάλιν τὴν προτέραν των ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν. Καὶ ἡ μὲν εὐκαιρία ἐδόθη εἰς αὐτοὺς ὅτε συνεμάχησαν μὲ τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα τοῦ Πόντου Μιθριδάτην, ὅστις λαμπρότητα τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, περιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτάτου Θεμιστοκλείου περιβόλου, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος εἶχε ριζικῶς ἐπισκευασθῆ, καὶ συνδεομένη διὰ τῶν Μακρῶν Τειχῶν μετὰ τῶν ἐπίσης ἄριστα ὠχυρωμένων λιμένων τοῦ Πειραιῶς.

Ἡ ἐπέμβασις καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τῶν ἄλλων Ρωμαίων φίλων τῶν Ἀθηνῶν ἐμετρίασε κάπως τὴν ὀργὴν τοῦ Σύλλα κατὰ τῶν κατοίκων, ὅστις σεβόμενος καὶ ὁ ἴδιος τὴν προτέραν δόξαν τῆς πόλεως, παρεχώρησεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ πάλιν σχετικὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν. Οὕτω αἱ Ἀθῆναι διέφυγον τότε τὸν κίνδυνον νὰ συμπεριληφθοῦν μεταξὺ τῶν τελείως εἰς τοὺς Ρωμαίους ὑποτεταγμένων καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ὑπ' αὐτῶν διοικουμένων πόλεων, οὐδέποτε ὅμως πλέον ἀνέλαβον τὴν προτέραν αὐτῶν αἴγλην καὶ δύναμιν. Τὰ τείχη τόσον τοῦ Ἄστεος ὅσον καὶ τοῦ Πειραιῶς κατεδαφίζονται ὑπὸ τοῦ νικητοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ, ὅστις διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ

ἐπιδιώκει νὰ ταπεινώσῃ τοὺς Ἀθηναίους καὶ νὰ μειώσῃ τὴν δύναμιν αὐτῶν πρὸς πρόληψιν νέας ἀνταρσίας.

Τὰ Μακρὰ Τείχη καὶ ὁ περίβολος τοῦ Πειραιῶς οὐδέποτε πλέον ἐπανακτίζονται καὶ ἡ ἄλλοτε ἀνθοῦσα καὶ

Ἡ ἀναστηλωθεῖσα στοὰ τοῦ Ἀττάλου.

σπουδαιοτάτη αὕτη ναυτικὴ πόλις καταλήγει εἰς ἕναν ἀσήμαντον παραθαλάσσιον συνοικισμόν, διατηρηθέντα εἰς τὴν ἀθλίαν αὐτὴν κατάστασιν μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΘ' μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἀναδεικνύεται καὶ πάλιν εἰς ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων λιμένων τῆς Μεσογείου.

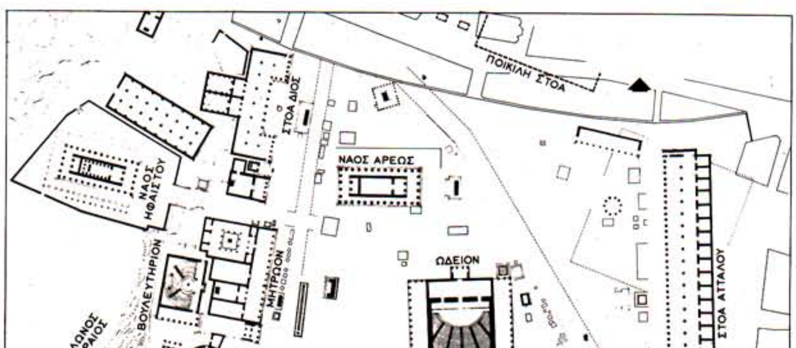
Ἡ ἔλλειψις ἐν τούτοις ὀχυρώσεως δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῆς οἰκοδομῆς νέων κτιρίων καὶ τῆς ἐπισκευῆς τῶν παλαιῶν. Εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σύλλα καταστροφὴν ἡ πόλις ἤρχισε καὶ πάλιν νὰ ἀναπτύσσεται κυρίως χάρις εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, βασιλέων ἄλλων χωρῶν καὶ πολλῶν ἰδιωτῶν φιλαθηναίων, οἱ ὁποῖοι καὶ διέθεσαν μυθώδη ποσὰ διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέων μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων καὶ ναῶν καὶ γενικῶς διὰ τὸν καλλωπισμὸν αὐτῆς.

Ἡ Ἀγορὰ τῆς πόλεως μολονότι ἔχασε τὴν προτέραν αὐτῆς πολιτικὴν σημασίαν, ἐξακολουθεῖ νὰ συγκεντρώνῃ ὅλην τὴν ζωὴν αὐτῆς, θρησκευτικήν, ἐμπορικὴν καὶ κοινωνικήν, ἡ δὲ μορφή της γενικῶς εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐνεφάνιζεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Α' π.Χ. αἰῶνος, πλὴν τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ περιλαμβάνοντος τὰ δικαστήρια, τὸ ὁποῖον καταστραφὲν ὡς φαίνεται τελείως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Σύλλα, ἐγκαταλείπεται καὶ εἰς τὴν θέσιν του ἐγκαθίστανται ἐργαστήρια βιοτεχνῶν. Οὕτω περιορίζεται τώρα κυρίως εἰς τὸν χῶρον τῆς μεγάλης τετραπλεύρου πλατείας, πέριξ τῆς ὁποίας εὑρίσκοντο τὰ κυριώτερα καὶ σημαντικώτερα τῶν οἰκοδομημάτων: Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἡ στοὰ τοῦ Ἀττάλου, ἡ ὁποία ἀναστηλωθεῖσα τὸ 1956 προσφέρεται ὡς μοναδικὸν παράδειγμα διὰ τὴν κατανόησιν τῆς λειτουργίας ὅσον καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν κτιρίων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Πρὸς τὴν δυτικὴν κατὰ σειρὰν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον περιελαμβάνοντο ἡ στοὰ τοῦ Διός, ὁ ναὸς τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος, τὸ Μητρῷον, τὸ Βουλευτήριον, ἡ Θόλος καὶ τὸ Στρατηγεῖον. Πρὸς τὴν νοτίαν ἡ Μέση στοά, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μακροτέρα τῆς Ἀγορᾶς περιβαλλομένη πανταχόθεν ὑπὸ κιόνων. Τέλος πρὸς τὴν βορείαν εὑρίσκοντο ἡ στοὰ τῶν Ἑρμῶν καὶ ἡ περίφημος διὰ τοὺς ζωγραφικούς της πίνακας Ποικίλη στοά.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Α' π.Χ. αἰῶνος, ἡ ἄλλοτε ἐλευθέρα πλατεῖα τῆς Ἀγορᾶς ἤρχισε νὰ καλύπτεται ὑπὸ διαφόρων οἰκοδομημάτων. Εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ἀνεγείρεται ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππα τὸ ὁμώνυμόν του Ὠδεῖον, ἐνῷ ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ θεοποιηθέντος αὐτοκράτορος Αὐγούστου οἰκοδομεῖται ὁ ναὸς τοῦ Ἄρεως, κτίσμα τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος, μεταφερθεὶς ἐνταῦθα ἀπὸ τὰς Ἀχαρνάς. Τὴν ἰδίαν τύχην ὡς ἀπεδείχθη τελευταίως ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς H. Thompson, εἶχον καὶ ἄλλοι ναοὶ τῆς Ἀττικῆς καταστραφέντες ὑπὸ τοῦ Σύλλα ἢ ἐγκαταλειφθέντες λόγῳ τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας. Οὕτω ὁ ναὸς τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς Ἀγορᾶς οἰκοδομεῖται δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος τοῦ Θορικοῦ, ἐνῷ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν αὐτῆς οἰκοδομεῖται ἄλλος ναὸς μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς.

Μεταξὺ τῶν ἀνεγερθέντων εἰς τὴν Ἀγορὰν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ, ἢ καὶ ὀλίγον ἀργότερον, κτισμάτων, περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἑξῆς: Πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν μεγαλοπρεπὴς κλῖμαξ ὁδηγοῦσα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἡφαίστου (Θησεῖον), πέριξ τοῦ ὁποίου διὰ τῆς φυτεύσεως χαμηλῶν θαμνοειδῶν δένδρων δημιουργεῖται κῆπος, τὸ πρόπυλον τοῦ Στρατηγείου, τὸ πρόπυλον τῆς Θόλου, ἡ κρήνη τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τὰ ὄπισθεν τῆς στοᾶς τοῦ Διὸς διαμερίσματα, πλησίον δ' αὐτῆς παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ὁδηγοῦσαν πρὸς τὴν Ἱερὰν πύλην, στοά, ἀνήκουσα πιθανῶς εἰς τὸ συγκρότημα τοῦ ἐνταῦθα εὑρισκομένου ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης, τῆς ὁποίας πιθανῶς τότε ἀνοικοδομεῖται ὁ ναός. Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀγορᾶς καὶ πρὸς νότον τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, περὶ τὰ τέλη τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος, οἰκοδομεῖται ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Πανταίνου, ἐνῷ πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον καὶ ἔμπροσθεν τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου μικρὰ στοὰ καὶ πλησίον αὐτῆς θόλος στεγάζουσα κρήνην ἢ περιρραντήριον. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν, ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου Ἀργυροκοπείου καὶ πλησίον τῆς Ἐννεακρούνου, οἰκοδομεῖται μεγαλοπρεπὲς Νυμφαῖον.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος, ἐπισκευάζεται ἡ ὁδὸς τῶν Παναθηναίων διὰ τῆς ἐπιστρώσεως αὐτῆς διὰ χαλίκων ἢ διὰ μεγάλων ὀρθογωνικῶν πωρίνων πλακῶν. Δι' ὀρθογωνικῶν πλακῶν ἐστρώθη τὸ μεταξὺ τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου καὶ τοῦ Ἐλευσινίου τμῆμα τῆς ὁδοῦ. Περαι-

Ἡ ἀγορὰ τῶν ΑΘΗΝΩΝ κατὰ τὸν Β' μ.Χ. αἰῶνα.

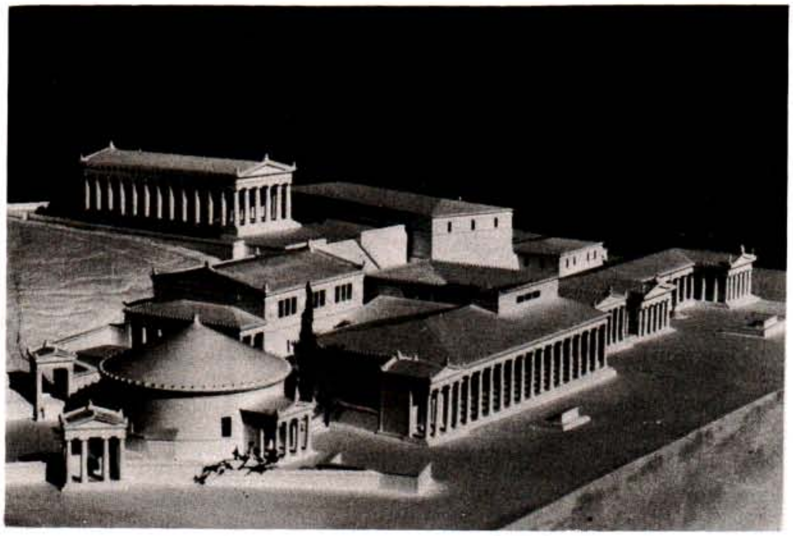
τέρω καὶ μέχρι τῆς 'Ακροπόλεως κατασκευάζεται κλῖμαξ πλάτους 10 μ., ὅσον δηλαδὴ καὶ τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ.

Ἡ σπουδαιότης τῆς ὁδοῦ τῶν Παναθηναίων καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ἀναμφισβήτητος. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἡ 'Ακρόπολις, τὸ κέντρον πάντοτε τῆς πόλεως, συνεδέετο ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, μὲ τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα. Κατὰ μῆκος καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς εὑρίσκοντο τὰ σπουδαιότερα τῶν οἰκοδομημάτων, κτίρια διοικήσεως καὶ ναοί, ἐπ' αὐτῆς δὲ ἐτελοῦντο αἱ πανηγύρεις κατὰ τὰς διαφόρους ἑορτάς, ἡ μεγαλυτέρα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ τῶν Παναθηναίων. Τὰ Παναθήναια ἐξηκολούθησαν νὰ τελοῦνται μὲ ὅλην τὴν ἐπισημότητα καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἐπὶ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνας.

Εἰς τὴν 'Αγοράν, περὶ τὰ τέλη τοῦ Α' π.Χ. αἰῶνος, ἐπέρχεται σημαντικὴ ἀλλαγὴ διὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτῆς τμήματος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου οἰκοδομηθεῖσαν νέαν ἀγοράν, τὴν συνήθως ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων καλουμένην «Ρωμαϊκὴν ἀγοράν», κειμένην πρὸς ἀνατολὰς τῆς στοᾶς τοῦ 'Αττάλου καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν.

Εἰς τὰ μέσα τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος, ἀνεγείρεται πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς τὸ ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον ὑπὸ τοῦ ἐκ Κυρρήστου 'Ανδρονίκου καὶ τὸ 'Αγορανομεῖον, ἐνῷ πρὸς τὴν βορείαν αὐτῆς πλευρὰν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος 'Αδριανοῦ ἡ ὁμώνυμος αὐτοῦ βιβλιοθήκη, τῆς ὁποίας καὶ σήμερον ἀκόμη τὰ περισωθέντα μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια προκαλοῦν ἐντύπωσιν.

'Επὶ τῆς 'Ακροπόλεως, οὐδεμία σημαντικὴ μεταβολὴ ἐπέρχεται κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους πλὴν τοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς Ρώμης ἀνεγερθέντος κυκλικοῦ ναοῦ. Ὅλα τὰ μνημεῖα τῶν κλασσικῶν χρόνων διατηροῦνται σχεδὸν ἀνέπαφα, ὁ Παρθενών, τὸ 'Ερέχθειον, τὸ ἱερὸν τῆς Βραυρωνίας 'Αρτέμιδος, ἡ Χαλκοθήκη, τὸ

'Αναπαράστασις τῶν οἰκοδομημάτων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς 'Αγορᾶς. Β' μ.Χ. αἰών.

ἄγαλμα τῆς Προμάχου 'Αθηνᾶς, τὰ Προπύλαια καὶ ὁ ναὸς τῆς 'Αθηνᾶς Νίκης, προκαλοῦντα τὸν θαυμασμὸν εἰς τοὺς Ρωμαίους κατακτητάς.

Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς 'Ακροπόλεως, τὰ καταστραφέντα οἰκοδομήματα ἐπισκευάζονται, οἰκοδομοῦνται δὲ καὶ νέα τοιαῦτα. Τὸ 'Ωδεῖον τοῦ Περικλέους καταστραφὲν ὑπ' αὐτῶν τῶν 'Αθηναίων, διὰ νὰ μὴ χρησιμοποιήσῃ ὁ Σύλλας τὴν ξυλείαν του κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς 'Ακροπόλεως, ἀνοικοδομεῖται τὸν Α' μ.Χ. αἰῶνα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Καππαδοκίας 'Αριοβαρζάνου. Εἰς τὸ Θέατρον τοῦ Διονύσου οἰκοδομεῖται ὑπὸ τοῦ Νέρωνος νέα σκηνή, εἰς δὲ τὸ 'Ασκληπιεῖον ἐκτελοῦνται διάφορα ἔργα. Τέλος, τὸν Β' μ.Χ. αἰῶνα, ὑπὸ τοῦ εὐεργέτου τῆς πόλεως Ἡρώδου τοῦ 'Αττικοῦ ἀνεγείρεται τὸ καὶ σήμερον χρησιμοποιούμενον 'Ωδεῖον, ἐνῷ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνακαινίζεται διὰ λευκοῦ μαρμάρου τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον.

Τὰ σπουδαιότερα ὅμως ἔργα τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος ὀφείλονται εἰς τὸν αὐτοκράτορα 'Αδριανόν, ὁ ὁποῖος ἐπεξέτεινε τὴν πόλιν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀνήγειρε μεγαλοπρεπῆ κτίρια καὶ ναούς, δύναται δὲ νὰ λεχθῇ, ὅτι οὐσιαστικῶς τότε μόνον αἱ 'Αθῆναι ἀνέλαβον καὶ πάλιν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σύλλα καταστροφήν. «'Αθῆναι μὲν οὕτως ὑπὸ τοῦ πολέμου κακωθεῖσαι τοῦ Ρωμαίου αὖθις 'Αδριανοῦ βασιλεύοντος ἤνθησαν», σημειώνει ὁ Παυσανίας. Οὕτω ἡ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἔκτασις τῶν 'Αθηνῶν εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἐν συγκρίσει μὲ ὅλους τοὺς προηγηθέντας αἰῶνας, διότι πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ ἐπεκτάσεως τῆς πόλεως πρὸς ἀνατολὰς ἡ ἀπουσία περιβόλου καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην ἐπέτρεψε τὴν ἐπέκτασιν καὶ μεγέθυνσιν αὐτῆς καὶ πρὸς τὰς ἄλλας κατευθύνσεις.

Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ οἰκοδομηθέντων ναῶν πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει ὁ τοῦ 'Ολυμπίου Διός, τὸν ὁποῖον περιέβαλε δι' ἐκτεταμένου περιβόλου. Οἱ 'Αθηναῖοι πρὸς τιμὴν τοῦ 'Αδριανοῦ ἔστησαν τὴν καὶ σήμερον σωζομένην θριαμβευτικὴν ἁψῖδα τὴν χωρίζουσαν τὴν πόλιν εἰς δύο τμήματα, ὡς ἀναφέρουν καὶ αἱ ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφαί, ἤτοι τὴν παλαιὰν πόλιν καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ οἰκοδομηθεῖσαν νέαν.

Ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ ἐπίσης οἰκοδομοῦνται εἰς μὲν τὴν παλαιὰν πόλιν τὸ Πάνθεον, ἡ μνημονευθεῖσα Βιβλιοθήκη καὶ Γυμνάσιον, εἰς δὲ τὴν νέαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν, ἐν μέσῳ μεγάλων κήπων, διάφορα ἄλλα γυμνάσια, βαλανεῖα καὶ κρῆναι, διὰ τῆς οἰκοδομῆς δὲ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν πλουσίων 'Αθηναίων μεγαλοπρεπῶν ἐπαύλεων, ἡ νέα πόλις ἀπέβη τὸ λαμπρότερον καὶ ὡραιότερον τμῆμα τῶν 'Αθηνῶν.

Τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως τοῦ 'Αδριανοῦ καὶ τῶν ἄλλων εὐεργετῶν τῆς πόλεως δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀνέγερσιν ναῶν καὶ διαφόρων ἄλλων κτιρίων. Συγχρόνως ἐκτελοῦνται ὑπ' αὐτῶν μεγάλα ἔργα κοινῆς ὠφελείας, ὡς ὑδραγωγεῖα, ὑπόνομοι, ὁδοὶ καὶ γέφυραι, τὰ ὁποῖα κυρίως καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἀρτιωτέραν συγκρότησιν ἀπὸ πολεοδομικῆς ἀπόψεως τῶν 'Αθηνῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

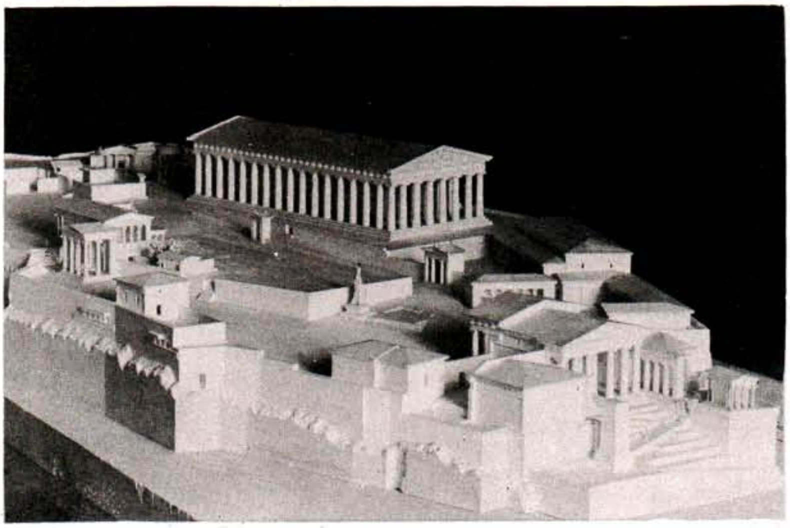
Τὴν μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ πόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος, διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Παυσανίας, εἰς τὰς λεπτομερεῖς δὲ περιγραφὰς αὐτοῦ ὀφείλεται ἡ ἀναγνώρισις καὶ ταύτισις τῶν περισσοτέρων μνημείων τῶν 'Αθηνῶν. Ἡ πόλις συνεχῶς ἀναπτυσσομένη καὶ ἐξωραϊζομένη διὰ νέων μνημείων καὶ οἰκοδομημάτων διετηρεῖτο εἰς τὴν λαμπρὰν αὐτὴν κατάστασιν μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος.

Κατὰ τὴν περίοδον ἀκριβῶς αὐτὴν ὁ μέγας κίνδυνος ἐκ τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων καὶ τῶν 'Ερούλων, λυμαινομένων τότε τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἀναγκάζει τὸν αὐτοκράτορα Βαλεριανὸν (253-260) ἰδίως μετὰ τὴν κατάληψιν ὑπ' αὐτῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν ὀχύρωσιν πολλῶν πόλεων, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως τῶν 'Αθηνῶν, τὰ τείχη τῆς ὁποίας ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Σύλλα καταστροφῆς των δὲν εἶχον ὑποστῆ ἐπισκευήν τινα ἐπὶ 340 ὁλόκληρα ἔτη.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Βαλεριανοῦ ὀχύρωσις τῆς πόλεως, ὡς ἔδειξαν τὰ διὰ τῶν προσφάτων ἀνασκαφῶν ἐλθόντα εἰς φῶς τμήματα τοῦ τείχους, χρονολογούμενα ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, περιελάμβανε, πλὴν τῆς ἐκ βάθρων ἀνοικοδομήσεως τοῦ παλαιοῦ περιβόλου, καὶ τὴν ἀνέγερσιν νέου τείχους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιελήφθη, διὰ πρώτην φορὰν τότε, τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος 'Αδριανοῦ ἀνεγερθὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀρχαίου Ἄστεος νέον τμῆμα τῆς πόλεως.

Ὅτι δὲ ὁ ἀρχαῖος περίβολος εἶχε τελείως παραμεληθῆ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς του ὑπὸ τοῦ Σύλλα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, ρητῶς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ζωσίμου καὶ τοῦ Ζωναρᾶ: «ταραχαῖς ἡ Ἑλλὰς ἐξητάζετο πᾶσα. Καὶ 'Αθηναῖοι μὲν τοῦ τείχους ἐπεμελοῦντο, μηδεμιᾶς, ἐξότε Σύλλας διέφθειρεν, ἀξιωθέντος φροντίδος».

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα, ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων ἐπισκευάζονται καὶ αἱ ὀχυρώσεις τῆς 'Ακροπόλεως καὶ οἰκοδομεῖται πρὸ τῶν Προπυλαίων ἰσχυρότατος προμαχών,

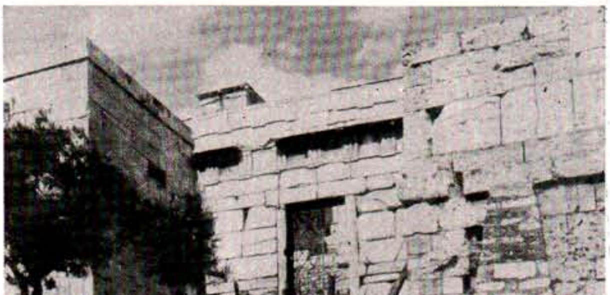
Ἡ Ἀκρόπολις κατὰ τὸν Β΄ μ.Χ. αἰῶνα.
Ἀναπαράστασις G. Sievens.

εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει καὶ ἡ σωζομένη μέχρι σήμερον πύλη «Beulé» ὡς καὶ μία ἄλλη ἀκόμη πύλη εὑρισκομένη κάτωθεν τοῦ πύργου τῆς Νίκης καὶ εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς τῆς ἐνταῦθα διερχομένης ἀρχαιοτάτης ὁδοῦ. Ἡ τελευταία αὕτη πύλη ἐχρησιμοποιήθη συνεχῶς καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τοῦ Μεσαίωνος καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, κατηδαφίσθη δὲ ὀλίγα μόνον ἔτη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν.

Παρ' ὅλας ὅμως τὰς φροντίδας διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ὀχυρώσεων τῆς πόλεως τὰ τείχη δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξουν εἰς τὴν τρομερὰν ἐπίθεσιν τῶν Ἐρούλων, οἱ ὁποῖοι τὸ 267 κυριεύουν τὴν πόλιν καὶ πυρπολοῦν αὐτὴν ὁλόκληρον, καταστρέφοντες τὰ μνημεῖα της πλὴν τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἡ ἐπακολουθήσασα ἐξ ἄλλου τὴν καταστροφὴν κατάπτωσις τῆς πόλεως ἦτο τοιαύτη, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδυνήθησαν, ὡς ἄλλοτε, νὰ ἀνοικοδομήσουν αὐτήν. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι, ὅτι καὶ στο χειώδεις ἀκόμη ἐπανορθώσεις ζημιῶν ἐγένοντο πολὺ μεταγενέστερον.

Μὴ δυνάμενοι οἱ κάτοικοι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἐρούλων, νὰ ἐπανακτίσουν τὸ παλαιὸν τεῖχος, ἐγκαταλείπουν αὐτό, πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ τῆς πόλεως ἀνεγείρουν, ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τῶν κατεστραμμένων ναῶν καὶ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων, νέον περίβολον, πολὺ μικρότερον τοῦ παλαιοῦ, ἐκτεινόμενον πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ νοτίου τοίχου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ.

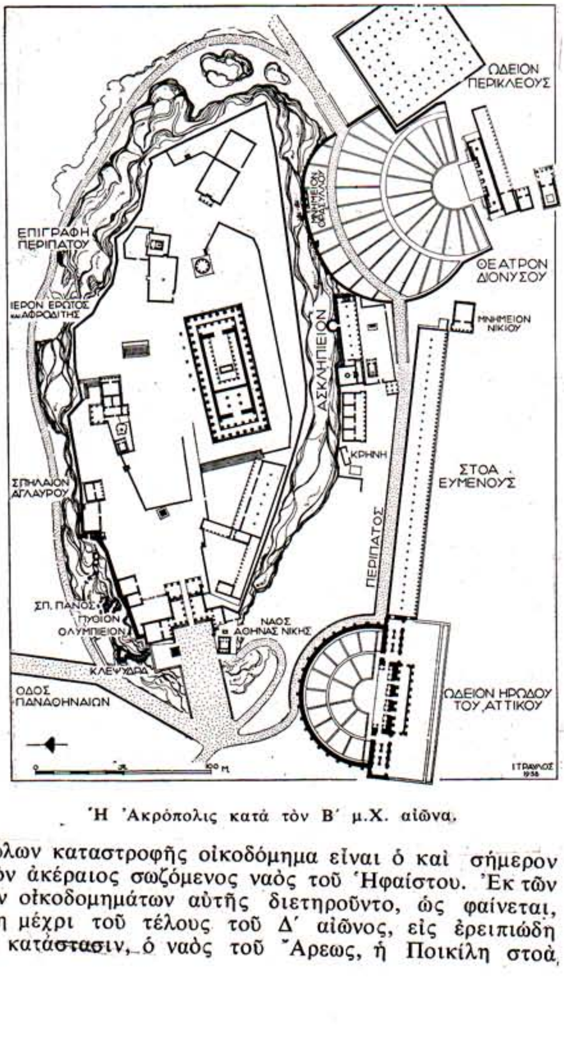
Πύλη Beulé (253-260 μ.Χ.)

Πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Ἀμερικανῶν, ὁ περίβολος οὗτος ἀπεδίδετο ἄλλοτε εἰς τὸν Βαλεριανόν, ἄλλοτε εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ ἄλλοτε εἰς τοὺς Φράγκους Δούκας τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ὅμως ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐκτίσθη εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐρούλων καταστροφὴν τῆς πόλεως, πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 276-282, καθιερώθη δὲ νὰ ὀνομάζεται πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων, ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος.

Παρ' ὅλην τὴν σμίκρυνσίν της, ἡ πόλις σὺν τῷ χρόνῳ ἀνέλαβε καὶ πάλιν τὴν παλαιάν της ζωὴν καὶ κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα εἶχεν ἐκ νέου ἀποκτήσει σχετικὴν ἀκμήν, ὀφειλομένην κυρίως εἰς τὴν μεγάλην φήμην τῶν σχολῶν της καὶ τῶν διαφόρων πνευματικῶν της ἱδρυμάτων.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πόλεως πολὺ συνέβαλον καὶ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οἱ ὁποῖοι ἰδιαιτέρως ηὐνόησαν τὰς Ἀθήνας, τόσον δι' ὑλικῆς ἐνισχύσεως ὅσον καὶ διὰ τῆς ἀνοχῆς των ἔναντι τῶν ἐθνικῶν. Φυσικὴ συνέπεια τῆς τοιαύτης εὐημερίας ἦτο ἡ ἐπέκτασις καὶ πάλιν τῆς πόλεως καὶ ἐκτὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, διὰ τῆς οἰκοδομήσεως ἔξω τούτου οἰκιῶν καὶ διαφόρων ἄλλων σχετικῶν μὲ τὰ ἐκπαιδευτήρια οἰκοδομημάτων, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ΄ αἰῶνος ἢ καὶ ὀλίγον ἀργότερον, εἶναι βέβαιον ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ πάλιν ὁ ἐξωτερικὸς ὑπὸ τοῦ Βαλεριανοῦ ἀνεγερθεὶς περίβολος. Οὕτω ἡ πόλις ἀποκτᾷ τὴν παλαιάν της μεγάλην ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν καὶ διατηρεῖ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, περικλειομένη πάντοτε ὑπὸ τοῦ συνεχῶς ἐπισκευαζομένου Βαλεριανείου τείχους. Συγχρόνως ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον καὶ μετὰ τὸν ἐκ νέου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος περιορισμὸν τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀχρήστευσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν ὀχύρωσιν αὐτῆς τοὐλάχιστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος.

Εἰς τὴν Ἀγοράν, τὸ μόνον περισωθὲν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν

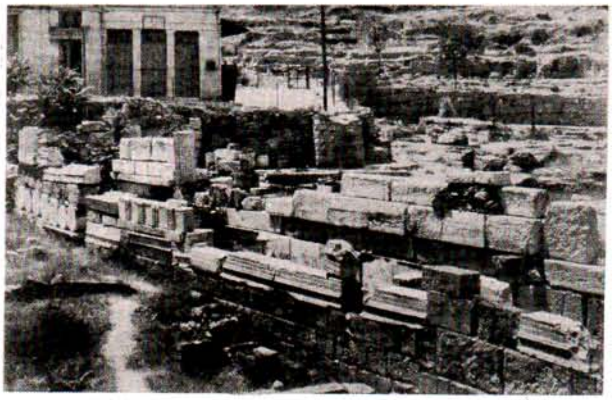

Ἡ Ἀκρόπολις κατὰ τὸν Β΄ μ.Χ. αἰῶνα.

Ἐρούλων καταστροφῆς οἰκοδόμημα εἶναι ὁ καὶ σήμερον σχεδὸν ἀκέραιος σωζόμενος ναὸς τοῦ Ἡφαίστου. Ἐκ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων αὐτῆς διετηροῦντο, ὡς φαίνεται, ἀκόμη μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Δ΄ αἰῶνος, εἰς ἐρειπιώδη ὅμως κατάστασιν, ὁ ναὸς τοῦ Ἄρεως, ἡ Ποικίλη στοά,

καὶ ἡ Θόλος, ἐνῷ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Μητρῴου οἰκοδομεῖται μία τρίκλιτος βασιλική, τῆς ὁποίας ὁ προορισμὸς παραμένει ἄγνωστος.

Τὸ δημόσιον κέντρον καὶ τὰ κτίρια τῆς διοικήσεως πιθανῶς ἔκτοτε μετεφέρθησαν εἰς τὸν χῶρον τῆς βιβλιο-

Υστερορρωμαϊκὸν τεῖχος. 276 - 282 μ. Χ.

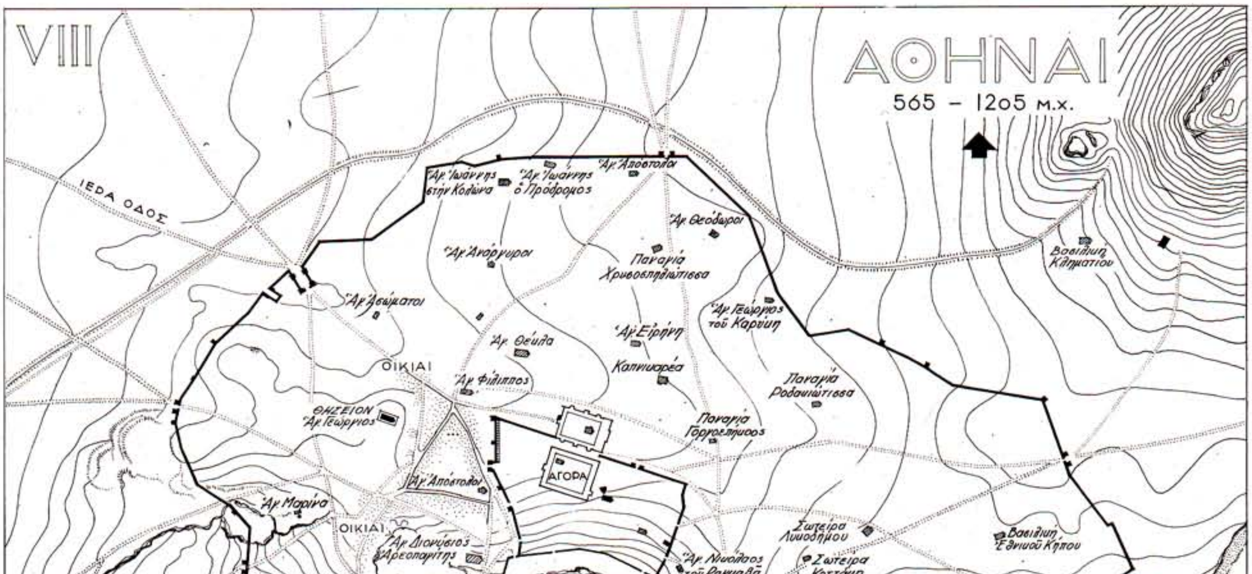
θήκης τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς, ὁλόκληρον δὲ τὴν ἔκτασιν τῆς πλατείας τῆς ἄλλοτε Ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καταλαμβάνει μέγα οἰκοδομικὸν συγκρότημα, τὴν πρόσοψιν τοῦ ὁποίου ἐκόσμησαν τὰ κολοσσιαῖα ἀγάλματα Τριτώνων καὶ Γιγάντων, τὰ ἀνήκοντα πρότερον εἰς τὸ καταστραφὲν Ὠδεῖον τοῦ Ἀγρίππα. Τὸ οἰκοδομικὸν τοῦτο συγκρότημα, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ σχεδίου τῆς κατόψεώς του, ἦτο Γυμνάσιον περιλαμβάνον παλαίστραν, λουτρά, αἰθούσας διδασκαλίας καὶ βιβλιοθήκας, ἐκτίσθη δὲ περὶ τὸ 400 μ.Χ. Τὸ αὐτὸ περίπου ἔτος φαίνεται ὅτι οἰκοδομεῖται πρὸ αὐτοῦ καὶ τὸ μέγα τετράγωνον οἰκοδόμημα, τὸ παρουσιάζον ἐν κατόψει σχῆμα μεγάλης οἰκίας, ἐνῷ πρὸς νότον τοῦ Γυμνασίου, κάτωθεν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀνεγείρονται πλεῖστα ἰδιωτικὰ ἐκπαιδευτήρια καὶ βαλανεῖα.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὑπὸ τοῦ Ἑρκουλίου, χρηματίσαντος ὑπάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 402-410, ἐπισκευάζεται ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ, ὀλίγον δὲ ἀνατολικώτερον ταύτης, πλησίον τῆς σημερινῆς Μητροπόλεως, ὑπὸ τοῦ ὑπάρχου Ἀετίου κτίζεται τὸ 401 πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων Ἀρκαδίου καὶ Ὀνωρίου μέγα καὶ σημαντικὸν οἰκοδόμημα.

Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Φαίδρου, τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, ἐπισκευάζεται τὸ βῆμα τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου, τότε δὲ γίνονται καὶ διάφοροι οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον, τὸ μόνον ἐθνικὸν ἱερόν, εἰς τὸ ὁποῖον διεπιστώθησαν ἐπισκευαί, ἐνῷ ἔμπροσθεν τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρώδου ἀνεγείρεται μέγα οἰκοδόμημα τοῦ τύπου τῶν προαναφερθέντων ἰδιωτικῶν ἐκπαιδευτηρίων.

Πολλὰ ἐπίσης ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν βαλανείων, καθὼς καὶ τῶν Γυμνασίων καὶ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἀνεγερθείσης νέας πόλεως ἐπισκευάζονται καὶ χρησιμοποιοῦνται ἐκ νέου.

Ἀλλὰ τὸ σημαντικώτερον πνευματικὸν ἵδρυμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι τὸ Γυμνάσιον τῆς Ἀκαδημίας, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων καταλαμβάνει καὶ πάλιν πρωτεύουσαν θέσιν. Εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Ἑρκούλιος, νὰ ἐβοή-

Ἡ πόλις τῶν ΑΘΗΝΩΝ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος.

θησεν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησίν του καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἀπρωνιανός, ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς Ἀκαδημίας, ἔστησεν ἀνδριάντα αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, τὸ ἐπισημότερον μέρος τῆς πόλεως, πλησίον τοῦ ἀγάλματος τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει ὑπάρχον καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μνημονευθέντων οἰκοδομημάτων τῆς περιόδου ταύτης, τῆς ἐπεκτάσεως καὶ πάλιν τῆς πόλεως μέχρι τῶν παλαιῶν ὁρίων της καὶ τῆς ἐξασφαλίσεώς της δι' ἰσχυροτάτων ὀχυρώσεων, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπέκτησε καὶ πάλιν τὴν παλαιάν της αἴγλην καὶ δύναμιν.

Βεβαίως εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς πόλεως, κυριολεκτικῶς ἐκ τῆς τέφρας της, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐρούλων τρομερὰν καταστροφήν της καὶ μάλιστα κατὰ μίαν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναδεικνύεται νέον κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ λαμβάνονται αὐστηρότατα μέτρα ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Ἡ νέα ὅμως πόλις τῶν Ἀθηνῶν οὐδεμίαν πλέον σχέσιν ἔχει μὲ τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἀθηνῶν τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀκόμη καὶ τῶν ρωμαϊκῶν. Οὐδόλως δὲ εἶναι ὑπερβολική, ὡς συνήθως χαρακτηρίζεται, ἡ εἰκὼν τῆς καταπτώσεως τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει πρὸς τὸ τέλος τοῦ Δ´ αἰῶνος ὁ ἐκ Κυρήνης Συνέσιος εἰς ἐπιστολήν του, γράφων: «ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα. Καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δέρμα λείπεται, γνώρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου...».

2) Παλαιοχριστιανικαὶ Ἀθῆναι: Καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, ἤτοι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς ἐν τῇ πόλει ἐπικρατήσεως τῆς νέας χριστιανικῆς θρησκείας, καλῦπτον τέσσαρας ὁλοκλήρους αἰῶνας, αἱ Ἀθῆναι ἂν καὶ πολιτικῶς εὑρίσκοντο εἰς μεγάλην παρακμὴν ἀποτελοῦσαι ἐντὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους μίαν ἐκ τῶν πολλῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κόρινθον, κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτονομίαν των, προβαλλόμεναι εἰς τὸν τότε κόσμον ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν πνευματικὴ πόλις καὶ τὸ προπύργιον τοῦ ἐθνισμοῦ.

Βεβαίως τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς εἶχε πολὺ καταπέσει, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς λατρείας νέων θεῶν καὶ ἰδίως τῆς θεοποιήσεως τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, αἱ Ἀθῆναι ὅμως ἐξσουν ἐκ τοῦ πλησίον τὴν πόλιν, ὅπου ἡ τέχνη ἔφθασεν εἰς τὰ ὕψιστα σημεῖα τῆς τελειότητος.

Ἐσῴζοντο δὲ ἀκόμη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀνέπαφα πάντα τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ναοὶ καὶ ἄλλα μνημεῖα μὲ τὸν πλούσιον γλυπτικόν των διάκοσμον καὶ μὲ τὰ χρυσελεφάντινα λατρευτικά των ἀγάλματα. Ἐξ ἄλλου σύγχρονοι καλλιτέχναι ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα ταῦτα ἐδημιούργουν ἀξιόλογα νέα ἔργα ἢ ἀντίγραφα καλλιτεχνικῶν συνθέσεων κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, μὲ τὰ ὁποῖα διεκοσμοῦντο τὰ μνημεῖα, τὰ ἱερὰ καὶ τὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλεως, ἐνῷ ἄλλα καλλιτεχνήματα ἐξήγοντο εἰς διαφόρους ἄλλας πόλεις καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ρώμην πρὸς διακόσμησιν τῶν ἐπαύλεων τῶν πλουσίων Ρωμαίων εὐπατριδῶν.

Τὸ μεγαλύτερον ὅμως καύχημα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ μέχρις ἀκόμη τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦσαν τὰ πανεπιστήμιά της καὶ τὰ λοιπὰ πνευματικά της καθιδρύματα, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν μεγάλην των φήμην καὶ τοὺς ὀνομαστοὺς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην σοφιστὰς καὶ διδασκάλους προσείλκυον πανταχόθεν τοὺς φιλομαθεῖς νέους, πάσης θρησκείας καὶ παντὸς ἔθνους.

Οὕτω, μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Ε´ μ.Χ. αἰῶνος, παρὰ τὰ αὐστηρὰ διατάγματα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α´, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι προσκεκολλημένοι εἰς τὴν παλαιὰν λατρείαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν πολλῶν ἐν τῇ πόλει φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τῆς ἐπιεικείας, τὴν ὁποίαν ἐπεδείκνυον οἱ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἔχει εἰσχωρήσει καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ χριστιανισμός. Ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Α´ μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὰς Ἀθήνας σχηματίζεται μικρὰ χριστιανικὴ κοινότης μὲ πρῶτον ἐπίσκοπον Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος χριστιανὸς μάρτυς, δικαίως τιμώμενος ὡς ὁ πολιοῦχος τῆς πόλεως.

Τὸ 125/6 ὁ ἀπολογητὴς Κοδρᾶτος ἐπιδίδει ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις διατρίβοντα αὐτοκράτορα Ἀδριανόν, ἐνῷ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐπιδίδει ἑτέραν ὁμοίαν ἀπολογίαν ὁ Ἀθηναῖος χριστιανὸς φιλόσοφος Ἀριστείδης εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ. Ἔκτοτε ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα πλείστων ἐπισκόπων τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι

Παλαιοχριστιανικὸν θωράκιον

Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον

ηκολούθουν νὰ θεωροῦνται ὡς ἡ κυρίως πόλις τῶν εἰδώλων, ὅπου μὲ ἐξαιρετικὴν μεγαλοπρέπειαν ἐτελοῦντο πάντοτε αἱ θρησκευτικαὶ ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις.

Ἡ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων συστηματικὴ σύλησις τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἄλλων ἀριστουργημάτων τέχνης, ἔργων τῶν διασημοτέρων καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὄχι μόνον δὲν ἐμείωσε τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῆς πόλεως, ἀλλὰ τουναντίον ἐπηύξησε τὴν φήμην της, διότι τὰ καλλιτεχνήματα ταῦτα μεταφερόμενα εἰς τὴν Ρώμην προεκάλουν εἰς πάντας θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίἐμαρτύρησαν κατὰ τοὺς διαφόρους διωγμούς, ἰδίως ἐπὶ Δεκίου τὸ ἔτος 250. Ἀποδεικνύεται οὕτω, ὅτι κατὰ τὸν Γ´ ἤδη αἰῶνα ὑφίστατο εἰς τὰς Ἀθήνας σημαντικὴ χριστιανικὴ κοινότης, ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως θὰ ηὐξήθη κατὰ τὸν Δ´ αἰῶνα, ὅτε ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀνακηρύσσεται ὡς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν Θεοδοσίου τοῦ Α´, σειρὰ αὐστηροτάτων διαταγμάτων ἀπαγορευόντων τὴν ἄσκησιν τῆς παλαιᾶς λατρείας τῶν ἐθνικῶν.

Εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλου, ὅτι τουλάχιστον ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἐδίδασκον εἰς τὰς Ἀθήνας ὀνομαστοὶ χριστιανοὶ φιλόσοφοι εἰς καθαρῶς χριστιανικὰς σχολάς, κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐσπούδαζον εἰς αὐτὰς πολλοὶ νέοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ δύο κατόπιν μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας.

Ἀπὸ τὴν ἰδίαν περίοδον περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος ἔχομεν καὶ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ σύμβολα ἐπὶ λύχνων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὠδείου τοῦ Περικλέους, εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἀγορὰν καὶ εἰς τὸν Κεραμεικόν.

Μόνον κατόπιν τῶν διαταγμάτων Θεοδοσίου τοῦ Β', (408-450), τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὰ τελευταῖα διατάγματα κατὰ τῶν ἐθνικῶν, λαμβάνονται αὐστηρότατα μέτρα ἐναντίον αὐτῶν καὶ ἐπιβάλλεται ὁ ἐξαγνισμὸς τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ ἡ μετατροπή των εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας. Ὅτι δὲ ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν κλεισταὶ αἱ πύλαι τῶν ἀρχαίων ἱερῶν, ἐξάγεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Μαρίνου, ὅστις ἐκθέτων τὰ τῆς ζωῆς τοῦ διδασκάλου του Πρόκλου (410-485), σημειώνει, ὅτι εἰς τὸν ἐθνικὸν Πρόκλον δὲν ἐπετράπη ἡ εἴσοδος εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ ὅτι ἡ δέησις αὐτοῦ εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον ἐγένετο ἐντελῶς κρυφίως.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πόλεως καὶ τὴν οἰκοδομὴν τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν πιθανώτατα συνετέλεσε καὶ ἡ ἐξ Ἀθηνῶν σύζυγος Θεοδοσίου τοῦ Β' (421) Ἀθηναΐς, μετονομασθεῖσα εἰς Εὐδοκίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ παράδοσις ἀποδίδει καὶ τὴν οἰκοδομὴν τῶν περισσοτέρων Ἀθηναϊκῶν ἐκκλησιῶν.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ἔχει ἐπικρατήσει πλέον ὁ χριστιανισμός, μέχρι δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565) ἔχουν οἰκοδομηθῆ αἱ πλεῖσται τῶν ἐκκλησιῶν τῆς περιόδου ταύτης. Ἡ τελευταία ἀντίδρασις τῶν ἐθνικῶν κάμπτεται τώρα διὰ τῆς (529) ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καταργήσεως τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, τοῦ μόνου ἐναπομείναντος προπυργίου κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῆς μόνης ἐλπίδος πρὸς ἀνάδειξιν τῆς πόλεως, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας χάρις ἀκριβῶς εἰς τὰς περιφήμους αὐτὰς σχολὰς εἶχε κατορθώσει παρὰ τὴν μεγάλην κατάπτωσίν της καὶ τὰς τρομερὰς καταστροφάς της νὰ διατηρῇ τὴν αἴγλην τῶν παλαιῶν καλῶν χρόνων.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὸ κλείσιμον τῶν σχολῶν της ἐξέπεσεν εἰς μίαν ἀσήμαντον ἐπαρχιακὴν πόλιν τῆς μεγάλης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ταπεινώσεως ταύτης παρεχωρήθη εἰς τοὺς Ἀθηναίους μικρά τις αὐτονομία, ἀλλὰ ἡ κυριωτέρα μέριμνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὴν πόλιν ἦτο ἡ ἐπισκευὴ τῶν τειχῶν της, ἡ ὁποία καὶ ἐξησφάλισεν αὐτὴν ταύτην τὴν ὕπαρξίν της εἰς μίαν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν διάφοροι ἐπιδρομεῖς, ἰδίως Σλάβοι, ἐλυμαίνοντο ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα προξενοῦντες εἰς τὰς πόλεις της τρομακτικὰς καταστροφάς.

Χριστιανικοὶ ναοὶ τῆς πρώτης περιόδου, μέχρι δηλαδὴ τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος, δὲν ἔχουν ἀνευρεθῆ. Εἶναι δὲ ἄγνωστον ἐὰν ὑπῆρχον. Πιθανώτερον φαίνεται ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνεκεντροῦντο εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας χρησιμοποιουμένας ὡς εὐκτήρια, τὰ πρότυπα τῶν ὁποίων γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀναλόγων εὐκτηρίων τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Δούρᾳ (Εὐρωπῷ) τῆς Μεσοποταμίας.

Ὁ πρῶτος χριστιανικὸς ναός, ὡς θέλει ἡ παράδοσις, ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τὸν Α' αἰῶνα ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, πρὸς τοποθέτησιν ἐντὸς αὐτοῦ τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, ἔργου τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, τὴν ὁποίαν παρέλαβον εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατόν του: «ναὸν οἱ ἰθαγενεῖς περικαλλῆ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἀνεγείραντες, ἀνεστήλωσαν ἐν αὐτῷ τὴν ἁγίαν εἰκόνα». Τὸν ναὸν τοῦτον ἴσως πρέπει νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὴν ἀνευρεθεῖσαν πρὸ ἑκατονταετίας παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, παρὰ τὴν σημερινὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων. Πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ σημερινοῦ ναοῦ καὶ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν αὐτοῦ ἐσώζετο μικρὰ ἐκκλησία διαστάσεων 11.50Χ7 μ., ἡ ὁποία καὶ σημειοῦται εἰς τὰ τοπογραφικὰ διαγράμματα τῆς περιοχῆς μὲ τὴν ὀνομασίαν Ἅγιος Λουκᾶς. Εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς αὐτὴν τὸ 1859 ἀνευρέθησαν τὰ ἐρείπια μεγάλης βασιλικῆς, τῆς ὁποίας αἱ πτέρυγες ἦσαν ἐστρωμέναι διὰ ψηφιδωτῶν καὶ τὸ μέσον κλῖτος διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν.

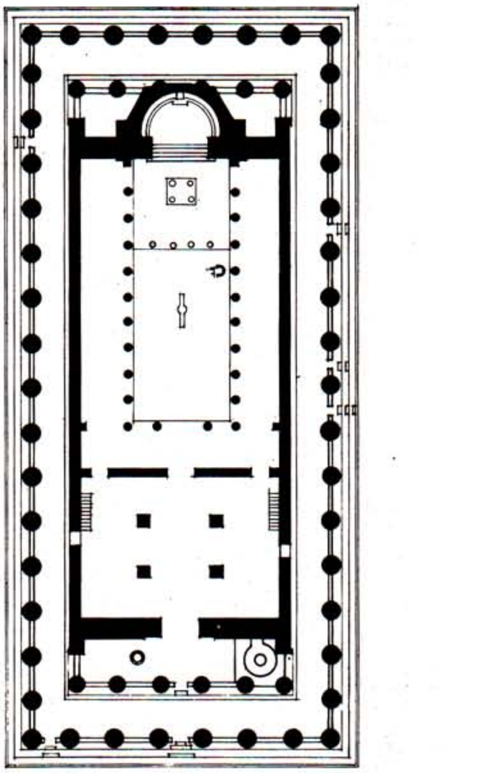
Οἱ χριστιανικοὶ ναοὶ τῶν Ἀθηνῶν τῆς δευτέρας περιόδου, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' μέχρι τέλους τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, περιγράφονται εὐθὺς κατωτέρω εἰς τέσσαρας ὁμάδας ἀναλόγως τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος εὑρίσκεται: α) ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πέριξ αὐτῆς, β) εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγορᾶς, γ) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀλυμπιείου καὶ δ) ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἀποδίδομεν εἰς τὴν περίοδον ταύτην, ἀνέρχεται εἰς εἴκοσι δύο. Τούτων ἐλάχιστα ὑπολείμματα τῶν θεμελίων των σώζονται σήμερον, ἐνῶ διὰ τὰς περισσοτέρας ἐξ αὐτῶν μόνον ἐλάχισται ἐνδείξεις καὶ πληροφορίαι ὑπάρχουν. Ὅτι ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἦτο μέγας, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σωζομένων γλυπτῶν τῆς περιόδου ταύτης.

Τὰ χριστιανικὰ ταῦτα γλυπτά, κιονόκρανα, ὑπέρθυρα, κίονες παραθύρων, θωράκια καὶ πεσίσκοι τέμπλων, τράπεζαι, τμήματα κιβωρίων, ἄμβωνες κ.λ.π., τὰ πλεῖστα λαξευμένα ἐπὶ μαρμάρου Πεντέλης καὶ Ὑμηττοῦ, εἶναι διακεκοσμημένα κατὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν παράδοσιν καὶ φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθησαν ὑπὸ Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν.

α) Χριστιανικοὶ ναοὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πέριξ αὐτῆς: Παρθενών. Τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς μετατροπῆς τοῦ Παρθενῶνος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν δὲν γνωρίζομεν, πιθανῶς ὅμως αὕτη ἐγένετο περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος.

Ὁ ναὸς ἐσώζετο μέχρι καὶ τῶν μέσων τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' σχεδὸν ἀνέπαφος. Τότε παραδίδεται ὅτι μετεφέρθη τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀφῃρέθη ἡ ξυλίνη ὀροφή του καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ δωρικοὶ κίονες, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης πρέπει νὰ μετεφέρθησαν μακράν, ἀφοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως οὐδὲν ἴχνος τούτων ἢ τοῦ θριγκοῦ των ἀνευρέθη.

Διὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ Παρθενῶνος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν παρέστη ἀνάγκη νὰ γίνουν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

Ὁ Παρθενὼν ὡς χριστιανικὴ ἐκκλησία.

Ἤλλαξεν ὁ προσανατολισμὸς τοῦ μνημείου. Ἡ κύρια εἴσοδος μετεφέρθη εἰς τὴν δυτικὴν εἴσοδον τοῦ κυρίως Παρθενῶνος, πρὸ δὲ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ σηκοῦ ἐτοποθετήθη ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ ἐσωτερικῶς ἡμικυκλικὴ καὶ ἐξωτερικῶς τρίπλευρος, ἡ δὲ ἀρχαία εἴσοδος παρέμεινε

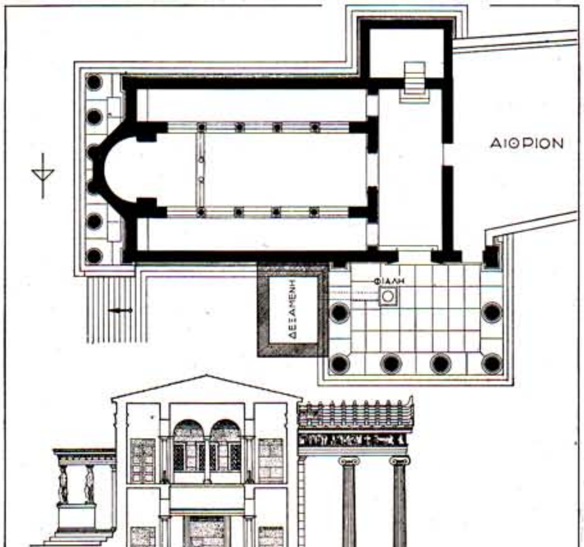
σχηματίζουσα τὸ λεγόμενον θριαμβευτικὸν τόξον. Ὁ ἀρχαῖος σηκὸς μετετράπη εἰς κυρίως ναὸν ὁ δὲ πρὸς δυσμὰς χῶρος εἰς νάρθηκα, πρὸς ἐπικοινωνίαν δὲ αὐτῶν ἠνοίχθησαν ἐπὶ τοῦ διαχωριστικοῦ ἀρχαίου τοίχου τρεῖς θύραι. Δύο ἀκόμη μικρότεραι θύραι ἠνοίχθησαν ἑκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος, ἐκ τῶν ὁποίων διὰ κλιμάκων ἐγίνετο ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ δευτέρου ὀρόφου, τοῦ γυναικωνίτου.

Πρὸς κάλυψιν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ στήριξιν τῆς στέγης ἐτοποθετήθησαν συμφώνως μὲ τὴν παλαιὰν διάταξιν καὶ εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ ναοῦ κίονες, τῶν ὁποίων εἶναι σαφῆ τὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου στυλοβάτου τοῦ σηκοῦ. Οἱ κίονες, ἡμιαράβδωτοι δωρικοῦ ρυθμοῦ, τῶν αὐτῶν διαστάσεων τοῦ κάτω καὶ ἄνω ὀρόφου, μετὰ ὁλοκλήρου τοῦ θριγκοῦ προέρχονται ἐξ ἄλλου οἰκοδομήματος τῆς πόλεως τῶν ἑλληνιστικῶν ἢ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων, πρὸ δὲ τῆς μεταφορᾶς των ἠριθμήθησαν διὰ τῆς λαξεύσεως ἐπ' αὐτῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου. Μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν μελῶν, ἀποτελούμενος ἀπὸ σφονδύλους κιόνων, κιονόκρανα, ἐπιστύλια, τριγλύφους καὶ γεῖσα, σώζονται ἀκόμη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Ὁ χριστιανικὸς ναὸς τοῦ Παρθενῶνος ἀφιερώθη εἰς τὴν Παρθένον Μαρίαν. Πλείστας πληροφορίας περὶ αὐτοῦ καὶ εἰδικώτερον ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς του διατάξεως μᾶς δίδουν διάφοροι ἐπισκεφθέντες αὐτὸν πρὸ τῆς καταστροφῆς του περιηγηταί. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν ὁ ἀρχιτέκτων Κώστας Μπίρης συνεπλήρωσε τὴν κάτοψιν τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ δημοσιευομένου ἐνταῦθα σχεδίου.

Ἐρέχθειον. Συγχρόνως μὲ τὸν Παρθενῶνα ἢ καὶ ὀλίγον ἀργότερον, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Ε΄ αἰῶνος, μετετράπη καὶ τὸ Ἐρέχθειον εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου.

Ἐξωτερικῶς τίποτε δὲν ἐπρόδιδε τὴν μετατροπὴν ταύτην. Ὁλόκληρος ὁ ἀρχαῖος ναὸς διετηρήθη εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφὴν καλυφθεὶς καὶ πάλιν ὑπὸ μιᾶς δικλινοῦς

Τὸ Ἐρεχθεῖον ὡς χριστιανικὴ ἐκκλησία.

στέγης εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀετωμάτων. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν, διὰ τῆς τοποθετήσεως δύο κιονοστοιχιῶν ἐκ τεσσάρων κιόνων ἑκάστης, ὁ ἀρχαῖος σηκὸς μετετράπη εἰς μίαν τρίκλιτον μὲ ὡραίας ἀναλογίας βασιλικήν. Πρὸς ἀνατολὰς μόνον κατεστράφη τμῆμα τοῦ θυραίου τοίχου καὶ κατεσκευάσθη ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ ἐνισχυομένη πάλιν ὑπὸ θριαμβευτικοῦ τόξου, τὸ ὁποῖον συναντᾶται εἰς τὰς περισσοτέρας Ἀθηναϊκὰς βασιλικὰς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Τὸ ἱερὸν περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ κεντρικὸν κλῖτος πρὸ τῆς ἀψῖδος, χωριζόμενον ἐκ τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ τέμπλου, θωράκιον τοῦ ὁποίου ἐσώθη κατὰ χώραν. Διὰ θωρακίων ἐφράσσοντο καὶ τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενά.

Ὁ κυρίως ναὸς ἐπεκοινώνει μετὰ τοῦ νάρθηκος διὰ τριῶν θυρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κεντρικὴ ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα. Ὡς κυρία εἴσοδος τοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιήθη ἡ πρὸς βορρᾶν τοῦ νάρθηκος ἀρχαία μνημειώδης εἴσοδος, ἡ δὲ βορεία ὡραία ἰωνικὴ πρόστασις ἐχρησιμοποιήθη ὡς πρόπυλον αὐτῆς. Εἰς τὴν θέσιν τῶν ὑποτιθεμένων ἰχνῶν τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος κατεσκευάσθη φρέαρ ἐπέχον θέσιν φιάλης ἢ ἁγιάσματος. Τὸ φρέαρ τοῦτο συνεκοινώνει μετὰ μεγάλης δεξαμενῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας συνελέγοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Ἀλλὰ καὶ δευτέρα εἴσοδος, πλαγία, πρὸς τὸν ναὸν ὑπῆρχε πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος μέσῳ τῆς προστάσεως τῶν κορῶν. Τέλος μία τρίτη εἴσοδος ὑπῆρχεν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος διὰ τῆς ὁποίας ἐπεκοινώνει ὁ ναὸς μὲ τὸ αἴθριον. Ἡ εἴσοδος αὕτη ὑφίστατο, εἰς δὲ τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ ναοῦ, τὴν δυτικήν, ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς βαθμῖδες κλίμακος προφανῶς χρησιμοποιούμεναι διὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν γυναικωνίτην μέσῳ ἑνὸς τῶν ἀνοιγμάτων τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ.

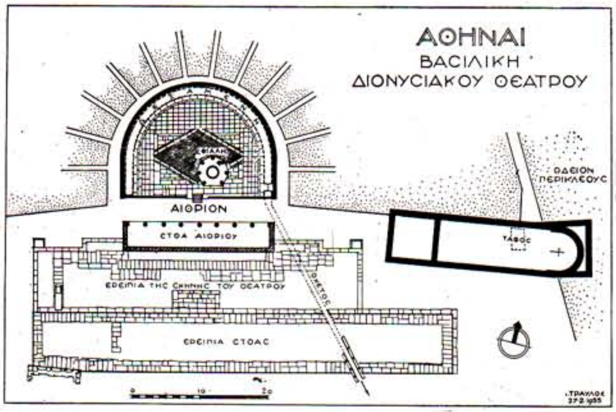
Ἁγία Τριάς. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἀρχαίου περιπτέρου ναοῦ, κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς τῆς Ἀκροπόλεως, σημειοῦται ἡ ἀνεύρεσις μικρᾶς ἐκκλησίας, ἥτις πιθανῶς ἀνῆκεν εἰς γυναικείαν μονὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὡς προκύπτει ἐκ σχετικῆς ἐπιγραφῆς ἀνευρεθείσης ἐκεῖ πλησίον. Ἡ Μονὴ πιθανῶς κατελάμβανε τὸν μεταξὺ τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τοῦ Παρθενῶνος χῶρον.

Προπύλαια. Ἐνωρὶς φαίνεται ὅτι μετετράπη εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν καὶ ἡ νοτία πτέρυξ τῶν Προπυλαίων. Τοῦτο συμπεραίνεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τῆς πτέρυγος ταύτης τῶν Προπυλαίων, λαξευμένων ὀπῶν προφανῶς πρὸς στήριξιν τῶν ποδῶν ἁγίας τραπέζης καὶ ἐκ τῶν πολλῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν πέριξ κιόνων. Πιθανῶς κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Φραγκικοῦ πύργου, εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, ἡ ἐκκλησία μετεφέρθη εἰς τὸ κεντρικὸν ἄνοιγμα τῶν Προπυλαίων μεταξὺ τῶν Ἰωνικῶν κιόνων, τῆς ἀψῖδος τοποθετηθείσης πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἀντιστοίχου κεντρικῆς μεγαλυτέρας εἰσόδου. Ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων παραστάδων, ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ταύτης, ἀνευρέθησαν, ὡς ἀναφέρεται, κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν Προπυλαίων τοιχογραφίαι τῶν Ἀρχαγγέλων. Τέλος, μία δευτέρα μετάθεσις τῆς ἐκκλησίας ἐγένετο κατὰ τὴν μετατροπὴν τῶν Προπυλαίων εἰς ἀνάκτορα τῶν Ἱσπανῶν Δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου σημειοῦται εἰς τὰ παλαιὰ σχέδια τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐκκλησίαι ἐντὸς σπηλαίων. Ἐνωρὶς ἐπίσης φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς τόποι λατρείας καὶ τὰ πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως σπήλαια, ὡς τοῦ Πανὸς (Ἅγιος Ἀθανάσιος), ἡ Κλεψύδρα (Ἅγιοι Ἀπόστολοι στὰ Μάρμαρα) καὶ τὸ σπήλαιον τοῦ μνημείου τοῦ Θρασύλλου (Παναγία ἡ Σπηλιώτισσα).

Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου καὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Θρασύλλου, εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἀξιόλογον χριστιανικὸν κέντρον, ὡς μαρτυροῦν αἱ δύο σπουδαιόταται παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαί, ἡ τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου καὶ ἡ τοῦ Ἀσκληπιείου. Μία τρίτη παλαιοτάτη ἐκκλησία, πιθανῶς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, παραδίδεται ὅτι εὑρίσκετο ἄνωθεν τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρώδου, εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας τεκές.

Βασιλικὴ Διονυσιακοῦ Θεάτρου. Ἡ βασιλικὴ αὕτη εἶναι ἐκτισμένη κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πάροδον τοῦ θεάτρου, τοῦ ὁποίου ἡ σκηνὴ καὶ ἡ ὀρχήστρα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς αἴθριον τοῦ ναοῦ. Χρονολογεῖται εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ Ε΄ αἰῶνος καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αὕτη ἐκτίσθη ἐνταῦθα ὡς μαρτύριον ἢ καὶ ὡς ναὸς τοῦ κοιμητηρίου, τοῦ ὁποίου πολλοὶ τάφοι ἀνευρέθησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ παρακειμένου Ὠδείου τοῦ Περικλέους. Ἡ βασιλική, μονόκλιτος μὲ ἐγγεγραμμένην ἐντὸς τοῦ βασικοῦ ὀρθογωνίου ἀψῖδα ἐσωτερικῆς διαμέτρου 5.68 μ., ἦτο πολὺ ἐπιμήκης μὲ ἐξωτερικὰς διαστάσεις 7.60Χ30.80 μ. Ὡς αἴθριον τῆς βασιλικῆς ἐχρησιμοποιήθη ἡ σκηνὴ καὶ ἡ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς σκηνῆς ἐκτίσθη δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ κατεστραμμένου θεάτρου κτίσμα, πιθανῶς στοά, ὁλόκληρος δὲ ἡ ὀρχήστρα περιωρίσθη ὑπὸ τοίχου οἰκοδομηθέντος ὄπισθεν τῶν μαρμαρίνων θωρακίων αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ καλυτέρα ἀπόδειξις τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ὀρχήστρας ὡς

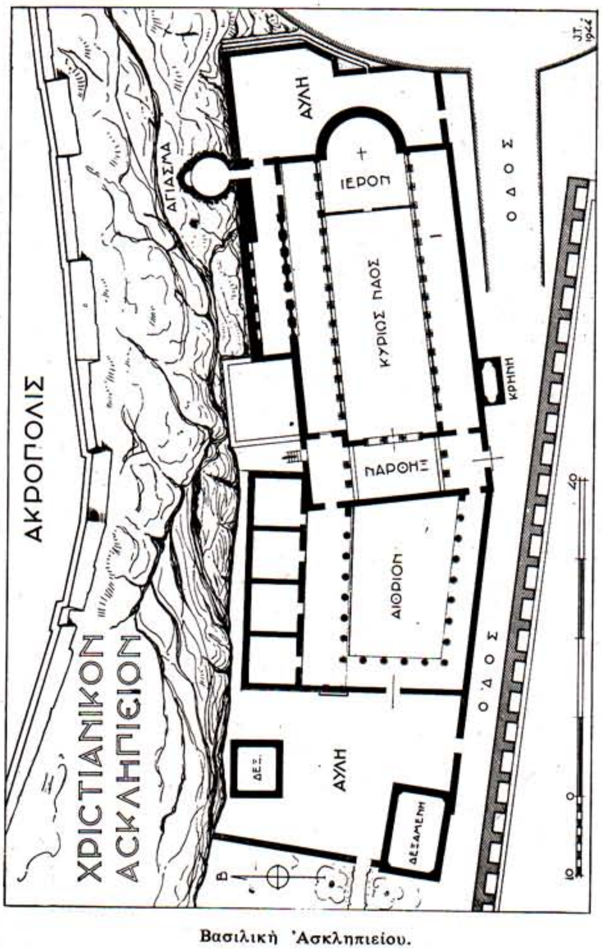

Βασιλικὴ Διονυσιακοῦ θεάτρου.

αἰθρίου εἶναι, ὅτι ἐντὸς αὐτῆς ἦτο ἱδρυμένη ἡ φιάλη τοῦ ναοῦ. Ταύτης σῴζεται ὁλόκληρον τὸ ἑπτάγωνον χάραγμα ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τῆς ὀρχήστρας. Τὸ ἀπαραίτητον διὰ τὴν φιάλην ὕδωρ ἐξησφαλίσθη διὰ τῆς μετατροπῆς τοῦ ἀρχαίου ἡμικυκλικοῦ ὀχετοῦ τῆς ὀρχήστρας εἰς δεξαμενήν, ἐντὸς τῆς ὁποίας συνελέγοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Βασιλικὴ Ἀσκληπιείου. Τὸ ἀρχαῖον ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγιείας ἤκμασε συνεχῶς, καθ' ὅλους τοὺς ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του μέχρι τῆς καταστροφῆς του χρόνους. Ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ἀρχαία θρησκεία ἤρχισε νὰ φθίνῃ καὶ τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο παρημελοῦντο τὰ ἱερὰ τῶν λοιπῶν θεῶν, τὸ Ἀσκληπιεῖον συνεχῶς ἐπισκευαζόμενον ἐσῴζετο ἀνέπαφον μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος. Καὶ τοῦτο διότι κατὰ τοὺς τελευταίους ρωμαϊκοὺς χρόνους τὸ Ἀσκληπιεῖον δὲν ἀπετέλει μόνον τόπον λατρείας, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ διάφοροι πρακτικαὶ μέθοδοι θεραπείας, αἵτινες προσείλκυον πλῆθος ἀσθενῶν πρὸς ἴασιν, ἀνεξαρτήτως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Οἱ χριστιανοὶ ἀντικατέστησαν αὐτὸ σχεδὸν ἀμέσως διὰ χριστιανικοῦ ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τῶν ἰατρῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Ἡ χρονολογία τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ ἐξάγεται ἐκ τῶν λεγομένων τοῦ Μαρίνου, ὅστις ἐκθέτων τὰ τῆς ζωῆς τοῦ διδασκάλου του Νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου (410-485 μ. Χ.) ἀναφέρει τὰ χαρακτηριστικώτερα γεγονότα αὐτῆς κατὰ χρονολογικὴν σειράν, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ τὴν δέησιν τοῦ Πρόκλου εἰς τὸ μὴ καταληφθὲν ἀκόμη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν Ἀσκληπιεῖον, ἥτις συμφώνως πρὸς τὴν σειρὰν τῶν λοιπῶν γεγονότων πρέπει νὰ ἔγινε περὶ τὸ 450. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι τοῦτο κατελήφθη εὐθὺς κατόπιν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 450-460, διότι καὶ ἡ μορφὴ τῆς βασιλικῆς καὶ ἡ γλυπτικὴ διακόσμησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν αὐτῆς εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπικρατοῦσα.

Εὐτυχῶς, παρ' ὅλην τὴν ἐξαφάνισιν τῶν χριστιανικῶν λειψάνων τοῦ Ἀσκληπιείου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν, ἐκ τῶν ὀλίγων ἀκόμη σῳζομένων, ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἀναπαράστασις τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ, μιᾶς μεγάλης τρικλίτου βασιλικῆς τοῦ ἁπλοῦ ἑλληνιστικοῦ τύπου, συνολικῶν διαστάσεων 73Χ31 μ. Ὁ κυρίως ναός, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 35Χ22 μ., ἐχωρίζετο διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη. Καὶ πρὸς ἀνατολὰς μὲν κατέληγεν εἰς ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα διαμέτρου 8.86 μ., ἐνῷ πρὸς δυσμὰς καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτοῦ ἐξετείνετο ὁ νάρθηξ. Πρὸ αὐτοῦ διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις αἰθρίου, τοῦ ὁποίου ἡ λοξὴ ὡς πρὸς τὸν κυρίως ναὸν κατεύθυνσις ὀφείλεται εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν τοίχων ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων. Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ἦσαν ἐκτισμένα διάφορα προσκτίσματα, ἐνῷ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν της διήρχετο ἡ ἀρχαιοτάτη ὁδός, ὁ «Περίπατος», διὰ τῆς ὁποίας καὶ περιωρίζετο ἡ βασιλικὴ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην. Τέλος πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ κατελάμβανον δύο εὐρύχωροι αὐλαὶ περιοριζόμεναι ὑπὸ περιβόλου. Ἡ βασιλικὴ ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι διετηροῦντο ἀκόμη, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς τελείας προσαρμογῆς τοῦ ὅλου διαγράμματος αὐτῆς πρὸς τὸ τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ. Ἐπίσης διετηρήθησαν πλεῖστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ἀσκληπιείου ἢ καὶ ἄλλων πλησίον εὑρισκομένων, τὰ ὁποῖα πάντα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς βασιλικῆς. Ὅλοι οἱ κίονες, ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, μετὰ τῶν ἐπιστυλίων των προέρχονται ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων καὶ προσετέθησαν μόνον τὰ θωράκια μετὰ τῶν ἐπιστέψεων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἔφρασσον τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενά. Ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ

Βασιλικὴ Ἀσκληπιείου.

εἰδικῶς διὰ τὴν βασιλικὴν κατ σκευασμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι τὰ καμπύλα ἐπιστύλια τῆς ἀψῖδος καὶ τεμάχια τῆς βάσεως καὶ τὰ θωράκια τοῦ τέμπλου. Ἡ διακόσμησις τῶν τελευταίων τούτων, ἀποτελουμένη ἐξ ἀνθεμίων καὶ μαιάνδρων, εἶναι ἐμπνευσμένη ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης.

β) Χριστιανικοὶ ναοὶ περιοχῆς Ἀγορᾶς: Ὡρολόγιον τοῦ Κυρρήστου - Ἀγορανομεῖον. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀρχαίων ναῶν, οἱ ὁποῖοι μετετράπησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, πρέπει νὰ περιλάβωμεν καὶ τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα. Ὅτι δὲ ὁπωσδήποτε τὸ Ὡρολόγιον ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν λαξευμένων ἐπὶ τῶν παραστάδων τῆς δυτικῆς εἰσόδου αὐτοῦ ἰσοσκελῶν σταυρῶν. Ἐπίσης τὸ Ὡρολόγιον ἀναφέρεται τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὡς χριστιανικὴ ἐκκλησία, πέριξ δὲ αὐτοῦ κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν πολλοὶ χριστιανικοὶ τάφοι. Εἶναι πολὺ πιθανὴ ἡ γνώμη, ὅτι τὸ Ὡρολόγιον τοῦ Κυρρήστου ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ὡς βαπτιστήριον, ἴσως δὲ ἀκόμη εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὡς ναὸς τοῦ βαπτιστηρίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐχρησιμοποιήθη τὸ παραπλεύρως εὑρισκόμενον Ἀγορανομεῖον, τὸ ὁποῖον μετετράπη εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Τὸν χριστιανικὸν αὐτὸν ναὸν θὰ πρέπει πιθανῶς νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὸν παλαιότατον χριστιανικὸν ναόν, τὸν ὁποῖον θέλει ἡ παράδο-

σις εἰς τὸν χῶρον τῆς Ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς. Πράγματι, εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, πλὴν τῶν πολλῶν ἀνευρεθέντων χριστιανικῶν γλυπτῶν, ἐπὶ τῶν λίθων τόσον τοῦ παραπλεύρως εὑρισκομένου προπύλιου τῆς ἀγορᾶς, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀγορανομείου, ὑπάρχουν λαξευμένα χριστιανικὰ σύμβολα.

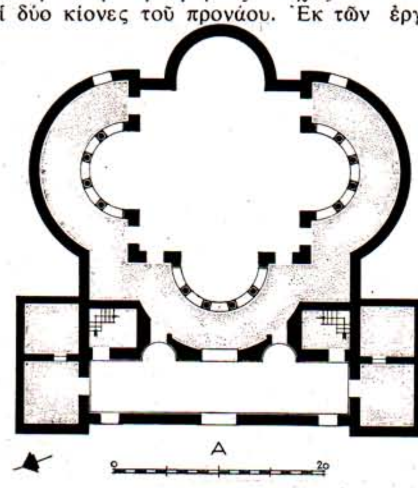
Μεγάλη Παναγία. Ἐκ τῶν πλέον ἐνδιαφερόντων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ οἰκοδομηθεὶς ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ μέγας τετράκογχος χριστιανικὸς ναός, χρονολογούμενος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Ἡ χρονολόγησις αὕτη ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐκαλύφθη κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ ἡ μεγάλη δεξαμενὴ τῆς Βιβλιοθήκης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομῆς του καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν του μελῶν γενομένης κατ᾽ αὐστηρὰν ἀπομίμησιν Ἑλληνο-Ρωμαϊκῶν προτύπων. Ὁ ναός, μεγίστων διαστάσεων 39 Χ 39 μ., ἀνηγέρθη εἰς τὸν ἄξονα ἀκριβῶς τῆς Βιβλιοθήκης καὶ καταλαμβάνει τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου τῆς αὐλῆς αὐτῆς, ἐνῶ ὁ πρὸς δυσμὰς ἐναπομείνας μέγας ἐλεύθερος χῶρος ἐχρησι-

Ἐρείπια Μεγάλης Παναγιᾶς

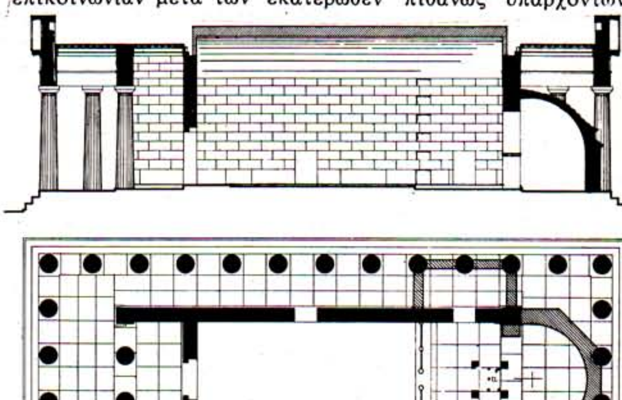
μοποιήθη ὡς πλατεῖα διὰ τὰς συγκεντρώσεις τοῦ πλήθους καὶ τὰς τελετάς. Ὁ κυρίως ναὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν μεγάλην τετράγωνον αἴθουσαν πλευρᾶς 15.42 μ., ἡ ὁποία πρὸς ἀνατολὰς ἀπολήγει εἰς ἡμικυκλικὴν καὶ ἐξωτερικῶς ἀψῖδα ἱεροῦ διαμέτρου 8.63 μ., ἐνῶ κατὰ τὰς τρεῖς ἄλλας πλευρὰς ἀνοίγονται μικρότεραι ἡμικυκλικαὶ κόγχαι διαμέτρου 7.49 μ. σχηματιζόμεναι ὑπὸ κιονοστοιχιῶν ἐκ τεσσάρων κιόνων ἑκάστης. Καὶ κατὰ τὰς τρεῖς αὐτὰς πλευρὰς ἡ τετράγωνος αἴθουσα καὶ αἱ ἡμικυκλικαὶ κόγχαι περιβάλλονται ὑπὸ ἑτέρου τοίχου, ὅστις παρακολουθεῖ τὸ περίγραμμα αὐτῶν, σχηματιζομένων οὕτω ἑκατέρωθεν τῆς αἰθούσης πλαγίων κλιτῶν πλάτους 3.75 μ. Πρὸς δυσμὰς ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ καταλαμβάνει ὁ νάρθηξ διαστάσεων 25.12Χ5.42 μ., ἑκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ ὑπάρχουν προσκτίσματα καὶ κλίμακες ὁδηγοῦσαι εἰς τὸν γυναικωνίτην. Τὰ προσκτίσματα, τὰ κλιμακοστάσια καὶ τὰ πλάγια κλίτη πέριξ τῆς μεγάλης αἰθούσης ἦσαν ἐστρωμένα διὰ ψηφιδωτῶν. Ὁ τετράκογχος αὐτὸς χριστιανικὸς ναὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε΄ αἰῶνος εἶναι ἡ παλαιοτέρα γνωστὴ ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανὸν λόγῳ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἐτοποθετήθη, εἰς τὸν χῶρον δηλαδὴ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Ἀγορᾶς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνεκεντροῦτο ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τῆς πόλεως καὶ εὑρίσκοντο τὰ διοικητικὰ κτίρια, ὁ μεγαλοπρεπὴς οὗτος ναὸς νὰ εἶχεν ἀνεγερθῆ ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου κράτους φροντίδι τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων Ἀρκαδίου καὶ Ὀνωρίου καὶ μάλιστα ὡς Μητροπολιτικὸς ναὸς (Καθολικὸν) τῆς πόλεως. Ὁ ναὸς ἀφιερώθη εἰς τὴν λατρείαν τῆς Παναγίας, λόγῳ δὲ τοῦ μεγέθους του ἔλαβεν ἔκτοτε καὶ τὴν προσωνυμίαν τῆς «Μεγάλης Παναγίας». Πρὸς τὸ τέλος τοῦ Ε΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος φαίνεται ὅτι ὁ ναὸς κατεστράφη, πολὺ πιθανὸν ἀπὸ πυρκαϊάν. Εἰς τὴν ἰδίαν ὅμως θέσιν διὰ καταλλήλου χρησιμοποιήσεως τῶν ὑπολειφθέντων τοίχων ἐκτίσθη εὐθὺς μία τρίκλιτος βασιλική.

Θησεῖον. Ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαίστου, τὸ κοινῶς λεγόμενον Θησεῖον, μετατραπὲν εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα, προσφέρει θαυμάσιον παράδειγμα μονοκλίτου βασιλικῆς. Κατὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ἀπεμακρύνθησαν οἱ ἐσωτερικοὶ κίονες τοῦ σηκοῦ, κατηδαφίσθη ὁ σηκοπροδρόμιος τοῖχος καὶ τέλος ἀφηρέθησαν οἱ δύο κίονες τοῦ προνάου. Ἐκ τῶν ἐργασιῶν αὐ-

Μεγάλη Παναγιά

τῶν ἡ τελευταία ἦτο ἡ πλέον δυσχερής, διότι πρὸς στήριξιν τοῦ θριγκοῦ παρέστη ἀνάγκη νὰ κτισθῇ ἰσχυρότατον ἡμικυκλικὸν τόξον, τὸ ὁποῖον στηριζόμενον ἐπὶ ἰδιαιτέρων παραστάδων ἐσχημάτιζε τὴν συνήθη πρὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ θριαμβευτικὴν ἀψῖδα. Πρὸς τὴν ἀντίθετον πλευράν, τὴν δυτικήν, ἠνοίχθη μεγάλη θύρα, ἀνὰ δύο δὲ μικρότεραι ἠνοίχθησαν ἐπὶ ἑκάστης τῶν μακρῶν πλευρῶν. Τὸ ἱερὸν βῆμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον αἱ δύο ἀνατολικώτεραι τῶν πλευρικῶν θυρῶν καὶ αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν πιθανῶς ὑπαρχόντων

Ναὸς Ἡφαίστου (Θησεῖον). Ἅγιος Γεώργιος.

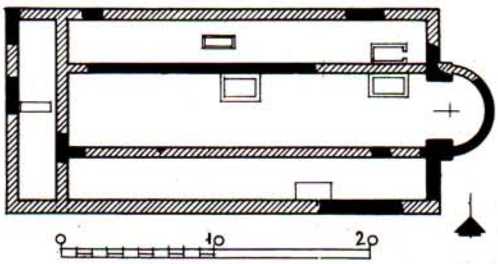
παστοφορίων, κατελάμβανεν ὁλόκληρον τὸν χῶρον τοῦ προνάου, τὸ δὲ τέμπλον ἐτοποθετήθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ κατεδαφισθέντος σηκοπροδομίου τοίχου. Πρὸ τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ σῴζεται τὸ ἐγκαίνιον τοῦ ναοῦ καὶ ἴχνη πρὸς στήριξιν ἄνωθεν αὐτοῦ ἁγίας Τραπέζης καὶ κιβωρίου. Τέλος

ὡς πρὸς τὴν στέγασιν τοῦ ναοῦ, φαίνεται ὅτι μέχρι σήμερον σωζόμενος κτιστὸς κυλινδρικὸς θόλος κατεσκευάσθη συγχρόνως μὲ τὴν μετατροπὴν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν πιθανῶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος.

Ἅγιος Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης. Πλησίον τῶν ἐρειπίων τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας πρέπει νὰ ζητήσωμεν καὶ ἕτερον παλαιοχριστιανικὸν ναόν. Τούτου μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια εἶδον οἱ περιηγηταὶ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, ἐκεῖ δὲ πλησίον ἀναφέρεται ὅτι ἀνευρέθη κατὰ παλαιοτέρας ἀνασκαφάς, ἀλλὰ ἄγνωστον ποῦ ἀκριβῶς, μεγάλη ἀψὶς ἱεροῦ. Τέλος ἐκ τῆς περιοχῆς αὐτῆς προέρχονται διάφορα παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μεταξὺ τῶν ὁποίων χαρακτηριστικὸν ὑψηλὸν βάθρον κίονος πρὸς στήριξιν πρὸ τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ θριαμβευτικοῦ τόξου.

Ἄλλαι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Ὀλίγον μόνον ἀπέχουσα τῆς Ἀγορᾶς ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ἐντὸς σπηλαίου, φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθη πολὺ ἐνωρὶς ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Παλαιοχριστιανικὸν ναὸν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀνωνύμου τῆς Βιέννης λεγόμενα, καὶ ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Φιλίππου, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀγορᾶς. Ἀκόμη βορειότερον πρέπει νὰ ὑπῆρχον δύο ἄλλοι παλαιοχριστιανικοὶ ναοί, ὁ εἷς ὑπὸ τὴν ἐξαφανισθεῖσαν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Θέκλας, ὡς προκύπτει ἐξ ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας, ὁ ἕτερος πλησίον τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στὴν Κολώνα, ὅπου ὁ σωζόμενος κίων φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸν παλαιοχριστιανικὸν ναόν.

γ΄) Χριστιανικοὶ ναοὶ περιοχῆς Ὀλυμπιείου: Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀλυμπιείου ὑπῆρχον πιθανῶς πέντε ἀκόμη παλαιοχριστιανικοὶ ναοί. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος εἰς τὴν ἐκκλησίαν Σωτεῖραν Λυκοδήμου, ἡ ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς ὁποίας μεγάλη αἴθουσα μετὰ ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος, ἀνήκουσα εἰς βαλανεῖον τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὡς χριστιανικὸς ναός. Ὁ δεύτερος εἰς τὸν Ἐθνικὸν Κῆπον, ὅπου, ὡς μνημονεύεται, ἀνευρέθη τὸ 1851 παλαιοτάτη ἐκκλησία, εἶναι δὲ πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸν χριστιανικὸν αὐτὸν ναὸν εἶδε καὶ ἐσχεδίασεν ὁ Lenoir, ὅτε εὑρίσκετο εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ τρίτος ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἔνθα διάφοροι ἐνδείξεις ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπῆρχε παλαιοχριστιανικὸς ναός. Ὁ τέταρτος πρὸς νότον τοῦ Ὀλυμπιείου ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ ὑπάρχοντος ἐκεῖ παλαιοτέρου ρωμαϊκοῦ ναοῦ. Τέλος

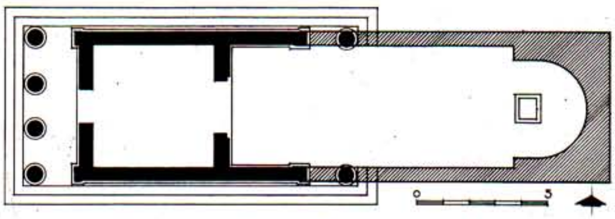

Βασιλικὴ Ὀλυμπιείου.

ὁ πέμπτος πρὸς βορρᾶν τοῦ Ὀλυμπιείου, ὅπου τελευταίως διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐνταῦθα καὶ ἀκριβῶς πρὸ τοῦ προπύλου τοῦ Ὀλυμπιείου μιᾶς τρικλίτου βασιλικῆς παρουσιαζούσης ἐξωτερικῶς σχῆμα κανονικοῦ ὀρθογωνίου διαστάσεων 28.00Χ13.20 μ. Τὸ κεντρικὸν κλῖτος πρὸς ἀνατολὰς ἀπολήγει εἰς μεγάλην καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα ἱεροῦ καταλαμβάνουσαν ὅλον τὸ πλάτος τοῦ κλίτους. Τὸ ἀσύνηθες ἐνταῦθα μέγεθος τῆς ἀψῖδος δικαιολογεῖται, διότι κατὰ τὴν χορδὴν αὐτῆς ἐσχηματίζετο τὸ λεγόμενον θριαμβευτικὸν τόξον. Ἡ βασιλικὴ ἀνηγέρθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος, τότε δὲ φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἐρείπωσις τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, διότι ἀρχιτεκτονικὰ μέλη αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ἐντετειχισμένα εἰς τοὺς τοίχους αὐτῆς. Πιθανῶς ἡ μεγάλη δεξαμενὴ παρὰ τὸ Πρόπυλον ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν βασιλικήν. Ὁπωσδήποτε ὅμως μὲ τὴν βασιλικὴν ἐσχετίζετο τὸ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς ὑπάρχον ρωμαϊκὸν βαλανεῖον, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο τουλάχιστον μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ζ΄ αἰῶνος, ὡς λουτρόν, ἀκόμη δὲ ὡς Ἁγίασμα καὶ βαπτιστήριον. Τὸν χριστιανικὸν αὐτὸν ναὸν πρέπει ἴσως νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὸν μνημονευόμενον εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ΄ Ἅγιον Νικόλαον.

δ΄) Χριστιανικοὶ ναοὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως: Βασιλικὴ Κληματίου. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Λυκαβηττοῦ καὶ εἰς τὴν ὁδὸν Τσακάλωφ 26 ἀνευρέθησαν τὸ 1888 τὰ ἐρείπια μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ὡς καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δυνάμενα νὰ χρονολογήσουν ταύτην εἰς τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἀνευρέθησαν καὶ τάφοι, ἐπὶ ἑνὸς δὲ μαρμαρίνου καλύμματος τάφου ὑπῆρχεν ἡ ἐπιγραφὴ «Ο ΕΝ ΟΣΙΟΙΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΛΗΜΑΤΙΟΣ».

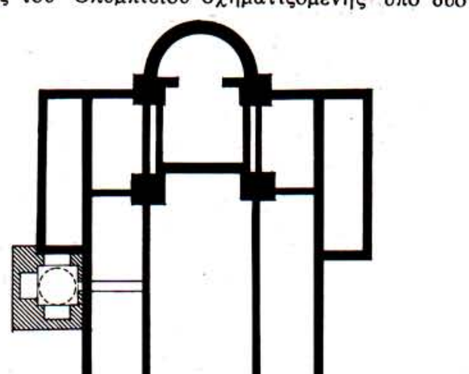
Μητρῷον ἐν Ἄγραις (Παναγία στὴν Πέτρα). Ὁ κομψὸς παρὰ τὸν Ἰλισὸν ἰωνικὸς ναός, ὅστις διετηρεῖτο σχεδὸν ἀκέραιος μέχρι τοῦ 1778, μετετράπη περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος εἰς μονόκλιτον μετὰ νάρθηκος βασιλικήν. Τὰ ἐλάχιστα ἀλλὰ πολὺ διδακτικὰ ἐρείπια ἐκ τῆς διασκευῆς τῶν χριστιανικῶν χρόνων εὐτυχῶς ἐσχεδιάσθησαν πρὸ τῆς

Μητρῷον ἐν Ἄγραις, Παναγία στὴν Πέτρα.

καλύψεώς των, οὕτω δὲ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναπαράστασις τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἀκόμη δὲ τῆς μορφῆς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ ἦτο ἐγγεγραμμένη ἐντὸς τοῦ ὀρθογωνίου τῆς βασιλικῆς. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ κυρίως ναοῦ ἦσαν 11.36Χ4.68, πρὸς δυσμὰς δὲ αὐτοῦ διὰ τῆς μεγάλης ἀρχαίας θύρας συνεκοινώνει μετὰ τοῦ νάρθηκος, νέα δὲ εἴσοδος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς βασιλικῆς ἠνοίχθη ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Ἡ βασιλικὴ πιθανῶς ἐκτίσθη ὡς ναὸς κοιμητηρίου, πολλοὶ τάφοι τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἱεροῦ.

Βασιλικὴ Ἰλισοῦ. Ἐπὶ τῆς ἄλλοτε μικρᾶς νησῖδος πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὀλυμπιείου σχηματιζομένης ὑπὸ δύο

Βασιλικὴ Ἰλισοῦ.

κλάδων τοῦ Ἰλισοῦ, σώζονται τὰ θεμέλια μιᾶς τρικλίτου μετ᾽ ἐγκαρσίου κλίτους βασιλικῆς μεγίστων διαστάσεων 62Χ84 μ., χρονολογουμένης περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Εἰ-

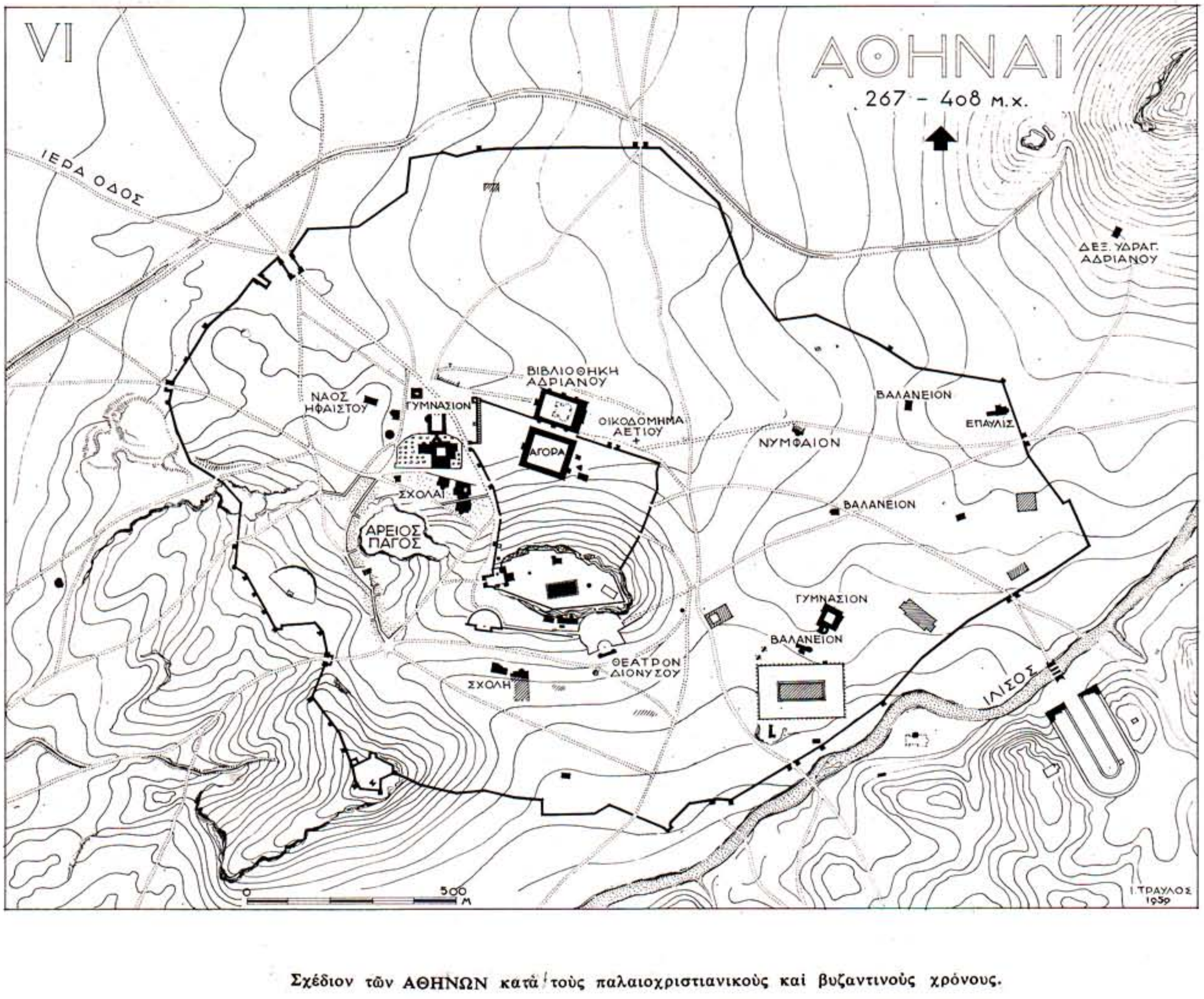
ναι ἄγνωστον εἰς ποῖον Ἅγιον ἦτο ἀφιερωμένη ἡ σπουδαιοτάτη αὐτὴ βασιλική. Ἡ κάτωθεν καὶ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν αὐτῆς κρύπτη ἢ μαρτύριον ἀπεδόθη παλαιότερον εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Λεωνίδην καὶ τὴν συνοδείαν αὐτοῦ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ λόγου τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν ἐντὸς τοῦ χριστιανικοῦ τούτου ναοῦ. Ἡ κρύπτη, προϋπάρχουσα τῆς βασιλικῆς καὶ ἀποτελουμένη ἀπὸ ὑπόγειον τετράγωνον αἴθουσαν μετὰ τριῶν ἀρκοσολίων, εἶναι ἡ τυπικὴ μορφὴ τῶν νεκρικῶν θαλάμων ἀνήκουσα εἰς ταφικὸν μνημεῖον. Ἐντὸς τῆς κρύπτης αὐτῆς φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς βασιλικῆς ἐτοποθετήθησαν τὰ ἅγια λείψανα τῶν μαρτύρων, μεταφερθέντα ἐκ Κορίνθου, ὅπου εὗρον ἔνδοξον θάνατον ἐπὶ Δεκίου περὶ τὸ 250 μ.Χ.

Ὁ ναὸς τὸ πρῶτον ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηρίου τὸ 1929, συνεπλήρωσε δὲ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ νεωτέρου κτίσματος τοῦ καλύπτοντος ἐν μέρει τὴν ἀψῖδα καὶ τμῆμα τοῦ βορείου ἐγκαρσίου κλίτους, ὁ διευθυντὴς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Μ. Χατζηδάκης τὸ 1948-50. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς στοιχείων καὶ τῶν γενομένων παρατηρήσεων, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς συγκριτικῆς παραβολῆς ταύτης μὲ τὴν ἀνευρεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐφόρου Δ. Πάλλα εἰς τὸ Λέχαιον, παρομοίαν, ἀλλὰ πολὺ μεγαλυτέρων διαστάσεων βασιλικήν, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὸν μάρτυρα Λεωνίδην, εἶναι δυνατὴ ἡ ἐν σχεδίῳ ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τῆς παρὰ τὸν Ἰλισὸν βασιλικῆς.

Ἐκ τῶν ὀλίγων, ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστικῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἄλλων γλυπτῶν ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ βασιλικὴ ἦτο πλουσίως διακεκοσμημένη, τὰ δάπεδα δὲ αὐτῆς ἦσαν ἐστρωμένα δι' ὡραιοτάτων ψηφιδωτῶν ἐκτεθειμένων σήμερον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Νεκροταφεῖα. Ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν ὑπὸ τῶν πρώτων Ἀθηναίων χριστιανῶν ἐγίνετο βεβαίως συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν ἐθνικῶν, ἐκτὸς τῆς πόλεως, φαίνεται ὅμως ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ καθιερώθησαν ὑπ' αὐτῶν καὶ νεκροταφεῖα ἐντὸς αὐτῆς. Αἱ θέσεις τῶν νεκροταφείων σημειοῦνται ἐπὶ τοῦ σχεδίου, τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν Ἀθηνῶν, διὰ τῶν ἀριθμῶν I-VIII. Ἐξ αὐτῶν μόνον τὰ ὑπ' ἀριθ. I καὶ II εὑρίσκονται ἐντὸς τῆς πόλεως, κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν περιπτώσεων, πλησίον τῶν τάφων διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐκκλησιῶν, κυρίως μονοκλίτων βασιλικῶν μικρῶν διαστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον ὡς ναοὶ τῶν κοιμητηρίων. Τὸ σχῆμα τῶν τάφων ὡς καὶ ὁ τρόπος τῆς τοποθετήσεως ἐντὸς αὐτῶν τῶν νεκρῶν εἶναι ἀκριβῶς ὁ χρησιμοποιούμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν κατὰ τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς ἰδίως χρόνους. Οἱ περισσότεροι τῶν τάφων εἶναι πολὺ πτωχικοὶ (ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος)· εἰς ἄλλους πάλιν εὑρίσκονται ὀλίγα ἀγγεῖα καὶ λύχνοι φέροντες τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ ἀναγνώρισίς των ὡς χριστιανικῶν τάφων, ὡς καὶ ἡ χρονολόγησις αὐτῶν, ἐξακριβουμένη ἐπὶ πλέον καὶ ἐκ τῶν συχνάκις ἀνευρισκομένων ἐντὸς τῶν τάφων νομισμάτων. Τέλος ἐπὶ τῶν τάφων ἐτίθεντο μικραὶ πολλάκις ἀκανονίστου σχήματος πλάκες μὲ ἐπιτυμβίους χριστιανικὰς ἐπιγραφάς, πολλαὶ τῶν ὁποίων ἔχουν ἀνευρεθῆ εἰς τὰς θέσεις τῶν κοιμητηρίων ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς πόλεως.

3) Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους: Οἱ σκοτεινοὶ αἰῶνες. Μετὰ τὸ θανάσιμον πλῆγμα, τὸ ὁποῖον ἐπέφερεν ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τῆς πόλεως διὰ τῆς καταργήσεως τῶν φιλοσοφικῶν της σχολῶν, αἱ Ἀθη-

Σχέδιον τῶν ΑΘΗΝΩΝ κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους.

ναι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς περιόδου ταύτης ἐλάχιστα μνημονεύονται. Εἶναι ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον αἱ Ἀθῆναι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις εὑρίσκονται εἰς ἱστορικὸν σκότος, καὶ τοῦτο διότι ἦσαν αἱ κυριώτεραι ἑστίαι τῆς εἰδωλολατρίας, τὴν ὁποίαν μετὰ μανίας ἐπολέμησεν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ καὶ διότι ὑφίστανται τρομερὰς καταστροφὰς ἀπὸ διαφόρους ἐπιδρομάς, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ θεομηνίας. Ἐξ ἄλλου αἱ χριστιανικαὶ Ἀθῆναι δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰς νέας πόλεις καὶ τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ κέντρα τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τῶν ὁποίων τὰ μνημειώδη κτίρια καὶ οἱ μεγαλοπρεπεῖς χριστιανικοὶ ναοί, ἀριστουργήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἐπεσκίασαν τὰ ἐναπομείναντα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχαῖα μνημεῖα.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τουλάχιστον φαίνεται ὅτι δὲν ὑπέφερεν ὅσον αἱ ἄλλαι πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς συνεχεῖς ἐπιδρομὰς τῶν Σλάβων, οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν μὲν μέχρι τῶν τειχῶν της, ἐδῄωσαν καὶ κατέστρεψαν ὁλόκληρον τὴν Ἀττικήν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιχειρήσουν πολιορκίαν τῆς πόλεως ἢ καὶ ἐὰν τὴν ἐπεχείρησαν, ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἐντὸς τῶν ἰσχυροτάτων τειχῶν της ἀμυνομένων. Ἐξηκολούθουν δὲ ἀκόμη αἱ Ἀθῆναι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς νὰ ἔχουν τὴν παλαιὰν αὐτῶν ἔκτασιν τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ νὰ εἶναι ἓν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων φρουρίων. Πράγματι, ὡς τελευταίως διεπιστώθη διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ πόλις περιεβάλλετο ὑπὸ τοῦ ἀνοικοδομηθέντος ὑπὸ τοῦ Βαλεριανοῦ (253-260) ἐξωτερικοῦ ἀρχαίου περιβόλου, ἡ δὲ φροντὶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὴν παραδιδομένην ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, ἀφορᾷ ἀκριβῶς, εἰς τὸ τεῖχος αὐτό, τὸ ὁποῖον ἐπεσκεύασε καὶ ἐνίσχυσε διὰ τῆς κατασκευῆς κατ' ἀποστάσεις καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν τετραγωνικῶν πύργων. Συγχρόνως τότε ἐπισκευάζονται καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος ὡς καὶ τὰ τείχη τῆς Ἀκροπόλεως. Διὰ τῶν ὀχυρώσεων τούτων ἐξησφαλίσθη κατὰ τοὺς δυσκόλους ἐκείνους χρόνους ἡ ὕπαρξις τῆς πόλεως, ἡ σημασία τῆς ὁποίας ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἐκλογῆς της ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος Κώνστα τοῦ Β' ὡς τόπου διαμονῆς μετὰ τοῦ στρατοῦ του, κατὰ τὴν ἐκστρατείαν του κατὰ τῶν Λογγοβάρδων, ὁλόκληρον τὸν χειμῶνα τοῦ 662.

Καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἡ παιδεία δὲν ἐξέλιπε παντελῶς εἰς τὰς Ἀθήνας. εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι πολλοὶ Ἀθηναῖοι τότε κατώρθωσαν νὰ ἀναδειχθοῦν. Δὲν εἶναι δὲ ἄσχετον πρὸς τὴν σημασίαν τῆς πόλεως τὸ γεγονός, ὅτι δύο Ἀθηναῖαι ἐκρίθησαν ἱκαναὶ νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἡ διάσημος αὐτοκράτειρα Εἰρήνη (775-802) καὶ ὀλίγον ἀργότερον ἡ ἀνεψιά της Θεοφανώ. Τὴν ἰδιαιτέραν ἐξ ἄλλου ἀνάπτυξιν τῆς πόλεως μαρτυρεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα (733-746) προαγωγὴ τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ ἕδρας ἐπισκόπου εἰς ἕδραν μητροπολίτου, μακρὸς δὲ εἶναι ὁ κατάλογος τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἄλλων κληρικῶν τῶν Ἀθηνῶν, γνωστῶν διὰ τὴν ἔξοχον δρᾶσιν των εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ ζωὴ τῆς πόλεως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην περιορίζετο κυρίως ἐντὸς τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, ὅπου τώρα εὑρίσκονται ἡ Ἀγορά, ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς καὶ τὰ κτίρια τῆς Διοικήσεως, ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Κάστρου, ὅπως ὠνομάζετο ἔκτοτε. Εἰς τὸν ἐκτὸς τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους χῶρον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε κατελάμβανεν ἡ Ἀρχαία Ἀγορά, ἐν μέσῳ ὀλίγων μέχρι τοῦ ΣΤ' καὶ τοῦ Ζ' αἰῶνος σωζομένων κτισμάτων, ἐκυριάρχουν, ὡς καὶ σήμερον μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν των, τὰ ἐρείπια τοῦ Γυμνασίου μὲ τὰ κολοσσιαῖα ἀγάλματα τῶν Γιγάντων. Ὅτι ὅμως ὑπῆρχε ζωὴ καὶ εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς πόλεως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐρειπίων οἰκιῶν, ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων καὶ ἐκ τῶν πολλῶν νομισμάτων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν πλησίον καὶ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ τῶν Παναθηναίων, ἡ ὁποία ἐξηκολούθει νὰ ἀποτελῇ τὴν κυριωτέραν ὁδικὴν ἀρτηρίαν τῆς πόλεως. Σχετικὴ δραστηριότης παρατηρεῖται ἐξ ἄλλου περὶ τὴν ἀνέγερσιν ἢ τὴν ἐπισκευὴν ἐκκλησιῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν πόλιν.

Κυρίως βυζαντινοὶ χρόνοι. Ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἀρχίζει εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἀνέγερσις νέων ἐκκλησιῶν, ὡς τῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μαγκούτη, οἰκοδομηθείσης τὸ ἔτος 871, αἱ περισσότεραι ὅμως τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, περὶ τὰς 24, πολλαὶ τῶν ὁποίων διατηροῦνται καὶ μέχρι σήμερον, κτίζονται ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα ἐπισκευάζονται καὶ ὅσοι ἐκ τῶν ἀρχαίων ναῶν ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, καθὼς καὶ αἱ πλεῖσται τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, οὕτως ὥστε τὸ σύνολον τῶν κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ὑφισταμένων χριστιανικῶν ναῶν νὰ ἀνέλθῃ εἰς 45.

Ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν 8 σώζονται εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφὴν μὲ μικρὰς μόνον προσθήκας: Σωτείρα Λυκοδήμου, Παναγία Γοργοεπήκοος (Ἅγιος Ἐλευθέριος), Καπνικαρέα, Ἅγιοι Θεόδωροι, Ἁγία Αἰκατερίνη, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, Ἅγιοι Ἀσώματοι καὶ Ἅγιοι

Θωράκιον Ι' αἰῶνος (Γοργοεπήκοος).

Ἀπόστολοι τοῦ Σολάκη. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων 16 ἐκκλησιῶν, ἄλλαι ἔχουν ἐντελῶς παραμορφωθῆ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν: Ἅγιοι Ἀνάργυροι (Ψυρρῆ), Ταξιάρχαι, Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Ραγκαβᾶ καὶ Σωτεῖρα τοῦ Κοττάκη. Ἄλλων σώζονται ὑπολείμματα: Ἅγιοι Ἀσώματοι στὰ Σκαλιά, Μεγάλη Παναγία, Ἅγιοι Ἀνάργυροι (Ἀσκληπιεῖον) καὶ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ἀλεξανδρινός. Τέλος δὲ ἄλλοι ἔχουν τελείως ἐξαφανισθῆ ἢ καταστραφῆ δι' τῆς ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομήσεως νεωτέρων ἐκκλησιῶν: Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, Ἅγιοι Ἀπόστολοι, Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα, Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Καρύκη, Ἁγία Εἰρήνη, Παναγία ἡ Ροδακιώτισσα καὶ τέλος μικρὰ ἐκκλησία ἀγνώστου ὀνόματος εὑρισκομένη εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρώδου.

Γλυπτὰ βυζαντινῶν χρόνων ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς

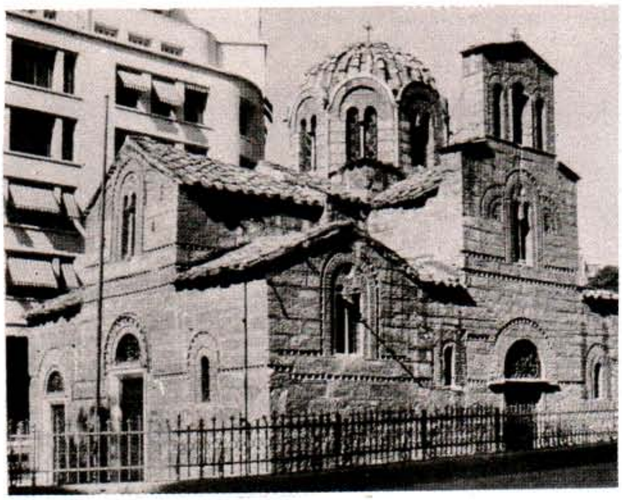
Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς περιόδου ταύτης φαίνεται ὅτι ἦτο ἀκόμη μεγαλύτερος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σωζομένων καὶ συνεχῶς ἀνευρισκομένων καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς πόλεως χριστιανικῶν γλυπτῶν. Πλὴν τῶν συγκεντρωθέντων εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, ἰδιαιτέραν συλλογὴν ἀπετέλεσαν τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς χριστιανικὰ γλυπτά. Μέγας ἀριθμὸς ἐπίσης γλυπτῶν εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἀγορὰν καὶ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀδριανοῦ, ἐνῶ ἓν πραγματικὸν μουσεῖον τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀποτελοῦν τὰ ἐντετειχισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Γοργοεπηκόου γλυπτά.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν περισωθέντων γλυπτῶν προκύπτει ὅτι κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἡ τέχνη ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν μὲ θέματα καθαρῶς ἀνατολικῆς προελεύσεως, τὸ αὐτὸ δὲ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, μὲ τὰ πεταλόμορφα τόξα καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα διακοσμοῦνται ἐξωτερικῶς ὡρισμένοι ἐκ τῶν Ἀθηναϊκῶν ναῶν ὅπως τὰ ἀραβικὰ γράμματα (ψευδοκουφικὰ) κ.λ.π. Εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανὸν ὅτι Ἄραβες τεχνῖται εἰργάζοντο τότε εἰς τὰς Ἀθήνας. Τουλάχιστον ἐξ ἀνευρεθείσης ἀραβικῆς κουφικῆς ἐπιγραφῆς ἰσλαμικοῦ τεμένους βεβαιοῦται ἡ κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα παρουσία των εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν.

Κεραμοπλαστικὰ κουφικὰ ἐκ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

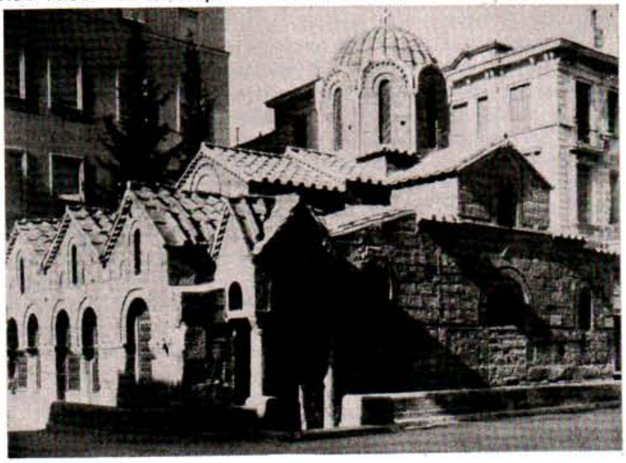
Οἱ ἀθηναϊκοὶ ναοὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην κτίζονται μὲ πολὺ μικρὰς διαστάσεις, ἀλλὰ μὲ ὡραίας ἀναλογίας καὶ μὲ ἰδιαιτέρως ἐπιμελημένην τὴν ἐξωτερικήν των ὄψιν. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν ὀρθογωνικῶν πωρολίθων, συνήθως κογχυλιάτου, κατ' ἰσοδομικὸν σύστημα μὲ ἰσοϋψεῖς δόμους περιβαλλομένους δι' ἐρυθρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ παχυτάτου λευκοῦ κονιάματος. Εἰς τὸ χαμηλότερον μέρος τῶν τοίχων ἐν εἴδει ὀρθοστατῶν παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν πλινθοπεριβλήτων δόμων μεγάλοι

Ἅγιοι Θεόδωροι.

ὀρθογωνικοὶ πωρόλιθοι σχηματίζοντες πολλάκις σταυρούς. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδος διακοπτομένη μόνον ὑπὸ τῶν ἀνοιγμάτων καὶ διακοσμουμένη διὰ τόξων ἐξ ὀπτοπλίνθων ἄνωθεν τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων, δι' ὀδοντωτῶν ταινιῶν, αἱ ὁποῖαι παρακολουθοῦν τὰ τόξα ἢ χωρίζουν τὸ ὕψος τοῦ ναοῦ εἰς ζώνας καὶ διὰ κεραμεικῶν κοσμημάτων, κουφικῶν καὶ ἄλλων χριστιανικῶν συμβόλων, παρεντιθεμένων συνήθως μεταξὺ τῶν κατακορύφων ἁρμῶν τῶν δόμων ἢ καὶ εἰς εἰδικὰ ἄλλα σημεῖα τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ.

Ὁ ἐπικρατῶν τύπος τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου ναοῦ. Ἐν κατόψει ὁ τύπος αὐτὸς τῶν ἐκκλησιῶν πα-

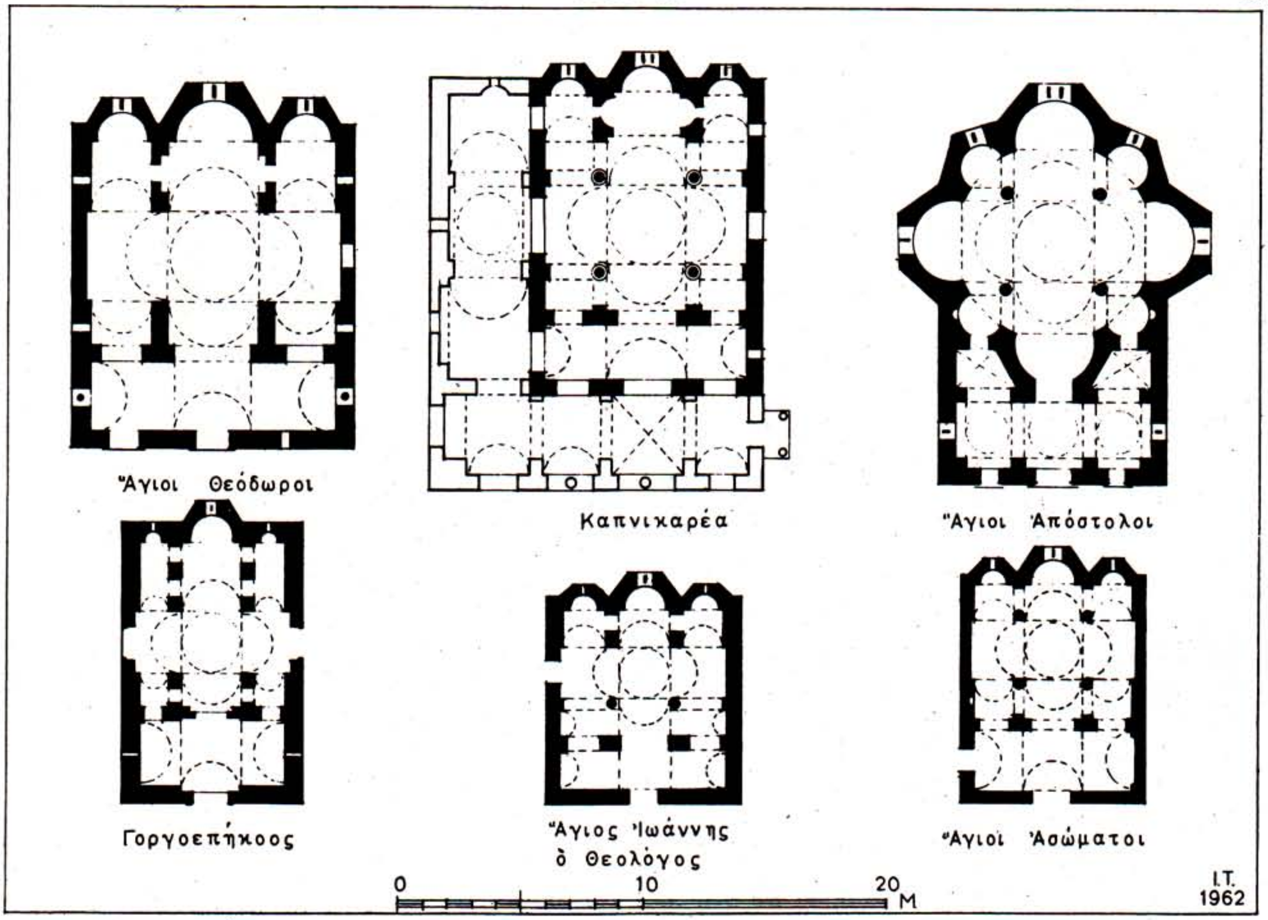

Καπνικαρέα.

ρουσιάζει σχῆμα ὀρθογώνιον πλησιάζον εἰς τὸ τετράγωνον. Ἡ στέγασις αὐτῶν γίνεται διὰ κτιστῶν κυλινδρικῶν καμαρῶν διασταυρουμένων καθέτως, εἰς τὸ σημεῖον δὲ τῆς συναντήσεώς των, ἐπὶ τοῦ σχηματιζομένου ὑπ' αὐτῶν τετραγώνου, τῇ μεσολαβήσει τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων, ἐγγράφεται κύκλος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἑδράζεται ἐπὶ ὀκταπλεύρου ἐξωτερικῶς τυμπάνου ὁ τροῦλλος. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ὡς καὶ ὁλόκληρον τὸ βάρος τῆς στέγης, ὑποβαστάζεται ὑπὸ τεσσάρων κιόνων ἢ κτιστῶν πεσσῶν εὑρισκομένων εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ τετραγώνου τῆς συναντήσεως τῶν καμαρῶν. Τέλος πρὸς συμπλήρωσιν τῆς στεγάσεως τοῦ ναοῦ πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν κυλινδρικῶν καμαρῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων αὐτοῦ ἐναπομένοντα τμήματα εὑρίσκονται εἰς χαμηλότερον ὕψος καὶ καλύπτονται συνήθως διὰ κυλινδρικῶν καμαρῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ σταυροθολίων, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ χαμηλῶν θόλων. Οὕτω καὶ ἐξωτερικῶς παρουσιάζεται ἀνάγλυφος ἡ ὅλη κατασκευὴ τῆς στεγάσεως τοῦ ναοῦ, σχηματιζομένου σταυροῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ προῆλθεν ἡ ὀνομασία τοῦ τύπου αὐτοῦ τῶν ἐκκλησιῶν.

Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ εὑρίσκεται ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ, ἡ ὁποία συνήθως εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς ἐκκλησίας ἐξωτερικῶς εἶναι τρίπλευρος, ἂν καὶ δὲν εἶναι σπάνιαι καὶ αἱ ἡμικυκλικαὶ ἐξωτερικῶς ἀψῖδες. Ἑκατέρωθεν τῆς ἀψῖδος ἀνοίγονται, ἄλλοτε μὲν ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ τοίχου, ἄλλοτε δὲ προεξέχουσαι μὲ σχῆμα ὡς τὸ τῆς κεντρικῆς, μικρότεραι ἀψῖδες τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ. Πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ ὁ νάρθηξ, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία καὶ ἐξωτερικῶς εἶναι αἰσθητὴ ἐκ τῆς διαφορετικῆς διατάξεως τῶν στεγῶν του ἢ ἀκόμη καὶ τῆς τοποθετήσεως αὐτῶν ὀλίγον χαμηλότερον τῶν ἀντιστοίχων στεγῶν τοῦ κυρίως ναοῦ. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ὄχι μόνον ἐξαίρεται ὁ ἰσοσκελὴς σταυρὸς τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἁρμονικὴ μετάβασις εἰς τὸν ὑψούμενον εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ τροῦλλον.

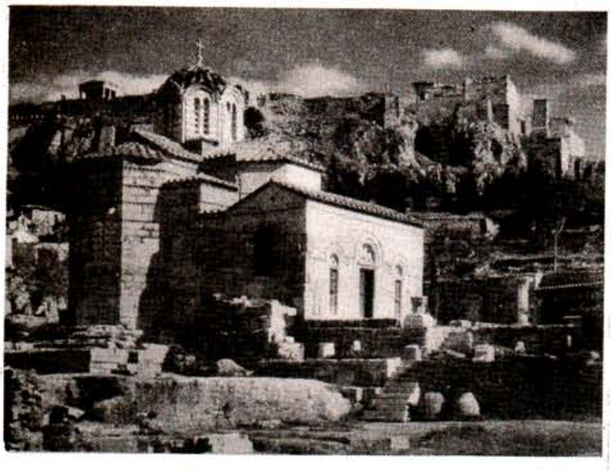
Πλὴν τοῦ νάρθηκος οἱ σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένοι ναοὶ μετὰ τρούλλου ἀπαρτίζονται ἐκ τῶν ἑξῆς δύο μερῶν: τοῦ βασικοῦ σταυρικοῦ τετραγώνου καὶ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ. Ἀναλόγως δὲ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον συντίθενται τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα διακρίνομεν, ὡς καθώρισεν ὁ καθηγητὴς Ἀ. Ὀρλάνδος, τέσσαρας τύπους σταυρεπιστέγων ναῶν: 1) Τὸν σύνθετον τετρακιόνιον, Καπνικαρέα, Ἁγία Αἰκατερίνη, Σωτεῖρα Κοττάκη καὶ τὸ Καθολικὸν τῆς πλησίον τῶν Ἀθηνῶν εὑρισκομένης Μονῆς Πετράκη. 2) Τὸν ἡμισύνθετον ἢ μεταβατικὸν τετρακιόνιον, Παναγία Γοργοεπήκοος. 3) Τὸν ἁπλοῦν τετρακιόνιον, Ἅγιος Νικόλαος Ραγκαβᾶ, Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος, Ἅγιοι Ἀσώματοι Θησείου καὶ ὁ περίκεντρος τετράκογχος ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ Σολάκη.

Σχέδια κατόψεων βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῶν ΑΘΗΝΩΝ

4) Τὸν δικιόνιον, Ταξιάρχαι, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, πιθανῶς ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ἀλεξανδρινός, ὡς καὶ οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἀντὶ κιόνων ἔχομεν τοίχους.

Ἄλλος τύπος ἀθηναϊκοῦ ναοῦ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἶναι ὁ ὀκταγωνικός, εἰς τὸν ὁποῖον διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως ὀκτὼ στηριγμάτων ἐπιτυγχάνεται ἡ αὔξησις τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἡ κάλυψις αὐτοῦ διὰ τρούλλου μεγάλης διαμέτρου. Πλὴν τῆς ἐκκλησίας τῆς Σωτείρας τοῦ Λυκοδήμου, τοῦ ἰδίου ὀκταγωνικοῦ τύπου εἶναι καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Δαφνίου.

Ἅγιοι Ἀπόστολοι Σολάκη.

Ἡ ὕπαρξις εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τόσων πολλῶν ἐκκλησιῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πόλις εὑρίσκετο καὶ πάλιν εἰς σχετικὴν ἀκμὴν καὶ εὐημερίαν. Πολλαὶ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι οἰκογενειακαὶ φέρουσαι, μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου, τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα τοῦ κτήτορος, ἂν καὶ αἱ πλεῖσται φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐνοριακοὶ ναοὶ ἀνεγερθέντες ὑπὸ ἐπιφανῶν Ἀθηναίων, ὡρισμέναι δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλουν τὰ Καθολικὰ Μονῶν, ὡς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Θησεῖον), τῆς Σωτείρας τοῦ Λυκοδήμου καὶ τῆς μικρᾶς γυναικείας Μονῆς ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Αἱ κυριώτεραι ὅμως Μοναὶ τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι καὶ διεδραμάτισαν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀνηγέρθησαν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πέριξ τῆς πόλεως, ὡς αἱ Μοναί: Δαφνίου, Πετράκη, Ὁμολογητῶν, Θεολόγου, Καισαριανῆς.

Τὰ παλαιὰ νεκροταφεῖα ἐγκαταλείπονται, ἡ δὲ ταφὴ τῶν νεκρῶν γίνεται τώρα ἐντὸς τῆς πόλεως ὑπὸ τὰ δάπεδα καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τῶν ἐνοριακῶν ναῶν.

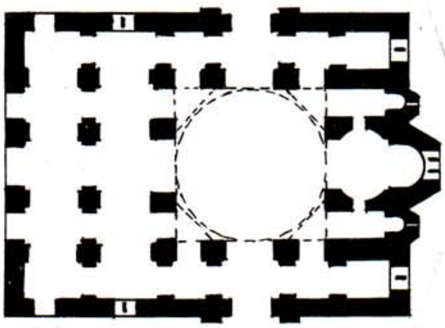
Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν νέων ἐκκλησιῶν ἀνηγέρθησαν ἔξω τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, εἰς τὸν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀρχαίου περιβόλου χῶρον, ἀποδεικνυομένου οὕτω, ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη τῆς πόλεως ἤρχισε καὶ πάλιν νὰ κατοικῆται. Τοῦτο ἄλλως τε βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἀνευρεθέντων ἀφθόνων ἐρειπίων οἰκιῶν, χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ Θ' μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἀγορᾶς ἀνεσκάφη ἐκτεταμένος βυζαντινὸς συνοικισμὸς καλύπτων αὐτὸν σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου. Τὰ σημαντικώτερα τῶν ἐρειπίων ἀνευρέθησαν πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ τῶν Παναθηναίων, ἐπιτρέψαντα τὴν συναγωγὴν γενικωτέρων συμπερασμάτων δι' ὁλόκληρον τὸν βυζαντινὸν συνοικισμόν. Οὕτως ἐβεβαιώθη, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ συνοικισμοῦ χωρίζεται εἰς δύο διακεκριμένας περιόδους. Τῆς πρώτης αἱ οἰκίαι, χρονολογούμεναι ἀπὸ τοῦ Θ' καὶ τοῦ Ι' αἰῶνος, κατεστράφησαν περὶ τὸ 1100 τῆς δὲ δευτέρας, χρονολογούμεναι εἰς τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνας, κατεστράφησαν διὰ πυρὸς πρὸς τὸ τέλος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Ἐπίσης ἐρείπια πολλῶν οἰκιῶν τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ἀρείου Πάγου, πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως, πρὸ τοῦ Ὠδείου τοῦ

Ἡρώδου καὶ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, τέλος δὲ εἰς τὰς βορείως καὶ νοτίως τοῦ Ὀλυμπιείου περιοχάς. Ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας πόλεως διαρκῶς ἀνευρίσκονται ὑπολείμματα τοίχων βυζαντινῶν οἰκιῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, διεπιστώθη ὅτι αὗται συμπίπτουν πρὸς τὰς ἀρχαίας ὁδούς, ἂν καὶ μικροτέρου πλάτους. Εἰς τὰς αὐτὰς δὲ θέσεις διετηρήθησαν καὶ αἱ ὁδοὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς σημερινῆς πόλεως, τουλάχιστον εἰς τὸ παλαιὸν αὐτῆς τμῆμα.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως φαίνεται ὅτι λαμβάνεται μέριμνα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, οἰκοδομεῖται δὲ πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως νέος περίβολος, τὸ Ριζόκαστρον. Τοῦτο περιβάλλει πανταχόθεν τὸ Κάστρον

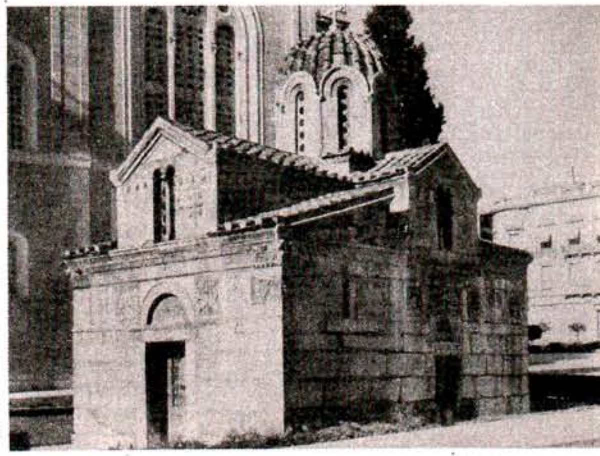

Σωτεῖρα Λυκοδήμου.

τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν ρίζαν τοῦ λόφου, ἡ ὀνομασία δὲ αὐτοῦ (Ριζόκαστρον) ἀποδίδεται μέχρι σήμερον εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πλησίον αὐτῆς συνοικίαν τῆς νεωτέρας πόλεως. Διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ριζοκάστρου ἐκ τῶν μέχρι σήμερον γενομένων ἐρευνῶν δὲν προέκυψαν ἐπαρκῆ στοιχεῖα. Ἡ ἀνέγερσις αὐτοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὀλίγον δηλαδὴ πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Λέοντος Σγουροῦ, δὲν εὐσταθεῖ. Ὁ τρόπος καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῆς κατασκευῆς του δὲν προδίδουν ἀνέγερσιν τοῦ τείχους ἐν σπουδῇ οὔτε εἰς ἐποχὴν ἐξαθλιώσεως τῆς πόλεως, ὡς ἡ παρατηρουμένη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, φαίνεται δὲ ὅτι ἀνηγέρθη πολὺ ἐνωρίτερον, πιθανῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

Ἡ τραγικὴ πράγματι κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν καταστροφὴν τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν διεκτραγωδεῖ ὁ γνωστὸς θρῆνος «Περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἢ γέγονεν ὑπὸ Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνα». Οἱ περισσότεροι τῶν ἱστορικῶν ἀπέδωσαν τὸν θρῆνον εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων καταστροφὴν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1456 κατάληψιν αὐτῆς. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη ὀρθῶς ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Καμπούρογλου, ὁ ὁποῖος βασιζόμενος εἰς τὸ μέρος τοῦ θρήνου, ὅπου τονίζεται ὅτι ἡ πόλις μέχρι τῆς ἐν αὐτῷ διεκτραγωδουμένης ἐπιδρομῆς ἀπήλαυε πλήρους ἐλευθερίας - οὐδέποτε τὴν κύψασαν ποσῶς εἰς δουλωσύνην - παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ ἀποκλείεται νὰ συνέβη μετὰ τὸ ἔτος 1205, διότι ἔκτοτε, μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως,

Παναγία Γοργοεπήκοος.

αἱ Ἀθῆναι εὑρίσκοντο συνεχῶς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Φράγκων καὶ κατόπιν τῶν Τούρκων.

Κατὰ τὴν ἰδικήν μας γνώμην, ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη ἐγένετο πράγματι ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ἀλλ' ὀλίγον μόνον χρόνον πρὸ τῆς εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν ἀνόδου τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου. Ἡ πόλις μέχρι τότε ἐσώζετο εἰς θαυμασίαν κατάστασιν διαθέτουσα μίαν ἰσχυροτάτην ἄμυναν συνισταμένην εἰς τρεῖς διαδοχικοὺς περιβόλους, τὸν ἐξωτερικὸν ἀρχαῖον περίβολον, τὸ ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος μετὰ τοῦ Ριζοκάστρου καὶ τὸ τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως. Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν ἡ πόλις διετηρεῖτο μέχρι τοῦ 1154, ὅτε ὁ Ἄραψ γεωγράφος Ἐδρισῆ περιγράφει αὐτὴν ὡς ἀκμάζουσαν καὶ πολυάνθρωπον. Ὁ χρόνος ἐπομένως τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Σαρακηνῶν καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὁ θρῆνος, πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερος, περιοριζόμενος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1154 καὶ 1182 καὶ πιθανῶς ὀλίγον μόνον πρὸ τοῦ 1182. Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων καταλήψεως τῆς πόλεως, τὸ 1204, μητροπολίτης τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ τοὺς λόγους του δίδει θλιβερὰν εἰκόνα ἐξαθλιώσεως τῆς πόλεως, ὀφειλομένης ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ εἰς λοιμὸν καὶ εἰς μεγάλην σιτοδείαν, ἡ ὁποία ἐμάστιζε τότε τὴν χώραν, καὶ κυρίως εἰς πρόσφατον καταστροφήν, ἀποδιδομένην ἀλλαχοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰς πειρατικὰς ἐπιθέσεις. «Ὁρᾷς τείχη τὰ μὲν περιῃρημένα τὰ δὲ καθῃρημένα παρ' ἅπαν, οἰκίας δὲ κατεσκαμμένας καὶ γεωργουμένας, τοῦτο δὴ τῶν ἐκπορθούντων ἔσθ' ὅτε τελευταῖον παροίνημα».

4) Ἡ πόλις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας: Ἡ καταστροφὴ τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν περιγράφει εἰς τοὺς λόγους του ὁ Χωνιάτης, φαίνεται ὅτι συνεπληρώθη τὸ ἔτος 1204 κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἐπιθέσεων κατὰ τῆς πόλεως. Οἱ Ἀθηναῖοι κατόψιν καὶ τῆς νέας αὐτῆς περιπετείας εἶναι πλέον τελείως ἐξηντλημένοι καὶ εἰς τοὺς περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1204 ἐπελθόντας νέους ἐχθρούς, τοὺς Φράγκους, οὐδεμίαν πλέον ἀντίστασιν εἶναι εἰς θέσιν νὰ προβάλλουν. Πολλοὶ μάλιστα τῶν κατοίκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ μητροπολίτης Μιχαὴλ Χωνιάτης, βλέποντες τὸ μάταιον τῆς ἀντιστάσεως, ἐγκαταλείπουν τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ ἐπιδρομεῖς καταλαμβάνουν ἀμαχητὶ τὴν πόλιν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς αὐτήν. Εἶναι ἡ πρώτη πλήρης ὑποδούλωσις τῶν Ἀθηνῶν μετὰ συνεχῆ σχεδὸν ἐλεύθερον βίον 5.000 περίπου ἐτῶν. Ἡ δὲ ἱστορία τῆς πόλεως καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν αὐτῇ παραμονῆς τῶν διαφόρων ἑκάστοτε ἐπιδρομέων τῆς Δύσεως —Γάλ-

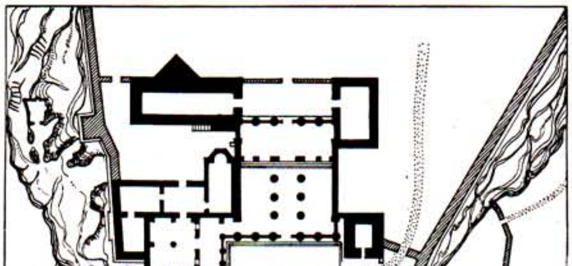
λων, Καταλανῶν, Φλωρεντίνων καὶ Ἑνετῶν— ἤτοι ἐπὶ 250 ὁλόκληρα ἔτη, μόνον καταστροφὰς καὶ λεηλασίας ἔχει νὰ ἀναφέρῃ. Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον ὁ οἰκισμὸς τῶν Ἀθηνῶν ἔχει περιορισθῇ ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους καὶ τοῦ Ριζοκάστρου περικλειομένης μικρᾶς περιοχῆς. Καμμία ἔνδειξις ζωῆς δὲν ὑπάρ-

Φραγκικὸς πύργος Ἀκροπόλεως.

χει πλέον εἰς τὴν ὑπόλοιπον ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἔξω τῆς οὕτω ὠχυρωμένης περιοχῆς, ὁ δὲ ἐξωτερικὸς ἀρχαῖος περίβολος ἐγκαταλείπεται ὁριστικῶς ἔκτοτε.

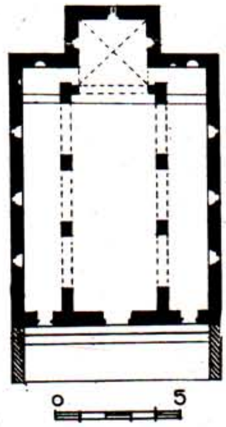
Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς εἶναι ἐντελῶς φυσικὴ ἡ παρατηρουμένη ἔλλειψις οἰκοδομικῶν ἔργων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας, ἰδίως κατὰ τὰς δύο πρώτας περιόδους αὐτῆς, ὅτε κύριοι τῆς πόλεως ἦσαν οἱ δύο Γάλλοι Δοῦκες (1204-1311) καὶ οἱ Καταλανοὶ τοποτηρηταὶ τῶν Ἱσπανῶν Δουκῶν (1311-1387), οἱ ὁποῖοι, ἔχοντες τὴν ἕδραν των εἰς τὰς Θήβας, ἐλάχιστα ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὰς Ἀθήνας.

Τὰ Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως ὡς ἀνάκτορα τῶν Φράγκων Δουκῶν τῶν ΑΘΗΝΩΝ.

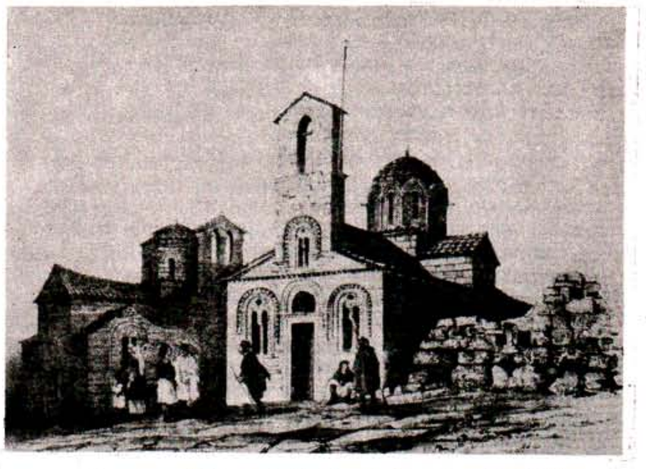
Σχετικὴ οἰκοδομικὴ δραστηριότης παρατηρεῖται κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων ἀφεώρων εἰς τὰς ὀχυρώσεις, ἡ ἐνίσχυσις τῶν ὁποίων ἦτο ἐπιβεβλημένη ἕνεκα τῆς ἀνησύχου τότε καταστάσεως. Ἡ κυρία εἴσοδος τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ λεγομένη πύλη Beule ἐγκαταλείπεται, καλυφθεῖσα ὑπὸ παχυτάτου καὶ ἰσχυροτάτου τείχους, ὡς εἴσοδος δὲ χρησιμοποιεῖται ἡ κάτωθεν τοῦ πύργου τῆς Νίκης ὑπάρχουσα ἑτέρα πύλη. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ἀνεγείρεται ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τῶν Προπυλαίων ὁ κατὰ τὸ 1875 κατεδαφισθεὶς ὑψηλὸς Φραγκικὸς λεγόμενος πύργος, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ἦτο δυνατὴ ἡ κατόπτευσις ὁλοκλήρου τῆς πεδιάδος καὶ ἡ διὰ σημάτων μετὰ τῶν φυλακίων τῶν ἐγκατεσπαρμένων εἰς διάφορα ἐπίκαιρα σημεῖα τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν λιμένων ἐπικοινωνία.

Εἰς τοὺς Καταλανοὺς τοποτηρητὰς τῶν Ἱσπανῶν Δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ἔργον μετὰ βεβαιότητος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδώσωμεν, ἐκτὸς πιθανῶς τῆς οἰκοδομήσεως ἀνακτόρου εἰς τὰ Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐκκλησίας μνημονευομένης ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῆς 10ης Σεπτεμβρίου 1380 ὡς παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου, τὰ ἐρείπια τοῦ ὁποίου ἐσῴζοντο κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῶν Προπυλαίων μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

Κάτοψις ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μαγκούτη.

Ἀντιθέτως οἱ μονίμως εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐγκατασταθέντες νέοι Δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν, οἱ Φλωρεντινοὶ τοῦ οἴκου τῶν Ἀτζαϊώλη (1387-1456), ἐξετέλεσαν, ὡς παραδίδεται, πλεῖστα ἔργα. Εἰς τὰς φροντίδας τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν Νερίου Α' (1388-1394) ὀφείλεται ἡ ἐπισκευὴ τῶν ὀχυρώσεων τῆς πόλεως καὶ ἡ ριζικὴ πλέον διαρρύθμισις τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως ὡς ἀνακτόρου πρὸς ἄνετον διαμονήν του. Ὑπὸ τοῦ Νερίου τοῦ Α' λαμβάνεται ἐπίσης μέριμνα διὰ τὸν καλλωπισμὸν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Παρθενῶνος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων καταλήψεως τῆς πόλεως χρησιμοποιεῖται ὡς ναὸς τῶν Δυτικῶν. Πιθανῶς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπανακτίζεται καὶ ὁ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μαγκούτη, διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ αὐτὸς ὡς ἐκκλησία τῶν Δυτικῶν, καθὼς συνάγεται καὶ ἐκ τῆς νέας αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικῆς διαμορφώσεως.

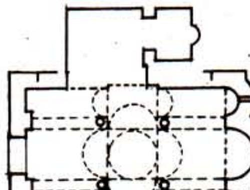
Προφήτης Ἠλίας καὶ Ταξιάρχαι (Du Moncel 1843).

Ἡ μεγαλυτέρα ὅμως οἰκοδομικὴ κίνησις εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Νερίου ἀποκατάστασιν τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐκ τῆς νέου συνεπείᾳ ταύτης ἐγκατάστασιν εἰς τὴν πόλιν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Χωνιάτου

διέμενε μακρὰν αὐτῆς. Αἱ πλεῖσται τῶν ἐκκλησιῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐπισκευάζονται τότε ἢ καὶ ἀνεγείρονται νέαι τοιαῦται, ὡς ἡ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, σωζομένη μέχρι σήμερον, ἡ τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς τελείως ἐξαφανισθεῖσα καὶ γνωστὴ εἰς ἡμᾶς μόνον ἐκ παλαιῶν ἀπεικονίσεων καὶ ἡ ὑπὸ περιηγητῶν μνημονευομένη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Φράγκου παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἰλισοῦ πρὸ τοῦ Σταδίου. Ἡ οἰκοδομικὴ ἄλλως τε δραστηριότης κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προκύπτει καὶ ἐκ τῶν διασωθέντων πολλῶν φραγκοβυζαντινῶν γλυπτῶν. Τότε πιθανῶς φαίνεται ὅτι προσετέθησαν καὶ τὰ περισωθέντα εἰς τὰς παλαιοτέρας βυζαντινὰς ἐκκλησίας κωδωνοστάσια, τὰ ὁποῖα ὁπωσδήποτε ἀποκλείεται νὰ κατεσκευάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας.

Κατὰ τὴν βραχεῖαν παραμονὴν τῶν Ἑνετῶν εἰς τὰς Ἀθήνας (1394-1403) διακόπτονται τὰ ἐκτελούμενα ἔργα, συνεχίζονται δὲ καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Νέριον Ἀντωνίου τοῦ Α΄, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται ἡ κατασκευὴ δρόμων καὶ ἡ ἀνέγερσις διαφόρων κτιρίων. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπὸ τοὺς Ἀτζαϊώλη, ἡ ἔκτασις τῆς

Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος.

πόλεως μέχρι τέλους τῆς Φραγκοκρατίας παραμένει ἡ αὐτή, περιοριζομένη πάντοτε ὑπὸ τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους καὶ τοῦ Ριζοκάστρου. Ὁ Μαρτόνι, ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας τὸ ἔτος 1395 καὶ περιγράφων τὰ μνημεῖα καὶ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀσχολεῖται δι᾿ ὀλίγων καὶ μὲ τὴν νέαν πόλιν, τονίζων δὲ τὴν σμικρότητα αὐτῆς ἀναφέρει ὅτι περιλαμβάνει περὶ τὰς 1000 μόνον οἰκίας. Ὅτι δὲ πράγματι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶχε πολὺ μικρὰν ἔκτασιν ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν σημειώσεων τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος ἀρχαιοδίφου Κυριάκου, ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ ἔτη 1436 καὶ 1444.

5) Ἡ πόλις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας: Οἱ Τοῦρκοι μολονότι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς Ἀθήνας ἤδη ἀπὸ τὸ 1456, μόνον μετὰ παρέλευσιν δύο ἐτῶν, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1458, γίνονται κύριοι ὁλοκλήρου τῆς πόλεως διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ τελευταίου Δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Φράγκου Ἀτζαϊώλη παραδόσεως, κατόπιν συνθηκολογήσεως, τῆς Ἀκροπόλεως.

Ὁ Μωάμεθ ὁ Β΄ πραγματοποιῶν ζωηρὰν του ἐπιθυμίαν νὰ θαυμάσῃ τὰ μνημεῖα τῆς πόλεως ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 1458 καὶ παρέμεινεν ἐπὶ τετραήμερον περιηγούμενος αὐτάς. Σύγχρονοι χρονογράφοι τονίζουν ἰδιαιτέρως τὴν λαμπρὰν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἀσιάτην κατακτητὴν ἡ πόλις μὲ τὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχαῖα μνημεῖα, σωζόμενα ἀκόμη σχεδὸν ἀνέπαφα, καὶ τὸν ἔκδηλον ἐνθουσιασμόν του, εἰς τὸν ὁποῖον φαίνονται ἀποδίδοντες τὴν πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπ᾿ αὐτοῦ ἐξαιρετικὴν ἐπιείκειαν καθὼς καὶ τὴν παραχώρησιν διαφόρων προνομίων, ὡς τῆς ἐλευθερίας τῆς λατρείας καὶ σχετικῆς αὐτοδιοικήσεως.

Οὕτω ἡ πόλις φαίνεται ὅτι πολὺ ἐνωρὶς ἤρχισε καὶ πάλιν νὰ ἀναπτύσσεται καὶ νὰ ἐπεκτείνεται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις ἔξω τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως νέων κατοίκων χριστιανῶν, Ἑλλήνων καὶ Ἀρβανιτῶν. Οἱ Τοῦρκοι, κατ᾿ ἀρχὰς ὀλιγάριθμοι, περιορίζονται ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως πληθύνονται διὰ τῆς ἀφίξεως καὶ ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ἐγκαθίστανται εἰς τὴν κάτω πόλιν. Τὸ νέον στοιχεῖον εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ἀναπτυσσσομένης πόλεως εἶναι τώρα τὰ τζαμιὰ μὲ τοὺς ὑψηλοὺς μιναρέδες των. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τῶν Τούρκων φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἡ μετατροπὴ τοῦ Παρθενῶνος εἰς τζαμί.

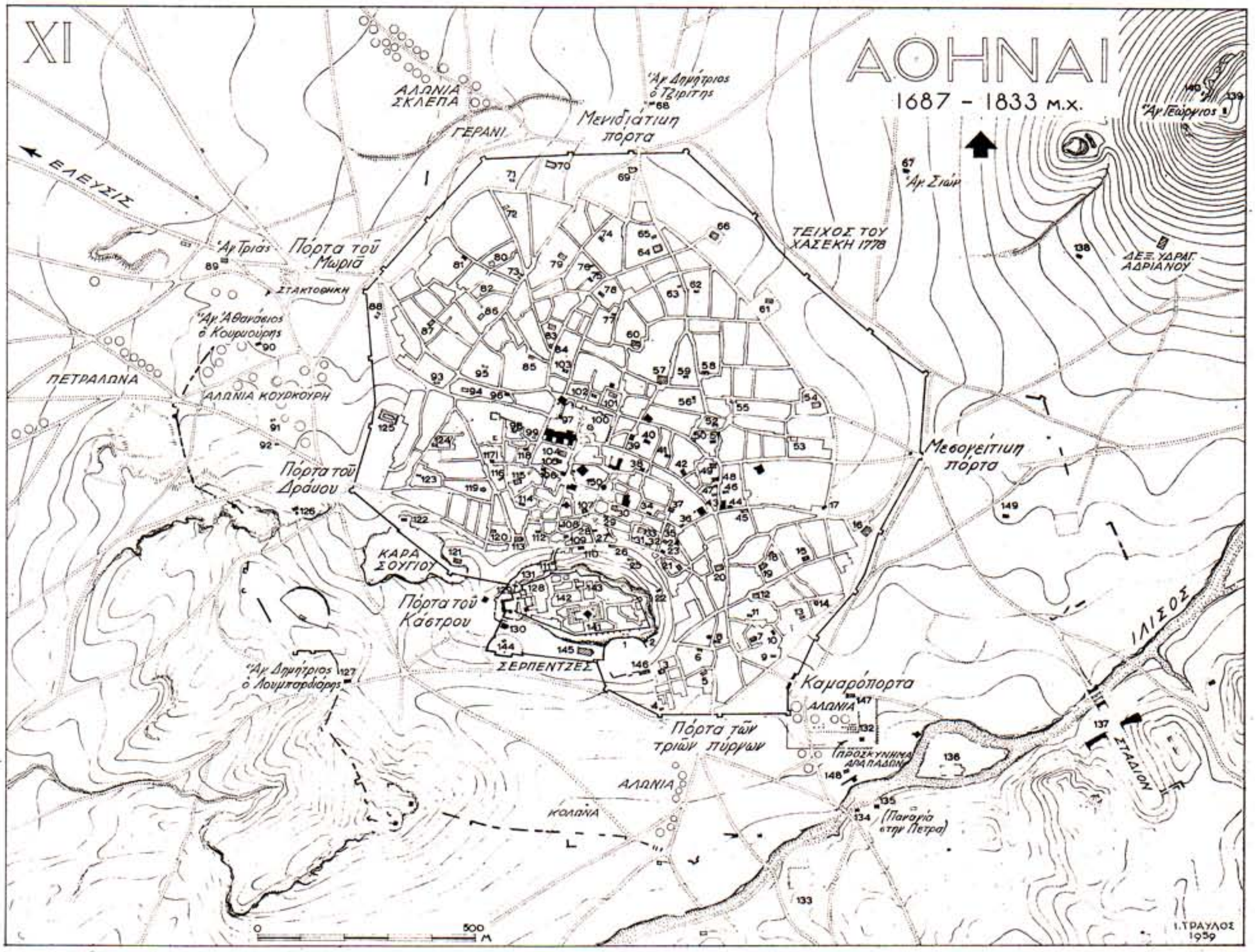
Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ὑπάρχει πλῆθος περιγραφῶν καὶ σχεδίων τῆς πόλεως διαφόρων περιηγητῶν, ἀπὸ δὲ τὴν ἐποχὴν τῆς καταλήψεώς της ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἀκριβὲς σχέδιον συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Verneda, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν σαφῆ εἰκόνα τῆς μορφῆς τῆς πόλεως κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν γραμμὴν τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον σὺν τῷ χρόνῳ ἐξαφανίζεται. Ὅτι δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο εἶχεν ἤδη καταστραφῆ κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀνεγέρσεως ἐπὶ μιᾶς τῶν πυλῶν τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας τῆς Ὑπαπαντῆς, ἡ ὁποία, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Ἀμερικανῶν, ἐκτίσθη κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον πιστεύομεν ὅτι ἐκτίσθη καὶ ἡ Παναγία ἡ Πυργιώτισσα ἐπὶ τοῦ βορείου πύργου τῆς πύλης τῆς Ἀγορᾶς, τοῦ εὑρισκομένου κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, ὡς καὶ ἡ Παναγία ἡ Κρυσταλ-

Ἄποψις των ΑΘΗΝΩΝ καὶ τῆς Ἀκροπόλεως
Χαλκογραφία τοῦ 1674.

λιώτισσα, ἥτις οἰκοδομηθεῖσα παρὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ τείχους, ἐχρήστευσε τὴν ἐκεῖ εὑρισκομένην καὶ μέχρι σήμερον σωζομένην πύλην, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη πιθανῶς ὡς εἴσοδος τοῦ ναοῦ.

Ἡ πόλις δὲν περιβάλλεται τώρα πλέον ὑπὸ τείχους. Ἀντ᾿ αὐτοῦ οἱ μανδρότοιχοι καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ πλευραὶ τῶν οἰκιῶν ἔχουν συνενωθῆ καὶ σχηματίζουν εἶδος περιβόλου, διακοπτομένου μόνον ὑπὸ τῶν εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁδῶν εὑρισκομένων εἰσόδων τῆς πόλεως. Ἡ Ἀκρόπολις, συνδεομένη μέχρι τοῦδε μετὰ τῆς λοιπῆς πόλεως διὰ τοῦ

Αἱ ΑΘΗΝΑΙ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μὲ τὸ περιβάλλον αὐτὰς τεῖχος τοῦ Χασεκῆ 1778.
Ἐπὶ τοῦ σχεδίου σημειοῦται δι' ἀριθμῶν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ὅλων τῶν περιόδων.

Ριζοκάστρου, τὸ ὁποῖον τὴν περιέβαλλεν, εἶναι τώρα ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν πόλιν φρούριον, διότι τὸ τεῖχος τοῦ Ριζοκάστρου ἐξαφανίζεται. Διετηρήθη μόνον τὸ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τμῆμα τοῦ τείχους, τὸ περικλεῖον τὸ Ὠδεῖον τοῦ Ἡρώδου καὶ ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν μέχρι τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, τὸ γνωστὸν ὡς προμαχὼν τοῦ Σερπεντζέ. Ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τῆς Ἀκροπόλεως καλύπτεται ὑπὸ οἰκιῶν, εἰς τὰς ὁποίας διέμενον πολλαὶ οἰκογένειαι Τούρκων καὶ στρατιῶται τῆς φρουρᾶς, ἐνῶ ὁ φρούραρχος τοῦ Κάστρου μετὰ τῆς οἰκογενείας του κατῴκει εἰς τὰ διαμερίσματα τῶν ἐντὸς τῶν Προπυλαίων Δουκικῶν Ἀνακτόρων. Ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ἑξαπλασία σχεδὸν ἐκείνης τὴν ὁποίαν εἶχε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας, ὁλόκληρον δὲ τὸ ἐμβαδόν της, πλὴν τοῦ χώρου τὸν ὁποῖον κατελάμβανε τὸ Παζάρι, καλύπτουν αἱ ἰδιωτικαὶ κατοικίαι, ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ὁποίων τὸ 1671, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Giraud, ἀνήρχετο εἰς 2033, κατανεμόμενος ὡς ἀκολούθως: 1300 οἰκίαι Ἑλλήνων, 600 Τούρκων, 150 Ἀρβανιτῶν καὶ 3 διαφόρων ξένων.

Ὅ,τι ὅμως πράγματι προξενεῖ κατάπληξιν εἶναι ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν νέων ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνηγέρθησαν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τὰς παλαιοτέρας ἐκκλησίας μόνον ὅσαι εὑρίσκοντο ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Σερπεντζὲ ἐγκαταλείπονται ἀναγκαστικῶς καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξαφανίζονται, δεδομένου ὅτι ἡ εἰς τὸ Κάστρον εἴσοδος ἦτο ἀπηγορευμένη εἰς τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς πόλεως. Αἱ πλεῖσται τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σωζομένων ἐκκλησιῶν ἐπισκευάζονται, ἐνῶ παραλλήλως οἰκοδομοῦνται νέαι, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ὑπερβαίνει τὰς ἑκατόν.

Τόσον ἡ θέσις ὅσον καὶ ἡ ὀνομασία καὶ τῶν νέων αὐτῶν ἐκκλησιῶν εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένη. Ἡ ἀκριβὴς ὅμως χρονολόγησις αὐτῶν εἶναι ὄχι μόνον δύσκολος, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἀδύνατος, δεδομένου ὅτι αἱ πλεῖσται ἐξηφανίσθησαν πρὸ πολλῶν ἐτῶν, αἱ δὲ ἀκόμη σωζόμεναι ἔχουν τελείως παραμορφωθῆ ἐκ τῶν διαφόρων μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν. Γενικῶς ὅμως φαίνεται ὅτι αἱ ἐκκλησίαι αὐταὶ ἐκτίσθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΖ'.

Αἱ πλεῖσται τῶν ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι μονόκλιτοι ἢ τρίκλιτοι βασιλικαί, ὅλαι μικρῶν διαστάσεων, καλυπτόμεναι εἴτε διὰ κυλινδρικῶν θόλων ἀποληγόντων ἐνίοτε εἰς τεταρτοσφαίρια κατὰ τὰ δύο ἄκρα, εἴτε διὰ ξυλίνων στεγῶν. Ὡρισμέναι ἐκ τῶν βασιλικῶν τούτων ἐθεωρήθησαν κτίσματα τῶν βυζαντινῶν χρόνων, τίποτε ὅμως δὲν δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην χρονολόγησιν. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν κατεδαφισθεῖσα ἐκκλησία τῆς Ὑπαπαντῆς, περιλαμβανόμεναι συνήθως μεταξὺ τῶν βασιλικῶν τῆς ὁμάδος ταύτης καὶ χρονολογούμεναι ἡ μὲν πρώτη εἰς τὸν Η', ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸν Θ' αἰῶνα, εἶναι ἀμφότεραι κτίσματα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς γενομένης νεωτέρας ἐρεύνης. Τὸ αὐτό, νομίζομεν, ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἄλλων βασιλικῶν, τῶν ὁποίων ἡ ὅλη ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις, μὲ τὰ τεθλασμένα ὀξυκόρυφα τόξα καὶ τὰ ἐν εἴδει πολεμιστρῶν στενὰ παράθυρα, φανερώνει κατασκευὴν τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Αἱ ἐκκλησίαι αὐταὶ συγχρόνως παρέχουν εἰς ἡμᾶς τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον τῶν ναῶν, ὁ ὁποῖος μετ' ἐπιμονῆς ἐφηρμόσθη καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἐκ τῶν 100 καὶ πλέον ἐκκλησιῶν τῶν οἰκοδομηθεισῶν

κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας μόνον 25 σώζονται σήμερον, δι' ἄλλας δὲ 15 τουλάχιστον ἀκόμη, ἔχομεν ἐπαρκεῖς πληροφορίας ἐκ περιγραφῶν καὶ ἀπεικονίσεων παλαιῶν περιηγητῶν. Διὰ τὰς ὑπολοίπους, πλὴν τῆς ὀνομασίας αὐτῶν καὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο, κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθοῦν καὶ αἱ διαστάσεις των, στοιχεῖα προκύψαντα κατὰ τὴν μελέτην τῶν τοπογραφικῶν σχεδίων τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Κώστα Μπίρη, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ὀφείλεται ἡ δημοσίευσις τοῦ πληρεστέρου καταλόγου τῶν ἀθηναϊκῶν ἐκκλησιῶν.

Γενικῶς καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας αἱ ἐκκλησίαι ἔχουν μικρὰς διαστάσεις, εἶναι δὲ ἐκτισμέναι δι' ἀργῶν λίθων καὶ θραυσμάτων κεράμων, ἐνῷ συγχρόνως ὡς ἁπλοῦν οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἔχουν χρησιμοποιηθῆ πολλὰ ἀρχαῖα καὶ χριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφαὶ καὶ γλυπτά, ἀποτελοῦντα συγχρόνως τὴν μόνην διακόσμησιν τῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων τῶν ναῶν. Τὰ παράθυρα, μονόλοβα καὶ σπανίως δίλοβα, εἶναι πολὺ στενὰ καὶ ἁπλᾶ καὶ μόνον αἱ θύραι φέρουν μαρμάρινα πλαίσια καὶ ὑπέρθυρα μὲ ὡραῖα χριστιανικὰ ἀνάγλυφα προερχόμενα ἐκ παλαιοτέρων καταστραφεισῶν ἐκκλησιῶν. Χαρακτηριστικὸν τῶν ἐκκλησιῶν τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι ἡ κατασκευὴ ἄνωθεν τῆς θύρας τῆς κυρίας εἰσόδου αὐτῶν τοξωτοῦ εἰκονοστασίου φερομένου ἐπὶ κιλλιβάντων μὲ ἐζωγραφισμένην τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου τιμᾶται ὁ ναός. Αἱ περισσότεραι τῶν ἐκκλησιῶν στεροῦνται νάρθηκος, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἀργότερον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτῶν προσετέθη ξύλινον προστέγασμα ἐν εἴδει προστόου. Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἐξωτερικῶς τρίπλευρος καὶ σπανιώτερον κυκλική, ἑκατέρωθεν δὲ ταύτης ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν μικραὶ κόγχαι, ἡ Πρόθεσις καὶ τὸ Διακονικόν, αἱ ὁποῖαι πολλάκις ἐμφανίζονται καὶ ἐξωτερικῶς.

Ἡ κάλυψις τῶν ἐκκλησιῶν, τόσον τῶν μονοκλίτων ὅσον καὶ τῶν τρικλίτων βασιλικῶν, γίνεται διὰ κτιστῶν καμαρῶν ἢ καὶ διὰ ξυλίνων στεγῶν, εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς περιπτώσεις διὰ τὴν κεράμωσιν χρησιμοποιοῦνται μεγάλοι κοῖλοι στρωτῆρες καὶ σωληνωτοὶ καλυπτῆρες ὡς εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ναούς. Ξυλόστεγοι μονόκλιτοι βασιλικαί: Ἅγιος Δημήτριος Κατηφόρης, Ἅγιος Ἐλισσαῖος, Ἅγιος Σπυρίδων. Ξυλόστεγοι τρίκλιτοι βασιλικαί: Ὑπαπαντή, Χριστός, Παναγία Βλασσαροῦ, Ἅγιος Φίλιππος. Τόσον ἡ ἐκκλησία τῆς Ὑπαπαντῆς ὅσον καὶ ἡ Βλασσαροῦ εἶχον τὸ κεντρικὸν κλῖτος ὑπερυψωμένον φέρον φωτιστικὰ παράθυρα καὶ στεγαζόμενον ὑπὸ μιᾶς δικλινοῦς στέγης ἡ ὁποία εἰς τὰ δύο ἄκρα ἀπέληγεν εἰς ἀετώματα. Καμαροσκέπαστοι μονόκλιτοι βασιλικαί, α) καλυπτόμεναι διὰ κυλινδρικῆς καμάρας, διεσώθησαν πολλὰ παραδείγματα μεταξὺ τῶν ὁποίων: Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Βράχου, Ἅγιος Συμεών, Ἁγία Δύναμις, Ἁγία Κυριακή, Ἅγιος Ἀθανάσιος Κουρκούρης, Ἅγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, β) καλυπτόμεναι διὰ κυλινδρικῆς καμάρας ἀποληγούσης εἰς τὰ δύο ἄκρα εἰς τεταρτοσφαίρια φερόμενα ὑπὸ ἡμιχωνίων: Ἅγιος Ἀθανάσιος, Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, εἰς τὸ πάχος τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ ναοῦ ἀνοίγονται τυφλὰ τόξα. Καμαροσκέπαστοι τρίκλιτοι βασιλικαί: Παναγία Ρόμπη, Μοναστηράκι καὶ πιθανῶς ὁ Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, στεγάζονται κατὰ τὸ κεντρικὸν μὲν κλῖτος αὐτῶν διὰ κυλινδρικῆς καμάρας ἀποληγούσης εἰς τεταρτοσφαίρια ὡς καὶ εἰς τὰς μονοκλίτους, κατὰ τὰ πλάγια δὲ κλίτη διὰ σταυροθολίων. Ἄλλος τύπος ναοῦ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι ὁ σταυρεπίστεγος (Ἁγία Τριὰς Κεραμεικοῦ), ἐνῷ φαίνεται ὅτι ἐκτίζοντο καὶ σταυροειδεῖς ναοὶ ἐγγεγραμμένοι μετὰ τρούλλου ὡς προκύπτει ἐκ τῶν διασωθέντων ἐρειπίων τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἢ Σεραφείμ, πλησίον καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀκροπόλεως.

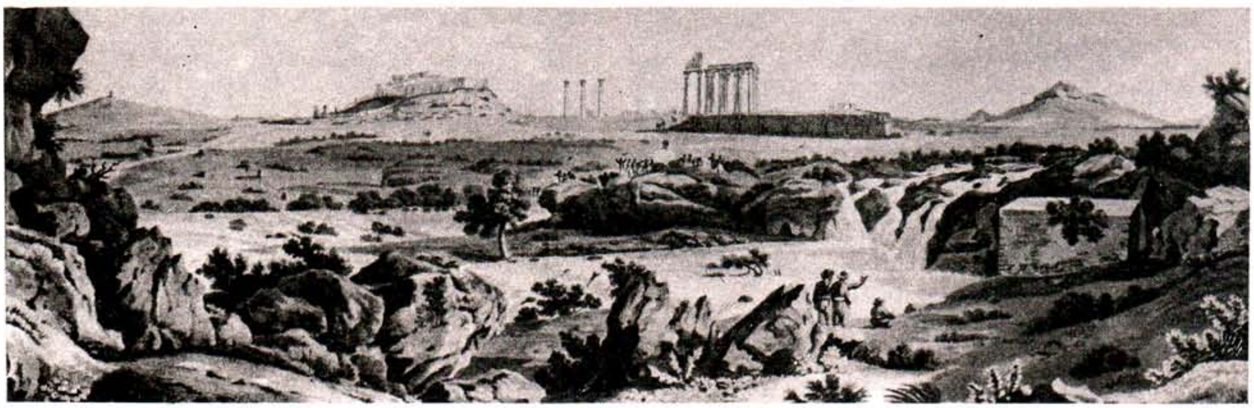
Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς περιγραφῆς τῶν ἐκκλησιῶν τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι ἐκοσμοῦντο δι' ἁγιογραφιῶν, μερικὰ

Σωτείρα Παζαρόπορτας (Du Moncel 1843).

Ἅγιος Γρηγόριος (Dupré 1819).

Ἡ Ἁγία Φωτεινὴ παρὰ τὸν Ἰλισὸν (Dodwell 1805).